नीलाद्रिमहोदयः

सम्पादक • श्रीधर महापात्रशर्मा

ନୀଳାଦ୍ରିମହୋଦୟଃ

ସମ୍ପାଦକ • ଶ୍ରୀଧର ମହାପାତ୍ରଶର୍ମା

2 5
NE
647

JACL-KRC
004647

योऽनूचानः स नो महान्
राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान, जयपुर परिसर

पुस्तकालय

पुस्तक संख्या ....

वर्गीकरण संख्या ....

Lib 17/9/84
4647
राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान

राष्ट्रियं संस्कृत संस्थान, जयपुर
परिसर

वर्गीकरण सं. ....

पुस्तक सं. .... दिनाङ्क....4647....

यह पुस्तक नीचे अङ्कित तिथि या उससे पूर्व लौटा दी जानी चाहिये। यदि पुस्तक निर्धारित तिथि से अधिक समय तक पाठक अपने पास रखेंगे तो 50 पैसे प्रतिदिन के हिसाब से विलम्ब शुल्क देय होगा।

9.20

SV-2024

[illegible]

नीलाद्रिमहोदयः

सम्पादकः
श्री श्रीधर महापात्रशर्मा
सूताहाट, कटक (ओड़िशा)

Published with the financial assistance from
The Ministry of Education and Culture,
Government of India, New Delhi.

संपादक एवं प्रकाशक : श्री श्रीधर महापात्रशर्म्मा, कटक (ओड़िशा)

प्रथम मुद्रणम् : १९८४, मूल्य : ५५-०० रौप्यकम्

मुद्रकौ : सप्तर्षि प्रिण्टर्स, ग्रन्थप्रकाशिनी, कटक

JACL-KRC
004647

NILADRIMAHODAYA

Edited and Published by Sri Shridhar Mahapatro Sarma, Sutahat, Cuttack-753001 (Orissa)

Printed by : Saptarsi Printers & Grantha Prakasini, Cuttack

First Edition : 1984 Price : Rs. 55.00

Distributors : Grantha Mandir, Cuttack-2 & Berhampur-1, Orissa (India)

भूमिका

ॐ नीलाचलनिवासाय नित्याय परमात्मने ।
बलभद्रसुभद्राभ्यां जगन्नाथाय ते नमः ॥ ॥ १ ॥

नमो नीलाचलोत्सङ्गवासिने चञ्चलाभृते ।
नीलाद्रिचरमेघाय चतुर्वर्गाम्बुवर्षिणे ॥ ॥ २ ॥

नीलाद्रिकन्दरानन्दमन्दरालयवन्दितम् ।
वन्दे वन्दारुमन्दारमिन्दिरामन्दिरं महः ॥ ॥ ३ ॥

विश्वस्य सृष्टिः यथा रहस्यावृता अज्ञेया तथैव श्रीनीलाचलनाथस्य परंब्रह्म-पुरुषोत्तम-जगन्नाथस्य ल्यप्रतिष्ठा मानवधारणायाः गवेषणायाश्च सुदूरातीता इति मन्ये । भारतीयपण्डिताः प्राग्वैदिकयुगा-य अद्यावधि प्रतिष्ठामापन्नस्य श्रीजगन्नाथस्य स्वरूपाकारमन्दिरतत्त्वादिविषयेषु तथ्यानि घाटयितुं प्रयत्नं कृतवन्तः ।

प्रथमं तावत् श्रीजगन्नाथः मङ्गलारातु जगन् चेति नाम्ना प्राग्वैदिकयुगे परिचित आसीत् । कयुगे स एव मङ्गलारातु जगन् वा जगन्नाथरूपेण प्रतिभात इति धारणा जाता । पुनः परिवर्त्तितेषु षु आर्य्येतराणाम् अनुसृता वृक्षपूजा आर्य्याणां वटाश्वत्थ-वृक्षोपासनासु सम्मिलिता सती दारुदेवता यया परिचिता । सा एव दारुदेवता दारुब्रह्मस्वरूपेण समुपासिता जाता इति केचन विद्वांसः स्वमतानि षयन्ति । मगधनरपतिना महापद्मनन्देन यत् कलिङ्गजीनासनमपहृतं तदेव कलिङ्गाधिपतिना महा-हनेन श्रीखारवेलेन पुनरानीतमिति इतिहासाद् ज्ञायते । तदेव जीनासनं जगन्नाथीयचेतनायाः गन्नाथस्य च मूलमिति ऐतिहासिकाः प्रवदन्ति ।

तदनन्तरं बौद्धधर्ममतानुयायिनः बहवः भारतीयाः बोधिसत्त्वोपासकाः सन्तः यदा भारतवर्षे वशालिनः जाताः तदा श्रीजगन्नाथस्य दारुदेहाभ्यन्तरे बुद्धदन्तस्य स्थापनं पुरुषोत्तमपीठमपि दन्तपुर-ना सुविख्यातं जातमिति बहव ऐतिहासिकाः स्वमतानि परिपालयन्ति । तस्मिन्नेव दन्तपुरे बुद्ध-सं घनाम्ना श्रीजगन्नाथस्य त्रिमूर्त्तयः श्रीजगन्नाथ-बलभद्र-सुभद्रादयः बौद्धत्रिरत्नानां प्रतीकभावेन देवतारूपेण च जातिधर्मवर्णनिर्विशेषेण सर्वसाधारणैः आराधिताः ।

पुराणयुगे शवरोपासितः नीलमाधवः पश्चाद् विश्वकर्मानिर्मितदारुदेवतारूपेण नीलाचले ष्ठतोऽभवत् । तदनन्तरं पुरुषोत्तमक्षेत्रे बौद्धान् निष्कास्य शैवाः प्रभावशालिनः जाताः । श्रीक्षेत्रे ष्ठता: लोकेश्वर (लोकनाथ) यमेश्वर-मार्कण्डेयेश्वर-ईशानेश्वर-पातालेश्वर (श्रीमन्दिरान्तर्गत) प्रभृतयः भावस्य प्रमाणरूपेण अद्यापि विद्यन्ते । शैवमतवादेन साकं तदा भारतवर्षे शाक्तमतवादस्यापि रो जातः । शाक्तानाम् इष्टदेवते भैरवभैरव्यौ आस्ताम् । तदा श्रीजगन्नाथं भैरवरूपेण विमलादेवीं रूपेण च जना: समुपासितवन्तः ।

श्रीजगन्नाथसम्बन्धीयानि पूर्वालोचनानि विहाय तथ्यान्तराणि अपि प्रचारितानि जायन्ते। खीष्ट-धर्मानुयायिनोऽपि क्रूशकाष्टानुकरणेन श्रीजगन्नाथमूर्त्तिः परिकल्पितेति प्रमाणयन्ति । पण्डितम्मन्याः केचन ऐतिहासिकाः तान्येव प्रमाणानि गवेषणालब्धज्ञानरूपेण प्रचारं कृत्वा गौरवमनुभवन्ति ।

साम्प्रतम् अस्माकं परमाराध्यं राष्ट्रदेवं पुनः पुनः गवेषणायाः प्रतिगवेषणायाः विषयान्तर्गतं न विधाय परंब्रह्मप्रतीकरूपेण सर्वैः ग्रहणीयमिति विनीतेन मयानुप्रार्थ्यन्ते भवन्तः गवेषकाः ऐतिहासिकाः मूर्त्तिविदः कलाप्रवीणाः पण्डिताः जनाश्चान्येऽपि । यतः श्रीजगन्नाथस्याविर्भावविषयादारभ्य तस्य मूर्ति-गठनतत्वनीतिनियमनैवेद्य-यात्रापर्वोत्सवादिप्रसङ्गमधिकृत्य याः या आलोचनाः प्रकटीकृताः तास्ताः केवलं बौद्धिकविलासा एव । तान्येव विवरणानि जनतायाः हृदयानि कथमपि नैव स्पर्शितानि ।

श्रीजगन्नाथस्तु उत्कलीयानाम् इष्टदेवः रक्षकः पालकः मोक्षदाता च। तस्य असंपूर्णायां मूर्त्तौ चन्द्र-सूर्यौ इव ज्योतिष्मती लोचने निरीक्ष्य उत्कलीयानां कविपण्डितानां काव्यकविता-भक्तिसङ्गीतधाराः शतसहस्रप्रणाल्या अवारिता निरवधि प्रवहन्ति । दीनबाउरि दासिआ यवनकविसालवेग-नामधेयभक्तादारभ्य शंकर-रामानुज-चैतन्यादयः महात्मानः श्रीजगन्नाथस्य तत्त्वोद्घाटनविधिना कालं वृथा नातिक्रम्य तस्मिन्नेव परंब्रह्मरूपस्य दर्शनं कृत्वा आत्मानं कृतार्थं मन्यमानाः गताः ।

खीष्टीयैकादशशताब्द्याम् उत्कलेषु गङ्गसाम्राज्यस्य प्रतिष्ठानन्तरं प्राचीना माधवोपासना पुन-रुज्जीविता । गङ्गवंशीयाः वैष्णवीयचिन्ताधारायाः परिपोषका आसन् । तेषां राजत्वकाले शैवशाक्तधर्म-धारायाः प्रभावः प्रतिहतः सन् पञ्चोपासनायाः प्रसारो जातः । माधवरूपिणः श्रीजगन्नाथस्य च माहात्म्यं प्रकटितं बहुधा प्रचारितं चाभवत् । गङ्गवंशीयाः नरपतयः सर्वे आत्मानं श्रीजगन्नाथस्य सेवकाः इति विचार्य्य तस्मै स्वसाम्राज्यं विशालोत्कलदेशं समर्पितवन्तः । श्रीजगन्नाथस्य सेवापूजायां राजकीयव्यवस्था प्रचलिता । तदा श्रीजगन्नाथः भारतस्य श्रेष्ठैश्वर्य्यवान सन् 'बडठाकुर' इति नाम्ना ख्यातो जातः । श्रीमन्दिरस्य सुपरिचालनाय ते गङ्गनरपतयः भूसम्पत्तिव्यवस्थां कृतवन्तः । राजकीयाड़म्बरेण जगत्प्रभोः यात्रा प्रवर्तिता । सेवानिर्वाहार्थं सम्भवतः प्रस्तुतस्य 'नीलाद्रिमहोदयः' इत्याख्यस्य ग्रन्थस्य रचना श्रीजग-न्नाथस्य तेषामेव निर्द्देशेन विहिता ।

नीलाद्रिमहोदयस्य रचयितुर्नाम न ज्ञायते । परन्तु ग्रन्थेऽस्मिन् स्कन्दपुराणान्तर्गतपुरुषोत्तमक्षेत्रस्य माहात्म्यानि विवरणानि च संकलितानीति परिलक्ष्यन्ते । पुराणरचनाशैल्या रचितस्य नीलाद्रिमहोदय-ग्रन्थस्य प्रतिपाद्याः विषयाः सूतशौनकादीनां मुनीनां प्रश्नोत्तरमाध्यमेन वर्णिताः । ग्रन्थस्यास्य रचनाकाल-विषये निर्दिष्टोल्लेखप्रमाणानि नोपलभ्यन्ते । तथाप्यस्मिन् यवनप्रवेशजनितशुद्धिव्यवस्था निर्द्धारितास्ति इतिकृत्य ग्रन्थोऽयं १४३५ खीष्टकालात्प्रागेव प्रणीतो जात इति अनुमीयते ।

ग्रन्थवर्णिताः विषयाः एकाधिकनवतितमाध्यायेषु विभक्ताः। तेषु कल्पवट-रोहिणीकुण्ड-मार्कण्डेयादितीर्थानि लोकेश्वर (लोकनाथ) यमेश्वरादि शैवविग्रहाः, विमला-मरीचिका-मङ्गलादयः शाक्तमूर्त्तयः तेषां माहात्म्येन साकं मालवराज-इन्द्रद्युम्नस्य विद्यापतेः नीलमाधवोपासकस्य विश्वावसोश्च आख्यानानि विस्तृततया वर्णितानि सन्ति। नीलाचले भगवतः ब्रह्मदारुरूपेण अविर्भावः श्रीमन्दिरस्य निर्माणं मन्दिरप्रतिष्ठार्थं ब्रह्मादिदेवगणानां पुरुषोत्तमक्षेत्रमागमनम् उत्कलपतिना गालमाधवेन साकं मन्दिर निर्मातुः इन्द्रद्युम्नस्य विवादादिकथाख्यानविवरणानि पुराणवर्णनरीत्या नैमिषारण्यवासिना शौनकादि महर्षिणां पुरतः सूतमुनिना व्याख्यातानि। श्रीमन्दिरे दारुब्रह्मणः श्रीजगन्नाथ-बलभद्र-सुभद्रा-सुदर्शन श्रीदेवी-भूदेवीरूपा सप्तविधा मूर्त्तिप्रतिष्ठा ततस्तेषां नित्यनैमित्तिकपूजाविधयः वर्णिताः। पुनरस्मिन् श्रीजगन्नाथस्य प्रधानभूतायाः द्वादशयात्रायाः बहुविधोपयात्रायाश्च पालनविधानानि मन्दिर-वेढ़ापरिसर -पाकशाला-पाकद्रव्यादीनां पवित्रतारक्षणप्रसङ्गानि च ब्रह्मणा परमवैष्णवाय इन्द्रद्युम्नाय सम्यग्भावेनोपदिष्टानि। ग्रन्थेऽस्मिन न केवलं श्रीक्षेत्रमाहात्म्यम् अपि तु श्रीमन्दिरस्य सर्वाः रीतयः सर्वाणि व्यवहाराणि विधिनिषेधानि पूजोत्सवानि च मन्त्रनिर्देशपुरःसरं वर्णितानीति परिलक्ष्यन्ते।

अद्यावधि ग्रन्थस्यास्य शुद्धसंस्करणाभावं परिलक्ष्य समुपलब्धतालपत्रपुस्तकानि संकलय्य प्रस्तुतग्रन्थस्य संपादनं विहितम्। साधारणोत्कलीयपाठकानां कृते कठिनशब्दानाम् उत्कलार्थः पादटीकायां प्रदत्तः। संस्कृतभाषानभिज्ञानां पाठकपाठिकानां कृते पुनः अध्यायानां सारांश ग्रन्थान्ते सन्निवेशितः। उत्कलराष्ट्रदेवतायाः पूजोपासनासम्बन्धीयविधिनिषेधात्मकोऽयं ग्रन्थः बहुवर्षात्प्रागेव रचितः सन् उत्कलीयेषु श्रीजगन्नाथभक्तिभावनायाः प्रसारमाध्यमो जातः। तस्यैव ग्रन्थस्य प्रकाशनाय भारतसर्वकाराणां संस्कृतानुदानसमितेः आर्थिकसाहाय्यदानं लब्धमितिकृत्य भारतसर्वकारेभ्य समितेः सदस्यवर्गेभ्यश्च हार्द्दिककृतज्ञतां विज्ञापयामि।

ग्रन्थस्यास्य शुद्धपाठनिर्द्धारणे यथासम्भवविशुद्धमुद्रणविषये च अकुण्ठसाहाय्यदानेन डक्टर भगवान् पण्डा-पण्डितनीलमणि मिश्रौ धन्यवादार्हौ जातौ। तयोरेव साहाय्येन ममायमुद्यमः परिपूर्णोऽभवदिति कृत्य नितरां प्रीतोऽस्मि। श्रीमद्भिः वैकुण्ठनाथाचार्य्यमहोदयैः ग्रन्थस्य मुद्रणं यथाकालं सम्पादितमिति तस्मै धन्यवादं विज्ञापयामि।

ग्रन्थमिमं श्रीनीलाचलनाथस्य पादपद्मयोः श्रीकृष्णार्पणं विधाय मम पितृपितामहप्रपितामहानां पण्डित गङ्गाधरविद्याभूषण-बलभद्र महापात्र-कृत्तिवासमहापात्राणां तथाखिलपितृमातृवर्गाणां च स्मृतिरक्षायै समर्प्य नितरां कृतार्थोऽस्मि।

वसन्तपञ्चमी
७-२-१९८४

विनयावनतः
संपादकः

विषयसूची

प्रथमोऽध्यायः — पत्रम्—१

१) सूतं प्रति शौनकादिमुनीनां क्षेत्रफलप्रश्नः । २) सूतमुनिकृतपुरुषोत्तमक्षेत्रप्रशंसा तत्स्वरूपवर्णनं च । ३) नीलमाधवदर्शनपूर्वकं रोहिणीकुण्डजलपानात् काकस्य चतुर्भुजादिविष्णुसारूप्य वर्णनम् ४) पुरुषोत्तमक्षेत्रमरण्यादौ यमस्य प्रवेशाभाववर्णनम् ।

द्वितीयोऽध्यायः — पत्रम्—५

१) देवपूज्यस्य मणिमयविग्रहस्य नीलमाधवस्य कथं मानवपूज्यत्वं दारुस्वरूपत्वं चासुदित्यादिप्रश्नः । २) विष्णुपूजकेन्द्रद्युम्नमालवपतिगृहप्रविष्टजटिलकर्तृकनीलमाधवपुरुषोत्तमक्षेत्रमहिमावर्णनम् । ३) तस्यैवान्तर्द्धानानन्तरं स्वपुरोहितभ्रातृविद्यापतेरिन्द्रद्युम्नेन पुरुषोत्तमक्षेत्रदर्शनार्थं प्रेरणम् । ४) विद्यापतेविश्वावसुना सह समागमपूर्वक कथोपकथनम् । ५) तस्य तेन नीलाद्रौनीलमाधवदर्शनम् । ६) विद्यापतिकृतनीलमाधवस्तोत्रम् । ७) देवदर्शन प्रसादभक्षणाभ्यां गृहं न गच्छामीति ब्रुवतो विद्यापतेर्देवशबरयोर्वचनात्स्वपुरगमनम् । ८) स्वदेशागतं विद्यापतिं प्रति इन्द्रद्युम्नस्य नीलाद्रिवृत्तान्तप्रश्नः तन्मुखात् क्षेत्रमाहात्म्यश्रवणं च । ९) माधवमाल्यग्रहणावसरेऽकस्मान्नारदप्रवेशः । १०) नारदमुखाद्योगेन क्लेशनाध्योऽक्लेशेन नीलाद्रिनायकदर्शनान्मोक्ष इति श्रवणाद्विद्यापतिजटिलयोर्वचनाच्च मुनिस्वासात्यादिभिः सहेन्द्रद्युम्नस्य नीलाद्रिप्रस्थानम् । ११) महानद्योत्तरतोरस्थ-नृपपृष्टेन मुनिना महानदी-सुवर्णमेरु-माधव-चर्च्चिका-चक्रतीर्थ-एकाम्रविपिन-भुवनेश्वरानन्तशायिमहिमावर्णनम् ।

तृतीयोऽध्यायः — पत्रम्– १४

१) नारदोपदेशादिन्द्रद्युम्नस्य एकाम्रविपिने विन्दुसरस्नानादि भुवनेश्वरानन्तशायि विष्णुदर्शनं च । २) विल्वकपोतेश्वरयोर्मध्यभागस्थितमिन्द्रद्युम्नं प्रति नारदेन तयोरुत्पत्तिकथनम् । ३) क्षेत्रप्रविष्टस्य राज्ञः शङ्खाग्रे नीलकण्ठदर्शनम् । ४) क्षेत्रस्य मार्गे गच्छतो नृपस्य वामभुज चक्षुस्फुरणरूपाशुभशकुनदर्शनात् मम किं फलं भविष्यतीति नारदं प्रति प्रश्नः । ५) पूर्वोक्तशुभशकुनदर्शनात्ते कुशलं माधव दर्शनादिकं भविष्यतीति नारदस्योत्तरः । ६) माधवदर्शनरूपवाक्यश्रवणाद् विषण्णमिन्द्रद्युम्नं प्रति सहस्राश्वस्य दर्शनं भविष्यतीति नारदप्रबोधः । ७) अत्रैव सैन्यस्थापनपूर्वकं मया सहनीलाद्रिं गच्छेति नारदोपदिष्टस्य नृपस्य कृष्णागुरुतरुमूले नृसिंहमूर्त्तिदर्शनम् । ८) नृपस्य नारदेन कल्पवृक्षनीलमाधवस्थानदर्शनम् । ९) दारुब्रह्मदर्शनावधि नृपं प्रति मुनेः नृसिंहपूजोपदेशः । १०) मुन्युपदेशेन सहस्राश्वमेधाचरणात्तव विष्णुप्रत्यक्षो भविष्यतीत्याकाशवाणी । ११) नीलकण्ठस्य दक्षिणे नृसिंहं स्थाप-

नार्थं प्रासादनिर्मितिं कुरु इति नारदोपदेशेन। १२) नृसिंहप्रासादनिर्मितिप्रतिष्ठोपस्थापनं च। १३) नारदाज्ञया यज्ञशालानिर्मितिसामग्रिसंग्रहान्यराजाह्वानपूर्वक सहस्राश्वमेधकरणम्। १४) यज्ञावसान समये दानार्थमानीतानां कोटि कोटि गवां खुरघातादिन्द्रद्युम्नसरसःउत्पत्तिस्तस्मिन् स्नानदानश्राद्धादौ फलं च। १५) यज्ञसमाप्त्यवसरे रात्रौ स्वप्नावस्थायां विष्णुमूर्त्तिदर्शनम) १६) राजमुखात्स्वप्न-वृत्तान्तं श्रुत्वा समुद्रे दारुदर्शनं भविष्यतीति नारदवचनम्। १७) नारदेन सह समुद्रेस्नानार्थं गच्छतो नृपस्य प्रातर्दारुदर्शनं यज्ञसमापनं दारोरानयनं यज्ञवेद्यां स्थापनपूर्वकं पूजनं च। १८) विष्णुमूर्त्ति-निर्माता को भविष्यतीति संशयाविष्टयोर्मुनिनृपयोः पुरत आकाशवाणी। १९) वार्द्धकीमूर्त्तिधरस्य विष्णोः प्रवेशस्तेन मूर्त्तिप्रस्तुत्यारम्भः।

चतुर्थोऽध्यायः पत्रम्—२२

१) जगदीशस्य निर्माणसमये दिव्यगीतनृत्यपारिजात पुष्पवृष्ट्यादि। २) पञ्चदशदिनान्तरं सप्तधा विष्णोराविर्भावः। ३) तस्मिन्नेव समये नारदवचसा विष्णुनिर्मितिगृहस्य कवाटोत्फेटनं सप्तधा विष्णोः दर्शनं च। ४) जगदीशस्य स्थापनार्थं प्रासादनिर्माणारम्भः। ५) प्रासादनिर्मितौ मन्त्रिणं निजात्मजं च नियोज्य प्रासाद प्रतिष्ठार्थं नारदेन सह नृपस्य ब्रह्मानयनोद्देशेन ब्रह्मपुरगमनम्। ६) ब्रह्मणः सामगानसमये प्रवेशन्मानुषं प्रति एकसप्ततियुगानन्तरं इन्द्रद्युम्नस्य ब्रह्मणा सह संभाषणम्। ७) तवाह्वानाद्गमिष्यामि त्वं सम्भारान् संग्रहितुं नारदेन सह शङ्खपद्मनिधी गृहीत्वागच्छ इति ब्रह्मण आज्ञा। ८) देवपृष्टेन ब्रह्मणा जगदीशस्य ब्रह्म पुरादौ स्थिति कालवर्णनम्। ९) ब्रह्माज्ञयागतानां नारदादिमुनिसहितानां देवानां नीलाद्रौ प्रवेशः।

पञ्चमोऽध्यायः पत्रम्—२६

१) सूतं प्रति ब्रह्मलोकागतैः पूर्वोक्तमुनिदेवनृपैः किं कृतमिति ऋषीणां प्रश्नः। २) देवकृतविष्णुपूजनादिप्रासाददर्शनं प्रासादाद्गालवस्थापितमाधवमूर्त्तिवहिष्करणादिकं च गालवाय तद्भृत्यैर्निवेदनम् ३) क्रोधाद्विरजामण्डलादागतं गालवं प्रति नारदेन इन्द्रद्युम्नस्य पूर्ववृत्तान्तवर्णनं तच्छ्रवणात्तस्य संतोषश्च। ४) शङ्खपद्मनिधिसाहाय्येन शालामण्डपरथादिकरणम्। ५) नारदकृतरथ प्रतिष्ठा वर्णनम् ६) रथत्रयोपरि चन्दनजलसेकादि पूर्वकविद्यापतिगोत्रजैः सप्तधा विष्णोः स्थापनम्। ७) रथोपरि सूर्य्यादिदेवतानां बलिदानम्। ८) प्रसङ्गाद्रथस्य ईषादिभङ्गे ब्राह्मणादीनां नाशस्तच्छान्तिश्च। ९) रथरज्वाकर्षणेन प्रासादनिकटे इन्द्रद्युम्नादिभिः रथस्थापनं तदवसरे ब्रह्मणः आगमनं च। १०) जगदीशस्य प्रासादप्रतिष्ठा। ११) रथादानीय क्रमेण सप्तधा जगदीशमूर्त्तिनां स्थापनपूर्वकं प्रतिष्ठाकरणम्।

षष्ठोऽध्यायः पत्रम्—३६

१) शतोपचार पूजनानन्तरं ब्रह्मकृतस्तुतिप्रभृतिः। २) ब्रह्मकृत पुनः स्तुत्या प्रतिमाया इन्द्रद्युम्नं

प्रत्युक्तिः। ३) ब्रह्मादेशा द्देवतानां जगदीशसेवकस्वरूपेणोत्पत्तिः। ४) त्वया सह त्वत्स्थानं गन्तुमिच्छामीति ब्रुवन्तमिन्द्रद्युम्नं प्रति ब्रह्मवाक्यम्। ५) यात्रोपयात्रा प्रत्यहनीतयः कीदृश्यो भविष्यन्तीति पृच्छन्तं नृपं प्रति आदौ प्रत्यहनीतितो प्रातर्नीतिं ब्रह्मा प्राह।

सप्तमोऽध्यायः पत्रम्—४८

१) जगदीशस्य प्रातः स्नानानन्तरं नैवेद्यविशेषेण जगन्नाथादिमूर्त्तीनां द्वात्रिंशदक्षरादिभि र्मन्त्रैः पूजनम्। २) अशक्तौ दशाक्षारादि गोपालमन्त्रा दिभिःपूजनम्। ३) पाकशाला विधान। ४) प्रातः पयोलाजा विकाराभ्यां नैवेद्याभ्यां पञ्चभिश्चतुर्विंशतिभिश्चोपचारैः पूजनम्। ५) चतुर्विंशत्युपचारैरन्यद्विकालपूजापि कार्य्या। ६) पूजास्थानशुद्ध्यादिपूर्वकं प्रातः पूजोचितान्नादिभिः पूजनं महोत्सवश्च।

अष्टमोऽध्यायः पत्रम्—५४

१) मध्याह्न पूजा। २) सन्ध्यार्चनम्। ३) यद्यत् पूजायां यद्यद् भावना भवेत्तत्तद्भावना। ४) प्रति पूजनानन्तरं ताम्बूलदानम्। ५) पातरादिपूजनेषु नीराजनप्रकारः। ६) त्रिकालपूजनफलम्। ७) नैवेद्यकालयोः व्यतिक्रमे पूजाया नैष्फल्यं सेवकानां दण्डविधानं च। ८) चतुर्थकालपूजा तत्र रासमण्डलस्थभावना त्रिकाल पूजा दर्शनफलं च।

नवमोऽध्यायः १) आचार्य्यादि सेवकलक्षणम्। पत्रम्—५८

दशमोऽध्यायः पत्रम्—६२

१) उपचार द्रव्यनिर्ण्णयः। २) नैवेद्य लक्षणम्। ३) पाचकानां गीतगानादि निषेधः। ५) नित्य नैवेद्यावधिकनैवेद्यं गरुडस्याग्रतः स्थापयित्वा निवेदयेत्। ६) विष्णुनिर्माल्यान्नभक्षण फलम्। ७) देशान्तरे प्रत्यहं शुष्कान्नभक्षणे फलम्।

एकादशोऽध्यायः पत्रम्—६८

१) कानि फलानि मूलानि च विष्णवे देयानि। २) केवलार्द्रकादीनां समर्पणनिषेधस्तत् समर्पणे दोषश्च। ३) प्रपानकादिदेयवस्तूनि पाकशालातोऽन्यत् निर्मितानि नैवेद्यानि विष्णवे न देयानि। ४) आसनाद्युपचार पात्राणां घण्टायाश्च लक्षणम्। ५) पूजावसाने रत्ननिर्मित पात्रे ताम्बूलदानं पाकद्रव्येषु तत्सम्पर्कनिषेधः पाकशालायां तन्नामग्रहणे दोषश्च। ६) पूर्वोक्तपात्राणां छिद्रादौ पूजनायोग्यान्नूतनपात्र करणम्। ७) पाकशालातो विष्णुसन्निधिं नीयमानस्यान्नस्य च कस्यचिद् छिद्रपातो रविचन्द्रयोः किरण पाता भावश्च। ८) दैवात प्रमादाद्वा देवद्वारपालादि मध्ये वामनादिविकृतौ यत्करणीयम्। ९) द्वारपालद्वयस्याग्रे तथा विकृतौ यत्करणीयम्। १०) विष्णुसन्निधिं नीयमानस्य मार्गेऽज्ञातविकृतौ यत्करणीयम्। ११) गरुड़ पृष्ठस्थे भोगमण्डपस्थिते च नैवेद्य विकृतौ जाते यत्करणीयम्।

१२) देवनै वेद्ययोर्मध्ये विकृतौ यत्करणीयम् । १३) स्पर्शानधिकारि विप्रस्पृष्टे देवे यत्करणीयम् । १४) देवे क्षत्रियवैश्य शूद्र स्पृष्टे यत्कर्त्तव्यम् । १५) ब्रह्माणं विना पूजाजलपात्रस्यास्येव स्पर्शनिषेधः । १६) प्रसादकारस्यापि ब्रह्मण स्तत्पात्रस्पर्शनिषेधस्पर्शे यत्कर्त्तव्यम् । १७) पाककारं विना निवेदनात्पूर्वं पाकद्रव्याणां स्पर्शे पात्रहोतादौ प्रतिनिषेधं स्तैः स्पृष्टे पाकद्रव्ये विष्णोरयोग्यं च । १८) पाकद्रव्ये आचार्य्य सस्पृष्टे दोषां भावः । १९) विश्वावसुकुलोत्पन्नैः संस्पृष्टे देवे सामान्य विधिना स्नानम् । २०) विद्यापतिगोत्रजैः स्पृष्टे देवे न किञ्चित् करणीयम् ।

द्वादशोऽध्यायः पत्रम्—७३

१) प्रति बुधवारे मध्याह्न पूजान्ते जगदीशस्य चित्रकर्म नदन्ते पञ्चामृतस्नानम् । २) प्रति गुरुवारे एकादश्यां गुरुवारपातेऽपि प्रति रविवारे च प्रत्यर्चादीनां पूजादि पूर्वक प्रसाद भ्रमणादि । ३) प्रत्येकादश्यां चतुःसमलोप्रनादि प्रसादपरिभ्रमणम् । ४) एकादश्यां गुरुवासरपाते यत्कर्त्तव्यम् । ५) एकादश्यां चन्द्रवारपाते यत्कर्त्तव्यम् । ६) नेत्रोत्सवं विना प्रत्यमावास्यायां यत्कर्त्तव्यम् । ७) अमावास्यायां सूर्य्यग्रहे सति यत्कर्त्तव्यम् । ८) श्रवणा-रोहिणी-ज्येष्ठानक्ष त्रेषु यत्कर्त्तव्यम् ।

त्रयोदशोऽध्यायः पत्रम्—७७

१) प्रासादे यवनादि प्रवेशे यत्कर्त्तव्यम् । २) महास्नान विधिः । ३) प्रथमा वरणादौ विप्रादेः कस्य चिन्मरणे यत्कर्त्तव्यम् ।

चतुर्दशोऽध्यायः— १) ज्येष्ठ्यां स्नानोत्सवः । पत्रम्—८०

पञ्चदशोऽध्यायः पत्रम्—८६

१) निरोधन गृहे चित्रपटलिखितानां विष्णुमूर्त्तिनां विद्यापतिविश्वावसुवंशीयैः पूजनम् । २) तत्रैव जगदीश प्रतिमानां विद्यापतिवंशीयैः शितप्रपानकेन पूजनम् । ३) विष्णुप्रतिमानां क्रमेण विद्यापति-विश्वावसुवंशीयैश्चित्रारम्भः । ४) स्नानात्पञ्चदशेऽह्नि पट्टदेवविसर्जन पूर्वकमाचार्येण विष्णुप्रतिमानां नेत्रोत्सव करणम् ।

षोडशोऽध्यायः पत्रम्—९१

१) आषाढ शुक्लद्वितीयायां रथयात्रा विधिः । २) रथोत्सवस्य पञ्चमेऽह्नि नीलाचलाद् यज्ञवेदीं प्रति लक्ष्मीनयनं पुनस्तस्याः प्रत्यावर्त्तनं च । ३) नीलाचले रथयात्रा शेषपर्य्यन्तं रमामाधवविश्वधात्रीणां पूजनम् । ४) रथोत्सवस्य षष्टेऽह्नि रथानां दक्षिणाभिमुखीकरणम् । ५) रथस्थे विष्णौ नैवेद्यसमये काकोलूकगृध्र चिल्लकादीनां प्रवेशे शान्तिः । ७) कवाटोत्कीलनम् । ८) जगदीशमूर्त्तीनां मन्दिर-प्रवेशः ।

सप्तदशोऽध्यायः पत्रम्—९६

१) शायनी यात्रा विधिः। २) कदाचिद्रथे स्वापयात्रापाते तृतीयकालार्चानन्तरं सा कार्य्या। ३) चातुर्मास्यामध्येऽधिमासपाते श्रावणशुक्लैकादश्यां सा कार्य्या। ४) आषाढद्वादश्यां गरुडशयनम्।

अष्टादशोऽध्यायः १) दक्षिणायनयात्रा विधिः। पत्रम्—१०२

ऊनविंशोऽध्यायः— पत्रम्—१०३

१) श्रावणामावास्या कृत्यम्। २) श्रावण पौर्णम्यां वलदेवजन्मोत्सवः।

विंशोऽध्यायः १) वलदेवजन्मोत्सवस्यावशिष्टांशः। पत्रम्–१०७

एकविंशोऽध्यायः पत्रम्–१०९

१) भाद्रवकृष्णपञ्चम्यां स्वर्णरेखादानम्। २) भाद्रवकृष्णसप्तम्यां देवकीसान्त्वनार्थं जगदीशाय क्षालितान्ननिवेदनम्। ३) भाद्रवकृष्णाष्टमीसायंकाले सूतकागृहनिर्माणं तत्रैव मण्डलकरणम्।

द्वाविंशोऽध्यायः १) कृष्णजन्माष्टम्यङ्गवरुणादिपूजनम्। पत्रम्—११२

त्रयोविंशोऽध्यायः पत्रम्—११५

१) कृष्णजन्मादिअवतारलीलापर्य्यन्तविधिः। २) भाद्रवकृष्णनवम्यां महास्नानपूर्वकवर्षवृध्यर्च्चनादिविधिः। ३) दुर्गाजन्मोत्सवविधिः।

चतुर्विंशोऽध्यायः पत्रम्—११९

१) भाद्रवकृष्णत्रयोदश्यां पाकशालां प्रति कालरात्रिनयनम्। २) भाद्रवामावास्यायां सप्तपुरिकादानम्

पञ्चविंशोऽध्यायः पत्रम्—१२०

१) भाद्रवशुक्लपञ्चमीतः षोडशदिवसपर्य्यन्तं लक्ष्मीव्रतविधिः। तदसम्भवे आदौ चान्ते च पूजनम्। २) भाद्रवशुक्लैकादश्यांपार्श्वपरिवर्त्तनविधिः।

षड्विंशोऽध्यायः पत्रम्—१२२

१) पवित्रारोपणविधिः। २) विधिरयं द्वादश्यां श्रवणाबुधवारयुक्तायांकार्य्यः अस्यालाभे भाद्रशुक्लद्वादश्यां कार्य्यः। ३) वामनजन्मोत्सवः।

सप्तविंशोऽध्यायः— १) शक्रध्वजोत्सवविधिः। पत्रम्—१२५

अष्टाविंशोध्यायः पत्रम्—१२७

१) भाद्रवपौर्णमास्यां शक्रध्वजसमीपं गोविन्दनयनम्। २) आश्विन कृष्णाष्टम्यां दुर्गायाःसहस्रकुम्भाभिषेकः। ३) तामेव तिथिमारभ्य दुर्गामाधवयोः सप्तदशदिन पर्य्यन्तं पूजाविधिः। ४) अपराजितादशमी। ५) आश्विनशुक्लैकादशीमारभ्य कार्त्तिकपूर्णिमापर्य्यन्तंसलक्ष्मीकदामोदरपूजनम्।

ऊनविंशोऽध्यायः पत्रम्—१३१

१) आश्विनपौर्णमीरात्रौ द्युतक्रीडाविधिः। २) कार्त्तिकशुक्लैकादश्यामुत्थापनविधिः। ३) कार्त्तिक शुक्लद्वादश्यां गरुडोत्थापनविधिः। ४] कार्त्तिकपौर्णम्यां सप्तपंक्तिदीपदानविधिः।

त्रिंशोऽध्यायः पत्रम्—१३४

१) मार्गशीर्षकृष्णपञ्चम्यां क्षेत्रभ्रमणं तत्रादौ मार्कण्डेयवटं गत्वा क्रमेण जगन्नाथान्तिकं प्रविश्य मानसपूजनादिकम्। २] कदाचिज्जगन्नाथे सूतकिना मृतकिना च स्पृष्टे यत्कर्त्तव्यम्। ३) निरोधन-गृहस्थे जगन्नाथे सूतकिना मृतकिना च स्पृष्टे यत् कर्त्तव्यम्। ४) पाकशालां प्रविष्टे सूतकिनि मृतकिनि च यत्कर्त्तव्यम्। ५) सूतकिमृतकिस्पृष्टद्रव्यं विष्णवे न देयं तत्र च दोषः।

एकत्रिंशोऽध्यायः पत्रम्—१३६

१) तत्रैव क्षेत्रभ्रमणे जगन्नाथदर्शनानन्तरं श्वेतगङ्गामारभ्य क्रमणे पुनर्जगदीशदर्शनपर्य्यन्तं कृत्वा स्वगृह प्रवेशनम्। २) एतत्क्षेत्रभ्रमणं सोपवासः कुर्य्यात्ततः द्विजैः सह पारणं तत् फलं च। ३) मार्ग शीर्षकृष्णाष्टम्यां प्रथमाष्टमीविधिः। ४) मार्गशीर्षे शुभदिने नवान्न प्रदानविधिः। ५) मार्गशीर्ष-कृष्णचतुर्दशीमारभ्य एतच्छुक्लप्रतिपत्पर्य्यन्तं त्रिदिनमभिव्याप्य दीपोत्सवविधिः। ६) मार्गशीर्षशुक्ल षष्ठ्यां प्रावरणोत्सवविधिः।

द्वात्रिंशोऽध्यायः पत्रम्—१४४

१) पौषमावास्यायां चूताङ्कुरप्रदानविधिः। २) पुष्याभिषेकाङ्गाङ्कुरोपणविधिः स च शुक्लैकादशी-मारभ्य वा शुक्लत्रयोदशीमारभ्य कार्य्यः। ३) स चाङ्कुरारोपणविधिः केषूत्सवेषु कार्य्यस्तस्याकरणे दोषः। ४) पौषशुक्लचतुर्दश्यां पुष्याभिषेकाङ्गशतकुम्भाधिवासविधिः। ५) पुष्याभिषेकविधिः।

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः पत्रम्—१४८

१) मकरसंक्रान्ते पूर्वेद्युर्निशि नवाङ्कयात्राविधिस्तण्डुलाधिवासविधिः। २) मकरसंक्रान्तेः प्रात-रुत्तरायणयात्राविधिः। ३) फाल्गुनशुक्लपञ्चम्यां वसन्तपञ्चमीयात्राविधिः। ४) फाल्गुने मासि सप्त पञ्चत्रीणि वा दिनानि व्याप्य द्विदण्डावशिष्टायां रजन्यां वसन्तभ्रमणविधिः।

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः पत्रम्—१५२

१) फालगुनशुक्लदशमीमारभ्य त्रयोदशीपर्य्यन्तं फल्गुत्सवविधिः। २) फाल्गुनशुक्लचतुर्दश्यां वह्न्युत्सवविधिः। ३) दोलामण्डपनिर्माणविधिः। ४) दोलयात्राविधिः। ५) दोलयात्रादर्शनफलम्

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः पत्रम्—२६२

१) कौशल्याशान्त्यर्थं चैत्रशुक्लाष्टम्यां विष्णवे क्षालितान्ननिवेदनम्। २) चैत्रशुक्लनवम्यां रामज-न्मोत्सवविधिः। ३) चैत्रशुक्लद्वादश्यां पटलिखितकामदेवाधिवासः। ४) चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां दमना-

यनपूर्वकतदधिवासविधिः। ५) चैत्रशुक्ल चतुर्दश्यां दमनार्पणविधिः। ६) एतद्दमनभक्षणादौ फलम्

षट्त्रिंशोऽध्यायः पत्रम्—१६७

१) मेष सङ्क्रान्तौ शष्कुलीपूपनिवेदनविधिः। २) वैशाख शुक्लतृतीया मारभ्य ज्येष्ठशुक्लचतुर्दशी पर्य्यन्तं चन्दनयात्रा विधिः। ३) वैशाख शुक्लतृतीयायां रथ निर्म्मित्यारम्भः। ४) वनयोग विधिः। ५) विष्णु प्रतिमासु चन्दनदान प्रकारः। ६) वैशाख शुक्ल चतुर्दश्यां नृसिंहजन्मोत्सवविधिः।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः पत्रम्—१७२

१) शुक्लदशम्यां राजराजेन्द्रभावेन कृष्णस्याभिषेकः। २) ज्येष्ठशुक्लैकादश्यां प्रातः रुक्मिणीहरण विधिः। ३) तस्यामेव तिथौ गोविन्द प्रतिमाया जलकेलि विधिः। ४) तस्यामेव तिथौ रात्रौ रुक्मिणी-कृष्णयोर्विवाह विधिः। ५) ज्येष्ठशुक्लद्वादश्यां रुक्मिणी कृष्णयो भ्रमणलीला विधिः। ६) शुक्लचतु-र्दश्यां तयोश्चतुर्थीकर्मविधिः वस्त्रग्रन्थिपरिफेटनविधिश्च। ७) स्नानादियात्राणां करण लंघनयोः फल-दोषौ। ८) जगदीश पूजाकालनिर्ण्णयस्तदतिक्रमे दोषश्च। ९) जगदीशालये म्लेच्छादि प्रवेशे यत्क र्त्तव्यम्।

अष्टात्रिंशोऽध्यायः पत्रम्—१८०

१) ब्राह्मीमुहूर्त्तेऽर्चक स्योत्थानवस्त्रान्तरग्रहणानन्तरं हरिस्मरणम्। २) धरणीप्रार्थना। ३) वाह्य-क्रियायार्थं नैर्ऋताशागमनादिकम्। ४) शौचक्रिया विधिः। ५) वस्त्रान्तरधारणानन्तर माचमन विधिः। ६) दन्तघर्षणविधिस्तत्र दन्तकाष्ठलक्षणादिकं च। ७) वारुणस्नानविधिः। ८) तिलक-विधिः। ९) वैदिकीसन्ध्यानन्तरं वैष्णवी सन्ध्या विधिः। १०) नृसिंहादि वेदनां गायत्री मन्त्राः।

ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः पत्रम्—१८४

१) वैष्णव तर्पण विधिः। २) वैष्णवाचमन विधिः।

चत्वारिंशोऽध्यायः पत्रम्—१८५

१) जगदीशस्य प्रातःस्नान विधिः। २) जगदीशस्य पाकशालायां होमविधौ कुष्माण्डि विधानम्।

एकचत्वरिंशोऽध्यायः १। होममन्त्राः २। पूर्णाहुति विधि। पत्रम्—१८६

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः पत्रम्—१९२

१) वैष्णवाग्नेः स्वरूपम्। २) होममुद्राः। ३) ब्रह्मणविष्टरयोर्लक्षणम्। ४) श्रुवस्रुचोर्लक्षणम्। ५) समिल्लक्षणम्। ६) पवित्र लक्षणम्। ७) वटमन्त्रः। ८) आज्यस्थालि लक्षणम्। १० चरुणा वैश्वदेव विधिः। ११) पाकार्थं लक्ष्मी प्रार्थना पाकनिर्विघ्नार्थं गणेष प्रार्थना। १२) पाकशाला स्थाग्निना जगदीशस्य धूपदीपारात्रिकादि करणम्। १३) सूर्य्यमन्त्रन्यासः। १४) सूर्य्यात्रकालध्या-

नम्। १५) सूर्य्यमुद्राः। १६) अर्घ्यपात्र निर्णयः। १७) वैष्णवाग्नि विना धूपादिदाने विष्णोः कोपः।

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः १) प्रासादस्याग्निकोणे सूर्य्यपूजापूर्वकार्घ्य विधिः पत्रम्—१९७

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः पत्रम्—२००

१) वैष्णवद्वारपालपूजा विधिः। २) द्वारपालादीनां ध्यानानि।

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः पत्रम्—२०४

१) सामान्य पूजायां आसनशुद्धि भूतशुद्धिमातृका विधायार्घ्यं संस्कृत्य पञ्चो पचारैः पूजनम्।

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः पत्रम्—२०७

१) विष्णुचिन्तनम्। २) विष्णुपादपद्मचिन्तनम्। ३) पूर्वोक्तवैष्णवाचमनम्। ४) देवागार प्रवेशानन्तरं भैरवप्रार्थना। ५) पूजानुक्रमकारिका।

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः पत्रम्—२१०

१) जगदीश वलभद्र सुभद्राणां पूजार्थं प्रार्थना। २) आसनस्य वर्ज्यं ग्राह्यत्वं च। ३) आसनाभावे दोषः। ४) पीठनिर्णयः। ५) पद्माद्यासन लक्षणम्। ६] पूजकस्य पूजायां घण्टादिङ्मुखनिर्णयः। ७] पूजायां प्रथमतो घण्टा घण्टावादनं घण्टावादनफल च। ८] घण्टावादनकालः। ९] घण्टालक्षणम्। १०] स्थानशुद्धि। ११] कूर्मानन्त पृथिवी पूजनं तत्प्रार्थना च। १२] आसन मन्त्रस्य ऋष्यादिन्यासः। १३] आसनमन्त्रः। १४] मन्त्रऋष्यादिन्यासे स्थाननिर्णयः। १५] विघ्नोत्सारण विधिः। १६] गुरुगणेशादिनां वन्दनम्। १७] करशुद्धिः। १८] राक्षसादि प्रवेश निषेध विधिः। १९] दिग्बन्धन विधिः। २०] दिग्देवता द्वारा रक्षणम्।

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः १] भूतशुद्धिः। पत्रम्—२१५

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः १] भूतशुद्धेरपरोऽंशः। पत्रम्—२१६

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः १] भूत शुद्धि प्रशंसा। २] प्राणप्रतिष्ठा। पत्रम्—२१८

एकपञ्चाशोऽध्यायः पत्रम्—२२१

१) पराशक्तिस्मरणम्। २) प्राणप्रतिष्टा प्रशंसा। ३) हस्तशुद्धि। ४) प्रणवः।

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः १) देहस्वरूप भावना। पत्रम्—२२४

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः पत्रम्—२२८

१) षट्चक्रन्यासः। २) रुद्राक्षविवरादिषोडशाधारनामनिर्देशपूर्वक प्रथम द्वितीयाधारन्यासौ।

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः पत्रम्—२३२

१) तृतीयाधारमारभ्य षोडशाधार पर्य्यन्ता न्यासाः।

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः पत्रम्—२३४

१) बृहदन्तर्मातृकान्यासः। २) अशक्तपक्षे सामान्यान्तर्मातृकान्यासः। ३) वहिर्मातृका न्यासः। ४) चतुर्विध वहिर्मातृकान्यासः। ५) चतुर्विध वहिर्मातृकान्यासफलम्। ६) वहिर्मातृका न्याससमुद्राः। ७) मातृकागुप्तागुप्तभेदेन द्विधा नत्याश्च शुद्धादिभेदाः।

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः पत्रम्—२३८

१) द्विविधमातृकायाः प्रशंसा। २) मातृकायाः ऋष्यादिन्यासाः। ३) ऋष्यादिन्यासमुद्राः। ४) मातृकायाः करन्यासः। ५) मातृकायाः समुद्रा अङ्गन्यासाः। ६) मातृकायाः षडङ्ग देवता चिन्तनम्। ७) शुद्धा मातृका लक्षणम।

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः पत्रम्—२४०

१) केशवादि न्यासः। २) केशवादिन्यास करणे फलम्। ३) शक्तिवीजयुक्त मातृकान्यासः। ४) श्रीवीजयुक्त मातृकान्यासः ५) स्मरवीजयुक्त मातृकान्यासः। ६) वीजत्रययुक्त मातृकान्यासः। ७) षड्वीजसंयुक्त मातृकान्यासः। ८) प्रपञ्च मातृकान्यासः। ९) कलान्यासः।

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः पत्रम्—२४५

१) श्रीकण्ठ मातृकान्यासः। २) अशक्तपक्षे सविन्दुकमातृकाकेशवादिन्यासौ।

एकोनषष्टितमोऽध्यायः १) तत्त्वन्यासः। पत्रम्—२४७

षष्टितमोऽध्यायः १) प्राणायामविधिः। २) निजाङ्के योग पीठभावना। पत्रम्—२४८

एकषष्टितमोऽध्यायः पत्रम्—२५०

१) देहादिभावनाचतुष्टयम्। २) व्यापकन्यासः। ३) मन्त्रफलम्।

द्विषष्टितमोऽध्यायः पत्रम्—२५१

१) दशाक्षरगोपालमन्त्रस्योद्धारादिः। २) निष्कामजनं प्रति तस्य ऋष्यादिन्यासाः। ३) सकामजननं प्रति तस्यऋष्यादिन्यासाः। ४) तस्यपञ्चाङ्गन्यासाः। ५) तस्यवीजम्। ६) तस्य प्रातःकालीन-ध्यानम्। ७) ध्यानफलम्।

त्रिषष्टितमोऽध्यायः पत्रम्—२५२

१) ततो मध्याह्नार्च्चने वृन्दावनध्यानं तत्रस्थदेवस्य ध्यानम्।

चतुष्षष्टितमोऽध्यायः पत्रम्—२५४

१) तृतीयार्च्चनेऽशितगिरिस्थविष्णोर्ध्यानम्। २) सायंकालार्च्चने द्वारावतीस्थविष्णोर्ध्यानम्। ३) रात्रौ रासमण्डलस्थ ध्यानम्। ४) एतद्ध्यानकरणे फलम्। ५) अशक्तौ सामान्यध्यानम्।

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः १) दशाक्षरमन्त्रस्य न्यास विधिः। पत्रम्—२५६

षट्षष्टितमोऽध्यायः पत्रम्—२५७

१) संहार सृष्टिन्यासौ। २) विभूति पञ्जरन्यासः।

सप्तषष्टितमोऽध्यायः पत्रम्—२५८

१)मृत्युपञ्जरन्यासः। २) दशाक्षर मन्त्रस्य पुनः ऋष्यादिपञ्चाङ्गन्यासानन्तरं पुनर्ध्यानम्। ३) मन्त्रमूर्त्तिस्मरणम्।

अष्टषष्टितमोऽध्यायः पत्रम्—२६१

१) अशक्तपक्षेऽष्टादशाक्षरगोपालमस्त्रविधिः। २) मुद्रानामानि। ३) मुद्राशब्दव्युत्पत्तिः। ४) मुद्रालक्षणानि। ५) अन्तर्यजनविधिः। ६) वाह्यार्च्चने प्रार्थना।

ऊनसप्ततितमोध्यायः पत्रम्—२६४

१) पूजापात्र निर्णयः। २) पूजास्थानशोधनादिः। ३) पूजापात्रे यद्द्रव्यंरक्षणीयम्। ४) पूजापात्राणां पलसंख्या धातुनिर्णयः।

सप्ततितमोऽध्यायः १) अर्घ्यसंस्कारविधिः। पत्रम्—२६६

एकसप्ततितमोध्यायः पत्रम्—२६८

१) अर्घ्यजलेन देवादि-प्रोक्षणम्। २) प्रोक्षणीपात्र संस्कारः तत्र च वीक्षणादि संस्काराः। ३) तेन वीक्षणादि द्रव्य शुद्धिः। ४) पात्रेषु सूक्ष्मवस्त्राच्छादनम्। ५) मानसीपूजा।

द्विसप्ततितमोऽध्यायः पत्रम्—२७१

१) तुलसीपात्रसंस्कृति पूर्वक तुलसीदानविधिः। २) बाह्यपूजार्थं देवप्रार्थना। ३) पीठपूजा।

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः १) पीठस्थदेवानांध्यानानि। पत्रम्—२७२

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः पत्रम्—२७८

१) दारुब्रह्मणि नृसिंहादि यद्यन्मूर्त्तीनां पूजनमिच्छेतत्तत्तन्मूर्त्तीनामावाहनविधिः। २) आवाहनादि मुद्रालक्षणानि।

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः पत्रम्—२७९

१) आवाहनादिपरमीकरणान्तानां करणेषु कारणानि।

षट्सप्ततितमोऽध्यायः पत्रम्—२८१

१) दारुब्रह्मणि जीवन्यासविधिः। २) देवाङ्गे मातृकाकेशवादिमन्त्रस्य ऋष्यादिसृष्टिस्थितिलयादिक्रमेण मन्त्रदशतत्त्वमन्त्रपुटितमातृकामूर्त्तिपञ्जरन्यासाः।

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः पत्रम् - २८२

१) देवाग्रे पूर्ववत् शङ्खादिमुद्रादर्शनम्। २) उपचारदानक्रमः। ३) उपचारदाने स्थाननिर्णयम्। ४) उपचारमन्त्राः। ५) आसनाद्युपचारदानं तत्तन्मुदालक्षणसहितं पुष्पान्तम्।

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः १) आवरणदेवताच्चर्चनम्। पत्रम्—२८६

नवसप्ततितमोऽध्यायः पत्रम्—२६०

१) घण्टासंस्कारादिविधिः। २) धूपदानादिविधिः मुद्रासहितः। ३) दीपदानविधिः मुद्रासहितः। ४) अर्घ्यादिष्वाचमनदानम्। ५) दीपदानानन्तरं पुष्पाञ्जलित्रयपाद्याचमनदानम्। ६) नैवेद्यार्थमण्डलकरणं तत्रान्नपूर्णस्थापनादिकम्। ७) नैवेद्यसंस्कारः। ८) नैवेद्यार्पणविधिः। ६] प्राणादिमुद्रादर्शनाविधिः।

अशीतितमोऽध्यायः पत्रम्—२६५

१) पूजकैर्नैवेद्यदानम्। २) नैवेद्यमुद्राप्रदर्शनम्। ३) ततो विष्णोर्भोजनचिन्तनम। ४) होमविधिः। ५) होमभावे जपविधिः। ६) अपोशानदानान्तरं पिष्टकवर्त्तिदानम्। ७) ततो बहिर्बलिदानविधिः।

एकाशीतितमोऽध्यायः पत्रम्—२६७

१] प्रासादस्याष्टदिक्षु कुमुदादिबलिदानविधिः। २) चण्डप्रदानविधिः। ३) प्रसन्नार्चाविधिः। ४) ताम्बुलदानविधिः। ५) वन्दनाविधिः। ६) पूर्ववत् स्तुतिः। ७] ततो दन्तलेखादिभिःविष्णुसंतोषणम्। ८) ततो कर्पूरारात्रिकदानम्। ६) सप्तवर्त्यारात्रिकदानं च पिष्टकारात्रिकदानम्। १०) पूजासमर्पणम्। ११) संहार मुद्राप्रदर्शनपूर्वक-देवस्योद्वासनविधिः। १२) बलिविभिषणादिभ्यो निर्माल्यदानम्। १३) तुलस्यादिनिर्माल्यग्रहणविधिः।

द्वाशीतितमोऽध्यायः पत्रम्—३०१

१) पूजावशिष्टतुलस्याङ्गमार्जनादौ फलम्। २) प्रासादमध्यस्थित विमलादिदेवीनां क्षेत्रस्थदेवीनां च निर्माल्य प्रदानं तत्र फलं च। ३) विष्णो पादोदकपानफलं तत्पानमन्त्रादिकं च। ४) भूपतेराशीःप्रदानम्। ५) विष्णोः प्रदक्षिणविधिः। ६) साष्टाङ्गप्रणामस्तत्फलं च। ७) पञ्चाङ्गप्रणामः।

त्र्यशीतितमोऽध्यायः १) आसनाद्युपचाराणां प्रदाने फलम्। पत्रम्—३०२

चतुरशीतितमोऽध्यायः १) तर्पणविधिः। २) मार्जनविधिः। पत्रम्—३०४

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः पत्रम्—३०५

१) बलदेव पूजनविधिः। २) वासुदेव मन्त्रस्योद्धारः ऋष्यादिन्यासादिकं च। ३) बलदेवस्य प्रातःध्यानम्। ४) बलदेवस्य मध्याह्नध्यानम्। ५) बलदेवस्य सायाह्नध्यानम्। ६) केशवादिन्यासः। ७) संहारन्यासः। ८) सृष्टिस्थितिन्यासौ।

षडशीतितमोऽध्यायः पत्रम्—३०७

१) पूर्ववत् मूर्त्तिपञ्जरन्यासः। २) पश्चाङ्गध्यान दिग्‌बन्धनव्यापकत्रयकरणं शङ्खादिमुद्रादर्शनं च। ३) अन्तर्यजनम्। ४) प्राणायामः। ५) वासुदेवगायत्री। ६) मूलमन्त्रजपादि पूर्ववत्।

सप्ताशीतितमोऽध्यायः पत्रम्—३०८

१) अग्निकोणादौ वासुदेवमन्त्रस्य पूजनविधिः। २) पीठपूजाविधिः।

अष्टाशीतितमोऽध्यायः पत्रम्—३१०

१) भुवनेश्वरीमन्त्रेण सुभद्रायाः पूजनविधि।

नवतितमोऽध्यायः पत्रम्—३१२

१) पीठ पूजा। २) देवाङ्गे मातृकादिन्यासः। ३) योन्यादिमुद्रा तल्लक्षणानि च। भुवनेश्वरी-गायत्री।

नवनवतितमोऽध्यायः पत्रम्—३१४

१) भुवनेश्वरीमन्त्रस्य न्यासविधिः। २) भुवनेश्वरीध्यानम्। ३) आवरण पूजा। ४) सुभद्रा-स्तुतिः। ५) बलजगदीशसुभद्राणां निर्माल्यादिभक्षणे फलादिकम्।

एकतवतितमोऽध्यायः पत्रम्—३१६

१) विष्णोर्नैवेद्यादीनां भक्षणादौ फलम्। २) विष्णोर्नैवेद्येन श्राद्धकरणे फलम्। ३) विष्णोर्निवे-दितान्ने म्लेच्छादि स्पृष्टे दोषाभावः। ४) पाकशालागृहे महोत्पाते शान्तिः। ५) कूपे महोत्पाते शान्ति विधिः। ६) रथे कङ्कगृध्रादि प्रवेशे शान्तिः। ६) देवतापतने शान्तिः। ८) स्यन्दनाङ्गादिभङ्गे शान्तिः। ९) प्रासादे यवनकुक्कुरादि प्रवेशे शान्तिः। १०) प्रासादसीमासध्ये अन्यस्य कीर्त्तिकरणे प्रतिष्ठा-भावः केवलम् आनुष्टुभ नृसिंहमन्त्रेण पञ्चगव्यसेकः।

॥ ग्रन्थानुक्रमणिका समाप्तः ॥

—*—

प्रथमोऽध्यायः

श्रीगणेशाय नमः

एकदा[୧] नैमिषारण्ये[୨] पुण्ये सर्वसुखप्रदे । नानातीर्थसमायुक्ते नानागुल्ममनोरमे[୩] ॥ १ ॥
फलपुष्पाढ्यवृक्षाणां निकरैः[୪] परिमञ्जुले[୫] । मन्दानिलसमायुक्ते विविक्ते[୬] मृगरञ्जिते ॥२ ॥
तापसाश्रमसंकीर्णे[୭] ख्याते परमपावने[୮] । तादृशेऽपि वने रम्ये शौनकाद्या मुनीश्वराः ॥ ३ ॥
रुण्डीभूय[୯] समस्तास्ते गोष्ठीं[୧୦] चक्रु[୧୧]र्मनोरमाम् । समस्ततीर्थतत्त्वानां ज्ञानाय जगतीतले ॥ ४ ॥
क्षेत्राणां शिवदानां च जिज्ञासायै त्वरान्विताः[୧୨] । सभायां जायमानायां तत्क्षणे च मुनीश्वरः ॥ ५॥
जटामण्डलधारी च धृतकौपीनसुन्दरः । कृष्णाजिनोत्तरीयेण[୧୩] विराजितवपुर्मुनिः ॥ ६ ॥
सूतस्तथापि संप्राप्तस्तत्र शिष्यगणैर्युतः । तं दृष्ट्वा परमप्रीताः शौनकाद्यास्तपस्विनः । ७ ।
उत्थाय च नमश्चक्रुः सोऽपि तान् दण्डवद्भुवि । प्रणामं कृतवान् तत्राध्युवास[୧୪] स तदा मुनिः ।८ ।
तमासीनं[୧୫] ततो दृष्ट्वा ऋषयस्ते मुनीश्वराः । उचुः प्राञ्जलयः[୧୬] सर्वे सर्वलोकहिताय वै ।।९ ॥

ऋषय उचुः

भगवान् सर्वधर्मज्ञ सर्वतीर्थादितत्त्ववित् । अतो ब्रूहि[୧୭] समस्तानां तीर्थानां शिवसंभृताम्[୧୮] ।१०।
क्षेत्राणां च फलं तावत्सुत नः[୧୯] कथय प्रभो । तेषां मध्ये वरः[୨୦] को वा क्षेत्राणां च मुनीश्वर ॥ ११ ॥
तीर्थानां च तथा ब्रूहि यतस्त्वं व्यासशासितम्[୨୧] समस्तफलयुक्तानां पावनानां च तत्वतः ॥ १२ ॥
इत्येवं ब्रुवतां तेषां ऋषीणामग्रतः पुरा । समारभेत[୨୨] तद्वक्तुं गुह्यं[୨୩] तैः पृष्टमुत्तमः ॥१३॥

---

୧. କୌଣସି ଏକ ସମୟରେ । ୨. ପ୍ରାଚୀନ ମୁନିମାନଙ୍କର ତପସ୍ୟାଭୂମି । ୩. ନାନାବିଧ ସୁନ୍ଦର କ୍ଷୁଦ୍ର ବୃକ୍ଷ ଶୋଭିତ । ୪. ସମୂହ । ୫. ଅତୀବ ସୁନ୍ଦର । ୬. ନିର୍ଜନ । ୭. ମୁନି ଆଶ୍ରମ ଯୁକ୍ତ । ୮. ପବିତ୍ର । ୯. ଏକତ୍ରିତ । ୧୦. ସଭା । ୧୧. କରିଥିଲେ । ୧୨. ଶୀଘ୍ର । ୧୩. କୃଷ୍ଣମୃଗଚର୍ମ ଉତ୍ତରୀୟ । ୧୪. ବସିଲେ । ୧୫. ବସିବା । ୧୬. ହାତଯୋଡ଼ି । ୧୭. କୁହନ୍ତୁ । ୧୮. ମଙ୍ଗଳଦାୟକ । ୧୯. ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ । ୨୦. ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୨୧. ବ୍ୟାସଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପଦିଷ୍ଟ । ୨୨. ଆରମ୍ଭ କଲେ । ୨୩. ଗୋପନୀୟ ।

सूत उवाच

शृणुध्वं मुनयः सर्वे संयतात्मान[1] एव हि । तीर्थानां क्षेत्रराशीनां[2] मध्ये श्रीपुरुषोत्तमः ॥ १४ ॥
गुह्यः सर्वतमोध्वंसी सर्वपुण्यफलप्रदः । अस्ति शर्म्म[3] प्रदश्चैव नीलभूधर[4] भूषितः ॥ १५ ॥
ऋषिकूल्यां समासाद्य यावद्वैतरणी नदी । तावत् क्षेत्रस्य माहात्म्यं वर्त्तते मुनिपुङ्गवाः[5] ॥ १६ ॥
समुद्रस्योत्तरं तीरं महानद्यास्तु दक्षिणम् । तटमारभ्य तत्क्षेत्रं राजमानं[6] सुपावनम् ॥ १७ ॥
वर्त्तते तत्समारभ्य[7] समन्ताद्दशयोजनम् । पदे पदे श्रेष्ठतमं तत्क्षेत्रं वर्त्ततेऽनघाः[8] ॥ १८ ॥
तन्नीलाचलपर्य्यन्तं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् । तत्र गन्तुं समर्थास्ते ये वै विगतकल्मषाः[9] ॥ १९ ॥
ये वै वैतरणीतीरे स्नात्वा भक्तिसुसंयताः । गदाक्षेत्रेऽपि तां देवीं विरजां तटवासिनीम् ॥ २० ॥
दृष्ट्वा ते मनुजा योग्याश्चैकाम्र[10] वनलोकने । तत्र चैकाम्रवापेने नीलकण्ठं मुनीश्वराः ॥ २१ ॥
स्नात्वा विन्दुह्रदे[11] रम्ये दृष्ट्वा च शिवमुत्तमम्। ते च मर्त्यास्तथा योग्याः कोणार्कपरिलोकने[12] ॥२२॥
अर्कक्षेत्रे पवित्रेऽस्मिन् चन्द्रभागानदीजले । स्नात्वा ये सूर्य्यमत्युग्रं पश्यन्ति मुनिपुङ्गवाः ॥ २३ ॥
क्षीणपापाश्च ते मर्त्याः क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् । द्रष्टुं समर्थाः शिवदं[13] पावनं धरणीसुराः[14] ॥२४॥
पञ्चक्रोशायतियुतं[15] शङ्खाकारं मनोहरम् । नीलाचलसमुल्लासं पापराशिविनाशनम् ॥ २५ ॥
समुद्रोदकसंगुप्तश्रीमच्छङ्खोदरं शुभम् । क्रोशत्रितयसंस्पृष्टं पश्यतां पापमोचनम् ॥ २६ ॥
नानातीर्थसमायुक्तं कोटि ब्रह्माण्डदुर्लभम् । गन्तुं समर्थास्ते सर्वे ये वै भक्ता जनार्द्दने ॥ २७ ॥
यत्क्षेत्रस्पर्शतो विप्राः समुद्रस्तीर्थराट् स्मृतः । क्रोशत्रयोन्नतियुते क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ २८ ॥
शङ्खाकारोऽपि तन्मध्ये राजते नीलभूधरः । तत्र नीलाचले कुण्डे रोहिण्यां नाम्नि भूसुराः[16] ॥२९॥
कारुण्योदकसम्पूर्णं स्पृशतां पापनाशनम् । येन कुण्डजलेनैव ब्रह्मगः[17] प्रलयो भवेत् ॥ ३० ॥
उत्तरे कल्पवृक्षोऽस्ति साक्षाद्विष्णुस्वरूपभाक् । स्पृशतां पश्यतां वापि छायातलनिवासिनाम् ॥ ३१ ॥
ब्रह्महत्यादिपापघ्नो वर्त्तते कल्पपादपः[18] । तन्मूले मञ्जुले रत्नकुट्टिमेऽति[19] मनोरमे ॥ ३२ ॥
रत्नसिंहासने दिव्ये वर्त्तते नीलमाधवः । उभयोः पार्श्वयोस्तस्य धरा[20] लक्ष्मीश्च संस्थिते[21] ३३
शतहस्तप्रमाणेन वृक्षस्यानिलकोणतः[22] । तस्यास्ते माधवो देवो तद्दक्षे[23] नरकेशरी[24] ॥३४ ॥
साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपोऽस्ति हिरण्यकशिपो रिपुः । एतस्य पुरतो[25] विप्राः कल्पाक्षतरु[26] मूलतः ॥ ३५ ॥
यत्किञ्चित् कुरुते कर्म कोटि कोटि गुणं भवेत् । किञ्चिदुत्तरतस्तस्य नृसिंहस्य परात्मनः[27] ॥ ३६॥

---

୧. ସଂଯମଶୀଳ । ୨. କ୍ଷେତ୍ରମାନଙ୍କ । ୩. ମଙ୍ଗଳ । ୪. ନୀଳପର୍ବତ ୫. ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ।
୬. ପ୍ରକାଶିତ । ୭. ସେଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି । ୮. ପୁଣ୍ୟବନ୍ତ ୯. ନିଷ୍ପାପ । ୧୦. ଭୁବନେଶ୍ୱର ।
୧୧. ବିନ୍ଦୁ ସରୋବର । ୧୨. ଦେଖିବାପାଇଁ । ୧୩. ମଙ୍ଗଳ ଦାୟକ । ୧୪. ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ।
୧୫ ପାଞ୍ଚକୋଶବ୍ୟାପୀ । ୧୬. ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ । ୧୭ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ୧୮ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ।
୧୯ ରତ୍ନବେଦୀ । ୨୦ ଭୂଦେବୀ । ୨୧ ଅଛନ୍ତି । ୨୨ ବାୟୁକୋଣ ଅର୍ଥାତ୍ ପଶ୍ଚିମୋତ୍ତର କୋଣ ।
୨୩ ଦକ୍ଷିଣରେ । ୨୪ ନୃସିଂହ । ୨୫ ଆଗରେ । ୨୬ କଳ୍ପ ନାମକ ବୃକ୍ଷ । ୨୭ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ।

कामाख्यः क्षेत्रपालोऽस्ति सर्वकामफलप्रदः । द्वितीयावर्त्तगा[१] देवी विमला वर्त्ततेऽमला[२] ॥३७॥
शक्तिराद्या समस्तानां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी । तृतीयावर्त्ततः श्रीमान् तीर्थोऽस्ति मणिकर्ण्णिका ॥३८॥
कपालमोचनो नाम तत्समीपे महेश्वरः । पश्यतां जगतां वापि ब्रह्महत्यादिपापहा[३] ॥३९॥
समुद्रस्य तटे रम्ये यमेश्वर इतीरितः[४] । नारायणात्मकः श्रीमान् यमदण्डविनाशकः ॥४०॥
पश्यतामर्च्चकानां[५] यः कोटिलिङ्गफलप्रदः । तस्य शम्भोरग्निकोणे[६] कण्डुस्तिष्ठति सन्मुनिः[७] ॥४१॥
यमेश्वरस्य वेढाया मध्येऽस्ति चण्डरूपिणी । पश्यतां जपतां वापि भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥४२॥
चामुण्डायाः पुरोभागे[८] कालिका तापनाशिका । वर्त्तते वल्लभा विष्णोर्दक्षिणस्यां दिशि प्रभोः ॥४३॥
विष्णोः कल्पतरोश्चैव समुद्रतटमात्रतः । चण्डरूपा कालिकयोः पुरप्रस्थलाश्रयः ॥४४॥
दक्षिणः पार्श्व एव स्यादनन्तफलदायकः । एतद्दक्षिणपार्श्वेऽपि सा गङ्गा लोकपाविनी ॥४५॥
वर्त्तते मनसा ध्यात्वा हरिं तस्याश्च दक्षिणे । जनार्दनो मत्स्यरूप[९] श्वेतरूपधरः शिवः ॥४६॥
तस्य विष्णोर्हरस्यास्य मध्यं परमपावनम् । मुक्तिप्रदस्थलं तावद्वदन्ति कृतिनः सदा ॥४७॥
तद्गङ्गाजलतः स्नात्वा मत्स्यश्वेतविलोकनात् । सर्वपापविनिर्मुक्तो वाजपेयफलं लभेत् ॥४८॥
महाप्रसादेष्वज्ञाना[१०]मपराधो भवेत्पदे । तज्जले प्लवनात्तावन्मत्स्यश्वेताङ्गलोकनात् ॥४९॥
नश्येत्तत्क्षणमेवायमपराधो महीसुराः । वटमूले वटेशोऽस्ति पश्यतां सर्वकामदः ॥५०॥
तदग्रे मङ्गला भाति द्वितीया शक्तिरुत्तमा । वटस्य दक्षिणे भागे गणेशो दक्षिणाननः ॥५१॥
सर्वविघ्नविनाशाय लोकानां वर्त्तते द्विजाः । तद्विलोकनमात्रेण सर्वकामफलं भवेत् ॥५२॥
नीलभूधरपूर्वेऽपि शक्तिरस्ति मरीचिका । सर्वेषां निजदासानां मनोरथविधायिनी ॥५३॥
ऐशान्यां[११] दिशि रुद्रोऽस्ति माधवस्य जगद्गुरोः जनानामर्च्चकानां यः सर्वकामफलप्रदः ॥५४॥
अर्द्धाशिनी तथालम्बा[१२] कौवेरदिशि[१३] संस्थिता कपालमोचनो यावद्यावदर्द्धाशिनी द्विजाः ॥५५॥
मध्यं शङ्खस्य हरिणा गुप्तं मुक्तिप्रदायकः । नीलकण्ठस्तु शङ्खाग्रे वर्त्तते सर्वमङ्गला ॥५६॥
पृष्ठभागे[१४] स्थिता देवी तत्क्षेत्रपरिरक्षणे । प्रमाणमेव शङ्खस्य कथितं भवदग्रतः ॥५७॥
वटस्य वायुकोणेऽपि मार्कण्डेयो महातपाः । लिङ्गरूपी स्वयं भूत्वा वर्त्तते पुरुषोत्तमे ॥५८॥
मार्कण्डेयह्रदो विप्राः पावनस्तेन निर्मितः । तत्र स्नात्वा शिवं दृष्ट्वा विधिनार्च्चितमुत्तमम् ॥५९॥
ये च भक्त्या नराः क्षिप्रं[१५] वाजपेयफलं लभेत् । एतादृशं महाक्षेत्रं नानातीर्थसमन्वितम् ॥६०॥
नानावृक्ष लतागुल्ममनोज्ञं देवदुर्ल्लभम् । सर्वसौख्यप्रदं रम्यं पुण्यं पापविनाशनम् ॥६१॥
वर्त्तते भारते वर्षे यत्र श्रीनीलमाधवः । स्वर्गागतैः सुरैः सर्वैरर्च्चितो दिव्यवस्तुभिः ॥६२॥

---

୧ ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ରର । ୨ ପୁଣ୍ୟମୟୀ । ୩ ପାପହାରୀ । ୪ ଯମେଶ୍ୱର ନାମକ । ୫ ପୂଜକମାନଙ୍କର । ୬ ପୂର୍ବ ଦକ୍ଷିଣ କୋଣ ୭ କଣ୍ଡୁ ମୁନି ଅଛନ୍ତି । ୮ ଆଗରେ । ୯ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ । ୧୦ ମହାପ୍ରସାଦ ବିଷୟରେ ନ ଜାଣି ଥିବା । ୧୧ ଉତ୍ତର ପୂର୍ବକୋଣ । ୧୨ ବିସ୍ତୃତ । ୧୩ ଉତ୍ତରଦିଗ । ୧୪ ପଶ୍ଚିମରେ । ୧୫ ଶୀଘ୍ର ।

प्रत्यहं कमलाकान्तो गन्धपुष्पादिभिर्ध्रुवम् । तत्र विप्रा मनुष्याणां संचारो नास्ति भूतले ॥६३॥
माधवस्यार्च्चने शक्ता देवाः केवलमुत्तमाः । क्षेत्रस्य पश्चिमे देशे वर्त्तते शवरालयः[१] ॥६४॥
तत्रस्थः शवरः कश्चिच्छवराणां नरोत्तमः । विश्वावसुनाम तदा तन्निर्माल्यं समाहरेत् ॥६५॥
नीलमाधवमूर्तेस्तु विष्णोरायतनस्थलम् । मार्जयेत्केवलं विप्राः पूजितस्य सुरैः प्रभोः ॥६६॥
एवं गुप्ततमं क्षेत्रं वर्तते धरणीसुराः । चतुर्दशसु लोकेषु गोपनीयस्थलं तु तत् ॥६७॥
कदाचित्तत्र नीलाद्रौ तृषार्त्तः काक आगतः । अयत्नान्माधवं दृष्ट्वा रोहिणीकुण्डसम्भवम् ॥६८॥
जलं पीत्वा विमुक्तात्मा शङ्खचक्रगदाब्जधृक्[२] । संप्राप्य[३] हरिसारोप्यं[४] वैकुण्ठं प्रति निर्ययौ[५] ॥६९॥
ज्ञात्वैवं भास्करि[६]स्तत्र सहसागत्य[७] शङ्कितः । अधिकारक्षयं दृष्ट्वा माधवं स्तुतवान् यमः ॥७०॥
माधवस्तस्य भो विप्रा स्तवमाकर्ण्य[८] दुर्लभम् । इषद्धासमुखः श्रीमान् लक्ष्मीमैक्षत[९] स प्रभुः ॥७१॥
लक्ष्मीस्तदा यमं प्राह स्वाधिकारक्षयात्पुनः । भीतं माधवनेत्रान्तप्रेरिता[१०] भक्तवत्सला ॥७२॥

लक्ष्मीरुवाच

यमाकर्णय[११] भो क्षेत्रं पावनं पुरुषोत्तमम् । अत्र त्यागाच्छरीरीणां मुक्तिरेव न संशयः ॥७३॥
तवाधिकारः सर्वत्र ह्यास्ते[१२] पुत्र पुनः प्रभो । पञ्चक्रोशे महाक्षेत्रे नास्ति तेऽधिकृतिः[१३] क्षितौ ॥७४॥
कीटानां च पतङ्गानां मनुष्याणां च देहिनाम् । अत्र चैव तनुत्यागान्मुक्तिः स्याद्दुर्लभा यम ॥७५॥
अन्तरीक्षे[१४] जले वापि क्षितौ वा यत्र कुत्रचित् । मुक्तिर्मृतौ च जन्तूनां क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥७६॥
तेषु तेष्वधिकारस्ते नास्ति नास्ति यम स्फुटम् । अन्यत्र ह्यधिकारस्ते तं वै क्षेत्रोत्तमं विना ॥७७॥
अन्यदेशादागतानां क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् । समुद्दिश्य शतं पादान् गत्वा चेन्मरणे सति ॥७८॥
नास्ति तेष्वधिकारस्ते सत्यं सत्यं वदाम्यहम् । सूर्यजात्र[१६] महाक्षेत्रे सकृत्स्नात्वा[१७] महोदधौ ॥७९॥
विष्णुं पश्यन्ति ये भक्त्या तेषु तेऽधिकृतिर्नवै । देशान्तरे मृता मुक्तास्ते ये विष्णुं निरीक्षताः ॥८०॥
अतो विष्णोः शरीरं हि क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् । स्वस्य नाम्ना च विख्यातं विद्धि[१८] सूर्य्यात्मज स्फुटम्
एतत्क्षेत्रसमं क्षेत्रं नास्ति ब्रह्माण्डमण्डले । यत्र गत्वा पुनर्जन्म नास्ति जन्मभृतां[१९] यमः ॥८२॥
तस्मिन् क्षेत्रे निवासं वै करिष्यामीति यो वदेत् । सोऽपि मुक्तो न सन्देहो भवबन्धविनाशने[२०] ॥८३॥
निवासिनां पुनस्तेषां फलं किंवा वदाम्यहम् । इति लक्ष्म्या वचः श्रुत्वा भास्करिर्हृष्टमानसः ॥८४॥

---

୧ ଶବର ଗୃହ ଶୂଦ୍ର ସମୂହଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରର ପଶ୍ଚିମ ଭାଗରେ ଥିଲା । ୨ ଶଙ୍ଖଚକ୍ର ଗଦାଧାରୀ ୩ ପାଇ ୪ ବିଷ୍ଣୁ ରୂପ ୫ ପାଇଥିଲେ । ୬ ଯମ । ୭ ସେଠାକୁ ଆସି । ୮ ଶୁଣି ୯ ଦୃଷ୍ଟି ଥିଲେ । ୧୦ ମାଧବଙ୍କ ଇଙ୍ଗିତ ପାଇ । ୧୧ ଶୁଣ ୧୨ ରହିଅଛି । ୧୩ ଅଧିକାର । ୧୪ ପୃଥିବୀରେ । ୧୫ ଆକାଶରେ । ୧୬ ହେ ଯମ ଏଠାରେ । ୧୭ ଥରେ ମାତ୍ର ଗାଧୋଇ । ୧୮ ଜାଣ । ୧୯ ଦେହଧାରୀ । ୨୦ ସଂସାର ବନ୍ଧନ ଛେଦନ ।

क्षेत्रोत्तमस्य माहात्म्यं श्रृण्वन्निजपुरं[२] गतः । पूर्वापरार्द्धं पर्य्यन्तं[३] माधवोऽत्र वसेद् द्विजाः ॥८५॥
दारुब्रह्मस्वरूपेण[४] ह्यपरार्द्धेऽपरे[५] पुनः । मानुषैः सह वै तत्र क्षेत्रे क्रीड़ति केशवः ॥८६॥
क्षेत्रं तच्च महाविष्णोर्द्धाम प्रीतिकरं[६] महत् । शक्तः को वास्य माहात्म्यं वक्तुं सम्यङ् महीसुराः ॥८७॥
काको यत्र चतुर्भुजोऽजनि पुनः सूर्य्यात्मजः श्रीवचः
श्रुत्वा तस्य महासहत्त्वमतुलं ज्ञात्वा तदा सोऽगमत् ।
लब्ध्वा[ ] चापि निजालयं निजजनान् सम्भाष्य[ ] चैवं पुनः
क्षेत्रेऽस्मिन् पुरुषोत्तमे ह्यधिकृतो संवारयन् मानसम् ॥८८॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

ऋषय उचुः

पूर्वं सूत महाप्राज्ञ कथितं भवता परम् । तत्क्षेत्रं सुमहद्गोप्यं[६] पावनं परमाद्भुतम्[७] ॥१॥
नीलमाधवरूपस्य विष्णोस्तस्य महात्मनः । देवैश्च क्रियते पूजा नान्यैरेव कदाचन ॥२॥
पुनश्चोक्तं हरेश्चैव दारुब्रह्मस्वरूपिणः । मानवैरेव क्रियते कथं तद् वक्तुमर्हसि[८] ॥३॥
ब्रह्मरूपधरश्चैव भुक्तिमुक्तिप्रदायकः । माधवः क्व गतो धामन् केन वात्र प्रकाशितः ॥४॥
केन दारुस्वरूपं वा विष्णोर्निर्मितमुत्तमम् । एतत्सर्वं यथान्यायं सूत नः कथयाधुना[९] ॥५॥

सूत उवाच

साधु साधु मुनिश्रेष्ठ दृष्टं यच्च पुरातनम् । यस्य श्रवणमात्रेण दूरीभूतं महत्तमः[१०] ॥६॥
भुक्तिमुक्तिशुभानि स्युर्यत् प्रश्नादपि भूसुराः । यच्चरित्रं पवित्रं वः[११] कथयामि समासतः[१२] ॥७॥
श्रृणुध्वं[१३] मुनिशार्दूला[१४] रहस्यं[१५] शुभवर्द्धनम् जातः कृतयुगे[१६] विप्राः सूर्य्यवंशसमुद्भवः ॥८॥
सत्यवादी नृपश्रेष्ठः सदाचाररतः शुचिः । धर्मज्ञो न्यायशीलश्च विधेः[१७] पञ्चमपुरुषः ॥९॥
समस्तविद्यानिलयो[१८] वृहस्पति समो गुणैः । शूरो वैरिविनाशी च धर्मकर्मपरायणः ॥१०॥

---

୧ ଶୁଣି ନିଜପୁରକୁ । ୨ ଯାଇଥିଲେ । ୩ ପାଇ । ୪ କହି । ୫ ସଂଯତ କରି ।
୬ ଅତୀବ ଗୋପନୀୟ । ୮ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକର । ୯ କହିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବ । ୧୦ ସ୍ଥାନ ୧୧ ବର୍ତ୍ତମାନ କୁହ । ୧୨ ମହା ଅନ୍ଧକାର ଅର୍ଥାତ୍ ଅଜ୍ଞାନ । ୧୩ ଋଷିମାନଙ୍କ । ୧୪ ସଂକ୍ଷେପରେ । ୧୫ ଶୁଣନ୍ତୁ । ୧୬ ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୧୭ ଗୋପନୀୟ
୧୮ ସତ୍ୟଯୁଗ । ୧୯ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କର । ୨୦ ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

षडैश्वर्य्यसमाकीर्ण्णः[१] कुवेरेन्द्रसमो वली । षष्टिदण्डात्मकतया[२] विष्णुध्यानपरायणः ॥११॥
वैष्णवो विप्रसेवी च पितृभक्तिपरायणः । प्रजापालनधर्मज्ञः सदातिथिजनार्च्चकः[३] ॥१२॥
एवं समस्तगुणवानिन्द्रद्युम्नो महीपतिः । मालवाख्ये महादेशे ह्यवन्तीनामतः पुरी ॥१३॥
नानारत्नयुता भूमौ साक्षाद्‌या ह्यमरावती । तत्र वासं चकारासौ नृपतिर्धर्ममन्दिरः[४] ॥१४॥
एकदा स नृपश्रेष्ठः कृतवान् पूजनं हरेः । देवार्च्चनगृहे रम्ये सविप्रः सपुरोहितः ॥१५॥
एतत्समयमालम्ब्य भगवान् जटिलाकृतिः[५] । प्रविवेश[६] द्विजश्रेष्ठस्तद्भक्तिवशगो[७] विभुः ॥१६॥
तं दृष्ट्वा सहसा[८] राजा नमस्कृत्य सभान्तरे । सर्वैः सम्मानितायास्मै ददौ[९] चासनमुत्तमम् ॥१७॥
क्व स्थितं भवता पूर्वं व्यासतुल्यो भवान् प्रभो । एवं मम प्रतीतिः[१०] स्यात्किमर्थं भवतागतम्[११] ॥१८
अनुग्रहः कृतो मेऽद्य किं करिष्यामहे तव । नृपस्येदं वचः श्रुत्वा जटिलः स सभातले ॥१९॥
उक्तवान् सहसाश्चर्य्यं रोमाञ्चितवपुर्द्धरः[१२] । आकर्ण्णय नृपश्रेष्ठ क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥२०॥
नीलाचलेऽस्ति[१३] परमस्तत्र नीलवपुर्द्धरः । माधवोऽस्ति धरानाथ प्रत्यहं देवतार्च्चितः ॥२१॥

जटिल उवाच

तत्रैवाहं[१४] स्थितः सम्यग्वर्षमात्रं नृपोत्तमः । रोहिणीकुण्डसम्भूतजले स्नात्वा दिने दिने ॥२२॥
माधवं दृष्टवान्नित्यं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । स्वर्गादागत्य[१५] परमैः पुरैस्तस्य दिने दिने ॥२३॥
पूजा विधीयते राजन्निजं च दृष्टवानहम्[१६] । इत्युक्त्वा जटिलस्तस्मै राज्ञे मालां ददौ पुनः ॥२४॥
माधवस्य महाविष्णोर्भुक्तिमुक्तिप्रदायिकाम् । कृतकृत्यतया राजा तां मालां परमाद्भुताम् ॥२५॥
संप्राप्य च पुनः प्राह[१७] जटिलं सूर्य्यवर्च्चसम्[१८] कस्मिन् देशेऽस्ति तत्क्षेत्रं कियद्दूरं च कीदृशम् ॥२६॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

कस्यां दिशि महाप्राज्ञ कृपया तद्वदस्व मे । इत्थं नृपवचः श्रुत्वा पुनः प्राह जटाधरः ॥२७॥

जटिल उवाच

लवणाम्भोनिधेस्तीरे[१९] चोत्तरे[२०] ऽतिमनोहरे । ओड्रदेशोऽस्ति विख्यातो नानातीर्थविभूषितः ॥२८॥
तस्मिन्नास्ते[२१] महाक्षेत्रं पवित्रं पुरुषोत्तमम् । तत्र नीलाचले रम्ये माधवो नीलसुन्दरः ॥२९॥
देवैः समर्च्चितश्चास्ते[२२] तत्समीपे महावटः । क्रोशायतियुतः[२३] श्रीमान् कल्पपादपसंज्ञकः ॥३०॥
तस्य पश्चिमभागेऽपि नाम्ना शवरद्वीपकः[२४] । आश्रमः परमश्चास्ते शवराणां निवासभृत् ॥३१॥

---

୧ ଷଡ଼୍ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଯୁକ୍ତ । ୨ ଅହୋରାତ୍ର । ୩ ସର୍ବଦା ଅତିଥି ସେବାପରାୟଣ । ୪ ଧର୍ମଜ୍ଞ । ୫ ତପସ୍ୱୀବେଶଧାରୀ । ୬ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ୭ ଭକ୍ତିର ଅଧୀନ ହୋଇ । ୮ ହଠାତ୍ । ୯ ଦେଲେ । ୧୦ ଜ୍ଞାନ । ୧୧ ଆପଣ ଆସିଲେ । ୧୨ ରୋମାଞ୍ଚିତ ଶରୀରଧାରୀ । ୧୩ ନୀଳାଚଳରେ ଅଛନ୍ତି । ୧୪ ସେଠାରେ ମୁଁ । ୧୫ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଆସି । ୧୬ ମୁଁ ଦେଖିଲି । ୧୭ କହିଲେ । ୧୮ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପରି ତେଜସ୍ୱୀ । ୧୯ ଲବଣ ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ । ୨୦ ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ୨୧ ସେହି ଓଡ୍ର (ଉତ୍କଳ) ଦେଶରେ ଅଛି । ୨୨ ପୂଜିତ ହେଉଛନ୍ତି । ୨୩ ଏକକୋଶବ୍ୟାପୀ ୨୪ ଶବର ମାନଙ୍କ ବାସଭୂମି ।

तस्मान्नीलाचलं यावन्मार्गस्त्वेकपदी[୧]प्रभो । तं वै ये च पथा गत्वा माधवस्यावलोकनम् ।३२।
तन्निरीक्षणमात्रेण[୨] मुक्तिः स्यात्परमा नृपः । यत्र मुक्तो महापापी काकस्तदवलोकनात् ।।३३।।
बहुनात्र किमुक्तेन[୩] क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे । निवासं कुरु भो राजन् यतस्त्वं वैष्णवाग्रणी ।।३४।।
प्रार्थयामि भवन्तं नो रत्नं[୪]वा भुवमेवं वा । ग्रामं वा वसनादिं वा द्रव्यमन्यन्नृपोत्तम ।।३५।।
वैष्णवं त्वामिति ज्ञात्वा[୫] ज्ञातं[୬] च कथितं मया । प्रकाशितं च तत्क्षेत्रं पवित्रं परमाद्भुतम् ।।३६।।
इत्युक्ता[୭] जटिलः सोऽभूत्पश्यतां[୮] च सभातले । अन्तर्हिते हि तं चोक्त्वा सर्वेषां प्राणिनां पुरः ।।३७।।
अन्तर्हिते च पुरुषे जटामण्डलमण्डिते । विस्मितोऽभून्नृपश्रेष्ठो व्याकुलो द्विजसत्तमाः[୯] ।३८।
ततः पुरोधसं[୧୦] प्राह तन्निमित्तं स सत्वरः । भो भो पुरोहित क्षिप्रं तवानुग्रहतो मया ।।३९।।

इन्द्रद्युम्न उवाच

सम्पादिता मखाः[୧୧] सर्वे ज्ञानं च परमं तथा । चतुर्वर्गश्च[୧୨] मे जातो मङ्गलं परमं मम ।।४०।।
इदानीं जटिलेनोक्तं तत्क्षेत्रं परिशीलय[୧୩] । तत्र प्रसादान्मे मुक्तिर्भविता तद्विलोकनात्[୧୪] ।४१।
नृपस्य वचनं श्रुत्वा सादरः स पुरोहितः । उवाच[୧୫] नृपशार्दूलमिन्द्रद्युम्नं द्विजोत्तमाः ।।४२।।

पुरोहित उवाच

भ्राता विद्यापतिर्नाम कनिष्ठो वर्त्तते मम । देशभ्रमणविज्ञ[୧୬]स्तच्छीलनं[୧୭] भो करोतु[୧୮] सः ।४३।
तत्र गत्वा वयं सर्वे वत्स्यामः[୧୯] क्षेत्रसत्तमे[୨୦] । वाजपेयमखान् कृत्वा द्रक्ष्यामो[୨୧] माधवं प्रभुम् ४४
इति निश्चित्य सहसा दैवज्ञवचनात्तदा । तं विद्यापतिनामानं राजा प्रस्थापयत्[୨୨] द्विजाः४५
प्राञ्जलिं स विधायाशु बहुमानपुरःसरः[୨୩] । गच्छ गच्छ द्विजश्रेष्ठ तल्लक्ष्यं[୨୪] कुरु वेगतः[୨୫] ।।४६।।
इत्युक्त्वा स नृपस्तावन्नमश्चक्रे पुनः पुनः । ततो विद्यापतिर्विप्रः कृतकृत्योऽभवत्तदा ।।४७।।
स्यन्दने[୨୬] चोपविश्याथ[୨୭] हृदा[୨୮] चिन्तितमाधवः । चर्मचक्षुर्द्वयेनाहं द्रक्ष्यामि[୨୯] परमेश्वरम् ।।४८।।
इत्युक्त्वा सहसा विप्रः समुत्तीर्य्य[୩୦] महानदीम् । शनैः शनैर्विवेशाथ[୩୧] शबरद्वीपकानने ।।४९।।
तं दृष्ट्वा शबरश्रेष्ठो विश्वावसुरनुत्तमः[୩୨] । नमस्कृत्यार्चयद्विप्रं फलमूलादिभिर्द्विजाः ।।५०।।
प्राञ्जलिं च विधायाशु बहुभाग्यमिदं वचः । साक्षाद्विष्णुस्वरूपस्त्वं ब्राह्मणोऽद्य निरीक्षितः[୩୩] ५१
इत्युक्त्वा स नमश्चक्रे[୩୪] वनमेतच्च गह्वरम्[୩୫] । कथं त्वयागतं विप्र केन वा प्रेषितो भवान् ।।५२।।

---

୧ ଚଲବାଟ । ୨ ତାଙ୍କ ଦର୍ଶନମାତ୍ରେ । ୩ ଅଧିକ କଣ କହିବ । ୪ ଭୂମି । ୫ ଜାଣି । ୬ ଜାଣିଥିବା ବିଷୟ । ୭ ଏହା କହି । ୮ ସମସ୍ତେ ଚାହିଁ ରହିଥିବା ସମୟରେ । ୯ ଦ୍ୱିଜଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୧୦ ପୁରୋହିତଙ୍କ । ୧୧ ଯଜ୍ଞ ୧୨ ଧର୍ମ ଅର୍ଥ କାମ ଓ ମୋକ୍ଷ । ୧୩ ଅନୁସନ୍ଧାନ କର । ୧୪ ଦେଖି । ୧୫ କହିଲେ । ୧୬ ଦେଶ ଭ୍ରମଣରେ ଅଭିଜ୍ଞ । ୧୭ ଅନୁସନ୍ଧାନ । ୧୮ କରୁ । ୧୯ ରହିବା । ୨୦ ଶ୍ରେଷ୍ଠକ୍ଷେତ୍ର । ୨୧ ଦେଖିବା । ୨୨ ପଠାଇଥିଲେ । ୨୩ ବହୁଭାବରେ ସମ୍ମାନିତ କରି । ୨୪ ତାହାର ଅନୁସନ୍ଧାନ । ୨୫ ଶୀଘ୍ର । ୨୬ ରଥରେ । ୨୭ ବସି । ୨୮ ହୃଦୟରେ । ୨୯ ଦେଖିବି । ୩୦ ପାରହୋଇ । ୩୧ ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ୩୨ ଅନାର୍ଯ୍ୟ । ୩୩ ଦେଖିଲ । ୩୪ ନମସ୍କାରକଲେ । ୩୫ ପର୍ବତ ଖୋଲର ଏହି ବନକୁ ।

कस्त्वं तव च किं नाम कथयस्व[1] द्विजोत्तम । कैतवं मा वदध्वं[2] भो यथार्थं कथयस्व मे ॥५३॥
विश्वावसोर्वचः श्रुत्वा स च विद्यापतिर्द्विजः । वक्तुं वचनमारेभे[3] यथार्थं द्विजसत्तमाः ॥५४॥

विद्यापतिरुवाच

मालवाख्यस्य देशस्य चेन्द्रद्युम्नस्य भूपतेः । पुरोधसः[4] कनिष्ठोऽहं भ्राता विद्यापतिः स्मृतः ।५५
इन्द्रद्युम्नेन महता प्रेरिता भूभृता[5] ह्यहम् । मार्गस्य कलनार्थं[6] वै माधवस्य प्रभोः परम् ।५६।
दर्शनार्थमहं वीर प्रेरितश्चेति निश्चयः । करिष्यति निवासं वै राजात्र माधवं प्रभुम् ।५७।
दिदृक्षते महाप्राज्ञ प्रेरितोऽहं न संशयः । इत्युक्त्वा विरते[7] विप्रे तद्विद्यापतिनामके ॥५८।
विश्वावसुः पुनः प्राह नोक्तं वचनं द्विजाः । विद्यापते द्विजश्रेष्ठ मार्गोऽस्ति भयसंकुलः ॥५९॥

विश्वावसुरुवाच

सिंहव्याघ्रादिभिर्नूनं[8] देवानामप्यगोचरः[9] । माधवस्तु पुरैः पूज्यो गोप्यो नीलमहीधरे[10] ६०॥
कथं त्वयात्र गन्तव्यं द्रष्टव्यो वा कथम् प्रभुः । विश्वावसोर्द्विजवरो नीरसाद् वचनात्ततः[11] ।६१॥
विद्यापतेर्नेत्रयुगात्प्रपाताश्रुजलं[12] बहु । अथ विश्वावसुश्चित्ते चिन्तयामास[13] भो द्विजाः
नेत्रे निमील्य[14] सहसा पूर्ववृत्तान्तमुत्तमम् । इन्द्रद्युम्नो नाम नृपो भविता[15] भूतलेऽखिले ।६२।
शक्रवद्विक्रमी[16] तस्य पुरोधास्तस्य चात्मनः । विद्यापतिर्नाम यदा तेनैव प्रेरितो भ्रमन् ॥६४॥
माधवस्यावलोकं[17] च करिष्यति पुनः पुनः । गमिष्यति यदा तावन्माधवोऽसौ भविष्यति ॥६५॥
अन्तर्हितोऽथ तद्दिव्यं नीलभूधरमुत्तमम् । सुवर्णवालुकाकीर्णं पुरेति[18] श्रुतवानहम् ॥६६॥
अत्र वासं च भूपस्तु करिष्यति न संशयः । प्रासादं[19] च महीनाथो रचयिष्यति भूतले ॥६७॥
वाजिमेधमखान्[20] कृत्वा दारुणा ब्रह्मरूपिणा । सप्तधामूर्त्तिसंयुक्तं[21] स्थापयिष्यति तं प्रभुम् ६८
ब्रह्मलोकं स गत्वा च ब्रह्मणमपि[22] भूतलम् । आनयिष्यति[23] धर्मात्मा तेन सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥६९।
भविष्यतीति संचिन्त्य[24] विश्वावासुरसौ द्विजाः । संचिन्त्य मनसा तूर्णं[25] पुनः प्राह सुकोमलम् ७०
विद्यापते नीलतनुं माधवं देवदुर्लभम् । द्रक्ष्यसि च परं देवं श्वः[26] प्रभाते निरञ्जनम् ॥७१।
फलमूलादिकं चाद्य खादयात्र निशां नय[27] । विश्वावसोरिमां[28] वाचं पूर्णानन्दरसप्रदाम् ।७२।

---

୧ କୁହ । ୨ କପଟ ନ କର କୁହ । ୩ କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ୪ ପୁରୋହିତଙ୍କର । ୫ ରାଜାମୋତେ ପଠାଇଛନ୍ତି । ୬ ଜାଣିବାପାଇଁ । ୭ ଏହା କହିବାପରେ । ୮ ନିଶ୍ଚିତରେ । ୯ ଦେବତା ମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଅଗୋଚର । ୧୦ ନୀଳଗିରିରେ । ୧୧ ବିଶ୍ୱାବସୁର ପ୍ରତିକୂଳ ବଚନ ଶୁଣି । ୧୨ ଲୁହ ବହିଗଲା । ୧୩ ଚିନ୍ତାକଲା । ୧୪ ଆଖିବୁଜି । ୧୫ ହେବେ ୧୬ ଇନ୍ଦ୍ରପରି ବଳବାନ୍ । ୧୭ ମାଧବଙ୍କ ଦର୍ଶନ ୧୮ ପୂର୍ବକାଳରେ ଏହା । ୧୯ ମନ୍ଦିର । ୨୦ ଅଶ୍ୱମେଧଯଜ୍ଞ । ୨୧ ସପ୍ତବିଧ ମୂର୍ତ୍ତିଯୁକ୍ତ । ୨୨ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ । ୨୩ ଆଣିବେ ୨୪ ଚିନ୍ତାକରି । ୨୫ ଶୀଘ୍ର । ୨୬ କାଲି ୨୭ ରାତ୍ରି ଯାପନକର ୨୮ ଏହି ।

श्रुत्वा रोमाञ्चिततनुः स विप्रः[१]परमार्थवित् । तं पुनः प्राह स नूनं देवस्य दर्शनं विना ॥७३॥
जलमात्रं न गृह्णामि[२] मां तत्र नय[३] सत्वरम् । विश्वावसुस्तदयं तद्वचनं दृढमादरात् ॥७४॥
श्रुत्वा तस्य करं धृत्वा मार्गे चैकपदे[४] ययौ । यत्र नीलतनुश्चास्ते माधवोऽम्बुजलोचनः[५] ॥७५॥
तत्र नीत्वाथ तं विप्रा रोहिणीकुण्डवारिणि[६] । स्नापयित्वा[७] वटच्छायां सेवयित्वा- पुनर्द्विजम्७६
नीलजीमूत सङ्काशं[९] विकचाम्बुजलोचनम्[१०] । शरत् पूर्णेन्दुवदनं[११] नानालङ्कार शोभनम् ।७७।
श्रीधरापार्श्वसंश्लिष्ट[१२]हसन्तं मधुरं हरिम् । पीताम्बरधरं चारुहारकेयूरनूपुरम् ॥७८॥
रत्नसिंहासनस्थं तं देववृन्दसमर्च्चितम्[१३] । शङ्खचक्रगदापद्मधारिणं च चतुर्भुजम् ॥७६॥
नीलजीमूतसङ्काशं[१४] विकचाम्बुजलोचनम्[१५] । समस्तलक्षणैर्युक्तं वनमालाविभूषितम् ॥८०॥
तादृशं माधवं तत्र दर्शयामास[१६]तं द्विजम् । विद्यापतिस्ततो दृष्ट्वा प्रणम्य दण्डवद्भुवि ॥८१॥
हर्षगद्गदया वाचा तुष्टाव[१७]परमेश्वरम् । नमस्ते देवदेवेश नमस्ते परमेश्वर ॥८२॥

विद्यापतिरुवाच

कृतार्थोऽहं कृतार्थोऽहं त्वां दृष्ट्वाद्य[१८] न संशयः । इन्द्रादिभिः सुरैर्यस्तु नारदाद्यैर्मुनीश्वरैः ॥८३॥
अगोचरः स्मृतौ वेदे तं देवं दृष्टवानहम्[१९] । ब्रह्मा वा देवदेवो वा ह्यन्ये[२०] देवाश्च कश्चन८५
द्रष्टुं[२१] न शक्ता यं देवं पश्यामि[२२]तमहं विभुम् । कृतकृत्योऽहमेवाद्य हर्षाश्रुपरिपूरितः[२३] ॥८५॥
पुनः प्रणामं कृतवान् तुष्टाव च मुहुर्मुहुः । विलुठन् भुवि[२४] संहर्षात्स विप्रः संयतेन्द्रियः॥८६।
पुनः स्थित्वा तदग्रेऽसौ[२५]सहस्रं प्रणवेन वै । परयाचलया भक्त्या[२६] कृतकृत्योऽजनि[२७]द्विजः८७
गन्तव्यमार्गो गहनो[२८] दूरतश्च निजालयः[२९] । अगन्तव्यमिति[३०] क्षिप्रं[३१]ब्रूवन्तं[३२]शबरं पुनः८८
विद्यापतिस्तदा प्राह स्थास्येऽहं[३३] देवसन्निधौ [३४] ।गच्छ त्वं स्थापयित्वा मां रात्रौ चाद्य[३५]यथासुखम्[३६]

विश्वावसुरुवाच

सिंहव्याघ्रादयो विप्र खादयिष्यन्ति चात्र वै । इत्युक्त्वा च करं धृत्वा निजालयमवाप्तवान्[३७]९०
संप्राप्य मन्दिरं[३८] विप्रा दत्वा तस्मै वरात्मकम्[३९] । दिव्यं विष्णोश्च निर्माल्यं[४०]भोजनाय ददौ पुनः

---

୧ ପରମତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନୀ । ୨ ଗ୍ରହଣ କରିବି ନାହିଁ । ୩ ନେଇଚାଲ । ୪ ଚାଲିବାଟରେ । ୫ ପଦ୍ମନେତ୍ର । ୬ ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡର ଜଳରେ । ୭ ଗାଧୋଇ ଦେଇ । ୮ ବଟଛାୟାରେ ବସାଇ । ୯ ନୀଳମେଘ ସଦୃଶ । ୧୦ ପ୍ରଫୁଟିତ ପଦ୍ମଭଳି ଆଖି ୧୧ ଶରତ୍ କାଳୀନ ଚନ୍ଦ୍ରପରି ମୁଖ । ୧୨ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ପୃଥ୍ୱୀ ଦେବୀ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥିତ । ୧୩ ପୂଜିତ । ୧୪ ନୀଳମେଘ ସଦୃଶ । ୧୫ ପ୍ରଫୁଟିତ ପଦ୍ମ ଭଳିଲୋଚନ । ୧୬ ଦେଖାଇଥିଲା । ୧୭ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ୧୮ ଆଜିଦେଖି । ୧୯ ମୁଁ ଦେଖିଲି । ୨୦ ଅନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ । ୨୧ ଦେଖିବାକୁ । ୨୨ ଦେଖୁଛି । ୨୩ ଆନନ୍ଦ ଅଶ୍ରୁରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ୨୪ ଭୂଇଁରେ ଗଡି । ୨୫ ସେ ତାଙ୍କ ଆଗରେ । ୨୬ ଅଚଳ ଭକ୍ତିରେ । ୨୭ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କଲା । ୨୮ କଷ୍ଟକର । ୨୯ ନିଜଘର । ୩୦ ଆସିବା ଉଚିତ । ୩୧ ଶୀଘ୍ର । ୩୨ କହୁଥିବା । ୩୩ ମୁଁ ରହିବି । ୩୪ ଦେବତାଙ୍କ ନିକଟରେ । ୩୫ ଆଜି ରାତିରେ । ୩୬ ମନଖୁସିରେ । ୩୭ ନିଜଘରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ୩୮ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ୩୯ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୪୦ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପ୍ରସାଦ ଦେଲା ।

निर्माल्यं तच्च संप्राप्य स विद्यापतिरुत्तमः । सख्यं स विश्वावसुना साकं चक्रेऽतिहृष्टवान्[१] ।९२।
एतद्द्रव्यमहो भ्रात दुर्लभं दृश्यतेऽधुना । काननेऽपि कुतः प्राप्तं राज्ञामपि सुदुर्लभम् ॥९३॥
इति विद्यापतेर्वाक्यं श्रुत्वा सोऽप्यब्रवीद्वचः[२] । सायमागत्य[३] तैर्देवैर्माधवाय समर्पितम् ॥९४॥
दिव्यं नानाविधं द्रव्यं विष्णुभक्तिं च तद्द्विज । प्रातरुत्थाय निर्माल्यमानयामि[४] दिने दिने ॥९५॥
बन्धुभिर्ज्ञातिभिः सार्द्धं जीवाम्येतेन[५] सर्वदा । इति विश्वावसोर्वाणीं श्रुत्वा स धरणीसुरः ॥९६॥
तमालिङ्गितवान् गाढं विष्णुबुद्ध्या महीसुरः । मित्रतां तेन वै सार्द्धं संपाद्य स च भूसुरः[६] ।९७
कृतकृत्यतयात्मानं मेने[७] निर्माल्यसेवनात् । क्षेत्रस्य देवराजस्य माधवस्य परात्मनः ॥९८॥
महिमोत्कर्षमाकर्ण्य[८] तस्य निर्माल्यकस्य च । जातो हृष्टतरो भूयः द्विजेन्द्र इदमब्रवीत् ॥९९॥

विद्यापतिरुवाच

त्वया समं सखे चात्र विधेया[९] वसतिर्मया । त्वया सह सुरेशं तं पश्यामि च मुहुर्मुहुः ॥१००॥
किं सेवया मे नृपतेः किं वा कार्य्यं कुटुम्बतः । यन्माधवं च नेत्राभ्यां पश्यामि च मुहुर्मुहुः ।१०१।
इति ब्रुवन्तं तं विप्रं विश्वावसुरिदं वचः । उवाच सहसा विप्राः पूर्ववृत्तमनुस्मरन्[१०] ॥१०२॥

विश्वावसुरुवाच

मैवं विचारय[११] क्षौण्यामिन्द्रद्युम्नो नृपः सखे । भविता क्षेत्रवर्येऽस्मिन् निवासं स करिष्यति १०३
दारुब्रह्मप्रकाशं च करिष्यति मखैः[१२] परम् । क्षेत्रोत्तमस्य महिमा भृशं तस्माद्भविष्यति ।१०४।
कथा पुरातनी चेति श्रुतास्ति विद्धि[१३] भो सखे । अतस्त्वयापि गन्तव्यं राजानं च समानय[१४] ।१०५।
इत्युक्त्वा शवरश्रेष्ठः सुष्वाप[१५] निजमन्दिरे । विद्यापतिस्तु संभेजे[१६] निद्राशर्म[१७] तथा द्विजाः १०६
अथ रात्रौ जगत्स्वामी माधवो भक्तवत्सलः । स्वप्ने तं दर्शनं दत्वा द्विजसत्तममुक्तवान्[१८] १०७

श्रीमाधव उवाच

विद्यापते मनस्येवं[१९] विचारं मा कुरु[२०] द्विज । इन्द्रद्युम्नं च राजानां शीघ्रमत्र समानय ॥१०८॥
करिष्यति निवासं च राजा[२१] श्रीपुरुषोत्तमे । त्वं चात्र सर्वदा विप्र मत्सेवां वै[२२] करिष्यसि १०९
इत्युक्त्वा भगवान् कण्ठान्मालामानीय मञ्जुलाम् । तस्मै दत्वा त्वन्तर्हितः[२३] स्वप्नेऽपि भक्तबान्धवः
निद्राभङ्गे जायमाने[२४] कृतकृत्योऽभवद्द्विजः । नीलाचलेशं संप्रेक्ष्य प्रणामं दण्डवद्भुवि ॥१११॥
विश्वावसुं च तन्मित्रं समालिङ्ग्य[२५] मुहुर्मुहुः । जगाम सहसा विप्रा निजदेशं यथागतम्[२६] ।११२

---

୧ ଆନନ୍ଦରେ ବନ୍ଧୁତା କରିଥିଲେ । ୨ ସେ ମଧ୍ୟ କହିଥିଲେ । ୩ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଆସି । ୪ ଆଣେ । ୫ ଏହାଦ୍ୱାରା ପେଟ ପାଳୁଛି । ୬ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ୭ ମଣିଲେ । ୮ ମହାମହିମା ଶୁଣି । ୯ କରିବା । ୧୦ ପୂର୍ବକଥା ମନେ ପକାଇ । ୧୧ ଏପରି ଭାବନାହିଁ । ୧୨ ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା । ୧୩ ଜାଣ । ୧୪ ଘେନିଆସ । ୧୫ ଶୋଇଲେ । ୧୬ ଲଭିକଲେ ୧୭ ସୁଖନିଦ୍ରା । ୧୮ ଦ୍ୱିଜବରଙ୍କୁ କହିଲେ । ୧୯ ମନରେ ଏପରି ଭାବେ । ୨୦ କରନାହିଁ । ୨୧ ବାସକରିବେ । ୨୨ ନିଶ୍ଚୟ । ୨୩ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହେଲେ । ୨୪ ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଯାଆନ୍ତେ । ୨୫ ଆଲିଙ୍ଗନକରି । ୨୬ ବିଦ୍ୟାପତି ଫେରିବା ପୂର୍ବରୁ ଲଳିତା ସହିତ ବିବାହ କରିଥିବାର ଜନଶ୍ରୁତି ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ତାହାନାହିଁ ।

आयान्तं[1] तं द्विजश्रेष्ठमिन्द्रद्युम्नो महीपतिः । आसनात्सहसोत्थाय[2] नमस्कृत्य च तं पुनः ११३
सूर्यवर्चसमत्युग्रं[3] राजा दृष्ट्वा च हृष्टवान्[4] । पप्रच्छ परया भक्त्या दृष्टवान् माधवं भवान् ११४

इन्द्रद्युम्न उवाच

धर्मज्ञ श्रुतवान् शान्त देवभक्तिपरायण । विद्यापति महाप्राज्ञ जटिलोक्तिप्रमाणतः[5] ॥११५॥
दर्शनं माधवस्यैव प्राप्तं किं कथयस्व माम्[6] । किं किं तत्र महीदेशे[7] दृष्टं तद्वद[8] मां प्रति ११६

विद्यापतिरुवाच

इन्द्रद्युम्न नरश्रेष्ठ यदुक्तं जटिलेन वै । विश्वावसोश्चानुकूल्यात्तथा[9] दृष्टं यथा श्रुतम् ११७
तत्र नीलाचले श्रीमान् शङ्खचक्रगदाब्जधृक् । इन्द्रनीलमणिश्यामो माधवो मुक्तिदायकः ॥११८॥
सुवर्णाम्बुजसंस्थो[10] ऽसौ देववृन्दैः समर्चितः[11] नानाभूषणसम्पन्नः श्रीधराश्लिष्टपार्श्वकः[12] ॥११९
चतुरधिकाशीतियवप्रमाणोन्नतिमान्[13] विभुः । तदग्रे वर्त्तते राजन् कल्पपादप एव सः ॥१२०॥
रोहिणीकुण्ड एवास्ते जगत्पावनजीवनः । प्रत्यहं देवतावृन्दैः पूजयत्यवनीपते ॥१२१॥
नानोपचारैः[14] सद्भोगैर्दिव्यैर्द्रव्यैश्च सादरम् । एतद्दृष्टं[15] मया सर्वं रात्रौ तद्दर्शनं पुनः ॥१२२॥
लब्ध्वा[16] त्वां प्रति तस्याज्ञा माला प्राप्ता च भूपते । तेष्वेवानुग्रहस्तस्य वर्त्तते भूपते भृशम् ॥१२३॥
इत्युक्त्वा भूपते मालां ददौ विद्यापतिर्द्विजः । ततो राजा कृतार्थोऽभूत्तन्माल्यवरधारणात्[17] १२४
अत्रान्तरे[18] महातेजा नारदो मुनिपुङ्गवः । प्रविवेश[19] सभामध्ये स्मरन्नारायणं विभुम् १२५
दृष्ट्वा स नृपतिश्रेष्ठ प्रणम्य दण्डवद्भुवि । वरासनं[20] ददौ तस्मै कृतार्थोऽहमिति ब्रुवन्[21] १२६

इन्द्रद्युम्न उवाच

अद्य मे सफला यज्ञा सफलं मे महत्तपः[22] । दृष्टो महाहरिः साक्षाद्ब्रह्मा च स सदाशिवः १२७
तव सन्दर्शनादेव[23] स्वयममरतो[24] मुने । इति स्तुत्वा मुनिश्रेष्ठं प्रपच्छ ज्ञानमुत्तमम् ॥१२८॥
ज्ञानवैराग्ययोर्योगं भक्तियोगस्य कारणम् । चतुर्विधसमं योगं दृष्टवानयनीश्वरः[25] ॥१२९॥
इति पृष्टवतो[26] राज्ञो नारदः श्रुतवान् वचः । कथयामास[27] तान् योगान् यज्ज्ञानान्निर्वतिभवेत्[28]

नारद उवाच

ततो महामुनिस्तं हि राजानं योगलालसम् । विधिना कथितं यद्वै तत्सर्वमुक्तवांश्च[29] सः १३१

---

୧ ଫେରିଆସିବା । ୨ ହଠାତ୍ ଆସନରୁ ଉଠି । ୩ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କପରି ତେଜସ୍ୱୀ । ୪ ଖୁସିହେଲେ । ୫ ମୁନିଙ୍କ କହିବ ଅନୁସାରେ । ୬ ମୋତେ କୁହ । ୭ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ । ୮ ତାହାକୁହ । ୯ ବିଶ୍ୱାବସୁର ସହାୟତାରେ । ୧୦ ସୁବର୍ଣ୍ଣପଦ୍ମ ଉପରେ ବସିଛନ୍ତି । ୧୧ ଦେବଗଣଙ୍କଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ । ୧୨ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ପୃଥ୍ୱୀଙ୍କ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିଥିବା । ୧୩ ଚଉରାଶି ଅଙ୍ଗୁଳି (ଯବ) ପ୍ରମାଣ ଉଚ୍ଚ । ୧୪ ନାନା ଉପଚାରରେ । ୧୫ ଏସବୁ ଦେଖିଲି । ୧୬ ପାଇଲି । ୧୭ ସେହି ମାଳା ଧାରଣ କରି କୃତାର୍ଥହେଲେ । ୧୮ ଏହାପରେ । ୧୯ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ୨୦ ଉତ୍ତମ ଆସନ । ୨୧ କହି ୨୨ ମହାନ୍ ତପସ୍ୟା ! ୨୩ ସାକ୍ଷାତ ପାଇ । ୨୪ ସ୍ୱର୍ଗପୁରକୁ । ୨୫ ରାଜା ପଚାରିଲେ । ୨୬ ପଚାରନ୍ତେ । ୨୭ କହିଲେ । ୨୮ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନରୁ ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ । ୨୯ ସେ ସମସ୍ତ କହିଥିଲେ ।

दुष्करं योगिभिः सर्वैस्तत्कर्त्तुं चक्र[?]त्वयाधुना । न शक्यं धरणीनाथ[१] वर्षाणां च शतैरपि[२] ॥१३२॥
शृणु राजन् महाप्राज्ञ योगिनामपि[?]यद् वरम् । वर्त्तते तत्परिज्ञानात्तवाभिलषितं भवेत्[३] ॥१३३॥
समुद्रस्योत्तरे तीरे वर्त्तते नीलभूधरः । तत्रास्ते भगवान् देवो मुक्तिः[?]स्याद्यन्निरीक्षणात्[४]

सूत उवाच

नारदस्योपदेशेन जटिलस्य तथा द्विजाः । विद्यापतेश्च वचसा राजा स त्वरितोऽभवत्[५] ॥१३५॥
समाहूय[६] निजामात्यं[७] तदा वाचमुवाच[८] सः । नीलाचलनिवासार्थं देशस्थानपरानपि[९] ॥१३६॥
सर्वांश्च मामकांश्चैव कथयाशु[१०] मुहुर्मुहुः । सर्वत्र ड़िण्डिमध्वानं रचय क्षिति मण्डले ॥१३७॥
इत्युक्त्वा मन्त्रिणः राजा शुद्धान्तःकरणो[११]द्रुतम् । हरिं संपूज्य मनसा स्तुत्वा च परमेश्वरम् ॥१३८॥
स्मृत्वा भगवतीं दुर्गां नारदं मुनिपुङ्गवम् । नमस्कृत्य पुरश्चक्रे स्वयं च रथसत्तमम्[१२] ॥१३९॥
आरुरोह[१३] द्विजश्रेष्ठश्चतुरङ्गवलान्वितः[१४] । पुत्रपौत्रादिभिः सार्द्धं सर्वैर्जानपदैः[१५]समम् ॥१४०॥
अवन्तीनगरस्थैश्च चचार[१६] नीलभूधरम् । उत्तरं तीरमासाद्य महानद्या मनोरमम् ॥१४१॥
विश्रम्य भोजनादींश्च चक्रुः[१७]सर्वे यथासुखम् । निशां च प्रापयामासु[१८]श्रेष्ठं सर्वे मुदान्विताः॥१४२॥
ततः प्रभाते विमले पप्रच्छ नारदं नृपः । केयं तरङ्गिणी[१९]नाम केन वा निर्मिता मुने ॥१४३॥
कस्माद्देशागतासौ[२०]च कुत्र विश्रान्तिमाप सा[२१]। एतत्सर्वं गुरो ब्रूहि तत्र मे कौतुकं महत् ॥१४४॥

नारद उवाच

पश्चिमस्यां दिशि श्रेष्ठो विन्ध्यो नामा गिरि नृप । वर्त्तते चात्र वै ब्रह्मा विष्णुपादद्वयं पुरः ॥१४५॥
स्थापयित्वार्च्चयत्तस्मात्पर्वतान्निर्गताप्यसौ । महानदीति विख्याता पूर्वसागरगामिनी ॥१४६॥
वर्त्तते पृथिवीनाथ गङ्गेव मुक्तिदायिनी । एतस्यास्तटभूदेशे स्थलद्वयमनुत्तमम्[२२] ॥१४७॥
पुण्यं सर्वतमोध्वंसि स्पष्टमस्ति महीतले । एकत्र तु सुवर्णाख्यः[२३]शिवोऽप्यस्ति क्षितौ महान्
तथास्ते माधवः[२४] श्रीमान् भक्तानुग्रहकारकः । इत्थं स्थलद्वयं दिव्यं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥१४९॥
तस्मात्पुण्यतमा भूप नदी चित्रोत्पलाभिधा[२५] । स्नानं ये कुर्वते मर्त्या भक्त्यास्या निर्मले जले १५०
सप्तजन्मार्जितं पापं नश्येत्तेषां[२६] न संशयः । गोसहस्रप्रदानेन यत्फलं जायते नृप ॥१५१॥
तत् फलं च भवेत्तेषामस्याः पयसि[२७]मज्जनात् । इदानीं नृपशार्दूल संतीर्य्य[२८]तरसा नदीम् ॥१५२॥

---

୧ ରାଜା । ୨ ଶତବର୍ଷରେ ମଧ୍ୟ । ୩ ତାହା ଜାଣିଲେ ଅଭିଳାଷ ସିଦ୍ଧ ହେବ । ୪ ଦର୍ଶନମାତ୍ରେ । ୫ ଚଞ୍ଚଳହେଲେ ୬ ଡାକି । ୭ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ । ୮ କହିଥିଲେ । ୯ ଦେଶବାସିମାନଙ୍କୁ । ୧୦ ଶୀଘ୍ର ଜଣାଅ । ୧୧ ଶୁଦ୍ଧପୂତ ମନରେ । ୧୨ ଉତ୍ତମ ରଥ । ୧୩ ଆରୋହଣ କଲେ । ୧୪ ରଥ, ଗଜ, ଅଶ୍ୱ ଓ ପଦାତିକ ବାହିନୀ ଯୁକ୍ତ । ୧୫ ଜନପଦ (ସହର) ବାସୀଙ୍କ ସହିତ । ୧୬ ବୁଲିଲେ । ୧୭ କଲେ । ୧୮ ରାତି ଯାପନ କଲେ । ୧୯ କେଉଁ ନଦୀ । ୨୦ କେଉଁଠାରୁ ବାହାରିଛି । ୨୧ କେଉଁଠି ମିଶିଛି । ୨୨ ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଷ୍ଠସ୍ଥାନ । ୨୩ ସୁବର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱର (ସୋନପୁର) । ୨୪ ନୀଳମାଧବ (କଣ୍ଟିଲୋ) । ୨୫ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ନାମରେ । ୨୬ ନାଶହୁଏ । ୨୭ ମହାନଦୀ ଜଳରେ । ୨୮ ପାରହୋଇ ।

स्नानमात्रं विधायाशु समाप्य निजकर्म तन् । चर्च्चिकां[१]तां महाविष्णोः शक्तिं च परिलोकय ।१५३।

सैन्यमेतत्क्षितिपते नदींलंघयितुं[२] द्रुतम् । इत्युक्तं तं पुनः प्राह ब्रह्मपुत्रो महामुनिः ॥१५४॥

शक्त्या गिरितले यास्ते ह्रस्वा[३]पश्य तरङ्गिणी । क्षेत्रोत्तमे समुद्रं सा प्राप्नोति नृपसत्तम ॥५५५॥

एतत्सङ्गमदेशे च चक्रतीर्थं सुपावनम् । स्नाता नाम त्रिलोकानां संसारो न हि जायते ॥१५६॥

सूत उवाच

इति धर्मऋषेर्वाचा स राजा धर्मतत्परः । ततथाचरणं[४] कृत्वा प्रविवेश[५] शिवालये ॥१५७॥

एकाम्रविपिने विप्राः सर्वपापविमोचने । यत्रास्ते कोटिलिङ्गेशः[६] शेषशायी तथाच्युतः[७] ॥१५८॥

सूत उवाच

दिव्यं देवशिरोमणे[८] निजसुताधीशस्य[९]वीक्ष्य[१०]स्थलं

नानाशर्म्मकरं[११] वनं सुपवनं पुण्यं तदानीं द्विजाः ।

दृष्ट्वा हृष्टमतिः[१२] क्षितीश्वरवरो देदीप्यमानाकृतिः[१३]

साधूनां परितोषणे पटुतरो धीरो जितारिव्रजः[१४] ॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये द्वितीयोऽध्यायः ।

---

१ ବାର୍ଣ୍ଣୀର ଚର୍ଚ୍ଚିକା । ୨ ପାରହେବାକୁ । ୩ କ୍ଷୀଣଧାରା । ୪ ତାହା ତାହା ଆଚରଣ କରି । ୫ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ୬ କୋଟିଲିଙ୍ଗେଶ୍ୱର । ୭ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ । ୮ ବ୍ରହ୍ମା ଅର୍ଥାତ୍ ଦକ୍ଷ ପ୍ରଜାପତି । ୯ ମହାଦେବଙ୍କ ୧୦ ଦେଖି । ୧୧ ସୁଖପ୍ରଦ । ୧୨ ଆନନ୍ଦଚିତ୍ତ । ୧୩ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗ ୧୪ ଶତ୍ରୁଜୟୀ

तृतीयोऽध्यायः

ऋषय उचुः

एकाम्रवनसंवेशान् मुने स तु नृपोत्तमः । किं चकार[1] वद क्षिप्रं[2] श्रोतुं नस्तच्च सादरात् ।।१।।

सूत उवाच

एकाम्रविपिने तत्र घण्टादिमधुरस्वरम् । श्रुत्वा पप्रच्छ[3] ऋषयः स नृपो नारदं पुनः ।।२।।

इन्द्रद्युम्न उवाच

अयं क्षेत्रोत्तमः श्रीमान् किं वृद्धतनयाधुना । यत्र श्रीमाधवो देवस्तं मां दर्शय[4] सत्वरम्[5] ।।३।।

नारद उवाच

एकाम्र विपिनं नाम क्षेत्रं परमपावनम् । चक्रेण निर्मितं राजन् विष्णुना दैत्यजिष्णुना[6] ।।४।।

अनन्तशायी भगवानत्रैवास्ते[7] परन्तप । पुरुषोत्तमसीमान्ते वर्त्तते स सदाशिवः ।।५।।

यत्र काशीं जनाकीर्णां[8] सन्त्यज्य नृपतेऽधुना । तीर्थो विन्दुह्रदो नाम निर्मितस्तेन शम्भुना ।।६।।

लिङ्गरूपी स्वयं भूत्वा वर्त्तते गिरिजाधवः[9] । तीर्थविन्दुह्रदे स्नात्वा त्वनन्तपुरुषोत्तमम्[10] ।।७।।

लिङ्गं काशीपतेः शीघ्रं पश्य भूपशिरोमणे । ततो नीलाचलं सर्वे गमिष्यामोऽविलम्वतः[11] ।।८।।

सूत उवाच

नारदस्य वचः श्रुत्वा चैकाम्रवनवासिनम् । कोटिलिङ्गेश्वरं शम्भुमपश्यत्सर्वकामदम्[12] ।।९।।

विष्णुं च सहसा[13] तावदनन्तपुरुषोत्तमम् । स्नात्वा विन्दु ह्रदे तीर्थे दृष्ट्वा संपूज्य सद्द्विजाः ।।१०।।

तत्र नानि कर्माणि विष्णुप्रीणनहेतवे[14] । कृतवानवनीनाथो[15] धर्मसंचारसत्वरः ।।११।।

प्रभाते नित्यकर्माणि समाप्य पुनरागमत् । नीलाचलसमीपं च यत्रास्ते भार्गवी नदी ।।१२।।

कपोतेशान्तिके[16] विप्रः संविवेश[17] महीपते । विल्वेश्वरस्य पर्य्यन्तं कपोतेश्वरतस्तथा ।।१३।।

---

୧ କଲେ । ୨ ଶୀଘ୍ର କୁହ । ୩ ପଚାରିଲେ । ୪ ଦେଖାଅ । ୫ ଶୀଘ୍ର । ୬ ଦୈତ୍ୟାରି ବିଷ୍ଣୁ । ୭ ଅଛନ୍ତି । ୮ ଜନବହୁଳ । ୯ ଶିବ । ୧୦ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ । ୧୧ ଯଥାଶୀଘ୍ର । ୧୨ ସର୍ବସିଦ୍ଧି ଦାୟକ କୋଟି ଲିଙ୍ଗେଶ୍ୱର ୧୩ ହଠାତ୍ । ୧୪ ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରୀତି ନିମିତ୍ତ । ୧୫ ରାଜା । ୧୬ କପୋତେଶ ମହାଦେବଙ୍କ ପାଖରେ । ୧୭ ପ୍ରବେଶକଲେ ।

स्थलीं मनोरमां चारु वालुकास्तेन भूभृता[१] । दृष्ट्वा तत्रैव निलयं चक्रुः सर्वेऽपि सैनिकाः ॥१४॥
तत्रैव सर्वोः विनीतैः भक्तिभावसमन्वितैः । नारदस्योक्तितस्तत्र[२] यथायोग्यं तथा कृतम् ॥१५॥
चक्रुर्निवासं[३] परमं नीलाचलसमीपतः । राजा तत्रैव संतस्थौ शिवयोर्मध्यभूतले ॥१६॥

सूत उवाच

ततो विल्वेश्वरस्यास्य कपोतेशस्य च द्विजाः । महिमानमुवाचाशु[४] भूपं ब्रह्मसुतस्तदा[५] ॥१७॥

नारद उवाच

वसुदेवगृहे पूर्वं देवकीनन्दनो विभुः । बभूव यदुवंशेऽसौ भूभारहरणोद्यतः[६] ॥१८॥
एकदा पाण्डवैः सार्द्धं यादवैश्च यदूत्तमः । कृष्णः स्वयं समागत्य[७] तीर्थराज जलेपुनः ॥१९॥
स्नात्वा दूरान्नमस्कृत्य[८] नीलाचलपतिं विभुम् । माधवं दण्डवद् भूमौ प्रणिपत्य च तैः समम् ॥२०॥
पुनरागत्य[९] तीरेऽस्मिन् विवरं दृष्ट्वानयम् । घोरं राक्षससंघानां[१०] मार्गं दृष्ट्वा नराधिपः॥२१॥
मर्त्योपद्रवहेतूनां रक्षसामत्र चान्तकृत् । विल्वं फलं समानीय तत्रावाह्य[११]सदाशिवम् ॥२२॥
पूजयित्वा स भगवान् कृष्णः स्तुत्वा महेश्वरम् । निवारणाय दुष्टानां स्थापयामास तं शिवम् ॥२३॥
तस्मादमुं शिवं पश्य सर्वकामप्रदायिनम् । अपरं कौतुकं राजन् शृणु देव सदाशिव ॥२४॥
वाराणस्यां पुरा पूर्वमागतो दर्शनेच्छया[१२] । नीलाचलपतेर्विष्णोर्दर्शनं तस्य नाप्तवान्[१३] ॥२५॥
ततो महत्तपः कृत्वा तपसा स कपोतवत् । बभूवाथ चिराद् विष्णुं माधवं दृष्टवान् शिवः ॥२६॥
तस्मादयं महादेवः कपोतेश्वर ईरितः[१४] । संप्रत्येन महाराज शिवं तं शिववर्द्धनम्[१५] ॥२७॥
पश्य भूप समस्तानां कामनानां फलप्रदम् । नारदोक्त्या तथा राजा कृतवान् भूसुरोत्तमाः[१६] ॥२८॥

सूत उवाच

किं विदध्यानमागत्य क्षेत्रेऽथ पुरुषोत्तमे । प्रविश्य नीलकण्ठं तं शङ्खाग्रे दर्शयन् मुनिः ॥२९॥
क्षेत्रमारभतस्तस्य[१७] मार्गे जातं त्रिशङ्कुनम्[१८] । वामचक्षुर्भुजस्पन्दो जातो राज्ञो मुहुर्मुहुः ॥३०॥
तद् दृष्ट्वा सहसा राजा विषण्णो नारदं पुनः । किमेतन्मे मुने ब्रूहि दुर्निमित्तं[१९]कथं मुहुः ॥३१॥
धर्मार्थं त्यजतः सर्वं राज्यं गुरुतरं मम । किमकार्य्यं[२०] भवेद् ब्रूहि सर्वज्ञस्त्वं यतो महान् ॥३२॥

---

१ ବାଲି ପାହାଡ଼ । २ ସେଠାରେ ନାରଦଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ । ३ ବାସ କଲେ । ४ ଶୀଘ୍ର ମହିମା ଗାନ କରିଥିଲେ । ५ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନାରଦ । ६ ପୃଥିବୀର ଭାର ନିବାରଣ ପାଇଁ । ७ ଆସି । ८ ଦୂରରୁ ନମସ୍କାର କରି । १० ପୁଣି ଆସି । ११ ରାକ୍ଷସ ମାନଙ୍କର । १२ ପୂଜା କରି । १२ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ । १३ ପାଇ ନଥିଲେ । १४ କଥିତ ହେଲେ । १५ ମଙ୍ଗଳ ଦାୟକ । १६ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । १७ କ୍ଷେତ୍ରର ଆରମ୍ଭରେ । १८ ଅପଶକୁନ । १९ ଖରାପ ଲକ୍ଷଣ । २० କି ଅପକର୍ମ ।

नारद उवाच

नृपश्रेष्ठ महीपृष्ठे कुशलं[३] ते भविष्यति । किन्तु ते माधवस्यास्य दर्शनं न भविष्यति ॥३३॥
यद्दिने नृपति श्रेष्ठ विद्यापतिरसौ द्विजः । अपश्यद्देवदेवेशं[१] सुरवृन्द समर्चितम्[२] ॥३४॥
तद्दिने सायमेवायं नवीनाम्बुद सुन्दरः[३] । अन्तर्हितो माधवोऽभूद्भुतानां वर[४] भूतले ॥३५॥
ततः सुवर्णवर्णाभिः वालुकाभिः समन्ततः । नीलाचलः समाच्छन्नो भूदेव धरणीपते ॥३६॥

सूत उवाच

इत्येवं वदतस्तस्माद्घोरं[५] वचनमुत्तमम् । आकर्ण्य[६] सहसा राजा वज्रपात इवापतत्[७] ॥३७॥
हाहाकारो महानासीज्जनास्तत्र समागताः । पुरोधसा समं[८] तस्य सान्त्वनां चक्रिरे द्विजाः ॥३८॥
ततः स नृपतिश्रेष्ठो लब्धसंज्ञोऽति[९] यत्नतः । उत्थाय तरसा[१०] भूयः पपात[११] मुनिपादयोः ॥३९॥
विलपन् भृशमाभाष्य[१२] मन्दभाग्योऽस्म्यहं ध्रुवम् किं मुने दुष्कृतं[१३] घोरं मया जन्मनि जन्मनि ॥४०॥
यत्कर्मपरिपाकेन माधवोऽदृश्यतां[१४] गतः । इदानीं[१५] यान्तु ते सर्वे राज्यं मम सुतान्विताः ॥४१॥
राजसिंहासने मम प्रजापालनहेतवे[१६] । अभिषेकं च कुर्वन्तु तत्र पुत्रस्य मे प्रभो ॥४२॥
त्यक्ष्याम्यत्र[१७] शरीरं भो पुण्यक्षेत्रेऽपि नारद । योगेनैव मुने शीघ्रं किं कार्य्यं जीवितेन[१८] मे ॥४३॥

सूत उवाच

इति ब्रुवन्तं[१९] तं भूपं विलपन्तं[२०] मुहुर्मुहुः । उवाच नारदो धीमान् विप्राः कोमलया गिरा ॥४४॥

नारद उवाच

विषादं मा कुरु क्षिप्रं[२१] धैर्य्यं भज नृपोत्तम। पण्डितानां वरस्त्वं हि वैश्रवश्रेष्ठ एवहि ॥४५॥
धैर्य्य सिन्धुस्त्वमेवासि[२२] क्षितौ[२३] साक्षात्पुरन्दरः[२४] । ज्ञानवैराग्यनिलयस्त्वं[२५] विधेः पञ्चमः पुमान् ॥४६॥
कथमेतद्विलपनं कुरुषे दीनवन्नृप । तवान्तिकं प्रेषितोऽहं ब्रह्मणा ब्रह्मविदिना ॥४७॥
यदुक्तं तदहं वच्मि[२६] त्यज शोकं मुदं कुरु । इति शान्तिप्रदां वाणीं कथयित्वा पुनर्मुनिः ॥४८॥

सूत उवाच

उवाच परया प्रीत्या नन्दयन्नृपमुत्तमम् । श्वेतद्वीपे मनोरम्ये माधवो दारुरूपभाक् ॥४९॥

---

୧ ଦେବଦେବ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ । ୨ ଦେବତା ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ । ୩ ନୂତନ ମେଘ ପରି ସୁନ୍ଦର । ୪ ରଜା । ୫ କଠୋର ବଚନ । ୬ ଶୁଣି । ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇ ପଡିଗଲେ । ୮ ପୁରୋହିତଙ୍କ ସହିତ ୯ ସଚେତନ ହୋଇ । ୧୦ ଶୀଘ୍ର । ୧୧ ପଡିଲେ । ୧୨ ବାରମ୍ବାର କହି । ୧୩ ପାପ । ୧୪ ଅଦୃଶ୍ୟ । ୧୫ ବର୍ତ୍ତମାନ । ୧୬ ପ୍ରଜାପାଳନ ପାଇଁ । ୧୭ ତ୍ୟାଗ କରିବ । ୧୮ ବଞ୍ଚିବାରେ ଲାଭ କଣ । ୧୯ କହୁଥିବା । ୨୦ କାନ୍ଦୁଥିବା ୨୧ ଶୀଘ୍ର । ୨୨ ଧାରଣ କର । ୨୩ ସାଗର ତୁଲ୍ୟ ଅଛ । ୨୪ ପୃଥିବୀରେ । ୨୫ ଇନ୍ଦ୍ର ପରି । ୨୬ ତୁମେ ଜ୍ଞାନ ବୈରାଗ୍ୟର ଭଣ୍ଡାର । ୨୭ କହୁଛି ।

नारद उवाच

अस्ति[१] स भगवान् देवो त्वां चैवानुग्रहीष्यति । वाजिमेधसहस्रेण द्रक्ष्यसि च पुनर्विभुम् ॥५०॥
क्षेत्रोत्तमे पवित्रेऽस्मिन स्थापयिष्यसि त्वं नृप । दारुब्रह्म तव द्वारा प्रकाशं च भविष्यति ॥५१॥
इत्युक्त्वा[२] ब्रह्मणैवाहं प्रेषितस्तव सन्निधिम्[३] । यावदन्तर्हिते देवे माधवे भक्तबान्धवे ॥५२॥
तावदेव महीनाथ प्राप्तोऽहं तव सन्निधिम् । जायमानेषु यज्ञेषु स्वेच्छया दारुरूपभाक् ॥५३॥
मिलितो भविता देवो विष्णुर्भक्तिवशस्तव । स्वयं स्वरूपं सम्पाद्य[४] विश्वकर्मावतारतः ॥५४॥
प्रकाशोभविता रूपसुन्दरे नीलभूधरे । तस्मिन् प्रकाशे सहसा स राजा मम सन्निधिम् ॥५५॥
तं प्राप्य भूतलं मां च नेष्यति प्रतिमाकृते । इतो मया प्रतिष्ठासीद्विधेया[५] विधिना क्षितौ ॥५६॥
इत्याज्ञाप्य[६] मुनिश्रेष्ठ ब्रह्मणा प्रेरितोऽप्यहम् । कुरु विश्वासमत्रैव क्षितीशोत्तम[७] साम्प्रतम् ॥५७॥
इदानीं सैन्यमत्रैव तिष्ठन्त्यात्मजनैः सह । नीलाचलं समागच्छ[८] पादचारी सुमञ्जुलम्[९] ॥५८॥
शिलाकण्टकसंघैश्च विषमे वाहने पथि । यानैर्गन्तुं न शक्तस्त्वमतः पद्भ्यां समाचल ।५९।

सूत उवाच

ततोऽथ नृपतिर्विप्राः पुरस्कृत्य[१०] विधेः सुतम् । आरुरोह[११]गिरेरग्रं[१२]सानुगः सपुरोहितः ॥६०॥
ततः कृष्णागुरुतरोर्मूले ते विविशुर्मुदा[१३] । यत्रास्ते भयसंहर्त्ता नृसिंहो भगवान् विभुः ॥६१॥
ततः सर्वे नृसिंहं तं कोटिसूर्य्यसमप्रभम् । हिरण्यकशिपुं दैत्यं दारयन्तं भयावहम् ॥६२॥
शङ्खचक्रधरं देवं चतुर्बाहुं किरीटिनम् । अट्टाट्टहासविसरद्व्यात्तानन[१४] सरोरुहम् ॥६३॥
शङ्खकुन्देन्दुधवलं[१५] दुर्निरीक्ष्यं[१६] सुरासुरैः । तादृशं ददृशुस्ते[१७]वै नारदस्य प्रभावतः ॥६४॥
ततोऽतिदीनं भूपं हि नारदः सोऽभ्युवाच तम् । पश्य पश्य नृपश्रेष्ठ नरसिंहं सुरेश्वरम् ॥६५॥

नारद उवाच

यत्संदर्शनमात्रेण भस्मीभूतं महत्तमः[१८] । अद्यारभ्य त्वमत्राशु पूजय क्षितिपोत्तम ॥६६॥
दारुब्रह्मस्वरूपस्य विष्णोर्यावच्च दर्शनम् । न्यग्रोधस्तरुरेषोऽयं[१९]साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपभाक् ॥६७॥
योजनायतिमान्[२०]भूप क्षितौ भाति स सर्वदा । योजनद्वयमौन्नत्यं[२१] दधत् कल्पान्तसंस्थितः॥६८॥
यच्छायाक्रमणान्मर्त्यास्तथा यस्यावलोकनात् । सर्वपापविनिर्मुक्ता स्ते यै वैकुण्ठवासिनः ॥६९॥

---

୧ ଅଛନ୍ତି । ୨ ଏହାକହି । ୩ ନିକଟକୁ । ୪ ସମ୍ପାଦନା କରି । ୫ ମୁଁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବ ୬ ଏହି ଆଦେଶ ଦେଇ । ୭ ନୃପଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୮ ଆସନ୍ତୁ । ୯ ମନୋହର । ୧୦ ଆଗରେ ରଖି । ୧୧ ଚଢିଲେ । ୧୨ ଗିରିଶିଖରକୁ । ୧୩ ଆନନ୍ଦରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ୧୪ ବିସ୍ତାରିତ ମୁଖ । ୧୫ ଶଙ୍ଖ କୁନ୍ଦଫୁଲ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ଧବଳ । ୧୬ ଦୃଷ୍ଟି ହେବ ନାହିଁ । ୧୭ ସେମାନେ ଦେଖିଲେ । ୧୮ ମହା ଅନ୍ଧକାର । ୧୯ ଏହି ସେ ବରଗଛ । ୨୦ ଚାରିକୋଶ ଆୟତନ ବିଶିଷ୍ଟ । ୨୧ ଆଠକୋଶବ୍ୟାପୀ ଉଚ୍ଚ ।

तन्नमस्कुरु[१] राजेन्द्र विष्णुवृद्ध्या[२] च पादपम् । प्रतीच्यामस्य वृक्षस्य[३] नृसिंहस्योत्तरे तथा ॥७०॥
अत्र नीलतनुर्देवो माधवः संस्थितो विभुः । तादृशो यः प्रभुर्देवस्त्वामत्रानुग्रहीष्यति[४] ॥७१॥
सप्तधामूर्त्ति सम्पन्नो भविष्यत्यत्र भूपते । श्वेतद्वीपः प्रियो विष्णोर्जम्बुद्वीपस्तथा प्रियः ॥७२॥
तयोर्मध्ये महाविष्णोराविर्भावं भविष्यति । यतो नानाविधं भोग्यं भुक्तवान् भूतभावनः ॥७३॥
तस्मात्स भगवान् विष्णुस्तवद्वारा महीपते । प्रकाशो भविता नूनं मा कुरुष्वात्र संशयम् ॥७४॥

सूत उवाच

नारदस्य वचः श्रुत्वा सोऽयं नृपशिरोमणिः । तं नृसिंहं च सम्पूज्य स्तुतवान् विजितेन्द्रियः[*] ॥७५॥
अत्रान्तरेऽन्तरीक्षे[६] च वाणी जाताशरीरिणी । इन्द्रद्युम्न महीनाथ ब्रह्मणा प्रेरितो मुनिः ॥७६॥
तेनैवं कथितं यज्ञैस्तद्विद्धि[७] विधिभाषितम्[८] । विष्णुप्रीतिकरान् यज्ञान् कुरु शीघ्रं यथाक्रमम् ॥७७॥
प्रकाशो भविता विष्णुस्तवद्वारा न संशयः । यथा विष्णुस्तथा ब्रह्मा तथैव च सदाशिवः ॥७८॥
एतेषां नास्ति वै भेदस्तस्मात्तत्कुरु भूपते । इत्याकाशवचः श्रुत्वा स राजा भक्तितत्परः ॥७९॥
अतिहृष्टो बभूवाशु तदैव विजितेन्द्रियः । नारदोक्तिर्यथा जाता तथैवाकाशवागपि[९] ॥८०॥
कृतकृत्येन भूपेन तदेवाकाशभाषितम् । अतो विष्णुरसावाज्ञा[१०] राज्ञेत्येवं विचिन्तितम् ॥८१॥
नारदस्तं पुनः प्राह क्षितिपानां वरं द्विजम् । नीलकण्ठः स यत्रास्ते व्रज[११] तत्र नृपाधुना ॥८२॥
दक्षिणे नीलकण्ठस्य ब्रह्मणा निर्मितं पुरा । नरसिंहस्य तत्क्षेत्रं तवाश्वमेधनिर्मितम् ॥८३॥
तत्क्षेत्रपुरतो राजन् प्रासादं[१२] रचयाधुना[१३] । प्रत्यङ्मुखं[१४] मनोरम्यं प्राकारवलयान्वितम् ॥८४॥
सर्वापद्विघ्नसंहारं[१५] राक्षसानां विनाशनम् । नृसिंहं स्थापयत्यत्र[१६] दीपाद्दीपान्तरं यथा ॥८५॥
चन्दनद्रुममूलाद्वै तत्क्षेत्रं नृपसत्तम । शतधन्वन्तरं[१७] विद्धि[१८] ब्रह्मणा निर्मितं पुरम् ॥८६॥
शीघ्रं गच्छ नृपश्रेष्ठ स्थास्येऽत्र[१९] पञ्चवासरान्[२०] कार्य्यसिद्ध्यर्थमेवाहं त्वं हि गच्छ नराधिप ॥८७॥
इत्याज्ञया[२१] नारदस्य स नृपः सहसागमन् । यत्रास्ते सैन्यमात्मीयं नीलकण्ठान्तिके द्विजाः ॥८८॥
ततो गत्वा नृपश्रेष्ठ कारयामास[२२] शोभनम् । प्रासादं सहसा तत्र विश्वकर्मात्मजेन वै ॥८९॥
प्रतिष्ठार्थं च सम्भारान्[२३] चक्रे क्षितिपुरन्दरः । अतो गत्वा मुनिश्रेष्ठो ज्ञानामृतमहोदधिः[२४] ॥९०॥
कृत्वा प्रतिष्ठां प्रासादे स्थापयामास तं व्रतम् । नृसिंहं दैत्यराजस्य महोरस्थलदारिणम्[२५] ॥९१॥

---

୧ ତାହାଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କର । ୨ ବସ୍ତୁ ବୋଲି ଯାହ । ୩ ଏହି ବୃକ୍ଷର ପୂର୍ବରେ । ୪ ଅନୁଗ୍ରହ କରିବେ । * ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟ । ୬ ଏହା ପରେ ଆକାଶରେ । ୭ ତାହା ଜାଣ । ୮ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଆଦେଶ । ୯ ଦେହିପର ଆକାଶ-ବାଣୀ । ୧୦ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଏହା ଆଦେଶ । ୧୧ ଯାଅ । ୧୨ ମନ୍ଦିର । ୧୩ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିର୍ମାଣ କର । ୧୪ ପଶ୍ଚିମ ମୁଖ । ୧୫ ସର୍ବ ବିଘ୍ନନାଶନ । ୧୬ ଏଠାରେ ସ୍ଥାପନ କର । ୧୭ ଶତହସ୍ତଧନୁ ଦୂରରେ । ୧୮ ଜାଣ । ୧୯ ଏଠାରେ ରହିବା । ୨୦ ପାଞ୍ଚଦିନ । ୨୧ ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ । ୨୨ କରାଇଲେ । ୨୩ ଉପକରଣ । ୨୪ ଜ୍ଞାନରୂପକ ଅମୃତ ସାଗର । ୨୫ ହୃଦୟ ବିଦାରଣ କାରଣ ।

दीपाद्दीपान्तरमिव महोत्सवतया तदा । स्थापयित्वा च तं देवं संपूज्य स्तुतवान् मुनिः ॥९२॥
इन्द्रद्युम्नश्च भूपालः समर्च्य[1] स्तुतवांस्तथा । तं भूपं पुनरेवाह नारदो मुनिसत्तमः ॥९३॥

नारद उवाच

शालां कुरु दृढां दिव्यां विशालां च विशांपते[2] । वाजिमेधसहस्रस्य[3] यत्र कर्म भवेदथ[4] ॥९४॥
सहस्रवर्षपर्य्यन्तं यथा तिष्ठेत्तथा कुरु[5] । मखार्थमथ संभारान्नारदोक्तिप्रमाणतः[6] ॥९५॥

सूत उवाच

लोकोत्तरांश्च[7] सम्पाद्य सम्राट् स पृथिवीश्वरः । निमन्त्रयामास तदा त्रैलोक्यतलवासिनः ॥९६॥
सर्वान् जनान् सर्वतश्च बहुमानपुरःसरान् । आनयित्वा यथान्यायं पूजयामास भूपतिः ॥९७॥
नारदः सोऽपि यज्ञेऽस्मिन् भूत्वाचार्य्यो मुनीश्वरः । सर्वैः स्तैर्मुनिभिः सार्द्धं याजयामास[8] तं नृपम्
एवं वर्षसहस्रेऽपि वाजिमेधमखाद्द्विजाः । जाता महीतले तावदत्यद्भुततया[10] तदा ॥९९॥
नृसिंहस्य पुरोभागे क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे । इन्द्रद्युम्नेन महता तेन यज्ञाः कृताश्च ये ॥१००॥
तत्समाना मखा[11]जाता भविष्यन्ति च नो द्विजाः । यज्ञान्ते बहुदानानि तेन दत्तानि कोटिशः ॥१०१॥
अन्नैश्च बहुभिर्वस्त्रैः सुवर्णैश्च पुनः पुनः । ददौ द्विजेभ्यो भूपोऽयं दानानि मुनिसत्तमाः ॥१०२॥
अलंकृताश्च दिव्याश्च याश्च गाः कोटिकोटिशः । अश्वमेधावसानेऽपि[12] द्विजेभ्यः स ददौ तदा ॥१०३॥
तासां खुरैर्निर्मितोऽभूद्दानाम्बुपरिपूरितः । इन्द्रद्युम्न इति ख्यातः[13] खातःपरमपावनः[14] ॥१०४॥
तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा सन्तर्प्य[15] पितृदेवताः । अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति निश्चयम् ॥१०५॥
श्राद्धं तत्रैव चेत्कुर्य्यादेकविंशति[16]संख्यकम् । कुलमुद्धृत्य सहसा गच्छेत्सुरपुरं नरः ॥१०६॥
मखे मखे जायमाने विष्णुप्रीतिकरे द्विजाः । विष्णुतेजो नृपस्यास्य शरीरेऽजनि दुर्द्धरम् ॥१०७॥
शुद्धान्तःकरणो[17]राजा सूर्य्यवत्प्रस्फुरद्वपुः । शुद्धसत्त्वतया[18]रेजे मुनयो नयविन्नृपः[19] ॥१०८॥
सूत्यायास्त्वेकदा[20] विप्राः सप्तवासरपूर्वतः । तृतीयप्रहरान्तेऽसौ नक्तं[21]विष्णुं ददर्श सः ॥१०९॥
फलपुष्पादिसंयुक्तं सर्वलक्षणलक्षितम् । क्षीराम्भोनिधिमध्यस्थं शङ्खचक्रादिचिह्नितम् ॥११०॥
मञ्जिष्ठावर्णललितं[22] दिव्यगन्धोत्करस्फुटम्[23] एतादृशं कल्पतरुं दृष्टवान् धरणीपतिः ॥१११॥

---

୧ ପୂଜା କର । ୨ ହେ ରାଜନ୍ । ୩ ଯହିଁରେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ । ୪ ହୋଇ ପାରିବ । ୫ ଯେପରି ରହିବ ସେପରି କରେ । ୬ ନାରଦଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ ଯଜ୍ଞ ଉପକରଣ ମାନ । ୭ ଅସାଧାରଣ । ୮ ଯଜ୍ଞରେ ହୋଇ । ୯ ଯଜ୍ଞକାର୍ଯ୍ୟ କରାଇଲେ । ୧୦ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଜନକଭାବେ । ୧୧ ଯଜ୍ଞ । ୧୨ ଯଜ୍ଞ ଶେଷରେ । ୧୩ ଗାଡ ବା ପୋଖରୀ । ୧୪ ପରମ ପବିତ୍ର ; ୧୫ ତର୍ପଣ କରି । ୧୬ ଏକୋଇଶବାର ଶ୍ରାଦ୍ଧ କଲେ । ୧୭ ପବିତ୍ର ହୃଦୟ । ୧୮ ଶୁଦ୍ଧାତ୍ମା । ୧୯ ନ୍ୟାୟବାନ୍ ରାଜା । ୨୦ ଯେବେ ଯଜ୍ଞଭୂମିରେ । ୨୧ ରାତିରେ । ୨୨ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ । ୨୩ ଦିବ୍ୟ-ସୁଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ ।

तन्मूले मणिभिर्दिव्यैः रचिते हेममण्डपे । तत्र सिंहासने दिव्ये लसन्तं[१] विष्णुमव्ययम् ॥११२॥
नीलजीमूतसङ्काशं वनमाला विभूषितम् । नानामण्डलसंयुक्तं दक्षपार्श्वे श्रियान्वितम्[२]॥११३॥
तद्दक्षिणे बलं नीलचेल[३] मञ्जुल मव्ययम् । हलं च मुषलं चैव शङ्खं चक्रं तथा द्विजाः ॥११४॥
दधानं कोटिचन्द्राभं छत्रीकृत फणीश्वरम्[४] । चक्रं च वामभागेऽपि सर्वज्ञानमयं द्विजाः ॥११५॥
दिव्यर्षिभिः स्तूयमानं सुरवृन्दैर्निसेवितम् । एवंविधं हरिं स्वप्ने दृष्टवान् धरणीधवः ॥११६॥
अदृष्टरूपं तं दृष्ट्वा स नृपः श्रद्धयान्वितः । स्वप्ने बहुविधैः स्तोत्रैः स्तुतवान् परमेश्वरम् ॥११७॥
ततो निद्रावसानेऽसौ[५] कृतकृत्योऽभवत्तदा । यज्ञा मे सफला जाता यतो विष्णु र्मयेक्षितः[६]।११८।
इति संचिन्त्य मनसा तन्मूर्त्तिं ध्यातवान्नृपः । ततः स नृपशार्दूलो नारदाग्रे पुनः पुनः ॥११९॥
स्वप्ने दृष्टं च यद्विप्राः प्राह गम्भीरया गिरा । तच्छ्रुत्वा[७] नारदः श्रीमान् पुनः प्राह महीपतिम् ।१२०।

नारद उवाच

भूपसत्तम ते यज्ञाः सफलास्तन्निरीक्षणात् । विगतास्ते मनस्तापाः[८] सकलाः दुःखहेतवः ॥१२१॥
शोकस्ते विगतो धीमन् प्रसन्नः सोऽच्युतस्त्वयि[९] तथारुणोदये काले दारुरूपं जगत्पतिम् ॥१२२॥
द्रक्ष्यसि[१०] च परं देवं भूपसत्तम साम्प्रतम् । दृष्ट्वा कृतार्थो भूलोके भविष्यसि न संशयः ॥१२३॥

सूत उवाच

अथ प्रभाते यज्ञान्ते विधिना स्नानमुद्यतः । महोदधिं[११] गतः श्रीमान् द्विजाः स नृपकुञ्जरः[१२] १२४
नारदेन समं तत्र देवद्रुममलोकयत्[१३] । यथा स्वप्नेऽपि भो विप्राः श्वेतद्वीपे मनोरमे ॥१२५॥
तथा स दृष्टवान् चिह्नैस्तारुणैरेव लक्षितम् । तं दृष्ट्वा नारदं राजा ददर्श हर्षतो नृपः ॥१२६॥
ततो देवर्षिः सायं च विहस्य नृपसत्तमम् । बभाषे[१४] नृपतिश्रेष्ठ त्वद्भाग्यं दृश्यतेऽधुना ॥१२७॥
श्वेतद्वीपो महाविष्णुर्यस्त्वया दृष्ट एव हि । सोऽयं तरुस्वरूपेण त्वद्भक्तिवशगो[१५] विभुः ॥१२८॥
उपस्थितो भवत्येव चर्मनेत्रद्वयेन तम् । यत्पश्यामि महीनाथ त्वद्भाग्यमेवमद्भुतम् ॥१२९॥
ततोऽध्वरावशिष्टं[१६] यत्तत्कर्म कृतवान् नृपः । सहसा तं समभ्यर्च्य मुनिना सहितो द्विजाः ॥१३०॥
दारु तत्तीरमानीय[१७] महोत्सवतया द्विजैः । यज्ञानां च महावेद्यां[१८] यज्ञेशं स्थापयेद्विभुम् १३१
स्थापयित्वा पुनः शीघ्रं सहस्रैरुपचारकैः । वचसा नारदस्यास्य पूजयामास स द्विजाः ॥१३२॥

---

୧ ଶୋଭିତ । ୨ ଲକ୍ଷ୍ମୀଯୁକ୍ତ । ୩ ନୀଳବସ୍ତ୍ର । ୪ ଛତ୍ରୀକୃତ ନାଗଫଣା ଯୁକ୍ତ । ୫ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ପରେ । ୬ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ମୁଁ ଦେଖିଲି । ୭ ତାହା ଶୁଣି । ୮ ମନର ଅଶାନ୍ତି । ୯ ଅଚ୍ୟୁତ ତୁମଠାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ । ୧୦ ଦେଖିବେ । ସମୁଦ୍ରକୁ । ୧୨ ନୃପଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୧୩ ଦେବଦାରୁ ଦେଖିଲେ । ୧୪ କହିଲେ । ୧୫ ତୁମ ଭକ୍ତିରେ ବଶୀଭୂତ । ଯଜ୍ଞର ଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟ । ୧୭ ଦାରୁକୁ ପାରପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଣି । ୧୮ ଯଜ୍ଞ ବେଦୀରେ ।

ततः पूजावसानेऽसौ नारदं नृपसत्तमः । मुनेऽस्य प्रतिमा विष्णोः कीदृशी भविता भुवि ॥१३३॥
केन वा सा विधेया त्वं तन्मां[१] कथय नारद । इत्येवं गदतो विप्रा नृपस्य वचनं मुनिः ॥१३४॥
श्रुत्वा बभाषे[२] हृदये स्मृत्वा विष्णुं पुनस्तदा । अनन्तमूर्त्तिर्भगवान् चेष्टास्वेवाप्यगोचरा[३] ॥१३५॥
कस्याः श्रुतेर्मते वाच्या तन्मे वक्तुं न शक्यते । एतत्समयमालभ्य[४] दिव्या वाणी[५] तदाजनि[६] ॥१३६॥
अशरीरी[७] द्विजवराः शृण्वतां विस्मयप्रदा । शृणु राजन् महाप्राज्ञ नारदेन समं द्रुतम् ॥१३७॥
इदं सुगुप्तं[८] कर्त्तव्यं महावेद्यां समन्ततः । शून्यायां जगतामीशः स्वेच्छयावतरिष्यति[९] ॥१३८॥
यावत्पञ्चदशानि स्युर्दिनानि[१०] च जनाधिप । तावत्कालं समाच्छिद्य वहिरुत्सवमाचरेः[११] ॥१३९॥
उपस्थितो वृद्धतमो वर्द्धकिर्यो[१२] नराधिप । शस्त्रपाण्यस्त्रमन्त्राज्ञ शिल्पकर्मणि[१३] योजयः ॥१४०॥
बद्ध्वा दृढतरं द्वारं तावत्कालं नृपोत्तम । यावत्पञ्चदशान्येव दिनानि स्युर्नराधिपः ॥१४१॥
नानावाद्यरवः कार्य्यो यावत्तद् घटनावधि[१४] । श्रुते च घटनाशब्दे व्याधिश्च विपदां चयः[१५] ॥१४२॥
निरये[१६] नियतं वासः तथा सन्ताननाशनम् । पश्यतां शृण्वतां वापि भविष्यति न संशयः ॥१४३॥
तथा राजा च सन्मुखे द्रव्यं च नृपसत्तम । अतः प्रयन्ततः कार्य्यस्तन्निर्माणे महध्वनिः ॥१४४॥
घण्टामृदङ्गतालानां वाद्यानां च महीपते । निरन्तरं ध्वनिं कुर्य्यात्काहालादेः सुमङ्गलम् ॥१४५॥
इत्युक्त्वा विरता सेयं दिव्या वाणी द्विजोत्तमाः । गायतो वर्द्धकिः कश्चिद्वृद्धः शस्त्रधरस्तदा ॥१४६॥
पुरतस्तत्र संप्राप्तः प्रकाशाय विभोस्तनुम्[१७] । लोकानां वञ्चनार्थाय नररूपधरो हरिः ॥१४७॥
ततस्तं वर्द्धकिं राजा नियोज्य तत्र कर्मणि । तस्थौ द्वारे देवदासो यथा दिव्यं वचः[१८] श्रुतम् ॥१४८॥

अथ नृपतिवरोऽसौ वर्द्धकिं वृद्धदेहं
कपटमनुजरूपं विष्णुमामन्त्य चित्ते ।
कृततममखवेद्यां[१९] तत्र कर्मण्यपि द्राक्
विगतहृदयतापः संनियोज्यातिहृष्टः ॥१४९॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये तृतीयोऽध्यायः ।

---

୧ ହେ ସମସ୍ତେ ମୋତେ । ୨ କହିଲେ । ୩ ଚେଷ୍ଟାର ଅଗୋଚର । ୪ ଏହି ସମୟରେ । ୫ ଆକାଶବାଣୀ ।
୬ ହେଲା । ୭ ଦୈବୀ । ୮ ଅତୀବ ଗୋପନ । ୯ ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବେ । ୧୦ ପନ୍ଦରଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।
୧୧ ବାହାରେ ଉତ୍ସବ କରାଇବେ । ୧୨ ଯେଉଁ ବଢ଼େଇ । ୧୩ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣରେ । ୧୪ ନିର୍ମାଣ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।
୧୫ ବହୁ ବିପଦ । ୧୬ ନର୍କରେ । ୧୭ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି । ୧୮ ଆକାଶବାଣୀ ଅନୁସାରେ । ୧୯ ଘରର ଯଜ୍ଞବେଦୀରେ ।

चतुर्थोऽध्यायः

सूत उवाच

यदाह दिव्या सा वाणी द्विजास्तत्कृतवान् नृपः । दिने दिने तदा तत्र दिव्यगन्धोऽभ्यजायत[1] ॥१॥

पारिजातादि पुष्पाणां वृष्टिश्चैव बभूव ह । स्वर्गङ्गाम्बुलवास्तत्र[2] पतिताः[3] सूक्ष्मरूपिणः[4] ॥२॥

गीतनृत्यादिसंशब्दो दिव्योऽजनि यदा द्विजाः । मखार्थमागता[5] सर्वे सर्वलोकनिवासिनः ॥३॥

आविर्भावं हरेस्तस्य दारुरूपधरस्य ते । दृष्ट्वा हृष्टतरो[6] राजा भूतले भूसुरोत्तमाः ॥४॥

माधवे यादृशी बुद्धिस्तादृशी देवसद्द्रुमे[7] । उपासनां तथैवात्र ते सर्वे चक्रुरुत्तमाः ॥५॥

दिने पञ्चदशे जाते तदा विप्राः स्वयं विभुः । रत्नसिंहासने दिव्ये तावदाविर्बभूव[8] ह ॥६॥

बलेन भद्रया युक्तः सोऽयं सहसुदर्शनः । विश्वधात्र्या च लक्ष्म्या च माधवेन समं तदा

सप्तधाविर्भवो[9] देवः स्वयं तत्र जनार्दनः । जगदानन्दकोऽभूच्च समुत्तोल्य[10] भुजद्वयम् ॥८॥

पद्मासनतया[11] विप्रा गुप्तपात्पाणिपङ्कजः[12] । दारुब्रह्मस्वरूपेण प्रकाशोऽजनि भूतले ॥९॥

नीलजीमूतसंकाशः[13] पद्मपत्रायतेक्षणः[14] । शोणाधरधरः[15] श्रीमान् भक्तानामभयङ्करः[16] ॥१०॥

बलभद्रस्तथा सप्तफणाविकटमस्तकः[17] । कुन्देन्दुशङ्खधवलः प्रकाशोऽम्बुजलोचनः[18] ॥११॥

गुप्तपादकराम्भोजः[19] समुत्तोलितसद्भुजः । भक्तानामवनायैव[20] तथा भद्रापि भद्रदा[21] १२

अधोलम्बितहस्ताब्जा कुङ्कुमाभा[22] शुभानना[23] । सुदर्शनः स्तम्भरूपी बभूव विजितेन्द्रियः ॥१३॥

---

୧ ଅପୂର୍ବ ସୁଗନ୍ଧ ଜାତ ହେଲା । ୨ ସ୍ୱର୍ଗଗଙ୍ଗାର ଜଳ । ୩ ପଡିଲା । ୪ ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ହୋଇ । ୫ ଯଜ୍ଞପାଇଁ ଆସିଥିବା । ୬ ଆନନ୍ଦିତ । ୭ ଦେବଦାରୁରେ । ୮ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ । ୯ ସାତ ପ୍ରକାର ରୂପରେ ଆବିର୍ଭୂତ ୧୦ ଉଠାଇ । ୧୧ ପଦ୍ମ ଆସନରେ ଆସୀନ । ୧୨ ପାଦ ପାଣିଶୂନ୍ୟ । ୧୩ ନୀଳମେଘତୁଲ୍ୟ । ୧୪ ପଦ୍ମପତ୍ରତୁଲ୍ୟ ୧୫ ଆରକ୍ତ ଅଧର । ୧୬ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଭୟନିବାରକ । ୧୭ ସାତୋଟି ଫଣାଯୁକ୍ତ ସର୍ପଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ ଶିରୋଦେଶ । ୧୮ ପଦ୍ମଲୋଚନ । ୧୯ ପାଦ ପାଣି ଶୂନ୍ୟ । ୨୦ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ପାଳନ ପାଇଁ । ୨୧ ମଙ୍ଗଳ ଦାୟିନୀ । ୨୨ କୁଙ୍କୁମ ବର୍ଣ୍ଣା । ୨୩ ସୁନ୍ଦର ମୁଖଯୁକ୍ତା ।

प्रभोः स्वरूपसभजन्माधवो ह्रस्वरूपकः[1] । लक्ष्मीश्चतुर्भुजा विप्रा वराभयधरा[2] तदा ॥१४॥

तथैव साब्जयुगलं धारयन्ती स्मितानना । चतुर्गजकरोत्क्षिप्तसुवर्णकलशाक्तैः[3] ॥१५॥

कृताभिषेका कमला[4] कमलासनसंस्थिता । पद्मासनगता देवी विश्वधात्री[5] तथा द्विजाः ॥१६॥

ज्ञानमुद्रां करे दक्षे वामे च चारुपङ्कजम्[6] । धारयन्ती धरादेवी प्रकाशा धवलाकृतिः ॥१७॥

ततः पञ्चदिनस्याद्य दिनस्यान्तेऽपि भूभृताम् । तेन नारदवाण्या तत्कपाटोत्फेटने[7] कृते ॥१८॥

एवं सप्तविधा विष्णोर्दारुरूपधरस्य वै । मुक्तिः प्रकाशास्तद्वेश्यां[8] वर्द्धकिश्च न विद्यते ॥१९॥

स्वयं प्रकाशमानं तं जगन्नाथं जनाधिपः । प्रणम्य नारदश्चापि तुष्टाव च मुहुर्मुहुः ॥२०॥

दिव्यमाल्याम्बरधराः दिव्याभरणभूषणाः । त्रैलोक्यादागतास्ते ते वासवप्रमुखाः[9] सुराः ॥२१॥

यक्षगन्धर्वऋषयोऽप्यन्ये ये देवयोनयः । ते सर्वे दण्डवद्भूयः प्रणिपत्य[10] मुहुर्मुहुः ॥२२॥

सूत उवाच

ततो विप्रा नारदोक्त्या[11] भक्त्या परमया नृपः । प्रचुरैरुपचारैश्च दिव्यैर्भोगैरनेकधैः[12] ॥२३॥

पूजयामास विधिना तं दारुब्रह्मरूपिणम् । पूजयित्वाथ सोऽस्तौषीन्मन्त्रैर्वेदैश्च[13] सत्तमः ॥२४॥

गीतैः स्तोत्रैः कवित्वैश्च पुराणं परमेश्वरम् । नारदेन समं तावदन्यैर्मुनिवरैर्द्विजाः ॥२५॥

दृष्ट्वा तं पूजयित्वा च स्तुत्वा[14] च हृष्टवान्नृपः । कृतार्थोऽभूद्दिजवरास्तद्दारुब्रह्मलोकनात्[15] ॥२६॥

ततो देवऋषिर्विप्राः क्षितिपं तमुवाच सः । एष विष्णुस्त्वदर्थं[16] हि प्रकाशोऽजनि[17] भूतले ॥२७॥

तव[18] प्रसादाल्लोकानां सद्गतिः स्यान्महीतले । अथ नीलाचले रम्ये न्यग्रोधशतहस्ततः[19] ॥२८॥

मरुत्कोणस्थले[20] रम्ये प्रासादं सुदृढं शुभम् । महोन्नतं[21] कुरु श्रेष्ठं निवासाय हरेर्नृप ॥२९॥

आदौ गणेशं संपूज्य स्वस्तिवाचनपूर्वकम् । कारयेत्तु ततः कर्म पृथिवीं च समर्चय[22] ॥३०॥

वास्तुदेवार्च्चना कार्य्या विश्वकर्माणमादरात् । संपूजयस्व नृपते प्रासादस्य विनिर्मितौ[23] ॥३१॥

सूत उवाच

ततो नारदवाचासौ धर्मात्मा धरणीपतिः । तत्तथैवाचरत्क्षिप्रं भूदेवा[24] हृष्टमानसाः ॥३२॥

पाषाणदारकेभ्योऽथ[25] कोटिशो वित्तमुत्तमम् । ददौ राजा तदा शीघ्रं प्रासादघटनेच्छया[26] ॥३३॥

---

୧ କ୍ଷୁଦ୍ରାକାର । ୨ ବର ଅଭୟ ମୁଦ୍ରାଯୁକ୍ତା । ୩ ଚାରୋଟି ଗଜଙ୍କଦ୍ୱାରା ସୁବର୍ଣ୍ଣ କଳଶ ଜଳରେ ଅଭିଷିକ୍ତା । ୪ ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ୫ ପୃଥିବୀ ଦେବୀ । ୬ ଦକ୍ଷିଣହସ୍ତରେ ଜ୍ଞାନମୁଦ୍ରା ଓ ବାମହସ୍ତରେ ପଦ୍ମ । ୭ କବାଟ ଖୋଲନ୍ତେ । ୮ ସେହି ସନ୍ନିବେଶରେ । ୯ ଇନ୍ଦ୍ର ପ୍ରମୁଖ । ୧୦ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରି । ୧୧ ନାରଦଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ । ୧୨ ଅନେକ ପ୍ରକାର ନୈବେଦ୍ୟ ଦେଇ । ୧୩ ବୈଦିକ ମନ୍ତ୍ରରେ ସ୍ତୁତି କରିଥିଲେ । ୧୪ ସ୍ତୁତି କରି । ୧୫ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଦର୍ଶନରେ । ୧୬ ତୁମର ପାଇଁ । ୧୭ ପ୍ରକଟିତ ହେଲେ । ୧୮ ତୁମ୍ଭ । ୧୯ ବରଗଛଠାରୁ ଶହେହାତ ଦୂରରେ । ୨୦ ବାୟୁ କୋଣରେ । ୨୧ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଚ । ୨୨ ପୂଜାକର । ୨୩ ନିର୍ମାଣ କାଳରେ । ୨୪ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ । ୨୫ ପଥରୁଆମାନଙ୍କୁ ୨୬ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ।

हस्तानां च सहस्रेण[1] कुरुतोच्च[2]सुशिल्पिकाः । मनोहरतरं तावत् प्राकार द्वयवेष्टितम्[3] ॥३४॥
तोरणालंकृतं दिव्यं प्रासादं शुभलक्षणम् । रचयित्वा तदग्रेऽपि निरोधनगृहं पुनः ॥३५॥
तदग्रे विस्तृतं वेश्म[4] सुपर्णस्थितिहेतवे[5] । तस्याग्रे मण्डपः कार्य्यो भोगस्थापनहेतवे ॥३६॥
प्राकारस्य चतुर्दिक्षु[6] चतुर्द्वारविभूषितम् । पीनं महोन्नतं[7] दिव्यं लोकोत्तरमतःपरम् ॥३७॥
शिल्पिकाः कुरुत क्षिप्रं त्रैलोक्यजनपावनम् । नृपस्येमां तदाज्ञां ते गृहीत्वा[8] तत्र सत्वराः ॥३८॥
तथैव चक्रुरत्युग्रं मनोहरतरं द्विजाः । उपमारहितं दिव्यं विश्वकर्मात्र निर्ममे ॥३९॥
प्रासादं शिल्पिकारैस्तैर्देशान्तरसागतैः । निधानं देवदेवस्य त्रैलोक्यपतेरद्भुतम् ॥४०॥

सूत उवाच

प्रासादनिर्मितो[9] तत्र मन्त्रिणं च निजात्मजम् । नियोज्याथ ब्रह्मपदं[10] गन्तुमिच्छुर्महीपतिः ॥४१॥
तत् प्रतिष्ठां समाकर्त्तुं त्वरयामास भूपतिः । ब्रह्माणं च समानेतुं भूतलं प्रति सत्तमाः ॥४२॥
आनयित्वाथ[11] तं शीघ्रं विश्वावसुमकल्मषम्[12] । पुरा माधवसेवाज्ञा तं च विद्यापतिं द्विजम् ॥४३॥
दारुब्रह्मार्च्चने[13] तत्र तौ नियोज्य नृपोत्तमः । वचसा नारदस्यास्य ततः पुष्पमये रथे[14] ॥४४॥
नारदस्मरणात् प्राप्ते ब्रह्मलोमपनुत्तमे । रामं कृष्णं सुभद्रां च स्तुत्वा संपूज्य यत्नतः ॥४५॥
तत्रोषित्वा[15] मुनिश्रेष्ठ नारदेन समं ययौ[16] । लोके लोके समस्तैस्तैः संस्तुतः सहनारदः ॥४६॥
सत्कारं प्राप्य च ज्ञातो धन्यो धन्य इति श्रुतः । मानुषं देहमाश्रित्य ब्रह्मलोकं प्रति व्रजन् ॥४७॥
प्रतिलोकं स्तुतः सर्वैः प्राप्तवान् ब्रह्मणः पदम् । क्षुत्तृष्णामरणव्याधिरहितं[17]सुरसेवितम् ॥४८॥
यत्रैव च कलाकाष्ठायुगपर्य्यायदायिनी[18] । यातना[19]नास्ति लेशोऽपि सत्यमत्यन्तमस्ति च ४९
अस्मात् सत्यमिति प्राहुरद्वयं[20] ब्रह्मणः पदम् । जरादिदोषरहितं तापसानामभीप्सितम्[21] ॥५०॥
एतादृशं सत्यलोकं प्राप्तवान् स नृपोत्तमः । वचसा नारदस्यास्य ततः पुष्पमये रथे ॥५१॥
ब्रह्मद्वारे तपोगम्ये सन्ति यत्र महर्षयः । इन्द्रादयः सुराः सर्वे नानाभूषणः भूषता ॥५२॥
मणिकोदरनाम्ना[22] ते द्वारपालेन[23] वारिताः । संस्थिताः सहसा विप्रा नारदं मुनिपुङ्गवम् ॥५३॥
दृष्ट्वा प्रणेमुस्ते[24]दूरान्मन्दहासाञ्चिताननाः[25] । इन्द्रद्युम्नं गृहीत्वासौ सङ्गेऽन्तःपुरमासरन्[26] ॥५४

---

୧ ହଜାରେ ହାତ । ୨ ଉଚ୍ଚ କରି । ୩ ଦୁଇଟି ପାଚେରୀ ସହିତ । ୪ ଗୃହ । ୫ ଗରୁଡଙ୍କ ଅବସ୍ଥାନ ପାଇଁ । ୬ ଚାରି-ଦିଗରେ ୭ ଉଚ୍ଚ ମୋଟା ଓ ଉଚ୍ଚ । ୮ ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରି । ୯ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ପରେ । ୧୦ ବ୍ରହ୍ମ-ଲୋକକୁ । ୧୧ ଆଣି । ୧୨ ନିଷ୍ପାପ ବିଶ୍ୱାବସୁଙ୍କୁ । ୧୩ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଉପାସନା ପାଇଁ । ୧୪ ପୁଷ୍ପକ ରଥରେ । ୧୫ ସେଥିରେ ବସି । ୧୬ ଯାଇଥିଲେ । ୧୭ କ୍ଷୁଧା, ତୃଷା, ମରଣ ଓ ବ୍ୟାଧିରହିତ । ୧୮ କାଳ ଓ ଯୁଗ ଗଣିତ । ୧୯ ଦୁଃଖ । ୨୦ ଅନୁପମ । ୨୧ ତପସ୍ୱୀମାନଙ୍କ ଅଭିଳଷିତ । ୨୨ ମଣିକୋଦର ନାମକ । ୨୩ ଦ୍ୱାରରକ୍ଷକ । ୨୪ ସେମାନେ ପ୍ରଣାମ କଲେ । ୨୫ ହସ ହସ ମୁଖରେ । ୨୬ ଭିତର ପୁରକୁ ଗଲେ ।

अथ तं भूपतिं विप्रा द्वारपालो न्यवारयत्[1] ।

नारद उवाच

द्वारपाल व्रज क्षिप्रमिन्द्रद्युम्नं महीपतिम् ॥५५॥

गृहीत्वा नारदः प्राप्तो ब्रह्माणमिति भो वद । इत्युक्तो नारदेवासौ द्वारप ल उवाच सः ॥५६॥

पुनर्बभाषे[2] तं विप्राः स दौवारिकसत्तमः ।

मणिकोदर उवाच

समयो न भवत्येव प्रभो सम्प्रति नारद ॥५७॥

सामवेदेन तं विष्णुं स्तुवं स्तद्गतमानसः[3] । त्वमेव गच्छ पुरतो यतः पुज्योऽसि वै प्रभो ॥५८॥

विज्ञाप्य[4] समयं ज्ञात्वा नेयोऽयं[5] नृपतीश्वरः प्रत्याख्यातुमशक्यं[6] भो मुने त्वं याहि सत्वरम् ॥५९॥

अयं तिष्ठतु भूपालो मर्त्यलोकात्समागतः । कथं यास्यत्ययं शीघ्रं विनाज्ञा[7] ब्रह्मणः[8] पुरीम् ॥६०॥

सूत उवाच

द्वारपालवचः श्रुत्वा नारदो भूपतिं ततः । ततः संरक्ष्य वेगेन गतवान् ब्रह्मसन्निधिम्[9] ॥६१॥

दूरात्तं प्रणिपत्याथ पद्मयोनिं कृताञ्जलिः । निवेदयामास[10] तदा भूपत्यागमनं द्विजाः ॥६२॥

नारद उवाच

भवदाज्ञा यथा जाता तथैव कृतवानहम् । इन्द्रद्युम्नं च राजानमानयं[11] तव सन्निधिम् ॥६३॥

नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रजापतिरयं द्विजाः । भ्रूक्षेपं कृतवान् क्षिप्रं भूपस्यागमनं प्रति ॥६४॥

इङ्गितज्ञोऽयमानन्दान्मुनिस्तं[12] नृपसत्तमम् । निनायाम्बुजयोनेस्तं[13] समीपं सुरदुर्ल्लभम् ॥६५॥

इन्द्रद्युम्नो नृपश्रेष्ठो दृष्ट्वा ब्रह्माणमादरात् । सावित्रीशारदाभ्यां[14] च सेव्यमानं मुहुर्मुहुः ॥६६॥

सामगानं[15] प्रकुर्वन्तं स्फुरन्तं ब्रह्मवर्च्चसा[16] सर्वलोकेश्वरं दूराद्दण्डवत् प्रणिपत्य सः ॥६७॥

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा स्थित्वा तत्पुरतो द्विजाः तुष्टाव[17] हृष्टमनसा कृतकृत्यो बभूव च ॥६८॥

अथ गानावसानेऽसौ ब्रह्मा तं नृपसत्तमम् । उक्तवान् परमप्रीत्या परमेश्वरसेवनम् ॥६९॥

ब्रह्मोवाच

साधु साधु प्रजानाथ त्वमेव भगवत्प्रियः । यतस्त्वं मत्पदं दिव्यं वाञ्छनीयं महर्षिभिः ॥७०॥

योगिभिः सिद्धगन्धर्वैर्भक्तिभावसमन्वितैः । इन्द्रादिभिः सुरैः सेव्यं प्राप्तस्त्वं भाग्यवानसि ॥७१॥

कथमागच्छसि[18] ब्रूहि किं ते मनसि वर्त्तते दर्शनं मे यतो भूप सर्वकामफलप्रदम् ॥७२॥

---

୧ । ବାରଣ କଲେ । ୨ । କହିଥିଲେ । ୩ । ସ୍ତୁତିରେ ନିମଗ୍ନ । ୪ । ଜଣାଇ । ୫ । ଏହାଙ୍କୁ ନେବେ । ୬ । ମନା କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ । ୭ । ବିନାଅନୁମତିରେ । ୮ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର । ୯ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ନିକଟକୁ । ୧୦ । ଜଣାଇଲେ ୧୧ । ଆଣିଛି । ୧୨ । ଇଙ୍ଗିତ ପାଇବା ମାତ୍ରେ ଆନନ୍ଦରେ ମୁନି ତାଙ୍କୁ । ୧୩ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପାଖକୁ ନେଇଗଲେ । ୧୪ । ସାବିତ୍ରୀ ଓ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା । ୧୫ । ସାମବେଦ ପାଠ । ୧୬ । ବ୍ରହ୍ମତେଜରେ । ୧୭ । ସ୍ତୁତିରେ ତୁଷ୍ଟ କଲେ । ୧୮ । କାହିଁକି ଆସିଛ ?

इन्द्रद्युम्न उवाच

नमस्ते भगवान् देव पितामह नमोऽस्तुते । अन्तर्य्यामी त्वमेवासि[1] ज्ञातं सर्वं त्वया विभो ॥७३॥
तथापि प्रश्नसंयोगात् कथयामि सुरोत्तम । तवाज्ञया[2] नारदोक्त्या[3] सर्वांस्तान् यज्ञसत्तमान् ॥७४॥
तवानुग्रहतः कृत्वा ततो दारुस्वरूपिणः । विष्णोश्च निर्मिता मूर्त्तिः प्रासादश्च वभूव[4] ह ॥७५॥
प्रतिष्ठार्थं च यद्द्राव्यं शालां च यादृशी भवेत् तत्सर्वं सर्वदेवेश निष्पन्नं भवदाज्ञया ॥७६॥
इदानीं भूतले ब्रह्मन् गत्वा शीघ्रं प्रजापते । प्रतिष्ठाप्य[5] महाविष्णोः स्थापनं च समाचर ॥७७॥

सूत उवाच

इति विज्ञापने जाते ब्रह्मणः पुरतो द्विजाः । दुर्वासाः सहसागत्य प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥७८॥
प्रजापते ते ऋषयो देवाश्च पितरस्तथा । गन्धर्वाश्च तथा चान्ये खेचराः[6] कमलासन ॥७९॥
श्रुत्वा तदाह सहसा तं च गम्भीरया गिरा ।

ब्रह्मोवाच

इन्द्रद्युम्नेन ते देवाः कथं स्पर्द्धां भजन्ति च ॥८०॥
अयं हि तपसा सिद्धं पञ्चमः पुरुषो मम । वैष्णवो विष्णुभक्तिज्ञो धर्मतत्परमानसः ॥८१॥
जीवन्मुक्तो महाविष्णोस्तथा प्रियतरो महान् । एतत्समानास्ते देवा यतोऽहं कृतिधारिणः ॥८२॥
आयान्तु ते मुने शीघ्रं कुर्वन्तु मम दर्शनम् ।

सूत उवाच

ब्रह्माज्ञया ततो देवा वासवाद्याः[7] सुरोत्तमाः ॥८३॥
दुर्वाससा समानीता दृष्ट्वा दूरान्नमस्कृतिम् कृत्वा च दण्डवद्भूयः प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥८४॥
तस्थुस्ते[8] दूरतो विप्रास्तदा स नृपसत्तमः । कृताञ्जलिपुटो ब्रह्मन् कटाक्षं त्रिदशानपि[9] ॥८५॥
कुरुतेति वचः प्राह पश्यतां मरुतां[10] पुरः[11] । इन्द्रद्युम्नवचः श्रुत्वा ततो ब्रह्मा सुरांश्चतान् ॥८६॥
कटाक्षं कृतवान् भूयो भूपालं प्रत्युवाच ह ।

ब्रह्मोवाच

गच्छ[12] भूप त्वमधुना[13] सम्भारान् कुरु सत्वरम् ॥८७॥

---

୧ ତୁମେ ଅଟ । ୨ ଆପଣଙ୍କ ଆଦେଶରେ । ୩ ନାରଦଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ । ୪ ହୋଇସାରିଛି । ୫ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦେଇ । ୬ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷଗଣ । ୭ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି । ୮ ସେମାନେ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲେ । ୯ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ । ୧୦ ବାୟୁଗଣ । ୧୧ ଆଗରେ । ୧୨ ଯାଅ । ୧୩ ତୁମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

गच्छामि च ततो मर्त्यलोकं त्वत्कार्य्यहेतवे[1] । इत्थं ब्रह्मोक्तिमाकर्ण्य[2] सहसा स नृपोत्तमः ॥७८॥
पुनर्बभाषे ऋषयो ब्रह्माणं ब्रह्मवादिनम् ।

इन्द्रद्युम्न उवाच

प्रजापते महाबाहो सर्वं सम्भारसंभृताम्[3] ॥८९॥
शालां प्रासादमत्युग्रं[4] प्रतिमाश्च हरेस्तथा । सम्पाद्य तरसा[5] प्राप्त स्त्वत्समीपं[6] सुरोत्तम ॥९०॥

ब्रह्मोवाच

सर्वं नष्टं द्विजश्रेष्ठ त्वद्वंशसंभृताश्च ये । तथा सैन्याश्च बहुशः मन्वन्तरमजायत[7] ॥९१॥
एकसप्ततिसंख्याता[8] युगा जाता महीपते । कोटिशश्च नृपा जातास्तत्र भूमितले नृप ॥९२॥
केवलं प्रतिमा विष्णोः प्रासादस्तिष्ठति ध्रुवम् । विश्वावसोश्च वंशस्तु तथा विद्यापतेर्नृप ॥९३॥
केवलं वर्त्तते चेदं कथयित्वा पुनर्द्विजाः । शङ्खनिधिं तथा पद्मं नारदं च मुनीश्वरम् ॥९४॥
सङ्गे कृत्वा नारदोक्त्या सम्भारान् कुरु भो नृप । आदौ गच्छ प्रयास्यामि[9] तवानुपदतस्ततः[10] ॥९५॥
इत्युक्त्वा विरते देवे पद्मयोनौ द्विजोत्तमाः । देवाः सर्वे तदाकर्ण्य पप्रच्छुस्त[11] प्रजापतिम् ॥९६॥

देवा ऊचुः

नीलाचले नीलतनुर्माधवो यः प्रजापते । अस्माभिः प्रत्यहं देव पूजितः सादरं विभुः ॥९७॥
सोऽयमन्तर्हितः[12] श्रीमान् श्वेतद्वीपे व्यवस्थितः । ततो दारुस्वरूपं च धृत्वा स नृपतेः प्रभुः ॥९८॥
यज्ञान्ते लवणाम्भोधेस्तटे[13] तत्र प्रकाशितः । यज्ञवेद्यां ततो ब्रह्मन् सप्तधा[14] सोऽवतारवान्[15] ९९
कथमेतच्चरितं भो कृतं तेन च विष्णुना । कथयाशु प्रजानाथ[16] शुश्रूषू[17]नः पुनः पुनः ।१००।

ब्रह्मोवाच

देवास्तु शृणु तत् क्षिप्रं गोपनीयं मया सदा । पुत्राश्च मामकाः[18] सर्वे यन्न जानन्ति[19] भो गुरो
कथयामि रहस्यं च यतो मत्पादसेविनः[20] । नीलमाधवरूपेण नीलाचल गुहापतेः ॥१०२॥
भवान् भूतभृद्[21] दिव्ये क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे । पूर्वं परार्द्धमपरन्मामकं सुरसत्तमाः ॥१०३॥

---

୧ ତୁମର କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ ପାଇଁ । ୨ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଆଦେଶ ଶୁଣି । ୩ ସମସ୍ତ ଉପକରଣ ସହିତ । ୪ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚ । ୫ ଶୀଘ୍ର । ୬ ଆପଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସିଛୁ । ୭ ଏକ ମନ୍ୱନ୍ତର ଅତୀତ ହୋଇଯାଇଛି । ୮ ଏକସ୍ତର ସଂଖ୍ୟକ । ୯ ଶିବ । ୧୦ ତୁମ ପଛେ ପଛେ । ୧୧ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ । ୧୨ ସେ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ୧୩ ଲବଣ ସମୁଦ୍ର ତୀରରେ । ୧୪ ସପ୍ତଧା । ୧୫ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ୧୬ ବ୍ରହ୍ମା । ୧୭ ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ । ୧୮ ମୋର । ୧୯ ଯାହା ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ୨୦ ମୋର ଅନୁଗତ । ୨୧ ପ୍ରାଣୀ ଧାରକ ।

इदानीमपरे प्राप्ते द्वितीयेऽपि परार्द्धके[1] । दारुब्रह्मस्वरूपेण प्रकाशो भवति प्रभोः ॥१०४॥
इन्द्रद्युम्ननृपद्वार चतुर्वर्गप्रदायकः । मसैवायुः प्रमाणं[2] वै कलयिष्यत[3] निर्जराः[4] ॥१०५॥
एवं मदीयममराः प्रमाणं चायुषोऽधुना । कथितं भवतामग्रे शृण्वतां प्रीतिवर्द्धनम् ॥१०६॥
अष्टोत्तरशतायुर्मे[5] कलितं तेन विष्णुना । नीलमाधवरूपेण दारुब्रह्मस्वरूपतः ॥१०७॥
सततं नीलगोत्रेऽस्मिन् पवित्रे पुरुषोत्तमे । नानावतारलीलानां शर्म[6] भुङ्क्ते[7] जगत्पतिः ॥१०८॥
अपरं चेष्टितं तस्य क्षीरसागरशायिनः[8] । श्वेतद्वीपनिवासस्य विष्णोः शृणुत निर्जराः ॥१०९॥
जम्बुद्वीपे रङ्गभूमिस्तत्र शेते जनार्द्दनः । मत्सभायां[9] प्रभातेऽसौ जाग्रद्देवो रमापतिः ॥११०॥
ऋषिगोत्रे[10] क्षणमसौ तिष्ठेद्दैवं प्रभुरच्युतः । तत्र प्रयागे विमले स्नाति देवाः स माधवः ॥१११॥
नित्यकर्म करोत्येष ख्याते वदरिकाश्रमे । पुण्ये नीलाचले रम्ये क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥११२॥
लवणाम्भोनिधेस्तीरे न्यग्रोधतरुसन्निधौ[11] । सर्वदा भगवान् देवो जगन्नाथो महाप्रभुः ॥११३॥
भुंक्ते स्वयं त्रिकालं वा षट्कालं वा सुरोत्तमाः प्रत्यहं कमलाकान्तो देवाः स्वेन विनिर्मिते ॥११४॥
मदीये प्रलये जाते नष्टे स्थावरजङ्गमे । जगत्यस्मिन्[12] जगन्नाथस्तत्र शङ्खाकृतौ स्थले[13] ११५
कामरूपे स्वयं विष्णु सर्वदास्ते सुरोत्तमाः । अतस्तत्क्षेत्रमत्युग्रं पावनं पापनाशनम् ॥११६॥
विष्णोः प्रीतिकरं दिव्यं भोजनस्थानमेव तत् । भोजनान्ते हरिः सोऽयमयोध्यायां क्षणं वसन् ॥११७॥
ततो वृन्दावने पुण्ये रमणीयतरे सुराः । गोपैः समं गोपिकाभिः किंचित् कालं विहार्य[14] च
रम्यप्रासादयुक्तायां स्थितायां सागरे ततो । क्रीडासक्तो द्वारकायां रुक्मिण्यादियुतो हरिः ॥११९॥

सूत उवाच

एवं निगदतो देवा नारदाद्या महर्षयः । वचोऽमृतं[15] विधेः पीत्वा कर्णाभ्यां हर्षितास्तदा १२०
इन्द्रद्युम्नोऽपि संहृष्टो[16] जातः सज्जनपालकः[17] ततो ब्रह्माज्ञया[18] देवा वासवाद्या[19] द्विजोत्तमाः॥१२१॥
नारदाद्या मुनिश्रेष्ठं तं प्रणम्य मुहुर्मुहुः । जग्मुः क्षेत्रवरं विप्रा यत्रास्ते[20] जगतां पतिः[21]।११२।

---

୧ ଦ୍ୱିତୀୟ ପରାର୍ଦ୍ଧରେ । ୨ ମୋର ଉକ୍ତବା ସମସ୍ତ ଅବଧି । ୩ କଳନା କର । ୪ ଦେବଗଣ । ୫ ମୋର ଶହେ ଆଠ ବର୍ଷ ଆୟୁ । ୬ ସୁଖ । ୭ ଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି । ୮ କ୍ଷୀରସାଗରଶାୟୀ ଭବେ । ୯ ମୋ ସଭାରେ । ୧୦ ଋଷି ବଂଶରେ । ୧୧ ବଟବୃକ୍ଷ ଆଗରେ । ୧୨ ଏହି ଜଗତରେ । ୧୩ ଶଙ୍ଖାକାର କ୍ଷେତ୍ରରେ । ୧୪ ବିହରଣ କରି । ୧୫ ବଚନ ରୂପକ ଅମୃତ । ୧୬ ଆନନ୍ଦିତ । ୧୭ ସାଧୁପାଳକ । ୧୮ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଆଦେଶରେ । ୧୯ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି । ୨୦ ଯେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି । ୨୧ ଜଗନ୍ନାଥ ।

इन्द्राद्याः सुरनिकराः प्रणम्य तं ते
ब्रह्माणं स च धरणीधवोऽपि[1] विप्राः ।
तावत्ते मुनिनिकराश्च[2] नारदाद्या
गत्वाथासितगिरिसन्निधौ[3] प्रविष्टाः[4] ॥१२३॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

ऋषय ऊचुः

इन्द्राद्या ऋषयः सर्वे नारदाद्या महर्षयः । ब्रह्माज्ञया समायाता[5] दारुब्रह्मस्वरूपिणम् ॥१॥
विष्णुं विलोक्य किं चक्रुरिन्द्रद्युम्ननृपस्तथा[6] । किं वा चकार[7] तत्त्वं नः कथयाशु[8] मुनेऽधुना ॥२॥

सूत उवाच

ब्रह्मलोकात्समागत्य[9] ते सर्वे वासवादयः । गुप्तं दारुस्वरूपं तं दृष्ट्वा संपूज्य सत्तमाः ॥३॥
स्तुत्वाथ[10] विविधैर्वाक्यैर्विष्णुं केषामगोचरः[11] ततः प्रासादनिकटं ते सर्वे जग्मु[12]रुत्तमः ॥४॥
अत्युच्चं पृथुलं[13] दिव्यं प्राकारद्वयवेष्टितम् । मनोहरं सुधालिप्तं[14] प्रासादं विगतोपमम्[15] ॥५॥
तादृशं ददृशुः[16] सर्वे सर्वलोकसुखावहम् । तत्रास्ते[17] माधवो विप्रा गालवेन प्रतिष्ठितः ॥६॥
तं दृष्ट्वाथ बहिष्कृत्य[18] पश्चिमस्यां दिशि द्विजाः प्रासादस्य ततः शीघ्रं स्थापयामासुरुत्तमाः ॥७॥
तत्सेवकजनास्ते च क्षिप्रं गत्वा तमूचिरे[19] । विरजामण्डले[20] क्षेत्रे तिष्ठन्तं गालवं नृपम् ॥८॥
तच्छ्रुत्वा गालवः सोऽयं चतुरङ्गबलान्वितः[21] क्रोधात्समागतः क्षिप्रं क्षेत्रं श्रीपुरुषोत्तमम् ॥९॥
दृष्ट्वा तत्र द्विजश्रेष्ठा नारदमृषिसत्तमम्[22] । इन्द्रद्युम्नं च राजानं दिक्पालान् देवसत्तमान् ॥१०॥

---

୧ ରଜା ମଧ୍ୟ । ୨ ମୁନିଗଣ । ୩ ନୀଳଗିରି ନିକଟରେ । ୪ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ୫ ଆସିଲେ । ୬ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ରଜା କଣ କଲେ ? ୭ କଲେ । ୮ ଶୀଘ୍ର କୁହନ୍ତୁ । ୯ ବ୍ରହ୍ମଲୋକରୁ ଫେରି । ୧୦ ସ୍ତୁତି କରିବା ପରେ । ୧୧ କାହାରି ଗୋଚର ନୁହଁ । ୧୨ ଯାଇଥିଲେ । ୧୩ ବିସ୍ତୃତ । ୧୪ ଚୂନ ଧଉଳା । ୧୫ ଅତୁଳନୀୟ । ୧୬ ଦେଖିଥିଲେ । ୧୭ ସେଠାରେ ଅଛନ୍ତି । ୧୮ ବାହାର କରି । ୧୯ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ । ୨୦ ଯାଜପୁରଠାରେ । ୨୧ ରଥ, ଗଜ, ଅଶ୍ୱ ଓ ପଦାତିକ ବାହିନୀ ସହିତ । ୨୨ ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାରଦଙ୍କୁ ।

अन्यान् बहुमुनीन् दृष्ट्वा तथान्यान् खेचरानपि । दृष्ट्वा प्रपच्छ[१] विनयान् गालवो नारदं पुनः ।।११।।

नारद उवाच

भो भो देवऋषे सर्वे नारदाद्याः सुरोत्तमाः । इन्द्रद्युम्नोपि भूपोऽयं तथान्ये चैव खेचराः ।।१२।।
आगत्य सर्वैर्युष्माभिः[२] प्रासादान्मे[३] मयाधुना । वहिष्कृतो[४] माधवोऽसो ब्रूहि मां हेतुरत्र कः[५] ।।१३।।
गालवस्य वचः श्रुत्वा नारदो मुनिसत्तमः । कथयामास तं भूपं कथां तत्र पुरातनीम् ।।१४।।

नारद उवाच

श्रृणु गालव मद्वाचं[६] पूर्ववृत्तान्तसंयुताम् । इन्द्रद्युम्नोऽयमागत्य नीलाचलतलं पुरा[७] ।।१५।।
छेदयित्वा महारण्यं कृत्वात्र वसतिं पराम् । वाजिमेधसहस्रं च कृतवान् नृपसत्तमः ।।१६।।
सहस्राब्दमभिव्याप्य[९] यज्ञान्ते भूरि दक्षिणाम् । दत्वा च बहुदानानि ददौ गाश्च स कोटिशः[१०] १७
दारुब्रह्मस्वरूपस्य विष्णोश्च दर्शनं पुनः । संप्राप्तः स्वेच्छया वेद्यामवतीर्ण्णं[११] च सप्तधा १८
तंदृष्ट्वा तन्निवासार्थं प्रासादः कारितो महान् । प्रतिष्ठार्थं च सम्भारान् सम्पाद्य[१२] स महीपतिः १९
सम्भारे जायमानेऽसौ ब्रह्मलोकं मुनिर्ययौ । ब्रह्मणं च समानृतुं मया सह विशांपतिः[१३] ।२०।
तत्प्रतिष्ठार्थमेवेदं ब्रह्मणे च निवेदितम्[१४] । तत्र स्थिते महीपाले मन्वन्तरमजायत ।।२१।।
एकसप्ततिसंख्याता[१५] युगा जाता महीतले । कोटिशोऽत्र क्षितौ भूपा गता गालव संप्रति[१६] ।।२२।।

सूत उवाच

इत्युक्त्वा नारदस्तूर्ष्णी[१७] तस्थौ[१८] विप्राः स गालवः । मन्त्रीभिःन्त्यसह संचिन्त्य[१९] तं भूप शरणं ययौ[२०]
इन्द्रद्युम्नं च भूपालं दण्डवत् प्रणिपत्य सः । तत्पृष्ठस्थलमालम्ब्य[२१] तस्थौ गालव भूपतिः ।।२४।।
नारदं परिपृच्छ्याथ द्विजाः स नृपकुञ्जरः । प्रतिष्ठायोग्यसम्भारं पात्रं प्राप्य ततो ऋषे ।।२५।।
श्रुत्वा तच्च ददौ शीघ्रं निधियुग्माय भो द्विजाः । निधिः शङ्खश्च पद्मश्च पत्रस्यास्य प्रमाणतः ।।२६।।
प्रसादस्य च प्रारुण्यां दिशि[२१] वारुतरां पराम् । शालां स्वर्ण्णमयीं दिव्यां चकार द्विजसत्तमाः ।२७।।
तावद्दूरां मनोरम्यां यावदास्ते सदाशिवः । लोकनाथप्रभुर्देवो जगदानन्दवर्द्धनः ।।२८।।

---

୧ ପଚ୍ଛାରିଥିଲେ । ୨ ଆପଣମାନେ ସମସ୍ତେ । ୩ ମୋ ମନ୍ଦିରରୁ । ୪ ବାହାର କଲ । ୫ କାରଣ କଣ ? ୬ ପୂର୍ବ କଥା । ୭ ମୋ କଥା । ୮ ପୂର୍ବେ । ୯ ହଜାରେ ବର୍ଷ କାଳ । ୧୦ କୋଟି କୋଟି ସଂଖ୍ୟାରେ । ୧୧ ବେଦୀରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ । ୧୨ ଉପକରଣମାନ ଯୋଗାଡ଼ କରି । ୧୩ ରାଜା । ୧୪ କହିଲେ । ୧୫ ଏକସ୍ତର ସଂଖ୍ୟକ । ୧୬ ବର୍ତ୍ତମାନ । ୧୭ ନୀରବ । ୧୮ ରହିଲେ । ୧୯ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସହ ପରାମର୍ଶ କରି । ୨୦ ଗଲା ୨୧ ପଶ୍ଚିମ ଆଡ଼େ । ୨୨ ପର୍ଣ୍ଣମଣ୍ଡପରେ ।

सम्भारान् रुचिरान् कृत्वा रथत्रयमतः परम् । नानालङ्कारसंयुक्तं दिव्याम्बरसुमण्डितम् ॥२९॥
निर्ममे नारदोक्त्या तच्चक्रैः[१] संयुक्तमायसैः[२] । नानारत्नसमुल्लासं हैमं[३] चारुतरं द्विजाः ॥३०॥
नानावतारलीलायां द्योतन प्रतिमाद्वयम्[४] । ततः स्वर्ण्णमयैरश्वैः सूतेन च समन्वितम् ॥३१॥
देदीप्यमानं[५] सहसा पश्यतांदर्पवर्द्धनम् । एवं विनिर्मितं तेन निर्धिद्वन्देन भो द्विजाः ॥३२॥
स्यन्दनत्रयमाश्चर्य्यं[६] त्रैलोक्यसुखवर्द्धनम् । वासुदेवरथो दिव्या गरुडेन च चिह्नितः ॥३३॥
पद्मध्वजः सुभद्रायास्तथा स्वर्ण्णमयो रथः । वलस्यापि रथो विप्रास्तालध्वजः स पण्डितः ॥३४॥
नानालङ्कारसंयुक्तो मनोरमतरो द्विजाः । नानापताकाविलसत्तोरणध्वजशोभितम्[७] ॥३५॥
सद्गुणावलिसन्नद्धं नवीनाम्बुदसन्नभम्[८] । एवंविधं महत्सज्जं लोचनानन्दवर्द्धकम् ॥३६॥
रथत्रयं ततो दृष्ट्वा प्रतिष्ठाकर्म तत्कृतम् । नारदेन समं तैस्तैर्मुनिभि कर्मकोविदैः ॥३७॥
दारुब्रह्मागमार्थो[९] च तदा जातो महोत्सवः । तस्मिन् समागताः सर्वे भक्तिभावसमन्विताः ॥३८॥

ऋषय ऊचुः

रथानां निर्मितानां च केन वा विधिना ततः । प्रतिष्ठाकर्म किं जातं ब्रूहि सूत महामते ॥३९॥

सूत उवाच

पूर्वं यथा नारदेन प्रतिष्ठाकर्म वै कृतम् । तच्छृणुध्वं मुनिवराः मत्त[१०] कथयतोऽधुना ॥४०॥
ऐशान्यां कोणदेशेऽपि शाला कार्य्या द्विजोत्तमाः । रथस्य चतुरस्रासौ[११] चतुर्द्वार विभूषिता[१२] ॥४१॥
चतुर्हस्तप्रमाणं स्यात्समन्तादतिशोभना । हस्तोच्छ्रिता सुधालिप्ता नाना भूषाम्बसर्च्चिता ॥४२॥
हस्तप्रमाणा तन्मध्ये वेदिका शोभनाकृतिः । कार्य्या विधिज्ञैस्तत्रापि शोभनं मण्डलं पुनः ॥४३॥
चतुर्द्वारसमायुक्तं शोभया चोपसोभया । युक्तं कोणान्वितं तत्तु मण्डलं[१३] द्विपदे पुनः ॥४४॥
फलतुष्पलता तद्वद्वीथिकावृत्तमुत्तमम् । ततश्चैकपदे विप्राः पीठेन कलितं पुनः ॥४५॥
षट्त्रिंशद्भिः[१४] प्रकोष्ठैश्च[१५] मध्ये पदं समालिखेत् एवं कृत्वा ततो धीमन् वरुणं[१६] प्रथमं यजेत्[१७] ४६
ततः संकल्प्य विधिवत्स्वस्तिवाचनमाचरेत् । आचार्य्यब्राह्मणस्तावद्वरणं तदनन्तरम् ॥४७॥
पूर्वं दिनत्रयस्य[१८] स्यादङ्कुरार्पणमुत्तमम्[१९] । एकस्य दिवसस्यापि विधिज्ञैरितिभाषितम् ॥४८॥

---

୧ ଚକ୍ର ଗୁଡ଼ିକ । ୨ ଲୌହଯୁକ୍ତ । ୩ ସୁବର୍ଣ୍ଣମୟ । ୪ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମା ଦୁଇଟି । ୫ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ । ୬ ତିନୋଟି ଅପୂର୍ବ ରଥ । ୭ ନାନାବିଧ ପତାକା ଓ ତୋରଣ ମଣ୍ଡିତ । ୮ ନୂତନ ମେଘରୂପ । ୯ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଆଣିବା ପାଇଁ ୧୦ ମୋଠାରୁ । ୧୧ ରଥର ଚାରିକୋଣରେ । ୧୨ ଚାରିଟି ଦ୍ୱାରରେ ମଣ୍ଡିତ । ୧୩ ରଥର ମଣ୍ଡଳ । ୧୪ ଛତିଶଟି ୧୫ ଘରଦ୍ୱାର । ୧୬ ବରୁଣ ଦେବତାଙ୍କୁ । ୧୭ ପୂଜା କରିବେ । ୧୮ ତିନଦିନ ପୂର୍ବରୁ । ୧୯ ଅଙ୍କୁରାର୍ପଣ ।

आचार्य्यः प्राङ्मुखो भूत्वा ततः कर्मकलापवित्[१] । तादृशं कलशं दिव्यं स्थापयेन्मण्डलोपरि ॥४९॥
नवीनाम्बरसन्नद्धं[२] कण्ठदेशे सुशोभनम् । नानातीर्थोदकैः पूर्णं तन्मध्ये पातयेत्पुनः॥५०॥
सर्वगन्धांश्च रत्नानि पञ्चात्र[३] सप्तमृत्तिकाः[४] । सर्वौषधिश्च संक्षिप्य पञ्चगव्यं[५] महर्षयः ॥५१॥
चूतपल्लवसंयुक्तं[६] नारिकेलसमन्वितम् । कलशं स्थापयित्वाथ तत्पार्श्वे ध्वजमुत्तमम्॥५२॥
संस्थाप्य[७] कलशे विप्रास्तत्र देवं समर्च्चयेत् । नरसिंहं महावीर्य्यं मन्त्रराजेन मन्त्रवित्॥५३॥
पञ्चोपचारतो[८] भक्त्या चतुर्वर्गफलप्रदम् । संप्रार्थ्य तं ततो भक्त्या दद्यात्पुष्पाञ्जलित्रयम्
वायव्यां दिशि कुम्भस्य यजेदग्निं[९] द्विजोत्तमाः । चर्वाज्यसमिध[१०]स्तान्मन्त्रराजेन पावके ॥५५॥
अष्टोत्तरसहस्रं[११] नै जुहुयान्मन्त्रविद्द्विजः[१२] । पूर्णाहुतिं ततः कुर्य्याद्वैमन्त्रेण[१३] भो द्विजाः॥५६॥
पुण्याहवाचनं कृत्वा ध्वजं[१४] चैव समर्च्चयेत्[१५] । रक्तचन्दनमाल्यैस्तैरुपहारैर्मनोरमैः ॥५७॥
संपूज्याथ ध्वजं विप्राः संप्रार्थ्य प्रणमेत्पुनः । इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य प्रार्थयेत्तदनन्तरम् ॥५८॥
हेतुर्यो जगतां हितस्य[१६] च हरेर्देहोऽपि यो ज्ञानभृत्केतुं यं[१७] परिवीक्ष्य[१८] जिह्मगवधूवृन्दोरुचाभिच्युतिः[१९]
चञ्चद्गर्वितसर्वपन्नगकुलव्यग्राति संचर्वण स्यन्दच्छोणितजर्जरास्यमनघं[२०] तं नौमि[२१] तार्क्ष्यं सदा[२२]
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य प्रार्थयेत्तदनन्तरम् । इति स्तुत्वा ध्वजं कुम्भं गृहीत्वाथ द्विजोत्तमा ६०
रथान्तिकं[२३] समागत्य सूक्तं[२४] तार्क्ष्यस्य[२५] वै पठेत् रथोपरि[२६] च संस्थाप्य ध्वजं तं परिपूजितम् ६१
ततः कलशमुद्धृत्य[२७] सेचयन्मन्त्रराजतः । आनुष्टुभेन मन्त्रेण[२८] जगन्नाथरथं पुनः ॥६२॥
दत्त्वा सन्तोषयेद्विप्रं कर्मकर्त्तारमुत्तमम् । तथैकाक्षरमन्त्रेण भद्राया रथमुत्तमम् ॥६३॥
एतेनोक्तेन विधिना प्रतिष्ठां कृतवान्मुनिः । स्व स्व ध्वजस्थापनं तु कथं च विधिवद्द्विजाः ६४
एवं रथत्रयं विप्राः प्रतिष्ठाप्य यथाविधि । ततो दद्याद्दक्षिणां तामाचार्य्याय[२९] स्वशक्तितः[३०]
सुवर्णं रजतं रत्नं वस्त्रं धान्यं च गां पुनः । दत्वा सन्तोषयेद्विप्रं कर्मकर्त्तारमुत्तमम् ॥६६॥
भोजयेद्ब्राह्मणान्दिव्यं पायसं मधुसर्पिषा[३१] । अन्नं भूपादिकं[३२] तावत् प्रतिष्ठान्ते ततो द्विजाः ६७
एवं प्रकारतः कृत्वा प्रतिष्ठाकर्म नारदः । सर्वैश्च मुनिभिः सार्द्धं गतवान् पुरतो हरेः ॥६८॥

---

୧ କର୍ମକାଣ୍ଡ ପଣ୍ଡିତ । ୨ ନୂଆ ଲୁଗା କଳଶର କଣ୍ଠଦେଶରେ ଥିବ । ୩ ପଞ୍ଚରତ୍ନ—ସୁନା, ହୀରା, ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ ପଦ୍ମରାଗ ଓ ମୁକ୍ତା । ୪ ସପ୍ତମୃତ୍ତିକା—ନଦୀ, ଗୋରୁଗୋଠ, ଧାନକିଆରୀ, ଉଇହୁଙ୍କା, ବଳୀବର୍ଦ୍ଦ, ହାତୀଦାନ୍ତ ଓ ଷଣ୍ଢ ଶିଙ୍ଗରେ ଖୋଳାଯାଇଥିବା ମାଟି । ୫ (କ) ସର୍ବୌଷଧି=ଜଟାମାଂସୀ, ବଚ, କୁଡ଼, ଶୈଳେୟ, ହଳଦୀ, ଦାରୁହଳଦୀ, ଶଠୀଶୁଣ୍ଠି ଚମ୍ପାଫୁଲ ଓ ମୁଥା । (ଖ) ପଞ୍ଚଗବ୍ୟ—ଗୋମୂତ୍ର ଗୋବର ଦୁଧ ଦହି ଓ ଘିଅ । ୬ ଆମ୍ବପତ୍ର ସହିତ । ୭ ରଖି । ୮ ପଞ୍ଚୋପଚାର—ଆସନ ସ୍ୱାଗତ ପାଦ୍ୟ ଅର୍ଘ୍ୟ ଓ ଆଚମନୀୟ । ୯ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ପୂଜିବେ । ୧୦ ଚରୁ ଘୃତ ଓ କାଷ୍ଠ । ୧୧ ହଜାରେ ଆଠଥର । ୧୨ ମନ୍ତ୍ରବିତ୍ ହୋମ କରିବେ । ୧୩ ବୈଦିକ ମନ୍ତ୍ରରେ । ୧୪ ପତାକା । ୧୫ ପୂଜା କରିବେ । ୧୬ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳକାରୀ । ୧୭ ଜମଲ୍ଲଣ ବା ଆସୁଥିବା । ୧୮ ଦେଖି ୧୯ ସର୍ପବଧୂମାନଙ୍କ ଭୟଜାତ ହେବା । ୨୦ ସର୍ପକୁଳ ଭକ୍ଷକ ସବେ ରକ୍ତାକ୍ତ ମୁଖ ଓ ନିଷ୍ପାପ । ୨୧ ତାହାଙ୍କୁ ନମସ୍କାର । ୨୨ ଗରୁଡଙ୍କୁ । ୨୩ ରଥ ନିକଟକୁ । ୨୪ ମନ୍ତ୍ର । ୨୫ ଗରୁଡଙ୍କର । ୨୬ ରଥ ଉପରେ । ୨୭ କଳଶ ଉଠାଇ । ୨୮ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ମନ୍ତ୍ରରେ ୨୯ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ । ୩୦ ଯଥାଶକ୍ତି । ୩୧ ମଧୁ ଓ ଘୃତଦ୍ୱାରା । ୩୨ ପିଠା ।

इन्द्रद्युम्नेन तेनैव पुष्पाञ्जलिमदापयेत्[१] । त्रिवारं च ततः क्षिप्रं पट्टसूत्रं कटिस्थले ॥६९॥
अर्पयित्वा[२] हरेर्विप्रा विश्वावसुकुलोद्भवैः । विद्यापतेश्च विप्रस्य गोत्रजैर्मनुजैस्तथा ॥७०॥
बहुभिस्तैः समानीय रथेषु ब्रह्म तद्द्विजाः । स्थापयित्वा शनैर्भक्त्या महोत्सवतया तदा ॥७१॥
रथे दृढं वासयित्वा[३] दत्तं पुष्पाञ्जलित्रयम् इन्द्रद्युम्नेन कर्पूरारात्रिकं[४] च कृतं महत् ॥७२॥
ततोऽसौ नृपतिश्रेष्ठो रथोपरि समन्ततः । मार्जयामास[५] मार्जन्या[६] हैमया[७]चारुशोभया ॥७३॥
ततश्चन्दननीरैश्च[८] संसिच्य[९] तद्रजः[१०]क्षिपेत् रथाङ्गान्माल्यममलं दिव्यं वस्त्रं हरेः पुनः ॥७४॥
संप्राप्य मूर्ध्नि[११]विदधौ[१२]विरराज[१३]विशांपतिः पुनः प्रणम्य धरणौ दण्डवद्धरणीपतिः ॥७५॥
कृतकृत्यतया विष्णोरग्रे तस्थौ सुदीनवत् । ततो देव ऋषिः सोऽपि द्विजाग्र्यास्तद्रथोपरि ॥७६॥
बलिं[१४]सुरेभ्यस्तेभ्योऽदात्पायसं[१५]तदभावतः क्षीरतण्डुलकान् वापि तासु दिक्षु महर्षयः ॥७७॥
पूर्वस्यां दिशि सूर्य्येभ्यो द्वादशेभ्यो[१६]ददौ मुनिः अग्निकोणे मरुद्भ्योऽथ वसुभ्यश्चाश्विनौ[१७]तथा ॥७८॥
दक्षिणस्यां सुपर्णांश्च रुद्रांश्च पन्नगांस्तथा[१८]नवग्रहेभ्यो नैऋत्यां[१९]वारुण्यां दिशि राक्षसान्[२०] ७९
यातुधानांश्च सन्तोष्य वायव्यां[२१]च मुनीश्वरः सूरस्था देवतास्तत्र दिक्पालानुत्तरे[२२]ऽर्चयेत् ॥८०॥
ऐशान्ये क्षेत्रपालं च विघ्नराजं[२३]सुरोत्तमम् रथानां चालने त्वं हि सावधानो भवत्विति ॥८१॥
यतो रथानां चलने विकृतिर्यदि जायते । ततोत्पातं भवेत्तच्च शृणुध्वं मुनिसत्तमाः ॥८२॥

सूत उवाच

द्विजानां क्षय एव स्यादीषभङ्गान्महर्षयः[२४] । अक्षभङ्गात्क्षत्रियाणां क्षयोऽपि[२५]स्यात्क्षितौ तथा ॥८३॥
तुलाभङ्गाद्वैश्यहानिः[२६]शम्या शूद्रविनाशिनी[२७] धुराभङ्गाद्वृष्ट्यभावः[२८]पीठभङ्गात्प्रजाक्षयः[२९] ॥८४॥
चक्रनाशेऽवनीशस्य[३०] परचक्राद्भयं[३१]भवेत् । ध्वजपाते नृपो राज्याद्भ्रष्ट स्यान्नात्र[३२]संशयः ॥८५॥
प्रतिमाभङ्गतो नूनं नृपस्य मरणं भवेत् । इत्युत्पाते जायमाने रथस्य प्राक् दिशि[३३]द्विजाः ॥८६॥
उत्तरे वाथ संस्थाप्य हुताशनमनिन्दितम् । पूजयेत् विधिवत्सम्यक् धूपदीपादिभिस्तथा ॥८७॥
स्वस्तिवाचमाचर्य्य पूर्वं कर्म समाचरेत् । पलाशसमिधः कार्य्यश्चाद्यतो घृतसंयुताः ॥८८॥

୧। ପଦାନ କରାଇବେ। ୨। ସମର୍ପଣ କରି। ୩। ବସାଇ। ୪। କର୍ପୂର ଆଳତି। ୫। ଝାଡ଼ିଦେଲେ। ୬। ଝାଡ଼ୁଣି। ୭। ସୁନାରେ ତିଆରି। ୮। ଚନ୍ଦନ ପାଣି। ୯। ଛିଞ୍ଚି। ୧୦। ଚନ୍ଦନ ଧୂଳି। ୧୧। ମସ୍ତକରେ। ୧୨। ରଖି। ୧୩। ଶୋଭା ପାଇଲେ। ୧୪। ଭୋଗ। ୧୫। ଦେବତାଙ୍କୁ ପାୟସ ଦେଲେ। ୧୬। ପୂର୍ବରେ ଦ୍ୱାଦଶ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ। ୧୭। ଅଗ୍ନିକୋଣରେ ବାୟୁ, ଅଷ୍ଟବସୁ ଓ ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାରଙ୍କୁ। ୧୮। ଦକ୍ଷିଣରେ ଗରୁଡ, ପନ୍ନଗ ଓ ରୁଦ୍ରଗଣଙ୍କୁ। ୧୯। ନୈଋତ କୋଣରେ ନବଗ୍ରହଙ୍କୁ। ୨୦। ପଶ୍ଚିମରେ ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କୁ। ୨୧। ବାୟୁକୋଣରେ ଯାତୁଧାନଙ୍କୁ, ୨୨। ଉତ୍ତରରେ ଦିକ୍ପାଳଗଣଙ୍କୁ, ୨୩। ଈଶାନ କୋଣରେ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ଓ ଗଣେଶଙ୍କୁ। ୨୪। ଈଷ ଭାଙ୍ଗିଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କ୍ଷୟ। ୨୫। ଅକ୍ଷ ଭାଙ୍ଗିଲେ କ୍ଷତ୍ରିୟ କ୍ଷୟ। ୨୬। ତୁଳା ଭଙ୍ଗରେ ବୈଶ୍ୟ କ୍ଷୟ। ୨୭। ଶମ୍ୟା ଭଙ୍ଗରେ ଶୂଦ୍ର କ୍ଷୟ। ୨୮। ଧୁର ଭଙ୍ଗରେ ଅନାବୃଷ୍ଟି ୨୯। ପୀଠ ଭଙ୍ଗରେ ପ୍ରଜାକ୍ଷୟ ୩୦। ଚକ ଭାଙ୍ଗିଲେ ରାଜାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ। ୩୧। ଶତ୍ରୁ ଭୟ। ୩୨। ପତାକା ଭାଙ୍ଗିଲେ ରାଜ୍ୟହାନି ୩୩। ପୂର୍ବଦିଗରେ।

अष्टोत्तरसहस्रं च जुहुयान्मन्त्रराजतः । सोमश्चाग्निः प्रजाश्चेति प्रजापतिरपि द्विजाः ॥८९॥
ग्रहाश्चैव तथा ब्रह्मा दिक्पालाश्च तथा क्रमात् ततश्चरुं घृतैर्युक्तं कृत्वा विप्रो यथाक्रमम् ॥९०॥
अष्टोत्तरसहस्रं तु जुहुयान्मन्त्रराजतः । होमान्ते च द्विजैः सार्द्धं स्वस्तिकर्म समाचरेत् ॥९१॥
तोषयेद् बहुभिर्भोगैर्विष्णुं पूजासनोरमैः । स्तुत्वा तं परया भक्त्या प्रणमेद्दण्डवद्भुवि ॥९२॥
उत्पाते च तदा जाते कुर्य्यादेवं द्विजोत्तमाः प्रसङ्गात्कथितं चेदं रथत्रयविनिर्गमे[1] ॥९३॥
ततः सर्वे नारदाद्या मुनयो निर्जरास्तथा[2] । इन्द्रद्युम्नश्च भूपश्च गालवश्च तथा द्विजाः ॥९४॥
अन्ये ते वहवो मर्त्या रथरज्जुकुलं भृशम् । समाकृष्य[3] महाभक्त्या प्रासादान्तिकमुत्तमम्[4] ॥९५॥
आनयामासुरत्युग्रं क्षणमात्रं रथत्रयम् । महोत्सवतया सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः[5] ॥९६॥
रथोत्सवसमासक्तो बभूवुर्द्विजसत्तमाः । अत्रान्तरे ब्रह्मलोकाच्छतहंससमन्वितम् ॥९७।
दिव्यं विमानं सौवर्णं समारुह्य चतुर्मुखः उभयोः पार्श्वयोस्तस्य सावित्री च सरस्वती ।९८।
ताभ्यां च सहितो देवः सर्वदेवैः सुसेवितः । सर्वैश्च मुनिभिस्तावत् स्तूयमानो मुहुर्मुहुः ॥९९॥
विमानखचितोद्भासिरत्न वृन्द प्रभाभरैः[6] । समन्ताल्लक्षितत : गतः श्रीनीलभूधरम् ॥१००॥
ततः सर्वे च ते देवा नारदाद्या महर्षयः । । इन्द्रद्युम्न च सहसा प्रणेमुर्दण्डवद्भुवि ॥१०१॥
ततो दुर्वासमं क्षिप्रं नारदेन स्वयं विधिः । दत्त्वा करद्वयं तस्माद् विमानादवरुह्य[7] सः ॥१०२॥
प्रविवेश हृष्टमना तत्रैव सुमनोरमे । शालायामथ सम्भारे प्रासादे देवसत्तमः ॥१०३॥
दत्तावधानस्तु[8] वदत्साधु साधु तदेति सः । ततः सार्द्धं समस्तैस्तैर्नारदप्रमुखैर्विधिः ॥१०४॥
नारायणरथे दिव्ये प्रविश्य दारुरूपिणम् । विष्णुं दृष्ट्वा स हृष्टात्मा[9] रोमाञ्चितवपुर्द्धरः ॥१०५॥
आनन्दाश्रुलसद् गात्रः प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः । सामवेदेन तुष्टाव[10] स्तोत्रैरन्यैरनेकधा ॥
तथैव बलदेवं च नमस्कृत्य पितामहः । ऋग्वेदेनाथ तुष्टाव ततो भद्रां प्रजापतिः[11] ॥१०७॥
यजुर्वेदेन सन्तोष्य ततश्चक्रं सुदर्शनम् । माधवं च धरां लक्ष्मीमथर्वणरुचा[12] स्तुवन् ॥१०८॥
इति स्तुत्वा ततो ब्रह्मा देवदेवं जगत्पतिम् । प्रासादस्य प्रतिष्ठायां भरद्वाजं महामुनिम् ॥१०९॥
आचार्य्यं[13] कृतवान् विप्रास्तथागस्त्यं महामुनिम् ब्रह्माणं कृतवान् ब्रह्मा दुर्वासाश्च स नारदः ॥११०।
पित्राज्ञया[14] वशिष्ठश्च प्रतिष्ठायां प्रचारकः । अन्ये ते ऋषयो युक्ता स्वस्तिवाचनकर्मणि ॥१११॥
प्रासादस्य मनोज्ञस्य प्रतिष्ठाकर्म तत् कृतम् । तैस्तैर्मुनिगणैः सार्द्धं विधिना[15] विधिना[16] ततः ॥११२॥

---

୧ । ରଥଯାତ୍ରା ସମ୍ବନ୍ଧରେ । ୨ । ଦେବଗଣ । ୩ । ଟାଣିଟାଣି । ୪ । ମନ୍ଦିର ନିକଟକୁ । ୫ । ଆନନ୍ଦମନରେ । ୬ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ଯୁକ୍ତ ବିମାନର ରତ୍ନ ପ୍ରଭାରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ଉଦ୍ଭାସିତ । ୭ । ବିମାନରୁ ଅବତରଣ କରି । ୮ । ସମସ୍ତ ଦେଖି ।
୯ । ଆନନ୍ଦିତ । ୧୦ । ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କଲେ । ୧୧ । ବ୍ରହ୍ମା । ୧୨ । ଅଥର୍ବବେଦୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରରେ । ୧୩ । ପୁରୋହିତ
୧୪ । ପିତାଙ୍କ ଆଦେଶରେ । ୧୫ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା । ୧୬ । ଯଥାବିଧି ।

शान्तिकं पौष्टिकं कर्म कृतं तेन वह्णीं द्विजाः । ततः कर्मावसानेऽपि दारुब्रह्मस्वरूपिणम् ॥११३॥
कृष्णं रामं सुभद्रां च चक्रं चैव सुदर्शनम् । नीत्वा शनैः शनैर्ब्रह्मा रत्नसिंहासने तदा ॥११४॥
स्थापयामास[१] विधिवन्महोत्सवमकारयत् । नानारत्नसमुल्लासिप्रभाचारुतरे परे ॥११५॥
रत्नसिंहासने दिव्ये बलं च प्रथमं ततः । तस्योत्तरे सुभद्रां च तस्याश्चोत्तरतः प्रभुम् ॥११६॥
तदुत्तरे च तच्चक्रं तयोर्मध्ये च माधवम् । जगन्नाथसहायां तां पार्श्वे च पृथिवीं रमाम्[२] ॥११७॥
एवं संस्थाप्य विधिवत्ततो ब्रह्मा हरेः पुनः । महाभिषेकं कृतवान् तत्तद्दर्पणमण्डले[३] ॥११८॥
बलं पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेन हरें तथा । देवीसूक्तेन तां भद्रां सहस्राक्षेण तानपि ॥११९॥
एवं संस्नाप्य विधिवत् ततो ब्रह्मा हरेः पुनः भक्तियुक्तेन मनसा ततः पूजां समाचरेत् ॥१२०॥
भैरवं प्रार्थयित्वादौ प्रदक्षिणमथो हरेः । आवाहयाम्यहं देवं त्रिपुरान्तग्निसंदिशम्[४] ॥१२१॥
भीमकान्ततनुधरं पलाशकुसुमोपमम् । रक्ताभं तुरगारूढं[५] खड्गं शिरसि धारिणम् ॥१२२॥
ऊर्ध्वकेशं करालाक्षं भीषणं कालरूपिणम् । आवाहयाम्यहं देवं वृद्धं दक्षिणसंस्थितम् ॥१२३॥
आवाहयाम्यहं देवं संसारपरमेश्वरम् । उत्तरस्थं प्रपूज्यं तं शुक्लाभं तु दिगम्बरम् ॥१२४॥
ततो वस्त्रासने शुद्धे चोपविश्य प्रजापतिः । घण्टावादनकं कृत्वा पृथ्वीं संप्रार्थ्य मन्त्रवित् ॥१२५॥
आसनादिं समाचर्य्य[६] मनसा तानथार्च्चयत् पृथ्वीमनन्तं कूर्मं च ततो हस्ताभिशोधनम् ॥१२६॥
ततस्तालत्रयं कृत्वा दिग्बन्धनमतःपरम् । ऋष्यादिध्यानसहितां भूतशुद्धिं चकार सः ॥१२७॥
प्राणप्रतिष्ठामकरोदथान्तर्मातृकामपि । ऋष्यादिध्यान संयुक्तां दशधा मातृकां तथा ॥१२८॥
तत्त्वन्यासमतः कृत्वा भावनां च चतुर्विधाम् व्यापक त्रयमाचर्य्य मन्त्रन्यासमतः परम् ॥१२९॥
मन्त्रराजस्य ऋष्यादिकराङ्गन्यासमातनोत् । नारसिंहं मनुं देहे प्रणवेन[७] समन्वितम् ॥१३०॥
त्रयं त्रयं च वर्णानां तस्मान्मात्रा प्रजापतिः प्रथमं हृदये न्यस्य शिरस्येव शिखान्तरे ॥१३१॥
कवचाभ्यां तथा नेत्रे तावद्धस्तेऽथ पार्श्वयोः पृष्ठे नाभौ ककुद्देशे चैकाङ्गन्यासमाचरेत् ॥१३२॥
तस्मान्मन्त्रात्समुच्चार्य्य वर्णानां च त्रयं त्रयम् दक्षाङ्गुष्ठक्रमेणैव वामाङ्गुष्ठावसानतः ॥१३३॥
प्रतिपर्वपरं न्यस्य प्रान्तं वर्णद्वयं पुनः । हस्तद्वन्द्वतले न्यासं कृतवान् स प्रजापतिः ॥१३४॥
सृष्टिन्यासममुं कृत्वा चित्तस्थितिमसौ चरन्[८] दक्षाङ्गुष्ठात्कनिष्ठान्तं तथा वामकरे न्यसन् ॥१३५॥
ततोऽसौ विधिना विप्रा वामाङ्गुष्ठादिकं क्रमात् दक्षाङ्गुष्ठान्तिमेवास्मिन्मन्त्री वर्णद्वयं पुनः ॥१३६॥
संहारन्यासमेवाहुस्त्वमुं स कृतवान् विधिः । ततो मन्त्रं द्विजश्रेष्ठः पुटितं श्रवणद्वये ॥१३७॥

୧। ସ୍ଥାପନା କଲେ। ୨। ଧର ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ। ୩। ଦର୍ପଣରେ। ୪। ତ୍ରିପୁରନାଶକ। ୫। ଅଶ୍ୱ ଉପରେ ବିରାଜମାନ। ୬। ଆଚରଣ କରି। ୭। ଓଁକାର ଦ୍ୱାରା ୮। ବେଷ୍ଟିତ କରି।

कृत्वा तदायं विदधे विधिना व्यापकत्रयम् । पुटितं मातृकावर्ण्णैं तेनैव मनुना[१] पृथक् ।१३८।
मातृकास्थानतो न्यासं कृतवान् कमलासनः कृतस्तन्मनुना विप्रा व्यापकत्रयमाचरन् ॥१३९॥
तन्मन्त्रतोऽक्षरयुगं समुच्चार्य्य[२] पितामहः[३] सृष्ट्यादिक्रमतो न्यासं कृतवाननुलोमतः ।१४०॥
पादयोर्जानुनो गुह्ये लिङ्गे नाभौ तथोदरे । हृदि स्तने बाहुमूले कण्ठे वक्त्रे[४] तथा द्विजाः ॥१४१॥
घ्राणे[५] नेत्रे तथा श्रोत्रे[६] ललाटे च शिखान्तरे प्रणवाद्यं[७] नमोऽन्तं[८] च न्यसन् वर्ण्णद्वयं विधिः ॥१४२॥
सृष्टिमेवं विधायाथ स्थितिमेव ततः परम् । हृदादिपादपर्य्यन्तं बाहुमूलाच्छिखान्तिकम् ।१४३॥
तथैव कर्ण्णयुगलं तत्तत् स्थानेषु च न्यसेत् । शिरःप्रभृतिपादान्तं तथैव न्यासमाचरन् ॥१४४॥
संहारं विदधे विप्रा ऋतुन्यासं तथाचरन् । मनोरर्द्धे विलोमेन तथैवाप्यनुलोमतः ॥१४५।
आदौ प्रणवमुच्चार्य्य नमः प्रान्ते तथा द्विजाः वर्ण्णान् पञ्च ततो मन्त्रान मध्ये कृत्वा स्वयंभुवा॥१४६॥
पादयोश्च तथा लिङ्गे नाभौ हृदि गले पुनः । आस्ये[९] शिखायां[१०] विन्यस्य पृथग् भूसुरसत्तमाः ।१४७॥
अवशिष्टाक्षरद्वन्द्वः सर्वाङ्गे व्यापकः कृतः । एवं क्रमेण विधिवन्न्यासं सम्पादयेद् बुधः ॥१४८॥
कृतं यथा महाविष्णुं पञ्जरं न्यासकर्म्मयत् । तद् वदामि द्विजश्रेष्ठाः शृणुतादरतोऽधुना[११] ॥१४९॥
प्रणवादिनमोऽन्तं च तन्मन्त्रवरतो द्विजाः । एकैकं वर्ण्णमुच्चार्य्य मूर्द्धादिक्रमतो न्यसेत् ॥१५०॥
पुर्वं शिरसि विन्यस्य ललाटे तदनन्तरम् । दक्षे कपोले शिरसः पश्चिमे वामके तथा ॥१५१॥
कपोले नेत्रयोश्चैव कर्ण्णयोः नासिकापुटे । मुखे गले बाहुमूले हृदि स्तनयुगे तथा ॥१५२॥
नाभावुदरदेशे[१२] च लिङ्गे गुह्ये च जानुनि । पदे दक्षकराङ्गुष्ठप्रभृत्यङ्गुलिमण्डले ॥१५३॥
वामाङ्गुष्ठ्यान्तमेवापि क्रमेण दश संन्यसन् वर्ण्णद्वयं पाणितले कृतवान् न्यासमब्जजः[१३] ॥१५४॥
पञ्जरं न्यासमेवं वै कृत्वा स न्यासपञ्जरम् । पुनश्चक्रे यथा विप्राः शृणुताशु समादरात् ।२५५॥
वाग्भवां च श्रियं न्यायं मायां कामबीजं तथा तन्मन्त्राग्रे नियोज्याथ तस्मान्मन्त्री त्रयं त्रयम् ॥१५६॥
द्वादशे च पदन्यासं कृतवान् स प्रजापतिः । शिरस्यास्येऽपि कर्ण्णे च हृदि नाभौ तथा द्विजाः ।१५७॥
पार्श्वयोरुभयोश्चैव स्कन्धयोः पृष्ठदेशके । ककुदेशे शिखाग्रे च द्वादशस्थानतो न्यसेत् ॥१५८॥
मूर्त्तिपञ्जरनामानं न्यासं चक्रे ततो विधिः । षडङ्गमन्त्रराजस्य तस्यैव कृतवान् द्विजाः ॥१५९॥
ततो दिग्बन्धनं कृत्वा तया नाराचमुद्रया । व्यापकत्रयमाचर्य्य ततः षोडशसंख्यया ॥१६०॥
मुद्राः प्रदर्शिता विप्रास्ततोऽन्तर्यजनं चरन् । त्रिलोमार्घपरिप्लुता यथाविधि विधिः[१४] पुनः ॥१६१॥
उपचारान् परिप्लुत्य ततो मूर्ध्नि जलैः पुनः देवतां स्वं च नैवेद्यं प्रोक्षयामास तत्क्रमात् ॥१६२॥
आत्मानमात्मनापूज्य[१५] तिलकं चन्दनेन सः कृतवान् पञ्चपुष्पाणि देहे स्वेऽपातयत् प्रभुः ॥१६३॥
मुद्राचतुष्टयं तावद्दर्शयित्वा ततः परम् । एतन्मन्त्रस्य गायत्री त्रिशतं स जजाप[१६] ह ॥१६४॥

---

୧ । ମନ୍ତ୍ର ୨ । ଉଚ୍ଚାରଣ କରି । ୩ । ବ୍ରହ୍ମା । ୪ । ମୁଖରେ ୫ । ନାକରେ ୬ । କାନରେ । ୭ । ଆଦ୍ୟ-ରେ ଓଁ । ୮ । ଶେଷରେ ନମଃ । ୯ । ମୁଖରେ । । ୧୦ । ଶିରରେ । ୧୧ । ଆଦରରେ ଏବେ ଶୁଣ ୧୨ । ନାଭିରେ ଓ ଉଦରରେ । ୧୩ । ବ୍ରହ୍ମା ନ୍ୟାସକଲେ । ୧୪ । ବ୍ରହ୍ମା । ୧୫ । ଆତ୍ମାକୁ ଆତ୍ମାରେ ପୂଜା କରି । ୧୬ । ଜପକଲେ ।

एतन्मन्त्रं सहस्रं तु पुनर्जप्त्वा ततो हृदि । योनिमुद्रां प्रगृह्याथ जजापाष्टौ च तन्मनुम्[१] ॥१६५॥
प्राणायामं ततः कृत्वा ततो जपसमर्पणम् । प्रोक्षणीजलतो विप्राः पुष्पपत्रपरिष्कृतम् ॥१६६॥
विधाय विधिवद्भक्त्या गृहीत्वा पुष्पचन्दनम् । समर्घ्यं विष्णो हृदये करं दत्वा प्रजापतिः ॥१६७॥
जजाप मन्त्रराजेन सहस्रं श्रद्धयान्वितः । ततस्तज्जपतो विप्राः सर्वेषां पश्यतां सदा ॥१६८॥
साक्षान्नृसिंहो भगवान् पद्मासनमतः प्रभुः । चतुर्भुजोऽरविन्दाक्षः[२] कोटिसूर्य्योपमाकृतिः[३] ॥१६९॥
वलस्तदा शेषरूपं[४] समास्थाय प्रभोःशिरः । समाच्छाद्य[५] फणानां वै सहस्रेण लसत्त्विषा[६] ॥१७०॥
लक्ष्मीस्तदीया सहसा तस्थौ चारुतरानना । सुदर्शनं तदा चक्रे दक्षे करतले स्थितम् ॥१७१॥
शङ्खरूपं समालम्ब्य माधवस्तु करे स्थितः । भद्राकश्चैव सहसा हस्ते पद्मं बभुव ह ॥१७२॥
विश्वधात्री च सहसा तत्करे सा गदाभवत् । एवं सप्तविधा मूर्त्तिः[७] ब्रह्मणः करयोगतः ॥१७३॥
एकमूर्त्तिस्तथैवासीद् भगवान् मरुतां पुरः । तादृशं कमलाकान्तं दृष्ट्वा सर्वे महर्षयः ॥१७४॥
देवाश्च यक्षगन्धर्वा नागाश्चाप्सरसस्तथा । इन्द्रद्युम्नपुरोगास्ते मर्त्त्याश्च द्विजसत्तमाः ॥१७५॥
दुर्निरीक्ष्यं हरिं दृष्ट्वा त्रासं[८] हर्षं च भेजिरे ब्रह्मा च हृदयाद्धस्तं बहिष्कृत्य[९] पुरः प्रभोः ॥१७६॥
योगपीठं प्रकल्प्याथ गन्धैः पुष्पैश्च पङ्कजम् विलिख्य पीठपूजां च कृत्वा तद्भक्तमानसः ॥१७७॥
आवाहनादिकां मुद्रां समर्घ्यं दश तं विधिः[१०] ततः प्रभोः शरीरेऽसौ मातृकादियथाविधि ॥१७८॥
न्यासं तदैव कृतवान् ऋष्यादि परिवर्जितम् । पूर्ववद्दर्शयामास मुद्राः षोडश तं विभुः ॥१७९॥
आदौ पुष्पोपचारं च मुद्रां ब्रह्मा ततः क्रमात् । प्रददौ[११] जलधारां च मुखवासं समन्विताम् ॥१८०॥
आसनं प्रथमं दत्त्वा स्वागतं विष्णवे ततः । पाद्यं पादप्रोञ्छनाय वस्त्रं शास्त्रविदांवराः ॥१८१॥
ततश्चाचमनं दत्वा हरये दारुरूपिणे[१२] । अर्घ्यं पुनश्चाचमनं मधुपर्कं ततः परम् ॥१८२
पुनराचमनं दत्त्वा विष्णवे दैत्यजिष्णवे[१३] । मुखप्रोञ्छनवस्त्रं च रत्नपीठं तथाविधिः ॥१८३
पादपीठद्वयं तावद्ददौ विप्रा मनोरमम् । दर्पणं जलधारां च दत्वाथ कमलासनः ॥१८४।
पयोदधिघृतं[१४] चैव दिव्यं मधु सुशर्करम् । सर्वौषधिजलं विप्राः सर्वगन्धोदकं तथा ॥१८५।
पुष्पादिकं मनोहारि तथातीर्थोदकं पुनः । कर्पूरोदकमाचम्य तेन तेन पृथग्विधि ॥१८६॥
प्रतिविम्बोऽपि संस्नाप्य तथा विधि प्रजापतः ततः प्रोञ्छनवस्त्रं हि समर्घ्य[१५] जगतां पतिम् ॥१८७॥
पुनराचमनं तावत्पीतवस्त्रद्वयं ततः । ततः समर्घ्यं शिरसि शुद्धसूक्ष्माम्बरं[१६] हरेः ॥१८८॥
नानारत्नसमुल्लासं चोत्तरीयं[१७] मनोरमम् तुलस्या[१८] केशरचनां तस्य विष्णोर्महर्षयः ॥१८९॥
ततः कनकसूत्रेण[१९] तत्केशपरिवन्धनम् । ततः किरीटं सौवर्णं सर्वरत्नोत्करं स्फुटम् ॥१९०॥
ददौ मुरारये[२०] विप्रा भक्त्या चैव चतुर्मुखः कर्णयोः कुण्डलद्वन्द्वं नासिकान्ते च मौक्तिकम् ॥१९१॥

---

୧ । ସେହି ମନ୍ତ୍ରକୁ ୨ । ପଦ୍ମଲୋଚନ । ୩ । କୋଟି କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରକାଶ । ୪ । ଅନନ୍ତରୂପ । ୫ । ଆଚ୍ଛାଦନ କରି । ୬ । ଜ୍ୟୋତିରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ । ୭ । ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା, ସୁଦର୍ଶନ, ମାଧବ, ଧର ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସପ୍ତବିଧ ମୂର୍ତ୍ତି । ୮ । ଭୟ । ୯ । ବାହାର କରି । ୧୦ । ବ୍ରହ୍ମା । ୧୧ । ପ୍ରଦାନ କଲେ । ୧୨ । ଦାରୁରୂପୀ ହରିଙ୍କୁ । ୧୩ । ଦୈତ୍ୟ ବିଜୟୀ । ୧୪ । କ୍ଷୀର, ଦଧି ଓ ଘୃତ । ୧୫ । ସମର୍ପଣ କରି । ୧୬ । ସୂକ୍ଷ୍ମବସ୍ତ୍ର । ୧୭ । ଉତ୍ତରୀୟ ବସ୍ତ୍ର । ୧୮ । ତୁଳସୀର । ୧୯ । ସୁନାସୂତାରେ । ୨୦ । ମୁରାରିଙ୍କୁ ।

नानारत्नमयीं मालां कन्ठलग्नां ददौ पुनः । मुक्ताकलापं पदकं हृदये केशवस्य च ॥१९२॥
मेखलां कटिदेशे च कटिसूत्रं पुरो ददौ । पुनर्दत्वा ततो ब्रह्मा किङ्किणीसूत्रमुत्तमम् ॥१९३॥
करे कङ्कणयुग्मं हि तथा नूपुरमुत्तमम् । दत्त्वा चतुः समं लेपं कृत्वा च सुमनश्चयम्[१] ॥१९४॥
हरेः शरीरे सहसा दत्त्वा शोभामकल्पयत् । दत्त्वा ततोपचारांश्च ब्रह्मासौ सहसा हरेः ॥१९५॥
पादाम्बुजतले तस्य षडङ्गं च मनोर्यजन् । षडङ्गस्य च बाह्येऽपि रुक्मिणीं द्विजसत्तमाः ॥१९६॥
सत्यामग्निजितं तावत्सुनन्दां च ततो विधिः मित्रविन्दामर्चयित्वा तुरीयाङ्गं सुलक्षणाम् ॥१९७॥
तथा जाम्बवतीं चैव सुशीलां हरिवल्लभाम् क्रमात्ता पूजयित्वाथ तद्बाह्येऽम्बुजसम्भवः ॥१९८॥
केशवं वासुदेवं च नारायणमतः परम् । संकर्षणं च प्रद्युम्नमनिरुद्धं तथा द्विजाः ॥१९९॥
वार्ष्णेयमसुराक्रान्तभारहारिणमर्चयन् । तद्बाह्येऽथ दातारमर्यमाणमतः[२] परम् ॥२००॥
मित्रं च वरुणं तावत्तथैव विधिरर्चयन् । विवस्वन्तं च पूषाणं पर्जन्यं क्रमतोऽर्चयत् ॥२०१॥
तद्बाह्ये तस्य मन्त्रस्य प्रत्येकं वर्णमर्चयेत् । इन्द्रादिदशदिक्पालान् तद्बाह्येऽप्यर्चयेद् विधिः ॥२०२॥
आयुधानि तदा तेषां पूजयामास सत्वरम् । ततो घण्टां परिष्कृत्य ततस्ताक्ष्यार्चनं चरन् ॥२०३॥
घण्टानिनादं कृतवांस्ततोधूपं समर्पयेत् । धूपानन्तरतो दीपं पुष्पाञ्जलित्रयं ददौ ॥२०४॥
पुनः पाद्यं च सहसा पुनराचमनं तथा । परिष्कृत्य च नैवेद्यं निवेद्य द्विजसत्तमाः ॥२०५॥
पुनराचमनं दत्वा मुखनीराजनं ततः । अपोशानं[३] ततो विप्रा दन्तशोधनकाष्ठिकाम् ॥२०६॥
एविसंख्यायुतं[४] तस्मै ददौ गण्डूषमुत्तमाः । जलधारां समर्प्याथ करप्रोञ्छनवस्त्रकम् ॥२०७॥
ततस्ताम्बूलदानं च पुनराचमनं तथा । पुनर्गन्धं च पुष्पं च धूपं दीपं प्रजापतिः ॥२०८॥
श्वेतदूर्वाक्षतान् दत्वा विलोमार्घ्यं समर्पयेत् कर्पूरारत्रिकं तावत्सप्तवर्त्तिं तथाकरोत् ॥२०९॥
पिष्टकावर्त्तिभिर्देवो नीराजनमथाकरोत् । महानीराजनं[५] कृत्वा पुनः श्वेतं च छत्रकम्[६] ॥२१०॥
मेघाडम्बरनिक्षेपं चारुचामरसञ्चयम् । कृतवान् परमप्रीत्या तथा व्यजनवीजनम् ॥२११॥
घण्टानां मर्दलानां च वीणायाश्च मृदुध्वनिम् पिनाकीध्वनिमारभ्य तथैव मुरलीध्वनिम् ॥२१२॥
रम्यं काहालनिनदं तथा शङ्खध्वनिं परम् । स्वरं मधुरिकानां[७] च ढक्कागोमुखनिःस्वनम् ॥२१३॥
पटहोत्तमनिःस्वानं[८] गीतं नृत्यं हरेः पुरः । विमानं शिविकामपि गजमश्वरथं तथा ॥२१४॥
विधिना पूजयित्वा च दारुरूपधरं हरिम् । तुष्टाव परया भक्त्यादण्डवन् प्रणिपत्य च ॥२१५॥
दारुब्रह्मकलेवरं सुरवरं पूर्णेन्दुरम्याननं । चञ्चत्पद्मपलाशमञ्जुनयनं दिव्योपचारैश्च तैः ।
सर्वेषां मरुतां पुरः परमया भक्त्यार्चयत्पद्मजो भूदेवा नरसिंहरूपिणममुं सूर्य्यप्रभं दुर्द्धरम् ॥२१६॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलद्रिमहोदये श्री पुरुषोत्तमक्षेत्रमहात्म्ये

पञ्चमोऽध्यायः ।

१। ଘୁଙ୍ଗୁରୁ। २। ବୁର୍ଦ୍ଧି। ३। ଆଚମନ। ४। ବାଡସଙ୍ଖ୍ୟକ। ५। ଆଳତି। ६। ଛତା।
७। ମହୁରି। ८। ଧୂନ୍ନ ବା ଶବ।

षष्ठोऽध्यायः

सूत उवाच

ततः पूजावसानेऽसौ[१] ब्रह्मदेवं सुरेश्वरम् । शतोपचारतो विप्राः संपूज्याथ स्तुतिं पठन् ॥१॥

ब्रह्मोवाच

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं च परात्परम् । पूर्णानन्दमयं पुण्यं निर्गुणं सच्चिदात्मकम् ॥२॥
वेदान्तवेद्यं परमं सर्वतोसुखमव्ययम् । निरीहं शाश्वतं[२] शान्तं शिवं[३] तत्त्वविदान्वितम् ॥३॥
अजं[४] निरञ्जनं तावद्वाङ्मनसगोचरम्[५] । नमः परतरं तद्वै ब्रह्म निर्वाणकारणम्[६] ॥४॥
अनुग्रहाय लोकानां नानारूपधरं प्रभुम् । वन्देऽहं कमलाकान्तं स्फुटिताम्बुजलोचनम् ॥५॥
मीनरूपं समास्थाय हत्वा शंख महासुरम् । यत्त्वया स्थापिता वेदास्तस्मै मत्स्यात्मने[७] नमः ॥६॥
नमस्ते देवदेवेश नमः कच्छपरूपिणे । वराहरूपिणे तुभ्यं नमस्ते धरणीप्रिय ॥७॥
नमो नृसिंहरूपाय दैत्योरस्थलदारिणे । कोटिसूर्य्य प्रभायास्मै दुर्निरीक्षायते नमः ॥८॥
अस्मदाद्यनुकम्पार्थं संप्रत्येव त्वया प्रभो । मूर्त्तिं सन्तविधां हित्वा धृत्वा रूपं सुपावनम्[८] ॥९॥
नारसिंहं महाज्वालं शेषाच्छादितमस्तकम्[९] आविर्भूताय सहसा नमस्तुभ्यं नमोनमः ॥१०॥
बलस्तु शेषरूपेण यच्छिरः स्थलतः स्थितः । तस्मै नृसिंहरूपाय नमस्तेऽव्यक्तरूपिणे[१०] ॥११॥
यत्कराब्जेऽपि सा भद्रा पद्मरूपे व्यवस्थिता नमस्तस्मै नृसिंहाय दिव्यज्ञान प्रदायिने ॥१२॥
सुदर्शनं महाचक्रं कोटिसूर्य्यसमप्रभम् । भेजे कराम्बुजे यस्य तन्नृसिंहाय ते नमः ॥१३॥
माधवः शङ्खतां प्राप्य यत्करे भाति सुन्दरे । नृसिंहरूपिणे तस्मै नीलाचलनिवासिने ॥१४॥
धराधरधरा यस्य सेयं तत्र गदाभवत् । नमस्तस्मै नृसिंहाय दैत्यसंघच्छिदे नमः ॥१५॥
त्रैलोक्यालोकजननी पद्मासौ पद्मलोचना । यद्वक्षसि स्थिता भाति तं नृसिंहं नमाम्यहम् ॥१६॥
उद्भटाभिः[११] सटाभिर्या[१२]व्याप्ताकाशतलः प्रभुः सोऽयं नृसिंहस्तरसा प्रसीदतु पुनः पुनः ॥१७॥
नमो वामनरूपाय बलिध्वंसविनोदिने । त्रिविक्रमाय ते नित्यं नमस्तस्मै नमोनमः ॥१८॥
क्षत्रियाणां सवंशानां येनैव विहितो लयः । विप्रेभ्यो वसुधां योऽदाज्जामदग्न्याय[१३]ते नमः ॥१९॥
पित्राज्ञया वनं प्राप्य कृत्वा सागरबन्दनम् । निहतो रावणो येन तस्मै रामाय ते नमः ॥२०॥
प्रलम्बो निहतो येन हलेन मुषलेन वै । नमस्तस्मै बलायैव रोहिण्यानन्दवर्द्धने ॥२१॥
अद्वितीय[१४]परार्द्धस्य प्रमापूरण कारिणे । दारुब्रह्म स्वरूपाय तस्मै बुद्धात्मने नमः ॥२२॥
घोरे कलियुगे भूयो नाना कल्मषसंकुले[१५] । म्लेच्छान्तको[१६] यो भविता नमस्तस्मै च कल्किने ॥२३॥
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमोनमः । शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि जगन्नाथ नमोऽस्तु ते ॥२४॥

୧। ପୂଜା ଶେଷରେ ସେ। ୨। ଉଚ୍ଚ। ୩। ମଙ୍ଗଳମୟ। ୪। ଜନ୍ମରହିତ। ୫। ମନବଚନର ଅଗମ୍ୟ। ୬। ମୁକ୍ତିପ୍ରଦ। ୭। ମତ୍ସ୍ୟ ରୂପଧାରୀ। ୮। ପବିତ୍ର ୯। ସର୍ପ ଭୂଷିତ ମସ୍ତକ। ୧୦। ଅପ୍ରକାଶ ସ୍ୱରୂପ। ୧୧। ଉତ୍ଥିତ। ୧୨। କେଶର। ୧୩। ପରଶୁରାମ। ୧୪। ପ୍ରଥମ। ୧୫। ପାପପୂର୍ଣ୍ଣ। ୧୬। ମ୍ଲେଚ୍ଛବିନାଶକ।

यन्मायया जगत्सर्वं मोहितं सचराचरम् । त्वं त्वां देव प्रपन्नोऽस्मि[१] वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥२५॥
वासुदेव महाबाहो लोकानुग्रहकम्पया । दुष्टानां च विनाशार्थमवतीर्णः स्वयं प्रभो ॥२६॥
ततो गत्वा व्रजं यस्त्वं श्रीवृन्दावनकौतुकाम् गोपिकाभिः समं तावत् क्रीडां कृत्वा मुहुर्मुहुः ॥२७॥
नानालीलावकाशं च हत्वा तत्रासुरानपि । कंसान्तकं भजे[२] त्वं त्वां वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥२८॥
करुणाम्भोनिधे देव भक्तानुग्रहकारक । त्राहि नः शरणं प्राप्तान् मोहितास्तवमायया ॥२९॥
वेदान्ते प्रतिपाद्यं यत्पण्डितैर्ज्ञानमण्डितैः । नीलाचलेऽस्मिन् विमले प्रत्यक्षं तद्भजामहे[२] ॥३०॥

सूत उवाच

इति स्तुत्वा जगन्नाथं देवदेवं वृषाकपिम्[३] । ननाम[४] दण्डवद्भूमौ भक्त्या ब्रह्मा द्विजोत्तमाः ॥३१॥
वासवादिसुराः सर्वे नारदादिमुनीश्वराः । इन्द्रद्युम्नादयो मर्त्याः स्तुत्वा नेमुश्च[५] भक्तितः ॥३२॥
ब्रह्मां स्तुत्वा नरो यस्तु विष्णुं नीलाचले द्विजाः स्तोतुमिच्छति चेन्मुक्तो न जाने[६] स्तुवतः फलम् ॥३३॥
त्रिसन्ध्यं मानवा ये वै तया स्तुत्या जनार्दनम् स्तुवन्ति भक्त्या ते लब्धा वाजिमेधफलं[७] परम् ॥३४॥
सर्वशर्म[८] विसृज्याथ[९] पुत्रपौत्रसमन्विताः । शेषे विष्णुपदं रम्यं गच्छन्ति सुरदुर्लभम् ॥३५॥
स्तुत्वाथ परया भक्त्या पुनर्विष्णुं सुरेश्वरम् उवाच जगतां स्रष्टा पूजान्ते द्विजसत्तमाः ॥३६॥

ब्रह्मोवाच

आधारस्त्वं च सर्वस्य जगतो भक्तवत्सल । प्रतिष्ठितस्त्वं सर्वत्र[१०] त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥३७॥
तव प्रतिष्ठां कः कुर्य्याद्वयं त्वत्तः प्रतिष्ठिताः प्रासादे सर्वदात्रैव[११] स्थिरोभव[१२] भयापह ॥३८॥
वैशाखे मासि मुनयः शुक्लपक्षे गुरोर्दिने । पुष्यर्क्षेण युतेऽष्टम्यां प्रासादस्य महोन्नतः ॥३९॥
प्रतिष्ठाकर्म तत्कृत्वा नरसिंहासने विधुम् । समर्च्य विधिवद्भक्त्या ब्रह्म त्रैलोक्यपालकम् । ॥४०॥
इन्द्रद्युम्नाय भूपाय मन्त्रराजं ददौ[१३] तदा[१४] तेजः सोढुमशक्ताय विष्णोस्तस्य महात्मनः ॥४१॥
नृसिंहरूपिणो विप्रास्तस्मै विप्राय तद्ददौ । हर्षत्राससमायुक्तं[१५] तं भूपं नारदो मुनिः ॥४२॥
दृष्ट्वाथ पितरं भूयः पप्रच्छ[१६] जगतां हितम् अयं सप्तविधां मूर्त्तिं विधाय भगवान् प्रभुः ॥४३॥
अवतीर्णः स्वयं ब्रह्मन् यज्ञवेद्यां चतुर्मुख । तं पुनस्त्वं विभुं देवं नरसिंहस्वरूपिणम् ॥४४॥
कथं भो कृतवान् ब्रह्मन् कोटिसूर्य्यसमप्रभम् । अस्माकं च महान् त्रासो जायते यन्निरीक्षणात्[१७] ॥४५॥
तस्यार्च्चनं वा मनुजैः करणीयं कथं विभो त्वं साक्षाद्ब्रह्मरूपोऽसि पूजायां तत्र भो विधे ॥४६॥

୧। ଶରଣ ନେଲି। ୨। ଭଜନ୍ତୁ। ୩। ମହାଦେବ। ୪। ନମସ୍କାର କଲେ। ୫। ପ୍ରଣାମ କଲେ। ୬। ଜାଣେ ନାହିଁ। ୭। ଅଶ୍ୱମେଧଯଜ୍ଞ ଫଳ। ୮। ସମସ୍ତ ସୁଖ। ୯। ତ୍ୟାଗ କରି। ୧୦। ତୁମ୍ଭେ ସର୍ବତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ ୧୧। ସର୍ବଦା ଏଠାରେ। ୧୨। ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହନ୍ତୁ। ୧୩। ଦେଇଥିଲେ। ୧୪। ସେତେବେଳେ ୧୫। ଆନନ୍ଦ ଓ ଭୟଯୁକ୍ତ। ୧୬। ପଚାରିଲେ। ୧୭। ତାଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ।

कृपया कथय ब्रह्मन् सर्वमेतत्सविस्तरम् । भूतशुद्ध्यादिकं तावन्न्यासकर्म कथं कृतम् ॥४७॥
प्रत्यक्षं ब्रह्मणि ब्रह्मन् स्थिते त्वावाहनं कृतम् । संशयस्तु महान् जातोऽस्माकं तं छिन्धि[१] पद्मज[२]॥४८॥

सूत उवाच

नारदस्य वचः श्रुत्वा विप्रास्तस्य सुतस्य व । किंचिद्विचिन्त्य सहसा तमाह स पितामहः ॥४९॥

ब्रह्मोवाच

भगवत्युच्यते[३] पुत्र त्रैलोक्यानन्दवर्द्धने । जाते दारुस्वरूपेण सांप्रतं जगतां पतौ ॥५०॥
मर्त्यानां ज्ञानशून्यानामविश्वासो[४] महान् भवेत् तन्नेरासार्थमत्यन्तं[५] मन्त्रराजेन भो मया ॥५१॥
आविष्कृतं हरे रूपं पश्यतां सर्वकामदम् । मूर्त्ति सप्तविधां कृत्वा सोऽयमेकोऽजनि क्षणम् ॥५२॥
अद्वितीयं परंब्रह्म यः सर्वं व्याप्य तिष्ठति । तद्ब्रह्म सप्तधा मूर्त्या स्वयं नीलाचले मुने ॥५३॥
नानावतारलीलानां रचनार्थं सुरेश्वरः । सोऽयं सप्तविधो भूत्वा लोकानुग्रहकाम्यया[६] ॥५४॥
अद्वितीयपरार्द्धस्य प्रमाणार्थं महेश्वरः । लोकानां वन्धनं च्छेत्तुमवतीर्णः स्वयं हरिः ॥५५॥
अथाकर्ण्य[७] देवर्षे भूतशुद्ध्यादिकर्म यत् । कृतं यदर्थमधुना विष्णोः पूजनकर्मणि ॥५३॥
हरेश्च मा मनोभेदः सत्यमेतन्न संशयः । किन्तु विष्णुं महीपृष्ठे[८] पूजयिष्यन्ति मानवाः ॥५७॥
ममवर्त्मानुगच्चन्तो[९] भविष्यन्ति न संशयः । भूतशुद्ध्यादिकं न्यासकर्मत्यागाच्च ते नराः ॥५८॥
शुद्धान्तःकरणा न[१०] स्युस्तेऽप्यशक्तास्तदर्चने[११] तैरेन्य विहिता पूजा विफला स्यान्मुनीश्वर ॥५९॥
देवत्वं च यदा न स्यात्पूजायोग्योऽपि नो भवेत् अतः शिक्षार्थमेतेषां कृतं तत्कर्म नारद ॥६०॥
श्रृणुताशु[१२] मुने भूयः श्रीविष्णोःपरमात्मनः । साक्षाद्भगवतस्तस्य त्वमावाहनसंशयः ॥३१॥
दारुब्रह्म निराकारं निर्गुणं निर्विकारकम्[१३] निश्चेष्टं सर्वतो व्याप्तं भावाभावविवर्जितम् ॥६२॥
उपचारांश्च तान् सर्वान् दातुं च तरसा मुने । सगुणं ब्रह्मतोरूपं भावयित्यात्मजोत्तम ॥६३॥
येन मन्त्रेण पूजा स्याद्दारुब्रह्मस्वरूपिणः । तेन तत्र च तद्रूपमावाह्य पूजयेद्विभुम् ॥६४॥
यथा सुवर्णाद्विविधं नानालंकरणं मुने । जायते च तथा तस्माद्दारुब्रह्मस्य रूपतः ॥६५॥
सर्वं प्रवर्त्तते विद्धि तत्रावाह्य[१४] प्रपूजयेत् । अतो दारुस्वरूपेऽस्मिन् मन्त्रराजेन पूजिते ॥६६॥
प्रत्यक्षं पश्य भो पुत्र नारसिंहतनुं पराम् । आवाहनमतः कुर्य्याद्दारुब्रह्मणि तत्त्ववित् ॥६७॥

୧। ଛେଦନ କର। ୨। ବ୍ରହ୍ମା। ୩। ଭଗବାନ ଅଚ୍ୟୁତ। ୪। ମୂର୍ଖମାନଙ୍କର ଅବିଶ୍ୱାସ। ୫। ସେହି ସନ୍ଦେହ ଦୂର ପାଇଁ। ୬। ଲୋକମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ୭। ଶୁଣ। ୮। ପୃଥିବୀରେ। ୯। ମୋତେ ଅନୁସରଣ କର। ୧୦। ଅନ୍ତଃକରଣ ଶୁଦ୍ଧ ନ ହେଲେ। ୧୧। ପୂଜା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ନାହିଁ। ୧୨। ଶୀଘ୍ର ଶୁଣ। ୧୩। ବିକାର ରହିତ। ୧୪। ସେଠାରେ ଆବାହନ କର।

दारुब्रह्मस्वरूपोऽयं भगवान् भक्तवत्सलः । भक्त्यार्च्चितो यदा विप्रैः कामनापूर्वतो[१] मुने ॥६८॥
प्रसन्नः सहसा तेषां दत्तवान् तन्मनोरथम् । दुर्ल्लभं तं निजस्थानं दद्यात्तेभ्यो न संशयः ॥६९॥
वाञ्छाकल्पतरुः साक्षान्नीलाचलगुहाश्रये[२] । भजतां पश्यतां वापि ध्यायतां स्मरणं तथा ॥७०॥
अर्च्चकानां च भूलोके चतुर्वर्गप्रदो भवेत् । कं तीर्थैः किं मखैर्दानैः किं तपोभिश्च दुष्करैः ॥७१॥
व्रतैश्च विविधैः किं वा चोपवासैश्च संयमैः योगैरष्टाङ्गसहितैः किंवा तेषां च नारदः ॥७२॥
पुराणश्रवणैर्वापि जपैर्नानाविधैस्तथा । उपादानैश्च देवानां दीक्षाभिश्चागमैर्नु[३]किम् ।७३॥
येषां भक्तिः परतरे दारुब्रह्मस्वरूपिणि । जगन्नाथे सुराधीशे ते कृतार्था न संशयः ॥७४॥
दारुब्रह्मस्वरूपं तं ये च भक्त्या निरञ्जनम् । पश्यन्ति तस्य निर्माल्यं जग्ध्वा हृष्यन्ति भूतले ॥७५॥
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं तेषां जन्म न विद्यते सर्वतीर्थेषु ते स्नाताः सर्वयज्ञेषु दीक्षिताः ॥७६॥
आराधिताः सुराः सर्वे तैरेव पठिता श्रुतिः । पुराणानि च सर्वाणि जप्तानि मुनिसत्तम ॥७७॥
दानं दत्तं तपस्तप्तं[४] पितरस्तर्पितास्तथा । याचकानां च सन्तुष्टिः कृता तैरेव नारदः ॥७८॥
भक्त्या परमया ये वै पश्यन्ति जगतां पतिम् पूर्णेन्दुचारुवदनं नीलजीमूतसुन्दरम् ॥७९॥
फुल्लारविन्दनयनं दृष्ट्वा मुक्ता न संशयः । यूयं सर्वे महात्मानः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥८०॥
ततः पूर्णतमं ब्रह्म न्यग्रोधतरुमूलतः । सिन्धुजले च नीलाद्रौ वर्त्ततेऽमृतदायकम्[५] ॥८१॥
भक्त्या विशुद्धया सर्वं विधानमनुसृत्य च । उपासनां च कुरुत कृतार्था भवता स्फुटम् ॥८२॥

सूत उवाच

इत्येवं कथयित्वासौ नारदं पद्मसम्भवः । पुनः प्रभुं ततो विप्रा वाचमूचे[६] मनोरमाम् ॥८३॥

ब्रह्मोवाच

जय विष्णो हृषीकेश जयकृष्ण जगत्पते । जय दाशरथे श्रीमन् जय वामनशोभन ॥८४॥
जय लक्ष्मीपते देव नरसिंह नमोस्तु ते । नीलगोत्रे पवित्रेऽस्मिन् क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥८५॥
भोगेच्छा यादृशी विष्णो भवदीया च वर्त्तते तस्यैवाज्ञां महाबाहो कुरु देवशिरोमणे ॥८६॥
इन्द्रद्युम्नं च भूपालं तव भक्तं स्वधार्मिकम् । पिपासुं[७] त्वन्मुखाम्भोजच्युतमाज्ञामृतं प्रभो ॥८७॥
आज्ञापय महाविष्णो नमस्ते भक्तवत्सल ।

सूत उवाच

एवमुक्तो रमाकान्तस्तेन पङ्कजयोनिना[८] ॥८८॥
दारुरूपधरः श्रीमान् प्राह गम्भीरया गिरा । किंचिद्विहस्य भूदेवाः सर्वेषां पश्यतां पुरः ॥८९॥

୧। ଅଭିଳାଷ ସହିତ ୨। ନୀଳ ପର୍ବତ ଗୁମ୍ଫାରେ। ୩। ଯାଗ ଓ ବେଦପାଠ। ୪। ତପସ୍ୟା ଆଚରଣ କର।
୫। ମୋକ୍ଷପ୍ରଦ। ୬। କହିଲେ। ୭। ପାନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ। ୮। ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା।

प्रतिमोवाच

इन्द्रद्युम्न नृपश्रेष्ठ मद्भक्तोऽसि यतोऽधुना । प्रसन्नस्त्वामहं वच्मि तव निष्कामकर्मतः ॥९०॥
तन्प्रीतये त्वया यद्वै कोटिवित्तप्रदानतः । दिव्यमायतनं[१] सौम्य सम्पादितमनिन्दितम् ॥९१॥
मयि तेऽस्तु दृढा भक्ति वदामि वरमुत्तमम् । अपरं च वरं दास्ये शृणु राजर्षिसत्तम ॥९२॥
मदर्थं बहवो यज्ञाः कृता येच सुदुस्तराः । कुट्टिमादिसमायुक्तः प्रासादश्च कृतो महान् ॥९३॥
मञ्जुले नीलशैलेऽस्मिन् क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे । प्रासादप्रतिमा भङ्गे सदा तिष्ठामि सुव्रत ॥९४॥
कालान्तरेऽथ यः कश्चित्प्रासादं रचयिष्यति तत्र तिष्ठामि[२] नृपते त्वत्कीर्त्तिपरिपालकः[३] ॥९५॥
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं वदामि नृपसत्तम । तिष्ठाम्यत्र सदैवाहं प्रासादप्रतिमाक्षये[४] ॥९६॥
ब्रह्मणोऽस्य परार्द्धस्य द्वितीयस्य च भूपते । आसमाप्ति प्रसन्नोऽहं स्थास्ये[५] दारुस्वरूपधाक् ॥९७॥
इदानीं शृणु राजेन्द्र द्वितीये ब्रह्मणःपरम् । परार्द्धे तु तृतीयेऽस्मिन् युगे तस्य मनोः किल ॥९८॥
स्वायम्भुवः कृते तत्र दर्शे[६]तत्र मखाश्विते[७] । अवतीर्णः स्वयं जेष्ठ्यां तत्र जन्मदिनं मम ॥९९॥
तत्पौर्णमी दिने भूप स्नानं मे कार्य्यमादरात् महास्नानविधौ भक्त्या यथाविधि महोत्सवैः ॥१००॥
न्यग्रोधोत्तरतः कूपं निर्माय धरणीपते । नानातीर्थान्वितं विद्धि[८] तद्दिनेऽहं प्रकाशितः ॥१०१॥
अतस्तस्य च कूपस्य नीरैरेवामृतोपमैः । संस्नाप्य तत्र पौर्णम्यां ततो मे धरणीपते ॥१०२॥
विरूपं वा सुरूपं वा नो पश्येत्कोऽपि यत्नतः दशपञ्चदिनं[९]प्राप्य पश्यंश्चेन्नारकी भवेत् ॥१०३॥
आषाढस्य च मासस्य सिते पक्षे गुरोर्दिने । पुष्यर्क्षे च द्वितीयायां तत्र कुर्य्याद्रथोत्सवम् ॥१०४॥
ऋक्षाभावे तिथौ कार्य्यं सर्वभावेन भूपते । गुण्डिचाख्योत्सवं कुर्य्यादतःप्रीतिकरं मम ॥१०५॥
समारोप्य रथे दिव्ये मां नीत्वापि महोत्सवैः यज्ञवेदीं प्रति ख्यातां तत्र संस्थाप्य[१०] भूपते ॥१०६॥
सप्तवासरमालस्य[११]विधिवत्तत्र पूजयेत् । ततस्तस्मिन् रथे दिव्ये तदैवाशु समानय ॥१०७॥
तत्र संस्थाप्य मां भूप महोत्सवतया पुनः । पुण्या सा यज्ञवेदीच मम जन्मप्रदायिनी[१२] ॥१०८॥
प्रतिवर्षं च मां तत्र यथोक्तविधिना नृप । एवं महोत्सवः कार्य्यो गुण्डिचाख्यो महामते ॥१०९॥
आषाढस्य च मासस्य शुक्लपक्षे तथा नृप । एकादश्यां तिथौ तत्र कर्त्तव्यं शयनं मम ॥११०॥
कर्कटस्य च संक्रान्त्यामयनेऽस्मिन् दिने मम कुर्य्यान्महोत्सवं वीर सर्वलोकसुखप्रदम् ॥१११॥
मासि भाद्रपदे पक्षे सिते[१३] चैकादशी दिने । मदीयस्य[१४] च पार्श्वस्य परिवर्त्तनमाचरेः ॥११२॥
कार्त्तिकस्यामले पक्षे मासस्याथ शुभप्रदे । एकादश्यां तिथौ तत्र मदुत्थापनकर्मकृत् ॥११३॥

१। ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦିର। २। ରହିବ। ३। ତୁମର କୀର୍ତ୍ତି ରକ୍ଷା ପାଇଁ। ४। ପ୍ରାସାଦ ଓ ପ୍ରତିମା ଭଙ୍ଗ ହେଲେ ମଧ୍ୟ।
५। ରହିବ। ६। ଅମାବାସ୍ୟା। ७। ଯଜ୍ଞବେଦୀରେ। ८। ଜାଣ। ९। ପନ୍ଦରଦିନ। १०। ରଖାଇ।
११। ସାତଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ। १२। ଜନ୍ମଦାୟୀ। १३। ଶୁକ୍ଲପକ୍ଷ। १४। ମୋର।

कर्त्तव्यं परया भक्त्या जगदानन्दवर्द्धनम् । मासानां प्रवरे राजन् मार्गशीर्षेऽति हर्षदे ॥११४॥
सितायां च तिथौ षष्ठ्यां दिव्यनव्याम्बरैर्मम प्रावृत्ति[1] रचय क्षिप्रं तदैव निवृतिप्रदा ॥११५॥
पौषे मासि च पौर्ण्यां पुष्यर्क्षे च नृपोत्तम तत्र पुष्याभिषेकं मे महोत्सवतया कुरु ॥११६॥
तथोत्तरायणे मासि संक्रान्त्यां मकरे नृप । महोत्सवं प्रकुर्य्यान्मे यथाविधि धरातले ॥११७॥
फाल्गुने मासि राजर्षे पौर्ण्यां हर्षतो नृप दोलाकेलिश्च[2] कर्त्तव्या भक्त्या परमया सदा ॥११८॥
चैत्रे मासि चतुर्दश्यां सिते पक्षे महीपते । यथाविधि मदीयाङ्गे कुर्य्याद्दमनकार्पणम्[3] ॥११९॥
वैशाखस्य च मासस्य सिते पक्षेऽतिपावने । तृतीयायां तिथौ तत्र मद्गात्रे[4] चारुचन्दनम् ॥१२०॥
विलिप्य श्रद्धया भूप महोत्सवतया ततः । जलभ्रमणकं चैव मदीयं तद्विधीयताम् ॥१२१॥
इत्थं द्वादशयात्रा मे पवित्राः सर्वकामदाः । पश्यन्ति ये च जल्पन्ति[5] भक्त्या संदर्शयन्ति वा ॥१२२॥
ते नराः सर्वकामांश्च प्राप्य भूमितले नृप । सुखमत्युग्रमैश्वर्य्यं भुक्त्वान्ते मोक्षभागिनः ॥१२३॥
सफलं जायते जन्म मानवानां च भूमिप । अस्यां द्वादशयात्रायां गुह्यानां[6] तव भक्तितः ॥१२४॥
प्रकाशितानां भूपाल तथान्यासां[7] च यं विधिम् कथयिष्यति स ब्रह्मा तं तथैव समाचर[8] ॥१२५॥

सूत उवाच

इत्युक्त्वा भगवान् विष्णुः दारुब्रह्मस्वरूपभाक् तूष्णीं[9] भूपोऽभवद्विप्राः कृतार्थोऽजनि भूपतिः ॥१२६॥
तदानीं स महीपालः स्रष्टारं प्रणिपत्य च । स्तुत्वा बभाषे यद्विप्रास्तदाकर्ण्यत स्फुटम् ॥१२७॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

ब्रह्मन् पुरा स्वयं विष्णुस्तथा चावतारभाक् तं तथा रचय क्षिप्रमिदानीं दुःसहः प्रभुः ॥१२८॥
कोटिसूर्य्यप्रभो देवो मानवैर्दुर्द्धरोऽभवत् । कथं तमर्च्चयिष्यन्ति ब्रह्मन्ने तादृशं नराः ॥१२९॥
इत्युक्तः सहसा ब्रह्मा तेन भूपेन भो द्विजाः । स्पृष्ट्वा तदा करे विष्णुं वासुदेवमनुं[10] जपन् ॥१३०॥
पश्यतां सर्वदेवानां महर्षिणां द्विजोत्तमाः । मर्त्यानां च पुरा विष्णुः स्वयं सप्तविधाभवत् ॥१३१॥
बलभद्रं तथा भद्रां जगन्नाथं सुदर्शनम् । माधवं च धरां लक्ष्मीं पूर्ववत्ते द्विजोत्तमा ॥१३२॥
दृष्ट्वा हृष्टतरा लोका जयशब्दं च चक्रिरे[11] इन्द्रद्युम्नः स भूपालस्तदा तं तादृशं द्विजाः ॥१३३॥
दृष्ट्वा पुनः समस्तौपीद्[12] विष्णुं दारुस्वरूपिणम् ।

इन्द्रद्युम्न उवाच

नमस्ते देवदेवेश परमानन्दवर्द्धन ॥१३४॥
जगन्नाथ नमस्तेऽस्तु त्राहि[13] मां शरणागतम् ब्रह्मादिभिः सुरैर्ध्योऽयमदृश्यो जगतां पतिः ॥१३५॥
तं साक्षात्परमानन्दं पश्यामि वरभाग्यतः[14] कृतार्थोऽहं कृतार्थोऽहं कृतार्थोऽहं न संशयः ॥१३६॥
साक्षाल्लक्ष्मीपते नाथ तव पादाब्जदर्शनात् यदाज्ञया रविर्नित्यं चन्द्रश्च भ्रमति ग्रहः ॥१३७॥

୧। ଯୋଡାଇବା। ୨। ଦୋଳଯାତ୍ରା। ୩। ଦମନୋକାର୍ପଣ। ୪। ମୋ ଦେହରେ। ୫। କହନ୍ତି।
୬। ଗୋପନୀୟ। ୭। ଅନ୍ୟାନ୍ୟ। ୮। ଆଚରଣ କର। ୯। ମାନବ। ୧୦। ମନ୍ତ୍ର। ୧୧। ଜୟ ଜୟ କଲେ
୧୨। ସ୍ତୁତି କଲେ। ୧୩। ରକ୍ଷାକର। ୧୪। ସୌଭାଗ୍ୟହେତୁ।

वाति वातः[१] सदा तस्मै नमस्तुभ्यं नमोनमः सृजत्ययं जगत्सर्वं ब्रह्मरूपेण यः प्रभुः ॥१३८॥
पाति विष्णुस्वरूपेण रुद्ररूपेण तत्पुनः । कल्पान्ते संहरत्येवं तस्मै तुभ्यं नमोनमः ॥१३९॥
सर्वेशं सर्वभूपं त्वां सर्वकाम प्रदायिनम् सर्वदुःखान्तकं वेद्यं सर्वदा त्वां नमाम्यहम् ॥१४०॥

सूत उवाच

इति स्तुत्वा नृपश्रेष्ठस्पूर्णीं भूपोऽभवद्द्विजाः । तदा ब्रह्महरेरीशादाचार्य्यान् गृहधर्मिणः ॥१४१॥
सृष्ट्वा तान् विष्णुधर्माख्यान्[२] तत् पूजासु नियुक्तवान् अथो निजांशतः[३] सृष्ट्वा द्विधा विप्रद्वयं पुनः १४२
ब्रह्मकर्मणि युक्त्वैवमेकं च जलकार्य्यतः । अतो ब्रह्मा सुरान् सर्वानुवाच विजितेन्द्रियः ॥१४३॥
निजांशतोऽवतीर्य्याथ मनुजत्वेन भक्तितः । नीलाचलेशं लक्ष्मीशं यूयं सेवत तत्पराः ॥१४४॥
मद्द्वितीयपरार्द्धस्या समाप्तिः क्षितिमण्डले । ते देवा ब्रह्मणो वाच[४] मानुषीं तनुमाश्रिताः ॥१४५॥
निजांशेनावतीर्य्याथ सेवन्ते च मुहुर्मुहुः । तस्मात्तेषु मनुष्येषु देवताबुद्धिमादरात् ॥१४६॥
कुरुध्वं द्विजशार्द्दूला नरबुद्धिं रमां क्वचित् इत्युक्त्वा तान् सुरान् ब्रह्मा श्रीनीलाचलनायकम् ॥१४७॥
विष्णुं दारुस्वरूपं तं प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः । तदग्रादागतः[५] सर्वैर्नारदाद्यैः समं द्विजाः ॥१४८॥
आगत्योवास[६] सहसा नृसिंहस्योत्तरे विधिः प्रभोश्च दक्षिणे पार्श्वे महत्पुण्यविवर्द्धने ॥१४९॥
उषित्वा[७] तस्य भूपस्य मुखे दृष्टिमपातयत्[८] । इन्द्रद्युम्नस्ततो विप्रा ब्राह्मणं प्रणिपत्य सः ॥१५०॥
प्राञ्जलिविनयात्प्राह गन्तुमिच्छुर्विधेः पदम् । नमस्तेऽस्तु विधे भूयो नमस्ते पद्मयोनये ॥१५१॥
गन्तुं त्वया समं ब्रह्मंस्तवलोकं समुत्सहे[९] । इति ब्रुवन्तं तं भूपं ब्रह्मा स द्विजसत्तमाः ॥१५२॥
उवाच वचनं रामं शृण्वतां प्रीतिवर्द्धनम् । इन्द्रद्युम्नमहीपालं हरिभक्तिपरायणम् ॥१५३॥

ब्रह्मोवाच

हरेर्भक्तस्त्वमेवासि त्वं हि धर्मविदां[१०] वर विष्णोराज्ञां समागृह्य[११] यात्रास्ताश्च यथाक्रमम् ॥१५४॥
कुरुष्व नीलशैलेऽस्मिन् क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे । तथोपयात्रास्ता सर्वा वर्षमात्रं नृपोत्तम ॥१५५॥
रचयित्वा पुनस्त्वं हि गमिष्यसि हरेः पदम् ।

इन्द्रद्युम्न उवाच

चतुर्मुख नमस्तुभ्यं ब्रूहि संप्रति मां विभो ॥१५६॥

୧। ପବନ ବହୁଛି । ୨। ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମ ନାମରେ । ୩। ନିଜ ଅଂଶରୁ । ୪। ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ବଚନ । ୫। ତାଙ୍କ ଆଗରୁ ଚାଲି ଆସିଲେ ୬। ଆସି ବସିଲେ । ୭। ବସି । ୮। ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ । ୯। ଉତ୍ସୁକ । ୧୦। ଧର୍ମଜ୍ଞମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ । ୧୧। ଗ୍ରହଣ କର ।

विष्णोर्द्वादशयात्राणां विधिः कोऽवा स्मृति प्रभो तथोपयात्राः केनैव विधेया विधिनाऽब्जज ॥१५७॥
प्रत्यहं कीदृशी नीतिः कर्त्तव्या जगतां पते । विरलं तद्वद ब्रह्मन् यदि ते मय्यनुग्रहः ॥१५८॥

ब्रह्मोवाच

साधु साधु नृपश्रेष्ठ मतिस्ते विमलाजनि[१] । ततो गुह्यकथामेतां श्रोतुमिच्छसि सांप्रतम् ॥१५९॥
नीलाचलपतेः सौम्य प्रत्यहं यद्भविष्यति । तदहं त्वां ब्रवीम्याशु श्रूयतां नृपसत्तम ॥१६०॥
प्रथमं प्रत्यहं नीतिः प्रातरारभ्य यादृशी । श्रूयतां तद्विधानं वै सावधानतया त्वया ॥१६१॥
क्षपायाः[२] पश्चिमे यामे यथोक्तविधिना द्विज स्नातः सोऽपि जगन्नाथनिद्राभङ्गं प्रकल्पयेम् ॥१६२॥
स्थिते दण्डत्रये रात्र्याः शङ्खस्य निःस्वनैस्तदा पुरोद्वारं द्विधा कार्य्यं ताडयित्वा शनैः शनैः ॥१६३॥
प्रार्थयेत्कमलाकान्तं शयानं[३] धरणीपते । निद्रां मुञ्च सुरश्रेष्ठ नीलाचलपते प्रभो ॥१६४॥
प्रभातं सांप्रतं जातं सत्वया रूपभाक् भव । निद्राभङ्गान्महाबाहो ह्यपराधं क्षमस्व मे ॥१६५॥
प्रार्थयित्वेति दीपानां ज्वलनं च समाचरेत् । शीघ्रं पर्य्यङ्कहरणं न कुर्य्याच्च विलम्बतः ॥१६६॥
विष्णोरङ्गान्माल्यवतो वहिष्कुर्य्याच्छनैः शनैः[४] सुधौतसूक्ष्मवस्त्राभ्यां परिधानोत्तरीयके ॥१६७॥
रचयेज्जगदीशस्य ततो गन्धजलैर्नृप । क्षालयेद्वताग्रे च ततः पीठे स पूजकः ॥१६८॥
उपविश्यासनं कृत्वा भूतशुद्धिंसतःपरम् । प्रणवं मातृकाद्वन्द्वं कुर्य्याच्च विधिनार्चकः[५] ॥१६९॥
वलिपात्रस्य संस्कारं कृत्वा ह्यावाहनादिकम् कुर्य्याद्विधिवदाचार्य्यस्ततः कर्पूरवारिणा ॥१७०॥
मनसा देवदेवस्य मुखं नेत्रे च मार्जयेत् । मूलमन्त्रेण भो राजंस्ततः शुद्धजलैः पुनः ॥१७१॥
वौपड़ित्येव मनुना[६] गन्डूषान् रविसंख्यकान्[७] दद्याद्देवमुखं पश्चान्नाचार्य्यो भक्तितत्परः ॥१७२॥
दन्तकाष्ठस्य संस्कारं प्रणवेन विधाय सः । कवचेनाथ धृत्वा तत्स्वाहेति दन्तघर्षणम् ॥१७३॥
तोत गण्डूषनिचयं दत्वाथ नृपसत्तमः । हेम्ना वा रजतेनापि जिह्वोल्लेखन कर्म [illegible] ॥१७४॥
कृत्वा तथैव गण्डूषान् दद्यादाचर्य्य एव सः । घृतैर्मधुशिताभ्यां च पयसा च सुमन्थिते ॥१७५॥
युते दध्नि[९] परिष्कृत्य वीक्षणादिककर्मणा । ततस्तैर्वैदिकैर्मन्त्रैर्दधिक्रावण सञ्ज्ञकैः ॥१७६॥
प्रतिविम्बे जगद्भर्त्तुः स्नानं कुर्य्याद्विचक्षणः पुनः कर्पूरगन्धाद्यैः पुष्पैरेव सुवासितैः ॥१७७॥
अन्यैः सुवासितद्रव्यैर्युतैर्नीरैस्तथा हरेः । वस्त्रपूतैस्तथा भूप विधिवत्संस्कृतैः पुनः ॥१७८॥
प्रतिविम्बे तदा दत्वा किंचिदामलकद्रवम् । समुद्रज्येष्टामन्त्रेण स्नानं कुर्य्यात्प्रयत्नतः ॥१७९॥
मूलमन्त्रमुच्चार्य्यवर्य धात्वा रूपं हरेः परम् शुद्धसूक्ष्माम्बरं धृत्वा मार्जयेत्तत्र भूपते ॥१८०॥
वाजपेयाश्वमेधादिक्रतूनां[१०] यत्फलं स्मृतम् । तत्फलं नृपते तत्स्याद्विधिनाने न साम्प्रतम् ॥१८१॥

୧। ନିର୍ମଳ ହୋଇଛି। ୨। ରାତ୍ରିର। ୩। ସୁପ୍ତ। ୪। ଧୀରେ ଧୀରେ ବାହାର କରିବେ। ୫। ପୂଜକ।
୬। ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା। ୭। ବାରଥର। ୮। ଜିଭ ଛେଲିବ। ୯। ଦହିରେ। ୧୦। ଯଜ୍ଞର।

भक्तियुक्ताश्च ये मर्त्या जगन्नाथस्य भूपते । प्रातःस्नानं च पश्यन्ति गमिष्यन्ति पदं हरेः ॥१८२॥
पदे पदेऽश्वमेधानां फलं तेषां सुदुर्लभम् । गच्छन्ति भक्त्या ये मर्त्या हरेः स्नानावलोकने ॥१८३॥
तेषां नास्ति महीपाल गर्भयासः¹कदाचन । संसारवन्धनान्मुक्तिर्जायते नात्र संशयः ॥१८४॥
सूर्य्योदये यदा विष्णोरङ्गे माल्याम्बरादि यत् तत्सर्वं कण्टक प्रायं शल्यप्रायं च मन्यते ॥१८५॥
महाक्रोधें यदा विष्णु स्तदा भवति तेन वै । क्रोधे विष्णोः समुत्पन्ने राजादुःखी गतासुकः² ॥१८६॥
वंशास्तदीया नश्यन्ति न चैवान्तः प्रतिष्ठिताः ततोऽतिभक्तिसंयुक्तः कदा प्रीतोऽपि नो भवेत् ॥१८७॥
ततः प्रतिदिनं त्वं हि राजन् देवार्च्चने सदा सावधानो भव तावद्यावन्नीतिः समाप्यते ॥१८८॥

तस्य श्रीकमलासनस्य वचनं नानाघसम्मोचनं³
साधुनां हृदयाभितोपरचनं⁴चं चज्जगतपावनम् ।
विष्णो स्मानविधान कर्म तरसा संसारसारं नृपः
श्रुत्वां पङ्कजसम्भवं पुनरसौ पप्रच्छ⁵पूजाविधिम् ॥१८९॥

इति श्री सूतसंहितायां नौलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये
षष्ठोऽध्यायः

१। ପୂନର୍ଜନ୍ମ। २। ପ୍ରାଣନାଶ। ३। ପାପବିନାଶକ। ४। ହୃଦୟର ଆନନ୍ଦଦାୟକ। ५। ପଚାରିଲେ।

सप्तमोऽध्यायः

सूत उवाच

इन्द्रद्युम्नवचः श्रुत्वा तादृशं स प्रजापतिः । प्रातः पूजाविधिं विष्णोरुवाच[1] द्विजसत्तमाः ॥१॥

ब्रह्मोवाच

विष्णोस्त्रिकालपूजायाःविधिं शृणु नृपोत्तम । गुह्याद्गुह्यतरं[2] विष्णोरतिप्रीतिकरं[3] सदा ॥२॥

मन्त्रराजेन चेत्पूजा तदा स्याच्छतसंख्यकैः[4] उपचारैर्यथा कुर्यात्कतमः कथयामि तत् ॥३॥

स्नानानन्तरतः[5] कुर्य्यादर्चनं[6] कमलापतेः[7] । आदौ तण्डुलमुद्गानां[8] नारिकेलफलैर्यवैः ॥४॥

शर्कराभिश्च रम्भाणां[9] फलैः कन्दैरनुत्तमैः । नारिकेलैश्च जीरैश्च मरिचैर्जातिकाफलैः ॥५॥

लवङ्गैः सहितानां च पक्वानां शतपिण्डकान् कृत्वा शर्करसंसिक्तान्नारीकेल घृतैर्नृप ॥६॥

पुनर्जर्जरितान् कृत्वा[10] शतपिण्डान् हरेः पुरः स्थापयेदथ देवानां पञ्चानां शतपञ्चकम् ॥७॥

लक्ष्म्यर्थं दशकं तावत्क्रमात्संस्थापयेन्नृप । मन्त्रराजेन द्वात्रिंशदक्षरेण च देशिकः[11] ॥८॥

वलभद्रं च संपूज्य शतसंख्योपचारकैः । द्वात्रिंशदक्षरेणाथ मन्त्रराजेन तं हरिम् ॥९॥

पूजयेदुपचारैस्तैस्तन्नैवेद्यं समर्पयेत् । भुवनेश्वरीमन्त्रेण द्वादशाक्षरसंभृता ॥१०॥

भद्रां भद्रपदं भक्त्या पूजयेदवनीश्वर । त्रयोदशाक्षरेणाथ मन्त्रेण च सुदर्शनम् ॥११॥

सुदर्शनाभिधेनाशु[12] पूजयेच्च यथाविधि । लक्ष्मीमन्त्रेण राजेन्द्र चतुरक्षरसंभृता ॥१२॥

श्रियं[13] समर्चयेन्नित्यं भक्तिभावसमन्वितः । एतैर्मन्त्रैश्चरेत्पूजां शतसंख्योपचारतः ॥१३॥

कर्त्तव्यमेवं नैवेद्यं त्रिपु कालेषु सत्तमा[14] । ततो व्यतिक्रमः स्याच्चेदपराधो भवेन्नृप ॥१४॥

୧। କହିଥିଲେ। ୨। ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନୀୟ। ୩। ଅତୀବ ଆନନ୍ଦଦାୟକ। ୪। ଶତସଂଖ୍ୟକ। ୫। ସ୍ନାନପରେ।
୬। ପୂଜାକରିବେ। ୭। ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର। ୮। ଚାଉଳ ଓ ମୁଗ। ୯। ଗୁଡ ଓ କଦଳୀ। ୧୦। ଚକଟି।
୧୧। ଆଚାର୍ଯ୍ୟ। ୧୨। ଶୀଘ୍ର। ୧୩। ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ। ୧୪। ସାଧୁଶ୍ରେଷ୍ଠ।

जगन्नाथस्य सन्तोषो न भवेद्विधिहीनतः । पूजा च विफला जाता क्षीणायुर्नृपतिर्भवेत् ॥१५॥
अकाले च यदा पूजा तदैवं जायते ध्रुवम् । यथाकालेऽर्चितो विष्णुः प्रीतो भवति तत्क्षणम् ॥१६॥
नृसिंहमन्त्रराजेन जगन्नाथं यथा नृप । न पूजयेदशक्तस्तु तदा गोपाल मन्त्रतः ॥१७॥
दशाक्षरेण मन्त्रेणाभावे चाष्टादशाक्षरे । बलभद्रं वासुदेवं द्वादशाक्षरमन्त्रतः ॥१८॥
सुभद्रां नृपतिश्रेष्ठ भुवनेश्वरीमन्त्रतः । एकाक्षरेण विधिवत्पूजयेच्छुद्धमानसः ॥१९॥
सुदर्शनस्य मनुना[1] षडर्णेन[2] सुदर्शनम् । लक्ष्म्येकाक्षरमन्त्रेण[3] श्रियं च पूजयेन्नृप ॥२०॥
माधवस्य च देवस्य जगन्नाथस्य सांप्रतम् । विश्वधात्र्या महालक्ष्म्या भेदो नास्ति कदाचन ॥२१॥
तस्मान्माधवदेवस्य विश्वधात्र्याः क्षितीश्वर । न पूजनं पृथक्कार्य्यमतो धैर्य्यवतां वर ॥२२॥
अन्येषुत्सवकार्य्येषु तयोः कुर्य्यात्समर्च्चनम् । अथो विष्णो पाकशालानीतिं[4] शृणु नृपोत्तम ॥२३॥
यत्रान्नपाचिका लक्ष्मी भुंक्ते यत्र जगत्पतिः । तत्रैव यो विधिः कार्य्यस्तमाकर्ण्य[5] भूपते ॥२४॥
नित्यक्रियां समाचर्य गत्वाचार्य्यः सुसंयतः । पाकशालां समागत्य[6] धौतपादकरः शुचिः ॥२५॥
वैष्णवाचमनं कृत्वा सुधौते पाकमन्दिरे । प्रविशेत्पाकशालायां सूपकारजनैः सह ॥२६॥
सम्यक् धौतमिति ज्ञात्वाचार्य्यस्तत्र विधानतः । होमं कृत्वा प्रयत्नेन ततो पाकं[7] समाचरेत् ॥२७॥
एवं च प्रत्यहं कार्य्यमाचार्य्येण विशांपते । यदि किञ्चित्पूर्वपाकस्यान्नादिककणं[8] क्वचित् ॥२८॥
प्रमादात्तत्र चेत्पाको विष्णुग्राह्यो भवेन्नहि । तत्राधिकारिणः[9] सर्वे पूजकोऽपि नृपोऽपि च ॥२९॥
पच्यन्ते नरके घोरे सदाक्रोधाग्निना हरेः । तस्मात्पाकगृहं तावत्क्षालयेद्[10] यत्नतो नृप ॥३०॥
अज्ञाते यदि पाकः स्यात्पाकान्ते पूर्वपाकतः । अवशिष्टे पुनर्ज्ञाते तत्सर्वं च बहिः क्षिपेत् ॥३१॥
कदाचिद्विष्णवे दद्यान्नलोभान्नृपसत्तम । पुनर्धौत्वा तथा हुत्वा नवपाकं[11] समाचरेत्[12] ॥३२॥
एवं प्रतिदिनं कृत्वा विष्णोः पाकमन्दिरम्[13] । गोधूमचूर्णकैर्हस्तप्रमाणं स्थण्डिलं ततः ॥३३॥
अभावे तण्डुलैस्तावत्कुर्य्यादाचार्य्य एव सः । विधिना वैष्णवाग्नौ च होमं कृत्वा प्रयत्नतः ॥३४॥
चरुभिर्वैश्वदेवं च कुर्य्यादेवं दिने दिने । चरुहोमं वदेत्पाकः कर्त्तव्यश्चेति पावकम्[14] ॥३५॥
आचार्य्यस्तं पुनर्ब्रूयात्सम्यक्पाकं कुरु द्विजः । आचार्य्यस्य वचः श्रुत्वा चरुहोता सुसंयतः ॥३६॥
कुर्य्यात्पाकं मनोरम्यं जगद्भर्त्तुर्मुदे तदा । आदौ प्रणवमुच्चार्य्य ततः पात्राणि धौतयेत् ॥३७॥
स्मृत्वा[16] मन्मथबीजं[17] तु पात्रेषु जलपूरणम् । दशाक्षरणे मन्त्रेण क्षिपेच्च तण्डुलादिकम् ॥३८॥

---

୧ ମନ୍ତ୍ରରେ । ୨ ଷଡ଼ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ । ୩ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଏକାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ । ୪ ରନ୍ଧନବିଧି । ୫ ଶୁଣି । ୬ ଆସି ।
୭ ରନ୍ଧନ । ୮ ପୂର୍ବର ଅନ୍ନ । ୯ ପାକଶାଳା କର୍ମଚାରୀ । ୧୦ ଭଲଭାବରେ ଧୋଇବା ଉଚିତ । ୧୧ ନୂଆକରି ରନ୍ଧନ ।
୧୨ କରିବେ । ୧୩ ଶୀଘ୍ର ବିଜୟୀ । ୧୪ ଉତ୍ତମ । ୧୫ ଅଗ୍ନି । ୧୬ ସ୍ମରଣ କରି । ୧୭ କାମବୀଜ ।

लक्ष्मीबीजमथ स्मृत्वा कुर्य्यात्पात्रावरोहणम्[1] । विष्णोर्नामानि संकीर्त्य पूपादीन्[2] पाचयेद्द्विजः॥३९॥
नित्यस्नानान्तरं विष्णोराचार्यः पाकमन्दिरे । एवंविधि विधायासौ प्रत्यहं नृपसत्तम ॥४०॥
चरुहोतारमित्युक्त्वा[3] पाककर्मणि योजयेत् । अन्यथा चेद्वृथा पाकः पूजां तां हरिरेव सः॥४१॥
न गृह्णाति नृपश्रेष्ठ दैत्यग्राह्या[4] च सा भवेत् । राजा राष्ट्रं च संनश्येत् पूजा च विफला भवेत् ४२
विष्णुद्रोही च नृपतिर्निरयं ते प्रतिपद्यते । इत्थं न पाकनिष्पत्तिं कुर्यादार्यवर[5] प्रभोः ॥४३॥
तस्मात्त्वं सावधानोऽत्र भवितासि नृपोत्तम । होमाभावे यदा पाको जायते दैवयोगतः[6] ॥४४॥
तत्सर्वं दीर्घखातेषु पातनीयं प्रयत्नतः । पुनः पाकगृहं धौतं कर्त्तव्यमतियत्नतः ॥४५॥
विधिना विहिते होमे पाकं कुर्याद् यथाविधि । उत्सवेषु च तद्विष्णोः स्नानात् प्राग्[7] विजितेन्द्रियः
पाकालये कृते होमे पाकः स्यादतिनिर्मलः । यदा स्वयं तदा विष्णुः प्रीतः स्यादवनीधव[8] ॥४७॥
इत्थं च पाकनिष्पत्तिं कुर्यादार्यवर प्रभो । उत्सवव्यतिरेकेण विष्णोः स्नानात्पुरा नृप ॥४८॥
न कारयेत्पाकगृहे होमं पाकं कदाचन । वलात्कारेण चेत्पाको न प्रीतो जगतांपति ॥४९॥
इति पाकालयस्यास्य निर्णयं कथितं नृप । प्रासादस्याग्निकोणेऽपि कर्त्तव्या सुदृढ़ा हरेः ॥५०॥
पाकशाला मनोज्ञा च पिञ्जरीव[9] महायतिः[10] । लसत्समीपकूपा सा बद्धा जालकुलैर्दृढम्[11] ॥५१॥
उत्तरे पाकशालायाः कुर्यात्पाकमहोदयम् । न विशेयुर्यथा शूद्रास्ततो यत्नं महत् कुरु ॥५२॥
पाककर्मणि यो मर्त्त्योऽधिकारी तं जनं विना । न लंघयेत्कोऽपि विष्णोः पाकमन्दिरदेहलीम्[12] ॥५३॥
यतिनो ब्राह्मणाश्चैव सन्यासी ब्रह्मचारिणः । वानप्रस्थाश्च शूद्राश्च ये केचिच्च तथान्त्यजाः[13]
न केऽपि पाकशालां तै गच्छेयुश्च नरेश्वर । सावधानो भवान् भूत्वा पालयेत्पाकमन्दिरम्॥५५॥
यदा दैवात्पाकशालां यत्याद्याश्च विशन्ति त्वै । तदा तद्द्रव्यनिकरं दीर्घखातेषु पातयेत् ॥५६॥
विष्णोश्च पाकशालायां विकृतिश्चैकदेशतः[14] । जायते यदि तद्द्रव्यनिचयं निक्षिपेन्नृप ॥५७॥
पुनः शालाप्रतिष्ठां च कृत्वा होमं च कारयेत् । ततः पाको भवेत्तत्र सावधानो भवान् भवेत् ॥५८॥
यत्पात्रे नखसः केशाः कृमयः कीटयोनयः[15] । विद्यन्ते च तदा तत्तु पातयेन्नृपसत्तम ॥५९॥
शम्बुकाश्च[16] कपर्दाश्च[17] यदा पात्रे स्थिताः क्वचित् द्रव्याण्यपि च सर्वाणि विष्ण्वयोग्यानि[18] पातयेत्
दीर्घखाते ततो राजन् कुर्याच्छालापरिष्कृतिम् । यत्र स्थाने च यद्द्रव्ये वैगुण्यं यदि जायते ॥६१॥
तद्विष्णवे न देयं स्याद्द्याच्चेन्निष्फलं भवेत् । छेदनं पेषणं चैव चूर्णनं भञ्जनं तथा ॥६२॥

---

୧ ପାତ୍ର ଅବତରଣ । ୨ ନାନା ପ୍ରକାର ପିଠା । ୩ କହି । ୪ ଅସୁର ମାନଙ୍କ ଗ୍ରହଣୀୟ । ୫ ପାଚକ । ୬ ଦୈବାତ୍ ।
୭ ସ୍ନାନ ପୂର୍ବରୁ । ୮ ରଜା । ୯ ପଞ୍ଜୁରୀ ପରି । ୧୦ ବହୁତ । ୧୧ ଜାଲରେ ଦୃଢ ବନ୍ଧାଯାଇଥିବ । ୧୨ ଦ୍ୱାରର
ଏରୁଣ୍ଡି ବନ୍ଧ । ୧୩ ଅନୁକ୍ତଗୋଷ୍ଠୀ । ୧୪ କୌଣସି ଏକସ୍ଥାନ ଅଙ୍ଗହୀନ ହେଲେ । ୧୫ ନଖ, କେଶ, କୃମି, କୀଟ ।
୧୬ ଶାମୁକା । ୧୭ କଉଡ଼ି । ୧୮ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅଯୋଗ୍ୟ ।

4647

मीलनं जलसंयोगे कुट्टनं यद्विधीयते । द्रव्याणां विविधानां च तत्कुर्य्यात्पाकमन्दिरे ॥६३॥
अन्यत्र तु न कर्त्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन । तत्सर्वं नृपतिश्रेष्ठ न देयं विष्णवे कदा ॥६४॥
अन्यत्र च्छेदनादींश्च न नयेत्पाकमन्दिरम् । नियमेन भवेद्दोषः सावधानो भवेदतः ॥६५॥
कृष्णवर्णानि पात्राणि न नयेत्पाकमन्दिरम् सकण्टकानि[୧] वज्राणि क्षीरयुक्तानि वा नृप ॥६६॥
न कर्त्तव्यानि पाकार्थमिन्धानानि[୨] जगत्पतेः दृढानि शुष्कसत्वानि[୩] श्लक्ष्णानि[୪] कारयेद्बुधः ॥६७॥
हरिणोच्चतया चुल्ली कर्त्तव्या तद्विचक्षणैः । एवं च पाकनिष्पत्तिः कर्त्तव्या कमलापतेः ॥६८॥
प्रातःकाले ततः प्राज्ञः पूजां च द्विविधां चरेत् पुनः पञ्चोपचारैश्च देवेशं पूजयत्सुधीः[୫] ॥६९॥
पयोविकारं[୬] नैवेद्यं तथा लाजाविकारजम् शितानां नारिकेलानां विकारमयमुत्तमम् ॥७०॥
नव्यगव्यघृतैः[୭] सिक्तं दद्यान्नीलाचलेश्वरम् प्रातः पूजनसङ्गे वा पूजयेद्वा पृथङ् नृप ॥७१॥
प्रातश्चतुर्विंशतिभिरुपचारैर्मनोहरैः[୮] । पूजा स्याज्जगदीशस्य यैस्तान् श्रृणु महीपते ॥७२॥
आसनं प्रथमं दद्यात्ततः स्वागतमुत्तमम् । पाद्यमर्घ्यं च भूपाल तथैवाचमनं पुनः ॥७३॥
मधुपर्कं ततो दद्यात्पुनराचमनं शुभम् । स्नानं च वसनं स्फीत[୯]तथा यज्ञोपवीतकम्[୧୦] ॥७४॥
उत्तरीयं ततो भूषां गन्धपुष्पे ततः क्रमात् । तथा धूपं च दीपं च दद्यात्तस्मै मुरारये[୧୧] ॥७५॥
पुनः पाद्याचमौ दद्यात्ततो नैवेद्यमादरात् । अपोशानं[୧୨] ततो भूप मुखे नीराजनार्पणम् ॥७६॥
तत स्तुतिं समाचर्य[୧୩] पुनः कर्पूरवर्त्तिभिः[୧୪] नीराजनं ततः कुर्यात्सप्ताबृत्त्या च देशिकः ॥७७॥
ततस्ताम्बूलदानं स्यात्सात्सन्नार्च्चा ततश्चरेत् चन्दनादिप्रदीपान्तैस्ततो पूर्वाक्षतार्पणम्[୧୫] ॥७८॥
एवं यजेद्देवदेवं त्रिषु कालेषु सत्तमः । अथ पूजास्थानशुद्धिं श्रृणु भूप समाहितः ॥७९॥
सुवासितैः शुद्धजलैः क्षालयेद्देवतापुरः । चारुतण्डुलचूर्णेन मेखलात्रितयं[୧୬] लिखेत् ॥८०॥
हस्तत्रयप्रमाणेन शोभनं देवताग्रतः । आचार्यः सहसा कुर्याद्द्विहस्तां मेखलां पुनः ॥८१॥
अग्रे सुदर्शनार्थं च ततो लक्ष्म्यर्थनाचरेत् । जगन्नाथस्य पङ्क्त्यन्ते[୧୭] हस्तमात्रं च मेखलाम् ॥८२॥
एवं पञ्चविधं स्थानं कर्त्तव्यं भो नरेश्वर । तत्र तत्र पदे रम्यं पृथग्रम्भादलं[୧୮]क्षिपेत् ॥८३॥
पात्राणामुपरि क्षिप्तं पृथक् चीनांशुकं[୧୯]क्षिपेत् सौवर्णं राजतं वापि पित्तलस्य च वा पुनः ॥८४॥
पात्रं तत्रापि संस्थाप्य दीपान् प्रज्वालयेत्पुरः उच्चस्थाने च रचयेद्भूप गव्यघृतान्वितान्[୨୦] ॥८५॥
आचर्य्यः कथयेत्तत्र प्रतिहारांस्ततःपरम् । आनयध्वं[୨୧] च नैवेद्यं पाकमन्दिरदेशतः ॥८६॥

୧। କଣ୍ଟକଯୁକ୍ତ। ୨। ଜାଳେଣି। ୩। ଶୁଖିଲା। ୪। ଢାଲୁଆ। ୫। ବିଦ୍ୱାନ୍। ୬। ଦୁଗ୍ଧଜାତ।
୭। ନୂଆ ଗୁଆଘିଅ। ୮। ସକାଳେ ଚବିଶ ଉପଚାରରେ ୯। ଶୁଭ୍ର ଓ ବିସ୍ତୃତ। ୧୦। ପଇତା। ୧୧। ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ।
୧୨। ଆଚମନ। ୧୩। କରି। ୧୪। କର୍ପୂର ବତି ଦ୍ୱାରା। ୧୫। ଦୂବ ଚାଉଳ ଅର୍ପିତ ହେବ। ୧୬। ତିନିଗାର।
୧୭। ଧାଡି ଶେଷରେ। ୧୮। ଅଲଗା ଅଲଗା କଦଳୀ ପତ୍ର। ୧୯। ପଟ୍ଟବସ୍ତ୍ର। ୨୦। ଗୁଆଘିଅ ଯୁକ୍ତ।
୨୧। ଆଣ।

आचार्य्यादेशतस्तावत्प्रतिहाराश्च[1] सत्वराः पाकशालां समागत्य वदेयुः पाककारकान्[2] ॥८७॥
प्रातः पूजोचितं तावन्नैवेद्यं च समानय । इत्येवं ते वदेयुस्तान् जगदीशकृते नृप ॥८८॥
प्रतिहारवचः श्रुत्वा चरुहोता जवान्मुखम्[3] । वस्त्रेणाच्छाद्य[4] हस्तौ च पादौ प्राक्षाल्य यत्नतः ॥८९॥
सम्यगाचम्य[5] तद्विष्णोः स्मरणं कृतवान् पुनः वस्त्रावृतं दिव्यभोगं गृहीत्वा देवसन्निधिम् ॥९०॥
नातिवेगेन मन्देन सधीरं स समानयेत् । पार्श्वयोरुभयोरेतैः प्रतिहारैश्च गर्ज्जितैः ॥९१॥
नीत्वा भोगं पंक्तिमध्ये स्थापयेच्च पृथक् पृथक् लक्ष्मीपतेः सुखार्थं च श्रद्धां भक्तिं वहन् हृदि[6] ॥९२॥
मापसम्बन्धिकं पूपं खेचरान्नं[7] मनोरमम् । घृतजर्जरितं भूप शर्करान्नं तथैव च ॥९३॥
माषाणां तण्डुलानां च पृथक् पूपं महोदय । उभयोः परिसंयोगाच्चान्यत्पूपं नृपोत्तम ।९४॥
हिङ्गुजीरकसज्जातिफलार्द्रकलवङ्गकैः[8] । नारिकेलफलैस्तावल्लवणेन च रञ्जितम् ॥९५॥
नव्यगव्यघृतैः पक्वं पूपं नानाविधं बहु । मनोहरं प्रकुर्य्याद्वै सुवासितजलं पुनः ॥९६॥
एवं बहुविधं भोगं स्थापयेत्तत्र तत्र सः । अथेरितं[9] पात्रहोता धौतपादकरः[10] शुचिः ॥९७॥
आचार्य्यो वैष्णवागम्य धौतशुक्लौत्तरीयकः परिधायांशुकं[11] शुद्धं शुक्लं पूजार्थमाचरेत् ॥९८॥
कुण्डलीमुद्रिकायुक्तः[12] कृतोर्ध्वपुण्ड्रकस्तथा[13] शङ्खचक्राङ्कितः श्रीमान् पूजागारे[14] विशेद्सौ[15] ॥९९॥
भैरवं पार्थयेत्पूर्वमेकवारं नमेद्धरिम् । ततः प्रदक्षिणं कृत्वा प्रार्थयेत्परमेश्वरम् ॥१००॥
संप्रार्थ्य कमलाकान्तं चेलासनवरे[16] वसन् । सिंहासनोपरि श्रेष्ठे स्वस्तिकासनतां[17] दधत् ॥१०१॥
उत्तराभिमुखः प्राज्ञो वारिणा च सुगन्धिना । सिंहासनं प्रथमतो धौतं कृत्वा स पूजकः ॥१०२॥
स्वस्थचित्तो भवेत्तस्मै पात्रहोता ददौ पुनः । पूजापात्राणि धौतानि ततः पूजक दक्षिणे ॥१०३॥
जलपात्रं करे धृत्वा ब्रह्मासौ मत्कमण्डलुम् । चिन्तयित्वा तदुदकमाचार्य्याय निवेदयेत ॥१०४॥
पूजावसानपर्य्यन्तं तिष्ठेत् पूजकसन्निधौ । ब्रह्माख्याचार्य्यवचनं कुर्य्यादार्य्यजनोत्तम ॥१०५॥
ततोऽर्चकः सावधानो विधिवत्पूजयेद्विभुम् नैवेद्यद्रव्यनिचयं स्थापयेन्मण्डलेषु च ॥१०६॥
न बाह्ये मण्डलानां च स्थापनीयं कदाचन । यदा बाह्ये स्थितं दैवं नैवेद्यं मन्डलस्य च ॥१०७॥
बहिष्कुर्य्यादन्यथा चेद्भोज्यं तद्राक्षसादिभिः भोगस्थापनकालेऽपि मुखं लपति[18] चेत्पुनः ॥१०८॥
पादेन लेपनं[19] वापि नैवेद्योपरिभाषणम् । यवनीयकथा[20] जाता नैवेद्यनिकटे तदा ॥१०९॥

୧। ପ୍ରତିହାରୀ। ୨। ପାଚକମାନଙ୍କୁ। ୩। ଶୀଘ୍ର ମୁହଁକୁ। ୪। ବସ୍ତ୍ରରେ ଆଚ୍ଛାଦନ କରି। ୫। ମୁଖ ପ୍ରକ୍ଷାଳନ କରି। ୬। ହୃଦୟରେ। ୭। ଖେଚେଡ଼ି। ୮। ହେଙ୍ଗୁ, ଜୀର, ଜାଇଫଳ, ଅଦା ଓ ଲବଙ୍ଗ। ୯। କହିବା ଅନୁସାରେ। ୧୦। ଗୋଡ଼ହାତ ଧୋଇ। ୧୧। ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରି। ୧୨। କୁଣ୍ଡଳ ଓ ମୁଦ୍ରିକା ଯୁକ୍ତ। ୧୩। ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ପୁଣ୍ଡ୍ର ତିଳକ ଧାରଣ କରି। ୧୪। ପୂଜାଗୃହରେ। ୧୫। ପ୍ରବେଶ କରିବେ। ୧୬। କପାସ ତୂଳା ତନ୍ତ ଆସନରେ। ୧୭। ସ୍ୱସ୍ତିକ ଆସନରେ। ୧୮। କଥା କହିବା। ୧୯। ପାଦରେ ଲେସିବା ୨୦। ଯାବନିକ ଗପ କହିବା।

तन्नैवेद्यं बहिष्कृत्य दीर्घखाते निपातयेत् । पंक्तिं पंक्तिन लग्नां च स्थापयेच्चपृथक् पृथक् ॥११०॥
नैवेद्योपरि नैवद्यं स्थापनीयं न वै नृप । पूजाकर्मणि यद् व्यमक्षेप[१] स्यादतन्द्रितः[२] ॥१११॥
पात्रहोता च तद्द्यात्सावधानतया स्थितः । आचार्य्येण यदुक्तं स्यात्तत्कर्त्तव्यं च सादरम् ॥११२॥
चरुहोता ब्रह्मणा च पात्रहोतान्यसेवकैः । तत्राधिकारिभि सर्वैः कर्त्तव्यं पूजनेरितम् ॥११३॥
पञ्चरात्रविधानेन पूजयेदर्चकः शुचिः । अभावे वैदिकैर्मन्त्रैः स्तोत्रैः सं पूजयेद्धरिम् ॥११४॥
परमेशस्य पुरतश्छत्रं चामरसंचयम् । धृत्वा च व्यजनं त्रासं धारयेद्भक्तिभावतः ॥११५॥
शङ्खानां निःस्वनं तावन्मधुरीनिस्वनं तथा । काहालवीणानिलयं कारयेत्तालनिःस्वनम्[३] ॥११६॥
घण्टामर्दलयो रावः पूजायां प्रत्यहं नृप । पूजावसानपर्य्यन्तमेवं स्यान्नृत्यगीतके ॥११७॥
एवं महोत्सवं कुर्य्यापूजायां च रमापते । विधिमेतादृशं[४] कर्त्तुं नो शक्यं चेद् यथा नृप ॥११८॥
तदा प्रतिनिधिं कुर्य्याद्विप्रं किञ्चित्सुधार्मिकम् । तव प्रतिनिधिः सोऽयं सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥११९॥
स्वर्णदण्डधरः श्रीमान् कारयेत्पूजनं हरेः । जगदीशाग्रतः स्थित्वा परं तद्भक्तितत्परः ॥१२०
अन्वेषणं[५] च पूजायाः कुर्य्याद्भक्त्या नृपोत्तम । आचार्य्येण यदुक्तं स्यात्कुर्य्यान् प्रतिनिधिः स्वयम्
एवं साक्षाज्जगदीशोऽयमिति मत्वा च पूजनम् । तद्भाषणे सावधानस्तव प्रतिनिधिः पुमासान् ॥१२२॥
जगन्नाथे सुरश्रेष्ठे भक्तिं ज्ञात्वा सदादरात्[६] । पूजावसानपर्य्यन्तमग्रे तिष्ठेज्जनैः सह ॥१२३॥
एवं प्रतिदिनं पूजां त्रिकालं कारयेद्धरेः । अधिकारिं विना कश्चिन्नविशेत्पूजनालयम् ॥१२४॥
पूजालयस्य पुरतस्त्वेकमालय[७]मादरात् । निरोधयेत्पुरं धीमान् पूजाकाले श्रियः पतेः ॥१२५॥
द्वारपालैस्तदा सम्यग्जागरुकतया स्थितः । पूजायाः समये यावद् यतिश्च ब्राह्मणोऽपि वा ॥१२६॥
अन्ये केतदिवतशयुश्चेत्तद्भोगं बहिःक्षिपेत् । पुनः स्नानं समाचर्य्य पूजकस्तत्परः शुचिः ॥१२७॥
तदालयं जलैर्धौतं स्थापयेत्परमेश्वरम् । नानाविधैश्च नैवेद्यैस्तोषयेत्कमलापतिम् ॥१२८॥
यदा लोभाच्च सा पूजा कार्य्याचार्य्येण भो नृप नैवेद्यं तत्र तत्सर्वं दैत्यभोग्यं न संशयः ॥१२९॥
आचार्य्यः सोऽपि दैत्यः स्याद्दिव्यं वर्षशतं भ्रमन् तन्नैवेद्यं जगन्नाथं प्रतिदत्तं यदा नृप ॥१३०॥
राज्ञा तद्दोषतो विष्णोर्द्रोहकर्मसमर्जितम्[८] । पुत्रदारैर्विहीनस्तु स राजा दुःखितो भवेत् ॥१३१॥
नरकं प्रतिपद्येत परत्र[९] परिदुस्तरम् । अतोऽपराधिनां दण्डं कुर्य्याच्छास्त्रोक्ततो नृप ॥१३२॥
प्रातः पूजा जगद्बन्धोरेवं च नृपसत्तम । यदुक्तुं विधिना तत्तन् कार्य्यं तु सुसमाहित[१०] १३३

---

୧ ଯାହା କ୍ଷେପଣୀୟ ନୁହେଁ । ୨ ନିରଳସଭାବେ । ୩ କାହାଳ ଧ୍ୱନି । ୪ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବିଧିବିଧାନ । ୫ ଦେଖାଶୁଣା । ୬ ସର୍ବଦା ଆଦର ସହିତ । ୭ ଦର୍ଶନମଣ୍ଡପ ବା ନାଟ୍ୟଶାଳା । ୮ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦ୍ରୋହଜନିତ । ୯ ପରକାଳରେ । ସ୍ଥିର ଚିତ୍ତରେ ।

सूत उवाच

ये मर्त्त्याः प्रतिवासरं भगवतो लक्ष्मीपतेः सादरं
प्रातः पूजनकर्म तद् विधियुतं शर्मप्रदं[१] भो द्विजाः ।
वीक्ष्यन्ते[२] क्षितिमण्डले भृशतरं श्रृण्वन्ति जल्पन्ति वा
ते नूनं भवसागरं[३] द्रुततरं[४] संतीर्य्य[५] विष्णोः प्रियाः ॥१३४॥

इति श्रीसूत संहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्नस्तदा भूपो यथाविधि विधेर्मुखात्[६] । प्रातःपूजां समाकर्ण्य[७] कृतार्थोऽभूद्विजोत्तमाः ॥१॥
ततो मध्याह्नपूजाया विधिं पप्रच्छ सद् विधिम् । भक्तानां प्रवरो[८] यस्मात्सोऽयं नृपशिरोमणिः ॥२॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

तव प्रसादाद्ब्रो ब्रह्मन् प्रातः पूजा मया श्रुता । मध्यमार्च्चां[९] यथा विष्णोस्तथा त्वं वद तत्त्वतः ॥३॥
नीलाचलपतेः सम्यक् मध्याह्नपूजनं हरेः । कीदृशं तद् विधिः को वा कथयाशु महामते ॥४॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रजापतिरसौ द्विजाः । ज्ञात्वा भक्तिं दृढ़ां विष्णौ तदा तद् वक्तुमारभेत् ॥५॥

ब्रह्मोवाच

अथ मध्याह्नपूजाया विधिं शृणु नृपोत्तम । समासतः प्रवक्ष्यामि[१०] नीलाचलपतेर्हरेः ॥६॥
ततो मध्याह्नसमये माल्यवस्त्रादिकं शनैः । विष्णोरङ्गाद् बहिष्कृत्य पूर्ववद् भूषयेत्पुनः ॥७॥
पूर्ववत् स्थानसंस्कारं यथाविधि विधाय[११]च । प्रतहारेरितो होता चरूणां पूर्ववच्चरन् ॥८॥
मध्याह्नयोगं नैवेद्यं पूर्ववत् स्थापयेत् पुनः । प्रथमं दिव्यमन्नं च घृतैर्जर्जरमुत्तमम् ॥९॥
लवणेन युतं स्फीतं मुद्गव्यञ्जनसंयुतम् । शाल्यन्नं च नृपश्रेष्ठ नानाव्यञ्जनसंयुतम् ॥१०॥

---

୧ ସୁଖଶାନ୍ତି ପ୍ରଦ । ୨ ଦେଖନ୍ତି । ୩ ସଂସାର ରୂପ ସମୁଦ୍ର । ୪ ଶୀଘ୍ର । ୫ ପାର ହୋଇ । ୬ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ମୁଖରୁ । ୭ ଶୁଣି । ୮ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୯ ମଧ୍ୟାହ୍ନକାଳୀନ ପୂଜା । ୧୦ କହୁଛି । ୧୧ ହରି ।

नानाविधं मनोरम्यं घृतपाचितमुत्तमम् । पूपोत्करं तथा दुग्धं कर्पूरद्रवसंयुतम् ॥११॥
पयोविकारं नृपते शर्कराक्षोदजर्जरम्[1] । एतादृशं हृषीकेशं नैवेद्यं च समर्पयत् ॥१२॥
उपचारैस्तथा शङ्खैः पूर्ववत्पूजयेद्धरिम् । महोत्सवं तथा कुर्य्यात्पूर्ववत्पुरतो हरेः ॥१३॥
पूजासमयदत्तानि माल्यवस्त्राणि भूपते । पूजान्ते च बहिष्कुर्य्यान्मन्दं मन्दं हरेस्तनोः[2] ॥१४॥
पुनर्गात्राणि तद्विष्णोर्माल्यवस्त्रैश्च भूषयेत् ततः स्तुत्वा जगन्नाथं चतुर्वर्ग प्रदायकम् ॥१५॥
दिव्यपर्य्यङ्कतल्पेषु पृथक् सुस्वापयेद्बुधः । आरात्रिक वर्त्तिकाभिः पिष्टस्य च समाचरेत् ॥१६॥
जगन्नाथस्य सुस्वापं ततः कुर्य्याद्विचक्षणः । दीपस्यनिर्वाणं कृत्वा[3] कपाटादानमाचरेत्[4] ॥१७॥
एवं हरेः स्वापनं[5] च कर्त्तव्यं प्रत्यहं मुदा । सन्ध्यायाः पूर्वं तोदन्डे स्थिते तद्द्वारमोचनम् ॥१८॥
पर्य्यङ्कतल्पाहरणं दीपानां ज्वलनं तथा । तत्राधिकारिभिः सर्वैः सेवकैः कार्य्यमादरात् ॥१९॥
ततः सान्ध्यादिकं[6] कर्म कृत्वाचार्य्यः सुसंजतः सन्ध्यायां पूजयेद्भक्त्या पूर्ववन्नृपसत्तम ॥२०॥
सन्ध्यार्चने क्षालितान्नं[7] सदध्याद्रकजीरकम्[8] लवणेन युतं शीतं दद्याद्दैत्याभये मुदा ॥२१॥
शाकं घृतादिभिर्य्युक्तं मञ्जुलाम्लरसं तथा । अन्नं नानाविधं पूपं घृतपक्वमनुत्तमम् ॥२२॥
चूर्णीभूतसितायुक्तं केशवाय प्रयच्छयेत्[9] । रात्रौ क्षालितमन्नं च शाकाम्लव्यञ्जनान्वितम्[10] ॥२३॥
नानावर्णं च पूपं च देयं कृष्णाय नोष्म तत् तप्तान्नदाने[11] सन्ध्यायां न प्रीतोऽपि कदा प्रभुः ॥२४॥
तस्मान्न देयं तप्तान्नं नक्तं वै विष्णवे नृप । एवं त्रिकालपूजां च कुर्य्याद्विष्णोः परात्मनः ॥२५॥
यत्र यत्र च पूजायां यादृदशी भावना भवेत् । तद्वक्तव्यं नृपश्रेष्ठ मत्तः शृणु समाहितः[12] ॥२६॥
प्रातःकाले प्रथमतः श्रीवृन्दावनभावनाम् । तत्रस्थं केशवं ध्यायेद्बालरूपिणमव्ययम्[13] ॥२७॥
मध्याह्नपूजने विष्णुं तं कैशोरदशान्वितम्[14] श्रीवृन्दावनगं ध्यायेत्कोटिकन्दर्पसुन्दरम् ॥२८॥
सायाह्ने द्वारवत्यां च स्थितं वै मुरवैरिणम् रुक्मिणीसत्यभामादिप्रेमोल्लासकरं हरिम् ॥२९॥
ध्यायेत्तथा पूजकोऽसौ त्रिषु कालेषु सत्तम । पूजनानन्तरं श्रीशं[15] प्रतिदद्यादनुत्तमम्[16] ॥३०॥
ताम्बूलं चान्यथा देवः प्रीतोऽयं न भवेत्प्रभुः प्रातर्मध्याह्नयोर्भूप कर्पूरोल्लासिवर्त्तिभिः ॥३१॥
नीराजनं च कर्त्तव्यं सप्तवर्त्या[17] तथा त्रिषु सायाह्नेऽपि तथा कुर्य्यादाचार्य्यः कार्य्यकोविदः[18] ॥३२॥

୧। ମିଶ୍ରି ଚୂନା ମିଶ୍ରିତ। ୨। ଠାକୁରଙ୍କ ଦେହରୁ। ୩। ଘାପଲଗାଇ। ୪। କବାଟ ବନ୍ଦ କରିବେ। ୫। ଶୟନ ୬। ସାୟଂକାଳୀନ ବିଧି। ୭। ପଖାଳ। ୮। ଦହି ଅଦା ଓ ଜିରା ସହିତ। ୯। ସମର୍ପଣ କରିବେ। ୧୦। ଶାଗ ଖଟା ଓ ତରକାରୀ ସହିତ। ୧୧। ଗରମ ଅନ୍ନ ଦେଲେ। ୧୨। ସ୍ଥିରଭାବରେ ୧୩। ବାଳକ କୃଷ୍ଣ। ୧୪। କିଶୋର କୃଷ୍ଣ ୧୫। ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ୧୬। ଶ୍ରେଷ୍ଠ। ୧୭। ସାତବାର। ୧୮। କର୍ମକାଣ୍ଡବିତ୍।

अधिकं निष्कावर्त्या नीराजनमथाचरेत् । महानीराजनं राजन् रुक्मपात्रे[1] तथाचरेत् ॥३३॥
एवं चतुर्विधं विष्णोर्नीराजनमकल्मषम् । एवं त्रिकालपूजां यो भक्तिश्रद्धान्वितो नृपः ॥३४॥
कारयेद्वै सदा विष्णोर्ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः फलं तस्य प्रवक्ष्यामि शृणु मत्तो[2] जनेश्वर ॥३५॥
वाजिमेधसहस्रस्य लक्षगोदानकस्य च । रथदानायतस्यास्य लक्षदानस्य यत्फलम् ॥३६॥
तत्फलं समवाप्नोति[3] जगदीशार्चनान्नृप । कोटिकल्पनिवासं च प्राप्नुयाद्विष्णुमन्दिरे[4] ॥३७॥
जगन्नाथस्य यः पूजां त्रिषु कालेषु तद्विधाम् । भक्तिश्रद्धान्वितः पश्येत्स याति परमं पदम् ॥३८॥
त्रिकालपूजने यत्तु तुलसीदलमर्पयेत् । तद्घ्राणं प्राप्तमात्रेण महापापात् प्रमुच्यते[5] ॥३९॥
विष्णुः प्रीतमना भूत्वा तस्मै दद्यात्स्वकं पदम् कुष्ठव्याधियुतो मर्त्यो भक्षणं कुरुते यदि ॥४०॥
तस्माद्विमुक्तो मासेन कामवत्सुन्दरो भवेत् यत्र यत्र च नैवेद्यं कथितं यज्जनेश्वर ॥४१॥
तस्य व्यतिक्रमे पूजा विफला जायते ध्रुवम् । जगन्नाथेऽपि देवेशो न प्रीतस्तद्व्यतिक्रमे ॥४२॥
अतो यथोक्तनैवेद्यं कर्त्तव्यं तत्तु यत्नतः । यथाकालं भगवतः पूजनं विधिवद्धरेः ॥४३॥
कालव्यतिक्रमे पूजां न गृह्णाति कदाचन । सावधानतया तिष्ठ त्वं चैवात्र प्रपूजने ॥४४॥
कालव्यतिकृतां[6] तावज्जनानां दन्डकृद्भव । दन्डाभावे यतः सर्वं निष्फलं जायते नृप ॥४५॥
पूजानन्तरतो[7] रात्रौ देवाङ्गान्माल्यमम्बरम् वहिष्कृत्य पुनर्देयं सूक्ष्ममन्यद्वराम्बरम्[8] ॥४६॥
माल्यान्यन्यानि दिव्यानि भूषणानि[9] तदा नृप कस्तुरीपङ्ककलितैर्गन्धव्याप्तदिगन्तरैः ॥४७॥
सर्वाङ्गं लेपयेद्भक्त्या[10] कर्पूरान्वितचन्दनैः । नानाप्रसूनरचितैः सुवृत्तैः कृतदिङ्मुखैः ॥४८॥
माल्यैरतुल्यरचनैर्वेशं कुर्य्यान्मनोहरम् । गीते नृत्ये[11] पुरतो[12] जायमाने मुहुर्मुहुः ॥४९॥
आकल्परचनां कुर्य्यात्पश्यतां पापनाशिनीम् कर्पूररजसा सिक्तं कुर्य्यात्सर्वाङ्गमुत्तमम् ॥५०॥
ततश्चतुर्थपूजां च कुर्य्यात् पञ्चोपचारतः । नक्तं तु सप्तघटिकाभ्यन्तरे पूजनं हरेः ॥५१॥
दिव्यपायसनैवेद्यं काले तस्मिन् घृतान्वितम् शर्कराक्षोदसम्पूर्णं कर्पूरद्रववासितम् ॥५२॥
घृतपाचितसत्पुप्रं[13] नानावर्णं मनोहरम् पूपोत्करं तथा दिव्यं दद्याच्छ्रीपतये[14] नृप ॥५३॥
चतुर्थकालपूजायां भावयेन्मुरवैरिणम् । रासमण्डलमध्यस्थं[15] गोपीवृन्दनिषेवितम्[16] ॥५४॥
नीलजीमूतसंकाशं पूर्णेन्दुप्रतिमाननम् । शोणाधरलसद्वेणुं[17] विकचाम्बुलोचनम् ॥५५॥
मयूरचन्द्रिकोल्लासि चूडान्तः स्फुरिताकृतिम्[18] नानाभूषणसन्नद्धं दिव्यपीताम्बरं हरिम् ॥५६॥
एवं तं पूजयित्वा तु द्विवारं पूजयेत्ततः । पूजयेदेकवारं वा भूपसत्तम सर्वदा ॥५७॥

---

୧ ସୁବର୍ଣ୍ଣପାତ୍ରରେ । ୨ ମୋ ଠାରୁ । ୩ ପାଇବେ । ୪ ବୈକୁଣ୍ଠରେ । ୫ ମୁକ୍ତି ମିଳେ । ୬ ବିଳମ୍ବରେ ବସୁଥିବା । ୭ ପୂଜାପରେ । ୮ ଉତ୍ତମ ବସ୍ତ୍ର । ୯ ଅଳଙ୍କାର । ୧୦ ଭକ୍ତିରେ ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ଲେପନ କରିବ । ୧୧ ଗୀତ ଓ ନାଚ । ୧୨ ସମ୍ମୁଖରେ । ୧୩ ଘିଅରେ ଛଣାଯାଇଥିବା । ୧୪ ଶ୍ରୀପତିଙ୍କୁ ଦେବେ । ୧୫ ରାସମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ଥିବ । ୧୬ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେବିତ । ୧୭ ରକ୍ତ ଅଧରରେ ବଂଶୀ ଯୁକ୍ତ । ୧୮ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଶରୀର ।

रात्रौ वा सप्तघटिकाभ्यन्तरे पूजनं हरेः । न जायते यदा प्रीतो जगदीशस्तथा न हि ॥५८॥
निरूपितविधानानां पूजार्थं[1] पालनं कुरु । यथा व्यतिक्रमो न स्यात्सावधानः क्षितौ भव ॥५९॥
असम्भवो[2] यदा भूप द्रव्याणां जायते ध्रुवम् । तदा यामद्वये कुर्य्यात्सपर्य्यां[3] कमलापतेः ॥६०॥
तदूर्ध्वं च भवेद्देवो न गृह्णाति कदाचन । सा सपर्य्या राक्षसानामुपभोग्या-भवेद्ध्रुवम् ॥६१॥
विष्णुः क्रोधयुतोऽपि स्यात्पूजा सा विफला भवेत् । राजा राज्यं च मन्त्री च तथा प्रतिनिधिः पुमान् ६२
पूजकः पाककर्त्ता च ते नश्यन्ति नराधिप । परत्र नरके घोरे ते पतिष्यन्ति नान्यथा ॥६३॥
भव[4]त्वं संयतो यावन्नस्यात्कालव्यतिक्रमः । देवाग्रं पालयित्या तु वारिणाथ सुगन्धिना ॥६४॥
तत्प्रोञ्छनं[5] च कर्त्तव्यं सुपुष्पाणि समन्ततः । पातयेत्पद्मपत्राक्षप्रीतये चन्दनादिकम् ॥६५॥
स्थापयेत्तत्र पर्य्यङ्कं तत्र तल्पं मनोरमम् । लक्ष्मीविष्णुप्रतिकृतिं[6] जगदीशपुरस्ततः ॥६६॥
स्थापयेदतिभक्त्याथ पयःपेटीसमर्पणम् । ततस्ताम्बूलदानं च ततः कर्पूरवर्त्तिभिः ॥६७॥
ततः पिष्टकवर्त्त्या च प्रभुं नीराजयेन्नृप । एतन्नीराजनयुगं स्वापकाले[7] जनार्द्दनम् ॥६८॥
भक्त्या संदर्शयेद्देवो यतः प्रीतो महीपते । ततस्तां प्रतिमां विष्णोः स्थापयेद्गरुडाग्रतः ॥६९॥
पयःपेटीं समर्प्याथ ताम्बूलार्पणमाचरेत् । नीराजनं तथा कुर्य्यात्ततः कर्पूरवर्त्तिभिः ॥७०॥
पिष्टकावर्त्तिभिस्तावत्कुर्य्यादारात्रिकं पुनः । स्वर्गागतामराणां च तावत्काले विसर्जनम् ॥७१॥
ततस्तां प्रतिमां दिव्यां वस्त्राच्छादितवर्त्मनि[8] । गृहीत्वा तत्र पर्य्यङ्के स्थापयित्वा क्षणं नृप ॥७२॥
ततस्तां स्वपदे रक्षेत्ततश्च प्रार्थयेद्धरिम् । भगवन्तं ततस्तल्पे शायमानं विचिन्तयेत् ॥७३॥
परत्रया[9] श्रिया पुष्टं ततो बद्ध्वा कपाटकम् । ततः प्राकारमध्येऽपि निःशङ्कं च प्रचारयेत् ॥७४॥
एतादृशं विधिं नित्यं भूप सम्यक् चरेद्बुधः । सावधानेन कर्त्तव्यं पालनीयं त्वया पुनः ॥७५॥

सूत उवाच

इत्येवं गदितस्तस्माद् ब्राह्मणस्तत्त्ववादिनः । पूजानिर्णयमाकर्ण्य कृतार्थः सोऽभवद्द्विजाः ॥७६॥
दिनान्तव्यापिनी[10] नीतिं विष्णोस्तस्य परात्मनः । श्रुत्वा हृष्टमना जातः क्षितिपश्च पुनः पुनः ॥७७॥
पुनः पप्रच्छ धर्मज्ञो नीलाचलपतेर्हरेः । विशेषामपरां नीतिं तदासौ धरणीसुराः ॥७८॥
नीलाद्रौ च महत्पुण्ये रम्ये परमपावने । भो भो द्विजा जगन्नाथे क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥७९॥
भक्तिं विधानं ये मर्त्ता विष्णोस्त्रैकाल्यमर्चनम् । सकृत्पश्यन्ति[12] तेष्वेवं मुक्ताः स्युर्भवबन्धनात् ॥८०॥

योऽध्यायमेवं परमादरेण शृण्वन्ति जल्पन्ति जनाश्च भक्त्या ।
ते सौख्यमत्यन्तमिहैव भुक्त्वा शेषे गमिष्यन्ति पदं मुरारेः ॥८१॥

इति श्रीसूत संहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्येऽष्टमोऽध्यायः ।

---

୧ ପୂଜାପାଇଁ । ୨ ନ ମିଳିଲେ । ୩ ପୂଜା । ୪ ସୁସ୍ଥ । ୫ ପୋଛିବ । ୬ ପ୍ରତିମା । ୭ ଶୟନ କାଳରେ ୮ ବସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ ମାର୍ଗରେ । ୯ ବେଶ ପାଖରେ । ୧୦ ସାତ୍ୱିକ । ୧୧ ଥରେ ମାତ୍ର ଦେଖନ୍ତି ।

नवमोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

आचार्य्यः कीदृशो ब्रह्मन् पात्रहोता च कीदृशः । कीदृक् परीक्षकः श्रीमान् तथान्येऽपि च सेवकाः ॥१॥
तेषां च लक्षणं ब्रूहि मां तत्रादरेण[1] विधे । का च सेवा कृता ब्रह्मन् सेवकैस्तत्र नित्यशः ॥२॥

ब्रह्मोवाच

शृणु राजन् महाप्राज्ञ जगदीशस्य मापतेः[2] । आचार्य्य प्रमुखानां च लक्षणं कथयाम्यहम् ॥३॥
सर्वेषां सेवकानां च श्रेष्ठः स पूजको मतः । वेदवेदाङ्गविच्छुद्धः[3] पञ्चरात्रविशारदः ॥४॥
स्मृत्यागमपुराणज्ञः शान्तश्च सत्कुलोद्भवः । वैदिकांस्तान्त्रिकान्मन्त्रान् जानन्नाचारवान् गुणी ॥५॥
अङ्गहीनः पत्नीहीनो न भवेद्रोगसंयुतः[4] । विनयेन युतः श्रीमान् तपस्वी स च सुव्रतः ॥६॥
कामादिदोषरहितः सदाचारप्रतिष्ठितः । आचार्य्यस्तादृशः श्रीमान् भवेत्तस्य परात्मनः ॥७॥
कलहं च विवादं च हास्यं गोष्ठी तथा नृप । गान्धर्वविद्यां[5] माल्यादीन् त्यक्त्वा शुद्धतरो भवेत्
मत्स्यमांसादिरहितो न वै पर्य्युषिताशनः । परस्त्रीगमनं तावन्नाचरेत्स तु पूजकः ॥९॥
ऋतुकालाभिगमनं निजपत्न्यां समाचरेत् । रक्तं पीतं तथा श्यामं कृष्णवस्त्रं[6] न धारयेत्॥१०॥
शुद्धशुक्लाम्बरधरस्तथा शुक्लोत्तरीयकः । ऊर्द्ध्वपुण्ड्रधरः श्रीमान् शङ्खचक्रादिचिह्नितः ॥११॥
हविष्याशी[7] जितक्रोधः सत्यवाक् धर्मतत्परः । कृष्णमन्त्रे वासुदेवमन्त्रे चैकाक्षरे तथा ॥१२॥
श्रियोमन्त्रे तथा भूप भुवनेश्वर संज्ञके । मनौ[8] सुदर्शनस्यापि मन्त्रेषु विविधेषु च ॥१३॥
पुरश्चरणशीलोऽसौ मन्त्रसिद्धियुतस्तथा । पूजायां तत्परः ख्यातः सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥१४॥
पुजायोग्यवसूनां च परिशीलनतत्परः । बह्वाशी[9] न भवेन्नित्यं शूद्रालापं च वर्जयेत् ॥१५॥
जपशीलः सदा शान्तः प्रतिग्रहविवर्जितः[10] । न खलत्वं[11] सदाचारविचारपरिवर्जितः ॥१६॥
परोपकारी धर्मशास्त्रसन्ध्याविधितत्परः । यजुर्वेदी मन्त्रविज्ञः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥१७॥
पराशर-भरद्वाज-वत्ससानां च गोत्रजः । काश्यपाङ्गिरसोर्गोत्रे जातोऽपि नृपसत्तम ॥१८॥
आचार्य्यः स भवेदेवं योग्यः षोडशवर्षतः[12] । आषष्टिवर्षपर्य्यन्तं[13] राजर्षे स द्विजोत्तमः ॥१९॥
शान्तः धीरः शुद्धचित्तः नित्यकर्मपरायणः । ऊर्द्ध्वं स कमलाभर्त्तुः पूजने न भवेत् क्षमः ॥२०॥

---

୧ ତାହା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ । ୨ ମାଧବଙ୍କର । ୩ ବେଦବେଦାଙ୍ଗବିତ୍ ଓ ଶୁଦ୍ଧ । ୪ ରୋଗୀ । ୫ ନାଚଗୀତ ।
୬ ନାଲି, ହଳଦିଆ, ନୀଳ ଓ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣବସ୍ତ୍ର । ୭ ହବିଷ୍ୟ=ଜବମୁଗ, ଶୁଦ୍ଧ ଓ ନାଗରଙ୍ଗମୂଳର ଅନ୍ନ ଭୋଜନକର୍ତ୍ତା ।
୮ ମନ୍ତ୍ରରେ । ୯ ବହୁଭୋଜୀ । ୧୦ ଦାନ ଗ୍ରହଣ କରୁ ନଥିବା । ୧୧ ସ୍ଖଳନ ରହିତ । ୧୨ ଷୋଳବର୍ଷଠାରୁ ।
୧୩ ଷାଠିଏ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।

एतादृशगुणाविष्टं विशिष्टं धरणीसुरम् । आचार्य्यं नृपतिः कुर्य्यात्कुण्डलादिविभूषितम् ॥२१॥
नियोजयेज्जगद्भर्त्तुः पूजने शोभनाकृतेः । रत्नैर्वस्त्रैश्च द्रव्यैश्च भूमिभिर्द्धरणीपते ॥२२॥
सन्तोषयेत्तथा तस्य यथापेक्षा न च कुत्रचित् । आचार्य्यपरितोषत्वं वारयत्वं प्रतिग्रहात् ॥२३॥
आचार्य्यस्य च सन्तोषे सन्तोषो जगतां पतेः । तस्मिंस्तुष्टे[१] हरिस्तुष्टो जगदेतच्चराचरम् ॥२४॥
आचार्य्यस्तु कदाऽप्यत्र न च कुर्य्यात् प्रतिग्रहः[२] । प्रतिग्रहान्मन्त्रसिद्धिर्नभवेद्धरणीधव ॥२५॥
तस्मिन् विष्णोश्च सान्निध्यं न स्याद्भावप्रतिग्रहात् अतस्तत्र[३] क्षितिपते सावधानो भवेद्ध्रुवम् ॥२६॥
निर्माल्यानां जगद्भर्त्तुर्दशांशेन महीपते । अथवा षोडशांशेन तोषयेत्पूजकं तदा ॥२७॥
आचार्य्याय प्रयत्नेन दद्याद्वै नृपसत्तम । अन्यथा चेन्न स तुष्टो देवदेवो जगत्पतिः ॥२८॥
तयोऽसौ पूजकः श्रीमान् विष्णोरंशेन निर्मितः । सन्तुष्टो यदि सन्तुष्टस्तदा भवति केशवः ॥२९॥
आचार्य्यं परया भक्त्या नृपतिर्यदि पूजयेत् । तदा तस्यैव वर्द्धन्ते सम्पदोऽत्र[४] धरातले ॥३०॥
भुक्त्वात्र परमैश्वर्य्यमन्ते मोक्षमवाप्नुयात् । यस्य हस्ते परंब्रह्म भुंक्ते यस्य करार्पणात् ॥३१॥
पाकः पवित्रो यस्माद्वै विश्वदेवः प्रवर्त्तते । यो भावनाबलेनैव स्वयं विष्णुर्भवेन्नृप ॥३२॥
विष्णुं यः पूजयेद्भक्त्या साक्षाद्विष्णुस्वरूपभाक् तस्माद्भेदो न कर्त्तव्यस्तस्य विष्णोः परात्मनः ॥३३॥
भेदेऽपराधोऽपि भवेद्विष्णुद्रोही न संशयः । पूजोपकरणं द्रव्ये पाकद्रव्ये तथा नृप ॥३४॥
अर्पणे[५] फलमूलानां तेनापि यदुदीरितम्[६] । भक्तिश्रद्धान्वितो धीमान् कुर्य्यात् क्षिप्रं न संशयः ॥३५
आचार्य्येण निषिद्धं यन्न च कुर्य्यात्कदाचन । देवाग्रे पाकशालायां प्रासादे यत्र कुत्रचित् ॥३६॥
वैगुण्यं[७] यदि जायेत त्वाचार्य्यं सन्निवेदयेत् । आचार्येण यदुक्तं वै तत्कुर्यादिति भक्तितः ॥३७॥
अतोऽन्यथा चेन्नृपते पूजा व्यर्था न संशयः । आचार्यस्तु स्वयं विष्णोरंशोऽन्येपि च सेवकाः ॥३८॥
देवतांशाः क्षितिपते तस्माच्छ्रेष्ठोऽर्चकः सदा । माननीयः महीपाल सर्वैः निजहितेप्सुभिः[८] ॥३९॥

सूत उवाच

ब्रह्मणा कथिता नीतिर्यादृशी द्विजसत्तमाः । जगदीशं तया नीत्या पूजयेत्तादृशोऽर्चक ॥४०॥
अन्ये ये सेवका विष्णोः सेवायां पूजकं पुनः । संपृच्छ्य[९] सेवां कुर्य्याच्च यस्मात्पूज्यश्रेष्ठोऽर्चकः[१०] सदा
पूजकस्याप्यभावेन[११] न किंचिद्भवने हरेः । न कुर्यादार्यसतयः[१२] कुर्याच्चेन्निष्फलं भवेत् ॥४२॥
ब्रह्मा च पात्रहोता च चरुहोता तथा द्विजाः । शुद्ध शुक्लाम्बरधराः सदाचारे प्रतिष्ठिताः ॥४३॥
पूजकानुगताः पूता[१३] हविष्याशिन[१४] एव ते । आचार्याचारकलिता[१५] दान्ता[१६] शान्तास्तपस्विनः ४४

---

୧ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ । ୨ ଦାନଗ୍ରହଣ । ୩ ଏଣୁ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ । ୪ ଧନସମ୍ପଦ । ୫ ସମର୍ପଣ କରିବାରେ । ୬ ଯାହା କୁହାଯାଇଛି । ୭ ବିକୃତି । ୮ କଲ୍ୟାଣ କାମନା କରୁଥିବା ସମସ୍ତେ । ୯ ପଚାରି । ୧୦ କାରଣ ଅର୍ଚ୍ଚକ ହେଉଛି ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୧୧ ପୂଜକ ଅଭାବରେ । ୧୨ ବ୍ରତଶୀଳ । ୧୩ ପବିତ୍ର । ୧୪ ହବିଷ୍ୟ ଭୋଜୀ । ୧୫ ଆଚାରବାନ୍ ୧୬ ସଂଯମୀ ।

ऊर्ध्वपुण्ड्राः सर्वे शङ्खचक्राङ्किताास्तथा । आचार्यभाषणे सक्ताः श्रद्धाभक्तिसमन्विताः ॥४५॥
आचार्यापेक्षितं दत्वा तिष्ठेयुस्तेषु संयताः । पूजावसानपर्यन्तं कुर्यासुः[१] पूजकेरितम्[२] ॥४६॥
इन्द्रद्युम्नस्तदा विप्राः पूजकादिकलक्षणम् । श्रुत्वा तदानीं ब्रह्माणं लक्ष्म[३] प्रतिनिधेः पुनः ॥४७॥
पप्रच्छ विनयाविष्टो हृष्टात्मा स च भूपतिः । तव प्रसादाद्धो ब्रह्मन् पूजाविधिरसौ श्रुतः ॥४८॥
श्रीजगन्नाथदेवस्य पूजाकर्मणि वै पुनः । आचार्यप्रमुखानां च सेवकानां च लक्षणम् ॥४९॥
श्रुतं मया तथेदानीं ब्रूहि प्रतिनिधेः परम् । लक्षणं पद्मयोने त्वं यदि ते मय्यनुग्रहः[४] ॥५०॥

ब्रह्मोवाच

इदानीं प्रतिनिधिर्यः स्याल्लक्षणं कथयामि ते । शृणु भूपतिशार्दूल संक्षेपात्तस्य धीमते ॥५१॥
परीक्षितस्तु[५] शान्तात्मा सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् । विष्णुभक्तियुतः श्रीमान् विष्णुपूजासु तत्परः ॥५२॥
शुद्धशुक्लाम्बरधरः कुण्डली मुद्रिकोज्ज्वलः । ऊर्द्धपुण्ड्रधरो धीरः पूजाविधिविधानकृत् ॥५३॥
मत्स्यमांसादिरहितो हविष्याशी जितेन्द्रियः । पूजावसानपर्यन्तं स्वर्णवेत्रधरः[६] शुचिः ॥५४॥
देवताग्रे च संतिष्ठेत्पूजाशीलनतत्परः[७] । पूजायां पाकशालायां विष्णुद्रव्येषु वा पुनः ॥५५॥
अपराधकृतां तावद्दण्डदः[८] स्वर्णदण्डभृत् । चक्रस्य पुरतो राजन् संपृच्छयाचार्यमादरात् ॥५६॥
दद्याद्दण्डं[९] प्रतिनिधिर्नृपस्य हितकारणात् । पूजकेन यथोक्तं वै शतरुद्रोक्तविधिना नृप ॥५७॥
तेनैव दण्डं सहसा दद्यात्प्रतिनिधिः[१०] सदा । दण्डाभावेन सहसा सा पूजा निष्फलायते ॥५८॥
लोभाद्वा भ्रमतो वापि दद्याद्दण्डमनुत्तमम् । विष्णुद्रोही स एव स्याद्वंशनाशे प्रतिष्ठितः ॥५९॥
परीक्षकस्य दोषं वै राजा श्रुत्वा यदाद्भुतम् । दण्डं च नाचरेत्तस्य सर्वं च निष्फलं भवेत् ॥६०॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि ह्यग्निशर्माणि[११] एव हि । लक्षणं शृणु तत् क्षिप्रं सदाचाररतोत्तमम् ॥६१॥
मासद्वयाधिके सप्तवर्षे जाते[१२] नृपोत्तम । तदोपनयनं कुर्याद् ज्येष्ठपुत्रस्य धीमते ॥६२॥
ब्रह्मचर्यं समाचर्य वेदाध्ययनमुत्तमम् । कृत्वा परान्नसंत्यागी[१३] नपर्युषितमश्नीयात् ॥६३॥
स्त्रीशूद्रालापरिहितस्तत्संपर्कविवर्जितः । ताम्बूलमाल्यकाव्यादिग्रहणं च न कारयेत् ॥६४॥
हविष्यभुग्वेदमन्त्राभ्यासशीलः सदा नृप । सदाचाररतः शान्तः प्रतिग्रहविवर्जितः ॥६५॥
वस्त्राच्छादितशीर्षश्च[१४] सोऽयं प्रतिनिधिस्तव । उत्सवेषु च सर्वेषु सीरपाणिं[१५] सुरेश्वरम् ॥६६॥
वन्दापयेच्च सर्वाङ्गलेपनं चन्दनादिना । कुर्यात्स नृपशार्दूल तव कल्याणहेतवे ॥६७॥
द्वादशाब्दं प्रकुर्वीत ह्यग्निशर्मा नृपोत्तम । पूर्णेभास्करसंख्याब्दे[१६] न स्पृशेद्विष्णुमव्ययम्

---

१ କରନ୍ତୁ । ୨ ପୂଜକର ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ । ୩ ଲକ୍ଷଣ । ୪ ମୋତେ ଦୟାକର । ୫ ପରୀକ୍ଷସେବକ ।
୬ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବେତଧାରୀ । ୭ ପୂଜାବିଧି ନିରୀକ୍ଷଣ । ୮ ଦଣ୍ଡଦାତା । ୯ ଦଣ୍ଡଦେବେ । ୧୦ ପ୍ରତିନିଧି ଜାଣିବା ଉଚିତ ।
୧୧ ଅଗ୍ନିଶର୍ମା । ୧୨ ସାତବର୍ଷ ଦୁଇମାସ ପରେ । ୧୩ ପରାନ୍ନଭୋଜୀ ନ ହୋଇ । ୧୪ ବସ୍ତ୍ରରେ ଆବୃତ ମସ୍ତକ ।
୧୫ ବଳଦେବଙ୍କୁ । ୧୬ ବାରବର୍ଷ ସେବା କରିବା ପରେ ।

मुहूर्त्तं वा मुहूर्त्तं वा स्पृशेच्चेद्देवता व्रजेत् । ततः परं ह्यग्निशर्मा शवतुल्यो महीपते ॥६९॥
न स्पृशेत्सर्वदेवेशं भ्रमतो यदि संस्पृशेत् । तदा महास्नानविधौ संस्नाप्य जगतां पतिम् ॥७०॥
सन्तोपयेद्बहुविधैर्भोगैर्भक्त्या प्रकल्पितैः । तस्मात्तमग्निशर्माणं क्षेत्रतोऽन्यत्र[१] वेशयेत् ॥७१॥
तस्याग्निशर्म्मणो राजा न च पश्येन्मुखं तदा । पश्येद्यदा सुवर्णानि दद्याद् विप्राय धीमते ॥७२॥
तस्य गोत्रे यदा पुत्रो ज्येष्ठो न स्याच्च दैवतः । द्वितीयतनयं कुर्यादग्निशर्माणमादरात् ॥७३॥
दद्यात् क्षितिपते तस्य वंशो पुत्राः न सन्ति चेत् । तदाचार्यः स शान्तात्मा सर्वं कर्म समाचरेत् ७४
सर्वकर्म क्षितौ तावदाचार्याय समर्पयेत् । आचार्यस्याप्यभावेऽपि तस्य विष्णोः परात्मनः ७५
पूजाकर्माखिलं तावन्न कुर्यात्कोऽपि भो नृप । सर्वेषां च यदाभावे आचार्यः कर्म संचरेत् ॥७६॥
तस्याभावेन कोऽप्यत्र कर्म कुर्यान्महीश्वर[२] । ततो ब्रह्मातथा शान्तःसदाचारे प्रतिष्ठितः ॥७७॥
हविष्याशी वशी[३] वेदाभ्यासशीलः सदैव[४] हि । एतैः सल्लक्षणैर्युक्तो ब्रह्मा स्यान्नृपसत्तम ॥७८॥
उत्सवेषु च भद्रायाः सोऽयं वन्दापनं चरेत् । सर्वकर्मसु तं कुर्याद्ब्राह्मणं नृपतीश्वर ॥७९॥
स्नानगुण्डिचयोः सोऽपि विष्णुं भद्रां बलं पुनः । नीराजयेत्स शान्तात्मा श्रद्धाभक्तिपरः शुचिः॥८०॥
अन्ये ये सेवका विष्णोरङ्गे दिव्याम्बराणि च । माल्यालंकरणान्येव दद्युस्तानि[५] तदा नृप ॥८१॥
ते सर्वे शुद्धा सत्वाः स्युः पूजकाचारसंयुताः । पूजकानुगताः सर्वे सर्वदा भक्तितत्पराः ॥८२॥

सूत उवाच

आचार्यप्रमुखानां च सेवकानां च लक्षणम् । श्रुत्वा स च महीनाथ पृष्टवांस्त[६]पुनर्द्विजाः ॥८३॥
इत्युक्त्वा नृपतिं प्रतिस्फुटतराम्भोजेक्षणे[७] ब्रह्माणि
श्रीमद्दारुतनोः प्रभोः परिजनाचारक्रियावादिनि ।
तूष्णीमेवगते जितेन्द्रियतमो भूपः पुनः पृष्टवान्
पूजायामुपचार तत्त्वमनघो विष्णुस्तदानीं मुदा[९] ॥८४॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमहात्म्ये आचार्यादिलक्षणकथनं नाम नवमोऽध्यायः ।

---

୧ କ୍ଷେତ୍ରରୁ ବାହାରେ । ୨ ରଜା । ୩ ସଂଯତ । ୪ ସର୍ବଦା । ୫ ଦେବେ । ୬ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ । ୭ ପ୍ରଫୁଟିତ ପଦ୍ମନେତ୍ର । ୮ ନିଷ୍ପାପ । ୯ ଆନନ୍ଦରେ ।

दशमोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

चतुर्मुख सुरश्रेष्ठ विष्णोः सेवकलक्षणम् । त्वत्प्रसादच्छ्रुतं[1] सर्वमिदानीं[2] श्रोतुमिष्यते[3] ॥१॥
पूजायामुपचाराणां द्रव्याणां निर्णयं तथा । पात्राणां च तथा विष्णोर्नैवेद्यस्य च लक्षणम् ॥२॥
सर्वमेतद्विधानं च कर्त्तव्याकर्त्तव्यमेव च । यदि तेऽनुग्रहो ब्रूहि मयि[5] संप्रति[6] वर्त्तते ॥३॥

ब्रह्मोवाच

साधु साधु नृपश्रेष्ठ कथयामि समासतः[7] । पृष्टं यच्च त्वया सर्वं तत्सर्वं शृणु सादरम् ॥४॥
प्रथमं पात्रहोता च तुलसीदलसञ्चयम् । सुवासितानि पुष्पाणि दद्याद्दर्भाननुत्तमान्[8] ॥५॥
आसनार्थं ततो दद्यात्पद्मद्वयमनुत्तमम् । करवीरं च तगरं कुन्दं च पञ्चपुष्पकम् ॥६॥
स्वागते जातिकां मल्लीं चम्पकं वकुलं तथा । केतकीं नीलकमलं दद्याच्च षट् सुवासितम् ॥७॥
एतान्यपि च पुष्पाणि रुद्रसंख्यानि[9] भो नृप । आसने स्वागते वापि प्रशस्तानि[10] तदर्चने[11] ॥८॥
तदभावे गन्धपुष्पे दद्यान्नृपवरोत्तम । पाद्यार्थं वितरेद्धीमान्[12] श्यामकं कुसुमं तथा ॥९॥
सर्षपं[13] श्वेतवर्णं च शुक्लपद्ममुशीरकम्[14] । दद्याच्छुष्कतरां[15] भूप विष्णुक्रान्तां च विष्णवे ॥१०॥
दूर्वां च चन्दनं चैव प्रत्येकं चैव चिह्नकम् । चतुःपलजले[16] सर्वं क्षिप्त्वा[17] पाद्यं प्रकल्पयेत् ॥११॥
अर्घ्यार्थं[18] रचयेत्पात्रे जलं द्विपलसम्मितम् । यवं तिलांस्तुषहीनान्[19] सर्षपं श्वेतवर्णकम् ॥१२॥
कुशाग्रं च तथा गन्धं पुष्पं दद्यान्नृपोत्तम । प्रत्येकमेकचिह्नं स्यात्ततोऽर्घ्यं च प्रकल्पयेत् ॥१३॥
ततःपरं प्रवक्ष्यामि विष्णोराचमनीयकम्[20] । विधिं शृणु महाप्राज्ञ जलं द्विपलसम्मितम् ॥१४॥
जातिफलं लवङ्गं च तथैलाफलमुत्तमम्[21] । मूरं कक्कोलकं चैवोशीरं च हिमवालुकाम्[22]

---

୧ ତୁମ ଦୟାରୁ ଶୁଣିଲି । ୨ ବର୍ତ୍ତମାନ । ୩ ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ । ୪ ପୂଜାର ଉପଚାର । ୫ ମୋଠାରେ । ୬ ବର୍ତ୍ତମାନ । ୭ ସଂକ୍ଷେପରେ । ୮ ଉତ୍ତମ କୁଶପ୍ରଦାନ କରିବେ । ୯ ଏଗାରଟି । ୧୦ ପ୍ରଶଂସାର୍ହ । ୧୧ ତାଙ୍କ ପୂଜାରେ । ୧୨ ଧୀରଲୋକ ପ୍ରଦାନ କରେ । ୧୩ ସୋରିଷ । ୧୪ ଶ୍ୱେତପଦ୍ମ ଓ ବେଣାଚେର । ୧୫ ଶୁଖିଲା । ୧୬ ଚାରି ପଲ ଜଳରେ । ୧୭ ପକାଇ । ୧୮ ଅର୍ଘ୍ୟପାଇଁ । ୧୯ ତୁଷହୀନ ଯବ ଓ ତିଳ । ୨୦ ଆଚମନ ଦ୍ରବ୍ୟ । ୨୧ ଉତ୍ତମ ଅଳେଇଚ । ୨୨ କର୍ପୂର ।

प्रत्येकं चिह्नकं कुर्य्याद्दद्यादाचमनीयकम् । मधुपर्कार्थमेकत्र मधुगव्यघृतं दधि ॥१६॥
खण्डं च प्रक्षिपेत्तत्र पलमात्रं प्रकल्पयेत् । पुनराचमनीयार्थं जलं च द्विपलं स्मृतम् ॥१७॥
चिह्निकाधियुतं भूप कर्पूरं चन्दनं तथा । ततः स्नानार्थमाकुर्य्याज्जलं शतपलान्वितम् ॥१८॥
तदभावे तदर्द्धं स्यात्तस्याभावे तदर्द्धकम् । चिह्नकार्द्धकं कर्पूरं गन्धमेकपलं तथा ॥१९॥
दद्यात्स्नानोपचारेऽपि हरये धरणीधव । एकहस्तमितं पूतं शुक्लवस्त्रं मनोरमम् ॥२०॥
प्रोञ्छनाय[१] प्रकुर्य्याद्वै सर्वथा नान्यथा चरेत्[२] । परिधानोत्तरीयार्थं[३] पीतवस्त्रद्वयं[४] ततः ॥२१॥
हस्तमात्रं च तद्दद्याद्वैष्णवे दैत्यजिष्णवे । यज्ञोपवीतं वितरेत् षड्गुणं[५] गुणसागर ॥२२॥
हेमरत्नावलीमुक्ताखचितं[६] पदकं ततः । दद्याद्भक्तियुतः प्रीत्या हरये हृदये नृप ॥२३॥
कर्पूरामिश्रितं गन्धं पलमात्रं समर्पयेत् । दिव्यं हस्तत्रयं[७] माल्यं[८] तथा देयं मुरारये ॥२४॥
ततः प्रवक्ष्यामि भूप धूपदानस्य निर्णयम् । गोपनीयतरं तत्तु शृणु यत्नान्महीपते ॥२५॥
गुग्गुलं चन्दनं चैव कुन्दुरं विल्वचन्दनम् । उशीरमगुरुं तावन्मुस्तकं ह्रीबेरकम् ॥२६॥
तत्सर्वं चूर्णकं कुर्य्यान्मधुसर्पिसमन्वितम्[९] । कर्षमात्रं नियोज्याग्नौ[१०] नोपं कुर्य्यान्मधुरसम् २७
योगनिद्राक्षयार्थं वै विष्णोर्नामान्तिकेऽर्पयेत् । तदा वरुणपूजान्ते[११] धूपं दीपं च विष्णवे ॥२८॥
दद्यात्सुभक्तियुक्तोऽपि सत्वरं नृपसत्तम । यतोऽर्चने[१२] धूपदानं प्रधानं श्रुतिभाषितम्[१३] ॥२९॥
सद्यस्तुष्टिकरं विष्णोर्योगनिद्राक्षयप्रदः । सान्निध्यं जायते धूपात्तथा दीपं प्रधानतः ॥३०॥
सचेतना देवता स्यान्नैवेद्यं च विलोकयेत्[१४] । सन्तोषो जायते धूपे देवतायाः पुनः पुनः ॥३१॥
तस्मात्सर्वोपचारेषु श्रेष्ठं धूपार्पणं नृप । तथा दीपप्रदानं च प्रधानं पूजने हरेः ॥३२॥
तत्रापि धूपं सहसा विष्णोः प्रीतिकरो महान् । तस्मात्सर्वोपचारेषु धूपः श्रेष्ठो हि भूपते ॥३३॥
विलम्बेन न कर्त्तव्यो विष्णोः प्रीतो यतो नृप । धूपस्य समयो जातस्तथा धूपो भविष्यति ॥३४॥
दृष्टं मया गम्यतेऽत्र[१५] त्वमागच्छेति[१६] वक्ति[१७] यः कीर्त्तयेद्वा महद्भक्त्या सोऽपि युक्तो न संशयः
श्रेष्ठं सर्वोपचाराणां धूपं दद्यात्त्वरान्वितः । न दद्याच्चेन्महाक्रोधो जायते जगतां पतेः ॥३६॥
तस्मात्सर्वोपचारांश्च दद्याच्चैव शनैः शनैः[१८] । त्वरयाभियुतो[१९] धूपं दद्याद्दीपं च यत्नतः ॥३७॥
दिव्यशुक्लांशुकेनैव[२०] वर्त्तिर्वेदाङ्गुला[२१] भवेत् । कर्पूरपूरिता तद्वच्चतुर्दलसमन्विता ॥३७॥
तया दीपं सदा भक्त्या दद्यान्मधुभिदे[२२] मुदा । गन्धकर्पूरसंश्रेण पयसा पूर्वमानतः ॥३९॥
पाद्याचमौ[२३] पुनर्दद्यान्नैवेद्यं च ततः परम् । आचार्य्यापेक्षितस्तावत्पात्रं होता सुसंयतः ॥४०॥

---

୧. ପୋଛିବା ପାଇଁ । ୨ ସର୍ବଦା ଅନ୍ୟପ୍ରକାର । ୩ ପିନ୍ଧିବା ଓ ଉତ୍ତରୀ ପାଇଁ । ୪ ହଳଦିଆ ବସ୍ତ୍ର ଦୁଇଟି । ୫ ଛଗୁଣ । ୬ ମୁକ୍ତାଖଚିତ ସୁନାହାର । ୭ ତିନିହାତ ଲମ୍ବ । ୮ ମାଳା । ୯ ମହୁ ଓ ଘୃତ ସହିତ । ୧୦ ଅଗ୍ନିରେ ପକାଇ । ୧୧ ବରୁଣ ପୂଜା ପରେ । ୧୨ ପୂଜାରେ । ୧୩ ବେଦବାଣୀ । ୧୪ ଦେଖିବେ । ୧୫ ଯାଉଛି ଏଠାରୁ । ୧୬ ତୁମେ ଆସ । ୧୭ କହିବ । ୧୮ ଧୀରେ ଧୀରେ । ୧୯ ଯଥାଶୀଘ୍ର । ୨୦ ଉତ୍ତମ ଶୁକ୍ଳବସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା । ୨୧ ବୁଢ଼ାଅଙ୍ଗୁଳି ଲମ୍ବ ବତି ୨୨ ମଧୁରିପୁଙ୍କୁ । ୨୩ ପାଦ୍ୟ ଓ ଆଚମନ ।

ब्रह्मा च जलधारां वै दद्यादालस्यवर्जितः । अथानन्तरतो भूप नैवेद्यस्य च लक्षणम् ॥४१॥
सावधानतया मत्तः[1] शृणु संप्रति सादरम् । प्रातः पूजोचितं कुर्य्यान्मुद्गान्नं[2] धरणीपते॥४२॥
तण्डुलांश्च[3] जलं चैव नव्ये[4] मृण्मयभाजने[5] । गतसारं[6] यथा न स्यान्नैव दग्धं पचेत्तथा॥४३॥
गतसारं च नैवेद्यं प्रसादे नैव कारयेत् । एवमन्नं प्रकुर्वीत मुद्गांस्तावत्तथा पचेत् ॥४४॥
पाषाणभूते पात्रेऽपि[7] ह्येकत्रमर्द्दितं[8] चरेत् । मुद्गान्नयोः स्निग्ध समं[9] दिव्यं गव्यघृतं क्षिपेत्
आर्द्रकं जीरकं तत्र हिङ्गुलवणमेव च । पातयेदनुमानेन कुर्य्यात्तत्सपरिष्कृतम्[10] ॥४६॥
ततः स्वर्ण्णमये पात्रे रौप्ये वा पित्तलेऽपि वा । भोज्यं तत्रैव संयोज्य[11] देयं श्रीपतये मुदा ॥४७॥
शर्कशन्नं ततः कुर्य्यादर्द्धैकभागमुत्तमम् । अन्नं द्विभागं संयोज्य शर्कराभागसंयुतम् ॥४८॥
सुपक्वकदलीयुक्तं घृतयुक्तं मनोरमम् । शर्करान्नमिदं प्रशस्तं[12] प्रातः पूजनकर्मणि ॥४९॥
मुद्गान्नशर्करान्नानामभावे नृपतिश्वर । प्रातःपूजा न कर्त्तव्या कुर्य्याच्चेन्निष्फलं भवेत्
एतदन्नद्वयं भूप प्रातःपूजोचितं हरेः । चतुर्विधं च पाकं च घृतपाचितमुत्तमम् ॥५१॥
कर्त्तव्यं तत्र वै भूप विष्णुप्रीणनहेतवे[13] । ततो मध्याह्नपूजायां नैवेद्यं च यथा भवेत् ॥५२॥
तदाकर्ण्णय भो राजन् गदतो[14] मे यथाविधि । जलतण्डुलयोर्मानं मुद्गमानं चरेद्बुधः ॥५३॥
गोधूमं नातिपक्वं च न भवेद्गतसारकम् । घृतैर्जर्जरितं[15] भूप लवणेन युतं तथा ॥५४॥
सूर्य्यवर्च्चससंकाशं[16] सूर्य्यादन्नमनुत्तमम् । स्वर्ण्णवर्ण्णांश्च[17] मुद्गांश्च चूर्णितान् दलवर्जितान्[18]
जले द्विभागे संपच्य लाङ्गलीशकलान्[19] क्षिपेत् । किञ्चिच्छितारजश्चैव[20] लवणं हिङ्गुमेव च ॥५६॥
आर्द्रकं जीरकं तत्र नव्यगव्यघृतं क्षिपेत् । रामठं[21] लवणं तत्र यथायोग्यं नियोजयेत् ॥५७॥
पुनः पाकावसाने[22] च घृतं च जीरकं न्यसेत् । द्वितीयं व्यञ्जनं[23] चैव कुर्य्यान्मध्याह्नपूजने ॥५८॥
अपरं व्यञ्जनं कुर्य्यात्तत्कन्दफलसंचयैः । सिताद्रवे दिशा भागे[24] ऋतुभागे[25] घृतं तथा ॥५९॥
संपच्य तत्र दत्वा च मरीचक्षोदमुत्तमम्[26] । लवणं पाययेत्तत्र परिपाकेऽथ जीरकम् ॥६०॥
घृतं च तत्र निक्षिप्य रचयेच्चारु भूपते । महुरं व्यञ्जनं प्रोक्तं तद्देयं हरये सदा ॥६१॥
अखण्डं च त्वचाहीनं[27] कदलीखण्डमुत्तमम् । सितातण्डुलचूर्णाढयं रचयेद्घृत पाचितम् ॥६२॥
एवं बहुविधं दिव्यं व्यञ्जनं रचयेन्नृप । द्विभागे गव्यपयसि[28] चारुतण्डुलचूर्णकम् ॥६३॥
भागमेकं प्रकल्प्याथ शर्कराचयसंयुतम् । पाचयेत्तत्र निक्षिप्य पच्यं च कदलीफलम् ॥६४॥

---

୧ ମୋଟାରୁ । ୨ ମୁଗଅନ୍ନ । ୩ ଚାଉଳ । ୪ ନୂଆ । ୫ ମାଟି ପାତ୍ରରେ । ୬ ଏକାବେଳକେ ଶୁଖିଲା । ୭ ପଥର ପାତ୍ରରେ । ୮ ଏକତ୍ର ମିଶାଇ । ୯ ସିଝ ମୁଗ ଓ ଅନ୍ନକୁ ସିକ୍ତ କଲା ପର । ୧୦ ପରିଷ୍କାର କର । ୧୧ ଯୋଗକର । ୧୨ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ୧୩ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସନ୍ତୋଷ ପାଇଁ । ୧୪ କହିବା । ୧୫ ଘୃତଲିପ୍ତ । ୧୬ ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣତୁଲ୍ୟ । ୧୭ ହଳଦିଆ । ୧୮ ଚୋପାଛଡା । ୧୯ ନାରିକେଳ ଖଣ୍ଡ । ୨୦ ମିଶ୍ରି ଗୁଣ୍ଡ । ୨୧ ହେଙ୍ଗୁ । ୨୨ ରନ୍ଧନ ଶେଷରେ । ୨୩ ତରକାରୀ । ୨୪ ଦଶଭାଗ । ୨୫ ଛ'ଭାଗ । ୨୬ ମରିଚ ଗୁଣ୍ଡ । ୨୭ ଚୋପାଛଡ଼ା । ୨୮ ଗାଈ କ୍ଷୀରରେ ।

माषाणां[१] वटिकाभिश्च[२] घृतपक्वाभिरञ्जितम् । मरीचक्षोदसंयुक्तं कर्पूरेणाभिवासितम् ॥६५॥

एतादृशं च नैवेद्यं मध्याह्नसमये नृप । कुर्य्यादार्य्य जनश्रेष्ठ विष्णुप्रीणनहेतवे ॥६६॥

चतुर्भागावशिष्टे च दुग्धे पक्वे मनोरमे । शर्करां पातयेत्तत्र कर्पूरं च मरीचकम् ॥६७॥

एवं दद्याद्भगवते मध्याह्नार्च्चनकर्मणि[३] । नानावर्णानि पूपानि[४] घृतपक्वानि भूपते ॥६८॥

रविसंख्याशतान्यत्र[५] दद्याद्दैत्यारये तदा । एवं मध्याह्नसमये कुर्य्यान्नैवेद्यमुत्तमम् ॥६९॥

सायाह्ने यच्च नैवेद्यं तन्निशामय[६] भूपते । दिव्ये धौततरे चान्ने त्रिभागे दधि योजयेत् ॥७०॥

एकभागार्द्रकं चैव लवणं च यथाक्रमम् । भर्जितं[७] जीरकं चैव कुर्य्याद्व्यञ्जनमुत्तमम्[८] ॥७१॥

कुष्माण्डं[९] सकलं दिव्यं चिञ्चारससमन्वितम्[१०] । सितायुतं च संपच्य नारिकेलार्द्रकैर्युतम् ॥७२॥

लवणं च यथायोग्यं मरीचक्षोदमिश्रितम् । आमिक्षावटिकास्तत्र घृतपक्वाश्च निक्षिपेत् ॥७३॥

भर्जितं जीरकं तावत्घृतं तत्र नियोजयेत् । एतादृशं शर्कराख्यं व्यञ्जनं नृपसत्तम ॥७४॥

सायाह्ने विष्णवे दद्यात्तथा शाकं सुदुर्लभम् । कोशलाख्यं[११] महीपाल सायाह्ने शस्तमुत्तमम् ॥७५॥

नारिकेलार्द्रकैर्युक्तं जीरकैश्च समन्वितम् । रासठं[१२] द्रव्यसंयुक्तं लवणेन युतं तथा ॥७६॥

घृते संपच्यमानं तत्सायाह्ने नृपसत्तम । कथयामि समासेन विष्णोः प्रीतिकरं महत् ॥७७॥

त्रिभागे पयसि स्निग्धे तण्डुला शर्करास्तथा । एकभागेन संयोज्याः कुर्य्यात्पायसमुत्तमम् ॥७८॥

तत्र कर्पूरचूर्णानि सेचयेत् घृतसंयुते । अनेन प्रस्तुतं सिष्टं पायासं रुचिवर्द्धकम् ॥७९॥

तच्च चन्द्रसमतुल्यं तद्दद्यात् विष्णवे मुदा । तत्रार्च्चनेऽपि पूपानि षड्विधानि नृपोत्तम ॥८०॥

घृतपक्वानि दिव्यानि दद्याच्छ्रीपतये सदा । ततः पञ्चमपूजाया नैवेद्यं यत्स्मृतं बहु ॥८१॥

तद्वदामि महीनाथ शृणु मत्तः[१३] समाहितः । धौते चारुतमे चान्ने त्रिभागे चन्द्रसन्निभे[१३] ॥८२॥

मातुलुङ्गजलं[१४] भागं योजयेदेवमुत्तमम् । लवणं तत्र निक्षिप्य क्षालितान्नं प्रकल्पयेत् ॥८३॥

अपरं दुग्धसारं च कर्पूरक्षोदसंयुतम् । शितारजः परियुतं दद्यान्मुरभिदे तदा ॥८४॥

चिञ्चारसद्विभागेऽथ दध्यम्भोभागयुग्भोकम् । संयोज्य लवणं योज्यं माषाणां वटिकास्तथा[१५]

घृतपक्वाश्च तत्रैव निक्षिप्य क्षितिपोत्तम । भर्जितं जीरकं तत्र संयोज्य काञ्जिकाह्वयम्[१६]

कुर्य्याद्व्यञ्जनमाश्चर्यं विष्णुप्रीणनहेतवे । माषाणां[१७] पेषिनानां च त्रिभागे योजयेन्नृप ॥८७॥

दुग्धसारं[१८] त्वेकभागं तत्र पक्वतरं पुनः । दिद्यामृतकपानीयं[१९] रम्भाफलं कुलोद्भवम् ॥८८॥

---

୧ ବରର । ୨ ବଡ଼ା । ୩ ମଧ୍ୟାହ୍ନକାଳୀନ ପୂଜାରେ । ୪ ନାନା ପ୍ରକାର ପିଠା । ୫ ବାରଶହ । ୬ ଶୁଣ । ୭ ଭଜାଯାଇଥିବା । ୮ ଦହିଭାତ । ୯ ପାଣିକଖାରୁ । ୧୦ ତେନ୍ତୁଳି ରସ । ୧୧ କୋଶଳାଶାଗ । ୧୨ ମୋଟାରୁ । ୧୩ ପରିଷ୍କାର ଚଳା । ୧୪ ଜାଲିମ୍ବୁ ରସ । ୧୫ ଦହି ପାଣି ଦୁଇଭାଗ । ୧୬ ବରଡ଼ା । ୧୭ କାଞ୍ଜି । ୧୮ ଦୁଧସର ୧୯ ପଣା ।

निक्षिप्य जीरकं तावन्मरीचं चार्द्रकं पुनः । रामठं लवगं तत्र यथायोग्यं नियोजयेत् ॥८९॥
एतत्सर्वं घृते गव्ये परिपक्वं यथा भवेत् । कृत्वा दिव्यतरं पूपं पातयेच्चूर्णिगताः सिताः ९०
तत्रैव च घृतं पूर्णं पातयेदतियत्नतः । एतादृशं तत्र पूपं रचयेत्पञ्चमार्च्चने ॥९१॥
अपरं स्वाद्यथा पूपं तद्वदामि नृपोत्तम । विद्यामृतकपानीयं कदलीफलमुत्तमम् ॥९२॥
अभिक्षां रामठं चैव जीरकं चार्द्रकं तथा । मरीचं तत्र निक्षिप्य सर्वमेकत्र भाजने ॥९३॥
ततो गव्यघृते दिव्ये तत्सर्वं चारुपेषितम् । संपच्य[1] रचयेत् पूपं शर्करापाकयोगतः[2] ॥९४॥
कर्पूर-शर्करा-क्षोदैः पुनर्जर्जरितं भवेत् । तादृशं पूपमाश्चर्य्यं दद्याच्छ्रीपतये मुदा ॥९५॥
वस्त्रपूते[3] जले दिव्ये जातीफललवङ्गयोः । घर्षगा सौरभे तत्र कर्पूरक्षोदमुत्तमम् ॥९६॥
पातयित्वाथ तद्देयं प्रतिपूजनकर्मणि । एतन्नैवेद्ययुक्तासौ पूजा च पञ्चमी नचेत् ॥९७॥
अशक्त्या च तुरीयायां[4] पूजायां तदुदापयेत् । एवं पञ्चविधा प्रोक्ता पूजायां जगतां पतेः ॥९८॥
यादृशं तत्र नैवेद्यं तवाग्रे कथितं नृप । ये च ये च द्विजाः पाककर्त्तारः[5] स्युः पृथक् पृथक्
तासु तासु च पूजासु पक्तुं[6] तान् योजयेद् भवान् यातयामं[7] गतरसं नैवेद्यं न भवेद् यथा ॥१००॥
तथापि भवता कार्य्या सूपकारैन्नृपोत्तम । पाकार्थं सूपकारैश्च ह्याज्यं[8] गव्यैर्जलं नृप ॥१०१॥
पाकयोग्यानि पात्राणि रक्तवर्णानि[9] कारयेत् । कृष्णवर्णानि पात्राणि न कुर्य्याच्च कदाचन॥१०२॥
गीतं नृत्यं तथा भूप ताम्बूलाशनमेव च । माल्यानां धारणं तावन्मस्तकेऽपि महीपते ॥१०३॥
कलहं च विवादं च हास्यं शोकं तथैव च । असद्भाषा[10]प्रकथनं न कुर्य्यात्पाकमन्दिरे॥१०४॥
तत्रैव विषये राजन् सावधानो भवान् भवेत् । अन्यथा चेत्तदा विष्णुर्न प्रीतोऽपि कदाचन॥१०५॥
यदा भवान् महाविष्णुं प्रतीच्छेदन्नमुत्तमम्[11] । पूर्णव्यञ्जनसंयुक्तं पूपवृन्दसमन्वितम् ॥१०६॥
पायसोत्करसंयुक्तं खेचरान्नं[12] कुलान्वितम् । तादृशं यच्च नैवेद्यं भूरि चारुतरं भवेत् ॥१०७॥
तन्नो मण्डलवाह्येऽपि स्थापनीयं कदाचन । मध्याह्नसमयेऽन्नस्य योग्यः पाकायमुत्तमः ॥१०८॥
अन्नं पूर्णतमं यस्मात् पूपव्यञ्जनसंयुतम् । श्रद्धया परया दद्याद्विष्णवे दैत्यजिष्णवे ॥१०९॥
नैवेद्यं चेद् बहुतरं भक्त्या संपाद्यते[13] यदा । तदा त्व वैनतेयस्य[14] पुरपृष्ठे[15] निवेदयेत् ॥११०॥
प्रचुरं चारु नैवेद्यं स्थापनीयं नृपोत्तम । लसद्रम्भादले तत्र त्रिधापंक्तिकमुत्तमम् ॥१११॥
आवाह्य[16] देवतास्तत्र मूलमन्त्रेण भो नृप । गन्धाद्यैरुपचारैश्च तन्नैवेद्यं निवेदयेत् ॥११२॥

---

୧ ସିଝି । ୨ ଗୁଡ଼ ପାଗ । ୩ ଲୁଗାରେ ଛଙ୍କାଯାଇଥିବା ପାଣି । ୪ ଚତୁର୍ଥ । ୫ ରାନ୍ଧିବା ବ୍ୟକ୍ତି । ୬ ରାନ୍ଧିବାକୁ । ୭ କାଳବିଳମ୍ବ । ୮ ଘୃତ । ୯ ନାଲିକୁଣ୍ଡିଆ । ୧୦ ଅଶ୍ଳୀଳ କଥା । ୧୧ ଅନ୍ନ ସମର୍ପଣ କରିବେ । ୧୨ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅନ୍ନ । ୧୩ ସମ୍ପାଦିତ ହେବ । ୧୪ ଗରୁଡ଼ଙ୍କର । ୧୫ ପଛରେ । ୧୬ ଆବାହନ କରି ।

त्रिकालपूजनान्नेषु या बुद्धिर्जायते नृप । तदन्नेषु[१]तथा बुद्धिः कार्य्या च नात्र संशयः ॥११३॥
अत्र शङ्का न कर्त्तव्या न कर्त्तव्या कदाचन । यस्त्वात्र जायत्रे शङ्का रौरवे[२] पच्यते ध्रुवम् ॥११४॥
ब्रह्महत्यादिपापघ्नं[३] निर्माल्यं जगतां पतेः । भुञ्जतां नृपतिश्रेष्ठ मुक्तिस्तेषां न दुर्ल्लभा ।।११५॥
जगन्नाथस्य नैवेद्यं महापातकनाशनम् । भक्षणात् फलमाप्नोति कपलाकोटिदानजम् ॥११६॥
चण्डालादि जनस्पृष्टं तदन्नं च नृपोत्तम । भोक्तव्यं सहसा विप्रैः पावनं सुरदुर्ल्लभम्[४]॥११७॥
प्रतिजन्मनि यो भक्तस्तस्य विष्णोः परात्मनः । तस्यैव स्यान्नृपश्रेष्ठ तदन्ने विमलापतिः ॥११८॥
यज्ञस्तपांसि[४]राजेन्द्र व्रतानि विविधानि च । तीर्थाटनानि तन्नैव कृत्यानि सुकृतानि च ॥११९॥
पितरस्तर्पितास्तेन तथा देवा महर्षयः । दत्तानि तेन दानानि सकलानि महीपते ॥१२०॥
जगन्नाथस्नमेतद्वै येन भुक्तं सुपावनम् । बहुनात्र विमुक्तेन नृपसत्तम सांप्रतम् ॥१२१॥
तदन्नस्पर्शतो नूनं महापापैः प्रमुच्यते । खादन्ति भक्त्या ये केचित् स्पृशन्ति क्षितिमण्डले
पश्यन्ति ये च मनुजास्ते कृतार्था न संशयः । गवां कोटिप्रदानच्च वाजपेयशताच्च यत् ॥१२३॥
अश्वमेधसहस्राद्वै राजसूयशताच्च यत् । तपोपवासतो भूप यत् फलं जायते भुवि ॥१२४॥
तत्तत् फलमवाप्नोति जगन्नाथान्नभक्षणात् । किमुक्तेनात्र बहुना चण्डालस्पृष्टमेव हि ।१२५॥
कुक्कुरस्य मुखाद् भ्रष्टं तद्ग्राह्यं दैवतैरपि । तस्मात्तदन्नं सहसा प्राप्तमात्रेण भक्षयेत् ॥१२६॥
विचारणा न कर्त्तव्या न कर्त्तव्या कदाचन । साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपोऽयं जगन्नाथो न संशयः१२७
तस्यावलोकनान्मुक्तिस्तदन्नाशनतो नृप । महाप्रसादमित्युक्तं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् १२८

सूत उवाच

चतुर्मुखमुखाद्विप्राः श्रुत्वा स नृपसत्तमः । माहात्म्यं जगदीशस्य तदन्नस्य च सत्तमाः ।१२९।
कृतकृत्यो बभूवासौ सोऽयं कथयतो विधेः । जगन्नाथान्नमेतद्वै शुष्कं[५] कृत्वा सुभक्तितः
देशान्तरे जनो यस्तु भक्षेत् प्रतिदिनं द्विजाः । सर्वपापविनिर्मुक्तः स गच्छेत्परमं पदम् ॥१३१॥
यस्तु नित्यं महाविष्णोऽष्टकालार्च्चावलोकनम्[६] । करोति परया भक्त्या भक्षत्यन्नं सुपावनम् ॥१३२॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते । जगन्नाथस्य भो विप्रा देशान्तरमुपागते ॥१३३।
अन्ने सुपावने तावद्भक्तिं ये कुर्वते नराः । प्राप्तमात्रेण खादन्ति हृष्यन्ति च मुहुर्मुहुः ॥१३४॥

---

१ ତୈାରିବ ନର୍କରେ । ୨ ପାପନାଶକ । ୩ କୋଟିଏ ଗୋଦାନ ଫଳ । ୪ ଯଜ୍ଞ ଓ ତପସ୍ୟା । ୫ ଶୁଖିଲ ମହାର୍ଦ୍ଧ ବା ମହାପ୍ରସାଦ । ୬ ଆଠ ପ୍ରହରସେବା ।

तेऽपि नीलाचलस्थस्य हरेर्दर्शनतः फलम् । प्राप्य मुक्ता भवक्लेशात्तत्यं सत्यं[•]वदाम्यहम्१३५

यस्यापि पाचिका लक्ष्मीर्यस्यभोक्ता जगत्पतिः । तस्यान्नस्य च माहात्म्यं केन वक्तुं हि शक्यते१३६

ब्रह्मादिदेवनिचयैः प्रतिसेव्यमाने
नानामनोरथकरे दुरितापहारे[୨]।
ख्याते जितेन्द्रियतमे विमले[୩] तदन्ने
येषां च भक्तिरतुलाभुवि ते कृतार्थाः ॥१३७॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः

ब्रह्मन् कानि फलान्येव कानि मूलानि वा पुनः । कीदृक् प्रपानकं[୪] देयं[୫]दधि कीदृक् तथाद्रिकम्॥१॥

किमन्यद्द्रव्यमाश्चर्य्यं किम्वा देयं मुरारये । केन रूपेण वा विष्णुः प्रीतः स्याद्धिवदाशु[୬]माम्॥२॥

ब्रह्मोवाच

विष्णुयोग्यं च यद्द्रव्यं यन्मूलं यत्फलं नृप । तद्वदामि महीनाथ निशामय[୭] समाहितः ॥३॥

रम्भाफलानि दिव्यानि परिपक्वानि विष्णवे । अपक्वं च सदा भक्त्या दद्याच्च नारिकेलकम्॥४॥

फलमाम्रं[୮] तथा दद्यात्पक्वं[୯]वापक्वमेव[୧୦]वा । पनसाद्यमेवं[୧୧]च तथा तालफलं पुनः ॥५॥

दाडिम्बफलमादेयं नागरङ्गफलं[୧୨]तथा । वदरीफलकं[୧୩] चैत्र कर्कटीफलकं[୧୪] तथा ॥६॥

दद्याद् भक्तियुतो राजन् जलजं शृङ्गिकाफलम्[୧୫] । गुवाक[୧୬]फलमादेयं पयःपेटीचयं पुनः ॥७॥

द्राक्षाफलानि[୧୭] रम्याणि दद्यादिक्षुचयं[୧୮] नृप । कन्दमूलानि रम्याणि कमलाफलमुत्तमम् ॥८॥

लाजानां[୧୯]नारिकेलानां दुग्धशर्करयोस्तथा । शर्कराञ्च तथा दद्याद्दिव्यांश्च नृपसत्तमं ॥९॥

• ଏହାର ଦୁଃଖରୁ । ୨ ପାପନାଶକ । ୩ ପବିତ୍ର । ୪ ପଣା ବା ସରବତ୍ । ୫ ଦଧିଆଦିବା ଉଚିତ୍ । ୬ ଶୀଘ୍ର କୁହନ୍ତୁ । ୭ ଶୁଣ । ୮ ଆମ୍ବ । ୯ ପାଚିଲା । ୧୦ କଞ୍ଚା । ୧୧ ପଣସ ପ୍ରଭୃତି । ୧୨ ନାରଙ୍ଗ । ୧୩ ବରକୋଳି । ୧୪ କାକୁଡି । ୧୫ ପାଣିସିଙ୍ଗଡ଼ା । ୧୬ ଗୁଆ । ୧୭ ଅଙ୍ଗୁର । ୧୮ ଆଖୁ । ୧୯ ଖଇ ।

भर्जितं शर्करापक्वं चणकं[१] चारुमोद्धकम्[२] । नारिकेलाद्रिकयुतं सिताचूर्णं[३] समन्वितम् ॥१०॥
धौतमुद्गं च तद्दद्यादामोदरमुदे नृप । दद्यान्मुरारये भक्त्या तिलमोदकमुत्तमम्[४] ॥११॥
एतानि फलमूलानि संस्कृत्य वीक्षणादिना[५] । निवेदयामि मन्त्रेण पूजकोऽपि समर्पयेत् ॥१२॥
पश्चाहुतं न कुर्य्याद् वै केवलं च समर्पणम् । आर्द्रकस्य च दध्नश्च[६] मातुलुङ्गफलस्य[७] च ॥१३॥
लवणस्य जलस्यापि न च कुर्य्यात्समर्पणम् । लोभाद्वा पूजकेनापि समर्प्यं चेन्नृपोत्तम ॥१४॥
तत्सर्वं राक्षसैर्ग्राह्यं नो गृह्णाति च तद्धरिः । तद्दोषतः[८] पूजकोऽसौ राक्षसः स्यादसंशयः ॥१५॥
ततो भक्त्या केशवाय पङ्क्तिमध्ये नृपोत्तम । अन्नसंयोगि तद्दद्यात्परत्र[९] हितकाम्यया ॥१६॥
जलं द्विभागं विमलमेकभागं सितां पुनः । आमिक्षां[१०] दुग्धसारं च पक्वरम्भाफलानि च ॥१७॥
एतत्सर्वं त्वेकभागं सर्वमेकत्र भाजने[११] । सम्यक् तन्मेलनं कृत्वा तत्र कर्पूरचूर्णकत् ॥१८॥
मरीचक्षोदनिचयं निक्षिप्य[१२] क्षितिपोत्तम । दद्यादमृतकुण्डं च पाककारविनिर्मितम्[१३] ॥१९॥
पङ्क्तिमध्येऽपि दातव्यं नान्यत्रापि कदाचन । पक्वाम्रफलजालानां[१४] रसं तावत्परिष्कृतम् ॥२०॥
पनसानां तथा दिव्यं रसं दुग्धसमन्वितम् । तथैव पाककारोऽसौ पङ्क्तिमध्ये हि योजयेत् ॥२१॥
नान्यत्र नृपतिः कुर्य्याद्विष्णवे च कदाचन । पाकशालां विना कोऽपि किञ्चिदन्यत्र सत्तम ॥२२॥
न कुर्य्याद्विष्णुनैवेद्यं घृताग्निपरियोगतः । तथा जलाग्निसंयोगो न दद्यात्तच्च विष्णवे ॥२३॥
अथोपचारपात्राणां दिव्यस्था यादृशी भवेत् । तन्निशामय तत् क्षिप्रं वदतो मे नृपोत्तम ॥२४॥
आसनादुपचाराणां प्रत्येकं रविसंख्यकम् । पलं तस्याप्यभावेऽपि तदर्द्धं स्यात्तदर्धकम् ॥२५॥
तदभावे पलमात्रं ततो न्यूनं न च क्वचित् । स्नानोपचारपात्रं स्याद्दशद्वयपलं[१५] नृप ॥२६॥
तदभावे तदर्द्धं स्यात्तस्याभावे तदर्द्धकम् । धूपदीपनयोः पात्रं कलापलसमन्वितम्[१६] ॥२७॥
तदभावे चाष्टपलं तदभावे चतुःपलम् । वर्त्तुलं धूपपात्रं स्यान्मृणालग्रन्थिसंयुतम् ॥२८॥
पद्माकारं च दीपस्य पात्रं स्याद्धरणीपते । कर्णिकाजलसंयुक्तमष्टपत्रं मनोहरम् ॥२९॥
अथवा सप्तपत्राढ्यं पञ्चपत्रमथापि वा । मृणालग्रन्थि संयुक्तं यतस्तुष्टो भवेद्भुवि ॥३०॥
वर्त्तुलाकारपादं[१७] स्यात्कलाङ्गुलसमायितम् । एवं धूपस्य दीपस्य पात्रं स्याद्धरणीपते ॥३१॥
जलपात्रं भवेत्तावत्कालापलविनिर्मितम् । नाधिकं वै चैनो न्यूनमन्यथा निष्फलं भवेत् ॥३२॥
जलनिर्गमनार्थं वै ह्यदरे नालसंयुतम्[१८] । तन्नालोपरि चक्रं च कुर्य्यात्पङ्कजमेव वा ॥३३॥

---

१ ଚଣା । ୨ ଚୋଲବୁଟ । ୩ ଖଣ୍ଡସାରୀ ! ୪ ଉତ୍ତମ ଖସାଲଡ଼ୁ । ୫ ଦେଖାଇ । ୬ ଦହିର । ୭ ଡ଼ାଳିମ୍ବ ବା ବେଦନା । ୮ ସେହି ଅପରାଧରୁ । ୯ ଅନ୍ନର ସଂଯୋଗୀ ଭବେ ସେ ସମସ୍ତ । ୧୦ ଛେନା ଓ ଏକପ୍ରକାର ବଡ ଆକୃତିର ମିଠା ଯାହା ଗରମ ଦୁଧରେ ମିଳାଇ ଯାଏ ନାହିଁ । ୧୧ ପାତ୍ରରେ । ୧୨ ପକାଇ । ୧୩ ପାଚକଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ । ୧୪ ଆମ୍ବସମୂହ । ୧୫ ବାରପଲ । ୧୬ଚଉଷଠିପଲ । ୧୭ ଗୋଲ ପାଦ । ୮ । ୧୯ ଉଦର ଛିଦ୍ରଯୁକ୍ତ ।

इत्येवं जलपात्रं च प्रत्येकं भक्तिभावतः । प्रसूनभाजनं[୧] चैव कर्त्तव्यं नृपसत्तम ॥३४॥
दशद्वयपलैः क्लृप्त[୨]मेकाङ्गुलसमुच्छ्रितम्[୩] । अष्टादशाङ्गुलैस्तावत्समन्ताद्विस्तृति स्फुटम्[୪] ॥३५॥
नैवेद्यभाजनं कुर्य्यात्सहस्रपलसम्मितम्[୫] । मनोज्ञं वर्त्तुलाकारं सचक्रोपरिराजितम् ॥३६॥
महायतियुतं[୬] राजन् रविमण्डल भास्वरम् । एवं विधं महीनाथ भोजनार्थं च भाजनम् ॥३७॥
वर्त्तव्यं कमलाभर्त्तुः प्रीतिवर्द्धनकारकम् । शङ्खाकारं तथा कुर्य्यात् त्रिपादपरिशोभितम्[୭] ॥३८॥
वेदाङ्गुलोन्नतियुतं सप्तधातुविनिर्मितम्[୮] । चतुरङ्गुलमानेन समन्तात्[୯] वर्त्तुलायतिम् ॥३९॥
पलद्वय प्रमाणेऽस्मिन् बह्निमण्डलमर्च्चयेत् । ततः शङ्खं नृपश्रेष्ठ स्थापयेच्च यथाविधि ॥४०॥
घण्टां कुर्य्यान्महाराज देवदेवार्च्चने तदा । द्वात्रिंशत् पलसम्भूतात् तत्पिण्डं[୧୦] चतुरङ्गुलम् ॥४१॥
कुर्य्यात्तथैव तद्दैर्घ्यं तज्जिह्वां चतुरङ्गुलाम् । कुर्य्याद्वेदाङ्गुलं दण्डं कण्ठः स्यादङ्गुलार्द्धकः ॥४२॥
तद्दण्डोपरि सत्पीठं कुर्य्यात्कण्ड प्रमाणतः । तत्रैव स्थापयेद्रूपं गारुड़ं तदभावतः ॥४३॥
चक्रं च हरिपूजायामेव घण्टां नियोजयेत् । अथ पूजावसानेऽपि नानारत्नविनिर्मिते ॥४४॥
पात्रे पवित्रे ताम्बूलं मञ्जुलं क्रमुकान्वितम् । लवङ्गजातिकायाश्च फलयुक्तं तथा नृप ॥४५॥
एलाफलसमायुक्तं कर्पूरक्षोदमिश्रितम्[୧୧] । दद्यात् प्रीतियुतः श्रीमान् कमलापतये तदा ॥४६॥
पाकद्रव्येषु ताम्बूलं न क्षिपेच्च कदाचन । पाकशालान्तरे राजंस्तन्नामापि न च धारयेत् ॥४७॥
यतो वै भोजनस्यान्ते ताम्बूलानां समर्पणम् । भोजनात् प्राक् तस्य नाम धारणे दोषभाक् विभुः
तत्पात्राणां यदा भूप छिद्रं[୧୨] च स्फोटकं[୧୩] तथा अयोग्यं विष्णुपूजायां नूतनं तत्तु कारयेत् ॥४९॥
नैवेद्य पाकभवनान्नीयमानेऽतिशोभने । न पतेत् कस्यचिद्दृष्टिस्तत्र तावच्चरेन्नृप ॥५०॥
रविचन्द्रमसोः[୧୫] पाकान्नं सरेयेश्च तत्र वै । तदाच्छादनकं कृत्वा विष्णुप्रीतिं च वर्द्धयेत् ॥११॥
इत्थं प्रकारतो भूप विष्णोस्तस्य परात्मनः । नीतिर्भवेच्च नीलाद्रौ तस्य प्रीत्यर्थं प्रकाशितम् ॥५२॥
विष्णुपूजासु राजर्षे यदुक्तं च मयाधुना । कर्त्तव्यं भवता[୧୬] तद् वै प्रत्यहं भक्तिभावतः॥५३॥
वर्त्तव्यं च तदा विष्णुर्न प्रीतोऽपि कदाचन । दैवात् प्रमादात्[୧୭] पुरतो[୧୮] देवदेवस्य भूपते ॥५४॥
विकृतौ जायमानायां यद्भवेत्तद्वदाम्यहम् । देवाग्रतो द्वारपालद्वयपर्य्यन्तमन्तरा[୧୯] ॥५५॥
उत्सर्गो[୨୦] वा वमिर्वापि[୨୧] कस्य मूढ़मतेर्यदि । जायते नृपते तावद्वाससाच्छादयेद्द्वारिम्[୨୨] ॥५६॥
ततः शीघ्रं शोधयित्वा गोमयोदकसेचनम्[୨୩] । पाषाणच्छेदनं कुर्य्यात्सुधारसावलेपनम्[୨୪] ॥५७॥

---

୧ ଫୁଲଦାନି । ୨ ନଦା । ୩ ଏକ ଅଙ୍ଗୁଳି ଉଚ୍ଚ । ୪ ଅଠର ଆଙ୍ଗୁଳି ବିସ୍ତାର । ୫ଭୋଗ ଥାଳି ଧଜାରେ ଘଲ । ୬ ଖୁବ୍ ବଡ଼ୁତ । ୭ ତିନିପାଦ ବିଶିଷ୍ଟ । ୮ ସାତଧାତୁରେ ନିର୍ମିତ । ୯ ଗୁଣଆଡକୁ । ୧୦ ବାଜେଣି । ୧୧ କର୍ପୂର ଚୂର୍ଣ୍ଣ ମିଶ୍ରିତ । ୧୨ କଣା । ୧୩ ଫଟା । ୧୪ ରୋଷେଇଶାଳାରୁ ଆଣିଲେ । ୧୫ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର । ୧୬ ଆପଣ । ୧୭ ଭୁଲବଶତଃ । ୧୮ ଆଗରେ । ୧୯ ଦ୍ୱାରପାଳଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଝିରେ । ୨୦ ଧାଇଖାନା । ୨୧ ବାନ୍ତି । ୨୨ ବସ୍ତ୍ରରେ ଦ୍ୱାରକୁ ଆଚ୍ଛାଦନ କର । ୨୩ ଗୋବରପାଣି ଛିଞ୍ଚିବେ । ୨୪ ପଥରକୁ ଘୃଷିବା ଓ ଚୂନ ପକାଇବା ବିଧେୟ ।

भूयो भूयो गन्धजलैर्द्धौतव्यं धूपयेत्ततः । सुगन्ध वस्त्र ना शीघ्रं पुर्ववत्स्नापयेद्धरिम् ॥५८॥
हृत्यर्थं[१] गस्यपुष्पाणि संस्थितानि च यानि वै विष्णोरयोग्यभूतानि सर्वाणि प्रक्षिपेद् वहिः ॥५९॥
द्वारपद्मालयस्याग्रे कुत्रचित्[२] विकृतिर्भवेत् । तच्छोधयेद्[३] तं भूप गोमयोदकसेचनम् ॥६०॥
सुधारसैश्च[४] संलिप्य संस्कारैश्च प्रकल्पयेत् । अज्ञातविकृतौ मार्गे नयेच्चेद्देवसन्निधिम् ॥६१॥
नैवेद्यं तत्र संन्यस्य ज्ञायते विकृतः पुनः । तन्नैवेद्यं वहिः कुर्य्यान्महास्नानं समाचरेत् ।६२॥
स्वयं स्नात्वा शुद्धतमे मार्गे नैवेद्यमानयेत् । जाते भूप यदा भूयो गमने विकृतिं पुनः ॥६३॥
जानन्[५] पाकगृहे यच्च तत्सर्वं च वहिः क्षिपेत् स्नात्वा पुनः शुचिर्भूत्वा नूतनं पाकमुत्तमम् ॥६४॥
कृत्वा नैवेद्यमानेयमन्यथा रौरवं व्रजेत् । वैनतेस्य[६] पृष्ठेऽपि न वेद्यो भोगमण्डपे ॥६५॥
स्थिते यदा दैवतोऽपि जायते विकृतिर्नृप । तन्न देयं च नैवेद्यं विष्णवेऽपि कदाचन ॥६६॥
देवनैवेद्ययोर्मध्ये विकृतिर्यदि जायते । अयोग्यं तच्च नैवेद्यं केशवाय न दापयेत् ॥६७॥
लोभासक्तः पूजकोप यदा तस्य समर्पणम् । कुर्य्यात्तद्राक्षसैर्ग्राह्यं देवो रुष्टो न संशयः ॥६८॥
स पूजको राक्षसः स्यान्नरकं प्रतिपद्यते । तत्राधिकारिणः सर्वे पच्यन्ते[७] रौरवे ध्रुवम् ॥६९॥
एतच्छ्रुत्वा प्रतिनिधिं य देव नृपसत्तम । ततः प्रदापयेत्तत्तु हरये विकृते सति ॥७०॥
तदा प्रतिनिधिर्भूप पूजकश्च नरोत्तम । निरये[८] पच्यमानास्ते यावदाचन्द्रतारकम्[९] ॥७१॥
तस्मात् संयतचित्तास्ते भजेयु पूजनं हरे । राजा तत्र मनो दत्वा[१०]सावधानो भवेत्सदा ॥७२॥
ततः प्रतिनिधिस्तावद्राज्ञः कल्याणहेतवे । सर्वदा सावधानः स्याद् विष्णुपूजासु तत्परः ॥७३॥

सूत उवाच

इत्येवं चरितं विष्णोर्नैवेद्यस्य च निर्णीतम् । इन्द्रद्युम्नस्य भूपते पुरतः पद्मयोनिना ॥७४॥
पूर्वं जैमिनिना पृष्टं व्यासेनोक्तं मुनीश्वरः । इदानीं[११] कथितं विप्रा युष्माकं[१२]पुरतो हरेः ॥७५॥
श्रीजगन्नाथदेवस्य चतुर्द्धारूपधारिणः । चरितं परमं पूतं नीलाचलपतेः प्रभोः ॥७६॥
इन्द्रद्युम्नेन तेनैव यत्पृष्टं च पुनर्द्विजाः । ब्रह्मणा कथितं यच्च तद्वदामि च साम्प्रतम् ॥७७॥

ब्रह्मोवाच

स्पृशेत्[१३] कोऽपि द्विजो राजन् विना स्पर्शाधिकारिभिः विष्णुं महाभिषेकेण स्नापयेदतिभक्तितः ॥७८॥
क्षत्रियश्च यदा वैश्यः शूद्रश्च दैवतः स्पृशेत् । तदाचरेन्महास्नानं द्विगुणं क्रमशो हरेः ॥७९॥

---

१ ହରଙ୍କ ପାଇଁ । ୨ କେବେହେଲେ । ୩ ଶୀଘ୍ର ତାହା ଶୋଧନ କରିବେ । ୪ ଚୂନ ଘାଣିରେ । ୫ ଜାଣି ।
୬ ଗରୁଡଙ୍କର । ୭ ଦଗ୍ଧ ହେବେ । ୮ ନର୍କରେ । ୯ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଥିବାଯାଏ । ୧୦ ମନଦେଇ । ୧୧ ବର୍ତ୍ତମାନ
୧୨ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ । ୧୩ ଛୁଇଁଲେ ।

देवे क्षत्रियसंस्पृष्टे महास्नानद्वयं भवेत् । वैश्यैर्वारत्रयं शूद्रैश्चतुर्वारं तदाचरेत् ॥८०॥
पूजायां जलपात्रं वै ब्राह्मणं च विना नृप । न स्पृशेत् कोऽपि तत्पात्रं तत्र यत्नं महत्कुरु॥८१॥
न च सोऽपि स्पृशेद्राजन् चेत् प्रसाद करस्तथा[१] । स्पृशेत् यदा च तत् पात्रं अग्नौदग्ध्वाथमार्जयेत्
पूजायां जगदीशस्य त्वन्यथा स्यात् सुदुष्कृतम् । पाककारं विना विप्राः पाकद्रव्यनिवेदनात् ॥८३॥
पात्रहोतादयः पूर्वं न स्पृशेयुः कदाचन । स्पृष्टं तव भवेत्तावदयोग्यं जायते ध्रुवम् ॥८४॥
आचार्य्येण तु संस्पृष्टे नैवेद्ये विष्णुसौख्यदे । दोषादोषौ न विद्येते तद्देयं विष्णवे मुदा ।८५।
विश्वावसोरन्वयजैर्मनुजैर्जगतां पतौ । स्पृष्टे सामान्यविधिना स्नापयेद् विष्णुमव्ययम् ८६
स्पृष्टे हरौ नृपश्रेष्ठ विद्यापतिकुलोद्भवैः । तत्र दोषो न कश्चिद् यस्त्वनिष्टात्पूजकस्य ते।८७।
सावधानोऽत्र विषये राजा स्यादतिभक्तितः । सुखमारोग्यमैश्वर्य्यं भुङ्क्ते नरपतिः स्वयम् ।।८८।
इत्येवं भवतामग्रे नीलाचलनिवासिनः । हरेः प्रसङ्गाच्चरितं वर्णितं तद्द्विजोत्तमाः ॥८९॥
व्यासजैमिनिनोः पूर्वं संवादे च मया श्रुतम् । इन्द्रद्युम्नं च राजानं विधिना प्रतिभाषितम् ॥९०॥
तत्सर्वं विधिवत् प्रोक्तं यथा ज्ञातं मया पुनः । कथितं वः पुरस्तद् वै किमन्यत् श्रोतुमिच्छथ॥९१॥

सूत उवाच

तुर्य्यास्यानन[२] पङ्कजाद्विगलितं रम्यं वचः सादरं
श्रुत्वा हृष्टतरोऽथ भूपतिवरो जातः कृतार्थस्तदा ।
वाचाविस्फुरदुत्सवस्य परया शुश्रूषया तं पुनः
ब्रह्माणं प्रणिपत्य नम्रशिरसा पप्रच्छ[३] भूयो द्विजाः ॥९२॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये एकादशोऽध्यायः ॥

---

१ ରେଶଦୈନାଥବା ବାଙ୍କି । । २ ଚତୁର୍ମୁଖ । ३ ପଚ୍ଛରଲେ ।

द्वादशोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

ब्रह्मन् सप्तसु वारेषु तिथिष्वपि प्रजापते । नक्षत्रेषु च तद्विष्णोः कुत्र किं वा ध्रुवं भवेत् ॥१॥

तद्वदाशु[1] सुरश्रेष्ठ सर्वज्ञस्त्वं यतोऽधुना । जनानां तु हितार्थाय मम कल्याणहेतवे ॥२॥

ब्रह्मोवाच

साधु साधु नृपश्रेष्ठ त्वमेव वैष्णवोत्तम । यतो नीलाद्रिनाथस्य चरितं श्रवणोद्यतः[2] ॥३॥

कथयामि रहस्यं[3] ते विष्णोः पण्डितवासरे[4] । शृणु तावत् यथालेख्यं[5] कर्मस्याज्जगतां पतेः ॥४॥

तस्मिन् मध्याह्नपूजान्ते यत्र यत्रस्थले पुनः । स्व स्व वर्णं मनोहारि चित्रं कुर्य्याच्च चित्रवित् ॥५॥

कोऽपि नालोकयेदस्मिन् [6]काले कालस्वरूपिणम् विष्णुं वा वलभद्रं वा भद्रां वाथ शुभप्रदाम् ॥६॥

चित्रं ते च ततो विप्रास्त्वाचार्य्यो विधिवत्पुनः पञ्चामृतेन तेनैव स्नापयेद्विष्णुमव्ययम् ॥७॥

दध्नदशपलेनैव[7] कुर्य्यात्पञ्चपलं पयः[8] । चतुःपलं मधुं[9] राजन् घृतं त्रिपलमेव[10] च ॥८॥

शर्करैकपला[11] दिव्या सर्वमेकत्र भाजने । कृत्वा तेनैव संप्राप्य प्रतिविम्वे हरेस्तथा ॥९॥

पण्डितानुदिने[12] विष्णोर्भोगलालसचेतसः । चेष्टेयं जायते राजन् विष्णोश्च प्रीतिवर्द्धिनी ॥१०॥

ततो गुरुर्दिने प्रातः पूजान्ते कमलांस्तथा । विश्वधात्रीं च प्रत्यर्च्चां धाता च वारिणा पृथक् ॥११॥

संस्नाप्य[13] तामलंकृत्य[14] गन्धमाल्याम्बरैः पृथक् पञ्चोपचारतः पूजां पूजयेच्च यथाविधिः ॥१२॥

ततो वन्दापनां कृत्वा स्वपदे च न्यसेत् पुनः । ततः सायाह्नपूजान्ते प्रत्यर्च्चां च हरेः पुरः ॥१३॥

आनीय[15] दद्याल्लक्ष्मीं च ह्याज्ञामाल्यं[16] पृथक् तदा आज्ञां देहि जगन्नाथ देव देव जनार्दन ॥१४॥

एकान्तक्रीडनार्च्चार्थं प्रत्यर्चां[17] च रमां प्रभो इति संप्रार्थ्य देवेशं तदाचार्य्यो हरेस्तनोः ॥१५॥

दक्षिणाद्वामतो मालामर्पयेत्कृष्णमिन्दिराम् । लक्ष्मीं च पुरतः कृत्वा प्रत्यर्चां च ततःपरम् ॥१६॥

आनीय दिव्ययानेऽपि संस्थाप्य भ्रामयेच्छनैः श्वेतछत्रादिकं राजन् धारयेच्च ततः पुरः[18] ॥१७॥

---

୧ ତାହା ଶୀଘ୍ର କୁହନ୍ତୁ । ୨ ଶୁଣିବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ । ୩ ଗୁପ୍ତ । ୪ ବୁଧବାର । ୫ ଚିତ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ । ୬ ସେ ସମୟରେ । କେହି ଦେଖିବେ ନାହିଁ । ୭ ଦଶପଲ ଦହି । ୮ ପାଞ୍ଚପଲ କ୍ଷୀର । ୯ ଚାରିପଲ ମହୁ । ୧୦ ଘିଅ ତିନିପଲ । ୧୧ ଗୁଡ଼ ୧କପଲ । ୧୨ ଗୁରୁବାର । ୧୩ ସ୍ନାନ କରାଇ । ୧୪ ଅଳଙ୍କୃତ କରାଇ । ୧୫ ଆଣି । ୧୬ ଆଜ୍ଞାମାଳ । ୧୭ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମା । ୧୮ ସମ୍ମୁଖରେ ।

घण्टामधुरिकादीनां वाद्यानां नदतां स्वरैः । महोत्सवं कारयित्वा जयनिःस्वनसंयुतम्[१] ।१८।।
प्रासादं परमं विष्णोर्भ्रामयित्वा[२] पुनः शुभे । स्थाने कुत्रापि संस्थाप्य निर्जने क्षणमात्रतः ।।१९।।
पञ्चोपचारविधिना पूजयेच्च पृथक् पृथक् । पूजासमयमारभ्य गीतं नृत्यं भवेत्तदा ।।२०।।
वन्दापनां विधिं कृत्वा स्थापयेत् स्वपदे पुनः । बृहस्पतिदिनेष्वेवं[३] विष्णोस्तस्योत्सवं महत् ।।२१।।
केवलं न भवेद्देवमेकादश्यां गुरोर्दिने । जन्मकल्पनमारभ्य[४] राक्षसानां वधावधि[५] ।।२२।।
तथैव न भवेन्नक्तं गुरुवासरपूजनम् । तथैव नृपते स्नानाद् गुण्डिचा अधावधि प्रभोः ।।२३।।
दिवा नक्तं[६] न कुर्य्याद्वै गुरुवासरपूजनम् । तेनैव कुर्य्यादित्येतत्कथितं ब्रह्मणा पुरा ।।२४।।
इन्द्रद्युम्नं प्रति नृपं प्रवृत्तोऽयं विधिस्ततः । इत्येवं श्रीभगवतो वारे पूजननिर्णयम् ।।२५।।
कथयित्वा तिथिष्वेव यद्भवेत्तद्वदाम्यहम्[७] । अथेदानीं नृपश्रेष्ठ पावने च हरेर्दिने ।।२६।।
सायाह्ने जगदीशं तु लेपयेच्च चतुःसमैः[८] । आसनादि समाचर्य्याचार्य्योऽङ्गे भक्तिभावतः ।।२७।।
अग्निशर्मा बलं तावद्भद्रां[९] ब्रह्मापि लेपयेत् । ततस्तु पूजकः श्रीमान् प्रार्थयेज्जगदीश्वरम् ।।२८।।
नमस्तुभ्यं जगन्नाथ भक्तानुग्रहकारक । आज्ञां देहि महाबाहो बहिरुत्सवहेतवे[१०] ।।२९।।
इत्युच्चार्य्य[११] नमस्कृत्वा भक्तिभावसमन्वितः आचार्य्यो जगदीशस्य माल्यं दक्षिणभागतः ।।३०।।
आनीय दद्यात् प्रत्यर्च्चां प्रति भूपतिसत्तम । सिंहासनात् पुनस्तं च ह्याज्ञां माल्यविभूषितम् ।।३१।।
शिविकोपरि संस्थाप्य भूषयेच्छत्रचामरैः । घण्टामर्दलशङ्खानां काहालस्य च निःस्वनैः[१२] ।।३२।।
सेवकैरखिलैस्तावद्वेष्टितं सज्जनैस्तथा । भ्रामयेदेकवारं च प्रासादं जगतीपतेः[१३] ।।३३।।
गीते नृत्ये गायमाने द्वारपालान्तिके पुनः । संस्थाप्य पूजयेद् भक्त्याचार्य्यः पञ्चोपचारतः ।।३४।।
कर्पूरवर्त्तिभिः कुर्य्यान्नीराजनमनुत्तमम् । ततो दूर्वाक्षतान् दत्वा सप्तवर्त्त्या नृपोत्तम ।।३५।।
नीराजयेत्ततस्तं[१४]वै स्वपदेऽपि निवेशयेत् । सायं पूजावसानेऽथ महानीराजनात्परम् ।।३६।।
पुनर्नीराजनं कृत्वा नीलशैलपतेः प्रभोः । स्वर्णपात्रे पवित्रे च सर्पिषा[१५] परिपूरिते ।।३७।।
रम्भापत्रेन्धने[१६] तत्र सूक्ष्मवस्त्राञ्चिते पुनः । नीराजनं च कर्त्तव्यमेवं कुर्य्याद्विचक्षणः ।।३८।।
एतन्नीराजनं कृत्वा धृताचार्य्यो बहिर्गतः । प्रासादभ्रमणं कृत्वा चक्रं चैवानुदर्शयेत्[१७] ।।३९।।
तेनाग्निना ततो दीपं प्रासादोपरि सर्वतः । दर्शयेच्चन्द्रदीपं च सर्वस्मिंश्च हरेर्दिने[१८] ।।४०।
तन्निराजनजं तेजः पश्यतां पापनाशनम् । तस्मान्नृपात शार्द्दूल पश्येद्वै कुण्ठलव्धये ।।४१।।
एकादश्यां तिथौ तावद् भाष्यते निवसेद् यदि । तदा तृतीयपूजान्ते भगवन्तं जनार्द्दनम् ।।४२।।
पञ्चामृतेन संस्नाप्य सर्वाङ्गे लेपयेत्ततः । दिव्यगन्धादकं तावद् भूषयेन्माल्यभूषणैः ।।४३।।
ततश्चतुर्थपूजां च कुर्य्यात्सदुपचारकैः । लक्ष्मीं तदग्रे संस्थाप्य नानालङ्कारभूषिताम् ।४४।।
धारयेद्धवलं छत्रं शोभनं केशवान्तिके । अग्निशर्मा तदा काले चन्दनं चारुशोभनम् ।।४५।।

---

୧ ଜୟଜୟ ଧ୍ୱନି । ୨ ବୁଲାଇ । ୩ ଗୁରୁବାରଦିନ । ୪ ଜନ୍ମଠାରୁ । ୫ ରାକ୍ଷସ ବଧଯାଏ । ୬ ରାତିରେ । ୭ ତାହା କହୁଛି । ୮ ଚନ୍ଦନ, ଅଗୁରୁ, କସ୍ତୁରି ଓ କୁଙ୍କୁମ । ୯ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ । ୧୦ ବାହାରଯାତ୍ରା ପାଇଁ । ୧୧ ଏହା ଉଚ୍ଚାରଣ କରି । ୧୨ ଧ୍ୱନିଦ୍ୱାରା । ୧୩ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ । ୧୪ ଆଳତି କରିବେ । ୧୫ ଘିଅରେ । ୧୬ କଦଳୀ ପଟୁଆ । ୧୭ ଚକ୍ରଦର୍ଶନ କରେ । ୧୮ ଏକାଦଶୀ ଓ ଦ୍ୱାଦଶୀ ତିଥିରେ ।

दिव्यं दामनकं माल्यं[१] तथा पीताम्वरद्वयम्[२] दद्यात्पङ्कजनाभाय भक्तियुक्तो नृपोत्तम ॥४६॥
ततः कर्पूरवर्त्त्या च नीराजनमनुत्तमम् । कृत्वा दूर्वाक्षतं दत्वा सत्वर्त्त्या मनोज्ञया ॥४७॥
ततो वन्दापनां कुर्य्यात्रिष्टकावर्त्तिभिर्त्रलम्[३] । नीराजयेत्तदाचार्य्यो भद्रां ब्रह्मा नृपोत्तम ॥४८॥
तथैव विधिवद्भक्त्या तयोर्वन्दापनां चरेत् । ततो वन्दापनान्ते च राजा पुष्पाञ्जलित्रयम् ॥४९॥
प्रक्षिपेदतिभक्त्या च ततः कर्पूरवर्त्तिभिः । नीराजयेच्चमराणां व्यजनस्य च चालनम्[४] ॥५०॥
कृत्वा नव्यांशुकयुगं[५] धृत्वा भुवि नमेन्नृप । ततो लक्ष्म्या निजस्थाने स्थापयेन्नृपसत्तम ॥५१॥
श्वेतछत्रं बहिः कुर्य्यान्ततो देववराग्रतः । तच्चारुचन्दनं रम्यं माल्यं वस्त्रं नृपः स्वयम् ॥५२॥
पूर्णया भक्तियुक्तोऽपि कृतार्थोऽहमिति ब्रुवन्[६] तदभावेऽप्यग्निशर्म्मा तस्याभावेऽपि पूजकः ॥५३॥
गुरुवासरसंयोगो यदा राजन् हरेर्दिने । एवंविधिः स्यान्नृपते नीलाद्रौ चक्रपाणिनः ॥५४॥
चन्द्रवासरसंयोगे यदा जाते हरेर्दिने । लोकनाथेन देवेन तथा कृष्णं समर्च्चयेत् ॥५५॥
अमावास्यादिने विष्णोः प्रातःपूजावसानतः । नारायणप्रतिकृती[७] देवाग्रे स्थापयेद्बुधः ॥५६॥
ततः संप्रार्थयेद्देवं भगवन्तं जनार्द्दनम् । आज्ञापय महाबाहो तीर्थराजान्तिकं पुनः ॥५७॥
समागमाय[८] शब्दस्य प्रत्यर्च्चा प्रति संप्रति इत्युच्चार्य्य देवमालां देवाज्ञाभां समर्पयेत् ॥५८॥
आदेशमालां संगृह्य दत्वा चानीयतां पुनः । महेभरदनुद्भूते[९] याने दिव्ये निवेशयेत् ॥५९॥
छत्रचामरवाद्यादि स्फुरदुत्सवसंयुतम् । पताकाकुलसंयुक्तं तीर्थराजतटं पुनः ॥६०॥
स्वर्णवेत्रधरः श्रीमान् पुरो गच्छन् महोत्सवम् तदा प्रतिनिधिः कुर्य्याद्गीतनृत्यादिभिर्हरेः ॥६१॥
तीर्थराजोदकैस्तत्र[१०] नारायणमतः परम् । कुशैरष्टाक्षरेणैव चार्च्चयेद्वै त्रिवारतः ॥६२॥
ततो यमेश्वरस्यापि शिवस्य निलयान्तिकम्[११] नीत्वा तत्रैव संस्थाप्य पूजयेत्स्नानपूर्वकम् ॥६३॥
पञ्चोपचारविधिना पूजान्ते नृपसत्तम । वन्दापनां ततः कुर्य्यात् प्रासादं प्रति तं नयेत् ॥६४॥
अमावास्यासु सर्वासु कुर्य्यादेवं विचक्षणः । नेत्रोत्सवे तु नो कुर्य्यादमावास्याविधिं नृप ॥६५॥
अमावास्यादिने तावज्जाते सूर्य्यग्रहे[१२] यदि । तद्दिनेऽपि हरेस्तस्य नित्यस्नानादिकर्मतत् ॥६६॥
कृत्वा पाकोद्भवैरन्नैर्विना[१३] कुर्य्यात् प्रपूजकः नारिकेलस्य दुग्धस्य शितायाश्च त्रिकारजैः ॥६७॥
नैवेद्यैर्नृपशार्द्दूल प्रातःपूजां समाचरेत् । पूजान्तेऽपि ततः कुर्य्यादमावास्याविधिस्तदा ॥६८॥

१। ଦମନକମାଳ। २। ଦୁଇଖଣ୍ଡ ପୀତବସ୍ତ୍ର। ३। ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ। ४। ଚାମର ଢଳାଇବେ। ५। ନୂଆବସ୍ତ୍ରଦ୍ୱୟ। ६। କହି। ७। ଦେବପ୍ରତିମାଦ୍ୱୟ। ८। ଆଗମନ ପାଇଁ। ९। ହାତୀଦାନ୍ତରେ ତିଆରି। १०। ସେଠାରେ ତୀର୍ଥବାରିଦ୍ୱାରା। ११। ମନ୍ଦିର ନିକଟକୁ। १२। ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ। १३। ପାକଦ୍ରବ୍ୟବ୍ୟତୀତ।

आमुक्तिकालमेतस्य[१] विष्णोस्तस्य परात्मनः । प्रातःपूजां विना किञ्चिन्न कुर्य्याच्च कदाचन ॥६९॥
राहुणा मुच्यमानेऽपि भास्करे नृपसत्तम । महास्नानविधिं कृत्वा पूर्ववत्पाकसम्भवैः ॥७०॥
नैवेद्यैस्तोषयेद्विष्णुं विधिना भक्तिभावतः । अथ नक्षत्रसंयोगे जगदीशस्य यादृशी ॥७१॥
पूजा स्यात्तां[२] प्रवक्ष्यामि[३] शृणु भूपतिसत्तम । श्रवणा रोहिणी ज्येष्ठा यदा स्याज्जगतां पतेः ॥७२॥
तदा पूजाधिका कार्य्या राज्ञः पुष्टिविवर्द्धिनी । प्रातः पूजावसानेऽपि पुनः पूजार्थमादरात् ॥७३॥
शितद्रव्यैश्च[४] नैवेद्यं कृत्वा देवाग्रतो न्यसेत् सन्निधिं प्रति प्रत्यर्च्चां विष्णोस्तस्य समानयेत् ॥७४॥
पञ्चोपचारतो विष्णुं पूजयेद्भक्तिभावतः । पूजान्ते तु तदा कार्य्यो रोहिणीनन्दनं बलम् ॥७५॥
नीराजयेत्तदा भद्रां ब्रह्मा भद्रप्रदायिनीम् । अग्निशर्मा जगन्नाथं कर्पूरावर्त्तिभिर्नृप ॥७६॥
तथा दूर्वाक्षतान् क्षिप्त्वा[५] संस्तवत्र्या मनोज्ञया नीराजयेत्तथा प्राज्ञः पिष्टकावर्त्तिभिः पृथक् ॥७७॥
श्रवणायां[६] संस्तवत्र्या वलं पिष्टकवर्त्तिभिः । रोहिण्यां च जगन्नाथं ज्येष्ठायां भद्रदायिनीम् ॥७८॥
नीराजयेच्च देवांस्तान् प्रार्थयेदर्च्चकः पुनः । नीलाचलपते विष्णो जगन्नाथ नमोऽस्तु ते ॥७९॥
प्रासादभ्रमलीलायै[७] आज्ञापय सुरेश्वर । इति संप्रार्थ्य देवेशं पूजकः सर्वतत्त्ववित् ॥८०॥
विष्णोर्दक्षिणतो माल्ये प्रत्यर्च्चोपरि[८] संन्यसेत् ततो वन्दापनां कृत्वा याने दिव्ये पुनर्बहिः ॥८१॥
संस्थाप्योत्सवसंयुक्तं प्रासादभ्रमणं नृप । कारयित्वा[९] पुनर्विष्णोरग्रे चानीयतां पुनः ॥८२॥
तदेव तेजः परमं संनिधाय रमापतौ । पुनः तां स्वपदे[१०] रम्ये स्थापयेत्परमादरात् ॥८३॥
यो भूपः कारयेद्विष्णोर्दारुब्रह्मस्वरूपिणः । वारेषु च तिथिष्वेषु नक्षत्रेषूत्सवं परम् ॥८४॥
मासि मासि द्विजश्रेष्ठा नित्यं चैवानुवत्सरम् सर्वयज्ञफलं प्राप्य तथा सर्वमनोरथम् ॥८५॥
सुखं भुक्त्वा क्षितौ[११] चान्ते विष्णुलोकं व्रजेत्पुनः कोटिकल्पावधिः श्रीमद् विष्णोः सारूप्यमुक्तिभाक् ॥८६॥
ये पश्यन्ति तथा भक्त्या देवदेवं तदानघ[१२] मुक्तास्ते तु नमस्तेषां गर्भवासो[१३]न विद्यते ॥८७॥

सूत उवाच

इत्येवं गदितो व्यग्रा जैमिनिं प्रति भो द्विजाः श्रुतं पुरा पुराणस्य पुरुषस्य जगत्पतेः ॥८८॥
नीलाचलनिवासस्य चरितं परमाद्भुतम् । पावनं सर्वलोकानां नानाभीष्टफलप्रदम् ॥८९॥
कथितं भो द्विजश्रेष्ठा गुह्यं माङ्गल्यवर्द्धनम्[१४] इन्द्रद्युम्नस्य भूपस्य पृच्छतः पुरतो विधिम् ॥९०॥
यदुक्तवांश्च[१५]तत्सर्वं पुण्यं पापविमोचनम् प्रकाशितं मया तद्वै युष्माकं पुरतोऽधुना ॥९१॥

୧। ପରମ ବା ରହସ୍ୟ ମୁକ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ। ୨। ସେହି ପୂଜାକୁ। ୩। କହିବି। ୪। ଶୀତଳଦ୍ରବ୍ୟ। ୫। ଦେଖାଇ। ୬। ସ୍ତବଗାନଦ୍ୱାରେ। ୭। ପ୍ରାସାଦଭ୍ରମଣନିମିତ୍ତ। ୮। ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମା ଉପରେ। ୯। କରାଇ। ୧୦। ନିଜ ନିଜ ସ୍ଥାନରେ। ୧୧। ଇହ ଲୋକରେ ସୁଖ ଭୋଗ କରି। ୧୨। ନିଷ୍ପାପ। ୧୩। ପୁନର୍ଜନ୍ମ। ୧୪। ଶୋଭନୀୟ ଓ ମଙ୍ଗଳପ୍ରଦ। ୧୫। ଯାହା କହିଥିଲେ।

एतत् श्रोतु' जनो यस्तु वर्त्तते भक्तितत्परः । महापापयुतो वापि मुक्तिः सोऽपि लभेद्ध्रुवम् ॥६२॥

श्रावयेदतिभक्त्या[१] यश्चरितं जगतां पतेः । सोऽपि पापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥६३॥

श्रीनीलाचलनाथचारुचरितं पुण्यं पुराणं च ये
जल्पन्ति[२] क्षितिमण्डले भृशतरं शृण्वन्ति भक्त्याथवा ।
लब्ध्वा शर्म परं मनोरथतमं पुत्र प्रपौत्रान्विताः
सर्वे तद्धरिवेश्मकल्मषहरं शेषे तमिष्यन्ति[३] ते ॥६४॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये वारतिथिनक्षत्रपूजाप्रकाशनं नाम द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

जगन्नाथस्य निलये[४] प्रासादे[५] यवनादयः । प्रविश्यन्ति यदा किं स्यात्तद्वै कथय पद्मज ॥१॥

मरिष्यन्ति यदा केचिद् भवने शोभने हरेः । तदेव किं स्याद् भो ब्रह्मन् तत्र तत्कथयाधुना ॥२॥

ब्रह्मोवाच

यदा प्रमादाद्[६] भवने पावने च हरेः क्वचित् प्राकारदेहलीं[७] नीचो यवनो यदि लंघयेत्[८] ॥३॥

तदा भवेन्महादोषः क्षीणायुर्नृपतिर्भवेत् । चित्तभ्रमोऽपि नृपते र्देशभङ्गो भवेत्तदा[९] ॥४॥

प्रवेशं यवनानां च श्रुत्वा राजा ससत्त्वरः । दण्डयानां दण्डदो भूयात्सावधानो भवेत्तदा ॥५॥

नैवेद्यार्थं च यद्द्रव्यं पाकशालान्तरे स्थितम् । तत्सर्वं जलसंयोगं[१०] दीर्घख्याते निपातयेत्[११] ॥६॥

गन्धपुष्पादिकं तावद्द्रव्यं वै पातयेत्ततः । गोमयोदकजालेन[१२] प्रासादं क्षालयेत्ततः ॥७॥

सुधालेपनसंस्कारं कारयित्वा पुनर्जलैः । धौतव्यः सर्वथा विष्णोः प्रासादश्च समन्ततः[१३] ॥८॥

---

१ ଭକ୍ତିର ସହିତ ଯେ ଶୁଣାଇବ । ୨ କହନ୍ତି । ୩ ଯାଆନ୍ତି ଲଭନ୍ତି । ୪ ଗୃହ । ୫ ମନ୍ଦିର । ୬ ଭୁଲ୍ ବଶତଃ । ୭ ମନ୍ଦିରବେଢା । ୮ ଅତିକ୍ରମ କଲେ । ୯ ସେତେବେଳେ ଘଟିବ । ୧୦ ପାଣି ମିଶାଇ । ୧୧ ଗହିରିଆ ଗାଡରେ ପକାଇବେ । ୧୨ ଗୋବର ପାଣିରେ । ୧୩ ଚାରିଆଡେ ।

पञ्चामृतेन तेनैव महास्नानं पुनर्नृप । कारयित्वा यथान्यायं सावधानो भवेत्ततः ॥९॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

महास्नानविधिं विष्णोश्चतुर्मुख वदस्व[1]मे । तत्र कौतूहलं चित्ते वर्त्तते मम साम्प्रतम् ॥१०॥

ब्रह्मोवाच

साधु पृष्टं महाराज महास्नानविधिं हरेः । कथयामि रहस्यं ते सावधानतया श्रृणु ॥११॥
द्विशतं पलमेव स्यात्पयसश्च तथा दधि[2] । शतषष्टिपलं[3] सर्पिश्चत्वारिंशत्पलं[4] मधु ॥१२॥
शर्करा पञ्चविंशत्यधिकं पलशतान्विता[5] । गोधूमचूर्णं विदितं त्रयोदशपलं[6]तथा ॥१३॥
पुष्पोदकं शतं षण्णां[7] चतुःशतं[8]कुशोदकम् । द्वासप्तत्रिंशतं[9]तावद्गन्धोदकमनुत्तमम् ॥१४॥
द्रव्याणां नवकानां च सहस्रद्वयसंख्यकान् । पलांस्त्रिभागं कृत्वाथ स्थापयेत्पुरतो हरेः ॥१५॥
विष्णोराचमनार्थं च पयःपेटी त्रयं त्रयम् । पञ्च वा स्थापयेद्भक्त्यात्रयं सूक्ष्मांशुकस्य च ॥१६॥
आचार्य्यश्च ततः पीठे चोपविश्यासनादिकम् दिग्बन्धनं भूतशुद्धिं प्रणवं मातृकां तथा ॥१७॥
कृत्वाथ विधिवत्पात्रं वारिणश्च परिष्कृतम् । तथा विधायाशु पुनरर्घ्यपात्रं परिष्कृतम् ॥१८॥
दत्वा तदुदकैः क्षिप्रं मार्जयेद्देवताशिरः । स्वमस्तकं देशिकेन्द्रः[10]कुशैस्तदुदकं क्षिपेत् ॥१९॥
महास्नानीयवस्तूनां प्रोक्षणं मूलमन्त्रतः । पीठस्य भावनां कृत्वा तत्राष्टदलपङ्कजम् ॥२०॥
विलिख्य पद्ममुद्रां तु दर्शयेन्नृपसत्तम । नवशक्त्यर्चनं[11]कृत्वा कुर्य्यादावाहनादिकम् ॥२१॥
मातृकान्यासमाकुर्य्याद्देवताङ्गे[12]यथाक्रमम् । गन्धं पुष्पं च धूपं च दीपं च सुपरिष्कृतम् ॥२२॥
मूलमन्त्रेण विप्रेन्द्रो दद्यात् श्रीपतये मुदा । वीक्षणादिकसंस्कारं कुर्य्यात्स्नानीयवस्तुनः[13] ॥२३॥
प्रतिविम्वे जगन्नाथमर्घ्यपात्रोदकैः परम् । स्नापयेदथमन्त्रैस्तैस्तत्तद्द्रव्यैश्च देशिकः ॥२४॥
पयः पृथिव्येति मनुस्तेनैव पयसा विभुम् । दधिक्रावणमन्त्रेण दध्ना च स्नापयेद् विभुम् ॥२५॥
तेजोसीतीतिमन्त्रेण घृतेन स्नापयेत्सुधी । मधुना मधुवातेति स्नापयेद्भक्तिभावतः ॥२६॥
एष वः कुरवो राजा मन्त्रेणानेन भो नृप । शिताभिः स्नापयेद्देवं तदा मन्त्रविदांवरः ॥२७॥
याः फलान्येव मन्त्रेण पयःपेटिजलैर्नृप । देवायाचमनं[14] दद्यादाकृष्णेनेति मन्त्रतः ॥२८॥
गोधूमचूर्णकैस्तावद् घर्षणं प्रतिविम्वके । आधारे[15]कुत्रचिद्द्व्यं संस्थाप्य प्रतिविम्वकम्[16] ॥२९॥
बहिष्कृत्य पुनर्द्रोत्या प्रत्येकं स्नापयेच्च तैः प्रत्येकं च पृथक् दद्याज्जलधारां तदार्च्चकः ॥३०॥

୧। କହନ୍ତୁ। ୨। ଦୁଧ ଓ ଦହି ଦୁଇଶହ ପଲ। ୩। ସତଷଠି ପଲ। ୪। ଚାଳିଶ ପଲ। ୫। ଶହେ ପଚଶ ପଲ। ୬। ତେରପଲ। ୭। ଛ'ଶହ ପଲ। ୮। ଚାରିଶହ ପଲ। ୯। ବାରଶହ ପଲ। ୧୦। ଆଗୁଥିଁ। ୧୧। ନବଶକ୍ତିପୂଜା। ୧୨। ଦେବତାଙ୍କଠାରେ ମାତୃକାନ୍ୟାସ। ୧୩। ସ୍ନାନୋପଯୋଗୀ। ୧୪। ଦେବତାଙ୍କ ଆଚମନ କରବେ। ୧୫। କୌଣସି ପାତ୍ରରେ। ୧୬। ଦର୍ପଣ।

पुष्पाणां च कुशानां च गन्धानां यजनं परम् समुद्रज्येष्ठामन्त्रेण स्नापयेत्तज्जलैः पृथक् ॥३१॥
मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य स्नापयेद् भक्तिभावतः । सूक्ष्मनव्याम्बरैस्तावद् प्रोञ्छयेदतियत्नतः[१] ॥३२॥
महास्नानविधिं कृत्वा विष्णोस्तस्य यथाविधि पूर्ववत्पाकशालायां वैष्णवाग्नौ च संहुनेत् ॥३३॥
एतद् विधेरन्यथा चेद्राजा द्रोही हरेस्तदा[२] । प्रथमावरणे वापि द्वितीयावरणेऽपि वा ॥३४॥
तृतीयावरणेयावज्जनो मृत्युमवाप्नुयात् । पूर्वोक्तक्रमतो भक्त्या महास्नानादिकर्म यत् ॥३५॥
तथाविधिं विधिं तावत्कुर्य्यान्नृपतिसत्तम । क्रियेत ब्राह्मणो यावत् प्रासादे नैव योगतः ॥३६॥
जुहुयान्मन्त्रराजेन लक्षाहुतिं[३] मरिन्दम[४] । सुवर्णैश्च तदाचार्य्यं तोषयेद्दक्षिणार्पणात् ॥३७॥
एवं महास्नानविधिर्विधिज्ञैर्देवसत्तमैः । कथितः सर्वशास्त्रेषु नीलाचलपतेः प्रभोः ॥३८॥
विषये कमलाभर्त्तुर्वैगुण्यं यदि जायते । पृष्टवाचार्य्यं[५]तदाचार्य्यात्तत्सर्वं नृपतिस्तदा ॥३९॥
न कुर्य्याच्चेन्महान् दोषः सा पूजा निष्फला भवेत् ज्ञात्वा यदाचरणीयं तत्सर्वं कर्त्तुमर्हसि ॥४०॥
तदभावे तदर्द्धेन तदर्द्धार्द्धेन वा पुनः । नानाविधैश्च नैवेद्यैस्तोषयेत्परमेश्वरम् ॥४१॥

सूत उवाच

ब्रह्मणां कथ्यमानं[६] यदिन्द्रद्युम्नो महीपतिः । तच्छ्रुत्वा परमानन्दं भेजे भूसुरसत्तमाः ॥४२॥
श्रुतिस्मृतिपुराणेषु गुप्तं यच्चरितं महत् । नीलाचलपतेस्तद्वै ब्रह्मणा च प्रकाशितम् ॥४३॥
व्यासेनैतन्मुनिवरा जैमिनिं प्रतिभाषितम्[७] । संप्रत्येतन्मया[८] तावद् वर्णितं भवतां पुरः[९] ॥४४॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये
त्रयोदशोऽध्यायः

१। ଯତ୍ନର ସହିତ ପୋଛିବେ। २। ବିଷ୍ଣୁଦ୍ରୋହୀ। ३। ଲକ୍ଷେ ଆହୁତି। ४। ଶତ୍ରୁବିଜୟୀ। ५। ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ପଚାରି। ६। ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ବିଷୟବିଧାନ ଶୁଣି। ७। କହିଥିଲେ। ८। ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ସମସ୍ତ। ९। ଆଗରେ।

चतुर्द्दशोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

नमस्तेऽस्तु सुरश्रेष्ठ चतुर्मुख नमोऽस्तु ते । त्वत् प्रसादात् श्रुतं सर्वं नित्यपूजादिकं प्रभो ॥१॥
यदाह[1] भगवान् साक्षात् दारवं वपुरास्थितः[2] तासां विधिः कीदृशो वा यात्रास्ताः कीदृशास्तदा ॥२॥
उपयात्रास्तथा ब्रह्मन् ब्रूहि सर्वं महामते । तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि जनकल्याणहेतवे ॥३॥

ब्रह्मोवाच

साधु साधु नृपश्रेष्ठ धन्योऽसि त्वं महीपते । यतो नीलाद्रिसिंहस्य कथां श्रोतुं समादरः ॥४॥
ज्येष्ठी स्नानोत्सवं[3] चादौ कथयामि समासतः[4] तमाकर्ण्य[5] राजर्षे शृण्वतां पापनाशनम् ॥५॥
ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे[6] चतुर्द्दश्यां नृपोत्तम । मध्याह्नसमयं प्राप्य त्रिकालार्च्चासमापनम् ॥६॥
कृत्वा विष्णुमुखाम्भोजं[7] वस्त्रैराच्छाद्य यत्नतः विष्णोर्निर्गमनार्थं[8] च काष्ठसोपानकल्पनाम्[9] ॥७॥
कृत्वा मुखाम्भोजाद्वस्त्रं वहिष्कुर्य्यात्ततःपरम् पञ्चामृतेन संस्नाप्य वस्त्रगन्धादिभिर्हरिम् ॥८॥
भूषयेद्दिव्यमाल्यैश्च चतुर्थार्च्चां[10] ततश्चरेत् तत्रोचितं च नैवेद्यं दद्याद्भक्त्या समन्वितः ॥९॥
ततश्चतुर्थपूजान्ते शयनं रचयेद्धरेः । उत्सवेषु च सर्वेषु न कालनियमो भवेत् ॥१०॥
कालव्यतिक्रमो दोषो नास्त्यत्र नृपसत्तम । मार्कण्डेयं प्रति श्रीमान् भगवान् भूतभावनः[11] ॥११॥
प्रसङ्गादुक्तवानेवं[12] तस्माद्दोषो न विद्यते । ततस्तस्मिन् दिने भूप गते यामत्रये[13] सति ॥१२॥
कूपस्य संस्कृतं[14] कुर्य्यादधिवासकृते तदा वटस्योत्तरदेशेऽपि कूपोऽस्ति भुवि निर्मितः ॥१३॥
स्नानार्थं जगदीशस्य नानातीर्थसमन्वितः । ततः कूपादग्निशर्म्मा ह्युद्धरेज्जलमुत्तमम्[15] ॥१४॥
आचार्य्योऽथ शुचिर्भूत्वा कूपस्य परितस्ततः । दिग्देवेभ्यो[16] वलिं दत्वा क्षेत्रपालं गणेश्वरम् ॥१५॥
यदार्च्चकस्य वचसो विप्रैर्नीत्वा जलं ततः । ब्रह्मणे तत् समर्प्याथ सावधानतया स्थितम् ॥१६॥

୧। ଯାହା କହନ୍ତି। ୨। ଦାରୁରୂପଧାରୀ। ୩। ସ୍ନାନଯାତ୍ରା। ୪। ସଂକ୍ଷେପରେ। ୫। ତାହା ଶୁଣ। ୬। ଶୁକ୍ଳ ପକ୍ଷ। ୭। ମୁଖପଦ୍ମ। ୮। ଠାକୁରମାନଙ୍କୁ ବାହାରକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ। ୯। ପୁର ବାନ୍ଧିବେ। ୧୦। ଚତୁର୍ଥ ପୂଜା। ୧୧। କୃଷ୍ଣ। ୧୨। ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଏହା କହିଲେ। ୧୩। ତିନି ପ୍ରହର। ୧୪। ସଂସ୍କାର ୧୫। ଜଳବାହାର କରିବେ। ୧୬। ଦିକ୍‌ପାଳମାନଙ୍କୁ।

ब्रह्मापि तज्जलं दिव्यं स्वर्णकुम्भेषु पूरयेत् । रौप्येष्वथ[1] च ताम्रेषु त्वष्टोत्तरशतेषु[2] च ॥१७॥
यथा शतपलाम्बुभिः पूर्णकुम्भस्तथाचरेत् । जलपात्राणि दिव्यानि वस्त्रावृतमुखानि वै ॥१८॥
अधिवासगृहे तस्मिन् प्रासादस्य च पूर्वतः । देदीप्यमाने भवने[3] चतुर्द्वारविभूषिते ॥१९॥
वितानमण्डिते[4] तत्र सुधारसमुज्ज्वले[5] । तादृशे मन्दिरे ब्रह्मा रक्षेत्कुम्भचयं[6] तदा ॥२०॥
चतुःपंक्तितया[7] भूप स्नानार्थं कमलापतेः । गन्धद्वारेति मन्त्रेण स्नानाम्भसि[8] स पूजकः ॥२१॥
सकर्पूरं क्षिपेद्गन्धं रक्षेत्तच्चक्रमुद्रया[9] । पात्रमानीति सुक्तेन स्पृशेत्तानि पृथक् पृथक् ॥२२॥
वस्त्रेणाच्छाद्य सहसा माल्यं तस्योपरि न्यसेत् एतच्चतुर्दशीरात्राबधिवासं[10] प्रचोदयात्[11] ॥२३॥
स्नानोदकस्य नृपते भवांस्तद्भक्तिलालसः । तद्दिनेऽपि निशायाश्च यामानन्तरतो[12] नृप ॥२४॥
कुर्य्यात्तु जगदीशस्य निद्राभङ्गं यथाविधि । ततो विद्यापतेर्विश्वावसोश्च कुलसम्भवैः ॥२५॥
मानवैस्तैर्हरेः पृष्ठे[13] बाह्वोश्च[14] दृढसूक्ष्मकम् काष्ठसम्बन्धशकलं रक्ताम्बरसमन्वितम् ॥२६॥
दत्वा सर्वाङ्गनिचयं श्वेतरक्तांशुकैः पुनः । समासाद्य नृपश्रेष्ठ विचित्रं सुदृढं तदा ॥२७॥
बलभद्रस्य भद्रायाः कुर्य्युस्ते मानवाश्च ते । अथाचार्य्यस्तु विधिना मङ्गलारोपणं हरेः ॥२८॥
अग्निशर्मा बलस्यापि ब्रह्मा देव्याः समाचरेत् ततो भवान् देवतानां त्रिसृणां पुरतः स्थितः ॥२९॥
पृथक् पुष्पाञ्जलिं दत्वा भक्त्या परमया नमेत्[15] तदभावेऽप्यग्निशर्मा कुसुमाञ्जलिमर्पयेत् ॥३०॥
ततः कटीप्रदेशे च मनोज्ञे कमलापतेः । पट्टसूत्राणि[16] संयोज्य बध्नीयान्नृपसत्तम ॥३१॥
ततस्तन्सूत्रमादाय त्वग्निशर्मा च पूजकाः । अन्ये ते सेवकाः सर्वे चालयेयुः[17] शनैः शनैः ॥३२॥
विश्वावसोरन्वया ये तदा विद्यापतेश्च ते । हरेः सर्वाङ्गमालम्ब्य चालयेयुस्ततःपरम् ॥३३॥
आदौ सुदर्शनं कृत्वा सीरपाणिं[18] ततः परम् ततो भद्रां भगवतीं भगवन्तं हरिं ततः ॥३४॥
एवं क्रमेण यत्नेन मन्दं मन्दं नृपोत्तमः । श्वेतछत्रं तथा कृष्णं धारयेत्पुरतो हरेः ॥३५॥
चारुचामरवृन्दानां व्यजनानां[19] समन्ततः । चालनं रचयेत्तत्र पथि[20] सर्वसुखप्रदे ॥३६॥
चन्द्रसूर्य्यान्वितं त्रासं कृष्णवर्णं च धारयेत् शङ्खानां निःस्वनः कार्य्यः घण्टाना मर्दलस्य च ॥३७॥

୧। ରୂପାକୁମ୍ଭ। ୨। ଶହେଆଠ। ୩। ଶୁଭ୍ର, ପରିଷ୍କୃତ ଗୃହରେ। ୪। ଚନ୍ଦ୍ରାତପଶୋଭିତ। ୫। ଚୂନରେ ଧଉଳା। ୬। କୁମ୍ଭସମୂହ। ୭। ଚାରିଧାଡ଼ିର। ୮। ସ୍ନାନଜଳରେ। ୯। ଚକ୍ରମୁଦ୍ରାରେ। ୧୦। ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ରାତ୍ରିରେ ଏହିପରି ଅଧିବାସ। ୧୧। ସମ୍ପାଦନ କରିବେ। ୧୨। ଏକ ପ୍ରହର ପରେ। ୧୩। ପଛରେ। ୧୪। ଦୁଇ ବାହୁରେ। ୧୫। ନମସ୍କାର କରିବେ। ୧୬। ପାଟସୂତା। ୧୭। ଚଳାଇବେ। ୧୮। ବଳଭଦ୍ର। ୧୯। ବିଞ୍ଚଣା। ୨୦। ବାଟରେ।

मधुरं मधुरिकाराव[१] कारयेद्भक्तितत्परः । तन्त्रीकाहालयोस्तावन्निःस्वनं रचयेत्पथि ॥३८॥
चन्द्रातपसमाकीर्णे तूलकाच्छादिते[२] पथि । राजमानेऽपि देवेशं भवान् प्रस्थापयेच्छनैः ॥३९॥
सहचन्द्रप्रदीपानां[३] प्रदीपानां समन्ततः । ज्वलनं रचयेन्नक्तं ज्येष्ठस्नानोत्सवे परे ॥४०॥
पूर्वाभिमुखतां[४] कृत्वा प्रथमं कमलापतेः । ततोऽप्युत्तरदेशं च मुखं कृत्वा नयेच्छनैः ॥४१॥
पुनः पूर्वप्रदेशं च मुखं कुर्य्याज्जगत्पतेः । उदङ्मुखं[५] पुनः कृत्वा ततो मञ्चास्थलं[६] नयेत् ॥४२॥
मुरवैरिण एतस्य जगदीशस्य भूपतेः । भद्रायाश्च बलस्यापि प्रमादात् पतनं यदि ॥४३॥
महाभयं नृपस्यापि राज्यस्यापि भवेद्ध्रुवम् दुर्भिक्षं मरणं चैव जायते च पुनः पुनः ॥४४॥
श्रीपतेः पतने यावन्नश्येत्सा महिषी[७] नृप । अतः शान्तिं तदा कुर्य्याद्विष्णुप्रीणनहेतवे ॥४५॥
विप्रद्वारा मूलमन्त्रं लक्षमात्रं च जापयेत् । होमस्तन्मन्त्रतः कार्य्यस्तद्दशांशेन तर्पणम् ॥४६॥
तथैव मार्जनं भूप तद्दशांशेन भोजनम् । विप्रेभ्यश्च सुवर्णानि दत्वा शान्तिंचरेद्भवान् ॥४७॥
अतस्त्वं सावधानोऽत्र भविष्यसि नृपोत्तम । प्रयाणे[८] जगदीशस्य महोत्सवपरो भवेत् ॥४८॥
बलवन्तश्च ये केचित्सेवका मुरवैरिणः । उभयोः पार्श्वयोस्तस्य नियोज्यास्ते प्रयत्नतः ॥४९॥
ऐशान्यकोणदेशेऽपि प्रासादस्य महोन्नते । षोडशस्तम्भविभ्राजद्दिव्यचन्द्रातपोज्वलम् ॥५०॥
आकाशमण्डलोल्लासि शोभाभरसमन्वितम् सुधारसमुल्लासि मञ्चचारं महोन्नतम् ॥५१॥
कुर्य्यान्महायतं स्पष्टं तत्रैव स्थापयेद्विभुम् नित्यस्नानविधिं कृत्वा वस्त्रमाल्ये समर्पयेत् ॥५२॥
अग्रे प्रक्षाल्य वस्त्राणां चतुःखण्डं[९] प्रपातयेत् तत्र धौतप्रदेशे च देवानामग्रतो नृप ॥५३॥
प्रतिहारस्ततो गत्वा ह्यधिवासगृहं पुनः । स्नानार्थं जगदीशस्य ब्रह्मन्नीरं समानयेत् ॥५४॥
ततो ब्रह्मा नृपश्रेष्ठ जलपात्राणि तद्गृहात् । वस्त्रेणाच्छादितमुखो मञ्चकोपरि[१०] संन्यसेत् ॥५५॥
काहालछत्रघण्टादिस्फुरदग्रतलं शुचिः । ब्रह्मा तज्जलपात्राणि चतुःपंक्त्या न्यसेत्तदा ॥५६॥
जगदीशपुरःपंक्त्या पञ्चत्रिंशद्घटान्न्यसेत्[११] त्रयस्त्रिंषद्घटांश्चैव[१२] रक्षेन्नीलाम्बराग्रतः[१३] ॥५७॥
द्वात्रिंशतिघटान्[१४] भूप भद्रायाः स्नानहेतवे । ब्रह्मणा रक्षणीयास्ते नान्यैरेव कदाचन ॥५८॥
सुदर्शनाभिषेकार्थमष्टादशघटान्न्यसेत्[१५] । एवं चतुःपंक्तितया जलपात्राणि सादरम् ॥५९॥
सावधानतया ब्रह्मा तत्रैव मण्डपे न्यसेत् । पात्रहोता ततस्तत्र पूजां कुरु महामते ॥६०॥
इत्युचार्य्य[१६] वदेद्भूप स्नानकर्मणि तत्परः । ततस्ते पूजकवराः पूर्ववन्न्यासकर्म तत् ॥६१॥

୧। ମଧୁରେଣ। ୨। ମାର୍ଗ ବା ତୂଲାରେ ଘୋଡ଼ାଥିବା। ୩। ଚନ୍ଦ୍ର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦୀପ। ୪। ପୂର୍ବକୁ ମୁହଁ କରି। ୫। ଉତ୍ତର ମୁଖ। ୬। ମଣ୍ଡପ। ୭। ମୂର୍ତ୍ତି ପଡ଼ିଗଲେ ମହିଷୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ। ୮। ପହଣ୍ଡିରେ। ୯। ଚାରିଖଣ୍ଡ। ୧୦। ମଞ୍ଚା ବା ମଣ୍ଡପ ଉପରେ। ୧୧। ପଞ୍ଚତିରିଶ ଘଡ଼ା ସ୍ଥାପନ କରିବେ। ୧୨। ତେତିଶଟି ଘଡ଼ା। ୧୩। ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଆଗରେ। ୧୪। ବତିଶଟି ଘଡ଼ା। ୧୫। ଅଠରଟି ଘଡ଼ା। ୧୬। ଏହା କହି।

कृत्वा चासनतो भक्त्या दीपान्तं कर्मणि स्थिताः । नारिकेलफलान्येव बहिष्कृत्य[१] घटोत्करात् ॥६२॥
वीक्षणादिकसंस्कारं रचयेत् प्रार्थयेद्धरिम् । बलदेव नमस्तेऽस्तु रेवती प्राणवल्लभ ॥६३॥
आविर्भावदिनान्तेऽद्य[२] स्नापयाम्यहमम्भसा[३] । सुवासितेन दिव्येन तथैव चन्दनद्रवैः ॥६४॥
दत्वाज्ञया स्नापयामि जगदानन्ददायक । दीनबन्धो दयासिन्धो नीलाचलपते हरे ॥६५॥
अद्य जन्मदिनं नाथ पावनं जायते तव । तस्मात्त्वं तीर्थपानीयैः कौपैः[४]पुण्यविवर्द्धनैः ६६
सुवासितकरैः सारैस्त्वदाज्ञां परिपालयन् । चन्दनद्रवजालेन स्नापयामि मुहुर्मुहुः ॥६७॥
जगदीश नमस्तेऽस्तु ह्यपराधं क्षमस्व मे । इति संप्रार्थ्य राजेन्द्र देवराजं ततःपरम् ॥६८॥
सुदर्शनं सुभद्रां च प्रार्थयेद्देशिकोत्तमः । भद्रे देवि नमस्तुभ्यं सर्वानन्दप्रदायिनि ॥६९॥
स्नापयामि जलैः पुण्यैः जगन्मङ्गल्यहेतवे । सुदर्शन नमस्तेऽस्तु विष्णुहस्ताम्बुजस्थित ॥७०॥
स्नापयामि भवन्तं च नमस्ते शानदायक । प्रार्थयित्वा च देवास्तान् दत्वा पुष्पाञ्जलिं पृथक्
समुद्रज्येष्ठामन्त्रेण स्नापयेयुश्च तेऽर्चकाः । बलभद्रं जगन्नाथं सुभद्रां च सुदर्शनम् ॥७२॥
स्नापयेत् प्रथमं भूप तज्जलैः सपरिष्कृतैः । उपचारैः पूजकोऽयं भक्ति श्रद्धासमन्वितः ॥७३॥
स्नापयित्वा यथान्यायं देवदेवं जगत्पतिम् । बलभद्रं सुभद्रां च सुदर्शनमसौ नृप ॥७४॥
दशभागे जले दिव्ये चन्दनं ऋतुभागतः[*] । संयोज्याथ त्रिभिः कुम्भैः पृथक् संस्नापयेत्पुनः
चन्दनाम्भः शिरे चार्द्धं दत्वा च वदने पुनः । सर्वाङ्गेष्वपरं चार्द्धं[६] सेचयेदतिभक्तितः ॥७०॥
स्नानोत्सवस्य तस्यान्ते त्वग्निशर्मा च शोभनम् । माल्यं दामनकं दिव्यं गन्धं रक्तांशुकद्वयम् ॥७७॥
समर्पयेन्मुरारातिं भक्त्या शीघ्रं तदा नृप । श्रद्धाभक्तियुतस्त्वं च दत्वा पुष्पाञ्जलित्रयम् ॥७८॥
कर्पूरवर्त्या रचयेन्नीराजनमनुत्तमम् । चालयेच्चामरं चारु वीजयेद्व्यजनेन च ॥७९॥
तन्मञ्चसण्डपस्याथ कुर्य्यान्मार्जनमादरात् । सेचयेच्चन्दनाम्भश्च परितस्तद्रजः क्षिपेत् ॥८०॥
एवं कृत्वा भवान् भूप तिष्ठेद्देवपुरस्तदा[७] । अग्निशर्माथ देवेशसमर्पयेन्माल्यमुत्तमम् ॥८१॥
पीतवस्त्रद्वयं ताबदानीय[८] च समर्पयेत् । ततो भक्त्या नृपश्रेष्ठ तदानीं त्वां तदंशुकम्[९] ८२
शिरस्येव प्रगृह्याथ[१०] कृतकृत्यो भवेत्तदा । अग्निशर्मासम्भवेऽपि तवैतत्पूजकश्चरेत् ॥८३॥
अथ देवाङ्गतः शीघ्रं वस्त्रमाल्यानि तानि वै । बहिष्कृत्य पुनर्दिव्यं नव्यं सूक्ष्मांशुकोत्करम् ॥८४॥
हरौ ससर्ष्यं मालैश्च नानापुष्पकुलोद्भवैः । करिश्रेष्ठाकृतितया वेशं[११] च कारयेत्तदा ॥८५॥

---

୧ ବାହାର କର । ୨ ଆଜି ଜନ୍ମଦିନରେ । ୩ ଜଳରେ ସ୍ନାନ କରାଉଛି । ୪ କୂପ ଜଳରେ । * ଛ'ଭାଗ । ୬ ଅନ୍ୟ ଅଙ୍ଗରେ ବାକି ଅର୍ଦ୍ଧକ । ୭ ଦେବତାଙ୍କ ଆଗରେ ରହିବ । ୮ ଆଣି । ୯ ଦେହ ବସ୍ତ୍ରକୁ । ୧୦ ଗ୍ରହଣ କର । ୧୧ ଗଜବେଶ ।

एतादृशं बलस्यापि वेशं कुर्य्यान्नृपोत्तम । कुमारीवेशरचनां भद्रायाश्च प्रकल्पयेत् ॥८६॥
देवतानां पुरस्ताद्वै जलैः प्रक्षालयेत्ततः । पूर्ववन्मण्डलं कृत्वा चतुःपंक्तितया तदा ॥८७॥
काहालछत्रघण्टादि स्फुरदग्रतया नृप । पाकालयाच्च[1] नैवेद्यं दिव्यं बहुशमानयेत् ॥८८॥
भक्ष्यं भोज्यं च चर्व्यं च लेह्यं पेयं च चोष्यकम् । इत्थं च षड्रसैर्युक्तं दिव्यमन्नं चतुर्विधम् ॥८९॥
नानापूपसमूहाढ्यं[2] नानाव्यञ्जनसंयुतम् । लोकत्रयाश्चर्य्यकरं वस्त्रैराच्छाद्य तत्पुनः ॥९०॥
तादृशं दिव्यनैवेद्यं स्थापयेन्मण्डलेषु च । वाह्ये कदाचिन्नो रक्षेत्पूर्ववत् पूजकोऽर्च्चयेत् ॥९१॥
हरिं परमया भक्त्या ह्युपचारैरनुत्तमैः । स्नानोत्सवं महाविष्णोरीदृशं च नृपोत्तम ॥९२॥
नैवेद्यं तादृशं पूजां कुर्य्याच्चैवेदृशीं तथा । कारयिष्यसि भूपाल सावधानतया तदा ॥९३॥
अशक्तस्त्वं यदा भूप भवेः प्रतिनिधिस्तव । स्वर्ण्णदण्डधरः श्रीमान् पूजाशीलनतत्परः ॥९४॥
देवतानां पुरः स्थित्वा सावधानो भवेत्तदा । पूजासमाप्तिपर्य्यन्तं तिष्ठेदग्रे नृपोत्तम ॥९५॥
पूजासमाप्तेश्च ततो देवताज्ञात्पुनर्नृप । माल्यवस्त्रादिकं तावद्वहिष्कुर्य्याच्छनैः शनैः ॥९६॥
पुरः प्रक्षाल्य यत्नेन तूर्लीमापत्य[3] यत्नतः । भक्तिश्रद्धान्वितो भूत्वा प्रसूनाञ्जलिमाक्षिपेः[4] ॥९७॥
सुदर्शनं पुरः स्थित्वा पूर्ववद्देवतात्रयम् । प्रस्थापयेच्छनैस्तस्मात्पुनर्दक्षिणदिङ्मुखम् ॥९८॥
स्थापयित्वा ततो ब्रह्मा भक्त्या कर्पूरचन्दनम् । दत्वा दामनकं माल्यं पीतवस्त्रद्वयं पुनः ॥९९॥
कर्पूरनीराजनया[5] कुर्य्याद्दूर्वाक्षतान् क्षिपेत् । नीराजयेत्सप्तवत्यार्ष्यष्टवर्त्त्या[6] ततो नृप ॥१००॥
सुवासितजलं तत्र पक्वताम्बूलमर्पयेत् । ततस्तत्समये पुष्पवृष्ट्या चैव प्रचारयेत् ॥१०१॥
ततो ब्रह्मा च निर्माल्यं[7] चन्दनं चारुमाल्यकम् । दूर्वाक्षतान् पीतवस्त्रं जलं ताम्बुल मुत्तमम् ॥१०२॥
एतत्सर्वं गृहीत्वा च तत्र तुभ्यं प्रदापयेत्[8] ।

सूत उवाच

ब्रह्मणः परमां वाचं श्रुत्वा स नृपसत्तमः ॥१०३॥
महोत्सवतया विष्णोः कृतवान् स्नानकर्म तत् । दक्षीणाभिमुखे विष्णौ तस्मिन् काले नृपोत्तम १०४
विष्णोर्नीराजनविधिं ये पश्यन्ति च भक्तितः । पदे पदेऽश्वमेधानां फलं तेषां भवेद्ध्रुवम्[9] ॥१०५॥
मनोरथस्य संसिद्धिस्तेषां भवति तत्क्षणात् । अन्ते वैकुण्ठभवनं ते च गच्छन्ति मानवाः ॥१०६॥
दक्षिणाभिमुखस्यास्य विष्णोश्च दर्शनं तथा । यन्नीराजनमाश्चर्य्यं दिवि[10] देवा मुदान्विताः[11]

---

୧ ରନ୍ଧନଶାଳରୁ । ୨ ନାନାପ୍ରକାର ପିଠା ସହିତ । ୩ ତୂଳାଶେଯ ପକାଇ । ୪ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦେବେ ।
୫ ଅଲଙ୍କାରାଦି । ୬ ସାତଘେର ବା ଆଠ ଘେର । ୭ ମହାର୍ଘ । ୮ ପ୍ରଦାନକରିବେ । ୯ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ।
୧୦ ସ୍ୱର୍ଗରେ । ୧୧ ଆନନ୍ଦରେ ।

पश्यन्ति सादरं ये वै ते कृतार्था न संशयः । मन्दं मन्दं ततो भक्त्या तूलीतल्पेऽतिकोमले[1] १०८
महोत्सवतया विष्णुं चालयेत् पूर्ववज्जनः । नीत्वा किञ्चित् पृथ्वीवरे स्थापयित्वा पुनर्विभुम् १०६
शीतलद्रव्यनैवेद्यं पूजकस्तं समर्पयेत् । किञ्चिद्दूरं ततो नीत्वा द्वितीयावरणान्तिके ॥११०॥
दक्षिणाभिमुखं श्रीशं[2] पूर्ववत् परमादरैः । नीराजयेत्ततो राजन् जायमाने महोत्सवे ॥१११॥
ततः प्रस्थापयेन्मार्गे[3] शोभमाने मनोरमे । लसद् वितानजालेऽस्मिन्[4] वैनतेयान्तिकं[5] नयेत् ११२
पुनः कृत्वा रमाकान्तं कान्तं वा दक्षिणामुखम् । तथा नीराजयेद्‌ब्रह्मा भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥११३॥
मन्दं मन्दं पुनर्नीत्वा जगदीशं सुरेश्वरम् । निरोधयालये[6] तावत्तत्रैव स्थापयेद्विभुम् ॥११४॥
वंशैर्विनिर्मिततरं[7] दृढमावरणं[8] पुनः । बद्ध्वा यथा जनः कश्चिन्न पश्येच्च तथाचरेत् ११५
एवं विधाय तत्रैव निरोधनगृहे[9] विभुम् । स्नानादिपञ्चदशकान् स्थापयेद् वासरानभि[10] ११६
विना सेवनमेतस्य विष्णोर्दर्शनमेव हि । न कुर्यान्मनसा वाचा तत्रापि न च चिन्तयेत् ११७
एतस्मिन् समये राजन् विष्णोर्दर्शनकांक्षया । द्रक्ष्यामीति वदेद् यस्तु पितृभिः सह मज्जति[11]।११८।
विरूपं वा सुरूपं वा तस्मिन् काले नृपोत्तम । ये पश्यन्ति च ते सर्वे पच्यन्ते निरये[12] ध्रुवम्।११६।
पितृभिः सहितास्ते तु सहस्रयुगसंख्यया । निरयं[13] प्रतिपद्यन्ते[14] नोचितं तत्र वीक्षणम् १२०
जगत्पतेस्तस्य महोत्सवप्रदे सदा त्रिलोकीजनचेतसां च ये ।
कुर्वन्ति भक्तिं परमां भवार्णवात्स्नानोत्सवे ते तरसा[15] विमुक्ताः ॥१२१॥

इति श्रीसुतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये स्नानोत्सववर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः।

---

୧ କୋମଳ ତୂଳା ଆସନରେ । ୨ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ । ୩ ବାଟରେ ରଖିବେ । ୪ ସୁନ୍ଦର ସାମିଆନା ତଳେ । ୫ ଗରୁଡଙ୍କ ପାଖକୁ । ୬ ଅଣସର ଘରେ । ୭ ବାଉଁଶରେ ତିଆରି । ୮ ଅଣସର ଛାଟି । ୯ ଅଣସର ଘରର । ୧୦ ପନ୍ଦର ଦିନ ରଖାଇବେ । ୧୧ ଦେଖିବ ବୋଲି କହିଲେ ପିତୃଲୋକ ସହିତ ଅଧୋଗତି ଲାଭ କରିବେ। ୧୨ ନରକରେ । ୧୩ ନରକ । ୧୪ ଭୋଗ କରିବେ । ୧୫ ଶୀଘ୍ର ।

पञ्चदशोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

स्नानोत्सवस्य तस्यान्ते निरोधनगृहे विभुम् । स्थापयेत्केवलं ब्रह्म नित्येवं कथितं त्वया ॥१॥
दशपञ्चदिनान्येवं वंशावरणवेष्टितम् । कर्त्तव्यं तत्र किं कर्म वक्तव्यं[१] कमलासन[२] ॥२॥
वंशावरणयुक्तस्य विष्णोस्तस्य परात्मनः[३] । षट्कालार्चनजं[४] कर्म कथं स्यात्पद्मसम्भव ॥३॥
दशपञ्चदिनेष्वेषु न पश्येद्विष्णुमव्ययम् । कथं पूजा च भविता तद्वदाशु सुरेश्वर ॥४॥

ब्रह्मोवाच

शृणु राजन् महाप्राज्ञ स्नानोत्सवसमापने । तद् वंशावरणे भूप विचित्रं वसनं बहु ॥५॥
सूक्ष्मेतरेऽम्बरे[५] हस्तत्रयमाने[६]ऽतिशोभने । सार्द्धहस्तायतियुते[७] तत्रैव प्रतिमां न्यसेत् ॥६॥
बद्ध्वा चारुतरं कृत्वा पर्य्यङ्कं तत्पुरो[८] न्यसेत् तत्रैव निर्मितं रामं धवलं च चतुर्भुजम् ॥७॥
शङ्खं चक्रं हलं तावद्दधानं मुषलं परम् । तत्र संलिख्य[९] परमैर्भूषणैरभिशोभितम् ॥८॥
कुर्य्यात्पटत्रयं रम्यमित्थं तावत् प्रमाणकम् । सुभद्रां पीतवर्ण्णाभां पद्मासनगतां शुभाम् ॥९॥
चतुर्भुजां करद्वन्द्वे धृतपद्मद्वयं परम् । वराभयकरां चैव नानाभरणभूषिताम् ॥१०॥
पटं च तादृशं तत्र विलिख्य श्रद्धयार्चयेत्[१०] नीलजीमूतसंकाशं[११] पद्मासनविराजितम् ॥११॥
शङ्खचक्रगदापद्मविलसत्करपङ्कजम् । चतुर्भुजं चारुभूपं पद्मपत्रायतेक्षणम्[१२] ॥१२॥
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं[१३] वनमालाविभूषितम् तादृशे पटमध्येऽपि चित्रे संलिख्य तं हरिम् ॥१३॥
देवानामुभये पार्श्वे माममुं[१४] चैव नारदम् चित्रपटमये पीठे विलिखेन्मञ्जुले नृप ॥१४॥
पूजयेद्विधिवद्भक्त्या पूजकः परमादरात् । छत्रचामरघण्टादिस्फुरदग्रतया तदा ॥१५॥
तत्पटत्रयमानीय पूर्वद्वारप्रदेशतः[१५] । प्रासादं भावयित्वाथ तद्वंशावरणे न्यसेत् ॥१६॥
ततस्तत्रैव पर्य्यङ्के तूलीमापातयेत्पराम्[१६] । रामं नृसिंहं कृष्णं च प्रतिमारूपधारिणम् ॥१७॥

୧। କୁହନ୍ତୁ। ୨। ବ୍ରହ୍ମା। ୩। ପରମାତ୍ମା। ୪। ଛଅ ପହର ସେବା। ୫। ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତ୍ରରେ। ୬। ତିନହାତ-ଲମ୍ବ। ୭। ଦେଢ଼ହାତ ଓସାର। ୮। ତାଙ୍କ ଆଗରେ। ୯। ଚିତ୍ରକରି। ୧୦। ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ପୂଜା କରିବେ। ୧୧। ନୀଳମେଘତୁଲ୍ୟ। ୧୨। ପଦ୍ମପତ୍ରପରି ଚକ୍ଷୁ। ୧୩। ଶ୍ରୀବତ୍ସପଦ ଓ କୌସ୍ତୁଭମାଳା ଭୂଷିତ ବକ୍ଷ। ୧୪। ମୋତେ (ବ୍ରହ୍ମା) ଓ ତାଙ୍କୁ (ଜଗନ୍ନାଥ)। ୧୫। ପୂର୍ବଦ୍ୱାରଦେଶରେ। ୧୬। ଉତ୍ତମ ମାଣ୍ଡି ବା ତକିଆ ରଖିବେ।

स्थापयेद्बलदेवाग्रे तादृशं प्रतिमात्रयम् । भद्रायाः पुरतो भूप विश्वधात्रींरमां[1] न्यसेत् ॥१८॥
सुदर्शनं चक्ररूपं जगदीशकरे स्थितम् । पूजयेत्तं तथा भक्त्या पट्टे मूर्त्तिं च कल्पयेत् ॥१९॥
एवं संस्थाप्य विधिवत् प्रतिविम्वे ततःपरम् । पञ्चामृतैर्महास्नानं कुर्य्यादाचर्य्य एव हि ॥२०॥
ततो मध्याह्नपूजां च पूजकः पूर्ववच्छुचिः[2] । तत्पूजासमये कोऽपि विशेन्नाभ्यन्तरे[3] विभो ॥२१॥
वंशावरणमध्येऽपि वंशा विश्वावसोरपि । विद्यापतेश्च ये वंशाः प्रविशेयुर्न[4] कर्हिचित्[5] ॥२२॥
यतो दारुतनुर्देवः पट्टे निर्विशते स्वयम् । तस्मात्पट्टस्य पूजायां कोऽपि तत्र न संविशेत् ॥२३॥
अङ्गसेवात्यन्तिकी[6] चेत्कार्य्या सा पूजनात्परम् नहि भोजनकालेतु सेवनीयो जगत्पतिः ॥२४॥
कुर्य्यात्तद्दिनमारभ्य दश पञ्च च वासरान् । अभिलक्ष्य[7] चरेत् पूजां पूर्ववन्नृपसत्तम[8] ॥२५॥
दारुरूपी जगत्स्वामी पट्टे विश्रम्य च प्रभुः । तिष्ठत्यत्र न सन्देहो नास्ति नास्ति नृपोत्तम ॥२६॥
तथा चतुर्थकालार्च्चाः कुर्य्यादाचार्य्यवर्य्यकैः[9] तन्निर्माल्येऽप्यविश्वासं न कुर्य्याच्च कदाचन ॥२७॥
कुर्य्याच्चेन्नरके घोरे पच्यते मूढधीः[10] नरः । एवं पञ्चदशाह्नेषु पट्टब्रह्मार्च्चनं चरेत्[11] ॥२८॥
अङ्गालस्ये[12] जायमाने ब्राह्मणः पृथिवीपते । देववेश्मनि[13] कालेऽस्मिन् सर्वानपि च कारयेत् ॥२९॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

दारुब्रह्मस्वरूपस्य विष्णोः स्नानोत्सवे सति । निरोधनगृहे तस्य स्नानं च वर्णितं त्वया ॥३०॥
को विधिस्तत्र जायेत चतुर्णां दारुरूपिणाम् । तद्वदाशु सुरश्रेष्ठ यदि चेन्मय्यनुग्रहः[14] ॥३१॥

ब्रह्मोवाच

इदं गोप्यतरं विष्णोः कथयामि समासतः[15] यतो नीलाद्रिसिंहस्य भक्तोऽसि नृपसत्तम ॥३२॥
विद्यापतेरन्वयजो[16] दशपञ्चदिनेष्वपि । शिताप्रपानकै[17] र्विष्णुं सकर्पूरैश्च पूजयेत् ॥३३॥
कालद्वयेऽपि नृपते निर्माल्यं न वाहिर्नयेत्[18] । श्रद्धाभक्तियुतश्चेत्त्वं वंशावरणवाह्यतः[19] ॥३४॥
शिता प्रपानके क्षिप्त्वा दुग्धसारं[20] मनोहरम् चिन्तयित्वा परं ब्रह्म तदा तच्च समर्पयेत् ॥३५॥
विश्वावसोरन्वययजाः[21] वंशाःविद्यापतेस्तथा तदा दारुस्वरूपस्य विष्णोरङ्गात्पुनः पुनः ॥३६॥
दत्तलेपनकादींश्च[22] बहिःकुर्य्याच्छनः शनैः । षड्वासस्मभिव्याप्य ततश्च सप्तमेऽहनि ॥३७॥
सुवासितं च तत्तैलं मर्दयेयुस्तिलोद्भवम्[23] । अष्टमेऽहनि सूत्राणि पट्टस्य रुचिराणि च ॥३८॥

୧। ଲକ୍ଷ୍ମୀ। ୨। ଶୁଚି। ୩। ଭିତରେ। ୪। ପଶିବେ ନାହିଁ। ୫। କେବେହେଲେ। ୬। ଅତ୍ୟନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ। ୭। ଲକ୍ଷ୍ୟକର। ୮। ନୃପଶ୍ରେଷ୍ଠ। ୯। ମୁଖ୍ୟପୂଜକ। ୧୦। ମୂର୍ଖବୁଦ୍ଧି। ୧୧। ପଟ୍ଟସ୍ଥ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ପୂଜା କରଣୀୟ। ୧୨। ଦେହ ଅଳସ ଲାଗିଲେ। ୧୩। ଦେବଗୃହରେ। ୧୪। ମୋ ପ୍ରତି ଅନୁଗ୍ରହ ଥିଲେ। ୧୫। ସଂକ୍ଷେପରେ। ୧୬। ବିଦ୍ୟାପତିବଂଶୀୟ। ୧୭। ଶୀତଳ ପଣା। ୧୮। ବାହାରକୁ ନେବେ ନାହିଁ। ୧୯। ଘାଟି ବାହାରକୁ। ୨୦। ଦୁଧସର। ୨୧। ବିଶ୍ୱାବସୁବଂଶୀୟ। ୨୨। ଠାକୁରଙ୍କ ଦେହରେ ଥିବା ପଟି। ୨୩। ତିଳ-ତେଲ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବେ।

वध्वा चित्रतरं विष्णोः सर्वाङ्गे नातिकल्पनाम् ततः सर्जतरोः क्षीरं शुष्कं संचूर्ण्य यत्नतः ॥३९॥
सुवासितैस्तिलोद्भूतैस्तैलैर्युक्तं च मर्द्दितम् । तत्तु पूर्ण्णं हरेर्गात्रे लिपेन्मज्जाप्रकल्पने[१] ॥४०॥
नवमेऽहनि राजेन्द्र सूक्ष्मार्द्रांशुकपातनात्[२] । गोपयेत्तादृशं लेपं देवाङ्गेषु च सर्वतः ॥४१॥
दशमे दिवसे प्राप्ते नेत्रपट्टांशुकैपुनः । विष्णोः सर्वाङ्गमाच्छाद्य ततः शोणितकल्पना ॥४२॥
चन्दनानि च कस्तुरीं कुङ्कुमं हिमवालुकाम्[३] तथा चन्दनसारं च सर्वमेकत्र पेषयेत् ॥४३॥
एकादश्यां तथा विष्णोः सायंपूजावसानतः[४] ततो काहालघण्टादिध्वनौ जाते मनोरमे ॥४४॥
तच्चन्दनादिकं विष्णोः सर्वाङ्गेषु विलेपयेन् । तद् विलेप्य[५] ततो मांसकल्पना स्यान्नृपोत्तम ॥४५॥
द्वादशेऽहनि शुक्लानि दृढानि वसनानि च । दत्वा यत्नेन परमं लेपं दत्वा पुनर्दृढम् ॥४६॥
चर्मकल्पनमाकुर्य्यात्तस्माल्लेपविलेपनात् । ततो भूप नवैः शुक्लैः तथादृढतरांशुकैः[६] ॥४७॥
श्रीहरेः पादरचनां कुर्य्यात् सुप्ते दृढां तदा । द्वादशेऽहनि जातेऽपि सार्द्धयामे नृपोत्तम ॥४८॥
घण्टामर्द्दलशङ्खानां निःस्वने च पुनः पुनः । तत्पादरचनाशब्दो न केन श्रूयते यथा ॥४९॥
तद् विधेयं नृपश्रेष्ठ तस्मिन् काले पुनः पुनः । तस्याकर्ण्णनतः[७] कर्ण्णौ जायते वधिरौ यतः ॥५०॥
अतस्तन् श्रवणं कार्य्यं नोचितं नृपसत्तम । अत्रैव तत्परो राजन् तत्र प्रतिनिधिर्नरः ॥५१॥
कर्बुरकठिनं[८] लेपं सर्वाङ्गेषु पुनश्चरेत् । चित्रविच्च[९] तदा कुर्य्यात्तेषां लोमप्रकल्पने ॥५२॥
त्रयोदश्यामिमं कर्म वर्ण्णैरेव[१०] विचक्षणः । यथारूपं प्रकुर्य्याच्च तदालेख्यं[११] च सौख्यदम् ॥५३॥
यथाविधि नृपश्रेष्ठ चित्रैश्चित्रयकर्मणा । चतुर्द्दशदिने चापि तथा पञ्चदशे दिने ॥५४॥
दिनद्वयेऽपि तत्कर्म चित्रं चारुतरं चरेत् । जगदीशाङ्गसम्पर्कलेपयेच्चन्दनादिकम् ॥५५॥
निरोधनालयात्तस्माद् वहिष्कुर्य्यान्नृपोत्तम[१२] द्वादश्यामेव तद्द्यात्तुभ्यं निर्माल्यमादरात् ॥५६॥
तद्देहलेपनादिकं चिच्चन्दनं पापमोचनम् । भक्त्या ये मनुजाः शीघ्रं सेवन्तेऽत्र महीतले ॥५७॥
कुष्ठादिरोगतो मुक्तास्तथा निष्पापिनश्च[१३] ते सुखमत्यन्तमासुज्य चास्ते वैकुण्ठवासिनः ॥५८॥
तस्माद् यत्नेन तल्लेपं नराः सर्वे महीतले । द्वादश्यामेव गृह्णन्तु परत्र हितकाम्यया ॥५९॥
अथ पञ्चदशीघस्रे[१४] रात्रौ यामत्रये गते । स्नात्वाचार्य्यस्तदा शीघ्रं पट्टदेवस्य[१५] पूर्ववत् ॥६०॥

୧। ମୂଲବିଗ୍ରହର ମଜ୍ଜାକଳ୍ପନା। ୨। ଅଦ୍ଭସରୁ ଓ ଓଦାକନା ପକାଇ। ୩। କର୍ପୂର ଧୂଳି। ୪। ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ପୂଜାପରେ। ୫। ଲେପନ କରି। ୬। ବସ୍ତ୍ରରେ। ୭। ସେହି ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବାମାତ୍ରେ। ୮। ନାନାବର୍ଣ୍ଣ। ୯। ଚିତ୍ରକର। ୧୦। ରଙ୍ଗଦ୍ରାବ। ୧୧। ପ୍ରକୃତ ବେଶ। ୧୨। ଅବରୋଧଗୃହ ବା ଅଣସର ଘରୁ ବାହାରକୁ ଆଣିବେ। ୧୩। ପାପଶୂନ୍ୟ। ୧୪। ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ। ୧୫। ଜଗନ୍ନାଥ ପଟ୍ଟର।

स्नानमात्रं विधायाथ कुर्य्यात्तस्य विसर्जनम् । प्रत्यर्च्चानां तथा कुर्य्याद् विसर्जनमतःपरम् ॥६१॥
पर्य्यङ्कहरणं कृत्वा त्वन्तरावरणं चरेत् । अथ प्रक्षालयेदग्रं देवदेवस्य भूपते ॥६२॥
पुनश्छत्रद्वयं धृत्वा घण्टादिध्वनिमाचरेत् । गीतं नृत्यं तथा वाद्यं कारयेद्देवतापुरः ॥६३॥
एवं महोत्सवे जाते नाना वाद्यस्फुरध्वनौ । तत्र कालेऽपि संप्राप्य[१] पूजको देवसन्निधिः ॥६४॥
तच्चक्षुरितिमन्त्रेण दद्यान्नेत्रद्वयं तदा । दिव्ये नेत्रद्वये जाते विष्णोनेत्राम्बुजेऽनघ ॥६५॥
नेत्रोत्सवेऽपि भूपस्त्वं तिष्ठद्देवपुरः स्वयम् । तत्राभावे प्रतिनिधिस्तत्र तत्परमानसः ॥६६॥
इत्थं नेत्रोत्सवे जाते विद्यापतिकुलोद्भवाः । चतुःसमं हरेर्गात्रे लेपयेयुः समन्ततः ॥६७॥
संलिप्य देवतानां च चतसृणां मुहुस्तनौ[२] । वन्दापनं च कुर्य्यासुर्भक्तिलालसमानसः ॥६८॥
ततो वन्दापनान्ते च देवतानामुरस्तदा[३] । पृथक् पद्मं विलिख्याशु वर्णैः पञ्चविधैस्तदा ॥६९॥
पूजकस्तत्र पद्मेषु नवीनं कलशं न्यसेत् । पृथक् तदन्तिके पूर्णपात्रं च स्थापयेत्ततः ॥७०॥
द्विसहस्रपलेनैव विधिना स्नानकर्मणः । पृथक् द्रव्याणि संरक्ष्य[४] ततस्तूर्य्योपचारतः[५] ॥७१॥
मन्त्रैश्च विधिवद्भूप प्रतिविम्वे हरेस्तदा । स्नापयेत्पूजकः श्रेष्ठः सर्वकर्मविदांवरः ॥७२॥
ततो मनसि संचिन्त्य भगवन्तं जनार्द्दनम् । नवीनोत्तमवस्त्रेण प्रोञ्छनं च समाचरेत् ॥७३॥
ते ते च पूजकश्रेष्ठाः धृत्वा तान्कलशान्पृथक् आपोहिष्टेति मन्त्रेण त्रिवारं सेचयेत्कुशैः ॥७४॥
देवान् पुनः समुद्रयापः पठित्वा मूलमन्त्रतः । त्रिवारं च पृथक् तांश्च सेचयेयु सुसंयताः ॥७५॥
सहस्राक्षेति मन्त्रेण मन्त्रवित्पूजकोत्तमाः । देवतानां च सर्वाङ्गे सेचयेयुः पुनः पुनः ॥७६॥
अथाचार्य्यस्त्वग्निशर्मा ब्रह्मा च चन्दनैः पुनः क्रमेण लेपयेद्देवान् भक्तिभावसमन्वितः ॥७७॥
दिव्यैर्नव्याम्वरैर्माल्यैरलंकारैर्मनोहरैः । सुवेशरचनां कुर्य्याद्देवतानां महीपते ॥७८॥
ततो देवाग्रतः क्षिप्रं पूर्ववन्मण्डलं न्यसेत् । चतुःपंक्तितया तस्मात्पाकशालाप्रदेशतः ॥७९॥
घण्टाकाहालयोर्जाते ध्वनौ धृत्वा च छत्रकम्[६] चक्रं पुरः प्रदेशे च धृत्वा नैवेद्यमानयेत् ॥८०॥
आनीय पंक्तिमध्ये हि स्थापयेत्तत्रयत्नतः । अग्निशर्मा ततो भूप चन्दनं माल्यमुत्तमम् ॥८१॥
पीतवस्त्रद्वयं दद्याद्विष्णवे मुरजिष्णवे । आचार्य्यस्तु ततो भक्त्या प्रातः पूजनमाचरेत् ॥८२॥
पूर्ववद्विधिना प्रोक्तैस्तैस्तैरेवोपचारकैः । ततः पूजावसानेऽपि पूर्ववत् परमेश्वरम् ॥८३॥
वन्दापयेयुस्ते सर्वे कर्पूरवर्त्तिभिः पुनः । क्षिप्त्वा दूर्वाक्षतान् सप्तवर्त्तिभिः पिष्टवर्त्तिभिः ॥८४॥
इत्थं नेत्रोत्सवं कुर्य्यात् षोड़शेऽह्नि श्रियःपतेः । क्षयेऽथवाथ वृद्ध्यां वा दशपञ्चदिनस्य च ॥८५॥

---

१ । ପଦ୍ମଶ୍ଚ । २ । ତେଜେରେ । ३ । ହୃଦସ୍ଥରେ । ४ । ରକ୍ଷି । ५ । ତୂର୍ଯ୍ୟ ଦେବଙ୍କ ପୂଜା । ६ । ଛତା ।

प्रान्ते नेत्रोत्सवं प्रातः विदधीत नृपोत्तम । दैवयोगान्नृपश्रेष्ठ त्रयोदशदिनात्मके ॥८६॥
कृष्णपक्षे जायमाने तदैव श्रीजगत्पतेः । अङ्गालस्य[1] प्रकुर्वीत दशपञ्चदिनावधि ॥८७॥
द्वितीयायां तिथौ भूप कृत्वा नेत्रोत्सवादिकम् प्रातःपूजां प्रकुर्य्याद्वै ततो वन्दापनां चरेत् ॥८८॥
घोषयात्रा[2] च कर्त्तव्या जगत्त्रयसुपाविनी । नेत्रोत्सवदिने दैवाज्जाते वीररविग्रहे ॥८९॥
नेत्रोत्सवादिस्नानान्तं विधिकुर्य्यात्प्रयत्नतः। ततो दुग्धविकारोत्थं नारिकेलविकारजम् ॥९०॥
नैवेद्यं तत्र संपाद्य पूजयेच्च यथाविधिः । प्रातःपूजा विधातव्या विना पक्वान्नमुत्तमम् ॥९१॥
वन्दापनां ततः कुर्य्यादाज्ञामाल्यं रथान् प्रति । दत्वा रथान् समानीय तत् प्रतिष्ठां समाचरेत् ॥९२॥
सुक्त्यनन्तरतो भूप महास्नानविधिं ततः । कृत्वा ततोऽर्चयेद् विद्वान् पूर्ववत्पाकसम्भवैः ॥९३॥
नानाविधैः पाकद्रवैः सुमिष्टैः पूपपायसैः । नैवेद्यैस्तोषयेद्देवं माधवं देवकीसुतम् ॥९४॥
एवं नेत्रोत्सवे जाते देवदेवस्य चक्रिणः । यथैव घोषयात्रासौ कर्त्तव्या तां वदामि ते ॥९५॥

सूत उवाच

ये पश्यन्ति नवीननीरदचयश्यामाभिरामाकृते
विष्णोस्तस्य परात्मनः परमया भक्त्यापि नेत्रोत्सवम् ।
ते नूनं भवसागरस्य सहसा संतीर्य्य लोकोत्तमाः
सत्कारं सुरदुर्लभं यदमहो तद्वै हरेर्भो द्विजाः ॥९६॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये नेत्रोत्सववर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः

୧। ଅନବସର। ୨। ରଥଯାତ୍ରା।

षोडशोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

नेत्रोत्सवान्ते भो ब्रह्मन् घोषयात्रा[1] यथा भवेत् तथा कथय लोकेश चतुर्मुख नमोऽस्तु ते ॥१॥

ब्रह्मोवाच

इन्द्रद्युम्न जगत्यस्मिन् विष्णोः प्रीतिकरं पराम् । तादृशीं महतीं यात्रां को वक्तुं भुवि च क्षमः ॥२॥

अहं वा वासवो वापि शिवो वा ऋषिसत्तमाः । सम्यग्वक्तुं[2] न शक्तास्ते न केऽपि श्रीपतिं विना ॥३॥

अतो वक्ष्ये[3] समासेन[4] तव भूपवराग्रतः । आषाढस्य च मासस्य सिते पक्षे[5]ऽतिपावने ॥४॥

द्वितीयायां तिथौ तावद्घोषयात्रा विधीयते । सार्द्धयामद्वयेऽतीते क्षपायाः[6] क्षितिपोत्तम ॥५॥

द्वितीया प्राग्दिने कुर्य्यान्निद्राभङ्गं हरेः प्रभोः निद्राभङ्गे जायमाने विश्वावसुकुलोद्भवाः ॥६॥

तथा विद्यापतेः वंशा[7] पूर्ववज्जगतां पतिम् । सर्वाङ्गं चालयेयुस्ते वस्त्रादिभिरतिदृढम् ॥७॥

नित्यस्नानं ततः कुर्य्यात् प्रातः पूजा तथाचरेत् पूजान्ते तत्र तत्कुर्य्यान्मङ्गलारोपणं नृप ॥८॥

पूर्ववत्ते नृपश्रेष्ठ पूजकास्तत्त्ववेदिनः[8] । कुर्य्यासुः पूजनं विष्णोर्यथाविधि तथा फलम् ॥९॥

ततस्तावत् प्रसूनानामञ्जलिं च क्षिपेद्भवान् भक्त्या परमया चेत्थं देवानां पुरतो वदेत् ॥१०॥

लक्ष्मीपते जगन्नाथ भक्तानुग्रहकारक । घोषयात्रोत्सवार्थं भो गमनं लीलया कुरु ॥११॥

घोषयात्रा च कर्त्तव्या प्रतिवर्षं समादरात् । इत्याज्ञां हृदये दत्वा भवतः कमलापतेः ॥१२॥

इत्युक्त्वा तं विभुं भूयो भवान वै प्रणमेत्तदा ततस्तूलीप्रसरणं[9] कृत्वा मार्गे मनोरमे ॥१३॥

काहालयन्त्रवीणादिस्फुरद्घण्टाबलध्वनौ । मृदङ्गकांस्यतालानां शङ्खानां च महत्स्वनम् ॥१४॥

कारयेदतियत्नेन चारुचामरचालनम् । चन्द्रमण्ड़लसंकाशं छत्रं[10] च श्यामलं तथा ॥१५॥

୧। ରଥଯାତ୍ରା। ୨। ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ କହିବା ନିମିତ୍ତ। ୩। କହୁଛି। ୪। ସଂକ୍ଷେପରେ। ୫। ଶୁକ୍ଳ ପକ୍ଷରେ। ୬। ରାତିର। ୭। ବିଦ୍ୟାପତି ବଂଶୀୟ। ୮। ଧର୍ମଜ୍ଞ ୯। ତୁଳାଶେଯ। ୧୦। ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ ତୁଲ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ଛତ୍ର।

सूर्य्यचन्द्रान्वितं त्रासं मेघाड़म्वरमुत्तमम् । एतं त्सर्वं पुरो विष्णोर्द्धारयेन्नृपसत्तम ॥१६॥
भक्तानां जयशब्दैश्च करतालोत्तमस्वनैः । गीतैर्नृत्यैश्च वाद्यैश्च विप्राणां स्तुतिनिःस्वनैः[१] ॥१७॥
काले तस्मिन् जगन्नाथं चालयेयुः शनैः शनैः सुदर्शनं पुरस्कृत्य[२] बलभद्रं ततः परम् ॥१८॥
सुभद्रां च ततो नीत्वा जगदीशं सुरेश्वरम् । नानालङ्कारसंयुक्तं त्रैलोक्यसुखदायकम् ॥१९॥
रथप्रदक्षिणं कृत्वा स्थापयेदरुणोदये[३] । रथमध्येऽपि संस्थाप्य महोत्सवतया तदा ॥२०॥
सुभद्राया रथे चक्रं स्थापयेन्नृपसत्तम । रामकृष्णौ सीरपाणेः स्थापयेद्रथसत्तमे ॥२१॥
शोभने स्यन्दने दिव्ये जगदीशस्य मापतेः[४] । श्रीकृष्णं स्थापयेत्तत्र नानालङ्कारसंकुले ॥२२॥
अथ पुष्पाञ्जलिं दत्वा चन्द्राराात्रिकमाचरेत्[५] ततो राजन् भवान् भक्त्या रथानां मार्जनं चरेत् ॥२३॥
चन्दनाम्भश्च[६] सर्वत्र तद्रजश्च क्षिपेन्नृप । संस्थाप्य माल्यं वसनं भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥२४॥
रथोपरि नृपश्रेष्ठ क्षीरतण्डुलकेन च । चतुर्दिक्षु बलिं दद्यादाचार्य्यस्तु तदानघ ॥२५॥
पूर्ववन्नारदस्येव बलिकर्म समाचरेत् । चालयेन्नृपतिश्रेष्ठ श्रद्धया च तदा रथान् ॥२६॥
प्रासादाद्द्यज्ञवेद्यन्तं यावन्मार्गो हि वर्त्तते । तच्छोभां[७] रचयेद्राजन् भक्तिश्रद्धान्वितो भवान् ॥२७॥
शोभमानैर्वितानैश्च माल्यैर्वस्त्रैर्मनोहरैः । निवारितातपे मार्गे[८] निर्मले परिमञ्जुले ॥२८॥
चलच्चामरवृन्दानां वायुना शीतले पथि । नानापताकावलिभिः शोभमाने मनोरमे ॥२९॥
घण्टामृदङ्गमधुरीढक्कादिध्वनिपूरिते । एवं विधे पथवरे[८] चालयेद्रथसत्तमान् ॥३०॥
सर्वत्र धूपयेद्द्रव्यैश्चश्वद्गन्धैर्मनोहरैः । चित्रविच्च जनः[९] कश्चिच्चित्रकर्म समाचरेत् ॥३१॥
यथायोग्यं चरेद् भूप तत्तद्वर्ण्णानुमानतः । ततः पञ्चामृतैस्तैस्तु संस्नाप्य जगतां पतिम् ॥३२॥
वस्त्रैर्माल्यैश्च भूषाभिर्भूषयेत्तान् सुरान्नृप । रथोत्सवाङ्गपूजां[१०] च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥३३॥
एतत्पूजावसाने च कुर्य्यान्नृप पुनः प्रभोः । महास्नानविधिं तावद्द्यथाविधि स पूजकः ॥३४॥
सर्वाङ्गे लेपनं कृत्वा वस्त्रमाल्ये[११] ततोऽर्पयेत् भूषयित्वा च मध्याह्नपूजां कुर्य्यात्सुभक्तितः ॥३५॥
दुग्धानां नारिकेलानां लाजाशर्करयोस्तथा । विकारांश्च परं कुर्य्याद्रथे मध्याह्नपूजने ॥३६॥
गोधूमचूर्णैः क्षीरेणामिक्षया[१२] नृपसत्तम । घृताग्नियोगतः पूपान्नानावर्ण्णान् प्रकल्पयेत् ॥३७॥
दद्यान्मुरारये भक्त्या रथे पाथ चरेन्नृप । पयःपेटीसमूहं च तथा दिव्यप्रपानकम्[१३] ॥३८॥
पक्वरम्भाफलान्येव चाम्राणि[१४] पनसानि च । स्वादूनि विष्णुयोग्यानि कन्दान्दलानि तानि वै ॥३९॥

୧। ସ୍ତୁତି ପାଠକଙ୍କର। ୨। ପ୍ରଥମେ ବା ଆଗରେ। ୩। ସକାଳେ। ୪। ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି। ୫। ଆଳତି କରିବେ
୬। ଚନ୍ଦନ ପାଣି। ୭। ରଥ ଗମନ ମାର୍ଗ ସଜ୍ଜିତ ହେବ। ୮। ମାର୍ଗର ବା ବଡ଼ ଦାଣ୍ଡରେ। ୯। ଚିତ୍ରକାରଗଣ
୧୦। ରଥ ଉତ୍ସବରେ ଅନୁଷଙ୍ଗିକ ପୂଜା। ୧୧। ବସ୍ତ୍ର ଓ ମାଳା। ୧୨। କ୍ଷୀର ଓ ଛେନାଦ୍ୱାରା। ୧୩। ପଣା।
୧୪। ଆମ୍ବ।

नारिकेलान् द्रवयुतान्[1] मुद्गाङ्कुरचयानपि[2] । धौतमुद्गानि तान्येव तथान्यच्च मनोरमम् ॥४०॥
तादृशं वरनैवेद्यं मध्याह्नपूजनेऽर्पयेत् । मार्गे तस्मिन् मनोरम्ये तण्डुलान्नं[3] विनानघ[4] ॥४१॥
मुद्गाङ्कुरादि यत्सर्वं केशवाय समर्पितम् । रथे तदन्नवद् ग्राह्यं त्रिदशैरपि सत्तम ॥४२॥
अत्र शङ्का न कर्त्तव्या न कर्त्तव्या कदाचन । ततो मध्याह्नसमये मार्गमध्ये रथान्न्यसेत् ॥४३॥
स्थापयित्वा रथांस्तत्र शितद्रव्यैश्च[5] पूजयेत् चामरैस्तालवृन्तैश्च वीजयेच्च जनार्द्दनम् ॥४४॥
मार्गविश्रान्तिमाचर्य्य[6] याममात्रं सपादकम्[7] चालयेद्रथवर्य्यांश्च रात्रिश्चेत्स्यान्नृपोत्तम ॥४५॥
ज्वालासहस्ररचनां[8] कुर्य्याद्दीपांश्च भक्तितः । तथा चन्द्रप्रदीपानां ज्वलनं रचयेत्ततः ॥४६॥
मार्गशेषं नयेद्भूप रथोपरि पुनः प्रभोः । सायाह्नपूजनं कुर्य्यात् पूर्ववद् विधिना द्विजः ॥४७॥
सायंपूजावसानेऽथ भवान् भूपतिभक्तितः । पुष्पाञ्जलिं प्रगृह्याशु ततो विज्ञापयेद्धरिम् ॥४८॥
यज्ञवेदिरियं[9] विष्णो जन्मभूमिस्तव प्रभो । पूर्वं त्वया भगवता सप्ताहं मण्डपोत्तमे ॥४९॥
तिष्ठेयुरित्याज्ञा दत्ता ततो याहि जगत्पते । इति संप्रार्थ्य देवेशं नयेच्छीघ्रं यथाक्रमम् ॥५०॥
रथप्रान्ते नृपश्रेष्ठ देवान् संरक्ष पूर्ववत् । ब्रह्मा वन्दापनां कुर्य्यात्ततः शीघ्रं नयेत् सुरान् ॥५१॥
महावेदीं ततो नीत्वा स्थापयेदतियत्नतः । महावेदीस्थले विष्णुं दारुब्रह्मस्वरूपिणम् ॥५२॥
संरक्ष्य[10] विधिना तत्र विद्यापतिकुलोद्भवाः वन्दापयेयुर्देवाज्ञात्ततो वस्त्रादिकं शनैः ॥५३॥
बहिष्कुर्य्याद्देवतानामग्रं[11] प्रक्षालयेन्नरः[12] प्रासादान्तः समन्ताद्[13] वै धूपं दद्यात्सुगन्धिभिः ॥५४॥
महास्नानं हरेः कार्य्यं पूर्ववद् विधिनार्चकैः चतुःसमैर्विलिप्याथ दिव्यनव्याम्बरैस्ततः ॥५५॥
माल्यैरतुल्यरचनैरलंकारैर्मनोहरैः[14] । भूषयेज्जगदीशं तं बलभद्रं तथा नृप ॥५६॥
महावेद्यां पाकशालां[15] धौतयेच्च त्रिवारतः[16] गोमयोदकजालेन सुधारसजलैस्तथा[17] ॥५७॥
परिष्कृत्य[18] ततस्तत्र सामान्यविधिना नृप । प्रतिष्ठां च समाचर्य्य वैष्णवाग्नौ च संहुनेत्[19] ॥५८॥
अग्नौ सहस्रं जुहुयान्मूलमन्त्रेण तत्परः । पूर्णाहुतिं ततो दत्वा पाककारान्[20] [21]वदेत्तदा ॥५९॥
चतुर्थकालपूजायां यद्योग्यं तद् द्रुतं[22] कुरु । इत्युक्त्वा पूजकस्तत्र गच्छेत्स देवतान्तिकम्[23] ॥६०॥
पाककर्त्ता ततः कुर्य्याद् यथायोग्यं च रन्धनम् ततः प्रतिनिधिस्तत्र प्रतिशीलनमाचरेत्[24] ॥६१॥

---

୧ । ନଡ଼ିଆ କ୍ଷୀର । ୨ । ଗଜାମୁଗ । ୩ । ସିଦ୍ଧ ଅନ୍ନ । ୪ । ହେ ନିଷ୍ପାପ । ୫ । ଶୀତଳ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦ୍ୱାରା । ୬ । ମାର୍ଗ ଶ୍ରାନ୍ତ ଦୂର କରି । ୭ । ପ୍ରହରକର ଏକ ଚତୁର୍ଥାଂଶ ସମୟ । ୮ । ସହସ୍ର ଦୀପ ଜଳାଇବେ । ୯ । ଏହି ଯଜ୍ଞବେଦୀ ୧୦ । ବସାଇ । ୧୧ । ବାହାର କରି ଦେବତାମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖଭାଗକୁ । ୧୨ । ଧୋଇବେ । ୧୩ । ଚାରିଆଡ଼େ । ୧୪ । ନାନାବିଧ ଅଳଙ୍କାର ଓ ମାଲ୍ୟଦ୍ୱାରା । ୧୫ । ଗୁଣ୍ଡିଚାଘରର ରନ୍ଧନଶାଳାକୁ । ୧୬ । ତିନିଥର । ୧୭ । ଗୋବର ପାଣିରେ ଓ ଚୂନ ପାଣିରେ । ୧୮ । ସଫାକରି । ୧୯ । ହୋମ କରିବେ । ୨୦ । ସୂପକାରମାନଙ୍କୁ । ୨୧ କହିବେ ୨୨ । ଶୀଘ୍ର । ୨୩ । ଠାକୁରଙ୍କ ନିକଟକୁ । ୨୪ । ଦେଖାଶୁଣା କରିବେ ।

महावेद्यास्त्वग्निकोणे मन्दिरे च मनोहरे । प्रत्यर्च्चां तत्र संस्थाप्य सामान्यविधिनार्च्चयेत् ॥६२॥
गीतनृत्यादिकं तत्र कारयेच्च मनोरमम् । तत्समाप्य[1] ततो विष्णोर्जगन्नाथस्य भूपते ॥६३॥
ततश्चतुर्थकालाग्निं विदधीत यथाविधि । स्वापयेद्विधिवद्भक्त्या महावेदिस्थले नृप ॥६४॥
प्रातःपूजावसाने[2]ऽथ महास्नानं समाचरेत् । ततोऽर्चकस्त्वग्निशर्मा ब्रह्मा च चारुचन्दनैः ॥६५॥
चतुःसमं च संलिप्य नव्यचीनाम्बरैर्हरिम् । अलङ्कारैश्च माल्यैश्च भूषयेत्परमेश्वरम् ॥६६॥
दिव्यभोगैः[3] समं भोगं पूर्णं चारुतरं तथा कुर्य्यात् प्रतिदिनं तत्र ह्येवमासप्तवासरम्[4] ॥६७॥
तालध्वजरथे दिव्ये लाङ्गलं ध्वजमुत्तमम् । नन्दिघोषरथस्यास्य ध्वजं तार्क्ष्यं[5] तथा नृप ॥६८॥
सुभद्राया रथे पद्मध्वजं च पूजयेत्तथा । पञ्चोपचारतो नित्यं त्रिकालार्च्चाप्रसादतः ॥६९॥
तत सप्तदिनमारभ्य ध्वजपूजा विधीयते । रथेषु कुत्सिता[6]जीवा न विशेयुर्यथा[7]नृप ॥७०॥
तदा तथा च कर्त्तव्यं त्वया च परमादरैः । तेषां प्रवेशे यावद् वै महादोषो भवेद्ध्रुवम् ॥७१॥
रथप्रतिष्ठां च पुनः कुर्य्यादार्य्यजनोत्तमः । अनेन विधिना राजन् महावेद्युत्सवं हरेः ॥७२॥
प्रत्यब्दं[8] रचयेद्राजन् भक्तिश्रद्धान्वितो भवान् महावेद्यां नरो यस्तु कृष्णं भद्रां बलं तथा ॥७३॥
पश्येद् भावोत्सवा भक्त्या शुद्धसत्वमना[9]मुदा वाजपेयसहस्रस्य फलंप्राप्नोत्यसंशयम्[10] ॥७४॥
महावेद्यामहं द्रक्ष्ये मनसा चिन्तयेत्तु यः । सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलंप्राप्नोति मानवः ॥७५॥
शेषे गच्छेत्पुरं स्थानं पश्यतां किं वदाम्यहम् इन्द्रद्युम्नसरस्तीरे[11] विधाय मुण्डनं[12] नृपः ॥७६॥
स्नात्वा तत्र यथान्यायं कृत्वा च तर्पणादिकम् यज्ञवेद्यां जगन्नाथं बलंभद्रांसुदर्शनम् ॥७७॥
सकृद्दृष्ट्वा[13]विमुक्तःस्यात्किमन्यैर्बहुभाषणैः नीलाद्रौ दशवर्षाणि त्रिकालार्च्चां सुसंयतः ॥७८॥
विष्णोर्दर्शनतो यच्च फलं भवति भूपते । तत्फलं समवाप्नोति महावेद्यां निरीक्षणात् ॥७९॥
एकाहमपि[14]चेद्रात्रौ[15]विष्णोस्तस्य निरीक्षणात् तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं प्राप्नुयात्फलमुत्तमम् ॥८०॥
दिवा रात्रौ च सन्ध्यायां[16]ये पश्यन्ति नरोत्तमाः वैकुण्ठवासिनस्ते स्युः कल्पकोटिषु भूपते ॥८१॥
पूर्वमण्डपमुत्सृज्य[17]परमण्डपवासनम्[18] । रामं कृष्णं सुभद्रां च पश्यतां नास्ति दुर्गतिः ॥८२॥
सप्तवासरमालम्ब्य गृहमुत्सृज्य तत्र वै । भक्त्या परमया स्थित्वा[19]मुहुः[20]पश्यन्ति तान् यदा ८३
तेषां पुण्यफलंभूप संख्यातुं[21]कः क्षमो भवेत् ये नराः भक्तिभावेन भगवन्तं सुरोत्तमम् ॥८४॥

---

୧ । ନୃତ୍ୟଗୀତପରେ । ୨ । ସକାଳ ପୂଜାପରେ । ୩ । ନାନା ପ୍ରକାର ଉତ୍ତମବସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା । ୪ । ଏହାପରେ ସାତଦିନ
୫ । ଗରୁଡଧ୍ୱଜ । ୬ । ଖରାପ । ୭ । ଯେପରି ପ୍ରବେଶ ନ କରିବେ । ୮ । ପ୍ରତିବର୍ଷ । ୯ । ଶୁଦ୍ଧ ଓ ସାତ୍ତ୍ୱିକ
ଭାବରେ । ୧୦ । ନିଶ୍ଚିତ ଲଭେ ପାଇବେ । ୧୧ । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପୋଖରୀ କୂଳରେ । ୧୨ । ଲଣ୍ଡା ।
୧୩ । ଥରେମାତ୍ର ଦେଖି । ୧୪ । ଦିନେମାତ୍ର । ୧୫ । ରାତିରେ । ୧୬ । ସକାଳ, ସନ୍ଧ୍ୟା ଓ ରାତିରେ । ୧୭ ।
ପୂର୍ବ ମଣ୍ଡପ ତ୍ୟାଗକରି । ୧୮ । ପଶ୍ଚିମ ମଣ୍ଡପରେ ଥିବା । ୧୯ । ରହି । ୨୦ । ବାରମ୍ବାର । ୨୧ । ଗଣିବାକୁ ।

समर्प्य[1] बहुलं भोगं भोजयन्ति ततो द्विजान् तेषां कोटिफलानि स्युस्तेषु प्रीतो जगत्पतिः ॥८५॥
इत्थं तदा महावेद्यामुत्सवो जायते[2] क्षितौ[3] । तत्पश्यतां नराणां च मुक्तिः स्यान्नात्र संशयः ॥८६॥
रथोत्सवस्य तस्यैव पञ्चमेऽह्नि[4] नृपोत्तम । मध्याह्नपूजनप्रान्ते विष्णोर्हस्तांघ्रिकल्पनाम्[5] ॥८७॥
कुर्य्यादाचार्य्यास्ततो दिव्यैर्नानालङ्काररराशिभिः वस्त्रमाल्यादिभिस्तावद् वेशं कुर्य्यान्मनोहरम् ॥८८॥
एवं वेशे जायमाने ततः सन्ध्यार्चनं चरेत् । अथ नीलाचलाल्लक्ष्मीं नानाभूषणभूषिताम् ॥८९॥
नानारत्नमये याने नयेत्तत्र[6] नृपोत्तम । काहालछत्रघण्टादि दिव्यवासः स्फुरत्पुरः ॥९०॥
उभयोपार्श्वयोस्तावत्सङ्गे शिवगणैर्युताम् । महोत्सबतया लक्ष्मीं नीत्वा रथवरान्तिकम् ॥९१॥
स्थापयित्वा तु तत्रैव ततो बन्दापयेच्च माम् दीपोपचारसमये सन्ध्यायां च रमापतेः ॥९२॥
काले तस्मिन् महालक्ष्मीं स्थापयेदग्रतःप्रभोः[7] उत्तार्य्य[8] देवताङ्गात्तन्माल्यं पात्रेषु रक्षितम् ॥९३॥
पूजायाः पूर्वं तस्तस्याःश्रियः[9] सन्तोषणेऽर्चकः । विद्यापतिकुलोद्भूतः करे तन्माल्यमादरात् ॥९४॥
मालामानीय[10] सहसा[11] तस्याश्चैवोपरि न्यसेत् दिनत्रये जगन्नाथो गमिष्यति पुनर्गृहम् ॥९५॥
नीलाचलं त्वमद्यैव[12] गच्छ[13] लक्ष्मी द्रुतं शुभे इत्युक्वा स च विप्रस्तु तूर्णीं[14] तिष्ठेन्नृपोत्तम ॥९६॥
यत्रास्ते माधवः श्रीमान् विश्वधात्र्यासमं तदा तत्रैव स्थापयेल्लक्ष्मीमानीय च तपोधन ॥९७॥
गुण्डिचासौ महायात्रा ख्याता[15] नबदिनात्मिका[16] तस्यामत्र रमां पृथ्वीं माधवं पूजयेत्तदा ॥९८॥
नीलाचलं च नो कुर्य्यात् शून्यं विष्णोर्निदेशतः ततो नीलाचले रक्षेद्धरां पद्मां च माधवम् ॥९९॥
नियोजयेन्निजस्थाने तांश्च पद्मानुगान्[17] शिवान् ततः षष्ठीदिने प्राप्ते प्रातःपूजावसानतः ॥१००॥
आचार्य्या देवदेवाङ्गान्माल्यं संगृह्य[18] यत्नतः दक्षिणाभिमुखं कर्त्तुं[19] रथत्रयमनिन्दितम् ॥१०१॥
आज्ञां देहि जगन्नाथ गन्तुं नीलाचलं प्रभो इत्युक्त्वा तूर्णमागत्य[20] रथान्तिकतले स्थिताः ॥१०२॥
पातयामासुर तुलां[21] मालां ते स्यन्दनोपरि[22] एवं विधिं प्रकृत्याथ ततो दक्षिणदिङ्मुखम् ॥१०३॥
रथत्रयं च संचक्रे जनः कश्चिन्नृपोत्तम । अष्टमस्य दिनस्यापि पूर्वं रात्रौ नृपोत्तम ॥१०४॥
गते यामे सपादे च निद्राभङ्गं हरेश्चरेत् । कृत्या पूर्ववदाश्चर्य्यं काषांशुकनिबन्धनम्[23] ॥१०५॥
रचयित्वा तदा क्षिप्रं नित्यस्नानं चरेद्विभोः वस्त्रालङ्कारदानेन भूषयित्वा पुनर्विभुम् ॥१०६॥

---

୧ । ସମର୍ପଣ କରି । ୨ । ଜଣାଯାଏ । ୩ । ପୃଥିବୀରେ । ୪ । ପଞ୍ଚମଦିନ । ୫ । ହସ୍ତ ପଦ ଯୋଗ ହେବ । ୬ । ସେଠାକୁ ନେବେ । ୭ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଗରେ । ୮ । ଓହ୍ଲାଇ । ୯ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର । ୧୦ । ମାଳ ଆଣି । ୧୧ । ଦ୍ରୁତ୍ । ୧୨ । ଆଜି ତୁମେ । ୧୩ । ଯାଅ । ୧୪ । ନୀରବ । ୧୫ । କଥିତ । ୧୬ । ନବଦିନବ୍ୟାପୀ ୧୭ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସହିତ ଆସିଥିବା । ୧୮ । ସଂଗ୍ରହ କରି ।୧୯ । ରଥ ଗୁଡକୁ ଦକ୍ଷିଣମୋଡ କରିବାକୁ । ୨୦ । ଶୀଘ୍ର ଆସି । ୨୧ । ପକାଇବେ । ୨୨ । ରଥ ଉପରେ । ୨୩ । କଷା ବସ୍ତ୍ରରେ ବନ୍ଧନ ।

प्रातःपूजनमाचर्य्य[1] मङ्गलारोपणं पुनः । कुर्य्याद्राजन् भवान् भूयः पुष्पाञ्जलिसमर्पणम् ॥१०७॥
कृत्वा प्रस्थापयेन्नीलगिरिं प्रति सुरेश्वरम् । दक्षिणद्वारमासाद्य[2] पूर्ववन्नृपसत्तम ॥१०८॥
दक्षिणाभिमुखे देवे तद्वन्दापनमाचरेत् । महोत्सवतया तत्र रम्ये काञ्चनमण्डिते ॥१०९॥
नानालङ्कारसंयुक्ते मेरुशृङ्गसमन्विते । लसच्चक्रसमूहेऽस्मिन् पश्यज्जनसुखप्रदे[3] ॥११०॥
नव्यनीरदघोषेऽस्मिन् नन्दिघोषे मनोरमे । नानादिव्याम्बराच्छन्ने राजमानेऽतिपावने[4] ॥१११॥
घण्टाचामरवृन्दाढ्ये नानारत्नसमुज्ज्वले । तादृशे च रथे दिव्ये स्थापयेत्परमेश्वरम् ॥११२॥
अरुणोदयवेलायां प्रदक्षिणतया पुनः । रथे निवेश्य[5] देवेशं चालयेद्रथसत्तमान् ॥११३॥
पूर्ववद्रथवर्य्येषु सेवां कृत्वा जगत्पतेः । चालयित्वा रथान् शीघ्रं पूर्ववन्मार्गमध्यतः ॥११४॥
विश्रामयेद् वहुतरं[6] तत्र नैवेद्यमुत्तमम् । शीतलद्रव्यनिचयं महोत्सवतयार्पयेत् ॥११५॥
उत्तराभिमुखे जाते तथा दक्षिणदिङ्मुखे । रथत्रये जनो यस्तु भक्तिश्रद्धान्वितः परम् ॥११६॥
रामं कृष्णं सुभद्रां च पश्येन्मार्गे रथे स्थितम् पदेपदेऽश्वमेधानां फलं प्राप्य महीतले ॥११७॥
मनोरथफलान्येवं[7] लब्ध्वान्ते[8] मोक्षमाप्नुयात् रथघोषं समाकर्ण्य[9] ये हृष्यन्ति[10] नरोत्तमाः ११८
रथच्छायां समालम्ब्य भक्तिश्रद्धान्विता यदा ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुक्ताः स्युर्भवबन्धनात्[11] ॥११९॥
रथानुगमनं[12] ये वै कुर्वन्ति द्विजसत्तमाः । तेषां च वन्दनं भूयः करिष्यन्ति सुरा दिवि[13] ॥१२०॥
रथानुगमनं तत्तु भजते परमं पदम् । वहुनात्र विमुक्तेन रथोत्सवविलोकनात्[14] ॥१२१॥
मुक्तिर्भवति वै पुंसां[15] सन्देहोऽत्र न विद्यते[16] घोषयात्रोत्सवे जाते जगत्त्रयजनाकुले ॥१२२॥
स्पृष्टास्पृष्टभवो[17] दोषो नास्ति तत्र तपोधनः रथोपरि स्थिते दिव्ये काकोलूकौ च गृध्रकः ॥१२३॥
चित्रकश्च[19] यदा दैवात्सं विशेत्पथि[20] भूसुराः नैवेद्यसमये यावत्तदा तत्तु बहिःक्षिपेत्[21] ॥१२४॥
बृहद् विधिविधानेन महास्नानं चरेद्धरेः । चतुःसमेन लेपेन लेपयेद्देवताङ्गकम् ॥१२५॥
नवांशुकैश्च भूपाभिर्भूषयेन्माल्यजालकैः । षण्णां रसानां[22] तैर्दिव्यैर्नैवेद्यैस्तोषयेद्धरिम् ॥१२६॥
कुर्य्यात्तु दोषशान्तिं च मूलेन मनुना हुनेत् । लक्षमात्रं गवामाज्यैर्होमादिपूजकस्तदा[23] ॥१२७॥
आदौ संकल्प्य विधिवत् कृत्वा वरुणपूजनम् आचार्य्य ब्रह्मावरणं स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥१२८॥

---

୧ । ସକାଳପୂଜା ସାରି । ୨ । ଦକ୍ଷିଣଦ୍ୱାରବାଟେ । ୩ । ସୁଖଦାୟକ । ୪ । ପବିତ୍ର । ୫ । ବସାଇ । ୬ । ବାଟରେ ବାରମ୍ବାର ବିଶ୍ରାମ ନେଇ । ୭ । ଅଭୀଷ୍ଟଫଳ । ୮ । ଲଭ କରି ଶେଷରେ । ୯ । ଶୁଣି । ୧୦ । ଆନନ୍ଦିତ ହୁଅନ୍ତି । ୧୧ । ସଂସାର ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ୧୨ । ରଥ ପଛେ ପଛେ ଯିବା ୧୩ । ସ୍ୱର୍ଗରେ । ୧୪ । ରଥ-ଯାତ୍ରା ଦର୍ଶନରେ । ୧୫ । ପୁରୁଷମାନଙ୍କର । ୧୬ । ନାହିଁ । ୧୭ । ଛୁଆଁ ଅଛୁଆଁ । ୧୮ । କୁଆ, ପେଚା ଓ ଶାଗୁଣା । ୧୯ । ମାଛିଆଡ଼ଲ । ୨୦ । ଦୈବାତ୍ ବାଟରେ ରଥ ଉପରେ ବସିଲେ । ୨୧ । ବାହାରକୁ ପକାଇବେ । ୨୨ । ଷଡ଼ରସ ୨୩ । ପୂଜକ ଗୁଆ ଘିଅରେ ଲକ୍ଷେ ହୋମ କରିବେ ।

वैष्णवाग्निविधानेन कृत्वाग्निं पूजयेद् द्विजः । गन्धादिविधिना तत्र मूलेन मनुना ततः ॥१२९॥
तन्मनोश्चैव[१]गायत्र्या लक्षमात्रं हुनेत्सुधीः । अभावे च तदर्द्धं स्यात्तदभावे तदर्द्धकम् ॥१३०॥
पूर्णाहुतिं ततः कृत्वा हेमभूम्यादिदक्षिणाम् । दत्वा बहुविधां दिव्यैः रत्नैर्विप्रांश्च तोषयेत् ॥१३१॥
शान्तिरेषा प्रकर्त्तव्या[२] गदिता[३] मुनिपुङ्गवैः । शान्तिं विना महान् दोषो दोषाद्राजा विनश्यति॥१३२॥
राज्ये दुर्भिक्षमरणं क्लेशः स्यान्नात्र संशयः । एतच्छान्त्या[४] देवतायाः सन्तोषो भवति द्विजाः ॥१३३॥
अतः सन्तोषतो भद्रं[५] राज्यस्य च नृपस्य च । देवतायाः विभ्रमणे पूजने स्यन्दनेऽथवा ॥१३४।
काकादीनां यदावेशे शान्तिरेषा विधीयते । अथो महोत्सवतया रथानानीय[६] चान्तिकम्[७] ।१३५॥
देव्या मरीचिकायाश्च[८] ततो नीलाचलाद्रमाम्[९] नानालङ्कारसंयुक्तां दिव्यमाल्याम्बरान्विताम् ॥१३६॥
वासयित्वा दिव्ययाने नानारत्नसुशोभने । छत्रचामरघण्टादि काहालाद्युत्सवे कृते ॥१३७॥
रथान्तिकं[१०]समानीय जगदीशपुरः स्थले । हस्ते धृत्वा तु तां लक्ष्मीं परस्पर विलोकनम् ॥१३८॥
भ्रामयित्वा[११] हरेरङ्गान्मालामानीय मञ्जुलाम् दद्याल्लक्ष्म्यै तदा शीघ्रं भ्रामयित्वा रथं नृप ॥१३९॥
महोत्सवतया लक्ष्मीं प्रासादं तु ततो नयेत्। प्रासादस्य पुरो द्वारि रथत्रय्यान्निवेशयेत् ॥१४०।
सायं पूजा रथेष्वेव कर्त्तव्या सावधानतः । तदन्ते नृपतिश्रेष्ठ दत्वा पुष्पाञ्जलित्रयम् ॥१४१॥
दत्वा रथाग्रतो रक्षेत्तं तदा कमलेक्षणम् । ततो लक्ष्मीं समानीय तृतीयावरणान्तिके ॥१४२॥
महोन्नते मण्डपेऽस्मिन् पश्यतां विष्णुसम्मुखे । ततो विद्यापतेर्वंश्यः[१३]पूर्ववत्सुरपुङ्गवान् ॥१४३॥
नीराजयेत्तदा क्षिप्रं क्षितिनिर्जरसत्तमाः[१४] । ये च मर्त्याः प्रपश्यन्ति तद्वन्दापनमुत्तमम् ॥१४४॥
पश्यन्तो वाजिमेधानां लभन्ते फलमुत्तमम् । मनोरथस्य संसिद्धिः प्रीतो विष्णुस्तदा भवेत् ॥१४५॥
शेषे यान्ति हरेर्द्धाम दुःखक्लेशविवर्जितम्[१५] नीलाम्बरस्य भद्रायास्त्वादौ वन्दापनां चरेत् ॥१४६॥
पश्चाद्रमायास्तद्विष्णोः[१६]कुर्य्यान्नीराजनं परम् सुदर्शनं पुरष्कृत्य पूर्ववद्देवतात्रयम् ॥१४७॥
नयेन्महोत्सवैः सर्वैर्मोदयन् भुवनत्रयम् । शनैः शनैश्च नीत्वाथ वैनतेयाग्रतः[१७]स्थितम् ॥१४८॥
दक्षिणाभिमुखं[१८]कृत्वा पूर्ववद्विजितेन्द्रियाः वन्दापनां समाचर्य्य रामं भद्रां सुदर्शनम् ॥१४९॥
रत्नसिंहासने दिव्ये नानाशर्म्मप्रदे[१९] शुभे । लसद्वितानजालेऽस्मिन् पूर्ववत् स्थापयेत्सुरान् ॥१५०॥
दक्षिणाभिमुखे विष्णौ वैनतेयपुरःस्थिते । तद्वन्दापनमालोक्य पद्मा[२०]गत्वा जवात्ततः[२१] ॥१५१॥

---

୧ । ସେହି ମନ୍ତ୍ରରେ । ୨ । କରିବେ । ୩ । କୁହାଯାଇଛି । ୪ । ଶାନ୍ତିବିଧାନଦ୍ୱାରା । ୫ । ମଙ୍ଗଳ । ୬ । ରଥ ନିକଟ ଆଣି । ୭ । ପାଖକୁ । ୮ । ଦେବୀ ମରୀଚିକା । ୯ । ନୀଳାଚଳରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ । ୧୦ । ରଥ ନିକଟକୁ ୧୧ । ବୁଲାଇ । ୧୨ । ରକ୍ଷାକରିବେ । ୧୩ । ବିଦ୍ୟାପତିବଂଶୀୟ । ୧୪ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ । ୧୫ । ଦୁଃଖରହିତ-ହୋଇ । ୧୬ । ରମା ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପରେ । ୧୭ । ଗରୁଡଙ୍କ ଆଗରେ । ୧୮ । ମୁହଁ ଦକ୍ଷିଣକୁ । ୧୯ । ସୁଖଦାୟକ ୨୦ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ୨୧ । ଶୀଘ୍ର ସେଠାରୁ ।

कौतुकाद्द्वारमावृत्य[१] तिष्ठेत्तत्क्षणमुत्तमाः । वैनतेयाग्रतस्तस्मान्मन्दं मन्दं नयेत्पुनः ॥१५२॥
जगन्नाथं सुरश्रेष्ठं तद्द्वारं प्रति सत्तमाः । तदा घण्टादिवाद्यानां कारयेद्ध्वनिमुत्तमम् ॥१५३॥
विद्यापतेः कुलश्रेष्ठो द्वारोपान्ते[२] स्थितःस्वयम् उत्फेटनं[३] कवाटस्य कर्त्तुं लक्ष्मीं तु पार्षदाः[४] ॥१५४॥
ततो लक्ष्मीपरिजनो[५] विहाय[६] नीलभूधरम् । गुण्डिचामण्डपं तावद् गतमत्र किमस्ति[७] भो ॥१५५॥
इत्येवमुक्त्वा द्वारस्य मोचनं कृतवांस्तदा । प्रासादान्तः[८] ततः किञ्चिन्नीत्वाथ[९] कमलापतिम् ।१५६॥
उत्तराभिमुखं कृत्वा रमां दक्षिणदिङ्मुखीम् । रचयित्वा च यो राजन् परस्परनिरीक्षणम् ।१५७॥
मिथः[१०] शरीरवसनग्रन्थियोजनमाचरेत् । विवाहसप्तदिवसे मङ्गलाचरणं हृदा ॥१५८॥
संचिन्त्य युगपद्भक्त्या तयोर्वन्दापनां चरेत्[११] ततो वन्दापनान्ते च सुवासितजलं पुनः ॥१५९॥
पक्वताम्बूलनिचयं ताभ्यां दद्याच्च भक्तितः । तद्वस्त्रग्रन्थिश्लथनं[१२] कुर्य्यात्तावन्नृपोत्तम ॥१६०॥
ततो नीलाचले रम्ये स्वपदे स्थापयेद् विभुम् । इत्थं श्रीजगदीशस्य गुण्डिचा नामधारिणी ॥१६१॥
यात्रा पवित्रा जगतां त्रिविधावयवान्विता । गुण्डिचा गुण्ड़िचेत्येवं ये जल्पन्ति नरोत्तमाः ॥१६२॥
ते सर्वे सर्वयज्ञानां प्राप्नुवन्ति फलं महत् । भवबन्धाद् विमुक्तास्ते गुण्ढ़िचानामकीर्त्तनात् ॥१६३॥
पश्यतां भक्तिभावेन न जाने किं फलं नृप । अथ तस्मिन् जगन्नाथे नीलाचलपतौ प्रभौ ॥१६४॥
नीलाद्र्युत्सवमाचर्य्य विष्णोर्वन्दापनां चरेत् देवताङ्गात्तु वस्त्राणि माल्यालङ्कारसंचयम् ॥१६५॥
वहिष्कृत्य[१३] ततः शीघ्रं देवानां परिधौतयेत्[१४] महास्नानं ततः कुर्य्याद् यथाविधि नृपोत्तम ॥१६६॥
सर्वाङ्गलेपनं कृत्वा नवीनाम्बरमर्पयेत् । दिव्यमाल्यानि देयानि भक्तिश्रद्धान्वितः शुचिः ॥१६७॥
चतुर्थकालपूजां च कृत्वा विधिवदर्च्चकः । ततो नक्तं[१५] विसृज्याशु[१६] सर्वांस्तांश्च दिवौकसः १६८॥
पूर्ववत्स्नापयेद्देवान् दिव्ये पर्य्यङ्कतल्पके । भक्तिभावान्वितो भूप पूजको पूतमानसः[१७] ॥१६९॥

सूत उवाच

इत्थं श्रीकरुणासिन्धोर्दीनबन्धोर्जगत्पतेः । गुण्ड़िचोत्सवनीतिः स्यात्सर्वलोकहितप्रदा ॥१७०॥
पतितोद्धारणार्थं[१८] वै दीनानां हितकारणात् । कुर्य्यात् प्रत्यब्दमतुलं[१९] गुण्डिचाख्यं महोत्सवम् ।१७१॥
ब्रह्मणा कथ्यमानं तं गुण्डिचोत्सवमादरात् श्रुत्वा तदा स नृपतिर्भेजे मुदमनुत्तमाम्[२०] ॥१७२॥

୧। କୌତୁକବଶତଃ ଦ୍ୱାର ବନ୍ଦ କରି । ୨। ଦ୍ୱାର ନିକଟରେ । ୩। ଖୋଲିବାକୁ । ୪। ପାରିଷଦମାନେ । ୫। ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପରିଚାରିକା ୬। ତ୍ୟାଗକରି । ୭। କିଣ ଅଛି ? ୮। ମନ୍ଦିର ଭିତରକୁ । ୯। କିଛି ଦୂର ନେଇ । ୧୦। ପରସ୍ପର । ୧୧। ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବନ୍ଦାପନା କରିବେ । ୧୨। ବସ୍ତ୍ରର ଗଣ୍ଠି (ଗଣ୍ଠି) ମୋଚନ କରିବେ । ୧୩। ବାହାର କରି । ୧୪। ଧୋଇଦେବେ । ୧୫। ରାତ୍ରରେ । ୧୬। ଶୀଘ୍ର ବିଦାୟ ଦେଇ । ୧୭। ପବିତ୍ର ହୃଦୟ । ୧୮। ପତିତ ଜନ ଉଦ୍ଧାର ନିମିତ୍ତ । ୧୯। ପ୍ରତିବର୍ଷ ଏହି ଅତୁଳନୀୟ । ୨୦। ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କଲେ ।

च्छन्नीलमहीधरालयवतो लक्ष्मीपतेर्भूपते

यात्रामत्र वरां तदा कथयतः श्रीगुण्डिचाख्यां शुभाम् ।

सूतात् ज्ञानवतः[1] क्षितौ मुनिवराः श्रोत्रद्वयाह्लादिनीं[2]

श्रुत्वा[3] वाचममी[4] तपस्वीनिचया जाताश्च रोमाञ्चिताः ॥१७३॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये गुण्डिचोत्सवकथनं नाम षोडशोऽध्यायः

सप्तदशोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

ब्रह्मन्ननुग्रहात्ते वै घोषयात्राश्च ता हरेः । इदानीं शायिनीयात्रा[5] भवेत्केनवदस्व[6] मे ॥१॥

ब्रह्मोवाच

राजन् गुह्यतरं[7] ब्रूहि हरेः शयनकर्म तत् । यस्य स्मरणमात्रेण सर्वपापं व्यपोहति[8] ॥२॥

क्षणं तद् वीक्षणादेव सर्वान्कामानवाप्नुयात्[9] सावधानतया भूप श्रृणु यात्रां च शायिनीम् ॥३॥

आषाढस्य सिते पक्षे पुण्ये तत्र हरेर्दिने । चतुर्थार्चावसानेऽपि वस्त्रमाल्यादिकं पुनः ॥४॥

उत्तार्य[10] देवतादेहात् प्रत्यर्चा मूर्त्तिकत्रयम् समानीय सुराग्रेऽपि[11] स्थापयेन्नृपसत्तम ॥५॥

भद्रासने वलस्याथ शङ्खं चक्रं हलं तथा । मुषलं धारयन्तीं तां प्रत्यर्चां च शुभोदयाम्[12] ॥६॥

तिष्ठन्तीं सर्वभूषाभिर्भूषितां सुमनोहराम् । तथा चक्रायुधस्यापि[13] शङ्खचक्रगदाब्जधृक् ॥७॥

---

୧ । ଜ୍ଞାନୀ ସୂତମୁନିଙ୍କଠାରୁ । ୨ । ଶ୍ରୁତି ସୁଖକର । ୩ । ଶୁଣି । ୪ । ଏହି କଥା । ୫ । ଶୟନ ଯାତ୍ରା ୬ । କୁହନ୍ତୁ । ୭ । ଗୋପନୀୟ । ୮ । ଦୂରହୁଏ । ୯ । ସମସ୍ତ କାମନା ସଫଳ ହୁଏ । ୧୦ । ଓହ୍ଲାଇ । ୧୧ । ଠାକୁରଙ୍କ ଆଗରେ । ୧୨ । ଶୁଭପ୍ରଦା । ୧୩ । ଚକ୍ରଧାରୀଙ୍କ ।

नानालङ्कारसंयुक्ता प्रत्यर्च्चा सुमनोहरा । तादृशां देवताग्रेऽपि स्थापयेत्तादृशासने ॥८॥
तथैव भद्रां प्रत्यर्च्चां सर्वलक्षणलक्षिताम् । पद्मद्वयवराभीत भ्राजमानकराम्वुजाम् ॥९॥
पद्मद्वयेन तिष्ठन्तीं स्थापयेन्नृपसत्तम । प्रत्येकं च सुवर्णस्य पञ्चविंशतिसंख्यकैः[1] ॥१०॥
पलैर्विनिर्मिता रम्याः प्रत्यर्च्चाश्च पृथक् पृथक् पूर्वोक्तविधिना पञ्चामृतैः संस्नाप्य पूजकाः ॥११॥
वीजपूरद्रवेणैव[2] स्नापयित्वा कुशोदकैः । चारुचेलेन[3] संप्रोञ्छ्य दिव्यनव्याम्वरद्वयम् ॥१२॥
वासयित्वा पृथक् ताश्च गन्धमाल्यसुभूषणैः । भूषयित्वा ततः स्वे स्वे देवपार्श्वे निवेशयेत् ॥१३॥
वलादिदेवतानां च चतुःसमविलेपनम् । नवीनवस्त्रालङ्कारगन्धपुष्पैश्च भूषयेत् ॥१४॥
छत्रकाहालघण्टादिमर्दलध्वनिसंयुतम् । चरुहोता तदा भूप पाकशालान्तराद्वहु ॥१५॥
नैवेद्यं च समानीय पूर्ववत् पञ्चपंक्तितः[4] । स्थापयित्वा ततो भूप चतुर्विंशतिभिः[5] परैः ॥१६॥
उपचारैः समभ्यर्च्य[6] पूजान्ते पूजकास्तदा । पूर्वस्यां परमेशस्य दिशि मण्डपसत्तमे ॥१७॥
चतुर्द्वारसमायुक्ते सुधा लेपनलेपिते । वितालमण्डिते[7] रम्ये तादृशे तत्र मण्डपे ॥१८॥
दान्तिदन्त समुद्भूतां[8] नानारत्नसमन्विताम् दोलां[9] संयोज्य[10] परमां पेटीं[11] तां तत्र मञ्जुलाम् ॥१९॥
तूलीं[12] लीलोपधानं[13] च ततः कर्पूररेणुभिः महासुवासितं कृत्वा ततस्ताः प्रतिमाः शुभाः ॥२०॥
पूर्वदिङ्मस्तकत्वेन[14] स्नापयेयुस्तदाऽनघ । अग्निशर्मा ततस्तूर्णं दिव्यं दामनकं तथा ॥२१॥
पीतवस्त्रद्वयं तावद्वहिष्कृत्य शनैः शनैः । तुभ्यं दास्यति[15] तद्भूप कृतकृत्यतया ततः ॥२२॥
गृहीत्वा तन्महाभक्त्या स्वस्थचित्तो भवेत्तदा वलभद्र नमस्तेऽस्तु रोहिणीनन्दन प्रभो ॥२३॥
रेवतीवल्लभ श्रीमन् सुखेन शयनं कुरु । जगदीश जगन्नाथ जगदानन्दकारक ॥२४॥
जगद्धाम जगद्रूप नमस्ते जगतां पते । दुष्टानां नाशनार्थाय शिष्टानां प्राणहेतवे[16] ॥२५॥
लक्ष्मीकलत्रकल्पेऽस्मिन्[17] सुखेन शयनं कुरु । भद्रे देवि नमस्तुभ्यं सर्वभद्रप्रदायिनि ॥२६॥
भद्राय जगतामत्र[18] नमस्ते शयनं कुरु । निगद्य[19] प्रार्थनास्त्वेताः सत्पुष्पाञ्जलिकत्रयम् ॥२७॥
दत्वा तत्पेटिकां तावद्वध्नीया[20] दृढमादरात् मण्डपद्वारसंस्थस्य[21] कपाटस्य च वन्धनम् ॥२८॥
दृढं कार्य्यं प्रयत्नेन तदा नृपशिरोमणे । स्वापयात्रामिमां विष्णोर्ये पश्यन्ति मुदान्विताः ॥२९॥
सुखमत्र परं भुक्त्या पुत्रपौत्रसमन्विताः । गन्तारस्ते[22] परं धाम शेषेऽपि सुरदुर्लभम् ॥३०॥
कदाचित् यदि भूपाल स्वापयात्रा पतेद्रथे । तदा तृतीयकालार्च्चा प्रान्ते विधिममुं चरेत् ॥३१॥

---

୧ । ପଚିଶସଂଖ୍ୟକ । ୨ । ଡ଼ାଳିମ୍ବରସରେ । ୩ । ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତ୍ରରେ ୪ । ଧାଡ଼ିଧାଡ଼ିରେ । ୫ । ଚବିଶ । ୬ । ପୂଜା କରି । ୭ । ଚନ୍ଦ୍ରାଶୋଭିତ । ୮ । ହାତୀ ଦାନ୍ତରେ ତିଆରି । ୯ । ଦୋଳି । ୧୦ । ଯୋଡ଼ି । ୧୧ । ପେଡ଼ି । ୧୨ । ଶେଯ । ୧୩ । ମାଣ୍ଡି । ୧୪ । ପୂର୍ବକୁ ମୁଣ୍ଡ କରି । ୧୫ । ଦେବେ । ୧୬ । ପାଳନ ପାଇଁ । ୧୭ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଏହି ଶେଯରେ । ୧୮ । ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ଏଠାରେ । ୧୯ । କହି । ୨୦ । ପେଡ଼ିକୁ ବାନ୍ଧିବେ । ୨୧ । ମଣ୍ଡପ ଦ୍ୱାରରେ ଥିବା । ୨୨ । ସେମାନେ ଯାଆନ୍ତି ।

चातुर्मास्यान्तरे राजन् मासवृद्धिर्यथा भवेत् तदा श्रावणमासस्य शुक्लेऽपि हरिवासरे ॥३२॥
हरेः शयनयात्रायाः विधिः कार्य्यो न संशयः पञ्चमासानभिव्याप्य[१] प्रमादाद् यदि हरेश्च तत् ॥३३॥
स्वापकर्म यदा भूयात्तदा लोके महद्भयम् । देशोच्छेदनमत्युग्रं[२] राजा नश्येत्तदा ध्रुवम् ॥३४॥
नानाविधं महोत्पातं जायते नात्र संशयः । नरकं च पतेद्घोरं तस्मात्तत्तु न कारयेत् ॥३५॥

सूत उवाच

शृणुध्वं मुनिशार्दूला ब्रह्मणा कथितं परम् । राजानं प्रति तद्विष्णोः शयनं कर्म तत्श्रुतम् ॥३६॥
कथयामि रहस्यं वो ऋषयो गरुडस्य च । शायनं कर्म तत् सर्वं शृण्वतां पापनाशनम् ॥३७॥
द्वादश्यां च तिथौ विप्रा गारुडं[४] शयनं भवेत् त्रिकालपूजाप्रान्ते च गरुत्वन्तं[५] शुभोदयम् ॥३८॥
पञ्चामृतेन संस्नाप्य मण्डयेन्नववाससी[६] । गन्धपुष्पैरलंकृत्य विराजमयमुत्तमम्[७] ॥३९॥
नैवेद्यं च प्रकुर्वीत पूजां पञ्चोपचारतः । ततो वन्दापनां कुर्य्याद्दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजाः ॥४०॥
पल्यङ्कस्य तले रम्ये प्रभोस्तस्य परात्मनः । तार्क्ष्यं सौख्येन शयनं कुरुष्व भक्तिसत्तमाः ॥४१॥
इति संप्रार्थ्य गरुडं चिन्तयेत्कमलापतेः । पल्यङ्कतलसंसुप्तं[८] हरेः प्रियचिकीर्षया[९] ॥४२॥
इत्थं शयनयात्राया विधिं कथयतो विधेः । इन्द्रद्युम्नो महीपालः श्रुत्वा हृष्टतरोऽभवत् ॥४३॥
पुनर्ब्राह्मणमनघं ऋषयः स च भूपतिः । पप्रच्छ[१०] स्वच्छकीर्त्तिर्यत्सांप्रतं तद्वदामि वः ॥४४॥

श्रीनीलाचलकन्दरेऽतिमधुरे सारे स्थितस्य श्रियः
कान्तस्यास्य जनस्य येऽघनिचयक्लेशघ्नमेतं दृढम् ।
अध्यायं परमादरेण ऋषयः शृण्वन्ति भूमितले
ते नूनं सुखमाविमुज्य सहसा गच्छन्ति लोकं हरेः ॥४५॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये शायिनीयात्राविधिकथनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

---

१ । ପାଞ୍ଚମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । २ । ଦେଶର ଉଚ୍ଛେଦ ହେବ । ३ । ମହାଭୟ ହେବ । ४ । ଗରୁଡଙ୍କ । ५ । ଗରୁଡଙ୍କୁ । ६ । ଦୁଇଖଣ୍ଡ ନୂଆ ଲୁଗା ରେ ମଣ୍ଡିତ କରିବେ । ७ । ପକ୍ଷୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ । ८ । ଶୋଇଥିବାର । ९ । ହରିଙ୍କ ସେବା ପାଇଁ । १० । ପଚାରିଲେ ।

अष्टादशोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

ब्रह्मन् शयनयात्राया यो विधिः कथितस्त्वया । सांप्रतं स श्रुतो देव यत् पृच्छामि च तद्वद ॥१॥
दक्षिणायनयात्रादि[1] केन वा विधिना विधे । कर्त्तव्या कथय तत्त्वं भो सर्वज्ञो यन्महेश्वर ॥२॥

ब्रह्मोवाच

दक्षिणायनयात्रायाः विधिं श्रृणु महीपते । यदा भवति संक्रान्तिः कर्कटी[2] वा जगत्पतेः ॥३॥
प्रातःपूजावसानेऽथ तद्दिनेऽपि यथाविधिः । महास्नानं प्रकुर्वीत पूजकः शुद्धमानसः ॥४॥
देवताङ्गे ततः कार्य्यं चतुःसमविलेपनम् । पूर्ववच्च[3] ततो दिव्यवस्त्राणि वीक्षणादिभिः ॥५॥
संस्कृत्य[4] परिधास्यैति मन्त्रमुक्त्वा स मन्त्रविन् अभिमन्त्य च देवाङ्गे देवतानां समर्पयेत् ॥६॥
अलंकरणमसीत्युक्त्वालंकारार्पणमाचरेत् । श्रीश्चते मनुमित्येवमुच्चार्य्य सुमनोऽर्पणम्[5] ॥७॥
ततो काहालघण्टादिछत्रचामरसंयुतम् । नैवेद्यं दुर्लभं तावच्चरुहोता समानयेत्[6] ॥८॥
पूर्ववत्पंक्तिमध्ये हि स्थापयेत्तदनन्तरम् । अग्निशर्माबलेर्दिव्यं दामदामनकं[7] न्यसेत् ॥९॥
तथैव जगतामीशं चारुदामनकं स्रजम् । पीतवस्त्रद्वयं तावद्द्याच्चन्दनमुत्तमम् ॥१०॥
सुभद्रायै ततो दद्यान्माल्यं दामनकं तथा । एतदन्तेऽर्च्चकास्तेऽपि पूर्ववन्मध्यमार्च्चनम् ॥११॥
कुर्य्युर्सुर्नित्यनैवेद्यादधिकं च चतुर्विधम्[8] । कृत्वा नैवेद्यमाचार्य्यमर्पयेत् पृथिवीपते ॥१२॥
मुखे नीराजनं कृत्वा जगन्नाथार्च्चकस्तदा । सिंहासनाद्वहिर्भूयो गच्छेद्द्वारसमीपतः[9] ॥१३॥
घण्टादीन्युपचाराणि[10] पात्रहोता करे तदा । धृत्वा तदन्तिकं[11] गच्छेत्तथा ब्रह्मा कमण्डलुम् ॥१४॥
चरुहोता जगन्नाथपंक्तितः किञ्चिदुत्तमम् । पायसान्नं करे धृत्वा गच्छेयुः पूजकादयः ॥१५॥
जयश्च विजयो यत्र द्वारपालौ च तिष्ठतः[12] । सामान्यविधिना तत्र पूजकोऽसौ समर्चयेत् ॥१६॥
तदन्नं सहसा कृत्वा कालभागसमन्वितम् । ततो जयं च विजयं क्षेत्रपालं गणेश्वरम् ॥१७॥
देहलीस्थां कालरात्रिं दिक्पालांश्च दिशंक्रमात्[13] प्रत्येकं पूजयेत्सर्वा देवताश्चन्दनादिना ॥१८॥

୧। ଦକ୍ଷିଣଯାତ୍ରା। ୨। ଶ୍ରାବଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତି। ୩। ପୂର୍ବପରି। ୪। ସଂସ୍କାର କରି। ୫। ପୁଷ୍ପ ଦେବେ। ୬। ଆଣିବେ
୭। ସୁନ୍ଦର ଦମନକମାଳା। ୮। ନିତ୍ୟ ନୈବେଦ୍ୟଠାରୁ ଅଧିକ ଚାରିପ୍ରକାର। ୯। ଦ୍ୱାର ନିକଟକୁ ଯିବେ।
୧୦। ଘଣ୍ଟାଦି ଉପଚାର ଦ୍ରବ୍ୟ ସହିତ। ୧୧। ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ୧୨। ଜୟ ବିଜୟ ଦ୍ୱାରରେ। ୧୩। ଦିଗକ୍ରମରେ

छत्रचामरघण्टादिकाहालमर्द्दलादि यत् । आचार्य्योऽपि बलिं दद्यादष्टास्वासु[१]यथाक्रमम् ॥१९॥
कुमुदं कुमुदाक्षं च पुण्डरीकं च वामनम् । शङ्कुकर्णं सर्वनेत्रं सुमुखं सुप्रतिष्ठितम् ॥२०॥
प्रत्येकं पूजयेन्मन्त्री चन्दनादिभिरुत्तमम् । एतस्यापि विधेरन्ते पुनः सिंहासने वसन् ॥२१॥
गण्डूषादिकमाचार्य्यो दद्यात्तस्मै मुरारये । अथासौ पूजको ब्रह्मा त्वग्निशर्मा च पूर्ववत् ॥२२॥
वन्दापनां प्रकुर्य्यासुः श्रद्धाभक्तिसमन्विताः । इमामयनयात्रां ये पवित्रां सर्वकामदाम् ॥२३॥
पश्यन्ति भक्त्या ते सर्वे मुक्ता स्युः पापजालतः[२] अन्ते विष्णुपुरं यान्ति देवानामपि दुर्लभम् ॥२४॥
संक्रान्तिः कर्कटीयाश्चेद्रथे कालवशात्पतेत् । विधिरेष च कर्त्तव्यो भक्त्या भूपतिसत्तम ॥२५॥

सूत उवाच

नीलाद्रौ दुरितौघनाशकुशले तीर्थोज्वले मञ्जुले
नानाशर्मनिकेतने त्रिभुवने ख्याते जगत्पावने ।
तां यात्रां परमामिमां मुररिपोः श्रुत्वाब्जयोनिस्तदा
हृष्टा नष्टविकल्मषाश्च[३] ऋषयोः जाताश्च तत्रोत्सुकाः ॥२६॥

इति श्रीनीलाद्रिमहोदये श्रीपुरुशोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये अयनयात्राकथनं नामाष्टदशोऽध्यायः

ऊनविंशोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

चतुर्मुख नमस्तेऽस्तु लोकानुग्रहकारक । पद्मयोने नमस्तुभ्यं पितामह नमोऽस्तु ते ॥१॥
नीलाचलपतेर्विष्णोः श्रावणे मासि यद्भवेत् । तत्सर्वं च विशेषेण वद संप्रति तत्त्वतः ॥२॥

१। ଆଠ ଦଗରେ। २। ପାପଗମ୍ଭ ହୁରୁ। ३। ପାପମୁକ୍ତ ହୋଇ।

ब्रह्मोवाच

साधु साधु नृपश्रेष्ठ त्वं विष्णोर्भक्तसत्तमः । कथयामि समासेन तत्तथैवाचर[1] द्रुतम् ॥३॥
श्रावणस्य च मासस्य त्वमावास्यादिने[2] नृप । अरुणोदयवेलायां प्रातः पूजां समाचरेत् ॥४॥
अस्यामपि च पूजायां नैवेद्यमधिकं भवेत् । नानापूपसमायुक्तं[3] नानाव्यञ्जनसंयुतम् ॥५॥
पायसं खेचरान्नं च चतुर्विधमनुत्तमम् । तदा देयं नृपश्रेष्ठ विष्णवे मुरजिष्णवे ॥६॥
निर्मितां स्वर्णरत्नेन विश्वावसुकुलोद्भवः । तथा विद्यापतेर्वंश्योऽलिकेऽलंकृतमर्पयेत्[4] ॥७॥
पञ्चामृतैस्ततो मन्त्री महास्नानं समाचरेत् । ततो मध्याह्नपूजां च कुर्य्यान्नृपतिसत्तम ॥८॥
वन्दापनां ततः कुर्य्यात्पूर्ववज्जगतीपतेः । ततः श्रावणपौर्ण्णम्यां प्रातःपूजावसानतः ॥९॥
पूर्ववत् प्रचरेन्मन्त्री महास्नानं यथाविधि । चतुःसमविलेपं च कृत्वा वेशं मनोहरम् ॥१०॥
नानालङ्कारमाल्यादि नवीनाम्बरदानतः । बलभद्राग्रतो राजन् स्थापयेत्कलशं नवम्[5] ॥११॥
भद्रासनं च तत्रैव पिष्टकैर्घटयेत्तदा । षष्ठीदेव्याः प्रतिकृतिं मृकण्डुतनयस्य[6] च ॥१२॥
तथैव रचयेद्धीमान् सप्तानां चिरजीविनाम्[7] ततोऽर्चकोऽग्निशर्माणं संकल्पयति कर्मवित् ॥१३॥
कुर्य्यादाचार्य्यवरणमग्निशर्मार्चकस्य च । ब्रह्मावरणमाकुर्य्यात्तथैवायं महीपते ॥१४॥
आचार्य्यस्तु ततः पीठे वसन् कुम्भे गणेश्वरम् वरुणं च तथादित्यप्रमुखांश्च नवग्रहान् ॥१५॥
इन्द्रादिदशदिक्पालान् तथैव क्षेत्रदेवताः[8] । मृत्युञ्जयं[9] तथा सर्वलोकाधिपतिमुत्तमम् ॥१६॥
ब्रह्माणं मां तथा सर्वव्यापिनं विष्णुमेव च । सर्वविद्याधिपतिं च तथेशानं च पूजयेत् ॥१७॥
प्रतिपत्प्रमुखानां च तिथीनां परिपूजनम् । सप्तविंशतिनक्षत्राण्यश्विन्यादीनि[10] पूजयेत् ॥१८॥
तथा द्वादशराशीनां मेषादीनां समर्चनम् । स्वनक्षत्रं स्वराशिं च क्षेत्रपालात्मदेवते ॥१९॥
कुलदेवान् पूजयित्वा तथा च मृत्युदेवताः । धीषणा बुद्धिमाता च गौरी च कटपूतना ॥२०॥
एताश्च देवताः सर्वा कुम्भे पञ्चोपचारतः । पूजयेद्विधिवत्पाकं ततो भद्रासने नृप ॥२१॥
षष्ठीदेवीं पूजयित्वा मार्कण्डेयं च पूजयेत् । हनुमन्तं ततो धीमान् विभीषणमुदारधीम् ॥२२॥
अश्वत्थामानमेवात्र बलिं व्यासं च पूजयेत् । कृपं परशुरामं च पूजयेदतिभक्तितः ॥२३॥
पञ्चोपचारविधिना चतुर्थ्यन्तं स्वनामतः । ततो मध्याह्नपूजां च यथाविधि समाचरेत् ॥२४॥

୧। ସେହିପରି ଆଚରଣ କର। ୨। ଅମାବାସ୍ୟାଦିନ। ୩। ନାନା ପ୍ରକାର ପିଠା ସହିତ। ୪। କୃତ୍ରିମ ଅଳଙ୍କାର ଅର୍ପଣ କରିବେ। ୫। ନୂତନ। ୬। ମାର୍କଣ୍ଡଙ୍କର। ୭। ସାତ ଚିରଞ୍ଜୀବୀଙ୍କର—ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା, ବଳି, ବ୍ୟାସ, କୃପ, ପରଶୁରାମ, ହନୁମାନ ଓ ବିଭୀଷଣ। ୮। କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ଦେବତାଙ୍କୁ। ୯। ଶିବଙ୍କୁ। ୧୦। ସତେଇଶ ନକ୍ଷତ୍ରଙ୍କୁ।

बलभद्रस्याग्निशर्मा मङ्गलारोपणं चरेत् । वन्दापनां ततः कुर्य्याद् विधिना स नृपोत्तम ॥२५॥
आचार्य्यो जगदीशस्य कुर्य्याद् वन्दापनां तदा ब्रह्मा कृत्वा सुभद्रायाः कर्पूरवर्त्तिकं शुभम् ॥२६॥
दूर्वाक्षतान्यर्पयेद्वै ततो विद्यापतेर्नृप । सन्तानस्तत्र[1]चाग्रेऽपि विष्णोस्तं च सुदर्शनम् ॥२७॥
स्थापयेदथ तं विष्णुमर्च्चकः प्रार्थयेत्तदा । दीनबन्धो जगन्नाथ जगन्मङ्गलकारक ॥२८॥
आज्ञां देहि रमाकान्त स्तम्भरूपं सुदर्शनम् । वलजन्मोत्सवार्थं[2]च तथा देवर्षिपूजने ॥२९॥
अङ्गिराश्रमपूजायै तद्वटस्य प्रदक्षिणे । कण्डवाश्रमार्चनार्थं[3] च क्षेत्रभ्रमणहेतवे ॥३०॥
एतदर्थं महाबाहो ह्याज्ञापय सुदर्शनम् । इत्येवं प्रार्थनामुक्त्वाचार्य्यः कार्य्यविदांवरः ॥३१॥
जगदीशाङ्गतश्चाज्ञामालामानीय तच्छिरे[4] । विश्वावसोश्च वंश्यास्ते तथा विद्यापतेर्नृप ॥३२॥
बहिः प्रस्थापयामासुः सुदर्शनमनामयम् । नानालङ्कारसंयुक्तं पुष्पमाल्यविभूषितम् ॥३३॥
रत्नदोलान्तरस्थं तं प्रासादं भ्रामयेत्पुनः । मार्कण्डेयान्तिकं नीत्वा महोत्सवतया तदा ॥३४॥
अग्निशर्म्माणमाचार्य्यस्ततः संकल्पयेत् पुरः । अग्निशर्मा तथाचार्य्य ब्रह्मावरणमाचरेत् ॥३५॥
वस्त्रयज्ञोपवीताद्यैरलंकारैश्च चन्दनैः । पुष्पैश्च वरणं कृत्वा तत्र भद्रासने न्यसेत् ॥३६॥
नवीनं वसनं तत्र न्यसेत्सप्त च विष्टरान्[5] । कुशैर्विनिर्मितान् तावत्कुर्य्यात्पूर्वमुखांश्च तान् ॥३७॥
ध्यायेत्सप्तर्षिभावेन तानेव सप्तविष्टरान् । गौतमं च भरद्वाजं विश्वामित्रं तथा मुनिम् ॥३८॥
जमदग्निं वशिष्ठं च कश्यपं त्वत्रिमेव च । एतानत्र च संचिन्त्य[6] ततः सप्तर्षिमन्त्रतः ॥३९॥
मन्त्रयेन्मन्त्रवित् प्राज्ञः क्रमादवनिपालक । इदं विष्णुरिति व्यक्तं मन्त्रमुक्त्वा ततो द्विजाः ॥४०॥
स्नापयेच्च ततः सप्त ये च मन्त्रमुदीरयेत् । अथायात्तत्रपीठे च वसन्नाचार्य्यसत्तमः ॥४१॥
आसनाद्यर्घ्यसंस्कारपर्य्यन्तं कर्म संचरेत् । सप्ततेति च मन्त्रेण ह्यावाहनमथाचरेत्[7] ॥४२॥
सप्तहोत्रेति मन्त्रेण स्थानं च कार्य्यमुत्तमम् । वितानस्वेति मनुना वस्त्रं दद्याच्च नूतनम् ॥४३॥
यज्ञोपवीतमित्युक्त्वा देयं यज्ञोपवीतकम् । तद्विष्णोरिति मन्त्रेण ह्युत्तरीयमथार्पयेत् ॥४४॥
गन्धद्वारेति गन्धं वै दद्याद्देशिकसत्तमः । सप्तमीति च मन्त्रेण पुष्पं दद्यान्मनोरमम् ॥४५॥
धूपं धूरसि मन्त्रेण दद्यान्नैवेद्यमुत्तमम् । जपं कुर्य्यादनेनैव दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥४६॥

१। ସେଠାରେ କଳ୍ପ ବୃକ୍ଷ। ୨। ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ପାଇଁ। ୩। କଣ୍ଡୁଙ୍କ ଆଶ୍ରମ ପୂଜା। ୪। ତାଙ୍କ ମସ୍ତକରେ। ୫। କୁଶ ଆସନ। ୬। ଚିନ୍ତାକରି। ୭। ଆବାହନ କରିବେ।

सव्याहृतिं[१] च गायत्रीं पठित्वा तद्विसर्जनम् । तस्मादाचार्य्य एवासौ सन्ध्याकर्म समाचरेत् ॥४७॥
तत्र कुशत्रये पूते ब्रह्माणं मां ऋषीनाप । आवाह्य[२] तर्पयेत्तद्वत्ततोऽष्टवसुतर्पणम्[३] ॥४८॥
धृत्वा धूरौ च सोमं च तथैवापालनं पुनः । धनिनं प्रत्युषं चैव प्रभासं देशिकोत्तमः ॥४९॥
एकपादाहिर्बुद्धौ च विरूपाक्षमतःपरम् । रैवतं च हरं चैव बह्विरूपं च त्र्यम्बकम् ॥५०॥
सुरेश्वरं च सावित्रीं जयन्तं च पिनाकिनम् । तथा भूतेश्वरं तावदपराजितमुत्तमन् ॥५१॥
इन्द्रं धातारमुग्रं च पूषाणं मित्रमेव च । वरुणं चाप्यर्यमणं तथैवांशुं च तर्पयेत् ॥५२॥
विवस्वान् सविता त्वष्टा विष्णुरुद्रश्च पद्मजः । क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालः कामौधरी तथा ॥५३॥
रोचनश्च पुरुरवा माद्रवश्चेति ते दश । तर्पयेत्क्रमतोऽप्येतांस्तथैवोङ्कारमेव च ॥५४॥
गायत्रीं तर्पयेद्धीमान्तथैवोष्णिगनुष्टुभौ । वृहतीपंक्तिमेवात्र सत्रिष्टुव् जगती तथा ॥५५॥
ऋग्वेदं च यजुर्वेदं सामवेदमतःपरम् । अथर्ववेदमत्युग्रं तर्पयेदवनीश्वर ॥५६॥
आपदोद्धयनं चैव बृहस्पतिमनामयम् । इन्द्राणीं मित्रावरुणं दाक्षायणीमकल्मषाम् ॥५७॥
यमं च धर्मराजं ज तर्पयेत् पूजकोत्तमः । मृत्युं तथान्तकं राजन् वैवस्वतमतःपरम् ॥५८॥
कालं च तर्पयेत् प्राज्ञः सर्वभूतक्षयं तथा । औदुम्बरं च दध्नं च रौद्रं चित्रमतःपरम् ॥५९॥
चित्रगुप्तं च यमुनां क्रमेण परितर्पयेत् । विधिवत्पूजयेद्धीमान् सर्वकामाप्तसिद्धये ॥६०॥

इन्द्रद्युम्नमहीपते स च सदा मन्त्री च सन्तर्पये-
त्तानेव स्फुटमत्र नीलवसनो भूयां तिथौ सादरम् ।
येनास्य प्रतिमा भवेत्तदनु च क्षिप्रं यथार्च्चा भवे-
त्तत्वां संप्रति भो वदामि नृपते स्पष्टं समाकर्ण्णय ॥६१॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये बलभद्रजन्मनि तर्पणकथनं नामोनविंशोऽध्यायः

---

१ । ପ୍ରଚ୍ଚେ ସହ୍ରିତ । २ । ଆବାହ୍ନ ଙ୍କ । ३ । ଅଷ୍ଟବସୁଙ୍କ ତର୍ପଣ ଙ୍କ ।

विंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं वेदमातरम् । भावयित्वा जपं कुर्य्यात्ततो मृत्तिकया[1] नृप ॥१॥
हस्तप्रमाणतः कार्य्या प्रतिमा रेवतीपतेः[2] । फणामुकुटसन्नद्धा[3] हलं मुषलमेव च ॥२॥
धारयन्ती च सा रम्या बलस्य प्रतिमा भवेत् । पञ्चामृतेन दिव्येन दधिक्रावणमन्त्रतः ॥३॥
आचार्य्य स्नापयित्वाथ पुरुषसूक्तेन वारिणा[4] नव्यांशुकेन संप्रोञ्छ्य परिधास्येति मन्त्रतः ॥४॥
वस्त्रं दद्यात्ततोमन्त्री धौतं च सुपरिष्कृतम् । यज्ञोपवीतमन्त्रेण यज्ञसूत्रं समर्पयेत् ॥५॥
पणसेति मनुश्चोक्त्वाप्युत्तरीयं तदार्पयेत् । गन्धद्वारेति गन्धं वै श्रीश्चतेऽनेन पुष्पकम् ॥६॥
उपचारैः षोडशभि[5] रुद्राध्यायेन पूजयेत् । अभावेन तथा पञ्चोपचारैः परिपूजयेत् ॥७॥
कर्पूरवर्त्तिं परमां कृत्वा तस्य विसर्जनम् । कुर्य्यात्पञ्चोपचारैश्च सुदर्शनमथाचरेत् ॥८॥
ततो वन्दापनां कुर्य्यादथ प्रासादपूर्वतः । आस्ते काम्यवटः श्रीमान् साक्षान्नारायणस्तरुः ॥९॥
ये च मर्त्याः प्रकुर्वन्ति दर्शनं च प्रदक्षिणम् । छायानिवासमेवात्र ते सर्वे मनुजोत्तमाः ॥१०॥
ब्रह्महत्यादिपापेभ्यः मुक्ता वैकुण्ठवासिनः । एतद्वृक्षस्य[6] मूले हि चापेरङ्गारसः पुरः ॥११॥
आश्रमोऽस्ति महीनाथ नयेत्तत्र सुदर्शनम् । गन्धादिना पूजयेत्तं तथा वन्दापनां चरेत ॥१२॥
वटवृक्षं प्रति सप्त भ्रामयेच्च सुदर्शनम् । प्रदक्षिणं च प्रथमं ये पश्यन्ति नरोत्तमाः ॥१३॥
ब्रह्महत्यादि पापेभ्याः मुक्तास्ते स्युर्न संशयः । स्वर्णस्तेयाद्विमुक्ताः स्युर्द्वितीयभ्रमणेक्षणात् ॥१४॥
सुरापानजपापेभ्यस्तृतीयभ्रमणेक्षणात् । चतुर्थभ्रमणं दृष्ट्वा मुक्ताः स्युर्गुरुतल्पगान् ॥१५॥
पञ्चमं भ्रमणं चास्य भ्रमणे यदि पश्यति । तत्संसर्गजपापेभ्यो मुक्तो भवति वै जनः ॥१६॥
षट्प्रदक्षिणमालोक्य सर्वयज्ञफलं लभेत् । सप्तभ्रमणसल्लोकाल्लोको विष्णुपुरं व्रजेत् ।१७॥
तत्र वैकुण्ठभवने ज्ञानं प्राप्य विमुक्तिभाक् । ये च मर्त्या महाभक्त्या वृक्षस्यास्य प्रदक्षिणम् ॥१८॥

୧। ମାଟିରେ। ୨। ବଳଭଦ୍ରଙ୍କର। ୩। ଫଣା ମୁକୁଟ ଯୁକ୍ତ। ୪। ଜଳରେ। ୫। ଷୋଡ଼ଶ ଉପଚାର।
୬ କାମ୍ୟ ବଟ ବୃକ୍ଷର

कुर्वन्ति तेऽश्वमेधस्य लभन्ते फलमुत्तमम् । एतत् काम्यवटात् राजन्नाकल्पवटपादपम्[1] ।।१९।।

एतन्मध्यस्थलं दिव्यं महत्पुण्यकरं सदा । अत्र वासभृतां भूप भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।।२०।।

स्थलमेतन्महापुण्यं दृष्ट्वा नारायणीं शुभाम् त्रिशूलडम्वरुवराभयहस्तां शुभप्रदाम् ।।२१।।

आस्ते निखिललोकानां मनोरथफलप्रदा । तस्याः दर्शनमात्रेण सर्वपापं व्यपोहति[2] ।।२२।।

भ्रमणानन्तरं राजन् कालिकायाश्च दक्षिणे । उग्रसेनोऽस्ति तत्रैनं[3] सुदर्शनमथो नयेत् ।।२३।।

नीत्वार्च्चयेत्तथा कुर्य्याद्वन्दापनमनुत्तमम् । तस्मान्नयेत्ततः कण्ड्वाश्रमस्य निकटं प्रति ।।२४।।

सुदर्शनं च संपूज्य तत्र वन्दापनां चरेत् । महोत्सवं तदा क्षेत्रे कुर्य्यान्नृपतिसत्तम ।।२५।।

मार्गे शोभां च सर्वत्र कुर्य्याद्भक्त्या तदुत्सवे द्वारि द्वारि जनास्तावच्चरेयुश्च महोत्सवम् ।।२६।।

पताका सविता नालजृम्भणं च तदा चरेत् । घण्टामर्द्दलशङ्खादि ध्वनिं च रचयेत्तदा ।।२७।।

लाजानां शर्कराणां च दुग्धानां च तथा नृप गोधूमानां विकारोत्थं नैवेद्यं सुपरिष्कृतम् ।।२८।।

सुदर्शनाय तद्द्याच्चारुभूरतरं तदा । एतन्निर्माल्यनिचये स्पर्शदोषो न विद्यते ।।२९।।

शङ्कामत्रैव नो कुर्य्याज्जनेश्वर कदा बुधः । स्तम्भरूपस्य चक्रस्य जगन्नाथस्य च प्रभोः ।।३०।।

निर्माल्ये च कदा भेदं न कुर्य्यादवनीश्वर । कुर्य्याच्चेन्नरके घोरे पच्यन्ते[4]नात्र संशयः ।।३१।।

ततः प्रासादरत्नस्य तृतीयावरणस्य च । पूर्वद्वारं समासाद्य[5] तद् वन्दापनमाचरेत् ।।३२।।

पञ्चामृतैश्च विधिवत्ततो विद्यापतेर्नृप । वंश्योऽपि वासयेद्दिव्ये सिंहासनपदे निजे ।।३३।।

ततः कुर्य्यात्प्रयत्नेन सायंकालसमर्च्चनम् । पृथक् समर्चयेच्चक्रमुपचारैर्यथाविधि ।।३४।।

अग्निशर्मा ततः कुर्य्याद्वन्दापनाविधिं मुदा अनेन विधिना राजन् पौर्णम्यां श्रावणस्य च ।।३५।।

महोत्सवं प्रकुर्य्यात्स्वं निजकल्याणहेतवे । एवमुत्सवमानन्दान मानवा ये जनाधिप ।।३६।।

पश्यन्ति सततं[6] तेषां दुरितं[7] भस्मसाद् भवेत् अन्ते विष्णुपुरं यान्ति पुनरावृत्तिवर्जितम् ।।३७।।

सूत उवाच

श्रावणे मासि तद्विष्णोर्विधिना भाषितं विधिम् श्रुत्वा स नृपतिश्रेष्ठः कृतकृत्यो भवेत्तदा ।।३८।।

ब्रह्माणं स पुनर्विप्राः पृष्टवान् यन्नृपोत्तम । तद्वदामि शृणुध्वं वै शृण्वतां[8] पापकर्षणम्[9] ।।३९।।

विष्णोर्भाद्रपदे मासि या यात्रा गदिता[10] शुभा अवधारय[11] भो विप्रा तां च पुण्यविवर्द्धिनीम् ।।४०।।

१। କଳ୍ପବଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ। ୨। ଦୂର ହୁଏ। ୩। ସେଠାରେ ଏହାଙ୍କୁ। ୪। ପଡ଼ନ୍ତି। ୫। ପହଞ୍ଚି। ୬। ସର୍ବଦା
୭। ପାପ। ୮। ଶୁଣିବା ବ୍ୟକ୍ତିର। ୯। ପାପ ଦୂର ହୁଏ। ୧୦। କୁହାଯାଇଛି। ୧୧। ଶୁଣ।

ऋषय उचुः

सकालागमतत्त्वज्ञ शान्तिचित्त जितेन्द्रिय । सूत प्राज्ञ द्विजश्रेष्ठ नीलाचलपतेर्हरेः ॥४१॥

त्राश्चारुतरास्तास्ता श्रुतास्त्वत्तोऽतिहर्षदाः[१] राज्ञा पृष्टं च यत्तद्वै ब्रूहि व्यास सुशासित[२] ॥४२॥

सूत उवाच

अध्यायमेतत्परमादरेण श्रृण्वन्ति[३] जल्पन्ति[४] च ये मनुष्याः ।
ते पुत्रपौत्रैः सह शर्म भुक्त्वा[५] गच्छन्ति लोकं परमं मुरारेः । ॥४३॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये शौनकादिमुनिसूतसम्वादे विंशोऽध्यायः

एकविंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

कथयाम्यधुना[६] भूप भाद्रवे मासि यद्भवेत् । विष्णोर्नीलाचलस्थस्य तच्छृणु त्वं श्रियः पतेः ॥१॥

भाद्रवे मासि कृष्णायां पञ्चम्यामरुणोदये[७] । प्रातः पूजा च कर्त्तव्या तदन्ते ते नरोत्तमाः ॥२॥

विद्यापतेश्च कुलजा तथा विश्वावसोर्नृप । आगत्य[८] बलभद्रस्य जगन्नाथस्य च प्रभोः ॥३॥

भद्रायाश्च मुखानां च ह्युर्ध्वदेशे[९] च पार्श्वयोः मनोरमां स्वर्णरेखामङ्गुलित्रितयान्विताम् ॥४॥

दत्वा च भूषयेयुस्तं यथाशोभं नृपोत्तम । पञ्चामृतैः स्नानमथो कारयेदर्च्चकः[१०]पुनः ॥५॥

कुर्य्यान्मध्याह्नपूजां च पूर्ववद्देवतात्रयम् । वन्दापयेत्तदन्ते च श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥६॥

कृष्णायामथ सप्तम्यां[११]सायंपूजाविधानतः देवकीसान्त्वनार्थाय जगदीशं पुनर्यजेत् ॥७॥

नानाव्यञ्जनसंयुक्तं नानापूपसमन्वितम् । क्षालितान्नं च नैवेद्यं तदा दद्यान्महीपते ॥८॥

ततोऽष्टमीदिने सायंकाले नद्यां सुसंयतः । स्नात्वाचार्य्यो देवगृहे प्रविशेत्सुमनोरमे ॥९॥

वैष्णवाचमनं कृत्वा निरोधनगृहाग्रतः[१३] । सूतिकागृहनिर्माणं वस्त्रेण परिकल्पयेत् ॥१०॥

पट्टनेत्रांशुकचयैः समन्तात्समलंकृतम् । चन्दनानि च मलाश्च रक्षामणिसमन्वितम् ॥११॥

१। ଆନନ୍ଦଦାୟକ ସେ ସମସ୍ତ ତୁମଠାରୁ ଶୁଣିଲୁ। २। ବ୍ୟାସ ଶିଷ୍ୟ। ३। ଶୁଣନ୍ତି। ४। କହନ୍ତି। ५। ସୁଖ ଭୋଗ କରି। ६। ବର୍ତ୍ତମାନ କହୁଛି। ७। କୃଷ୍ଣପଞ୍ଚମୀ ସକାଳେ। ८। ଆସି। ९। ଉପରେ। १०। ପୂଜକ କରାଇବେ। ११। କୃଷ୍ଣ ସପ୍ତମୀଦିନ। १२। ନଦୀରେ। १३। ଅବରୋଧ ଗୃହ ଆଗରେ।

स्थापयेत्तत्र मतिमान् शोभने सूतिकागृहे । वारिपुष्पं तथाभूतं सर्षपं वह्निमेव च ॥१२॥
स्थापयेत्तत्र भूपाल सूतिकाभवने तदा । द्वारद्वये द्वारपाला मुषलायुधपाणयः ॥१३॥
तिष्ठेयुस्ते तदा भूप सूतिकामन्दिरस्य च । कोष्ठे विनिर्मिता षष्ठीदेवी तत्र स्थिता भवेत् ॥१४॥
शृङ्खलाद्वयमेवं च स्थापयेत्तत्र मन्दिरे । नानाभूषणसंयुक्तं कुर्य्यात्तत्सूतिकागृहम् ॥१५॥
आचार्य्यः सप्तविंशत्यङ्गुलिमानसमन्वितम्[१] मण्डलं चतुरस्रं[२] च रचयेत्तत्र भूपते ॥१६॥
सूत्रेण प्रथमं कुर्य्याच्चतुरस्रमनिन्दितम् । तिर्य्यगूर्ध्वं च तन्मध्यं कुर्य्याद्देशिकसत्तमः ॥१७॥
दशपञ्च[३] च रेखाभिःपुनस्तादृशसंख्यकैः । शतद्वयं च कोष्ठानां षट्पञ्चाशत्समन्वितम्[४] ॥१८॥
षट्त्रिंशकोष्ठिकाभिश्च[५] मध्ये पद्मं लिखेच्छुभम् आद्ये च कर्णिकां कुर्य्याद्द्वितीये केशराणि च ॥१९॥
तृतीये पत्ररचनां दलाग्राणि चतुर्थके । तद्बाह्ये वर्त्तुलां रेखां रचयेत्पूजकोत्तमः ॥२०॥
एकां पंक्तिं समारभ्य रचयेत्पीठमुत्तमम् । तथा द्विपंक्तिमालम्ब्य विलं कुर्य्यादनातुरः ॥२१॥
द्वारशोभां ततः कुर्य्यात्तथा पंक्तिद्वये शुभे । उपशोभां च षट्कोणं ततोऽर्द्धाङ्गुलिमानतः ॥२२॥
सत्त्वं रजस्तम इतिरेखया रचयेत् क्रमात् । तद्बाह्ये पूर्वतः कार्य्यं द्वारं चारुतरं बुधैः ॥२३॥
तत्पश्चाद्धेमकलशं[६] चक्रध्वजसमन्वितम् । रचयेन्मञ्जुलं भूप पश्यतां विस्मयप्रदम् ॥२४॥
मण्डलस्योत्तरे देशे तथा दक्षिणदेशतः । पञ्चवर्णैश्च चूर्णैश्च रचयेत्षट्कोणं बुधः ॥२५॥
ततः शुक्लाकृतितया चतुःकोणेषु भूपते । शोभां च रक्षयेद्धीमान् तादृशैश्चारुचूर्णकैः ॥२६॥
पद्मस्य कर्णिका[७] पीता[८] करणीया मनोरमा तस्य प्रतिदलं[९] रक्तरेखाद्वयसमन्वितम् ॥२७॥
केशरं रचयेत् पीतं विन्दुं दद्यात्तदन्ततः । तत्पीतविन्दुमध्येषु रक्तविन्दून् समालिखेत् ॥२८॥
पत्राणि शुक्लवर्णानि कृत्वाष्टासु च दिक्षु[१०] च रक्तरेखा च दातव्या दलानां व्यक्तिहेतवे[११] ॥२९॥
दलेऽर्द्धचन्द्राकारेण कुर्य्याद्रक्तं तदग्रकम् । वृत्तिरेखाश्च[१२] शुक्लाः स्यादभिसन्धिश्च श्यामला ।३०॥
वृत्तिबाह्ये च राजेन्द्र शुक्लाः स्याच्चतुरस्तदा एतयोर्मध्यदेशं च कृष्णवर्णं समाचरेत् ॥३१॥
ततोऽष्टाविंशतिपदैस्तद्बाह्ये पीठमालिखेत् । तत्पीठत्रिपदैः कोणे रक्तान् पादान् समालिखेत् ॥३२॥
चतुश्चतुष्पदेष्वेषु[१३]पीठपात्रं ततो द्विजः । शुक्लं कुर्य्याच्च तद्बाह्येऽप्येकाशीतिपदेषु च ॥३३॥

---

१ । ସତାଇଶ ଆଙ୍ଗୁଳି ଯୁକ୍ତ । ୨ । ଚୁଉକୋଣ । ୩ । ପନ୍ଦର । ୪ । ଦୁଇଶ ପଞ୍ଚଷଠି କୋଠି । ୫ । ଛତିଶ କୋଠି ମଧ୍ୟରେ । ୬ । ସୁନାକଲଶ । ୭ । ଧାର । ୮ । ହଳଦିଆ । ୯ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପତ୍ରରେ । ୧୦ । ଆଠ-ଦିଗରେ । ୧୧ । ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ । ୧୨ । ମଣ୍ଡଳାକାର । ୧୩ । ଚୁଉ ଚୁଉ ପାଦରେ ।

वीथिं च परितः कुर्य्याच्छुक्लवर्णां मनोरमाम् । तद्वीथ्यां फलपुष्पैश्च सहिताश्च लता न्यसेत् ॥३४॥
नानावर्णैर्विचित्रास्ता रचयेद्देशिकोत्तमः । तद्वाह्ये मध्यतो भूयः षट्पदे शुक्लवर्णतः ॥३५॥
द्वारं च रक्षयेद्धीमान् तद्द्वारोभयपार्श्वतः । चतुश्चतुः पदेनैव शोभां च रक्तवर्णकैः ॥३६॥
तस्याश्चोभयपार्श्वेऽपि चतुश्चतुः पदे पुनः । पीतवर्णां मनोरमामुपशोभां समाचरेत् ॥३७॥
चतुर्दिक्षु द्विजश्रेष्ठ एवं कुर्य्यात् प्रयत्नतः । चतुःकोणेषु षट्षड्भिः पदैः कृष्णैर्मनोहरम् ॥३८॥
सर्वतो भद्रनामेदं मण्डलं[१] सर्वसिद्धिदम् । सर्वमङ्गलसन्नद्धं सर्वैश्वर्य्यकरं महत् ॥३९॥
एतस्मिन्मण्डले दिव्ये कृष्णजन्माचर्चनं यदा । कर्त्तव्यं नृपशार्द्दूल प्रीतः कृष्णो न संशयः ॥४०॥

सूत उवाच

पूजायां तत्र यात्रायां फलं कोटिगुणं भवेत् । विनेदं मण्डलं[२] विप्रा जन्मपूजा यदा भवेत् ॥४१॥
तदा सा निष्फला ज्ञेया राज्ञः कीर्त्तिविनाशिनी सर्वतो भद्रमेतद्वै मण्डलं कृष्णजन्मनि ॥४२॥
पूजायां च प्रकर्त्तव्यं कर्त्तव्यं च द्विजर्षभः । मण्डलस्य विधानं तत्कथयित्वा चतुर्मुखः ॥४३॥
पुनस्तत्रैव पूजां स वक्तुमुत्सहते स्म तम् । यथाविधानं कर्त्तव्यं सर्वमङ्गलहेतवे ॥४४॥
दारुब्रह्मकलेवरस्य ऋषयो लक्ष्मीपतेःसादरं
नानाकर्मनिकेतनस्य करुणासिन्धोश्च नीलाचले ।
इन्द्रद्युम्नमहीपतिं प्रति तदा यात्राश्च जल्पन्नसौ
ब्रह्मा कृष्णसमुद्भवोत्सवमिदं[३] वक्तुं समिच्छन्मुनिः ॥४५॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये शौनकादिमुनिसम्वादे एकविंशोऽध्यायः

१। ସର୍ବତୋଭଦ୍ରମଣ୍ଡଳ। २। ଏହି ମଣ୍ଡଳ ବିନା। ३। କୃଷ୍ଣଜନ୍ମ।

द्वाविंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

बलंभद्रां ततो विष्णुं नानालङ्काररराशिभिः । भूषयित्वा नृपश्रेष्ठ मनोरमतया तदा ॥१॥
सायंकालार्च्चनं कुर्य्यात्तदन्ते पूजकोत्तमः । जन्मार्च्चारम्भसमये[1] प्रथमं वरुणार्च्चनम् ॥२॥
संकल्पं च ततः कुर्य्यात्तद्वदामि श्रृणुष्व मे । धनधान्यसुपुत्राणां पौत्राणां[2] यशसां तथा ॥३॥
आयुषो महदैश्वर्य्यसिद्धेश्च रिपुनाशने । सर्वत्र जयसाम्राज्याभिषेकाणां तथा द्विजाः ॥४॥
धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राप्त्यर्थमिति चादरात् । भक्त्या श्रीकृष्णचन्द्रस्य जन्मार्च्चाकर्म सांप्रतम् ॥५॥
विप्रद्वाराहमेतत्तु[3] करिष्ये च तदाऽयसौ । अग्निशर्मा च संकल्पमिति कुर्य्यात्सुसंयतः ॥६॥
संकल्पानन्तरं भूयो वस्त्रद्वयसमन्वितम् । यज्ञोपवीतसहितं स्वर्णकुण्डलसंयुतम् ॥७॥
मुद्रिकासहितं गन्धपुष्पयुक्तं दधन्मुदा[4] । श्रीकृष्णजन्मपूजायां कर्म कर्त्तुमहं वृणे ॥८॥
इत्युच्चार्य्य स वरयेदाचार्य्यं[5] च ततःपरम् कृताकृतावेक्षकत्वेनेत्युच्चार्य्य विशांपते ॥९॥
ब्रह्माणं त्वामहं तावद्वृणे स धरणीश्वरः । ब्रह्मावरणमाकुर्य्याद्भक्तिश्रद्धान्वितो हि सः ॥१०॥
ततस्तु सर्वतोभद्रमण्डलस्याग्रतस्तदा । भद्रपीठासनं लिख्येदष्टाङ्गुलसमन्वितम् ॥११॥
सार्द्धहस्तद्वयेनापि[6] दैर्घ्येण[7] परिसंयुतम् । सार्द्धहस्तायतियुतं[8] श्रीपर्णीकाष्ठसंयुतम्[9] ॥१२॥
अभावे सालकाष्ठेन त्वर्जुनेन्धनतोऽपि वा[10] मनोहरतया राजन् कुर्य्याद्भद्रासनं[11] परम् ॥१३॥
चित्रपट्टं च तत्रैव न्यसेत्तच्चतुरस्रकम्[12] । सार्द्धहस्तप्रमाणं तु मनोरमतरं तदा ॥१४॥
तत्राष्टदलमम्भोजं[13] शोभनं स्यात्प्रयत्नतः । तत्कर्णिकायाः परमे मध्ये पर्य्यङ्कमालिखेत् ॥१५॥
तत्र तूलीं न्यसेत्तावदुपधानं[14] मनोरमम् । तादृशे दिव्यपर्य्यङ्के त्वर्द्धसुप्ता च देवकी ॥१६॥
वामहस्तोपरि शिरा दक्षजानुस्फुरोत्करा । आदौ मीलितनेत्रा सा सर्वाभरणसंयुता ॥१७॥
चित्रांशुकपरीधाना[15] राजमाना नृपोत्तम । दिव्योरुदेशे कृष्णस्तु तस्याश्चैव मनोहरः ॥१८॥
चारुवेणीधरः श्रीमान् सर्वाभरणभूषितः । अतसीकुसुमश्यामो मन्दहास्याञ्चिताननः[16] ॥१९॥

୧। ଜନ୍ମକାଳୀନ ପୂଜା ସମୟରେ। ୨। ନାତିମାନଙ୍କର। ୩। ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା। ୪। ଆନନ୍ଦରେ ଧରି। ୫। ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ବରଣ କରିବେ। ୬। ଅଢ଼େଇ ହାତ। ୭। ଲମ୍ବ। ୮। ଓସାର। ୯। ଶ୍ରୀପର୍ଣ୍ଣୀ କାଠ। ୧୦। ଅଥବା ଅର୍ଜୁନ କାଠରେ। ୧୧। ପୀଢ଼ା। ୧୨। ଚଉକୋଣିଆ ଚନ୍ଦ୍ରାତପ ରଖିବେ। ୧୩। ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମ। ୧୪। ମାଣ୍ଡି ବା ତକିଆ। ୧୫। ଚିତ୍ର ବସ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧିଥିବେ। ୧୬। ମନ୍ଦହାସ ଯୁକ୍ତ।

कौस्तुभोल्लासि हृदयो दिगम्बरतया स्फुरन् । जानुद्वयेन हस्तेन वामेन मधुसूदनः ॥२०॥
तिष्ठन् दक्षकरे मातुः स्तनं शिशुतया स्पृशन् । कर्णिकाया मध्यदेशे लिखेदेवं जनाधिप ॥२१॥
स्थितोत्तरे दले लक्ष्मीः स्वर्णवर्णा मनोरमा विचित्राम्बरभूषाढ्या चारुगन्धविलेपना ॥२२॥
कुर्वती निजहस्ताभ्यां देवकीपादघर्षणम् । पश्चिमे दलके भूयो वसुदेवः सुभूषितः ॥२३॥
अनन्तरूपिणा विप्राश्छाद्यमानशिरःस्थलम् । गौराङ्गो[१]विदधत्कृष्णं हृद्देशे चकितेक्षणः ॥२४॥
यशोदा स्वर्णवर्णाढ्या नीलवस्त्रान्विता सती नानालङ्कारसम्पन्ना दक्षिणेऽपि दले स्थिता ॥२५॥
जानुद्वयोपरिलसन्निज हस्तद्वयाम्बुजा । जनयन्ती योगमायां तथा पूर्वदले मुनिः ॥२६॥
गर्गः[२] स्फटिकवर्णाभः कषायवसनो जटी[३] । अक्षमाला दण्डधरश्चण्डांशुरिव भास्करः ॥२७॥
वायव्यकोणदलके ह्युग्रसेनो महीपतिः । गौरः किरीटी वलयी[४] नानाभूषणभूषितः ॥२८॥
रक्तवस्त्रपरिधानः खड्गचर्मधरो[५] बली । वह्निकोणदले तावद्रोहिणी चारुलक्षणा ॥२९॥
केतकीवर्णरुचिरा नीलवस्त्रा सुभूषणा । पुटितं हस्तयुगलं कुर्वन्ति सुस्मिताधरा ॥३०॥
अग्रेऽर्द्धचन्द्रो राजेन्द्र तथा नैरृतको गतः । दले तत्र च नन्दः स्यात्पीतवर्णो महायशा ॥३१॥
निबद्धचूलरुचिरश्चारुचेलाञ्चिताङ्गकः[६] । नानालङ्कारसंपन्नः परमं लगुडं[७]दधत् ॥३२॥
विलम्बमानश्मश्रुश्च[८] स्फुरिताननपङ्कजः । ऐशान्यस्य च कोणस्य दले मुषलधारिणः[९] ॥३३॥
प्रतिमा नीलवस्त्राढ्या शरच्चन्द्रनिभाकृतिः । फणाविकटशीर्षे यं हलं च मुषलं परम् ॥३४॥
धारयन्ती लसद्भूषा वन्द्या वृन्दारकादिभिः । एवं च प्रतिमा राजन् पञ्चवर्णैर्विचित्रिताः ॥३५॥
पट्टे तत्र[१०] विराजेयुः[११]कृष्णजन्मोत्सवे नृप । पट्टस्य प्रतिमाबिम्बं रचयेद्भक्तिभावतः ॥३६॥
रजतस्य[१२]पलेनैव मण्डलाकारमुत्तमम् । तस्याभावे तदर्द्धेन तदभावे तदर्द्धतः ॥३७॥
तस्मादून[१३] न कर्त्तव्यं कर्त्तव्ये तच्चनिष्फलम् एवं रूपेण मतिमान् पद्मं वसुदलान्वितम्[१४] ॥३८॥
वसुदेवादिसहितं कुर्य्यान्मञ्जुतरं नृप । आचार्य्यस्तु ततः शुद्धो भूत्वा संयतमानसः ॥३९॥
आसनादर्घ्यसंस्कारपर्य्यन्तं कर्म संचरेत् । आद्यं प्रणवमुच्चार्य्य द्वितीये देवनामधृक् ॥४०॥
तृतीये च नमःशब्दमुच्चार्य्य च चतुर्थके । आवाहयेत्पञ्चमे च तत्रागच्छेति संवदेत् ॥४१॥
अर्घ्यं गन्धं च पुष्पं च धूपदीपौ क्रमात्तथा । दत्वा स्नानार्थमुद्युक्तो भवेदाचार्य्यसत्तमः ॥४२॥

---

୧ । ବସୁଦେବ । ୨ । ଗର୍ଗ ମୁନି । ୩ । ଜଟାଧାରୀ । ୪ । ବଳୟ ଓ ବଳୟ ପରିହିତ । ୫ । ଖଡ୍ଗ ଓ ଢାଲଧାରୀ ।
୬ । ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତ୍ରରେ ଆବୃତ । ୭ । ବାଡ଼ି । ୮ । ଲମ୍ବା ଶ୍ମଶ୍ରୁ ଯୁକ୍ତ । ୯ । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କର । ୧୦ । ତତ୍ପଟ୍ଟରେ ।
୧୧ । ଥିବେ ଓ ଶୋଭାପାଉଥିବେ । ୧୨ । ରୂପାର । ୧୩ । ସେଥିରୁ କମ୍ । ୧୪ । ଅଷ୍ଟଦଳ ବିଶିଷ୍ଟ ।

षट्पलं दधि दुग्धं च चतुःपलं घृतं मधु । त्रिपलं द्विपलं खण्डमेकत्रभाजने न्यसेत् ॥४३॥
पञ्चामृतेन तेनैव स्नापयेद्देवताश्च ताः । पट्टेऽपि राजते तत्र ततः संप्रोक्ष्यत्पुनः ॥४४॥
पट्टमञ्चे स्थापयित्वा ततः पूजां समाचरेत् । शर्करा दुग्धलाजानां नारिकेलफलस्य च ॥४५॥
दिकारसम्भवं दिव्यं नैवेद्यं वितरेत्तदा । देवकीवसुदेवश्च यशोदानन्द एव च ॥४६॥
श्रीवलोऽप्युग्रसेनश्च रोहिणी गर्ग एव च । एतेषां दवतानां च स्वे स्वे नाम्नि प्रपूजनम् ॥४७॥
प्रणवादिनमोऽन्तेन पूजयेच्चन्दनादिना । गन्धादिनापि विधिना पूजयेत्पूजकोत्तमः ॥४८॥
ताम्वुलं च समर्प्याथ दद्यादाचमनं ततः । क्रमेण प्रार्थयित्वा तु दद्यात्पुष्पाञ्जलिं पृथक् ॥४९॥
सवासवादिदेवेश[१] गृहाण मम पूजनम् । इमां पुष्पाञ्जलिं मातः स्वीकुरु स्मेर धारिणि ॥५०॥
त्राहि मां भवसंतप्तं[२] जगन्मङ्गलदायिनि । वसुदेव यदुश्रेष्ठ वासुदेवपितः[३] प्रभो ॥५१॥
पुष्पाञ्जलिमिमां तुभ्यं दास्यामि च नमोऽस्तु ते । यशोदे देवतारूपे कृष्णानन्दविवर्द्धिनि ॥५२॥
नमस्तुभ्यं जगन्मातस्त्राहि मां भवसागरात् जगदानन्दचित्तस्यानन्दसन्दोहकारक[४] ॥५३॥
आनन्दं देहि मे नित्यं नन्द तुभ्यं नमोनमः सिन्धुजे कमले लक्ष्मि रमे विष्णुप्रिये शुभे ॥५४॥
नमस्तेऽस्तु जगन्मातः सौख्यं देहि सदानघे । प्रलम्बारे[५] नमस्तुभ्यं बलभद्र नमोऽस्तु ते ॥५५॥
बलं भद्रं यशः सौख्यं देहि मे रेवतीपते । उग्रसेनलसत्कीर्त्ते श्रीकृष्णांघ्रिप्रपूजक ॥५६॥
पूजयामि महावाहो सुखं मे देहि सर्वदा । नमस्ते रोहिणि देवि श्रीकृष्णाग्रजपालिके ॥५७॥
सुखमारोग्यमैश्वर्य्यं देहि मे कृपया सदा । गर्गाखिलतपःशील ज्ञानवैराग्यसन्दिर ॥५८॥
त्वामहं शरणं प्राप्तस्त्राहि मां भवसागरात् । प्रत्येकमेवं संप्रार्थ्य दद्यात्पुष्पाञ्जलिं द्विजः ॥५९॥
ततो विसर्जनं कुर्य्याज्जपेच्च शान्तिकं ततः । कृष्णं दिगम्बरं[६] नीत्वा प्रार्थयेज्जदीश्वरम् ॥६०॥
जगन्नाथ नमस्तेऽस्तु जगतां पतये नमः । नारायण जगद्धाम श्यामसुन्दर मापते[७] ॥६१॥
दीनवन्धो कृपासिन्धो धर्मपालनतत्परः । दानवानां विनाशाय रक्षणाय सतां[८] पुनः ॥६२॥
त्वत्तो[९] भवन्ति मत्स्याद्या अवतारास्तवाज्ञया । इदानीं कृष्णचन्द्रस्य जन्मने पद्मलोचन ॥६३॥
आज्ञां कुरु महावाहो दारुब्रह्म नमोऽस्तु ते । इत्युक्त्वा जगदीशाज्ञान्मालामानीय[१०] सादरम् ॥६४॥
न्यसेत्कृष्णगले तावन्मालां तामतिमञ्जुलाम्[११] । तमानीय स्थापयेच्च मण्डले पूर्वादङ्मुखम् ॥६५॥

---

१ । ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବଗଣ । २ । ସଘାର ଦୁଃଖରେ ଦୁଃଖୀ । ३ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜନକ । ४ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆନନ୍ଦ ଦାୟକ ।
५ । ବଳଦେବ । ६ । ଲଙ୍ଗଳା । ७ । ମାଧବ । ८ । ସାଧୁମାନଙ୍କର । ९ । ତୁମଠାରୁ । १० । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦେହରୁ ଆଜ୍ଞା ମାଳ ଅଣି । ११ । ଅତି ସୁନ୍ଦର ।

देवकीगर्भसंस्थं तं चिन्तयित्वा प्रपूजयेत् । लाजादीनां विकारोत्थं नैवेद्यं वितरेत्तदा ॥६६॥
यजेत्कालोपचारैस्तु बालकृष्णाख्यमन्त्रतः । भक्त्या विशुद्धया युक्तः कृताञ्जलिपुटान्वितः ॥६७॥

सूत उवाच

नीलाद्रिसंस्थस्य रमापतेः प्रभो-
नानावतारेषु च तेषु तेषु ।
नृपाग्रतस्तेन च पद्मयोनिना[1]
समीरितास्तानि[2] गदामि[3] चोत्सवाः ॥६८॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये शौनकादिमुनिसुतसम्वादे द्वाविंशोऽध्यायः

त्रयोविंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

पूजान्ते राजते[4] पात्रे हरिद्राम्भः[5] परं दधत् । एशतुर्वशमास्यो वै मन्त्रमुच्चार्य्य यत्नतः ॥१॥
देवकीगर्भतो जातो कृष्णोऽभूदिति भावयन् । कृष्णपादाम्बुजतले[6] तन्नीरं परिपातयेत् ॥२॥
कोमलाङ्गं घनश्याममतिरक्तकरांघ्रिकम् । स्मेराननं चारुभूषं किरीटमुकुटोज्वलम् ॥३॥
गले कौस्तुभरत्नाढ्यं चारुचन्दनचर्च्चितम् । बन्धूकादरमाकन्द[7]कन्दरूपं मनोहरम् ॥४॥
नाडीसंविलसन्नाभिं तदेवं भावयेन्नृप । जीरकद्वयसंयुक्तं वटुकत्रयसंयुतम्[8] ॥५॥

୧। ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା । ୨। ଯାହା କୁହାଯାଇଛି । ୩। କହୁଛି। ୪। ରୂପା । ୫। ହଳଦୀପାଣି । ୬। କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଦରେ। ୭। ଆମ୍ବ । ୮। ଛଅଗୋଟି ବଟିକାଯୁକ୍ତ ।

जाति लवङ्गसहितमेलाफलमनुत्तमम् । तेजःपत्रं तदैवैकं पलार्धिं पलितं नृप ॥६॥
एतच्चूर्णार्द्धसंख्यातः शर्करा च भवेत्ततः । सर्वेषां मेलनं कृत्वा गोघृतैर्वटिकां तदा ॥७॥
अष्टोत्तरशतं कुर्य्याज्जलदोषप्रशान्तये । ताश्चैव वटिकाः सर्वा नवनीतं[१] तथा द्विजः ॥८॥
भक्तिश्रद्धान्वितस्तावत् श्रीकृष्णाय समर्पयेत् । ततोऽग्निशर्मा सहसा माल्यं दामनकं शुभम् ॥९॥
चन्दनं पीतवस्त्रं च हरिद्रां च समर्पयेत् । अग्निशर्मार्च्चकौ तावत्कर्पूरावर्त्तिमुत्तमाम् ॥१०॥
कुर्य्यास्तां नृपशार्द्दूल जगन्मङ्गलहेतवे । यमुना कल्पनं कुर्य्यात्पश्चिमायां दिशि द्विजः ॥११॥
कृष्णं सप्तफणाच्छन्नं लंघयेद्यमुनां ततः । उत्तरे मण्डपे रम्ये चतुर्द्वारविभूषिते ॥१२॥
तोरणाशोभितेलिप्ते सुधामयरसैः परैः । वितानजालसंदीप्ते चारुचामरशोभिते ॥१३॥
न्यसेत् कृष्णं च रामं च भद्रासनपदे पुनः । वसोर्द्धाराविधानं च कुर्य्यान्माङ्गल्यवृद्धये ॥१४॥
एवं विष्टरमायोज्य कृष्णनाभौ समादरात् । वाममायेति मन्त्रेण नाडीछेदनमाचरेत् ॥१५॥
स्वर्ण्णक्षुरेण[२] च ततः षष्ठीदेवीं समर्च्चयेत् । गौर्य्याः पुत्रो यथा स्कन्द इत्युक्त्वा प्रार्थनां चरेत् ॥१६॥
षष्ठीदेव्या प्रार्थनां स कुर्य्यादाचार्य्यसत्तमः । ततः पञ्चामृतेनाशु श्रीकृष्णं स्नापयेत्सुधीः ॥१७॥
कृष्णोऽसीति मनुं जप्त्वा तन्नामकरणं ततः तच्चक्षुरितिमन्त्रेण वहिर्निष्क्रमणं ततः ॥१८॥
अन्नात् परिस्रुतमनुमुक्त्वा च पूजकोत्तमः । कर्ण्णवेधस्तदा कार्य्यः परिधास्येति वस्त्रकम् ॥१९॥
दद्याद्यज्ञोपवीतं तु तन्मन्त्रेण समर्पयेत् । जातः कंसवधार्थायेत्युक्त्वार्घ्यं च समर्पयेत् ॥२०॥
अवतारसहस्राणीत्युक्त्वा पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् । यथा कृष्णस्य नृपते विधिर्जातो जगद्धितः[३] ॥२१॥
रामस्य च तथा कार्य्यः कीर्त्त्यायुः सुखवृद्धये क्षीरोदार्ण्णवसंभूत इति चन्द्रार्घ्यमाचरेत् ॥२२॥
वन्दापयेद्रामकृष्णौ त्वग्निशर्मा विधानतः । काहालस्य च घण्टानां मर्द्दलानां विशेषतः ॥२३॥
अन्येषां विविधानां च वाद्यानां परितः स्वने । जाते चामरवृन्दानां चालने परिशोभने ॥२४॥
श्वेतछत्रवृते तावत् त्रासोल्लासनसंयुते । मेघाडम्बरशोभाढ्ये जयशब्दैः प्रजृम्भिते ॥२५॥
करतालध्वनौ जाते कृष्णजन्ममहोत्सवः । प्रवर्त्तेत तदा राजन् त्रैलोक्यसुखवर्द्धनः ॥२६॥
महोत्सवे जायमाने दिव्यपर्य्यङ्कशायिनौ । रामकृष्णौ ततो नीत्वा वैनतेयाग्रतः[४] स्थले ॥२७॥
दिव्यपर्य्यङ्कमध्ये तौ वासयित्वा शनैः शनैः तिलानां नारिकेलानां मोदकैः[५] परितोषयेत् ॥२८॥

---

୧ । ଲହୁଣୀ । ୨ । ସୁନା ଛୁରରେ । ୩ । ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ । ୪ । ଗରୁଡ଼ଙ୍କ ଆଗରେ । ୫ । ଖସାଲଡୁ ଓ ପ୍ରଠେଇ ।

कालोपचारतः पूजां कुर्य्याद्‌वन्दापनां ततः । चारुदोलान्तरे राजन् रामकृष्णौ च तौ पुनः ॥२९॥
स्नापयेत्परया भक्त्या संसारार्ण्णवतारकौ । आचार्य्याय ततो राजन् स्वर्ण्णमेकं प्रयत्नतः ॥३०॥
दक्षिणां श्रद्धया दद्यान्निजमाङ्गल्यहेतवे । दिव्यवस्त्रं च गां चैव दत्वा सन्तोषयेद् द्विजम् ॥३१॥
सुवर्ण्णस्याप्यभावे च तदर्द्धं वितरेद्‌बुधः । दक्षिणाया अभावेन[1] तत्सर्व्वं निष्फलं भवेत् ॥३२॥
ततश्चतुर्थकालार्च्चां विष्णोस्तस्य परात्मनः । कुर्य्याद्वै विधिवद्‌भक्त्या पूर्व्ववत्सुसमाहितः[2] ॥३३॥
सप्तम्यास्त्वर्द्धरात्रे चेदष्टमी[3]स्याद्‌भवेत्तदा । जन्मपूजा च कर्त्तव्या सैवोपोष्या तदा भवेत् ॥३४॥
अष्टम्यामर्द्धरात्रे तु नवमी च यदा भवेत् । तदा पूजा च नो कार्य्या कर्त्तव्या पूर्व्ववासरे[4] ॥३५॥
अष्टम्यां च तिथौ तावद्‌वारौ च बुधसोमयोः[5] रोहिणीनामकं तावन्नक्षत्रं च यदा भवेत् ॥३६॥
तदा जयन्ती परमा सा भवेद्‌बहुपुण्यदा । योगेऽस्मिन्नुपवासं चार्च्चनं जागरणं तु ये ॥३७॥
कुर्व्वन्ति मनुजश्रेष्ठाः कोटिगोदानजं फलम् । वाजपेयाश्वमेधानां तुलापुरुषदानजम् ॥३८॥
सम्वत्सराध्वरभवं[6] स्वर्ण्णकोट्यर्पणोद्‌भवम् यत्पुण्यं स्यान्महीनाथ तल्लभन्ते न संशयः ॥३९॥
अयं योगस्त्वर्द्धरात्रे स चेत्स्यादष्टमी यदि । कर्त्तव्यमुपवासादि श्रीमतां वरभक्तितः ॥४०॥
न स्याच्चेदष्टमी तावन्न कर्त्तव्यं कदाचन । उपवासश्च पूजा च तिथौ कर्त्तव्यमादरात् ॥४१॥
अर्द्धरात्रे व्रतमिदं नृपेन्द्र नीलभूधरे[7] । तिथिमूलं च कर्त्तव्यं तद्‌व्रतं नात्र संशयः ॥४२॥
कृष्णावतारलीला च करणीया प्रयत्नतः । नवम्यां च तिथौ राजन् प्रातःपूजावसानतः ॥४३॥
बलस्य जगदीशस्य भद्रायाश्च यथाविधिः । महास्नानं प्रकुर्य्याद्वै सर्व्वाङ्गे चन्दनं न्यसेत् ॥४४॥
ततो नव्यांशुकं[8] दद्याद्‌भूषयेद्‌भूषणोत्करैः । वर्षवृद्ध्यर्च्चनं कुर्य्यादाचार्य्यः पूर्व्ववत्ततः ॥४५॥
जगदीशस्य भद्रायास्ततो मध्याह्नपूजनम् । पूजान्ते नृपशार्द्दूल त्वग्निशर्म्मा स पूजकः ॥४६॥
ब्रह्मा सोऽपि च ते सर्व्वे सिंहासनगतास्तदा । अग्निशर्म्मा जगन्नाथ मङ्गलारोपणं चरेत् ॥४७॥
मङ्गलारोपणप्रान्ते एकदैव[9] त्रिदेवताः । कर्पूरारात्रिकं दद्याद्दूर्व्वाक्षतचयं पुनः ॥४८॥
तदन्तेऽप्यग्निशर्म्मासौ जगदीशपुरः स्थितः । सप्तवर्त्तिस्तदा कुर्य्यात्पिष्टवर्त्तिमनुत्तमाम् ॥४९॥
सोऽपि कुर्य्यात्ततो भद्रा मङ्गलारोपणं पुनः । ततः पूजकयुग्मेन बलस्य जगतां पतेः ॥५०॥
कर्पूरारात्रिकं कार्य्यं तथा दूर्व्वाक्षतार्पणम् । भद्रायास्त्वग्निशर्म्मापि तद्‌वत्कुर्य्यादनातुरः[10] ॥५१॥

---

୧ । ଦକ୍ଷିଣା ନଦେଲେ । ୨ । ଧୀରସ୍ଥିର ଚିତ୍ତରେ । ୩ । ଅଷ୍ଟମୀ ଥିଲେହେଲେ । ୪ । ପୂର୍ବଦିନ । ୫ । ସୋମ ଓ ବୁଧବାର । ୬ । ବର୍ଷ ବ୍ୟାପୀ ଯଜ୍ଞ । ୭ । ନୀଳାଚଳରେ । ୮ । ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର । ୯ । ଏକ ସମୟରେ । ୧୦ । ସ୍ଥିର ଚିତ୍ତରେ ।

अथाग्निशर्मा भद्रायाः प्रीत्यर्थं नृपसत्तम । सप्तवर्त्तीः पिष्टवर्त्तिं कुर्य्याद् भक्तिसमन्वितः ॥५२॥
नीत्वाथ दुर्गां भद्रायाः समीपं नृपसत्तम । संप्रार्थयेत्सुभद्रां तां सर्वमङ्गलदायिनीम् ॥५३॥
भद्रे देवि नमस्तुभ्यं सर्वभद्रप्रदे शुभे । आज्ञापयतु दुर्गाया जन्मार्थं परमेश्वरि ॥५४॥
एवं संप्रार्थ्य भद्राया मालामानीय संन्यसेत् दुर्गां प्रति ततस्तां तु कृष्णदोलाग्रतो न्यसेत् ॥५५॥

सूत उवाच

तदन्ते पूजकस्तावद् दोलान्तरगतां तु ताम् । पञ्चामृतैः स्नापयेद् वै भक्त्यासौ नृपसत्तम ॥५६॥
स्नापयित्वा नन्दगेहे[१] यशोदागर्भतः पुनः । संभूतां तामिति तदा भावयेद् द्विजपुङ्गवः ॥५७॥
भक्तिभावान्वितः शुद्धः हृदि विष्णुं विभावयन् उपचारैः समभ्यर्च्चर्य ततो वन्दापनां चरेत् ॥५८॥
विधिमेतं च यः पश्येत्कुर्य्याद् वा सुसमाहितः सर्वकामफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥५९॥
ऋषये देवदेवस्य जगदीशस्य च प्रभोः । ब्रह्मणा गदितं तावदन्यत् शृणुत मेऽधुना ॥६०॥

ज्ञानानन्दपयोनिधौ मतिमतां
श्रेष्ठे तपस्यालये
सूतेऽस्मिन्नितं[२] संवदत्यतिशयं
श्री शौनकाद्यास्तदा ।
श्रीनीलाचलनाथचित्रचरितं
श्रुत्वा च हृष्टाः परं
जातास्ते ऋषयो दयोचितलस-
द्धर्मातुरा[३] भास्वराः ॥६१॥

इति श्रीसुतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये शौनकादिमुनिसम्वादे त्रयोविंशोऽध्यायः

---

१ । ନନ୍ଦଙ୍କ ଘରେ । ୨ । ଏଠାରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଛନ୍ତି । ୩ । ଦୟା ଧର୍ମ ଯୁକ୍ତ ।

चतुर्विंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

त्रयोदश्यां तिथौ राजन्नाचार्य्यो जगतांपतेः । तृतीयकालपूजां च कुर्य्यात्परमभक्तितः[1] ॥१॥
तदन्ते[2] जगदीशाङ्गादाज्ञामालां सुमङ्गलाम् । घण्टानां मर्द्दलानां च काहालकांस्यतालयोः ॥२॥
निःस्वने जायमानेऽथ छत्रचामरजृम्भणे[3] । महोत्सवतया तां तु गृहीत्वा कालिकान्तिकम्[4] ॥३॥
गच्छेत्तत्र तदा कालीं प्रार्थयेन्नृपसत्तम । कालरात्रि नमस्तुभ्यं सर्वविघ्नविनाशिनि ॥४॥
त्वं विष्णुवल्लभा नित्यमाज्ञां कुरु जगत्पतेः । पाकशालां समागच्छ शीघ्रमेवं शुभेऽधुना ॥५॥
अमावास्यादिनं प्राप्य नैवेद्ये विघ्ननाशिनि तत्परा भव हे मातर्नमस्तुभ्यं सुरेश्वरि ॥६॥
इत्युचार्य्य च तां मालां कालरात्रि समर्पयेत् । तस्या मालां समानीय पाकशालान्तरे पुनः ॥७॥
क्वचित् प्रदेशे[5] संस्थाप्य[6] त्वमावास्यादिने नृप सप्तपूरसमेतानि पिष्ठकानि च कारयेत् ॥८॥
गोधूमचूर्ण्णं परमं तण्डुलानां तथा नृप । चूर्ण्णं च शर्करां दुग्धं मिश्रितं परिपाचयेत् ॥९॥
पाकान्ते मर्द्दयेद्धीमान् घृतेषु परमेषु तत् । पद्मपत्राकृतितया तदा पूपानि[7] कारयेत् ॥१०॥
तिलानां नारिकेलानां चणकानां तथैव च । आमिक्षाणां[8] च निचयमेकत्र परिपातयेत् ॥११॥
मरीचार्द्रकयोस्तावज्जीरकाणां च संचयम् । पाचयित्वा यथायोग्यं कुर्य्यात्पूपमनुत्तमम् ॥१२॥
वंशनिर्मितपात्रेषु[9] चतुरस्रेषु[10] चारुषु । हस्तत्रयप्रमाणेषु रम्भादलयुतेषु[11] च ॥१३॥
सप्तपूरकसंराजन्[12] मध्यानि विपुलानि वै । तानि पूपानि दिव्यानि बहूनि नृपसत्तम ॥१४॥
समर्पयेन्महाभक्त्या यथाविधितया हरिम् । अरुणोदयबेलायां प्रातःपूजा विधीयते ॥१५॥
ततो वन्दापनां कुर्य्याद्भक्तिभावसमन्वितः तत् प्रसादं तदा दत्वा द्विजेभ्यो नृपतीश्वर ॥१६॥
ततः स्वयं च भुञ्जीत कृतकृत्यो भवेन्नरः । सर्वकामफलावाप्तः[13] स्वर्गलोके महीयते ॥१७॥

---

୧ । ଭକ୍ତି ସହକାରେ କରିବେ । ୨ । ତାହାପରେ । ୩ । ଛତ୍ର ଚାମରାଦି ଆଡ଼ମ୍ବର ମଧ୍ୟରେ । ୪ । କାଳିକାଙ୍କ ନିକଟକୁ । ୫ । କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନରେ । ୬ । ରଖି । ୭ । ପିଠା । ୮ । ଛେନା । ୯ । ବାଉଁଶ ନିର୍ମିତ । ୧୦ । ଚାରି କୋଣିଆ । ୧୧ । କଦଳୀ ପତ୍ର । ୧୨ । ଶାଠ ପୂରଯୁକ୍ତ । ୧୩ । ସମସ୍ତ କାମନା ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ।

सूत उवाच

अमावास्यादिने विप्रा य एनं विधिमाचरेत् । सर्वकामफलं लब्ध्वा विष्णुलोकं व्रजेद्ध्रुवम्[१] ॥१८॥
अमावास्यादिने तत्र ये पश्यन्ति जनार्द्दनम् । तत्प्रसादं परं भुक्त्वा मुक्तास्ते स्युर्द्विजोत्तमाः ॥१९॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये सप्तपूरिकामावास्यानिर्णयो नाम
चतुर्विंशोऽध्यायः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

शुक्लायामथ पञ्चम्यां प्रातःपूजावसानतः । मार्कण्डेयेश्वरस्यापि[२] निकटं संनयेद्रमाम् ॥१॥
तत्र पूजां समाचर्य्य तथा वन्दापनं चरेत् । महोत्सवतया तां तु लक्ष्मीं स्वपदमानयेत् ॥२॥
शुक्लाष्टमीदिने प्रातः पूजानन्तरतो नृप । लक्ष्मीं प्रति जगन्नाथान्माल्यमाज्ञास्वरूपकम् ॥३॥
समर्प्य[४] पश्चिमाशायां[५] स्वस्थानं तां समानयेत् ततः पर्य्यङ्कतल्पेऽपि स्थापयित्वा हरेः प्रियाम् ॥४॥
वस्त्रालङ्कारमाल्यैश्च भूषयेत्परमेश्वरीम् । पूर्णपात्राणि पञ्चैव तदग्रे स्थायेत्ततः ॥५॥
नारिकेलफलं दिव्यं कुष्माण्डवीजपूरकम्[६] । नागरङ्गं च रम्भायाः फलं च दाडिमं फलम् ॥६॥
जातीफलं तिन्दुकं[७] च तथैलाफलमुत्तमम् । द्राक्षाफलं गुवाकं च वकुलस्य फलं तथा ॥७॥
जम्भीरं कर्कटीफलं[८] तथैव वदरीफलम् । तथा जम्वुफलं राजन् तथा संस्थापयेत्पुरः ॥८॥
सनारिकेलाम्रदलं[९] सजलं घटमेव च । वेष्टितं नववस्त्रेण दूर्वाः षोडशसंख्यकाः[१०] ॥९॥
साक्षताः[११] स्थापयेत्तस्याः कथां संश्रवयेद्रमाम् कथान्ते तत्फलान्येव समर्प्य पूजयेत्ततः ॥१०॥
उपचारैः षोड़शभिरथवा पञ्चभिर्द्विजः । आमिक्षायास्त्रयो भागा भागं गोधूमचूर्णकम् ॥११॥

---

१ । ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଯାଏ । ୨ । ମାର୍କଣ୍ଡେୟେଶ୍ୱରଙ୍କ । ୩ । ନିକଟକୁ । ୪ । ସମର୍ପଣ କରି । ୫ । ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ।
୬ । ପାଣି କଖାରୁ ଓ ଡାଳିମ୍ବ । ୭ । କେନ୍ଦୁ । ୮ । କାକୁଡି । ୯ । ନଡିଆ ଓ ଆମ୍ବପତ୍ର । ୧୦ । ଷୋଳଟି ଦୂବ ।
୧୧ । ଚାଉଳ ସହିତ ।

संमथ्य[१]पात्रेऽपि चिरं घृतै र्द्रव्यैश्च पाचयेत् । नारिकेलस्य शकलैः[२]पूरिताभ्यन्तराणि च ॥१२॥

कृत्वा षोडशसंख्यानि मोदकानि[३]पृथूनि[४]च । कृत्वा नैवेद्यमस्यैतन्महालक्ष्म्यै निवेदयेत् ॥१३॥

वन्दापनां तदा रम्यां कुर्य्यात्पूजां ततोऽर्चकः । एवं षोडशसंख्यानि दिनानि नृपसत्तम ॥१४॥

कुर्य्याल्लक्ष्मी व्रतमिदं सर्वेषां हितकाम्यया[५] । असम्भवेऽथवा कुर्य्यादाद्ये चान्ते च पूजनम् ॥१५॥

वन्दापनामपि तथा कुर्य्याद् भूपतिसत्तम । एकादश्यां च शुक्लायां प्रातः पूजावसानतः ॥१६॥

बलस्य जगदीशस्य भद्रायाश्च प्रयत्नतः । महास्नानविधिं कृत्वा लेपयेच्चन्दनादिना ॥१७॥

नवीनवस्त्रालङ्कारै र्भूषयेत्तान् सुरानपि । मध्याह्नपूजां विधिवत्कुर्य्यादवनिपालक[६] ॥१८॥

चतुर्थ काल पूजान्ते महास्नानं च पूर्ववत् । कृत्वा चन्दन लेपं च सर्वास्वपि च पूर्ववत् ॥१९॥

नव्याम्वरार्पणं कृत्वा भूषणैः परिभूषयेत् । क्षालितान्नं ततो भूप नानापूपसमन्वितम् ॥२०॥

व्यञ्जनोत्करसंयुक्तं[७]दिव्यं भूरितरं नृप । तादृशं वरनैवेद्यं कृत्वा संपूजयेत्तदा ॥२१॥

चतुर्विंशतिभिर्भक्त्या ह्युपचारै र्मनोहरैः निराजनं ततः कुर्य्याद् गच्छेत् शयन मन्दिरम् ॥२२॥

अग्निशर्मा ततः पेटीसमुत्फेटनमाचरेत्[८] । पुष्पाञ्जलिं प्रगृह्याथ प्रार्थयेदतिभक्तितः ॥२३॥

देवराज नमस्तुभ्यं कल्पानां परिवर्त्तक । यतश्चराचरं सर्वं जगदेतत् प्रवर्त्तते ॥२४॥

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिष्वेतत्सर्वं[९]योऽवति[१०]स्फुटम् स त्वं प्रभो निजस्यास्य पार्श्वस्य परिवर्त्तनम् ॥२५॥

कुरु लोकहितार्थाय नाशाय च दुरात्मनाम् । परिवर्त्तनकालोऽयं हिताय जगतां महान् ॥२६॥

ईन्द्रस्तु ध्वजमालम्ब्य त्वदाज्ञां परिपालयन् । काले वर्षति ते भीत्या पुण्डरीकनिभेक्षण ॥२७॥

त्वत्पादकमलद्वन्द्व प्रेक्षणोपतया हरिः । दैवतैः[११]सह लक्ष्मीशं ध्वजेऽपि परिवर्त्तते ॥२८॥

जलं मुञ्चति तावद् वै प्रजानां रक्षणाय सः । एवं रूपेण मतिमान् प्रार्थयेज्जगदीश्वरम् ॥२९॥

वीणया[१२]तोषयेद् भूप जगदीशं सुरेश्वरम् । बलस्य जगदीशस्य भद्रायाश्च मनोरमाः ॥३०॥

प्रत्यर्च्चाश्च पृथक् कृत्वा पुष्पाञ्जलिमनुत्तमम् । दत्वा तान् स्वपदे तत्र परिवर्त्तितया द्विजः ॥३१॥

स्थापयेत्तत्र शय्यायां भक्तिभाव समन्वितः । ततो वन्दापनां कृत्वा पेट्याश्च दृढमुद्रणम्[१३] ॥३२॥

एतस्मिन् समये राजन् ये पश्यन्ति जनार्द्दनम् । पापजाल विनिर्म्मुक्ता[१४]विष्णुलोकं व्रजन्ति ते ॥३३॥

ऋषय ऊचुः

नीलाद्रिनिलयस्यास्य विष्णोस्तावत्परात्मनः सूत श्रुतं तद्भवति पार्श्वस्य परिवर्त्तनम् ॥३४॥

---

୧ । ମନ୍ଥନ କରି । ୨ । ଖଣ୍ଡ । ୩ । ଘିଠେଇ । ୪ । ବଡ଼ ବଡ଼ ଆକାର । ୫ । ମଙ୍ଗଳ ପାଠ । ୬ । ରାଜା ବିଧି ଅନୁସାରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପୂଜା କରିବେ । ୭ । ଉତ୍ତମ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସହିତ । ୮ । ପେଡ଼ି ଖୋଲିବେ । ୯ । ଏ ସମସ୍ତ ଶୟନ ସ୍ୱପ୍ନ ଜାଗରଣରେ । ୧୦ । ଯେ ରକ୍ଷାକରେ । ୧୧ । ଦେବଗଣ । ୧୨ । ବୀଣା ବଜାଇ । ୧୩ । ଦୃଢ଼ଭାବେ ବନ୍ଦ କରିବେ । ୧୪ । ପାପ ସମୂହରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରି ।

अन्यत् किं कथितं ब्रह्मन् ब्रह्मणा नृपतेः पुरः । तदुच्यतां[୧] द्विजश्रेष्ठ तत्र कौतूहलं हि नः[୨] ॥३५॥

सूत उवाच

यूयं धन्या द्विजश्रेष्ठा विष्णुभक्तिपरायणाः । नीलाचलपतेस्तस्य यात्रां वक्तुं क्षमश्चकः ॥३६॥

इण्द्रद्युम्नेन यत्पृष्टं पुनर्ब्रह्माणमादरात् । कथ्यमानं मया तं तु श्रृणुध्वं मुनयोऽधुना ॥३७॥

क्षात्रे श्रीपुरुषोत्तमे त्रिजगतां सारे शुरारेः प्रिये
तीरे क्षारमहार्णवस्य[୩] रुचिरे दूरीकृताघोत्करे[୪] ।
तत्रास्ते परमः पुमान् प्रतिदिनं नानावताराश्रितां
यात्रां तां प्रचुरां वितत्य[୫] ऋषयो यूयं श्रृणुध्वं सदा ॥३८॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये पार्श्वपरिवर्त्तनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः

षड्विंशोऽध्यायः

अग्निकोणे ततः कुर्य्यादधिवासादि कर्म तत् । पवित्रायाः पुरः[୬] कुर्य्याद्वरुणार्च्चनमुत्तमम् ॥१॥

स्वस्तिवाचनमाचर्य्य त्वाचार्य्यवरणं ततः । तथैव ब्रह्मवरणं कुर्य्यादग्नेश्च पूजनम् ॥२॥

पात्रासादनमाकुर्य्यात्तथाधारचतुष्टयम्[୭] । भूरादिकां तदा कुर्य्यान्नवाहुतिमनुत्तमाम्[୮] ॥३॥

सहस्रहोमं वै कुर्य्यान्मन्त्रराजेन मन्त्रवित् । अभावेन तदर्द्धं स्यात्तदभावे शतत्रयम् ॥४॥

पूर्णाहुतिं ततः कुर्य्यात्पवित्रा[୯] स्वर्णतो भवेत् राजते[୧୦] पट्टसूत्रे[୧୧] वा त्वष्टोत्तरशतैर्गुणैः[୧୨] ॥५॥

अभावे स्यात्तदर्द्धेन तस्याभावेन सा पुनः । सप्तविंशतिसंख्यातैर्गुणैः स्याद्गुणिनांवरः ॥६॥

यवप्रमाणग्रन्थीनां सप्तविंशतिसंयुता[୧୩] । चतुर्दिक्षु तदा कुर्य्यान्नाभिपर्य्यन्तमुत्तमा ॥७॥

एका स्याज्जानुपर्य्यन्तमापादमपरा भवेत् । एवं रूपेण मतिमानेकत्र परियोजयेत् ॥८॥

---

୧ । ତାହା କୁହନ୍ତୁ । ୨ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର । ୩ । ଲବଣ ସମୁଦ୍ର । ୪ । ପାପ ବିନାଶନଶୀଳ । ୫ । ବିସ୍ତାର କର ।
୬ । ପୂର୍ବଦିଗରେ । ୭ । ଯଜ୍ଞପାର୍ଶ୍ୱ ପଦ୍ମ, କୁଶ, ଆଦି ରଖିବେ । ୮ । ନବ ଆହୁତି ଦେବେ । ୯ । ତୁଳସୀ ।
୧୦ । ରୂପା । ୧୧ । ପାଟସୂତା । ୧୨ । ଶହେ ଆଠଗୁଣ । ୧୩ । ସତେଇଶ ଗଣ୍ଠି ଯୁକ୍ତ ।

त्रयाणां सुरमुख्यानां कुर्य्यात् प्रीत्यर्थमुत्तमम् । सर्वतोभद्रमालिख्य तत्र कुम्भं सुसंन्यसेत् ॥६॥
ततस्तत्र महीनाथ विष्णुं च परिपूजयेत् । गन्धादिभिश्च नैवेद्यैर्यजेद्भूपालसत्तम ॥१०॥
अग्रे पद्मत्रयं वीरं शोभनं विलिखेद्बुधः । तेषु पद्मेषु पत्राणि वंशानि रुचिराणि च ॥११॥
अंशुकाच्छादितान्ये[१] च स्थापयेदतियत्नतः । इदं विष्णुरिति क्षिप्रं मन्त्रमुच्चार्य्य मन्त्रयेत् ॥१२॥
पवित्राच्छादनं तत्र कर्त्तव्यमतियत्नतः । गन्धद्वारेति मन्त्रेण गन्धं दद्यान्मनोरमम् ॥१३॥
स श्रीश्चेति मनुं जप्त्वा पुष्पं दद्यान्महीपते । वितानस्त्वेति मन्त्रेण दद्याद्दामनकं बुधः ॥१४॥
चक्रमन्त्रेण मनसा स्थापयेच्च सुदर्शनम् । एवं रूपेण वै कुर्य्यात्स पवित्राधिवासनम् ॥१५॥
देवानां तु महास्नानं कृत्वा सर्वाङ्गलेपनम् । नवीनवस्त्रालङ्कारैर्भूषयेत्परमेश्वरम् ॥१६॥
चतुर्विंशतिभिस्तावदुपचारैः प्रपूजयेत् । द्वादश्यां च तिथौ प्रातः पूजान्ते त्वधिवासितम् ॥१७॥
पूर्वं पवित्रकं[२]दद्याद्देवेभ्यो नृपसत्तम । महास्नानविधानेन स्नापयेच्चन्दनेन तु ॥१८॥
सर्वाङ्गे लेपयेत्तावद्दिव्यनव्याम्बरार्पणम् । अलङ्कारार्पणं कृत्वा ततोऽसौ पूजकोत्तमः ॥१६॥
तथा ब्रह्माग्निशर्मा च त एव धरणीपते । घण्टाकाहालमधुरी मृदङ्गप्रमुखैः स्वनैः ॥२०॥
छत्रचामर वृन्दादि[४]स्फुरितैश्च महोत्सवैः । भ्रामयेयुः पवित्रास्ताः प्रासादं ते त्रिवारतः ॥२१॥
देवत्रयमभि तथा कृत्वा देवाग्रतो न्यसेत् । वीक्षणं नेत्रमन्त्रेण प्रोक्षणं चास्त्रमन्त्रतः ॥२२॥
तेन तालत्रयं कृत्वा तेनैव बन्धनं दिशाम् । कवचेनावगुण्ठ्याथ मन्त्रराजेन मन्त्रवित् ॥२३॥
अष्टवारं तदा जप्त्वा स्पृष्ट्वा तान् प्रार्थयेत्तदा देव देव जगन्नाथ भक्त्यानुग्रहकारक ॥२४॥
वर्षपूजाफलं प्राप्त्यै गृहाणेदं पवित्रकम्[५] । बलभद्र नमोस्तेऽस्तु रोहिणीनन्दन प्रभो ॥२५॥
अङ्गीकुरु मया देव दीयमानं पवित्रकम् । भद्रे देवि नमस्तेऽस्तु नमस्ते परमेश्वरि ॥२६॥
गृहाणेदं मया दत्तं मातश्चारु पवित्रकम् । इति संप्रार्थ्य देवांस्तान् पवित्रार्पणमाचरेत् ॥२७॥
द्वितीयकालपूजार्थं पाकशालान्तराद्द्रुतम् । नैवेद्यं प्रचुरं दिव्यं चरुहोता समानयेत् ॥२८॥
देवाग्रे स्थापयेद्भक्त्या पंक्तिमध्ये यथाविधि । अग्निशर्मा ततो दद्याद्बलभद्रं रमापतिम् ।२६॥
समुद्दिश्य[६] परं माल्यं तदा दामनकं पुनः । समर्पणं विधातव्यं पूजकेन मुदा ततः ॥३०॥
चन्दनं पीतवस्त्रे च पृथक् दद्याद्विशांपते । आचार्य्यः पूर्ववत्पूजां कुर्य्यात् संयतमानसः ॥३१॥

---

୧ । ବସ୍ତ୍ର ଆଚ୍ଛାଦିତ । ୨ । ଚନ୍ଦନ । ୩ । କୁଶ । ୪ । ଛତ୍ର,ଚାମର ସମୂହ । ୫ । ପବିତ୍ରପାତ । ୬ ।
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ।

सूत उवाच

पवित्रोत्सवमेतं वै प्रतिवर्षं द्विजोत्तमाः । कुर्वन्ति जगदीशस्य यस्माविनेत्तदाज्ञया ॥३२॥

भाद्रवस्य च शुक्लायां द्वादश्यां बुधवासरे । श्रवणा सहितो यावत् तदा यागो[1] महान् भवेत् ॥३३॥

नोचेदयं द्विजास्तावद् द्वादश्यामपि तच्चरेत् । पवित्रोत्सवमेवं ये कुर्वन्ति भुवि मानवाः ॥३४॥

पश्यन्ति ये मुहुस्तेषां सफला स्युर्मनोरथाः । अन्ते च विष्णुभवनं गच्छन्ति सुरदुर्लभम् ॥३५॥

अस्योत्सवस्यार्थकृते वर्षपूजा च निष्फला । तस्मादिमं प्रकुर्वीत प्रतिवर्षं धरासुराः ॥३६॥

विष्णवादीनां च सर्वेषां देवानां तुष्टिदायकम् पवित्रोत्सवमाकुर्य्याद् भक्तिश्रद्धान्वितस्तदा ॥३७॥

ततो मध्याह्नपूजान्ते जगदीशान्तिकं नृप । प्रत्यर्च्चा समनुस्थाप्य[2] पवित्रार्थमनातुरः[3] ॥३८॥

वन्दापयेत्तदा भक्त्या जन्मार्थं वामनस्य तु वन्दापयेत्तथा धीमान् प्रार्थयेत्परमेश्वरम् ॥३९॥

आज्ञापय जगन्नाथ वामनोत्पत्तिहेतवे[4] । नानावतारलीलानां प्रवर्त्तक जगद्गुरो ॥४०॥

इत्युक्त्वा पूजकस्तावद् बद्धाञ्जलिपुरःसरम् । हरेर्दक्षाङ्गतो मालां प्रत्यर्चोपरि[5] संन्यसेत् ॥४१॥

निरोधनगृहाग्रेऽपि सर्वतोभद्रमण्डलम् । लिखित्वा वासयेत्तत्र प्रत्यर्च्चां वामनह्वयाम्[6] ॥४२॥

अग्निशर्माणमाचार्य्यः संकल्पयति तत्त्ववित् । कुर्य्यादाचार्य्यवरणं ब्रह्मावरणमेव च ॥४३॥

अग्निशर्मा पूजकस्तु पुण्याहवाचनं चरेत् । सुवर्णस्य पलेनैव बामनप्रतिमां शुभाम् ॥४४॥

तदर्द्धेन तु वा कुर्य्यात् प्रयत्नेन नृपोत्तम । पञ्चामृतैः स्नापयेत्तामदितेगर्भसंस्थिताम्[7] ॥४५॥

ध्यात्वा संपूजयेद्धीमानुपचारैश्च पञ्चभिः । दुग्धशर्करयोस्तत्र नारिकेलफलस्य च ॥४६॥

विकार सम्भवं कुर्य्यान्नैवेद्यं रचयेत्सुधीः । ततस्त्वेजतु मन्त्रेण दद्यादर्घ्यादिकं पुनः ॥४७॥

अदितेर्गर्भतो जातं वामनं तं विभावयेत् । दामदामनकं[8] गन्धं पीतवस्त्रद्वयं तदा ॥४८॥

हरिद्रापिण्डकं[9] दद्यादग्निशर्मा ततोऽर्चकः । पूर्ववद् वटिकां दद्याज्जलदोषोपशान्तये[10] ॥४९॥

कर्पूरारात्रिकं कुर्य्याद्वसोर्द्धारं च वै पुनः । वामनं गरुड़स्यात्रं ब्रह्मचारिस्वरूपिणम् ॥५०॥

---

୧ । ଶ୍ରାବଣ ଶୁକ୍ଳଦ୍ୱାଦଶୀ ଶ୍ରବଣାଯୁକ୍ତ ବୁଧବାର । ୨ । ଯାଗର କର । ୩ । ଶ୍ରୀର ଠାକୁରର । ୪ । ବାମନ ଜନ୍ମ । ୫ । ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଉପରେ । ୬ । ବାମନଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତିକୁ । ୭ । ଅଦିତିଙ୍କ ଗର୍ଭସ୍ଥିତ । ୮ । ଦମନକ ମାଳା । ୯ । ଗୋଲା ହଳଦୀ । ୧୦ । ଥଣ୍ଡା ଦୋଷ ନିବାରଣ ପାଇଁ ।

वेगेन[१] रचयेन्नावत् शुद्धसुक्ष्मास्वरद्वयम् । कृष्णाजिनं त्रिपुण्ड्रं च यज्ञसूत्रकुशांस्तथा ॥५१॥
दण्डं कमण्डलुं पात्रीं वामनाय प्रयच्छयेत् । अग्निकोणे ततो दुर्गा वर्त्तते सुरवन्दिता ॥५२॥
तां तु संप्रार्थयन्तं तं वामनं भावयेदिति । दुर्गे देवि जतद्धात्रि सर्वकामप्रदेऽनघे ॥५३॥
दधि भिक्षां च मे देहि गिरिजे ब्रह्मचारिणि । श्रुत्वेमां प्रार्थना दुर्गा स्यान्नपूर्णा सुरेश्वरी ।५४॥
वामनाय ददौ भिक्षां रक्षवक्षोविदारिणी । तदैवं मनसाचार्य्यो भावयित्वा त्रिवारतः ॥५५॥
दद्याद्दधि मनोरम्यं वामनाय नृपोत्तम । दुर्गया सहितं पञ्चोपचारैः संप्रपूजयेत् ॥५६॥
वन्दापनां ततः कुर्य्यादग्निशर्मा च पूर्ववत् । ततस्तौ स्वपदे रक्षेदुत्सवस्य समापने ॥५७॥

नीलाचले येऽखिललोकसारे स्थितस्य विष्णोरसुमुत्सवं[२] हि ।
भक्त्या निरीक्षेत सुखं विभुज्य व्रजन्ति लोकं परमं मुरारेः ॥५८॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये वामनजन्मोत्सवो नाम षड्विंशतितमोऽध्यायः

सप्तविंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

तृतीयप्रहरस्यान्ते विष्णोस्तस्य परात्मनः । निद्राभङ्गं प्रकुर्य्यात्तु प्रार्थयेदर्चक प्रभुम् ॥१॥
जगदीश रमाकान्त नानालीलाप्रवर्त्तक । शक्रध्वजसमर्चायां[३] ह्याज्ञापय नमोऽस्तु ते ॥२॥
प्रार्थयित्वेति राजेन्द्र देवाज्ञान्माल्यमुत्तमम् । आनीय मर्दलाकारै[४]र्दत्वा घण्टादिचामरैः ॥३॥
महोत्सवैर्भ्रामयेच्च प्रासादं मर्दलाकृतिम् । तृतीयावरणस्यापि बाह्ये पूर्वदिशि न्यसेत् ॥४॥
स्थाने तस्मिन् प्रथमतो वरुणार्च्चनमाचरेत् । आचार्य्येऽथ्यग्निशर्म्माणं संकल्पयति सादरम् ॥५॥
अग्निशर्मा ततो राजन्नाचार्य्यवरणं चरेत् । तथैव ब्रह्मावरणमग्निशर्मा चरेत्पुनः ॥६॥
आचार्य्यस्त्वग्निपूजां च कुर्य्यात्पञ्चोपचारतः प्राजापत्यादिकं तावच्चतुराहुतिमाचरेत् ॥७॥

୧। ଶୀଘ୍ର। ୨। ବସ୍ତ୍ରଙ୍କର ଏବଂ ଉତ୍ତରୀୟକୁ। ୩। ଇନ୍ଦ୍ରଧ୍ୱଜ ପୂଜାପାଇଁ। ୪। ମାଦଳ ଆକାର।

पुण्याहवाचनं कृत्वा ततो भूरादिकां द्विजः । नवाहुतिं समाकुर्य्याद्दिक्कालान् स्व स्व मन्त्रतः ॥८॥
पञ्चविंशतिसंख्याताभाहुतिं[1] रचयेत्तदा । अष्टाक्षरेण मन्त्रेण सहस्रं होमयेद्बुधः ॥९॥
घृताक्ता स्रुहुनेद्धीमान् समिधश्च[2] परंतपः । नृसिंहमन्त्रराजेन तिलहोमं सहस्रशः ॥१०॥
अभावेऽपि तदर्द्धं स्यात् पूर्णाहुतिमथाचरेत् । एवं यथाविधि तया होमं कुर्य्यात् प्रयत्नतः ॥११॥
शक्रध्वजस्य दण्डस्य हस्तानां पञ्चविंशतिः । प्रमाणं स्याद्यथारम्भाकाण्ड[3]वद्धरणीपते ॥१२॥
तत्काष्ठं खादिरं चैव दारवं छेदवर्जितम् । अथवा चम्पकं कुर्य्यादर्जुनीयं च सालकम्[4] ॥१३॥
ध्वजकाष्ठं विधातव्यं नान्यतोऽपि कदाचन । चक्रद्वयेन[5] तत्कुर्य्याद् यन्त्रितं सुस्थिरीकृतम् ॥१४॥
न स्पृशेत्तद्यथाभूमिं तत्तथैव समाचरेत् । एतन्मेरुमिति[6] प्राज्ञो भावयेन्नृपसत्तम ॥१५॥
सार्द्धहस्तोन्नतियुतान् चतुरस्रांश्च वंशजान्[7] । सार्द्धहस्तद्वयान् लोकान् सप्त तत्र च कल्पयेत् ॥१६॥
तानथोपरिभागेऽपि कुर्य्यात्तु चतुरस्रकान् । भूलोकं पञ्चवर्णैश्च भूवर्लोकं च कर्बुरम्[8] ॥१७॥
स्वर्लोकं शुक्लवर्णं तु महर्लोकं च रक्तकम् । जनलोकं कृष्णवर्णं हरिद्वर्णं तपस्तथा ॥१८॥
सत्यलोकं परं कुर्य्यान्मुक्तारजतवर्णकम् । अष्टौ नागांश्च[9] भूलोके स्व स्व नाम्ना प्रपूजयेत् ॥१९॥
भुवर्लोके महाराज वामदेवं पराशरम् । गौतमं गर्गमपरं पूजयेदर्च्चकोत्तमः ॥२०॥
इन्द्रं यमं च वरुणं कुवेरं स्वर्गवासिनम् । पूजयेत्तत्र मतिमान् स्वर्लोके[10] ऽखिलसौख्यदे ॥२१॥
जनलोके जनाधीश वह्निं निर्ऋतिमेव च । पवनं च तथेशानं पूजयेत्पूजकोत्तमः ॥२२॥
जनलोके नृपश्रेष्ठ कल्पवृक्षं मनोरमम् । वागीश्वरीं चाङ्गिरसं पूजयेच्च यथाविधि ॥२३॥
तपोलोके तपःशीलं नारदं मुनिपुङ्गवम् । सनत्कुमारमत्रिं च पूजयेत् क्रमतः पुमान् ॥२४॥
सत्यलोके महीनाथ सावित्र्या सह मां तदा । सरस्वत्या च संहितं भावयित्वार्च्चयेद्बुधः ॥२५॥
लक्ष्मीनारायणौ तावन्मर्दलाकृतिकेऽर्च्चयेत् । ध्वजनां च वहिः पुच्छे[11] ध्वजं स्वं पूजयेत्तथा ॥२६॥
पुरः पञ्चामृतैः स्नात्वा पूजा पञ्चोपचारिका कार्य्या तत्र ततः शीघ्रं पाकशालान्तरात्तदा ॥२७॥
चरुहोता पायसान्नमानीयान् स्थापयेत्पृथक् । ध्वजस्य दिक्षु सर्वासु दिक्पालबलिमाचरेत् ॥२८॥
वन्दापयेद्ध्वजं तावत् अग्निशर्मा ततःपरम् । ध्वजं पञ्चोपचारेण पूजयेद्दिनसप्तकम्[12] ॥२९॥

---

୧ । ପଚଶ ଆହୁତି । ୨ । ଉଦୁମ୍ବର କାଠ । ୩ । କଦଳୀ କାଣ୍ଡ ପରି ଧ୍ୱଜର ଦଣ୍ଡ ନିର୍ମିତ ହେବ । ୪ । ଖଇର, ଦାରୁ ବା ଦେବଦାରୁ, ଚମ୍ପା ଅର୍ଜୁନ ବା ଶାଳ କାଠରେ ଦଣ୍ଡ ଧାଆଣ ହେବ । ୫ । ଚକ୍ର ବା ମଣ୍ଡଳ ଦୁଇଟି ହେବ । ୬ । ମେରୁ ବୋଲି ଭାବ । ୭ । ବାଉଁଶରେ । ୮ । ଉପୋଭ ବର୍ଣ୍ଣ । ୯ । ଅନନ୍ତ, ବାସୁକି, ପଦ୍ମ, ମହାପଦ୍ମ, ତକ୍ଷକ, କୁଳୀକ, କର୍କଟ, ଶଙ୍ଖାଦି ଅଷ୍ଟନାଗ । ୧୦ । ସ୍ୱର୍ଗଲୋକରେ । ୧୧ । ଲଞ୍ଜରେ । ୧୨ । ସାତଦିନ ବ୍ୟାପୀ ।

एतस्मिन् पूजिते शक्रध्वजे नृपतिसत्तम । कदाचिन्न भयं राज्ये दुर्भिक्षं नरकं पतेत् ॥३०॥
प्रजाश्च सुखसम्पन्ना दीर्घायुश्च नृपो भवेत् । इन्द्रस्तु प्रीतिमासाद्य कालेऽम्बुवर्षणं[१]चरेत् ॥३१॥
एवंविधि प्रकुर्वीत प्रतिवर्षं नृपोत्तम । अन्यथा शत्रुभीतिः स्यात् सम्यक् हानिश्च जायते ॥३२॥
महोत्पातादिकं घोरमनावृष्टिश्च सम्भवेत् । प्रजाक्षयो भवेत्तावद्राज्यभङ्गो भवेद्ध्रुवम् ॥३३॥

तावत्ते ऋषयो मुरान्तककथा संकर्णनानन्दनो
निर्द्धूताघचयास्तपोवनरताः शान्ताश्च दान्ताश्च ते ।
तं सूतं कथयान्तिमञ्जनयन [२]श्रीनीलभूमिधर
प्रोद्यत् कन्दरसंस्थितस्य च हरेः संतुष्टवुश्चेष्टितम् ॥३४॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये शौनाकादिमुनिसूतसम्वादे शक्रध्वजोत्सवकथनं नाम सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।

अष्टाविंशोऽध्यायः

सूत उवाच

एवं कथयतो[३] विप्रा ब्रह्मणोऽयं स भूपतिः इन्द्रद्युम्नो महातेजा कृताञ्जलिरभाषत ॥१॥
कृतकृत्यतया श्रुत्वा पुनर्यत् पृष्टवान् नृप । तद्ब्रवीमि समासेन श्रूयतां मुनिसत्तमाः ॥२॥

ब्रह्मोवाच

पौर्णमीदिवसस्यास्य स्थिते दण्डत्रयेनृप । निद्राभङ्गं हरेः कुर्य्याद् गोविन्दाख्यं ततस्तदा ॥३॥
प्रत्यर्च्चां पार्श्वतो नीत्वा पूजितः स कृताञ्जलिः प्रार्थयेत्कमलाकान्तं भक्त्या परमया नृप ॥४॥
दीनबन्धो जगन्नाथ नीलाचलपते प्रभो । आज्ञापयतु गोविन्दं पौर्णम्युत्सवहेतवे[४] ॥५॥
प्रार्थयित्वा तु देवाज्ञान्मालां दद्यान्मनोरमाम् छत्रचामरघण्टादि स्फुरदुत्सवसंयुतम् ॥६॥

---

୧ । ଯଥା ଧମନ୍ତ୍ରେ ବର୍ଷାକୁବ । ୨ । ଘଡ଼ୁଚେଣ । ୩ । ଏକ୍ତା କହୁଥିବା । ୪ । ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଉତ୍ସବ ଲାଗି ।

शक्रध्वजसमीपे तां प्रत्यर्च्चां च निवेशयेत् । शक्रध्वजं च गोविन्दं चक्रं च पूजकोत्तमः ॥७॥
पञ्चोपचारविधिवत् पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः[१] । वन्दापयेदग्निशर्मा स्वस्थाने तं प्रवेशयेत् ॥८॥
द्वादशीदिनतो राजन् नक्तं च सप्तमेऽहनि । वासवीयं ध्वजं तोये विसृज्य त्वरितं क्षिपेत ॥९॥
अष्टमेऽह्नि ध्वजं ये च पश्यन्ति नृपसत्तम । भवेद्वंशक्षयस्तेषां सुकृतं[२] च विनश्यति ॥१०॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

ब्रह्मन् भाद्रवमासस्य विधिं श्रुत्वा महत्सुखम् प्राप्तमाश्विनमासस्य विधिं कथय सांप्रतम् ॥११॥

ब्रह्मोवाच

साधु साधु नृपश्रेष्ठ भक्तोऽसि जगतां पतेः । यतो विष्णुकथां श्रुत्वा हृष्टो भवति सर्वदा ॥१२॥
आश्विनस्य च मासस्य विधिं शृणु नृपोत्तम । आश्विनस्यासितो पक्षेऽष्टम्यां[३] च सुमुहूर्त्तके ॥१३॥
प्रातःकालार्च्चनं कृत्वा क्षालयेद्देवतापुरः । जयदुर्गां सुवर्ण्णेन रचितां सुमनोहराम् ॥१४॥
भद्रान्तिकेऽपि संन्यस्य[४] सुभद्रां प्रार्थयेद्द्विजः भद्रे देवि नमस्तुभ्यमाज्ञापय सुरेश्वरि ॥१५॥
दुर्गोत्सवाङ्गभूताय सहस्रकुम्भकेन[५] तु । अभिषेकाय गिरिजां जगदानन्दकारिणीम् ॥१६॥
इति संप्रार्थ्य राजेन्द्र सुभद्राज्ञात् स्रजं[६] पुनः आनीय दुर्गादेव्यायै प्रासादस्य च पूर्वतः ॥१७॥
मण्डपेऽत्र मनोरम्ये नानामण्डनमण्डिते । चतुरस्रे चतुर्द्वारे वितानैः[७] परिशोभिते ॥१८॥
भद्रासने निवेश्याथ तां दुर्गां नृपसत्तम । आचार्य्यो वरुणार्च्चां स कुर्य्यात्पञ्चोपचारतः ॥१९॥
अग्निशर्माणमापूतं[८] संकल्पयति सादरम् । सोऽमरावरणं ब्रह्मा ब्रह्मावरणमेव च ॥२०॥
कुर्य्यादाचार्य्य एवायं ततः पुण्याहवाचनम् । आसनादींस्तथा दीपोपचारान्नं विधिं चरेत् ॥२१॥
गन्धपुष्पोदकं तावत्संस्कुर्य्याद्वीक्षणादिना । सौवर्ण्णं[९] राजतं[१०] वापि कुम्भं ताम्रसमुद्भवम्[११] ॥२२॥
कुर्य्यात् शतपलाम्भोभिः[१२] परिपूर्ण्णं यथा भवेत् पञ्चाशत्पलपूर्ण्णं वा ह्यभावे[१३] रचयेत् पुनः ॥२३॥
तदर्द्धं रचयेद्धीमान् अतो नूनं न कारयेत् । कुर्य्याच्चेन्निष्फला पूजा जायते च परंतपः ॥२४॥
वनदुर्गामनुं[१४] मन्त्रं पठन् वै स्नापयेत्ततः । अष्टोत्तरसहस्रेण जलकुम्भेन चाम्बिकाम् ॥२५॥
ततो नव्याम्बरेणैव प्रोञ्छयेद्दतियत्नतः । नानालङ्कारवृन्देन नवेन[१५] वसनेन च ॥२६॥

---

୧ । ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହିତ ପୂଜା କରିବେ । ୨ । ପୁଣ୍ୟ । ୩ । ଆଶ୍ୱିନ ମାସ କୃଷ୍ଣ ଅଷ୍ଟମୀରେ । ୪ । ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ପାଖରେ ରଖି । ୫ । ହଜାର କୁମ୍ଭଜଳ । ୬ । ମାଳା । ୭ । ଚାନ୍ଦୁଆ । ୮ । ପବିତ୍ର । ୯ । ସୁନା । ୧୦ । ରୂପା । ୧୧ । ତମ୍ବାର ତିଆରି । ୧୨ । ଶହେପଲ ଜଳରେ । ୧୩ । ଅଭାବରେ । ୧୪ । ବନଦୁର୍ଗା ମନ୍ତ୍ର । ୧୫ । ନୂଆ ।

भूषयित्वार्च्चयेत्पञ्चोपचारेण यथाविधि । वन्दापनां ततः कुर्य्यात्स्वपदे तां निवेशयेत् ॥२७॥
अशुभं चेद्दिने चास्मिन्नष्टम्यां च विधिं चरेत् अष्टम्यां च विधिं प्राप्य पूजानन्तरतो नृप ॥२८॥
समाधावां[1] न्यस्य[2] दुर्गां रत्नसिंहासने विभोः प्रार्थयेत्पुण्डरीकाक्षं माधवायार्च्चकोत्तमः ॥२९॥
आज्ञापय सुरश्रेष्ठ नाना कौतुककारक । माधवं दुर्गया सार्द्धं पूजार्थं करुणानिधे ॥३०॥
ततो मालां दक्षिणाङ्गात्संन्यसेन्माधवोपरि । भद्रे भद्रपदे मातराज्ञापय सुरेश्वरि ॥३१॥
दुर्गेयं पूजिता तावन्माधवेन समं शुभे । इति भद्रां स संप्रार्थ्य दुर्गां तन्माल्यमर्पयेत् ॥३२॥
छत्रघण्टादिकं राजन्नुत्सवं रचयेन्मुहुः । ततः पश्चिमदिग्भागं नीत्वा तौ प्रार्थयेद्द्विजः ॥३३॥
माधवात्तिदशाधीश दूरयात्राश्रमघ्नकम् । पाद्यं गृहाण मे दत्तं भक्त्या परमया विभो ॥३४॥
पाद्यं गृहाण त्वं दुर्गे मार्गश्रमविनाशकम् । श्रद्धयापि मया दत्तं सर्वकामप्रदे शुभे ॥३५॥
इति संप्रार्थ्य राजेन्द्र दुर्गामाधवयोस्तयोः । पादाम्बुजतले रम्ये कर्पूरोदकमाक्षिपेत् ॥३६॥
पादप्रक्षालनं जातमितिचित्ते विभावयेत् । ततोऽर्चकस्तत्र पदे स्थापयित्वार्च्चयेच्च तौ[3] ॥३७॥
वन्दापयेदग्निशर्मा पूर्वोक्तविधिना नृप । त्रिकालार्च्चावसाने[4] तौ रात्रौ मार्गे महोत्सवैः ॥३८॥
नीत्वा तौ स्वपदे रक्षेदेवमष्टौ दिनाविधि । ततोऽष्टमदिने राजन् तृतीयार्च्चावसानतः ॥३९॥
वन्दापयेत्ततो रक्षेत्पदे स्वे सुमनोहरे । एवं रूपेण तस्यैव प्रासादस्य बहि पुनः ॥४०॥
अष्टौ दिनान्यभिव्याप्य[5] पूर्वस्यां दिशि पूजयेत् प्रथमेऽह्नि नृपश्रेष्ठ प्रथमार्च्चावसानतः ॥४१॥
वन्दापनां प्रकुर्वीत भक्त्या परमया तदा । अष्टम्यां च तिथौ राजन् यामिन्यां यतमानसः ॥४२॥
तृतीयकालपूजाया अन्ते वन्दापनां चरेत् । विष्णोर्दक्षिणदेशे तु नवम्यां पूजयेत्ततः ॥४३॥
एतत् सप्तदशाहेषु वासरस्य क्षयो यदि । न भवेद्दक्षिणे पूजा तत्र चैवाष्टमीदिने ॥४४॥
वन्दापयेन्नवम्यां च भक्तिभावसमन्वितः । वृद्धिश्चेद्बाह्यतो राजन् पूजयेन्नववासरान् ॥४५॥
सुमुहूर्त्ते दशम्यां वै प्रातःपूजावसानतः । जगदीशाग्रतः कुर्य्याद् वरुणार्च्चनमुत्तमम् ॥४६॥
मङ्गलारोपणार्थं वै कुर्य्यात्पुण्याहवाचनम् । प्रत्यर्च्चां च नृपश्रेष्ठ देवतानां समीपतः ॥४७॥
नीत्वा बलादिदेवानां मङ्गलारोपणं चरेत् । वन्दापनां ततः कुर्य्यात् प्रार्थयेद्देवसत्तमान् ॥४८॥
बलभद्र नमस्तेऽस्तु नमस्ते मुपलायुध । राममाज्ञापय विभो दशम्युत्सवहेतवे ॥४९॥

---

୧ । ମାଧବଙ୍କ ସହିତ । ୨ । ସ୍ଥାପନ କରି । ୩ । ଦୁର୍ଗେ ! ମାଧବଙ୍କୁ ୪ । ତିନି କାଳର ପୂଜାଶେଷରେ । ୫ । ଆଠଦିନ ବ୍ୟାପୀ ।

जगदाधार देवेश जगदीश जगत्पते । माधवं मदनं कामं गोपालं कृष्णमेव च ॥५०॥

विजयां च दशम्यां वै ह्युत्सवाय जनार्द्दन । आज्ञापय जगन्नाथ जगतः हितकारणात् ॥५१॥

हरिद्रावर्ण्णरुचिरे भद्रे भद्रपदे शुभे । उत्सवाय दशम्यां तां दुर्गामाज्ञापयेश्वरीम् ॥५२॥

इति संप्रार्थ्य नृपते देवेभ्यो माल्यमुत्तमम् । आनीय दद्यात् प्रत्यर्च्चास्तास्ताश्चैव यथाक्रमम् ॥५३॥

छत्रघण्टावली राजत्काहालमर्द्दलादिभिः । लोलैश्चामरवृन्दैश्च तथैव जयनिःस्वनैः ॥५४॥

महोत्सवं विधायाशु प्रासादभ्रमणं तथा । कृत्वार्द्धाशनीपर्य्यन्तं[1] नीत्वा पश्चोपचारतः ॥५५॥

प्रत्यर्च्चा पूजयेत्तत्र आचार्य्यो नृपसत्तमः । वन्दापयेदग्निशर्मा ततः स्वपदमानयेत् ॥५६॥

तस्मिन् दिने नृपश्रेष्ठ पश्यन्त्यर्द्धाशिनीं च ये लभन्ते कोटिगुणितं क्षेत्रवासफलं च ते ॥५७॥

एकादश्यां तिथौ प्रातः पूजानन्तरतो नृप । नानालङ्कारशोभाढ्यं रचयेत्परमेश्वरम् ॥५८॥

प्रातःपूजा ततः कुर्य्यात्कर्पूरारात्रिकावधि । नारिकेलतिलार्द्राणां दुग्धशर्करयोस्तथा ॥५९॥

मुद्गानां पक्वरम्भानां इक्षुखण्डचयस्य च । सम्बन्धदिव्यनैवेद्यं सुवासितजलान्वितम् ॥६०॥

रचयित्वा यथायोग्यं ततो गन्धादिना यजेत् कृष्णागुरुपरार्द्धेन धूपं कृत्वा ततःपरम् ॥६१॥

संस्कृत्य वंशव्यजनैर्वीजयेच्च[2] शनैः शनैः एतद्वृक्षपोद्भवं धूपं घ्राणयेद्देवताङ्गकम् ॥६२॥

कर्पूर चूर्णकं[3] क्षिप्त्वा सुवासिततरं परम् । मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य धृत्वा हस्तद्वये पुनः ॥६३॥

घ्राणदेशं[4]प्रदर्श्याथ कुर्य्याद्दीपं च संस्कृतम् । न घण्टावादनं कुर्य्युर्बहिर्घण्टाध्वनिर्भवेत् ॥६४॥

गीतं नृत्यं तदा नाना वाद्यानां निःस्वनं[5] भवेत् उत्सवे सति भूपाल पूजकास्ते निजासनात् ॥६५॥

उत्तिष्ठन्तो गवाबाज्यजं[6]सुमनोहरम् । वेदाङ्गुलप्रमाणं च दीपं नव्यांशुकाञ्चितम् ॥६६॥

कर्पूररजसा युक्तं गन्धव्याप्तदिगन्तरम् । तादृशं दर्शयेयुस्ते मूलमन्त्रपुरःसरम् ॥६७॥

उपित्वा[7]स्मरणं विष्णोःकृत्वा नैवेद्यसंस्कृतिम् विधाय भक्तिभावेन दद्युः[8]पूजकसत्तमाः ॥६८॥

पश्चाशज्जपमाचर्य्य गण्डूषात्र द्विसंख्यकान्[9] ताम्बुलदानं कर्पूरदीपनीराजनं तथा ॥६९॥

एवं रूपेण राजेन्द्र दामोदरमनामयम्[10] । स लक्ष्मीकं[11]यजेन्नित्यं कार्त्तिकं पौर्ण्णमीमनुम् ॥७०॥

एतत्पूजासु ये मर्त्त्यानीराजनमकल्मषम् । पश्यन्ति सर्वपापेभ्यो मुक्ता यान्ति हरेःपदम् ७१॥

---

୧ । ଅର୍ଦ୍ଧାଶନାଦେବୀଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ୨ । ବାଉଁଶ ବିଞ୍ଚଣାରେ ବିଞ୍ଚିବେ । ୩ । କର୍ପୂର ଗୁଣ୍ଡ । ୪ । ନାକପାଖରେ । ୫ । ଶବ୍ଦ । ୬ । ଗାଈ ଘିଅରେ ଜଳାଇ । ୭ । ବତି । ୮ । ପ୍ରଦାନ କରିବେ । ୯ । ଦୁଇ ଗଣ୍ଡୂଷ ଜଳ । ୧୦ । ଦେବତାଙ୍କ ଦାମୋଦରଙ୍କୁ । ୧୧ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସହିତ ।

राजंस्तदा नीलधराधरस्थितं
स्तुतिं सुरेन्द्रादिभिरच्युतं च ये ।
विलोकयन्ति स्फुटपद्मलोचनं
विमुज्य[१] शर्मात्र[२] भवाब्धिपारगाः[३] ॥७२॥

इति श्रीसुतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

एकोनत्रिंशोऽध्यायः

तस्मिनेव दिने राजन् नीराजनसमापने[४] । वन्दापनां प्रकुर्वीत त्रैलोक्यानन्ददायिनीम् ॥१॥
पौर्णमीदिवसस्यास्य दण्डे च ऋतुसंख्यके[५] स्थिते निद्राविभजनं विष्णोः कुर्य्यात्परंतप ॥२॥
जगदीशाग्रतो रक्षेत् सुदर्शनमनासयम् । ततो बद्धाञ्जलिर्भूत्वा पूजकः प्रार्थयेद्धरिम् ॥३॥
जगद्बन्धो जगन्नाथ जगदानन्दकारक । भक्तत्रासहरः[६] श्रीमान् क्षेत्रभ्रमणहेतवे ॥४॥
भूतप्रेतपिशाचादिक्रूरकर्मक्षयाय च । आज्ञापय सुरश्रेष्ठ सुदर्शनमतिप्रभम् ॥५॥
संप्रार्थ्यानीय माल्यं[७] वै देवाज्ञाच्चक्रमर्पयेत् विद्यापतिकुलोद्भूता विश्वावसुकुलोद्भवाः ॥६॥
ते नयेयुर्विमाने तं नानाभूषणभूषितम् । प्रासादभ्रमणं कृत्वा चाङ्गिराश्रममार्गतः[८] ॥७॥
यमेश्वरान्तिकं[९] नीत्वा तत्र गन्धादिनायजेत् विद्यापतेः कुलोद्भूतस्तत्र वन्दापयेन्मुदा ॥८॥
ततः प्रासादपुरतः तृतीयावरणस्य च । पूर्वद्वारे चरेद्राजन् पुनर्वन्दापनां बुधः ॥९॥
ततोऽग्रे जगदीशस्य स्थानं पञ्चामृतेन तु । कृत्वास्य स्वपदे रक्षेदुपचारैर्मनोहरैः ॥१०॥
चतुर्विंशतिभिस्तावदाचार्य्यः सुरसत्तमान् । सम सुदर्शनेनैव चत्वारस्तेऽपि पूजकाः ॥११॥
यजेयुस्ते[१०] तृतीयार्च्चा कर्म कुर्य्यासुरादरात्[११] वन्दापयेदग्निशर्मा सुदर्शनमरिन्दम ॥१२॥
ततश्चतुर्थकालार्च्चा प्रान्ते देवाग्रतः पुनः । शुद्धशुक्लांशुकानीह[१२] त्रिर्विक्तिकतया न्यसेत् ॥१३॥
गुवाकपुञ्जं पक्वं च कदलीपुञ्जमुत्तमम् । लाङ्गलीफलपुञ्जं[१३] च संरक्षेदिक्षुखण्डकान् ॥१४॥

---

୧ । ତ୍ୟାଗକରି । ୨ । ଇହ ଲୋକରେ ସୁଖ । ୩ । ଭବସାଗରୁ ପାର ହୁଅନ୍ତି । ୪ । ଆରତି ପରେ । ୫ । ଛଅ ଦଣ୍ଡ ସମୟରେ । ୬ । ଭକ୍ତ ଭୟହାରୀ । ୭ । ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ଓ ମାଳା ଆଣି । ୮ । ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ଆଶ୍ରମ ମାର୍ଗରେ । ୯ । ଯମେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ପାଖକୁ । ୧୦ । ପୂଜା କରିବେ । ୧୧ । ଆଦର ସହକାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ୧୨ । ଶୁକ୍ଳ ବସ୍ତ୍ର । ୧୩ । ନଡ଼ିଆ ।

सुवर्णरौप्यरचिता लाङ्गली प्रतिमास्तथा[1] । लाजां[2]लाजाविकारं च शर्करायाः विकारजम् ।।१५।।
कर्कटीफलवृन्दं च पुरतोऽस्य न्यसेत्तथा । आचार्य्याश्चासनाद्यन्ते कृत्वा च वीक्षणादिना ।।१७।।
समर्पयेयुः संस्कृत्य पठित्वा प्रार्थनामिमाम् हे देवदेव लक्ष्मीश दीनबन्धो जगत्पते ।।१७।।
एतत्त्रिव्यापि सर्वाणि स्वीकुरु त्वनुकम्पया । दन्तिदन्तसमुद्भूतान् द्यूतकर्मप्रकीर्त्तितान्[3] ।।१८।।
सारात्सारतरान्[4] भूप सौवर्ण्णान् रौप्यकानपि कपर्दा[5]चिन्तितान् कृत्वा सोऽग्निशर्मार्च्चकस्तथा ।।१९।।
ब्रह्मादिदेवतानां च कुर्य्यात्सुद्यूतभावनाः[6] । लक्ष्म्या सह सुराराति ततो वन्दापयेन्मुदा ।।२०।।
भूतलीलां[7]च ये विष्णोः पश्यन्ति भुवि मानवाः सर्वं सुखं विभुज्यात्र विष्णुलोकं व्रजन्ति ते ।।२१।।
मासनां प्रवरे[8] मासि कार्त्तिके पुण्यवर्द्धने । एकादश्यां च शुक्लायां लक्ष्मीदामोदरस्य वै ।।२२।।
पूजानीराजनान्तेऽपि पुनर्वन्दापनां चरेत् । देवाङ्गान्माल्यवस्त्रादिं समुत्ताय्य्र महीपते ।।२३।।
महास्नानं प्रकुर्वीत चतुःसमविलेपनम् । कृत्वा नव्याम्बरं मालां भूषणानि शुभानि च ।।२४।।
दत्वा मध्याह्नपूजा च कृत्वा वन्दापयेत्तदा । ततश्चतुर्थपूजान्ते आचार्य्याः शुद्धमानसाः ।।२५।।
अग्निशर्मा प्रतिनिधिर्गत्वा शयनमन्दिरम् । कवाटोत्फेटनं कृत्वा गृह्णन् पुष्पाञ्जलिंपुनः ।।२६।।
प्रार्थयेदग्निशर्मासौ रौहिणेयं[9] परंतप । रेवतीरमणः श्रीमान् पूर्णचन्द्रनिभाकृते ।।२७।।
हलायुध नमस्तेऽस्तु निद्रां मुञ्च प्रभोऽधुना । इति संप्रार्थ्य हलिने[10] दद्यात् पुष्पाञ्जलिं च सः ।।२८।।
पुनः पुष्पाञ्जलिं राजन्नग्निशर्मा दधत्पराम् । प्रार्थयेत् परया भक्त्या भक्तवत्सलमीश्वरम् ।।२९।।
जगन्नाथ नमस्तेऽस्तु विष्णो सर्वाघनाशन । शङ्खचक्रगदापद्मस्फुरत्कर सरोरुह ।।३०।।
यस्त्वं मासानतिव्याप्य चत्वारः[11]परमेश्वरः निद्रासुखं प्रभजसे तदन्ते सांप्रतं प्रभो ।।३१।।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ देवेन्द्र अपराधं क्षम स्वमे । सुमुस्वीभव भो देव जगतः[12]परिपालने ।।३२।।
विश्वम्भर नमस्तेऽस्तु चतुर्वर्ग प्रदायक । पठित्वेति सुरश्रेष्ठ पुष्पाञ्जलिमभिन्यसेत्[13] ।।३३।।
भद्रे देवि सुरेशानि चतुर्वर्गप्रदायिनि । निद्रां मुञ्च[14]जगन्मात मङ्गलानि प्रयच्छ मे ।।३४।।
इत्युक्त्वा वितरेद्भद्रां प्रति पुष्पाञ्जलिंतदा । ततस्ते पूजया भक्त्या प्रतिमाःशुभदर्शनाः ।।३५।।
गृहीत्वा देवताग्रेऽपि न्यसेयुःशोभना तदा । भद्रासने ततःकृत्वा महास्नानं परंतप ।।३६।।
प्रोञ्छयेन्नववस्त्रेण नव्यानि वसनानि च । गन्धं पुष्पं तथा दत्वा रक्षेत्सदैव सन्निधौ ।।३८।।

---

୧ । ବଳଦେବଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି । ୨ । ଖଇ । ୩ । ପଣାଖେଳ । ୪ । ସୁନ୍ଦର ସାର । ୫ । ପଇସା । ୬ । ପଣା ଖେଳୁଛନ୍ତି ଭୋଳ ଶିବ । ୭ । ମାନବ ଲୀଳା । ୮ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୯ । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ । ୧୦ । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ । ୧୧ । ଚାରି ମାସପରେ । ୧୨ । ଜଗତରେ । ୧୩ । ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦେବେ । ୧୪ । ତ୍ୟାଗକର ।

बलादिदेवताङ्गानि लेपयेच्च चतुःसमैः　।　नव्यवस्त्राणि गन्धाश्च माल्यानि भूषणानि च　॥३८॥
दत्वा सुभूषयेत्तावद्भक्त्या परमया नृप　।　ततो वै पाकशालायां नैवेद्यं विविधं बहु　॥३९॥
आनीय पूर्ववद्देव पुरतो विन्यसेन्मुदा　।　पूर्ववत् सोऽग्निशर्मापि गन्धं दामनकं परम्　॥४०॥
माल्यं पीताम्बरे दिव्ये दद्यात्ते पूजकास्ततः।　यजेयुश्च[१] ततो राजन् भक्त्या वन्दापयेद्विभुम्　॥४१॥
एतदुत्थापनोत्थं[२] ये पश्यन्त्युत्सवमादरात्।　सर्वकामफलं प्राप्य मुक्तास्ते पापजालतः[३]　॥४२॥
देहान्ते विष्णुभवनं व्रजन्त्यमरदुर्लभम्　।　द्वादश्यां च तिथौ राजन् सायं पूजावसानतः　॥४३॥
पञ्चामृतैः परिस्नाप्य गरुडं पूजकोत्तमः　।　गन्धवस्त्रालंकृतिभिर्भूषयेदरुणानुजम्　॥४४॥
यजेद्गन्धादिना लाजाविकारादिकमुत्तमम्।　दद्यान्नैवेद्यमानन्दात्कुर्य्याद्वन्दापनां नृप　॥४५॥
निद्रां मुञ्च खगश्रेष्ठ[४] त्वं विष्णोर्वाहननोत्तम　जातमुत्थापनं विद्धि मुरारातेर्जगत्पतेः　॥४६॥
इति संप्रार्थ्य गरुडं दद्यात्पुष्पाञ्जलिं शुभम्।　आचार्य्यो भावयेत्तावदुत्थितं गरुडं हृदा　॥४७॥
प्राप्तायामथ[५]पौर्णम्यां लक्ष्मीदामोदरार्चनम् कृत्वा वन्दापनां रम्यां पश्यतां सुखवर्द्धनीम्　॥४८॥
सायंपूजावसानेऽपि जगन्नाथान्तिकं पुनः　।　नारायणप्रतिकृतिं शोभमानां नयेत्तदा　॥४९॥
लक्ष्मीपते नमस्तेऽस्तु लोकानुग्रहकारक　।　नारायणप्रतिकृतिमाज्ञापय सुरेश्वर　॥५०॥
दीपोत्सवाय[६]सर्वाब्दं[७] प्रोञ्छयेद्देहमात्मनः सन्ध्यादिपठनं कुर्य्याद्यथाविधि नरेश्वर　॥५१॥
तावन्मौनं चरेद्धीमान्यावत्क्षेत्राटनं भवेत्　मार्कण्डेयश्वरं मर्त्यो हरेरास्ये[८]ह्युदारधीः　॥५२॥
वामदेव नमस्तेऽस्तु विरूपाक्ष[९] नमोऽस्तु ते　त्रिशूलडम्बरुधर स्फुरद्वृषभवाहन　॥५३॥
पार्वतीरमण श्रीमन् करुणावरणालय　।　इतिसंप्रार्थ्य देवेशं दण्डवत्प्रणमेन्नरः　॥५४॥
मनसा पूजयेद्भक्त्या सर्वपापप्रशान्तये[१०]।　ततः प्रासादमागत्य पादप्रक्षालनं चरेत्　॥५५॥
आचम्य विधिवद्धीमान् विष्णोर्दर्शनमाचरेत् यः कुर्य्याद्दर्शनं विष्णोः पादप्रक्षालनं बिना　॥५६॥
वर्षत्रयेण सुकृतं दर्शनं विफलं भवेत्　।　विष्णुद्रोही भवेन्नूनं सर्वधर्मबहिष्कृतः　॥५७॥
प्रासादोपरि विभ्राजच्चक्रं प्रथमतो नृप　।　प्रार्थयेद्भक्तिभावेन विष्णुहस्ताम्बुजस्थितम्　॥५८॥
विष्णुशस्त्र[११]नमस्तेऽस्तु कोटिसूर्य्यसमप्रभ।　तापत्रयस्य विध्वंसि दर्शनं कारय प्रभोः　॥५९॥

---

୧ । ପୂଜା କରିବେ ।　୨ । ଉତ୍ଥାପନ ଉତ୍ସବ ।　୩ । ପାପ ସମୂହରୁ ।　୫ । ଆସିଲେ ।　୬ । ଦୀପୋତ୍ସବପାଇଁ ।
୭ । ସବୁ ବର୍ଷ ।　୮ । ହରିଙ୍କ ମୁଖରେ ।　୯ । ଶିବ ।　୧୦ । ସମସ୍ତ ପାପଶାନ୍ତି ପାଇଁ ।　୧୧ । ସୁଦର୍ଶନ ।

सर्वपापप्रशमनं चतुर्वर्गफलप्रदम् । दर्शनं जगदीशस्य कारय त्वमविघ्नतः[१] ॥६०॥
इत्युक्त्वा प्रणमेच्चक्रं ततो मुक्तेश्वरं व्रजेत् शूलपाणे नमस्तुभ्यं पार्वतीपतये नमः ॥६१॥
मुक्तिप्रदस्त्वमेवासि मुक्तीश्वरनमोऽस्तु ते । एतत् प्रार्थनया भूप पश्येन्मुक्तीश्वरं बुधः ॥६२॥
वटमूलं ततो गत्वा प्रार्थयेद्वटमुत्तमम् । वटवृक्ष नमस्तेऽस्तु विष्णुरूपोऽसि[२] नान्यथा ॥६३॥
यतो क्षये ब्रह्मलये पापं मोचय मामकम् । इति संप्रार्थ्य राजेन्द्र न्यग्रोधं[३] प्रणमेज्जनः ॥६४॥
गणेश ब्रह्मसद्देह सर्वविघ्नविनाशक । विघ्नं नाशय विष्णवात्मन्[४] भुक्तिमुक्ति प्रदायक ॥६५॥
नमस्तुभ्यं जगन्नाथ नीलाचलपते प्रभो । पठित्वा प्रार्थनामेतामाज्ञामालां ततो न्यसेत् ॥६६॥
छत्रघण्टादिसहितं नारायणमथो न्यसेत् । महास्नानं समाचर्य्य पुनर्गन्धादिना यजेत् ॥६७॥
एकविंशतिसंख्यातान् गोवृतैःपरिपूरितान् सप्तपंक्तिस्थितान्दीपान् संस्कृतानर्पयेद्बुधः ॥६८॥
नारायण सुरश्रेष्ठ शङ्खचक्रगदाब्जधृक् । अङ्गीकुरुप्रभो दीपानेतानद्य मयार्पितान्[५] ॥६९॥
इत्युक्त्वा प्रार्थनामन्त्रं कुर्य्याद्दीपसमर्पणम् कृत्वा वन्दापनां भूप स्वपदे तं निवेशयेत् ॥७०॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये कार्त्तिकमासपूजाविधिनाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः

त्रिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

मार्गशीर्षे च राजेन्द्र मासे तस्य जगत्पतेः । या लीला स्यात्प्रवक्ष्यामि[६] श्रृणुष्व यतमानसः[७] ॥१॥
मार्गशीर्षस्य मासस्य कृष्णपक्षे शुभोदये । पञ्चमीदिवसे तावत् क्षेत्रभ्रमणमाचरेत् ॥२॥
मार्कण्डेयवरे रम्ये प्रथमं स्नानमाचरेत् । तद्वदामि समासेन[८] श्रृणु भूपतिसत्तम ॥३॥
प्रथमं धौतपादस्यात्सम्यगाचम्य[९] वारिणा[१०] कृतशौचक्रियः पूर्वं नरः संकल्पमाचरेत् ॥४॥
विष्णुप्रीत्यर्थमथ तं[११] प्रार्थयेत्तीर्थसत्तमम् । तीर्थोत्तम नमस्तेऽस्तु सर्वपापविनाशक ॥५॥
मार्कण्डेयेन मुनिना विनिर्मित सुपावन । नानातीर्थफलश्रेणीपद त्वं तीर्थसत्तम ॥६॥

---

୧ । ନିର୍ବିଘ୍ନରେ । ୨ । ବଟବୃକ୍ଷକୁ । ୪ । ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ୱରୂପ । ୫ । ଆଜି ମୋଦ୍ୱାରା ଅର୍ପିତ ଦୀପ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ ।
୬ । କହିବି । ୭ । ସ୍ଥିର ମନରେ । ୮ । ସଂକ୍ଷେପରେ । ୯ । ପାଦଧୋଇ ଆଚମନ କର । ୧୦ ।
ଜଳରେ । ୧୧ । ମାର୍କଣ୍ଡେୟତୀର୍ଥକୁ ।

स्नानं करोमि ते नीरे हर[१] पापचयं मम । इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य स्नायाद्धर्मपदेऽम्भसि[२] ॥७॥
वासुदेवस्तुतिं कृत्वा दर्शने त्वां नमाम्यहम् इत्युक्त्वा च नमेद् भूयो गणेशं सर्वकामदम् ॥८॥
ततो वटेश्वरं गच्छेत् प्रार्थयेत्परमेश्वरम् । वटेश्वर नमस्तेऽस्तु नमस्ते वृषभध्वज ॥९॥
स्वयंभुवे नमस्तुभ्यं सर्वपापं प्रमोचय । मङ्गलां प्रार्थयेद्धीमान्सर्वकल्याणदायिनीम् ॥१०॥
नमस्ते मङ्गले देवि सर्वमङ्गलकारिणि । विष्णुशक्तौ नमस्तेऽस्तु वटमूलनिवासिनि ॥११॥
नीलाचलपतेर्विष्णोर्दर्शनं देहि लालसम् । अनुकम्पय[३] मां देवि नमस्तुभ्यं सुरेश्वरि ॥१२॥
स्तुत्वेत्थं[४] मङ्गलां देवीं प्रणमेद् भक्तितोनरः वटं प्रदक्षिणीकृत्य क्षेत्रपालान्तिकं व्रजेत् ॥१३॥
क्षेत्रपाल नमस्तेऽस्तु सर्वपापं विनाशय । क्षेत्रवासं सदा देहि त्वमश्वारोहणप्रिय[५] ॥१४॥
इति स्तुत्वा नमेद् भूयो श्रीकण्ठ क्षेत्रपालकम् । नरसिंहस्थलं गत्वा प्रार्थयेत्तदनन्तरम् ॥१५॥
उग्ररूप नमस्तेऽस्तु शङ्खचक्रगदाधर । हिरण्यकशिपोर्वक्षो दारुणोरुनखोत्कर ॥१६॥
चन्द्रसूर्य्योग्निमन्त्रेण सर्वपापविनाशकृत् । मुक्तिप्रद नमस्तुभ्यं पापं संहर[६] मे प्रभो ॥१७॥
प्रार्थयित्वा नृपश्रेष्ठ नरसिंहं नमेद् बुधः । विमलं[७] विमलास्थानं गत्वा तां प्रार्थयेत्तदा ॥१८॥
दुर्गे देवि नमस्तुभ्यं विष्णुभक्तिप्रदायिनि । विमले निर्मलधियं[८] देहि सर्वप्रदेऽनघे ॥१९॥
त्वं लक्ष्मीस्त्वं च सावित्री त्वं हि देवि सरस्वती सर्वरूपे नमस्तुभ्यं सर्वपापप्रणाशिनि ॥२०॥
चतुर्वर्गप्रदे विष्णोर्वल्लभे त्राहि[९] मां शुभे । इति प्रार्थनया भूप प्रणमेद् विमलां नरः ॥२१॥
पातालेश्वर देवेश नीलकण्ठ वृषध्वज । दीनबन्धोकृपासिन्धो त्राहि मां भवसागरात् ॥२२॥
स्तुत्वा[१०] नत्वा[११] नृपश्रेष्ठ पातालेशं[१२] नमेद् बुधः ईशानेश धराधीश नन्दनानन्दवर्द्धन ॥२३॥
त्रिलोचन नमस्तेऽस्तु त्राहि मृत्युञ्जय प्रभो । इति स्तुत्वा नमस्कुर्य्यात्तमीशानेशमीश्वरम् ॥२४॥
वैनतेय महाबाहो विष्णोर्वाहनसारभृत[१३] । पक्षिराज नमस्तेऽस्तु विष्णुभक्तिं प्रयच्छ मे ॥२५॥
अनया परया स्तुत्या स्तुत्वा तमरुणानुजम् प्रणिपत्य मुहुर्भूमौ द्वारपालान्तिकं व्रजेत्[१४] ॥२६॥
जय त्वं विष्णुभक्तोऽसि विजय त्वं हरेःप्रियः विष्णोः स्वरूपतां धृत्वा यदासाते[१५] च वां[१६] भजे ॥२७॥
इत्थं स्तुत्वा द्वारपालौ प्रणमेन्नृपसत्तम । प्रासादान्तः स्थलं प्राप्य पश्येद् वै सुरसत्तमान् ॥२८॥
स्तुत्या परमया भक्त्या भक्तभीतिभिदे[१७] भुवि नमस्ते रेवतीकान्त रोहिणीनन्दन प्रभो . ॥२९॥
सप्तोरगफणाविष्टशीर्षाय च नमो नमः । कुन्देन्दुशङ्खधवलचलत्कुण्डलमण्डितः ॥३०॥

---

୧ । ଦୂରକରେ । ୨ । ଜଳରେ । ୩ । ଦୟାକର । ଏହିପରି ସ୍ତୁତିପରେ । ୫ । ଅଶ୍ୱ ଆରୋହଣ ପ୍ରିୟ । ୬ । ସ୍ମରଣ କର । ୭ । ନିର୍ମଳ ବା ପବିତ୍ର । ୮ । ଶୁଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧି । ୧୦ । ସ୍ତୁତି କରି । ୧୧ । ନମସ୍କାର କରି । ୧୨ । ପାତାଳେଶ୍ୱରଙ୍କୁ । ୧୩ । ବିଷ୍ଣୁ ରଥ ଗରୁଡ଼ । ୧୪ । ଯିବ । ୧୫ । ଦ୍ୱାରପାଳଙ୍କଠାରେ ଥାଇ । ୧୬ । ଭୂମିବୁଦ୍ଧି କରି । ୧୭ । ଭକ୍ତ ସୁଲଭ ଭୟହାରୀର ଠାରେ ।

कादम्वर्य्यारुण[१]श्रीमन्नेत्रपद्मजमार्त्तिहन् । हलायुध नमस्तेऽस्तु नमस्ते भक्तवत्सल ॥३१॥
नमस्तेऽस्तु रमाकान्त करुणावरुणालय[२] । नीलजीमूतसंकाश नीलाचलपते प्रभो ।३२॥
नीलाम्वरानुज श्रीमन्नीलपङ्कजलोचन । दीनबन्धो कृपासिन्धोदीनं मां भवसागरात् ॥३३॥
पद्माकारे[३] नमस्तुभ्यं नमस्ते परमेश्वरि । सृष्टिस्थितिविनाशानां हेतुस्त्वं जगदम्बिके ।३४॥
सुदर्शन नमस्तुभ्यं कोटिसूर्य्यसमद्युते । वासुदेव-कराम्भोजस्थितस्त्वं त्राहि मां भवात्[४]··· ।३५॥
हे श्रीमाधव देवेश शङ्खरूप नमोऽस्तुते । संसारसागरमग्नं मामुद्धर जगद्गुरो ॥३६॥
त्राहि मां कमले लक्ष्मी विष्णोर्वक्षस्थलस्थिते दारिद्र्यानलसंतप्तं कटाक्षामृतसेचनात् ।।३७॥
विश्वधात्रि नमस्तुभ्यं गदारूपे हरिप्रिये । हर मे पापनिचयं[५]सर्वशर्मप्रदायिनि[६] ॥३८॥
ततः परमया भक्त्या जगदीशं सुरेश्वरम् । एकरूपतया तावन्मनसा तं प्रपूजयेत् ॥३९॥

पद्मं चाष्टदलं सुवर्णघटितं नानामणिप्रस्फुर-
त्कान्तिश्रेणीमनोहरं स्फुटतरं धात्रा[७]स्वयं निर्मितम् ।
नित्यं चासनमादरान्मुनिगणैर्भक्त्यापि संचिन्तितं
पद्मेश स्फुटपद्मलोचन हृदा दत्तं त्वमङ्गीकुरु ॥४०॥

स्वागताय जगदीश पेशलं पुष्पषट्कममलं[८]मयार्पितम्
तद्गृहाण करुणानिधे प्रभो यन्मधुना परिरञ्जितं स्वकम्[९] ॥४१॥

श्यामाकादियुतं[१०]मतं मतिमतां स्फीतं सुशीलं हृदा
दत्तं पाद्यमिदं गृहाण च मया भक्त्या सुधासन्निभम् ।
अर्घ्यं तावदिदं यवादिसहितं दत्तं मया चेतसा
वारंवारमनन्त केशव हरेलक्ष्मीपते स्वीकुरु ॥४२॥

लवङ्गजातीफलकादियुक्तं गृहाण देवाचमनीयमेतत् ।
दत्तं हृदा तुभ्यमनन्तशर्मप्रदं मया तत्परया च भक्त्या ।४३॥

दध्यादिद्रवसंयुक्तं मधुपर्कं मनोरमम् । मनसा तरसा दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥४४॥
पुनराचमनीयं ते पूर्ववन्मनसार्पितम् । गृहाण जगतां नाथ पाथोरुहनिभेक्षण[११] ॥४५॥

---

१ । ଶାଦମ୍ବୃକ୍ଷ ପାନରେ ଅରୁଣ । २ । କରୁଣା ସାଗର । ३ । ପଦ୍ମରୂପିଣୀ । ४ । ସଂସାରରୁ । ५ । ସମସ୍ତ ପାପ । ६ । ସମସ୍ତ ସୁଖଦାତ୍ରୀ । ७ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା । ८ । ନଅଟି ଅମ୍ଳାନ ପଦ୍ମ । ९ । ସୁଗନ୍ଧରେ । १० । ଏକତ୍ରକାର ଶସ୍ୟ । ११ । ପଙ୍କଜ ଲୋଚନ ।

गङ्गादितीर्थवरनिहृतनीर पूर्णैर्लक्ष्मीपतेः कनककुम्भचयैर्मनोज्ञैः ।
कर्पूरकुङ्कुमलसन्मृगनाभिगन्धव्यामिश्रितैश्च मनसा स्नपनं करोमि ॥४६॥

चञ्चच्चण्डकरस्फुरद्द्युतिहरं रम्यं मनोज्ञं प्रियं
प्रोतं पूततरं महासुखकरं सूक्ष्मं त्वमङ्गीकुरु ।
नानाभूषणसंचयं सविनयं धात्रा स्वयं निर्मितं
चित्तेनैव मयार्पितं त्वमधुना स्वीकुर्वजर[१]श्रीपते ॥४७॥

यज्ञोपवीतेन समं मुरारे- दिव्योत्तरीयं मनसार्पितं य[ा]
गृहाण तच्चारुतरं नवीनं हे दीनबन्धो भव सानुकम्पः' ॥४८॥

सुगन्धमानन्दभरेण दत्तं चित्तेन मे माधव देव देव ।
अङ्गीकुरु त्वं कृपया मुरारे संसारसारं वरसौरभश्रीः ॥४९॥

मल्लीचम्पकजातीका सुतुलसी पुन्नाग सत्केतकी
कुन्दाद्युत्तमपुष्पजालरचिता मालातुला मञ्जुला ।
कर्पूरागुरुवासिता मधुरिपो चित्तेन भक्त्या मया
दत्ता संप्रति गृह्यतां नवघनश्यामाभिरामाकृते ॥५०॥

गन्धव्याप्तदिगन्तरोऽतिमधुरो यो योगनिद्राहरो
दत्तो मे मनसा महासुखकरो धूपोऽधुना गृह्यताम् ।
दिक् संख्याकलिताङ्गचूपवसुसंयुक्तो मुरारे तथा
दीपोऽयं नवगोघृतोत्करलसद्वर्त्या स्फुरद् गृह्यताम् ॥५१॥

चञ्चद्गव्यघृतेन पाचिततरं सारंमहासुन्दरं
नानापूपभरं सदा सुखकरं स्फीतं तथान्नं बहु ।
नानाव्यञ्जनसंयुतं बहुवणिक्द्रव्यैः परं रञ्जितं
हे लक्ष्मीश विशेषतोषजनकं दत्तं हृदा गृह्यताम् ॥५२॥

पुनराचमनीयमादरान्मधुरानाथ मया हृदार्पितम् ।
मुखशुद्धिकरं गृहाण भो अपराधं विविधं क्षमस्वमे ॥५३॥

---

१ । ଓଁ ଥଜ,ଧୂପାର ଦର । १ । ଦହ୍ୟାଲ୍ କୁଥ ।

जतिफलादि सहितं सुहितं हतारे[१] ताम्बूलजालमतुलं विमलं मनोज्ञम् ।
आनन्दवृन्दजनकं मनसार्पितं मे पूतं[१] गृहाण नवनीरदसुन्दर त्वम् ॥५४॥

छत्रचामरभरोत्तमवीणा यन्त्रवाद्यमधुरी प्रमुखाढ्यम् ।
गीतनृत्यरचनं मनसा यत् कल्पतां सुखयतां नृहरे त्वाम् ॥५५॥

ब्रह्मोवाच

एवंरूपेण राजेन्द्र श्रीपतेर्मनसार्च्चनम् । कृत्वा प्रदक्षिणं कुर्य्याच्चतुर्वारं शनैः शनैः ॥५६॥
स्तूयात्पुरुषसूक्तेन पुरुषः पुरुषोत्तमम् । आसन्नप्रसवानारी कक्षहस्त शिरोघटा ॥५७॥
यथागच्छेत तथा विष्णो व्रजेत्तस्य प्रदक्षिणे । हृद्देशे हस्तयुगलं पुटीकृतं विशांपते ॥५८॥
कुर्य्यात् प्रदक्षिणं विष्णोर्नकुर्य्याद्‌बाहुकम्पनम्[३] । भुजयोश्चालनंचैव निष्फलं स्यात् प्रदक्षिणम् ॥५९॥
इत्थं यः कुरुते मर्त्त्यः प्रदक्षिणमिदं हरेः । पदे पदेऽश्वमेधानां फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥६०॥
अभ्यन्तरे यदा कर्त्तुमसमर्थो भवेन्नरः । द्वितीयावरणे कृत्वा तत्फलं लभते ध्रुवम् ॥६१॥
दण्डवत् प्रणमेन्मर्त्त्यो वारंवारं नृपोत्तम । कृतकृत्यस्तदा भूयो विष्णोस्तस्य निरीक्षणात् ॥६२॥
सूतके मृतकेचैव यदा विष्णुं विलोकयेत् । विष्णुद्रोही भवेन्नूनं सुकृतं तस्य नश्यति ॥६३॥
यदा स्यात्कृतसंकल्पो विष्णोर्दर्शनकर्मणि । द्वितीयावरणं सप्तप्रदक्षिणमयं[४] चरेत् ॥६४॥
प्रदक्षिणे ततो भूप तत्फलं लभते च सः । कदाचिद्दुर्जनो लोको महाविष्णुं स्पृशेद्यदि ॥६५॥
सूतके मृतके चैव महास्नानं समाचरेत् । वृद्धविधितया कृत्वा महास्नानं समाचरेत् ॥६६॥
सर्वाङ्गे लेपयेद्दिव्यं चन्दनं चारुसौरभम् । शीतलद्रव्यरवैद्यं वहिष्कृत्वा[५] नृपोत्तम ॥६७॥
सचेलं स्नानमाचार्य्यस्तदा कुर्य्यादुदारधीः महास्नानं हरेः कार्य्यमन्यथा नारकी[६] भवेत् ॥६८॥
सूतके मृतके पाकशालायां चेद्विशेन्नरः । पाकशालान्तरस्थायि द्रव्यं सर्वं वहिःक्षिपेत् ॥६९॥
पाकशाला च धौतव्या बैष्णवाग्निं पुनश्चरेत् । पुनः पाकं समाचर्य्य केशवाय निवेदयेत् ॥७०॥
सूतके मृतके मर्त्त्यः स्पृशेद्‌द्रव्यं हरेर्यदा । कदाचिद्‌द्रव्यंहरये न देयं तच्च भूपते ॥७१॥
अन्यथा तु भवेद्राजा विष्णुद्रोही न संशयः । रक्षो ग्राह्या च सा पूजा विफला जायते ध्रुवम् ॥७२॥
ये पश्यन्ति जनार्दनं क्षितितले नीलाचलेशं विभुं
तेन श्रीकमलोद्भवेन विधिना चोक्तेन भक्ताः मुहुः ।

---

୧ । ଗଣ୍ଡୂଜାଲକାୟ । ୨ । ଶୁଦ୍ଧ ଓ ପବିତ୍ର । ୩ । ହାତ ହଲେଇ ପ୍ରଣାମ କରିବା ଅନୁଚିତ । ୪ । ତ୍ରିଗୁଣ ଧାତୁର ମଧ୍ୟରେ ସାତଥର ଭ୍ରମଣ କରିବେ । ୫ । ବାହାର କରି । ୬ । ପାପୀ ।

ते मर्त्याः सुखमत्रपुत्रनिकरैः सार्द्धं बुभुज्याखिलं
देहान्ते पदमच्युतस्य सहसा गच्छन्ति देवेप्सितम्[१] ॥७३॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये दर्शनविधिर्नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

एकत्रिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

दर्शनान्ते ततो गच्छेत् श्वेतगङ्गां शुभोदयाम्[२] । प्रार्थया परया भक्त्या सर्वपापोशान्तये[३] ॥१॥
गङ्गे देवि जगद्धात्रि नमस्ते विष्णुवल्लभे । दक्षपार्श्वस्थिते मातः मज्जयामि[४] तवाम्भसि[५] ॥२॥
पापं नाशय मे नित्ये देववन्द्येऽनघे शुभे । प्रार्थयित्वेति तां गङ्गां नत्वा[६] चैव मुहुर्मुहुः ॥३॥
स्नानं च विधिवत्कुर्य्यान्माधवौ तौ विलोकयेत् श्वेतमत्स्यकनामानौ[७] पश्यतां सर्वकामदौ[८] ॥४॥
श्वेतमाधव देवेशं पश्यतां मुक्तिदायकम् । पापान्धकारसूर्य्यस्त्वं पापं नाशय मे प्रभो ॥५॥
मत्स्यमाधवभावेन मुक्तिदस्त्वं सदानघ । विष्णोर्द्दक्षिणपार्श्वस्थ पापं नाशय मेऽधुना ॥६॥
इत्येवं प्रार्थनामुक्त्वा[९] पश्येत्तौ माधवौ नरः । कृतकृत्यो भवेत्तावत्तयोः दर्शनतो नृप ॥७॥
उग्रसेनस्थलं गत्वा प्रार्थयेदतिभक्तितः । उग्रसेन महावाहो भवान् राक्षसनाशक ॥८॥
क्षेत्रस्थानां जनानां च दण्डदोऽस्यपराधतः[१०] आज्ञया जगदीशस्य[११] दण्डदो ह्यपराधिनाम् ॥९॥
आज्ञापय महावीर समुद्रस्नानहेतवे । हनुमन्तं ततो दृष्ट्वा चिरजीविन[१२]मव्ययम् ॥१०॥
रामप्रिय नमस्तेस्तु नमस्ते पवनात्मज । पापं हर कपिश्रेष्ठ दुर्वृत्तासुरनाशक ॥११॥
एवं स्तुतिं च कृत्वा वै तीर्थराजान्तिकं व्रजेत् दण्डवत् प्रणमेत्[१३] सप्तवारं वारिधिमव्ययम्[१४] ॥१२॥
संकल्पं विधिवत्कुर्य्याद्दुरितक्षयपूर्वकम् । नीलाचलपतेर्विष्णोः प्रीत्यर्थ्यं नृपसत्तम ॥१३॥
वालुकावेदिकां कृत्वा चतुरस्रं सुशोभनाम् । तत्रचक्रं विधायाथ तन्मध्ये जगदीश्वरम् ॥१४॥
सप्तधा मूर्त्तिमत्रैव चैकमूर्त्तिं विभावयेम्[१५] । उपचारैः षोडशभिर्मनसा पूजयेद् द्विजः ॥१५॥
अथवा पञ्चभिस्तावदुपचारैर्हरिं यजेत् । दशदिक्षु[१७] यजेत्तावद् गोविन्दादीन् परंतप ॥१६॥

१। ଦେବଗଣ ଅଭିଳଷିତ। ୨। ମଙ୍ଗଳଦାୟିନୀ। ୩। ସମସ୍ତ ଅପରାଧ ମାର୍ଜନା ପାଇଁ। ୪। ସ୍ନାନ କରୁଛି। ୫। ତୁମ୍ଭ ଜଳରେ। ୬। ନମସ୍କାର କରି। ୭। ଶ୍ୱେତମାଧବ ଓ ମତ୍ସ୍ୟମାଧବ ଦୁହିଁଙ୍କୁ। ୮। ସମସ୍ତ ଅଭୀଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧକର। ୯। ଏହାକହି। ୧୦। କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ଅପରାଧୀମାନଙ୍କର ଦଣ୍ଡଦାୟକ। ୧୧। ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଦେଶରେ। ୧୨। ଅମର। ୧୩। ପ୍ରଣାମ କରିବେ। ୧୪। ସମୁଦ୍ର। ୧୫। ସୁନ୍ଦର ବେଦୀଟିଏ ବାଲିର ତିଆରି କରି। ୧୬। ଏକ ମୂର୍ତ୍ତି-ଭାବେ ଚିନ୍ତା କରି। ୧୭। ଦଶଦିଗରେ।

आज्ञापय महाबाहो शङ्खचक्रगदाब्जधृक् । समुद्रे स्नातुकामं[१] मां नीलाचलपते प्रभो ॥१७॥
प्रार्थयित्त्वा तदा विष्णुं नमस्कुर्य्यात्पुनः पुनः समुद्रं तं नमस्कृत्यप्रार्थयेदतिभक्तितः ॥१८॥
तीर्थराज नमस्तेऽस्तु नमस्ते सरितां पते[२] । त्वद्दर्शनं भवेत् पुण्यं स्पर्शनं पापनाशनम् ॥१९॥
त्वयि स्नानाद्भवेन्मुक्तिस्तस्त्वां वन्देऽपि नित्यशः इदानीं[३] त्वज्जले सिन्धो करोमि स्नानमुत्तमम् ॥२०॥
यथोक्तफलदो भूत्वा पापं नाशय मे बहु । इत्युक्त्वा परमप्रीतस्त्रिवारं स्नानमाचरेत् ॥२१॥
तीर्थराजं नमस्कृत्वा ततश्च तर्पणादिकम् । कृत्वाथ पूर्ववत् पूजां मनसा[४] तरसा[५]चरेत्[६] ॥२२॥
पूर्ववत् स्तवमाचर्य्य विष्णोस्तस्य परात्मन । लोकेश्वरं ततो गच्छेत्प्रार्थयेद्भक्तितो द्विजः ॥२३॥
गङ्गाधर नमस्तेऽस्तु लोकनाथ महेश्वर । सर्वव्याधिविनाशाय पार्वतीपतये नमः ॥२४॥
नमामि त्वां महाबाहो पापं तापं च नाशय । इत्युक्त्वा परया भक्त्या लोकनाथं नमेद्बुधः ॥२५॥
कुष्ठव्याधिसमायुक्त पश्येद्वपं शिवं च यः । कुष्ठव्याधिविनिर्मुक्तः कामवत्सुन्दरे[७] भवेत् ॥२६॥
ततो गत्वा मङ्गलायाः समीपं प्रार्थयेच्चताम् । दुर्गे देवि नमस्तुभ्यं मङ्गले मङ्गलप्रदे ॥२७॥
पापं नाशय मे क्षिप्रं सर्वदैत्य विनाशिनि । शङ्खपृष्ठस्थिते मातःक्षेत्रस्य हितकारिणि ॥२८॥
धनं धान्यं सदारोग्यं पुत्रं पौत्रं च देहि मे । इति स्तुत्वा महीनाथ प्रणमेन्मङ्गलां शुभाम् ॥२९॥
आलम्वां दक्षिणे कृत्वा इन्द्रद्युम्नसरो व्रजेत् । संकल्पं च पुरः कृत्वा प्राथयेत्तीर्थमुत्तमम् ॥३०॥
इन्द्रद्युम्न नमस्तुभ्यं नमस्तेऽमृतदायक[८] । पापं नाशय मे क्षिप्रं मज्जतो हयमेधज[९] ॥३१॥
इत्युक्त्वा तज्जले स्नात्वा तर्पणादिक माचरेत् ततो विल्वेश्वरं गत्वा प्राथयेदवनीश्वर ॥३२॥
महादेव नमस्तेऽस्तु नमस्ते शङ्कर प्रभो । विल्वेश्वर नमस्तुभ्यं दुर्गेश वरदो भव ॥३३॥
वृषध्वज नमस्तेऽस्तु सर्वकामफलप्रद । पापजालहरः श्रीमान् चतुर्वर्गफलप्रद ॥३४॥
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्ते राक्षसान्तक । नीलकण्ठ नमस्तेऽस्तु महारुद्र नमोऽस्तुते ॥३५॥
शिव सर्वेश देवेश नगेश स्मरसूदन । लिङ्गरूपी शिवस्तं त्वं हि क्षेत्रस्याधिपते प्रभो ॥३६॥
त्रिपुरारे नमस्तुभ्यं मृत्युञ्जय नमोऽस्तु ते । दिव्यैर्विंशति संख्यातैर्नामभिर्नृपसत्तम ॥३७॥
विल्वेश्वरं नमस्कुर्य्यात्तीर्थराजजले पुनः । चक्रतीर्थं परं स्नानं कुर्य्याद्वै विधिना द्विज ॥३८॥
ततो गच्छेद्दिशां नाथ[१०]यमेशनिकटं पुनः । प्रार्थयेत्परमप्रीत्वा मम क्लेशोपशान्तये ॥३९॥
यमेश्वर नमस्तेऽस्तु पापंमे हर संहर । स्तुत्वा नत्वा यमेशं तं चामुण्डासन्निधिं व्रजेत् ॥४०॥
चामुण्डे चण्डिके दुर्गे महापाप विनाशिनि । शिवे शिवप्रिये गौरि त्राहि मां दुःखसागरात् ॥४१॥

१। ସ୍ନାନ ପାଇଁ ଇଚ୍ଛୁକ। ୨। ସମୁଦ୍ର। ୩। ବର୍ତ୍ତମାନ। ୪। ମନେ ମନେ। ୫। ଶୀଘ୍ର। ୬। କରିବେ।
୭। କନ୍ଦର୍ପ ସୁନ୍ଦର। ୮। ମୁକ୍ତିପ୍ରଦ। ୯। ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞରୁ ଜାତ। ୧୦। ଦିଗ ଅଧିପତି।

इत्युक्त्वा नृपशार्दूल प्रणमेत् सिंहवाहिनीम्। कपालमोचनं श्रीमन् दक्षयज्ञविनाशन ॥४२॥
मणिकर्णितटस्थाय[1] नमस्तुभ्यं महेश्वर । अनया परया भक्त्या नमस्कुर्य्यात्तमीश्वरम् ॥४३॥
तृतीयावरणं राजन्प्रासादस्य महत्तरम् । ततः प्रदक्षिणीकृत्य पश्येत् श्रीजगदीश्वरम् ॥४४॥
पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा दण्डवत् प्रणतिं तथा । स्तुत्वा परमया भक्त्या ततो निजगृहं व्रजेत् ॥४५॥
निराहारो[2] जितक्रोधो[3] जितनिद्रो[4] निशां नयेत् एवं प्रदक्षिणं कुर्य्यात् क्षेत्रस्य पञ्चमी दिने ॥४६॥
ततः षष्ठीदिने प्रातः कृतनित्यक्रियः शुचिः । देवार्च्चनादिकं कृत्वा यथाशक्ति द्विजन्मने ॥४७॥
भोज्यं[5] दद्यान्निजैः सार्द्धं कुर्य्यात्पारणमुत्तमम् एवं यः कुरुते भूप क्षेत्रभ्रमणमादरात् ॥४८॥
पृथिव्याः शतवारेण भ्रमणात् फलमालभेत् । देहान्ते विष्णुभवनं सगच्छेत् सुरदुर्लभम् ॥४९॥
ततोऽष्टमीदिने प्रातः पूजानन्तरतो नृप । महास्नानं विधिं कुर्य्याद्विष्णोस्तस्य कृपानिधेः ॥५०॥
सर्वाङ्गे चन्दनं दत्वा नव्यवस्त्रार्पणं चरेत्। पुष्पालङ्कार निचयैर्भूषयेत्कमलेक्षणम् ॥५१॥
देवतानां पुरोदेशे कलशान् स्थापयेन्नृप । आचार्य्या रचयेयुस्ते वरुणार्च्चनमुत्तमम् ॥५२॥
ततो मध्याह्नपूजा सा कर्त्तव्या च यथाविधि मूलकव्यञ्जनादीनि शाकानि व्यञ्जनानि च ॥५३॥
नानापूप समूहं च शिताज्यादिकजर्जरम् । अन्नं चारुतरं पूर्ण्णं दद्यान्नैवेद्यमीदृशम् ॥५४॥
दद्यान्मध्याह्न पूजायां सुखार्थं कमलापते । ततोऽर्च्चकश्च ब्रह्मा च सोऽग्निशर्मा च भक्तितः ॥५५॥
मङ्गलारोपणं ते वै कुर्य्युःसुः प्रीतये हरेः । वन्दापयेयुः क्रमतो विष्णुं नीलाचलेश्वरम् ॥५६॥
एतदुत्सवमानन्दाद्यः कुर्य्यान्नृपसत्तम । पश्येद्वा परया भक्त्या मुक्तः स्यात्पापवृन्दतः[6] ॥५७॥
अन्ते विष्णुपुरं गच्छेत्सर्वशर्मप्रदं परम् । अस्मिन् मासि शुभे लग्ने सुमुहूर्त्ते शुभे दिने ॥५८॥
दद्यान्नवान्नमतुलं[7] हरये विविधं बहु । नानापूपसमायुक्तं व्यञ्जनावलिसंयुतम् ॥५९॥
मुद्गानि नूतनद्रव्यव्यञ्जनैश्चित्तरञ्जनैः । परमान्नयुतं[8] तद्वद्दद्यान्मुरभिदे मुदा ॥६०॥
दत्वा वन्दापनां कुर्य्याद्विष्णु प्रीणनहेतवे[10] कृष्णायां च चतुर्द्दश्यां तृतीयार्च्चावसानतः ॥६१॥
देवाग्रे रचयेद्वृक्षं तण्डुलैर्नृपसत्तम । तन्मध्ये गोघृतैः पूर्ण्णानष्टाविंशतिसंख्यकान्[11] ॥६२॥
त्रिपंक्तिकतया दीपान् स्थापयेदतिभक्तितः । नव चात्र बलस्यार्थं सुभद्रार्थं तथा नव ॥६३॥
दश चाम्बुजनेत्रार्थमन्तः कर्पूरवर्त्तिकाम् । स्थापयित्वा सदाहं च कृत्वा दीपांस्तु भूपते ॥६४॥
संस्कुर्य्यात् प्रार्थयेद्देवान् प्रगृह्यकुसुमाञ्जलिम्। नमस्ते देवदेवेश जगतां पतये नमः ॥६५॥
समर्पयामि दीपांस्त्वं गृहाण परमेश्वर । बलभद्र नमस्तेऽस्तु फणाविकटमस्तक ॥६६॥

१। ମଣିକର୍ଣ୍ଣିକାତୀରବର୍ତ୍ତୀ। ୨। ଉପବାସ ରହି। ୩। ଶାନ୍ତଭାବେ। ୪। ଉଜାଗର ରହି। ୫। ଭୋଜନଦ୍ରବ୍ୟ
୬। ମୂଳା ତରକାରି। ୭। ପାପସମୂହରୁ। ୮। ନୂଆ ଅନ୍ନ। ୯। ଉତ୍ତମ ଅନ୍ନ। ୧୦। ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରୀତି ପାଇଁ।
୧୧। ଅଠେଇଶଟି।

तापत्रयहर श्रीमन् रेवतीपतये नमः । मया दत्ता प्रभो दीपा दीप्यमाना प्रगृह्यताम् ॥६७॥
देवि भद्रे नमस्तुभ्यं नमस्ते जगदम्बिके । अङ्गीकुरु कुरङ्गाक्षि दत्तान् दीपान्मयाधुना ॥६८॥
इति संप्रार्थ्य राजेन्द्र तद्दीपार्पणमाचरेत्[१] । अग्निशर्मार्च्चको ब्रह्मा क्रमाद्वन्दापयेच्च तान् ॥६९॥
एकादशीवदाचार्य्याः कुर्य्युर्नीराजनं मुदा । प्रासादं भ्रामयित्वा तु दर्शयेयुश्च चक्रिणम् ॥७०॥
प्रासादमूलतस्तावदाशिषं दीपमण्डनम् । कुर्य्याद्दर्शदिने[२] कुर्य्याद्देवं च प्रतिपत्तिथौ[३] ॥८१॥
तस्यां प्रतिपदि श्रीमन्तिथौ चैवातिथिप्रिय । प्रत्यर्च्चां चरमां पृथ्वीमाज्ञामालामभिन्यसेत् ।७२॥
जगन्नाथ नमस्तेऽस्तु नीलरत्नाकर प्रभो । जगद्धिताय देवाय नमस्तुभ्य नरेश्वर ।७३॥
आज्ञापय महाबाहो प्रतिमा शुभदर्शनाः । दीपोत्सवाय जगतां हिताय कमलापते ।७४॥
इति स्तुत्वा जगन्नाथं दद्याद्राज्ञस्रजं[४] पुनः प्रतिमास्ताः समानीय देवाग्रे कुत्रचिन्न्यसेत् ॥७५॥
दीपोत्सर्गं ततः कुर्य्यादाचार्य्याः पृथिवीपते आशीर्वादं परं कुर्य्यात्तदा वैदिकमन्त्रतः ॥७६॥
गीतनृत्यमहाव द्याद्युत्सवैस्ताः समानयेत् । मरीचान्तिकमेत्यात्र[५] यजेत्पञ्चोपचारतः ॥७७॥
दीपार्पणं ततः कृत्वा भक्त्यावन्दापनां चरेत् स्वस्थाने स्थापयेत्तस्मात् प्रतिमास्ताः परंतप ॥७८॥
शुक्लायामथ पञ्चम्यां चतुर्थ्यर्च्चा वसानतः । चतुर्विंशतिभिर्देवमुपचारैस्तु पूजयेत् ॥७९॥
महास्नानं ततःतकुर्य्याद्विधिना गन्धलेपनं रचयेद्देवदेवस्य परिधानोत्तरीयके[६] ॥८०॥
देवाग्रे पूर्ववत्कुर्य्यादष्टपूर्णाम्बुजत्रयम् । तेषु वंशानि[७] पात्राणि वस्त्रै राच्छादितानि च ॥८१॥
तेषु शुक्लं च रक्तं च कृष्णं च वसनं नृप । शिरसे जगदीशस्य कर्त्तव्यमतियत्नतः ॥८२॥
देवाङ्गावरणार्थं वै शुक्लं चीनं[८] विचित्रितम् । एवं रूपेण राजेन्द्र सप्त सप्त चरेत्पृथक् ॥८३॥
एकविंशतिसंख्यानि वसनानि नवानि च । तेषु पात्रेषु संरक्षेत्सुदर्शनकृते पुनः ॥८४॥
चित्रं वस्त्रं च संरक्ष्य माधवार्थं तथैव च । लक्ष्मीकृतेऽंशुकं चित्तं विश्वधात्र्यै तथान्यसेत् ॥८५॥
इन्द्रघोषमनुं जप्त्वा रक्षेद् वस्त्राणि भाजने । वितास्त्वेति मन्त्रेण वस्त्राण्याच्छादयेत्पुनः[९] ॥८६॥
तद्रक्षणाय मनसा चक्रं तत्र विचिन्तयेत् । नृसिंहमन्त्रराजेन वस्त्रं स्पृष्ट्वाष्टधा जपेत् ।८७॥
बलभद्रस्य भद्रायां स्वमन्त्रजपकृद् भवेत् । सर्वासु दिक्षु वस्त्राणां दिक्पालान् पूजयेत्तदा ॥८८॥
चतुर्दिक्षु पुनर्भूप गणेशं क्षेत्रपालकम् । महादेवं च दुर्गां च पूजयेदर्च्चकस्ततः ।८९॥
एवं कुर्य्यात्सुवस्त्राणामधिवासविधिं द्विजः । अन्नथा नहि वस्त्राणां शुद्धिः स्यान्नृपतीश्वर ।९०॥

१। ଦୀପସମର୍ପଣ କରିବେ। ୨। ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଦିନ ଦୀପ ଦେବେ। ୩। ପ୍ରତିପଦ ଦିନ ଦୀପଦେବେ। ୪। ଆମ୍ରମାଳା। ୫। ମଣ୍ଡପଙ୍କ ନେଇକରି ଆସି। ୬। ପରିଧାନ ଓ ଉତ୍ତରୀୟ ବସ୍ତ୍ର। ୭। ବାଉଁଶ। ୮। ସୂକ୍ଷ୍ମ। ୯। ବସ୍ତ୍ର ଆଚ୍ଛାଦନ କରିବେ। ୧୦। ଆଠଥର ଜପ କରିବେ।

ततः षष्ठीदिने प्रातः पूजानन्तरतो[१] हरेः । नव्यांशुकार्पणं कुर्य्यादभिभावसमन्वितः ॥६१॥
अधिवासित द्रव्याणि नवानि विविधानि च । अग्निशर्माचर्चको ब्रह्मा घण्टाद्युत्सवसंयुताः ॥६२॥
प्रासादं भ्रामयेयुस्ते त्रिवारं तां सुरानपि । तथैव भ्रामयित्वात्र देवाग्रे स्थापयेन्नृप ॥६३॥
आच्छादितांशुकं[२] तावत्बहिष्कृत्य[३] मुसंयतः । वीक्षणादिक संस्कारं कुर्य्यात्तत्र यथाविधि ॥६४॥
ततो वस्त्रं करे धृत्वा प्रार्थयेद्देवसत्तमान् । बलदेव नमस्तेऽस्तु रोहिणीनन्दन प्रभो ॥६५॥
आच्छादयामि वस्त्रैस्त्वामपराधंक्षमस्व मे । देव देव हृषीकेश जगदीश नमोऽस्तु ते ॥६६॥
क्षीरसागपमध्येऽपि नित्यं शेते च यः पुमान् निर्गुणो व्यापकः श्रीमानपरो यो निरञ्जनः ॥६७॥
तं देवं नीलशिखरे लोकानुग्रहकाम्यया । स्त्रीपुंनपुंसकतया[४] व्यक्तं[५] त्वां सप्तधा विभो ॥६८॥
स्थितमाच्छादयाम्यद्य वस्त्रैर्विष्णो नमोऽस्तु ते भद्रे देवि सुरेशानि सर्वभद्रप्रदायिनि ॥६६॥
वस्त्रैराच्छादयामि त्वां मङ्गलं देहि मे सदा । इति संप्रार्थ्य राजेन्द्र नवीनाम्बरसंचयैः ॥१००॥
सप्तधा मूर्त्तिमानन्दात् पृथगाच्छादयेत्तदा । मुखं बिना हरेः सर्वावयवाकृतिमाचरेत् ॥१०१॥
अलंकारैश्च माल्यैश्च भूषयेत्तदनन्तरम् । पूर्ववत्तं हरिं भूप भक्त्या वन्दापयेन्नरः ॥१०२॥
तथान्यदेवताभ्यश्च विप्रेभ्यो गुरवे तदा । दीनेभ्योऽभिनवं वस्त्रं दद्या ह्यावरणाय[६] वै ॥१०३॥
रवौ धनुस्थिते भूप सामान्ये प्रातरर्च्चने । नाना पूपानि रम्याणि दद्यादिष्टानि विष्णवे ॥१०४॥
एतत्प्रावरणोत्सवं[७] च कुरुते यो वा मुदा पश्यति
क्षिप्रं सर्वमनोरथं च लभते पुत्रप्रपौत्रैःसमम् ।
अन्ते विष्णुपुरंब्रजेत्स तु पुनस्तत्रैव लब्ध्वा परं
ज्ञानं मोक्षमनन्यलभ्यममरैस्तद्वाञ्छनीयं ब्रजेत् ।१०५।

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये प्रावरणोत्सवकथनं नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

---

१ । ପୂଜା ସରବା ପରେ । ୨ । ଆଚ୍ଛାଦନ ବସ୍ତ୍ରକୁ । ୩ । ବାହାର କରି । ୪ । ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁରୁଷ ଓ ନପୁଂଶକ ରୂପରେ
୫ । ପ୍ରକଟିତ । ୬ । ଘୋଡ଼ା ହେବାପାଇଁ । ୭ । ପ୍ରାବରଣ ଉତ୍ସବ ।

द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

पौषे मासि महीनाथ अमावास्या दिने पुनः । प्रातःकालान्तरस्यापि सङ्गे भक्त्याञ्चितोऽर्चकः ॥१॥
लाङ्गलीफलखण्डैश्च चूर्णैस्तण्डुलसम्भवैः । वर्त्तुलानि सुरम्याणि तानि पूपानि दापयेत् ॥२॥
पूजान्ते विष्णवे दद्याद्दिव्यांश्चुताङ्कुरानपि[1] वन्दापनां प्रकुर्वीत पूर्ववद्धरणीपते ॥३॥
अथ पुष्याभिषेकस्य कथयामि विधिं नृप । प्रासादस्यैशानकोणे मण्डपं रचयेच्छुभम् ॥४॥
चतुरस्रं चतुर्द्वारं वितानोत्तरमण्डितम् । पताकावलिभिर्व्याप्तमङ्कुरारोपणाय वै ॥५॥
एकादश्यां च शुक्लायां तृतीयार्च्चावसानतः । आचार्य्यः प्रथमं तत्र मण्डपे वरुणार्च्चनम् ॥६॥
कृत्वा ततोऽग्निशर्मा च कुर्य्यात्संकल्पमादरात् आचार्य्यवरणं कुर्य्याद् ब्रह्मावरणमेव च ॥७॥
आचार्य्यस्तु करे सूत्रं धृत्वा तन्मध्यतो न्यसेत् चतुरस्रतया कुर्य्यात्पूर्वं देशिकसत्तमः ॥८॥
तिर्य्यगूर्ध्वक्रमेणैव सप्त सप्त तु पातयेत् । चपुःकोष्ठ्यानुमानेन मध्येऽपि चतुरस्रकम् ॥९॥
तद्बाह्ये नृपतिश्रेष्ठ कुर्य्याद्द्वादशकोष्ठिकाः । चतुरस्रतया तासु परिधिं रचयेत् कृता ॥१०॥
चतुर्दिक्ष्वष्टकोष्ठीषु शालां कुर्य्यान्मनोरमाम् । चतुश्चतुर्षु कोष्ठेषु चतुःकोण परन्तप ॥११॥
चतुरस्रं प्रकुर्वीत ततो मध्ये च पूजकः । चतुःरस्रे लिखेत्पद्मं पूर्वोक्तलक्षणान्वितम् ॥१२॥
तद्बाह्ये परिधिं शुक्लां कुर्य्यादाचार्य्यसत्तमः शालायां पूर्वदेशस्य पीतवर्णं परिन्यसेत् ॥१३॥
दक्षिणे कृष्णवर्णं च पश्चिमे शुक्लकं तथा उत्तरे रक्तवर्णं च वह्निकोणे तथा वुधः ॥१४॥
चतुरस्रं परं कुर्य्याद्रक्तवर्णं महीपते । नैर्ऋतस्य च कोणस्य श्यामवर्णो विधियते ॥१५॥
कृष्णरक्तकसंयोगाद्धूम्रवर्णं मरुद्दिशि[3] । कुर्य्यादैशान्यकोणेऽपि शुक्लवर्णं महोदयम् ॥१६॥
तासु सर्वासु कोष्ठीषु धान्यैश्च परिपूरयेत् । त्रिविधं भाजनं कुर्य्यादङ्कुरार्पणकर्मणि ॥१७॥
पालिका घटिका तद्वच्छरावश्च[4] त्रिधा भवेत् कराङ्गुष्ठोन्नतियुगपालिका सुरदुर्ल्लभाम् ॥१८॥
अष्टाङ्गुलप्रमाणेन कण्ठः स्याच्च तदंघ्रिकः । उन्मत्तपुष्पवद्वक्रं कुर्य्याद्विस्तृतमादरात् ॥१९॥

୧। ଉତ୍ପୁତ ଘୃତର। ୨। ଆମ୍ରଚୂଳ। ୩। ବାୟୁକୋଣରେ। ୪। ଶରା।

विंशत्यङ्गुल्मानेन स्यादायामः[1] परन्तपः । घटिका पञ्चवक्त्रा[2] स्यादूर्द्ध्वभागे घटाकृत ॥२०॥
अधोभागे पालिकावद्द्वादशाङ्गुलतो मुखम् । चतुर्दिक्षु चतुर्वक्त्रं चतुरङ्गुलमानकम् ॥२१॥
विंशत्यङ्गुलमायामशोभिका घटिका भवेत् । द्वादशाङ्गुलविस्तीर्ण्णं शरावस्य मुखं भवेत् ॥२२॥
षाड़ङ्गुलप्रमाणोऽङ्घ्रिः पुष्पाकारं च रूपतः । उन्नतिः स्यात्पालिकावत् पालिका वैष्णवी मता ॥२३॥
ब्राह्मीयं घटिका ज्ञेया शरावश्चैव एवहि । विभाजनमिदं तात्देवतायत्ररूपभाक् ॥२४॥
चतुरस्रे च मध्येऽस्मिन् पूर्वशालापदे नृप । दक्षिणस्यां च शालायां पश्चिमायां घटांश्च तान् ॥२५॥
पूजकश्च न्यसेत्कोणे वह्नेर्वै नैऋर्तस्य च । पालिकाद्वयमारक्षेद्वायुकोणे तदुत्तरे ॥२६॥
शालायां च तथा रक्षेदीशानस्य च कोणतः । शरावं परिसन्न्यस्य तेषु पात्रेषु विष्टरम् ॥२७॥
एकैकं परिसंयोज्य करीष[3]वालुकां मुदम् । क्रमेण तेषु पात्रेषु पूरयेत्पुजकोत्तमः ॥२८॥
पृथ्वीवीजं समुच्चार्य्य दुग्धैर्वीजानि धौतयेत् शालिश्यामातिन्तिड़ी च मुद्गाशिम्वास्तथा तिला। ॥२९॥
सर्षपश्च कुलत्थश्च कङ्गु[4]कापास्तथैव च । एतानि दशबिजानि तपेत्पात्रेषु भूपते ॥३०॥
हरिद्रोदकमासिच्य[5] वस्त्रैराच्छादये त्पुनः । ततोऽग्रे समिधौ दिव्ययतिन्नाग्नो हुनेत्क्रमात् ॥३१॥
सोमसन्त्रेण राजेन्द्र हुनेदष्टोत्तरं वुधः । त्रिविधानां च पात्राणां दशदिक्षु वलिं तथा ॥३२॥
दिक्पालेभ्यो भूतगणान् रक्षपितृगणांस्तथा । नागान्नं च शिवं विष्णुं रजनीशं द्विजोत्तमः ॥३३॥
लाजाभिश्च तिलैस्तद्वद्धरिद्राभिश्च सक्तुभिः[6] अन्नं दद्यात्तदा शीघ्रं भूतेभ्यो लोकपालक ॥३४॥
पितृभ्यो भक्तितो दद्यात्तिलाश्च तण्डुलान्यपि । अधिसक्थु तथा लाजान्[7] वलित्वेन प्रकल्पितान् ॥३५॥
एतैर्द्रव्यैश्च पत्रैश्च नारिकेलोदकैः समम् । यमेभ्योऽपि वलिं दद्याद् ब्रह्मणे नृपसत्तम ॥३६॥
पद्माक्षतानि भो दद्यान्नागेभ्योः सक्थुपिष्टकम् दद्याच्छिद्राय[8] सापूपमन्नं च विष्णोवे तनः ॥३७॥
ऐक्षवान्नं[9] परमं दद्याद्भक्तिश्रद्धा समन्वितः एवं वलिक्रिया कार्य्या गीतनृत्यादिकं निशि ॥३८॥
कुर्य्यात्पञ्चदिनान्येवं त्रीणि वा परमादरात् । नेत्रोत्सवे गुण्ड़िचायां वलभद्रस्य जन्मनि ॥३९॥
अभिषेकोत्सवे राजन् देवप्रासादयोस्तथा । प्रतिष्ठायां च तत्कुर्य्यादङ्कुरार्पणमुत्तमम् ॥४०॥
न कुर्य्याच्चेदिदं कर्म सत्रं तन्निष्फलं भवेत् न प्रसन्नो भवेद्देकस्तेषु कर्मसु केशवः ॥४१॥
चतुर्द्दश्यां ततो विष्णोश्चतुर्थाच्चर्चावसानतः । देवाग्रेऽपि चतुःपङ्क्ति लिखेत्तण्डुलचूर्णकैः ॥४२॥
सौवर्णरौप्यकान् कुम्भा[10]नथवा ताम्रसम्भवान् निर्मलोदकसंपूर्णानष्टोत्तरशतांश्च तान् ॥४३॥
चन्दनागुरुकर्पूरैर्युतान् पंक्तिषु योजयेत् । पञ्चविंशतिसंख्यातान् त्रिषु पंक्तिषु योजयेत् ॥४४॥

---

୧ । ବିସ୍ତାର । ୨ । ପଞ୍ଚମୁଖ । ୩ । ଗୋବର । ୪ । ବାଲି । ୫ । ଧଳାପାଗାଡି ଚୁଞ୍ଚ । ୬ । ଛତୁ । ୭ । ଖଇ । ୮ । ଶିବଙ୍କୁ ଦେବେ । ୯ । ଆଖୁ ଓ ଅନ୍ନ । ୧୦ । କଳସ ।

सुदर्शनस्य पंक्त्या च द्वादश[१]प्रमितान्न्यसेत्। पंक्त्या पंक्त्या घृतैर्पूर्णान् ऋतु[२] संख्यान्न्यसेत्तथा४५
सुदर्शनस्य पंक्त्या वै घृतं पूर्णं पटत्रयम्। कृत्वा चेत्थं धटानां वा अष्टोत्तरशतं न्यसेत् ॥४६॥
द्वितानस्त्वेतिमन्त्रेण वाससासादयेत्पुनः[३]। गन्धद्वारेति मनुना गन्धं क्षिप्त्वा ततःपरम् ॥४७॥
श्रीश्चत इति पुष्पाणि क्षिपेदन्तः परंतप। कुम्भाधिवासनं कुर्य्यादेवं देवाग्रत पुनः ॥४८॥
सर्वतो भद्रनामानं मण्डलं विलिखेत् सुधीः। तत्र भद्रासने रक्षेन्मुकुरं[४] चारु निर्मलम् ॥४९॥
गन्धपुष्पैर्भूषयित्वा वाससा सादयेत्पुनः। रात्रौ जागरणं कुर्य्याद् गीतनृत्यादिभिःपरैः ॥५०॥
वीणामृदङ्गपटहैर्महोत्सवतया नृप। दण्डत्रयावशिष्टायां रजन्यां पूजकोत्तमैः ॥५१॥
नित्यां स्नानं तदा कार्य्यं हरेस्तस्य परात्मनः प्रातः पूजाद्वयं कार्य्यमेकदेव[५] नृपेश्वर ॥५२॥
अरुणोदये चाग्निकार्य्यं कुर्य्यात्तद्विधिना द्विज आचार्य्यः प्रथमं कुर्य्याद् वरुणस्याच्चर्चनं मुदा ॥५३॥
अग्निशर्माणमेवासौ संकल्पयति तत्त्वतः। आचार्य्यो विधिवत्कुर्य्यात्स्वस्तिवाचनकं पुनः ॥५४॥
आचार्य्यवरणं चैवं ब्रह्मावरणमेव च। अग्निशर्मा तथा कुर्य्यादाचार्य्यस्त्वग्निपूजनम् ॥५५॥
पञ्चोपचारविधिना कृत्वा होममथाचरेत्। प्रथमं संहुनेद्भूप चाघारस्य चतुष्टयम् ॥५६॥
पुण्याहवाचनं कृत्वा भूरादिकनवाहुतिम्। ब्रह्मविष्णुमहेशानां स्व स्व मन्त्रैश्च वैदिकैः ॥५७॥
कुर्य्याद्धोमं महीपाल भूरादिकनवाहुतिम्। अष्टोत्तरशतं तावज्जुहुयाच्च पृथक् पृथक् ॥५८॥
तदन्ते मन्त्रराजेन त्रिशतं जुहुयाद्द्विजः। ततः पूर्णाहुतिं कुर्य्याद्ब्राह्मणश्च बिसर्जनम् ॥५९॥
अग्नेर्विसर्जनं कृत्वा दद्यादाचार्य्यदक्षिणाम्। स्वर्णेनैकेन राजेन्द्र भक्त्या परमया तदा ॥६०॥
तदर्द्धेन ततो दद्याद्ब्राह्मणे दक्षिणां पराम्। सहस्रभोजना न्येव द्विजेभ्यो वितरेन्मुदा ॥६१॥
परिधानोत्तरीयेऽथ दद्यात्तस्मै मुरारये। ततः काहालच्छत्रोद्यद्घण्टाद्युत्सवसंयुतः ॥६२॥
कलशांस्तान् हरेरग्रे आनीय पंक्तितो न्यसेत् ततोऽर्च्चक सुरेशं तं षण्मूर्त्या चैकमूर्त्तिकम् ॥६३॥
भावयित्वा नृपश्रेष्ठ तदग्रे कमलां न्यसेत्। गन्धादिना यजेत्तावच्छीतलद्रव्यतो हरिम् ॥६४॥
तन्मूलं मन्त्रराजेन संस्कुर्य्यात् प्रार्थयेत्ततः। जगन्नाथ नमस्तेऽस्तु नमस्ते रावणान्तक ॥६५॥
नानावतारलीलाभूर्नीलशैलपते प्रभो। दिव्येऽस्मिन् प्रतिबिम्बे त्वां तत्कुम्भजमतोऽधुना ॥६६॥
स्नापयामि सुराधीशं अपराधं क्षमस्व मे। इत्युक्त्वा तज्जलैर्देवं पुरुषसूक्तेन सेचयेत् ॥६७॥
श्रीसूक्तेन महीनाथ पावमानीतिसूक्ततः। देवीसूक्तेन च पुनः स्नापयेत्तं शनैः शनैः ॥६८॥

१। ଚାରଟି। २। ଛଅ ଛଅଟି କରି। ३। ବସ୍ତ୍ରରେ ଆଚ୍ଛାଦନ କରିବେ। ४। ଦର୍ପଣ। ५। ଏକ ସମୟରେ।

गायत्रीं च सहस्राक्षं पठन्नाचार्य्यसत्तमः । घृतेन स्नापयेद्धीरो मन्दं मन्दं मुदान्वितः ॥६९॥
सौवर्णं राजतं वापि ताम्रसम्बन्धि वा पुनः। सहस्ररन्ध्रसंयुक्तं पलैर्द्वादशभिःकृतम् ॥७०॥
धृत्वा तद्भाजनं ब्रह्मा प्रतिविम्वोपरि स्वयम् । सुवासितजलैस्तावस्नापयेद्भक्तिभावतः ॥७१॥
ततस्तत्प्रोञ्छनं कृत्वा देवाङ्गाच्च ततो नृप । वस्त्रमाल्यादिकं तावद्वहिष्कुर्य्याच्छनैः शनैः ॥७२॥
सर्वाङ्गलेपनं कृत्वा ततो नव्याम्बरार्पणम् । अलङ्कारैश्च माल्यैश्च भूषयेद्भक्तवत्सलम् ॥७३॥
काहालछत्रघण्टादि स्फुरदग्रतया शनैः । आनयेच्चारुनैवेद्यं पाकशालान्तराद्वहु ॥७४॥
पञ्चपंक्तितया रक्षेद् देवाग्रे तन्महीपते । अग्निशर्मा चन्दनं च पीतवस्त्रद्वयं तथा ॥७५॥
दामदामनकं दिव्यं देवदेवाय दापयेत् । श्वेतछत्रं च संस्कृत्य समर्पयति सादरम् ॥७६॥
कुर्य्यान्मध्याह्नपूजां स आचार्य्यः पूर्वव्दबलिम् दत्वा बाह्मोऽर्चको ब्रह्मा अग्निशर्मा च ते नराः ॥७७॥
वन्दापयेयुः क्रमतो भक्तिभावसमन्विताः । इन्द्रद्युम्न महाराज त्वं तदा जगदीश्वरम् ॥७८॥
पुष्पाञ्जलिं समर्प्याथ चामरैर्व्यंजनैस्तथा । संवीज्य दण्डवत्कुर्य्याः प्रथमं च हरे पुरः ॥७९॥
एवं च परया भक्त्या तोषयेत्परमेश्वरम् । अभिषेकोत्सवं ये वै पश्यन्ति भुवि मानवाः ॥८०॥
पर्वपापविनिर्मुक्ता भुक्त्वा शर्माखिलं परम्। सर्वान् कामान् परं लब्ध्वा विष्णुलोकं व्रजन्ति ते ॥८१॥

ऋषय उचु

इन्द्रद्युम्नेन महता पृष्टेन विधिना मुने । कथितं यत्पुरा विष्णो दीपदानादितत् श्रुतम् ॥८२॥
सर्वाभीष्टप्रदः साक्षात् सकलाघविनाशकः । अभिषेकोत्सवश्चायं श्रुतः सूतमुखाच्चव ॥८३॥
मकरं भास्करे प्राप्ते को विधिः स्याज्जगत्पतेः। कथयस्व मुने तावत्सर्वज्ञो हि भवान् यतः ॥८४॥

सूत उवाच

धन्याः पुण्यार्जने सक्ताः सत्कथाश्रवणादृताः । ब्रह्मणा भणितं यत्तु कथयिष्यामि वो द्विजाः ॥८५॥
ये मानवाः कृष्णकथातिसक्तास्तच्चित्रलीला श्रवणादृता ये।
तत्पूजने दत्तहृदश्च विप्रास्तेषां न जानाति यमस्तु वार्त्ताम् ॥८६॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

उत्तरायणे च तद्विष्णोः कीदृशं पूजनं भवेत् । यात्रा वा कीदृशी ब्रह्मन् तत्सर्वं वक्तुमर्हसि[१] ॥१॥

ब्रह्मोवाच

नीलाचलपतेर्विष्णोर्नानालीलालयस्य च । सम्यक् वक्तुं च कः शक्तस्तल्लीलाकौतुकं[२] नृप ॥२॥
तस्मात्समासतो वच्मि[३] सावधानतया शृणु । नारायणप्रीतिकरे संप्राप्ते चोत्तरायणे ॥३॥
मकरस्य च संक्रान्त्याः[४] पूर्वेद्युः केशवस्य च । सार्यं पूजावसानेऽथ नानापुष्पैर्मनोहरैः ॥४॥
भूषयेत्परमेशं तं प्रत्यर्चातत्समापकम् । नीत्वा चतुर्थयजनं कृत्वा संप्रार्थयेद्धरिम् ॥५॥
देव देव जगन्नाथ प्रसीद[५] परमेश्वर । प्रासादभ्रमणार्थं वै भ्रमणाय तव प्रभो ॥६॥
आज्ञापय महाबाहो प्रत्यर्चां चारुशोभनाम् । इत्युक्त्वाज्ञाद्धरेर्माल्यं प्रत्यर्चायै[६] समर्पयेत् ॥७॥
प्रत्यर्चां भ्रामयेत्तावद्विष्णुमव्ययरूपिणम् । वारत्रयं ततो दिव्ये विमाने चारुमण्डने ॥८॥
वासयित्वा[७]मनोरम्यां प्रत्यर्चां परिभूषिताम् । छत्रचामरघण्टादिकाहालमर्दलादिभिः ॥९॥
वाद्यैर्नानाविधैः शङ्खैर्महोत्सवतया नृप । गीतनृत्यादिभिस्तावच्चतुर्वारं शनैः शनैः ॥१०॥
प्रासादं भ्रामयेद्भूयः सर्वोपद्रवशान्तये[८] । एतन्नवाङ्कभ्रमणे प्रथमभ्रमणं च यः ॥११॥
पश्येत्पञ्चमहापापात्[९] प्रमुक्तः स्यान्न संशयः । तथोपपातकैर्मुक्तो द्वितीयभ्रमणेक्षणात् ॥१२॥
तृतीये सर्वयज्ञानां फलं प्राप्नोति मानवः । विष्णुप्रीततरश्च स्याच्चतुर्थभ्रमणे क्षणात् ॥१३॥
कुर्वतां भ्रमणे विष्णोर्मुक्तः स्यात् शाश्वती[१०]शुभा । तत्प्रदक्षिणं प्रत्यहं प्रत्यार्चसङ्गतो नृप ॥१४॥
कुर्वन्ति भक्त्या ये मर्त्याः पश्यन्ति च मुहुर्मुदा । ते सर्वं सुखमैश्वर्य्यं भुक्त्वा भूमितलेऽखिलम् ॥१५॥

---

୧ । ବକ୍ତବାକୁ ସମର୍ଥ । ୨ । ତାଙ୍କ ଲୀଳାଖେଳା କଥ କହିପାରିବ । ୩ । କହୁଛି । ୪ । ମାଘର ସଂକ୍ରାନ୍ତି । ୫ । ଦୟାକର । ୬ । ପ୍ରତିମାର ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ । ୭ । ବସାଇ । ୮ । ସମସ୍ତ ଉତ୍ପାତ ଶାନ୍ତିପାଇଁ । ୯ । ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା,ସୁରାପାନ, ଚୋରି, ଗୁରୁଙ୍କନାରୀଗମନ ଓ ଏମାନଙ୍କ ସଂସର୍ଗ ପଞ୍ଚମହାପାତକରୁ । ୧୦ । ଗତି ।

पितृनुद्धृत्य नरकात्[1] प्रापयन्ति हरेः पदम्[2] । गच्छन्ति पुनरावृत्तिरहितं[3] सुरदुर्ल्लभम् ॥१६॥
सत्पुत्रकोऽपि वंशे स्यात् क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे । एतत् प्रदक्षिणं कुर्य्यात्पश्यद्वा सुसमाहितः ॥१७॥
तत्प्रसादाद् गमिष्यामो विष्णोस्तत्पदमव्ययम् । वाञ्छन्ति पितरो नूनमित्येवं ते परस्परम् ॥१८॥
एतद् भ्रमणमानन्दान्नो पश्यन्ति[4] जनाश्च ये । क्षेत्रे स्थिरवापि तेषां वै सुखलेशो न विद्यते ॥१९॥
सन्ततिश्च[5] क्षयं याति पश्यन्ति पितरश्चतान् । पश्यतां भ्रमणं वापि शरीरेषु हरेर्यतः ॥२०॥
अष्टादशानि चिह्नानि निवसन्ति नवं नवम् । तस्मान्नवाङ्कनाम्नीयं यात्रा तद् गदिता नृप ॥२१॥
एतद् भ्रमणकाले तु कल्पद्रुमवरान्नरः । पत्रमानीय[6] वध्नीयात्करे[7] भक्त्या समन्वितः ॥२२॥
सर्वान् कामानवाप्नोति पुत्रपौत्रैश्च मोदते[8] । एतत् सप्तभ्रमान्ते तां प्रत्यर्च्चां स्वपदे न्यसेत् ॥२३॥
देवता पूर्वदिग् भागे चतुर्द्वारं मनोहरम् । नानावितानशोभाढ्यां[9] चारुचामरसंयुतम् ॥२४॥
तादृशं मण्डपं कुर्य्यात्तत्र चाष्टदलाम्बुजम् । विलिखेत् स्वर्णरौप्यादिनिर्मितं भाजनं न्यसेत् ॥२५॥
तादृशेषु च पात्रेषु दिव्यतण्डुलकान् न्यसेत् । नवीनवासमाच्छाद्य गन्धपुष्पाणि पातयेत् ॥२६॥
एवं कुर्य्यात्तण्डुलानामधिवासं परंतप । संक्रान्तिदिनतः प्रातः पूजानन्तरतो नृप ॥२७॥
महास्नानं हरेः कार्य्यं लेपयेचन्दनादिना । नवांशुकैरलंकारैर्भूषयेत्परमेश्वरम्[10] ॥२८॥
मध्याह्नकालजयनं कुर्य्यात्कार्य्यकलापवित् । मुखनीराजनं तद् वै ततः स चरुपाचकः ॥२९॥
किंचिन्नैवेद्यमागृह्य[11] जगन्नाथस्य पंक्तितः । पात्रहोतासमं मन्त्र्य[12] ब्रह्मणा सहितस्तदा ॥३०॥
पूर्ववद् बाह्यकमलं दद्याद् भक्त्या यथाविधि । बलिं दत्वांर्चकः श्रीमान् ततश्च परमेश्वरम् ॥३१॥
गण्डूषान् जलधारांश्च ताम्बूलं च समर्पयेत् । नीराजनं ततः कुर्य्यात्पश्यतां सुखवर्द्धनम् ॥३२॥
मध्याह्नपूजाकर्मान्ते तण्डुलानधिवासितान् । सम्यक् धौत्वा ततस्तत्र दुग्धं च शर्करां पराम् ॥३३॥
नारिकेलस्य शकलानार्द्रकान्[13] क्षुद्रकान् बहून् । घृतं च दुग्धसारं च दिव्यामृतकसंज्ञकम् ॥३४॥
वहुरम्भाफलं तत्र कर्पूरक्षोदसंचयान् । पातयित्वा तण्डुलांस्तान् आलोढ्य[14] च पुनः पुनः ॥३५॥
सौवर्ण्णेषु च पात्रेषु स्थापयेत्तत्प्रयत्नतः । सूक्ष्मांशुकैस्तदाच्छाद्य[16] चरुहोतार एव ते ॥३६॥
आच्छाद्य वाससा वक्त्रं[17] धृत्वा पात्राणि तानि च प्रासादं भ्रामयेयुश्च बारत्रयमारन्दम ॥३७॥
छत्रं चामरघण्टादि काहलादिध्वनौ सति । महोत्सवे जायमाने भ्रामयेत्तत् शनैः शनैः ॥३८॥
ततो दधि भ्रामयेयुः शर्करां तदनन्तरम् । ताम्बूलं भ्रामयेदेकवारं परमभक्तितः ॥३९॥

---

୧ । ନରକରୁ ପିତୃଗଣଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରି । ୨ । ବିଷ୍ଣୁଲୋକକୁ ପଠାଇ ପାରନ୍ତି । ୩ । ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ୪ । ଯେ ଏହି ନବାଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ । ୫ । ସନ୍ତାନ ବର୍ଗ । ୬ । କଳ୍ପବଟର ପତ୍ର ଆଣି । ୭ । ହାତରେ ବାନ୍ଧିବ । ୮ । ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ । ୯ । ନାନାପ୍ରକାର ଚାନ୍ଦୁଆ ଶୋଭିତ । ୧୦ । ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର ଓ ଅଳଙ୍କାରରେ । ୧୧ । କିଛି ନୈବେଦ୍ୟ ଆଣି । ୧୨ । ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼ି । ୧୩ । ନଡ଼ିଆ ଖଣ୍ଡ ଓ ଅଦାଖଣ୍ଡ । ୧୪ । ଗୋଳେଇ ବା ଘାଣ୍ଟି । ୧୫ । ବାରମ୍ବାର । ୧୬ । ସୂକ୍ଷ୍ମବସ୍ତ୍ରର ଆଚ୍ଛାଦନ କରି । ୧୭ । ମୁଖକୁ ବସ୍ତ୍ରରେ ଆବୃତ କରି ।

ताम्बूलव्यतिरेकेण तत्सर्वं द्रव्यमुत्तमम् । व्यञ्जनान्यानि द्रव्याणि नानापूपानि यत्नतः ॥४०॥
चतुःसंख्याधिकश्रुतिः[1] प्रकारं विविधं बहु । तादृङ्नैवेद्यसंघातं पंक्त्या पंक्त्या नियोजयेत् ।४१॥
अग्निशर्मा ततः पीतवस्त्रंयुग्मं मनोरमम् । दामदामनकं कान्तं[2] चन्दनं च समर्पयेत् ॥४२॥
यजेयुस्तेऽर्चकास्तावद्विधिना चन्दनादिना । तदन्ते विधिना दद्यात्ताम्बूलं सुखवर्द्धनम् ॥४३॥
आचार्य्याश्चाग्निशर्मा च ब्रह्मावन्दापनां चरेत् कुशलो बलभद्रादीन् सर्वलोकमहेश्वरान् ॥४४॥
एतदुत्सवमानन्दं ये पश्यन्ति जगत्पते । सर्वयज्ञफलं लब्धा विष्णुलोकं व्रजन्ति ते ॥४५॥
माघमासस्य शुक्लायां पञ्चम्यां नृपसत्तम । मध्याह्नपूजनस्यान्ते कौसुम्भैरम्बरोत्तमैः[3] ॥४६॥
सर्वाङ्गे मण्डयेद् विष्णोर्भक्तिभावसमन्वितः । नानालङ्कारनिकरैः कमलाकेलिलालसः ॥४७॥
भूषयेत्तं विशांनाथ[4] चतुर्वर्गफलाप्तये । चतुर्विधानि दिव्यानि बहून्यन्नानि भक्तितः ॥४८॥
नानापूपसमेतानि व्यञ्जनानि नृपोत्तम । नैवेद्यानि च संस्थाप्य यजेद्गन्धादिना द्विजः ॥४९॥
पूजान्ते सोऽर्चकः श्रीमानग्निशर्म्मा ततःपरम् । ब्रह्मा च ते श्वेतवर्णं पीतरक्तं मनोरमम् ॥५०॥
फुल्लपुञ्जं[5] च संस्कृत्य बलदेवादिदेवताः । आपादशीर्षपर्य्यन्तं पातयेयुश्च संयताः ॥५१॥
वन्दापनां प्रकुर्य्युः[6]क्रमादानन्दमानसाः । त्वमेव नृपशार्द्दूल देवानां पुरतः स्थितः ॥५२॥
फल्गु तत्त्रिविधं द्रव्यं कर्पूरेण सुवासितम् । पातयेः परया भक्त्या चतुर्वर्गफलाप्तये ॥५३॥
जगन्नाथं सुराधीशमाचार्य्यः प्रार्थयेत्ततः । आज्ञापय महाबाहो लीलारसलसोन्मनाः ॥५४॥
नारायणप्रतिकृतिं जगदाह्लादकारिणीम् । इति संप्रार्थ्य चानीय तदाज्ञामाल्यमादरात् ॥५५॥
प्रत्यर्च्चायै ददौ सार्द्धं श्रीधराभ्यां[7] तदार्चकः । प्रतिमास्ता रथारोहे देवयाने सुशोभने ॥५६॥
वासयित्वा नयेद् यज्ञवेद्यान्तिकमरिन्दम । तत्र गन्धादिना भक्त्या यजेद् वन्दापयेत्ततः ॥५७॥
आनीय प्रतिमास्तस्मात्स्वपदे[8] विनिवेशयेत्[9] । ये पश्यन्ति नराः भक्त्या ह्येतदुत्सवमुत्तमम् ॥५८॥
तेषां च दुष्कृतं नश्येत्सर्वान् कामान् भजन्ति ते वसन्तगुण्डिचेत्येवं[10] पश्यन् जन्म च यो वसेत् ॥५९॥
घोषयात्राफलं[11]सोऽपि प्राप्नुयान्नात्र संशय । नीलशैलपतेर्विष्णोस्तावदङ्गावृतिर्भवेत् ॥६०॥
यावद् वसन्तसंज्ञा स्यात्पञ्चमी[12]च न तत्परम् आदोलोत्सवमेतस्य विष्णोरव्यक्तरूपिणः ॥६१॥
पृष्ठभागाकृतिं कुर्य्यादवनीश जनोत्तम । एकादशीदिने प्रातः पूजानन्तरतो हरेः ॥६२॥
महास्नानविधिः कार्य्यः चतुःसमविलेपनम् । नवीनवस्त्रमाल्यादिभूषणैस्तं विभूषयेत् ॥६३॥

୧। ଚଉଦ ପ୍ରକାର। ୨। ସୁନ୍ଦର। ୩। ନାଲି ଲୁଗାରେ। ୪। ନରପତି। ୫। ଫଗୁ। ୬। ବନ୍ଦାପନାକର ପାଇବେ। ୭। ଧନ୍ୱ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସହିତ। ୮। ନିଜ ନିଜ ସ୍ଥାନରେ। ୯। ବସାଇବେ। ୧୦। ବସନ୍ତଗୁଣ୍ଡିଚା। ୧୧। ରଥଯାତ୍ରାଦର୍ଶନ ଫଳ। ୧୨। ବସନ୍ତପଞ୍ଚମୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାବରଣ ବସ୍ତ୍ର ପାଳିତ ହେବ।

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान 4647

ततो मध्याह्नयजनं विधेयं विधिनार्चकैः । वन्दापयेत्तदन्ते च गरुड़ध्वजमादरात् ॥६४॥
एतस्मिन् समये भूप ये पश्यन्तिजनार्द्दनत् । सर्व्वपापविनिर्मुक्ताः सुखसौभाग्यभोगिनः ॥६५॥
न तेषां च पुनर्जन्म मुक्तिस्तेषां न दुर्ल्लभा । सफला सर्व्वकार्य्येषु जायन्ते नृपसत्तम ॥६६॥

ब्रह्मोवाच

इदानीं फाल्गुने मासि यो विधिः स्यान्नृपोत्तम तं वदामि समासेन समाकर्ण्णय[1] सादरम् ॥६७॥
दण्डद्वयावशिष्टायां क्षपायां रक्षकैस्तदा । निद्राभङ्गं हरेः कार्य्यं प्रार्थयेज्जगदीश्वरम् ॥६८॥
आज्ञापय रमाकान्त नमस्ते भक्तवत्सल । त्रैलोक्यलोकसुखद प्रत्यर्च्चां भ्रमणाय वै ॥६९॥
इत्याज्ञाप्य ततो मालां प्रत्यर्च्चायै ददौ मुदा । छत्रचामरघण्टादिस्फुरदग्रतया नृप ॥७०॥
प्रत्यर्च्चां तां विमानस्थां मार्कण्डेयान्तिकं[3][2]नयेत् स्नापयित्वा तु तत्रैव पूजयेच्चन्दनादिना ॥७१॥
वन्दापयेत्तथा धीमान् भक्तिभावं वहन् हृदि । एवंविधं प्रकुर्वीत सप्तवासरतो[4]नृप ॥७२॥
अथवा पञ्चदिवसं त्रिदिनं वा महोत्सवम् । ये पश्यन्ति नराः धन्याः भुवि मोक्षाभिलाषिणः ॥७३॥

सूत उवाच

वसन्त भ्रमणस्यास्य चतुर्मुख मुखोद्गतम् । विधिं श्रुत्वा[5] महीनाथो विनन्द्य[6] च मुहुर्मुहुः ॥७४॥

क्षीरार्ण्णवस्योत्तरतीरदेशे मूले च कल्पद्रुमपादपस्य ।
व्यक्तस्य विष्णोः परमात्मनश्च चकार राजा स च सर्व्वलीलाः ॥७५॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

୧। ଶୁଣନ୍ତୁ। ୨। ଘେନିର। ୩। ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୋଖରୀ ନିକଟକୁ। ୪। ସାତଦିନ। ୫। ବସନ୍ତ ଭ୍ରମଣ ବିଧି ଶୁଣି। ୬। ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ।

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

दोलाकेलिविधिं ब्रह्मन् कथयस्व यथा भवेत् । यद् विष्णोः प्रीतिदं गात्रं[१] गोविन्दस्य परात्मन ॥१॥
यत्र श्रीभगवान् देवो दोलायिततरः स्वयम् । पश्यतां सर्वलोकानां चतुर्वर्गफलप्रदः ॥२॥

ब्रह्मोवाच

साधु पृष्टं महाभाग गोपनीयतरं तु यत् । गोविन्दप्रीतिजनकं चतुर्वर्गप्रदायकम् ॥३॥
तच्छ्रोतुं[२] भवतश्चित्तं साभिलाषि यतःपरम् । तस्माद्भूपतिशार्दूल धन्योऽसि त्वं महामते ॥४॥
फाल्गुनस्य च मासस्य शुक्लपक्षे शुभोदये । फल्गूत्सवं प्रकुर्वीत पञ्च वा त्रिदिनानि[३] वा ॥५॥
तिथौ दशम्यां राजेन्द्र नीलाचलपतेः प्रभो । मध्याह्नपूजनान्तेऽपि भगवन्तं जनार्दनम् ॥६॥
कौसुम्भवस्त्रालंकारैर्भूषयेत्परमेश्वरम् । गोविन्दनामप्रत्यर्च्चां जगदीशान्तिकं न्यसेत् ॥७॥
संन्यस्य त्वथ देवांश्च नामाभोगैर्मनोहरैः । पञ्चोपचारविधिना पूजयेद्देशिकोत्तमः ॥८॥
पूजनानन्तरतो[४] राजन्नथ नैवेद्यमन्दिरम्[५] । क्षालयित्वा[६] यथा न्यायं भूयो देवांश्च भूपते ॥९॥
कर्पूरक्षोदसंयुक्तैश्चन्दनीयैश्च फल्गुभिः[७] । रञ्जयेयुः क्रमेणैव श्रद्धाभक्तिसमन्विताः ॥१०॥
अग्निशर्मा बलं तावत् ब्रह्मा भद्रां शुभप्रदाम् । पूजकोऽपि जगन्नाथं चक्रं च माधवं तथा ॥११॥
प्रत्यर्च्चां कमलादेवीं विश्वधात्रीमतः परम्[८] । अथ त्वं नृपशार्दूल सिंहासनतले स्थितः ॥१२॥
श्वेतं रक्तं तथा पीतं फल्गुचन्दननिर्मितम् । शिरसः पादपर्य्यन्तं प्रक्षिपेद्देवसत्तमान् ॥१३॥
त्वदभावे[९]ऽप्यग्निशर्मा तस्याभावेऽर्चकः क्षिपेत् । फल्गुदानावसानेऽथ माल्यं दामनकं शुभम् ॥१४॥
अग्निशर्मा च राजेन्द्र दद्यान्मुपलपाणये[१०] । पीतवस्त्रद्वयं तावत् फल्गुपुञ्जं जनार्दने ॥१५॥
समर्प्याथ तथा भद्रां दद्याच्चन्दनपिण्डकम् । कर्पूरवर्त्तिभिस्तावद्दूर्वाक्षतचयैः पुनः ॥१६॥

---

୧ । ଦେହ । ୨ । ତାହା ଶୁଣିବାକୁ । ୩ । ପନ୍ଦର ବା ପାଞ୍ଚଦିନ ବ୍ୟାପୀ । ୪ । ପୂଜାପରେ । ୫ । ରୋଷେଇ-ଶାଳ । ୬ । ଧୋଇ । ୭ । କର୍ପୂର ଗୁଣ୍ଡମିଶା ଫଗୁଦ୍ୱାରା । ୮ । ଏହାପରେ ବନ୍ଧୁ ଢୀଙ୍କୁ । ୯ । ତୁମ ଅନୁପସ୍ଥିତରେ । ୧୦ । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ ।

तथैव सप्तवर्त्या च पिष्टकावर्त्तिभिर्नृप । अग्निशर्मा जगन्नाथं बलभद्रं च पूजक ॥१७॥
ब्रह्मा भद्रपदां भद्रां भक्त्या वन्दापयेन् क्रमात् । ततोऽग्निशर्मा माल्यादीन् समुत्ताय्य[१] प्रयत्नतः ॥१८॥
दद्यात्तुभ्यं च तत्सर्वं संप्राप्य हृष्टमानसः । कृतकृत्यो भवेद्भूयो भवान् वै भूपसत्तम ॥१९॥
आज्ञापय जगन्नाथ प्रत्यर्च्चां चरमां धराम् । वहिः फलगुत्सवार्थं[२] च क्रीड़ालालसमानसः ॥२०॥
दक्षिणाङ्गाद्धरेमाल्यमुत्ताय्य[३] धरणीपते । प्रत्यर्च्चोपरि तद्दत्वा वामाङ्गाच्च पुनः प्रभो ॥२१॥
माल्यमानीय वेशेन श्रीधराभ्यां समर्पयेत् । अतस्ताः प्रतिमा दिव्या रत्नसिंहासनात् पुनः ॥२२॥
द्वारपालपुरोदेशे स्थापयित्वा तु फलगुभिः । त्रिविधै रञ्जयित्वाशु ततो वन्दपनां चरेत् ॥२३॥
दन्तिदन्तसमुद्भूते नानारत्नोपशोभिते । दिव्यमाल्याम्बरधरे सुरम्ये पावने तथा ॥२४॥
छत्रचामरघण्टादि स्फुरदग्रदलेऽमले । तादृशे देवयाने च स्थापयित्वा च ताः शुभाः ॥२५॥
लोकेश्वराख्यशम्भोश्च[४] तथा यमेश्वरस्य च नीलकण्ठेश्वरस्यापि मार्कण्डेयश्वरस्य वै ॥२६॥
कपालमोचनस्यापि प्रत्यर्च्चाश्च पृथक् पृथक् विमानस्थां नृपश्रेष्ठ प्रासादं भ्रामयेत्सकृत[६] ॥२७॥
शनैः शनैर्नयेद्दिव्यैर्विमानैः कृतमण्डनैः । महोत्सवतया राजन् मरीचान्तिकमुत्तमम् ॥२८॥
नयेत्ततश्च ताः सर्वा प्रतिमा शुभदर्शनाः । चश्वत् फलगुषु धूलिभिर्मिथः क्षेपोत्सवैः[७] परम् ॥२९॥
समानीय निजस्थाने स्थापयेत् प्रतिमा[८]च ताः एवंविधिं प्रकुर्वीत दशमी दिनतो नृप ॥३०॥
त्रयोदशीदिनमभिस्फुरदुत्सव योगतः । चतुर्दशीतिथौ भूप पूर्ववत्माधवार्चनम् ॥३१॥
समाप्य जगदीशस्य फलगुदानादिकर्मतत् । पूर्ववन्नृपते भक्त्या चरेन् पूजकसत्तमः ॥३२॥
प्रासादभ्रमणं कृत्वा दोलमण्डपपूर्वतः । नीत्वा वन्ह्युत्सवं कृत्वा विघ्ननाशनहेतवे ॥३३॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

कीदृशो भविता ब्रह्मन् वन्ह्युत्सवविधिर्हरेः । विघ्ननाशार्थमत्यन्तं कथयाम्बुजसम्भव ॥३४॥
दोलयां मण्डपं कादृक् कार्य्यं वा सुरसत्तम । एतद्विवरणं ब्रूहि मां च शुश्रूषुमादरात् ॥३५॥

ब्रह्मोवाच

श्रृणु भूप समासेन वन्ह्युत्सवविधिं हरेः । दोलमण्डपनिर्माणं तथैव च यथाविधौ ॥३६॥
दोलमण्डपपूर्वे हि सामान्यगृहनिर्मितम् । कृत्वा द्वारद्वयं तत्र पूर्वपश्चिमदेशतः ॥३७॥

---

१ । ଓହ୍ଲାଇ । २ । ବାହାରେ ଫଗୁ ଉତ୍ସବ ପାଇଁ । ३ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଡାହାଣ ଅଙ୍ଗରୁ ମାଳା ଅଣି । ४ । ବାମ ଅଙ୍ଗରୁ ମଧ୍ୟ । ५ । ଲୋକନାଥ ६ । ଏରେ ପ୍ରାସାଦ ଭ୍ରମଣ କରାଇବେ । ७ । ଫଗୁ ଫଗାଇବା ८ । ଆଣିବାରେ ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ମୋତେ ।

तद्गृहाभ्यन्तरे वह्नेर्दाहकं मेषपुङ्गवम् । वध्वा तत्पश्चिमद्वारि स्थण्डिलं[१] वालुकामयम् ॥३८॥
चतुरस्रं हस्तमात्रं वेदाङ्गुलसमुच्छ्रितम्[२] । प्राङ्मुखोदङ्मुखो[३] वापि शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥३९॥
विधाय पूजकः कुम्भे वरुणाच्चर्नमुत्तमम् । ततोऽग्निशर्मा संकल्पं कृत्वाचार्य्यवृतिं तथा ॥४०॥
ब्रह्मावरणमाकुर्य्यात्पुण्याहवाचनं तथा । आचार्य्यः स्थण्डिले राजन् कुशत्रयमनिन्दितम् ॥४१॥
गोमयं स्थापयित्वा तु जलपात्रं तथैव च । पुनः कुशत्रयं चैव न्यसेत्कर्मकलापवित् ॥४२॥
पुरा कुशत्रयेणैव परिमार्जनमाचरेत् । गन्धोदकैर्विलिप्याशु वज्रेणोल्लेखनं चरेत् ॥४३॥
वारिणाभ्युक्षणं कुर्य्यात्त्रिवारं पूजकोत्तमः । मृत्तिकोद्धरणं कुर्यान्मध्यमाङ्गुष्ठयोगतः ॥४४॥
पञ्चैव संस्कृतिं भूमेः कृत्वास्मिन् स्थण्डिले क्रमात् मध्ये त्रिकोणं संलिख्य षट्कोणं तद्वहिर्लिखेत् ॥४५॥
ततो हृदादिमन्त्रेण वीक्षणादिकमाचरेत् । यद्यथास्यान्नरपते गदतो मे निशामय[४] ॥४६॥
ओमाचक्राय स्वाहेति हृदयाय नमो वदेत् । वीक्षणं च चरेन्मन्त्री सर्वमन्त्रविदो नरः ॥४७॥
अतःपरं विचक्राय स्वाहान्तं शिरस इति । भक्त्या प्रोक्षणमाकुर्य्यात्ततो दर्भैस्तु ताड़नम् ॥४८॥
ॐ स्वचक्राय स्वाहेति शिखायै वषड़ित्यपि । एवंविधिविधानेन कुर्य्यादाचार्य्यः कर्म तत् ॥४९॥

त्रैलोक्यरक्षणपदं पुरतश्च कृत्वा चक्राय चेति नृपतेः शिखिनः प्रियान्तम् ।
चक्राय हुमिति निगद्य तदेव मन्त्रं ह्यभ्युक्षणं रचयतु स्फुटमत्र भूयः ॥५०॥

असुरान्तकचक्राय स्वाहेत्यस्त्राय फट् पुनः । इत्युक्त्वा तत्र कोणे वै मध्ये विष्टरमान्यसेत् ॥५१॥
कुशमूले ऋतुमतीं लक्ष्मीं च मनुनातुरम् । विष्णुं च ग्राम्यधर्मेण चिन्तयित्वा प्रपूजयेत् ॥५२॥
ततोऽग्निपूजनं ध्यात्वा वह्निं तद्वीजरूपकम् । विचिन्त्य देवाय तदा देव्यै चाचमनीयकम् ॥५३॥
दत्वा यज्ञेन्धनैस्तावद्वह्निं प्रज्वालयेत्ततः । आसनाद्यर्घ्यसंस्कारपर्य्यन्तं कर्म संचरेत् ॥५४॥
पद्ममुद्रां प्रदर्श्याथ नवशक्तिं प्रपूजयेत् । श्वेतापीतारुणाकृष्णा-धूम्रा-तीव्रा-स्फुलिङ्गिनी ॥५५॥
रुचिरा-ज्वालिनी चेति नवशक्तिरुदाहृता । गन्धादिभिः समभ्यर्च्य ताश्च भूपतिसत्तम ॥५६॥
चतुर्थ्यन्तं नमस्कुर्य्याद्देवतानां च नामधृक् । ततो वह्निस्वरुपं हि ध्यायेदाचार्य्यसत्तमः ॥५७॥

राजद्दिव्यास्ययुग्मं ऋजुनयनधरं पिङ्गलं सप्तहस्तं
चञ्चत्पादत्रयाढ्यं त्रिगुणकृतिमहामेखलं सप्तजिह्वम्
वालादित्यप्रकल्पं[४] रुचिरतरचतुःशृङ्गमत्युग्रमेषा
रूढं[५] यज्ञोपवीतस्फुरितनिजतनुं सज्जटाजूटजुष्टम्[७] ॥५८॥

१। ବେଦୀ। ୨। ଚୁର ଅଙ୍ଗୁଳି ଉଚ୍ଚ। ୩। ପୂର୍ବ ବା ଉତ୍ତର ମୁଖ। ୪। ଶୁଣ। ୫। ନବୋଦିତସୂର୍ଯ୍ୟତୁଲ୍ୟ।
୬। ମେଷବାହନ। ୭। ଜଟାଜୂଟଯୁକ୍ତ।

अक्षमालां च शक्तिं च स्रुक्स्रुवौ दक्षबाहुषु । तोमर[१] व्यजनं चैव घृतपात्रं महोदयम् ॥५९॥
वामबाहुषु दक्षेषु दधानं मुकुटोज्ज्वलम् । पाचकं तादृशं श्रीमान् चिन्तयेद्देशिकोत्तमः ॥६०॥
वामभागे स्वधा तस्य स्वाहा देवी च दक्षिणे । सर्वकर्मसु तं वह्निं तादृशं चिन्तयेन्नरः ॥६१॥
दक्षिणे ब्रह्मणः स्थानं प्रणीतामुत्तरे तथा । उत्तराग्रं ततः पूर्वं पूर्वाग्रं दक्षिणे तथा ॥६२॥
पश्चिमे चोत्तराग्रं च पूर्वाग्रमुत्तरे पुनः । इत्थं वह्नेः प्रकुर्वीत परिस्तरण कर्म तत् ॥६३॥
कुशैरशेषफलदैः पात्रासादनमेव च । कुर्य्यादुत्तरसंस्थं तत्पवित्रच्छेदनं तथा ॥६४॥
कुशत्रयेण नृपते ब्रह्मग्रन्थिं समाचरेत् । कुशस्य द्विदलेनैव पवित्रे सूत्रवेष्टिते ॥६५॥
कुर्य्याद्वै प्रोक्षणीपात्रविधानं देशिकोत्तमः । यज्ञात् पूर्वं सर्वमेतद्विधेयं स्थिरचेतसा ॥६६॥
आज्यस्थाली[२] तैजसी वा मृण्मयी[३] योग्यतावशात् त्रयः कुशा मार्जने स्युस्ततश्च धरणीधव ।६७॥
कुर्य्यात्तथोपयमनकुशांश्च सप्तभिः कुशैः । तिस्रश्च समिधः कार्य्या प्रादेशपरिनिर्मिताः ॥६८॥
आशादयेच्छ्रुवं तावद्‌गव्यमाज्यं[४] च देशिकः[५] अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चः[६] कुञ्चस्याष्टौ[७] च पुष्कलम् ।६९।
चतुःपुष्कलकोराजन् पूर्णपात्रं[७] विदुर्बुधाः । आसादयेत्पूर्णपात्रं तादृशमृषिभाषितम्[८] ॥७०॥
दत्वा पवित्रं च ततः पवित्रछेदनोपरि । दक्षिणावर्तिभावेन वेष्टयेत्तदनन्तरम् ॥७१॥
अग्रं प्रादेशमात्रं तत्पवित्रछेदनं चरेत् । प्रोक्षण्युपरि[९] संस्थाप्य गृहीत्वा प्रणीतोदकम् ॥७२॥
प्रोक्षणीं पूरयित्वा तु प्रोक्षणीपात्रतः पुनः । पवित्रेण चरेद्विद्वान् तज्जलोत्पवनं नृप ॥७३॥
प्रोक्षणी सव्यहस्ते[१०] च कृत्वानामिकया पुनः अङ्गुष्ठया च दक्षस्य करस्योदिङ्गनं जले ॥७४॥
प्रणीतोदकतो भूयः प्रोक्षयेत्प्रोक्षणीजलैः । ताभ्यामेव पवित्राभ्यामर्चको यतमानसः ॥७५॥
अग्निप्रणीतयोर्मध्ये तत्रासंचरते स्थले । प्रोक्षणीं स्थापनं कुर्य्यादाज्यस्थाल्यां ततःपरम् ॥७६॥
आज्यनिर्वाप एव स्यादाज्याधिश्रयणं ततः । पर्य्यग्निकरणं कुर्य्यादुदकस्पर्शनं तथा ॥७७॥
श्रुवप्रतपनं कार्य्यं सम्मार्जनकुशैः श्रुवम् । प्रमार्जयेन्मूलतोऽग्रपर्य्यन्तं पूजकोत्तमः ॥७८॥
प्रणीतोदकतस्तस्य श्रुवस्याभ्युक्षणं चरेत् । पुनः श्रुवप्रतपनं भूमौ तस्य निवेशनम् ॥७९॥
आज्योद्वासनमाकुर्य्यादग्नेरुत्तरतः पुनः । आनीय स्थापनं तस्य त्रिवारमिति योगतः ॥८०॥
ततः पवित्रमादाय[११] तदाज्योत्पवनं चरेत् । त्रिवारतस्तदा कार्य्यमाज्यावेक्षणमुत्तमम् ॥८१॥

१। ପଙ୍ଖାକ । २। ମୃତ୍ପାତ୍ର । ३। ଗୁଆଘିଅ । ४। ଆଚାର୍ଯ୍ୟ । ५। ଆଠ ମୁଠାରେ ଏକ କୁଞ୍ଚ ।
६। ଆଠକୁଞ୍ଚରେ ଏକ ପୁଷ୍କଳ । ७। ଚାରି ପୁଷ୍କଳରେ ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣପାତ୍ର ହୁଏ । ८। ଋଷିଙ୍କ ବଚନ ଅନୁସାରେ ।
९। ପ୍ରୋକ୍ଷଣୀପାତ୍ର ବିଶେଷ, ତା ଉପରେ । १०। ଦକ୍ଷିଣହସ୍ତରେ । ११। କୁଶଆଣି ।

नियोजनं श्रुवस्यापि प्रोक्षिण्युत्पवनं ततः । पवित्रस्थापनं तत्र सव्यहस्ते कुशान्न्यसेत् ॥८२॥
धृत्वाथ हस्ते वामेऽपि चोत्तिष्ठन् समिधः क्षिपेत् । आचार्य्यो ब्रह्मणा स्पृष्टो होमं कुर्य्यादुदारधीः ॥८३॥
धृत्वा पवित्रसंयुक्तं प्रोक्षणीजलमादरात् । इशानकोणादारभ्य तदन्तं पावकस्य[१] च ॥८४॥
पर्य्युक्षणं चरेद्धीमान् प्रणीतायां पवित्रकम् । स्थापयुन्नृपतिश्रेष्ठ होमकर्मविचक्षणः ॥८५॥
एषो ह देवमित्येव मन्त्रमुच्चार्य्य मन्त्रवित् । ओं श्रुवमूले स्थितिकर्मे च श्रुवमध्ये हरेस्तथा ॥८६॥
नीलकण्ठोस्ति कण्ठेऽस्य तत्स्थानं तन्न धारयेत् । चतुरङ्गुलमुत्सृज्य धारयेत् शङ्खमुद्रया ॥८७॥
होममुद्रात्तयं कुर्य्यान्मृगी हंसी च शूकरा । प्रजापतिं च मामिन्द्रमग्निसोमं[२] क्रमाद्धुनेत्[३] ॥८८॥
पुण्याहवाचनं कृत्वा नवाहुतिमतः परम् । भूरादिकां हुनेन्मन्त्रि राष्ट्रहोमं चरेत्ततः ॥८९॥
अष्टाक्षरेण मन्त्रेण शतमष्टोत्तरं हूनेत् । अभावेऽपि तदर्द्धं स्यात्तस्याभावे तदर्द्धकम् ॥८४॥
तेनैव मनुना[४] राजन् समिद्भिश्चशतं हूनेत् । पूर्णाहुतिकृते तावत्पात्रासादनमादरात् ॥९१॥
आज्यस्थालीत्रयो दर्भास्थथा दर्भा पुनः पुनः । श्रुवं श्रुचं च संन्यस्य तथैकां समिधं न्यसेत् ॥९२॥
आज्यं तदाज्यस्थाल्यां वै त्वाज्यनिर्वापणं चरेत् आज्याधिश्रयणं कुर्य्यात्पर्य्यग्निकरणं ततः ॥९३॥
आदितस्त्रितयेणैव श्रुवस्य मार्जनं चरेत् । अपरैश्च त्रिभिर्दर्भैस्तदाज्योत्पवनं चरेत् ॥९४॥
आज्यावेक्षणमेवं च श्रुवेण श्रुचि भूपते । चतुराहुतिमापूर्य्य नारिकेलफलं पुनः ॥९५॥
दत्त्वा तत्रैव समिदाधानं कुर्य्याद्विचक्षणः । मूर्द्धानमितिमन्त्रेण वह्नौ पूर्णाहुतिं हुनेत् ॥९६॥
अग्नेर्विसर्जनं कृत्वा प्रणोता ब्रह्मणस्तथा । अच्छिद्रावधृतिं कुर्य्याद्देवतानामतः परम् ॥९७॥
सर्वासां पूजनं कार्य्यमग्निशर्मा च पूर्ववत् । कुर्य्याद्वन्दापनां राजन्नाशुशुशानमन्त्रतः ॥९८॥
वह्नमेपे गृहे तत्र वह्निक्षेपं समाचरेत् । ज्वलितेऽग्नौ ततः शीघ्रं वह्निमेषं समानयेत् ॥९९॥
सप्तवारं तदा वह्निं प्रत्यर्च्चां भ्रामयेन्नृप । समानीय निजस्थाने स्थापयेत् प्रतिमाश्च ताः ॥१००॥
एवं वन्ह्युत्सवं कुर्य्याद्दद्यादाचार्य्यदक्षिणाम् । दोलमण्डपनिर्माणं कथयाम्यवधारय[५] ॥१०१॥
एतत् प्रासादपूर्वे हि मण्डपः शोभनोदयः । विभासत्षोडशस्तम्भो विस्तीर्ण्णश्चूर्णलेपितः ॥१०२॥
पाषाणरचितो दिव्यो राजदाकाशमण्डनः । चामराम्वरशोभाढ्यो वितानोत्करसुन्दरः ॥१०३॥
शुककोकिलहंसालिप्रमुखैः कृत्रिमैः खगैः[६] । राजमान समन्ताद्वै पश्यज्जनमनोहरः ॥१०४॥
नारिकेलफलैः पुष्पैः पनसैः कदलीफलैः । नागरङ्गैश्च जम्बीरैर्वन्यैरन्यैः[१] फलैस्तथा ॥१०५॥

---

୧ । ଅଗ୍ନିଙ୍କର । ୨ । ବ୍ରହ୍ମା, ଇନ୍ଦ୍ର, ଅଗ୍ନି ଓ ସୋମଙ୍କୁ । ୩ । ଯଥାକ୍ରମେ ଆହୁତ ଦେବେ । ୪ । ସେହି ମନ୍ତ୍ର-ଦ୍ୱାରା । ୫ । ଦୋଳମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣ ବିଷୟ ଶୁଣନ୍ତୁ । ୬ । କୃତ୍ରିମ ପକ୍ଷୀଗଣଦ୍ୱାରା ।

जम्बुपल्लवजालैश्च[१] रसालफलसंचयैः । सर्वत्र तत्र शोभां च कुर्य्यात्कार्य्यविचक्षणः ॥१०६॥
एतादृशं नृपश्रेष्ठ कुर्य्यादुच्चैश्च मण्डपम् । समन्तात्परमां शोभां मण्डपस्य चरेन्नृप ॥१०७॥
विस्तीर्ण्णे मण्डपे तत्र दिव्यसोपानभूषिते । वेदीद्वयं महीपालकुर्य्याच्चारुतरं परम् ॥१०८॥
तत्रोपरि परिभ्राजन्नानारत्नसमाकुला । तोरणा रुचिरा कार्य्या गोविन्दप्रीतिकारिणी ॥१०९॥
तत्र दोलागततुलां नानारत्नसमुज्ज्वलाम् । दिव्यनव्याम्बरवृतां योजयेन्नृपसत्तम ॥११०॥
तत्र भद्रासनं रम्यं श्रीपर्ण्णिकाष्ठनिर्मितम् । स्थापयेत्तुलिकायुक्तमुपधानीसमन्वितम्[२] ॥१११॥
चतुर्द्दशीदिनस्यापि रात्रेः पञ्चमयामतः । गोविन्द नाम प्रत्यर्च्चां नीत्वा विष्णवन्तिके न्यसेत् ११२
लाजाविकारजं दिव्यं नारिकेलविकारजम् । एतादृशं च नैवेद्यं काले तस्मिन्निवेदयेत् ॥११३॥
पूजावसाने राजेन्द्र क्षालयेद्देवतापुरः । पूजकः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रार्थयेन् शुद्धमानसः ॥११४॥
देव देव नमस्तेऽस्तु जगन्नाथ नमोऽस्तुते । नानावतारलीलाभूर्नीलाचलपते नमः ॥११५॥
आज्ञा देहि जगन्नाथ प्रत्यर्च्चां प्रति संप्रति । कमलां विश्वधात्रीं च दोलाक्रीड़नहेतवे ॥११६॥
इति संप्रार्थ्य देवेशं तदङ्गान्माल्यमाहरेत् । प्रत्यर्च्चां कमलां पृथ्वीं पूर्ववद्वितरेद्बुधः ॥११७॥
प्रत्यर्च्चा सा महीनाथ जगन्नाथस्रगार्च्चिता[३] ब्रह्मणा सकला मूर्त्तिर्जगत्त्रयसुपाविनी ॥११८॥
तस्याः प्रतिकृतेर्भूप विष्णोस्तस्य परात्मनः । नास्ति भेदो जगत्यस्मिन् सत्यं सत्यं न संशय ॥११९॥
अर्च्चायां विन्यसेन्मन्त्रं परं याति विभावयन् ततः सा प्रतिमा ह्यत्र जायते जगदीश्वरः ॥१२०॥
ततो गोविन्दमानन्दाद्विश्वधात्रीं रमां तथा । सप्तवारं भ्रामयेद्वै देवानभिनृपोत्तम ॥१२१॥
द्वितीयावरणस्यैवाभ्यन्तरे यत्र कुत्रचित् । शालायां च निवेश्याथ[४] तां तु भद्रासनोपरि ॥१२२॥
पञ्चामृतेन तेनैव स्नापयेच्च पृथक् पृथक् । तस्यैवान्यतमेनापि[५] स्नपनं[६] रचयेत् प्रभोः ॥१२३॥
श्रीसूक्तं च समुच्चार्य्य गन्धतोयेन तां पुनः । स्नापयेदतियत्नेन प्रोञ्छयेन्नववाससा ॥१२४॥
वस्त्रालङ्कारमाल्याद्यैर्भूषयेद्देवतास्ततः । पञ्चोपचारतः पूजां कुर्य्यादार्य्यजनोत्तमः ॥१२५॥
वन्दापनां प्रकुर्वीत यथाविधितया तदा । दिव्ये विमाने संस्थात्य महोत्सवतया नृप ॥१२६॥
भ्रामयेत्सप्तशो[७]भक्त्या प्रासादोपरितस्तदा । घण्टामृदङ्गढक्कादिवाद्यजालध्वनिर्भवेत् ॥१२७॥
शङ्खानां मधुरीणां च काहालानां च निःस्वनम् । करतालावलिस्तावत्पताकावलिजृम्भणम् ॥१२८॥
चारु चामर वृन्दस्य पतनं च समन्ततः । जयशब्दः स्तवपाठस्तथैव पुष्पवर्षणम् ॥१२९॥

୧। ଜାମୁପତ୍ରଦ୍ୱାର। ୨। ମାଣ୍ଡି ପକାଇ। ୩। ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମାଳଦ୍ୱାର ପୂଜିତା ହେବେ। ୪। ବସାଇ। ୫। ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ। ୬। ସ୍ନାନ। ୭। ସାତଥର।

चन्द्रदीपैर्मनोरम्यैरन्यैर्दीपसहस्रकैः । निवारिततमः कुर्य्याद्दोलाकेलिमहोत्सवे ॥१३०॥

श्वेतछत्रं तथा कृष्णं धारयेद्धरणीधव । मेघाडम्बरविख्यातमातपत्रं[१] च धारयेत् ॥१३१॥

परीक्षकस्तु पुरतः स्वर्णवेत्रधरस्तदा । वाराङ्गनाश्च नृत्यन्त्य भविष्यन्ति च भूषिताः ॥१३२॥

एवं महोत्सवं कृत्वा दोलीमण्डपसन्निधिम् । नीत्वा तन्मण्डलस्याधो भ्रामयेत्तच्च सप्तशः ॥१३३॥

ऊर्ध्ववेदीं समालम्ब्य सप्तशो भ्रामयेत्पुनः । तदूर्द्ध्ववेद्यां तां दोलां भ्रामयित्वा च सप्त वै ॥१३४॥

तत्रदोलान्तरेदिव्ये वासयेद्दक्षिणामुखम् । केतकीछत्रयुगलमुभयोः पार्श्वतो न्यसेत् ॥१३५॥

उर्द्ध्वदेशे वितानं तु केतकीचयनिर्मितम् । मल्लिकाशोकवकुलपुन्नागचम्पकैर्वृतम् ॥१३६॥

मत्तभ्रमरझङ्कारस्वान्तोल्लासिकरं न्यसेत् । अतः परं महाराज पूजक शुद्धमत्तरः ॥१३७॥

प्रातस्तेषां च देशानामङ्गतो माल्यमम्बरम् । बहिष्कृत्य पुनः शीघ्रं पूजयेत्परमेश्वरम् ।१६८॥

नानालङ्कारसंयुक्तं कुर्य्यादाचार्य्यसत्तमः । ततो देवाग्रतः शीघ्रं मध्यवेद्यां नृपोत्तम ॥१३९॥

क्षालयित्वा च तत्रैव मेखलात्रयमालिखेत् । तत्र धौताम्बरं शीघ्रं निपात्य[२] तत्पुरः पुनः ॥१४०॥

अंशुकावरणं[३] कुर्य्यात्पुनश्च परितो[४] नृपः । स्तम्भानावृत्य यत्कुर्य्याद् यत्नादाच्छादनं तदा ॥१४१॥

लाजानां नारिकेलानां शर्कराणांविकारजम् । पयसां[५] शर्कराणां च तिलानां सुखदायिनाम् ॥१४२॥

विकारजं च नैवेद्यं कर्त्तव्यं नृपसत्तम । दिव्यरम्भाफलैश्चैव पयःपेटिसमुद्भवैः ॥१४३॥

इक्षुखण्डसमूहैश्च नवीनाम्रफलैस्तथा । तादृशं वरनैवेद्यं प्रतिहारैः समन्ततः ॥१४४॥

भक्ष्यमाणं महीनाथ चरुहोता समानयेत् । वस्त्राच्छादितवक्त्रश्च नैवेद्याहरणे नृप ॥१४५॥

ततो यत्यादयः केऽपि न विशेयुश्च[६] तत्र वै । तत्र नीत्वा मेखलान्ते नैवेद्यं स्थापयेद् द्विजः ॥१४६॥

वह्निर्निरोधने तत्र नैवेद्ये स्थापिते सति । प्रमादाच्चेद्विशेषोऽपि तन्नैवेद्यं बहिःक्षिपेत् ॥१४७॥

तथाग्निशर्म्मा राजेन्द्र गन्धदामनकं स्रजम् । पीतवस्त्रंद्वयं तावत् फलगुपुञ्जं मनोरमम् ॥१४८॥

केतकीवकुलाशोकमल्लीपुन्नागचम्पकैः । रचितं चारुमाल्यं च गोविन्दाय समर्पयेत् ॥१४९॥

पात्रहोतुरितः पीठे श्रीपर्णिकाष्ठनिर्मिते । पूजार्थं पूजकस्तत्र वसेत्संयतमानसः ॥१५०॥

चतुर्विंशतिसंख्यातैरुपचारैर्मनोहरैः । पूर्ववत्पूजयेद्विष्णुं नीराजनसमन्वितैः ॥१५१॥

त्रयोदशाक्षरेणाष्टादशाक्षरत एव वा । मन्मथस्य च लक्ष्म्याश्च मायया वीजकत्रयम् ॥१५२॥

दशाक्षरेण संयोज्य प्रथमं पूजयेत्ततः । वीजं श्रीकाममायानां समुचार्य्य प्रयत्नतः ॥१५३॥

---

୧ । ଛତା । ୨ । ପକାଇ । ୩ । ବସ୍ତ୍ର ଆବରଣ । ୪ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ । ୫ । କ୍ଷୀର । ୬ । ପ୍ରବେଶ କରିବେ
୫ । କ୍ଷୀର । ୬ । ପ୍ରବେଶ କରିବେ ନାହିଁ ।

तेनैव मनुना मध्ये पूजयेद्देशिकोत्तमः । तृतीयपूजने वीजं मायाया मन्मथस्य च ॥१५४॥
रमायाश्च दशार्णेन[१] युक्त्या संपूजयेत्सुधीः एतन्मन्त्रवरस्यास्य ऋषिर्ब्रह्मात्वहं नृप ॥१५५॥
गायत्रीछन्द एव स्याद्देवो नारायणः स्मृतः । स्मरोवीजं प्रिया वह्नेः शक्तिः क्षितिभृतांवर ॥१५६॥
चतुर्वर्गफलप्राप्त्यै विनियोगो निगद्यते । आचक्रादिश्च पश्चाङ्गमस्य मन्त्रवरस्य च ॥१५७॥
दशाक्षरस्य यन्न्यासं कुर्य्याद्ध्यानं विना द्विजः तन्मन्त्रावरणं कुर्य्याद्देवतानां च पूजनम् ॥१५८॥
पूजासमयमारभ्य स्वर्णवेत्रधर शुचिः । तव प्रतिनिधिस्तिष्ठेद्घण्टादिनां ध्वनिर्भवेत् ॥१५९॥
तौर्य्यत्रिकं[२] तदा कुर्य्याछत्रचामरधारणम् । महोत्सवं प्रकुर्वीत विष्णोः पूजनकर्मणि ॥१६०॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

ध्यानं विना कथं पूजा कर्त्तव्यासौ त्वया प्रभो । कथमुक्तमिति क्षिप्रं कथयाम्बुजसम्भव[३] ॥१६१॥

ब्रह्मोवाच

ध्यानं यथा स्यान्नृपते दोलाकेलिसमर्च्चने । निशामय रहस्यं तद्गोविन्दप्रीतिदायकम् ॥१६२॥

ध्यायेत्केलिकदम्वमूलनिलयं वृन्दावने शोभने
नानापुष्पलतावितानमधुरे चश्चत्पिकालिस्वरे ।
कालन्दीजलशीकराञ्चितमरुतसंसेव्यमाने घने
क्रीडन्तं नवमञ्जुगोपरमणीजुष्टं सहृष्टान्तिकम् ॥१६३॥
नीलेन्दीवरसुन्दरं सुनयनं चन्द्राननं पावनं
बन्धुकाधरसस्मितं परिलसद्भूषावलीवेष्टितम् ।
चश्चचक्रगदाब्जशङ्खविलसद्धस्तारविन्दं लसत्
बेणुं पीततरांशुकं सुमधुरं दोलायमानं परम् ॥१६४॥
पद्माक्ष्मासहितं सुवर्णमुकुटं प्रद्योतमानं सुरैः
गन्धर्वैः मुनिपुङ्गवैः सरभसं प्रस्तूयमानं सदा ।
राजद्गोरजसाञ्चितं दिनमणिव्यूहप्रभाभास्वरं
कन्दर्पार्वुदसुन्दरं सुचतुरं गोविन्दमानन्ददम् ॥१६५॥

एवं ध्यात्वा नृपश्रेष्ठ गोविन्दं मोक्षदायकम् । पूजयेत्परया भक्त्या दोलाकेलिदिनेऽर्च्चकः ॥१६६॥

१। ଦଶାକ୍ଷର ଦ୍ୱାର। २। ଗୀତ ନୃତ୍ୟ ଓ ବାଦ୍ୟ। ३। ବ୍ରହ୍ମନ୍।

पूजावसाने नृपते तन्नीराजनतः पुनः । कर्पूरवर्त्तिं राजेन्द्र संप्रदर्श्य ततः पुनः ॥१६७॥
फलगुत्रिविधमाक्षिप्य चामरं चालयेत्स्वयम् । व्यजनं च तथा कुर्य्याद्धृत्वा पुष्पाञ्जलिं नृप ॥१६८॥
प्रार्थयेत्त्वं तदा भक्त्या गोविन्दं सर्वकामदम् । नमस्तुभ्यं सुरश्रेष्ठ जगदानन्दकारक ॥१६९॥
नानावतारलीलाभिर्लोकानां च हितं चरन् । दुष्टानां नाशमर्थाय पालनार्थं सतां प्रभो ॥१७०॥
प्रकाशय नमस्तुभ्यं गोविन्दाय नमो नमः । इदानीं त्वां जगन्नाथ चारुदोलान्तरे स्थितम् ॥१७१॥
दोलयामि महाबाहो अपराधं क्षमस्व मे । इति संप्रार्थ्य देवेशं दद्यात्पुष्पाञ्जलित्रयम् ॥१७२॥
ततः शनैः शनैर्देवान् सप्तकृत्वस्तु दोलयेत् । दोलायमाने गोविन्दे जगत्त्रयजनास्तदा ॥१७३॥
जयशब्दं प्रकुर्य्यासुः स्तुतिपाठपुरःसरम् । पूर्ववन्मध्यदोलां हि कुर्य्यादवनिपालक ॥१७४॥
एवं तृतीयदोलान्ते सोऽग्निशर्मा च पूर्ववत् । वन्दापनं तदा कुर्य्यात्तदन्ते नृपसत्तम ॥१७५॥
नीराजनान्ते तत्रैव प्रविशेद्भक्तितो भवान् । नववस्त्रद्वयं धृत्वा कराभ्यां प्रणमेत्ततः ॥१७६॥
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा भक्त्या भगवतः पुरः । ततोऽग्निशर्मा सहसा संप्रार्थ्य परमेश्वरम् ॥१७७॥
पूर्ववद्दोलयेन्नन्दं गोविन्दं सुरसेवितम् । ततःपरं प्रभोरङ्गान्मालादिं च समर्पयेत् ॥१७८॥
तत्प्राप्य कृतकृत्योऽहमित्युक्त्वा हृष्टमानसः । ततः पुष्पाञ्जलिं दत्वा नीराजनमथाचरेत् ॥१७९॥
कर्पूरवर्त्त्या कुर्य्यात्तु चारुचामरचालनम् । व्यजनैस्तालवृन्तैश्च वीजयेद्भक्तितो भवान् ॥१८०॥
मण्डपस्य समन्ताद्वै[१] मर्द्दयेच्चन्दनाम्भसा । सेचयेत्तद्रजो[२] भूयः क्षिपेन्मण्डपसर्वतः ॥१८१॥
ततः स्तुतिं समाकुर्य्यात्प्रणिपातपुरःसरम् । नमस्ते देवदेवेश हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥१८२॥
गोविन्दपरमानन्द मुकुन्द परमेश्वर । लोकानुग्रहणार्थाय नानालीलास्त्वया धृताः ॥१८३॥
कंसादयो हताः सर्वे राक्षसा लोकहिंसकाः । येन त्वया जगन्नाथ गोविन्दाय नमोऽस्तु ते ॥१८४॥
पूतना निहता येन हिंसितः शकटश्च वै । येन वृन्दावने क्रीडाः कृतास्तस्मै नमोनमः ॥१८५॥
एवं बहुविधैः स्तोत्रैः पवित्रैः परमेश्वरम् । स्तुत्वा तं प्रणमेद्भक्त्या भवान् वै भक्तवत्सलम् ॥१८६॥
अथाग्निशर्मा सहसा देवाङ्गादवतार्य्य तत् । वस्त्रमाल्यादिकं तुभ्यं दास्यतिञ्छक्षितिपोत्तम[३] ॥१८७॥
अथ देवान् भ्रामयेत्तां सप्तवारं च दोलिकाम् । मध्यवेदीं सप्तवारं भ्रामयित्वा तु मण्डपे ॥१८८॥
दक्षिणस्यां स्थापयित्वा कुर्य्याद्वन्दापनं द्विजः । पूर्ववदग्निशर्म्मा च भक्तिभावसमन्वितः ॥१८९॥

---

१ । ମଣ୍ଡପରେ ଘୁରୁଥାଉ । २ । ଚନ୍ଦନଜଳ ଛିଞ୍ଚିବ ଓ ଗୁଣ୍ଡ ବିଞ୍ଚିବ । ३ । ଦେବେ ।

अधोभागे समानीय चक्रपाणिं सुरेश्वरम् । पुनस्तं भ्रामयेद्दोलामण्डपं नृप सप्तशः[1] ॥१९०॥
दिव्ये विमाने संस्थाप्य महोत्सवतया ततः । आनीय सप्तवारं तं प्रासादं भ्रामयेत्पुनः ॥१९१॥
भ्रमणान्ते पुनस्तस्य प्रासादस्य तु पश्चिमे । शीतद्रव्यैश्च[2] नैवेद्यं दत्त्वा वन्दापनां चरेत् ॥१९२॥
ततो देवोत्तमपुरः स्थापयेत् प्रतिमाश्च ताः । पूर्ववच्च प्रकुर्वीत तद्वन्दापनकर्म वै ॥१९३॥
प्रत्यर्चा शतमत्युग्रं तत्तेजः परमेश्वरे । स्नापयित्वा प्रतिकृतिं स्थापयेन्निजवेश्मनि[3] ॥१९४॥

सूत उवाच

शौनकाद्या महीदेवा ब्रह्मणा कथितं यथा । इन्द्रद्युम्नस्तु राजर्षिस्तत्तथैव समाचरेत् ॥१९५॥
ये मर्त्या भक्तिभावेन क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे । तादृशां कमलाभर्त्तुर्दोलाकेलिं महोदयाम् ॥१९६॥
पश्यन्ति तेषां नो जन्म जगत्यस्मिन् सुदुःखदम्[4] सर्वकामप्रदां यात्रां दोलाख्यां धरणीसुराः ॥१९७॥
दृष्ट्वा लभन्ते परमं शर्म गोविन्ददर्शनात् । दोलार्थं परिगच्छन्तं गोविन्दं ये च मानवाः ॥१९८॥
पश्यन्ति तेषां पूर्णाः स्युः सद्यः सर्वमनोरथाः दोलायमानं गोविन्दं ये पश्यन्ति मुहुर्मुहुः ॥१९९।
सर्वतीर्थाटनफलं लब्धा मुक्ता भवार्णवात्[5] प्रथमां ये च पश्यन्ति दोलाकेलिं जगत्पतेः ॥२००॥
तेषां वै जायते धर्मः सुखहेतुः सनातनः । दोलाकेलीर्मुराराते द्वितीया नामधारिणी ॥२०१॥
हेलया लोकिता यैस्तैः लभन्तेऽर्थान्न संशयः । एकदैव प्रपश्यन्ति दोलाकेलित्रयं च ये ॥२०२॥
भुक्त्वा शर्म परं त्वत्तः[6] शेषे मोक्षमवाप्नुयुः । दक्षिणाभिमुखस्यास्य गोविन्दस्य जगत्पतेः ॥२०३॥
वन्दापनां सकृद्दृष्ट्वा न पुनर्जायतेऽजनिः[7] । विमाने वापि दोलायामकस्मात्पतनं हरेः ॥२०४॥
तदा राज्ये भयं घोरं राजा नश्येन्न संशयः । दुर्भिक्षं मरणं चैव सज्जनानां च संक्षयः ॥२०५॥
अधिकारवतामेव नाशः स्याद्धरणीसुराः । तस्माद् बहुविधां शान्तिं राजा भक्त्या च कारयेत् ॥२०६॥
राज्यस्य कुशलार्थं वै निजस्य च मुनीश्वराः । दारुब्रह्मप्रसादेषु[8] या मतिर्जायते द्विजाः ॥२०७॥
प्रत्यर्चानां प्रसादेषु तथा विश्वासमाचरेत् । आज्ञामाल्यप्रदानेन तासां च ब्रह्मणा द्विजाः ॥२०८॥
भेदो नास्ति यथा नूनं तत् प्रसादः सुपावनः । महाप्रसादे विष्णौ च तथा नामसु भूसुराः ॥२०९॥

---

୧ । ସାତଥର । ୨ । ଶୀତଳଦ୍ରବ୍ୟ ଦ୍ୱାରା । ୩ । ନିଜ ଗୃହରେ । ୪ । ଦୁଃଖଦାୟକ । ୫ । ସଂସାରରୁ । ୬ । ଭ୍ରମଠାରୁ । ୭ । ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହୁଏନାହିଁ । ୮ । ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଦୟାରୁ ।

विश्वसन्ति महासस्याः 'त्रिष्वेतेषु' पुनः पुनः । स्वल्पपुण्यवतो जन्तो विश्वासो नापि जायते ॥२१०॥

भूमिदेववराः सुरोत्करवरो ब्रह्मापुराध्यादरा-
दिन्द्रद्युम्नमहीपतिं प्रतिविभोर्यामाहयात्रोत्तमाम् ।
दोलाकेलिममुं च तां भगवतः पश्यन्ति ये श्रद्धया
तेषां नास्ति महीतले विपदणु" मुक्तिश्च नो दुर्लभा ॥२११॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये शौनकादिमुनिसूतसम्वादे दोलयात्रावर्ण्णनं नाम चतुर्स्त्रिशोऽध्यायः

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

चैत्रे मासि महाविष्णोर्नानालीलालयस्य याः । यात्राः स्युस्ताश्च वक्तव्याः श्रूयतामेकचेतसा[४] ॥१॥
चैत्रे शुक्लाष्टमी यावत्तिथीः स्यादतिथिप्रिय[५] । तद्दिनेऽपि[६] मुराराते: सायं पूजावसानतः[७] ॥२॥
कौशल्यायाश्च शान्त्यर्थं क्षालितान्नं[८] च पायसम् नानाव्यञ्जनसंयुक्तं नानापूपसमाकुलम् ।३॥
तन्नैवेद्यं समर्प्याशु[९]यजेत्तं[१०] चन्दनादिना । वन्दापयेत्तदा भक्त्या पूर्ववत्तं[११]परन्तप ॥४॥
नवम्यां च तिथौ प्रातः पूजान्ते पूजकोत्तमः । महास्नानविधौ स्नायात्परमेशं चतुः समैः[१२] ॥५॥
लेपयेदतियत्नेन नवीनाम्बरमाल्यकैः । सुन्दरैस्तैरलंकारैर्यथायोग्यं सुभूषयेत् ॥६॥
ततो मध्याह्नपूजां च कुर्य्याद्विधिवदादरात्[१३] ततो रामप्रतिकृतिं[१४]जगदीशान्तिके न्यसेत् ॥७॥
सर्वरूपधरः श्रीमान् नीलभूधरमन्दिर । नमस्ते जगतां नाथ जगज्जनमहार्त्तिहन्[१५] ॥८॥
आज्ञापय महाबाहो रामजन्मोत्सवाय वै । रामप्रतिकृतिं तावद्रावणादिविनाशिनीम् ॥९॥

---

୧ । ସାଧୁ ଓ ଭକ୍ତଗଣ । ୨ । ଜଗନ୍ନାଥ,ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାମ ଓ ମହାପ୍ରସାଦରେ । ୩ । ଟିକିଏ ହେଲେ ଅଯୁକ୍ତିଧା ହୁଏ ନାହିଁ । ୪ । ମନଦେଇ ଶୁଣନ୍ତୁ । ୫ । ଯଢଥ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ୬ । ସେଦିନ । ୭ । ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ପୂଜା ପରେ । ୮ । ପଖାଳ । ୯ । ତାଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରି । ୧୦ । ତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବେ । ୧୧ । ପୂର୍ବପରି ତାଙ୍କୁ । ୧୨ । ଚତୁଃସମ କରି । ୧୩ । ବିଧିବତ୍ ଭାବରେ ଆଦରର ସହିତ । ୧୪ । ରାମଙ୍କ ସହିତ । ୧୫ । ଜଗତର ଦୁଃଖନାଶକ ।

इति विज्ञाय[1] देवेशं तदङ्गादर्चकः[2] पुनः । माल्यमानीय तद्दद्यात् प्रत्यर्चां प्रतिभूपते ॥१०॥
निरोधनगृहाग्रेऽथ लिखेद्राघवमण्डलम्[3] । आचार्य्यः सूत्रहस्तः स्याच्चतुरस्रं[4] लिखेत्पुरः ॥११॥
तिर्य्यगूर्ध्वक्रमान्मध्ये अष्टाधिकदशान्विताः[5] रेखाश्च तादृशा भूयो विलिख्य च यथाक्रमम् ॥१२॥
चतुःकोणानि[6] शुक्लानि कर्त्तव्यानि त्रिभिस्त्रिभिः इन्दुवन्नृपतिश्रेष्ठ[7] कुर्य्यादाचार्य्यसत्तमः ॥१३॥
पञ्चकोष्ठिषु राजेन्द्र श्रृङ्खला[8] कृष्णवर्णभाक् । एकादशपदैर्वल्ली[9] श्यामवर्णा भवेत् शुभा ॥१४॥
भद्रं रक्तं विधातव्यं पदैश्च नवभिस्तदा । वापी[10] शुक्ला च कर्त्तव्या चतुर्विंशतिभिः पदैः[11] ॥१५॥
परिधिः पीतवर्णः[12] स्यात्पदैर्विंशति संख्यकैः[13] कलासंख्यासु[14] कोष्ठीषु पङ्कजं[15] पूर्ववल्लिखेत् ॥१६॥
अर्द्धाङ्गुल प्रमाणेन कोष्ठीनां कल्पनां चरेत् । पूर्वद्वारं समालिख्य पश्चिमे कलशं पुनः ॥१७॥
पताकाचक्रसहितं लिखेन्मण्डलकर्मवित् । दक्षिणोत्तरदिग्भागे[16] वसुकोणं[17] लिखेत्तदा ॥१८॥
चतुःकोणे नृपश्रेष्ठ कुर्य्यात्कीराकृतिं[18] बुधः । एवं मण्डलमालिख्य रामस्य प्रीतिदायकम् ॥१९॥
ख्यातं राघवनामानं पश्यतां विस्मयप्रदम् । रामजन्मनि भो भूप प्रशस्तं मण्डलं त्विदम्[19] ॥२०॥
अन्यथा चेत्तदा पूजा निष्फला स्यान्न संशयः प्रत्यर्च्चां मण्डले तत्र वासयित्वा[20] ततोऽर्चकः ॥२१॥
कुर्य्याद्वरुणपूजां स त्वग्निशर्माणमादरात् । संकल्पयति राजर्षे सोऽग्निशर्मा पुनस्तदा ॥२२॥
आचार्य्यब्रह्मावरणं कुर्य्याद्वै क्रमतो मुदा । पुण्याहवाचनं कुर्य्यादाचार्य्यश्च पुनर्नृप ॥२३॥
सुवर्णरचितां रामप्रतिमां सुमनोरमाम् । पञ्चामृतेन संस्नाप्य कौशल्योदरसंस्थिताम्[21] ॥२४॥
अर्चयित्वा[22] तु तं रामं यजेद्गन्धादिना नृप ततस्त्वेजतु मन्त्रेण गर्भोदकमनुत्तमम् ॥२५॥
दत्वा पात्रतले रामं जन्मप्राप्तं तु चिन्तयेत् । पीतवस्त्रद्वयं गन्धं दामदामनकं[23] शुभम् ॥२६॥
अग्निशर्मा तदा दद्यात्पूर्ववत् पूजकोत्तमः । जलदोषोपशान्त्यर्थं वटिका नवनीतकम्[24] ॥२७॥
आचार्य्योऽप्यग्निशर्मा च कुर्य्यात्कर्पूरवर्त्तिकाम् एतदन्तेऽर्चकः श्रीमान् वसोर्द्धारां समाचरेत् ॥२८॥
ततो महोत्सवनया प्रत्यर्च्चां स्वपदे न्यसेत् । एतदुत्सवमौत्सुक्यान्मानवा ये मुहुर्मुहुः ॥२९॥
कुर्वन्ति विधिवद्भक्त्या कुर्वन्ति सुसमाहिताः सर्वपापविनिर्मुक्ता लभन्ते ते हरेर्पदम् ॥३०॥
द्वादश्यां च तिथौ सायं पूजान्ते नृपसत्तम । चतुरस्रा[25] च पट्टस्य[26] निर्मिता हस्तयुग्मतः ॥३१॥

୧। ଜଣାଇ। ୨। ତାଙ୍କ ଆଗରୁ ପୂଜକ। ୩। ରାମ ମଣ୍ଡଳ। ୪। ଚଉକୋଣ ବିଶିଷ୍ଟ। ୫। ଅଠରଟି ରେଖା। ୬। ଚଉକୋଣ। ୭। ଗୋଲକୃତ। ୮। ଶିକୁଳି ଆକାର। ୯। ଏଗାରଟି ପଦ। ୧୦। କୂପ ବା ମଧ୍ୟଭାଗ। ୧୧। ଚବିଶ ଗାର। ୧୨। ହଳଦିଆ। ୧୩। କୋଡିଏ ଗାର। ୧୪। ଚନ୍ଦ୍ରଟି। ୧୫। ପଦ୍ମ। ୧୬। ଦକ୍ଷିଣ ଓ ଉତ୍ତର ଦିଗରେ। ୧୭। ଆଠଟି କୋଣ। ୧୮। ଶୁଆ ଆକାର। ୧୯। ଏହିପରି। ୨୦। ବସାଇ। ୨୧। କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ଉଦରସ୍ଥ। ୨୨। ପୂଜାକର। ୨୩। ଦମନକ ମାଳା। ୨୪। ଲହୁଣୀ। ୨୫। ଚଉକୋଣିଆ। ୨୬। ଚନ୍ଦପଟ।

कर्त्तव्या विलिखेत्तत्र शम्वरारिं[१] मनोहरम् । रक्तवर्ण्णं हस्तयोश्च धनुर्वाणान् दधतस्मरम् ॥३२॥
स्कन्धदेशे ते तूणीरं सशरं विलिखेत्सुधीः[२] । तादृशं पट्टमानन्दात्पञ्चामृतरसैः शुभैः ॥३३॥
स्नापयित्वा ततो वस्त्रैर्माल्यैश्च भूषयेत्ततः । गन्धादिना यजेत्तावदेवं पट्टाधिवासिनम्[३] ॥३४॥
कुर्य्यात्ततः त्रयोदश्यां दिवाभागे नृपोत्तम । पञ्चदण्डस्थिते काले निद्राभङ्गः श्रियःपते ॥३५॥
निद्राभङ्गं विधायाशु रामकृष्णौ नयेत्पुनः । वलस्य जगदीशस्य समीपे त्वधिवासितम् ॥३६॥
पट्टं च स्थापयित्वा तु प्रार्थयेत्पूजकोत्तमः । वलदेव नमस्तेऽस्तु नमस्ते मुषलायुध[४] ॥३७॥
नमस्ते रेवतीकान्त रोहिणीनन्दन प्रभो । वसन्तभ्रमणार्थायाहर्त्तुं दमनकोत्करम्[५] ॥३८॥
राममाज्ञापय क्षिप्रं हिताय जगतां परम् । इन्दीवरदलश्याम जगदीश रमापते ॥३९॥
नानालीलाकर श्रीमन् नमस्तुभ्यं नमो नमः । नमस्ते पद्मनेत्राय पद्मनाभाय ते नमः ॥४०॥
पद्मापते नमस्तुभ्यं पद्ममालिन् नमोऽस्तु ते । हर्त्तुं दामनकं वृन्दं[६] गन्धव्याप्तदिगन्तरम् ॥४१॥
वसन्तभ्रमिलीलायै कृष्ण माज्ञापय प्रभो । कन्दर्पस्तु सुरश्रेष्ठ पूज्यः स्याद् वै तवाज्ञया[७] ॥४२॥
एतदर्थं[८] महावाहो आज्ञापय रमाधव । इति विज्ञाप्य राजेन्द्र देवाज्ञान्माल्यमाहरेत् ॥४३॥
रामं कृष्णं तथा कामं प्रतिदद्यात्पृथक् पृथक्[९] शिविकायां[१०] ततस्तौ तु[११] रामकृष्णौ सुशोभनौ ॥४४॥
वासयित्वा[१२] देवयाने ततस्तं पट्टमेव[१३] च । समारोप्य नयेत् पूर्वे दिव्यारामप्रदक्षिणैः[१४] ॥४५॥
आचार्य्यः प्रथमं कुर्य्यात् प्राणिनो यजनं मुदा कन्दर्पाग्रे वसन् धीमान् यथाविधि परंतप ॥४६॥
अग्निशर्माणमेवासौ संकल्पयति सादरम् । सप्त वा पञ्च वा कुर्य्यात् ब्राह्मणान् स्वस्तिवाचनम् ४७
आचार्य्यवरणं कुर्य्याद् ब्रह्मणः वरणं तथा । अर्चकस्त्वग्नियजनं[१५] पात्रासादनमेव च ॥४८॥
कृत्वा ततश्च जुहुयादाघारावाज्यभागकौ । भूरादिकां हुनेद्[१६] भूयो नवाहुति मनिन्दिताम् ॥४९॥
गायत्र्या कामदेवस्य सहस्रं संहुनेद् द्विजः । तदभावे तदर्द्धेन तस्याभावे शतत्रयम् ॥५०॥
घृताक्तः[१७] समिधस्तत्र शतमष्टोत्तरं हुनेत् । अशोककुसुमैस्तद् वत्सहस्रं जुहुयाद् वुधः ॥५१॥
पूर्णाहुतिं ततोदत्वा कुर्य्यात्पुण्याहवाचनम् । एवं यदा महीनाथ होमकर्म समाचरेत्[१८] ॥५२॥
आयुरारोग्यमैश्वर्य्यं[१९] सर्वत्र जयएव च । यजमानस्य राजेन्द्र कीर्त्तिवंशोदयो[२०] भवेत् ॥५३॥
कामं पञ्चोपचारेण पूजयेत् पायसेन च । संपूज्य त्वग्निशर्मासौ तद्वन्दापन माचरेत् ॥५४॥

---

୧ । କାମଦେବ । ୨ । ଚିତ୍ରବନ୍ତ ଚିତ୍ର କରିବେ । ୩ । ପଟରେ ଚିତ୍ରିତ ଠାକୁରଙ୍କୁ । ୪ । ମୂଷଳଧାରୀ । ୫ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦମନକ ହରଣ କରିବାକୁ । ୬ । ଦମନକ ସମୂହ । ୭ । ତୁମ ଆଦେଶରେ । ୮ । ଏଥିପାଇଁ । ୯ । ଅଲଗା ଅଲଗା କରି ଦେବେ । ୧୦ । ପାଲିଙ୍କିରେ । ୧୧ । ସେ ଦୁହିଁଙ୍କୁ । ୧୨ । ବସାଇ । ୧୩ । ପଟ ଚିତ୍ରକୁ । ୧୪ । ଉଦ୍ୟାନ ଭ୍ରମଣ ପାଇଁ । ୧୫ । ହୋମ । ୧୬ । ହୋମ କରିବେ । ୧୭ । ଘୃତସିକ୍ତ । ୧୮ । କରିବା ଉଚିତ୍ । ୧୯ । ଆୟୁ, ଆରୋଗ୍ୟ ଓ ଧନସମ୍ପଦ । ୨୦ । ଯଶ ଓ ପୁତ୍ରଲାଭ ।

चामरव्यजने[१] तावदग्निशर्मा समर्पयेत् । आचार्य्याय ततो दद्यात्स्वर्णनिष्केण दक्षिणा ॥५५॥
ततस्तौ रामकृष्णौ च पूजयेच्चन्दनादिना । वन्दापनं दामनकं वृक्षं संप्रार्थयेत्पुनः ॥५६॥
पूजायै जगदीशस्य समीपं ते समागतः । नयामि त्वां दमनक प्रसन्नो भव साम्प्रतम्[२] ॥५७॥
पूजकस्त्विति संप्रार्थ्य[३] पुष्पाञ्जलिमथो न्यसेत् । ओँ नमः कामाय मन्त्रं वदन् दमनकं हरेत् ॥५८॥
एकैकं मूलसंयुक्तं द्रुमं दामनकं शुभम् । न्यसेत्कराम्बुजे[४] भूप तयोश्च रामकृष्णयोः ॥५९॥
पट्टदेवं विसृज्याथ[५] पात्रहोता च वाससा[६] । आच्छादितमुखस्तावदेकविंशतिसंख्यकान् ॥६०॥
सप्त सप्तद्रुमान् दिव्यान् वाससाच्छादितान् तथा महोत्सवतया चाग्रे रामकृष्णौ च पृष्ठतः ॥६१॥
प्रासादं प्रति भूपाल नयेत्तान् दमनोत्करान् । स्वपदे रामकृष्णौ तौ न्यसेत्तत्र मनोरमे ॥६२॥
प्रासादपूर्वतो रम्ये चतुर्द्वारविभूषिते । चतुरस्रे वितानादिस्फुरिते[७] मण्डपोत्तमे ॥६३॥
तत्र दामनकान् वृक्षान् समूलान् परितं न्यसेत्[८] सायं पूजावसानेऽथ मण्डपे तत्र शोभने ॥६४॥
बालुकागृहनिर्माणं[९] चतुरस्रं मनोरमम् । पूर्वतो द्वारसंयुक्तं तन्मध्ये चाष्टपूर्णकम् ॥६५॥
एतान् द्रुमान् दामनकानेकविंशति संख्यकान् । संरक्ष्य धरणीनाथ बालुकायां च गोपयेत्[१०] ॥६६॥
पद्मे दमनकचयं स्थापयित्वा तु यत्नतः । गन्धपुष्पार्पणं तत्र वस्त्रैराच्छादयेत्पुनः ॥६७॥
कृष्णं रामं विश्वधात्रीं पूजयेच्चन्दनादिना । रामकृष्णकरस्थौ यौ द्रुमौ दामनकौ नृप ॥६८॥
तदाचार्य्य करे धृत्वा प्रार्थयेत्परमेश्वरम् । नमस्तुभ्यं जगद्बन्धो नमस्त्रैलोक्यनायक ॥६९॥
नमस्तुभ्यं सुरश्रेष्ठ सिन्धुजापतये[११] नमः । त्रैलोक्यकण्टको भूत्वा योऽभूद्दमनकोऽसुरः[१२] ॥७०॥
पुर्वं संनिहितः शीघ्रं तदा दैत्यो महाबलः । स च दैत्यो हरेः पश्चान्नमयित्वा[१३] जनार्द्दनम् ॥७१॥
प्रीतस्त्वं च पुनस्तस्मै सम्पत्तिमदः[१४] प्रभो । अधुना वृक्षरूपेण जातः सोऽयं महीतले ॥७२॥
सुप्रीतो भव देवेश अत्र दामनकद्रुमे । इत्युक्त्वासौ दमनकं कृष्णहस्ताम्बुजेऽर्पयेत् ॥७३॥
गीतनृत्यादिभिर्भूप क्षपां[१५] तावन्नयेज्जनः । अरुणोदयचतुर्द्दश्यां प्रातर्यजनमाचरेत् ॥७४॥
ततः कुर्य्यान्महास्नानं देवानामतिभक्तितः । चतुःसमविलेपं च वस्त्रालङ्कारमण्डनम् ॥७५॥
ततोऽर्च्चकः सोऽग्निशर्मा ब्रह्मा च ते सुसंयताः अधिवासगृहं गत्वा द्रुमान् दामनकान् पुनः ॥७६॥
वस्त्रैराच्छादितान् धृत्वा छत्रघण्टादिचामरैः । काहाल-शङ्ख-मधुरी-भेरी-सन्मर्द्दलादिभिः ॥७७॥
महोत्सवं विधायाथ भ्रामयित्वा[१६] त्रिवारतः । प्रासादं च सुरश्रेष्ठान् तथा कृत्वा महीपते ॥७८॥

୧। ଚର୍ମର ବିଞ୍ଚଣା। ୨। ବର୍ତ୍ତମାନ। ୩। ପୂଜକ ଏପରି ପ୍ରାର୍ଥନା କରି। ୪। ହାତରେ ଦେବେ। ୫। ବିସ-
ର୍ଜନ ଦେଇ ବା ତ୍ୟାଗକରି। ୬। ବସ୍ତ୍ରରେ। ୭। ଘୁଡ଼ୁଆ ହୋଇ ଯାଇଥିବା। ୮। ସ୍ଥାପନ କରିବେ। ୯।
ବାଲିଘର। ୧୦। ବାଲିରେ ଘୋଡ଼ାଇ ଦେବେ। ୧୧। ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି। ୧୨। ଦମନକ ନାମା ଅସୁର। ୧୩।
ନୁଆଁଇ। ୧୪। ସମ୍ପତ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲ। ୧୫। ରାତ୍ରି। ୧୬। ବୁଲାଇ।

देवाग्रे स्थापयेयुस्ते तान् दमनकान् द्रुमान् । देवानां यजनं कार्य्यं चतुर्विंशति संख्यकैः ॥७९॥
उपचारैः पञ्चभिर्वा ततः संस्कृत्य[1] प्रार्थयेत् । हिरण्यकशिपोर्वक्षो विदार्य्य[2] नखरैर्निजैः ॥८०॥
तद्वसाभिर्यथा[3] देवं कृतं यज्ञोपवीतकम् । तथा दमनकस्यापि सम्वन्धिकुसुमान्वितम् ॥८१॥
मया दत्तं गृहाणेदं वृक्षं ते प्रीतिहेतवे । जगन्नाथ नमस्तेऽस्तु नमस्ते करुणानिधे ॥८२॥
अपराधो मदीयोऽसौ क्षन्तव्या[4] भक्तवत्सल । इत्थं संप्रार्थ्य देवेशं तद् द्रुमान् शिरसि प्रभो ॥८३॥
दत्वा परमया भक्त्या[5] नमः कुर्य्यात्पुनः पुनः । बलदेव बलाधार बलोत्पाटितभूतले ॥८४॥
बलध्वंस्तप्रलम्ब त्वां नमामि बलिनां वर । गन्धतृणमिदं रम्यं गृहाण परमेश्वर ॥८५॥
इत्युक्त्वा सोऽग्निशर्मा च ददौ दमनकं मुदा । भद्रे[6] देवि नमस्तुभ्यं भक्तानां भद्रदायिनी[7] ॥८६॥
इदं दमनकं देवि स्वीकुरु स्मेरसुन्दरि[8] । ब्रह्मा तदा निगद्यैवं[9] दद्याद्दमनकं तृणम् ॥८७॥
ततो मध्याह्नयजनं कृत्वा प्रक्षालयेत्पुरः । वन्दापयेयुस्ते सर्वे पुनर्दमनकं शुभम् ॥८८॥
शिरसस्तु बहिष्कृत्य[10] ददुस्तुभ्यं[11] नृपोत्तम । एतस्मिन् समये ये च भक्त्या पश्यन्ति केशवम् ॥८९॥
इह भोगान्मनोरम्यान् भुक्त्या चान्ते परं पदम् गच्छन्ति नृपशार्द्दूल संशयोऽत्र न विद्यते ॥९०॥
एतद्दमनकं ये वै खादन्ति च वहन्ति च । सर्वपापविनिर्मुक्तास्तथा रोगैः प्रमुच्यते ॥९१॥
वहतां[12] तद्विशां नाथ[13] बलं हस्तेन मस्तके डाकिन्यः प्रेतकुष्माण्डभूतवेतालकादयः ॥९२॥
शक्नुवन्ति न कर्त्तुं ते हिंसालेशं च हिंसकाः । गोहस्तिवाजिनां[14] तावन्न रोगस्तु निषेवणे ॥९३॥
ये च भक्त्या करे धृत्वा भक्तिभावसमन्विताः । रणं गच्छन्ति ते सर्वे जयकामा भवन्ति ते ॥९४॥

सूत उवाच

एतद्दामनकं महद्भृशतरं[15] जग्ध्वा पुनः सोऽब्जजो[17]
विप्रास्तं नृपतिं प्रतिक्षितितले नीलाचलेशं तु यत् ॥९५॥
प्राह[18] प्रेमभरेण तत्र विमले वैशाखमासि स्फुटं
चान्यद् यद् गदतां नृणां कलिमलप्रध्वंसि[19] च शृण्वताम् ॥९५॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये शौनकादिमुनिसूतसम्वादे दमनकयात्राकथनं नाम
पञ्चत्रिंशत्तमोऽध्यायः

---

୧ । ସଂସ୍କାର କରି । ୨ । ବିଦାରଣ କରି । ୩ । ଶିର ପ୍ରଶିର ଦ୍ୱାର । ୪ । କ୍ଷମା କରନ୍ତୁ । ୫ । ବିଶେଷ ଭକ୍ତି ସହକାରେ । ୬ । ସୁଭଦ୍ରା । ୭ । ମଙ୍ଗଳଦାତ୍ରୀ । ୮ । ମନ୍ଦହାସିନୀ । ୯ । ଏହା କହି । ୧୦ । ବାହାର କରି । ୧୧ । ତୁମକୁ ଦେବେ । ୧୨ । ଧାରଣ କଲେ । ୧୩ । କରପଦ । ୧୪ । ଗୋରୁ, ହାତୀ ଓ ଘୋଡ଼ାଙ୍କର । ୧୫ । ସେବନ କଲେ । ୧୬ । ବାରମ୍ବାର । ୧୭ । ସେହି ବ୍ରହ୍ମା । ୧୮ । କହୁଥିଲେ । ୧୯ । କଳିପାପବିନାଶକ ।

षट्त्रिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

वैशाखे मासि यन्नीतिर्नीलाचलपतेर्हरे । तं वदामि नृपश्रेष्ठ सर्वकामफलप्रदम् ॥१॥
मेषमासस्य संक्रान्त्यां प्रातर्यजनतः परम् । महास्नानं हरेः कृत्वा सर्वाङ्गस्य विलेपनम् ॥२॥
नवीनवस्त्रालंकारैर्भूषयेत्कमलेक्षणम् । तण्डुलानामेकभागे माषाणां[1] च द्विभागतः ॥३॥
एककृत्य च तत्रैव रामठं[2]लवणं पुनः । यत्र पाकेन वै कुर्य्यात्पूपं[3] च तादृशं वहु ॥४॥
प्रपानकेन[4]दिव्येन समं कृत्वा नराधिप । बहूनि तानि पूपानि कृत्वा तन्मध्यमार्च्चनम् ॥५॥
समाप्य[5]विधिवत्भक्त्या वन्दापनकमाचरेत् । अथो वैशाखमासस्य शुक्लपक्षे शुभोदये ॥६॥
तृतीयायां तिथौ सायं पूजानन्तरतो नृप । प्रासादपूर्वदेशे[6]हि चतुरस्रं सुशोभनम् ॥७॥
चतुर्द्वार समायुक्तं पताकावलिराजितम् । वितानजालसन्नद्धं मण्डपं रचयेत्ततः ॥८॥
पद्मपत्रत्रयं कृत्वा तत्र भद्रासने न्यसेत् । सौवर्णे वाथवा रौप्ये रम्ये पात्रत्रये पुनः ॥९॥
सहस्रपलसंख्यातं चन्दनं चारुपेषितम् । पातयेच्चन्दने तत्र सिह्लिकाफलपञ्चकम्[8] ॥१०॥
चन्दनोद्गतसंपक्वतैलस्य च पलत्रयम् । कस्तूरिकापलं तत्र कर्पूरं च पलं द्विकम्[9] ॥११॥
एतत्सर्वं विनिक्षिप्य पेषयेत्पाणिना मुहुः । जगदीशकृते तत्तु सहस्रार्द्धपलं न्यसेत् ॥१२॥
वलाय त्रिशतपलं सुभद्रायाः कृते नृप । सपादं[10]स्थापयेत्तत्र नवाधिकशतद्वयम् ॥१३॥
एवं रूपेण मतिमान् भाजनेषु[11]न्यसेच्च तान् चीन पट्टांशुकैर्नव्यैर्यत्नादासादयेद्बुधः[12] ॥१४॥
त्रैलोक्यरक्षणपद प्राक्चक्रं च स्वाहान्तिकम् इत्युक्त्वा वाससाच्छाद्य त्वसुरान्तकपदं पुनः ॥१५॥
पूर्वं दत्त्वा चतुर्थ्यन्तं स्वाहान्तं चक्रमुच्चरन् । पातयेत्केतकीपत्रं[13]तत्र चन्दनभाजने ॥१६॥
गन्धद्वारेति गन्धं च स्थापयेत्सोम मन्त्रतः । ततो गारुड़िकीं[14]मुद्रां दर्शयेद् भाजनोपरि ॥१७॥
नृसिंहमन्त्रराजेन दृष्ट्वा चैवाष्टधा जपेत् । एवं गन्धाधिवासश्च कर्त्तव्यो धरणीपते ॥१८॥

---

୧ । ବର । ୨ । ହେଙ୍ଗୁ । ୩ । ପିଠା । ୪ । ପଣା । ୫ । ପୂଜା ଶେଷକରି । ୬ । ପୂର୍ବଦିଗରେ । ୭ । ଚୁନ୍ଦୁଥା ଯୁକ୍ତ । ୮ । ପାଞ୍ଚଟି ସିଲିକା ଫଳ । ୯ । ଦୁଇପଲ । ୧୦ । ଚାରି ଭାଗରୁ ଭାଗେ । ୧୧ । ପାତ୍ରରେ । ୧୨ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ପଟ୍ଟ ବସ୍ତ୍ରରେ ଆଚ୍ଛାଦନ କରିବେ । ୧୩ । କିଆ ଫୁଲ ପତ୍ର । ୧୪ । ଗରୁଡ଼ ।

अरुणोदयकाले[1] च तद्द्रव्यैश्च प्रपूजयेत् । पूजान्ते नृपशार्द्दूल सिंहासनगताश्च ते ॥१९॥
प्रातःपूजां महास्नानं नववस्त्रार्पणं तथा । आचार्य्योऽग्निशर्मा च ब्रह्मा च भक्तितत्परः ॥२०॥
छत्रघण्टादिसंराजदुत्सवैश्च[2] मनोहरैः । प्रासादं भ्रामयित्वा च चन्दनं तत्त्रिवारतः[3] ॥२१॥
देवान् तथाभ्रामयित्वा देवाग्रे तद्भूतं न्यसेत्[4] ततो पञ्चोपचारेण शीतद्रव्यैश्च पूजयेत् ॥२२॥
पूजान्ते नृपशार्द्दूल सिंहासनगताश्चते । आसनं च परं कृत्वा तथैव वन्धनं[5] दिशाम् ॥२३॥
भूतशुद्धिं च कुर्य्यासुस्तेऽर्चकप्रमुखा द्विजाः । इतो वस्त्राणि राजेन्द्र केतक्याश्च दलानि[6] च ॥२४॥
वहिष्कुर्य्यास्ततस्तत्र संस्कुर्य्युर्वीक्षणादिभिः । प्रार्थयेदग्निशर्मासौ बलदेवं महोदयम् ॥२५॥
बलदेव नमस्तुभ्यं नीलाम्बर नमोऽस्तु ते । तापत्रयाग्निशान्त्यर्थं जगत्या मुषलायुध ॥२६॥
चन्दनैश्चारुगन्धाढ्यैस्तव देहं महत्तरम् । लेपयामि सुरश्रेष्ठ अपराधं क्षमस्व मे ॥२७॥
इत्युक्त्वा सोऽग्निशर्मापि लेपयेच्चन्दनैर्बलम् जगन्नाथ नमस्तेऽस्तु नमः संसारतारक ॥२८॥
जनार्द्दन जगद्बन्धो जगदाधार ते नमः । तापत्रयोपशान्त्यर्थं ददामि चारुचन्दनम् ॥२९॥
अङ्गीकुरु महाबाहो पाहि[7] मां शरणागतम् । इत्युक्त्वा लेपयेद्गन्धं सर्वाङ्गे पूजकोत्तमः ॥३०॥
जगद्धात्रि नमस्तुभ्यं नमस्ते भद्रदायिनि । दिव्यचन्दनमङ्गे ते ददामि परमेश्वरि ॥३१॥
हिताय जगतां मातस्तथा तापोपशान्तये । अङ्गीकुरु कुरङ्गाक्षि अपराधं क्षमस्व मे ॥३२॥
बलं पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेन रमापतिम् । देवीसूक्तेन तां भद्रां सुदर्शनमरिन्दम ॥३३॥
लक्ष्मीं च माधवं विश्वधात्रीं च स्वस्वमन्त्रतः[8] लेपयेच्चन्दनैर्दिव्यैर्गन्धव्याप्त दिगन्तरैः ॥३४॥
परिधास्येति मन्त्रेण गन्धं संस्कृत्य दापयेत् । यशसामेति मनुना चोत्तरीयं समर्पयेत् ॥३५॥
श्रीश्चते इति मन्त्रेण पुष्पं दद्यान्मनोरमम् । अनेनैव तु मन्त्रेण प्रकुर्य्यादलकार्पणम्[9] ॥३६॥
अलंकरणक मन्त्रमुक्त्वालङ्कारमर्पयेन् । यद्यशेति शिरे चूलं य हरेति गले सूजम्[10] ॥३७॥
एतत्सर्वं महीनाथ संस्कृत्य वीक्षणादिभिः । दद्यात्परमया भक्त्या परमेशं परात्परम् ॥३८॥
संस्कारव्यतिरेकेण किञ्चिद् गृह्णाति नो हरिः । अतःपरं हरेः पार्श्वे गोपालं मदनाभिधम् ॥३९॥
कृष्णं च न्यस्य रामं तु वलपार्श्वे निवेशयेत् । ततो मध्याह्नयजनं कृत्वा वन्दापयेत् क्रमात् ॥४०॥
रौहिणेय नमस्तुभ्यं रेवतीरमण प्रभो । राक्षासानां परं जेता राम तुभ्यं नमो नमः ॥४१॥
जलक्रीडार्थमेवैनं रानमाज्ञापय क्षणैः । इत्युक्त्वा बलदेवाज्ञान्माल्यमानीय सादरम् ॥४२॥

୧। ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ସମୟରେ। ୨। ନାନାପ୍ରକାର ବାଦ୍ୟଘୋଷରେ। ୩। ତିନିଥର। ୪। ପ୍ରାଣନ୍ୟାସ। ୫। ଦିଗ୍‌ବନ୍ଧନ। ୬। ଧଣଗୁଞ୍ଜ। ୭। ରକ୍ଷାକର। ୮। ନିଜ ନିଜ ମନ୍ତ୍ରରେ। ୯। ଅଳକ ପ୍ରଦାନ। ୧୦। ମାଳା।

दद्याद्रामाय च पुनः प्रार्थयेज्जगदीश्वरम् क्रीडानन्दरसाम्भोधि चारुचन्द्रनिभानन ॥४३॥
जगत्पते नमस्तुभ्यं जगदाल्हादकारक । कृष्णं मदनगोपालं लक्ष्मीं पृथ्वीं तथा प्रभो ॥४४॥
आज्ञापय सुराधीश जलक्रीडाकृते हरेः । इत्येतां प्रार्थनामुक्त्वा माल्यमादाय चादरात् ॥४५॥
प्रत्यर्च्चानां गले दद्यादाज्ञारूपं पृथक् पृथक् । पुनश्च प्रार्थयेद्देवानर्च्चक क्षितिपोत्तम ॥४६॥
बलभद्र नमस्तुभ्यं नमस्ते लाङ्गलायुध[1] । आज्ञापय प्रलम्बारे[2] रथनिर्माणहेतवे ॥४७॥
नन्दीघोषरथारूढ़ चक्रायुध नमोऽस्तु ते । नीलाचलपते देव नित्यं तुभ्यं नमो नमः ॥४८॥
आज्ञापय जगन्नाथ जगदानन्दवर्द्धन । रथस्य निर्मितिं[3] कर्त्तुं जगत्पावनहेतवे ॥४९॥
भद्रे देवि जगद्धात्रि सृष्टिस्थितिलयाश्रये । आज्ञापय सुरेशानि निर्माणार्थं रथस्य वै ॥५०॥
इति विज्ञाप्य नृपते देवेभ्यो माल्यकत्रयम् । क्रमादानीय सहसा ततः प्रासादमुत्तमम् ॥५१॥
प्रत्यर्च्चास्ता भ्रामयित्वा विमानस्था परंतप । पञ्चेशानं[5] च पार्श्वस्था प्रतिमास्ता विमानगाः[6] ५२
महोत्सवतया सर्वा आनयेच्च जलोत्सवे[7] । वनयागविधानेन वनादानीय[8] यानि वै ॥५३॥
स्थितानि तानि काष्ठानि पूर्वद्वारप्रदेशतः । काष्ठैस्तैश्च विशांनाथ[9] रथनिर्माणहेतवे ॥५४॥
शिल्पिभ्यः[10] प्रददौ माल्यं काष्ठान् दातुं यथाक्रमम् ततो गच्छेत्सुरश्रेष्ठ महोत्सवतया पुनः ॥५५॥
ततो सरोवरस्यास्य मध्ये कुर्यान्महाशयम्[11] । नानामण्डलसंयुक्तं मण्डपं चारुशोभनम् ॥५६॥
ततो नौकायुगे लम्बे दारवं[12] मण्डपं चरेत् । संपादयेत्परं पीठं यथायोग्यं च दारुभिः ॥५७॥
कृत्त्रिमाभिश्च रम्याभिः पुत्रिकाभिर्मनोहरम्[13] वितानोत्तमसंयुक्तं चामरैःसमलंकृतम् ॥५८॥
रमणीयतरं कुर्य्यान्नौकायातं महीपते । तादृशे दिव्ययानेऽस्मिन् नौकारूपे महोदये ॥५९॥
प्रत्यर्च्चास्ता समस्ताश्च वासयेत्सुमहोत्सवे । गीते नृत्ये च पुरतो जायमाने मुहुर्मुहुः ॥६०॥
भ्रामयेदेकवारं च तत्रस्था जलमण्ड़पे । तत्र नीत्वा च प्रत्यर्च्चाः कुण्डेषु विविधेषु च ॥६१॥
गन्धपुष्पोदकैः पूर्णेष्वेषु[14]ता वासयेत्पृथक् । रामकृष्णौ न्यसेत्तावदेकत्र कुत्रचित् पदे ॥६२॥
लक्ष्मीं मदनगोपालं धरामेकत्र वासयेत् । महेशानां तु प्रत्यर्च्चाः पृथगेकत्र वासयेत् ॥६३॥
गीतं नृत्यं विधायाथ नानानृत्यैर्मनोहरम् । महोत्सवं समाचर्य्य[15] प्रहरं गन्धवारिषु[16] ॥६४॥
ततस्ताः प्रतिमा दिव्याः संप्रोच्छ्य नववाससा । वस्त्रमाल्यार्पणं कृत्वा पूजयेच्चन्दनादिना ॥६५॥
अग्निशर्मा ततो भूप वन्दापयति सादरम् । चतुर्द्दण्डावशिष्टेऽस्मिन् दिने तावन्नराधिप ॥६६॥
दिव्याम्बराणि माल्यानि दिव्यालंकरणानि च । गन्धपुष्पाणि दत्वाथ भूषयेत्ताः पृथक् पृथक् ॥६७॥

---

୧ । ଲଙ୍ଗଳ ଆୟୁଧ ଯାହାର । ୨ । ପ୍ରଲମ୍ବା ସୁରବିନାଶକ । ୩ । ନିର୍ମାଣ । ୪ । ଏହା ଜଣାଇ । ୫ । ପଞ୍ଚମହାଦେବ । ୬ । ବିମାନ ଯାଇଁ । ୭ । ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା । ୮ । ବଣରୁ ଆଣି । ୯ । ରାଜନ୍ । ୧୦ । ମହାରଣାଙ୍କୁ । ୧୧ । ବିସ୍ତୃତ । ୧୨ । କାଠରେ ତିଆର । ୧୩ । ସୁନ୍ଦର ପିତୁଳା ଦ୍ୱାରା । ୧୪ । ସେହି କୁଣ୍ଡରେ । ୧୫ । କରିକି । ୧୬ । ସୁଗନ୍ଧ ଜଳରେ ।

गोधूमचूर्णनिचयमामिक्षासङ्गतः पुनः । तत्र गन्धरसं क्षिप्त्वा घृतेन पाचयेद्द्विजः ॥६८॥
नानाविधानि पूपानि कारयेद् भक्तिभावतः । शर्कराभिश्च युक्तानि घृतेन जर्जराणि च ॥६९॥
पक्वाम्रफलसंघातं[१] सुपक्वकदलीफलम् । नारिकेलफलानां च लाजानां च विकारजम् ॥७०॥
तादृशं वरनैवेद्यं संपाद्य चन्दनादिना । पूजयेत् परया भक्त्या तत्र ताः प्रतिमाः शुभाः ॥७१॥
विष्णुप्रतिकृतेस्तावद्गोत्रायाश्च शिरस्तथा । स्पृष्टास्पृष्टजदोषोऽपि[२] प्रसादेषु[३] न विद्यते[४] ॥७२॥
विज्ञानं[५] तत्र मा कार्य्यं कुर्य्याच्चेन्नारकी भवेत् तस्मात्तद्भक्षणं कार्य्यं प्रातःमात्रेण भूपते ॥७३॥
भक्षणात् सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः । पूजान्ते नृपशार्दूल ताम्बूलानि समर्पयेत् ॥७४॥
गीतं नृत्यं पुरः कुर्य्यात्तन्नौकापीठसत्तमे । वासयित्वा पुनस्तास्ताः प्रतिमाः शुभदर्शनाः ॥७५॥
जलेऽस्मिन् भ्रामयेद्भूप त्रिवारं च शनैः शनैः स्वे स्वे विमाने ताः सर्वाः समारोप्य[६] ततःपरम् ॥७६॥
मार्गे महोत्सवतया स्वपदेषु निवेशयेत् । देवानां गन्धलेपं च यज्जलभ्रमणं[७] तथा ॥७७॥
जलमण्डपपूजां च मार्गे वैषां गतागते[८] । पश्यन्ति भ्रमतो भक्त्या तेषां स्यात्पापसंक्षयः ॥७८॥
सन्ततिर्वर्द्धते तेषां शेषे वैकुण्ठवासिता । ततस्तस्य महाविष्णोः सायं पूजावसानतः ॥७९॥
देवानामङ्गतो माल्यं वस्त्रालंकारसंचयम् । समुत्तार्य्यार्पयेद्दिव्यं पञ्चवर्णं विचित्रितम् ॥८०॥
सूक्ष्मं वसनसंघातं परिधाप्य[९] ततो नृप । सूक्ष्मो वस्त्रोत्तरीयं च जातीकुसुममाल्यकम् ॥८१॥
दीपासादनकं कृत्वा वीजयेद्दण्डयुग्मतः । व्यजनं मण्डलाकारं द्वादशाङ्गुलकृन्तकम् ॥८२॥
तत्तु सौवर्णकं[१०] वापि राजतं[११] वापिकारयेत् व्यजनं तत् पट्टपटैर्द्दढीकृत्य विनिर्मितम्[१२] ॥८३॥
परितः[१३] पीतवस्त्रेण दृढीभूतं च तद् भवेत् । एतादृग्भिश्च[१४] व्यजनैर्वीजयेद्देवसत्तमान् ॥८४॥
गीतं तावद् भवेद्रम्यं काले तस्मिन्न को व्रजेत्[१५] द्वितीयावरणं भूप निःशब्दं[१६] भविता तदा ॥८५॥
एतत्तृतीयादिनतो ज्येष्ठशुक्लचतुर्द्दशीम्[१७] । व्याप्य नीतिरियं राजन् कर्त्तव्यानुदिनं महैः[१८] ॥८६॥
जलभ्रमणयात्रां तामेकविंशतिभिर्दिनैः । कुर्य्यात्तद् विंशतिदिने सायंकाले परंतप ॥८७॥
पुष्करिण्यां च परितः प्रतिकोणं च मध्यतः । सप्त सप्त भ्रमिः[१९] कार्य्या जायमाने महोत्सवे ॥८८॥
एकविंशतिसंख्याते[२०]।दिने ताः प्रतिमाः पुनः । यन्त्रेण वेणुजातेन पानयेद् भक्तितो हरिम् ॥८९॥

୧। ଆମ୍ବଗୁଚ୍ଛ। ୨। ଛୁଆଁ ଅଛୁଆଁ ଦୋଷ। ୩। ଭୋଗରେ। ୪। ନ ଥାଏ। ୫। ବିସ୍ତର। ୬। ଜଣାଇ। ୭। ଜଳ ଭଉଁରି। ୮। ଯିବାଆସିବା। ୯। ପିନ୍ଧାଇ। ୧୦। ସୁନା। ୧୧। ରୂପା। ୧୨। ବିଞ୍ଚଣା ସୁନା ବା ରୂପା ପାତଆରେ ନିର୍ମିତ ହେବ। ୧୩। ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ। ୧୪। ଏ ପ୍ରକାର। ୧୫। ଯେତେବେଳେ କେହି ଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ। ୧୬। ନୀରବ। ୧୭। ତୃତୀୟା ଠାରୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଯାଏ। ୧୮। ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ। ୧୯। ସାତଥର ଜଳ ଭଉଁରି। ୨୦। ଏକୋଇଶ ଦିନ।

वारत्रयं तथा कृत्वा मार्गे चानीय पूर्ववत् । महोत्सवैस्ततस्तास्ताः स्वपदे विनिवेशयेत् ॥९०॥

प्रातः पूजनकर्मान्ते व्यजनैः परिवीजनम् । तथा चन्दनलेपं च वस्त्रमाल्यार्पणं तथा ॥९१॥

कृत्वा ततश्च प्रत्यच्चर्चा समीपे स्थापयेत्तदा । क्षालितान्नं च नैवेद्यं प्रपानकचयैः समम् ॥९२॥

कृत्वा पूपभरैः सार्द्धं शाकाम्लसहितं[1] तथा । पञ्चोपचारविधिना पूजयेत्परमेश्वरम् ॥९३॥

पूर्वोक्तविधिना भूप प्रत्यच्चर्चास्ता मनोरमाः । जलक्रीड़ार्थमानन्दान्नयेत्तत्र महोत्सवैः ॥९४॥

सायं पूजनकर्मान्ते कुर्य्याद् व्यजनवीजनम् । अष्टभागे जले भूप शर्करा ऋतुभागतः ॥९५॥

दुग्धसारं द्विभागं च तैः कुर्य्यात्सुप्रपानकम्[2] सोऽपि विष्णुः प्रसन्नात्मा सर्वान् कामान् प्रपूरयेत् ॥९६॥

आसनादिं विधायाथ पूजां कृत्वा समर्पयेत् ।

इन्द्रद्युम्न उवाच

ब्रह्मन् केन विधानेन वनयागविधिर्भवेत् ॥९७॥

विष्णोर्दारुमये देहे कथं तिष्ठेच्च चन्दनम्[3] । एतत् प्रश्नद्वयं ब्रूहि यदि ते मय्यनुग्रह ॥९८॥

ब्रह्मोवाच

साधु साधु महीपाल कर्मज्ञोऽसि महीतले । अतस्त्वां वच्मि[4] तद्गुह्यं शृणु मत्तः[5] समाहितः[6] ॥९९॥

चैत्रकृष्णतृतीयायां वनयागविधिं चरेत् । आचार्य्यः प्रथमं तावद् वरुणस्य च पूजनम् ॥१००॥

कृत्वा तमग्निशर्माणं स कल्पयति मन्त्रवित् । अग्निशर्मा ततः कुर्य्यादाचार्य्यस्य वर्तिं[7]तथा ॥१०१॥

ब्रह्मणश्च वृतिं कुर्य्यात् स्वस्तिवाचन पूर्विकाम् ब्रह्माचार्य्यौ ततः शिल्पिव्यूहं[8] च शस्त्रपाणिनम् ॥१०२॥

प्रेषयेत्तां च ते सर्वे वनमध्यं गता द्रुतम् । वैष्णवाग्निविधानेन होमयेदर्चकः पुनः ॥१०३॥

घृतैः समिद्भिश्चरुभिः शतमष्टोत्तरं हुनेत् । प्रत्येकं मन्त्रराजेन ततः पूर्णाहुतिं चरेत् ॥१०४॥

ततो गणेशं संपूज्य वलिंदद्याद् विचक्षणः । दिक्पालेभ्यस्तथा दद्याद् वलिं वनस्पतिं तथा ॥१०५॥

क्षेत्रपालं पशुपतिं प्रतिदद्याद् बलिं क्रमात् । शस्त्राभिसंस्कृतिं[9] कृत्वा[10] वृक्षच्छेदनमाचरेत् ॥१०६॥

तत्कर्मणि नियोज्याशु वर्द्धकीव्रजमुत्तमम्[11] । आगच्छेदर्चकः[12] सोऽयं ब्रह्मा च सदनं प्रति ॥१०७॥

तादृशैः काष्ठजालैश्च रथत्रयविनिर्मितिम् । कारयेत् त्वं नृपश्रेष्ठ भक्त्या परमया तदा[13] ॥१०८॥

असम्भवे तु वैशाखे शुक्लपक्षे शुभे दिने । तृतीयायामयं तावत् कर्त्तव्यो विधिरेव च ॥१०९॥

---

୧ । ଶାଗ, ଆମ୍ବିଳ ସହ । ୨ । ଘଷା । ୩ । କାପର ରହିବ । ୪ । କହୁଛି । ୫ । ମୋ ଠାରୁ । ୬ । ସ୍ଥିରଚିତ୍ତ ଭାବେ । ୭ । ବରଣ । ୮ । ମହାରଣାମାନଙ୍କୁ । ୯ । ଶସ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ସଂସ୍କାର କରି । ୧୦ । ଯୋଗ୍ୟ ବଢ଼େଇ ମାନଙ୍କୁ । ୧୨ । ପୂଜକ ଆସିବେ । ୧୩ । ସେତେବେଳେ ।

प्रासादपूर्वं काष्ठानि वनादानीय[१] यत्नतः । ततःशालां विधायाथ वनयागविधिं तथा ॥११०॥
कृत्वा रथत्रयस्यापि निर्मितौ नृपसत्तम । नियोजयेन्महानन्दाद् वर्द्धक्युत्करमुत्तमम्[२] ॥१११॥
एतद्विधिं विना भूप रथानां घटने कृते । विघ्नो भवेद्रथानां च भङ्गः कुत्र च कुत्रचित् ॥११२॥
इदानीं नृपशार्द्दूल विष्णोरर्थ्यानि यानि वै । पुष्टानि स्युर्यथा दिव्यैश्चन्दनैस्तच्छृणुष्व मे ॥११३॥
विद्यापतिकुले जातास्तथा विश्वावसोः कुले । ते सर्वे पट्टवस्त्रैश्च[४] विष्णोरङ्गानि सर्वशः ॥११४॥
शिरोगण्डप्रदेशं च दृढ़ं चित्रतरं नृप । कलयेयुस्तथा वक्षः पृष्ठभागं मनोरमम् ॥११५॥
कर्पूरवारिणा चाथ श्रीमुखाब्जं प्रमार्जयेत् । पञ्चामृतेन स्नपनं हरेः कार्य्यं प्रयत्नतः ॥११६॥
श्वेतपट्टगुणैरेवं युग्मं युग्मं च मासतः । कुर्य्यादवनिनाथेश ह्यष्टम्यां च तिथौ पुनः ॥११७॥
कुर्य्यादुत्सवमेतस्य नीलशैलस्य भूपते । तत्पूर्वदिनतः कुम्भोत्करस्य[५] जलपूरणम् ॥११८॥
कर्पूरचन्दने क्षिप्य वस्त्राच्छादनमाचरेत् । ततो गन्धं च पुष्पं च पातयित्वा घटोत्करान् ॥११९॥
अष्टोत्तरशतानेव अधिवासतया न्यसेत् । प्रातःपूजावसाने वै देवाग्रे स्थापयेद्घटान् ॥१२०॥
महास्नानस्य वस्तूनि चासनार्थं[७] समाचरेत् । संस्कृत्य स्नापयेयुस्ते पूर्ववदर्च्चका प्रभून् ॥१२१॥
नवांशुकेन संप्रोछ्य चतुःसमविलेपनम् । नवीनवस्त्रालंकारनिचयार्पणमाचरेत्[८] ॥१२२॥
मध्याह्नपूजां कृत्वाथ वलिं दद्याच्च वाह्यतः । वन्दापनां ततः कुर्य्यान्महाभक्त्या महीपते ॥१२३॥
प्रातःपूजां समाचार्य्य द्वादश्यां च हरे पुनः । महास्नानं विधातव्यं[९] चतुःसमविलेपनम् ॥१२४॥
नवीनवस्त्रालंकारैः भूषयित्वा ततः परम् । मध्याह्नपूजां विधिवत् कृत्वा वन्दापयेत्ततः ॥१२५॥
चतुर्द्दश्यां महास्नानं कृत्वा चन्दनलेपनम् । नवीनवस्त्रालंकारोत्तममाल्यभरैर्हरिम् ॥१२६॥
भूषयित्वा[१०] ततः सायं पूजा कार्य्या प्रयत्नतः । तदन्ते च नृसिंहाख्यां प्रत्यर्च्चां निकटे न्यसेत् ॥१२७॥
जगदीशस्य तस्यापि प्रार्थयेच्च ततोहरिम् । विष्णोनिरञ्जनश्रीमन्दैत्यान्तकसुरोत्तम ॥१२८॥
नमस्ते करुणासिन्धो जगद्बन्धो नमो नमः । आज्ञापयतु प्रत्यर्च्चां नृसिंहजन्मने प्रभो ॥१२९॥
इत्याज्ञाप्य[११] जगन्नाथं माल्यमानीय तद्गले । दत्वा महोत्सवतया नृसिंहाग्रे निवेशयेत्[१२] ॥१३०॥
महास्नानं च पूजां च वन्दापनमथाचरेत् । स्वपदे तां नृसिंहाख्यां प्रत्यर्च्चां स्थापयेत्ततः ॥१३१॥
ज्येष्ठस्य कृष्णैकादश्यां दर्शे[१३] षष्ठीदिनेऽसिते । चन्दनाङ्गार्चनात्पूर्वं प्रत्यर्चां न्यस्य पूजयेत् ॥१३२॥
आज्ञापय जगन्नाथ नानाकौतुककारक । जलक्रीडारसंभोक्तुं सश्रीकं[१४] कृष्णमञ्जसा[१५] ॥१३३॥

୧ । ବଣରୁ ଆଣି । ୨ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଢେଇ ମାନଙ୍କୁ । ୩ । ରଥ ନିର୍ମାଣ ହେଲେ । ୪ । ପାଟ ଲୁଗାରେ । ୫ । ଉତ୍ତମ କୁମ୍ଭ । ୬ । ଶହେ ଆଠ । ୭ । ଆସନ ପାଇଁ । ୮ । ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର, ଅଳଙ୍କାର ସମର୍ପଣ କରିବେ । ୯ । କରିବେ । ୧୦ । ସଜାଇ । ୧୧ । ଏହା ଜଣାଇ । ୧୨ । ବସାଇବେ । ୧୩ । ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ । ୧୪ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସହିତ । ୧୫ । ଶୀଘ୍ର ।

लक्ष्मीं च सहितं कृष्णमाज्ञामाल्यांचितां नृप । महोत्सवैः समानीय जलमध्यं निवेशयेत् ॥१३४॥
अग्निशर्माथ तेनैव यन्त्रेण वंशजेन तु । कर्पूरोदकमानन्दान्निक्षिपेच्च शनैः शनैः ॥१३५॥
गीतनृत्ये पुरः कृत्वा पूजयेच्चन्दनादिना । वन्दापयेत्ततो नीत्वा स्वपदे विनिवेशयेत् ॥१३६॥

सूत उवाच

ऋषयो ब्रह्मवादिन्यो भवतां पुरतोऽधुना । भक्तिचित्तं पुरा विप्रा विधिना वर्णितं तु यत् ॥१३७॥

नीलाचलेऽत्राखिललोकसारे
मुक्तिप्रदे केशवमिन्दुवक्त्रम् ।
पश्यन्ति ये वै विधिवच्च भक्त्या
ते यान्ति विप्राः पदमव्ययं तत् ॥१३८॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये सूतशौनकादिमुनिसंवादे षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

तिथौ दशम्यां शुक्लायां सायं पूजासमापने । जगदीशान्तिकं नीत्वा प्रत्यर्च्चां कृष्णसंज्ञकाम्[१] ॥१॥
नमस्ते देवदेवेश निर्गुणस्त्वं परं पुमान् । सगुणं त्वां परंब्रह्म भावयामि कृपानिधे ॥२॥
राजराजेन्द्र संख्याताभिषेकाय[२] महाप्रभो । कृष्णमाज्ञापय क्षिप्रमपराधान् क्षमस्व मे ॥३॥
इत्युक्त्वा देवदेवाज्ञान्माल्यं कृष्णगले न्यसेत् । छत्रचामरघण्टादि स्फुरदुत्सवसंयुतम् ॥४॥
कृष्णं पुनः समानीय कुत्रचिद्वासयेत्पदे[३] । दक्षिणाशां[४] जवतया[५] ततो दूतः समागतः ॥५॥
विदर्भदेशे देवेश नानानृपगणाञ्चिते[६] । रुक्मिण्या रूपवत्याश्च जायते तु स्वयंवरः ॥६॥
दूतोऽसाववदच्चित्ते[७] चिन्तयेदतिभक्तितः । ततः सोऽर्च्यर्च्चको भूप तं दूतमिति संवदेत् ॥७॥
दूताकर्ण्य[८] कृष्णस्य यथाज्ञाजनि[९]साम्प्रतम् । एषा च मत्प्रिया लक्ष्मीः सर्वदा मद्धृदि स्थिता[१०] ॥८॥

१। କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ । ୨। ଅଭିଷେକ ପାଇଁ । ୩। କୌଣସି ଠାରେ ବସାଇବେ । ୪। ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ । ୫। ଶୀଘ୍ର । ୬। ନୃପଗଣମାନଙ୍କର । ୭। ଦୂତ ଆସି କହିଲ । ୮। ଶୁଣ । ୯। ଆଜ୍ଞାଆଦେଶ ହେଲା । ୧୦। ମୋ ହୃଦୟରେ ଆଛନ୍ତି ।

अहं देवो यथाजातस्तथा देवीति सा भवेत् । मानुषे मानुषी सा स्याद्रामे सीता बभूव सा ॥९॥
इदानीं कृष्णरूपस्य प्रतिद्वारक्षितौ[१] मम । जाता स्त्री रुक्मिणी नाम्नी सासम्प्रति निबोधत ॥१०॥
तस्याश्च केन वा कार्य्यः स्वयम्वरमहोत्सवः । अज्ञः स भीष्मभूपालो मां न जानाति चाव्ययम् ॥११॥
ततः सर्वांश्च भूपालानाभिभूय पराक्रमैः । आनीय रुक्मिणीं तां तु गृह्योक्तविधिना[२] रमाम् ॥१२॥
ग्रहीष्यामि पुनर्दूतं[३] कृष्णाज्ञमिति तं वदेत् । इत्युक्त्वा पूजको भूप नन्दीघोषरथं परम् ॥१३॥
सुचारुसैन्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः । हयैर्युतं[४] शस्त्रयुतं वीरवाद्यनिनादितम् ॥१४॥
आनयन् क्षिप्रमिति तं दारुकं[५]प्रति संवदेत् । तादृग्रथे[६] वासयित्वा प्रासादं भ्रामयेत्ततः ॥१५॥
विजिताः सर्वभूपालाः विक्रमैरिति चिन्तयेत् । राजराजेन्द्रभावेन त्वभिषेकं समाचरेत् ॥१६॥
पञ्चामृतेन संस्नाप्य[७] पूजयेच्चन्दनादिना । ततो वन्दापनां कृत्वा स्वपदे विनिवेशयेत् ॥१७॥
एकादश्यां तिथौ प्रातः पूजायज्ञान्ततो[८] हरेः । पार्श्वं कृष्णं समानीय प्रार्थयेदर्चकः प्रभुम् ॥१८॥
नमो नीलनृसिंहाय विष्णो ब्रह्मन् रमापते । इदानीं रुक्मिणीं विष्णो हृत्वा परिणयिष्यति ॥१९॥
विक्रमैर्देवदेवेश कृष्णमाज्ञापय प्रभो । आज्ञामालां समानीय श्रीकृष्णाय समर्पयेत् ॥२०॥
वैनतेय[९] पुरोदेशे[१०] महोत्सवतया पुनः । पल्यङ्कोपरि संन्यस्य द्वारपालान्तिके नृप ॥२१॥
तमासिथतनया किञ्चित् वासयित्वार्चकः पुनः रुक्मिणीप्रेषितां दूतहस्तादानीय पत्रिकाम् ॥२२॥
पठित्वा वासयेत्कृष्ण वासयित्वा रथे पुनः । विमलान्तिकमासाद्य[११] स्थापयेदुत्सवं विना ॥२३॥
अभ्यर्च्य[१२] विमलां देवीमागतां रुक्मिणीं प्रभुः हस्तमुद्धृत्य[१३] सहसा रथेस्वाङ्के निवेशयेत् ॥२४॥
अर्चकस्त्वेति संचिन्त्य महोत्सवतया रथे । कन्यां नयन्तं श्रीकृष्णं प्रासादं भ्रामयेत्ततः ॥२५॥
प्रासादपूर्वदिग्भागे[१४] तु मण्डिते चारुमण्डपे तत्रमध्ये सुपर्य्यङ्के रुक्मिण्या सहितं हरिम् ॥२६॥
वासयेत्तत्र वै कुर्य्यान्महोत्सवमनुत्तमम् । ततः कुर्य्यात् प्रभोरङ्गे मुदा चन्दनलेपनम् ॥२७॥
गोविन्दप्रतिमां तावत्समीपेन्यस्य[१५]भक्तितः । चन्दनाङ्गार्चनं कृत्वा प्रार्थयेदर्चकः पुनः ॥२८॥
जगदीश नमस्तेऽस्तु नानाक्रीड़ारतः स्वयम् । भक्तानां रक्षणार्थाय नाशाय च दुरात्मनाम् ॥२९॥
जललीलाकृते[१६] श्रीमन् गोविन्दं परमेश्वरम् । आज्ञापय महाबाहो रमाकान्त नमोऽस्तु ते ॥३०॥
ततः संप्रार्थ्य भूपाल दद्यादाज्ञास्रजं गले । उत्सवैस्तं समानीय पूर्ववज्जलमण्डपे ॥३१॥

---

१ । ଦ୍ୱାରାବତୀ ପୁରରେ । २ । ଗୃହ୍ୟବିଧି । ३ । ଶୀଘ୍ର ଆଣିବ । ४ । ଅଶ୍ୱଯୁକ୍ତ । ५ । ସାରଥି । ६ । ସେହିରଥରେ ७ । ସ୍ନାନ କରାଇ । ८ । ପୂଜା ଓ ଯଜ୍ଞ ପରେ । ९ । ଗରୁଡ଼ । १० । ଆଗରେ । ११ । ବିମଳାଙ୍କ ପାଖକୁ ନେଇ । १२ ।ପୂଜା ସାରି । १३ । ଧାରିଧରି । १४ । ମନ୍ଦିର ପୂର୍ବରେ । १५ । ସ୍ଥାପନ କରି । १६ । ଜଳ କ୍ରୀଡ଼ା ।

जलमध्येऽपि संस्थाप्य पूजयेच्चन्दनादिना । वन्दापनां समाप्यैनं स्वपदे स्थापयेत्ततः ॥३२॥
तिक्तं[1] प्रपानकार्य्यान्ते[2] महास्नानविधिं हरेः । सर्वाङ्गे लेपनं कुर्य्यान्नवीनांशुकधारणम् ।३३॥
कारयित्वा तथा माल्यैर्भूषाभिः परिभूषयेत् । सायंकालसमर्च्चान्ते रुक्मिणीकृष्णयोः पुनः ॥३४॥
कलशं स्थापयित्वासौ पूजको वरुणं यजेत् । परीक्षकः[3] पुरस्तिष्ठेत्सावधानतया मुदा ।३५॥
महोत्सवेषु जातेषु गीतनृत्यादिषु स्फुटम् । अग्निशर्मा च संकल्पं ततः कुर्य्यात् प्रयत्नतः ॥३६॥
आदौ कृत्वा देशकालवाक्यं रुक्मिणीकृष्णयोः करिष्येऽहं द्विजद्वारा कर्म वैवाहिकं शुभम् ॥३७।
इति संकल्पमाचर्य्य[4] आचार्य्यो ब्राह्मणैर्वृतम्[5] कुर्य्याद्धृदयमात्रेण कांस्यपात्रजलेन वै ॥३८॥
धावयेत्[6] कृष्णचन्द्रस्य पादौ कमलकोमलौ । प्रीतयेवासुदेवस्य श्रीमद्भगवतो हरेः ॥३९॥
इत्युक्त्वा वितरेत्तस्मै चासनाय[7] कुशत्रयम् । पादासनं तथैवार्घ्यमाचामं गन्धपुष्पके ॥४०॥
वन्दापनेन मन्त्रेण वैवाहे कर्मणि प्रभो । दशकेशरसंयुक्तं शुद्धसूक्ष्मांशुकद्वयम् ॥४१॥
यज्ञोपवीतसंयुक्तं मुद्रिकाकुण्डलान्वितम् । गन्धपुष्पयुतं तत्तु नारिकेलफलान्वितम् ॥४२॥
धत्वा काय्यें देशकालवाक्यं कृत्वा सुसंयतः । यथाविधितया क्षिप्रं[8] गोत्रमुच्चार्य्य तत्त्वतः ॥४३॥
तद्वस्त्रयुगलं दिव्यं कृष्णहस्ते समर्पयेत् । वृतोऽस्मीति वदन् कृष्ण आचार्य्य इति भावयेत् ॥४४॥
तन्न्यस्य कृष्णपार्श्वेऽपि किंचिद्गन्धं ततः करे । घर्षयित्वा तदाचार्य्यः प्राणपानादिकं पठन् ॥४५॥
कृष्णस्येन्द्रियनिकरं संस्पृशेच्च यथाविधिः । सुरक्षेति च मन्त्रेण ललाटे चन्दनं न्यसेत् ॥४६॥
परिधास्येति मन्त्रेण वस्त्रं दद्यान्मधु द्विषे[9] । यज्ञोपवीतमनुना यज्ञसूत्रं समर्पयेत् ॥४७॥
यशसामेति संवद्याद्ुत्तरीयं मनोरमम् । याहार इति मन्त्रेण मालां दद्याद्द्विजोत्तमः ॥४८॥
यद्यसोऽप्सरसां मन्त्रमुक्त्वा माल्यं शिरे न्यसेत् अलङ्करणमिमं मन्त्रमुक्त्वालंकारमर्पयेत् ॥४९॥
ततः शङ्खजलैः पूर्णं कृत्वा तत् क्रमुकद्वयम्[10] । सदूर्वावदरीपत्र[11]युक्तं गन्धं च पुष्पकम् ॥५०॥
पातयित्वा ततः सत्यवाक्यमुक्त्वा जलैः समम् । क्रमुकद्वयमानन्दाद्धस्ते कृष्णस्य दापयेत्[12] ॥५१॥
दत्वाचार्य्यस्ततः कुर्य्यात्पुण्याहवाचनं शुभम् । अग्निशर्म्मा ततो गन्धं दिव्यां दामनकस्रजम् ॥५२॥
पीतवस्त्रद्वयं तावत् श्रीकृष्णायार्पयेदथ । वन्दापनां च विधिवद्गन्धादिवासनाय तु ॥५३॥
कुर्य्याद्वरुणपूजां च पुण्याहं वाचयेत्ततः । सत्वां गन्धादिमुनिभिः चतुरश्चार्चकोत्तमः ॥५४॥

---

୧ ପିଠା । ୨ । ପଣା ଓ ଅର୍ଘ୍ୟ ଦେବାପରେ । ୩ । ପଣ୍ଡା । ୪ । ସଙ୍କଳ୍ପ କରି । ୫ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ବରଣ । ୬ । ଧୋଇବେ । ୭ । ଆସନ ପାଇଁ । ୮ । ଶୀଘ୍ର । ୯ । ମଧୁରିପୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ । ୧୦ । ଗୁଆ ଦୁଇଟି । ୧୧ । ଦୂବ ଓ ବରକୋଳିପତ୍ର । ୧୨ । ପ୍ରଦାନ କରିବେ !

गन्धानुलेपनं कुर्य्यात् कृष्णाङ्गे तन्महोत्सवे । एभिर्मन्त्रैश्च रुक्मिण्या अङ्गे तल्लेपनं चरेत् ॥५५॥
वेदाश्च पूर्वदिक्भागे गर्भेऽष्टनागपूजनम् । कृत्वा तत्रैव दण्डं वै वैणकं[१] गन्धवारिणा ॥५६॥
धौतं कृत्वा स्थापयेच्च स्थिरो भव वदन्निति पृथुभिर्वेति मनुना तत्रैव मृत्तिकां क्षिपेत् ॥५७॥
क्षिपेत्पञ्चव्रीहिश्चैव दण्डमूले द्विजोत्तम । मूलकं गन्धमनुना हरिद्रां लेपयेत्ततः ॥५८॥
रुक्मिणीकृष्णयोरङ्गे विवाहोत्सवकर्मणि । ततो मातृगणार्च्चा च वसोर्द्धारं ततः परम् ॥५९॥
वेद्याश्चतुष्कोणकादेराचार्य्यास्तत्र[२] संस्थिताः आशीःश्विशानो वृषभमिति मन्त्रं जपन् पुनः ॥६०॥
सूत्रवेष्टनमाकुर्य्यात्सप्तवारमतः परम् । तत् सूत्रं[३] त्रिगुणं कृत्वा हरिद्राक्तं ततश्चरेत् ॥६१॥
वदरीपत्रसंयुक्ताः सप्तदूर्वा मनोरमाः । एवं सप्तविधां ग्रन्थिं कुर्य्यात्तत्रगुणे द्विजः ॥६२॥
यथेन्द्रस्त्वेन्द्राणिमनुमुक्त्वा तत् सूत्रमुत्तमम् । कृष्णचन्द्रकराम्भोजमणिबन्धे तु वध्नीयात् ॥६३॥
एवं कौतुकसूत्रं तद्रुक्मिण्याश्च करेऽर्पयेत् । नारिकेलजलैश्चाथ कृष्णपादौ प्रधौतयेत् ॥६४॥
ततः साधुभवानास्तामित्युक्त्वाचार्य्यसत्तमः । दद्यात् पुष्पाञ्जलिं कृष्णं प्रतिभक्तियुतं पराम् ॥६५॥
तदार्चयन्तं तं कृष्णं वदन्तमिति श्रावयेत् । षडर्घ्ययजनायैव कुर्य्यात्पुण्याहवाचनम् ॥६६॥
कुशत्रयं कृतं पूतं विष्टरं[४] स्थापयेत्पुरः । पाद्यं गन्धजलं रक्षेत्पुनर्विष्टरमेव च ॥६७॥
सम्यगर्घ्यं[५] तथैवात्र रक्षेच्चाचमनीयकम् । मधुपर्कं तथा न्यस्य मूलमन्त्रेण ताः स्पृशेत् ॥६८॥
वर्ष्मोऽसीति समुच्चार्य्य दद्याद्विष्टरमुत्तमम् । विराजोदोहमनुना पाद्यं दद्यान्मुरारये ॥६९॥
पुनर्विष्टरमाचार्य्यः पूर्ववद्दापयेन्मुदा । समुद्रं वः प्रहिण्योमीत्युक्त्वार्घं वितरेद्बुधः ॥७०॥
आमागमिति मन्त्रेण दद्यादाचमनीयकम् । यन्मधुनो मधुना तन्मधुपर्कं समर्चयेत् ॥७१॥
पूर्ववस्त्रयुगं चापि धृत्वा वाक्यं समुच्चरन् । कृष्णं समर्पयेद्धीमान् यथाविधि द्विजोत्तमः ॥७२॥
जरां गच्छेति मन्त्रेण पीतवस्त्रसमर्पणम्[६] । याकृन्तमिति मन्त्रेण रुक्मिण्यै चोत्तरीयकम् ॥७३॥
कृष्णाङ्गाच्च वहिष्कृत्य मालां यज्ञोपवीतकम् । दत्वा गन्धं च संदद्याद्[७]गन्धद्वारेण मन्त्रतः ॥७४॥
पुष्पं च श्रीश्चत इति रुक्मिण्यै वितरेद् द्विजः । मूलमन्त्रेण मुकुटे कृष्णस्य शिरसि न्यसेत् ॥७५॥
ततस्तां रुक्मिणीं देवीमग्रेऽपि वासयेत्तदा । समञ्जन्तु मनुं जप्त्वा रुक्मिणीकृष्णयोर्मिथः ॥७६॥
कारयेद्दवलोकं[८] तत्पश्यतां सर्वकामदम् । दूर्वाक्षतानि दिव्यानि तयोः शिरसि संन्यसेत् ॥७७॥
ततः शङ्खेऽपि नीराणि दूर्वाश्च वदरीदलम् । गन्धपूर्वं च क्रमुकद्वन्द्वं[९] संक्षिप्य संदधत् ॥७८॥

୧। ବାଉଁଶ ଦଣ୍ଡ। ୨। ବେଦୀ ଚଉକୋଣରେ ଠିଆହୋଇଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନେ। ୩। କୌତୁକ ସୂତ୍ର। ୪। କୁଶ-ଆସନ। ୫। ଅର୍ଘ୍ୟଜଳ। ୬। ଧଳାଧୋଆ ଲୁଗା ଦେବେ। ୭। ଚନ୍ଦନ ଦେବେ। ୮। ପରସ୍ପର ସମ୍ମୁଖୀ କରଣ। ୯। ଦୁଇଟି ଗୁଆ।

दानवाक्यं स च तदा ततो गोत्राणि कथ्यते । कात्यायनसगोत्रश्च गोत्राश्च मुनिभिः स्मृतः ॥७९॥
पूर्वं किल कीर्णशब्दं कात्यायनमतः परम् । विश्वामित्रपदं योज्यं क्रमात्तत्पूर्ववत् स्मृतः ॥८०॥
ततो यद्यरथ श्रीमान् शूरसेनो महातपा । वासुदेवश्च कृष्णश्च क्रमान्ते पुरुषास्त्रयः ॥८१॥
प्रपौत्र पौत्र पुत्रत्वं कृष्णस्य प्रवदेत्सुधीः । श्रीकौण्डिन्यसगोत्रायाा रुक्मिण्याश्च महीपते ॥८२॥
मैत्रावरुण कौण्डन्य वशिष्ठप्रवरां द्विजः । पूर्वपुरुषनामानि शृणु तस्याश्च कौतुकात् ॥८३॥
कौण्डिन्यदेवशर्मा च विदर्भदेवकर्मकः । भीष्मदेव तेषां च क्रमेणैव वदेत्पुनः ॥८४॥
प्रपौत्री पौत्री पुत्रीत्वं कन्यायाश्च वदेत्तदा । त्रिवारमेवं संजप्य रुक्मिणीहस्तमुत्तमम् ॥८५॥
कृष्णहस्ते समर्प्याथ शङ्खोदकसमन्वितम् । तद्गुवाकद्वयं दिव्यमानीय द्विजसत्तमः ॥८६॥
तदुत्तरीयवस्त्रान्ते दृढग्रन्थिं च पातयेत् । ततः कुशगुणेनैव रुक्मिणीकृष्णयोस्तयोः ॥८७॥
वध्नीयाच्च करौ तावत्पद्मशोभातिरस्करौ[१] । कृष्णस्तु कामगायत्रीं पठित्वा च परिग्रहम् ॥८८॥
कृतवानिति विप्रेन्द्रो भावयेत्सुसमाहितः । गोभूहिरण्यवस्त्राणि कृष्णं प्रति समर्प्य च ॥८९॥
आचार्य्याय परं दद्यात्तत्सर्वं गोधनादिकम् । यदैपीति परं मन्त्रं पठित्वा सोऽर्चकः पुनः ॥९०॥
रुक्मिण्याश्च तदा नाम लक्ष्मीति[२] कल्पयेद्बुधः ततः करगतग्रन्थिं फेटयेद् भक्तितत्परः ॥९१॥
स्यं गौरीति मनुं जप्त्वा रुक्मिणीं वामपार्श्वके श्रीकृष्णस्य वासयित्वा ततः कृष्णोत्तमाङ्गतः[३] ॥९२॥
आनीय मुकुटं दिव्यं रुक्मिण्याः शिरसिन्यशेत् ततो गृह्योक्तविधिना होमं कुर्य्यात्प्रयत्नतः ॥९३॥
एकविंशतिसंख्यातैः सौवर्णैश्च वराटकैः[४] द्यूतलीलां[५] परां कुर्य्यात्तयोश्च सप्तवारतः ॥९४॥
आचार्य्याय तदा दद्यात्सुवर्णेन तु दक्षिणाम् । प्रक्षाल्याग्रं ततः कुर्य्याच्चतुरस्रं सुशोभनम् ॥९५॥
हस्तद्वयप्रमाणेन मण्डलं तत्र कारयेत् । तत्रास्तीर्य्य परं वस्त्रं नैवेद्यं तत्र संन्यसेत् ॥९६॥
आम्राणां पनसानां च तालरम्भाफलानि च । पयःपेटीचयं तत्र परमं च प्रपानकम्[६] ॥९७॥
नारिकेलसिताலाजा[७] दुग्धानां च विकारजम् । दिव्यं बहुतरं भक्त्या नैवेद्यं रचयेत्तदा ॥९८॥
अग्निशर्म्माथ सहसा गन्धं दमनकं तथा । पीतवस्त्रद्वयं रम्यं श्रीकृष्णाय समर्पयेत् ॥९९॥
आचार्य्यः परमं प्रीत्या पूजयेच्चन्दनादिना । आदौ कृष्णाय नैवेद्यं श्रीरुक्मिण्यै ततःपरम् ॥१००॥
एवं विवाहसमये चैकपंक्तितया द्विजः । नैवेद्यं परमं दद्यान्न दद्यादन्यवासरे[८] ॥१०१॥
दद्याच्चेद् भ्रमणे वापि न प्रीतः स जनार्द्दनः । ताम्बूलं च समर्प्याथ कर्पूरोल्लासिवर्त्तिभिः ॥१०२॥
नीराजयेन्महानन्दात्परमानन्दवर्द्धनम् । दूर्वाक्षतं पुनर्दत्वा सप्तवर्त्या नृपोत्तम ॥१०३॥

---

१ । ପଦ୍ମଶୋଭାକୁ ନିନ୍ଦାକରୁଥିବା କୃଷ୍ଣ ଓ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କ ହସ୍ତଦ୍ୱୟ ବନ୍ଧନ କରିବେ । ୨ । ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କର ବିବାହୋତ୍ତର ନାମ । ୩ । ମସ୍ତକରୁ । ୪ । କଉଡ଼ି । ୫ । ଜୁଆଖେଳ । ୬ । ପଣା । ୭ । ନଡ଼ିଆ ଗୁଡ଼ ଓ ଖଇ । ୮ । ଅନ୍ୟ-ଦିନ ।

पुनर्नीराजनं कुर्य्याद्भक्तिभावसमन्वितः । ततो लक्ष्मीं पुरस्कृत्य कृत्वा कृष्णं तु पृष्ठतः ॥१०४॥
जगदीशस्य पार्श्वेऽपि न्यसेत्तत्रमहोत्सवैः । ततश्चतुर्थकालार्चां कुर्य्याद्भूपतिसत्तम ॥१०५॥
द्वादश्यां च तिथौ प्रातः निद्राभङ्गं जगत्पतेः । कृत्वा च रुक्मिणीं कृष्णं स्थापयेत्कूर्चमत्पदे[१] ॥१०६॥
तद्दिने तु स्थिते दण्डे काले कृष्णं च रुक्मिणीम् पुनर्हि तां हरेः पार्श्वे वासयित्वा तु प्रार्थयेत् ॥१०७॥
जगन्नाथ सुरश्रेष्ठ नमस्ते कमलापते । नमस्ते रुक्मिणीनाथ महाबाहो जगत्प्रभो ॥१०८॥
आज्ञापय महाबाहो श्रीकृष्णं रुक्मिणीं प्रति । विवाहोत्सवकार्य्यान्ते भ्रमणाय सुलीलया ॥१०९॥
इत्युक्त्वा च स्रजं[२]दत्त्वामहोत्सवसमन्वितौ । नयेद्व्युमेशनिकटं[३] तौ तत्रापि समर्च्चयेत् ॥११०॥
यज्ञोपचारविधिना[४] कुर्य्याद्वन्दापनां ततः । तौ तु तस्मात्समानीय महोत्सवतया नृप ॥१११॥
प्रासादं प्रति स्वस्थाने स्थापयेदतियत्नतः । ततस्तस्यां चतुर्दश्यां रात्रौ च घटिका ततः ॥११२॥
तयोश्च देवविधिना[५] चतुर्थीकर्म संचरेत् । दण्डद्वयावशिष्टायां क्षपायां नृपसत्तम ॥११३॥
रुक्मिणीकृष्णयोर्विष्णुग्रन्थिं च परिफेटयेत् । नयेत्कृष्णं जगन्नाथनिकटं स्नानमण्डपे ॥११४॥
स्थापयेज्जगदीशस्य वामपार्श्वस्थितं नृप । लक्ष्म्याश्च जगदीशस्य परस्परविलोकनम् ॥११५॥
आषाढमासस्य शुक्ला पञ्चमी च यदा भवेत् । तत्पर्य्यन्तं महीनाथ कारयेदेवयत्नतः ॥११६॥

सूत उवाच

ब्रह्मणा तेन भूपस्य चेन्द्रद्युम्नस्य धीमतः । अग्रे प्रकीर्त्तिताः सर्वा यात्रास्ता जगतांपतेः ॥११७॥
प्रतिवर्षं प्रकुर्य्याच्च विष्णुप्रीणनहेतवे । नीलाद्रौ जगदीशस्य यात्रा एताद्विजोत्तमाः ॥११८॥
इन्द्रद्युम्नेन तेनैव विहिता ब्रह्मणेरिताः । लोपयन्ति[६]नृपा ये ये ताश्च यात्रा जगत्पतेः ॥११९॥
तेषां कुलक्षयं नूनं भवेद्भूमिसुरोत्तमाः । नरके च ध्रुवं वासो भवेत्तेषां न संशयः ॥१२०॥
ये कुर्वन्ति जनाः भूमौ पश्यन्ति दर्शयन्ति वै । भावयन्ति च श्रृण्वन्ति श्रावयन्ति समादरात् ॥१२१॥
ते सर्वे मनुजाः श्रेष्ठाः पुत्रपौत्रसमन्विताः । सुखमैश्वर्य्यमाभुज्य गच्छन्त्यन्ते[७] हरेः पदम्[८] ॥१२२॥
विष्णुरूपधरास्ते ते पूज्यास्ते सुरमण्डलैः । ज्ञानमासाद्य[९] तत्रैव मोक्षमक्षयमाप्नुयुः[१०] ॥१२३॥
तेषां पुण्यं द्विजश्रेष्ठाः सम्यग्वक्तुं[११]क्षमश्च कः पापिनोऽपि विमुक्ताः स्युः पापेभ्यो यद्विलोकनात्॥१२४॥
ज्येष्ठ येषु च कालेषु यो यो विधिरुदीरितः[१२] । ब्रह्मणापि मुखेनैव तत्तथैव[१३]समाचरेत ॥१२५॥
अरुणोदयवेलायां हरेः स्नानं समाचरेत् । भूषयित्वा यथान्यायं ततः पूजा विधीयते ॥१२५॥
प्रथमं याममासाद्य प्रातः पूजा भवेद्विभो । द्वितीयप्रहरे तावन्मध्यमार्च्चा विधीयते ॥१२७॥

---

१ । ଲୁଣମୁଠା । २ । ମାଳା ३ । ପରମେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ପାଖକୁ । ४ । ଯଜ୍ଞ ଓ ଉପଚାରବିଧି ସହ । ५ । ଦୈବଜ୍ଞବିଧରେ । ६ । ଯାତ୍ରା ବନ୍ଦକଲେ । ७ । ମୃତ୍ୟୁପରେ । ८ । ବିଷ୍ଣୁପଦ ଲାଭ କରନ୍ତି । ९ । ଜ୍ଞାନଲାଭ କରି । १० । ଅକ୍ଷୟ ମୋକ୍ଷ ଲାଭ କରନ୍ତି । ११ । ବିଶେଷଭାବେ କହିବାକୁ । १२ । ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବିଧାନ କୁହାଯାଇଛି । १३ । ସେ ସବୁ ଯଥାବିଧି ।

रात्रौ च प्रथमे यामे तृतीयार्च्चां समाचरेन् । नक्तं द्वितीयप्रहरे चतुर्थयजनं तथा ॥१२८॥
हरेर्नीलाद्रिनाथस्य यजनं पावनं महन् । कुर्वतां पश्यतां लोके चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥१२९॥
तस्मात्कालेषु चोक्तेषु कर्त्तव्यं यजनं मुदा । व्यतिक्रमे महान् दोषो हरेस्तुष्टिर्न जायते[1] ॥१३०॥
अकाले विहिता पूजा निष्फला जायते द्विजाः । रक्षो ग्राह्या[2] च सा पूजा जयते नात्र संशयः ॥१३१॥
यजमानस्य माङ्गल्यं कदाचिन्न हि जायते । अर्चकस्य विनाशः स्यात्तस्मात्काले[3] दिनं चरेत् ॥१३२॥
पाकद्रव्यासम्भवेऽपि[4] नहि कालव्यतिक्रमम् । कुर्य्याल्लाजाशर्कराद्यैर्नैवेद्यैरर्चयेद्धरिम् ॥१३३॥
नीराजनं च पूजा च तथैवोत्सवसंचयाः । अकाले द्विजशार्दूला न कर्त्तव्या कदाचन ॥१३४॥
कर्त्तव्याश्चेत्तदा तांस्तु[5] न गृह्णाति हरिः स्वयम् । तत्सर्वं राक्षसैर्ग्राह्यं सत्यमेतन्न संशयः ॥१३५॥
विष्णवालये[6] मनोरम्ये पवित्रे पापनाशने । म्लेच्छाश्च यत्र जनके सारमेयादयः क्वचित् ॥१३६॥
गृध्रादयः पक्षिणश्च यवनाद्यास्तथैव च । न विशेयुः कदाचिद्वै तत्र यत्नं महर्षयः ॥१३७॥
कर्त्तव्यं मानवैः सर्वैः अधिकारयुतैः[7]सदा । प्रमादान् यदि तेषां वै प्रवेशोऽत्रैव जायते ॥१३८॥
पाकद्रव्यं च यद्वस्तु तत्रस्थं जलसंयुतम् । तत्सर्वं दीर्घखातेषु निक्षिपेत्तु प्रयत्नतः ॥१३९॥
पावयेद्गोमयाम्भुभिः सुधाम्भोभिश्च सेचयेत् । पुनर्होमश्च कर्त्तव्यो वैष्णवाग्नौ विशेषतः ॥१४०॥
महास्नानं विधातव्यं देवानां विधिना ततः । महोत्सवतया तेषां नैवेद्यं कारयेत्पुनः ॥१४१॥
अन्यथा निष्फलं सर्वं क्रुद्धो देवो भवेद् ध्रुवम् । सर्वेषां च विनाशः स्यात्तस्माद्यत्नं समाचरेम् ॥१४२॥

ऋषय उचुः

इन्द्रद्युम्न महीपालः तस्मात्तन् श्रुतवान् मुनेः । पुनर्ब्रह्मागमानन्दान्[8] पप्रच्छ च[9] वदस्व तत्[10] ॥१४३॥

सूत उवाच

धन्याश्च कृतपुण्याश्च स्वयं सर्वे महत्तमाः । यतो नीलाद्रिनाथस्य गुह्यं[11] तच्छ्रोतुमुद्यताः[12] ॥१४४॥
तेन श्रीजगतांपतेः परमया भक्त्या च तन्निर्मितः
स्रष्टा यो विधिरद्भुतश्च गदितः[13] तं भूमिपालं प्रति ।
तद्वक्तव्यमिदं द्विजां श्रुतियुगानन्दप्रदं पावनं
श्रृण्वन्तु क्षितिमण्डलेऽतिविमलं स्पष्टं भवन्तश्च तत् ॥१४५॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये शौनकादिमुनिसूतसम्वादे सप्तत्रिंशोऽध्यायः

---

୧ । ଜଗନ୍ନାଥ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ । ୨ । ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କ ଗ୍ରହଣୀୟ । ୩ । ସେହି ସମୟରେ । ୪ । ନୈବେଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ । ୫ । ସେହି ଅକାଳ ପୂଜାକୁ । ୬ । ବିଷ୍ଣୁ ମନ୍ଦିରରେ । ୭ । ମନ୍ଦିରର ଅଧିକାରୀ ଗଣ । ୮ । ଆନନ୍ଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ । ୯ । ପଚାରିଲେ । ୧୦ । କହନ୍ତୁ । ୧୧ । ଗୋପନୀୟ । ୧୨ । ଶୁଣିବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳ । ୧୩ । କଥିତ ।

अष्टात्रिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

ब्राह्म्ये मुहूर्त्ते चोत्थाय[1] शयनाद्देशिकोत्तमः । शुद्धं वस्त्रान्तरं भूत्वा यतचित्तो[2] हरिं स्मरेत् ।१।
नमः कमलनाभाय जगत्कारणकारिणे । नारायणाय देवाय परमानन्ददायिने ॥२॥
देवकीजठराम्भोधेः सम्भवाय परात्मने । कृष्णदेव नमस्तुभ्यं सत्तमोध्वंसिने[3]नमः ॥४॥
इत्थं स्तोत्रं पठेद्भक्त्या विष्णुध्यानपरायणः । प्रार्थयेद्धरणीं देवीं कृताञ्जलिपुटस्ततः ॥५॥
जगदाह्लादनकर[4] श्यामसुन्दर तेजसे । नमस्तेऽस्तु हृषीकेश रामचन्द्राय ते नमः ॥४॥
आधारभूता भूतानां क्षमे[5] त्वं नित्यशोऽनघे । ब्राह्मीं क्रियां करिष्यामि मृत्तिकां देहि मे धरे ॥६॥
इति संप्रार्थ्य तां प्राज्ञो मृत्तिकाखननं चरेत् । तन्मृत्तिकां करे धृत्वा दक्षिणे जल भाजने ॥७॥
नैऋताशां ततो गच्छेन्निर्जने कुत्रचित्पदे[6] । यज्ञोपवीतं संन्यस्य दक्षकर्णे[7]ऽवसंयतः ॥८॥
आच्छाद्य वस्त्रतः शीर्ष[8]मलमूत्रे परित्यजेत् । दक्षिणाभिमुखो रात्रौ दिवा भूयादुदङ्मुखः ॥९॥
शङ्काभावे[9] कुन्थनेन[10] कुर्य्याद्देहस्य शुद्धये । ततः शौचे विधातव्यो यथोक्तविधिना नृप ॥१०॥
सकृल्लिङ्गे त्रिवारं च गुदे[11] सप्त करे दश । उभयोः करयोः सप्त दद्यात्तिस्रश्च पादयोः ॥११॥
पादौ पाणिद्वयं धौत्वा[12] वस्त्रमन्यद्दधेत्[13]शुचिः ततः प्रणवमुच्चार्य्य गोकर्णाकृतिके[14]करे ॥१२॥
धृत्वा जलं माषदघ्नं त्रिः पीत्वा द्विः प्रमार्जयेत् । समस्ताङ्गुलिसंलग्नं गोकर्णाकृतिकं विदुः ॥१३॥
तेनाचम्य[15] भवेच्छुद्धो दोषभागन्यथा[16] भवेत् । मुखं च नासिकां चक्षुः श्रोत्रं नाभिं च हृच्छिरः[17]।१४।
बाहुमूलं च संस्पृश्य शुद्धिः स्यात्स्व स्व मुद्रया । तद् यथा स्यान्नरपते मुद्राणां लक्षणं शृणु ॥१५॥
मुखे मध्यमया न्यस्य तर्जन्यङ्गुष्ठयोगतः । नासिकायां ततश्चक्षुरनामाङ्गुष्ठकेन च ॥१६॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठकाभ्यां तु कर्णौ नाभिं च संस्पृशेत् । अनेन हृदयं न्यस्य सर्वाभिः शिरसि न्यसेत् ॥१७॥
अग्रेण बाहु संस्पृश्य शुद्धो भवति देशिकः । अयुर्बलमिति प्राज्ञो मन्त्रमुच्चार्य्य मन्त्रवित् ॥१८॥

୧। ଶଯ୍ୟା ତ୍ୟାଗ କରି। ୨। ସଯତ୍ନ ଭାବେ। ୩। ଅନ୍ଧକାର ବିନାଶକ। ୪। ଜଗତର ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧକ। ୫। ହେ ଧରଣୀ। ୬। କେତେପାଦ। ୭। ଦକ୍ଷିଣ କର୍ଣ୍ଣରେ ଯଜ୍ଞୋପବୀତ ରଖି। ୮। ବସ୍ତ୍ରରେ ମସ୍ତକ ଆଚ୍ଛାଦନ କରି। ୯। ପାଇଖାନା ନ ଲଗିଲେ। ୧୦। କୁନ୍ଥେଇ। ୧୧। ମଳଦ୍ୱାରରେ। ୧୨। ଧୋଇ। ୧୩। ଅନ୍ୟ ବସ୍ତ୍ର। ୧୪। ହାତ ଟେକିଲା। ୧୫। ଆଚମନ କରି। ୧୬। ନୋହିଲେ ଦୋଷ ହେବ। ୧୭। ହୃଦୟ ଓ ମସ୍ତକ।

दन्तकाष्ठं गृहीत्वान्नाद्वायेति दन्तघर्षणम् । वटश्च खदिरश्चैव कदम्वश्च करञ्जकः ॥१९॥
तिन्तिडी वेणुपृष्ठं[१] च निम्वाम्रोदुम्वरस्तथा[२] । अपमार्गश्च विल्वश्च कण्टकाक्षीरसंयुता ॥२०॥
एते प्रशस्ता नृपते दन्तधावनकर्मणि । एतत् काष्ठिकया ताधद्वादशाङ्गुलमानया ॥२१॥
दन्तानां घर्षणं कुर्य्याद्विलम्बेन नृपोत्तम । जलैर्द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् ॥२२॥
पूर्वोक्तगमनं कृत्वा मृत्तिका हरणं ततः । अश्वक्रान्ते रथक्रान्त इति मन्त्रं परं पठेत् ॥२३॥
मृत्तिकालेपनं कुर्य्याच्छिरोहृद्वाहुकेषु च । गङ्गां स्मृत्वा जले विश्य[३]वारुणस्नानमाचरेत् ॥२४॥
अनन्तगर्भिणं साग्रं समूलं सकुशद्वयम् । कृत्वा पवित्रं पाणौ च दक्षे वामे कुशानथ ॥२५॥
धृत्वा मौनं समाचार्य्य यावत्स्नानसमापनम् । इमं मे वरुण इति मनोश्चाहं प्रजापतिः ॥२६॥
ऋषिश्च छन्दो गायत्री देवता वरुणः स्मृतः । विनियोगस्य च पुरोनुवाक्यायामुदाहृतः ॥२७॥
इमं मे वरुणश्चैवं मन्त्रमुक्त्वा ततो वदेत् । गङ्गेऽत्रागच्छ चेत्येवमावाह्य जाह्नवींस्मरेत् ॥२८॥
तत्वायामिति मन्त्रेण जलाभिमन्त्रेणं ततः । उरुंहि राजेति मनुं संजप्याचमनं चरेत् ॥२९॥
योऽर्वन्तमिति संमार्ज्यमापोहि मुखमज्जनम् । तदुक्तममिदं मन्त्रं निगद्य[४]स्नानमाचरेत् ॥३०॥
गङ्गा गया कुरुक्षेत्र प्रयागोदधिसंगमान् । स्मृत्वैतान्निर्मले तोयेस्नायाद्वारत्रयं बुधः ॥३१॥
ततो दत्वा वामपादं भूमौ दत्तपदं जले । यथोक्त विधिनाचम्य पुनर्गच्छेज्जलान्तरम् ॥३२॥
आब्रह्मस्तम्भपर्य्यन्तमित्युक्त्वा तर्पयेत्त्रिशः[५] । आचम्य प्रोञ्छयेद्गात्रं शिरः प्रोञ्छनपूर्वकम् ॥३३॥
अनेन विधिना स्नानं समाप्य विष्णुमन्त्रतः । पुनस्तत्क्षणमेवायं मन्त्रस्नानं समाचरेत् ॥३४॥
देशकालौ समुच्चार्य्य नामगोत्रे यथाविधिः । श्रीमद्भगवतो विष्णोः प्रीत्यर्थंस्नानमुत्तमम् ॥३५॥
करिष्येहमिति प्राज्ञः कुर्य्यात्संकल्पमादरात् । अस्त्रमन्त्रेण विप्रेन्द्रो मृत्तिकाचरणं शुभम् ॥३६॥
तत्र भागपरं कृत्वा[६] प्रणवेन करद्वये । घर्षयेद्रविसंख्यातैर्वारैर्वास्युतं[७]मुहुः ॥३७॥
मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य नाभ्यन्तं मस्तकादि तत् । लेपयन् मूलमन्त्रेण पुनः पादादिनाभितः[८] ॥३८॥
मध्यभागेन तेनाशु शेषेण सर्वतो लिपेत् । सूर्य्यमण्डलमध्यस्थ श्रीमन्नारायणांघ्रितः ॥३९॥
जाताया जाह्नवीदेव्या[९] जलमङ्कुशमुद्रया । आवाह्य[१०] धेनुमुद्रान्तस्त्वमृतीकरणं ततः ॥४०॥
कवचेनावगुण्ठयास्त्रमन्त्रेण संचरन् पुनः । मूलेन दशधा जप्त्वा सोमसूर्य्याग्निमण्डलम् ॥४१॥
विचिन्त्य परया भक्त्या तन्मध्ये विष्णुमव्ययम् । ध्यात्वा जप्त्वा मूलमन्त्रं यथाशक्तिनिमज्जनम् ४२

୧। ବାଉଁଶ। ୨। ନିମ୍ବ, ଆମ୍ବ ଓ ଉଦୁମ୍ବର। ୩। ଜଳରେ ପ୍ରବେଶ କରି। ୪। କହି। ୫। ତିନିଥର
୬। ମୃତ୍ତିକାକୁ ଭାଗକରି। ୭। ବାରଥର ଘଷିବେ। ୮। ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧ ମୃତ୍ତିକା ମସ୍ତକଠାରୁ ନାଭିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧ ନାଭିଠାରୁ ପାଦପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୯। ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପାଦରୁ ଜାତ ଗଙ୍ଗାଙ୍କୁ। ୧୦। ଆବାହନ କରି।

कृत्वाचम्य षडङ्गेन न्यासं कृत्वा यथाविधि । मूलेन समुनामन्त्य[1] जलं चैव त्रिधा पुनः ॥४३॥
सेचयेद्दशधात्मानं मुद्रया कलशाख्यया[2] । माहात्म्यं जाह्नवीदेव्यास्तदा ब्रूयात्सुभक्तितः ॥४४॥
शुक्लसूक्ष्माम्बरे शुद्धे धृत्वा रक्तेन नीलकम् । गङ्गातीर-मृदा[3] गोपीचन्दनेन च भक्तितः ॥४५॥
यथोक्तविधिना कुर्य्यात्तिलकं[4] पापमोचनम् । दण्डाकृतिर्ललाटे ये कुर्य्यात्सच्छिद्रमध्यकम् ॥४६॥
पद्मपत्राकृतितया हृदये तिलकं न्यसेत् । वेणुपत्राकृतिं बाह्वोरन्यत्सर्वं प्रदीपवत् ॥४७॥
मूर्त्तिपञ्जरन्यासस्य मन्त्रेण तत्पदे सुधीः । तिलकानि प्रकुर्य्याद् वै तिलकानि नृपोत्तम ॥४८॥
शङ्खपद्मौ तथा चक्रं दक्षबाहौ न्यसेत्सुधीः । चक्रं गदां तथा शङ्खं धारयेद्वामबाहुके ॥४९॥
शङ्खचक्रगदाम्भोजचिह्नानि विलिखेत्तनौ[5] । कुर्य्याद्विष्णववताराणां नृपेन्द्र मूर्त्तिधारणम् ॥५०॥
प्राङ्मुखः कुशहस्तः सन् कुर्य्यात्सन्ध्यां महोदयाम् विधाय वैदिकीं सन्ध्यां मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ॥५१॥
कुर्य्यात्सन्ध्यां पुनः प्राज्ञो यथा तच्छृणुसत्तम । गङ्गे च यमुने चैव इति मन्त्रमुदीर्य्य[6] सः ॥५२॥
तीर्थमावाह्य[7] मूलेन मनुनाङ्कुशमुद्रया[8] । त्रिवारं निक्षिपेन्मौलौ तज्जलैर्मन्त्रमन्त्रितैः ॥५३॥
ततः षडङ्गविन्यासं कृत्वा वामकरे पुनः । जलं गृहीत्वा दक्षेण पिधानं पाणिनाचरेत्[9] ॥५४॥
हंक्षंरमितिमन्त्रेण ह्यभिमन्त्र्य परं पठन् । मूलमन्त्रं ततो वारिगलितं यत्तदम्भसा[10] ॥५५॥
अमृताभ्युक्षणं मूर्ध्नि कुर्य्याद्वै तत्त्वमुद्रया । अथ शेषजलं दक्षे समुदाय[11]करे पुनः ॥५६॥
तेजोरूपं परं ध्यात्वा तिलयाकृष्य[12] पातकम् । प्रक्षाल्य कृष्णवर्णं जलं पातु स्वरूपकम् ॥५७॥
ध्यात्वा पिङ्गलयातावद्विरेच्य पुरतः पुनः । क्षिपेद् वज्रशलाकायां कल्पितायां फड़ित्यतः ॥५८॥
अघमर्षणमेवं च कृत्वा धौतकरद्वयः । अस्त्रमन्त्रेण चाचम्य[13]गायत्र्याञ्जलिकत्रयम् ॥५९॥
क्षिपेदथ नृसिंहादिगायत्रीं शृणु भूपते । तारमादौ समुच्चार्य्य नृसिंहायेत्यतःपरम् ॥६०॥
विद्महे चेति संकल्य तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि । तन्नो नारसिंह प्रचोदयादिति प्रयोजयेत् ॥६१॥
एषा नृसिंहगायत्री[14] सतां सिद्धिप्रदायिनी । सतारं मान्मथं बीजमादावुक्त्वा ततःपरम् ॥६२॥
कृष्णाय विद्महे चेति दामोदरपदं ततः । चतुर्थ्यन्तं विधायाथ धीमहीति पदं न्यसेत् ॥६३॥
तन्नो विष्णुः प्रचोदयादिति मन्त्रं पठेत्सुधीः । असौ श्रीकृष्णगायत्री[15] जपतां सर्वकामदः ॥६४॥
पुरः प्रणवमुच्चार्य्य श्रीगोपालाय विद्महे । इत्युक्त्वाथ चतुर्थ्यन्तं वासुदेवपदं ततः ॥६५॥

---

୧ । ମୂଳମନ୍ତ୍ରରେ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କର । ୨ । କଳଶମୁଦ୍ରାରେ । ୩ । ଗଙ୍ଗାମୃତ୍ତିକାରେ । ୪ । ଟୋପା । ୫ । ଶରୀରରେ ଲେଖିବେ । ୬ । ଭସ୍ମ । ୭ । ତୀର୍ଥ ଆବାହନ କର । ୮ । ଅଙ୍କୁଶମୁଦ୍ରାରେ । ୯ । ହାତରେ ଘୋଡ଼ାଇବେ । ୧୦ । ସେହି ଜଳଦ୍ୱାରା । ୧୨ । ଜଳଦ୍ୱାରା ଆକର୍ଷଣ କର । ୧୩ । ଆଚମନ କର । ୧୪ । ଓଁ ନୃସିଂହାୟ ବିଦ୍‌ମହେ ତୀକ୍ଷ୍ଣଦଂଷ୍ଟ୍ରାୟ ଧୀମହି ତନ୍ନୋ ନାରସିଂହ ପ୍ରଚୋଦୟାତ୍ । ୧୫ । ଓ କୃଷ୍ଣାୟ ବିଦ୍‌ମହେ ଦାମୋଦରାୟ ଧୀମହି ତନ୍ନୋ ବିଷ୍ଣୁଃ ପ୍ରଚୋଦୟାତ୍

धीमहीति च संयोज्य तन्नो विष्णु प्रचोदयात्। इत्थं गोपालगायत्री[१] मनोरथविधायनी ॥६६॥
वासुदेवपदमिदं चतुर्थ्यन्तं विधाय च । विद्महेति च संलग्य तथा नारायणाय च ॥६७॥
धीमहीति ततश्चोक्त्वा तन्नो विष्णुःप्रचोदयात्। वासुदेवस्य गायत्री[२] त्वेषाशेषाघनाशिनी ॥६८॥
जपतां स्मरतां वापि शृण्वतां कलतां तथा । सुदर्शनाय विद्महे महाचक्राय धीमहि ॥६९॥
तन्नो विष्णुः प्रचोदयान्मन्त्रविद्भिश्च बुध्यते । सौदर्शनीया गायत्री[३] स्मरतां पापनाशिनी ॥७०॥
चतुर्थ्यन्तं सतारं च भुवनेश्वरीनामकम् । विद्महेति च संन्यस्य महालक्ष्म्यै च धीमहि ॥७१॥
ततो ब्रूयाद्देशिकेन्द्रस्तन्नो देवी प्रचोदयात् । इति श्रीभुवनेश्वर्य्या गायत्री[४] मङ्गलप्रदा ॥७२॥
महालक्ष्म्यै विद्महे तु पदं चाभाष्य भक्तितः पद्मायै धीमहि चेति तन्नोदेवी प्रचदयात् ।७३॥
महालक्ष्म्याश्च गायत्री[५] सर्वसंपत्प्रदा सताम्। सोंकारं पृथिवी वीजं वसुधायै पदं ततः ॥७४॥
विद्महे विश्वधात्री च धीमहिति पदं पुनः । तन्न पृथिवी प्रदचोयादिति मन्त्रविनिर्ण्णयः ॥७५॥
विश्वधात्य्रास्तु गायत्री सर्वदा सर्वदा सताम्। वेदमातुश्च गायत्य्रा ध्यानमाकर्ण्ण्योत्तमम् ॥७६॥
रविविम्वस्थितां देवीं रक्तवर्ण्णा सुभूषणाम् । अक्षमालां त्रिशूलं च तथैव शङ्खचक्रके ॥७७॥
धारयन्तीं कृष्णसारचर्माम्वरधरां शिवाम् । एवं संचिन्तयेद्देवीं गायत्रीं देवमातरम् ॥७८॥
शुक्लां शुक्लाम्वरधरा वृषासनपरिग्रहाम् । त्रिनेत्रां वरदां पाशं त्रिशूलं च करोटिकाम्[६] ॥७९॥
सूर्य्यमण्डलमध्यस्थां ध्यात्वा देवीं समभ्यशेत। श्यामवर्ण्णां चतुर्वाहुं शङ्खचक्रगदाम्बुजम् ॥८०॥
धारयन्तं करैर्दिव्यैः सूर्य्यासनगतां शुभाम् । सायाह्नवरदां देवींगायत्रीं तां स्मरेद्बुधः ॥८१॥
ध्यानं त्रिकालसन्ध्यासु गायत्य्राः परिकीर्त्तितम्। ध्यानानन्तरतो मन्त्रं यथाशक्ति जपेद् बुधः ॥८२॥
ततोपि ह्रीं हंस इति सूर्य्यायार्घ्यं प्रदापयेत् । इति संध्याविधिःसम्यक्कथितो मे तवाग्रतः ॥८३॥
इदानीं तर्पणविधिं कथयामि महामते । शृणु त्वं नृपशार्दूल समाहितधिया[७] पुनः ॥८५॥

इति श्रीसूतसंहितायां निलाद्रिमहोदये अष्टात्रिंशोऽध्यायः

१। ଓଁ ଶ୍ରୀଗୋପାଳାୟ ବିଦ୍ମହେ ବାସୁଦେବାୟ ଧୀମହି ତନ୍ନୋ ବିଷ୍ଣୁଃ ପ୍ରଚୋଦୟାତ୍ । ୨। ଓଁ ବାସୁଦେବାୟ ବିଦ୍ମହେ ନାରାୟଣାୟ ଧୀମହି ତନ୍ନୋ ବିଷ୍ଣୁଃ ପ୍ରଚୋଦୟାତ୍ । ୩। ଓଁ ସୁଦର୍ଶନାୟ ବିଦ୍ମହେ ମହାଚକ୍ରାୟ ଧୀମହି ତନ୍ନୋ ବିଷ୍ଣୁଃ ପ୍ରଚୋଦୟାତ୍ । ୪। ଓଁ ଭୁବନେଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟୈ ବିଦ୍ମହେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟୈ ଧୀମହି ତନ୍ନୋ ଦେବୀ ପ୍ରଚୋଦୟାତ୍ । ୫। ଓଁ ମହାଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟୈ ବିଦ୍ମହେ ପଦ୍ମାୟୈ ଧୀମହି ତନ୍ନୋ ଦେବୀ ପ୍ରଚୋଦୟାତ୍ । ୬। ଖପୁର । ୭। ସ୍ଥି ରଚିତରେ ।

उनचत्वारिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

सूर्य्योपस्थानकर्मान्ते कुशेष्वावाहनं[१] चरेत् । प्रत्येकं तर्पणं कार्य्यं यथान्यायं महीपते ॥१॥
नारदं तर्पयामीति तर्पयेत्तं त्रिभिर्बुधः । एवं च पर्वतं विष्णुं तथा त्रिशतमुद्धवम् ॥२॥
दारुकं[२] विश्वक्सेनं च वैनतेयं[३] गुरुं तथा । तर्पयेत्क्रमतोधीमान् स्वनाम्ना स्वस्वमन्त्रतः ॥३॥
श्यामवर्ण्णमिति ध्यानं ध्यात्वा क्षिप्त्वाञ्जलिं जले तर्पयेद् विष्णुमानन्दाच्चतुर्बर्गप्रदायिनम् ॥४॥
गुरुं च गुरुपत्नीं च तथैवेष्टान्[४] सुरान्बुधः । मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य श्रीकृष्णं सर्वकामदम् ॥५॥
तर्पयामित्यनेनैव मनुना तर्पयेद् बुधः । पञ्चविंशतिभिर्वारैर्वारिणा भूभृतां वरः ॥६॥

ओं हंसः सूर्य्यायस्वाहा पठित्वार्घ्यं प्रदापयेत् ।

शतमष्टोत्तरं[५] तावत् गायत्रीं प्रजपेद् बुधः ॥७॥

सूर्य्यस्य मण्डले देवीं विभाव्य मूलमन्त्रतः । यथाशक्ति परं जप्त्वा संहारमुद्रया ततः ॥८॥
देवीं स्वहृदमानीय तीर्थं च प्रणिपत्य च । एतत्तर्पणकर्मान्ते मन्त्री मौनी[६] भवेन्नृप ॥९॥
देवागारं विशेत्तावद्धौतपादकरः शुचिः । वैष्णवाचमनं कुर्य्याद् यथोक्तविधिना ततः ॥१०॥
विधिं श्रृणुष्व राजेन्द्र वैष्णवाचमनस्य च । ओंकाराद्यं नमोऽन्तं च चतुर्थ्यन्तं च केशवम् ॥११॥
नारायणं माधवं च तन्नाम्ना चाचमेत्त्रिशः । गोविन्दं च तथा विष्णुं संजल्प्य[७] क्षालयेत्करौ[८] ॥१२॥
मधुसूदनमेवोक्त्वा त्रिविक्रमतः परम् । एतद् द्वाभ्यां प्रमृज्येत[९] चोष्ठौ च द्विजसत्तम ॥१३॥
माधवश्रीधराभ्यां च तथैव मुखमार्जनम् । हृषीकेशेन नाम्ना च पुनः प्रक्षालयेत्करौ ॥१४॥

१। କୁଶଦ୍ୱାରା ଆବାହନ। २। ସାରଥି। ३। ଗରୁଡ଼। ४। ନିଜର ଇଷ୍ଟଦେବତାଙ୍କୁ। ५। ଶହେ ଆଠବାର।
६। ମୌନ ଆଚରଣ କରିବେ। ७। ଜପି। ८। ପ୍ରାଛଂଧାଇବେ। ९। ଧୋଇବେ।

कुर्य्याच्च पद्मनाभेन क्षालनं पादयोस्तथा । दामोदरं परं स्मृत्वा[१] प्रोक्षयेन्मस्तकं[२] पुनः ॥१५॥
स्पृशेत् सङ्कर्षणं ध्यात्वा मध्यमाङ्गुलिभिर्मुखम् । तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन नसोर्द्धपुटे[३]न्यसेत् ॥१६॥
वासुदेवं ततो वामे प्रद्युम्नं च महीपते । अनामिकाङ्गुष्ठयोगेऽनिरुद्धं पुरुषोत्तमम ॥१७॥
चक्षुर्द्वये न्यसेत्प्राज्ञस्तत्तत्कर्म कलापवित् । अधोक्षजं[४] नृसिंहं च तेनैव कर्णयोर्न्यसेत् ॥१८॥
अच्युतेन स्पृशेन्नाभिं कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगतः । जनार्द्दनं परं स्मृत्वा जलेन हृदयं स्पृशेत् ॥१९॥
उपेन्द्राय नम इति सर्वाभिर्मस्तकं स्पृशेत् । हरये नम इत्युक्त्वा तथैव विष्णवे नमः ॥२०॥
अङ्गुल्यग्रैर्भुजौ स्पृष्ट्वा क्षीणपापो भवेद्द्विजः । अनेन विधिना राजन् कुर्य्यादाचमनं यदि ॥२१॥
इन्द्रियस्पर्शनं कृत्वा साक्षान्नारायणो भवेत् । तेनैवानुष्ठितं कर्म सफलं जायते ध्रुवम् ॥२२॥

ब्रह्मोवाच

एतत्कर्म विनाधुना मधुभिदः पूजां च होमादिकं
ये कुर्वन्ति नराधमा नहि सुखं क्वापि श्रियं तेपरम् ।
तस्माद्भूयमिमं विधिं कुरुत भो श्रीविष्णुमोदप्रदं
नानापुण्यविवर्द्धनं कलिमलध्वंसप्रदं भूसुराः ॥२३॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः

चत्वारिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

एतदाचमनं कृत्वा देवाग्रे प्रविशेद्द्विजः । क्षालयेद्देवताग्रं च ततः पीठे सुमार्जिते ॥१॥
उपविश्यासनं कृत्वा[५] भूतशुद्धिं ततःपरम् । प्रणव मातृकाद्वन्द्वं कुर्य्यात्सविधिनार्च्चकः[६] ॥२॥
जलपात्रस्य संस्कारं कृत्वा ह्यावाहनादिकम् । कुर्य्याद्विधिवदाचार्य्यस्ततः कर्पूरवारिणा ॥३॥
मनसा देवदेवं तं शुद्धेन च सत्रमार्जयेत् । मूलमन्त्रेण भो राजंस्ततः शुद्धजलैः पुनः ॥४॥
वौषडित्येवमनुना गण्डूषान्त द्विसंख्यकान् । दद्याद्देवमुखं पश्यन्नाचार्य्यो भक्तितत्परः ॥५॥

---

୧ । ସ୍ମରଣ କରି । ୨ । ମୁଣ୍ଡରେ ଜଳଛିଞ୍ଚିବେ । ୩ । ନାକର ଦକ୍ଷିଣ ପୁଡାରେ । ୪ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ । ୫ । ପଦ୍ମ ଆସନରେ ବସି । ୬ । ବିଧି ପୂର୍ବକ ଅନୁଲୋମ ଓ ବିଲୋମ ମାତୃକାନ୍ୟାସ କରିବେ ।

दन्तकाष्ठस्य संस्कारं प्रणवेन विधाय सः । दन्तकाष्ठं करे धृत्वा कवचेनैव मन्त्रतः ॥६॥
पूगचूर्णे[1] तु संयोज्य स्वाहेति दन्तघर्षणम् । ततो गण्डूषनिचयं दत्वा च नृपसत्तम ॥७॥
हेम्ना[2] वा रजतेनापि[3] जिह्वोल्लेखनकर्म[4] तत् । कृत्वा चैव गण्डूषांश्च दद्यादालस्यवर्जितः ॥८॥
घृतेन मधुना राजन् शीतया[5] पयसा तथा । युते दध्नि[6] परिष्कृत्य वीक्षणादिककर्मणा ॥९॥
ततस्तैर्वैदिकैर्मन्त्रैर्दधिक्रावण संज्ञकैः । प्रतिविम्बे[7] जगद्भर्त्तुः स्नानं कुर्य्याद्विचक्षणः ॥१०॥
प्रतिविम्बे ततो दत्वा किंचिदामलकं द्रवम्[8] । कर्पूररसजा सिक्तैः सुपुष्पैश्च सुवासितैः ॥११॥
वस्त्रपूतैस्तथा नीरैर्विधिवत्संस्कृतैर्पुनः । समुद्रज्येष्ठासन्त्रेण स्नानं कुर्य्यात् प्रयत्नतः ॥१२॥
मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य ध्यात्वा रूपं हरेः परम् । शुद्धसूक्ष्माम्वरं धृत्वा मार्जयेत्तत्र भूपते ॥१३॥
वाजपेयाश्वमेधादिक्रतूनां यत्फलं स्मृतम् । तत्फलं नृपते ते स्याद्विधिनानेन स्नापनात् ॥१४॥
भक्तियुक्ताश्च ये मर्त्त्या जगन्नाथस्य भूपते । प्रातःस्नानं च पश्यन्ति गमिष्यन्ति पदं हरेः ॥१५॥
पदेपदेऽश्वमेधानां प्राप्नुवन्ति फलं हि ते । गच्छन्ति भक्त्या ये मर्त्त्या हरेः स्नानावलोकने ॥१६॥
तेषां नास्ति महीपाल गर्भवासः कदाचन । सूर्य्योदये यदा विष्णोरङ्गे माल्यम्वरादियत् ॥१७॥
तत्सर्वं कण्टकप्रायं शल्यप्रायं च भूपते । महाक्रोधयुतो विष्णुस्तदा भवति नान्यथा ॥१८॥
क्रोधे विष्णोः समुत्पन्ने राजा दुःखी गतायुषः । तदा तदीयाः कुलजाः[9] न चैवात्र प्रतिष्ठिताः ॥१९॥
अत्यन्तभक्तिसंयुक्तः पश्चात् चेत्सेवते नृप । तदास भगवान् देवःकदा प्रीतोऽपि न भवेत् ॥२०॥
अतः प्रतिदिनं त्वं हि राजन् देवार्च्चने सदा । सावधानो भवेत्तावद्धिताय[10] स्वयमात्मनः ॥२१॥
स्नापयित्वा देवदेवं पाकार्थं[11]प्रार्थयेद्विभुम् । आज्ञां देहि महाविष्णो लक्ष्मीश कमलेक्षणं ॥२२॥
होमार्थं पाकशालायां वैष्णवाग्नौ जगत्पते । इति संप्रार्थ्य देवेशं गच्छेत्पाकगृहं ततः ॥२३॥
तच्छालापालकेनासौ प्रेरितः पूजकस्तदा । धौतायां पाकशालायां होमं कुरु महामते ॥२४॥
शालामध्ये प्रविश्याथ कुण्डे वा स्थण्डिलेऽपि च । शरावे[12] चूल्लिकामध्ये[13] प्रत्यहं होमयेद्द्विजः ॥२५॥
गोधूमचूर्णकैर्हस्तप्रमाणं स्थण्डिलं ततः । अभावे तण्डुलैश्चैव कुर्य्यादाचार्य्य एव सः ॥२६॥
कुशत्रयं गोमयं च वज्राभावे पुनस्त्रयम् । उदपात्रं[14] च संन्यस्य मार्जयेत् प्रणवेन तु ॥२७॥
उपलेपनमुल्लिख्य चोद्धृत्याभ्युक्षणं चरेत् । एतानि पञ्चकर्माणि प्रणवेन समाचरेत् ॥२८॥
त्रिकोणमृतुकोणं[15]च वृत्तं[16]च चतुरस्रकम् । चतुर्द्वार समायुक्तमिदं वह्नेस्तु मण्डलम् ॥२९॥

१। ଗୁଆ ଗୁଣ୍ଡରେ। ୨। ସୁନାରେ। ୩। ରୂପାରେ ତିଆରି। ୪। ଜିଭଛେଲା। ୫। ଶୀତଳ। ୬। ଦହି ଦେଇ। ୭। ଦର୍ପଣରେ। ୮। ଅଁଳା ବଟା। ୯। ରାଜବଂଶର ସମସ୍ତେ। ୧୦। ନିଜର ମଙ୍ଗଳ ପାଇ। ୧୧। ରନ୍ଧନ ପାଇଁ। ୧୨। ଶରାରେ। ୧୩। ଚୂଲିରେ ରହି। ୧୪। ଜଳପାତ୍ର। ୧୫। ତ୍ରିକୋଣ ଷଟ୍‌କୋଣ। ୧୬। ଗୋଲକାର।

स्थण्डिले रचयेद्धीमान् दर्भेण वह्निवीजतः । वासुदेवस्य मन्त्रेऽस्य हृन्मन्त्रेण च वीक्षणम् ॥३०॥
शिरोमन्त्रेण संप्रोक्ष्य[1] शिखामन्त्रेण ताड़नम् । कवचेनाभ्युक्षणं च मन्त्रमुक्त्वाष्टधा जपेत् ॥३१॥
लक्ष्मीवीजेन संन्यस्य कुशंतत्र प्रचिन्तयेत् । कुशमूले ऋतुमतीं नानालङ्कारसंयुताम् ॥३२॥
सर्वलक्षणसम्पन्नां सूक्ष्मचारुतराम्वराम् । एवं ध्यात्वा दैशिकेन्द्रो[2] विष्णुं चैव स्मरोत्मजम् ॥३३॥
कोटिकन्दर्पलावण्यं नवीनाम्बुद सुन्दरम् । नानालङ्कारसंयुक्तं चतुर्बाहुं किरीटिनम् ॥३४॥
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं[3] कुण्डलद्वयमण्डितम् । सस्मेरापाङ्गतः कान्तां लोकयन्तं विचिन्तयेत् ॥३५॥
स्थण्डिले तत्र विमले लेख्यां[4] संचिन्त्य कोमलाम् । तयोस्तत्र रतिं चिन्त्य श्रोत्रियस्य[5] गृहाद्द्विजः ॥३६॥
अरणेर्वा[6] वनाद्वापि पाषाणाद्वान्यकाष्ठतः[7] । तादृशं पावकं[8] तत्र संचिन्त्य च पुनर्हृदि ॥३७॥
तं तु ताम्रगतं कृत्वा क्रव्यादांशत्वमात्मनः । संनिरस्य पुनस्तं तु भावयेद्विष्णुमव्ययम् ॥३८॥
वीर्य्यरूपतया तं तु भावयेन्निजचेतसा । कुण्डोपरित्रिवारं तु भ्रामयित्वाथ तं पुनः ॥३९॥
देया मौनीति संचिन्त्य तस्मिन्कुण्डे च तं न्यसेत् चिन्तयेच्च तयोर्केलिसम्भूतं तं विभावयेत् ॥४०॥
आचामयित्वा तौ भूयः स्वयमाचम्य चेतसा । ततस्ताम्बूलनिचयं ताभ्यां दद्याच्च देशिकः ॥४१॥
सर्वाभिर्मुखयोग्याभिरग्निं प्रज्वाल्य पूजयेत् । प्रादेशमात्रं समिधद्वयं चोत्थाय निक्षिपेत् ॥४२॥
तथाग्निर्दक्षिणे देशे व्रह्माणं वरयेत्ततः । सुपीठोपरितिष्ठन्तं मनसा कर्मवीक्षणे ॥४३॥
चिन्तयेदर्चयेद्भूयो व्रह्माणममितौजसम् । ममांशसम्भवोऽय च व्रह्मा नृपशिरोमणे ॥४४॥
सर्वेषु देवकार्य्येषु वरयेच्चन्दनादिना । अग्निरुत्तरतोरक्षेत् प्रणीतापात्रमुत्तमम् ॥४५॥
परिस्तरणमाकुर्य्यात्कुशैरेव समन्ततः[10] । पूर्वस्मिन्नुत्तराग्रं च पूर्वाग्रं दक्षिणे नृप ॥४६॥
उत्तराग्रं पश्चिमे तु पूर्वाग्रमुत्तरे तथा । आसादनं तु पात्रणा कुर्य्यादुत्तरसंस्थितिम् ॥४७॥
पवित्रच्छेदनानि स्युर्ब्रह्मग्रन्थियुतैः कुशैः । त्रिभिः कुशद्वयेनाथ पवित्रे रचयेत्सुधीः ॥४८॥
आज्यस्थालीं तैजसी[11] वा मृण्मयीयोग्यतावशात् वैश्वदेवनिमित्तं च चरुस्थाल्यां परिन्यसेत् ॥४९॥
सम्मार्जनकुशांश्चैव तथैवोपयमान् कुशान् । संन्यस्य तं ततो विप्राः संमन्त्रयमनिन्दितम् ॥५०॥
श्रुवस्रुचौ तथाज्यं च पूर्णपात्रं च तण्डुलैः । पवित्रच्छेदनैः कुर्य्याद्दक्षिणावर्त्ततः क्रमात् ॥५१॥
प्रादेशमात्रं राजेन्द्र पवित्रं देशिकोत्तमः । प्रोक्षन्नुपरि संस्थाप्य पवित्रं वाग्यतः शुचिः ॥५२॥
पवित्रोदकमादाय[12] प्रोक्षणीं पूरयेत्ततः । तज्जलं तत्पवित्रेण कुशादुत्पवनं तथा ॥५३॥

୧। ଜଳସେଚନ କରି। ୨। ଆଚାର୍ଯ୍ୟ। ୩। ଶ୍ରୀବତ୍ସ ଓ କୌସ୍ତୁଭ ଶୋଭିତ ବକ୍ଷ। ୪। ଲେଖାଯାଇଥିବା। ୫। ବ୍ରାହ୍ମଣର। ୬। ଅଗ୍ନି। ୭। ପାଷାଣ ବା କାଷ୍ଠଜାତ। ୮। ଅଗ୍ନି। ୯। ଅପରିମିତ ତେଜଶାଳୀ। ୧୦। ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ। ୧୧। ଧାତୁ ପାତ୍ର। ୧୨। କୁଶଜଳ ଥିବା।

प्रोक्षणीपात्रमेतत्तु सव्ये धृत्वाथ दक्षिणे । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु जलोदिङ्गनमाचरेत् ॥५४॥
प्रणीतोदकतो भूयः प्रोक्षयेत्प्रोक्षणीजलम् । प्रोक्षणीपात्रं सवनौ संस्थाप्य तज्जलेन वै ॥५५॥
आसादितानां पात्राणां क्रमेण प्रोक्षयेत्ततः । अग्निप्रणीतयोर्मध्ये समं च समुदाहृतम् ॥५६॥
प्रोक्षणीं स्थापयेत्तत्र होमकर्मविशारदः । आज्यनिर्वापणे जाते सोदके चरुपात्रके ॥५७॥
तण्डुलानि च निक्षिप्य ततश्च आज्ययोः पुनः । सहाधिश्रयणं कुर्य्यात्पर्य्यग्निकरणं ततः ॥५८॥
आज्योद्वासनमानीय चरुद्वासनमेव च । वह्नेरुत्तरतः कृत्वा स्थापनं देशिकोत्तमः ॥५९॥
आज्योत्पवनमावृत्य चाज्यावेक्षणमाचरेत् । प्रोक्षण्युत्पवनं कार्य्यं सन्निधाय पवित्रकम् ॥६०॥
कुशानुपयमान् सव्ये धृत्वोत्तिष्ठन् समित्क्षिपेत् । पवित्रसहितेनायं प्रोक्षणीपात्रवारिणा ॥६१॥
ऐशान्यकोणादारभ्य चाग्नेः पर्य्युक्षणं चरेत् । ब्रह्मणा स्पृश्यमानस्तु जानुदेशे कुशेन च ॥६२॥
आज्यं होमं ततः कुर्य्यात्स्रुवेणैव यथाविधि । संश्रवस्थापनं[?] कार्य्यमाधारयाज्यभागकौ ॥६३॥
महाव्याहृतयस्तावद् भवन्ति मुनिसत्तमाः । स्विष्टिकृच्चेति सर्वेषां प्रायश्चित्तनिमित्तजम् ॥६४॥
प्रजापतिरयं शब्दः प्रणवाद्यो यदा पुनः । स्वाहा ओं च चतुर्थ्यन्तः पूर्वाधार स उच्यते ॥६५॥
इदं प्रजापतये चेत्याचार्य्यात् संश्रवं पुनः । प्रजापतिमिवेन्द्रं च होमयेद् विधिना द्विजः ॥६६॥
दक्षिणाधार एषोऽपि कथितो मे नृपर्षभ । अग्नीषोमौ तदा प्राज्ञः जुहुयात् क्रमतः शुचिः ॥६७॥
पश्चिमोत्तरनामानौ त्वाधारौ च तथा स्मृतौ । पुण्याहवाचनं कुर्य्यात्तदादौ गोत्रनामके ॥६८॥
उच्चार्य्य विधिवद्धीमान् वैष्णवाग्नौ च पावने । होमारम्भ क्रियते च तारवारादिकं वदेत् ॥६९॥
अयं चामृतयोगस्तु ग्रहाः सर्वे वदन्नृप । एकादशस्थाः फलदा भवन्तु च भवन्तु च ॥७०॥
शुभं भवत्विति तदा त्रिवारं कर्मकृद् वदेत् । अग्निं ध्यायेत्ततो धीमान् ध्यानं तच्छृणु भूपते ॥७१॥

आस्ययुगललिप्तं त्र्यृतुनेत्रं पिङ्गलं
सत्तवाहुमनिन्द्यम् ।
राजमानचरणत्रितयमुद्यन्मेखलायित-
गुणत्रयरम्यम् ॥७२॥
सप्तजिह्वमुदितार्कसमाभं वेदसंख्यं
पृथुलोच्चकश्रृङ्गम् ।
मेषवाहनमनुत्तमयज्ञसूत्रवन्त-
मति चारुजटालिम् ॥७३॥

---

१ । ଉଲ୍ଲେଖ । २ । ସଂକୃତ ପାଠ (୧୨) । ३ । ନ୍ଯୂପଦ୍ମେଷୁ ।

अक्षमाला च शक्तिश्च श्रुक् स्रुवौ दक्षबाहुषु । तोमरञ्चक् यजनं चैव घृतपात्रं च वामके ॥७४॥
वामपार्श्वे स्वधा तस्य स्वाहादेवी च दक्षिणे । विष्णोः कर्मसु सर्वेषु वह्निमेतादृशं स्मरेत् ॥७५॥
इति ध्यात्वाथ तद् वह्नौ मूलेन द्वादशाहुतिः । हुत्वा तु चिन्तयेत्तस्य गर्भाधानमिति द्विजः ॥७६॥
नराधिपतया पुंसवनं द्वितीयमुच्यते । सीमन्तोन्नयनं कर्म तृतीयं मुनिभिस्मृतम् ॥७७॥
चतुर्थं जातकर्मेदं नामकर्म च पञ्चमम् । बहिर्निष्क्रमणं कर्म षष्ठं च नृपसत्तम ॥७८॥
अन्नप्राशनकर्मेदं चूडाकर्म तथाष्टमम् । नवोपनयनं कार्य्यं विवाहो दशमः स्मृतः ॥७९॥
एतत्कर्मसु प्रत्येकं सर्वेषु द्वादशाहुतिः । हुत्वा सर्वत्र मतिमान् चिन्तयेच्च क्रमाद्द्विजः ॥८०॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये चत्वारिंशोऽध्यायः

एकचत्वारिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

इदानीं होमकर्मेदं श्रूयतां तत्तु यद् भवेत् । तच्छ्रुत्वा मानवा यावत्तदा भाग्यभृतश्च[१] ते ॥१॥
भूरित्यस्य च मन्त्रस्य प्रजापतिरहं ऋषिः । गायत्रीछन्द एवात्र देवता वह्निरुच्यते ॥२॥
विनियोगस्त्वाज्यहोमे ततः प्रणवमुच्चरेत् । प्रथमान्तश्च भूशब्दः स्वाहान्तश्चेति सर्वदेत् ॥३॥
उक्त्वा हुनेद् यथान्यायं संस्रवं धारयेत्ततः । भुव इत्यस्य मन्त्रस्य ऋषिश्चैव प्रजापतिः ॥४॥

१ । ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ।

छन्द उष्णिगसौ चात्र देवता वायुरेव च । होमे तु विनियोगः स्यात्पूर्ववत्संस्रवं चरेत् ॥५॥
स्वरित्यस्य च मन्त्रस्य प्रथमं प्रणवं वदेत् । पूर्ववदृषिमाभास्य छन्दोऽपि त्रिष्टुभाख्यकम् ॥६॥
सूर्य्यश्च देवता ख्यातो विनियोगश्च पूर्ववत् होमं कृत्वा प्रयत्नेन पूर्ववत् संस्रवस्तथा ॥७॥
त्रिसृणां व्याहृतीनां तु युगपन्नामधारणम्[१] । कृत्वाचम्य च होमे तु सर्वं कृत्वा तु पूर्वकम् ॥८॥
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् त्रिष्टुभाख्यं ऋषयस्तथा । अग्निर्वायुश्च सूर्य्यश्च देवताश्चात्र सम्मताः ॥९॥
पूर्ववद्विनियोगश्च तथा होमश्च संस्रवः । अनेनैव विधानेन होमकर्म समाचरेत् ॥१०॥

सूत उवाच

महाव्याहृतिहोमोऽयं कथितो भवतां पुरः । इन्द्रद्युम्नाय राज्ञे च विधिना यद्विभाषितम् ॥११॥

ब्रह्मोवाच

त्वन्नोऽग्ने इति मन्त्रस्य वामदेवऋषिः स्मृतः । त्रिष्टुभाख्यमिदं छन्दस्त्वग्निश्च वरुणस्तथा ॥१२॥
देवतेऽत्र परिख्याते विनियोगश्च पूर्ववत् । त्वन्नोऽग्न इति मन्त्रेण होमं कुर्य्याद्यथाविधिः ॥१३॥
इदमग्निवरुणाभ्यामिति संस्रव धारयेत् । सत्वन्नोअग्नेश्च मन्त्रस्य पूर्ववदृषिरेव च ॥१४॥
पूर्ववच्छन्द एवात्र देवता चात्र पूर्ववत् । पूर्ववद्विनियोगः स्यात्सत्वन्नोऽग्ने तु होमयेत् ॥१५॥
संस्रव पूर्ववत्कुर्य्यात्ततोऽप्ययाग्न इत्यतः । मन्त्रस्य ऋषिरेवात्र प्रजापतिरहं नृप ॥१६॥
अग्निश्च देवता चात्र विनियोगस्तु पूर्ववत् । आयाश्चेति मनुं चोक्त्वा हुनेदाचार्य्यसत्तमः ॥१७॥
इदमग्नय इत्युक्त्वा संस्रवं धारयेत्पुनः । ये ते शतमपीत्यस्य मन्त्रस्य च नराधिप ॥१८॥
शुनःशेफ ऋषिः ख्यातः छन्दश्च त्रिष्टुभाख्यकम् वरुणः सविता विष्णुर्विश्वेदेवाश्च वायवः ॥१९॥
स्वर्कश्चात्र महीपाल देवताः कथिता बुधैः । तथैव विनियोगः स्याद्येतेशतमिमं मनुम् ॥२०॥
उक्त्वा च होमयेद्धीमान् तेषां नाम सुसंस्रवः उदुत्तममिति श्रीमन् मन्त्रस्यास्य महामते ॥२१॥
पूर्ववदृपि एवात्र पूर्ववच्छन्द एव च । वरुणो देवताख्यातो विनियोगश्च पूर्ववत् ॥२२॥
उदुत्तममिति स्पष्टमुक्त्वा मन्त्रं हुनेद्बुधः । इदं च वरुणायेति संस्रव स्यान्महीपते ॥२३॥
अथ प्रणवमुच्चार्य्य चतुर्थ्यन्तेऽग्निवल्लभाम् । प्रजापतिमिमं शब्दमुक्त्वा होमं ततश्चरेत् ॥२४॥

---

१ । ଏହାର ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ ହେବ ।

इदं प्रजापतये च त्यतिसंस्रवमाचरेन् । अग्निस्विष्टिकृतं चैव चतुर्थ्यन्तेऽग्निवल्लभाम् ॥२५॥
युगपत्कथयित्वेति[१] हुनेत्तद् वच्च संस्रवः । वैष्णवाग्निमिमं शव्दं प्रणवाद्यं नमोऽन्तकम् ॥२६॥
चतुर्थ्यन्तं तु तं कृत्वा सामान्यविधिनाच्चर्चयेत् पूर्णाहुतिं ततः कुर्य्याद् यथाभवति तन् शृणु ॥२७॥
आज्यस्थाली त्रयोदर्भाः पुनदर्भाश्च तादृशाः । श्रुवस्रुचौ च नृपते तथैका समिदुत्तमा[२] ॥२८॥
आज्यमाज्यस्य च स्थाल्यामाज्यनिर्वाप एव वा आज्यादिश्रयणं चाथ पर्य्यग्निकरणं ततः ॥२९॥
आद्यदर्भत्रयेणाथ श्रुवस्रुङ्मार्जनं चरेन् । कुशत्रयेण चान्येन तत्राज्योत्पवनं[३] पूनः ॥३०॥
आज्योद्वासनमाकृत्य तथाज्यावेक्षणं चरेत् श्रुवेणैव स्रुचि पुनश्चतुराहुति संग्रहः ॥३१॥
तस्योपरि समिद्दानं नारिकेलफलं न्यसेत् । मूर्द्धानमिति मन्त्रस्य भारद्वाजो मुनिः स्मृतः ॥३२॥
अनुष्टुभाख्यकं छन्दो वैश्वानरश्च देवता । अभीष्टसिद्धौ पूर्णायामाहुतेर्होम एव च ॥३३॥
विनियोगश्चेति वाज्यमुक्त्वाथ मन्त्रवित्तमः । मूर्द्धानमिति मन्त्रेण पूर्णाहुतिमथार्पयेन् ॥३४॥
ततो वह्निं विष्णुरूपं विचिन्त्य प्राशनं ततः । मार्जनं च ततः कृत्वा कृतस्यास्य च कर्मणः ॥३५॥
सुप्रतिष्ठार्थमेवैतद् ब्रह्मणे पूर्णपात्रकम् । दक्षिणां दापयेद्धीमान् सर्वभूपशिरोमणे ॥३६॥
पवित्रप्रतिपत्तिश्च प्रणीताया विमोचनम् । विसर्जनं ब्रह्मणश्च तथा वह्नेर्विसर्जनम् ॥३७॥
शान्तिकरणमाकुर्य्यात्तथाछिद्रावधारणम् । भोजनं ब्राह्मणानां च कारयेन्नृपसत्तम ॥३८॥

सूत उवाच

इन्द्रद्युम्नं महीनाथं ब्रह्मणा कथितं विधिम् । वैष्णवाग्नेश्च भवतां पुरतोऽयं विभाषितः ॥३९॥
इत्येवं गदतोऽथ वैष्णववृहद्भानुव्यवस्थापनं
नानाकल्मषमोषदं सुखकरं तत्स्थापितं भो द्विजा ।
मुद्राणां समिधां च लक्षणमथ स्थालीद्वयस्यापि तत्
वक्ष्ये यत्कथितं पुरापि विधिना भक्तं प्रति क्ष्मापतिम्[४] ॥४०॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये एकचत्वारिंशोऽध्यायः

---

१ । ଏକଘମସ୍ଥରେ । २ । ଏକ ସମିଧ । ३ । ପୁତକୁ ଶୀତଳ କରିବା । ४ । ଦ୍ୱାଲାନ୍କୁ ।

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

सूत उवाच

वैष्णवाग्नेर्द्विजा भूयः स्वरूपं कथयामि वः । होमश्च यत्र कर्त्तव्यस्तच्च कार्य्यस्य सिद्धिदम् ॥१॥
आज्यस्थाल्याश्चरोस्थाल्या मुद्राणांसमिधां च यत् इन्द्रद्युम्नं प्रतिनृपं विधिनोक्तं वदाम्यहम् ॥२॥

ब्रह्मोवाच

वह्नेर्यज्ज्वलनं भूप मुखं तच्च प्रचक्षते[1] । यत्र काष्ठं शिखाभावे श्रोत्रं[2] धूमोऽस्य नासिका ॥३॥
यत्राल्पज्वलनं तत्र तस्य नेत्रं विदुर्बुधाः । भस्मतः शिर एव स्याद्रूपं वह्नेः प्रकीर्त्तितम् ॥४॥
कर्णहोमे महाव्याधिर्नेत्रहोमेऽन्धता भवेत् । नासिकायां महापीडा शिरोहोमेऽतिदुःखता ॥५॥
आस्यहोमे[3] महीपाल सर्वसिद्धिर्भवेन्नृणाम् । तस्मादग्निं परिज्वाल्य तन्मुखे होमयेत्सुधीः ॥६॥
सर्वसिद्धिमवाप्नोति मुखहोमान्न संशयः । होममुद्राः प्रवक्ष्यामि श्रूयतां सावधानतः ॥७॥
मृगी हंसी शूकरीति त्रिधा मुद्राःप्रकीर्त्तिताः । तत् तत् प्रशस्ता सा विपरीता त्वनर्थदा[4] ॥८॥
शूकरी करीसंकोचे हंसी मुक्तकनिष्ठिका । मुक्तौ कनिष्ठतर्जन्यौ मृगी मुद्रा प्रकीर्त्तिता ॥९॥
शान्तिपौष्टिककर्मार्थं मृगीहंसी च कथ्यते । कामदा[5] साधकानां तु होमकर्मकृतामिह ॥१०॥
अभिचारादिकर्मार्थं[6] शूकरी कथिता बुधैः । उच्चाटने मोहने च स्तम्भने कर्षणे तथा ॥११॥
विद्रावणे मारणे च भद्रामुद्रा च शूकरी । ब्रह्मविष्टरसंख्यायाः कथ्यतेऽथ नृपोत्तम ॥१२॥
यथाब्रह्माभवेत्तद्वद विष्टरश्च यथाभवेत् । तयोर्विवरणं ब्रूमः श्रूयतामेकचेतसा[7] ॥१३॥
पञ्चाशत्कुशवृन्दश्च दक्षावर्त्तेन संयुतः । उर्ध्वकेशः सुशोभाढ्यो ब्रह्मेति च निगद्यते[8] ॥१४॥
तदर्द्धकुशवृन्दस्तु लम्बकेशः सुशोभनः । वामावर्त्ते भवेद्ब्रह्मा दक्षावर्त्तस्तु विष्टरः ॥१५॥
अथ श्रुवस्रुचेर्भूप लक्षणं कथ्यतेऽधुना । पलाशाश्वत्थयोः काष्ठैः शम्याश्खदिरस्य[9] च ॥१६॥
सालशारङ्गयोश्चापि श्रुवःस्याद्धरणीधव । अश्वत्थं च विना शक्रसमाः शेषाः श्रुवस्य च ॥१७॥
स्रुचं प्रकल्पयेद्राजन् वक्ष्यमाणेन दारुणा । श्रीपर्ण्यां शिंशपायाश्च तथा क्षीरभृतां[10] शुभैः ॥१८॥
स्रुवं वदति सर्वत्र ब्रह्मकर्मसुशोभनम् । तेषांमध्ये गृहीत्वैकं मानं षड्विंशकाङ्गुलम्[11] ॥१९॥
विंशांशैश्च भवेद्दण्डो वेदी तैरष्टभिर्भवेत् । कण्ठमेकांशतः कुर्य्यात्संतांशेन मुखं स्मृतम् ॥२०॥

୧। କୁହାଯାଏ। ୨। କର୍ଣ୍ଣ। ୩। ମୁଖ ହୋମରେ। ୪। ଅମଙ୍ଗଳ କର। ୫। କାମନା ସିଦ୍ଧିକର। ୬। ଆଭିଚାରିକ କର୍ମ। ୭। ଏକମନରେ ଶୁଣ। ୮। କୁହାଯାଏ। ୯। ପଳାଶ, ଅଶ୍ୱତ୍ଥ, ଶମୀ ଓ ଖଇର। ୧୦। କ୍ଷୀରଥିବା କାଠ। ୧୧। ଛବିଶ ଆଙ୍ଗୁଳ।

वेदी त्र्यंशेन विस्तार कर्णिकांशक कीर्त्तिता । अग्रं कुर्य्यात्कण्ठमानान्मुखे मार्गं च कारयेत् ॥२१॥
कतिष्ठाङ्गुलिमानेन कर्णिका स्यान्महीपते । विदधीत शुभां तस्य कटीमेकांशतोऽभितः ॥२२॥
तस्य भावैस्त्रिभिर्वृत्तो त्रिहिरर्द्धांशतो भवेत् । अंशेनैकेन परितः पात्राणि परिकल्पयेत् ॥२३॥
अर्द्धांशतो मेखला स्यान्मुखवेद्यो समन्ततः । एवं क्रमेण विधिवन्निर्माणमुचितं भवेत् ॥२४॥
दण्डमूलाग्रयोः कुम्भोः गुणवेदाङ्गुलैः[1] क्रमात् । गण्डीयुगंयमांशैः स्याद्दण्डस्यार्द्धं हरेदिति ॥२५॥
वेद्याश्च पृष्ठभागेऽसौ षड्भिरंशैश्चकर्मवित् । हंसवक्त्राभवद्भूप राहुवा पुत्रिवत्तथा ॥२६॥
मुखं च विलिखेत्पश्चाद्भागे वेद्याश्चतत्त्ववित् । मुखस्य पृष्ठभागस्य स्रुचःप्रोक्तां तु लक्षणम् ॥२७॥
चतुर्विंशांशतो भूप स्रुचश्च स्रुवमाचरेत् । द्वाविंशत्या दण्डमानामंशैरेतस्य कीर्त्तितम् ॥२८॥
चतुर्भिरंशैरानार्हः कर्षाम्बुग्राहितच्छिरः[2] । चतुर्भिरंशैर्निखनेत् पङ्के मृगपदाकृतिः[3] ॥२९॥
दण्डमूलाग्रयोर्गण्डी भवेत्कङ्कण भूषिता[4] । समिल्लक्षणमाचक्ष्ये शुभाशुभफलप्रदम ॥३०॥
सल्लक्षणं च कुरुते मङ्गलं जायते पुनः । अन्यथा चेत् प्रभवति नानादुःखकरं सदा ॥३१॥
समिधश्च प्रकर्त्तव्याःकर्त्तुः प्रादेशसंमिताः[5] । वन्यास्त्वचायुताः[6] शुद्धा ऋजवो[7] दलवर्जिताः[8] ॥३२॥
नातिह्रस्वा न च स्थूला न वक्राश्च[9] महीपते । द्विधा प्रजा[10] नहि तथा नातिदीर्घं च कण्टकाः[11] ॥३३॥
नोत्पाटिता न भग्नाश्च[12] समिधः शुभदायिकाः सर्वकर्म सुविख्यातास्त्वन्यथाप्यशुभा मताः ॥३४॥
क्षीणायुष[13] विशीर्णाश्च[14] सदला रोगदायनी[15] ।
दौर्बल्यदा च ह्रस्वा[16] चेद्वक्रा स्थानहरा[17] स्मृताः ॥३५॥
द्विधा प्रजावैरिवृद्धिः[18] कृशा सर्वस्वनाशिका[19] स्थूला नाशयते लक्ष्मीं दीर्घा विघ्नप्रदायिनी[20] ॥३६॥
आर्द्राः प्रादेशमात्रा च छेदिता च त्वरण्यजा[21] ।
अनामिकाङ्गुलिसमा न सूक्ष्मा[22] न च पुष्टिका[23] ॥३७॥
त्वचायुतास्ता समिधः प्रशस्ता होमकर्मणि । नोत्पाटितां नातिह्रस्वां न वक्रा नातिपुष्टिकाम् ॥३८॥
लतापल्लवसंयुक्तां द्वादशाङ्गुलसम्मिताम् । पौष्टिके शान्तिके चैव समिधं तादृशी हुनेत् ॥३९॥
पवित्रलक्षणं[24] भूयः कथयामि नृपोत्तम । अर्च्चाभिः साग्रकं रम्यं कुशाग्युमं पवित्रकम् ॥४०॥
शूद्रादिना स्पृश्यमानं सकृदाच्छिन्नमेव[25] च । प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं नृपसत्तम ॥४१॥
अच्छिन्नाग्रौ तु दर्भौ द्वौ प्रादेशौ तु प्रमाणतः । अन्तःसूक्ष्मकुशाहीनौ पवित्रमिति कीर्त्तितम् ॥४२॥

---

୧ । ଛଅ ଓ ସାତ ଆଙ୍ଗୁଳି ପରିମାଣ । ୨ । ଗୋଲାକୃତି ମସ୍ତକ । ୩ । ମୃଗପଦ ଆକାର ଗର୍ତ୍ତ । ୪ । ମୂଳ କଙ୍କଣ ଆକାରରେ ଶୋଭିତ । ୫ । ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠଠାରୁ ତର୍ଜନୀ ଯାଏ । ୬ । ଚୋପାସହିତ । ୭ । ସରଳ । ୮ । ପତ୍ର ରହିତ ୯ । ଅତି ଛୋଟ, ମୋଟ ବା ବଙ୍କା ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ୧୦ । ଦୁଇଶାଖାଯୁକ୍ତ । ୧୧ । କଣ୍ଟାଯୁକ୍ତ । ୧୨ । ଉପୁଡ଼ା ବା ଭଙ୍ଗା ହୋଇ ନ ଥିବ । ୧୩ । ଅଳ୍ପାୟୁ । ୧୪ । ସଢ଼ୁଆ । ୧୫ । ପତ୍ରଯୁକ୍ତକାଠ (ସମିଧ) ରୋଗଦାୟକ । ୧୬ । ଛୋଟ ସମିଧ ଦୁର୍ବଳତା ପ୍ରଦାୟକ । ୧୭ । ବଙ୍କା ସମିଧ ସ୍ଥାନଚ୍ୟୁତ କରାଏ । ୧୮ । ଦୁଇଶାଖାବିଶିଷ୍ଟ ସମିଧ ଶତ୍ରୁବୃଦ୍ଧି କରାଏ ! ୧୯ । କୃଶସମିଧ ସର୍ବସ୍ୱ ନାଶ କରେ । ୨୦ । ମୋଟାସମିଧ ସମ୍ପତ୍ତି ନାଶକରେ ଓ ଲମ୍ବା ସମିଧ ବିଘ୍ନସୃଷ୍ଟି କରେ । ୨୧ । ଅରଣ୍ୟଜାତ । ୨୨ । ସରୁ । ୨୩ । ମୋଟା । ୨୪ । କୁଶ । ୨୫ । ବାରମ୍ବାର ଛିନ୍ନ ।

कर्मणि प्रत्यहं शुद्धौ न च पर्य्युषितौ[1] च तौ । तस्मादनुदिनं भूयः कर्त्तव्यौ तादृशौ कुशौ ॥४३॥
वटुं धारयते यस्तु विनामन्त्रेण भूसुरः । तेन कर्मकृतं रक्षोग्राह्यं भवति नान्यथा ॥४४॥
रमामाया कामवीजयुताय वटुकाय च । नमोऽन्तायेति राजेन्द्र वटुमन्त्रः स उच्यते ॥४५॥
तन्मन्त्रेण वटुं गृह्णन् कर्मसिद्धिमवाप्नुयात्[2] । अङ्गुल्यग्रे तपो वृद्धिः मध्ये सिद्धिर्भवेद्ध्रुवम् ॥४६॥
मूलेकाम्यप्रदं चाहुः वटुकग्रहणं वुधाः । कुशहीनं तु यत्कर्म कुरुते यदि भूसुरः ॥४७॥
तत्कर्मनिष्फलं ज्ञेयं कर्मशस्ताः कुशाःयतः । इन्द्रो यथा वज्रहस्तश्चक्रहस्तो यथा हरिः ॥४८॥
शूलहस्तो यथा शम्भुः कुशहस्तस्तथा द्विजः । आज्यस्थाल्या लक्षणं हि तद्वदामि तवाग्रतः ॥४९॥
चरुस्थाल्याश्च राजेन्द्र कर्मिणां हर्षवर्द्धनम् । तैजसद्रव्य[3] सम्भूता त्वाज्यस्थाली विचक्षणैः ॥५०॥
कर्त्तव्यं कर्म सुप्राज्ञो विशेषाद्धोमकर्मणि । विभवस्यानुमानेन स्थालिका शुभदायिका ॥५१॥
वैष्णवाग्नेश्च होमार्थं चतुर्विंशपलैः स्मृता । तदर्द्धं वा प्रकर्त्तव्या नित्यहोमस्य कर्मणि ॥५२॥
सुदृढामव्रणां[4] भद्रां स्थालीं कुर्य्यान्महोदयाम् । चरुस्थालीभवेत् प्राज्ञ पित्तलैश्चाथ मृण्मयैः ॥५३॥
यथाशक्ति विधातव्या वित्तशाठ्यं न कारयेत्[5] चरुप्रमाणतः स्थाली कुर्य्याच्चवर्न्नसिद्धये ॥५४॥
अवश्यमेव कर्त्तव्या सर्वेषां हितकाम्यया । अन्नं विना न वर्त्तेतजगदेतत् प्रतिष्ठितम् ॥५५॥
तस्मादन्नस्य कर्त्तव्या हेतोः स्थाली महीपते । स्वशाखोक्ततया[6] राजन् चरुं कुर्य्यात्प्रयत्नतः ॥५६॥
न च स्विन्नं[7] न दग्धं[8] च न चैव शिथिलं नृप न भज्यमानमाज्याक्तं[9] रम्यं देवप्रियं शिवम् ॥५७॥
शुद्धं प्रयत्नतः कुर्य्यात्तादृक् चरुमनुत्तमम् । प्रस्थत्रयेण तत्कुर्य्याद्वैष्णवानलहोमके ॥५८॥
वैश्वदेवविधिं वक्ष्ये श्रूयतां नृपसत्तम । पञ्चभूः संस्कृतिः कुर्य्यात् स्थण्डिलेऽग्निपुरस्थले ॥५९॥
व्रह्माणं प्रणवाद्यं च चतुर्थ्यन्तेऽग्निवल्लभाम् । वास्तोस्पतिं[10] तथा कृत्वा प्रजापतिमनन्तरम् ॥६०॥
विष्णुं तथा च मतिमान् विश्वकर्त्तारमेव च । नियोक्त्या क्रमतो भक्त्या जुहुयात्संस्कृतेऽनले ॥६१॥
स्वस्वनाम्ना प्रकुर्वीत संस्रवं[11] च तृथक् पृथक् द्वारपार्श्वयुगे चण्ड़प्रचण्ड़ौ प्रतिदापयेत् ॥६२॥
नमोऽन्तनाममन्त्रेण चरुं च संस्रवं तथा । ऐशान्ये क्षेत्रपालं च विरुपां दक्षिणे तथा ॥६३॥
नैर्ऋत्यां गणनाथं[12] च प्राच्यां[13] दुर्गां सरस्वतीम् महालक्ष्मीं महेन्द्रं च कौवेरर्दिशि[14]दापयेत् ॥६४॥
आग्नेय्यां दिशि पार्श्वस्थो पशूनां पतिरेव यः । यो नारद इतिख्यातः तौ च दद्याच्चरुं नृप ॥६५॥
वायव्यां दिशि राजेन्द्र वह्निं प्रतिचरुं न्यसेत् । विश्वसाक्षिणमालक्ष्य मध्ये दद्याच्चरुं पुनः ॥६६॥
पञ्चप्राणानभिपुनश्चरुं दद्याद्यथाक्रमम् । आद्यं तयोर्जलं दद्यात्प्रत्येकं वलिकर्मणि ॥६७॥

୧। ପର୍ଯ୍ୟୁଷିତ। ୨। କର୍ମ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ। ୩। ପୋକଖିଆ ହୋଇ ନଥିବ। ୪। ଅଥବା ଧନାଭିମାନସୂଚକ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ। ୫। ନିଜ ବେଦଶାଖା ଅନୁସାରେ। ୬। ସେଜୁଆ। ୭। ପୋଡ଼ା। ୮। ପୋଡ଼ା। ୯। ଶୁଷ୍କ ବା ଘୃତଳିପ୍ତ। ୯। ବାସ୍ତୁ ଦେବତା। ୧୦। ଗଣେଶ। ୧୧। ପୂର୍ବରେ। ୧୨। ଉତ୍ତରଦିଗରେ।

नमोऽन्तं च चतुर्थ्यन्तं प्रणवाद्यं महीपते । सर्वेषां नाम चोक्त्वाथ चरुं दद्याद्बुधः शुचिः ॥६८॥
अथार्च्चकः समाप्य तल्लक्ष्मीं ध्यायेत्सुरेश्वरीम् । विष्णोःश्रीजगदीशस्य नीलाचलनिवासिनः ॥६९॥
बलभद्रान्वितस्यापि माधवेन सुरैः समम् । वर्त्तमानस्य च मुदे पाकार्थं याहि 'सिन्धुजे' ॥७०॥
तव दृष्ट्या यतो रम्यं नानाव्यञ्जनसंयुतम् । नानापूपसमायुक्तं भर्जनावलि मञ्जुलम् ॥७१॥
घृतैर्जर्जरितं तावत् खेचरान्नमनुत्तमम्³ । चतुर्विधमिदं रम्यं रस्यमानन्दवर्द्धनम् ॥७२॥
अन्नं यथा स्यात्कमले लोभनीयतरं बहु । जगन्नाथस्य तृप्त्यर्थं कुरु साम्प्रतमत्र ध्रिजे⁴ ॥७३॥
इति ध्यात्वामलां लक्ष्मीं संप्रार्थ्य च पुनः पुनः प्रार्थयेत् गणनाथं च भूपसत्तम पूजकः ॥७४॥
नमामि गणनाथं त्वां सर्वविघ्नपतिं प्रभुम् । विघ्नलेशो यथा न स्यात्पाकेऽस्मिन् कुरुत तथा ॥७५॥
विधिमेवं प्रकुर्वीत प्रत्यहं नियतेन्द्रियः । अन्यथा न भवेद्विष्णोः स सन्तोषो महीपते ॥७६॥
विधिहीनं यदा कर्म जायते केशवार्च्चने । न गृह्णाति तदा पूजां जगदीशो महीपते ॥७७॥
तस्मादेतद्विधिं कुर्य्यात् प्रयत्नेनैव सत्तमः । वैष्णवाग्निरयं भूप पावनश्च जगत्त्रये ॥७८॥
अनेन धूपं तद्विष्णोर्दीपदानं महोदयम् । आरात्रिकां⁵ तथा कुर्य्यादवश्यं मङ्गलोदयाम् ॥७९॥
वैष्णवाग्नियुतं धूपं दीपमारात्रिकां तथा । ये पश्यन्ति महाविष्णोर्मुक्ताः स्युः भवबन्धनात् ॥८०॥
एतानि पूर्ववत् कृत्वा षडङ्गन्यासमाचरेत् । करन्यासं ततः कुर्य्यादङ्गन्यासं तथैव च ॥८१॥
आदित्यं च रविं चैव भानुं भास्करमेव च । सूर्य्यं च क्रमतो न्यस्येदादित्यादीनि पञ्च⁶ च ॥८२॥
अदित्याय नम इति वदेत्प्रणवपूर्वकम् । शिरस्यास्ये⁷ च हृदये गुह्ये पादतले तथा ॥८३॥
आदित्यवन्न्यसेतत्र तांश्च तत्रैव भूपते । मस्तके मुखदेशे च कण्ठे च हृदये तथा ॥८४॥
कुक्षौ⁸ नाभौ ध्वजे पादे मन्त्राक्षरचयं न्यसेत् प्रत्येकं प्रणवाद्यं च नमोऽन्तं तत्र तत्र च ॥८५॥
एवं क्रमेण विधिवत् न्यासकार्य्यं समाचरेत् न्यसेत्तदा पूजकोऽसौ सूर्य्यध्यानं ततः शृणु ॥८६॥

शोणाम्भोजयुगं भयेप्सितकरं केयूरहाराङ्गद-
भ्राजत्कुण्डलमण्डितं त्रिनयनं माणिक्यवन्मस्तकम् ।
मन्दारद्युतिसुन्दरं सुरभसं घोरान्धकारच्छिदं
लोकानन्दकरं शुभं परतरं वन्दे सदा भास्करम्⁹ ॥८७॥

एवं प्रातः सुरं सूर्य्यं ध्यात्वा मध्यंदिने तथा । ध्यायेद्यथा तद्वदामि श्रूयतां नृपसत्तम ॥८८॥

१। ଯାଥାନ୍ତୁ। २। ଲକ୍ଷ୍ମୀ। ३। ଉତ୍ତମ ଖିଚୋଡ଼। ४। ଲକ୍ଷ୍ମୀ। ५। ଆଳତି। ६। ଆଦିତ୍ୟ, ରବି, ଭାନୁ, ଭାସ୍କର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ=ପଞ୍ଚ ଆଦିତ୍ୟ। ୭। ମସ୍ତକ ଓ ମୁଖରେ। ୮। ପେଟ। ୯। ବାଳସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ।

रक्ताम्भोजवरासनं गुणनिधिं त्रैलोक्यशर्मप्रदं
फुल्लाम्भोजमुखाभयेष्वविलसद्धस्तं शिरोरत्नकम् ।
सौवर्णोत्तमभूषणाञ्चित तनुं देदीप्यमानाकृतिं
भानुं सर्वजनाभिनन्दितपदं मित्रं[१] पवित्रं भजे ॥८९॥

मध्याह्ने पूजने भूप सूर्य्यमेवं च चिन्तयेत् । चिन्तयित्वार्च्चयेद् विष्णुं नीलाद्रौ दारुरूपिणम् ॥९०॥
सायाह्नध्यानमाचक्षे सौरं पापहरं नृप । दाडिमीकुसुमाकारं[२] श्वेतपद्मलसत्करम् ॥९१॥
सुवर्णभूषणं रम्यं रत्नोल्लासिशिरःस्थलम् । सप्ताश्वरथमध्यस्थं व्योममार्गावलम्बिनम् ॥९२॥
ब्रह्मादिदेवतावन्द्यं छायादिपरिसेवितम् । ध्यायेदेवं सूर्य्यरूपं त्रैलोक्यानन्दवर्द्धनम् ॥९३॥
एवं त्रिषु च कालेषु ध्यात्वा मुद्रां प्रदर्शयेत् । व्योममुद्रा पद्ममुद्रा कुम्भमुद्रा च निष्ठुरा ॥९४॥
गोविषाणा धेनुमुद्रा तापिनी सप्तमुद्रिका । एता मुद्रा प्रदर्श्याथ व्यापकत्रयमाचरेत् ॥९५॥
अथार्घ्यपात्रविषयं कथयामि नृपोत्तम । श्रूयतां ते यथा श्रद्धा जायते हृदयेऽमले ॥९६॥
रत्नं हैमं रौप्यकं च पित्तलं ताम्रमेव च । शङ्खं च दारुघटितं शस्तमर्घ्यार्पणे रवेः ॥९७॥
एतेषामर्घ्यपात्राणां शङ्खः श्रेष्ठतमो मतः । तस्माच्छङ्खेन कृतिना सूर्य्यायार्घ्यं प्रदीयते ॥९८॥
शस्त्रमन्त्रेण च पुनः शङ्खं प्रक्षाल्य[३] तत्र वै । मूलमन्त्रेण तेनाशु जलं च पूरयेत्सुधीः ॥९९॥
वैष्णवाग्निविधिं विष्णोर्दीपं वा धूपमेव वा । आरात्रिकां वा यः कुर्य्याद् विष्णुं संकोपयेद्ध्रुवम् ।१००।
विष्णोः क्रोधाग्निना दग्धो लिप्यतेऽत्र न संशयः ।
शैवाग्नेः कीर्त्तनं यः करोति मानवः सदा ॥१०१॥
अवलोक[४] तथा पूजां प्रदक्षिणमकल्मषम्[५] । कृत्वा मुच्येत संसाराम्बुधितो नृपसत्तम ॥१०२॥

एतद् वैष्णवपावकोत्तमविधिं विष्णोर्महाप्रीतिदं
नानाकल्मषमोक्षदं सुखकरं वृद्धि प्रसादप्रदम् ।
ये श्रुत्वा रचयन्ति तेन विधिना पूजां हरेः शाश्वतीं
भुक्त्वा चात्र महासुखं कुलयुतं गच्छन्ति शेषेऽव्ययम् ॥१०३॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

୧। ମଧ୍ୟାହ୍ନସୂର୍ଯ୍ୟଂକ୍ତ । ୨। ଡ଼.ଲମ୍ବୁଫ ଲ୍ପଘର । ୩। ଧୋଇ । ୪। ଦର୍ଶନ କରିବ । ୫। ପାପ ରହିତ ।

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

पाकवेश्मनि[१] तत्कर्म समाप्य परमं पुनः । ध्यात्वा रमां गणेशं च नियुज्य पाककर्मणि ॥१॥

चेतसा पूजकः श्रीमान् ततः प्रासादसन्निधिम् । गत्वाग्निकोणे नृपते सूर्य्यमत्युग्रमर्च्चयेत्[२] ॥२॥

पवित्रेऽवनीदेशे वा जलेऽग्नौ वान्तरीक्षके[३] । प्रतिमायां तथाम्भोजे[४] मण्डले स्थण्डिलेऽपि वा ॥३॥

यन्त्रे वा पूजनं चास्य सूर्य्यस्य च महीपते । चतुर्द्वारसमायुक्तमष्टपत्रदलैस्तथा ॥४॥

कर्णिकारायितं पीठं मध्ये तस्य विराजते । सूर्य्ययन्त्रमिदं प्राहुस्तत्रैव पूजनं रवेः ॥५॥

तत्कथ्यते नृपमणे विष्णोः प्रीणनहेतवे । विना यत्पूजनं सर्वं जायते निष्फलं ध्रुवम् ॥६॥

अष्टाक्षरं चाष्टदलेषु तेषु संन्यस्य च द्वारचतुष्टयेषु ।

वेदांश्च विन्यस्य च मध्यदेशे तारं समान्यस्य पुनश्च सूर्य्यम् ॥७॥

दीप्यमानं सूरं ध्यात्वा तत्रैव नृपसत्तम । संपूजयेदर्च्चकस्तु यथाविधिविधानतः ॥८॥

उपविश्य च पीठेऽसौ घण्टानादं तदा क्रियात् । आसने गणेशादिनां वन्दनं चाचरेद्बुधः ॥९॥

तालत्रयेव क्रमतो दिग्बन्धनमथाचरेत् । भूतशुद्धिं मातृकां च कृत्वा मूलमनोर्नृप ॥१०॥

ऋष्यादिन्यासमाकुर्य्याद्यथाविधि तदार्च्चकः अष्टाक्षरस्य सौरस्य मन्त्रस्य ऋषिरेव च ॥११॥

भार्गवः कथितो भूपः गायत्रिछन्द एव च । कथितो देवतादित्यस्तत्र पूजनकर्मणि ॥१२॥

विनियोगोऽभीष्टसिद्धौ करन्यासं ततश्चरेत् । आदौ प्रणवमुचार्य्य सत्यायेति ततःपरम् ॥१३॥

तेजो ज्वालचतुर्थ्यन्तमुक्त्वाथ मणिहुं फट् । स्वाहेति कथयित्वाथाङ्गुष्ठाभ्यां च ततो न्यसेत् ॥१४॥

ब्रह्माणं चैव विष्णुं च रुद्रमर्मिम च भूपते । मन्त्रोऽयं गदितो भूप तव स्नेहात्सुदुर्लभः ॥१५॥

आदौ प्रणवमुच्चार्य्य घ्राणेशब्दमतः परम् । सुर्य्यादित्याय[५] च ततो मन्त्रोऽयं सर्वकामदः ॥१६॥

सौराष्ट्राक्षर एवासौ साधकस्येप्सितप्रदः[६] । अनेन मन्त्ररत्नेन वारिपूर्णोदरोदरे ॥१७॥

୧। ରନ୍ଧନଶାଳାରେ। ୨। ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା କରିବେ। ୩। ଆକାଶରେ। ୪। ପଦ୍ମରେ। ୫। ଓଁ ଘୃଣି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଦିତ୍ୟ ଓ ୬। ଅଭୀଷ୍ଟଫଳପ୍ରଦ।

गोरोचनां तिलं चैव वैणवं[१] कुङ्कुमं तथा । श्यामाकं[२] रक्तगन्धं च शालीं दर्भाग्रमेव च ॥१८॥
तण्डुलांश्चैव कर्पूरं करवीरं च चन्दनम् । दूर्वांचैव महीपाल तत्रार्घ्यार्थं विनिक्षिपेत् ॥१९॥
कवचेनावगुण्ठयाथ गालिनीं[३] तत्र दर्शयेत् । शङ्खमुद्रां प्रदर्श्याथ तालत्रयमथार्च्चकः ॥२०॥
दिग्बन्धनं ततः कुर्य्याद्धेनुमुद्रां च दर्शयेत् । अष्टधा मूलमन्त्रं च जप्त्वा च नियतेन्द्रियः ॥२१॥
अर्घ्यपात्रजलात्किञ्चिन् प्रोक्षण्यां निक्षिपेत्पुनः संस्कृत्य सर्ववस्तूनि नैवेद्यं स्वं च देवताम् ॥२२॥
प्रोक्षयेन्मूलमन्त्रेण प्रोक्षणीवारिभिः शुभैः । ततोऽष्टदलमन्त्रं तु पीठेऽपि चन्दनाम्भसा ॥२३॥
विलिख्य पद्ममुद्रां च दर्शयेत्तदनन्तरम् । नवशक्तिस्तत्र तत्र पूजयेत् प्रतिमाः शुभाः ॥२४॥
दीपा सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिविमला तथा । अमोघा विद्युता चैव तथा च सर्वतोमुखी ॥२५॥
एतासां पूजनं येन तद्वदामि नृपोत्तम । अग्नेर्बीजं चरुं प्राहुस्तलाकारादिभिः सुरैः ॥२६॥
आकारान्तैर्युतं कृत्वा तादृशं वह्निवीजकम् । समुच्चार्य्य प्रथमतस्तासां नाम पृथक् पृथक् ॥२७॥
चतुर्थ्यन्तं नमोऽन्तं च संलक्ष्य पूजयेत्ततः । आसां रूपं महीपाल गदतो मे निशामय[४] ॥२८॥
उद्यद्दीपशिखाकारा दिव्याम्बरधरा सती । दीप्ता पद्माभयकरा तत्पद्मदलसंस्थिता ॥२९॥
नवयौवनसंपन्ना नानाभूषणभूषिता । एतादृशाः समस्तास्ताः प्रतिपत्रं पृथक् स्थिताः ॥३०॥
गन्धपुष्पादिभिस्तत्र मनसा पूजयेच्च ताः । ततः प्रणवमुच्चार्य्य ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥३१॥
सुरोऽयं योगपीठात्मा चतुर्थ्यन्तो नमोऽन्तकः अनेन मनुना राजन् पीठमध्ये प्रपूजयेत् ॥३२॥
आवाहनादिकं कृत्वा देवाङ्गे मातृकां न्यसेत् गुणत्रयात्मकं सूर्य्यं प्रतिदद्य नृपोत्तम ॥३३॥
गन्धं च पुष्पं मतिमान् दत्वा मुद्राः प्रदर्शयेत् वह्निदेशादिकोणेषु पीठं मन्त्राम्बुजस्य च ॥३४॥
हृद्द्रयादङ्गमन्त्रैश्च पूजयेन् कल्पविक्रमात् । नेत्रयोर्मनुनामध्ये त्वस्त्रमन्त्रेण दिक्षु च ॥३५॥
आदित्यश्च रविश्चैव भानुश्च भास्करस्तथा । सूर्य्यश्च पूजनीयास्ते द्वितीयावरणे नृपः ॥३६॥
उषा प्रज्ञा प्रभा चैव सत्या च सत्यविक्रम । तृतीयावरणे पूज्या प्रणवादिविधानतः ॥३७॥
ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा । वाराही च तथेन्द्राणी चामुण्डा च ततःपरम् ॥३८॥
महालक्ष्मीश्च भूपाल पूजनीया विधानतः । चतुर्थावरणेऽप्येताः सूर्य्यानन्दप्रदायिकाः ॥३९॥
आदित्यसोमौ भौमश्च बुधश्च गुरुरेव च । शुक्रः शनिस्तथा राहुः केतुश्चेति नवग्रहाः ॥४०॥
पूजनीया नमोऽन्ताश्च पञ्चमावरणेऽनघ । इन्द्रमग्निं यमं चैव नैर्ऋतिं वरुणं तथा ॥४१॥

---

१ । ବାଉଁଶଚାଉଳ । २ । ଧାନ୍ୟବିଶେଷ । ३ । ଗାଳିନୀମୁଦ୍ରା । ४ । ଶୁଣ ।

मरुतं धनदं[१] चैव तथेशानं[२] ततःपरम् । ब्राह्मणं मां तथा विष्णुं पूजयेत्तत्र तत्र च ॥४२॥
षष्ठे चावरणे राजन् पूजयेदर्च्चकस्तदा । व्रजशक्तिस्तथा दण्डः खड्गपाशौ च भूपते ॥४३॥
गदां शूलं पङ्कजं च तथा चक्रं सुदर्शनम् । सप्तमावरणे पूज्यान्यायुधानि यथाक्रमम् ॥४४॥
धूपदीपौ ततो दत्वा नैवेद्यं च ततःपरम् । शतमष्टोत्तरं जप्त्वा समर्पणमतःपरम् ॥४५॥
गण्डूषान् जलधारांश्च दत्वाथ तेजसे पुनः । चण्डनैवेद्यमादद्यान् पुष्पयुक्तेन वारिणा ॥४६॥
पुनः कराङ्गयोर्न्यासं कृत्वाथ प्रणिपत्य च । स्थितोऽवनौ ततो भानोरैक्यमात्मन एव च ॥४७॥
कृत्वा भावनया भूयो धृत्वा मस्तकमात्मनः । निधाय दृष्टिं तत्रैव मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ॥४८॥
दद्यादर्घ्यं तत्र यन्त्रे शङ्खेन भास्करं नृप । अर्घ्यदानानन्तरतः पुष्पाञ्जलिसमर्पणम् ॥४९॥
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ प्रदक्षिणमथाचरेत् । सप्तवारं ततो भक्त्या स्तूयादेवं दिवाकरम् ॥५०॥
सूर्य्यार्थं वहते यावदर्घ्यपात्रं च यो नरः । तावत्तुष्टो दिनेशस्तु तद्वाञ्छाफलदो भवेत् ॥५१॥
अर्घ्यदानान्महीनाथ कर्त्तः सर्वमनोरथान् । पूरयेदचिरादेव भास्करोऽर्घ्यप्रियो यतः ॥५२॥
चण्डिका बलिदानेन त्वर्घ्यदानेन भास्करः । शङ्करो गीतनृत्याभ्यां नोपवासं विना हरिः ॥५३॥
यदा भानुं प्रति प्रीत्या न दद्यादर्घ्यमुत्तमम् । तदा पूजामयं विष्णुः न गृह्णाति कदाचन ॥५४॥
सूर्य्यपूजां विना विष्णोः पूजां यो मूढधीश्चरेत् सा पूजा राक्षसैर्ग्राह्या प्रीतो न स्याज्जनार्द्दनः ॥५५॥

सूत उवाच

एवं त्रिकालेषु रविं पूजयेद्द्विजसत्तमः । प्रातः पूजामिमां कृत्वा द्विकालं वा हृदार्च्चयेत् ॥५६॥
ये सूर्य्यपूजां रचयन्ति मर्त्त्याः पश्यन्ति ये वा ह्यवलोकयन्ति
श्रृण्वन्ति ये वा भुवि ते सुखानि विभुज्य शेषे त्रिदिवं प्रयान्ति ॥५७॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

१। କୁବେର। २। ଶିବ।

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

सूत उवाच

शृणुध्वं[१] मुनयः सर्वे द्वारपाल प्रपूजनम्[२] । इन्द्रद्युम्नमभिव्यक्तं विधिना[३] कथितं तु यत् ॥१॥

ब्रह्मोवाच

पूर्वद्वारं प्रविश्यासौ पीठे तत्र महोदये । उपविश्य[४] ततो धीमानासनादिं समाचरेत् ॥२॥

मातृकान्तं महीपाल समान्यार्घ्यं ततश्चरेत् । पूजको शान्तचित्तात्मा यथोक्तविधिना पुनः ॥३॥

सूत उवाच

समान्यार्घ्यविधिस्तावत्कथ्यते मुनिपुङ्गवाः । देवतायाः पुरश्चापि निजस्य चन्दनाम्भसा[५] ॥४॥

संलिप्य तत्र विलिखेत्त्रिकोणं गन्धपुष्पतः । षट्कोणं तत्र चक्राख्यं वृत्तं[६] च सुमनोहरम् ॥५॥

चतुष्कोणं ततः शालां चतुर्द्वारसमन्वितम् । आधारसहितं शङ्खं धौतयेत् प्रणवेन तु ॥६॥

अस्त्रमन्त्रेण संरक्ष्य पूरयेत् वारिमूलतः । दद्याद्गन्धं च पुष्पं च स्वाहेति कुसुमं क्षिपेत् ॥७॥

त्रिवारं च ततस्तत्र सप्ततीर्थानि सूर्य्यतः । मुद्रायाङ्कुशया न्यस्य शङ्खोदरगते दले ॥८॥

स्वकीय हृदयाम्भोजाद्देवं तत्र प्रवेशयेत् । भ्रामयन् गालिनीं मुद्रां शङ्खमुद्रां च दर्शयेत् ॥९॥

प्रोक्ष्यमन्त्रेण तद्दृष्ट्वा कवचेनावगुण्ठनम् । सुदर्शनं नमोऽन्तं च कृत्वास्त्रं च फडन्तकम् ॥१०॥

तालत्रयं ततः कुर्य्याद्दिशां बन्धनमाचरेत् । धेनुमुद्रां प्रदर्श्याथ जपेन्मूलेन चाष्टधा[७] ॥११॥

देवंचात्मनमव्यग्रो नैवेद्यं प्रोक्षयेद्बुधः । इति पञ्चोपचारेषु सामान्यार्घ्यविधिः स्मृतः ।१२॥

द्वारशाखा द्वायोर्मध्ये तत्र दक्षिणदेशतः । जयं चण्डं च धातारं बलं च जाह्नवीं[८] तथा ॥१३॥

एतास्तादक्षिणे देशे पूज्या द्वारस्य भूपते । वामपार्श्वेऽथ विजयः प्रचण्डश्च महाबलः ॥१४॥

विधाता प्रबलश्चैव यमुना च नृपोत्तम । एताश्च देवताः सर्वा वामे पूज्या[९] दिनेदिने ॥१५॥

୧। ଶୁଣନ୍ତୁ। ୨। ଦ୍ୱାରପାଳ ପୂଜା। ୩। ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା। ୪। ବସି। ୫। ଚନ୍ଦନଜଳରେ। ୬। ଗୋଲ-ଢାର। ୭। ଆଠବାର। ୮। ଗଙ୍ଗାକୁ। ୯। ଦ୍ୱାରର ବାମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ପୂଜିତ ହେବେ।

जयं च विजयं चैव चित्रेणैव[१] विनिर्मितम् । आवाह्य देवताः सर्वास्तत्पार्श्वे[२] पूजयेत्क्रमात् ॥१६॥
द्वारोपरिष्टाद्विलिखेन्महालक्ष्मीं शुशोभनाम् । निधिं शङ्खं च पद्मं च तस्याः पार्श्वत्रये[२] नृप ॥१७॥
तदूर्द्ध्वदेशे परमे ग्रहाणां स्थापनं लिखेत् । द्वाराधोदेशतः[३] श्रीमन् देहल्यां क्षेत्रपालकम् ॥१८॥
कालरात्रिं च संचिन्त्य पूजयेदर्च्चकस्ततः । यथोक्तविधिना राजन् सम्पाद्यं देशिकेन वै ॥१९॥
विष्णोश्च पुरतः स्तम्भे तिष्ठन्तं वाहनं खगम् । पूजयेच्च यथा ध्यात्वा तत्सर्वं निगदाम्यहम् ॥२०॥
चण्डं च चिन्तयेच्छान्तं श्यामं कमललोचनम् । विष्णुमाधवशोभाढ्यं[५] नानालङ्कारमण्डितम् ॥२१॥
शङ्खचक्रगदापद्मधारिणं वनमालिनम् । द्वारस्य दक्षिणे भागे सर्वलोकैकवन्दितम् ॥२२॥
शङ्खं च चक्रं च गदाक्षमाला करैश्चतुर्भिर्दधतं सुरम्यम् ।
नारायणाकारधरं सुनीलं सव्ये जयन्तं[६] परिचिन्तयामि ॥२३॥
धातारं[७] चिन्तयेत्तं च कीर्त्तीश्वरसमप्रभम् । हंसपृष्ठगतं चाक्षसूत्रचारुकमण्डलुम् ॥२४॥
सर्वाभरणभूषाढ्यं दक्षदेशे स्थितं परम् । बलं भूरिबलं धीरं सुन्दरं भक्तितत्परम् ॥२५॥
मालाखड्गलसद्धस्तं भावयेत् दक्षिणे मुहुः । मनसा भक्तिपूतेन चिन्तयेद्देशिकोत्तमः ॥२६॥
कुन्देन्दुहीरधवला[८] मकराधिरुढां[९]
स्मेराञ्चिताधरतटीं वरसूक्ष्मचेलाम् ।
नीलोत्पलं करतले कलशं च सव्ये
धृत्वा स्थितां हृदि नमामि च जह्नुकन्याम्[१०] ॥२७॥
शङ्खचक्रगदामाललसत्कर चतुष्टयम् । नीलाभं वामपार्श्वस्थं सर्वाभरणभूषितम् ॥२८॥
नारायणाकाररूपं भक्तिपूतवपुर्द्धरम् । सुस्मेरापाङ्गमानन्दप्रदं संविजयं भजे ॥२९॥
नवाम्बुदश्यामतरं प्रचण्डं चण्डांशुवच्चण्डसुतेजसं तम् ।
सुवर्ण्णवेत्रेण च पङ्कजेन[११] लसत्करद्वन्द्वमहं भजामि ॥३०॥
नमामि तं विधातारं हंसवाहन सुत्तमम् । किञ्जल्कवर्ण्णरम्याभं[१२] मालापुस्तकसत्करम् ॥३१॥
प्रबलं बलिनां श्रेष्ठं खड्गचर्मधरं शुभम् । सुवर्ण्णवर्ण्णरत्नाढ्यं सर्वलोकनमस्कृतम् ॥३२॥
यमुनानीलवर्ण्णाभां नानाभूषणभूषितां । कलशाम्बुलसद्धस्तां कृष्णभक्तिपरां भजे ॥३३॥
द्वारोर्ध्वदेशनिलयां कमलासनीतां स्मेराननां कमलरम्यकरां कटाक्षैः ।
तावत् स्वभक्तजनतापहरां मुरारेः प्राणप्रियां जलधिराजसुतां[१४] नमामि ॥३४॥

୧। ଚିତ୍ରରେ ଲିଖିତ। ୨। ତିନିପାଖରେ। ୩। ଦ୍ୱାରର ନିମ୍ନ ଭାଗରେ। ୪। ଜନ୍ତୁ। ୫। ମାଧବ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ରୂପ ସୁନ୍ଦର। ୬। ଜୟଦ୍ୱାରପାଳଙ୍କୁ। ୭। ବ୍ରହ୍ମା। ୮। କୁନ୍ଦ, ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ହୀରାରୂପ ଧବଳ। ୯। ମକରବାହିନୀ। ୧୦। ଗଙ୍ଗାଙ୍କୁ। ୧୧। ବିଜୟ ଦ୍ୱାରପାଳଙ୍କୁ। ୧୨। ସୁବର୍ଣ୍ଣବେତ୍ର ଓ ପଙ୍କଜଦ୍ୱାରା। ୧୩। ପଦ୍ମକେଶରରୂପ ସୁନ୍ଦର। ୧୪। ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ।

नानाशर्म्मप्रदं[१] शान्तं कुन्देन्दुधवलप्रभम् । कोटिपुण्यचये दृश्यं तं च शङ्खनिधिं भजे ॥३५॥
सुरासुरनमस्कारचारुपादतलद्वयम् । नानाभीष्टचयानन्दप्रदं पद्मनिधिं भजे ॥३६॥
देहल्यन्तिकवासिनं [२]हयचयश्रेष्ठासनं दुर्द्धरं
चञ्चत्खड्गकपालराजितकरं पूर्णेन्दुशोभाधरम् ।
वक्रोत्तुङ्गतराग्रदन्तनिकरं सर्पावलीभूषितं
राजच्चूलिकमस्तकं त्रिनयनं तं क्षेत्रपालं भजे ॥३७॥
तावद्वक्त्रकरालदन्तनिकरप्रोद्भीषणाख्यां कृशां
रक्ताक्षां द्विभुजां महोन्नतकुचां चर्मासिराजत् कराम् ।
देहल्युत्तमशायिनीं त्रिनयनां मुण्डावलीमण्डितां
दुष्टध्वंसनतत्परां सुरनुतां तां कालरात्रिं भजे ॥३८॥
तद्विष्णोर्वहने क्षमं बलवतां मध्येवरं सुन्दरं
चञ्चद्भक्तिरसप्रसारणपरं कान्त्या तु कार्त्तस्वरम्[३] ।
अग्रे ध्यानपरायणं गुणमयं नागावलीचर्वणं
सर्वेषां बलगर्विणां भयधरं तं पक्षिराजं भजे ॥३९॥
ध्यायेद्रक्तमसुं रविं च शशिनं शुभ्रं तु भौमं पुनः
शोणं तावदसुं च चारुमधुना प्रीतं बुधं च क्रमात् ।
शुक्रं शुक्लतमं शनिं च मनसा राहुं च कृष्णत्विषं
केतुं धूमरुचिं शुभाशुभफलप्रोल्लासदं भावये ॥४०॥
सप्ताश्वरथमध्यस्थं द्विभुजं रक्तवाससम् । रक्तवर्णं पद्महस्तं कश्यपाङ्गसमुद्भवम् ॥४१॥
ग्रहराजं चित्रभानुं प्रणमेद् हृदि भक्तितः । बाह्यान्तरतमोध्वंसतत्परं चिन्तयेद्रविम् ॥४२॥
शङ्खगोक्षीरसंकाशमात्रेयकुलसम्भवम् । मृगाभीतकरद्वयं तं सोमं प्रणमाम्यहम् ॥४३॥
मेषाधिरूढमतिरक्ततनुं सुरक्त-
माल्याम्बरं भुजचतुष्टयराजमानम् ।
वाञ्छासि शक्तिकगदाधरमाशु वन्दे
रत्नोल्लसत्कनकभूषणभूषिताङ्गम् ॥४४॥
बुधं सिंहगतं वन्दे पीतमाल्याम्बराञ्चितम् । चतुर्भुजैर्वरं शङ्ख-चर्म-चारुगदां तथा ॥४५॥

---

१ । ନାନାପ୍ରକାର ସୁଖଦାୟକ । ୨ । ଦେହଲୀର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ୩ । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ।

धारयन्तं काञ्चनाभं वन्दे तं बुधमुत्तमम् । गुरुं गोरोचनाचूर्णं वर्णितं च कलेवरम् ॥४६॥
वराक्षसूत्रदंष्ट्राभपात्रं हस्तचतुष्टयम् । सर्वविद्याकरं धीरमाङ्गीरसमहं भजे ॥४७॥
चञ्चच्चन्द्रकरीन्द्रमौक्तिकसुधाश्वेतारविन्दप्रभं
हस्तोल्लासिवराक्षसूत्रविलसद्दण्डाम्बुसद्भाजनम् ।
न्यग्रोधोत्तमसम्भवं भृगुसुतं नानासुखप्रीतिदं
दाहोत्तीर्णसुवर्णभूषणधरं शुक्रं हृदा भावये ॥४८॥
गृध्रासनस्योपरि राजमानं नवाम्बुदश्यामतमं प्रसन्नम् ।
वरत्रिशूलेषु गदाढ्यहस्तं शुभाशुभग्रामफल प्रदानम् ॥४९॥
छायात्मजं कृष्णशरीर रूपं सौराष्ट्रदेशाधिपतिं च मन्दम् ।
सूर्य्याग्निकोटि प्रतिमोग्रभासं शनैश्चरं तं सततं नमामि ॥५०॥
नवीनाञ्जनसंकाशं[१] सिंहासनोपरि स्थितम् । चतुर्भुजकरोल्लासिवरचर्मासिसद्गदम् ॥५१॥
वक्त्रेदुःखप्रदं शूरं तं राहुं प्रणमाम्यहम् । धूम्रवर्णसमायुक्तं गृध्रवाहनराजितम् ॥५२॥
अन्तर्वेदीसमुद्भूतं त्रिभुजं च गदाधरम् । सेवितं सर्वलोकैस्तु तं केतुं प्रणमाम्यहम् ॥५३॥

ब्रह्मोवाच

एतासां देवतानां च ध्यानमेतादृशं पृथक् । कृतावाह्य तु भूपाल तासां नाम पुनः पृथक् ॥५४॥
यथोक्तविधिना सम्यगुपादानं समर्थ्य च । प्रणवादिनमोऽन्तं च कृत्वा संपूजयेच्च ताः ॥५५॥
गन्धादिनापि विधिना नवेद्यान्तेन पूजयेन् । ताम्बुलानि समर्थ्याथ स्तुत्वा[२]तां प्रणमेद्बुधः ॥५६॥

सूत उवाच

एवं विष्णोर्द्वारपालपूजां कृत्वा महर्षयः । ततस्तां कालरात्रिं तु प्रार्थयेदर्च्चकः पुनः ॥५७॥
कालरात्रि नमस्तेऽस्तु विष्णोर्देहलिसंस्थिते[३] । मार्गं देहि हरेः पूजां करोमि भवदाज्ञया ॥५८॥
एतत् प्रार्थनया साथ संकोचितपदाजनि । इति ध्यात्वार्च्चकः श्रीमानुत्तरो देशिको विशेत् ॥५९॥
ततस्तु भैरवध्यानं कृत्वाप्यर्च्चकसत्तमः । श्रीसिंहासनपार्श्वस्थं राक्षसादिभयङ्करम् ॥६०॥
सर्वभीतिहरं भीमं भक्तप्रीतिकरं सदा । ध्यायेत्तं भैरवं भक्त्या पूजाध्यक्षं सुदंष्ट्रकम् ॥६१॥
अहमेव सदा भावये बलिनां दर्पहरं श्रीभैरवं । श्रीसिंहासनपार्श्वसंस्थितं नोलगोत्राधिपपूजनेमतम् ॥६२॥
प्रविश्य सः तदाचार्य्यः प्रासादस्य च मध्यतः । नमोऽन्तं तं स्वनाम्ना च ब्राह्मगं मनसार्च्चयेत् ॥६३॥
ये मानवाः प्रतिदिनं मधुसूदनस्य नीलाद्रिकूटनिलयस्य च कल्मषघ्नम् ।
द्वारार्च्चनं[४] परतरं कलयन्ति सन्तः पश्यन्ति ये च सुखमत्र विसृज्य मुक्ताः ॥६४॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

१। କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ । २। ପ୍ରଣମେତ୍ । ३। ବିଷ୍ଣୋର୍ଦ୍ଦ୍ୱାରଷ୍ଠିତା । ४। ଦ୍ୱାରପୂଜା ।

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

दारुब्रह्मणि[1] तद्विष्णौ वले चैव नृपोत्तम । भद्रायामपि चित्तेऽस्मिन् भावयेच्छिशुतां शुभाम् ॥१॥
नवनीतं करे दक्षे धृत्वा चानुयुगं पुनः । पातयित्वावनौ सव्यं हस्तं च क्रीडितं मुदा ॥२॥
एतादृशं जगन्नाथं वलभद्रं तदानघ । ध्यात्वा सामान्यविधिना प्रथमं पूजयेद्बुधः ॥३॥
दुग्धश्च शर्करायाश्च लाजानां च विकारजैः । द्रव्यैरेतैः कृतं दिव्यं नैवेद्यं तत्र दापयेत् ॥४॥
पक्वरम्भाफलान्येव लाङ्गलीशकलानि[2] च । श्रृङ्गवेरस्य[3] खण्डानि नवनीतमनुत्तमम् ॥५॥
एतानि च महाराज नैवेद्यानि दिने दिने । प्रातःसमयमारभ्य देयानि हरये मुदा ॥६॥
सामान्यविधिपूजां च कथयामि तवाग्रतः । पीठे शुद्धे चोपविश्य[4] घण्टानादं समाचरेत् ॥७॥
स्मृत्वाथ पुण्डरीकाक्षं तुलसीदलवारिभिः । शिरः प्रमार्जनं कृत्वा त्रिवारं सः परंतपः ॥८॥
तदाचमननिर्धूतकल्मषोऽर्चकसत्तमः । कूर्मादिपूजनं कुर्य्याद्यथातच्छृणु सांप्रतम्[5] ॥९॥
कूर्मं त्वनन्तं पृथिवीमोंकाराद्यं नमोऽन्तकम् एवमुक्त्वा च कूर्मादीन् संपूज्य मन्तेमुच्चरेत् ॥१०॥
पृथ्वित्वयेति संभाव्य वासनोपरि संविशेत् । आसनस्य च मन्त्रस्य मेरुपृष्ठऋषिः स्मृतः ॥११॥
सुतलं छन्द एव स्याच्छ्री कूर्मोदेवता स्मृता । अनन्तो वीजमाख्यातं पृथिवीशक्तिरेव च ॥१२॥
आसने विनियोगः स्यात्ततोऽप्यासनमन्त्रवित् । आत्मासने पदमिति कमलाय नमस्ततः ॥१३॥
इत्युक्त्वा स्वासनं धीमान् संपूज्य तत्र संवीशेत् वामे गुरून चतुर्थ्यन्तां गणेशं दक्षिणे तथा ॥१४॥
अग्रे दुर्गां चतुर्थ्यन्तां क्षेत्रपालं च पृष्ठतः । नमः शब्दं प्रयुञ्जीत तेषु चान्ते नृपोत्तम ॥१५॥
ततो नम इति तूक्त्वा गन्धैः हस्तौ विलेपयेत् । नमोऽन्तं च चतुर्थ्यन्तं सुदर्शनमतःपरम् ॥१६॥
अस्त्राय फडितिमनुं कथयित्वाथ हस्तयोः । शुद्धिमाचर्य्य सहसा गन्धपुष्पैस्ततोऽर्चकः ॥१७॥
तालत्रयं परं कृत्वा दिग्बन्धनमथाचरेत् । ऐन्द्रीं दिशं[6] च चक्रेण बध्नामीति वचोऽब्रुवन् ॥१८॥
नमश्चक्राय स्वाहेति कुर्य्याद्दिग्बन्धनं चरेत् । एवं दशदिशां कुर्य्यात् क्रमतो बन्धनं नृपः ॥१९॥

---

१ । ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଠାରେ । ୨ । କଞ୍ଚା ନଡ଼ିଆ । ୩ । ଅଦା ବା ଶୁଣ୍ଠି ୪ । ଆସନରେ ବସି । ୫ । ବର୍ତ୍ତମାନ
୬ । ଦିଗକୁ ।

अस्त्रमन्त्रेण तालोत्थवह्निना देशिकोत्तमः । वह्निप्राकारमतुलं चिन्तयेच्चेतसा द्रुतम् ॥२०॥

त्रैलोक्यं रक्षरक्ष हूं फट् स्वाहाचेति मन्त्रतः । आत्मानं सोऽर्च्चको रक्षेत्तन्मध्ये भावनावशात् ॥२१॥

त्रिशूलमुद्रया चाथ रमित्यग्नेश्च वीजतः । जलवेष्टनमाकुर्य्यात्ततश्चन्दनसम्भवन् ॥२२॥

ज्ञानानलं तथैश्वर्य्याष्टकं छन्दमनोहरम् । वैराग्यकर्णिकायुक्तं प्रणवेन प्रकाशितम् ॥२३॥

ध्यायेत्धं हृदयाम्भोजं ततस्तत्कर्णिका पुटे । प्रदीपकलिकाकारं[1] जीवात्मानं विचिन्तयेत् ॥२४॥

सुषुम्णा मार्गतो हंस इति मन्त्रेण तं पुनः । भावयेद्देशिको पूर्वं स्वहृदि स्थिरमानसे ॥२५॥

सहस्रदल संपन्ने कमले परमात्मनि । स्थिते नियोजयेद्धीमान् भूतशुद्धिमथाचरेत् ॥२६॥

भूतशुद्धीति मन्त्रस्य शरीरात्मा ऋषिः स्मृतः । पुरुषप्रकृतिछन्दः सत्येऽत्र देवता स्मृतः ॥२७॥

पुरुषो वीजमाख्यातः शक्तिश्च प्रकृतिर्मता । भूतशुद्ध्यथमेवायं विनियोगः स्मृतो वुधैः ॥२८॥

ॐ भूरग्न्यात्मनेऽङ्गुष्ठाभ्यांनमइत्थं च संन्यसेत् भुवःशब्दं पुरस्कृत्य प्राजापत्यात्मतत्त्वतः ॥२९॥

तर्ज्जनीभ्यां स्वाहा चेति न्यसेद्विप्रः सुसंयतः । सुसत्यात्मने मध्यमाभ्यां च वषट परं न्यसेत् ॥३०॥

महः पृथिव्यात्मने चोक्त्वा नासिकाभ्यां च हुं न्यसेत् जनशब्दः तथैवान्ये ब्रह्मणे च ततःपरम् ॥३१॥

सूर्य्यात्मने कनिष्ठाभ्यां वौषड़िति न्यसेद् बुधः । तपो वाह्यात्मने चेति प्रागुक्त्वा देशिकोत्तमः ॥३२॥

करतलकरपृष्ठाभ्यामस्त्राय फड़िति न्यसेत् । अङ्गन्यासं परं कुर्य्यादेवं देववरार्च्चने ॥३३॥

आकाशवायुतेजोऽम्बु[2] पृथ्वी श्रोत्रत्वचस्ततः[3] । चक्षुश्च रसना-घ्राण मुख-पाणय[4] एव च ॥३४॥

पादपायूपस्थशब्द[5] स्पर्शरूपरसास्तथा । गन्धाश्च वचनादानगतिश्चैव ततःपरम् ॥३५॥

पञ्चविंशतितत्त्वानि कथितानि परंतप । तत्त्ववृन्दं तु क्रमतो वीजभावेन देशिकः ॥३६॥

देहेऽपि लीनमाचिन्त्य स्मरेत्तं पापपुरुषम् । वामपार्श्वस्थितं पापं पुरुषं कज्ज्वलप्रभम् ॥३७॥

ब्रह्महत्या शिरोदेशं स्वर्णस्तेयभुजाञ्चितम् । सुरापानैकहृदयं गुरुतल्पकटीद्वयम् ॥३८॥

तत्संसर्गपदद्वन्द्वमङ्गप्रत्यङ्गपातकम् । उपपातकरोमाढ्यं रक्तश्मश्रुविमोचनम् ॥३९॥

मूलाधारस्थितेनैव वह्निना निर्दहेत्तु[6] तम् । ॐ यमिति वायुवीजेन निर्दहेत्पापसंज्ञकम् ॥४०॥

ॐ लमिति पृथिवीवीजं तेनैवाप्लावनं चरेत् । ॐ वमित्यमृतवीजेन कुर्य्याच्चामृतवर्षणम् ॥४१॥

तद्वदामि यथा कुर्य्याद्वारैश्च शोणितैः पुरः । चतुःषष्ट्या[7] ततः कुर्य्याद्वीजानां चिन्तनं चरेत् ॥४२॥

चतुर्विंशतिसंख्यातैस्तत्र तद्वीजचिन्तनम् । कुर्य्यात्ततो द्विजः पञ्चमहाभौतिकचिन्तनम् ॥४३॥

ଜଳୁଥିବା ଦୀପର ଅଗ୍ନି ତୁଲ୍ୟ । ୨ । ଜଳ । ୩ । କର୍ଣ୍ଣ ଓ ଚର୍ମ । ୪ । ଜିହ୍ୱା, ନାସିକା, ମୁଖହସ୍ତ । ୫ । ପାଦ, ଗୁହ୍ୟଦ୍ୱାର ଓ ଲିଙ୍ଗ । ୬ । ପାତକ ସବୁ ଦହନ କରିବେ । ୭ । ଚଉଷଠି ।

अण्डं द्विखण्डं वै कृत्वा प्रणवेन महासिना । भूरित्येकं द्वितीयं द्यौरिति सं चिन्त्य चेतसा ॥४४॥
बीजात्मानं समानीय प्रणवेन ततःपरम् । सोऽहमित्येव मन्त्रेण शरीरेऽमृतसंप्लवे ॥४५॥
प्रवेशयेत्ततो वर्णमयिमास्तां द्वयं पूषाम् । धारातया सदुत्पत्तिक्रमेण च ततः परम् ॥४६॥
पञ्चाशद्वर्णघटितं शरीरं समुपादयेत् । पृथिव्यादिमहाभूतनियोजनमथाचरेत् ॥४७॥
द्वादशान्तपदात्मानं सोऽहमित्येव मन्त्रतः । आनीयाभीष्टदेवार्च्चाभिन्नमात्मनमास्मरेत् ॥४८॥
आत्मानं देशिको ध्यात्वाभीष्टदेवमरिन्दम । सोऽहमस्मीत्यभेदेन चिन्तयित्वात्मपूजनम् ॥४९॥
ततश्च मातृकान्यासं मत्तः शृणु महीपते । मातृकेति च मन्त्रस्य अहं चैव ऋषिः स्मृतं ॥५०॥
गायत्रीछन्द एव स्यान्मातृका च सरस्वती । देवतात्र परं प्रोक्त्वा मुनभिः क्षत्रियर्षभ ॥५१॥
हलो बीजमिति प्राहु स्वराश्च शक्तयः स्मृताः । लिपिन्यासे मुनिवरैर्विनियोग उदाहृतः ॥५२॥
ॐ अं प्रथमं चोक्त्वाथ कादिडान्तं ततः परम् आचाङ्गुष्ठाभ्यां नमश्च न्यसेन्न्यासकलापवित् ॥५३॥
इं चादौ कथयित्वाथ ॐ तान् वर्णान्नियोज्य च इं पुनस्तर्जनीभ्यां च स्वाहेति न्यसामाचरेम् ॥५४॥
आद्यन्तयोरुकारौ द्वौ टादिणान्तं सविन्दुकम् । मध्यमाभ्यां वषडिति न्यासं कुर्य्याद्यथाविधिः ॥५५॥
ए ऐं च क्रमतः कृत्वा सानुस्वारं तवर्गकम् । मध्येऽथनामिकाभ्यां हुं गदित्वेति न्यसेद्द्विजः ॥५६॥
ॐ ओं औं च तथा कृत्वा पवर्गं मध्यतः पुनः कनिष्ठाभ्यां वौषडिति करयोरङ्गुलौ न्यसेत् ॥५७॥
अं चादौ पुनरुक्त्वाथ यंरं चैव ततःपरम् । लादिक्षान्तं वर्णवृन्दं अश्च संयुज्य देशिकः ॥५८॥
करयोः करपृष्ठाभ्यां अस्त्राय फडिति न्यसेत् । करन्यास इव न्यासो भवेदङ्गेऽपि भूपते ॥५९॥
अकारादिक्षकारान्तं शिरःप्रभृति संन्यसेत् । मातृकां देवतां ध्यायेन्न्यासान्ते पूजकोत्तमः ॥६०॥
अकारादिक्षकारान्तैर्वर्णैः सुघटितादिकाम् । अक्षणा च चन्द्रखण्डाङ्कां धवलां कमलासनाम् ॥६१॥
अक्षमालां सुधाकुम्भं पुस्तकं लिखनं करैः । दधानां भावयेन्नित्यां वाग्देवीं हृदि संस्थिताम् ॥६२॥
इति ध्यानं समाचर्य्य देशिको भूपते ततः । गङ्गा च यमुना चैवेत्यङ्कुशाख्यकमुद्रया ॥६३॥
जलपात्रे ततः पुष्पं गङ्गामावा ह्यपातयेत् । संस्कृत्य पूर्ववत्तत्तु सामान्यार्घ्यविधिं पुनः ॥६४॥
पूर्ववद्देशिकः कुर्य्यात्पूजाकर्मविशारदः । देवपीठे वसुदलं पद्मं[१] संलिख्य पूजयेत् ॥६५॥
पद्ममुद्रां च संदर्श्य नवशक्तिं ततोऽर्च्चयेत् । आवाहनादिकं कृत्वा देवाङ्गे मातृकां न्यसेत् ॥६६॥

୧। ଅଷ୍ଟ ଦଳ ପଦ୍ମ ।

गन्धादिनै तद्विधिना नैवेद्यान्तेन पूजयेत् । ताम्बूलादिं समर्प्याथ स्तुतिं कुर्य्याच्छुभोदयाम् ॥६७॥
शिशुरूपतया विष्णोश्चिन्तितस्य तदर्च्चनम् । कुर्वन्ति ये च पश्यन्ति तेषां पक्षे फलं शृणु ॥६८॥
एतत् प्रसादं येऽश्नन्ति[१] गृह्णन्ति ग्राहयन्ति ये । ते सर्वे सर्वकामानि लब्ध्वा चान्ते विमोक्षकाः ॥६९॥
एतत्सामान्यपूजासौ कर्त्तव्या प्रथमं मुदा । कदाचित् प्रातरर्च्चायाः[२] सङ्गे भवति भो द्विजाः ॥७०॥

तस्माद्भूसुर पुङ्गवाः प्रतिदिनं संस्नाप्य रात्रो पुनः
प्रातःकालमभिश्रियः पतिरसौ पूज्यो विधिज्ञैस्तदा ।
तत्रैव प्रतिवासरं सरभसं यूयं ततः पश्यत
श्रीमद्दारुतनुं तमोभिरतुलैः किं वाधिकं वच्मि वः ॥७१॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि[३] जगदीशस्य साम्प्रतम् । यच्छ्रुत्वा मानवाः सर्वे सर्वान् कामानवाप्नुयुः[४] ॥१॥
प्रथमं चिन्तयेद्विष्णुं यथा तच्छृणु भूपते । निर्मलाकाशदेशस्थं श्वेताम्बुजनिभेक्षणम् ॥२॥
शङ्खचक्रगदापद्मधारिणं वनमालिनम् । हारकेयुरकटकश्रीमत्कुण्डलमण्डितम् ॥३॥
नानालङ्कृतिशोभाढ्यं पीताम्बरधरं परम् । सिद्धगन्धर्वदेवेन्द्रमुनिवृन्दनिसेवितम् ॥४॥
एवं संचिन्त्य तद्विष्णोः पदाम्भोजं विचिन्तयेत् ध्वजो वज्राम्बुजे तावदङ्कुशो यव एव च ॥५॥
स्वस्तिकं चोर्ध्वरेखा च त्वष्टकोणं च चक्रकम् । एतानि दक्षिणे पादे चिह्नानि सन्ति भूपते ॥६॥
मत्स्यं च कलशं चारुचामरं चार्द्धचन्द्रकम् । इन्द्रचापं[५] तथा शङ्खं गोष्पदं विन्दुमेव च ॥७॥

---

१ । ଭୋଜନ କରନ୍ତି । २ । ପ୍ରାତଃକାଳୀନ ପୂଜାର । ३ । କହିବ । ४ । ସମସ୍ତ ଅଭିଳାଷବିଷ ଭୋଗ ।
५ । ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ।

त्रिकोणं च ततस्तैस्तैः सत्यपादस्तु लक्षिता । अष्टादशैर्लक्षणैस्तैः लक्ष्यमाणं च चिन्तयेत् ॥८॥

तत्पादपद्मतलकोमलपद्मनाल-
वक्त्रोद्गलत्कमलनिर्मलधारया द्राक् ।
तद्ब्रह्मरन्ध्रमिलितप्रखरप्रवाह
व्यस्तां तरीयमलयातिविशुद्धचेताः ॥९॥

तत्पादपद्मपरिचिन्तननष्टपापः
विज्ञानभक्ति परिपूरितनिर्मलान्तः ।
शुद्धात्मशान्तपरिशीलितचित्तसद्म
पूजां हरेः रचयितुं द्विज एष शक्तः ॥१०॥

एवं मानसिकस्नानं कृत्वाथ पूजकोऽर्च्चयेत् । यदि शङ्का हृदि तदा स्नानमेवं समाचरेत् ॥११॥
वैष्णवाचमनं पूर्वं कथितं यत्तदाचर्चयेत् । देवागारे[१] प्रविश्याथ भैरवं प्रार्थयेन्नृप ॥१२॥
तीक्ष्णदंष्ट्र महाकाय कल्पान्तदहनोपम । अनुज्ञां देहि मे नाथ विष्णुपूजां करोम्यहम् ॥१३॥
अतितीक्ष्णमहोग्रदंष्ट्रपूजकसिद्धिवह श्रीभैरवः । मम पूजनकर्मणि सदा भव संयतवान् सुरप्रिय ॥१४॥
इति भैरवमाज्ञाप्य देवांश्च प्रार्थयेत्ततः । पूजाक्रमं महीपाल श्रूयतां सावधानतः ॥१५॥
देवतासन्निधिं गच्छेत् पूर्वं संप्रार्थ्य देवताः । वस्त्रासने चोपविश्य ततो घण्टां प्रवादयेत् ॥१६॥
आसनं च ततः कुर्य्यात् कुर्मादींश्च प्रपूजयेत् । भूतोत्सादनमेवं च चारुवन्दनमेव[२] च ॥१७॥
हस्तयोः शोधनं कुर्य्यात्तालत्रयमतःपरम् । दिग्बन्धनं ततः कृत्वा भूतशुद्धिमथाचरेत् ॥१८॥
प्राणप्रतिष्ठां कुर्य्याच्च प्रणवं च ततःपरम् । ततोऽन्तर्मातृकां कृत्वा सृष्टिस्थितिलयात्मिकाम् ॥१९॥
सविन्दुमातृकां कुर्य्यात्तथैव दशमातृकाम् । तत्त्वन्यासं ततः कृत्वा मन्त्रप्रणवमेव च ॥२०॥

१। ମନ୍ଦିରରେ । २। ପ୍ରାର୍ଥନାପରେ । ३। ବନ୍ଦନାଗାନ ।

पीठन्यासं ततो धीमान् यथाविधि समाचरेत्। भावनात्रयमेवं च व्यापकत्रयमेव च ॥२१॥
मूलमन्त्रस्य ऋष्यादिन् कराङ्गन्यासमेव च । ततो मन्त्राक्षरन्यासं पुनर्यन्मान्त्रिकस्य[1] च ॥२२॥
प्रधानन्यासमाकुर्य्यात्ततो ध्यानं समाचरेत् । मूर्त्तिपञ्जरकं कुर्य्यात् षडङ्गन्यासमेव च ॥२३॥
ततो ध्यानं समाधाय मुद्राया च्छोटिकाख्यया दिग्‌बन्धनं व्यापकानि चान्तर्यजनमाचरेत् ॥२४॥
निजमुद्रां प्रदर्श्याथ जलपात्रस्य संस्कृतिम् । तथार्घ्यसंस्कृतिं कुर्य्यात् प्रोक्षणादिकभाजनम् ॥२५॥
संस्कुर्य्यादथभूपाल ! कुर्य्यादात्मार्च्चनं बुधः मुद्राचतुष्टयमथो तिलकं रविसंख्यकम्[2] ॥२६॥
पञ्चपुष्पाञ्जलिं कृत्वा प्रणायामं चरेद्बुधः । जपं कुर्य्यादर्च्चकोऽसौ प्राणायामविधिं चरेत् ॥२७॥
समर्पणं जपस्यापि कुर्य्याद्यन्त्रस्य निर्मितम् । पीठपूजां ततस्तत्र कृत्वा ह्यावाहनादिकम् ॥२८॥
ततो देवाङ्गतः कुर्य्यान्मातृकां केशवादिकम् । मुद्राश्च षोड़श प्राज्ञो देवाग्रे दर्शयेत्ततः ॥२९॥
आसनं प्रथमं प्रोक्तं स्वागतं तदनन्तरम् । पाद्यमर्घ्यं तथाचामं मधुपर्कं ततःपरम् ॥३०॥
पुनराचमनं स्नानं वस्त्रं यज्ञोपवीतकम् । उत्तरीयं ततो दद्यात् तथाभरणमेव च ॥३१॥
गन्धं पुष्पं च मतिमान् दत्वाथावरणार्च्चनम् घण्टावादनकं कुर्य्यात् धूपदीपौ क्रमात् पुनः ॥३२॥
पुष्पाञ्जलित्रयं दत्वा पूजयेन्नृपसत्तम । पाद्यमाचमनं चैव नैवेद्यं च ततःपरम् ॥३३॥
अपोशानन्तु तत्र स्यात्ततो नीराजनार्पणम् । रविसंख्याश्च गण्डूषान् जलधारां च दापयेत् ॥३४॥
ताम्वूलं च प्रसन्नार्च्चा दूर्वाक्षतसमर्पणम् । विलोमार्घ्यं ततो दद्यादाचरेद्धीनपूरणम् ॥३५॥
ब्रह्मार्पणं ततः कुर्य्यात्प्रसादं वैष्णवान् प्रति। स्वयं प्रसादं गृह्णीयान्नमस्कृत्य पुनः पुनः ॥३६॥
भक्तिभावनया पूर्णे हृदि संचिन्त्य केशवम्। पठन् स्तुतिं च परमां कुर्य्यादावर्त्तिमाचरेत् ॥३७॥
नीराजनं च देवानामग्रे कुर्य्यान्मनोरमम् । अनेन विधिना राजन् पूजयेद्विष्णुमव्ययम् ॥३८॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

---

୧ । ଧୂଜକର । ୨ । ଦ୍ୱାଦଶଢଲକ ।

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

सूत उवाच

एतेषां कर्मणां विप्रा लक्षणं ब्रह्मणोदितम् । तत्सर्वं पूर्वमेवापि विभाव्य वर्णितं पृथक् ॥१॥

इदानीं वः प्रवक्ष्यामि पृथक् तं कर्मनिर्णयम् ।

ब्रह्मोवाच

प्रथमं पुरतः स्थित्वा देवानां पूजकः शुचिः ॥२॥

प्रार्थयेद्देवता धीमान् नीलाचलनिवासिनः । जगदीश जगन्नाथ जगदानन्दकारक ॥३॥

नमस्तेऽस्तु महाबाहो दारुस्त्वां पूजयाम्यहम् । बलदेव नमस्तेऽस्तु जगन्मङ्गलदायकः ॥४॥

त्वदाज्ञयार्च्चयामि त्वामपराधं क्षमस्व मे । भद्रे देवि नमस्तुभ्यं भक्तानन्दप्रदायिनि ॥५॥

पूजयेत्वां महाभागे कुरु मे मङ्गलं सदा । एवं बलं सुभद्रां च संप्रार्थ्य च पुनः पुनः ॥६॥

नमस्कृत्वार्च्चयेद्धीमान् शुचिस्तद्गतमानसः । आसनस्य विधिं ब्रूमः श्रूयतामवनीधर ॥७॥

आसनेन विना पूजा विफला जायते यतः । धरण्यासनतो दुःखं[१] दुर्गतित्वं च वंशजे[२] ॥८॥

तृणासने कीर्त्तिनाशः[३] पल्लवे चित्तविभ्रमः[४] । शिलासने भवेद्व्याधिः[५] काष्ठे दौर्भाग्यमेव[६] च ॥९॥

एतानि नृपशार्द्दूल वर्जयेदासनानि च । कम्बलं दुःखराशिघ्नं चित्रकम्बलमिष्टदम्[७] ॥१०॥

कृष्णाजिने[८] ज्ञानलक्ष्मीं व्याघ्रचर्मणि मुक्तता । वस्त्रासनं रोगहरं सिद्धिदं च कुशासनम्[९] ॥११॥

पद्मासने वश्यता च कौशेयासनतस्तथा । सर्वलोकप्रियत्वं च तथा सर्वार्थसिद्धिता ॥१२॥

आसनानि प्रशस्तानि वसुखंख्यानि भूपते । हस्तायति[१०] समायुक्तं चतुरस्रं[११] सुशोभनम् ॥१३॥

द्व्यङ्गुलोच्छ्रायरुचिरं[१२] शस्तं देवार्च्चने नृप । विनेदमासनं विष्णोर्न स्यात्पूजा कदाचन ॥१४॥

एतदासनतोऽभावे महान् दोषोऽभिजायते । ततः पीठस्य विषयं कथयामि समासतः ॥१५॥

अवधारय भूपाल साम्प्रतं पीठनिर्णयम् । पुन्नागं चम्पकं चैव चन्दनं रक्तचन्दनम् ॥१६॥

---

୧ । ଭୂମି ଆସନରେ ଦୁଃଖ । ୨ । ଦାରୁଣ ଆସନରେ ଦୁର୍ଗତି । ୩ । ତୃଣାସନରେ ଯଶନାଶ । ୪ । ପତ୍ର ଆସନରେ ଚିତ୍ତଭ୍ରମ । ୫ । ପଥରଆସନରେ ବ୍ୟାଧି । ୬ । କାଷ୍ଠାସନରେ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ । ୭ । କମ୍ବଳାସନ ଦୁଃଖନାଶକ ଓ ଅଭୀଷ୍ଟସିଦ୍ଧିକର । ୮ । ମୃଗଚର୍ମ । ୯ । କୁଶାସନ ସିଦ୍ଧିଦାୟକ । ୧୦ । ହାତେକର ଲମ୍ବ ଓ ଓସାର । ୧୧ । ଦୃଶତୋଷ ବିଶିଷ୍ଟ । ୧୨ । ଏକ ଅଙ୍ଗୁଳି ମୋଟ ।

जम्बुमाम्रं तथा निम्बमुदुम्बरमसुं नृप । मधुकं फलवृक्षाश्च ज्ञात्वा पीठानि[१] कारयेत् ॥१७॥
एतेषां काष्ठतः पीठं कमठाकृतिकं[२]नृप । चतुष्पादं त्रिपादं वा चतुरङ्गुलमुच्छ्रकम् ॥१८॥
समन्ताद्धस्तमात्रं तु मञ्जुलं पीठमीदृशम् । अथवा सर्वतोभद्राकृतिकं पीठमाचरेत् ॥१९॥
भद्रपर्णीन्धनेनैव तेन भद्रपदं भवेत् । तादृशे देशिकः श्रीमान् आसने नियतेन्द्रियः ॥२०॥
ओपविश्यासने कुर्य्यादर्च्चनं मुरवैरिणः । आसनं तु यथा कुर्य्यात्तल्लक्षणमिहोच्यते ॥२१॥
आसनेन विना भूप कर्मसिद्धिर्न जायते । पद्मासनस्य वद्धस्य लक्षणं कथ्यतेऽग्रतः ॥२२॥
यत्सर्वदैव कुर्वन्ति योगिनः सिद्धिकांक्षया । जानुद्वयं प्रसर्य्याथ[३] जानुन्युपरि पादयोः ॥२३॥
यत्र पृष्ठगताभ्यां च हस्ताभ्यां विपरीततः । सव्यपादाङ्गुलिं सव्ये दक्षिणां दक्षिणेन तु ॥२४॥
वद्धपद्मासनमिति प्राहुर्य्योगस्य सिद्धिदम् । प्रसार्य्य जानुयुगलं तत्र जानुद्वये पुनः ॥२५॥
पादौ दत्वा च देवस्य पद्मासनमकल्मषम् । उरुजानुतले पादौ कृत्वा यदुपदेशनम ॥२६॥
स्वस्तिकासनमेतं तु कर्मणां कर्मसिद्धिदम् । उरुजानुतले पादोकृत्वा यच्चोपवेशनम् ॥२७॥
अर्द्धस्वस्तिकमित्याहुः शस्तं पूजादिकर्मणि । आसनत्रयमेतत्तु सर्वसिद्धिकरं नृणाम् ॥२८॥
वद्धपद्मासनमिदं प्रशस्तं योगिनामिह । तस्मात्प्रयत्नतो विप्रः स्थित्वा साधुकृतासनः ॥२९॥
पूजयेत् केवलं कर्म प्रौढ़पादेन वा क्वचित् । उपविश्यासने पद्भ्यां केवलं यन्निवेशनम् ॥३०॥
अथवा व्यासजंघाया दक्षिणं करणं न्यसेत् । जानुदेशेऽथवा तद्वत् प्रौढपादः स ओच्यते ॥३१॥
प्रौढपाद द्विजो यावत् श्राद्धं वा पितृतर्पणम् । दानं होमं जपं वापि स्वाध्यायं देवपूजनम् ॥३२॥
यत्कर्म कुरुते तावद् तत्सर्वं निष्फलं भवेत् । अथासनं प्रकुर्वीत गुरुकायः सुनिश्चलम् ॥३३॥
रुजूत्तमाङ्गः कुशलः पूजायामुत्सुकोऽर्च्चक । आसनं चालयेद्यस्तु तस्य कर्म च निष्फलम् ॥३४॥
अग्रं वा पृष्ठतो वापि पार्श्वयोरुभयोरपि । अङ्गप्रचालनमपि न कुर्य्यात् क्रियते यदि ॥३५॥
पुनरासनमाकुर्य्यात्तावद्विष्णुं स्मरन् शुचिः । आसनेन विना राजन् यदा विष्णुं च पूजयेत् ॥३६॥
तदर्च्चनं न गृह्णाति प्रभुर्नारायणः स्वयम् । तद्ग्राह्या राक्षसैर्नूनं कर्त्ता दुःखी भवेन्नरः ॥३७॥
दारुब्रह्मतनोर्विष्णोः पूजार्थं दक्षिणे[४] स्थितः । उपविश्योदङ्मुखोऽपि[५] पूजयेदर्च्चकोत्तमः ॥३८॥
अन्यासां देवतानां तु प्राङ्मुखो[६]वाप्युदङ्मुखः पूजां कुर्य्यादर्च्चकऽसौ नियमोऽस्मिन् न विद्यते ॥३९॥
आसने तादृशे दिव्ये देशिकः संस्थितः शुचिः । पूजार्थं प्रथमं घण्टां दीघनादान् प्रवादयेत् ॥४०॥
यन्नादश्रवणादेव राक्षसाश्च पिशाचकाः । वेताला जातुधानाश्च डाकिन्योऽपि ग्रहास्तथा ॥४१॥

१। ପୁନ୍ନାଗ,ଚମ୍ପା,ଚନ୍ଦନ,ଜାମ୍ବୁ,ନିମ୍ବ,ଡିମ୍ବିରି,ମହୁଲ କାଠର ପୀଢ଼ା। २। କୂର୍ମ ଆକାର। ३। ପ୍ରସାରିତ କରି।
४। ଡାହାଣରେ ରହି। ५। ଉତ୍ତରମୁଖ ହୋଇ। ६। ପୂର୍ବମୁଖ।

क्रूराश्च भूता ये चान्ये दुष्टा हिंस्राश्च भूपते । त्रस्ताः पलायिताः सर्वे तद्भीत्याश्च दिशोदश ॥४२॥
वैनतेयाङ्कितानां तु घण्टानां वादने नृप । राक्षसाद्याः पलायन्ते स्थानं स्यात् पावनं महत् ॥४३॥
सुदर्शनेन शोभाढ्या वैनतेयेन वा पुनः । घण्टा प्रदीयते येन तस्य देहे वसेद्धरिः[१] ॥४४॥
आचार्य्यवरणार्च्चायाः प्रान्ते धूपेऽथ दीपके मुखनीराजनायां च पूजामारात्रिकेषु च ॥४५॥
स्नाने विलेपने तावत् पूजान्तेऽपि नृपोत्तम । घण्टाध्वनिं च कुर्य्याद्वा नो कुर्य्यान्नियमोऽत्र नः ॥४६॥
घण्टानादेन महता या पूजा जायते हरेः । विविधा सापि सफला प्रीतस्तु मधुसूदनः ॥४७॥
घण्टानादे जायमाने पूजायां नृपसत्तम । यत्फलं तदहं वच्मि लभते साम्प्रतं नरः ॥४८॥
अश्वमेधसहस्राणां गवां कोटिप्रदानतः । राजसूयशतानां च चान्द्रायणशतोद्भवम् ॥४९॥
तत्फलं समवाप्नोति सत्यं सत्यं नृपोत्तम । विष्णुपूजार्थमतुलां चक्रनागादिचिह्निताम् ।५०॥
यो ददाति नृपश्रेष्ठ सोऽपि तत्फलमाप्नुयात् । यथा विष्णो प्रिया लक्ष्मीर्देवानाममृतं यथा ॥५१॥
तथा सुपर्णोऽपि[२]हरेर्घण्टाशेखर संस्थितः[३] । गृहे येषां प्रतिदिनं वैनतेयेन चिह्निताः[४] ॥५२॥
घण्टाध्वनियुगं तेषां न भयं यत्र कुत्रचित् । विद्युच्चौरभयं नास्ति नाशेभ्यो नास्ति तद्भयम् ॥५३॥
नापमृत्युभयस्तेषां न च दुर्भिक्षजं भयम् । चक्रानागारिचिह्नानां घण्टानां स्वनतो नृपः ॥५४॥
विष्णोः प्रसादात्सहसा सफलं स्यान्मनोरथः । पूजानां समये भक्त्या घण्टानादं शृणोति यः ॥५५॥
भुक्त्वेहं[५] सकलं शर्म पुत्रपौत्रान्वितः सदा । शेषे धाम व्रजेद्विष्णोः दैवतैरपि दुर्लभम् ॥५६॥
घण्टानादं विना यस्तु पूजयेत्केशवं नृप । रक्षोग्राह्यापि सा पूजा न प्रीतो भगवानसौ ॥५७॥
लभते स महादुःखं तस्माद्घण्टां प्रवादयेत्[६] । अन्येषामपि देवानां पूजार्थं नृपसत्तम ॥५८॥
येषां यैरायुधैर्वापि ध्वजैर्वा वाहनैश्चवा । छत्रे वा चिह्नितां घण्टां कुर्य्यात्तत्प्रीतये द्विज ॥५०॥
मातृकाक्षरवृन्दानां प्रत्येकं विन्दुसंयुजाम् । यावदुच्चारणं जातं तावद्घण्टां प्रवादयेत् ॥६०॥
चतुर्विंशपलैर्घण्टां तदर्द्धेन च सा भवेत् । देवसंख्याङ्गुलं[७] दैर्घ्यं तस्या भवति भूपते ॥६१॥
दैर्घ्यार्द्धेन शवेत्तस्याः द्वे कण्टशिखरे पुनः । देवसंख्याङ्गुलमिता जिह्वायाः स्थूलता भवेत् ॥६२॥
दण्डः षड़ङ्गुलः प्रोक्तस्तदग्रं परितोऽङ्गुलम् । तत्र चक्रं च नागारिं कुर्य्यात्सुप्रीतये हरेः ॥६३॥
घण्टोपरि त्रिशूलं वा वृक्षं वा स्थापयेन्नृप । शम्भोः प्रीतिकरं तत्तु कामिनां सर्वकामदम् ॥६४॥
शङ्खं दुर्गार्च्चने शस्तं[८]पङ्कजं रविपूजने । गणपत्यर्च्चने कुर्य्याद् घण्टोपरि परिस्थितम् ॥६५॥

୧। ହରି ବାସକରନ୍ତି। ୨। ଗରୁଡ ମଠ। ୩। ଘଣ୍ଟାର ଶିରୋଭାଗରେ ରହନ୍ତି। ୪। ଗରୁଡଙ୍କଦ୍ୱାରା ଚହ୍ନିତ। ୫। ଇହ ଲୋକରେ ସମସ୍ତ ସୁଖ ଭୋଗକରି। ୬। ଘଣ୍ଟାବାଦନ କରିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ। ୭। ଗୁରୁଅଙ୍ଗୁଳି ଦୀର୍ଘ। ୮। ଧ୍ରୁଣଂଟଂ।

एतादृशीं सदा घण्टां तदर्च्चायां च वादयेत् । तुलसीगन्धनीरैश्च सेचयेदर्च्चनं स्थलम् ॥६६॥
विष्णोश्च स्मरणं कुर्य्यात् शुद्धं स्थानं तु चिन्तयेत् कूर्मं त्वनन्तं पृथिवीं प्रणवाद्यं स्वनामतः ॥६७॥
नमोऽन्तं गन्धपुष्पादि विधिना पूजयेद्द्विजः । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा तानभिप्रार्थयेन्नृप ॥६८॥
आदिकूर्म नमस्तेऽस्तु जगदाधाररूपधृक् । आसनं कुरु मे पूतं पूजार्थे यतचेतसः ॥६९॥
वासुदेवकलारूप त्वमनन्तधराधर । वासुदेवार्च्चनार्थं मे पूतमानसमाचर[१] ॥७०॥
विष्णुना त्वं धृता पृथ्वि त्वया लोकाः परं धृताः पूतं कुरु नमामि त्वां पूजकस्यासनं मम ॥७१॥
इतिसंप्रार्थ्य भूपाल ततश्चासनमाचरेत् । कुशमूले स्थितिर्मेऽपि[२] विष्णोश्च मध्यतः[३] स्थितिः ॥७२॥
अष्टमूर्त्तेः[४] स्थितिश्चाग्रे कुशानामेष निर्णयः । रजःसत्वतमोरूपं विष्णुं संचिन्त्य चेतसा ॥७३॥
आनीय हृदये धीमान् कुशेनासनमाचरेत् । आसनस्य च मन्त्रस्य मेरुपृष्ठऋषिः स्मृतः ॥७४॥
सुतलं छन्द एवात्र श्रीकूर्मो देवता स्मृतः । अनन्तो वीजमाख्यातः पृथिवीशक्तिरेव च ॥७५॥
आसने विनियोगः स्यादित्युक्त्वासनमाचरेत् । मन्त्रं करद्वये भूप ऋषिं शिरसि विन्यसेत् ॥७६॥
मुखे च्छन्दस्ततोधीमान् हृदये देवतां न्यसेत् वीजं दक्षे तथा पार्श्वे सव्ये शक्तिं च विन्यसेत् ॥७७॥
आदौ प्रणवमुच्चार्य्य चात्मासनपदं ततः । कमलं च चतुर्थ्यन्तं नमोऽन्तं पृथिवीपते ॥७८॥
इतिमन्त्रेण तैर्दर्भैस्त्रिभिश्चासनमाचरेत् । येभूता विघ्नकर्त्तारो ते भूताः पृथिवीस्थिता ॥७९॥
अपसर्पन्तु ते भूयो नश्यन्तु च शिवाज्ञया । सर्षपं चन्दनं दूर्वां तथाक्षतचयं पुनः ॥८०॥
गृहीत्वा निक्षिपेत् सर्वा दिशो विघ्नोपशान्तये । गन्धपुष्पाङ्कितौ हस्तौ पुटीकृत्यार्च्चकः पुनः ॥८१॥
वामे गुरुं तथा दक्षे गणेशं पुरतोऽम्बिकाम् । पृष्ठभागे क्षेत्रपालं तान् सर्वान् प्रणवादिकान् ॥८२॥
नमोऽन्तांश्च चतुर्थ्यन्तानुक्त्वा तद्वन्धनं चरेत् पूजोपदेशकत्वाच्च गुरुणां वन्दनं नृप ॥८३॥
विघ्नध्वंसाय विघ्नेशं मन्त्रस्यास्य च पूजने । अधिष्ठात्रीतया तस्या दुर्गाया वन्दनं चरेत् ॥८४॥
क्षेत्रपालं महीपाल पूजानिर्विघ्नहेतवे । गुर्वादीनां प्रथमतो वन्दनं नाचरेत्तु यः ॥८५॥
जपः होमश्च पूजा च तस्य सर्वं सुनिष्फलम् । विष्णुः प्रीतो न भवति पूजायां विघ्नमाभवेत् ॥८७॥
गन्धपुष्पं प्रगृह्याथ प्रणवं च नमः पुनः । अस्त्राय फडिति न्नुत्वा हस्तं हस्तेन घर्षयेत् ॥८७॥
घर्षयित्वा[५] ततो हस्तशोधनं जायते परम् । दुष्प्रतिग्रहतो[६] दोषोऽस्पृश्यसम्पर्कतस्तथा ॥८८॥
विनिन्द्य कर्मजन्यश्च[७] सहसा विलयं व्रजेत् । कुक्षिदेशेऽथ कण्ठस्य ललाटस्य च देशके ॥८९॥
अधोमध्योर्ध्वक्रमतः कुर्य्यात्तालत्रयं नृप । सव्यहस्ततले दक्षमध्यमाङ्गुलिभिस्त्रिभिः ॥९०॥

---

୧ । ମୋ ଆସନକୁ ପବିତ୍ର କର । ୨ । କୁଶମୂଳରେ ବ୍ରହ୍ମା । ୩ । କୁଶମଧ୍ୟଭାଗରେ ବିଷ୍ଣୁ । ୪ । ଶିବଙ୍କର । ୫ । ଘର୍ଷଣ କରି । ୬ । ଖରାପ ଜିନିଷ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ହେତୁ । ୭ । କୁକାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିବା ହେତୁ ।

उच्चे तालत्रये जाते तत्तालोत्थेन[१] वह्निना । कनिष्ठाङ्गुष्ठसंयोगान्मिथो दक्षकरे पुनः ॥९१॥
प्रसृताङ्गुलिभिस्ताभिस्त्रिभिर्य्यामुद्रया तया । त्रिशूलाख्यतया भूप पूजागारे समन्ततः[२] ॥९२॥
अग्निप्राकारमाचिन्त्य राक्षसाद्य प्रवेशने । त्रयं त्रयं चाङ्गुलीनां संकुच्य लग्नहस्तयोः ॥९३॥
तर्जन्यङ्गुष्ठसंयोगस्त्वनेन परितो भ्रमैः । दिग्बन्धनं यथा तत्तु कथयामि नृपोत्तम ॥९४॥
ऐन्द्रीं दिशं च चक्रेण वध्नामीति ततःपरम् । नमश्चक्राय स्वाहेति दिग्बन्धनमनुस्मृतः ॥९५॥
अनेन मनुना राजन् क्रमाद्दिग्बन्धनं चरेत् । पूर्वस्यां दिशि मां पातु बज्रहस्तः सवाहनः ॥९६॥
आग्नेय्यां शक्तिहस्तोमां मेषारूढोऽनलोऽवतु[४] । महिषारूढ़ एषोमां पायाद्दण्डधरोऽन्तकः[५] ॥९७॥
नैर्ऋत्यां नैर्ऋतः पातु खडगपाणिः समावली पश्चिमे वरुणः पातु पाशहस्तः सवाहन ॥९८॥
वायव्ये वायुरव्यान्मां[६]राजमानाङ्कुशः शुभः । गदाधरश्चोत्तरेऽस्मित् पातु मां नरवाहनः ॥९९॥
वृषारूढ़ः शूलहस्त ऐशान्ये पातु मां शिवः । ऊर्ध्वेब्रह्मा पद्महस्तः पातु मां हंसवाहनः ॥१००॥
कच्छपारूढ एषोऽव्यादनन्तोऽरिवधश्च[८]मां । दिक्षु सर्वत्र मां पातु वासवादय एव ते ॥१०१॥
नाराचमुद्रया विघ्नध्वंसमाकृत्य देशिकः । भूतशुद्धिं यथा कुर्य्यात्तद्वदामि नृपोत्तम ॥१०२॥

सूत उवाच

इत्येवं गदता सरोरुहभुवा भूयो नृपं वैष्णवं
प्रत्याख्यातमनुत्तमं द्विजवरा यद्भूत शुद्ध्याह्वयम् ।
तत्तेऽहं निगदामि[॰] येन विधिना मर्त्यास्त्वमर्त्यायिता[९]
देवेशं परिपूजयन्ति सततं तत्तच्चतुर्वर्गदम्[१०] ॥१०३॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

---

୧ । ତାଳତ୍ରୟ ଜାତ । ୨ । ଅଗ୍ନି ଦ୍ୱାର । ୩ । ଚାରଆଡ଼େ । ୪ । ମେଷ ବାହନ ଅଗ୍ନି ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ । ୫ । ମହିଷବାହନ ଯମ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ । ୬ । ବାୟୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ । ୭ । ଅନନ୍ତ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ । ୮ । କଚ୍ଛପ । ୯ । ୯ । ମର୍ତ୍ତ୍ୟବାସୀ ଅମୃତତ୍ୱ ଲାଭକରନ୍ତି । ୧୦ । ଚତୁର୍ବର୍ଗଦାୟୀ ।

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

प्रथमं हृदयाब्जं[१] च परमात्मनि योजयेत्। संपूज्य शोषणं कुर्य्याद्दहनं च ततःपरम् ॥१॥
आप्लवनं तथा कुर्य्यात्ततोऽप्यमृतवर्षणम् । ततो जीवः पुनः प्राज्ञः हृदि संस्थाप्य भूपते ॥२॥
जीवसंस्थापनान्तेऽथ हृदये निर्मलेऽर्च्चकः। जीवस्य ब्रह्मणश्चैवमैक्यं तावदचिन्तयेत् ॥३॥
पञ्चविंशतितत्त्वानां यथास्थानं निवेशनम् । विधेयं विधिना तावद्देशिकेन द्विजन्मना[३] ॥४॥
एतद्विवरणं भूप श्रूयतां निगदाम्यहम्[४] । द्वादशच्छन्दरम्येऽस्मिन् हृदये कलितेऽनघ ॥५॥
उत्ताने सव्यहस्तेऽपि दक्षहस्तं ह्यधोमुखः । तर्जन्यङ्गुष्ठतयोर्मध्ये सव्ये दक्षाङ्गुलिव्रजम् ॥६॥
दत्वा वध्वा पुनः सव्यहस्ताङ्गुलित्रयं पुनः । दक्षोपरि समावद्ध्य त्वङ्गुष्ठद्वययोर्जने ॥७॥
या मुद्राजनि[५] राजेन्द्र ! वुधैः कच्छपिका स्मृता भूतशुद्धौ प्रशस्ता सा साधकनां हितप्रदा ॥८॥
अधोमुखी यदा सा तु कुम्भमुद्रेरिताप्यसौ । चिवुकेऽथ यदा लग्ना काहालेत्युच्यते वुधैः ॥९॥
मुद्रामेतादृशीं कृत्वा ततश्चानन्दकन्दतः । जातं तु ज्ञाननालाढ्यं ऐश्वर्य्याष्टपत्रकम् ॥१०॥
वैराग्यकर्णिकायुक्तमोंकारेण प्रकाशितम् । एतादृशं तु कमलं ध्यात्वा तन् कर्णिकान्तरे ॥११॥
प्रदीपकलिकाकारं जीवात्मानं च चिन्तयेत् । सुषुम्णामार्गतो हंस इति मन्त्रेण तं पुनः ॥१२॥
सहस्रदलपद्मस्ते परमात्मनि योजयेत् । जीवं स्थूलोऽतिसूक्ष्मश्च परश्च स उदाहृतः ॥१३॥
अतिसूक्ष्मांशतो नूनं तं तत्रैव नियोजयेत् । स्थूलरूपास्तु यो भूप चिन्तयेद्भौतिकेऽङ्गके ॥१४॥
विशुध्यर्थं च भूतानां मन्त्ररूपतया पुनः । ओंकारं प्रथमं चोक्त्वा भूतशुद्धिपदं ततः ॥१५॥
मन्त्रस्य तु शरीरात्मा ऋषिरत्र प्रकीर्त्तितः । पुरुषप्रकृतिश्छन्दः सत्वश्च देवता स्मृतः ॥१६॥
पुरुषोवीजमाख्यातः प्रकृतिः शक्तिरत्र हि । भूतशुद्ध्यर्थमेवायं विनियोग उदाहृतः ॥१७॥
सतारं प्रथमान्तं च भूशव्दः पुरतो वदेत् । ततोऽग्निरात्मा तौ शव्दौ समस्तं प्रविधाय च ॥१८॥
संप्रदानेन संयुक्ते त्वङ्गुष्ठाभ्यां नमस्ततः । अनेन मनुना प्राज्ञस्त्वङ्गुष्ठन्यासमाचरेन् ॥१९॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

---

୧ । ହୃଦୟସ୍ଥ ପଦ୍ମକୁ । ୨ । ପୂଜକ ନିର୍ମଳ ହୃଦୟରେ । ୩ । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣଦ୍ୱାରା । ୪ । ମୁଁ କହୁଛି । ୫ । ଯେଉଁ ମୁଦ୍ରା ଜାତ ହୁଏ ।

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

भुवश्च भूश्च स्वश्चैव महश्च जन एव च । तपश्च क्रमतो भूप प्रजापतिमतःपरम् ॥१॥
सत्यं च पृथिवी चैव ब्रह्मसूर्य्यस्तथैव च । बाह्यं यथाक्रमं न्यूत्वा ततः शेषाङ्गुलिव्रजे ॥२॥
न्यासं कुर्वीत नृपते तन्मन्त्रांश्च ततो वदेत् । अङ्गन्यासं ततः कुर्य्यादेवं तत्त्वानि चिन्तयेत् ॥३॥
आकाशं वायुतेजाम्बु पृथ्वीश्रोत्रत्वचस्ततः । चक्षुश्च रसनाघ्राणमुखप्राणास्तथैव च ॥४॥
पादपायूपस्थशब्द स्पर्शरूपरसानपि । गन्धं च वचनादाने पूजकः क्रमतो वदेत् ॥५॥
विसर्गं च तदानन्दमाकाशं च नृपोत्तम । पञ्चविंशतितत्त्वानि व्युत्क्रमेण स देशिकः ॥६॥
लनान्नतानि तत्त्वानि चिन्तयेद्धरणीधव । वामकुक्षिस्थितं पापपुरुषं तादृशं स्मरेत् ॥७॥
ब्रह्महत्या शिरोयुक्तं स्वर्णस्तेयं भूजद्वयम् । सुरापानसमुद्भूतपापजालहृदञ्चितम् ॥८॥
गुरुतल्पकटीयुग्मं तत्संसर्गपदद्वयम् । अन्यैर्नानाविधैः पापैः सर्वाङ्गकलितं नृप ॥९॥
उपपातकरोमाढ्यं रक्तश्मश्रुविलोचनम् । खड्गचर्मधरं क्रूरं कृष्णं कुक्षौ विचिन्तयेत् ॥१०॥
चिन्तयित्वा नृपश्रेष्ठ तस्य नाशनहेतवे । यं बीजस्य ऋषिरहं ब्रह्मच्छन्दः श्रुति प्रसुः ॥११॥
वायुश्च देवताख्यातो विनियोगः स्मृतस्ततः । पापयुक्तशरीरस्य शोषणेऽथ विचिन्तयेत् ॥१२॥
षड्विन्दुर्लाञ्छितं वायोर्मण्डलस्य महीपते । मध्ये स्थितं धूम्रवर्णं यमित्यनिलबीजकम् ॥१३॥
वामनासाविलेनापि चिन्तयेत् साधकोत्तमः । द्वात्रिंशद्वारतो जप्त्वा तद्बीजं पूरकेण तु ॥१४॥
इडानाड्यां तु देवाशु प्रापयेन्नाभिमण्डलम् । तत्पुनश्चार्पयेत्पूर्वं बीजं द्विगुणसंख्यया ॥१५॥
एवं कुम्भकमावृत्य तदुद्भूतेन वायुना । मनोवाक्कायजनितपापदोषसमुद्भवम् ॥१६॥
शरीरं शोषयित्वा तत्कलावारं जपेत्पुनः । तदेव रेचयेद्दक्षनासारन्ध्रेण देशिकः ॥१७॥
ओं रमित्यग्निबीजस्य विश्वामित्रऋषिः स्मृतः । छन्दः स्यात्त्रिष्टुभाख्यं तु देवतात्रानिलः स्मृतः ॥१८॥
पापयुक्तशरीरस्य दहने विनियोगकः । ततो दक्षिणनासाया रन्ध्रेण बीजमाविलम् ॥१९॥
स्वस्तिकोपेतमाचिन्त्य त्रिकोणमण्डलस्थितम् । तल्लीनमारुतं भूप स्फुलिङ्गाकारमीदृशम् ॥२०॥
रक्तवर्णं च संचिन्त्य जपेद्द्वात्रिंशवारतः । पूरकेण ततो भूप नाड्यां पिङ्गलयार्च्चक ॥२१॥
हृन्मध्यं प्रापयित्वास्य चतुःषष्ट्या जपं चरेत् । कुम्भके ललिते बीजो भूतेन वह्निना पुनः ॥२२॥
सदोषं तच्छरीरं तु दग्धं संचिन्त्य चेतसा । वामनासाविलेनासौ ततः षोडशवारतः ॥२३॥
रेचयेद्भस्मसहितं वायुं दग्धशरीरकम् । लमिति पृथ्वीबीजस्य ऋषिश्चात्र महीपते ॥२४॥

हिरण्यगर्भोऽनुष्टुभाख्यं शरीरस्य परंतपः । आप्लावने ततः कुर्य्याद्विनियोगं स देशिकः ॥२५॥
लिमित्येतन्महेन्द्रस्य वीजं च शुक्लवर्णकम् । चतुष्कोणस्य मध्यस्थं मण्डलस्य महीपते ॥२६॥
वामनासाविले तत्तु संचिन्त्य स च पूजकः । द्वात्रिंशद्वारमाजप्य पूरकं च चरेन्नृप ॥२७॥
ततष्ठमिति तद्वीजं ललाटेन्दुं निमाय च । तज्जपं च चतुःषष्टिवारं कृत्वाथ कुम्भकम् ॥२८॥
कुर्वन् पापशरीरस्य दाहस्थाने परंतप । वेष्टयित्वा जलं प्राज्ञ पूर्णं तेनैव भावयेत् ॥२९॥
ततः षोडशवारं तु जप्त्वा स मनुवित्तमः । दक्षनासाविलेनापि रेचयेत्तज्जलं पुनः ॥३०॥
वमित्यमृतवीजस्य जमदग्नीऋषिस्मृतः । जगतीछन्द एवात्र चन्द्रो वै देवता मतः ॥३१॥
शरीरमृतवर्षायां विनियोग उदाहृतः । ततो वामनसो रन्ध्र ठमितीन्दोश्च वीजकम् ॥३२॥
अर्द्धचन्द्रोपेतमेतत् पङ्कजाकारमुत्तमम् । तोयमण्डलमध्यस्थं विचिन्त्यामृततः पुनः ॥३३॥
ऐक्यं विभाव्य वमिति वारुणं वीजमद्भुतम् । द्वात्रिंशवारतो जप्त्वा कुर्य्यात्पूरकमर्च्चकः ॥३४॥
भूयष्ठमितितद्वीजं ललाटेन्दुं नयेद्वुधः । नीत्वा तस्य चतुःषष्टिवारं जपमथाचरेत् ॥३५॥
कुम्भकं रचयन् धीरस्तस्माच्चलितया नृप । पीयूषधारया तावन्मातृकारूपया ततः ॥३६॥
मूर्द्धादिपादपर्य्यन्तं दिव्यं तावच्छरीरकम् । उत्पाद्यात् प्लाव्य सुधया जपेच्छोड़शवारतः ॥३७॥
रेचयेद्विलतो दक्ष नसोर्द्देशिकसत्तमः । पादतो जानुपर्य्यन्तं व्याप्यमानं महोदयम् ॥३८॥
चतुरस्त्रं पीतवर्णं लंयुतं वजूकान्वितम् । भुवःस्थानमिदं रम्यं देशिकस्तच्च चिन्तयेत् ॥३९॥
जानुतो नाभिपर्य्यन्तं शुक्लवर्णं च चन्द्रभम् पद्मेन लाञ्छितं दिव्यं स्वस्य वीजेन संयुतम् ॥४०॥
अपां स्थानमिदं रम्यं भावयेन्निजचेतसा । आकण्ठनाभितोरक्तं त्रिकोणं स्वस्तिकान्वितम् ॥४१॥
स्वस्ववीजं मण्डलं तद् वह्नेः संचिन्तयेद्द्विजः । भ्रूमध्यादथकण्ठाभूद्धूम्रं वायोश्च मण्डलम् ॥४२॥
षट्कोणरुतुविन्दाढ्यं ध्यायेत् कल्मषशोषकम् । आब्रह्मरन्ध्रदेशं तन्भ्रूमध्याद्वर्त्तुलं शुभम् ॥४३॥
कृष्णं स्ववीजसहितं ध्यायेत्तन्नभसः स्थलम् । एवं पञ्चमहाभूतस्थानं संचिन्त्य पूजकः ॥४४॥
अन्यानि सर्वतत्त्वानि क्रमदानीय चेतसा । स्वस्व स्थानेषु संयोज्य चिन्तयेत् साधकः पुनः ॥४५॥
प्रणवस्य च मन्त्रस्य त्वन्तर्य्यामिऋृषिः स्मृतः । छन्दोदेवो देवमाता परमात्मा च देवता ॥४६॥
आकारोवीजमाख्यातो हुँकारःशक्तिरेव च । मकारः कीलकं प्रोक्तस्तवण्डस्पोटन एव च ॥४७॥
विनियोगोऽपि भवति क्षौणीशैवं तदाचरेत् । ततः प्रणवरूपेण खड्गेन स च देशिकः ॥४८॥
अण्डं द्विखण्डं कृत्वैकं चिन्तयेद्भूरितिक्षणम् । द्वितीयं चिन्तयेन्मन्त्री द्यौरितिक्षीणकल्मषः ॥४९॥
प्रणवेन ततो भूप जीवनमानीय देशिकः । सोऽहमित्येव मनुना शरीरेऽमृतसंप्लवे ॥५०॥
वेशयेच्च वर्णमयीं सुधाधारां च मन्त्रवित् । आप्लाव्याथ तया सृष्टिः क्रमतो नृपसत्तम ॥५१॥

पञ्चाशद्वर्णघटितमुत्पाद्य च शरीरकम् । तादृशेऽपि शरीरेस्मिन् स्थापिता याच देवता ॥५२॥
ततो भिन्नं तदात्मानं चिन्तयेत्सोहमित्यतः। स्फुटारविन्दवदनं पीताम्बरमनोरमम् ॥५३॥
शङ्खचक्रगदापद्मधारिणं चारुमण्डनम् । पद्मासनं सुरैर्वन्द्यं कौस्तुभमणिराजतम् ॥५४॥
एवं संचिन्तयेद्देवं देवताया निजस्य च । यं यं देवं यजेत्तावत्तत्तद्रूपं च चिन्तयेत् ॥५५॥
निगमागमगम्यं तं शून्यं च गगनादिभिः । जानन्ति यं वै तमसः पारे तिष्ठन्तमुत्तमम् ॥५६॥
सर्वान्तकरणं तावज्ज्ञानं तं ज्ञानगोचरम् । परमात्मास्वरूपं तं हंसं नौमि परात्परम् ॥५७॥
सहस्रपत्रेऽम्बुजमध्यदेशे निरीहमानन्दरसस्वरूपम् ।
सहस्रभानुस्फुरदन्ततेजसं ज्योतिःस्वरूपं परमात्मरूपम् ॥५८॥
विभावसुं सर्वभुवप्रदीपं जगत्प्रसूतिस्थितिनाशकारणम् ।
ध्यायन्ति तं ध्यानपरा मुनीन्द्रास्त्वन्तर्गतं च परिचिन्तयेऽहम् ॥५९॥
प्रफुल्लाष्टदले पद्मे हृदि दीपशिखाप्रभम् । जीवात्मानं महोत्साहं सर्वचेष्टासुलालसम् ॥६०॥
सर्वलोकप्रतीकातशं सर्वज्ञानप्रदायकम् । भावयेऽहं प्रशान्तं त्वां चैतद्देहविशुद्धये ॥६१॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये एकोनपञ्चाशोऽध्यायः

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सूत उवाच

एवं ये कुर्वते भूतशुद्धिं पातकघातिनीम् । अन्तःशुद्धिर्भवेत्तेषां जपपूजादिकर्मसु ॥१॥
योग्यास्ते विमला लोका भवन्त्यत्र तपोधनाः। अन्यथा न हि ते शुद्धाः शतशः स्थापिता अपि ॥२॥
बाह्यान्तरीया[१]शुद्धिश्च द्विधा भवति भूसुराः। अन्तःशुद्धिं विना बाह्या शुद्धिर्नो जायतेऽनघाः ॥३॥
भूतादितत्त्ववृन्दस्य जीवस्य च निवेशनात् । परमात्मनि या शुद्धिर्भूतशुद्धिर्विधीयते ॥४॥
एवं कृत्वा भूतशुद्धिं प्राणांसंस्थातयेदिह । यथातथाहं कथये श्रूयता भूसुरोत्तमाः ॥५॥
मनोः[२]प्राणप्रतिष्ठया ऋषयश्चात्र ते स्मृताः । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ततश्छन्दांसि भूसुराः ॥६॥

---

१ । ଵାହ୍ୟା ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତର । २ । ମନ୍ତ୍ର ।

ऋग्‌यजुःसामछन्दांसि स्मृतान्यत्र महर्षिभिः। चैतन्यरूपकलितपरमात्मा च देवता ॥७॥
प्राणानां स्थापनायै च विनियोग उदाहृतः। सतारविन्दुकं वर्गं त्वंकारं कथितं बुधैः ॥८॥

महात्मनि कृत्वा चतुर्थ्यन्तमेके
ततश्चापराङ्गुष्ठकन्यासमाहुः।
चवर्गं तथोक्त्वा सविन्दुं त्विकारं
ततः शव्दगन्धान्तमात्मानमेव ॥९॥
पुरावच्चतुर्थ्यन्तमापूज्यविन्दु-
स्पुरद्वामनेत्रं ततस्तर्जनीभ्याम्।
स्वाहाशब्दमन्ते मनुयोऽत्रजात-
श्चरेत्तर्जनीन्यासकं तेन मन्त्री ॥१०॥

आदौ प्रणवमुच्चार्य्य टवर्गं विन्दुभूषितम्। उकारं विन्दुना युक्तमुक्त्वा मुक्तात्मनः वराः ॥११॥
श्रोत्रादिप्राणपर्य्यन्तमात्मने चेत्यथ ब्रुवन्। तं चेत्युक्त्वा मध्यमाभ्यां वषड़ित्येव यो मनुः ॥१२॥
मध्यमाङ्गुलिकन्यासं कुर्य्यात्तेन विचक्षणः। ॐकारं प्रथमं ब्रूत्वा तवर्गं च सविन्दुकम् ॥१३॥
एकारं विन्दुना रम्यं वाक्पाणिपाद एव च। पायूपस्थौ च तैः सार्द्धमात्मा युज्यते तत्पदम् ॥१४॥
चतुर्थ्यन्तं तथा कुर्य्यादैं वा चेति पुनर्वदेत्। अनामिकाभ्यां हूं चेति यो मनुः कथ्यते बुधैः ॥१५॥
अनामिकान्यासममुं चरेत्तेनैव मन्त्रवित्। ॐकारं प्रथमं चोक्त्वापवर्गं विन्दुमण्डितम् ॥१६॥
ॐ चोक्त्वा वचनादानगतिशब्दानतःपरम्। विसर्गानन्दशब्दौ च तैर्युतायात्मने त्विति ॥१७॥
औं कनिष्ठाभ्यामिति चेद्वौषड़ित्याह तान पुनः। कनिष्ठन्यास एतेन भवेद्धर्मभृतांवराः ॥१८॥
आदौ प्रणवमुच्चार्य्य कादिक्षान्तममुं पुनः। सविन्दुं वर्णवृन्दं च वश्च ब्रूयात्पूनर्मनः ॥१९॥
वुद्धिं तथैवाहंकारं चित्तशब्दमतःपरम्। मनुः प्रभृतिभिः शव्दैर्युतायात्मान एव च ॥२०॥
उक्त्वाथ करयोस्तावत्तलयोः पृष्ठयोर्द्वयोः। तादृशोः शब्दयोर्धोराश्चतुर्थीं वचनद्वये ॥२१॥
योजने जायमानेऽथ त्वस्त्राय फडिति द्विजः। अनेन मनुना कुर्य्यात् षडङ्गन्यासमादरात् ॥२२॥
करन्यार इवाङ्गस्य न्यासं कुर्य्यान् स देशिकः पाशवीजं न्यसेन्नाभेरधः पादतलं प्रति ॥२३॥
मायावीजं च हृदयान्नाभिपर्य्यन्तमुत्तमाः। पुनरङ्कुशवीजं तु मस्तकाद्धृदये न्यसेत् ॥२४॥
मन्त्री प्रणवमुच्चार्य्य यकारं विन्दुना युतम्। त्वगात्मनेन म इति हृदि विन्यासमाचरेत् ॥२५॥
रकारं तद्वदुक्त्वाथ सृषात्मेति नमोन्तकम्। चतुर्थ्यन्तं ततो दक्षवाहुमूले परं न्यसेत् ॥२६॥
लंमामात्मन इत्युक्त्वा नमःशब्दमतःपरम्। उक्त्वा मन्त्री वाहुमूले तत्र तन्मन्त्रकं न्यसेत ॥२७॥

ॐ वं मेदात्मन इति संपूर्वं प्रणवादिकम् । समुच्चार्य्य ततो मन्त्री जठरे न्यासमाचरेत् ॥२८॥
प्राणात्मने नम इति पूर्वें तारं च हं तथा । उक्त्वानने न्यासममुं कुर्य्यादार्य्यो महीसुराः ॥२९॥
विन्दुयुक्तं क्षकारान्तं प्रणवादि ततःपरम् । जीवात्मनेन म इति हृदये विन्यसेद्द्विजः ॥३०॥
पुनर्यं चापि रंचेति लं वं शं षं तथापरे । सं हं वं क्षं चेति ब्रुवन्नपि जीवात्मने नमः ॥३१॥
इत्युक्त्वा च ततो मन्त्री हृदये विन्यसेद्द्विजः । मातृकाक्षरमेवं च साधको मन्त्रवित्सुधीः ॥३२॥

ब्रह्मोवाच

इत्थं न्यासं समाप्याथ यथाध्यानं चरेद्बुधः । देहं वच्मि ततो भूप जनानां हितकाम्यया ॥३३॥

चंचन्द्रक्तपयोधिपोतविलसद्रक्ताव्जमध्ये स्थितां
हस्तै पाशमथाङ्कुशं च दधतमक्षं धनुश्च शरम् ।
शूलंपाणिलसत्कपालमरुताश्रीभासुरां त्र्यम्बका-
मम्बां तां प्रणमामि सर्वजगतां देहेषु धृत्यात्मिकाम् ॥३४॥

अङ्गुष्ठानामिकायोगेऽनामिकां मध्यतर्जनी । स्पृशेन्नुक्त्वा कनिष्ठं तु प्राणमुद्रा प्रकीर्त्तिता ॥३५॥
तयापि हृदये स्पृशेत् कुशैः पुष्पैश्च देशिकः । ओंकारं प्रथमं ब्रूयादांह्रीं क्रौं चैव देशिकः ॥३६॥
यदिसान्तं वर्णवृन्दं पृथग् विन्दुसमन्वितम् । हंसमोहमिति मम प्राणा इह पुनश्च ते ॥३७॥
एवं पुनस्तथैवोक्त्वा मम जीव इति स्थितः । तद्वद् भूयो वदन् वर्णान् मम सर्वेन्द्रियाणि तु ॥३८॥
पूर्ववत् तांश्च वर्णौघान् सोऽहमित्यालपन् पुनः मम वाङ्मनसोश्चैव श्रोत्रघ्राणे ततः परम् ॥३९॥
प्राणा इहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्त्विति ब्रुवन् । देयाजायापावकस्य तदन्ते देशिकोत्तमैः ॥४०॥
एवं विधेन विधिना भूयो वारद्वयं चरेत् । एषा प्राणप्रतिष्ठा च देहिनां प्राणवर्द्धनी ॥४१॥
सर्वकर्मसु शस्ता सा त्वन्यथा कर्मनिष्फलम् । तस्मात् प्राणप्रतिष्ठायां साधकः स्थिरहृद्भवेत् ॥४२॥

इति श्रीसूतसंहिताया नीलाद्रिमहोदये पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

एकपञ्चाशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

प्रणवश्रवणं कुर्य्यात्तदन्ते देशिकः पुनः । स्मरेत्प्राणप्रतिष्ठान्ते परां शक्तिं परंतप ॥१॥

अरुणकमलामध्ये[1] स्थायिनीं शोभमानां

त्रिनयनपरिराजद्वक्त्राचन्द्रांशुरूपाम् ।

अभयवरसुपाशाभ्राजमानां[2] कुशाढ्यां

रुचिरवसनरम्यां भावयेत्तां[3] सुरेड्याम् ॥२॥

यः पूजासु महीसुरः[4] प्रतिदिनं प्राणप्रतिष्ठां च ते

नानाकल्मषमोक्षदां च चतुरां तां भूतशुद्धिं पराम् ।

नो कुर्य्यादथ तेन यत्कृतमिदं सर्वं च कर्म क्षितौ

व्यर्थं जायते केशवस्य न सुखं तस्मादिमं सञ्चरेत् ॥३॥

गन्धपुष्पाञ्चितौ हस्तौ घर्षयित्वा पुनः पुनः । करशोधनमाकुर्य्यादर्च्चकः शुद्धमानसः ॥४॥

ॐ प्रणवस्य च मन्त्रस्य प्रजापतिः ऋषिः स्मृतः छन्दोऽत्र देवी गायत्री परमात्मा च देवता ॥५॥

अकारो वीजमाख्यातः शक्तिरुकार[5] उच्यते । मकारः कीलकं प्रोक्तं प्राणायामे ततःपरम् ॥६॥

विनियोगेऽपि भवते कुर्य्यादेवं विचक्षणः । अकारः प्रमुखैरेतैः स्वरैः षोड़शभिः क्रमात् ॥७॥

सानुस्वारैर्जायमाने प्रणवे पुटितेऽपि यः । अनेन मनुना प्राज्ञः षडङ्गन्यासमाचरेत् ॥८॥

अकारं विन्दुमाकारं रजोगुणसमन्वितम् । प्रणवाद्यं नमोऽन्तं च ध्यात्वा नाभौ न्यसेद्बुधः ॥९॥

उकारः सत्वसम्पन्नः शरदिन्दुसमप्रभः । नमोऽन्तः प्रणवादिश्च हृदि भाव्यःसदा वुधैः ॥१०॥

मकारन्तु तमोनिष्ठं कृष्णवर्ण्णं नमोऽन्तकम् । प्रणवादिं विधायामुं मूर्ध्निदेशेऽपि विन्यसेत् ॥११॥

प्रणवन्यासमाचर्य्याचर्य्यवर्य्यः[6] स भूपते । ततो विष्णुं यथा ध्यायेत् श्रूयतां सावधानतः ॥१२॥

ध्यायेद्विष्णुं सुरेशं कमलोदरगतं हस्तपाथोजराज-

च्चक्रोद्यद्ध्वान शङ्खाम्वुजगदमनघं कोटिसूर्य्येन्दुभासम् ।

स्मेरास्यं[7] चारुवेशं रुचिररुचिलसत् कुण्डलद्वन्द्वहेम

स्फुर्य्यद्धारादिभूषं हुतकनकरुचिक्षौमचेलं सुनीलम् ॥१३॥

---

୧ । ରକ୍ତପଦ୍ମ ମଧ୍ୟସ୍ଥିତା । ୨ । ଅଭୟ ବର ପାଶଧାରିଣୀ । ୩ । ପରଶକ୍ତିଙ୍କୁ । ୪ । ବ୍ରାହ୍ମଣ । ୫ । ଉକାର ଶକ୍ତି ।
୬ । ପ୍ରଣବ ନ୍ୟାସକର ଆଚାର୍ଯଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୭ । ଈଷତ୍ ହାସ୍ୟଯୁକ୍ତ ।

पूरकं प्रथमं मन्त्री कुम्भकं तदनन्तरम् । रेचकं शून्यकं चेति कुर्य्यादेवं चतुर्विधम् ॥१४॥
प्रणवं जगतांभूप द्विजेन घ्राणरन्ध्रयोः । पूर्य्यतो मारुतो यस्मिन् स पूरक उदाहृतः ॥१५॥
यत्र वाष्पपरिधापणं भवेन्नासिकाविलयुगे चरेद् बुधः
कुम्भकः स गदितो मनीषिभिः सर्वकल्मषविनाशहेतुकः[१] ॥१६॥
शनैः शनैर्यत्र च वातरेचनं
चरेन् स मन्त्री प्रणवं जपन् पुनः ।
स रेचकः पापकुलैकमोचकः
प्रगद्यते[२] मन्त्रविदांवरैर्वरः ॥१७॥
न त्यजेन्न च निरुद्धनं[३]चरे-
न्नास्ति यत्र मरुतां च सञ्चयः
भाव्यते प्रणव एष चेत्तदा
शून्यकः स्मृततरो मनीषिभिः ॥१८॥
या वामनासापुटदेशसंस्था
सैतेरिवा साधुभिरेतयासौ ।
पिवेन्मरुन्[४]षोडशवारतश्चेत्
तारं च जप्त्वा[५] स च पूरकः स्यात् ॥१९॥
सेयं सुषुम्णास्थि च मध्यदेशे
नमः स्थिता यत्र च दैशिकेन्द्रः ।
जपंश्चतुषष्टिकवारमेन[६] मरुन्निरुन्दीत[७] च कुम्भकः स्यात् ॥२०॥
शनैः शनैर्यत्र च रेचयेत्तं वायुं[८] समन्त्री प्रणवं प्रजापः ।
द्वात्रिंशवारैः स च रेचकः स्याद्दक्षस्थया पिङ्गलया नसश्च[९] ॥२१॥
अधिष्ठाता स धाता यत् पूरकस्य तथानघ । कुम्भकस्य हरिस्तावद्रेचकस्य सदाशिवः ॥२२॥
अतः कुर्य्यात् पूरकादि प्राणायामं सदेशिकः । पूरकादिगृहस्थानां वनस्थानां च कुम्भकः ॥२३॥
यत्यादानां रेचकादि शून्यादि त्यक्तवाससाम् पूरकादौ भवेदर्थसिद्धिश्च कुम्भके पुनः ॥२४॥
रेचकादौ ज्ञानसिद्धिर्मोक्षसिद्धिश्च शून्यके । नाभिपङ्कजमध्यस्थ. पद्मकिञ्जल्कसन्निभम् ॥२५॥
चतुर्मुखं चतुर्बाहुं पुस्तकं च कमण्डलुम् । ध्यानाञ्जलिं संदधतं पूरकादौ विचिन्तयेत् ॥२६॥
शङ्खचक्रगदापद्मविस्फुरन् करपङ्कजम् । नवीननीरदश्यामं[१०]सर्वाभरणभूषितम् ॥२७॥

---

୧ । ସମସ୍ତ ପାପନାଶକ । ୨ । କୁହାଯାଏ । ୩ । ତ୍ୟାଗ ବା ରୋଧ ନ କର । ୪ । ବାୟୁପାନ କରାଯାଏ । ୫ । ଜପକର । ୬ । ଚଉଷଠି ବାର ଜପକର । ୭ । ବାୟୁର ଅବରୋଧକୁ । ୮ । ବାୟୁତ୍ୟାଗ କରିବା । ୯ । ନାକର । ୧୦ । ନବଜଳଧର ପରି ଶ୍ୟାମଳ ।

एवमेवं प्रकारेण मनसि भावयन्मुदा । कुम्भकादौ प्रसन्नास्यं हृदये भावयेद्धरिम् ॥२८॥
त्रिशूलखट्वाङ्गमृगाक्षमालालसत्कर' पूर्णशशाङ्करम्यम् ।
गङ्गाधरं[१] चक्रधरं हरं तं ललाटके रेचककर्मणाढ्यम् ॥२९॥
संकोच्य[२] तर्जनीमध्ये कुर्य्यादङ्गुष्ठया पुनः । कनिष्ठानामिकाभ्यां यन्मुद्रा सा प्रणवे स्मृता ॥३०॥
तावद्हमलोत्करं क्षितिसुरै ह्रीं स्वः स्मृतोऽयं यदा
तारः सारतरो हरेच्च विपुलं दीपो महापातकम् ।
यावत् सोऽपिप्लुतस्वरेण[३] कलितो मोक्षप्रदो जायते
यावत् सन्ततिभावितो नरवरैः सायुज्यमुक्तिप्रदः ॥३१॥

एवं चतुर्विधः प्रोक्तः प्राणायाम परंतप । षड्विधोऽपि भवेत् सोऽयं गद्यते तव सन्निधौ ॥३२॥
श्वासयुक्तः सधूमः स्यादधूमश्चेन्नवर्जितः । जपयुक्तो यदा जातः सगर्भः प्रणवः स्मृतः ॥३३॥
अनाभिश्च जपैर्हीनः संलक्ष्यो ध्यानसंयुतः । ध्यानहीनोऽप्यलक्ष्यः स्यात् षड्बुधः प्रणव स्मृतः ॥३४॥
प्राणायामं यथोक्तं तु ये कुर्वन्ति द्विजा यतः । तदन्तःकरणशुद्धिमन्यथा न हि शुध्यति[४] ॥३५॥
यावत्कालं तीक्ष्णबुद्ध्या पद्मपत्रौघभेदनम् । प्राणायामविधौ तावन्मात्रागणनमुच्यते ॥३६॥
सव्यहस्ते[५] सव्यजानुस्पर्शनं यावदाचरेत् । तावत्कालं प्रकुर्वीत मात्राभिर्गणनं[६] द्विज ॥३७॥
यावदङ्गुलि निःस्वाने जायते तु परंतप । तावन्मात्राभिगणनं प्राणायामं चरेद् बुध ॥३८॥
प्राणायामं विना सर्वं कृतं यत् कर्म निष्फलम् । प्राणायाममतः कुर्य्यादन्तःकरणशुद्धये[७] ॥३९॥
मनसश्च पराशुद्धिर्जीवस्य च महीपते । कायिकं[८] वाचिकं[९] पापं मनसीयं[१०] परं च यत् ॥४०॥
सर्वमेतन्महापापं तदन्यद्दुष्कृतं च यत् । प्राणायामो[११] दहेदाशु विधिनानुष्ठितो यदा ॥४१॥
अनेन विधिना यस्तु प्राणायामं चरेद्बुधः । सर्वपापैः प्रमुच्येते[१२] कोटिजन्मार्जितैरपि ॥४२॥
श्वासः काशश्च रोगश्च शिरःश्रोत्राक्षिवेदना । जायते च तथा क्लेशाः प्राणायामव्यतिक्रमात् ॥४३॥

सूत उवाच

तस्मात् संयतचित्तात्मा चरेत् प्रणवमुत्तमम् । सुखारोग्यवकीत्कीर्त्तिप्रदं पापविमोचकम् ॥४४॥

---

१ । ଶିବ । २ । ସଙ୍କୋଚନ କର । ३ । ଉଚ୍ଚ ସ୍ୱରରେ । ४ । ପ୍ରାଣାୟାମଦ୍ୱାରାହିଁ ଅନ୍ତଃକରଣ ଶୁଦ୍ଧ ହୁଏ । ५ । ଡାହାଣ ହାତରେ । ६ । ମାତ୍ରାର ଗଣନା । ७ । ଅନ୍ତଃକରଣ ଶୁଦ୍ଧି ପାଇଁ । ८ । ଦେହଜନିତ । ९ । ବଚନ ଜନିତ । १० । ମାନସିକ । ११ । ପ୍ରାଣାୟାମ । १२ । ମୁକ୍ତ ହୁଏ

ये कुर्वन्ति नृपं प्रति प्रकथितं धाता पवित्रात्मना

प्राणायामविधिं समस्तकलुषध्वंसप्रदं भूतले ।

ते वै सर्वसुखं विभुज्य[१] सततं शेषे च मोक्षप्रदं

गच्छन्त्यव जद्दशः[२] पदं मधुभिदो भूमा सुराणां वराः ॥४५॥

इति श्री सूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये प्रणवत्रवर्णनं नामैक पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अथ देहस्वरूपस्य भावना वर्ण्यतेऽधुना[३] । यद्ज्ञात्वा योगिन यान्ति तद्धाम परमं हरेः ॥१॥

योगीश्वरो हरो यत्तु कुरुते योगसिद्धये । अन्ये च साधका यत्तु कुर्वन्ति शुद्धमानसाः ॥२॥

साधकानां हितार्थाय गुह्याद्गुह्यतरं[४] च यत् । तदहं संप्रवक्ष्यामि यथोक्तविधिना नृप ॥३॥

मण्डकाधारपृष्ठेऽपि सुषुम्ना संप्रवर्त्तते[५] । तदूर्ध्वदेशे[६] विश्वात्मा कालरुद्रो विराजते[७] ॥४॥

पद्मासनतश्च नाड्यां ध्यायमानस्त्रिलोचनः[८] । जटामुकुटधारि च तदूर्ध्वे प्रकृतिः परा ॥५॥

मूलप्रकृतिविख्याता द्विभुजाव जलतायुधा[९] । रक्ताम्बरा तडित्गौरी तत्र नाड्यां सुशोभना ॥६॥

तस्योपरि पुनर्मायाधारशक्तिर्गुणात्मिका । निर्गुणा सा च गदारिशङ्खाम्बुजकराहरा ॥७॥

पद्मासना रक्तवस्त्रा तत्र नाड्यां व्यवस्तिता । ददूर्ध्वदेशे कमठश्चतुरंघ्रिर्महावलः ॥८॥

तन्नाडीकल्पितस्यश्च स्वपार्श्वोचत नाडिकः । तन्नाड्या कलितो जिह्व पुच्छदेशाङ्कचूड़कः ॥९॥

अनन्तो नामनागस्तु विश्वाधारो विराजते । तत्रैव चिन्तयेन् प्राज्ञ सुस्थिरमनसा पुनः ॥१०॥

अनन्तरूढ़ोद्गत नाड़िकोदत्तसव्यांघ्रिरेषोनवनीरदश्रीः ।

गदारिशङ्खाव जमनोज्ञपाणिस्तिष्ठन्नसौ यज्ञवराह एव ॥११॥

तद्वन्तोगतनाडिकोपरिलसत् पाताललोकं सुधा

वर्णश्चास्ति तदूर्ध्वतोऽस्ति च रसा पूर्वं तलं[१०]नामकम् ।

विश्वच्छयामतरं तदूर्ध्वकपदे पीतं ततं निर्मलं

नासाख्यातो महातलं सुविपुलं तस्योपरिष्ठात् पुनः ॥१२॥

रक्तं तच्च तलातलं विजयते तावन्मनोज्ञं ततः

कृष्णं सुष्ठुतलं ततोपि वितलं रक्तं च पीतं तलम् ।

---

୧ । ଭୋଗକରି । ୨ । ପଦ୍ମଲୋଚନଙ୍କର । ୩ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେହଭାବନା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଉଛି । ୩ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନୀୟ । ୪ । ରହିଛି । ୬ । ତା ଉପରେ । ଶୋଭାପାଏ । ୮ । ଶିବ । ୯ । ଦ୍ୱିଭୁଜରେପଦ୍ମ ଧାରଣୀ । ୧୦ । ନବଜଳଧର ତୁଲ୍ୟ । ୧୧ । ରସାତଳ ।

पातालादितलान्तमङ्गुततमं तत्सप्तलोकं बभौ
तान्नाड्या परिगुम्फितं क्षितिपते ततस्त्वोर्ध्वदेशे पुनः ॥१३॥
आधारनामकं चक्रं चतुर्दलसमन्वितम् । दलेषु रक्तिमायुक्तं तन्नाड्या परिगुम्फितम् ॥१४॥
दलेदले वकारादि मकारान्ताक्षराणिः च[१] । सुशक्तिमूर्त्तितत्त्वानि वाहानायुधसंभृतः ॥१५॥
तन्मध्ये ड़ाकिनी नाम देवी पद्मासना शुभा । रक्तांशुका पञ्चमुखी नानाभूषणभूषिता ॥१६॥
श्रुवं पद्मं चाक्षसूत्रं पुस्तकं दिभ्रती सती । विराजतां महादेवीं ध्यायतो नास्ति दुर्गतिः ॥१७॥
तस्योदरे विद्रुमवर्णरम्यो
लम्बोदरोऽब्जासन एष देवः ।
पाशाङ्कुशेष्वाभयचारुहस्तः
सशक्तितो मूषिकपत्र[२] ईड्यः ॥१८॥
विद्युदाभं[३] विकाशं परिलसति सदा तत्र नाड्युपरि य-
च्चक्रं तस्मिन्स्थिते तु षटदलकमले वादिलमारयुक्तैः[४] ।
तत्त्वैः शक्त्या च मूर्त्या युतमथविलसन्मध्यदेशे तदीये
देवी सा राकिनीयं कमलवरगता देववक्त्रान्तभूषा ॥१८॥
दण्डं घण्टां कपालं[५] वरमभयमसिं विभ्रति हस्तपद्मै
स्तस्याश्चक्रेऽब्जजन्मा वसति च सुतरां चोदरे[६]निर्जरेऽस्मिन् ।
हस्तोद्यद्दण्डपुस्तस्त्रगमृतविसरद्धाजनो ध्येय एव
क्षौणीदेवैः स्वशक्तिस्फुरिततरनिजं क्रोडदेशः सुरेशः ॥२०॥
तद्वच्च वक्रोद्गत नाडिकाभिर्ग्रस्तानना कुण्डलिनी त्रिवृत्ता
अधोमुखी प्रोद्यतपुच्छदेशा सुप्ता च नाड्यूर्ध्वतलेविशाले ॥२१॥
तदूर्ध्वदेशे वरनाभिचक्रं[७] दिक्पत्रशोभं धृतरत्नकान्तिः ।
स्थितेषु सर्वेषु दलेषु तत्र वर्णास्तु विद्यन्ते यथोक्तरीत्या ॥२२॥
डकारादि फकारान्तैर्वर्णैः प्रतिदलं युतम् । मूर्त्तिशक्तिकतत्त्वैश्च तादृशं नाभिचक्रकम् ॥२३॥
तत्रस्था काकिनी नाम त्रिमुखी कमलासना[८] । नानाभरणसम्पन्ना प्रतिवक्त्रं त्रिलोचना ॥२४॥
दण्डं खड्गं कपालं च वज्रमेवं च विभ्रती । शङ्खचक्रगदापद्मराजत् करचतुष्टयः ॥२५॥
लक्ष्म्या च सहितःश्रीमान् पीतवासा[९]घनद्युतिः विष्णुस्तदीयोदरगो[१०] ध्येयो ध्यानपरैर्नरैः ॥२६॥
तदग्रदेशे दरफुल्लपद्म[११] मधोमुखं चाष्टदलं च शुक्लम्
क्रमेण चाष्टाक्षरवर्णरम्यं तन्नाड़िकास्यूतगतोर्ध्वनाड़म् ॥२७॥

୧। ଦଳଗୁଡ଼ିକରେ ବକାରଠାରୁ ମକାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅକ୍ଷର ରହିବ। ୨। ଗଂଗଣ। ୩। ବିଦ୍ୟୁତ୍ ତୁଲ୍ୟ ଆଭା।
୪। ବ ଠାରୁ ଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣ ରହିବ। ୫। ନରମୁଣ୍ଡ। ୬। ପେଟରେ। ୭। ନାଭିଚକ୍ର। ୮। ପଦ୍ମ ଆସନରେ ଶୋଭିତା। ୯। ହଳଦିଆ ବସ୍ତ୍ର। ୧୦। ଉଦରସ୍ଥିତ। ୧୧। ଅର୍ଦ୍ଧ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ।

तदेव जीवस्वपदं प्रसिद्धं प्राणनिलोल्लासितमस्य[१] तस्य

स एव दीपस्य शिखेव भाव्यो देवीप्यमानो हृदि संयमज्ञैः ॥२८॥

तस्योद्ध्र्वदेशो रविशङ्खपत्रं पद्मं सुवर्णप्रतिमप्रभं तन् ।

ठान्तैश्च काद्यैः कलिता दलेषु[२] तन्मूर्त्तिशक्त्युत्तमतत्त्व युक्तम् ॥२६॥

मध्ये तदीये द्विमुखी च कृष्णा सा साकिनी नाम चतुर्भुजा च ।

त्रिशूलकं खर्परसक्षसूत्रं सतुम्वुरुं चादधती प्रसन्नाम् ॥३०॥

तदुदरवरपीठे दिव्यदेहं शिवं तं हरिणपरशुशूलस्वर्ण्णघण्टाढ्यहस्तम् ।

शिखिरविशशिनेत्रं चारुपद्मासनस्थं रजतनिचयकान्तं कान्तयालक्ष्यमीडे[३] ॥३१॥

तद्वक्त्रदेशोद्गलनाडिकायां देदीप्यते षोडशपत्रपद्मम् ।

स्वरैश्च सूर्य्यादियुतैर्दलेषु स्तुत्यं च मुक्ताप्रभसीद्दशं च ॥३२॥

तन्मध्यभागे जयति त्रिशूलं वज्रं दधाना स्फुटविद्रुमाभा ।

सा हाकिनी नाम लसद्विभूपा पद्मासना रक्तपयोजपक्त्र ॥३३॥

तस्याश्च देव्याः परमोदरेऽस्मिन्नात्माविशुद्धद्युतिरिड्यमानः ।

श्रुतिस्मृतिसपष्टतरार्थदेव्यः सद्यः सतां हृद्यविकासनश्रीः ॥३४॥

तन् षोडशदलाम्भोजवक्त्रोद्यन्नाडिकोपरि । घण्टिकास्ते तदुपरि प्रवलप्रतिमोऽधरः ॥३५॥

तदूद्ध्र्वे नासिका चास्ते नासिकोभयतः शुभे । चन्द्रसूर्य्यात्मके नेत्रे तदूद्ध्र्वे ते भ्रुवौ शुभे ॥३६॥

तन्मध्ये वर्त्तते हंसः सोऽहमित्युच्यते बुधैः । तदूद्ध्र्वे देशे या नाडी तत्राब्जं[४] द्विदलं स्मृतम् ॥३७॥

तत्र हं क्षं वर्ण्णयुगं दधत् शुभ्रतमं शुभम् ! तत्रास्ते लाकिनीनाम षडाननमनोहरा[५] ॥३८॥

डम्वरुं चाक्षमालां च पङ्कजं खर्परं तथा । हस्तैश्चतुर्भिर्दधती पद्मासनमनोरमा ॥३६॥

दिव्ये तस्याश्च देव्याः विलसती सुतरां निर्मले चोदरेऽस्मि-

न्नित्यं सत्यस्वरूपः श्रुतिचयनिपुणैर्वेद्यमानः परात्मा ।

योगारूढैरमूढैर्नियमितहृदयैर्योगिभिश्चिन्त्यमानो

ध्यानाशक्तैश्च मुक्तैः क्वचिदपि हृदये वीक्षितो व्यापको यः ॥४०॥

तदूद्ध्र्व भागे परमे प्रसिद्ध मयूरपुच्छांशुकवर्जपक्षा ।

सिंहांघ्रिवत्पादचतुष्टयाढ्या या वालदेशक्षतितामृतश्रीः ॥४१॥

१। ଜୀବସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ଉକ୍ତିରି । ୨। ପତ୍ରଗୁଡ଼ିକରେ । ୩। ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଛି । ୪। ଦେବୀପ୍ରୀତିରୂପ କାନ୍ତି । ୫। ପଦ୍ମ । ୬। ଛଅ ମୁଖବିଶିଷ୍ଟ ।

मनुष्यवक्त्रा महिषत्रिशृङ्गा सद्रोण[1] चञ्चू द्गत नाड़िकासौ ।

गोकर्ण्णयुक्ता चरणायुधोग्र कोटिस्थलाभात्यजपा कृपालुः ॥४२॥

अजपा नाम या देवी गायत्री सोच्यते बुधैः तज्जपाशक्तचित्तानां ब्रह्मसाक्षात्कृतिर्भवेत् ॥४३॥

अजपोद्ध्र्वपदे सहस्रपत्रं [2] कमलं तद्विमलं विभाति लोके ।

प्रतिपत्रमकारदादिवर्णाः कलनीयाः कुशलैरथ क्षमस्व ॥४४॥

सहस्रपत्राम्बुजमध्यभागे या साकिनी नाम विराजतेऽसौ ।

पद्मासना सप्तमुखी प्रसन्ना मुण्डाब्जहस्ता हृतचित्रवर्ण्णा ॥४५॥

तदीयोदरे सुन्दरे शुद्धमूर्त्तिर्गुरुर्देवतानां गुरुर्भाति नित्यम् ।

अभित्यब्जहस्त स्वकान्ताङ्गसङ्गी समस्ता प्रशस्ता श्रुतिस्मृत्यनीकः ॥४६॥

तस्योपरि त्रिकोणं तु मण्डलं विमलं शुभम् । हमित्येकाक्षरारम्यं राजते रजतप्रभम् ॥४७॥

तस्योपरिष्ठादतुले विमाने या नीलचक्रद्युति राजमानः ।

सुवर्ण्णवर्ण्णस्फुटरत्नसिंहः समस्थ शून्यस्थलमेव यः स्यात् ॥४८॥

आमण्डुकाधारमनारतं यः पूज्यो मुदा होमजपादिकेषु ।

शून्यालयान्तं प्रतिभाव्य कुर्य्यान् कर्मात्र सौख्यं परिपूज्य मुक्तः ॥४९॥

सूत उवाच

एतां तु भावनां कृत्वा यत्कर्म कुरुते सुधीः । तदेव कोटिगुणितं ब्रह्मेरीतमिति द्विजाः ॥५०॥

एतद्भावनया विना नहिं सुखं प्राप्तं द्विजा याजकै-

र्यत्तत्कर्मकृतं च तत्तु विफलं तेषां न शुद्धं मनः ।

तस्माद्यत्नतया हिताय सहसा तावन्निजस्य क्षितौ

लोकस्यास्य च सद्गुरोरनुदिनं संशिक्ष्य कुर्य्यादिदम् ॥५१॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

---

१ । ଓାମଦ୍ର କୁଥା । २ ଧଜାରେ ଦଳବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଟ ।

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

एतादृशीं भावनां तु कृत्वा पूजकसत्तमः । चक्राणां च यथा कुर्य्यान्न्यासान् षण्णां[1] परंतप ॥१॥

तथैव षोडशाधारभावनां च यथाचरेत् । श्रूयतां भवतां तावत् परत्रेह च शर्मणे ॥२॥

प्रतिचक्रं यथा ध्यानन्यासौ च देववर्णयोः । मूर्त्तिं शक्तिकतत्त्वानां कथयामि च साम्प्रतम्[2] ॥३॥

आधारे देवपत्रे[3] च वादिसान्तान्[4] सविन्दुकान्[5] मेदोऽस्थिमज्जाश्चक्रांश्च तत्त्वान् देवान् तथा शृणु ॥४॥

वलं वृषघ्नं वृषहंससंज्ञो सूक्ष्मां च सन्ध्यां क्रमतो हि देवि ।

प्रशाप्रभे चन्द्रसमानभासा भयावरस्रग्गगनादिदिव्या ॥५॥

आधारपङ्केरुहमध्यदेशे संवाहनं शोणितवर्ण्णरम्यम् ।

पाशाङ्कुशेष्वभजहस्तपद्मं वन्देऽरविन्दे स्थितमीशपुत्रम् ॥६॥

तत्र गन्धादिना तांश्च विघ्नेशं मनसार्च्चयेत् । साधको भक्तिपूतात्मा दिव्यभावसमन्वितः ॥७॥

अनावलिकामसयेऽथ पीठे विद्युत्प्रभे षट्छदचित्रदीप्ते ।

वरौमयूरौ लमिताः षडण्णाः[8] प्राणोमतिर्जीव मनोऽनलेन ॥८॥

तत्त्वानि च त्वामनुवर्णितानि देवाश्च देवस्य परस्परं च ।

विद्युत्प्रभास्तुत्यमहः स्वरूपाः पीठेश्वरानन्दरताः प्रसन्नाः ॥९॥

भूधरो विश्वमूर्त्तिश्च वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः । वली वलानुजश्चैव षडेते पुरुषा स्मृताः ॥१०॥

क्लेदिनी च तथा क्लिन्ना वसुधा वसुधा परा । परायणेति विद्युद्भा अङ्कुशाम्बुजकार्मुका[9] ॥११॥

पुष्पवाणान् धारयन्त्यो मदविभ्रममन्वरा । ध्येयाश्च साधकैस्तावद्भक्तिभावसमन्वितैः ॥१२॥

षडम्भोजमध्ये स्मरं भावयेत्तं दधानं धनुः पौष्पमेतच्छरांश्च ।

रतिप्राणवन्धुं सुशोणाङ्गमुच्चैर्जयन्तं जगत्तं सर्वमुग्धं नयन्ति ॥१३॥

स्मरमेतादृशं भूप षट्पत्रवर पङ्कजे[10] । ध्यात्वा गन्धादिना तावन्मत्त्यादींश्च हृदार्च्चयेत् ॥१४॥

୧। ଶତ୍ରୁତାପକ। ୨। ବର୍ତ୍ତମାନ। ୩। ଚାରପତ୍ରରେ। ୪। ବକାରଠାରୁ ସକାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ। ୫। ବିନ୍ଦୁ ସହିତ। ୬। ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ। ୭। ଗଣେଶ। ୮। ଲ ଆଦି ଛ ଅକ୍ଷର। ୯। ଅଙ୍କୁଶ, ପଦ୍ମ ଓ ଧନୁଧାରିଣୀ। ୧୦। ଷଡ଼ଦଳ ବିଶିଷ୍ଟ ପଦ୍ମରେ।

मणिपूरे दशारे[1] च नीलाम्बुजसमत्विषि　।　डकादिफकारान्तं[2] न्यासं कुर्य्याद्‌यथाविधि　॥१५॥
प्रणवाद्याः विष्णुयुताः क्रमाद्‌भूपालसत्तम　।　नन्दीनरोनरकजित् हरिः कृष्णश्च सात्यकिः　॥१६॥
स्यात्ततः शौरिः शूरश्च जनार्द्दन इतीरितः　।　देवानां गण इत्युक्तः शृणु देवि वदामि ते　॥१७॥
स्थितिः ऋद्धिः समृद्धिश्च शुद्धिर्वृद्धिस्तथा पुनः।　भूतिर्मतिः क्षमा रमा उमा तादृशी कीर्त्तिता　॥१८॥
ताः श्यामज्ञानमुद्राश्च वराभयाम्बुजोज्वलाः　।　ध्येयाः हृदि साधकेन निश्चलेन धिया पुनः　॥१९॥
चक्षुः श्रोत्रपादगन्धरसरूपैः सतत्त्वकैः　।　स्पर्शशब्दमनोहर्त्ता तत्त्वरैतैः समुज्वलाः　॥२०॥

वन्दे विधिं[3] नाभिसरोजमध्ये किञ्जल्कवर्णं च चतुर्मुखं तम्।
सशक्तिकं हंसवराधिरूढं[4] दण्डस्रगम्भः पदपुस्तहस्तम्　॥२१॥

मनसा मनसा तत्र तमर्च्य चन्दनादिना　।　अनाहते द्वादशारे[5] पद्मरागसमप्रभे　॥२२॥
लकादिभिः ठकारान्तैः सानुस्वारैः पृथक् पृथक् युक्ते तेषामात्मभूता देवादेव्यश्च तत्त्वतः　॥२३॥
चक्री गदी तथा शार्ङ्गी शङ्खी चैव हलीतथा।　मुषली शूली पाशी च अंकुशो च मुकुलकः　॥२४॥
नन्दीत्यनाहतान्तःस्था देवाः देवीर्निबोध मे।　जया दुर्गा प्रभा सत्या चण्डी वाणीविलासिनी　॥२५॥
विजया विरजा विद्या विनन्दा यमुनेनाति च।　पृथ्व्यम्ब्वग्निवाय्वाकाशपाणिपायुयुगं पदैः　॥२३॥
वाक् घ्राणरसनायुक्तैस्तत्त्वैयुक्ता हरिप्रभा　।　वराभीत्याम्बुजद्वन्द्व धारयन्त्यो मनोरमाः　॥२७।

हृदयजलददेशे[6] विष्णुमिन्दीवराभं करकलितगदाब्जध्यानभृच्छङ्खचक्रम्।
कमलवलयहार प्रस्फुरत्कुण्डलादिप्रचुरतरविभूषं श्रीयुतं भावयेऽहम्　॥२८।

मनसाभावयेद्‌विष्णुं हृच्चक्रे[7] रविपत्रके[8]।　तत्र मूर्त्यादिकांश्चैव गन्धादिविधिनाचर्चयेत्　॥२९॥
विशुद्धे षोडशदले चन्द्रकान्तिसमप्रभे　।　स्वरवर्णान् विजानीहि स्फुरत्तारविराजितान्　॥३०॥
देवानेषां प्रवक्ष्यामि सर्वसिद्धिफलप्रदान्　।　केशवोऽथ नारायणो माधवोऽनन्त एव च　॥३१॥
गोविन्दो विष्णुरुपरो मधुसूदन एव च　।　त्रिविक्रमो वामनश्च श्रीधरस्तदनन्तरम्　॥३२॥
हृषीकेश पद्मनाभो दामोदरोऽर्च्चयेच्च तान्।　वासुदेवः सङ्कर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः　॥३३॥
सतत्त्वानन्दरुचिरा विज्ञेयाः स्वरदेवताः　।　ध्येयास्ते साधकैर्नित्यं चक्रसाधनकर्मणि　॥३४॥

आनन्दत्वयं पुरतः प्रविष्टं आनन्दतु तद्‌द्वितये प्रविष्टा।

୧। ଦଶଦଳ ବିଶିଷ୍ଟ। ୨। ଡ଼ ଠାରୁ ଫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣ। ୩। ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ। ୪। ହଂସବାହନ। ୫। ବାରଟି ଦଳ ବିଶିଷ୍ଟ। ୬। ହୃଦୟଦେଶରେ। ୭। ହୃଦୟଚକ୍ର। ୮। ବାରଟି ପତ୍ର ମଧ୍ୟରେ।

चित्तत्त्वमुक्तं त्रितये च सम्यक् तुरीयतः स्यादपरेण तत्त्वम् ॥३५॥

तद्विष्णुतत्त्वं जगदेतदन्तर्व्याप्तं परात्मा सहसा चराचरम् ।

वह्निष्णुतत्त्वं खलुषड्विभेदं ज्योतिष्कमात्रत्वमथामृतत्वम् ॥३६॥

लीलाततोऽथाभवत्तत्वचारः

श्रीवासुदेवस्य स्वमोघशक्तेः ।

इलात्वमाद्यं पुरुषः प्रधानं

प्राणस्ततः क्रोध न तत्व नाम ॥३७॥

एतानि चैव तत्त्वानि कृष्णभैरवरूपतः । कथितानि विशुद्धेऽस्मिन् विभूतिर्नमहाप्रभो ॥३८॥

कीर्त्तिः कान्तिस्तुष्टिः पुष्टिः धृतिः शान्तिः क्रियारमा मेधाहर्षा तथा श्रद्धा लज्जा लक्ष्मीः सरस्वती ॥३९॥

रतिः प्रीतिरिति प्रोक्ता स्वदेव्योप्यमृतात्मिकाः । शुद्धस्फटिकसंकाशाः सुधाकुम्भलसत्कराः[१] ॥४०॥

धृतोत्पलाव्राभीति धारिण्योऽमृतविग्रहाः । ध्यानयोगपरा ह्येता ध्येयाश्च साधकै सदा ॥४१॥

ध्यायेत् कण्ठसरोरुहे[२] शशिकला जज्जह्नुकन्यालस

न्मौलिंशङ्करमिन्दुकुन्दसदृशं सौम्यं लसत्त्यूम्बकम् ।

हस्तोल्लासितराात्रिशूलपरशु स्रग्डम्वरुं सुन्दरं

चञ्चद्व्याघ्रगजेन्द्रचर्मवसनन्द्वन्द्वं तमन्धच्छिदम्[३] ॥४२॥

तद्वत्तन्मनसा तत्र गन्धादिविधिनार्च्चकः । षोडशच्छदके शम्भुं मर्त्यादिसहितं यजेत् ॥४३॥

शरदुदितशशाङ्कोदीप्तपङ्केरुहाङ्के

द्विदल लसितवर्णौ हंससंज्ञौ सविन्दू ।

क्रमत इह गतौ तौ श्रीवराहनृसिंहौ

ह्यमुवरपरतत्त्वक्रोधतत्वौ क्रमेण ॥४४॥

निशम्य[४] विद्युताशक्तिरित्यष्टचक्रमातृका । द्विदले केवले हंसवर्णयुग्मं विधुप्रभम् ॥४५॥

मूर्त्यादिसंहितं तत्र पूजयेन्नृपसत्तम । भक्तिभानया सम्यक् विशुद्धमनसा सदा ॥४६॥

ॐकारस्मरणोष्मरश्मिविकसत्पद्मेषु तेषु स्फुरत्

पत्रेषु स्वरदेवताचयलसत् रूपेषु यस्त्वर्च्चकः ।

---

१ । ଜଳଶଧାରଣୀ । २ । ଜଣ୍ଠକମଳରେ । ३ । ଅନ୍ଧକାର ଛିଦଙ୍କୁ ४ । ଶୁଣି ।

नित्यं तावदिदं विभाव्य[१] नृपते शुद्धेन ते चेतसा[२]
चोर्ध्वं वक्त्रयुतेषु भावनवशात्ताः पूजयेद्भक्तितः ॥४७॥
पूण्डरीकादधोदेशे आज्ञया उर्ध्वतः क्रमात् । भगवन्वैभवैर्मन्त्रैः षोडशाक्षरनिर्णयः ॥४८॥
आश्रीयते पुण्डरीकं सर्वतत्त्वपरायणम् । आधारः कथ्यते तेन कलाभेदः कलात्मना ॥४९॥
रुद्राक्षविवरं चादौ कामरूपं द्वितीयकम् । उड्डियानं तृतीयं स्याज्ज्वालारन्ध्रं चतुर्थकम् ॥५०॥
पूर्णाचलं पञ्चमं च षष्ठं सतारसंज्ञकम् । सप्तमं काम्रपीठं[३] च अर्द्धचन्द्रसथाष्टकम् ॥५१॥
निरोधिकाक्षं नवमं नादाख्यं दशमं स्मृतम् । एकादशे च नादान्तं द्वादशे क्षीरवारिधिम् ॥५२॥
त्रयोदेशे सहस्रारं तदूर्ध्वं चन्द्रमण्डलम् । चतुर्दशं पञ्चदशं शिवशक्तिपदं विदुः ॥५३॥
नित्यस्थलं षोडशे स्यात् पुण्डरीकमिदं विदुः । तदूर्ध्वं यत्सहस्रारमूर्ध्वनालमधोमुखम् ॥५४॥
तदनन्तं विजानीहि तदात्र पत्रलक्षणम् । सहस्रदलच्छत्रान्तर्मणिराजविराजितम् ॥५५॥
राजज्योतिर्ब्रह्मवस्तु राजते प्रभया प्रभोः । सच्चिद्ब्रह्मानन्दवस्तु परस्य परमात्मनः ॥५६॥
प्रभया मण्डितं स्नानं हंसबिम्बायितं जगुः । बहिरर्थविदो ये ते हंसज्योतिः परायणाः ॥५७॥
वस्तु तं तत्पदं नित्यं सर्वावृतिसमन्वितम् । अथ रुद्राक्षविवरं स्मरेच्चन्द्राग्निसन्निभम् ॥५८॥
विन्द्वाकारं शरीरं च चिदाकाशपरं महः । अपां वीजं तत्र गौरं लक्ष्मीनारायणात्मकम् ॥५९॥
शरण्यो रसयाश्लिष्ट इलया च निसेवितः । योऽनामयः[४] कलाक्रान्तपरं ज्योतिर्मयो विभुः ॥६०॥
अस्य पारायणाभ्यासात्सिद्धिः स्याच्छरणागतः नारायणं प्रसन्नः स्यात् भूलीलाभ्यां निसेवितः ॥६१॥
इत्येवं प्रथमाधारः कथितः सर्वकामदः । अधुना कथ्यते भूप द्वितीयाधारनिर्णयः ॥६२॥
कामरूपं महापीठं विद्युदग्निसमप्रभम् । त्रिकोणमध्यतस्तस्य द्वितीयं वीजमुन्नयेत् ॥६३॥
हरिरमाशान्तियुक्तो योगमायामहोऽन्वितः । उद्यद्भानुसमो ध्येयोऽविद्यामोहं[५] तरेत्ततः ॥६४॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

१। ଚନ୍ତାକର। २। ଶୁଦ୍ଧମନରେ। ३। ଏକାମ୍ର ପୀଠ। ४। ରୋଗ ଶୋକାଦ ରହିତ। ५। ଅଜ୍ଞାନ ଅନ୍ଧକାର

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

महीपते ! ते पुरतो[१] द्वितीयाधारनिर्णयः । कथयित्वा तृतीयस्याधारस्य फलमुच्यते[२] ॥१॥

नाड़िकांश चाष्टकोणं चन्द्रकान्तिसमप्रभम् । नीलजीमूतसंकाशं तार्त्तियं[३] तत्र चिन्तयेत् ॥२॥

कमलेशान्विता लक्ष्मीस्तुरीया[४] परिमण्डिता । योगमाया च विमला परंब्रह्मप्रकाशिनी ॥३॥

ध्यानेनेत्थं परानन्दकृष्णकामेऽभिसिद्ध्यते । तात्तीयाधार एषो हि चतुर्थः कथ्यतेऽधुना ॥४॥

जालन्धरं महापीठं जवाकुसुमसंनिभम् । तसुर्वाकृतिकं मध्ये गोविन्दं व्यापिनीयुतम् ॥५॥

योगमाया परंब्रह्मराजितं परमं मनुम् । ध्यायेदनेन गोपाल स्नेहाच्च वरीवर्द्धते ॥६॥

तृतीयाधारमावर्ण्य पञ्चमं कथयाम्यहम् । पूर्णशैलमहापीठ मण्डलाकारमण्डने ॥७॥

पद्मरागप्रतिकाशं परमानन्दमव्ययम् । इन्दिरालिङ्गितं पीतं योगमायापरायणम् ॥८॥

अनेन जायते पीतः श्रीकृष्णे सुहृदम्बरे । पञ्चमाधार एषोऽत्र गदितो नृपसत्तम ॥९॥

इन्द्रनीलप्रतिकाशं स्फटिकाञ्जनसंनिभ । ध्यानेनानेन जगतां प्रकृतिः प्राकृतासन ॥१०॥

नाथ एको जगन्नाथ विहर्त्ता प्रभुरीश्वरः । यथा प्रकृतिरीशस्य विलासायाखिलं जगत् ॥११॥

शौरिः कृत्याश्लिष्टदेहः कलाविन्दुसमन्वितः । एकान्ते काञ्चनाभासे मुक्ता च्छविधरो मनुः ॥१२॥

ध्यायेज्जगत्कार्य्यरूपं[५] स्वकान्तं कृष्णमीश्वरम् बहुवल्लभतामस्य विस्मरेत्तेन केशवम् ॥१३॥

बिलासिनी स्वयं कृष्णा कान्ता स्वस्येव रञ्जकम् नाथस्तत्र मन्त्रध्यानात्सिद्धेः ज्ञानं च तादृशम् ॥१४॥

इत्येवं सप्तमाधारः कथितो ज्ञानदायकः । अष्टमाधारमधुना निगदामि[६] महीपते ॥१५॥

अर्द्धचन्द्रमसं[७] पीठं विद्युदग्निसमप्रभम् । रसदं कीर्त्तिसंश्लिष्टं कालब्रह्ममयं तथा ॥१६॥

शुद्धानुरागमुदितं वल्लभं प्राणवल्लभम् । अत्र पारायणाभ्यासात् वल्लभत्वं भवेत् प्रभोः ॥१७॥

इत्यष्टमाधारफलोऽर्थविज्ञः करोति यः कर्मण एव धीरः ।

सुखं तथाभुज्य[८] परत्र लोके सच्छर्मकर्मान्वित[९] एक गच्छेत् ॥१८॥

परकीयानुरागाय यथा दुर्लभवस्तूनि । निरोधिकाम्भोजनिभा अर्द्धचन्द्रतयाकृतिः ॥१९॥

१। ଆଗରେ। २। ଫଳାଫଳ ଉକ୍ତହୁଁ। ३। ତୃତୀୟସ୍ଥାନସ୍ଥ। ४। ଚତୁର୍ଥସ୍ଥାନସ୍ଥ। ५। ଜଗତର କାର୍ଯ୍ୟ ରୂପ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ। ६। କହୁଛି। ७। ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ତୁଲ୍ୟ। ८। ସୁଖଭୋଗକରି। ९। ଉତ୍ତମ କର୍ମ ଓ ସୁଖଯୁକ୍ତ।

तस्मध्ये चिन्तयेन्मन्त्री धरित्री-द्वितीयान्वितम्। केशवं योगमायाढ्यं परं ज्योतिः परं स्मृतम् ॥२०॥
सा धरित्री प्रेमतमाना संख्यायुक्ताविलासिनी अन्योऽन्याश्लिष्टसर्वाङ्गी तोषयेत्केशवं परम् ॥२१॥
ध्यानेनानेन सततमभ्यासेन गदाग्रजः । प्राप्नुयात् वासमपि सा रहस्यं व्रजनाथयोः ॥२२॥
अयं नवधार इति प्रसिद्धिप्रदः सर्वदा । नादं विद्युत्प्रभं शुद्धं मृणालतन्तुसंनिभम् ॥२३॥
भगवन्तं भावयेत्तु कान्त्याश्लिष्टं सयौगिकम्। परंब्रह्ममयं दिव्यं प्रेमभक्तिप्रसिद्धये ॥२४॥
दशमाधार एषोऽत्र देवता सर्वकामदः । अपरं कथयिष्यामि त्वाधारं रुद्रसंख्यकम् ॥२५॥
नादान्तं पाण्डरं शुद्धं चक्रावर्त्तं स्फुरद्रसम्। प्राणेशं चिन्तयेत्तत्र प्रवालमणिसन्निभम् ॥२६॥
कीर्त्तियोगान्वितं ज्योतिः प्रसिद्धं परमायनम् अनेनैवानुसन्धानात् प्रेमप्राणो भवेत्सुधीः ॥२७॥
इत्येकादशकाधारः कथितो धर्मवर्द्धनः । क्षीरोदधिक्षीरे शुभ्रं प्राणेशं रससंमितम् ॥२८॥
आद्येन रससारेण विलासन्तं कलागुरुम् । योगमाया ब्रह्मवस्तु पूरितं स्वानुभूतिदम् ॥२९॥
अनेन प्राप्नुयाद्भक्तिः सिद्धप्रेमानुभूतिजम् । कृष्णं सुखं नवास्वादं मधुरं मधुसूदनम् ॥३०॥
द्वादशाधारमित्याहुः वदन्तीति मनीषिणः । त्रयोदशाधारमहं कथयामि महत्सुखम् ॥३१॥
सहस्रारं महापद्मं सहस्रकिरणोज्वलम् । कलात्मिकासमाश्लिष्टमानन्दं तत्र चिन्तयेत् ॥३२॥
योगमायाब्रह्ममयं शरच्चन्द्रसमप्रभम् । ध्यानेनेतत्थं सुतीव्रेण भक्तरक्षणिका[१] भवेत् ॥३३
भजतं श्रीकृष्णचन्द्रं नानाभावकलास्पदम् । इति त्रयोदशाधारः कथितो नृपसत्तम ॥३४
चन्द्रमण्डलमेवादौ द्रवब्रह्मैककारणम् । तद्वै शिवपदं प्राहुः शुद्धस्फटिकसंनिभम् ॥३५
परानन्दं शिवं तत्र यं शेषमिति ते जगुः । हलधृक् रेवतीयुक्तः तुरीयवासितोऽचलः ॥३६॥
योगमायाज्योतिषाक्तः सहस्रफणिमस्तकः । वर्णभेदेन जगतः कलातस्तत्वमीयते ॥३७॥
चतुर्द्दशाधार इति गदितो गदतां वर । अतःपरं पञ्चदशाधारं शृणु महीपते ॥३८॥
देवलोकमतो विद्धि उर्ध्वं सिद्धगणैः सदा । ध्येयमष्टास्त्रमलमष्टशक्तिसमन्वितम् ॥३९॥
तद्वद्धानुसमं दीप्यद्रत्नाकीर्णं रसात्मिका । रमाप्रेम्णाभिसहितं योगमाया सहोच्यते ॥४०॥
देवीलोकमिमं केचिन् वदन्ति तत्त्ववत्तमाः । रुक्मिण्यंशसमुद्भूता यत्रास्ते प्रकृतिः परा ॥४१॥
सात्त्विकी राजसी चेति तामसी च गुणात्मिका । गुणातीता पञ्चभेदाः तथा च कथिता श्रुतिः ॥४२॥
सात्त्विकी च श्रुतिः प्रोक्ता वाणी तु राजसी मता तामसी पार्वती चेति विद्युद्वतो गुणात्मिका ॥४३॥
गुणातीता तु विज्ञेया ईशा वा सर्वमेव तत् । इति पञ्चविधास्तासां कीर्त्तिता यत्र वै श्रुतिः ॥४४॥

१। ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଧାରଣକର୍ତ୍ତ୍ରୀ ।

पञ्चभेदैः[१] जगत्सर्वं प्रकाशयति[२] सेश्वरी । इति पञ्चदशाधारः शृण्वतां तथा ॥४५॥
सर्वपापक्षयकरः सर्वदा सर्वकामदः । तदूर्ध्वं पुण्डरीकं च नीलं दिव्यं सदाचलम् ॥४६॥
सप्तपदाच्च तं प्राप्य गायत्रीभिरधिष्ठितम् । तत्र कृष्णपरं मन्त्रमेकार्णं चिन्तयेत् सुधीः ॥४७॥
आनन्दं कृष्णसंकाशं धरित्रीं काञ्चनप्रभाम् । तुरीयामरुगाभान्तां कलां शुभ्रां चतुर्मयम् ॥४८॥
विन्दुं विचिन्तयेन्नित्यं ब्रह्मसच्चित् परात्परम् । षोडशाक्षर एषोऽपि कुर्वन्तां स्मरतां तथा ॥४९॥
एतद्भावयुतां तावत् सर्वकामफलप्रदः । एवं षट्चक्रसञ्चिन्तं षोडशाधारसंहतेः ॥५०॥
भावनां येऽपि कुर्वन्ति तेऽपि शुद्धा जपादिषु । पूजासु विष्णोस्ते योग्यास्तत्तद्भावनया द्विजाः ॥५१॥
विना भावनया तेषां जपहोमार्च्चनादिषु । अयोग्यास्तेऽपि तद्विष्णोः कर्मणे च न संशयः ॥५२॥
तस्माद्यत्नेन कर्त्तव्या साधकैर्भावमध्यसौ । कृते विष्णोश्च सन्तुष्टः कर्त्तुः कामफलप्रदः ।५३।

इति श्री सूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये चतुपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

विष्णोर्निगदितो तावत् मातृका कायशोधिका । इदानीं मातृका शाक्ता[३] कथ्यते नृपसत्तम ॥१॥
आधारपद्ममरुतां चतुर्द्दलसमन्वितम् । वादिसान्तैश्चतुर्वर्णैर्युतं दिव्यमधोमुखम् ॥२॥
प्रणवाभ्यासतो मन्त्री प्रणवोच्चारमात्रतः । उर्ध्ववक्त्रं चिन्तयित्वा पूर्वादिक्रमतो न्यसेत् ॥३॥
प्रणवं पूर्वमुच्चार्य्य वादिवर्णांस्ततः परम् । लक्ष्मीमाया कामवाणी वीजं तस्मान्नियोजयेत् ॥४॥
परमः सहजश्चैव विरजो योग एव च । आनन्दाय पदेनैव संयोज्य साधकोत्तमः ॥५॥
गुप्ता पद्मा कामदा च शार्द्दोला सा चतुर्थिका ह्रन्मन्त्रं च समुचार्य्य प्रत्येकेन तु संन्यसेत् ॥६॥
ध्यायेत्तत्कर्णिकायां तु वक्रतुण्डमनामयम्[४] । तत्र गन्धादिना तं तु मनसा पूजयेद्बुध ॥७॥
लिङ्गे स्वाधिष्ठानके च षड्दले वादिलान्तके । श्रियः कालोवारणश्च शार्द्दोलामृतपूर्णकः ॥८॥
बकारादीन् पुनश्चान्ते षट्परिवारदेवताः । क्रीडामूर्च्छात्वाज्ञाम्वा च नमोऽन्ताः स चतुर्थिकाः ॥९॥

---

१ । ଶକ୍ତି, ରଜ, ତମ, ଗୁଣ ଓ ନିର୍ଗୁଣ ଦ୍ୱାରା । ୨ । ଜଗତ୍ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ୩ । ଶାକ୍ତ ଉପାସନାର ମାତୃକା ନ୍ୟାସ ପଦ୍ଧତି । ୪ । ରୋଗ, ଶୋକ, ବିଘ୍ନନାଶକ ଗଣେଶଙ୍କୁ ।

एतत्पद्मान्तराले च मदनं[1] मनसार्च्चयेत्[2] । मणिपूरे दशदले नाभौ चूड़ादिपान्तके ॥१०॥
सर्वोदयस्य शुक्तौ च रोचिनो विपदः स्मृतः । सत्यस्वापिस्वासौ च मोहान्ताः स चतुर्थिकाः ॥११॥
ज्ञानभद्रा च शान्तिश्च मुद्रा च विक्रिया तथा । दाक्षिणी प्रोक्षिणी चैव सुक्रिया स्वपिता रमा ॥१२॥
चतुर्थ्यन्ता नमोऽन्ताश्च शक्तयः कथिताः बुधैः । शक्तिभिः सहनाभ्यञ्जे[3] पितामहममु[4] यजेत् ॥१३॥
हृच्चक्रे द्वादशदले[5] कादिठान्तार्ण्णसंयुते[6] । प्रोक्षणश्च रकारश्च वैजयन्त्यश्च सोपनः ॥१४॥
मायायाश्च वलश्लेपतोऽर्थकः पद्म एव च । अनपायाः समचित्तो विकल्पोऽनन्त नासकः ॥१५॥
शान्तिमुद्रा च प्रीणा च विजया च गदा स्मृता । प्रोक्षणी च तथा चिन्ता सचतुर्थी कपालसा ॥१६॥
परितात्मा च सोमा च वेदिका सा सशारदा ।
नमोऽन्ताः कथिताः सम्यक् मध्ये विष्णुं च चिन्तयेत् ॥१७॥
ध्यायेत्तत्कर्णिकामध्ये श्यामवर्ण्णं चतुर्भुजम् । शङ्खचक्रगदापद्मधारिणं वनमालिनम् ॥१८॥
विशुद्धे षोडशदले कण्ठस्थाने न्यसेत् स्वरान्[7] । मायया चित्ररासौ च प्रभृतयः शुक्र एव च ॥१९॥
प्रियं भागः सिंहनादः पद्मनाभस्तथैव च । प्रभृतयश्च सुमित्रश्च हंसः शिवः श्रियस्तथा ॥२०॥
धूम्ररुद्रेन्द्रनामानौ चतुर्थ्यन्ताः स्मृताश्च ते । भद्रा घण्टा च शिखरा षोडशा लोहिता तथा ॥२१॥
मदालसा क्षमाचैव रुचिरा सचतुर्थिका । सौभाग्या च गुरुभ्या च धारिणी च श्रियस्तथा ॥२२॥
कालस्वदेवतादित्यार्ण्णपूर्ण्णा चैव रामकाः । मध्ये च चिन्तयेन्मन्त्री नीलकण्ठं महेश्वरम् ॥२३॥
शरच्चन्द्रनिभं देवं शूलहस्तमनामयम् । तत्कर्णिकायामध्यस्थं त्र्यम्बकं पार्वतीधवम् ॥२४॥
चिन्तयित्वा तत्र देवं शिवं च मनसार्च्चयेत् । आज्ञाचक्रे द्विदले च भ्रुवोर्मध्ये सहाक्षके ॥२५॥
इन्द्रो दाक्षिण्यपुरुषः एतौ वर्णादिकौ मतौ । महाकाली महालक्ष्मीः शक्तिश्चैव प्रकीर्त्तिता ॥२६॥
ङेऽन्तके च नमोऽन्ते च परमात्मनमुत्तरे । तत्र गन्धादिना पद्मे मनसात्मनमर्च्चयेत् ॥२७॥
आज्ञापूरे सहस्रान्ते लं वर्ण्णं तु परिन्यसेत् । पूरकाय भाग्यवती सचतुर्थी नमोऽन्तकाः ॥२८॥
समस्तमातृकायुक्ते भ्राजद्गुरुसुदेवते । नानावर्ण्णसमुल्लासे त्वज्ञानामिधशक्तिके ॥२९॥
हंसैकपरिपारेऽस्मिन् सर्वालंकार संयुते । साङ्गोपाङ्गान गुरून्नत्वा हृदा गन्धादिना यजेत् ॥३०॥
तादृशे कमले दिव्ये सुगुप्तं सुमनोहरम् । ललाटध्वनि नित्यस्थं लं सं च प्रणवं परम् ॥३१॥
पुराज्ञाय ततो भाग्यवत्यै नम इति द्विजः । इति संचित्य मनसात्मानं गन्धादिना यजेत् ॥३२॥
उर्ध्वदेशे सहस्रारे सिद्धिरस्त्राद् प्रविन्यसेत् । आपो विकसितो नित्यः शिवोङेऽन्ते प्रकीर्त्तितः ॥३३॥
उर्ध्वाङ्गी चैव मेधाङ्गी नन्दा च पार्वती स्मृता । चतुर्थ्यन्ता नमोऽन्ता च तेजोमध्ये प्रविन्यसेत् ॥३४॥

---

୧ । ଭାମଦେବ । ୨ । ମାନସପୂଜା । ୩ । ନାଭିକମଲରେ । ୪ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ । ୫ । ଦ୍ୱାଦଶଦଳବିଶିଷ୍ଟ ହୃଦ୍‌-ଚକ୍ରରେ । ୬ । କ ଠାରୁ ଠ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣଯୁକ୍ତ । ୭ । ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକୁ ।

सहस्रपत्रे कमलेऽव्यक्ता विन्यस्यते द्विजः । नम इत्येषः स्फटिक मन्त्री मन्त्रफलं भवेत् ॥३४॥
इत्यष्टचक्रविषयो वर्णितो मुनिपुङ्गवाः । शस्तः शक्त्यर्च्चनेऽप्येवमन्यथा निष्फलो विधिः ॥३५॥
विधिः प्रोक्ता मातृकेयमीदृशी पूजकोत्तमैः । अवश्यमेवकर्त्तव्या पौरुषी शक्तिका तथा ॥३६॥
यावैवादशक्तास्ते कर्त्तुं च धरणीसुराः । सामान्यं मातृकां कुर्य्युर्यथा स्यात्तद्वदामि वः ॥३७॥

आधार पद्मं स्मृतवेदपत्रं लिङ्गाम्बुजं षट्छदमुत्तरोत्तरम् ।
दशार्णकं नाभिसरोरुहं तद्रत्नप्रभं चाथ हृदयाम्बुजं च ॥३८॥
दिनेशसंख्यछदपद्ममष्टा पदप्रभं चन्द्रनिभं च कण्ठ्यम् ।
पद्मं पुनश्चारुललाटपद्मं धूम्रप्रभं पत्रयुगेन युक्तम् ॥३९॥
वशौषसौ च न्यसता चमन्त्रीवाद्यं चलान्तं क्रमतस्ततोऽर्णम् ।
डाद्यं पकारान्तमत्रर्णवृन्दं नाभौ चकादिहृदि ठान्तमेव ॥४०॥
कण्ठे स्वराणां कुलमेव धीरोन्यसेल्ललाटेऽहमिदं क्षमेवम् ।
नमोऽन्तमाद्यं प्रणवं सविन्दुं प्रत्यक्षरं न्यासयतु द्विजेन्द्रः ॥४१॥
आधारपद्मादिललाटपद्मंप्रान्तं क्रमाद्विक्रमणान्तशक्रो ।
अनामिकाङ्गुष्ठक मध्ययोगादधोमुखी मुक्तकनिष्ठिकासौ ॥४२॥
तर्जन्यलग्नाधृत पुष्पिकाभिर्न्यासे मृगी शस्ततमा च मुद्रा ।
तया न्यसेन्मन्त्रविदुत्तमोऽयं षट्चक्रपत्रेषु च वर्णवृन्दान् ॥४३॥
वकारवर्णादिक्षकारवर्णान्धीरोऽपि संन्यस्य निर्मलोभवेन् ।
आधारचक्रऽपि गणेशमेवं षट्पत्रपद्मे स्मरमाशुमन्त्री ॥४४॥
नाभौविधिं हृत्कमले च विष्णुंकण्ठे शिवं चात्मयुगं भ्रूमध्ये ।
क्रमेण संचिन्त्य च तत्र तत्रस्थानेऽर्च्चयेन्मानसतस्ततस्तान् ॥४५॥

स्वस्वस्थानस्थितास्ताश्च षड़ङ्गन्यासदेवताः । चिन्तयित्वा ततो न्यासान् कुर्य्यादात्मविशुद्धये ॥४६॥

शिरस्यास्यवृत्ते द्विशोकर्णयोश्च स्फुरद्दण्डयुग्मे तथैवोष्ठभागे ।
लसद्दन्तपंक्त्योः तथा चोत्तमाङ्गेमुखेऽपि न्यसेत्तांश्च वर्णान् स वर्णी ॥४७॥
वाह्वोर्मूलतलात्कराङ्गुलितलप्रान्तं तु सन्धिस्थले
तावच्चोरुतलात्पदाङ्गुलितलं तत्सन्धिदेशे क्रमात् ।
पार्श्वे बन्धकपृष्ठनाभिहृदये कण्ठस्थले दक्षिणे
वाह्वौ तत्ककुदि न्यसेत्पुनरसौ सव्ये भुजे देशिकः ॥४८॥

अथ हृदयतलाद्धस्तपर्य्यन्तमार्य्यो न्यसतु हि सकृदेवं सव्यवद्दक्षहस्ते ।
पुनरपि हृदयाद्वा सव्यपादान्तमेवं न्यसनविधि सुविज्ञो दक्षपादाङ्गुलान्तम् ॥४९॥
पुनः कुक्षौ मुखे चैव लिपिन्यासविधिं चरेत् । अकारादि क्षकारान्तं लिपिवृन्दं सुपावनम् ॥५०॥
प्रणवाद्यं नमोऽन्तं च प्रत्येकं विन्दुसंयुतम् । समुच्चार्य्य प्रयत्नेन तत्तत्स्थानेषु विन्यसेत् ॥५१॥
तत्सन्न्यस्य यथान्यायं ततो ध्यायेत् स देशिकः शान्तात्मा भक्तिभावेन निविष्टमनसा तदा ॥५२॥
तत्तद्वर्णशतार्द्धनिर्मितपद द्वन्द्वोरुचंचत्कटी-
नाभीहृद्भुजदण्डकण्ठचिवुकास्याद्भ्रूत्तमाङ्गाङ्गकम् ।
मालापीमूषकुम्भललितवरकराम्भोजदेशां सुवेशां
राजत्पङ्केरुहस्थां त्रिनयनरुचिरां भारतीं भावये ताम् ॥५३॥
मातृकासौ महीनाथ ! चातुर्विधयुताभवेत् । विन्दुत्रिधा विन्दुयुक्ता तथैवोभयसंयुता ॥५४॥
सविसर्गा चतुर्धेति कथिता बुधसत्तम । विद्याप्रदा केवला स्याद्धनदा सहविन्दुका ॥५५॥
सविसर्गा पुत्रकरी सोऽभया मोक्षदायिनी । एताश्चतुर्विधाः प्रोक्ताः मातृकाः कामदायिकाः ॥५६॥
कर्त्तव्याः देशिकैः सर्वे कामनासिद्धिसत्वरैः। मातृकाक्षरवृन्दानां न्यासमुद्रा यथा भवेत् ॥५७॥
इदानीं तत्प्रकटनं क्रियते श्रूयतां नृप । अनामिकामध्यमाभ्यां दक्षहस्तास्य देशिकः ॥५८॥
शिरस्यास्ये च वृत्ते च तासां चैव तु विन्यसेत् मध्यमानामिकाभ्यां च तर्जन्यां नेत्रयोर्न्यसेत् ॥५९॥
अङ्गुष्ठेन न्यसेत् कर्णौ कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगतः । नसोर्न्यासः प्रशस्तः स्यातर्जनी मध्यमे पुनः ॥६०॥
गण्डद्वये स्मृते ते चानमिका मध्यमे पुनः । अनया मुद्रया तावत् सर्वत्र विन्यसेत् बुधः ॥६१॥
एताः मुद्रा प्रशस्तास्तु मातृकान्यासकर्मणि । विष्णोः प्रीतिकराः पुण्याः पूजायां सुप्रतिष्ठिताः ॥६२॥
अथवानामिकाङ्गुष्ठा एकधा च प्रकीर्त्तिता । ओष्ठयोर्दन्तपंक्तौ च समाख्याता मुनीश्वरैः ॥६३॥
पुनर्मध्यमया शीर्षे सर्वाभिश्च मुखे न्यसेत्। मध्यमानामिकाङ्गुष्ठायोगेन विन्यसेत्तनौ ॥६४॥
पुष्पैर्वा चेतसा वापि ह्यभावे न्यासमाचरेत् । मातृका दशधा प्रोक्ता गुप्ता गुप्ततमा अपि ॥६५॥
त्वत्प्रेम्णा कथ्यते सेयं विष्णोः प्रीतिकरा नृप शुद्धा च केशवाद्या च शक्तियुक्ता तथा स्मृता ॥६६॥
श्री वीजसहिता तावत् कामवीजयुता पुनः । रामा माया कामवीजसहिता चापि जायते ॥६७॥
अनेन पुटिता स्याच्चेत्सर्वसिद्धिप्रदाख्यका । हंसमन्त्रयुतासौ च सर्वाघमर्षणा स्मृता ॥६८॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

षठ्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

आदौ कुर्य्यान्मातृकामान्तरीयां[१] पश्चाद्वाह्यां[२] देशिकेन्द्रः सदैव ।
अन्तःशुद्धिनैव चेद्वाह्यशुद्धिर्नस्यादस्मादान्तरीयां चरेद्वै ॥१॥

यन्मातृकान्यासमुकम्ं कृत्वा मर्त्योऽपि देवत्वमुपैति[३] सद्यः ।
मुद्रामनुद्दष्टतयेव दोषान् सर्वान् दहत्येव हि मातृकयम ॥२॥

मातृकान्यासतः सर्वान् कामान् प्राप्युनुरुत्तमाः[४] द्विजा यदा तया हीनास्त्वयोग्याः सर्वकर्मसु ॥३॥

सूत उवाच

मातृकाख्यं मनुं चोक्त्वा ब्राह्मणं ऋषिमत्र च गायत्री छन्दसं कृत्वा मातृकाशब्दपूर्विकाम् ॥४॥
सरस्वती देवता स्याद्धलोबीजं तथा स्मृतम् । स्वराश्च शक्तयः ख्याता मातृकान्यासकर्मणि ॥५॥
विनियोगं चरेद् विप्रा न्यासं कुर्य्याद्यथाविधि ऋष्यादिकं चतुर्थ्यन्तं नमोन्तं प्रणवादिकम् ॥६॥
कृत्वा त्वनेन विधिना ऋष्यादिन्यासमाचरेत् । संपुटीकृत्य स्वकरौ षष्ठ्यन्ते मन्त्रनामके ॥७॥
ततोऽङ्गुलिचयालग्ने दक्षहस्ते फणाकृतौ । शिरोदेशे ऋषिन्यासं कुर्य्यादाचार्य्यवर्यकः[५] ॥८॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठरहितमङ्गुलित्रयलग्नकम् । करं वक्त्रान्तरे मन्त्री छन्दोन्यासे प्रदर्शयेत् ॥९॥
हृदये देवतान्यासं तलेन रचयेद्बुधः । कनिष्ठया विरहितं सर्वाङ्गुलिकयोजनम् ॥१०॥
करं कृत्वा न्यसेद्वीजं शक्तिश्चामृपिमुद्रया । विनियोगं ततः कुर्य्यात्कराञ्जलिपुटे पुनः ॥११॥
आकारं तु विना युक्तं प्रणवाद्यं ततःपरम् । कवर्गं विन्दुसंयुक्तं मुक्त्वाङ्गुष्ठत्रिपर्वणि ॥१२॥
अङ्गुष्ठाभ्यां नम इति मन्त्रेण विन्यसेन्नरः । इकारद्वयसंयुक्तमाद्योपान्ते च वर्गकम् ॥१३॥
सानुस्वारं च ताराद्यं कृत्वा स देशिकः पुनः । तर्जनीभ्यामिति पदं वह्निजायां ततो वदेत् ॥१४॥
यो मनुर्जायते तेन तर्जनीन्यासमाचरेत् । उकाराभ्यां पुटीकृत्य सानुस्वारं टवर्गकम् ॥१५॥
मध्यमाभ्यां वषड़िति मध्यमान्यासकृद्द्विजः । आद्येकारं तवर्गं च प्रान्तकारं सविन्दुकम् ॥१६॥
अनामिकाभ्यां हूं चेति न्यसेन्मन्त्री त्वनात्मिके ॐकारौकारपुटितं पवर्गं च सविन्दुकम् ॥१७॥
कनिष्ठाभ्यां वौषडिति मनुना विन्यसेद्बुधः । अकारं पूर्वमुच्चार्य्यमादिवर्गान् सविन्दुकान् ॥१८॥

୧। ଅନ୍ତର୍ମାତୃକାନ୍ୟାସ । ୨। ବହିର୍ମାତୃକାନ୍ୟାସ । ୩। ମାନବ ଅମୃତତ୍ୱ ଲାଭ କରେ । ୪। ସର୍ବାଭୀଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ
୫। ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ।

अकारं प्रन्ततृश्चोक्त्वा करशद्ं तथा जलम् । पृष्ठशब्दं समासेन चतुर्थी वचनद्वये ॥१९॥
संयोज्य ताभ्यामस्त्राय पंङ्क्त्वा न्यासमाचरेत् अनेन विधिना प्राज्ञश्चतुरङ्गुलिकाग्रतः ॥२०॥
हृदये शिरसि न्यासं चरेद्देशिकसत्तमः । उन्नताङ्गुष्ठया प्रोक्ता ह्यधोमुख्या शिखा स्पृशेन् ॥२१॥
सव्यासव्यकरद्वन्द्वाङ्गुलिभः कवचं न्यसेन् । तर्जनीमध्यामाभ्यं च नेत्रयोर्न्यासमाचरेत् ॥२२॥
अङ्गुलिभिश्च सर्वाभिः तलपृष्ठावघर्षणात् । सव्यहस्ततले भूयो दक्षमध्यत्रयाङ्गुलैः ॥२३॥
ताड़नेऽस्त्रस्य मुद्रा स्यात् विघ्नत्रासविलासिनी अस्त्रन्यासं द्विजः कुर्य्यात् पूर्ववन्मन्त्रवित्तमः ॥२४॥
षडङ्गमन्त्राधिष्ठाता देवता यादृशा स्मृताः । तासां रूपादिकं भूयः कथयामि समासतः ॥२५॥
नम इत्यस्य मन्त्रस्य देवता पुंस्त्रीलिङ्गका । लसत्कुण्डलताटङ्कः गदाकुम्भस्रगवज्रधृक् ॥२६॥
हृदङ्गुष्ठस्थले चिन्ताभूषिताम्बुज संस्थिता । पाशाङ्कुशवराभीति लसच्चारु कराम्बुजा ॥२७॥
स्वाहानाम्नारुशाङ्गश्रीभूषणोज्ञासिनी शुभा । शिरोदेशेऽम्बुजस्था सा चिन्तीया च देशिकैः ॥२८॥
वषडितस्य मन्त्रस्य देवता त्रिगुणात्मका । शङ्खचक्रं त्रिमूलं च डम्बरुवाञ्छिताभये ॥२९॥
धारयन्ती भुजैश्चिस्त्या शिखायां मध्यमाद्वये । हूंचेत्यर्णगतादेवो दूर्वादलसमप्रभः ॥३०॥
शङ्खचक्रधरः श्रीमान् पीयवासाव्जलोचनः । वर्गस्थलेनामिकायां चिन्तनीयो मुहुर्मुहुः ॥३१॥
वौषड़ात्मकएषदैवतो ब्रह्मणोऽशजनितोऽम्बुजप्रभः चारुदण्डजलपात्रसत्करश्चिन्त्यएव नयने कनिष्ठके ॥३२॥
नित्योऽस्त्राय फड़ितमन्त्रावलसद्वर्णावली देवरा

श्रीरुद्रप्रतिरूपिणी त्रिनयना चन्द्रावतंशोज्ज्वला ।

शूलं डम्बरुकं मृगं विदधतीमालां करैर्भूषिता

शार्दूलाजिनचेलिनी प्रतिदिनं चिन्त्यास्त्रमन्त्रैर्द्विजैः ॥३३॥

एतत्षडङ्ग देवानां चिन्तनं नाचरेत्तुयः । तस्य तत्कर्म विफलं जपहोमार्च्चनादिकम् ॥३४॥
कुपितस्तस्य विप्रस्य षडङ्गादेवचिन्तकम् । मातृकां च तदा सर्वां सफलं तस्य जायते ॥३५॥
युक्ताभूयश्च सकला सकला सकलार्थदा । एवं दशावेध्याः प्रोक्ता मातृका सर्वसाधिकाः ॥३६॥
पृथक् तल्लक्षणं ब्रूमः श्रूयतां नरपालकः । ऋष्यादिकं पदं कृत्वा पूर्ववद्देशिकोत्तमः ॥३७॥
तारावन्दुनमःशब्दैः रहितं मातृकाक्षरम् । अकारादि क्षकारान्तं न्यसेद्यावन्निजाङ्कके ॥३८॥
शुद्धाख्या मातृका ख्याता सिद्धिकांक्षिभिः । एवं विधिविधानेन न्यासकार्य्यं समाचरेत् ॥३९॥

इति श्री सूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

केशवादिन्यासमन्त्र स्यास्य दक्षप्रजापतिः । ऋषिश्चैवात्र कथितो गायत्रीछन्द एव च ॥१॥

अर्द्धलक्ष्मीनारायणो देवता परिकीर्त्तिता । क्लींश्रीं वीजशक्तीं च कथितो मुनिपुङ्गवैः ॥२॥

चतुर्वर्गफलप्राप्त्यै विनियोग उदाहृतः । दीर्घस्वरैः समायुक्तं कृत्वा तन्मन्त्रवीजकम् ॥३॥

षडङ्गन्यासकं तेन वीजेन देशिकश्चरेत् । साद्धचन्द्रं रमा माया वीजं चोक्त्वाथवर्णकम् ॥४॥

सविन्दुं च ततो मूर्त्तिं शक्तिं च देशिकोत्तमः । चतुर्थ्यन्तं नमोऽन्तं च कृत्वा च क्रमतः सुधीः ॥५॥

मूर्त्त्या शक्त्या लक्षणं तत् कथयामः समासतः । यद्ज्ञात्वा मुच्यते[1] जन्तुः[2]कोटिजन्मार्जितांहसा ॥६॥

केशवोमूर्त्तिराख्यातः कीर्त्तिस्तावदिहोच्यते । तद्वन्नारायणः कान्तिर्माधवस्तुष्टिरेव च ॥७॥

गोविन्दः पुष्टियुक्तः स्याद्विष्णुश्च धृतिसंयुतः मधुसूदनसंज्ञस्य क्षान्तिः शक्तिर्निगद्यते ॥८॥

त्रिविक्रमः क्रियायुक्तः श्रीधरो मेधयान्वितः । हृषीकनाथश्च पुनः शक्त्यापि हृष्टयान्वितः[3] ॥९॥

श्रद्धा साम्बुदनाभस्य[4] लज्जा दामोदरस्य च। लक्ष्म्या युतो वासुदेवः तथा संकर्षणस्य च ॥१०॥

शक्तिः सरस्वती ख्याता प्रीतिः प्रद्युम्ननामक । अनिरुद्धस्य देवस्य रतिः सा शक्तिरुच्यते ॥११॥

इमास्ताः शक्तयः सर्वाः सर्वाभरणसंयुताः । विद्युद्गौरास्त्वमरक्रोडदेशे[5] व्यवस्थिताः ॥१२॥

अम्बुजाभयहस्ताढ्याः स्वरूपैताश्च चिन्तयेत् शङ्खचक्रगदापद्मधारिणो वनमालिनः ॥१३॥

नवनीरदनीलाभाः प्रफुल्लकमलेक्षणाः[6] । दिव्याभरणसम्पन्नास्तत्तच्छक्तिसमन्वित ॥१४॥

एतादृशाः केशवाद्याः तद्देव मातृकाविधौ । चक्रिणश्च जया शक्तिः दुर्गाराजिन एव च ॥१५॥

प्रभाव शार्ङ्गणः ख्याता खड्गी च सत्ययान्वितः चण्डी शक्तिः शङ्खिनः स्याद्वाणीयं हलिनस्तथा ॥१६॥

मूपली लासिनी शक्तिः पाणी च विरजान्वितः अङ्कुशाविश्वथायुक्तो मुकुन्दो विनयान्वितः ॥१७॥

नन्दजस्य सुनन्दास्यान्नन्दिनः स्मृतिरेव च । नरस्वर्द्धनर्रकजित् समृद्धिसहितः स्मृतः ॥१८॥

हरिः शुद्धियुतः ख्यातः कृष्णस्तु वुद्धिसंयुतः । सत्यो भुक्तियुतस्तावन्नतियुक्तश्च सात्वतः ॥१९॥

शक्तिः शौरेः क्षमा ख्याता शूरस्य चरमा स्मृता उमा जनार्द्दनस्यैव क्लेदिनी भूधरस्य च ॥२०॥

विश्वमूर्त्तेश्च सा क्लिन्ना वैकुण्ठो वसुधायुतः । वसुधाशक्तियुक्तश्च त्वगात्माकलितस्तथा ॥२१॥

୧। ମୁକ୍ତ ହୁଏ। ୨। ପ୍ରାଣୀ। ୩। ହୃଷ୍ଟାଣତିଯୁକ୍ତ। ୪। ପଦ୍ମନାଭଙ୍କର। ୫। ଦେବଗଣଙ୍କ କୋଳରେ ଥାନ୍ତି।
୬। ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଙ୍କଜ ନୟନା।

पुरुषोत्तमनामा च ततश्चाध्यमृतात्मनः[१] । विन्दिनश्च परा शक्तिस्ततोमां[२] सात्मनस्तथा ॥२२॥
वलानुजस्य कथिता शक्तिः सत्यपरायणा । मेदतत्त्वयुतः कालः सूक्ष्मशक्तिसमन्वितः ॥२३॥
अस्थ्यात्मतत्त्वसहितो वृषघ्नः सत्ययान्वितः । मज्जात्मतत्त्वरुचिरो वृषः प्रज्ञान्वितस्तथा ॥२४॥
शुक्रतत्त्वात्मललितो हंसोऽयं भययान्वितः । प्राणात्मतत्त्वकलितो वराहो निशयाञ्चितः ॥२५॥
शक्त्यात्मतत्त्वललितो विमलो मोघयान्वितः । क्रोधात्मतत्त्वसहितो नृसिंहो विद्युताञ्चितः ॥२६॥
पाशाङ्कुशगदाशङ्खराजमानाः कराः शुभाः । मूर्त्तिस्ता भावयेद्धीमान् स्वर्णवर्णप्रतिष्ठिताः ॥२७॥
मूर्त्तिकोद्भवता शक्तिर्वराभयकराः पराः । सर्वालंकारशोभाढ्याः पीनोत्तुङ्गतरस्तनाः ॥२८॥
एवं संचित्य मनसा मन्त्रज्ञो[३] न्यासमाचरेत् । अतःपरं प्रवक्ष्यामि ध्यानं सर्वफलप्रदम् ॥२९॥
चञ्चन्नीरदविद्युदुत्तमछवि श्रीभास्वरं सुन्दरं
प्रेम्णा लग्नतरं प्रतिक्षणमहं ध्याये रहः श्रीवपुः ।
हस्तैः शस्ततरैः सरोरुहगदाशङ्खारिशोभैर्युतं
राजत्पुस्तकदर्पणावजकलसश्रीमत्करालक्षितम् ॥३०॥

सूत उवाच

केशवादिन्यासयुतो यः पूजयति केशवम् । सर्वपापविशुद्धात्मा मुनयः सोऽपि मुक्तिभाक् ॥३१॥
तथं वर्णगतं हरिं द्विजवराः ! संचिन्त्य यः पूययेत्
आनन्दात् प्रतिवासरं स लभते सर्वं सुखं भूतले ।
आयुर्वित्तमशेषकं च परमां कीर्त्तिं च धर्मं पुन
र्लव्ध्वा सर्वमनोरथं परतरं स्थानं व्रजेच्छेपतः ॥३२॥
इदानीं शक्तिवीजाख्या मातृका यादृशी भवेत् तदहं वच्मि[४] विप्राणां हिताय संयतात्मनाम् ॥३३॥
शक्तिवीजं च पुरतो मातृकां तदनन्तरम् । भक्त्या चास्य च मन्त्रस्य शक्तिश्चात्र ऋषिः स्मृतः ॥३४॥
गायत्रीछन्द एवात्र सर्वसौभाग्यदायिनी । तद्वच्छक्तिवीजयुक्ता मातृकान्यास एव च ॥३५॥
शक्तिवीजं पुनर्दीर्घैः स्वरैरेव समन्वितम् । भक्त्या षडङ्गविन्यासं कुर्य्यात्तेनैव देशिकः ॥३६॥
आदौ तारं[५] समुच्चार्य्य शक्तिवीजं ततः परं अकारं विन्दुना युक्तं नमोऽन्तं च ततो बुधः ॥३७॥
मातृका लिपिवृन्दाश्च तत्तत् स्थानेषु विन्यसेत् । ध्यायेत्तत्र स्थितां शक्तिं सवकामाप्तसिद्धये ॥३८॥
चञ्चच्चण्डमरीचिषश्च सदृशां तुङ्गोरुपीनस्तनां
चन्द्रार्द्धस्फुरितोत्तमाङ्गमुकुटं हारादिभूषोज्जलाम् ।

---

१ । ଅମୃତ ଭୂଳ ଆତ୍ମାର । ୨ । ମାୟେଶ୍ୱରଙ୍କୁ । ୩ । ମନ୍ତ୍ରବିତ୍ ସାଧକ । ୪ । ବକ୍ଷ୍ୟ । ୫ । ପ୍ରଣବ ଅକ୍ଷର ।

अक्षस्रक् पुस्तपाशाङ्कुशरुचिरवरां पद्मसंस्थां च वन्दे
तल्लक्ष्मीं[१] तां साधकानां सकलसुखकरां दुःखदां दुर्ज्जनानाम् ॥३९॥

इति शक्तिकवीजमातृकान्तं रचयंश्चारुतरं शिवं हि लोके ।
यदि न हि रचिता द्विजस्य शीघ्रं सकलसुखं विनिहन्ति सेयमास्ते ॥४०॥

श्रीवीजमातृका सेयं श्रूयतां कथ्यते मया । यच्छ्रुत्वा यदनुष्ठानान्न दुःखी जायते द्विजः ॥४१॥
श्रीवीजमातृकामन्त्रस्य स्याद्भृगुऋषिः स्मृतः । स्मृतस्तु छन्द एवस्याद्देवता वीजनिर्गता ॥४२॥
चतुर्वर्गफलप्राप्त्यै विनियोग उदाहृतः । दीर्घार्द्धवीजमानस्य षडङ्गं च समाचरेत् ॥४३॥
तत्रस्थितां च जननीं ध्यायतो नास्ति दुर्गतिः । यथा ध्यानं चरेन्मन्त्री तच्छृणुष्व वदाम्यहं ॥४४॥

दाहोत्तीर्णसुवर्णवर्णरुचिरां[२] मत्तेभचञ्चत्कर[३]-
प्रोद्यद्दिव्यसुधाघटीसृतरसैः संसिक्तदेहां श्रियम् ।
मालापुस्तकहंससारसकरां सद्रत्न भूषोज्ज्वलां
पीनोत्तुङ्गकुचद्वयातिरुचिरां ध्यायेज्जगन्मातरम् ॥४५॥

श्रीवीजसंहितां तां तु मातृकां विधिनाचरेत् । श्रीवीजमातृकं कर्मवृत्तां लक्ष्मीः स्थिरा तथा ॥४६॥
यथा विष्णोर्विशालेऽस्मिन् वक्षसि स्मितभाषिणी स्मरवीजमातृकां च श्रृणुताथ महर्षयः ॥४७॥
यस्य श्रवणमात्रेण वंशवृद्धिश्च जायते । स्मरवीजमातृकामन्त्रस्यास्य संमोहनो ऋषिः ॥४८॥
गायत्रीछन्द एवात्र स्मरोऽत्र देवता स्मृतः । भुक्तिमुक्तिकृते तावद्विनियोग उदाहृतः ॥४९॥
स्मरपवीजं सुदीर्घं च कृत्वा तेनैव देशिकः । षडङ्गन्यासमाकुर्य्याद्देहशुद्ध्यर्थमादरात्[४] ॥५०॥
प्रणवाद्यं ततः कृत्वा कामवीजं ततःपरम् । वर्णकं च ततो ब्रूयात् नमः शब्दमतःपरम् ॥५१॥
न्यसेत्तन्मातृकास्थाने ततो ध्यानं समाचरेत् । वक्ष्यमाणेन विधिना सर्वाभीष्टसुसिद्धये ॥५२॥

उद्यद्ग्रीष्मखरांशुकोटिरुचिरां तां स्पटिकीं मालिकां
कोदण्डं रुचिरेक्षुदण्डजनितं कन्दर्पबाणानथ ।
विद्यां चैव करास्त्रजैर्विदधतीं राजत्त्रिनेत्रा शुभां
नानालंकृतिमञ्जुलां धृतकलां वन्देऽरविन्दस्थिताम् ॥५३॥

स्मरवीजयुतां रम्यां मातृकां रचयन्ति ये । तेषामत्र महासौख्यं वंशवृद्धिश्च जायते ॥५४॥
वीजत्रययुतास्यास्य मातृकामन्त्रकस्य च । संमोहनऋषिः सोऽत्र गायत्रीच्छन्द एव हि ॥५५॥

---

१ । ହ୍ରିଁନଯୁତା । २ । ଶୁଦ୍ଧସୁବର୍ଣ୍ଣରୁଚି ଜାନୁ । ३ । ମଦମତ୍ତ ହସ୍ତୀଶାବକ ଶୁଣ୍ଢ ସଦୃଶ କର । ४ । ଦେହଶୁଦ୍ଧି ପାଇଁ ଷଡଙ୍ଗ ନ୍ୟାସ କରିବେ ।

सर्वलोकवशं कार्य्यमस्मिन् संमोहनामके । देवता कथिता भूत्यै विनियोगः परं स्मृतः ॥५६॥

श्रीशक्तिकामबीजानि मातृकार्णां[१] सबिन्दुकाम् । नमोऽन्तं प्रणवाद्यं च क्रमान्मन्त्री न्यसेत्ततः ॥५७॥

ध्यायेच्चन्द्रकलाधरां त्रिनयनां संमोहनां सत्कुचां
नानारत्नमयीं विभूषणयुतां चित्राम्बरां सुन्दराम् ।

मालामङ्कुतरेषुचापशरसत्पाशाङ्कुशाब्जन्फुरत्
विद्याहस्तसरोरुहां सुरनुतां[२] तन्मातृकार्णालयाम् ॥५८॥

इमां ये मातृकां कुर्य्युः जपहोमार्च्चनेषु च । ते नूनं सकलं वाञ्छाभरं प्राप्नुयुरुत्तमाः ॥५९॥

षडबीजसंयुतस्यास्य मातृकामन्त्रकस्य च । दक्षप्रजापतिश्चात्र ऋषिश्चैव निगद्यते ॥६०॥

त्रिष्टुभाख्यमिदं छन्दः कृतिभिः परिकीर्त्तितम् । सर्वस्य जननी चात्र मातृका देवता स्मृता ॥६१॥

चतुर्वर्गफलप्राप्त्यै विनियोग उदाहृतः । षडबीजानि क्रमान्मन्त्री षडङ्गेषु न्यसेत्परम् ॥६२॥

रमामायाकामबीजान्यग्रेऽपि क्रमतो वदेन । मध्ये वर्णं विन्दुयुतं प्रतिलोमतया पुनः ॥६३॥

तानि बीजानि संगद्य मातृकान् स्थानतो न्यसेन् पूर्वध्यानं द्विजश्रेष्ठाः कुर्य्यादत्रैव देशिकः ॥६४॥

असिद्धिसिद्धिफलदो नानासंपत्प्रदस्तथा । सर्वव्याधिक्षयकरो गद्यते[३] मुनिपुङ्गवैः ॥६५॥

सूत उवाच

प्रपञ्चमातृकामन्त्रस्यास्य ब्रह्मा ऋषिः स्मृतः । गायत्रीछन्द एवात्र विदन्तु[४] मुनिसत्तमाः ॥६६॥

परात्परं यत्तु सर्वं सर्ववस्तुगतं तु यत् । योगिध्येयं च यत्तेजो देवतात्र प्रकीर्त्तितम् ॥६७॥

प्रणवोबीजमाख्यातस्त्वजपा शक्तिरुच्यते । मोक्षप्राप्त्यर्थमेवास्य विनियोग उदाहृतः ॥६८॥

स्वाहं चादौ समुच्चार्य्य ततः पञ्चमनूनपि[५] । हरिहरार्णतः कुर्य्यादस्त्रन्यासं समाचरेत् ॥६९॥

तारमादौ ततो मायाबीजं दत्वा सबिन्दुकम् । शिरोऽर्णं त्वजपात्मा च वह्निजायाथ यो मनुः ॥७०॥

तं न्यसेन्मातृकास्थाने क्षादिवर्णान् विलोमतः । सानुस्वारान् ककरान्तान् तेन मन्त्रेण मन्त्रवित् ॥७१॥

ॐकारादिपञ्चमन्त्रान् संवर्द्धमानतःस्वयम् । पूर्णं सर्वगतं बीजं लसन्तं तु चिदात्मकम् ॥७२॥

कामबीजस्य मन्त्रस्य स्यादत्र च प्रजापतिः । ऋषिश्छन्दोऽपि गायत्री कलात्मकत्वयान्विता ॥७३॥

वर्णानां जननी ह्यत्र शारदा देवता स्मृता । एतादृशीमातृकाया न्यासे कुर्य्यात्तु[६] देशिकः ॥७४॥

विनियोगं ततः कुर्य्यान् षडङ्गन्यासमुत्तमम् । ऌॡ द्वयं विना तारं स्वरैर्द्वादशभिः परैः ॥७५॥

पुटीकृत्य क्रमात्कुर्य्यात् षडङ्गन्यासमादृतः । प्रणवादीन् स्वरानादौ चतुर्थ्यन्ताः कलास्तथा ॥७६॥

१। ମାତୃକା ବର୍ଣ୍ଣ ଗୁଚ୍ଛକୁ। ୨। ଦେବବନ୍ଦିତା ୩। ଚକ୍ରରୁ। ୪। କାରଣରୁ। ୫। ଯାଉଛି ମନ୍ତ୍ରକୁ। ୬। ବଲେଖ ଘଙ୍ଗଢ଼ରେ କ୍ଷ ରୂ ଭ ଦଯିଁଙ୍ଗ। ୭। ବର୍ଣ୍ଣଜନନୀ ସରସ୍ୱତୀ।

कृत्वा न्यसेद्यथा मन्त्री श्रूयतां कथ्यते द्विजाः निवृत्तिं विन्यसेत् पूर्वं प्रतिष्ठां च ततः परम ॥७७॥
विद्याशान्तिश्च संन्यस्य चेन्दिका दिपिका तथा रेचिका मोचिका सूक्ष्मा तथा सूक्ष्मामृता स्मृता ॥७८॥
ज्ञानामृतपायिनीं च व्यापिनी व्योमरूपका । अनन्ता न्यसनीया सा तथैव स्वरसम्भवा ॥७९॥
जाताः सदाशिवेनैताः[१] देवताः शुभमूर्त्तयः । अक्षमालां च विद्यां च त्रिशूलं च कपालकम् ॥८०॥
दधानास्ताः स्वरोद्भुताः कलान्यासे प्रतिष्ठिताः । भुक्तिमुक्तिप्रदा शान्ता न्यस्यतां सततं सताम् ॥८१॥
प्रथमं विन्यसेत् सृष्टिं च स्मृतिमेव च । ततो मेध्यां न्यसेत्कान्तिं लक्ष्मीं च धृतिमेव च ॥८२॥
स्थिरां स्थितिं तथा सिद्धिं क्रमादेवं न्यसेत्कलाः कवर्गेण चवर्गेण युक्ता दश प्रकीर्त्तिताः ॥८३॥
अकाररूपं यद्ब्रह्म तस्माज्जाता इमाः कलाः । तप्तचामीकरप्रख्याः[२] ख्याताब्रह्मकला इति ॥८४॥
अक्षस्रक्पङ्कजद्वन्द्वाऽमृतभाजनसत्कराः । जरान्यस्यापालिनी च शान्तिश्चव तथेश्वरी ॥८५॥
रतिश्चकामिका न्यस्या वरदा ह्लादिनीति च प्रतिदीर्घा योजनीया टादिनान्ताक्षरान्विता ॥८६॥
उकाराद्विष्णुतो जातास्तमालदलसन्निभाः । शङ्खचक्रवराभीति हस्तास्ताः परिकीर्त्तिताः ॥८७॥
संहारकारिणीभूताः कलाः सम्प्रति कथ्यते । मकाररूपात्तद्रुद्रान् संभूताः श्रूयतां नृप ॥८८॥
न्यसेत्तीक्ष्णां च तां रौद्रीं भयां निद्रां च विन्यसेत् तन्द्रा क्षुत्क्रोधिनी[३] तावत् क्रियां च विन्यसेद्बुधः ॥८९॥
भकारी चैव मृत्युं च विन्यसेत् क्रमतः शुचिः । रुद्रेण पक्षयोर्वर्गा जाताश्चन्द्रनिभप्रभाः ॥९०॥
अभयं वाञ्छितं शूलं कपालं बिभ्रती कलाः । न्यसेत्तत्र महोत्साहाः संहाररसवर्द्धनाः ॥९१॥
रुद्राख्या गवर्गाणां संभूता विद्युत कलाः । शुभ्रा पीता शोणिताभ्यासिता[४] चेति क्रमान्न्यसेत् ॥९२॥
बिन्दुयुक्तं सतारं च चतुर्थ्यन्तं च शुक्तकम् । श्वेतां चतुर्थीं संयुक्तामुक्त्वा स्थाने न्यसेद्बुधः ॥९३॥
पकारां च तथा मज्जां पीतां चैव तथान्यसेत् । अहं हंसं तथैवोक्त्वाप्यरुणां च तथा न्यसेत् ॥९४॥
क्षं क्रोधं च शितामुक्त्वा पूर्ववद्विन्यसेद्बुधः जवाकुसुमरक्ताभां[५] हरिणं टंकमेव च ॥९५॥
अभयं च वरं चैव दधाना निजबाहुभिः । एता विन्दुकलाः ख्याताः साधकानां च सिद्धिदाः ॥९६॥
एतन्कलान्यासपरा नरा ये ते सर्वसौख्यं सहपुत्र पौत्राः ।
शुक्तवात्र चान्ते परमं पदं तं गच्छन्ति शान्ता वरमुक्तिभाजः ॥९७॥
विभ्राणां करपङ्कजैः सरसिजं[६] चक्रं च पाशं मृगं
विद्यां शङ्खधरां कपालमतुलां मालां च टङ्कास्तथा ।
शूलं दैत्यवपुःविदारणपरं सिंहासनस्थां शुभां
ध्यायेत्सर्वशुभप्रदां त्रिनयनां माहेश्वरीं शारदाम् ॥९८॥
सौवर्ण्णं कलशं विभूषिततमां पाथोजमुक्ताजवा
विद्युत्स्फाटिकवर्ण्णकैश्च वदनैस्त्र्यक्षैर्युता पञ्चभिः ।
पूर्णेन्दु प्रतिमप्रभां[७] पृथुमहोन्नत्य स्तनाढ्यां शिवां
वालां वालमृगेक्षणां सुरनुतां तां शारदां चिन्तयेत् ॥९९॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

१। ଶିବେନୈତାଃ ଏହ ଶବ୍ଦଟ ନାହ ଦେଖାଯାଉଛ । २। ଉପ୍ତ ପୁରଣ୍ଣୁ ମୁଳ ଉଦ୍ଧୃତ । ३। ତନ୍ଦ୍ରା, କ୍ଷୁଧା, କ୍ରୋଧ- ରୂପା । ४। ଶୁଭ୍ରା ५। ଜବାକୁସୁମ ମୁଳ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ । ६। ପଦ୍ମ । ७। ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମୁଳ ।

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

श्रीकण्ठमातृकान्यासविधिं शृणु महीपते । यस्यश्रवणमात्रेण क्षीणपापो भवेन्नरः ॥१॥

श्रीकण्ठमातृकान्यासमन्त्रस्यास्य ऋषिः कृतः। दक्षिणामूर्त्तिऋषिः प्रोक्तः गायत्रीछन्द ईरितम् ॥२॥

अर्द्धनारीश्वरो¹ऽप्यत्र देवता कथितो बुधैः। हंसवीजमत्र कथितं शक्तिः सा च निरूप्यते ॥३॥

सर्वसौख्यैकलाभार्थे विनियोग उदाहृतः । हंसेन दीर्घयुक्तेन षड़ङ्गन्यासमाचरेत् ॥४॥

न्यासान्ते साधकोधीमान् प्रार्थयेच्छिवदं शिवम् सोऽहमित्येव संचिन्त्य ध्यायेद्देवं हृदम्बुजे² ॥५॥

राजत्पल्लवराजराजतगिरिश्रीभासुराङ्गं मुदा

प्रेम्णोल्लासिभरात्परस्परमिलद्दे हार्द्धभावं विभुम्

सप्ताशाङ्कुशमालिकावरलसद्धस्ताम्बुजं सद्भुजं

चञ्चच्चन्द्रकलं च त्र्यक्षमधुरं ध्यायेऽद्रिजावल्लभम् ॥६॥

तात्तीर्यपूर्वानथमातृकार्णान्न्यस्येत्ततो रुद्रकशक्तिकाख्याः।

क्षार्णाद्रिवर्णेषु च धातुयुग्मं प्राणं तथा क्रोधममुं च युञ्ज्यात् ॥७

ह्रौं च सर्वत्र संयोज्य मातृकार्णं क्रमेण च। मूर्त्तिः शक्तिस्तथा चोक्त्वा नमोऽन्तं विन्यसेद्बुधः ।८।

देवताशक्तिनामानि कथ्यते साम्प्रतं³ मया। श्रीकण्ठं च तथा पूर्णोदरीं च विन्यसेद् द्विजः ॥९॥

अनन्तं विरजां चैव सूक्ष्मशाल्मलीके तथा । त्रिमूर्त्तिं च ततो लोलाक्षीं चैव विन्यसेद्बुधः ॥१०॥

अमरेशीं वर्त्तुलाक्षीं दीर्घेशं दीर्घघोणिकाम्। भूभारभूतिकास्यास्य शक्तिं दीर्घमुखीं न्यसेत् ॥११॥

अतिथीशस्य⁴ सा शक्तिः विन्यसेत् तौ स देशिकः स्थाणुं च दीर्घजिह्वां च ततो वाराहमेव च ॥१२॥

कुण्डोदरीं न्यसेद्धीमान् न्यासकर्मणि तत्परः। झिण्टिशं मुक्तकेशीं च विन्यसेत् क्रमतः सुधीः ॥१३॥

भौतिकं चाथ विकृतमुखीं च तदनन्तरम् । सद्योजातं ततो ज्वालामुखीं च विन्यसेत् क्रमात् ॥१४॥

अनुग्रहेश्वररेणाथ सार्द्धमुल्कामुखीं न्यसेत्। अनुग्रहं चाथ सुश्रीमुखीं तावत्परिन्यसेत् ॥१५॥

महासेनं ततो विद्यामुखीं मन्त्री परिन्यसेत्। इत्येता मूर्त्तयस्तावत् शक्तयः षोडशः स्मृताः ॥१६॥

त्रिशूलखट्वाङ्गपिनाकमाला धरा जटाजूटविशोभमानाः।

रुद्रांशसम्भुततराः सिताभास्ताभावनीयाः खलु देशिकोन्द्रैः ॥१७॥

१। ଅର୍ଦ୍ଧନାରୀଶ୍ୱର ଶିବ। २। ହୃଦୟ କମଳରେ। ३। ବର୍ତ୍ତମାନ। ४। ଶିବଙ୍କର।

पाशाङ्कुशाभीतिवराब्जहस्ताः प्रफुल्लरक्तोत्पलमञ्जुलाभाः ।

मूर्ध्यङ्कदेशस्थित सावधानाः सुशोभनास्ताः परिभाव्यमानाः ॥१८॥

कादिवर्णेषु सर्वेषु पूर्ववत् विन्यसेद्बुधः । क्रोधीश्वरं महाकालीं चण्डेशं च सरस्वतीम् ॥१९॥

पञ्चान्तकं सर्वसिद्धिं शिवोत्तममतः परम् । गौरीं च विन्यसेद्धीमान् मातृकाक्षरपूर्वकाम ॥२०॥

त्रैलोक्यविद्यया सार्द्धमेकं रुद्रं च तन्यसेत् । कूर्मं मन्त्रात्मशक्तिं च न्यसेन्न्यासविदां वरः ॥२१॥

एकनेत्रं तथा कुर्य्याद्भूतमात्रा समं पुनः । चतुराननेन साकं लम्बोदरीं च संन्यसेत् ॥२२॥

अजेशं द्राविणीं चैव शर्वं च नगरीं न्यसेत् सोमेश्वरं खेचरीं च संन्न्यसेद्द्विजसत्तमः ॥२३॥

तां मञ्जरीं लाङ्गलिना सार्द्धं शक्तिमथ न्यसेत् दारुकरूपिणं तावत् विन्यसेत् साधकोत्तमः ॥२४॥

अर्द्धनारीश्वरं तत्तु गिरिशं विन्यसेद्बुधः । उमाकान्तं तथा कालोदरीं च विन्यसेत् क्रमात् ॥२५॥

आषाढ़िनं पूतनां तां दण्डिनं भद्रकालिकाम् । अत्रिं च योगनीं तावन्मीनं च शिखिनीमिमाम् ॥२६॥

मेपेश चादिनीशक्तिः ज्ञात्वा तौ देशिकोन्यसेत् लोहितं कालरात्रिं च शशिनं कुब्जिनीं न्यसेत् ॥२७॥

छगलण्डं ततो धीमान् कपर्द्दिनीमतःपरम् । द्विरेण्डेशं ततो विप्राः वीजं च विन्यसेद्बुधः ॥२८॥

महाकालं जयां चैव विन्यसेद्देशिकोत्तमः । त्वगसृङ्मांसमेदास्थिमज्जा शुक्रान्यतः परम् ॥२९॥

प्राणेशैव तथा शक्तिर्नवतत्त्वानि च क्रमात् । यादि वर्गेषु संयोज्य मातृकाणां तु प्रान्ततः ॥३०॥

सुमुखेश्वरीं तां शक्तिं बालिना सह संन्यसेत् रत्या सह भुजङ्गेशं माधवीं च पिनाकिना ॥३१॥

खड्गीशं वारुणीं तावन् वकेशं वायवीं तथा । श्वेतरक्षोऽवधारिण्या सार्द्धं तावच्च विन्यसेत् ॥३२॥

दुर्गेशं सहजां चैव लक्ष्म्या सह कुलंज्ञकम् । शिवं च व्यापिनीं तावद्विन्यसेन्मतिमान्नरः ॥३३॥

वर्द्धकं मायया सार्द्धं ह्रौंक्षं प्रगत्रपूर्वकम् । कादिवर्णं गताः शान्ताः मूर्त्तयः शक्तयस्तथा ॥३४॥

शत्रय्योरसंभूताः पूर्ववत् भावयेच्छुभाः ।

सूत उवाच

एता द्वादशधा प्रोक्ताः मातृका धर्मसाधिकाः ॥३५॥

विष्णोः पूजासु कर्त्तव्याः भावनीया मुहुर्मुहुः । ये विप्राः प्रत्यहं तावत् कुर्वन्ति विष्णुपूजनम् ॥३६॥

त एव कर्त्तुं शक्यन्ते जगतः सर्जनं क्षयम् । हव्यार्जने कलान्यासं श्रीकण्ठादिं ततःपरम् ॥३७॥

अन्यथा केवलं कर्म निष्फलं जायते पुनः । अशक्तः स्याद्द्विजो यावत् कर्त्तुं तद्दशमातृकाः ॥३८॥

विन्दोश्च मातृकां कुर्य्यात्केशवादिं च देशिकः ध्यायेद्‌यथोक्तविधिना न्यासवित्साधकोत्तमः ॥३९॥

एतद्‌न्यासपरायणा यदि महीदेव्यः सदा भूतले

ये नूनं विनिहत्य पापनिचयं पुण्योदयोल्लासिनः।

नानावञ्छतशर्मजालमतुल सम्भुज्य सार्द्धं निजैः

गच्छन्त्यत्र दशासु वैष्णवपदं शम्भोः पदं वा परम् ॥४०॥

इति श्रीसूतसंतियां नीलाद्रिमहोदये श्रीकण्ठादिवर्णनेऽष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

एकोनषष्टितमोऽध्यायः

सूत उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि तत्त्वन्यासं महोदयम् । यन्न्यासस्मरणादेव ब्रह्मभूतो भवेन्नरः ॥१॥

ब्रह्मोवाच

पूर्वं प्रणवमुच्चार्य्यआदिवर्णान् व्यतिक्रमात्। नमः शब्दं परायेति तानि तत्त्वानि चात्मनाः ॥२॥

त्रिभिरेतैश्च तत्त्वैश्च हृदये विन्यसेद्‌द्विजः । शब्दस्पर्शरूपतत्त्वरसान् गन्धमतःपरम् ॥३॥

शिरस्याननहृद्‌गुह्यपादेषु क्रमतो न्यसेत् । श्रोत्रं त्वक् चक्षुसि[१] चैव रसनाघ्राण[२]मेव च ॥४॥

वाक् पाणिपादपायूपस्थतत्त्वानि देशिकः । श्रोतयोस्त्वथनेत्रे च जिह्वायां च नमस्तथा ॥५॥

वाचि हस्तद्वये चांध्र्योः मेढ्रके[३] तानि विन्यसेत् आकाशतत्त्वं शिरसि वायुतत्त्वं मुखे न्यसेत् ॥६॥

तेजस्तत्त्वं हृदिपुनः जलं लिङ्गोपरि न्यसेत् । पृथ्वीतत्त्वं पदद्वन्द्वे क्रमादेतानि विन्यसेत् ॥७॥

हृत्पुण्डरीकतत्त्वं तु हृदये पूर्ववन्न्यसेत् । द्वादशकलाव्याप्तात्मा[४] सूर्यमण्डलमेव च ॥८॥

चतुर्थ्यन्तं नमोऽन्तं च हं नमः शब्दपूर्वकम् पराशब्दं चतुर्थ्यन्तं कृत्वेति विन्यसेद्‌बुधः ॥९॥

शं षं नमः शब्दपूर्वं पराशब्दं च पूर्ववत् । षोडशकलया व्याप्तं चन्द्रमण्डलमात्मना ॥१०॥

चतुर्थ्यन्तं च संयोज्य नमोऽन्तं तद्धृदि न्यसेत् प्रणवाद्यं वह्निवीजं हृन्मन्त्रं च ततो वदेत् ॥११॥

परं च पूर्ववत्कृत्वा दिक्पालाव्याप्तपूर्दकम् वह्निमण्डलशब्दं तु योजयेदात्मना सह ॥१२॥

୧। ଚକ୍ଷୁଂ, ଚର୍ମ, ଚକ୍ଷୁର। ୨। ଜିହ୍ୱା ଓ ନାସିକାରେ। ୩। ଲିଙ୍ଗରେ। ୪। ଦ୍ୱାଦଶକଳାତ୍ମକ।

समस्तं तादृशं पद्मं चतुर्थ्यन्तं नमोऽन्तकम् । कृत्वा तन्मण्डलत्रय्यां[1] हृदये विन्यसेद्बुधः ॥१३॥
षकारं वायुवीजं च लकारं वारुणार्णकम् । पृथ्वीवीजं तु सर्वत्र सविन्दुं हृन्मनुं ततः ॥१४॥
भक्त्या पीत्वायेतिततां परमेष्ठिनमेव[2] च । पुरुषं विश्वशब्दं च निवृतं सर्वमेव च ॥१५॥
एतेषामात्मना सार्द्धं समासेऽन्तता पुनः । वासुदेवं चतुर्थ्यन्तं सङ्कर्षणमतःपरम् ॥१६॥
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च नारायणमतःपरम् । नमः शब्दं च सर्वत्र देशिकः क्रमतो वदेत् ॥१७॥
शिरोमुखे तु हृदयेऽघ्रिंदेशे मेढ्रे तु तान्न्यस्य तु धीरबुद्धिः ।
न्यसेच्च सर्वत्र सतारपूर्वं क्षरो नमश्चेति पराय चेति ॥१८॥
क्रोधतत्त्वात्मने नृसिंहाय नमइति देहे सर्वत्र विन्यसेत् ।
क्रोधाद्यतत्त्वात्मनएवमुक्त्वा ततो नृसिंहाय नमश्च मन्त्री ॥१९॥
तत्त्वान्यासरता ये च मातृकान्यासतत्पराः । ते सर्वे विष्णुसदृशाः योग्याः स्युः विष्णुपूजने ॥२०॥
तेषां न्यासवतां ये च दर्शनं कुर्वते नराः । आलापं वा विमुक्ताः स्युः सर्वसौख्यभुजश्च ते ॥२१॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये एकोनषष्टितमोऽध्यायः

षष्टितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

प्राणायामं च ऋष्यादिध्यानपर्यन्तमाचरेत् । इडया पूरकं कुर्य्यात् मूलेन वीजतश्च वा ॥१॥
सुषुम्णया कुम्भकं च रेचकं पिङ्गलाख्यया । पूरकः षोडशः[3] ख्यातः चतुःषष्ट्या च कुम्भकः[4] ॥२॥
द्वात्रिंशद्वारं विख्यातो रेचक[5] पापमोचकः । मूले वा प्रणवोवापि कर्त्तव्यत्वाद्द्विधा स्मृतः ॥३॥
प्राणायमस्य द्वैविध्यं[6] कर्त्तव्यं विष्णुपूजने । अन्यथा स्यान्महादोषः सन्तोष नैव दैवतः ॥४॥
रोगीदुःखीः च निष्कर्मं तद्द्वयं नाचरेत् यदि । अतो हि देशिको धीमान् तद्द्वयं यत्नतःश्चरेत् ॥५॥
प्राणायामं समाप्याथ योगपीठं निजाङ्गके । कुर्य्याद्यथा देशिकेन्द्रः साम्प्रतं तत्प्रकाश्यते ॥६॥
आधारशक्ति प्रकृति कूर्मानन्तौ क्षमा ततः । क्षीरसिन्धुस्तथा श्वेतदीपश्च मणिमण्डपः ॥७॥

---

୧ । ମଣ୍ଡଳ ତିନୋଟି ମଧ୍ୟରେ । ୨ । ବୃଦ୍ଧାଙ୍ଗୁ । ୩ । ପୂରକ ପ୍ରାଣାୟାମରେ ୧୬ ଥର । ୪ । କୁମ୍ଭକରେ ଚଉଷଠି ଥର । ୫ । ରେଚକରେ ୩୨ ଥର ମନ୍ତ୍ର ଆବୃତ୍ତି କରାଯିବ । ୬ । ଦ୍ଵିପ୍ରକାର ।

कल्पद्रुमश्च तान् सर्वान् चाधारादीन् हृदि । न्यसेत् दशत्रासांसयोस्तावत् दक्षवामोरुदेशके ॥८॥
मुखेऽस्मिन् वामपार्श्वे च कट्यां दक्षिणपार्श्वके। धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्य्यं च ह्यधर्मकम् ॥९॥
ततोऽज्ञानमवैराग्यमनैश्वर्य्यं क्रमेण तान् । प्रणवाद्यान्नमोऽन्तांश्च चतुर्थ्यन्तान् परं न्यसेत् ॥१०॥
सत्त्वं रजस्तमस्त्वेति गुणैस्तैः[१] वृत्तिकायितैः। असंलग्नतया पद्मं वेष्टितं वसुपत्रकम्[२] ॥११॥
कर्णिकारं समायुक्तं केशरोभास्वरः परम् । सन्नाडकन्दकलितं तादृशं हृदि चिन्तयेत् ॥१२॥
आनन्दकन्दं च ततः सम्विन्नालं चिदात्मकम्। प्रकृतिमयपत्राणि[३] ।वकारमयकेशराः[४] ॥१३॥
पञ्चाशद्वर्णवीजाढ्यकर्णिका चेतिमात्रकः। कन्दादिकर्णिकान्तं च हृदये भावयेत्तदा ॥१४॥
तारपूर्वं त्वकारं च विन्दुना परिभूषितम् । आदित्यमण्डलं ङेऽन्तमुक्त्वा च तपिनी तथा ॥१५॥
तापिनी च ततो धूम्रा मरीचि ज्वालिनी रुचिः। सुषुम्णा भोगदा विश्वा वोधिनी धरणी क्षमा ॥१६॥
एतत्कलाभ्यो नमश्चेत्युक्त्वा हृदि संन्यसेत्। ॐ चेत्युक्त्वा ततः सोममण्डलायेति च देशिक ॥१७॥
अमृता मानदा पूषा तुष्टिः पुष्टिस्ततः परम् । रतिर्धृतिश्च शशिनी चन्द्रिकाकान्तिरेव च ॥१८॥
ज्योत्स्ना श्रीः प्रीतिरेव स्यादङ्गनामृत पूर्णिका कामदा चेति चन्द्रस्य शक्तयः षोडश स्मृताः ॥१९॥
एतत्कलाभ्यो नम इति स्मृत्वा तत्रैव विन्यसेत्। मं वह्निमण्डलायेति ततश्चोक्त्वा स मान्त्रिकः ॥२०॥
धूम्राटीरुष्या ज्वलिनी ज्वालिनी तु स्फुलिङ्गिनी सुश्रीश्चैव स्वरुपा च कपिला च ततः परम् ॥२१॥
हव्यकव्यवहा च स्यादिहोक्ता दशशक्तयः । तत्कलाभ्यो नम इति ब्रुवन् हृदि परिन्यसेत् ॥२२॥
सं सत्त्वाय नमश्चेति तथा रं रजसे नमः । तं तमसे नम इति ब्रुवन्नेवं न्यस्येद्गुणान् ॥२३॥
आँ आत्मने नम इति अकारं च ततो ब्रुवन् । अन्तरात्मने नम इति फकारं च पुनर्वदन् ॥२४॥
परमात्मने नमोऽन्त्यं च ह्रीं बीजं च स्मरेत्पुनः ज्ञानात्मने नम इति तन्सर्वं हृदि विन्यसेत् ॥२५॥
पूर्वादि दलमध्येषु प्राच्यादिक्रमतः पुनः । तासां न्यासं यथा कुर्य्यात्तन्नामानि कीर्त्तयेत् ॥२६॥
विमलोत्कर्षिणी ज्ञानाक्रियायोगा तथैवाच । प्रभा सत्या तथेशानानुग्रहा नवशक्तयः ॥२७॥
प्रत्येकं प्रणवाद्यं च चतुर्थ्यन्तां नमोऽन्तकाम्। न्यस्येदष्टदलेष्वेतामध्ये चानुग्रहान् न्यस्येत् ॥२८॥
अत्रत्याः शक्तयः सर्वाः सर्वाभरणभूषिताः । ज्ञानमुद्राब्जहस्तास्ताः पृथुलोच्चकुचद्वयाः ॥२९॥
सौवर्णनिकषाभासश्चिन्तनीयाश्च देशिकैः। अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां च शेषाङ्गुलिविपारणे ॥३०॥
या तत्त्वमुद्रा भवति तया न्यस्यतु पुष्पतः । नमो भगवते विष्णवे सर्वभूतात्मने तथा ॥३१॥
वासुदेवाय च पदं कल्पयित्वा स देशिकः । सर्वात्मसंयोगपद्मपीठात्मने नमस्त्विति ॥३२॥

---

१ । ଘଙ୍କ, ଚଳ, ଡମ ୯ଢ ୫ ଗୁଣ ଦ୍ୱାର । ୨ । ଅଷ୍ଟଦଳବଷ୍ଟିତ । ୩ । ଘ୫ ପ୍ରକୃତ୍ୟବୂଧ । ୪ । ଡେଷର ବକାର ପ୍ରଭାଦ ।

कर्णिकामध्यतः स्मृत्वा विन्यसेत्तादृशं हरिम् । ध्यायेत्सभक्तिकतया देशिकस्तत्त्ववान् पुनः ॥३३॥

सूत उवाच

आधारोत्तमभावनामनुदिनं कुर्वन्ति ये देशिका-
श्चोमान्ते श्रुतिकीर्त्तयः कलिमलध्वंसस्फुरन् मूर्त्तयः ।
योग्यास्ते जपहोमपूजनविधौ संधौतकान्तिमंलाः
सद्ब्राह्मणाम् तपानतोषकलिता लोकद्वये पूजिताः ॥३४॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये षष्टितमोऽध्यायः ।

एकषष्टितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

उत्तानसंपुट सव्यकरं हृदयलग्नकम् । तत्र पुष्पाणि चाधाय दक्षहस्तं पिधाया च ॥१॥
व्यक्तं तद्ध्यानमुद्रेति विदितं मन्त्रवित्तमैः । मुद्रायो देवता१ तत्र चिन्तयेत् परमं महः ॥२॥
प्रकाश्यते तत्सहसा साधकनां हिताय च । हृदये परमाकाशमव्यक्तं तद्विचिन्तयेत् ॥३॥
सर्वमन्त्रलतावीजं प्रणवं भावयेत्पुनः । प्रणवे परमाकाशस्थलस्थे वेदमूलके ॥४॥
तत्र तारतरं सारं श्रुतिनाथ परं महः । ॐ कारात्मनतस्तस्मात् तेजसोमूलमन्त्रगम् ॥५॥
यत्तेजश्चिन्त्यते तावत् सैषा हृदयभावना । प्रणवात्मकतस्तस्मान्महसः श्वासवर्त्मना ॥६॥
आनीयदीपवदीपाद्धस्ताभ्यन्तरके२ न्यसेत् । करन्यासं ततः कृत्वा विधिना विधिवित्तमः ॥७॥
हस्तयोर्भावना सैषा कथ्यते विधिकोविदैः । हृदयाद् वक्षनासायां रन्ध्रेणानीय देशिकः ॥८॥
तत्तेजोचित हस्ताभ्यांव्यापकत्रयमाचरेत् । निजे कलेवरे३चाथ स स्वयं भास्करोपमम् ॥९॥
अङ्गन्यासं ततः कुर्यात् व्यापकान्ते द्विजोत्तमः । सा देहभावना चैषा कथ्यते मुनिसत्तमैः ॥१०॥
आब्रह्मरन्ध्रपादान्तं पादाद् ब्रह्मपदं प्रति । न्यस्यते ब्रह्मरन्ध्रान्तं हृदयान्तं न्यसेद् बुधः ॥११॥
हृदयादंघ्रिपर्य्यन्तं न्यस्तेद् व्यापकमूर्त्तयः । अथ मन्त्रवरं सारं श्रुतीनां च वदाम्यहम् ॥१२॥
सकृद्वचोगतं यावदपमृत्युभयक्षयम् । तथा विषहरं तापत्रयनाशनकारणम् ॥१३॥
जयदं रणभूम्यां च वनेऽभयदं तथा । जनानां जनभीतिघ्नं पुत्रपौत्रधनप्रदम् ॥१४॥
सौन्दर्य्यवीर्य्यशौर्य्यश्रीबलवाहनवृद्धिदम् । हस्त्यश्वरथपादातिधनधान्यसमृद्धिदम् ॥१५॥
बहुनापि किमुक्तेन जपतां सर्वकामदम् । कामधेनूपमं मन्त्रं साधकानां सदा मुदे ॥१६॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये एकषष्टितमोऽध्यायः ।

---

१ । ମୁଦ୍ରା ଦେବତା । २ । ହସ୍ତ ଅଭ୍ୟନ୍ତରେ । ३ । ନିଜ ଦେହରେ ।

4647
राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान
14087

द्विषष्टितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

खान्तार्ण्णं च समुद्धृत्याकारेण योजयेत्पुनः । पकारं वामनेत्राढ्यं जनशब्दमतः परम् ॥१॥

वल्लभं च चतुर्थ्यन्तं कृत्वा स्वाहेति देशिकः । एवं दशाक्षरोमन्त्रो निर्णीतो द्विजसत्तमैः ॥२॥

खान्तार्ण्णं प्रथितं त्रयोदशयुतं चन्द्रस्वराणामथो

वामाक्षिस्फुरितं पवर्गकपुरे वर्ण्णं तदन्ते जनम् ।

बीजं चोज्झितबिन्दुकं जलपतेः पृथ्वी च बीजं तथा

द्वैरुक्त्यं च ततः पवर्गचतुरैर्वर्ण्णैर्युतं देशिकः ॥३॥

वायोर्बीजमिदं प्रोक्तं बिन्दुहीनं च जायते । वह्नेर्जायां योजयता दशार्ण्णः मनूनां वरः ॥४॥

अयं दशाक्षरो मन्त्रो नारदोऽस्य ऋषिः स्मृतः । छन्दोविराडयं ख्यातः सर्वमङ्गलदायकः ॥५॥

नन्दनन्दन एषोऽत्र देवता परिकीर्त्तितः । क्लींबीजमिति चाख्यातं स्वाहात्र शक्तिरुच्यते ॥६॥

चतुर्वर्गफलप्राप्त्यै विनियोग उदाहृतः । एवमृष्यादिकं कुर्य्यात् निष्कामो द्विजपुङ्गवः ॥७॥

सकामस्तु मनोस्तस्य कुर्य्याद्दुर्गां सुरेश्वरीम् । श्रीकृष्णस्य प्रतिकृतिमधिष्ठात्रीं च देवताम् ॥८॥

आयुधोत्तममेतत्तु चक्रं विष्णोः प्रकीर्त्तितम् । तस्माच्चक्रेण पञ्चाङ्गन्यासं कुर्य्याद्विचक्षणः ॥९॥

प्रथमं प्रणवं कुर्य्याद्द्वितीयं पूरकं ततः । चतुर्थ्यन्तं ततश्चक्रं वह्निजायां तदन्ततः ॥१०॥

पतन्मनुलिङ्गमन्त्रे संयोज्य न्यासमाचरेत् । दक्षनेत्रयुतं बीजं वारुणं विश्वकन्दकम् ॥११॥

सूपसर्वं ततः कृत्वा त्रैलोक्यभक्षणं ततः । असुरान्तकशब्दं तु चक्रं सर्वत्र योजयेत् ॥१२॥

संयोज्य विन्यसेद्धीमान क्रमेण च परंतप । न्यासान्ते ध्यायतो पुंसः सर्वदुःखं विनश्यति ॥१३॥

पञ्चाङ्गयुक्तो मनुरेष भाति हर्षप्रदो दैत्यनिसुदनस्य ।

बिना कनिष्ठानयनद्वयेन न्यासस्तथास्याब्दचसाब्जयोनेः ॥१४॥

अधुना तस्य मन्त्रस्य बीजं श्रृणुत भूसुराः । त्रैलोक्यपावनकरं तत्पञ्चाङ्गमनोर्महत् ॥१५॥

पृथ्वीबीजोपरि ब्रह्म वर्णं च परियोजयेत् । वामनेत्रयुतं तत्तु बिन्दुनार्द्धेन्दुनान्वितम् ॥१६॥

एतादृशं बीजमनुत्तमं तद्दशाक्षरस्यास्य मनोः प्रसिद्धं ।

ब्रह्मस्वरूपं खलु पञ्चवर्णं संनिर्मितं दुर्ल्लभसिद्धिकारि ॥१७॥

भूमेर्लकारश्चोत्पन्नं ककारोजलसम्भवः । इकारो बह्निसंभूतो बिन्दुराकाशसम्भवः ॥१८॥

इति पञ्चाङ्गकं वीजं दशार्णान्ते नियुञ्जयन् । योजयेच्च स्वकं कर्मसिद्धिं नयति तत्क्षणात् ॥१९॥
मनोस्तस्य च वीजस्य विषयः कीर्त्तितोमया । ध्यानं च कथ्यते सम्यक् श्रूयतां द्विजसत्तमाः ॥२०॥
राजन्नीरदनीलमञ्जुलतनुं सम्पूर्णं चन्द्राननं फुलेन्दीवरनिन्दिसुन्दरदृशं विम्बाधरं सुन्दरम् ।
श्रीमद्दन्तचयं मनोरमतमघ्राणं च सद्भ्रूलतं ।मन्दारारुणपाणिपादतलकं वेणीलसत्पृष्ठकम् ॥२१॥
केयुरोत्तमहारकुण्डललसद्रत्नावलीमेखला
चञ्चत्स्वर्णकिरीटनूपुरमुखश्रीमद्विभूषाधरम् ।
दक्षे हस्ततलेऽमले प्रविलसत्सत्पायसं वामके
संसर्पन्नवनीतकं सुरवरं गोपीकुमारं भजे ॥२२॥
प्रातः सामान्यपूजायामेयं प्रतिदिनं बुधः । दारुब्रह्मस्फुरद्रूपं भावयित्वार्च्चयेच्छुचिः ॥२३॥
एवं भावयतस्तस्य देशिकस्य द्विजोत्तमः । जायते श्रीरसौपूर्णा स्थिरायां निश्चलोऽनघाः ॥२४॥
पुत्रपौत्र प्रपौत्रैश्च नन्दते सहबन्धुभिः । शेषे विष्णुपुरं याति ध्यानमेवं चरन्नरः ॥२५॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये गोपालमन्त्रकथने द्विषष्टितमोऽध्यायः

त्रिषष्टितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

प्रातःकालेऽपि या पूजा द्विधा प्रोक्ता महीसुराः। सामान्ये च विशेषे च कुर्य्याद्‌ध्यानमिदं बुधः ॥१॥
अतःपरमिदं वनं मिहिरनन्दिनीनीरजव्रजप्रकट सौरभानिलमनोहरं सुन्दरम् ।
प्रसूनफलमञ्जुलद्रुमलताकुलं पत्रिणां स्वनैः श्रुतिसुखं चरन्मृगचयं च वृन्दावनम् ॥२॥
प्रवालकुसुमावलीफलचयापदेशान्मुहुः समस्तमणिहीरकप्रमुखरत्नसम्पद् युतम् ।
अशेषनववल्लवीवलितकामतृष्णामिलन्निकुञ्जचयमञ्जुलं सकलसत्वशर्मोज्ज्वलम् ॥३॥
मयूरशुकसारिकाप्रमुखपक्षिराजीमिलन्निरन्तररतिक्रियं विविधसत्त्ववृन्दाश्रयम् ।
विसारिकुसुमोत्करं भ्रमरकोकिलासंकुलं चलद्द्रुमलतानिलं पवनसङ्गरङ्गं स्मरेत् ॥४॥
सौवर्णोत्तमसौधके मणिमयस्थल्याञ्चिते भूषिते
रत्नश्रेणीविमण्डिते सुमनसां रेणुव्रजैर्वासिते ।
सच्चन्द्रातपराजिराजिततरचञ्चत्सुधाशीकरे
पश्येल्लोकमनोहरे गिरिवरप्रस्थे तु सौख्येऽक्षये ॥५॥

तत्र श्रीनिलयं सुखप्रदमिदं दिव्यास्त्रतां सद्‌गुणं
तद्‌दूरद्रवचन्दनाञ्चितमतिः स्फीतं सुशीतं ततः ।
नानारत्नविचित्रकुट्टिमतलं सन्मङ्गलं मञ्जुलं
पीठ चाष्टदलाब्जचारुमधुरज्योतिर्मयं भावये ॥६॥
श्रीवृन्दावनमध्यदेशविलसच्छोभेव तत्रोत्तमे
पीठे सत्पवने लताततिमिलत्कल्पद्रुमप्रोज्वले ।
चञ्चन्नीपतरूत्तमच्छदलसत्पुष्पप्रशाखावली
रम्ये हेममयस्थले सुखितयासीनं च कृष्णः स्मरेत् ॥७॥
नवीनघनभासुरं कुटिलकुन्तलं मञ्जुलं चलन्शिखिशिखण्डकोज्वलशिरस्थलं मङ्गलम् ।
लसत्कनककुण्डलं सकलशारदेन्दूपमा ननं जलरुहेक्षणं रुचिरभूषणं सद्‌गुणम् ॥८॥
प्रवालमधुराधरं त्वतुलनासिकं कुन्दवत् स्फुरद्दशनजालकं कमलगन्धनिश्वासकम् ।
दरप्रतिमकण्टकं पृथुलदीर्घबाहुद्वयं विशालतरवक्षसं विपुलपार्श्वकक्षस्थलम् ॥९॥
श्रीवत्सकौस्तुभमनोहरहाररम्यं ह्यावर्त्तसाम्यत्रिलसन्नतनाभिदेशम् ।
पीताम्बराञ्चितकटीतट मेखलाढ्यं दिव्योत्तरीयललितं वलितस्मितास्यम् ॥१०॥
रोमावलीकलितनूतनयौवनाढ्यं सज्जानुदेशरुचिरोरुयुगं प्रशंस्यम् ।
हस्तांघ्रिकद्वयतलाजितपल्लवाभं केयूरनूपुरधरं जितकोटिमारम ॥११॥
माणिक्यरागनुतसन्नखरालिराजत्पादारविन्दतलजाष्टदशेकचिह्नम् ।
चञ्चत्स्वरामलमनोहरवेणुनाद स्फुर्यद्रसालसभराजगतिस्त्रियस्ता ॥१२॥
राजत्कुञ्जगृहान्तरेषु विलसद्गोपालवालैर्वृतं
हास्यं चारुतरं लसन्नधरयोः वेणुं ध्वनन्तं मुदा ।
वत्सानां च तथांशुजाललतिका वृक्षावलीनां मुहु-
र्वन्यानां मृगपक्षिणां च तरलो भ्रूभङ्गमानन्ददम् ॥१३॥
आत्मानुरूपं व्रजवालकानां वृन्दैरमन्दैः कृततुल्यवेशैः ।
समानतारुण्यविलासहासैर्वंशीधरैःस्तैः परितो वृतं च ॥१४॥
गोपीकदम्वैः पृथुसन्नितम्वैः पीनोरुवक्षोजमनोहरैस्तैः ।
नानाविलासाश्रयचारुवक्त्रैः सद्‌भूषणश्रेणिलसत्सुगात्रैः ॥१५॥

चीनाम्बरेश्चारुतरैकहारैः प्रसूनमाल्याञ्चितकेशपाशैः ।
नेत्रारविन्दान्तलसत्कटाक्षैः त्रैलोक्य संमोहनचारुचेष्टैः ॥१६॥

रत्नावलीभास्वरहेमभूषैः पश्यज्जनान्तः करणातितोषैः ।
संसेवितं सर्वत एव कामप्रदं मुरारिं स्मरकोटितुल्यम् ॥१७॥

समन्ततः संगतगोपगोपी स्वमित्रभूतार्चिकधेनुजालम् ।
श्रीकृष्णचन्द्रं परिभाव्य चाग्रे समस्तदेवांश्च ततोऽनुध्यायेत् ॥१८॥

ध्येयं मुमुक्षुभिश्चैव चिन्तयेत्तं कृपार्णवम् । सव्यदेशेऽपि गन्धर्वा यक्षकिन्नरचारणाः ॥१९॥
विद्याधरा; सदारास्ते गीतनर्त्तनतत्पराः । गीतनृत्यपरैः सारैः तृष्णोत्साहसुवेशितैः ॥२०॥
गणैरप्सरसां दिव्यैः दिव्ययौवनहृद्यकैः । यः सदानन्दितो नूनं वन्दे तं नन्दनन्दनम् ॥२१॥
ॐ ऐशान्ये यस्य देवोत्तमनुतचरणाम्भोजयुग्मस्य विष्णोः
ज्ञानाशक्तिः शिवोऽयं जयति जगति च ख्यातकीर्त्तिः सदैव ।
चञ्चत्कुन्देन्दुकान्तः कलितशशिकलःसज्जटः प्रस्फुटश्रीः
गङ्गाधारी सनारीस्मरपुरदलनस्तं भजे कृष्णचन्द्रम् ॥२२॥
पाशाङ्कुशभयवरस्फुरिताब्जहस्त चञ्चत्प्रवालमधुराकृतिरग्निकोणे ।
खर्वं सुधाकरकलारुचिरोत्तमाङ्गो यं भावयन् वितनुते तमहं स्मरामि ॥२३॥
नैरुत्यां दिशि भानुश्च द्विभुजोऽम्बुजभृच्छुभः । ध्यात्वा यं नन्दते नित्यं तं नन्दतनयं भजे ॥२४॥

वायव्यकोणे परमोऽपि चन्द्रः सुधामयश्रीः सुखदः सदैव ।
यद्भावनालब्धतमात्मकान्तिस्तं कृष्णचन्द्रं सततं नमामि ॥२५॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये त्रिषष्टितमोऽध्यायः

चतुःषष्टितमोऽध्यायः

सूत उवाच

तृतीययजनक्षणेऽसितगिरौ मुरद्वेषितां
सरोजनयनं शरत्सकलचन्द्ररम्याननम् ।
सुदीर्घपृथुलभुजद्वयविराजमानं लसद्-
विशालतरवक्षसं रुचिरवाससं सुन्दरम् ॥१॥

दारुब्रह्मस्वरूपं तं ज्ञानमेवं च भावयेत् । तृतीयार्च्चन कालेऽस्मिन् देशिको भक्तिभावुकः ॥२॥

सायाह्ने पूजने विप्रा यथाध्यानं चरेद्बुधः । तमहं साम्प्रतं वक्ष्ये श्रृण्वतां सर्वकामदम् ॥३॥
द्वारवत्यां पुरिश्रेष्ठे भवनानां सहस्रकैः । कलासंख्यैरसंख्यातमणिहेमादिनिर्मितैः ॥४॥
सौवर्ण्णस्तम्भनिकरप्रासादवरणाञ्चितैः । चारुचन्द्रातपैर्यूपराजिकासारसुन्दरैः ॥५॥
चारुसोपानसहित श्रीमन्मण्डपमण्डितैः । पश्यज्जनमनोहारिविस्मयप्रदचारुकैः ॥६॥
युतायां स्वर्ण्णतुल्यायां कृत्तिमैर्वनसत्तमैः । पद्मोत्पलादिरुचिरस्फीतगन्धाम्बुशीकरैः ॥७॥
फलप्रसूनललितैर्लता बलिमनोहरैः । मन्दमारुतसम्पूर्णैर्नानारससमुज्जलैः ॥८॥
मत्तभ्रमरजालैश्च कोकिलालापमङ्गलैः । क्रीडत्पक्षिगणैर्दिव्यैर्दिव्यसौरभसंयुतैः ॥९॥
शोभितायां रत्नवेद्यां तत्र सिंहासने शुभे । मञ्जुलास्तरणे दिव्ये पीठे सौवर्ण्णके पदे ॥१०॥
तत्र पङ्कजमध्यस्थं शोभनं वनमालिनम् । नारदाद्यैर्मुनिवरैर्वेष्टितं ज्ञानदायिनम् ॥११॥
नवीननीरदश्यामं पीतवाससमच्यूतम् । पूर्ण्णचन्द्राननं सौम्यं शारदाम्बुजलोचनम् ॥१२॥
नानाभूषणरम्याङ्गगदाब्जदरचक्रिणम् । मन्दहासरसोल्लाससर्वलोकसुखप्रदम् ॥१३॥
श्रीवत्सकौस्तुभयुतं सेवतां सकलार्थदम् । एवं च चिन्तयेद्प्राज्ञश्चतुर्थपूजने शुभे ॥१४॥
रात्रौ नर्मपरिश्रान्तं रासोल्लासविलासिनम् । गोपीमण्डलमध्यस्थं नानामण्डनमण्डितम् ॥१५॥
गोपानां प्रेमभक्तानां चारुवेणुभृतां परम् । चूडामणिश्रवोभूषानासाभूषालसत्विषाम् ॥१६॥
हारनूपुरकाञ्चिभिः शोभितानां च भूषणैः । अन्यैर्नानाविधैर्द्रव्यैः दृष्ट्युत्साहकरैः परैः ॥१७॥
दिव्याम्बरपरितानां वस्त्रकुञ्चकुशं युजाम् । अन्योऽन्यशक्तहस्तानां सुस्मितानां च योषिताम् ॥१८॥
दिव्यशंकुपरिभ्राजत्पङ्कजस्त्वतिसंभृताम् । एतादृशं गोपीकानां भ्रसितानां मुहुर्मुहः ॥१९॥
शतकोटिसहस्राणां वल्लवीनां च मध्यतः । सुखोपविष्टं नेत्रान्ते पश्यतां तद्विचेष्टितम् ॥२०॥
अतसीकुसुमश्यामं वनमालाविभूषितम् । किरीटकुण्डलद्वन्द्वप्रमुखोत्तम भूषितम् ॥२१॥
पीताम्बरधरं देवं कामभोगसमुत्सुकम् । कोटिकन्दर्पललितं बर्होज्वलसचूडकम् ॥२२॥
एवं कृष्णं स्मरेद्धीमान् चन्द्रवत्तारकान्तरे । द्विगुणीकृतया दिव्यभ्रमया चारुशोभया ॥२३॥
तया वृत्या योषितां च शोभमानं सुचन्दनम् । यथेन्द्रनीलमणिकं काञ्चनान्तरसंस्थितम् ॥२४॥
तं च कृष्णं तथा ध्याये द्वारक्रीडाव्यवस्थितम् । शरच्चन्द्रोदये स्फीते नीरजोत्करवासिते ॥२५॥
मन्दमारुतरम्येऽस्मिन् चारुसैकतभूषितैः । कालिन्दीतरलस्वच्छनीरशीकरशीतले ॥२६॥
आकाशदेशसंराजद्देवगन्धर्वमुक्तकैः । सुमनोवर्षणैररम्यैः शोभमाने सुमण्डले ॥२७॥
यामुने पुलिने दिव्ये गोपिक्रीडनलालसम् । स्फुरद्वेणुस्वनेनैव मोहिता-नन्त नागरीम् ॥२८॥
कन्दर्पलीलाचतुरं भावयेन्मन्दनन्दनम् । रात्रौपूजाद्वये विष्णुं तं ध्यायेद्देवमञ्जसा ॥२९॥
विष्णोः षट्कालपूजासु ध्यानान्येतानि यश्चरेत् पुत्रपौत्रप्रपौत्राणां धनधान्यानि सम्पदाम् ॥३०॥
वृद्धिश्च जायते तस्य सुखमारोग्यमेव च । राजवल्लभतातस्य वृत्तिश्च विपुला भवेत् ॥३१॥

विष्णुःसन्तोषितश्चान्ते कुर्य्याद्वैकुण्ठवासिताम् । अशकौच यदा तावत्सामान्यध्यानमाचरेत् ॥३२॥
सव्ये सन्नवनीतपिण्डमितरे दक्षकरे पायसं
दिव्यं संदधतं नवीनघनवत् श्यामाभिरामाकृतिम् ।
पूर्ण्णेन्दुप्रतिमाननं सुनयनं वक्षः स्फुरत्कौस्तुभं
राजद्व्याघ्रनखान्वितं परिचलद्वेणिं तु कृष्णं स्मरेत् ॥३३॥
रम्ये वृन्दावने चञ्चत् पवने यामुने घने । तीरेतत्र स्वर्ण्णमयी दिव्या च कनकस्तनी ॥३४॥
तत्रकल्पतरोर्मूले मञ्जुले कुसुमोज्ज्वले । सहस्रदलसम्पन्नं पङ्कजं चारु चिन्तयेत् ॥३५॥
तत् कर्ण्णिकान्तरे दिव्ये वर्त्तमानं स्मितानानम् दले दले स्थिताभिश्च गोपीभिर्वेष्टितं मुदा ॥३६॥
वेणुवादनसंसक्त नानामण्डनमण्डितम् । पीताम्बरधरं शान्तं श्यामलं चारुकुण्डलम् ॥३७॥
रासक्रीडापरं चञ्चा् कन्दर्पाविष्टचेष्टितम् । एतादृशं स्मरेत्प्राज्ञः पूजने पञ्चमेऽर्च्चकः ॥३८॥
दिव्यसौधतले कान्ते शीतले रत्नकोज्ज्वले । तत्रसिंहासने दिव्ये गतौपम्ये सुखप्रदे ॥३९॥
प्रमदाशतकोटीनां भूषितानां सुभूषणैः । विना सहासससम्पन्नैर्गणैश्च त्रिगुणीकृतैः ॥४०॥
वेष्टितं चारुरेष्टाढ्यं सर्वेषां मध्यवर्त्तिनम् । शङ्खं चक्रधरं द्वाभ्यां कराभ्यामितरे पुनः ॥४१॥
कलवेणुधरं धीरं पुनर्दक्षकरे शुभे । रमया दत्तमन्नं तत् नानापूपसमन्वितम् ॥४२॥
दिव्यपायससंयुक्तं क्षालितान्नं सुसाधितम् । पश्यत्सु सर्वदेवेषु ब्रह्मेन्द्रादिषु चाग्रतः ॥४३॥
नीलजीमूतसंकाशं नीलाचलगुहास्थितम् । एवं च चिन्तयेद्देवं षट्काले पुरुपोत्तमम् ॥४४॥
एवं योऽध्यायते नित्यं पूजासु नरपालक । सर्वान् कामानवाप्नोति प्रसादाच्चक्रपाणिनः ॥४५॥
तेन सरोजजेनमुनयो भूपोत्तमं तं प्रति
श्रद्धालुं गदितं च यत्कलिमलप्रध्वंसनं सौरभम् ।
सम्प्रतिमेपुरः प्रकटितं दिक्संख्यकानां लस-
त्तत्वाना विधिनिर्ण्णयं च परमं तापत्रयच्छेदनम् ॥४६॥

इति श्री सूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये चतुःषष्टितमोऽध्यायः

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

एतद्दशार्ण्णमन्त्रस्य प्रत्येकं ये च वर्ण्णकाः । तानर्द्धेन्दुयुतान् कृत्वा प्रणवादीन्नमोऽन्तकान् ॥१॥
न्यसेद्धृदि शिरोभागे शिखायां कवचेऽस्त्रके । पार्श्वयोश्चक्रमात्पृष्ठे नाभौ च मूर्ध्नि देशिकः ॥२॥
एतद्दशाङ्गविन्यासं पञ्च पञ्चाङ्गमुद्रया । सन्न्यस्य च ततः पार्श्वद्वये शूकरीमुद्रया ॥३॥
नाभौ पृष्ठे न्यसेन्मूर्ध्नि मृगीनाम्न्या च मुद्रया ॐकारं पुटितं मन्त्रं कृत्वा व्यापकमुद्रया ॥४॥
सर्वाङ्गे विन्यसेन्मन्त्रं निजतेजः समृद्धये । मन्त्राक्षराणि दिव्यानि ताराभ्यां पुटितानि च ॥५॥
प्रत्येकं विन्दुयुक्तानि तानि वर्ण्णानि तु क्रमात् नमोऽन्तानि समुच्चार्य्य दक्षाङ्गप्रतं पर्वतः ॥६॥
आसव्याङ्गप्रपर्य्यन्तं दशार्ण्णं मनुमान्यसेत् । सृष्टिन्यासस्तदाख्य स्यादुक्तोऽयं मन्त्र वेदिभिः ॥७॥

दक्षाङ्गुष्ठकनिष्ठान्तमेवं तद्विन्यसेद्बुधः । वामाङ्गुष्ठकनिष्ठान्तं तथा न्यासं चरेत्पुनः ॥८॥
स्थितिन्यासममुं कृत्वा ततः संहारमाचरेत् । वामाङ्गुष्ठात्पुनर्दक्षवृद्धाङ्गुलिमभिन्यसेत् ॥९॥
संहारनामकं न्यासं कथयन्ति मनीषिणः । करयोर्वसृष्टादि न्यासं कुर्य्याच्च देशिकः ॥१०॥
पुत्रपौत्रधनैश्वर्य्यारोग्यवान् जायते नरः । संहारादौ यदा न्यासे वैरबुद्धिस्तदा भवेत् ॥११॥
स्थित्यन्तेऽपि तदोज्जातं तस्मात्सृष्टवादिमाचरेत् ततोऽङ्गपञ्चकं न्यासं कुर्य्याद्दक्षोऽपि देशिकः ॥१२॥
आकारादिक्षकारान्तं वर्ण्णं च विन्दुसंयुतम् । मन्त्रेण पुटितं कृत्वा मातृकास्थानके न्यसेत् ॥१३॥
आदौ प्रणवमुच्चार्य्य मन्त्रार्ण्णं च नमोऽन्तकम् परायेति ततः प्राज्ञः पृथ्वीतत्त्वं नियुज्य च ॥१४॥
आत्मने चेति मन्त्रेण पादयोः परिसंन्यसेत् । एवं च सलिलं वह्नि वायुं चाकाशमेव च ॥१५॥
महदोङ्कारतत्त्वे द्वे प्रकृति पुरुषौ तथा । परतत्त्वं ततो धीमान् पादयोर्लिङ्गके तथा ॥१६॥
हृद्याख्ये च शिरोदेशे पुनश्च हृदये द्वयम् । सर्वाङ्गे च त्रयं तावद्दशतत्त्वानि तत्र तु ॥१७॥
पूर्वं कुर्य्याच्च सृष्ट्यादिं पश्चात् संहारमन्त्रकैः अनामिकाङ्गुष्ठयोगात्पञ्चतत्त्वानि विन्यसेत् ॥१८॥
पञ्चाङ्गुलिभिहृदये वारद्वयमनिन्दितम् । सर्वाङ्गे व्यापकं कुर्य्यात्त्रिवारं च करद्वये ॥१९॥

सूत उवाच

एवं यः कुरुते विप्राः दशतत्त्वानि विन्यसेत् । मन्त्रे सिद्धि भवेत्तत्र निष्पापो जायते नरः ॥२०॥
अन्यथा मन्त्रवीजस्य हानिर्भवति भूतले । सावधानतया तस्मान्मन्त्री न्यासं समाचरेत् ॥२१॥

इति श्रीसूतसंहिताया नीलाद्रिमहोदये पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

षट्षष्टितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

संहारादि यदा न्यासं शरीरे नृपसत्तम । सर्वपापसमूहस्य नाशात् संहार उच्यते ॥१॥
तस्मात्पादतलादूर्ध्वं मूर्द्धान्तं न्यासमाचयेत् । प्रणवं पुरतः कृत्वा मध्ये वर्णं नमोन्तकम् ॥२॥
एवं दशविधार्णाति तत्र तत्र च विन्यसेत् । पादयोश्च जानुदेशे लिङ्गे नाभौ हृदम्बुजे ॥३॥
मुखे च नासापुटयोश्चक्षुषोः कर्णयोस्तथा । शिरस्येवं परं न्यासं कुर्य्याद्विप्रो यथाक्रमम् ॥४॥
सर्वाङ्गुलिभिश्चरणे विनाङ्गुष्ठं च जानुनोः । कनिष्ठया विना मेढ्रो नाभौ चाङ्गुष्ठमध्यतः ॥५॥
अङ्गुष्ठं तर्जनीभ्यां तु हृदये विन्यसेद्बुधः । सर्वाङ्गुलिभिश्च पुनः मुखे न्यासं समाचरेत् ॥६॥
नासापुटद्वयेङ्गुष्ठानामिके नामिके मुदा । हृदि तर्जनीमध्यमाभ्यां चक्षुषोः न्यासमाचरेत् ॥७॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन कर्णयोश्च ततःपरम् । मध्याङ्गुल्या केवलया शिरोदेशेपि विन्यसेत् ॥८॥

अनेन विधिना न्यासं संहाराख्यं विदुर्बुधाः । सर्वेषामेनसां[१] नाशात् संहारः कथितो बुधैः ॥९॥
इदानीं च स्थितं वक्ष्ये शृणुतां सुखदं नृप । हृदयात्पादपर्य्यन्तं शिरसो हृदयादधि ॥१०॥
पूर्ववन्मन्त्रवर्णांश्च तत्र तत्र न मुद्रया । तया न्यसेत्ततो धीमान् स्थितिन्यासं वदन्ति हि ॥११॥
शिरः श्रवणयोर्नेत्रघ्राणयोश्च मुखे तथा । हृदि नाभौ जानुदेशे लिङ्गे पादतले क्रमात् ॥१२॥
पूर्ववन्मन्त्रवर्णांश्च विन्यसेद्देशिकोत्तमः । तत्र तत्र पदे न्यासं कुर्य्याच्चैवोक्तमुद्रया ॥१३॥
सृष्टिन्यासममुं विद्धि कुर्वतां सुखदं नृप । विभूतिपञ्जरं नाम न्यासं कुर्य्याद्यथा द्विजः ॥१४॥
प्रकाशयामि नृपते गुप्तं तन् साम्प्रतं परम् । प्रणवाद्यं ततो वर्णं विन्दुना परिभूषितम् ॥१५॥
नमोन्तं न्यासमाकुर्य्यात्तत्र तत्र च देशिकः । आधारे च ध्वजे नाभौ हृदये च गले मुखे ॥१६॥
उरुद्वये स्कन्धयोश्च नाभौ कुक्षौ हृदि न्यसेत् । स्तनद्वये पार्श्वयोश्च पृष्ठे च कटीभागके ॥२७॥
शिरस्येव तथा नेत्रे श्रुतौ घ्राणद्वये तथा । कपोलयोश्च विन्यस्य ततो हस्तकर्सन्धिषु ॥१८॥
तथैव पादयोः सन्धौ पञ्च पञ्च च विन्यसेत् । हस्तपादाङ्गुलिवृन्दे प्रत्येकं वर्णकैर्न्यसेत ॥१९॥
शिरमध्ये ततस्तस्य शिरसं पूर्वपार्श्वके । दक्षिणे च ततः पश्चात् उत्तरे च ततःपरम् ॥२०॥
ततः शिरसि मूले द्वे बाह्वोश्च सक्थिनिद्वये । शिरस्यक्षिण च वक्त्रे च कण्ठे च हृदये तथा ॥२१॥
ध्वजे पादयोश्च क्रमादेवविप्रो न्यसेत् मन्त्रवर्णान् तथा देशिकेन्द्रः ।
पुनःश्रोत्रदेशे तथा चक्षुषोश्चस्फुरद्गण्डयोः कण्ठके बाहुमूले ॥२२॥
शिर्षे नेत्रेऽथ वक्रे गलविमलपदे मञ्जुले बाहुमूले-
हृद्देशे नाभिपद्मे तदनु च परमे जानुदेशे च मेढ्रे ।
पादद्वन्द्वेथ मन्त्री परिपठिततया मन्त्रवर्णांश्च तावद्
वारं वारं न्यसतु सकलं तत्र तत्र क्रमेण ॥२४॥
विभूतिपञ्जरन्यासं वंशोल्लासकरः परः । सेवतां शृण्वतां तावत् सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥२५॥
स्त्रीवशीकरणे श्लाघ्यः पुत्रपौत्रविवर्द्धनः । सुखारोग्यप्रदः श्रीमान् धनधान्यविवृद्धिदः ॥२६॥
परत्र विष्णोश्चरणस्मृतेर्वैकुण्ठवासदः । सर्वसिद्धिर्भवेद्जन्तोः श्रीजगन्नाथध्यानतः ॥२७॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

सप्तषष्टितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि मृत्युपञ्जरनामकम्[२] । यन्न्याससमरणादेव ह्यपमृत्युर्विनश्यति[३] ॥१॥

१। ପାପ। ୨। ମୃତ୍ୟୁ ପଞ୍ଜରନ୍ୟାସ। ୩। ଅପମୃତ୍ୟୁ ନଶ୍ୟତେ ଧ୍ରୁବ।

विष्णोर्वल्लभतामेति तत्तत् सर्व जनप्रियः । कुर्वतस्तस्य लोकस्य किं ब्रूमः फलमुत्तमम् ॥२॥
प्रथमं प्रणवं चोक्त्वा द्वादशाक्षरवर्णकम्[१] । आद्यस्वरं विन्दुयुतं पूर्वजं नृपसत्तम ॥३॥
केशवं चैव धातारं नारायणमतःपरम् । अर्य्यमाणं माधवं च मित्रं तत्र नियोजयेत् ॥४॥
गोविन्दं वरुणं धीमान् विष्णुमंशुं च योजयेत् मधुसूदनं भगवन्तं त्रिविक्रममुं पुनः ॥५॥
विवस्वन्तं ततो वामनमिन्द्रं युगपत्तथा । श्रीधरं पुष्णिशब्दान्तं हृषीकेशमतःपरम् ॥६॥
पर्जन्येन युतं पद्मनाभं त्वष्टारमेव च । दामोदरं विष्णुयुतं सर्वानेतान् परस्परम् ॥७॥
विशेषणतया चान्यान् कृत्वा तांश्च नमोऽन्तकान् चतुर्थ्यन्तान् विधायाशु न्यसेन्यासकलापवित् ॥८॥
भाले चैवोदरे तावत् हृदये गन्धकूपके । दक्षपार्श्वे भुजाद्ये[२] च भुजानान्तगले तथा ॥९॥
वामपार्श्वे ततो धीमान् भुजमूले च वामके । भुजान्तरगले तावत् पृष्ठे च ककुदि क्रमात् ॥१०॥
तारमानौ समुच्चार्य्य नमः शब्दं शुभोदयम् । भगवते चेत्युक्त्वाथ वासुदेवाय यत्फलम् ॥११॥
अनेन मनुना प्राज्ञो मूर्ध्निन्यासं समाचरेत् । इमं मन्त्रं न्यसेद्‌यस्तु मूर्ध्नि देहे च वर्ण्णकान् ॥१२॥
संन्यस्य[३] जायते मर्त्यः कोटिचन्द्रसुशीतलः । कोट्यर्कसंनिभरुचि निर्मलः परमद्युतिः ॥१३॥
सर्वभोगानवाप्नुति शेषे मोक्षमवाप्नुयात् । दशाक्षरस्य मन्त्रस्य ऋष्यादि च पुनश्चरेत् ॥१४॥
पञ्चाङ्गं च ततः कृत्वा ध्यानमेवं समाचरेत् । दाहोत्तीर्ण्णस्वर्ण्णाभं[४] पद्मे पद्मासनं शुभम् ॥१५॥
किरीटादिकभूषाभिर्नानाभिः परिशोभितम् । शङ्खचक्रगदापद्मधारिणं करुणोज्वलम् ॥१६॥
फणाभिः सप्तसंख्याभिः शोभमानं शुभोदयम् । शरच्चन्द्रनिभं शान्तं प्रणतानां सुखाश्रयम् ॥१७॥
एवंविधं हरिं ध्यात्वा मन्त्रमूर्त्तिं[५] यथास्मरेत् तद्वदामि महीनाथ श्रूयतामेकचेतसा ॥१८॥
विश्वामित्रो वशिष्ठश्च भरद्वाजश्च नारदः । कश्यपः सनकादिश्च जावालिर्गौतमश्च सः ॥१९॥
अत्रिश्च पुलहश्चैव मार्कण्डेयो महातपाः । पराशरो मरीचिश्च गर्गश्चान्ये महर्षयः ॥२०॥
ध्यानं चक्रुर्नृपश्रेष्ठ ब्रह्मरूपतया व्रजे[६] । गोपबालस्वरूपं तं हरिं गोगोपवेष्टितम् ॥२१॥
ध्यानयोगेऽपि ते सर्वे मन्त्रमेवं प्रलेभिरे । कामबीजं शिरोदेशात् कृष्णस्य समजायत ॥२२॥
गोचेत्यक्षरमेतत्तु कर्ण्णयोः समपद्यत । पीकारो नासिका रन्ध्रात् जकाराश्चक्षुषोस्तथा ॥२३॥
आननाच्च नकारस्तु वकारो गलदेशकः । लकारं विद्धि हृदये उकारः कुक्षितोऽभवत् ॥२४॥
यकारो नाभिजो ज्ञेयः स्वेति जानु प्रदेशतः । हाकारः पादयोर्जातो जानीहि क्षितिपालक ॥२५॥
एतैर्दशाक्षरैर्दिव्यैः[७] कृष्णदेह समुद्भवैः । जातो गोपाल मन्त्रोऽयं दशार्ण्णैः परिनिर्मितः ॥२६॥
एवं च ध्यायतां तेषां मुनीन्द्राणां नृपोत्तम । आवर्त्तिताति वर्ण्णानि पश्यतां ज्ञानचक्षुषा ॥२७॥
पुनः कृष्णाय चेति वर्ण्णत्रयं हरिर्ललाटतः । दृश्यानि चाथ गोविन्दश्चतुर्थ्यन्तो भुजद्वये ॥२८॥

१। ଦ୍ୱାଦଶାକ୍ଷରମ୍ବର୍ଣ୍ଣକ। २। ଭର ଅଗ୍ରଭାଗରେ। ३। ନ୍ୟାସକର। ४। ତପ୍ତକାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣ। ५। ମନ୍ତ୍ରରୂପ।
६। ବ୍ରଜପୁରରେ। ७। ଗୋପୀଜନବଲ୍ଲଭାୟ ନମଃ।

जातस्तन्मन्त्रवर्णेऽसौ त्वष्टाधिक दशार्णकः। पश्चाज्वातोमनुस्तावन् तन्मुनिर्ब्रह्मसंमुदे ॥२९॥
मन्त्राक्षराणां यद्रुपं कथ्यतेऽत्र नृपोत्तम । वीजं तन्मदनस्यापि स्त्रीपुंवह्निचिह्नवेष्टितम् ॥३०॥
अर्द्धाङ्गे नीलवर्णाभं वामाङ्गे च तडित्प्रभम् । चक्रपद्मधरं शान्तं नानालङ्कार मण्डितम् ॥३१॥
ब्रह्मस्वरूपं तद्वीजं ध्यायेच्च सर्वकामदम् । गोवर्णो नीरदश्यामः शङ्खचक्रगदाब्जधृक् ॥३२॥
पद्मासने भूषणाढ्यः पीतवासाः स्मिताननः । नित्यं भावयतां भूप मोक्षः स्यान्नात्रसंशयः ॥३३॥
पीकारः पीतवर्णाभः पीनोत्तुङ्गतरस्तनः । नानभूषणभूषाढ्यः स्मरतां सर्वसौख्यदः ॥३४॥
पद्मं च ज्ञानमुद्रां च बिभ्रती समदृश्यते । जकारो जगदाकारो विश्वरूपः परार्त्तिहा ॥३५॥
शङ्खचक्रधरः श्रीमान् मुनीनां गोचरोऽभवत् । नकारो नीरदः श्रीमान् नानालङ्कारसुन्दरः ॥३६॥
नीरजासनभृन्नित्यो गदाशङ्खधरोऽजनि । एवं यो ध्यायते मर्त्यः कदाचित्तस्य न व्यथा ॥३७॥
वकारो विद्रुमाकारश्चक्रपाशधरः शुचिः । विभूषणधरस्स्रग्वी सरतामभृतप्रदः ॥३८॥
लकारो लोलनेत्रान्तो लक्ष्मीरूपस्तडित्प्रभः । सर्वाभरणसम्पन्नः स्मरतामार्त्तिनाशनः ॥३९॥
पद्मासनः पद्मधरोऽभयहस्तेऽत्रपातकः । भकारो भास्कराभासो भाविनीलालिताकृतः ॥४०॥
नानाभूषाधरः स्रग्वी स्मरणं पापनाशनः । यकारश्चन्द्रगौराभोऽभयदो वरदोऽनघः ॥४१॥
सर्वभूषणदिव्याङ्गो ध्यायतां दुःखनाशनः । स्त्रीरूपी पीतवसनः पीतवर्णः परात्परः ॥४२॥
पद्मोल्लासिकरद्वन्द्वः श्वेतवर्णो विपत्तिहा । हाकारो हाटकाकारो हारादिभूषणोज्वलः ॥४३॥
अङ्कनाङ्कधरः श्रीमान् पाशाङ्कुशलसत्करः । स्मरतां सर्वपापानि नाशनः सुखदोऽभवत् ॥४४॥
कृष्णायेत्यक्षराणि तु नानालङ्कारभूषिताम् । शङ्खचक्राभयवरा पाशाङ्कुशयुजामिह ॥४५॥
स्मरतां सर्वपापानि नाशमायान्त तत्क्षणा । सर्वकामफलं तत्तु जायते नृपसत्तम ॥४६॥
गोविन्दाय चेति वर्णचतुष्टयमिदं महत् । नानावर्णधरं धीरं नानाभूषणभूषितम् ॥४७॥
शङ्खचक्रगदापद्मधनुर्वाणधरं परम् । पाशाङ्कुशसमायुक्तं ध्यायतां च तपस्विनाम् ॥४८॥
आविर्भूतमिदं ये वै ध्यायन्ति प्रतिवासरम् । ते सर्वे सुखमाभुज्य यान्ति विष्णोः परंपदम् ॥४९॥
ते सर्वे ऋषयो भूप मन्त्रमित्थं द्विधागतम् । संप्राप्य तं सुरवरं भेजिरे तद्विधानतः ॥५०॥
पूर्वोक्तमन्त्रऋष्यादिन्यासकर्मविधानतः । ध्यानलब्धेन मन्त्रेण दशार्शेन मुनीश्वराः ॥५१॥
गोगोपगोपीसंयुक्तं तं कृष्णं समुपाश्रिताः । एतन्मन्त्रवशं ब्रह्म यच्च सर्वगतं स्मृतम् ॥५२॥
वेदान्तवेद्यं परमं यच्चनीलाद्रिसंज्ञितम । मुनीनां ध्यानतो यत्तु लभ्यं भवति भूपते ॥५३॥
यद्ब्रह्म पूर्णिमानन्दं सच्चिदानन्दमव्ययम् । तदेवास्य च मन्त्रस्य वशं भवति निश्चितम् ॥५४॥
अनेन मनुना राजन् दशार्णेन सदार्च्चकः । दारुब्रह्मार्च्चनं कुर्य्यादित्येतत्कथितं मया ॥५५॥

इति श्री सूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

अष्टषष्टितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

एतद्‌विधानतः कर्त्तुं यदि शक्तिर्न जायते । अष्टादशाक्षरेणैव यथाकुर्य्याद्‌वदाम्यहम् ॥१॥

अष्टादशाक्षरो मन्त्रः मन्त्रश्रेणीषु दुर्लभः । मुनीनां माननीयो यः कामधेनूपमः सताम् ॥२॥

विष्णोः प्रीतिकरोनित्यं साधकानां हितप्रदः । इदानीं कथ्यते सोऽयं मन्त्रोऽष्टादशवर्णकः ॥३॥

कामवीजं समुच्चार्य्य कृष्णायेति ततःपरम् । गोविन्दाय ततश्चोक्त्वा गोपीजनपदं ततः ॥४॥

वल्लभाय तदीयान्ते वह्निजायां ततो वदेत् । एतेनाष्टादशार्णाख्यस्त्रैलोक्येप्सितदायकः ॥५॥

मन्त्रं मन्त्रविदां पूज्यं गोपनीयं सदैव हि । प्राकाश्यं साधुषु क्षिप्रमप्रकाश्यं च दुर्जने ॥६॥

एतस्य मन्त्रस्य ऋषिर्ब्रह्माहं नृपोसत्तम । गायत्रीछन्द एव स्यात् श्रीकृष्ण प्रकृति ततः ॥७॥

दुर्गाधिष्ठात्रिका जाता देवतास्मिन् मनुः स्मृता। क्लीं चात्र कथ्यते वीजं स्वहाशक्तिर्विरुच्यते ॥८॥

चतुर्वर्गफलावाप्तो विनियोगो विनिश्चितः । प्रणवाद्यं नमोऽन्तं च कामवीजं च कामदम् ॥९॥

अङ्गुष्ठाय स्वमन्त्रेण न्यासं कुर्य्याद् विचक्षणः। आद्यत्रयं तु तर्जन्यां मध्यमायां चतुष्टयम् ॥१०॥

अष्टौ ह्यनामिकायां[1] च द्वयमस्त्रे च विन्यसेत्। एतन्मन्त्रस्य षच्चाङ्गं यन्मया कथ्यतेऽधुना ॥११॥

तत् षड़ङ्गस्य मनुना क्रमात् पञ्चाङ्गमान्यसेत् । ध्यायेत् कृष्णजगन्नाथं भक्तिभावेन देशिकः ॥१२॥

श्रीमन्नीरदनीलसुन्दरतनुः पिच्छावतं.स प्रियो

गोपालाभिनवाङ्गना सुनयनानन्द प्रदाङ्गः शुभः।

गोगोपीवृत एष शारदशशिप्रोल्लासि वक्त्रावता-

द्वेणुः पङ्कजलोचनोऽवतु सनः श्री देवकीनन्दनः ॥१३॥

दशाक्षरस्य यद्‌ध्यानं तच्चाष्टदशके स्मृतम् । यदा कर्त्तुं न शक्यते तदैतद्‌ध्यानमाचरेत् ॥१४॥

शिरस्यन्धिकदेदेऽपि[2] चक्षुषोः कर्णयोस्तथा । घ्राण्योश्च[3] मुखेचैव कण्ठे वा हृदये तथा ॥१५॥

हृदि नाभौ ध्वजे चैव जानुयुग्मे पदद्वये । एतन्मन्त्राक्षरं सम्यक् भिन्नं न्यसेत् स मन्त्रिकः ॥१६॥

प्रणवाद्यं नमोऽन्तं च कृत्वा तेषु क्रमान्न्यसेत्। एतदन्ते पुनर्वक्ष्ये मन्त्रस्य पदपङ्कजम् ॥१७॥

न्यसेत् यथा देशिकोऽसौ स्वदेहे नृपसत्तम । चतुरक्षराशीति च स ख्याति च मुखे न्यसेत् ॥१८॥

तद्वच्च हृदये भूयो ध्वजेऽक्षरचतुष्टयम् । पदद्वये द्वयं तावन्न्येसेन्मन्त्रविदां वर ॥१९॥

तारद्वयेन पुटितं मन्त्रं कृत्वा प्रयत्नतः । तेनैव देशिकः कुर्य्याज्जापकत्रयमात्मनि ॥२०॥

अनेन मनुना प्राज्ञः पुटितं मातृकाक्षरम् । स्वस्वस्थाने न्यसेत्तावत् प्रत्यक्षरमघक्षयम्[4] ॥२१॥

मूर्त्तिं पञ्जरनामानं पूर्वोक्तं न्यासमुत्तमम् । अस्मिन्मनो[5] परं कुर्य्यादाचार्य्यौ विष्णुपूजने ॥२२॥

पूर्ववन्मन्त्रऋष्यादिं समाचार्य्य स देशिकः । ध्यानं कृत्वा ततः कुर्य्याद्दिग.वन्धनमिदं चरेत् ॥२३॥

୧। ଅନାମିକାରେ ଅଷ୍ଟାକ୍ଷର। ୨। ମସ୍ତକ ଓ ସ୍କନ୍ଧଦେଶରେ। ୩। ନାସିକାରେ। ୪। ପାପନାଶକ। ୫। ବକ୍ଷସ୍ଥଳରେ

पूर्ववद्व्यापकं कुर्य्यादाचार्य्यश्च त्रयं ततः । शङ्खचक्रे गदापद्मे दर्शयेच्च ततः परम् ॥२४॥
मुषलं शार्ङ्गधनुषं नन्दकं[1]दर्शयेत्पुनः । पापाङ्कुशौ वैनतेयं श्रीवत्साङ्कं च कौस्तुभम् ॥२५॥

ब्रह्मोवाच

वेणुं तथाभयवरौ वनमालां च दर्शयेत् । कामक्रोधलोभमोहाः मदमात्सर्य्यकौ तथा ॥२६॥
एते षडरयः[2]सन्ति शरीरे नृपसत्तम । किञ्चित्सकर्मकर्त्तुश्च विघ्नमादधति क्षणम् ॥२७॥
मुद्राणां दर्शनादेवं तेषां यन्मुद्रणं भवेत् । तस्मान्मुद्रा इति ख्यातो ह्यतो मुद्राः प्रदर्शयेत् ॥२८॥
तासां च लक्षणं वक्ष्ये विघ्नध्वंसाय साम्प्रतम् । दक्षस्य चतुरङ्गुल्या वामाङ्गुष्ठं विधृत्य च ॥२९॥
सव्यस्य चतुरङ्गुल्या दक्षाङ्गुष्ठं नियोजयेत् । अनेन शङ्खमुद्रा स्यात्प्रीतिदा सर्वदा हरेः ॥३०॥
सव्याङ्गुष्ठं स्पृशेद्यावद्दक्षस्य च कनिष्ठिका । तथाङ्गुष्ठं च दक्षस्य सा सव्यश्च कनिष्ठिका ॥३१॥
अन्यां प्रसारितां कुर्य्यात्तच्च चक्रं प्रचक्षते । तच्चक्रदर्शनादेव राक्षसाद्याः पलायिताः ॥३२॥
अन्योऽन्याङ्गुलिसम्बद्धेन कफोणी[3]द्वयलग्नके । तद्गते मध्यमा युग्मे गदेयं गदनाशिनी[4] ॥३३॥
पृष्ठतो लग्नकाङ्गुष्ठौ त्वन्योऽन्यप्रसृताङ्गुलौ । पद्माकारौ करौ कुर्य्यात्पद्ममुद्रेयमिष्टदा ॥३४॥
मुष्टिं हस्तद्वये कृत्वा वामोपरि च दक्षताम् । अङ्गुष्ठतर्जनीयोगान्मुषलं प्रसृताङ्गुलौ ॥३५॥
वामे च तद्वद्दक्षे च करे कृत्वा स देशिकः । काण्डवद्दक्षकर्णान्तोत्कर्षणादेव या भवेत् ॥३६॥
शार्ङ्गमुद्रापि सा ज्ञेया सर्वसिद्धिप्रदायिनी । उद्गते दक्षहस्तेऽपि कनिष्ठाङ्गुष्ठपीडने ॥३७॥
लग्नोद्गताङ्गुलितमा खड्गवाह्वासशःप्रदा । दक्षमुष्ट्युदयातां तु तर्जन्यामुपरिस्थले ॥३८॥
मण्डलाकारसंलग्नं तर्जन्याङ्गुष्ठयोर्यदि । सव्ये त्रिभिः पताकावत्पाशमुद्रा प्रकीर्त्तिता ॥३९॥
कुर्वतां पश्यतां तावत् भवपापविनाशिनी । दक्षहस्ते ततः कुर्य्यान्मुष्टिं च तर्जनीं विना ॥४०॥
तर्जनीं किञ्चिदाकुञ्च्य दक्षहस्तेऽथ चोद्गते । अङ्कुशाभिधमुद्रेयं शत्रुसंघनिवारणी ॥४१॥
अन्योऽन्यपृष्ठसंलग्नौ हस्तौ कृत्वा ततः पुमान् । अङ्गुष्ठेऽङ्गुष्ठमायोज्य कनिष्ठायं कनिष्ठिका ॥४२॥
तर्जनीं चैव तर्जन्यां शेषांश्च पक्षिवच्चरेत् । वैनतेयाख्यमुद्रेयं विष्णोः सान्निध्यदायिनी ॥४३॥
मिथः संलग्नपृष्ठाभिरङ्गुलीभिः करद्वये । तर्जन्युपरि दक्षस्य वामस्य च कनिष्ठिका ॥४४॥
तद्वद्दक्षकनिष्ठायां विशेत्सव्यस्य तर्जनी । मध्यमानामिकाभ्यां तु वामाङ्गुष्ठं नियोजयेत् ॥४५॥
पुनर्मध्यानामिकाभ्यां दक्षाङ्गुष्ठं निपीड्य च । श्रीवत्समुद्रा कथिता सदा श्रीपतिवल्लभा ॥४६॥
अन्योऽन्यपृष्ठसंलग्ने वस्त्रयुग्मे कनिष्ठिकाम् । वामस्य च कनिष्ठायां पुनर्मध्यं च छन्दयेत् ॥४७॥
दक्षसम्भवतर्जन्यामथ दक्षकरस्य च । मध्याङ्गुष्ठानामिकाभिर्वामसंभूततर्जनीम् ॥४८॥

---

[1] । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଖଡ୍ଗ । [2] । ଛଅ ଶତ୍ରୁ । [3] । କହୁଣୀ । [4] । ରୋଗନାଶକ ।

संयोज्योद्गतवक्त्रं च त्वङ्गुष्ठं मणिबन्धके। एषा कौस्तुभमुद्रा स्याद्धनधान्यादिवृद्धिदा ॥४६॥
वामस्योष्ठगतेऽङ्गुष्ठे तत्कनिष्ठां पुनः स्पृशेत्। दक्षाङ्गुष्ठस्तत्कनिष्ठाप्रसारमध्यमाचरेत् ॥५०॥
संलग्नाभिश्च शेषाभिरङ्गुलीभिश्च या भवेत्। वेणुमुद्रा प्रशस्ता स्यात् विष्णुभक्ति प्रवर्द्धिनी ॥५१॥
प्रसारितोद्यशशयं वामवाहुं फणाकृतिम् । कृत्वा भयाख्यमुद्रा सा सर्वत्र भयनाशिनी ॥५२॥
जानूपर्य्यग्रकं दक्षं प्रसृत्योत्तानपाणिकम् । भुजं प्रासार्य्य या जाता करमुद्रा वरप्रदा ॥५३॥
तर्जनीद्वयमूलं तदङ्गुष्ठाभ्यां विधृत्य च । तादृशं तर्जनीयुग्ममधोमुखतयार्घितः ॥५४॥
नयेत्कण्ठं च मालावत्पातयेत्पार्श्वयोः पुनः । वनमाला प्रशस्ता सा वंशोल्लासकरी स्मृता ॥५५॥
एताः षोडशमुद्रास्ता यस्त्वात्मानं न दर्शयेत्। निर्मलो न भवेत्सोऽपि न योग्यो भविताार्च्चने ॥५६॥

ब्रह्मोवाच

अन्तर्यजनमाचक्षे साम्प्रतं शृणु भूपते । यस्य श्रवणमात्रेण नरः स्यात्क्षीण कल्मषः ॥५७॥
ध्यात्वाथ नन्दतनयमात्मानं स च देशिकः । आत्मनस्तस्य कृष्णस्याभेदं[१] संचिन्तयेत्तदा ॥५८॥
यदा स्वयं न देवः स्यात्तदा देवार्चनेऽक्षमः । अतोहि यत्नतो नूनमभेदं चिन्तयेत् नृप ॥५९॥
ततो हृदि दृढं बध्वा बिल्वमुद्रां स देशिकः । कामवीजं जपेत्पञ्चविंशप्रामाण्यतस्तदा ॥६०॥
विल्बमुद्रालक्षणं तु कथयामि समासतः । सव्यहस्ततले दक्षाङ्गुष्ठं तस्योपरि न्यसेत् ॥६१॥
वामाङ्गुष्ठं पुनः सव्यं चतुरङ्गुलिमुद्रणम् । तत्र दक्षकरस्यापि प्रागग्राङ्गुलिवन्धने ॥६२॥
या भवेद्विल्वमुद्रा सा गुप्ता सर्वार्थसाधिका। अर्घ्यादिकोपचारैश्च मनसात्मानमर्चयेत् ॥६३॥
विश्वदेवाख्यहोमं वै कुर्य्यान्मानसिकं ततः। तदुच्यते नृपश्रेष्ठ सावधानतया शृणु ॥६४॥
मूलाधारं कुण्डमिति ध्यात्वा देवाग्निदीपितम् धर्माधर्मेऽपि संयुक्तं मूलमन्त्राज्यसंयुतम् ॥६५॥
मनश्रुवेण संपन्नं सुषुम्ना स्रग्युतं नृप । मवाहुतिरहंतादिः प्रत्येकं जुहुयाद्द्विजः ॥६६॥
अहन्तां च त्वसत्तां च पैशुन्यं कामक्रोधकौ । लोभमोहौ मदं चापि मात्सर्य्यं च क्रमाद्धुनेत् ॥६७॥
प्रणवाद्यमहन्तादिं त्वहं चेति ततो वदेत् । जुहोमीति पदं तत्र स्वाहा शब्दमतःपरम् ॥६८॥
अनेन मनुना मन्त्री मनसो जुहुयात् पृथक् । तद्दक्षवृत्तिरहं चात्र जुहोमीति वदेच्च वा ॥६९॥
होमाभावे यदा जाते त्वशक्तिः स्याच्च देशिकः मूलमन्त्रं जपेत् भूप द्विगुणं पूजनक्षणे ॥७०॥
आरात्रिकां ततः कुर्य्यात् मनसाथ प्रयत्नतः । गण्डूषाश्च ततो दद्याद्द्विसंख्यां विधानतः ॥७१॥
इयं च मानसी पूजा गृह्यतां परमेश्वर । इत्युक्त्वा च नमस्कृत्य समर्प्याथ स देशिकः ॥७२॥
हीनपूरणमाकुर्य्यात् बाह्यपूजां समाचरेत्। पूजा च त्रिविधा ख्याता मानसी बाह्यका तथा ॥७३॥

१। କୃଷ୍ଣ ଓ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ଅଭେଦ ଚିନ୍ତନ।

अपरा च देवगता कर्त्तव्या त्रिविधानघा । मनसा यार्च्चना प्रान्ते बाह्यपूजार्थमर्च्चकः ॥७४॥

सूत उवाच

प्रार्थयेद्देवदेवेशं तच्छृणुध्वावनीश्वर । श्रृणुध्वं मुनयः सर्वे बाह्यार्च्चा प्रार्थनाविधिम् ॥७५॥
यच्छ्रुत्वा मानवाः पापाद्विमुक्ताः स्युर्न संशयः प्रभोर्मनोगतां पूजां यथाज्ञानं कृतां मया ॥७६॥
गृहीत्वा ज्ञापय क्षिप्रं मां बाह्यार्च्चनकर्मणि । क्षमस्व जगतां नाथ यत्राज्ञानदोषान् मम ॥७७॥
इत्युक्त्वा स तु देशिको द्विजवरः पूजार्थजातादरः
श्रीविष्णुं प्रणिपत्य नम्रशिरसा संप्रार्थ्य तं चेतसा ।
तद्बाह्यार्च्चनमाचरेदविरतो भक्त्या तथा तद्बवे-
त्तावत्तत्कथयामि साम्प्रतमथो यूयं यतः पूजकाः ॥७८॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये अष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

ऊनसप्ततितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

पूजापात्रव्रजस्यास्य यादृशं घटनं भवेत् । यैर्विना न भवेत् पूजा तेषां च निर्णय श्रृणु ॥१॥
यादृक् फलैर्भवेत् यच्च येषु येषु च वस्तुषु । तद्व्यवस्था मया भूयः कथ्यते तव सन्निधौ ॥२॥
प्रथमं जलपात्रस्य निर्णयं कथयाम्यहम् । पालैः षोडशसंख्यातैर्निर्मितं स्यान्मनोहरम् ॥३॥
तावत्पल प्रमाणाम्भः पूरितोदरसुन्दरम् । मुखं तु मण्डलाकारं सुसुग्रीवं शुभेदयम् ॥४॥
उदरैकप्रदेशस्थ प्रमाणं जलनिर्गमम् । प्रणाल्योपरि पद्मं वा चक्रं वा रचयेत्सुधीः ॥५॥
मृण्डलाधारचक्राढ्यं रौप्यं स्वर्णमयं तथा । तच्च ताम्रमयं वापि पित्तलैर्वापि कारयत् ॥६॥
तादृशे जलपात्रेऽस्मिन् गन्धपुष्पे च पातयेत् । वीक्षणादिकसंस्कारं कृत्वा तत्र च देशिकः ॥७॥
समुद्रसम्भवं शङ्खं निर्मलं चारुवृत्तकम् । शोभनाग्रं साधुपृष्ठं मञ्जुलं मञ्जुलोदरम् ॥८॥
नाभिदेशोज्ज्वलं सारं विष्णोः करतलाश्रयम् । पूजायामर्घदानेऽपि प्रशस्तं तादृशं स्मृतम् ॥९।
धौतं कुर्य्यात् प्रयत्नेन वस्त्रमन्त्रेण देशिकः । चतुरङ्गुलप्रमाणेन विस्तीर्णं तत्प्रमाणतः ॥१?॥
उच्छ्राय'[१] स्यात्त्रिपादाढ्यं त्रिगुणैः परिनिर्मितम् शङ्खाधारमिति प्राज्ञ छत्रवर्णाकृतिकं चरेत् ॥११॥
लसद्वह्निकणारक्तं धौतयेत् प्रणवेन तत् । पूजास्थानं तदा मन्त्री शोधयेच्चन्दनाम्भसा' ॥१२॥
त्रिकोणं प्रथमं कुर्य्यात् षट्कोणं च ततःपरम् वृत्तमेकं ततः कृत्वा चतुरस्रं लिखेत् पुनः ॥१३॥

---

୧ । ଉଠା । ୨ । ଓଦନଜଳ୦ର ।

चतुर्द्वारसमायुक्तं रचयेन्मत्स्यमुद्रया । तन्मध्ये मण्डुकं कूर्ममनन्तं मनसार्च्चयेत् ॥१४॥
गन्धं पुष्पं च निक्षिप्य मण्डुकादित्रयोपरि । शङ्खाधारं त्रिपादं तं स्थापयेद्देशिकोत्तमः ॥१५॥
तत्राधारे ततो वह्निकालरूपे समुज्ज्वले । शङ्खं च तादृशं दिव्यं स्थापयेच्चन्द्रसन्निभम् ॥१६॥
कायवीजेन पात्राणि प्रोक्षणीप्रमुखानि च । अथवा प्रणवेनैव धौतयेच्छुद्धवारिणा ॥१७॥
शुद्धं शुक्लं सूक्ष्मतरं पात्रार्थं वस्त्रमाक्षिपेत् श्यामाकं च ततः श्वेतसर्षपोशीरके[१] तथा ॥१८॥
कुङ्कुमाब्जे ततो विष्णुक्रान्ता च पुष्पजालकम् । दूर्वाश्चन्दनमेवं च जलेऽस्मिन् पातयेद्बुधः ॥१९॥
द्रव्याणामेतच्चिह्नेन युतं स्त्रापद्यसत्तमम् । शणपुष्पदलाकारं कर्णिकारयुतोदरम् ॥२०॥
द्व्यङ्गुलोच्छ्रायशोभाढ्यं चतुष्पलविनिर्मितं । तत्प्रामाणाम्बुसंयुक्तं प्रोक्षणीभाजनं पुनः ॥२१॥
शङ्खस्य दक्षिणे देशे प्रोक्षणीं स्थापयेत्पुनः । पाद्यपात्रं वसुपलं धुस्तूरकुसुमाकृतिः ॥२२॥
अष्टापलजलाधारं तादृशं रचयेद्बुधः । तत्तु शङ्खोत्तरे भागे स्थापयेत्क्षितिपोत्तम ॥२३॥
फलद्वयं कृतं तावत्पोक्षार्द्धं च तदाकृति । द्विपलाम्बुयुतं कार्य्यं भाजनं यत्तु जायते ॥२४॥
पातयेदर्घपात्रेऽस्मिन् द्रव्याण्येतानि भूपते । उशीरं च यवांश्चैव तिलानि सर्षपान् तथा ॥२५॥
कुशांश्च गन्धपुष्पे द्वे दूर्वांश्च पूर्वमानतः । एतद्द्रव्ययुतं दिव्यमर्घभाजनकं च यत् ॥२६॥
पाद्यपात्रोत्तरे तत्तु स्थापयेद्देशिकोत्तमः । उशीरं जातिकर्पूरहिमगन्धौ मनोहरौ ॥२७॥
लवङ्गमेलाफलकं गन्धकाङ्कोलकं तथा । मुराख्यं च ततोधीमान् पूर्वजन्मानतः पृथक् ॥२८॥
आचामनीये संयोज्य तच्छ्रेष्ठाचमनीयकम् । आरामपात्रं द्विपलं द्विपलाम्बुसमायुतम् ॥२९॥
चतुरङ्गुलकोच्छ्रायमर्घ्यपात्रोत्तरे न्यसेत् । पूर्वेषु तेषु पात्रेषु यानि द्रव्याणि भूपते ॥३०॥
पातयेन् कमलाभर्त्तुः प्रीतये सर्वदा हरे । अन्यथा तन्न गृह्णीयाद्विष्णुः प्रीतो भवेन्नहि ॥३१॥
चतुःपलं समुच्छ्रायं वेदाङ्गुलकमानतः । दध्याज्यमधुखण्डानां चतुर्णां च चतुष्पलैः ॥३२॥
पूरितं मधुपर्कस्य भाजनं सपिधानकम् । शङ्खस्यैशानकोणेऽस्मिन् स्थापयेत् साधमोत्तमः ॥३३॥
आचामपात्रयुगलं पूर्ववत्परिनिर्मितम् । शङ्खाग्रे स्थापयेद्धीमान् तावत्पलजलान्वितम् ॥३४॥
तयोश्चोत्तरदेशेऽपि पाद्यपात्रं च पूर्ववन् । कृत्वाथ स्थापयेद्भूयो दिव्यनीरसमन्वितम् ॥३५॥
अपोशानस्य पात्रं च द्विपलं द्विपलाम्बुकम् । पाद्यपात्रोत्तरे तीरे देशिकः स्थापयेत्पुनः ॥३६॥
षोडशैः पलकैर्दिव्य घटितं जलपात्रकम् । विंशाङ्गुलसमुच्छ्रायं घटाकारं मनोहरम ॥३७॥
शतसंख्यं पलाम्बोभिः पूर्य्यमाणं यथा भवेत् । तादृशं स्नानपात्रं च ह्यापोशानोत्तरे न्यसेत् ॥३८॥
आसनं स्वागतं चैव प्रोञ्छनांशुकमेव च । वस्त्रोत्तरीये च तथा यज्ञसूत्रं च भूषणम् ॥३९॥

---

१ । ଧଳାଘୋରଷ୍ଟଓ ଚେଶା।ଚ୦ ।

गन्धपुष्पे च भूपाल ह्येतानि येषु संन्यसेत् । तेषां विवरणं ब्रूमः पात्राणां शृणु साम्प्रतम् ॥४०॥
फलेनैकेन तत्पात्रं पद्माकारं मनोहरम् । मध्ये पद्मसमायुक्तं वेदाङ्गुलसमुच्छ्रितम् ॥४१॥
षडङ्गुलायतियुतं प्रत्येकं रचयेत्सुधीः । त्रिपंक्तकतया चाग्रे तानि पात्राणि विन्यसेत् ॥४२॥
रत्नैर्वा मणिभिर्वापि रजतैश्चन्द्रसम्भवैः । असम्भवे वा ताम्रैश्च सर्वपात्राणि कारयेत् ॥४३॥
चतुर्वर्गोभवेत् रत्नात्काञ्चनाद्धनसन्ततिः । रजतात् भूमिलाभः स्यादारोग्यं ताम्रतो भवेत् ॥४४॥
यथाशक्तितया भूता पात्राणि रचयेद्बुधः । वित्तशाठ्यं न कुर्वीत कुर्य्याच्चेन्निष्फलं भवेत् ॥४५॥
चतुर्विधानि पात्राणि प्रशस्तान्यच्युतार्च्चने । पात्राणां निर्णयश्चोक्तः यः करोति यथाविधि ॥४६॥
तैः पात्रैः पूजयेद्धीमान् दारुब्रह्मनिरञ्जनम् । स सर्वान् सकलान् कामान् लब्ध्वानन्दति भूतले ॥४७॥
उक्तेन येन विधिना तदर्द्धेन च वा चरेत् । दारुब्रह्मप्रसादेन शेषे मुक्तो भवेद्ध्रुवम् ॥४८॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये एकोनसप्ततितमोऽध्यायः

सप्ततितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

क्षकारादीन् मातृकायां त्वकारान्तान् सविन्दुकान् प्रतिलोमतया जल्पन् वर्णान् शङ्खेऽम्बु 'पूरयेत्' ॥१॥
अभावे मूलमन्त्रेण शङ्खेऽपि जलपूरणम् । प्रोक्षण्यादिषु पात्रेषु मूलमन्त्रेण वा पुनः ॥२॥
वीजेन वा देशिकेन्द्रो जलपूरणमाचरेत् ! प्रोक्षण्यादिषु सर्वेषु सजलेषु च देशिकः ॥३॥
गन्धं चिह्नकमानेन पातयेच्चन्द्रसंनिभम् । केवलं स्थानपात्रेऽस्मिन् त्रिचिह्नं तच्च पातयेत् ॥४॥
शङ्खोदके गन्धपुष्पे हृन्मन्त्रेण च पातयेत् । शिखामन्त्रेण तत्रैव दूर्वाक्षतचयं क्षिपेत्[१] ॥५॥
धूम्राक्षात्वर्च्चिचऋण्या च ज्वालिनी च ततः परम् ज्वालिनी च ततो भूप स्फुलिङ्गिन्येव सत्तम ॥६॥
स्वश्रीश्चैव सुरूपा च कपिला च ततःपरम् । हव्य कव्यक देहा च ह्येता[४]दशकलाः स्मृताः[५] ॥७॥
एकदं वार्च्चयेद्वापि सकृद्वा पूजयेद्बुधः । स्वनामतश्चतुर्थ्यन्तं शङ्खपीठेऽपि ताः कलाः ॥८॥
एतद्दशकलात्मानं भावयेद्वाह्नमेव च । चतुर्थ्यन्तं नमोऽन्तं च समुदायेऽव्ययं मनुः ॥९॥

---

१ । [illegible] । २ । [illegible] । ३ । [illegible] । ४ । [illegible] । ५ । [illegible] ।

तपिनी तापिनी चेति धूम्रा चैव मरीचिका । ज्वालिनी च रुचिश्चैव सुषुम्ना चैव रोगदा ॥१०॥
बोधिनी तारीणी चेति क्षमा चैव ततःपरम् । एतद् द्वादशकं शब्दं कलाशब्दमतःपरम् ॥११॥
आत्माशब्दं च संयोज्य सूर्य्यमण्डलमेव च । प्रणवाद्यं चतुर्थ्यन्तं नमोऽन्तं स च देशिकः ॥१२॥
उच्चार्य्य पूजयेच्छङ्खं गन्धपुष्पप्रपातनैः । अमृता मानदा चैव पूषा च नृपसत्तम ॥१३॥
तुष्टिः पुष्टी रतिश्चैव धृतिश्च शङ्खिनी तथा । चन्द्रिका च ततः प्रोक्ता कान्तिश्च तदनन्तरम् ॥१४॥
ज्योत्स्ना श्रीश्च ततश्चोक्त्वा प्रीतिश्चैवाङ्गदा तथा अमृतासौ ततः पूर्णा कामदाः च ततःपरम् ॥१५॥
स्वरवाच ततः प्रोक्ता कलाः षोडश विस्मृताः । एतच्छोडशकला स्यादात्मेति योजयेत्पदम् ॥१६॥
चन्द्रमण्डलमेवं च चतुर्थ्यन्तं नमोऽन्तकम् । उक्त्वा क्षिपेद्‌गन्धपुष्पे जले चैव स देशिकः ॥१७॥
आधारस्य विशुद्ध्यर्थं तत्राग्ने परिचिन्तकम् । कुर्य्यान् यतस्ततस्तत्र दशाग्नीनर्च्चयेद्‌बुधः ॥१८॥
शम्भूकभेदः शङ्खस्तु तस्य शुद्ध्यर्थमर्च्चकः । तस्य सूर्य्यस्वरुपत्वमवश्यं चिन्तयेत्तु यत् ॥१९॥
अतस्तत्र च सर्वेषां द्वादशानां महीपते । आदित्यानां तदा कुर्य्यात्पूजनं भावनावलात् ॥२०॥
चन्द्रस्यामृतरूपत्वादेवं सन्तोषकारणात् । षोडशेन्दुं प्रपूज्य वै जलेऽस्मिन् संचरेन्नरः ॥२१॥
एवंविधं तदावश्यं शङ्खाधारे च शङ्खके । चिन्तयित्वार्च्चयेद्धीमान रविं संप्रार्थ्य चानयेत् ॥२२॥
आनीय शङ्खपानीये पूरयेच्चिन्तनावशात् । ततः सुहृदयाम्भोजाद्विष्णुमानीय चेतसा ।२३।
शङ्खोपरि स्फुरद्रूपं वासयेद्देशिकोत्तम : । कनिष्ठाङ्गुष्ठसंयोगे मुखे चान्योऽन्यहस्तयोः ।२४॥
इतराभिश्चाङ्गुलिभिर्योजयेदृजुधर्म्मतः । यस्यात्मा गालिनी मुद्रा शङ्खस्योपरिचालिता ।२५॥
शिखामन्त्रेण तां मन्त्री दर्शयेत्सावधानतः । शिरोमन्त्रेण शङ्खस्य मुद्रां चैव प्रदर्शयेत् ।२६॥
तन्मूलं नेत्रमन्त्रेण पश्येत्स देशिकोत्तम । शङ्खभ्रमणमाकुर्य्यात्तर्ज्जनीद्वयतो मुदुः ।२७॥
अवगुण्ठनमुद्रा सा कर्त्तव्या कवचेन तु । मूलमन्त्रस्य च पुनर्यत्षडङ्गं च वर्त्तते ॥२८॥
तद्वै शङ्खे चैव कुर्य्यान्न्यासपूजादि तत्त्ववित् । नमः सुदर्शनायेति अस्त्रायेति ततो वदेत् ॥२९॥
फडित्यनेन मन्त्रेण बुधस्तालत्रयं चरेत् । शङ्खस्य परितः कुर्य्याद्दिग्बन्धन मनेन च ॥३०॥
मुद्रयित्वा कनिष्ठादित्रयं स देशिको यदा । तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्योगादाचरेच्छब्दमुत्कटम् ॥३१॥
दिशो बन्धनमुद्रेयं रक्षाभूता दर्शीतिदा । पूर्वादिदिक्षु शङ्खस्यानया दिग्बन्धनं चरेत् ॥३२॥
तर्जनीभ्यां च मध्ये द्वे ऽनामिकाभ्यां कनिष्ठिके । अन्योऽन्यहस्तयोः कुर्य्याद्धेनुमुद्रा स्मृता बुधैः ॥३३॥
कामधेनोः स्तन इति संचिन्त्य मनसा द्विजः । अधोमुखतया तां तु धेनुमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥३४॥
तद्द्वारामृतवर्षाणि पूजाद्रव्याणि तानि च । उपस्थितानि चिन्त्यानि चेतसा पूजकोत्तमैः ॥३५॥
वायुबीज समुच्चार्य्य त्रिवारं देशिकस्ततः । स्पृष्ट्वा हस्ततले चैव जलं दोषं च शोषयेत् ॥३६॥

अग्निवीजं विचिन्त्याथ पञ्चवारं ततो द्विजः तज्जलोद्गतदोषांश्च दहेत्पुजार्थतत्त्ववित् ॥३७॥
ततो वरुणवीजेन सप्तवारं स देशिकः । चन्द्रमण्डलतः प्राप्तामृतेन प्लावयेच्च तत् ॥३८॥
पुनर्गन्धादिकं तत्र पातयित्वा जपेत्पुनः । मूलमन्त्रं देशिकेन्द्रो ह्यष्टवारं जलं स्पृशेत् ॥३९॥
हस्ताभ्यामञ्जलिं कृत्वा धृत्वा पुष्पादिकं पुनः अर्घ्यपात्रं प्रार्थयेत्तद्देशिकः कर्मकारकः ॥४०॥
योऽयं श्रीपुरुषोत्तमस्य सततं हस्तादुजेराजते
जातश्च त्रिदशैः श्रिया सह कथा चन्द्रेण सार्द्धं पुरा ।
कल्पन्तु प्रमुखैश्च तैर्ज्जलनिधेर्यन्नादतो राक्षसा-
स्त्रस्यन्ति प्रमुदं भजन्ति सुजनास्तं पाञ्चजन्यं भजे ॥४१॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये शङ्खनिर्णयोनाम सप्ततितमोऽध्यायः ।

एकसप्ततितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

इति संप्रार्थ्य विप्रोऽसौ किंचिदानीय तज्जलात् तेनैवार्घ्यजलेनाशु तुलस्याश्च प्रसवं तः ॥१॥
देवतां च तथात्मानं सेचयेदर्च्चकोत्तमः । पूजोपकरणं सर्वं नैवेद्यं चैव सेचयेत् ॥२॥
प्रोक्षणीपात्रसंस्कारं कुर्य्याच्च तदनन्तरम् । प्रथमादर्घ्यपात्रस्थाज्जलात्किंचित्समानयेम् ॥३॥
प्रोक्षणीभाजने तत्तु पातयेच्छुद्धिहेतवे । प्रोक्षण्यां वीक्षणं कुर्य्यात्ताडनं त्ववगुण्ठनम् ॥४॥
तालत्रयं तदाकुर्य्याद्दिशां बन्धनमेव च । धेनुमुद्रां प्रदर्श्याथ महामुद्रां प्रदर्शयेत् ॥५॥
अनामिकाङ्गुष्ठयुगस्य योगात् प्रमृज्य नेत्रे स च देशिकेन्द्रः ।
नेत्रस्य मन्त्रेण विलोकयेच्च तत्प्रोक्षणीपात्रगतं जलं च ॥६॥
कनिष्ठानामिकेङ्गुष्ठातलेनाकुञ्च्य मूलके । तर्ज्जनीमध्यमाभ्यां च प्रोद्गताभ्यां स देशिकः ॥७॥
तुलसीदलतस्तत् प्रोक्षयेदस्त्रमन्त्रतः । अधोवक्त्रतया भूयस्त्वनया मुद्रया कुशैः ॥८॥
पुष्पैर्वा ताड़येत्तिस्रः प्रणवोच्चारणादपि । हस्ते मुष्टिद्वयं कृत्वा तर्ज्जनीयुगलं विना ॥९॥
अधोमुखेन तेनाशु भ्रमणाच्च पृथक् पृथक् । कवचाख्येन मन्त्रेण ह्यवगुन्ठनमाचरेत ॥१०॥
सुदर्शनस्य मन्त्रेण तालत्रयमथाचरेत् । दिग्बन्धनं ततो मन्त्रि पूर्ववद्विधिना क्रमात् ॥११॥
धेनुमुद्रां महामुद्रां दर्शयेद्बीजतस्तदा । मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य जपेच्च वसुवारतः[१] ॥१२॥

---

१ । ८ बार ।

द्रव्यशुद्धिकरश्चायं विधिः सर्वत्र शोधनः । अनेन विधिना राजन् सर्वद्रव्याणि शोधयेत् ॥१३॥
विधिहीनं यदा कर्म सर्वं द्रव्यादिकं च यत् असंस्कृतमिदं विष्णोरयोग्यं जायते ध्रुवम् ॥१४॥
तत्सर्वं राक्षसैर्ग्राह्यं ततो यत्नाद्विधिं चरेत् । प्रोक्षणीं च समारभ्य स्नानपात्रान्तमर्चकः ॥१५॥
एवं च संस्कृतं[१] कुर्य्यात्सर्वेषां च पृथक् पृथक् संस्कारान्ते पुनः सूक्ष्मं शुद्धं निर्मलमम्बरम्[२] ॥१६॥
तेषु पात्रेषु सर्वेषु च्छादयेति च भक्तितः । अतः पूजां प्रकुर्वीत पूजामानसिकीं यथा ॥१७॥
कुर्य्यान्मन्त्री तत्कथये श्रूयतां द्विजसत्तमः । सहस्रदलसंपन्ने कमले विमलेऽर्च्चकः ॥१८॥
गुरून् संपूज्य चाधारे चतुष्पत्रे गणेश्वरम् । आधारशक्तिप्रमुखैस्तन्मन्त्रैर्मन्त्रकोविदः[३] ॥१९॥
स्वशरीरे जलैर्गन्धैरक्षतैः पुष्पकैस्तथा । धूपदीपप्रदानेन मनसा पूजयेत्ततः ॥२०॥
मूलाधारं च हृदयं भ्रूमध्यं च स देशिकः । एतद्व्याप्य स्थितं जीवं कामवीजेन तावता ॥२१॥
तेजसा मन्त्ररूपेण ह्येकीभूतं विचिन्तयेत् । तत्तेजस्तु षडङ्गेन त्वङ्गैः सावयवं पुनः ॥२२॥
कृत्वा ततो विभूत्यादिन्यासमारभ्य देशिकः । अङ्गन्यासान्तकुर्य्यात्स्वशरीरे च क्रमान्न्यसेत् ॥२३॥
संन्यस्य विधिवद्भूयः प्रत्येकं चासनादिका । पूजां कुर्य्यात्ततो मन्त्री नीरगन्धाक्षतादिभिः ॥२४॥
मनसाथ मुखे वेणुं गले वन्यस्रजं तथा । श्रीवत्सं वक्षसि प्रीत्या कौस्तुभं हृदि दापयेत् ॥२५॥
अन्यैश्च भूषणैर्दिव्यैरलंकुर्य्यात्स्वचेतसा । तिलकं कारयेद्धीमान् चन्दनैश्च सुसंस्कृतैः ॥२६॥
चतुरङ्गुलमानेन तिलकं शोभनाकृतिः । मध्ये च्छिद्रं विधातव्यं हरिपादाकृतिकृतम् ॥२७॥
ललाटे तादृशं कुर्य्यात्तिलकं सुमनोहरम् । तन्मध्ये स्थापयेन्मन्त्री केशवं क्लेशनाशनम् ॥२८॥
वामेऽस्य संस्मरेन्मन्त्री मां च दक्षे सदाशिवम् । अथ त्र्यङ्गुलकं कुर्य्यादङ्गुलं वाचयेत्पुनः ॥२९॥
हृदये कमलाकारं तन्मध्ये माधवं स्मरेत् । वेणुपत्राकृतिं कुर्य्याद्वाह्वोश्च तिलकं स्मृतम् ॥३०॥
जीवत्पितृक एवापि ह्यधोमुखतया भुजे । कुर्य्यान्मृतपितृकश्च तिलकं चोर्ध्ववक्त्रकम् ॥३१॥
दक्षिणे चिन्तयेन्मन्त्री बाहौ च मधुसूदनम् । वामे च श्रीधरं स्मृत्वा तावत्सप्तपदे पुनः ॥३२॥
दीपस्य कलिकाकारं चरेत्तिलकमुत्तमम् । कण्ठस्थले वर्त्तुलं तत्तिलकं सुमनोहरम् ॥३३॥
गोविन्दं कण्ठदेशेऽपि नारायणमथोदरे । विष्णुं च दक्षपार्श्वेऽपि स्मृता दक्षगलस्थले ॥३४॥
त्रिविक्रमं ततो वामे पार्श्वे च वामनं स्मरेत् । हृषीकेशं वामगले पद्मनाभं च पृष्ठके ॥३५॥
दामोदरं ककुद्यां[१] च शिखायां च ततो वदेत् । द्वादशार्णं[२] मनुं तत्र संन्यसेन्मन्त्रीसत्तमः ॥३६॥

---

१ । ୧ଖାଃ୪ନ । ୨ । ଶକ୍ରତଖ । ୩ । ମନ୍ତ୍ରଖ୍ରୋନାରେ କୃଦାଳୀ ।

एवं यस्तिलकं कुर्य्याद्वासुदेवः स्वयं भवेत् । अनेन तिलकेनैव विनापूजां करोति यः ।३७।
सा पूजा निष्फला ज्ञेया न प्रीतोर्विष्णुरव्ययः । तिलकान्ते ततो मन्त्री शिरोदेशे हृदम्बुजे[१] ॥३८॥
आधारे चरणे तावत्सर्वाङ्गे द्विजसत्तमाः । पञ्चपुष्पाञ्जलिर्दद्याद्देवात्मैक्या दिवं चरेत् ॥३९॥
मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य श्वेतवक्त्राम्बुजाञ्जलिम् । निजोत्तमाङ्गे विप्रेन्द्रा दद्यादैक्यविचिन्तया[२] ॥४०॥
पुनस्तेनैव मन्त्रेण हृदये शुक्ललोहिताम् । करवीराञ्जलिं दद्याद्देशिकः पारमार्थिकः ॥४१॥
सप्तला कुन्दपुष्पाणामञ्जल्याधारमर्च्चयेत् । मूलेन मनुना प्राज्ञः श्वेतरक्तप्रसूनतः ॥४२॥
यूथिकारक्तकुन्दालिनीलोत्पले कृताञ्जलीम् । स्वपादयुगले मन्त्री मूलेन परिपातयेत् ॥४३॥
तुलसी मालती जाती कुन्दचम्पक पङ्कजः । पुष्पाञ्जल्यार्च्चयेद्धीमान् सर्वाङ्गं मूलमन्त्रतः ॥४४।
श्वेतचन्दन पुष्पाभ्यां दक्षभागे तथैव च । रक्तचन्दनपुष्पाभ्यां वामभागेऽर्च्चयेद्बुधः ॥४५॥
असम्भवे प्रसूनानामुक्तानां[३] द्विजसत्तमाः । अन्यैरेव प्रकर्त्तव्या पञ्चपुष्पाञ्जलिध्रुवम् ॥४६॥
पुष्पाञ्जलिं विनाविप्रा ऐक्यभावो न जायते । भेदे जाते तु सा पूजा विफला स्यान्नसंशयः ॥४७॥
ततो मन्त्री धूपदीपौ समर्प्य मूलमन्त्रतः । अर्च्चयेद्भक्तिभावेन विकृतिरहितो पुनः ॥४८॥
चेतसाऽथ ललाटेन्दुमण्डलामृतधारया । सन्तोष्य विष्णुं सहसा नमस्कृत्य पुनः पुनः ॥४९॥
प्रीणयेज्जगदानन्दं तदा स देशिकोत्तमः । गण्डूषांश्च ततो दन्तधावनाच्च मने[४] तथा ।५०॥
हस्तानुलेपनं कृत्वा मुखवासमतः परम् । माल्यभूषणगन्धांश्च पुष्पधूपदीपान् तथा ॥५१॥
नैवेद्यं च समर्प्याथ ताम्बूलं दापयेत्ततः । गीतनृत्यसुवाद्यैश्च सन्तोष्य कमलापतिम् ॥५२॥
जाग्रद्दशायां सुषुप्त्यां वा सुषुप्त्यां वा महर्षयः । मनसा वचसा तावत्कर्मणापकृतं च यत् ॥५३॥
हस्ताभ्यां चरणाभ्यां च कुक्ष्याशिश्नेन्द्रियाय च । यच्छ्रुतं च यदुक्तं च यत्कृतं सततं मया ॥५४॥
तत्सर्वं सांप्रतं ब्रह्मार्पणमस्त्वती त्थमावदेत् । आत्मानं सकलं भूयो सदीयं हरये सदा ॥५६॥
समर्पयामीति वदेद्भक्त्या पूजकसत्तमः । ॐ तत्सवित्वेवमुक्त्वासौ ब्रूयात्कृष्णार्पणं पुनः ॥५७॥
इत्येवमात्मनः कुर्य्यात्समर्पणमनामयम् । पूर्ववत् प्रचरेन्मन्त्री प्राणायामं शुभोदयम् ॥५८॥
ऋष्यादिकं षड़ङ्गं च कृत्वा ध्यायेत् सुरेश्वरम् जगदानन्दकन्दं तु सर्वभूतात्महेतुकम् ।५९॥
सुप्रसन्नवदनं मनोरमं नूतनाम्बुदचयोपमं विभुम् चारुपङ्कजनिभेक्षणं लसद्भूषणं विगतदूषण हरिम् ॥६०।
पीतचेलरुचिरं हृदम्बुजे लग्नदक्षकरपङ्कजं पुनः । चारुवेणुधृतिसत्वहस्तकं नन्दनन्दनमहं स्मरामि तम् ६१
पूरकं कुम्भकं तावद्रेचकं मूलमन्त्रतः । अथवा कामवीजेन कलाधारैश्च विद्यया ॥६२॥
दन्तैश्च मात्रागगनं क्रमेण रेचयेत्तदा । अतःपरं जपं कुर्य्यात्तद्विधिः कथ्यतेऽधुना ॥६३॥

---

१ । ହୃଦମ୍ବୁ ପଦଚ୍ଛେ । २ । ଏକକ ଭାବନାରେ । ३ । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପୁଷ୍ପ ଅଭାବରେ । ४ । ଦନ୍ତ ପଙ୍କ୍ତିର ଓ ଆଚମନ (ମୁଖ ପ୍ରକ୍ଷାଳନ)

नासाग्रे दृष्टिमायोज्य मनः स्थिरतरं चरन् । मन्त्रार्थं देवतां चैव ध्यायन्नेव मुहुर्मुहुः ॥६४॥
मनोमध्ये स्थितो मन्त्रो मन्त्रमध्ये स्थितं मनः। मनोमन्त्रसमायोगे जपसिद्धिश्च जायते ॥६५॥
अनामिकामध्यमूले कनिष्ठायास्त्रिपर्वसु । पुनश्चानामिकाग्रे च मध्यग्रे च ततः परम् ॥६६॥
तर्जनीपर्वत्रितयेऽङ्गुष्ठाग्रं च प्रसारयेत् । एवं च दशवारेण शतमष्टोत्तरं जपेत् ॥६७॥
करमालाख्यसौ विप्राः सर्वसिद्धिप्रदायिनी । अनया मालया यज्ञसूत्राङ्गुष्ठकलग्नया ॥६८॥
शुद्धांशुकाच्छादया च कामबीजं जपेत्सुधीः । पुटितं प्रणवेनैव जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥६९॥
त्रैलोक्यमोहनायेति विद्महे च ततः परम् । कृष्णाय धीमहीत्येवं तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥७०॥
त्येषा विष्णुगायत्री भुक्तिमुक्तिफलप्रदां । गोपनीया सदालोके मुनिभिर्गदिताऽधुना ॥७१॥
अष्टोत्तरशतं कुर्य्याज्जपमस्यां प्रयत्नतः । ततो मूलमनुं प्राज्ञः सहस्रं वा तदर्द्धकम् ॥७२॥
त्रिशतं वा जपेन्नूनं देवसन्तोषहेतवे । एतज्जपं यदाकर्त्तुं न शक्नुयात्स देशिकः ॥७३॥
चतुःपञ्चाशतो विष्णोर्गायत्रीं प्रजपेन्मनुम् । कामबीजाग्रकं तावत्तच्चत्रयकसंख्यया ॥७४॥
अधिष्ठात्री यतो दुर्गा मन्त्रमस्या द्विजर्षभाः । प्रदर्श्य योनिमुद्रां तु हृदि लग्नां विधाय च ॥७५॥
प्रणवेनैव मन्त्रं तु संपुटीकृत्य देशिकः । निरुद्धपवनस्तावदष्टवारं पयत्नतः ॥७६॥
प्रजपेत्परया भक्त्या मन्त्रशुद्धिस्ततो भवेत् । अन्यथा न भवेच्छुद्धो मन्त्रो वै भूमिनिर्जराः ॥७७॥
इदानीं योनिमुद्राया लक्षणं कथयामि वः । अवधारय तच्छीघ्रं यया मन्त्रो विशुध्यति ॥७८॥
हस्तयोस्तर्जनीयुग्मे संबध्याऽनामिकायुगम् । तन्मध्ये मध्यमायुग्मं लग्नं कृत्वा समुद्गतम् ॥७९॥
तस्योपरि कनिष्ठाया युगले साधुलग्नके । तत्कनिष्ठाद्वये पर्वत्रितये योजयेत्पुनः ॥८०॥
अङ्गुष्ठयुगलाग्रं तु योनिमुद्रा ततो भवेत् । सर्वसिद्धिकरी ख्याता खेचरीत्युच्यते बुधैः ॥८१॥
न दर्शयेज्जपान्ते यो जपान्तेऽपि महासुधीः । तज्जपो निष्फलो ज्ञेयो देवता प्रीणयेन्न च ॥८२॥
ऋष्यादिना विना कुर्य्यान् प्राणायामं च बीजतः पूरकादि क्रमेणैव कुर्य्यादेवं स देशिकः ॥८३॥
कलनाया दन्तसंख्यामात्राभिर्गणनं चरेत् । दक्षहस्तं प्रसार्य्याथ तर्ज्जनीमूलके पुनः ॥८४॥
लग्नकाङ्गुष्ठमायोज्य विचिन्तय च कनिष्ठकम् । तत्रैव जलमाधाय तुलसीदलमिश्रितम् ॥८५॥
मनसि चिन्तयेद्देवं देशिको मन्त्रवित्सुधीः । ध्यात्वा समर्पयेद्देवं शस्त्रमुद्रेयमर्पणे ॥८६॥
गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वं गृहाणास्मत्कृतं जपम्। सिद्धिर्भवतु मे देव त्वत्प्रसादात्सुरेश्वर ॥८७॥
इत्युक्त्वाथ मनुं भूयस्तारपूर्वं स देशिकः । भक्त्या समर्पयेदग्रे देवतायाश्च तज्जलम् ॥८८॥

सूत उवाच

एवं समर्पयेद्भक्त्या देवं तज्जपसिद्धये । जपस्य फलमाप्नोति देवता चातितोषभाक् ॥८९॥

एवं यः कुरुते समर्पणमिदं सर्वेश्वरस्याग्रतः

सर्वस्यापि मनोभवेदचिरतः सिद्धिः परा शाश्वती ।

भूयो वः कथयामि भूसुरवरास्तत्पुष्पपात्रादिकं

श्रीमल्लक्षणमुत्तमं च कलयेत् प्रीत्या च मे जल्पतः ॥९०॥

इति श्रीनीलाद्रिमहोदये सूतसंहितायां एकसप्ततितमोऽध्यायः ।

द्विसप्ततितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

कलापलसमुत्पन्नं वर्त्तुलं त्वङ्गुलोचकम् । षोडशाङ्गुल दैर्घ्येण समन्तात्परिशोभितम् ॥१॥
अदृश्यं पुष्पपात्रं तत्तुलस्युत्करपूजितम् । तत्पात्रं संस्कृतं कुर्य्याद्वीक्षणादिविधानतः ॥२॥
प्रोक्षणीजलसंसिक्तं कोमलं तुलसीदलम् । ज्ञानमुद्राधृतं तत्तु दत्त्वा स देवताहृदि ॥३॥
मूलमन्त्रं कामबीजपुटितं त्वष्टधा जपेत् । अनेन देवतायाः स्यात्साम्मुख्यं जायते तदा ॥४॥
एवंविधं न कुर्य्याच्चेदालस्याज्ञानसंयुतः । तदा प्रीतो न हि भवेद्देवपूजा च निष्फला ॥५॥
अतोऽपि देशिकः श्रीमान् विधिमेवं समाचरेत् दारुब्रह्म नमस्तेस्तु नमस्ते भक्तवत्सल ॥६॥
नमः कृष्णाय शान्ताय जगन्नाथाय ते नमः । तवानुग्रहतश्चान्तर्यजनं च कृतं मया ॥७॥
बाह्यपूजां तथा कृत्वा सांप्रतं तव पूजनम् । करोमि च यथाज्ञानं ह्यपराधान् क्षमस्व मे ॥८॥
इत्याज्ञाप्य सुरेशं तं पूजयेद्भक्तवत्सलम् । संप्रार्थ्य देवदेवं तं देशिकः शुद्धमानसः ॥९॥
ततो विष्णोः पदाम्भोजतले पीठं मनोरमं । वायुकोणं समारभ्य चतुरस्रं च कल्पयेत् ॥१०॥
तुलसीदलसंसक्तचन्दनैर्लेखयेत्पुनः । तत् पदकर्णिकाढ्यं वसुपत्रं सकेशरम् ॥११॥
गुणत्रितयवृत्ताढ्यं भूपरद्वयमध्यगम् । चतुरस्रं चतुर्द्वारं पद्मपात्रं च कारयेत् ॥१२॥
वामकरे गृहीत्वा तु तुलसीदलसंचयम् । वायुकोणादिके स्थाने हरिणीमुद्रया पुनः ॥१३॥
दक्षे वामात्समानीय तुलसीदलमाक्षिपेत् । गुरुभ्यो नम इत्युक्त्वा परमेभ्यस्ततःपरम् ॥१४॥
परात्परगुरुभ्यश्च जलगन्धाक्षतानि च । पुष्पं च धूपदीपौ स तुलस्यैतान् समर्चयेत् ॥१५॥
पीठस्य दक्षिणे भागे दुर्गां लक्ष्मीं गणेश्वरम् । तुलस्या चैव तत्सर्वं तेभ्यो दद्यात्स देशिकः ॥१६॥

पीठस्याधस्तले तावदुपर्य्युपरि चिन्तयेत् । आधारशक्ति प्रथमं प्रकृतिं च ततःपरम् ॥१७॥
कूर्मं त्वनन्तं धरणीं ततः क्षीरपयोनिधिम् । तत्र श्वेतकनामानं दीपं तत्र महोदये ॥१८॥
सुरत्नमण्डपं तस्मिन् कल्पद्रुमवरोऽस्ति सः । क्रमादाधारशक्त्यादीन् प्रणवाद्यान्नमोऽन्तकान् ॥१९॥
जलगन्धाक्षतादीनि पुष्पं धूपं च दीपकम् । मनसा पूजयेन्मन्त्री तुलसीदल पातनैः ॥२०॥
आग्नेयादिककोणेषु धर्मं ज्ञानं ततः परम् । वैराग्यं च तथैश्वर्य्यं पूजयेन पूर्ववत् सुधीः ॥२१॥
पूर्वादिषु चतुर्दिक्षु ह्यधर्माज्ञानके तथा । अवैराग्यमनैश्वर्य्यं पूर्ववत्पूजयेच्च तान् ॥२२॥
अनन्तं च तथानन्दकन्दं चैव ततः परम् । सम्विन्नालं च पद्मं च प्रकृतिं च विशेषतः ॥२३॥
विकारमयशब्दाख्यान् केशरांश्च ततः परम् । पञ्चाशद्वीजवर्णाढ्यां कर्णिकां च ततः परम् ॥२४॥
आदित्यमण्डलं चैव सोममण्डलमेव च । अग्निमण्डलमेवं तु संसत्त्वं च ततः परम् ॥२५॥
रं रजश्च ततो धीमान् तं तमश्चैव देशिकः । आं चात्मनकमेवं च त्वं चाप्यन्तरमात्मकम् ॥२६॥
पञ्चपरमात्मनं च ॐ ह्रीं ज्ञानत्मकं तथा । नमोऽन्ताश्च चतुर्थ्यन्तान् पूर्ववत्पूजयेच्च तान् ॥२७॥
पीठमध्ये ततो धीमान् पूर्वाद्यष्टसु दिक्षु च । वक्ष्यमाणक्रमेणैव पूजयेच्छक्तयश्च ताः ॥२८॥
विमलोत्कर्षिणी ज्ञाना क्रिया चैव ततः परम् । योगप्रह्वी च सत्या च सैशानऽनुग्रहात्पुनः ॥२९॥
पीठमध्य स्थिता नित्यं नानाभूषणभूषिता । नमःशब्दं पुरस्कृत्वा भगवच्छब्दकं ततः ॥३०॥
वासुदेवं ततः सर्वमात्मसंयोगमेव च । ततो योगं पद्मपीठं चात्मशब्दं ततः परम् ॥३१॥
नमः शब्दं तदन्ते च संन्यस्य क्रमतः सुधीः । चतुर्थ्यन्त नमोऽन्तं च शब्दवृन्दं विधाय च ॥३२॥
तुलसीदलतस्तावत्पूर्ववत्पूजयेच्च तान् । ध्यायेत्तं जगदानन्दं कृष्णं त्रैलोक्य भूषणम् ॥३३॥

सूत उवाच

पीठमध्यगतानां तु देवतानां पृथक् पृथक् । ध्यानं शृणुत भो विप्राभ्यासेन भाषितं तु यत् ॥३४॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये द्वेसप्ततितमोध्यायः ।

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

इन्द्रद्युम्नमहीपालं प्रत्युक्तं विधिना पुरा । व्यासाय नारदेनोक्तं सुगोप्यं विष्णुवल्लभम् ॥१॥
व्यासस्तु भगवान् प्रेम्णामादिदं प्रत्यभाषत । सावधानतया भूयः श्रूयन्तां तत्तपोधनाः ॥२॥

पीठस्यानिलकोणके स्थिरतरा देदीप्यमानप्रभान्
विष्णोर्ध्यानपरायणान् सुवसनान् सज्ज्ञानदानोत्सुकान् ।
भालोद्यद्धरिमन्दिरान् सुतुलसीमालाकृताडम्बरान्
वन्दे तांश्च गुरून् परान् परतरान् यज्ञोपवीतोज्ज्वलान् ॥३॥

पीठस्य तस्यान्तिकदेशसंस्थां दुर्गां महापत्तिहरां सुहाराम् ।
शङ्खारिवाञ्छाभयचारुहस्तां शान्तां भजे भूषणचारुकान्ताम् ॥४॥

अस्यां दिशि श्रीहरिभामिनीं तां कान्तां समस्ताभरणोज्ज्वलाङ्गाम् ।
वराभयाब्जद्वयहस्तपद्मां पद्मां स्मरेद्विष्णुसमर्च्चनोत्काम् ॥५॥

पाशाङ्कुशाभयवरस्फुरदब्जहस्तं सर्वंद्रुमाभमिभवक्त्रधरं सुभूषम् ।
खर्वाङ्गमिन्दुशिरसं निजसेवकानां कामप्रदं मुरभिदर्च्चनविघ्ननाशम् ॥६॥

आधारशक्तिं त्रिभुजां सुलोचनां पद्मद्वयं संदधतीं सुभूषाम् ।
सुवर्ण्णवर्ण्णां जगदेकधारिणीं ध्यायेज्जगन्मातरमिन्दुवक्त्राम् ॥७॥

तदूर्ध्वदेशे प्रकृतिं मुनीनां पद्माभयोल्लासिकरद्वयान्ताम् ।
समस्तभूषापरिभूष्यमानां ध्यायेज्जगद्व्याप्य विराजते या ॥८॥

पूर्णेन्दुशुभ्रं शरदब्जनेत्रं स्मेराननं चारुकिरीटजुष्टम् ।
गदारिशङ्खाब्जधरं सुभूपं वन्दे च तं यत्कटितश्च कूर्मः ॥९॥

तदूर्ध्वभागे सुरवर्य्यमीडे सहस्रभोगाङ्कितमूर्ध्वदेशम् ।
अनन्तमिन्दुप्रभवाभिभूषं गदाब्जशङ्खारिकरं कृपालुम् ॥१०॥

दूर्वादलश्यामलकोमलाङ्गीं तदूर्ध्वके साधुरसप्रशंस्याम् ।
सज्ज्ञानमुद्राब्जधरां धरां तां भजेज्जगज्जालसुखैकहेतुम् ॥११॥

ऊर्ध्वं च तस्याः परमं पवित्रं क्षीराम्बुधिं नौमि विशालसंस्थम् ।
कल्लोलजालोत्तमचीरनुत्यं लक्ष्मीन्दुरत्नादिकजन्महेतुम् ॥१२॥

तत्रक्षीराम्बुधौ नित्यं दिव्यं मणिगणान्वितम् । मन्दानिल सुखोल्लासं श्वेतदीपं च चिन्तयेत् ॥१३॥

चतुरस्रं चतुर्द्वारं चतुर्वर्गफलप्रदम् । नानारत्नसमुल्लासिस्वर्ण्णजालसुभूषितम् ॥१४॥

शोभोपशोभासंसक्तं हेमशेखरमण्डितम् । दिव्यसौरभसंनद्धमन्दमारुत सेवितम् ॥१५॥

तन्मध्ये नौमि तं रत्नमण्डपोत्तममीदृशम् । तन्मध्ये सुमहानस्ते कल्पवृक्षस्त्वघक्षयः ॥१६॥

नानावाञ्छाभरप्रीतप्रदोऽयं भाव्यते मया । तन्मूले मञ्जुले दिव्यां त्रिवृत्ताढ्यां त्रिभिर्गुणैः ॥१७॥

कर्णिकाकेशरानन्धं वसुपत्रं पवित्रितम् । भूपूर द्वयतो रम्यं भावये योगपीठकम् ॥१८॥

तत्पीठानलकोणके वृषतनुं धर्म्मं सदा चिन्तये ।

पूर्णेन्दुप्रतिमं चतुःश्रुतिप्रदं सद्भावनाश्रृङ्गकम् ।

आचारोत्तमपुच्छकं हरिकथाहारं महासुन्दरं

नानासच्चरिताऽखिलावयवकं मुक्त्वैकधेनूचकम् ॥१९॥

पीठस्यास्य च नैर्ऋते स्थिरतरं ज्ञानं तु संहावृति-

श्रीमच्छारदपावर्णौ करुचिरं मिथ्येभसंदारकम् ।

धीरान्तः करुणार्द्रकन्दरगतं दम्भादिसंभत्सर्को

पुच्छं सच्चरितावलीगिरिसुतादाहं सदाहं स्मरे ॥२०॥

तत्पीठानिलदेशके स्थिरतरं हंसस्वरूपं मह-

द्वैराग्यं हरिभावनाविधिरहं ज्ञानामृताप्लावनम् ।

संसारोद्गतचेष्टिताय जनता देहं सदाचारता-

म्भोजाली विषभोजनं सुजनता हंस्यु त्कमीडे भृशिम् ॥२१॥

पीठस्यैकदिशि स्थितं गजवपुःश्रीकं सुधावर्णकं

पापध्वंसनतापदं सदयताहस्तं च मदन्तकम ।

सत्योल्लासनगाबलान्विततरं सत्पात्रदानिरस-

यद्देशाब्धितमाशु नौमि तदहं चैश्वर्य्यमार्यप्रियम् ॥२२॥

चत्वार एते वृषकादयस्ते पीठस्य तस्यैव च पादभूपः ।

विराजमानः स च पीठवर्य्यस्तत्पृष्ठदेशोपरि धर्म्मशीलाः ॥२३॥

कृष्णवर्णोऽप्यधर्मस्तु पुरुषाकृतिरेव च । गदाभयकरस्तावत्पीठपूर्वं स्थलं बहन् ॥२४॥

अज्ञातनामा पुरुषो मुषलाभयहस्तकः । पीठोद्धारसमायुक्तो दक्षिणाशाधरोऽरुणः ॥२५॥

अवैराग्योह्वयः स्रग्वी पीठखड्गो वरायुधः । पुमांश्च पश्चिमाशायां तत्पीठोद्धरणोद्यतः ॥२६॥

अनैश्वर्य्यकनामासौ नीलाभः शूलचापधृक् । उत्तराशास्थितो भीमोऽवनी तत्पीठभृत्सदा ॥२७॥

आनन्दकन्दाख्यतयार्जुनश्रीः स्मेराननो निश्चलसंस्थितोऽयम ।

ऋज्वाङ्कः कोऽपि पुमान् समास्तेतत्पीठमूलालुतचारुपीतः ॥२८॥

सम्बिन्नालनामा तदूर्ध्वप्रदेशे वृषाङ्गः पुमान् वै महासत्त्वयुक्तः ।

महापीठमूलोत्तमाङ्ग प्रशंस्यो विभाति प्ररोमावलिकण्टकश्रीः ॥२९॥

उद्यद्भानुसमप्रभावनियुतं यत्पीठपद्मायितं
नानाशर्मसुखप्रदं त्रिजगतां विख्यातकीर्त्तिं च तम्।
पद्माक्षं निधिमन्त्रनीलशिखरी श्रीमन्महाकन्दरा-
संराजद्युतिदेवसिद्धयजनं प्रीतिपदं भावये ।।३०।।

यन्त्रपद्मे महोल्लासे पत्रभूताः स्फुरद्युतिः । अभयावरहस्ताढ्यां भास्वत्प्रकृतयः सदा ।।३१।।

विकारः पुण्यसारास्ते चक्राभयकरा वराः । यत्र केशरतां प्राप्तास्तद्विष्णोः पार्श्वदाश्च ये ।।३२।।

आकारादिवर्णाः सुवर्णावतंनास्ताः क्षकारासनास्ताः सुवर्णाः सुकर्णाः।
पुमांऽसोपि यत्राम्बुजे वीजरूपास्तैर्भासमानां भजे कर्णिकान्ताम् ।।३३।।

आंवीजयुक्तं च रक्ताङ्गमुग्रं तापिन्यादिषड्युग्मसंख्योत्कलाढ्यम्।
वराम्भोजहस्तं सदादित्यदेवा स्फुरन्मण्डलं पत्रपद्मे भजेऽहम् ।।३४।।

तमिति स्ववीजाढ्यमीड्यं च सोम स्फुरन्मण्डलं चामृताद्युत्कलाढ्यं।
सुधापूर्णकुम्भाऽभयोल्लासिहस्तं सदा भावये तत्र पाथोजवर्यें ।।३५।।

मं चेति वीजसम्पन्नं वह्निमण्डलमेव च । धूम्राचर्यादिकलायुक्तं मन्दारारुणतेजसम् ।।३६।।

दधन्तं घृतपात्रं च स्रुवं च तत्र चिन्तयेत् । संकेति वीजसंयुक्तं सं त्वं च विष्णुसम्भवम् ।।३७।।

वृत्तरूपं स्मरेत्तत्र पाशाङ्कुशधरं शितम् । रं बीजयुक्तं रजसं ब्रह्मणोऽंशसमुद्भवम् ।।३८।।

रक्तगौराङ्गमन्त्राब्जे मालापुष्पधरं स्मरेत् । तृतीयावृत्तकं कृष्णं श्रीरुद्रांशसमुद्भवम् ।।३९।।

तं वीजसहितं तत्र तमसं सायुधं स्मरेत् । आं वीजसहितात्मानं जीवरूपं सचेतनम् ।।४०।।

वाञ्छाभयधरं श्लाघ्यं तत्र पद्मे स्मराम्यहम्। अं चेति बीजरुचिरं त्वं परात्मानमेव च ।।४१।।

गदापद्मधरं वन्दे तत्र पद्मे महोदये । भावये परमात्मानं सर्वव्यापिनमीश्वरम् ।।४२।।

पञ्चेतिवीजपरिभास्वरमेवमीडे कोटयर्कचन्द्रकिरणावलिराजमानम्।
शङ्खारिभासुरकराम्बुजमत्र पद्मे यः सर्वमेव सचराचरमेत्य शास्ते ।।४३।।

मायावीजसमेतं तं ज्ञानात्मानं निरञ्जनम्। भावयेच्च तत्पीठेऽस्मिन् यो व्याप्नोति जगत्त्रये ।।४४।।

चंचच्चन्द्रचयाभिरामधवलां श्वेताब्जवर्य्यासनां
दाहोत्तीर्णसुवर्णवर्णकजटाजूटां त्रिनेत्रोज्वलाम्।
हस्तोद्यत्स्फटिकाक्षसूत्रफणिसद्विद्यासुधाभाजनां
ब्रह्मोपेन्द्रनुतां भजामि विमलां वाग्देवतां भूषिताम् ।।४५।।

तत्पीठानिलकोणपत्रनिलयां वन्देऽहमुत्कर्पिणीं
श्रीमन्नीलसरोजमञ्जुलतरश्यामाभिरामाक्रांतम्।

हस्ताभ्यां ललिताञ्जलिसुरवरं ध्यायन्तीमेवाच्युतं
नानाभूपणभूषितां सुरनुतां सद्यौवनोद्गर्विताम् ॥४६॥
ज्ञानदेवीं भजे दक्षे देशे ज्ञानाब्जधारिणीम् । अरुणां चारुभूषाढ्यां विष्णुध्यानपरायणाम् ॥४७॥
पद्मकेशरवर्णाभां क्रियादेवीं महोदयाम् । नैऋर्तन्छददेशस्थां वन्दे पाशाङ्कुशायुधाम् ॥४८॥
वन्दे योगां योगसक्तां पीतां पीताम्बराश्रयाम् । तत्पश्चिमच्छदे रम्ये राजमानां सुमण्डनाम् ॥४९॥
वायव्यकोणाब्जजले स्थितां तां कान्तां सुशान्तां पृथुसत्कुचाढ्याम् ।
प्रज्ञां स्रवन्तीमधुरोत्कनुत्या रक्ताम्बरां नौमि कृताञ्जलिं द्राक् ॥५०॥
सत्यां चोत्तरपत्रदेशनिलयं श्यामाभिरामाकृतिं
वन्दे नीलसरोजमञ्जुनयनां हस्ताब्पद्माभयाम् ।
श्रीमत्कृष्णरतिप्रतीक्षणलसच्चित्तां स्वसौन्दर्यतो
मत्ताभूषणवृन्दवन्दिततरां दिव्याम्बरां सुन्दराम् ॥५१॥
ईशानां चारुनीलाम्बरपत्तिरुचिरां दिव्यहारां सुवेशां
माल्योद्यद्दिव्यकेशां रतिततिरतिविस्मारिसौन्दर्य्ययुक्ताम् ।
हस्तोद्यत्पद्मराच्छां शरदमृतकरश्रीमदास्यां प्रशंस्यां
वन्दे लक्ष्मीशचेतः प्रतिदिनसुखदस्मेररम्यां वसानाम् ॥५२॥
तत्पीठोत्तममध्यदेशविलसत्कल्पद्रुमूलस्थितां
दाहोत्तीर्णसुवर्णवर्णरुचिरां दिव्याम्बरां सुन्दराम् ।
भासोल्लासतचेन्दुखण्डरुचिरां नानासुभूषोज्वलां
विष्णोश्चित्तवशंकरीं मधुरया वाचा भजेऽनुग्रहाम् ॥५३॥
शक्तीनां श्रीमतीनां च चारुभूषणसंयुताम् । विमलाप्रमुखानां च सुस्मितानां च मध्यतः ॥५४॥
अनुग्राह्या समीपस्थं भगवन्तं महोदयम् । वासुदेवं च सर्वात्मयोगयोगं मनोहरम् ॥५५॥
पद्मपीठं तदात्मानं सर्वलोकनमस्कृतम् । सर्वाभरणसम्पन्नं सर्वायुधसुसंयुतम् ॥५६॥
सर्वत्र सावधानस्थं विष्णुं ध्यायेद्दयार्णवम् । भक्त्या विशुद्धयाधीमान् साधनो नृपसत्तम ॥५७॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये अन्तर्यजनदेवताध्यानं नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

तद्ब्रह्मनिरीहं पूर्णं निराकारं निरञ्जनम् । योगिभिर्दुर्ग्रहं[1] वेदैर्दुर्ज्ञेयं[2] चित्सरूपकम्[3] ॥१॥
सत्तामात्रं दुर्विभाव्यं त्ववाङ्मनसगोचरम्[4] । ध्यानमात्रैव[5] घटते नावाहनमतः परम् ॥२॥
न च स्तोत्रं न पूजा सा तत्त्वब्रह्मण भो नृप । अप्रमेयं तु तद्ब्रह्म यतो वेदेषु संमतम् ॥३॥
तद्ब्रह्मदारुरूपेऽस्मिन्[6] निरीहे नोलधामनि[7] । येन मन्त्रेण कर्त्तव्या पूजाविष्णोः परंतप ॥४॥
तन्मूर्त्यावाहनं कुर्य्यात्सर्वरूपे निरञ्जने । सर्वात्मकं यतोब्रह्म सर्वं ब्रह्मणि संस्थितम् ॥५॥
विष्णोरेतद्दारुदेहे सर्वामूर्त्तिः प्रकल्प्यते । नृसिंहोऽत्रैव कृष्णो वा रामो नारायगस्तथा[8] ॥६॥
इत्यादिनो मूर्त्तयस्तास्त्वावाह्य पूजयेत्सुधीः । छायायां शर्मदायां च कल्पवृक्षस्य भूपते ॥७॥
अरुणाम्भोजमध्यस्थं श्रीकृष्णं सुमनोहरम् । पोठमन्त्रेण संपूज्य मन्त्रपूजां तु पीठके ॥८॥
निवेश्य देशिकः श्रीमान् पुष्पाञ्जलिकमादधन् । हृदये स्वे पूज्यमूर्त्तिं यथोक्तविधिना नृप ॥९॥
ध्यात्वा पुनः प्रार्थयेत्तं यथा तत्कथये नृप । अरण्याः पावकमिव[9] दीपो दीपान्तरं यथा ॥१०॥
तथा त्वां हृदयाद्विष्णोस्त्वज[10] शुद्धं महेश्वरम् आनीयं ब्रह्मरूपायां दारुमूर्त्यां च पूजयेत् ॥११॥
मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य समागच्छ सुरोत्तम । श्रीकृष्णोऽत्र त्विदि वदन् हृदयान्तर्गतं च यत् ॥१२॥
सुषुम्णामार्गतस्तच्च भ्रूवोर्मध्यगतं पुनः । संचिन्त्य देशिकस्तच्च दक्षप्रणाध्वना पुनः ॥१३॥
वहिर्गतं विचिन्त्याथ तत्पुष्पाणि समाक्षिपेत् । पूजामूर्त्यां तच्च तेजो हृषितं नृपसत्तमः ॥१४॥
वामनासापूटेनैव वेशयेद्देवता हृदि । तत्तेजसो देवतायां चैकं तस्मिन् विचिन्तयेत् ॥१५॥

सूत उवाच

एवमावाह्य भो विप्राः पूजाकाकाले मनोरमे । ब्रह्मणोक्तेन विधिना यार्चास्यात्तद्वदाम्यहम्[11] ॥१६॥

ब्रह्मोवाच

आदौ चावाहनं कुर्य्यात्संस्थापनमतः परम् । सन्निधानं ततः कुर्य्यात्तन्निरोधनमतः परम् ॥१७॥
सकलीकरणं चैव ततः स्यादवगुण्ठनम् । धेनुपीयूषकरणं महामुद्रां ततः चरेत् ॥१८॥
परमीकरणं कुर्य्यादेता मुद्रादश स्मृताः । एतासां लक्षणं वक्ष्ये श्रूयतां मुनयोऽधुना ॥१९॥
यज्ज्ञात्वा यत्समाश्रुत्य[12] सर्वपापैः प्रमुच्यते । कराङ्गुलिसुसंलग्नगभीरोत्तानता च या ॥२०॥

---

୧ । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅଗମ୍ୟ । ୨ । ଜ୍ଞାନର ଅଗମ୍ୟ । ୩ । ଚିଦାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ । ୪ । ବାକ୍ ଓ ମନର ଅଗୋଚର । ୫ । କେବଳ ଧ୍ୟାନଦ୍ୱାରା । ୬ । ଏହି ଦାରୁ ବ୍ରହ୍ମ ରୂପରେ । ୭ । ନୀଳପର୍ବତରେ । ୮ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦାରୁ ଦେହରେ ନୃସିଂହ ରାମ୍,କୃଷ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତିମାନ କଳ୍ପିତ ହେବେ । ୯ । ବନର ଦାବାଗ୍ନି ସଦୃଶ । ୧୦ । ଜନ୍ମରହିତ । ୧୧ । ଯେପରି ପୂଜା-ହେବ ତାହା କହୁଛି । ୧୨ । ଯାହା ଶୁଣି ।

साञ्जलिः[1] पुष्पपूर्णा च धारिता हृदयस्थले । दक्षनासापुटस्थानं नीता च हृन्महोन्विता ॥२१॥
संचिन्त्य पूजादेवस्य पादपद्मेऽर्पिता भवेत् । मुद्रा सावाहनी प्रोक्ता वेदमन्त्रप्रकाशिका ॥२२॥
तामञ्जलिं यदा कुर्य्यादधोमुखतया पुनः । स्थापनी सा च विज्ञेया यया देवः स्थिरोभवेत् ॥२३॥
मुष्टिद्वयं समायोज्य चोद्यताङ्गुष्ठकद्वयम्[2] । संनिधानकमुद्रा स्यादनेन जायते नृप ॥२४॥
अङ्गुष्ठान्तर्गतां सैव मुद्रा सा स्यान्निरोधने । तस्या दर्शनमात्रेण देवतावशवर्त्तिनी ॥२५॥
उद्यताङ्गुष्ठता द्वन्द्वे मुष्टिभ्यां संमुखोकृते । मिथः श्लिष्टे मुष्टियुग्मे मुद्रासौ सांमुखी स्मृता ॥२६॥
एतन्मुद्रा दर्शयेत्तु देवता संमुखी ततः । मुलमन्त्रस्य पञ्चाङ्गं पूर्वोक्तं यद्द्विजोत्तमाः ॥२७॥
तद्देवता हृदादौ चेद्विन्यस्य च यथाक्रमम् । सकलीकरणं चेति ब्रह्मणा कथितं पुरा ॥२८॥
परस्परं तर्जनीभ्यां भ्रमणं देवसन्निधौ । अवगुण्ठनमुद्रेयं दर्शयेद्देवसम्मुदे[3] ॥२९॥
तर्जनीभ्यां च मध्येऽपि कनिष्ठाभ्यामनामिके । अन्योऽन्यं च समायोज्य धेनुमुद्रा प्रकीर्त्तिता ॥३०॥
अधोमुखतया तावदमृतीकरणं चरेत् । मिथोऽङ्गुष्ठद्वयं बध्वा सर्वास्ताश्च प्रसारिता ॥३१॥
कृत्वाथ दर्शयेत्तत्तु महामुद्रा प्रकीर्त्तिता । तस्याश्च भ्रमणादेव परमीकरणं चरेत् ॥३२॥
मुदं ददाति देवेभ्यो दारयत्वसुरांश्च यत् । तस्मान्मुद्रा समाख्याता दर्शयेद्देवतार्च्चने ॥३३॥
तस्मादवाहनादिन्दोर्मुद्रा यत्नात्प्रदर्शयेत् । मुद्राहीनं तु यत्कर्म तत्सर्वं निष्फलं स्मृतम् ॥३४॥
मुद्राभयप्रदा यस्मात्तस्मान्मुद्राः प्रदर्शयेत् । यासां प्रदर्शनाद्विष्णोः जायते प्रीतिरुत्तमा ॥३५॥

इति श्रीसुतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये आवाहनादिमुद्रालक्षणं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

पञ्चसपततितमोध्यायः

ब्रह्मोवाच

पुनः शृणु नृपश्रेष्ठ कथयामि तवाग्रतः । आहूयते यतो देवो यजने यत्र निर्जने ॥१॥
सोऽपिदेवः समायातस्त्वबाहनमिहोच्यते । संस्थापयत्यमुं[4] यस्मात्पीठे चारुतरेऽर्चकः ॥२॥
संस्थापनमिति प्राहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः । विभुत्वे वर्त्तमानेऽपि सोऽहमस्मि न्निवेदि ॥३॥
यत्संनिधीयते तेजो हृद्यं तद्ब्रह्मदारुणि[5] । दीपादीपान्तरे तेजो यथा दीप्ततरं भवेत् ॥४॥
तथात्र सन्निधानेन तेजोवृद्धिश्च जायते । अतोहि संनिधानं तु दोषायैव न कल्प्यते ॥५॥
वेदो नारायणः साक्षात्सोऽपिकर्मप्रवर्त्तकः । पूजासमाप्तिपर्य्यन्तं देवताया महीसुराः ॥६॥

୧। ଅଞ୍ଜଳିବଦ୍ଧ ହୋଇ। ୨। ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠଦ୍ୱୟ ଠିଆକରି। ୩। ଦେବତାଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ପାଇଁ। ୪। ତାଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ-କରିବାରୁ। ୫। ବ୍ରହ୍ମ ଦାରୁରେ।

संमुखीकरणं तत्तु तत्रोक्तत्वन्नदोषभाक् । अयं विष्णुर्भक्तवत्सलो भक्त्याहूतो[१] गमिष्यति ॥७॥
इति संचिन्त्य मनसा भक्तियुक्तेन देशिकः । निवुध्यते यतस्तावत्तन्निरुन्धनमुच्यते ॥८॥
तत्तु दोषाय न स्याद्वै यदुक्तं विधिना द्विजाः ब्रह्मणोऽव्यक्तरूपत्वात्तत्र ध्यानादसम्भवः ॥९॥
आकारकल्पनाहेतोः षडङ्गः क्रियते मया । नापराधोऽस्ति मे देव भक्त्या चिन्त्योतिदेशिकः ॥१०॥
षडङ्गन्यासमाकुर्य्यादन्यथार्चा[२] तु निष्फला । सकलीकरणं तत्तु न दुष्यति महीसुराः ॥११॥
आर्त्ताश्च भक्ता दीनाश्च ज्ञानिनश्चार्थकारिणः एवंविधा जनाः सन्ति तैराहूतस्त्वमव्यय ॥१२॥
तेषु वासकचित्तश्चेत्पूजा मे विफला भवेत् । एतदर्थं मया तावदवगुण्ठनमुत्तमम् ॥१३॥
इति संप्रार्थ्य देवेशं त्ववगुण्ठनमाचरेत् । कामधेनुर्देवतानां नित्यं सन्तोषदायिनी ॥१४॥
यदुद्भावमृतरसैर्देवास्तृप्यन्ति नित्यशः[३] । तत्समा धेनुमुद्रेयं दर्शनीया नृपोत्तम ॥१५॥
एतद्दर्शनतो देवः संतुष्टो जायते यतः । तया चेद्भ्रमणं भूयस्त्वमृतीकरणं विदुः ॥१६॥
तस्य दर्शनमात्रेण ह्यतिप्रीतो भवेन्नृप । महामुद्रादर्शनेन सर्वत्र मुद्रणं भवेत् ॥१७॥
त्वया च भ्रमणे जाते सर्वमाच्छादितं द्विजाः । आच्छादिते च सर्वत्र देवताया समन्ततः[४] ॥१८॥
नैवेद्यगामिनी दृष्टिस्तस्माद्देतत्समाचरेत् । आवाहनादिकविधे यत्फलं जायते नृप ॥१९॥
तदहं निगदाम्यद्य[५] सर्वपाप प्रणुत्तये । आवाहने हरेस्तावद्विधिवद्रचिते यदा ॥२०॥
फलं प्राप्नोति विप्रोऽहमग्निष्टोमशतोद्भवम्[६] । स्थापने क्रियमाणे तु स्थैर्य्यं सर्वत्र जायते ॥२१॥
महाव्रतफलं चासि[७] कर्त्तुः स्यान्नात्र संशयः । सन्निधानं यदा मर्त्यः करोति विधिना तदा ॥२२॥
वाजपेयफलं लब्ध्वा सान्निध्यं ब्रह्मणो व्रजेत् । पूजाकाले यदा कुर्य्यात्सन्निरोधनमुत्तमम् ॥२३॥
देवसन्तोषतो विप्राश्चतुर्मुखफलं दधत् । सकलीकरणं मन्त्री श्रद्धा पूर्वं करोति यः ॥२४॥
स एव लभते शर्म सकलं विपुलं यशः । वाजपेयस्य च फलं पूर्णं तच्छारदस्य[८] च ॥२५॥
अवगुण्ठनमेतत्तु यः करोति नरोत्तमः । पौण्डरीकस्य यागस्य[९] प्राप्नोति फलमुत्तमम् ॥२६॥
धेनुमुद्रां यदा विष्णोः पुरतो धारयेत्तु यः । सर्वयज्ञफलं सोऽपि लभते कृपया हरेः ॥२७॥
अमृतीकरणादेव भूमिदेवाः स देशिकः । चन्द्रलोकं समासाद्य मोदतेऽमृतपानतः ॥२८॥

१। ଭକ୍ତିରେ ଆବାହନ କଲେ । २। ଷଡ଼ଙ୍ଗନ୍ୟାସବିନା ପୂଜା ନିଷ୍ଫଳ । ३। ସର୍ବଦା । ४। ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ । ५। ବର୍ତ୍ତମାନ କହିବି । ६। ଶତ ଅଗ୍ନିଷ୍ଟୋମ ଯଜ୍ଞଜନିତ ଫଳ । ७। କର୍ତ୍ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ଫଳ ଲାଭ ହେବ । ८। ଶାରଦକାଳୀନ ଯଜ୍ଞରେ । ९। ପୌଣ୍ଡରୀକ ଯଜ୍ଞର ।

महामुद्रां देशिको यः परमीकरणं ततः । करोति पुरतो विष्णोः स कदाचिन्महीतले ॥२९॥
विपल्लेशं न चाप्नोति महर्लोके महीयते । सर्वकामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥३०॥

सूत उवाच

आवाहनादि मुद्राणां रचनाफलमीदृशम् । न कुर्याच्चेन्महान् दोषस्तस्माद् विप्राः समाचरेत् ।३१।

इति श्री सूतसंहितायां निलाद्रिमहोदये शौनकादिमुनिसंवादे दशमुद्राकथने पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

षट्सप्ततितमोऽध्यायः

शौनकादय ऊचुः

दारुब्रह्मणि रूपेऽस्मिन् जीवन्यासं यथा चरेत् । कृष्णमावाह्य[१] विधिवत्कथयस्व महामते ॥१॥

सूत उवाच

साधुपृष्टं महीदेवाश्चेमं विधिमनुत्तमम् । पृष्टो महीभृता पूर्वमिन्द्रद्युम्नेनोऽपि पद्मजम् ॥२॥
उक्तवान् यत्तदेवाद्य[२] कथयामि समासतः । विना कनिष्ठया रुद्ध्याऽनामिकाङ्गुष्ठयोजने ॥३॥
तर्जनीमध्यमे तत्र लग्ने कृत्वा ह्यधोमुखम् । जीवदाना समुद्रेयं जीवन्यासस्मृता द्विजाः ॥४॥
तुलसीदलमालम्ब्य[३] त्वनया मुद्रया पुनः । देवताहृदयं स्पृष्ट्वा तत्कुर्य्याद्देशिकोत्तमः ॥५॥
पापाङ्कुशाख्यवीजाभ्यां शक्तिं च पुटितां चरेत् । यादिवर्णान् सकारान्तान् सकृद्विन्दुयुतान् चरेत् ॥६॥
ततो हंसश्चेति पदं चोक्त्वाऽमुष्य च देशिकः । कृष्णस्य च पदं त्यक्त्वा प्राणाश्चेति पदं वदेत् ॥७॥
इदं प्राणास्त्विति ब्रूयात्तारपूर्वं मुनीश्वराः । पुनः पुनः समुच्चार्य्य ततो जीव इह स्थितः ॥८॥
सर्वेन्द्रियेष्वितिपदमुक्त्वाथ धरणीसुराः । वाङ्मनश्चक्षुश्रोत्राणि पुनः प्राणा इहेति च ॥९॥
आगत्य च मुखं शब्दं चिरं शब्दं ततो वदेत् । तिष्ठन्तु स्वाहेतिपदमुक्त्वेत्थं च स देशिकः ॥१०॥
एवं वारद्वयं कृत्वा हृद्देशे संजपेद् बुधः । अनेन विधिना विप्रा जीवन्यासेन देशिकः ॥११॥
सर्वत्र संस्थितायाश्च देवताया मनोहरे । प्रतिमारूपके तावज्जीवन्यासं समाचरेत् ॥१२॥
अवश्यमेव कर्त्तव्यं देवसान्निध्यहेतवे । न कुर्य्याच्चे देवतायाः सान्निध्यं न हि जायते ॥१३॥
देवताङ्गे मातृकां च केशवादिं ततः परम् । तत्र न्यासं च मन्त्रस्य ऋष्यादिं च समाचरेत् ॥१४॥
सृष्टिस्थितिलयं चैव दशतत्त्वानि कारयेत् । मन्त्रेण पुटितां तावन्मातृकां च तथा चरेत् ॥१५॥

१। କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆବାହନ କରି। २। ଯାହାଆଜି। ३। ତୁଳସୀ ପତ୍ର ଧରି।

मूर्त्तिपञ्जरकं न्यासं दशाङ्गं च तदर्द्धकम् । एवं कुर्य्यात्ततो मन्त्री तद्विष्णोः परमाङ्गके ॥१६॥
एतद्दारुमयं ब्रह्म निर्गुणं च महीसुराः । एतन्न्यासैस्तदा ब्रह्म निर्गुणं सगुणं भवेत् ॥१७॥
सर्वेन्द्रियसुसम्पन्नं सर्वतेजोबलान्वितम् । सर्वाङ्गसहितं देवं भावयेद्द्विजसत्तमाः ॥१८॥
निजाङ्गवद्देवतनौ महर्षयो न्यासादिकं तत्र चरत्स पूजकः ।
संन्यस्य मुद्राः कथिताश्च याश्च ताः प्रदर्शयेत्तत्कथितो भवन्मुदे ॥१९॥

इति श्रीसुतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

पूर्ववद्देवताग्रे वै मुद्राः शङ्खादिसंयुता । षोडशो दर्शयेद्धीरं सर्वदिक्षु वृता इव ॥१॥
आसनाद्युपचाराणां[1] यथार्पणमयं चरेत् । तदहं कथये धीराः श्रूयतां तत्र सादराः ॥२॥
देवताया यत्र तत्र येन मन्त्रेण दीयते । तेषां चैवोपचारणां यां मुद्रां दर्शयेत्पृथक् ॥३॥
तत्सर्वं देवतामग्रे कथ्यते मुनिसत्तमाः । आर्दौ त्वर्च्चनपुष्पं तु पुनः पुष्पं च संदधत् ॥४॥
संप्रार्थ्य[2]ह्युपचाराणामर्पणं च ततः परम् । मुद्राणां दर्शनं तावत् दापयेच्च ततः परम् ॥५॥
जलधारां ततो दत्त्वा मुखवासं प्रदापयेत् । क्रम एष स्मृतो विप्रा ब्रह्मणा कथितं पुरा ॥६॥
सुखोपवेशनार्थाय दद्यादासनमुत्तमम् । स्वागतं च ततो दद्यात्पाद्यं पादाम्बुजद्वये ॥७॥
अर्घ्यं शिरस्थले दद्यान्मुखे त्वाचमनीयकं । मधुपर्कं महीदेवाः पुनराचमनं तथा ॥८॥
पुनर्मुखाम्बुजे दद्यात्स्नानं सर्वत्र गात्रके । कटिदेशे पीतवस्त्रं स्कन्धे यज्ञोपवीतकम् ॥९॥
सोत्तरीयं ततो दद्यात्काञ्चनाभरणानि[3]च । सर्वाङ्गे हृदये गन्धं माल्यं समस्तककण्ठयोः ॥१०॥
घ्राणप्रदेशे[4] धूपं च दीपं चक्षुःप्रदेशके । समीपे दृष्टिनिकटे दद्यान्नैवेद्यमुत्तमम् ॥११॥
दूर्वाक्षतानि शिरसि ततश्चारात्रिकावलिम् । मुखमण्डलसामीप्ये भ्रमणैः परिदापयेत् ॥१२॥
उपचारादिकः स्थानं कथयित्वाथ मन्त्रकान् । निगदामि समासेन यद्ज्ञात्वा मुच्यतेऽशुभात् ॥१३॥
आसने स्वागते चैव पाद्ये वस्त्रोपवीतयोः । उत्तरीये महीपाल तथाभरणगन्धयोः ॥१४॥
नमशब्दं प्रयुञ्जीत त्वेषां प्रान्ते स देशिकः । मधुपर्काचमान्ते च स्वधामन्त्रं प्रयोजयेत् ॥१५॥

१। ଆସନାଦି ଉପଚାର। २। ପ୍ରାର୍ଥନା କରି। ३। ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଭରଣ। ४। ନାକପାଖରେ।

स्नाने पुष्पे वौषडिति ब्रूयादर्च्चकसत्तमः । अर्घ्ये च धूपदीपे च नैवेद्ये हवने तथ ॥१६॥
मुखनीराजने चैव ताम्बूलार्पणके तथा । नीराजने ततो धीमान् स्वाहाशब्दं प्रयोजयेत् ॥१७॥
शेषोपचारेषु पुनर्नमःशब्दं वदेन्नृप । उपचारावृतिकरं वहिष्कुर्य्यात्तदंशुदम्[१] ॥१८॥
ततः श्वेताम्बुजं नीलं रक्तपद्मं च भूपते । कर्णिकारं च तगरं त्वेतैः पञ्चभिरन्वितम् ॥१९॥
आसनस्य च पात्रं तत्संस्कुर्य्याद्वीक्षणादिना आसनार्थे महाविष्णोः पुष्पाण्येतानि पञ्च च ॥२०॥
सुखोपवेशनं देव विधेह्यस्मिंश्च सांप्रतम् । इति संप्रार्थ्य देवेशमर्पयेत्तानि देशिकः ॥२१॥
मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य श्रीकृष्णाय ततः परम् । आसनं नम इत्येवं वदन् दद्यात्तदासनम् ॥२२॥
दत्वाथ पद्ममुद्रां तां दर्शयेद्विष्णुमव्ययम् । एवं क्रमेण सर्वांस्तानुपचारान् प्रदापयेत् ॥२३॥
जातीपुष्पं चम्पकं च मल्लीपुष्पं मनोहरम् । मालतीकुसुमं तावद्वकुलं तदनन्तरम् ॥२४॥
अशोकं तानि पुष्पाणि स स्कुर्य्याद्वीक्षणादितः पुष्पाण्येतानि वा तत्र लाङ्गली षट्पलानि वा ॥२५॥
पुरुषोत्तममहाबाहो कुशलेनात्र चागतः । मया दत्तं स्वागतं तद्गृहाण परमेश्वर ॥२६॥
प्रार्थयित्वा चेति विष्णुं ततः स्वागतमर्पयेत् । प्रसृतीकृत्य तद्दिशं हस्तं वृद्धाङ्गुलिं पुनः ॥२७॥
सुपाद्यमेतत्तवपादपद्मद्वये ददानि स्फुटकञ्जनेत्र ।
गृहाण त्वमेतमतीवभक्त्या यतो भवान् वै निजभक्तबन्धुः ॥२८॥
ततः करद्वये कुर्य्यादञ्जलिं मञ्जुलाकृतिम् । तर्ज्जनीमूलयुग्मेऽपि लग्ने वृद्धाङ्गुलिद्वये ॥२९॥
पाद्यमुद्रेयमुदिता दर्शनीया हरिं प्रति । हृदये चिन्तयित्वा तु भक्तिभावेन देशिकः ॥३०॥
जगन्नाथ नमस्तेऽस्तु जगदानन्दकारक । दृश्यादृश्यस्वरूपत्वं मया दत्तार्घमुत्तमम् ॥३१॥
गृहाणाशु यतः श्रीमान् भवान् भृत्येषु वत्सलः स्वस्तिमुद्रा यदा हस्तद्वये स्यादर्घमुद्रिका ॥३२॥
स्वर्गङ्गाया जलं विष्णो भावनानीतमुत्तमम् । आचामाय[२] मया भक्त्या दत्तं स्वीकुरु साम्प्रतम् ॥३३॥
किञ्चित्त्यक्तकनिष्ठाग्रे दक्षहस्ते प्रसारिते । तर्जनीमूलगाङ्गुष्ठे मुद्रा त्वाचमने मता ॥३४॥
मधुपर्कं मया दत्तं मधुसूदन दयार्णव । गृहाणकमलाकान्त दीनबन्धुर्यतो भवान् ॥३५॥
अनामिकाङ्गुष्ठयोगं कृत्वा शेषाः प्रसारताः । अधोमुखी यदा जाता मुद्रेयं मधुपर्कके ॥३६॥
ब्रह्मणो निर्गुणस्यास्य सद्गुणत्वे विचिन्तिते । अतः शुद्ध्यै नृपश्रेष्ठ मधुपर्कं प्रदापयेत् ॥३७॥
अवश्यं हि प्रदातव्यं चतुरामृतकं च तत् । देवतातुष्टिमाप्नोति मधुपर्कप्रदानतः ॥३८॥
विशुद्धाचमनं चेदं मया दत्तं पुनः प्रभो । गृहाण त्वं हृषीकेश दीने[३] मयि कृपां कुरु ॥३९॥

---

୧ । ବଷ୍ଟ ବାହାର କରିବେ । ୨ । ଆଚମନ ପାଇଁ । ୩ । ଦରିଦ୍ରଠାରେ ।

पूर्ववद्दर्शयेद्धीमान् मुद्रामाचमनस्य च । ततः स्नानमण्डपस्थं देवं संचिन्त्य चेतसा ॥४०॥
समुद्रज्येष्ठामन्त्रेण स्नापयेन्मुकुरे हरिम् । प्रतिमापट्टयन्त्रेषु[१] स्नानं प्रतिदिनं न च ॥४१॥
स्वे स्वे पर्वणि तत्कार्य्यं स्नानं चान्यत्र दर्पणे कुशानामग्रतः शुद्धैर्वारिभिः सेचनं तु यत् ॥४२॥
प्रतिमादिषु तत्स्नानं नृपेदं वेदसम्मतम् । नानातीर्थचया भक्त्यानीतैर्नीरैश्च चेतसा ॥४३॥
सर्वस्वरूपं त्वां विष्णो स्नापयेन्मुकुरोत्तमे । अङ्गीकुरु महाबाहो यतोऽहं प्रेरितस्त्वया ॥४४॥
उद्गताङ्गुष्ठया मुष्ट्या दक्षया धोगता हि या स्नानमुद्रा समाख्याता दर्शनीयावगाहने ॥४५॥
अधः कनिष्ठतां मुद्रां दर्शयेद्देशिकः पुनः । लक्ष्म्यादीनां च शक्तीनां स्नानकाले धराधिप ॥४६॥
आद्या मुद्रा पौरुषी स्यादन्त्या शाक्ताविति द्विधा अर्कवारे[२] रक्तवर्णं सोमे शुभ्रं मनोहरम् ॥४७॥
महीपुत्रे[३] तथा रक्तं बुधे नीलतमं स्मृतम् । जीववारे[४] पीतवर्णं शुक्लं शुक्रस्य घस्रके ॥४८॥
कृष्णवर्णं शनेर्वारे प्रत्यहं वस्त्रयुग्मकम् । दद्याच्छ्रीहरये धीमान् पूजासूक्तक्रमान्नृप ॥४९॥
धारणाम्बरमेतत्तु शुद्धं प्रीतिप्रवर्द्धनम् । मया दत्तं महाबाहो गृहाण परमेश्वर ॥५०॥
पश्चात्सर्वजनानन्दप्रदं निरुपमं वरम् । उत्तरीयमिदं भूयो गृह्यतां चारुनिर्मितम् ॥५१॥
उत्ताने दक्षहस्ते च मध्याङ्गुष्ठोद्गदाग्रके । प्रसारिततरा च स्यान्मुद्रा वस्त्रोत्तरीययोः ॥५२॥
यज्ञोपवीतमन्त्रस्य ब्रह्मेशानाम्बुजेक्षणाः । ऋषयश्चात्र गायत्री उष्णिक् चापि ततः परम् ॥५३॥
अनुष्टुभाख्यछन्दांसि देवता वामन स्मृतः । श्रीकृष्णदेवयज्ञाख्यश्चक्रार्पणक एव च ॥५४॥
विनियोगः स्मृतो भूप ततो ध्यानं समाचरेत् । श्रीजगन्नाथदेवस्य भक्तिभावेन चेतसा ॥५५॥

मेघश्यामं पीतकौपीनशोभं चञ्चच्चक्रं फुल्लपाथोजनेत्रम् ।
अम्भःपात्रं दक्षहस्ते स पात्रं हैमं वामदण्डमुद्यत्कुशौघे ॥५६॥

शुक्लोत्तरीयेण च कृष्णरङ्कुस्फीताजिनेनोच्छ्वितनीलदेहम् ।
त्रिपुण्ड्रकोल्लासितभालदेशं जगत्पवित्रं धृतमुग्रकालम् ॥५७॥

त्रिगुणान् त्रिगुणीकृत्य सकृद्ब्रह्मण्यरूपधृक् । निवीतं भवता पूर्वं ब्रह्मरूपतया तया ॥५८॥
जगन्नाथ महाबाहो सर्वकल्याणकारक । यज्ञोपवीतमेतत्तु गृह्यतां तत्सुरोत्तम ॥५९॥
उत्तानीकृतदक्षेऽपि कनिष्ठाङ्गुष्ठकायुतौ । अस्यां प्रसारणे जाते मुद्रा यज्ञोपवीतके ॥६०॥
चूडायाः पादपर्य्यन्तं नानारत्नोज्ज्वलप्रभम् । हारं कुण्डलयुग्मं च केयूरमुकुटं मणिम् ॥६१॥
मुद्रिकानिचयं तावन्नूपुरं किङ्किणीगुणम् । इत्याभरणसन्दोहं मया दत्तं सुरेश्वर ॥६२॥

१। ଚମଷଚରେ। २। ରବିବାର। ३। ମଙ୍ଗଳବାର। ४। ଗୁରୁବାର।

गृहाणोचितदेशेऽपि यत्र तत्र रमापते । इति संप्रार्थ्य रौक्मानि भूषणानि प्रदापयेत् ॥६३॥
मधुपर्कस्य या मुद्रा सोपानाभरणे स्मृता । कर्पूरं चन्दनं दिव्यं कस्तूरीकुङ्कुमं पुनः ॥६४॥
एतच्चतुष्टयं भूयः पलमात्रं परंतप । तच्च चन्दनसारेण कलितं चारुसौरभम् ॥६५॥
गन्धमेतादृशं दद्याद्विष्णवे दैत्यजिष्णवे । देवदेव जगन्नाथ त्वच्छरीरे मनोहरे ॥६६॥
मूर्त्ति पञ्चरमन्त्रेण तत्स्थानेषु निवेदितम् । गन्धं गृहाण लक्ष्मीश दीने मयि कृपां कुरु ॥६७॥
इत्युक्त्वा च नमस्कृत्य हृद्देशे गन्धमर्पयेत् । मुक्तोद्गतानामिकया दक्षमुष्ट्या स देशिकः ॥६८॥
गन्धं दद्याज्जगद्बन्धुं तया गन्धस्य मुक्तया । हीरकस्य च मुद्राया माणिक्यस्य प्रवालतः ॥६९॥
सूर्येन्दुकान्तयोश्चव महानीलमणेस्तथा । सुवर्णस्य च रौप्यस्य चान्यरत्नस्य भक्तितः ॥७०॥
पुष्पाणि चम्पकादीनि कृत्वा तैः प्रत्यहं यजेत् । रत्नपुष्पेषु भो भूप चित्रवस्त्रेषु वा पुनः ॥७१॥
पट्टवस्त्रेषु सर्वेषु नव पर्युषिता भवेत् । हीरप्रसूनाद्राजेन्द्र चतुर्वर्गफलं भवेत् ॥७२॥
मुक्तापुष्पप्रदानेन त्रिवर्गफलमश्नुते । माणिक्य दाढ्यता स्याद्वै वैडुर्याद्वाग्मिता भवेत् ॥७३॥
सूर्येन्दुकान्तपुष्पेभ्यः सुखमारोग्यमश्नुते । महानीलार्च्चनादेव भाग्यवान् जायते नरः ॥७४॥
सुवर्णदानाद्दारिद्र्यं नास्ति तस्य महीतले । रौप्यप्रसूनतो जातो मर्त्यः सत्कीर्त्तिमान् भुवि ॥७५॥
एकदैव[1] प्रदानेन मुक्ताः स्युर्भवबन्धनात् । वैकुण्ठलोकमासाद्य[2] विष्णुना परिपूजितः ॥७६॥
कोटिकल्पान्तपर्य्यन्तं भविता नात्र संशयः । एषामभावतः पुष्पैः पूजाकाले रमापतेः ॥७७॥
यैः कुर्य्यात्तच्च वक्ष्यामि पूजनं शृणु भूमिप । चम्पकं जातिका-मल्ली-पुष्पं नीलोत्पलं तथा ॥७८॥
पद्मद्वयं मालतीं च वकुलं नवमालिकाम् । अशोकं नगरं नागकेशरं माधवीकुलम् ॥७९॥
कुन्दं च करवीरं च श्वेतरक्तप्रभांशुकम् । केतकीद्वयपुष्पाणि रम्याणि विविधानि च ॥८०॥
अन्यानि विष्णुयोग्यानि पूजामेतैश्च कारयेत् । कोमलैस्तुलसीपत्रैर्विल्वपत्रैस्तथा नृप ॥८१॥
अपामार्गश्च शम्याश्च[3] धात्र्याश्च[4] छदनैर्नवैः मारद्वयैश्च दामनकैः पूज्योऽयं माधव स्वभूः ॥८२॥
पूजाकाले नरो यस्तु पुष्पान्येतानि विष्णवे । भक्त्या दद्यात्स तु परं सुखमैश्वर्य्यमद्भुतम् ॥८३॥
चिरं विभुज्य[5] भूलोकेष्वेषु संख्यानुमानतः । अश्वमेधक्रतुफलं लब्ध्वा मुक्तो न संशयः ॥८४॥
वासुदेव दयाशील वेशोज्ज्वलतनो हरे । मया दत्तानि पुष्पाणि त्वमङ्गीकुरु साम्प्रतम् ॥८५॥
इत्युक्त्वा हरये दद्यात् पुष्पान्येतानि सत्तम । हस्तद्वयप्रमाणं हि माल्यं कण्ठे समर्पयेत् ॥८६॥

୧। ଏକସମୟରେ। ୨। ବୈକୁଣ୍ଠଲୋକ ଯାଇ। ୩। ଶମୀପତ୍ର। ୪। ଧାତ୍ରୀ। ୫। ଭୋଗକରେ। ୬। ଦ୍ଵନ୍ଦ୍ଵ ରୂପଧାରୀ।

उत्तमाङ्गे हृदम्भोजे त्वाधारे पादयोस्तथा । सर्वाङ्गे देशिको दद्यात्पञ्चपुष्पाञ्जलिः शुभाः ।८७॥
दक्षमुष्ट्या उद्गता चेन्मध्यमाधोमुखी भवेत् । पुष्पमुद्रेति विख्याता दर्शनीया हरेः पुरः ॥८८॥
देवतायाश्च हृद्देशे श्रीवत्सकौस्तुभं तथा । वेणुं च वदनाम्भोजे वनमालां गलस्थले ॥८९॥
दर्शयेद्देशिकः श्रीमान् पुनः पूजा महोत्सवे । स्नापयित्वाथ वासांसि शुभानि विविधानि च ॥९०॥
यज्ञसूत्रोत्तरीये च त्वलङ्काराणि देशिकः । बन्धुपुष्पं च दत्वाथ मुकुरं दर्शयेन्मुखे ॥९१॥
अरूपरूपे बहुरूपरूपस्त्वमेव विष्णोस्मरकोटिरम्य. ।
वैरूप्यवांस्त्वं त्वमणुस्वरूपः स्थूलस्त्वमेवातुलमूर्त्तिकीर्त्तिः ॥९२॥
निजाननाम्भोजविलोकनार्थं समर्पितोऽयं मुकुरो मुकुन्द ।
त्वत् प्रीतयेऽस्तु प्रतिवासरं हि संगृह्यतां भक्तजनैकबन्धो ॥९३॥

सूत उवाच

इति संप्रार्थ्य भो विप्रा देशिकः परमेश्वरम् । मुकुरं हरये दद्यादर्च्चने सुमनोहरम् ॥९४॥
अङ्गुष्ठामुद्गतः कृत्वा दक्षमुष्टिगतां पुनः । दर्शयेद्दर्पणस्यास्य मुद्रां मुद्राविदां वरः ॥९५॥
एवं देशिकसत्तमः प्रतिदिनं सभावनां चान्ततः
कृत्वा श्रीकमलापते मुनिवराः कृत्वोक्तमेतद्विधिम् ।
तावच्छ्रीजगदीश्वरस्य परितस्तिष्ठन्ति ये ये सुरा-
स्तेषामर्च्चनकं यथाभिरचयेद्वक्ष्ये समक्षेऽपि वः ॥९६॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये सप्तसप्ततितमोऽध्यायः

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

इदानीं देवतानां च तासां पूजा च कथ्यते । ये चावरणदेशस्थाः सदा विष्णोश्च पार्षदाः[१] ॥१॥
कर्णिकायां चतुर्दिक्षु पूर्वादिक्षु परंतप । संस्थिता येऽपि चेषां वै नामानि कथ्यतेऽधुना ॥२॥
दामः सुदामस्तस्यास्ते वसुदामस्तथैव च । किङ्किणी दाम एते वै चत्वारः संस्थिताः क्रमात् ॥३॥
कृष्णवर्णा समस्तास्ते कृष्णवत्परिभूषिताः । कैशोरावस्थया युक्ता वेणुकन्दुकसत्कराः[२] ॥४॥
तत्पीठकेशरेष्वेवं हृन्मन्त्राद्यधिदेवताः । कर्मान्तं पूजयेन्मन्त्री यथा तत्कथयाम्यहम् ॥५॥
हृन्मन्त्रदेवता शुक्ला सर्वाभरणभूषिता । नवयौवनसम्पन्ना पाशाङ्कुशवराभयान् ॥६॥
धारयन्ती त्रिनेत्रा च चन्द्रखण्डविभूषिता । तत्र पूजा महीनाथ पूर्ववत् क्रमतः पुमान् ॥७॥

१। ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପରିବାର ଦେବତା। २। ଜନ୍ମୁ (ଜଲ) ଓ ବଂଶୀଯୁକ୍ତ ହସ୍ତ।

स्वाहा देवी रक्तवर्णा रक्तवर्णधरा सती । शिरोदेवी महास्फीता मुकुटोज्ज्वलतरा सती ॥८॥
पदद्वयं धारयन्ती पूज्या यामदिशि[1] स्थिता । शिखाधिदेवता रम्या कृष्णवर्णा सुभूषिता ॥९॥
विचित्राम्बरसंस्थाना वौषडित्यभिधान्विता । त्रिनेत्रा हस्तयोर्भाजन्माला विद्या सुशोभना ॥१०॥
एवंविधा तत्र पूजा त्रैलोक्यजनमोहिनी । कवचाधिदेवता पीता कृष्णांशुकसमन्विता ॥११॥
पशाङ्कुशधरा हाराद्यलङ्काराञ्चिता नुता । हुं चेति नाम्नी सा पूज्या कौवेरदिशि[2] संस्थिता ॥१२॥
अस्त्राय फडिति नामा हसन्ती सर्वतोमुखी । सर्वदिक्षु स्थिता देवी पीतवर्णा सुशोभना ॥१३॥
नवयौवनगर्वाढ्या रक्तवस्त्रा सुलोचना । परितः[3] पूजनीयासौ बाणेषुशरचापभृत् ॥१४॥
प्रणवाद्याश्चतुर्थ्यन्ता स्वनामसु प्रपूजयेत् । तुलसीजलतो धूप जलगन्धाक्षतैः पुनः ॥१५॥
पुष्पैर्धूपेन दीपेन मनसा तांश्च भूषयेत् । रुक्मिणी सत्यभामा च त्वग्निजश्च सुनन्दका ॥१६॥
अतःपरं महीपाल मित्रविन्दा सुलक्षणा । ततो जाम्बवती देवी सुशीलाष्टौदलस्थिताः ॥१७॥

एताः समस्ताभरणान्तरम्याः कामाङ्गशोभा ललिताश्च गौरीः ।
विचित्रवस्त्रास्त्वरुणायताक्षीः सद्यौवनोल्लासितराः सुदत्यः ॥१८॥
पद्मैकस्ता विविधोपचारान् संधारयन्तीः परितश्च विष्णोः ।
स्थिता दलेषु स्मरयंश्च मन्त्री ताः पूजयेद्वै तुलसीदलैस्तैः ॥१९॥
ततो दलाग्रेषु[4]तु देशिकेन्द्रः संपूजयेद्वै वसुदेवमेव ।
तां देवकीं चैव जगत्पवित्रां ततोऽथ नन्दं च तथा यशोदाम् ॥२०॥
मित्रादिभिः दामसुदामसुखैः कृष्णं जगन्नाथ प्रभुं महान्तम् ।
बलं सुभद्रां नृपतेऽथ गोपान् गोपींश्च गोविन्दपरायताक्षीः ॥२१॥

कनकौ कनकाभासौ ज्ञानमुद्राब्जधारिणौ । मातरौ चारुशोभाढ्यौ नानालंकारमण्डिते ॥२२॥
वरं पायसपात्रं च धारयन्त्यो क्रमाद्यजेत् । ध्यायेच्च भक्तिभावेन देशिको भक्तितत्परः ॥२३॥
बलभद्रं बलोन्मत्तं नीलचेलातिमञ्जुलम्[5] । हलं च मुषलं चैव दधत रत्नभूषितम् ॥२४॥
कुन्देन्दुकाशधवलमेककुण्डलमण्डितम् । पश्यतां स्मरतां चापि कामदं[6] तं यजेद्बुधः ॥२५॥

दाहोत्तीर्णसुवर्णवर्णरुचिरां दिव्याम्बरां सुन्दरां
सर्वाभीष्टवरप्रदां सुचतुरां लावण्यलोकोत्तराम् ।
तन्निद्राम्बुजलोचनां भगवतीं भद्राय भूयः सुरै-
रुद्राद्यैः परिवन्दिता प्रतिदिनं देवीं सुभद्रां भजे ॥२६॥

१। ଦକ୍ଷିଣରେ। ୨। ଉତ୍ତରଦିଗରେ। ୩। ଚତୁର୍ଦିଗରେ। ୪। ଦଳର ଅଗ୍ରଭାଗରେ। ୫। ନୀଳବସନପରିହିତ।
୬। ଅଭୀଷ୍ଟବର୍ଦ୍ଧକର।

वेत्रवंशीशृङ्गतन्त्रीज्येष्ठशङ्खादिहस्तकाः । नवनीताब्जहस्तास्ते घनश्यामाः सुशोभनाः ॥२७॥
गोपालबालाश्च परितो गोपवेशभृतो हरेः । अर्च्चनीया महीनाथ पूजाकालेऽर्च्चकैः सदा ॥२८॥
नवयौवनसम्पन्ना नानामण्डन मण्डिताः । तडिद्गौराङ्गधारिण्यो ज्ञामसुद्राब्जसंभृताः ॥२९॥
कृष्णार्पितेक्षपास्तत्र दत्तचित्ताश्च भावयेत् । तद्बाह्ये चिन्तयेद्धीमान् कल्पवृक्षान् विशेषतः ॥३०॥
तच्चतुर्दिक्षु[1] स्थितानां नामानि कथयाम्यहम् । मन्दारश्च ततः श्रीमान सन्तानश्चर्च्चितः परम् ॥३१॥
पारिजातस्ततः कल्पद्रुम एते समन्ततः । हरिचन्दननामासौ मध्ये पूजा ततो भवेत् ॥३२॥
नानावाञ्छाभरोद्यानचतुराम्रशाखकान्[2] । एवं तांश्च समभ्यर्च्चर्य तद्बाह्ये तत्र वैष्णवाः ॥३३॥
शुद्धस्फटिकसङ्काशा वीणावादनलालसः । अक्षसूत्रधरः श्रीमान् जटामुकुटमण्डितः ॥३४॥
विभूति भूषितो ज्ञानी पूज्योऽसौ नारदस्तथा । विधिवद्भक्तिभावेन देशिकेन नृपोत्तम ॥३५॥
मालायन्त्रधरं शान्तं पर्वतं चित्रवर्णकम् । ततस्तं चिन्तयेन्मन्त्री ज्ञानवैराग्यमन्दिरम् ॥३६॥
उद्धवं शान्तमनसं मालापुस्तकसत्करम् । कृष्णभक्तिपरं श्रेष्ठं ततस्तं चिन्तयेद्बुधः ॥३७॥
अक्रूरं सुन्दरं धीरं कृष्णालोकनतत्परम् । ज्ञानाञ्जनाञ्चितं तत्र संचिन्त्य परिपूजयेत् ॥३८॥
निशठं कर्मठं शौरं ज्ञानवैराग्यतत्परम् । कृष्णभक्तियुतं श्वेतं मालाचालनमर्च्चयेत् ॥३९॥
दारुकं[3] श्रीपतेराज्ञाकारिणं सर्वकारणम् । नन्दिघोषरथस्यास्य सूतं[4] तत्र समर्च्चयेत् ॥४०॥
विश्वक्सेनं महात्मानं विष्णुध्यानपरायणम् उर्ध्वबाहुं सदाशान्तं ततस्तत्र यजेत्परम् ॥४१॥
वैनतेयं महात्मानं विष्णुध्यानपरायणम् । अजेयं बलसम्पनं पूजयेद्देशिकोत्तमः ॥४२॥
प्रथमं नारदं विद्धि पर्वतं तदनन्तरम् । उद्धवं च ततोऽक्रूरं निशठं दारुकं तथा ॥४३॥
विश्वक्सेनं वैनतेयं क्रमादष्टौ समर्च्चयेत् । इन्द्रं देवाधिपं वीरं गजारूढ़ं तडित्प्रभम् ॥४४॥
वज्रहस्तं ततो ध्यायेन्मुदा सपरिवारकम् । तेजोनिधिं मेषपत्रं अग्निं कपिलवर्णकम् ॥४५॥
शक्तितोमरसद्धस्तं सानुगं तत्र चिन्तयेत् । यमदण्डधरं नीलं महिषोत्तमवाहनम्[5] ॥४६॥
प्रेतानामधिपं[6] तत्र चिन्तयेत्पूजयेच्च तम् । रक्षोऽधिपं श्यामलाभं प्रेतारूढं च खड्गिनम् ॥४७॥
ततः सानुचरं तत्र नैर्ऋतं चिन्तयेच्चतम् । जलाधिपं[7] पाशहस्तं श्रीमन्मकरबाहनम् ॥४८॥
श्वेताभं सपरिवारं यजेत्तत्र तदार्च्चकः । प्राणाधिपं मृगारूढं धूम्रवर्णं धृताङ्कुशम् ॥४९॥
वायुं सपरिवारं च संचिन्त्य पूजयेत्सुधीः । यक्षाधिपं गदाहस्तं नरवाहनमण्डितम् ॥५०॥
शुक्लवर्णं कुवेरं च तत्र सानुचरं यजेत् । ईशानं च सुधाशुभ्रं शुक्लवस्त्रं वृषाश्रयम्[8] ॥५१॥

୧। କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ। ୨। ଶାଖାଗ୍ରରେ ନମ୍ର। ୩। କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାରଥି। ୪। ସାରଥି। ୫। ମହିଷ ବାହନ। ୬। ପ୍ରେତମାନଙ୍କର ଅଧିପତି ଯମ। ୭। ବରୁଣ। ୮। ବୃଷବାହନ।

विद्याधिपं सानुगतं चिन्तयित्वात्र पूजयेत् । रक्षसो वरुणास्यापि मध्येऽनन्तं यजेद्बुधः ॥५२॥
नगाधिपमनन्तं च कूर्मारूढं च चक्रिणम् । श्वेतवर्ण्णं सानुचरं संचिन्त्य पूजयेत्तदा ॥५३॥
मध्येशानस्य चेन्द्रस्य ब्रह्माणं पूजयेत्सुधीः । ब्रह्माणं गौरवर्ण्णाढ्यं मालापुस्तकधारिणम् ॥५४॥
हंसवाहनमेवं च सर्वलोकाधिपं तथा । परिवारयुतं वन्दे नाभिपङ्कज सम्भवम् ॥५५॥
वज्रशक्तिदण्डखड्गौ पाशाङ्कुशगदास्तथा । शूलचक्रेऽम्बुजं तावत्तद्वहिः पूजयेद्वसून् ॥५६॥
वज्रोयं शुक्लवर्ण्णाढ्यो त्रिभुजः कनकाम्बरः । स्नायुधाभयसम्पन्नः पूजनीयोहरेर्वहिः ॥५७॥
शक्तिश्चम्पकवर्ण्णाभा द्विभुजा चारुलोचना । निजायुधा भयधरा यातमग्नेर्वहिर्यजेत् ॥५८॥
दण्डः प्रचण्डमेघाभः कराभाभयदण्डकः । वहिर्यमस्य पूज्योऽसौ द्विभुजो हरिभूषणः ॥५९॥
मन्दारारुणितः श्रीमान् खड्गोसौ त्वभयासिधृक् नैऋर्तस्यान्तिके पूज्यः सर्वशत्रुनिवारणः ॥६०॥
पाशोऽयं स्वर्ण्णवर्ण्णाभः पाशभीतिधरो महान् अपां पत्युः समीपे तं पूजयेत्सर्वसिद्धिदम् ॥६१॥
नीलवर्ण्णोऽङ्कुशो वीरो वारितारिकरिव्रजः । निजायुधा भयधरः पूजनीयो नीलान्तिके ॥६२॥
गदाभयधरा वीरा जवा चारुतरा गदा । पूज्या वहिर्द्धनपतेः सर्वशत्रुनिवारिका ॥६३॥
शूलं प्रबालमधुरं शून्याभयलसत्करम् । नानादुष्टक्षयकरं यजेत्पशुपतेर्वहिः ॥६४॥
कोटिसूर्य्यप्रभं चक्रं सचक्राभयहस्तकम् । अनन्तस्य वहिः पूज्यं त्रैलोक्ये ख्यात विक्रमम् ॥६५॥
पद्मं पद्मासनस्यापि वहिर्भागे यजेच्छुभम् । पद्माभयधरं धीरं सुन्दरं श्वेतरक्तभम् ॥६६॥
कर्ण्णिकायां प्रथमतः सखादीन् पूजयेत्ततः । अङ्गदेवार्च्चनं कृत्वा रुक्मिण्याद्यर्च्चनं ततः ॥६७॥
देवास्ते वसुदेवाद्याः पूज्याः स्युश्च परंतप । मन्दराद्यास्ततः पूज्याः नारदादीन् यजेद्बुधः ॥६८॥
ततो मन्त्री यजेत्तावदिन्द्रादीन् क्रतवश्चतान् । वज्रादींश्च ततो धीमान् ततः कृष्णार्च्चकार्च्चनम् ॥६९॥
यथा स्यात्कथये भूप श्रूयतामेकचेतसा । श्रीकृष्णं वासुदेवं च नारायणमतः परम् ॥७०॥
देवकीनन्दनं चैव यदुश्रेष्ठं ततः परम् । वार्ष्णेयं च ततो मन्त्रीत्यसुराक्रान्तभारहम् ॥७१॥
धर्मसंस्थापनं चाष्टौ नवमावरणे चरेत् । कृष्णं तत्रैव मेघाभं नवनीतकरं वरम् ॥७२॥
वामकरे जानुयुग्मे शनैर्गन्तुकमास्मरेत् । शङ्खचक्रगदापद्मधरं चारुतरं हरिम् ॥७३॥
पीतांशुकं भूषणाढ्यं वासुदेवमहं भजे । नारायणं दिव्यवेशं शशिवर्ण्णं[१] मनोरमम् ॥७४॥
शङ्खचक्रवराभीतिधरं धीरं भजाम्यहम् । देवकीनन्दनं शान्तं कान्तं जीभूतशोभनम् ॥७५॥
पश्यतां स्मरतां वापि सर्वदुःखहरं भजे । यदुश्रेष्ठं वशिष्ठाद्यैर्मुनिभिः परिवन्दितम् ॥७६॥

१। ଚନ୍ଦ୍ରରୂଲ୍ଲ ଶୁଭ୍ର।

ज्ञानदं मोक्षदं चैव साधोर्दुष्टस्य तं नुमः । वार्ष्णेयं सदयं दीने निर्दयं रक्षसां कुले ॥७७॥
वेणुपद्मधरं वीरं वृन्दावनचरं भजे । असुराक्रान्तभारस्य हारिणे[१] वनमालिने ॥७८॥
पीतवासाय शान्ताय जगदाह्लादिने नमः । धर्मसंस्थापनं देवं गोपीगोगोपपालनम् ॥७९॥
श्रीमद्वृन्दावनक्रीडं वंशीवादनकं भजे । सर्वत्र प्रणवं चादौ स्वे स्वे नाम्नि स देशिकः ॥८०॥
नमोऽन्तं च विधयाशु चतुर्थ्यन्तं च पूजयेत् । एतानावरणस्थांश्च देवान् देवीश्च भूपते ॥८१॥
जलपुष्पाक्षतैः पुष्पैर्धूपदीपान्तमर्च्चयेत् । मनसा तुलसीपत्रैः पूजयेदति भक्तितः ॥८२॥
इत्येवं येऽपि कुर्वन्ति दारुब्रह्मशरीरिणि[२] । विष्णौ कृष्णार्च्चनं कृत्वा सर्वान् कामानवाप्नुयुः ॥८३॥
संसारसागरं घोरं तीर्त्त्वान्ते च हरेः पदम् । गत्वा तत्रैव हरिवत्पूजितः स्यान्न संशयः ॥८४॥
एतदावरणस्थानां देवानामर्च्चनं विना । दारुब्रह्मतनोर्विष्णोः पूजा च निष्फला भवेत् ॥८५॥

मुनय ऊचुः

दारुब्रह्मशरीरेऽस्मिन् विष्णौ चावाह्य यत्नतः । कृष्णं च पूजयेत्तावद्विधिना पूतदेशिकः ॥८६॥
नवावरणगतान् भूयः कृष्णादीन् पूजयेच्च तान् उक्तमेतत्कथं सूत भवता संशयोऽत्र नः ॥८७॥
एतद्विवरणं ब्रूहि संशयं छिन्धि नः कृतान् ।

सूत उवाच

साधु साधु महाप्राज्ञा गूढतत्त्वार्थ दर्शिनः ॥८८॥
गुप्तमेतद्भवत्स्नेहात्क्थयामि समासतः । अतस्तन्मध्यतः कृष्णं कल्पभूरुहमध्यगम् ॥८९॥
दारुब्रह्मशरीरेऽस्मिन् पूजयेद्देशिकोत्तमः । तत्पीठवाह्यतश्चापि कृष्णादीन् पूजयेदतः ॥९०॥
अन्तर्वहिः पूजनीयो हरिः सर्वैश्च सर्वदा । भवतां संशयो माभूदित्थं पूजा समाचरेत् ॥९१॥

एवं यः कुरुतेऽर्च्चनं प्रतिदिनं श्रीनीलशैलप्रभो-
र्दारुब्रह्मकलेवरस्य मुनयो भक्त्या शुचिर्देशिकः ।
कृत्वाचावरणावलीसुरगणार्च्चामाशु भूमितले
भुक्त्वासोऽप्यखिलं सुखं सह सुतैश्चान्ते विमुक्तिं व्रजेत् ॥९२॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

नवसप्ततितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

घण्टामानीय चास्त्रेण मन्त्रेण पुरतो न्यसेत् । आदौ प्रणवमुच्चार्य्य हुंकारं च ततः परम् ॥१॥
वदेत्ततो जगद्घण्टात्मने नम इति द्विजः । स्वाहामन्त्रे प्रयोज्याथ घण्टामन्त्रोऽयमीरितः ॥२॥

१। ବସୁର ରକ୍ଷକାଯ । २। ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଶରୀରରେ ।

अनेन मनुना तत्र गन्धपुष्पे परिक्षिपेत् । अवगुण्ठनमाकुर्य्यात्कवचस्यैव मन्त्रतः ॥३॥
एकतालं त्रितालं वा कुर्य्याचक्रस्य मन्त्रतः । घण्टायाः पारतः कुर्य्याद्दिग्बन्धनमनेन तु ॥४॥
प्रणवेन ततो मन्त्री धेनुमुद्रां च दर्शयेत् । अष्टवारं निजस्यापि मनुनां तां परिस्पृशेत् ॥५॥
किञ्चित् पुष्पं प्रगृह्याथ प्रार्थयेत्तां ततो नृप । घण्टोपरिस्थितं नित्यमायुधं त्वां रमापतेः ॥६॥
वाहनत्वं क्षमस्वाद्य ह्यपराधं प्रचालनात् । जगन्मङ्गलकृन्नादे घन्टे दुष्टादिवारिणि ॥७॥
त्वामत्र विष्णोः पूजायां चालयामि नमोऽस्तु ते वामामुष्ट्याश्च तर्जन्यङ्गुल्यग्रेऽपि निवेशिते ॥८॥
दक्षहस्ते ह्यधोवक्त्रे फुल्लपङ्केरुहाकृतौ । घण्टामुद्रेति विख्याता घण्टां प्रति च दर्शयेत् ॥९॥
ततो घण्टां वादयेद्द्वारायद्देवार्चन कर्मणि । तदेव मन्त्रपठनं दशवारं चरन् पुनः ॥१०॥
तावत्कालं प्रकुर्वीत घण्टानादं मनोरमम् । धूपपात्रं वर्त्तुलाधिद्वयं चारुतरोदयम् ॥११॥
इषद्विकशिताम्भोजप्रख्यं रव्याङ्गुलायति[1] । बसुसंख्यपालैर्वापि दिक्संख्यैक पलैः[2]कृतम् ॥१२॥
वहुस्थानं समन्ताच्चतुरङ्गुलसमन्वितम् । मृणाल सदृशाकारे मध्ये सद्ग्रन्थि संयुतम् ॥१३॥
एतादृशं धूप पात्रं देवतामोदवर्द्धनम् । पूजकस्य भवेत्सिद्धिः समृद्धिश्चैव जायते ॥१४॥
पाकं[3]धूपं च दीपं च तथैवारात्रिकावलिम् । होमं चान्यं च तत्सर्वं कुर्य्याद् वैष्णव वह्निना ॥१५॥
वैष्णवाग्निं विना राजन्नभ्रजालस्थतोऽपि वा । कुर्य्यात्कर्माणि चेन्मन्त्री यजमानोऽति रोगवान् ॥१६॥
पूजकोऽपि भवेद् दुःखी तत्सर्वं कर्म निष्फलम् । तस्माद्वै वैष्णवाग्निस्तु सर्वत्र फलदः स्मृतः ॥१७॥
संदग्धदृढकाष्ठानामङ्गारै घृतजर्जरैः । वैष्णवाग्निसुविकैश्च त्वेक विंशति गुग्गुलैः ॥१८॥
एतैर्धूपो विधातव्यो विष्णुप्रीण न हेतवे । उशीरं[4]जातिकापत्रं[5]जातीफल लवङ्ग के[6] ॥१९॥
गुग्गुलं तालसी पत्रं[7]ह्रीबेरं[8] च चन्दनम् । एलाकर्पूरबिल्वाख्य चन्दनानि तथैव च ॥२०॥
कुन्दुरं[9] त्वगुरं चैव कस्तुरी कुङ्कुमं तथा । मुरामांसीं ततो धीमान्मुस्तकां नागकेशरम् ॥२१॥
घृतं मधु सिता चेते धूपद्रव्याणि तानि च । एकविंशानि शस्तानि कथयन्ति मनीषिणः ॥२२॥
एतानि चूर्णितान्येव समभागानि नित्यशः । सितामध्वाज्यतः[10] सर्वं मिलितं तत् धूपयेत् ॥२३॥
सितामध्वाज्यकर्पूरचन्दना गुरुकुङ्कुमैः । गुग्गुलेर्वापि धूपेऽस्मिन् त्वष्टाङ्गं कथ्यते बुधैः ॥२४॥
एतत्त्रैविधकं धूपं भक्त्या धूपं समाचरेत् । श्रद्धया परया धूप भक्त्या धूपं समाचरेत् ॥२५॥
यन्निरीक्षणमात्रेण नरः स्यात्क्षीणकल्मषः । प्रत्येकं सकलस्यास्य द्रव्यस्य कर्षको भवेत् ॥२६॥
तस्यार्द्धं वा चरेन्मन्त्री तदर्द्धं त्वधमं स्मृतम् । धूपधूम्र परित्यागाद् योगमायाश्रितेक्षणः ॥२७॥

୧। ଦ୍ୱାଦଶାଙ୍ଗୁଳ ବିସ୍ତୃତ । ୨। ଏଗାର ପଲ । ୩। ନୈବେଦ୍ୟ । ୪। ବେଣାଚେର । ୫। ଜାଇପତ୍ର ।
୬। ଜାଇଫଳ ଓ ଲବଙ୍ଗ । ୭ ଔଷଧି ବିଶେଷ ୮ ଔଷଧି ପତ୍ର ବିଶେଷ । ୯ । ଗନ୍ଧଦ୍ରବ୍ୟ ବିଶେଷ । ୧୦ । ଖଣ୍ଡ, ମହୁ ଓ ଘୃତ

देवस्तया विमुक्तःस्या जगद्‌ द्‌बोधन चेतनः। अतो हेतोर्महाभक्त्या धूपं कुर्य्यात् प्रयत्नतः ॥२८॥
बोक्षणादिविधानेन संस्कृत्य धूपमुत्तमम् । दद्यात्तावददातं तु प्रार्थयेद्देशिकोत्तमः ॥२६॥
नानासद्‌वृक्षसंभूते फलमूलरसच्छदैः । कथितोऽयं महाधूपो महानन्दप्रदः शुचिः ॥३०॥
गृह्यतां परमानन्दे श्रीपते सदनुग्रहात् । अङ्गुलित्रयमाकुञ्च्य तर्ज्जनीमुञ्चितां चरेत् ॥३१॥
तर्ज्जनीमूलसंलग्नामङ्गुष्ठां प्रविधाय च । धूपमुद्रा प्रशस्तासौ दर्शनीयार्च्चनेऽर्च्चकैः ॥३२॥
उपचारांश्चतान् सर्वान् मन्दं मन्दं समाचरेत् धूप दीपं च नैवेद्यं सत्वरं दापयेद्‌बुधः ॥३३॥
एतत्त्रयं यदा भूप विलम्बेन चरेद्‌बुधः । तदा विष्णोर्महान् रोषो जायते नात्रसंशयः ॥३४॥
विष्णौ रुष्टे च तत्सर्वं विफलं जायते परम् । तस्माद्‌ यत्नेन सततं धूपादिं सत्वरं चरेत् ॥३५॥
विष्णोरुद्‌बोधकत्वाच्च धूपोऽयं परमोमतः । दर्शनात्कीर्त्तिनाच्चैव श्रवणाद्‌वापि चिन्तनात् ॥३६॥
सर्वेषां पापनिचयं तत्क्षणान्नाशयेत् ध्रुवम् । तस्मात्सर्वोपचाराणां धूपस्तु प्रवरः स्मृतः ॥३७॥
श्रीस्मेतुगुग्गुलस्तावत्कस्तूर्या धूपदानतः । दशहोरोत्रयागस्य फलं प्राप्नोति मानवाः ॥३८॥
दरविकशित पद्मोल्लासि दीपस्य पात्रं वसुदल परियुक्तं षड्‌दलं वा तदेव ।
भवति तदुपरिष्टात्कर्णिकाद्यङ्गुलोच्चौ श्चरणगलसुकुक्षि ग्रन्थियुक्तं च कुर्य्यात् ॥३६॥
दशाङ्गुलकमानाढ्यं तावत्पल विनिर्मितम् । एतादृशं दीपपात्रं कुर्य्यादेव मुदे जनः ॥४०॥
शुद्धसूक्ष्माम्बरच्छदैर्धृतकर्पूरचूर्णकैः । लवङ्ग कुसुमप्रच्यैश्चतुर्भिमुख संयुतैः ॥४१॥
वेदाङ्गुलप्रमाणाढ्यैः कर्ण्णिका वर्त्तीराचरेत् । पत्रावर्त्तीः प्रकुर्वीत ह्येकवक्त्रां सुशोभनाम् ॥४२॥
वर्त्तीरेतादृशीः कुर्य्यान्नव वा सप्त वा नृप । पञ्च वा देशिकस्तावद्दीपदानं चरेत्ततः ॥४३॥
सर्पिर्भिजर्जरास्ताःस्युस्तिलतैलेन वा पुनः । तादृशीभिश्चवर्त्तीभिः दीपं कृत्वा स देशिकः ॥४४॥
बीक्षणादिविधानेन संस्कृत्य प्रार्थयेद्विभुम् । सुप्रकाशो महादीपो महाबाहो महाप्रभो ॥४५॥
गृह्यतां भोजनार्थाय तमोनाशाय माधव । मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य संप्रार्थ्य स च पूजकः ॥४६॥
ऊर्द्ध्वं मध्ये तथाधश्च दर्शये दीपमुत्तमम् । वारत्रयं नेत्रदेशे हृद्देशेऽपि तथैव च ॥४७॥
नाभौ तथा भ्रामयेत्तं मन्दं मन्दं स देशिकः । यथापारावतो गच्छेत्खेतलं तत्र खेतले ॥४८॥
पुनः किंचित्समुत्पत्य मध्ये खेलति लीलया । पुनश्चाधः स्थलं प्राप्य मण्डलाकारतश्चलन् ॥४६॥
पुनश्चोर्द्ध्वं यथागच्छेदुद्वत्सं खेलते पुनः । अतः प्रदेशं संगच्छेत्पुनस्तिर्य्यग्गतिं चरेत् ॥५०॥
तथैव दर्शये दीपं विष्णोरग्रे स देशिकः । एवं त्रिवारं तं दीपं दर्शयेत्स्निग्ध चेतसा ॥५१॥

न्यूनं वाप्यधिकं वापि न कुर्य्यात्पुरतो हरेः । दीपज्वाला द्व्यङ्गुलाख्यात् मध्यमा च त्रिकाङ्गुला ॥५२॥
एकाङ्गुला चेदधमा ततो न्यूनाऽधमाधमा । प्रसूनमुद्रा चोत्ताना दीपमुद्रा स्मृता बुधैः ॥५३॥
दीपदानानन्तरतो मुद्रां तां दर्शयेद्बुधः । अर्घ्ये च मधुपर्के च स्नानवस्त्रद्वये तथा ॥५४॥
यज्ञोपवीते धूपे च दीपे नैवेद्यके तथा । दद्यादाचमनं मन्त्री ह्यर्घादिनवकर्मसु ॥५५॥
दीपदानानन्तरतो दद्यात्पुष्पाञ्जलित्रयम् । पूर्ववत्पाद्यमेवं च दद्यादाचमनं तथ ॥५६॥
हस्तत्रितयमानाढ्यं चतुरस्रं मनोहरम् । मण्डलं तण्डुलाचूर्णैः कुर्य्याद्विष्णोः पुरस्थले ॥५७॥
रम्भापत्रैः पवित्रैस्तैरभावेऽपि पलाशकैः । अथवा शालपर्णैश्च मण्डलं च्छादनं चरेत् ॥५८॥
तेषु पत्रेषु सूक्ष्मं तच्छुद्धं चारुतरं पुनः । वस्त्रं तु पातयेद्धीमान् तद्वस्त्रोपरि सत्तमः ॥५९॥
रत्नपात्रं च सौवर्णं राजतं पित्तलोद्भवम् । महत्तरं स्फुरद्रूपं स्थालीपात्रं तु पातयेत् ॥६०॥
पलैः सहस्रसंख्यातैरथबा त्रिशतैः शतैः । पञ्चाशद्भिश्च संजातं तत्पात्रं पातयेत्पुनः ॥६१॥
भक्ष्यं भोज्यं तथा चोष्यं लेह्यं चर्व्यं तु पेयकम् षड्भिरेतै रसैर्युक्तं दिव्यं नैवेद्यमुत्तमं ॥६२॥
स्थापयेत्तादृशं पात्रे पत्रवस्त्रोपरिस्थिते । मूल मन्त्रेणतेनैवं बीक्षणं तत्र संचरेत् ॥६३॥
ऋषितीर्थेऽस्त्रमन्त्रेण प्रोक्षयेत्प्रोक्षणीजलैः । चक्रस्य मुद्रया रक्षेच्चक्रमन्त्रण मन्त्रवित् ॥६४॥
अधोमुखेन दक्षेण प्रसृतेन करणे च । वायुबीजेन नैवेद्यगतदोषं विशोषयेत् ॥६५॥
अग्निबीजेन तेनाशु दहेत्तदत्र दोषकान् । महामुद्रां भ्रामयित्वा ह्यधो मुखतया पुनः ॥६६॥
वारुणेनैव बीजेन तस्याप्लावनमाचरेत् । शोषणे पञ्चवाराणि दहने सप्तवारतः ॥६७॥
अप्लावे दशवाराणि बीजानां जपमाचरेत् । कवचस्य च मन्त्रेण विदधीतावगुण्ठनम् ॥६८॥
अस्मिन्त्रेण तत्कुर्य्यात्तालत्रयमतः परम् । दिशां बन्दनमाकृत्य ततो हृदये मन्त्रतः ॥७२॥
धेनुमुद्रां प्रदर्श्याथ शिखामन्त्रेण देशिकः । अमृतीकरणं कुर्य्यान्मूलेनाष्टौ जपं चरेत् ॥७०॥
ॐकारोच्चारणे नैव गन्ध पुष्पं त्रिभिः क्षिपेत् । एवं त्रिधा क्षिपेन्मन्त्री नैवेद्योपरि सर्वतः ॥७१॥
पुष्पाञ्जलिं गृहीत्वाथ प्रार्थयेत्परमेश्वरम् । निवेदयामिभगवन् गृहाणेदं हविर्हरे ॥७२॥
निवेदनमनुश्चायं पूजायां स्वस्वनामतः । पुष्पाञ्जलिं समर्प्याथ नैवेद्यगतसद्रसान् ॥७३॥
प्रापयेत्कमलाभर्त्तुरास्यदेशं स देशिकः । ततोऽम्बु चुलुकि हस्ते गृहीत्वा दक्षिणेऽर्चकः ॥७४॥
दत्वामृतोपस्तरणमसि स्वाहेति चाब्रवीत् । विकचाब्जनिभे वामे ग्रासमुद्रा समीरिते ॥७५॥
दक्षिणाङ्गुलिभिः प्राणादिं श्चैव जुहुयात्क्रमात् कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठ तयाग्रं परियोगतः ॥७६॥
प्रथमाहुतिमुद्रेयं सर्वशास्त्रे सुकीर्त्तिता । अङ्गुष्ठा-तर्ज्जनी-मध्या-योगे चैव द्वयाहुतिः ॥७७॥

मध्यमानामिकाङ्गुष्ठयोगे स्यादाहुति त्रयम् । कनिष्ठया विना योगाच्चतुर्णां चतुराहुतिः ॥७८॥
सर्वाङ्गुलीनां योगेन पञ्चाहुतिरियं नृप । प्राणापानौव्यानोदानसमानाश्चेति पञ्चतान् ॥७६॥
प्रणवान्तां श्चतुर्थान्तान् स्वाहान्तांश्च ततो वदेत् अन्वाहार्य्यस्य वह्नेश्च मुखे स्थानं परंतप ॥८०॥
आह्वनीयं कण्ठेऽपि गार्हपत्योहृदि स्थितः । सभ्यास्यभ्युदरे स्थानमावसथ्यायः सर्वतः ॥८१॥
एतादृशाः पावकाश्च चिन्तनीया यथास्थलम् । मुखेऽपि जुहुयात्प्राणान् तत्र तत्र च चिन्तयेत् ॥८२॥
स्वस्वस्थानेषु तान् वह्नीन् प्राणांश्चैव विचिन्त्य सः तांस्तांश्चाभिहुनेन्मन्त्री मुखे चैव विचक्षणः ॥८३॥
प्राणाहुतिं चोत्तरतोऽपान सैवापि वारुणात् । व्यानाहुतिं दक्षिणेऽप्युदानाहुतिमैन्द्रतः ॥८४॥
समानाहुतिमाकुर्य्यान्मध्यदेशे च देशिकः । तत्पश्चानलसंनद्धं देवतासंस्फूरत्प्रभम् ॥८५॥
कुण्ठमेवेति संचिन्त्य दक्षहस्तं श्रुवं पुनः । श्रृङ्गं विचिन्त्य वामं वै देशिकोऽहं च होमकृत् ॥८६॥
इदं नैवेद्यनिचयं हविरिथिं विचिन्त्य च । प्राणादीन् होमयेत्तत्र त्विति चिन्ता परोऽर्चकः ॥८७॥
देवतामुखकुण्डेऽस्मिन् पञ्च पाणाहुतिश्चरेत् । अर्चकेन पुनस्तस्त्र वैश्वदेवार्थमादरात् ॥८८॥
तुलसीदलमाधृत्य नैवेद्यस्योपरिस्फुटम् । हस्तभ्रमणमाकृत्य पुनर्वक्त्रे प्रदीपयेत् ॥८६॥
वैश्वदेवं कृतमिति ध्यातव्यं भूपसत्तम । दक्षजानुगतार्णं यद्धवेदोङ्कारसंयुतम् ॥६०॥
रकारेण पुनर्युक्तं वकारेण युतं चरेत् । सानुस्वारं तदेव स्यात्तारपूर्वं भजेत्ततः ॥६१॥
अनिरुद्धमिदं वीजं विष्णुप्रीतिकरं द्विजः । नमः शद्धं परायैवासने चेति वदेत्तमः ॥६२॥
अनिरुद्धायै नैवेद्यं कल्पयामीति मन्त्रतः । सर्वं नैवेद्यमेतेन दद्याद्धैमुरजिष्णवे ॥६३॥
अनिरुद्धाख्यमन्त्रेण कृष्णाय परमात्मने । सर्वनैवेद्य निचयं दद्याच्चेन्मुदितो हरिः ॥६४॥
अतोऽप्यनेन मनुना दिव्यं तन्तुं नृपोत्तमः । मूलमन्त्रोच्चारणेन कृष्णायेति ततो वदेत् ॥६५॥
प्राणायेति ततोब्रूया त्स्वाहाशब्दमतः परम् । पवं पञ्चाहुतिः कार्य्याह्यं पञ्चाहुतिक्रमः ॥६६॥
अनिरुद्धाख्यमन्त्रेण पुनर्नैवेद्यदापनम् । कृष्णोपभुक्तं तत्सवं नैवेद्यं चिन्तयेद्बुधः ॥६७॥
भोजनान्ते हरेस्तावत्सन्तोषो जायते महान् । तस्यामृतकवर्षिण्या हृष्टो लक्ष्मीपतिः पुनः ॥६८॥
पात्राणि पूरितान्येव हृतसाराणि यञ्चिरे । इति संचिन्त्य मनसा देशिको जलमादधत् ॥६६॥
ततोऽमृतापिधानं च त्वसि स्वाहेति संवदेत् । भुक्तोत्तरं चलुं दद्यान्नमस्कृत्यार्च्चकः पुनः ॥१००॥
मूलेनाचमनं दद्यात्क्रम एषोऽर्च्चने हरेः । पुनः श्रृणु नृपवर नैवेद्यस्य च कारणम् ॥१०१॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये नवसप्ततितमोऽध्यायः ।

अशीतितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

रसैः षड्भिश्चसम्पूर्णं दिव्यान्नं परमं महत् चतुर्विधं महाश्लाघ्यं नानापूपसमन्वितम् ॥१॥
व्यञ्जनैः प्रचुरैर्युक्तं खेचरी पायसान्वितम्। पावनं लोभनीयं तु नैवेद्यं पुष्टिवर्द्धनम् ॥२॥
रम्यं प्रशंस्यं हृद्यं च सद्योजातं परिष्कृतम्। सुलक्ष्यं सम्भवैर्विप्रैर्हेतुभूतैः समुद्यतैः ॥३॥
लक्ष्मैव पाचितं चारु दिव्यं नैवेद्यजालकम्। लक्ष्मीपते महाबाहो जगन्नाथ प्रभो विभो ॥४॥
श्रीमन्नीलाचलाधीश गृहाणेदं मनोहरम्। इत्युक्त्वा देशिकस्तत्र तन्नैवेद्यं समर्पयेत् ॥५॥
यतो नित्यं लक्ष्मीपतेर्भोजनस्थानमीरितम्। अतश्च पर्वताकारं व्यञ्जनैः पूपसंयुतैः ॥६॥
नानायुतैश्च सम्भारैः षड्रसैः कृतवान्नृप। नानाविधं च नैवेद्यमेतच्च भोजनस्थलम् ॥७॥
दक्षहस्तस्य सर्वाभिरङ्गुलिभिर्नियोजने। तद्गते जायमाने स्यान्मुद्रा नैवेद्यदापने ॥८॥
एतां मुद्रां दर्शयेद्राक् भोजनान्ते महीपते। हस्तद्वयेऽनामिकाभ्यां त्वङ्गुष्ठे द्वे नियोजयेत् ॥९॥
अन्याः प्रसार्य्य चोद्र्ध्वं स्यान्मुद्रा नैवेद्यकेऽपरा एवं द्विधा सा च मुद्रा नैवेद्यस्य परंतप ॥१०॥
निर्द्दिष्टविधिना ते तु परिकल्प्य स मन्त्रवित्। दर्शयेत्पूजकोधीमान् विष्णुप्रीतीनहेतवे ॥११॥

सर्वब्रह्ममहेन्द्रवह्निवरुणश्रीमत्कुवेरादिभि
देवैर्महोपचारककरैः संसेवितः कान्तया।
लक्ष्म्या स्व स्व समीपदेशगतया रत्नाम्बुसद्भाजनं
मातः स्वादु ससौ प्रभाम्बुकलितं हस्ते वहन्त्योक्षितः ॥१२॥

वह्माण्डैकपतिः सतामतिगतिनीलाचलान्तस्थित-
दारुब्रह्मकलेवरोऽमरवरो भोगादरः सुन्दरः।
नम्रीभूतसुरालि तापसगतोद्भासिस्तवैः संस्तुतो
भुंक्ते देशिक चारुहस्तकमले स्मेरैर्जगन्मोहयन् ॥१३॥

सलीलं सुराणां मनःप्रीणयनद्राक् स्वयं मन्दं मन्दं हसन्हासयंश्च।
सुदेव्यं च नव्यं सुभवैः कृतं तत्प्रभूतं सुरम्यं तदन्नं च योऽत्ति ॥१४॥

इति चिन्त्यार्चको धीमान् होमारम्भं ततः चरेत् चित्तेन भक्तिभावेन सर्वशुद्धात्मना पुनः ॥१५॥
अन्यानां देवतानां च पूजने क्षितिपोत्तम। स्वशक्त्या सेव्यमानोऽपि भुञ्जते तांश्च चिन्तयेत् ॥१६॥

देवाग्रे पूर्ववद्राजन् बैष्णवाग्निं विधिं चरेत् । तत्राग्नौ देशिकः श्रीमात् तिलानां प्रायसस्य च ॥१७॥
घृतस्य मिलनं कृत्वा पञ्चविंशतिसंहुनेत् । मूलेन मनुना प्राज्ञः पश्चाद्व्याहृतिभिर्हुनेत् ॥१८॥
गन्धाद्यैः पूजयेदग्निं ततस्तं च विसर्जयेत् । प्रातःकाले भूमिगतो बह्निश्च नृपसत्तम ॥१९॥
मध्यं दिनेऽन्तरीक्षस्थः सायाह्ने च रवौस्थितः रात्रौ स्वर्गेस्थितो देबोऽनलोयं नरपालकः ॥२०॥
यस्मिनकाले वैष्णवाग्निं करिष्यति सदेशिकः । तत्तत् स्थानात्तत्तु भूयः स्वबीजेनाह्वयेद्ध्रुवम् ॥२१॥
तेन बीजेन तस्यैव विसर्ज्जनमसौ चरेत् । एतद्विधं यदा कर्त्तुं न शक्नोति च देशिकः ॥२२॥
होमाभावे जपं कुर्य्यान् द्विगुणं प्रीतये हरेः । जपान्ते प्रार्थयेद्देवं देशिकः श्रद्धयान्वितः ॥२३॥
बह्नितीर्थं नीतितरैर्नीरैर्नीरदसुन्दर । अपोशानं सौरभाढ्यमङ्गीकुरु कृपानिधे ॥२४॥
शालिचूर्णसमुद्भूते पिष्टसप्तकवर्त्तके । घृतेन दीप्तं भो नाथ सुखनीराजनं शुभम् ॥२५॥
मयादत्तं महाबाहो गृहाण मधुसूदन । इति संप्रार्थ्यमूलेन सुखनीराजनार्पणम् ॥२६॥
अतःपरं बाहुबलिर्दापयेत्तद्वदाम्यहम् । वैष्णवाग्निसुसंपक्वमिदंमन्नं चतुर्विधम् ॥२७॥
सद्योजातं घृताक्तं तु ताम्रपात्रस्थितं पुनः । ऐशान्ये हस्तमात्रेण जाते च तत्र च मन्ड़ले ॥२८॥
स्थापितं तत्र पात्रेऽपि ततः पीठस्य कल्पना पुनस्तत्र स्मरेत्प्राज्ञः परमेष्ठ्यात्मिकां शुभाम् ॥२९॥
शक्तिमध्ये न्यसेद्धीमान् इन्द्रादीन् परितो न्यसेत् तन्मध्ये स्थापयेद्देवं चक्रं चैव सुदर्शनम् ॥३०॥
बलिपात्रमिदं मन्त्री रक्षितुश्च द्विजन्मनः । हस्तद्वये समानीय बहिर्गच्छेच्छनैः शनैः ॥३१॥
घण्टां धूपस्य सत्पात्रं दीपस्यापि च भूपते । जलपात्रं च पुष्पाणां पात्रं गन्धस्य चैव हि ॥३२॥
ग्राहयित्वा द्विजैः सर्वं सिंहासनपदात्पुनः । बहिर्गच्छेद्देशिकोऽयं बलिदानाय सत्वरम् ॥३३॥
चन्द्रमण्डलवच्छत्रं चामराणि शुभानि च । भेरीमृदङ्गपटहान् काहालं वंशवद्धकम् ॥३४॥
मृदङ्गकांस्यतालांश्च करतालांस्तथैवच । नर्त्तकान् गायकांदींश्च दिव्यस्त्रीश्च मनोरमाः ॥३५॥
सालङ्कारासुदृश्याश्च निजयौवनगर्विताः । जयं च विजयं चैव महेशं च ततःपरम् ॥३६॥
वैनतेयं विघ्नराजं इन्द्रादींश्च दिशांपतीन् । क्षेत्रपालं च भूपालं देवादींश्च पृथक् पृथक् ॥३७॥
स्व स्व नामचतुर्थ्यन्तान् नमोऽन्तान् प्रणवादिकान् गन्धादिना पूजयेत्तान् मन्त्री विधिविधानतः ॥३८॥

इति श्री सूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये अशीतितमोऽध्यायः ।

एकाशीतितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अतः परं बहिर्गच्छन् प्रासादस्य समन्ततः । गोमयाम्बु निपातेन विलिप्य च दिशः स्थलीम् ॥१॥
कुमुदादिं समावाह्य पूजयित्वा वलिं क्षिपेत् । प्रथमं कुमुदं मन्त्री पूजयेच्चन्दनादिना ॥२॥
कुमुदाख्यं पुण्डरीकं वामनं च ततः परम् । शङ्कुकर्ण्णं ततः सर्वनेत्रं च सुखदं तथा ॥३॥
सुप्रतिष्ठन्तमेवं च तांश्च सर्वान् तथार्चयेत् । प्रत्येकं भोजयेत्तावन्महोत्सवतया नृप ॥४॥
ओंकारं च समाभाष्य नमः शिरच्छिदं ददेत् । देवेभ्य इति शब्दं तु वदित्वा च विशेषकम् ॥५॥
जले क्षिपेत्तन्मन्त्रेण वलिशेषं महीधव । त्रिकालमेवं तत्कुर्य्याद्‌द्विकालं वा स देशिकः ॥६॥
एककालं च वा कुर्य्याद्‌वलिदानं च देशिकः । वलिकर्मकृतां राजन् पुत्रपौत्रादि संपदः ॥७॥
वर्द्धन्ते दीर्घजीवित्वं लभन्ते वलिदानतः । विष्णुः प्रीतिकरो जातः पूरयेत्सकलेप्सितम् ॥८॥
एतत्कर्म प्रतिदिनं वलिदानाख्यमुत्तमम् । कर्त्तुं चेत् देशिकोऽशक्तस्तदोत्सवदिने चरेत् ॥९॥
यदोत्सवेषु नो कुर्य्याद्‌यजमानस्य संक्षयः । पूजा सा विफला जाता मन्त्री दुःखं च विन्दति ॥१०॥
ऐशान्यदेशे तं ध्यायेद्‌विष्णोर्भक्त्या इमं नृप । गदाब्जशङ्खारिषट्‌ च चतुर्बाहुं महोदयम् ॥११॥
तर्ज्जयन्तं च तर्ज्जन्या बामनासातलस्थया । सर्वं जगद्‌भ्रूशतरं तं ध्यात्वा देशिकस्तथा ॥१२॥
नैवेद्यनिचयात्सारमुद्धरेद्धरणीधव । तुरीयांशं समादाय तस्मै चण्डं समर्पयेत् ॥१३॥
तच्चण्डप्रापणाद्देव विश्वक्सेनो महामतिः । सन्तोषमभजत्तेन विष्णुश्चैव प्रसीदति ॥१४॥
चतुर्थांशं नरे दद्याद् द्वादशं वा प्रदापयेत् । अथवा षोड़शांशं तु चण्डत्वेन प्रकल्पयेत् ॥१५॥
चण्डहीनं यदा राजन् नैवेद्यं दीयतेऽर्च्चकः । पूजको राक्षसो भूयाद्दातुः स्याच्चाप्यधो गतिः ॥१६॥
तस्माद् यस्मान्महीपाल चण्डनैवेद्यमर्च्चयेत् । तं नैवेद्यं न गृह्णन्ति केशवाद्याः सुधाशनाः[१] ॥१७॥
विश्वक्सेनस्य यो भागो दद्यात्तं पूजकाय वै । पूजकोऽपि च तल्लब्ध्वा यदा सन्तोषभाग्भवेत् ॥१८॥
तद्‌गृह्णाति च नैवेद्यं तदा विष्णुः प्रसीदति[२] अच्चकस्याप्य सन्तोषान्नैवेद्यं चैव निष्फलम् ॥१९॥
अतो विष्णोश्च पूजासु ह्यन्येषां च नराधिप । मूलरूपोऽर्च्चकस्तावद्‌यत्करे भुञ्जतेऽमराः[३] ॥२०॥
यत्नात्तं तोषयेद्‌यस्तु तस्मै विष्णुः प्रसीदति । देशिको यो धर्मशीलः सर्वज्ञो ज्ञानवान् भवेत् ॥२१॥

१। ଅମୃତଭୋଜୀ। २। ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି। ३। ଦେବଗଣ ସେହିଠାରେ ଭୋଜନ କରନ୍ତି।

सत्कर्मनिरतो भूयात् पूज्यः कौशल्यवान् वशी । तेनार्च्यते हरो भूप सर्वसिद्धि मनोरथ ॥२२॥
एतेषामपि देवानां भद्रायाश्चण्डमेव च । चण्डमेवं तु यद्भाग तं दद्यात् ब्रह्मचारिणे ॥२३॥
यतः स चण्डरूपोऽपि त्वतस्तं ब्रह्मचारिणे । दद्याच्चेत्सकलं कर्म सिद्धिर्भवति भूपते ॥२४॥
मातङ्गिनीं पुनः श्रीमन् भद्रा नैवेद्यतः पुनः । दद्याच्चण्डं परं मन्त्री न दद्याच्चेदमङ्गलम् ॥२५॥
मातङ्गिनीं तदा ध्यायेन्मातङ्गो परिसंस्थिताम् । कपालकारहस्ताब्जां मालां विद्याधरां पराम् ॥२६॥
मौलौ चन्द्रार्द्धललितां सर्वालङ्कारभूषिताम् । एवं ध्यात्वार्पयेच्चण्डं देवीपूजासु भूपते ॥२७॥
मूर्त्तिनां च पृथक् पूजा जायते च नृपोत्तम । भिन्नं भिन्नं ततश्चण्डं दापयेद्देशिकोत्तमः ॥२८॥
लक्ष्मीपतेश्च पूजायां विश्वक्सेनोऽतिवैष्णवः । हराच्चने च दण्डश्च देव्या मातङ्गिनी तथा ॥२९॥
गणेशस्य च कुण्डेऽपि तेजश्च सवितुस्तथा । एते पूजासु चण्डार्हं ह्यन्यथा कर्मनिष्फलम् ॥३०॥
हरेच्चण्डं तु यद् भूप देशिकः प्रतिदापयेत् । चण्डं दद्यात्ततो विप्रो मूलमन्त्रं वदेत्पुनः ॥३१॥
ततो द्वादश गण्डूषान् विष्णुं प्रतिसमर्पयेत् । मन्त्रं त्रिवारं जप्त्वा वै जलधारां समर्पयेत् ॥३२॥
अथार्च्चकोऽसौ हृदये विचिन्त्य तं नन्दसूनुं नितरां प्रसन्नम् ।
गन्धं प्रसूनोत्तमधूपदीपैर्दूर्वाक्षतैस्तं परिपूजयेद्राक् ॥३३॥
तन्मूलमन्त्रं वसुवारतो वा जपेत्पुनः पञ्चदश द्विजाग्र्यः ।
अर्घ्यस्य मुद्रां परिदर्श्य दद्याद्विलोकनार्घ्यस्तरसाऽथ मन्त्री ॥३४॥
गण्डूषदानानन्तरतो न चेत्ताम्बूलदानतः । प्रसन्नार्च्चामिमां कुर्य्यात्सर्वकामफलप्रदाम् ॥३५॥
न कुर्य्याच्चेत्प्रसन्नार्च्चां पूजा न स्याच्छुभप्रदा न प्रसन्नोऽपि भगवान् ह्यतस्तां यत्नतश्चरेत् ॥३६॥
लवङ्गकर्पूरगुवाकजातीफलानि यत्नात्परिचूर्ण्णितानि पक्वेषु ताम्बूलदलेषु कृत्वा समर्पयेत्तन्मधुसूदनाय ३७
ईदृशा विटिका रम्याः स्वर्ण्णपात्रतले स्थिताः । संस्कृतास्ता महीपाल भोजनान्ते समर्पयेत् ॥३८॥
कर्पूरचन्दनयुतानि सुवासितानि खण्डीकृतानि च फलानि मनोहराणि ।
पुगीफलानि हरये परिपादयेद्वै जातीलवङ्गवरचन्दन संगतानि ॥३९॥
ततोऽन्यथा चेद्भवति तन्नगृह्णाति माधवः । ताम्बूलान्नोऽर्च्चने तावद्वन्दनां च समर्पयेत् ॥४०॥
पूर्वस्तुतिं प्रकुर्वीत कथ्यते नृपसत्तम । करद्वयं संपुटितं कृत्वा स देशिकोत्तमः ॥४१॥

१। ଭୂଲଜନ୍ମ ଓ ଶ୍ଂପ୍ତ ।

नाभिदेशे च हृत्पद्मे शिरोदेशे निधाय च । पूर्ववत्संस्तुवन् भक्त्या सर्वं चापि समर्पयेत् ॥४२॥
दन्तोल्लेखनकाचाममुखवासश्च चन्दनः१ । माल्यचामरछत्रैश्च नानावाद्यैर्मनोहरैः ॥४३॥
गीतनृत्यैर्महाराज सोपहारैर्हरिः पुनः । तोषयेदतिभक्त्या च चलुकोदकदानतः ॥४४॥
मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य त्वर्पयेच्च पृथक् पृथक् । एकैकेन पलेनैव निर्मिते हेमपात्रके ॥४५॥
ऊर्द्ध्वं चोत्पलपत्राभे मध्ये डम्बरुमध्यवत् । ठवर्णाकृतिसत्पादे तादृशेऽपि मनोहरे ॥४६॥
कर्णिकापीठवत्पीठे कर्पूरावर्त्तिमाचरेत् । दिव्यकर्पूरचूर्णं तं तत्पात्रे परिसंस्थितम् ॥४७॥
वीक्षणादिविधानेन संस्कृत्य वृत्तिमुज्ज्वलम् । समर्पयेद् भगवतो घ्राणदेशेऽपि देशिकः ॥४८॥
तद्दीपपात्रे भूपाल पूर्ववद्वर्त्ति सप्तकम् । कृत्वामध्ये कर्णिकाया एवं वर्त्तिं मनोहराम् ॥४९॥
समुज्ज्वलां विधायाशु संस्कृत्य पूर्ववद् द्विजः । तन्नयेनेत्रपर्य्यन्तं त्रिवारं भ्रामयेच्छुभम् ॥५०॥
ततोऽप्यधोऽधरस्यान्ते तद्वच्च भ्रामयेत्पुनः । ततोऽधश्च नाभिदेशे त्रिवारं भ्रामयेत्तथा ॥५१॥
नाभितो नेत्रपर्य्यन्तं नयेच्छीघ्रं द्विवारतः । एवं विधि त्रिवारं तु विष्णोरारात्रिकां चरेत् ॥५२॥
हरेस्त्रिकामपूजासु दिव्यमारात्रिकाद्वयम् । ये कुर्वन्ति च पश्यन्ति ते सर्वे मानवोत्तमा ॥५३॥
पुत्रपौत्र प्रपौत्रैश्च संयुक्ता भुवि नित्यशः । सुखमैश्वर्य्यमतुलं कीर्त्तिं च चिरजीवितम् ॥५४॥
सर्वलोकप्रियत्वं च लब्ध्वा मोदभरा प्लुताः । शेषे गच्छन्ति ते विष्णौ पदं मोक्षैकदायकम् ॥५५॥
देव देव जगन्नाथ भक्तानुग्रहकारक । लक्ष्मीपते महाबाहो नमस्ते पुरुषोत्तम ॥५६॥
करोमि पूजाकर्मान्ते त्विदं नीराजनाद्वयम् । अङ्गीकुरु प्रसन्नात्मा पश्यतां मङ्गलप्रदम् ॥५७॥
इति संप्रार्थ्य लक्ष्मीशं वदेन्मूलमनुं द्विजः । दीपमुद्रां प्रदर्श्याथ ततो नीराजयेद् बुधः ॥५८॥
बृहद्विधि कृतार्च्चानां समापनकरीं नृप । अधिकां पिष्टकावर्त्त्या सायं नीराजनां चरेत् ॥५९॥
रम्भापुष्पान्तरस्थायि सूक्ष्मात्सकलिकास्ति या । पिष्टकं च तथा कृत्वा तत्रापि परितः पुनः ॥६०॥
सूक्ष्मांशुका समायुक्ता घृतजर्जरिता भृशम् । सप्ततः कोठिकास्तावत्प्रोथयेज्ज्वलिताः पुनाः ॥६१॥
ऊर्द्ध्वं चैकां तथा कृत्वा पिष्टकावर्त्तिमाचरेत् । नीलाचलगुहावास देव देव जनार्द्दन ॥६२॥
त्रिकालयजनान्तेऽपि संगतार्थं मया प्रभो । दत्तां गृहाण लक्ष्मीश पिष्टकावर्त्तिमुत्तमाम् ॥६३॥
पिष्टकावर्त्तिभिर्विष्णुममुं नीराजनं च ये । दृष्ट्वा भक्त्वा चिरं भोगं शेषे गच्छेयुरव्ययम् ॥६४॥
वत्पिष्टकं वै यो मर्त्यो भक्त्या नीत्वाभिभूतले । नानारोगात्ततो मुक्त्वा विष्णुलोकं स गच्छति ॥६५॥
एवं प्रतिदिनं विष्णोर्विधिं कुर्य्यान्महीपते । सर्वत्र विजयं चैव महानीराजनं चरेत् ॥६६॥

---

१ । ଦନ୍ତଶୋଧନ, ଆଚମନ ଓ ମୁଖବାସ ଉପକରଣ ସମର୍ପଣ କରିବ । ୨ । କର୍ପୂର ଆଳତି କରିବ ।

जय कृष्ण जगन्नाथ जय नीलाचल प्रभो । जयार्थं मङ्गलार्थं च महानीराजनां चरेत् ॥६७॥
इति संप्रार्थ्य लक्ष्मीशं दीपमुद्रां च दर्शयेत् । पूर्ववद्विधिना रम्यां महानीराजनां चरेत् ॥६८॥
महानीराजनां ये वै कुर्वते भक्तिभावतः । पश्यन्ति ये च शृण्वन्ति तेषां सुखफलं शृणु ॥६७॥
इहशर्माखिलं प्राप्य पुत्रपौत्रसमन्विताः । अन्ते गच्छन्ति वैकुण्ठं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥७०॥
जयार्थी जयमाप्नोति पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् । धनार्थी लभते पूर्णं धनधान्यं नराधिप ॥७१॥
मोक्षार्थी लभते मोक्षं तन्नीराजन लोकनात् । श्रीजगन्नाथदेवस्य नीलाचलनिवासिनः ॥७२॥
ततः स मन्त्री चलुकोदकेन पूजावसानेपरिवर्त्तमानः ।

श्रीमज्जगन्नाथ पदारविन्दे पूजामिमां च प्रतिचार्पयेऽहम् ॥७३॥

समर्पयेदर्च्चनां तां परत्रेह च सौख्यदम् । मन्त्रहीन क्रियाहीन भक्तिहीनं च यत्कृतम् ॥७४॥
यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदास्तु मे । इत्युच्चार्य्य ततो मन्त्री पदाब्जे तत्समर्पयेत् ॥७५॥
कृताञ्जल्या ततोङ्गुष्ठद्वये चानामिका द्वयम् । नियोज्य दर्शनीया या मुद्रा सा द्रव्यपूरणी ॥७६॥
एतां यदा दर्शयेत्तु हीनं यत्तच्च पूर्णकम् । ध्यात्वा देवं चिन्मयं च निर्माल्य तुलसीदलैः ॥७७॥
संहारयेत्प्रतिहृद्यं देवं संहारमुद्रया । आकृष्य हृदयाद्यं तु करे तु योजयेत्पुनः ॥७८॥
तद्वासनं ततः कुर्य्याद्देवस्य मनुरूपिणः । षड़ङ्गं पूर्ववत् कृत्वा यथोद्वासन माचरेत् ॥७९॥
तन्मुद्रां कथयेद्रूप शृणु साम्प्रयमुत्तमाम् । प्रसार्य्य दक्षिणं हस्तं कनिष्ठाङ्गुलितः क्रमात् ॥८०॥
आकुञ्चने जायमाने मुद्रासंहारिणी मता । तया संहारये देवं मन्त्रविग्रहमुत्तमम् ॥८१॥
मूलमन्त्रं ततश्चोक्त्वां कृष्णमुद्वासयाम्यहम् । एवं वदन् ततो मन्त्री देवता हृदयात्पुनः ॥८२॥
देवस्य दक्षिणघ्राणान्निर्गतं तन्महः परम् । स्वस्व वामनसोरन्ध्रे दत्वा हृत्कमलोदरे ॥८३॥
कर्णिकामध्यतस्तत्रं सयत्नं स्थापयेच्च तत । अन्याऽन्यपृष्ठसंलग्नौ हस्तौ संवद्धकाङ्गुली ॥८४॥
कृत्वा चोद्धृत्य तर्ज्जन्यौ योजयेद्वयोऽर्जनि स्फुटम् समापना समाख्याता तया निर्माल्यमाहरेत् ॥८५॥
आनीय मस्तके धार्य्यं ततोऽछिद्रावधारणम् । ततः पादाब्जदेशात्तु निर्माल्यं परिगृह्य च ॥८६॥
वलिविभीषण'दद्याद्भीष्मं च कपिलं तथा । नारदं फालगुनं चैव प्रह्लादं च ततः परम् ॥८७॥
अम्बरीषं वसुं वायुं शुकं च सूतमेव च । विश्वक्सेनं ध्रुवाक्रूरौ सनकादींश्च भो नृप ॥८८॥
प्रसादं वासुदेवस्य प्रतिदद्याद्द यथाक्रमम् । स्वयंमन्त्री ततो भक्त्या गृह्णीयात्तत्तु यत्नतः ॥८९॥
श्रीमद्भगवतो विष्णोः पूजा शेषाः सुसौरभाः । तुलसीं ये च गृह्णन्ति ये च खादन्ति वा पुनः ॥९०॥
जिघ्रन्ति सुमहद्भक्त्या याचते वा मुहुर्मुहुः । संहृत्य परिरक्षन्ति प्रत्यहं संश्रयन्ति च ॥९१॥

तेषां यत्पुण्यमेवं हि तच्छृणु त्वं महीपते । कोटिजन्मार्ज्जितैः पापैर्ब्रह्महत्यामुखैरपि ॥६२॥
तत्क्षणादेव मुच्यन्ते संयुज्य परमं सुखम् । आरोग्यं परमं लब्ध्वाशेषे गच्छन्ति निर्वृतिम् ॥६३॥

इति श्रीनीलाद्रिमहोदये सूतसंहितायां एकाशीतितमोऽध्यायः ।

द्वाशीतितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

पुनः शृणु नृपवर विष्णोर्निर्माल्यलक्षणम् । विष्णुपूजावशिष्टाभिस्तुलसीभिश्च भक्तितः ॥१॥
योऽङ्गानि मार्जयेद्धीमान् कीर्त्यारोग्यधरो भवेत् दुरितान्येव नश्यन्ति कोटिजन्मार्जितान्यपि ॥२॥
तस्माद्भक्त्या प्रतिदिनं तुलस्या मार्जनं चरेत् । प्रासादाभ्यन्तरे याश्च विमलाप्रमुखा नृप ॥३॥
क्षेत्रस्थाश्चैव या देव्यस्तन्निर्माल्यं सुदापयेत् । तास्तैरलंकृता देव्यो निर्माल्यैश्च परंतप ॥४॥
यच्छन्ति सकलाभीष्टं सद्गतिं नात्र संशयः । पूजासु विष्णोर्ये भक्त्या पादोदकमकल्मषम् ॥५॥
स्पृशन् पश्यन्ति ये भक्त्या पिबन्ति धारयन्ति ये ते सर्वे सर्वपापेभ्यो मुच्यन्ते तन्निषेवणात् ॥६॥
वाजपेयशतानां तु चान्द्रायणशतस्य च । अश्वमेधशतस्यापि लभन्ते ते च तत्फलम् ॥७॥
अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधिनिवारणम् । विष्णोः पादोदकं पीत्वा शिरसाधारयाम्यहम् ॥८॥
इत्यनेन च मन्त्रेण किल्बिषान्मुच्यते जनः । अतः परं देशिकोऽसौ यजमानस्य भूपते ॥९॥
आयुरारोग्यकृच्चैव कुर्य्यादाशिषमुत्तमाम् । शिरः कक्षान्तकलशा गर्भिणीव तथा व्रजेत् ॥१०॥
विष्णोः प्रदक्षिणे भूप भक्तिभावेन भूपते । संपुटीकृत्य स्वकरौ हृदि लग्नौ समुद्रिकौ ॥११॥
मन्दं मन्दं व्रजेद्धीमान् स्तुतिं च परमां पठन् । प्रदक्षिणं चरेद् यावत्तावच्छृणु महीपते ॥१२॥
एकवाराद् व्याधिनाशो द्विवारात्कीर्त्तिमान् भवेत् त्रिवाराद् बहुलक्ष्मीकश्चतुर्वारात्तु पुत्रवान् ॥१३॥
पञ्चवाराच्छत्रनाथ ऋतुवारात्कृती[१] भवेत् । सप्तवारान् महाभक्तिरष्टौवारा च्च मुक्तता ॥१४॥
एवं प्रदक्षिणं कुर्य्याद् विष्णोरायतने शुभे । एवमेवं बहुफलं शतवारं प्रदक्षिणम् ॥१५॥
यः करोति नरो भक्त्या पाकशासनतां व्रजेत् । त्रिशताद् याति ब्रह्मण्यं सहस्राक्षमवाप्नुयात् ॥१६॥
विष्णोश्चैव चतुर्वारं शिवस्यार्द्धप्रदक्षिणम्[२] । सूर्य्यस्य सप्त च प्रोक्तं देव्याश्चैकप्रदक्षिणम्[३] ॥१७॥

१। ଛଅବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ। २। ଶିବଙ୍କୁ ଅର୍ଦ୍ଧ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ। ३। ଦେବୀଙ୍କୁ ଏକବାର।

अथ विनायकस्यापि क्रमएष प्रकीर्त्तितः । संपूज्य विधिवद् विष्णुं स्तत्वाथ नृपसत्तम ॥१८॥
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा साष्टाङ्गं प्रणमेन्नरः । पादद्वयेन हस्ताभ्यां जानुयुग्मेन भूतले ॥१९॥
उरसा चेतसा वाचा नेत्राभ्यां शिरसा पुनः । इत्यष्टाङ्ग प्रणामेन दण्ड़वत्प्रणमेज्जनः ॥२०॥
सहस्रं वा तदर्द्धं वा त्रिशतं शतमेव वा । तदर्द्धं वा तदर्द्धं च तस्याप्यर्द्धेन भो नृप ॥२१॥
एकैकेनाश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति नित्यशः । एतेषां फलसंख्याश्च वक्तु कोऽपि न शक्तिमान् ॥२२॥
प्रणतश्च शरीरेस्मिन् लगन्ति रेणवश्च ये । तत्संख्यया विष्णुपदे कल्पकोटियुगं वसेत् ॥२३॥
जानुभ्यां चैव बाहुभ्यां मनोवाप्युत्तमाङ्गकैः । एष प्रणामः कथितः पञ्चाङ्गो[१] मुक्तिदायकः ॥२४॥
एवं त्रिकालं तद्विष्णो कुर्वता पूजनं नृप । देशिकानां च ये मर्त्त्याः स्पर्शनं भाषणं तथा ॥२५॥
प्रणामं वापि सत्कारं पूजनं वापि भक्तितः । कुर्वन्ति ते वै भूपाल सर्वान् कामानवाप्नुयुः ॥२६॥
यतो विष्णोर्देशिकस्य भेदो नास्ति कदाचन । सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सन्देहो नात्र विद्यते ॥२७॥
विष्णौ चेद्देशिके वापि भेदकृन्नरकं व्रजेत् । तस्मात्तयोर्भेदबुद्धिः न कर्त्तव्या कदाचन ॥२८॥

सूत उवाच

ब्रह्मणा कथिता विष्णोर्दारुब्रह्म स्वरूपिणः । इन्द्रद्युम्नं प्रतिपरा पूजा या लोकपावनी ॥२९॥
विप्रास्तां कमलेक्षणस्य च हरेर्ये मानवा भूतले-
दारुब्रह्मतनोः समस्तसुखदां पश्यन्ति भक्त्यान्विता ।
अग्रे नीलधरालयस्य विलसद्भूषाकुलस्य प्रभो-
स्ते नूनं भवसागरं सरभसं[२] संतीर्य्य[३] नाकं[४] व्रजेत् ॥३०॥

इति श्रीसुतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये द्वाशीतितमोऽध्यायः ।

त्र्यशीतितमोऽध्यायः

सूत उवाच

आसनादुपचाराणां यत्पुण्यं फलमुत्तमम् । सदुक्तं वाग्रतो विप्रा निगदामि समासतः ॥१॥
आसनस्य प्रदानं तु दातुर्मङ्गलमावहन् । स्वागतार्पणतो दुःख व्याधिनाशो भवेद्ध्रुवम् ॥२॥
पाद्येन पातकं नश्येत्पूज्यःस्यादर्घ्यदानतः । आचामेन शुचिर्जातो माधुर्य्यं मधुपर्कतः ॥३॥
स्नानोपचारदानेन तापनाशोऽपि जायते । वस्त्रार्पणादेव दातुः शठतादिक्षयो भवेत् ॥४॥
उत्तरीयप्रदानेन दाता गच्छेद्दिवं नृप । यज्ञोपवीतदानेन ब्रह्मत्वमुपजायते ॥५॥
भूषणार्पणतो विप्रः राजराजत्वमाप्नुयात् । गन्धवित्तः स्याद्गन्धाच्च पुष्पदानाच्च पुष्टिभाक् ॥६॥

१। ପଞ୍ଚାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ—ଜାନୁଦ୍ୱୟ, ବାହୁଦ୍ୱୟ ଓ ମସ୍ତକରେ ଭୂମିସ୍ପର୍ଶ କରିବ । २। ଶୀଘ୍ର । ३। ପାରହୋଇ । ४। ସ୍ୱର୍ଗକୁ ।

धूपार्पणात् वैरिनाशो दीपाद्दीप्ततरो भवेत् । नैवेद्यदानतो नूनं चतुर्वर्गयुतो द्विज ॥७॥
स्तुत्या स्तुत्यतरोलोके ताम्बूलाच्छ्रियमाप्नुयात् कर्पूरवर्त्त्या चेन्द्रत्वं पुनर्नीराजनाविधेः ॥८॥
जनलोके निवासी स्याद्दैशिकोऽसौ द्विजोत्तमाः । ब्रह्मलोकमवाप्नोति पिष्टवर्त्त्यार्पणाद् द्विजाः ।९॥
महानीराजनादेव वैकुण्ठं लभते ततः । ताम्बूलदानतो विप्रा सर्वं यज्ञ फलं लभेत् ॥१०॥
दन्तोल्लेखन दानेन दाता निष्कण्टको भवेत् । श्वेतातपत्रदानाद्वै चन्द्रलोके महीयते ॥११॥
पूजाकाले हरेर्विप्रा यश्चालयति चामरम् । शनैः शनैर्महाभक्त्या तेषां पुण्यार्थसंख्यया ॥१२॥
उक्तलभ्यो हरिः श्रीमान् संपूर्य च मनोरथम् । अन्ते वैकुण्ठनिलये वासं तेभ्यो ददाति ह ॥१३॥
व्यजनैस्तालवृन्तैश्च त्वन्यैश्च विविधैः शुभैः । हरिं यः सेवते नित्यं स्वर्गेऽपि निवसेद्र • म ॥१४॥
मयूर पुच्छपुच्छेन ललितेन जनो यदा । सेवते भक्तितो विष्णुं स गच्छेद् वायुमन्दिरम् ।१५॥
घण्टामृदङ्गमधुरीभेरीटक्का च काहलान् । तालांश्च विविधान् वाद्यान् वीणावेणुमुखान् शुभान् ।१६॥
अर्च्चासमयमालम्ब्य ये च कुर्वन्ति मानवाः । कारयन्ति हरेर्धाम्नि ते मर्त्या विष्णुवल्लभाः ॥१७॥
इह सर्वं सुखं भुक्त्वा शेषे गच्छन्ति सत्पदम् । ये कुर्वन्ति हरेः स्थाने शोभां चन्द्रातपैः शुभैः ॥१८॥
ते त्वत्र सुखमाभुज्य ते व्रजन्ति हरेः पदम् । कार्पासवाससात्वन्यैः पट्टवस्त्रैश्च लोमजैः ॥१९॥
यो मण्डयन्महाभक्त्या ते कृतार्था न संशयः । एवं प्रतिदिनं विष्णोः कुर्वते ये च पूजनम् ॥२०॥
कारयन्त्याथ वा भक्त्या ये पिबन्ति मुहुर्मुहुः । दर्शयन्ति च ये मर्त्या दर्शनोत्सुकलालसान् ॥२१॥
ते सर्वे सकलं सौख्यं पुत्रपौत्रादिसंयुताः । भुक्त्वाचिरं धरण्यान्ते गच्छन्त्यन्ते हरेः पदम् ॥२२॥

सूत उवाच

श्रीनीराजनकर्मशर्मदमिदं विष्णोःप्रियं शाश्वतं
ये पश्यन्ति सदाविलोकनपरा अर्घ्यं हरन्ति क्षितौ ।
ये कुर्वन्ति जनाईनेऽपि भजनं भक्ताश्च मुक्ताश्च ते-
हे विप्रा लवणाब्धितीरविलसन्नीलाद्रिनाथार्च्चकः ॥२३॥

इति श्रीनीलाद्रिमहोदये सूतसंहितायां त्र्यशीतितमोऽध्यायः ।

चतुरशीतितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

अथाहं कथयाम्यद्य तर्पणस्य विधिं नृप । श्रूयतां तद् यथा कुर्याद्देशिकः कर्मकुशलः ॥१॥
पूजान्ते देशिकः श्रीमान् देवाग्रे पीठसंस्थितः । आचतुर्भावनान्तं च त्वासनादिं चरेद्द्विजः ॥२॥
कुर्यात्पीठोपरि श्रीमान् वस्त्राच्छादनकं शुभम् । यत्र चाधारशक्त्यादीन् पीठसंस्थान्तमर्च्चयेत् ॥३॥
प्रत्येकं तुलसीपत्रैर्जलगन्धाक्षतादिभिः । पुष्पधूपप्रदीपैश्च मनसा परिपूजयेत् ॥४॥
आसनाद्युपचाराणां महानीराजनां तथा । प्रत्येकं तुलसीपत्रैर्जलगन्धादिभिर्नृप ॥५॥
मनसा पूजयेन्मन्त्री तथाङ्गावरणादिकान् । धर्मसंस्थापनान्तांश्च पूजयेच्च पृथक् पृथक् ॥६॥
मध्ये कृष्णं यतो धीमान् मनसा भक्तिसंभृता । प्रणवादिचतुर्थ्यन्तान् स्वस्व नामसु पूजयेत् ॥७॥
एतेषां तर्पणार्थाय हैमपात्रे जलं न्यसेत् । वीक्षणं मूलमन्त्रेण प्रोक्षणं शरमन्त्रतः ॥८॥
कवचस्य च मन्त्रेण संस्कुर्य्यादवगुण्ठनम् । धेनुमुद्रां शिखामन्त्रे त्वमृतीकरणं तथा ॥९॥
मूलमन्त्रं जपेदष्टौ प्रणवेन च चन्दनम् । क्षिपेत्पुष्पं तत्र पात्रे तर्पणाम्बु समन्विते ॥१०॥
कदलीपुष्पपर्णस्य विभो पात्रे च हैमके । द्विपले नैव रचिते चतुष्पलदलान्विते ॥११॥
स्वर्णाभावे रौप्यकांस्ये तदभावे च ताम्रके । अथमन्त्री मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य प्रयत्नतः ॥१२॥
श्रीकृष्णं तर्पयामिति मन्त्रतस्तर्पयेद् बुधः । हरेःशिरःस्थलमिति संचिन्त्य देशिकोत्तमः ॥१३॥
पीठे तत्र चार्पयेद्द्राक् शतमष्टोत्तरं परम् । सकृदाधारशक्त्यादीन् धर्मसंस्थापकान्तकान् ॥१४॥
स्वस्व नाम तदीयान्तं तर्पयामीति मन्त्रतः । मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य कृष्णाय च ततः परम् ॥१५॥
मार्जनं च नमश्चोक्त्वा मन्त्रेणानेन देशिकः । सर्वाङ्गे मार्जयेद्देवमष्टोत्तरशतं नृप ॥१६॥
एवं त्रिकालेषु परं तर्पणं मार्जनं द्विजः । अथ कालद्वये तत्तु त्वेककालं तदाचरेत् ॥१७॥
बिष्णोर्निवेदितं यत्तु नैवेद्यं नृपसत्तमः । आचार्य्यप्रमुखान् विप्रान् प्रतिवै भोजयेद्भृशम् ॥१८॥
तर्पणेन विना भूप मार्जनं भोजनं विना । यदा पूजा च जायते तदा सा निष्फला भवेत् ॥१९॥

सूत उवाच

पूजा कल्पलता हरेर्विजयते श्रीनीलशैलेश्वरो
वीजा ब्रह्मसुताङ्कुरादिललितां क्षेत्रोत्तमां वाप्रयुक् ।
इन्द्रद्युम्नमहीधवेन सहसा सिक्तार्थिता सांप्रतं
सर्वेषां च प्रभक्तिमुक्तिफलदा सन्मन्त्रीसत्पल्लवा ॥२०॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः

इन्द्रद्युम्न उवाच

अनेन विधिना ब्रह्मन् विष्णुर्नीलाचलप्रभुः । पूज्यः स्यादथ केनैव बलो भद्रा च तद्वद ॥१॥
मन्त्रश्च कथितो भिन्नो बलादीनां पृथक् पृथक् । तयोः पूजा च मुद्रा च कीदृशी स्याच्चतुर्मुख ॥२॥

सूत उवाच

इत्येवं पृच्छमाणाय ब्रह्मणा कथितं तु यत् । तद्विधिं कथयाम्यद्य श्रृण्वतां पापनाशनम् ॥३॥
आदेहभावनान्तं च त्वासनादिं चरेद्बुधः । तेनैव बलभद्रस्य भद्रायाश्च परंतप ॥४॥
पूजनं तदहं वक्ष्ये संक्षेपेण श्रृणुष्व मे । इन्द्रो यमश्च वरुणः कुबेरश्च शिवस्तथा ॥५॥
अग्नि-सूर्यश्च मरुतस्त्वन्ये ये विबुधोत्तमाः । द्वादशाक्षरमन्त्रस्य चिन्तनात्तदुपासनात् ॥६॥
सर्वे प्रतिष्ठिता राजन् बभुवुर्जगदीश्वराः । तत्प्रभावं निगदितुं कः शक्नोति हरिं विना ॥७॥
कामधेनूपमो मन्त्रो द्वादशाक्षर एष वै । जपतां स्मरतां वापि सर्वकामफलप्रदः ॥८॥
सामान्यतोऽहं कथये श्रूयतां द्विजसत्तमाः । आदौ तारः समुदितो हृन्मन्त्रं च ततो वदेत् ॥९॥
विश्वमूर्त्यक्षरं चैव शार्ङ्गीति च ततःपरम् । मांसार्णं च ततो मध्ये ढोकारं च वदेत्पुनः ॥१०॥
वासुदेवपदं तावच्चतुर्थ्यन्तं प्रकल्पयेत् । अनेन विधिना योऽभूद्द्वादशाक्षरमन्त्रकः ॥११॥
अकर्मकर्मफलदो वासुदेवमनुः स्मृतः । द्वादशाक्षरमन्त्रस्य वासुदेवस्य मध्यतः ॥१२॥
मन्त्रस्यास्य ऋषिः प्रोक्तः प्रजापतिरिति द्विजा । गायत्री छन्द एव स्याद्वासुदेवोऽत्र देवता ॥१३॥
प्रणवो बीजमाख्यातो यं च शक्तः प्रकथ्यते । चतुर्वर्गफलं प्राप्तौ विनियोग उदाहृतः ॥१४॥
प्रथमार्णं तारपूर्वमङ्गुष्ठायां न्यसेत्सुधीः । नम इत्यक्षरद्वन्द्वं तर्जन्यां च ततो न्यसेत् ॥१५॥
मध्यमायां भगवते न्यसेदिति स देशिकः । अन्त्यैः पञ्चाक्षरैरेव संन्यसेच्च त्वनामिके ॥१६॥
अस्त्रन्यासं तदा कुर्य्यात्सर्वमन्त्राक्षरैः परैः । अस्त्रन्यासं प्रकुर्वीत करन्यास इव द्विजः ॥१७॥

श्रीमच्छारदपार्वणेन्दुनिकरप्रस्पर्द्धिदेहद्युतिं
विष्णुं शङ्खगदाब्जचक्रविलसद्धस्ताम्बुजं सुन्दरम् ।
श्वेताम्भोजकृतासनं सुवसनं दीप्त्या जगन्मोहनं
रत्नोल्लासिकिरीटकुण्डलमहाहारस्फुरत्कङ्कणम् ॥१८॥
श्रीवत्साञ्चितवक्षदेशमनघं वन्देऽरविन्देक्षणं
ब्रह्मेन्द्रादिमरुद्गणैः सरभसं संसेव्यमानांघ्रिकम् ।

लक्ष्म्यालिङ्गितपादपद्ममतुलं स्तुत्यं सदा योगिभिः

वन्दे सर्वशुभाकरं गुणनिधिं नीलाचलेशं विभुम् ॥१६॥

सूत उवाच

प्रातरर्चाद्वये मन्त्री ध्यायेद्देवं सनातनम् । मध्याह्नयजने ध्यायेद्यथा तन्निगदाम्यहम् ॥२०॥

शृणुध्वं मुनयः सर्वे ब्रह्मणा कथितं पुरा । यच्छ्रुत्वा स तु राजेन्द्रोऽकारयत्तद्विधिं वधे ॥२१॥

कुन्देन्दुशङ्खधवलं श्वेतपद्मोदर स्थितम् । नीलाम्बरधरं शान्तं शिरः सप्तफणाञ्चितम् ॥२२॥

नानालङ्कारम्याङ्गं हलं च मूषलं तथा । पाषाङ्कुशौ कराम्भोजैर्धारयन्तं मनोरमम् ॥२३॥

रेवतीमाधवाभ्यां च सेव्यमानं नमाम्यहम् । बलभद्रं महादेवं सर्वदुःखविनाशकम् ॥२४॥

एवं मध्याह्नसमये बलदेवं महीसुराः । संचिन्त्यपूजयेन्मन्त्री भक्तिभावसमन्वितः ॥२५॥

सायाह्ने द्वारवत्यां तु चित्रोद्यानेऽतिशोभने । रत्नमण्डपमध्यस्थं हेमपद्मासनं शुभम् ॥२६॥

नानालङ्कारशोभाढ्यं विचित्राम्बरभूषणम् । कर्पूरकस्तूरीचञ्चन्नयनाञ्चित विग्रहम् ॥२७॥

नानासुवासमाल्यैश्च शोभमानं महोदयम् । शङ्खचक्रंहलंचैव मुषलं दधतं करैः ॥२८॥

रेवतीमाधवाभ्यां च सेव्यमानं च पार्श्वयोः । श्रुतिस्मृतिस्तथाकान्ति रमा चोमा ततः परम् ॥२६॥

विशुद्धा च तथा हर्षा लज्जा ताभिः क्रमाच्च तम् । पद्माभयधराभिश्च हसन्तीभिर्मनोहरम् ॥३०॥

नानालङ्कारशोभाभिश्चारुवस्त्राभिरेव च । दिव्याङ्गनाभिः स्त्रीभिश्च हेमवर्णाभिरावृतम्[1] ॥३१॥

एवं ध्यायेद्बलं सायं रात्रौ चापि महर्षयः । केशवं पूर्वमान्यस्य नारायणमतः परम् ॥३२॥

माधवं च ततोधीमान् गोविन्दं विष्णुमेव च । ततो महीसुरास्तावन्मधुभिदमकल्मषम्[2] ॥३३॥

त्रिविक्रमं वामनं च श्रीधरं तदनन्तरम् । हृषीकेशं पद्मनाभं दामोदरमनामयम् ॥३४॥

एतानि द्वादशनामानि प्रणवाद्यानि भूसुराः । नमोन्तानि तथा कृत्वा चतुर्थ्यन्तानि वै क्रमात् ॥३५॥

शिरस्याख्य कण्ठदेशे भुजद्वये तथा हृदि । पृष्ठेऽपि जठरे चैव जंघायुग्मे पदद्वये ॥३६॥

क्रमान्न्यसेत्तु नामानि केशवाद्यानि भूसुराः । न्यासानान्तरतः स्थाने तत्र तत्र विचिन्तयेत् ॥३७॥

ते सर्वे केशवाद्याश्च दाहोत्तीर्णाः सुवर्णभाः । शुक्लाम्बरधराः शान्ताः शङ्खाब्जारिगदाभृतः ॥३८॥

किरीटाङ्गदहारादि श्रीमद्भूषणभूषिताः । पद्मपत्र विशालाक्षा वनमालाविशोभिनः ॥३६॥

तत्र तत्र पदे रम्ये चिन्तनीयास्तदार्चकैः । केशवादिन्यासममुं ये कुर्वन्ति नरोत्तमाः ॥४०॥

ते निर्धूततराद्याश्च साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपिणः । अतः परं प्रवक्ष्यामि संहारन्यासमुत्तमम् ॥४१॥

୨। ଧଳେଢେର୍ଣ୍ଣିଭ। ୨। କସ୍ତୁାଧ ଉଲେଦର।

पादद्वये जानुयुग्मे लिङ्गे नाभौ तथोदरे । हृदि दोर्मूलयोश्चैव गले वक्त्रे च मस्तके ॥४२॥
शिखायां चाक्षराण्येव न्यसेन्मन्त्री क्रमात्पुनः ओंकारादीन्यक्षराणि नमोऽन्तानि मुनीश्वराः ॥४३॥
कृत्वा सकृन्न्यसेत्तावत्तत्र तत्र स देशिकः । ये ख्याता द्वादशादित्यास्ते वै द्वादशावर्णकाः ॥४४॥
बाह्यान्तरतमश्चैव तत्परा भास्वराम्बराः । पद्मचक्रधरास्तावज्जगदानन्ददायिनः ॥४५॥
सदारकाः सर्वपापघ्नाः सर्वकामफलप्रदाः । चित्राम्बरधराश्चश्वद् भूषणाश्चेति चिन्तयेत् ॥४६॥
शिखायां गलके नेत्रे वक्त्रे कण्ठे ततःपरम् । भुजमूलद्वये चैव हृदये कुक्षिदेशके ॥४७॥
नाभौ लिङ्गे जानुयुग्मे पादद्वये सकृन्न्यसेत् । पूर्ववद्वर्णकं न्यासं कृत्वाधानं च पूर्ववत् ॥४८॥
सृष्टिमेवविधां कुर्य्यान्निष्पापो जायते नरः । हृत्कुक्षिनाभि लिङ्गेषु जानुपादयुगेषु च ॥४९॥
करग्रीवास्यदेशेषु ललाटे मस्तके तथा । शिखाभागेऽपि संस्कुर्य्यान्न्यासं द्वादशवर्णकम् ॥५०॥
इति स्थितिन्यासममुं च कुर्वतां सतां न च क्वाध्यसुखं नराधिप ।
अतोऽपि वच्मीति बलस्य हे नृप मूर्त्तेश्चतत्पञ्जरनामकं शृणु ॥५१॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

षडशीतितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

मूर्त्तिपञ्जरकं न्यासं पूर्ववद्देशिकश्चरेत् । पञ्चाङ्गमन्त्रतः कुर्य्यापूर्ववद्ध्यानमाचरेत् ॥१॥
दिगबन्धनमथाकुर्य्यात्पूर्ववद् व्यापकत्रयम् । अतःपरं षोडशस्ता मुद्राश्चैव प्रदर्शयेत् ॥२॥
शङ्खश्चारिगदेऽम्बुजं च मुषलं श्रीशार्ङ्कं सप्तमः
पाशश्चैव तथाङ्कुशो जहदसिः श्रीवत्ससत्कौस्तुभौ ।
तावच्छ्रीफलवेणुकौ सुविदितौ श्रीवन्यमाला च सा
शङ्खारिश्च हरेः समर्चनविधौ तान् दर्शयेद्देशिकः ॥३॥
धीरः श्रीवासुदेवोऽहमिति निजहृदिध्यानधारी भवेद्वै
स्वात्मानं वासुदेवं दृढमिति च मुहूर्भावयन् विल्वमुद्राम् ।
कृत्वा हृत्पद्ममध्ये तनुपरि च जपेत्तारसेतत्तनोस्तद्
बीजं दिक्संख्यवारं सुरमपि च यजेन्मासनीयोपचारैः ॥४॥

पूर्ववद्धोमयेन्मन्त्री हान्तादीनथतान्नव । अर्घ्यादिपात्रसंस्कारं कृत्वात्मपूजनं ततः ॥५॥
श्रीवत्सादिचतुर्मुद्राः संदर्श्य द्वादशं पुनः । तिलकं कारयेन्मन्त्री पूर्ववन्निजवर्ष्मणि ॥६॥
प्राणायामं च मूलेन ऋष्यादिपूर्वकं द्विजः । वासुदेवं चतुर्थ्यन्तं प्रणवाद्यं स देशिकः ॥७॥
अथोक्त्वा विद्महे चेति नारायण मतःपरम् । चतुर्थ्यन्तं तथा चोक्त्वा धीमहीति ततःपरम् ॥८॥
तन्नोविष्णुः प्रचोदयादित्येवं तु वदन् ततः । इत्येषा वासुदेवस्य गायत्री समुदाहृता ॥९॥
जपतां स्मरतां वापि शृण्वतां सर्वकामदा । अष्टोत्तरशतं कुर्य्यादनया जपमुत्तमम् ॥१०॥
अतःपरं मूलमन्त्रं सहस्रं वा तदर्द्धकम् । अथवा त्रिशतं कुर्य्याज्जपमर्च्चकसत्तमः ॥११॥
प्राणायामं ततः कृत्वा जपान्ते तत्समर्पणम् । पीठपूजादिकं चाथ ह्यावहन मतःपरम् ॥१२॥
तत्सर्वं पूर्ववत् कृत्वा देवताङ्गेऽपि तन्न्यसेत् मातृकां केशवादींश्च तत्त्वन्यासं च पूर्ववत् ॥१३॥
पीठन्यासं च मन्त्रस्य ऋष्यादींश्च स देशिकः सामान्य केशवादींश्च संहारं सृष्टिमेव च ॥१४॥
स्थितिन्यासं तथा मूर्त्तिपञ्जरन्यासकं तथा । एतत्सर्वं देवताङ्गे स्वाङ्गवत् परिसंस्यनेत ॥१५॥
पुष्पदानान्तमेवात्र कुर्य्यादाचार्य्यसत्तमः । पूजाकार्य्याणि विधिवद्धृदि भक्तिसमन्वितः ॥१६॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये षडशीतितमोध्यायः

सप्ताशीतितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

प्रथमं वह्निकोणेऽपि वीजं च प्रणवादिकम् । नमोऽन्तं प्रविधायाथ तुलस्या तत्र पूजयेत् ॥१॥
नैऋते च नमशब्दं नमोऽन्तं प्रविधाय तम् । तुलसीदलतः पूज्यं रचयेच्च मरुद्दिशि ॥२॥
ॐकाराद्यं नमोन्तं च भगवत्पदमेव हि । चतुर्थ्यन्तं विधायाश्च पूर्ववत् परिपूजयेत् ॥३॥
ऐशान्ये वासुदेवायेत्येवमुक्त्वा प्रपूजयेत् । पूर्वादिषु चतुर्दिक्षु मूलमन्त्रं यजेद्द्विजः ॥४॥

ओंकारं त्रिगुणात्मकं परतरं ब्रह्मस्वरूपं महद्-
ज्ञानाधारतरं समस्तकलुष श्रेणीध्म[१] दावानलम् ।
योगिध्येयमुपासकस्य सुजनस्यैवैकमोक्षप्रदं
वेदानां सारभूतं सुरमुनिनमितं भावयेज्ज्योतिरूपम् ॥५॥

---

१ । ଧନ୍ୟତ୍ତଯାଘ ଭ୍ରୂଘଳ ଭାଷ୍ପୁଦ ।

नमः शब्दस्तावत्परम सुखहेतुः श्रुतिमतां[१]
सतां ध्येयः श्रीमान् वचनचयचातुर्य्यसुषमः ।
स्फुरत्ताराहाराकृतिरतिसुपुण्यप्रदतनु-
धृताब्जारिः सोऽयं मम हृदि तनोतु प्रवसतिम् ॥६॥

नमस्तस्मै भगवते शंखाब्जारिगदाभृते । नृसिंहवपुषे तुभ्यं कोट्यर्केन्दुनिभाय च ॥७॥
वासुदेवाय शान्ताय साधकानां हिताय च । भक्तकल्पलताख्याय सर्वान्तः साक्षिणे नमः ॥८॥

एवं विधं द्वादशवर्ण्णदेवं चन्द्रप्रभं चारुफणात्रयाढ्यम् ।
दधानमुग्रं मुषलं हलं च दरं च चक्रं करपङ्कजेषु ॥६॥
नीलाम्बरं भूषणमाल्यशोभं वन्दे त्रिनेत्रं बलमुज्वलं तम् ।
रिपोः प्रलम्बस्य विनाशहेतुं रामं श्रीकृष्णाग्रजमीडे नित्यम् ॥१०॥

इत्थं ध्यात्वा देशिकेन्द्रस्ततस्तत्र स्थलेपुनः । नीरगन्धाक्षतैर्दिव्यै धूपदीपसमन्वितैः ॥११॥
तुलसीदलतोमन्त्री पूजयेन्मनसापि तान् । ततःपीठे मनोरम्ये पद्मं द्वादशपत्रकम् ॥१२॥
गुणत्रितयसंयुक्तं सहकेशरमुत्तमम् । सुवृत्तं चतुरस्रं च चतुर्द्वारावभूषितम् ॥१३॥
तादृशे तत्र पद्मेऽपि पूजयेद्देशिकश्च तान् । एतानि द्वादशार्ण्णानि प्रणवानि परंतप ॥१४॥
नमोऽन्तानि यजेद्धीमान् केशरेषु स्थितानि वै । द्वादशादित्यरूपाणि चक्रपद्मधराणि च ॥१५॥
भावयित्वाथ संपूज्य पत्रमूलेषु देशिकः । केशवादीन् तान् देवान् पूजयेत् क्रमतः शुचिः ॥१६॥
पूर्ववद्ध्यानमाचय्य जलगन्धाक्षतादिभिः । केशवादीनर्च्चयित्वा दलमध्येषु देशिकः ॥१७॥
कीर्त्तिः कान्तिस्तथा तुष्टिः पुष्टिश्चैव ततः परम् । क्षान्तिः क्रिया दया चापि मेधा हर्षा ततः परम् ॥१८॥
श्रद्धालज्जा द्वादशेति शक्तयः परिकीर्त्तिताः । स्वर्ण्णवर्णाश्चारुभूषा दिव्यमाल्यम्बराः शुभाः ॥१६॥
उत्पलज्ञान मुद्राढ्याः कराभ्यां संस्थिता इमाः । पूर्वादिक्रमतः पूज्याः स्वस्वमन्त्रेषु भूपते ॥२०॥
प्रणवादि चतुर्थ्यन्तान् नमोऽन्तां स्त्रीश्च पूजयेत् नमोऽनन्ताय शान्ताय रेवतीपतये नमः ॥२१॥
सहस्रशिरसे तुभ्यं नमः पृथ्वीधराय च । कुन्देन्दुशंखगोक्षीरसुधावर्ण्णाय ते नमः ॥२२॥
रेवती माधवीभ्यां च सेव्यमानाय वै नमः । नीलाम्बराय वै तुभ्यं जगत्प्रीणनकारिणे ॥२३॥
हलेन मुषलनैव शङ्खारिभ्यां च शोभिने । रोहिणीगर्भसम्भूत बलदेव नमोऽस्तु ते ॥२४॥
वासुदेवाग्रज श्रीमन् प्रलम्बासुरनाशन । कादम्बरीपानमत्त नमस्तुभ्यं सुरेश्वर ॥२५॥

---

१ । ୪୯ଵ୨ଵ୭ପ୍ରାନ ୨୦୦୧ ।

कालन्दीभेदिने तुभ्यं बलभद्र नमोऽस्तु ते । इति स्तुतिप्रकुर्य्याद्‌वै पूजान्ते देशिको नृप ॥२६॥

सूत उवाच

ब्रह्मणोक्तेन विधिना ये पूजयन्ति भूसुराः । बलं च जगदीशं च सुभद्रां च तथा नृप ॥२७॥
सर्वपापविशुद्धास्ते व्रजन्ति भुवनं हरेः । वासुदेवाख्यमन्त्रेण बलदेवस्य पूजनात् ॥२८॥
कोटिजन्मार्जितैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः । पश्यतां स्मरतां वापि कुर्वतां तत्प्रपूजनम् ॥२९॥
तथा कारयतां विप्रा नास्तिनास्त्येव दुर्गतिम् । इह सर्वसुखं भुक्त्वा देहान्ते मोक्षभाजनः ॥३०॥

संक्षेपात् कथितं द्विजा हलभृतो लक्ष्मीपतेश्चार्चनं
ये पश्यन्ति चरन्ति तत् प्रतिदिनं कुर्वन्ति भूमितले ।
ये शृण्वन्ति मुहुर्मुहुस्तदधुनास्ते मानवा मानवा
धन्यास्ते कृतिनस्तथा सुकृतिनस्ते मोक्षभाजो भृशम् ॥३१॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

अष्टाशीतितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

जगत्कारणकारिण्याः सुभद्रायाः परंतप । श्रीमत्प्रकृतिरूपायाः पूजनं यादृशं भवेत् ॥१॥
तद्वदामि नृपश्रेष्ठ प्रेम्णागुप्तमपि क्षितौ । पूर्ववच्चासनादिं च भावनायाश्चतुष्टयम् ॥२॥
नात्र कुर्य्याद् केशवादिं कलान्यासं चरेद्बुधः । हकारं वामनेत्राढ्यं चार्द्धेन्दुपरिमण्डितम् ॥३॥
चन्द्रोपरि न्यसेद्‌विन्दुं रकारोपरि संस्थितम् । मन्त्रोऽयं भुवनेश्वर्य्याः साधकाभीष्टसिद्धिनः ॥४॥
अनेन मनुना प्राज्ञः सुभद्रां परिपूजयेत् । ऋषिः शक्तिश्च संप्रोक्तो गायत्रीछन्द एव च ॥५॥
भुवनेशी देवतात्र ह्रीं बीजं च तथा स्मृतम् । किंचात्र शक्तिरेव स्याच्चतुर्वर्गाप्तये पुनः ॥६॥
विनियोगः कथ्यतेऽत्र भूपते त्वां परिस्फुटम् । आकारादि स्वरै रेव युक्तेनानेन भूपते ॥७॥
देशिको मन्त्रतत्त्वज्ञश्चतुरो लोभवर्जितः । मनुनापि षडङ्गानि कुर्य्यान्मन्त्री विचक्षणः ॥८॥

उद्यच्छारदपार्वणेन्दुरुचिरां शुक्लाम्बरां सुन्दरां
नानामण्डनमण्डितां त्रिनयनां देवीं स्मरेत् सुरीम् ।

हस्ताम्भोजवराभयाङ्कुशलसत् पाशां सुवेशां भजे
प्रातः श्रीभुवनेश्वरीं सुजननीं चन्द्रार्द्धमौलीं शिवाम् ।।९।
मन्दारोत्करसुन्दरां सुमधुरां रक्ताम्बरां सुन्दरां
पीनोदारकुचद्वयोपरिलसद्धारां महाभासुराम् ।
पाशं चाङ्कुशमब्जमिष्टमतुलं हस्तैर्दधानां भजे
मध्याह्ने भुवनेश्वरीं त्रिनयनां पद्मासनां सकलाम् ॥१०॥
सायाह्नेऽपि भजे नवाम्बुदनिभां शोभान्वितां पूजितां
देवीं श्रीभुवनेश्वरीं त्रिनयनां कृष्णाम्बरां सुन्दराम् ।
नानारत्नसमुज्वलां पृथुतरोत्तुङ्गस्तनां सुस्मितां
पाशं चाङ्कुशमिष्टमेवमभयं हस्तैर्दधानां सदा ॥११॥
नानारत्नसमुज्वलेति विपुले सत्तुलिकामञ्जुले
पल्यङ्के रुचिरोपधाननिकरे चञ्चत्प्रसूने स्थिताम् ।
दिव्यालंकृतिराजितां स्मितलवैर्लोकोत्तरां भावये-
देवीं तां भुवनेश्वरीं करलसत्पाशाङ्कुशाभीष्टकाम् ॥१२॥
ताभिः शक्तिभिरावृतां निजमनस्तोषोपचारैः स्फुर-
द्धस्ताभिः परितः प्रभादिभिरिमां स्वर्णाकृतिभिर्भृशम् ।
नक्तं चारुसुसौरभां चिरतनुं पूर्णेन्दुरम्यानना
देवीं श्रीभुवनेश्वरीं सुरनतां वन्दे जगत्पाविनीम् ॥१३॥
हृल्लेखा गगना चापि रक्ता चापि करालिका । महासूक्ष्मा पञ्चताश्च प्रणवाद्या नमोऽन्तकाः ॥१४॥
चतुर्थ्यन्ता यत्र यत्र न्यसनीया वदाम्यहम् । पूजायाः रीतयोऽङ्गानि श्रृणुत मुनिसत्तमाः ॥१५॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिसहोदये अष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

एकोननवतितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

मूर्ध्नि वक्त्रे च हृद्भागे गुह्ये पादयुगे तथा । न्यसेत्तांश्च क्रमादेवीह्लेखाद्या नृपोत्तम ॥१॥
ह्लेखादिन्यासममुं कुर्वतां च भवेज्जयः । सद्योजातं तत्पुरुषं त्वीशानं वामदेवकम् ॥२॥
अघोरं च ततो धीमान् तान् वक्त्रैश्च नियोजयेत् । उर्ध्वं वक्त्रं पूर्ववक्त्रं दक्षवक्त्रं च पश्चिमम् ॥३॥
उत्तराख्यं चतुर्थ्यन्तं कृत्वा मध्ये च शक्तयः । ॐकारं प्रथमं ब्रूयादं चैवात्र ततःपरम् ॥४॥
सद्योजातं ततश्चोक्त्वा हृल्लेखां तदनन्तरम् । उद्र्ध्ववक्त्रं ततः कृत्वा क्रमादेवं न्यसेद्बुधः ॥५॥
चतुर्णां न्यासमेवं तु कुर्य्यान्मन्त्री विचक्षणः । गायत्रीं च चतुर्थ्यन्तां प्रणवाद्यां नमोऽन्तकाम् ॥६॥
कण्ठमूले न्यसेत्तावत्सावित्रीं च सरस्वतीम् । सव्यदक्षस्तनद्वन्दे संन्यसेत् क्रमतो बुधः ॥७॥
ब्रह्माणं विष्णुमेवात्र शिवं चैव नमोऽन्तकम् । प्रणवाद्यं चतुर्थ्यन्तमुक्त्वा पत्रं न्यसेच्छृणु ॥८॥
सव्यांशे हृदये तद्वद्दक्षांशेऽपि क्रमान्न्यसेत् । शङ्खं पद्मं निधि द्वन्द्वं चतुर्थ्यन्तं नमोऽन्तकम् ॥९॥
भक्त्या सव्यस्य दक्षस्य मूलयुग्मे न्यसेद्बुधः । ॐ ह्रीं नमश्चेति नाभौ तिलकन्यास एव च ॥१०॥
कुर्वतां पश्यतां सद्यः सर्वकामवरप्रदः । ब्रह्माणीं ब्रह्मरूपां तां तद्वन्माहेश्वरीमपि ॥११॥
कौमारीं वैष्णवीं चैव वाराहीं च नृपोत्तम । इन्द्राणीं चापि चामुण्डां महालक्ष्मीमतःपरम् ॥१२॥
प्रणवाद्यां चतुर्थ्यन्तां नमोऽन्तां चैव देशिकः । आकाराद्यैः स्वरैर्युक्तां दीर्घैस्तैश्च परंतप ॥१३॥
भाले सव्यांशके सव्ये पार्श्वेऽपि जठरे नृप । दक्षपार्श्वे च दक्षांशे गले हृदि क्रमाच्च ताः ॥१४॥
न्यसेन्मन्त्री मूलश्रेष्ठमूलेन व्यापकत्रयम् । मूर्त्तिपञ्जरकं न्यासं पूर्ववत्प्रचरेत् कृती ॥१५॥
इयं साक्षाद्ब्रह्मरूपा सुभद्रा भुवनेश्वरी । मूर्त्तिपञ्जरकं न्यासमस्यां कुर्यान्नृपोत्तम ॥१६॥
एतस्यामेव कर्त्तव्यस्तन्न्यासो ब्रह्मसत्तमैः । अन्यासु शक्तिषु श्रीमन नो कार्य्यो न्यास एष च ॥१७॥
ततः षडङ्गविन्यासं कुर्य्यान्मन्त्री विचक्षणः । ध्यायेच्च भक्तिभावेन देवीं तां भुवनेश्वरीम् ॥१८॥

सिन्दूरारुणसुन्दराङ्गरुचिरां पाशाङ्कुशेष्टाभय-

भ्राजद्धस्तसरोरुहां त्रिनयनां दिव्याङ्गभूषोज्ज्वलाम् ।

पीनोत्तुङ्गकुचां लसत्सुवसनां बिम्बाधरान्तस्मितां

वन्दे श्रीभुवनेश्वरीं त्रिजगदानन्दप्रदां सर्वदा ॥१९॥

ध्यानानन्तरतो राजन्निजमुद्रां प्रदर्शयेत् । योनिमुद्रां ततोलिङ्गमुद्रां चैव ततःपरम् ॥२०॥
व्यापिनां छत्रकं चैव गदां घण्टां तथैव च । दण्डं चाखेटकं चक्रं शूलं चापि शरं तथा ॥२१॥

धनुः पाशं चाङ्कुशं च त्वभीतिं वरमेव च । दर्शयेद्देवताग्रेऽपि मुद्रां षोडशसत्तम ॥२२॥
एतासां लक्षणं वक्ष्ये शृण्वतां पापमोचकम् । अन्योऽन्यानामिके धृत्वा तर्जनीभ्यां स देशिकः ॥२३॥
मध्योद्गते मध्यमे च तत्र लग्ने कनिष्ठिके । त्रिपर्वोपरि संलग्नमङ्गुष्ठयुगलं चरेत् ॥२४॥
अनेन योनिमुद्रा स्याद्देव्याः सान्निध्यदायिनी । प्रसारिते वामपाणौ त्वङ्गुष्ठां दक्षमुष्टितः ॥२५॥
धृत्वा दक्षकराङ्गुष्ठं चरेदूर्ध्वमुखं द्विजः । एतेन लिङ्गमुद्रा स्यात्सर्वं तत्र प्रतिष्ठिता ॥२६॥
अन्योऽन्याङ्गुष्ठसंयोगे सर्वाङ्गुल्यः प्रसारिताः । परितो भ्रमणादेव मुद्रा स्याद् व्यापिनी मता ॥२७॥
दक्षमुष्ट्याश्च तर्जन्याश्चोर्ध्वाग्रे सव्यहस्तकम् अधोमुखोत्पलाकारं दद्याच्चेच्छत्रकं स्मृतम् ॥२८॥
अन्योऽन्याङ्गुलिसंवन्धे हस्तयुग्मे पुनस्ततः । मध्यमे चोन्नते लग्ने कुर्य्याद्यदि गदा मता ॥२९॥
संकोचितेऽङ्गुले दक्षहस्तस्य चोन्मुखे पुनः । तदग्रे वा वामकरमधोमुखतया न्यसेत् ॥३०॥
अनेन घण्टामुद्रास्यात्पूजाविघ्नविनाशिनी । कफोणितो दक्षहस्ते चोन्नते मुष्टितं पुनः ॥३१॥
तर्ज्जन्यामूर्ध्ववक्त्रायां दण्डमुद्रेति सा स्मृता । वाममुष्ट्यां कनिष्ठान्ते दक्षाङ्गुष्ठं च योजयेत् ॥३२॥
तर्ज्जन्या दक्षया तत्र ताडनं चेत्त्रिवारतः । एषा खेटकमुद्रा च रक्षोभूतादि भीतिदा ॥३३॥
प्रसारितौ करौ कृत्वा वामङ्गुष्ठोपरि न्यसेत् । दक्षां कनिष्ठां तद्वच्च त्वङ्गुष्ठान्त कनिष्ठके ॥३४॥
अनेन चक्रमुद्रा स्याद् दुष्टत्रास प्रदा सदा । सव्यमुष्ट्यां स्थिते दक्षे दक्षाङ्गुष्ठकनिष्ठयोः ॥३५॥
योगात्संकोचने जाते त्वन्यास्तिस्रस्तथोर्ध्वगाः शूलिमुद्रा समाख्याता शूलिन्याः प्रीतिवर्द्धिनी ॥३६॥
वाममुष्ट्युत्थितायां च तर्जन्यां तर्जनीं पुनः । दक्षां नियोज्य कर्णान्तमानयेद्देशिकोत्तमः ॥३७॥
शरमुद्रा समाख्याता पूजाविघ्नविनाशिका । तर्जन्याङ्गुष्ठयोर्योगान्मण्डलं सव्यहस्तके ॥३८॥
अन्याः प्रसार्य्य तद्वच्च दक्षहस्तं नियुज्य च । आकर्षयेद्दक्षकर्णं दक्षहस्तं तु तादृशम् ॥३९॥
धेनुमुद्रेति विख्याता दुष्टसत्वविघातिनी । दक्षमुष्ट्युत्थ तर्जन्याश्चाग्रे वामकरं पुनः ॥४०॥
तर्जन्यङ्गुष्ठ संयोगं प्रसृतान्याङ्गुलि त्रयम् । एवं चेन्निक्षिपेत्तावन् पाशमुद्रा शुभप्रदा ॥४१॥
आकफोण्युद्गते दक्षे हस्ते संकोचिताङ्गुलौ । किंचिदाकुञ्चिताग्रायां तर्ज्जन्यां यदि सत्तमः ॥४२॥
अङ्कुशाख्यापि सा मुद्रा रिपुवारनिवारिणी । दक्षजानुस्थिते दक्षे पाणौ चैव प्रसारिते ॥४३॥
तत्ताडने जायमाने वरमुद्रा प्रकीर्त्तिता । स्कन्धपर्य्यन्तमुत्क्षिप्य प्रसृतोर्ध्वगताङ्गुलौ ॥४४॥
सव्यहस्तं तु तत्कुर्य्यान्मुद्रा सा त्वभया मता । एताः षोडशमुद्राश्च कुर्वतां सर्वकामदाः ॥४५॥
देवताया महत् प्रीतिप्रदाः सुदर्शयेच्च ताः । ये न कुर्वन्ति मुद्रास्ता ये न जानन्ति वा पुनः ॥४६॥

तैः कृतं पूजनं तत्र निष्फलं नृपसत्तम । आत्मनो भुवनेश्वर्य्यास्त्वैकां संचिन्तयेत्ततः ॥४७॥
योनिमुद्रां च हृद्देशे कृत्वा मूलमनुं पुनः । दशधा प्रजपेन्मन्त्री भावयन् भुवनेश्वरीम् ॥४८॥
तज्जपान्ते मानसैस्तैरुपचारैश्च देवताम् । संपूज्याथाप्यहंतादीन् होमयेन्मनसार्च्चकः ॥४९॥
अर्घसंस्कार कर्मादिं सर्वं तत्तिलकान्तकम् । पूर्ववद्देशिकः कुर्य्यात् पूजाकर्मविचक्षणः ॥५०॥
भुवनेश्वर्य्यै चेति पदं विद्महे च ततो वदेत् । महालक्ष्म्यै धीमहीति तन्नोदेवी प्रचोदयात् ॥५१॥
इत्येषा भुवनेश्वर्य्या गायत्रीजपतां सताम् । सर्वसिद्धिकरी ख्याता शेषे मोक्षप्रदायिनी ॥५२॥
शतमष्टोत्तरं प्राज्ञः प्रजपेद्देतिकोत्तमः । सहस्रं वा तदर्द्धं वा त्रिशतं वा जपेत् पुनः ॥५३॥
मूलं मनुं तदा भक्त्या देवीप्रीणनहेतवे । अन्यत्सर्वं कर्म यच्च पूर्ववत्तच्चरेद्बुधः ॥५४॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये एकोननवतितमोऽध्यायः ।

नवतितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

पीठेऽस्मिन्नवशक्तीनां पूजां शृणु महीपते । यत्पूजामन्तरेणैव सा देवी न प्रसीदति ॥१॥
प्रभा माया जया तावत्सूक्ष्मा च विजयान्विता । नित्या विलासिनी दोग्धी घोरा च मङ्गला नव ॥२॥
तप्तस्वर्ण्णकलेवराः सुरुचिरा दिव्याम्बरा भासुरा
पद्मा भीतिधराः पृथूच्चतरसवक्षोरुहाः सुन्दराः ।
नानालंकृतिमञ्जुलास्त्रिजगतां रक्षोविधानोद्यता
भक्तानां सकलार्थदाननिरताः ख्याताः प्रभाद्या नव ॥३॥
ॐकारं प्रथमं चोक्त्वा वज्रशब्दमतः परम् । नखदंष्ट्रायुधपदं चतुर्थ्यन्तं समस्य च ॥४॥
महासिंहाय च ततो हुं फडित्येव हृन्मनुम् । सिंहमन्त्रोऽयमाख्यातो देव्याः प्रीतिकरो महान् ॥५॥
कुर्य्यादावाहनादिं च देवाङ्गे मातृकान्यसेत् । कलान्यासं ततः कुर्य्यात्तत्वन्यासं तथैव च ॥६॥
पीठन्यासं ततः कृत्वा मनोज्ञ्यादि मेव च । हृल्लेखादिन्यासमथो ब्रह्माण्यादिं न्यसेत्पुनः ॥७॥
एतत्सर्वं देवताङ्गे न्यसेद्देशिकसत्तम. । आसनादिं च पुष्पान्तं पूर्ववत्प्रचरेद् बुधः ॥८॥
षट्कोणं कल्पनां कृत्वा वृत्तं तत्र प्रकल्पयेत् । चतुरस्रं चतुर्द्वारं देवताग्रे प्रकल्पयेत् ॥९॥

षटकोणेषु षडाङ्गानि तुलसीदलतोऽर्च्चयेत् । मन्त्रस्य लिपयः सर्वा गौराङ्ग्यश्चारुभूषणाः ॥१०॥
वराभयधराः स्वान्ता त्वर्च्चनीयाश्च देवताः। गगनां पूजयेद्धीमान् पूर्वस्यां दिशि सत्तमः ॥११॥
रक्तां तथा दक्षिणस्यां पश्चिमेऽपि करालिकाम् महासूक्ष्मां चोत्तरेपि हृल्लेखां मध्यतोऽर्च्चयेत् ॥१२॥
एताः पञ्चमहाख्या शरच्चन्द्रनिभाननाः । पाशाङ्कुशाभयवरान् दधानाः करपङ्कजैः ॥१३॥
यजेत्तत्र देशिकेन्द्रोजलगन्धाक्षतादिभिः । गायत्रीं च यजेत् पूर्वे सावित्रीमग्नीकोणके ॥१४॥
सरस्वतीं दक्षिणेऽपि ब्रह्माणीं नैर्ऋतेऽपि च। विष्णुं भजेत् पश्चिमेऽपि वायव्ये शिवमेव च ॥१५॥
यजेच्छङ्खनिधीं श्रीमन् कौवेरे पद्ममेव च । ऐशान्येऽपि क्रमादेवं संपूज्य मध्यभागके ॥१६॥
ॐ ह्रीं नम इति तदा यजेन्मध्येऽपि देशिकः। एता धनुर्वाणधराः सर्वालङ्कारभूषिताः ॥१७॥
ब्रह्मविष्णोमहेशाश्च स्वस्वायुधसमन्वितः । इत्थं विचिन्त्य मतिमान् गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥१८॥
मनसा पूजयेत्तत्र षट्कोणाख्यक्रमण्डले । अनङ्गकुसुमाचाथ त्वनङ्गकुसुमान्तरा ॥१९॥
तथा भूवनपालाख्या ततो गगनवेणिका । शशिरेखा ततो भूप गगनरेखा करालिका ॥२०॥
विकराली ततोश्चोमा तथा चैव सरस्वती । श्रीदेवी च ततो दुर्गा जया लक्ष्मी स्मृतिर्धृतिः ॥२१॥
मेधामति तथा कान्ति र्वृत्ताकारतयास्थिताः। पद्मद्वयधराः सर्वाः सर्वाभरणाभूषिताः ॥२२॥
पीनोत्तुङ्गकुचाः सर्वा निजयौवनगर्विताः । प्रणवाद्याश्चतुर्थ्यन्ता नमोऽन्ताः स्वस्वकामतः ॥२३॥
पुजयेत्परया भक्त्या गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । अष्टदिक्षु यजेन्मन्त्री ब्रह्माण्याद्याः परंतप ॥२४॥
ब्रह्माणीं पूर्वदिग्भागे बह्ने माहेश्वरीं दिशि। कौमारीं दक्षिणे देशे वैष्णवीं नैर्ऋतिस्थले ॥२५॥
वाराहीं चैव पाश्चात्यामिन्द्राणीं च मरुद्दिशि[१] चामुण्डां चोत्तरे देशे लक्ष्मीमीशानकोणके[२] ॥२६॥
क्रमादेता देवतास्ताः पूजयेद्देशिकोत्तमः । स्व स्व वल्लभरूपाढ्या स्वानुरूपायुधान्विताः ॥२७॥
नानाभूषणसंपन्नाश्चारुवेशा मनोरमाः । एवं विचिन्त्य मतिमान् गन्धपुष्पादिभिर्यजेत् ॥२८॥
एतासां परितो बाह्ये वासवादीन् यजेत्पुनः। तद्बाह्येऽपि च वज्रादीन्देवरूपान् विचिन्तयेत् ॥२९॥
संपूजयेत्तत्र तत्र जलगन्धाक्षतादिभिः । तुलसीदलतः कार्य्यं सर्वेषामर्च्चनं बुधै ॥३०॥
पूर्ववत्सर्वमेवं हि कुर्य्यादाचार्य्यसत्तमः । समर्पयेत्ततो मन्त्री देवीं च भुवनेश्वरीम् ॥३१॥
समर्घ्य विधिवत्सर्वं स्तुतिं कुर्य्यादनुत्तमाम्। नमो देव्यै महादेव्यै वैष्णव्यै च नमोनमः ॥३२॥
ब्रह्माण्यै ब्रह्मरूपायै शिवायै सततं नमः । रुद्राण्यै रुद्ररूपायै कालरात्र्यै नमोनमः ॥३३॥
वैष्णव्यै विष्णुरूपायै महालक्ष्म्यै नमोनमः। स्त्रीरूपिण्यै नमस्तेऽस्तु सुभद्रे त्वां नमाम्यहम् ॥३४॥

१। ବାୟୁଭାଗରେ। २। ଈଶାନ୍ୟକୋଣରେ।

साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपां त्वां जगदम्ब नमोऽस्तु ते। जगत्कारणकारिण्यै कर्मकारणसाधिके ॥३५॥
त्वां नमामि महादेवि भद्रे देवि नमोऽस्तु ते। एतां स्तुतिं नृपश्रेष्ठ ये पठन्ति नरोत्तमाः ॥३६॥
पूजान्ते सफलं तेषां जीवितं च सुजीवितम्। स्तवतां शृण्वतां वापि तथा श्रावयतामिह ॥३७॥
सर्वसम्पत् फलं भुक्त्वा पुत्रपौत्रसमन्विताः। शेषे वैकुण्ठमाप्नोति स्तवस्यास्य प्रसादतः ॥३८॥
बलस्य जगदीशस्य सुभद्रायाश्च भूपते। निर्माल्यं ये च कुर्वन्ति खादन्ति च मुहुर्मुहुः ॥३९॥
जगन्नाथस्य नैवेद्यं बलभद्रान्वितस्य च। उच्छिष्टं भुञ्जतां लोके भूयो जन्म न विद्यते ॥४०॥

सूत उवाच

यदन्नं पाचितं लक्ष्म्या भुक्तं श्रीपतिना परम्। नीलाद्रौ चैव तच्चान्नं पावनं पापमोचनम् ॥४१॥
तच्च चण्डालसंस्पृष्टं भोजनीयं द्विजैरपि। शङ्का नैवात्र कर्त्तव्या ब्रह्महत्यादिनाशने ॥४२॥
महाप्रसादेषु देवेषु नीलाद्रीनिलयेषु च। वैष्णवेषु द्विजेष्वेव वेदेषु पुण्यकर्मसु ॥४३॥
इन्द्रद्युम्नमहीभृतपरिलसत्कीर्त्तेर्मुरारिस्फुर-
द्भक्त्या विष्णुपरस्य तस्य पुरतश्चोक्तो विधिर्ब्रह्मणा।
तेनैवात्र महोदयेन विधिनानीलाचले मञ्जुले
विष्णुं ये परिपूजयन्ति सुखिनो भूत्वा लभन्तेऽच्युतम् ॥४४॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये ब्रह्मेन्द्रद्युम्नसम्वादे बलभद्राच्युतगृहद्विधिपूजासमापने नवतितमोऽध्यायः।

एकनवतितमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

श्रीविष्णोर्यश्च नैवेद्यं दृष्ट्वा पापात् प्रमुच्यते। येऽपि खादन्ति पश्यन्ति स्पृशन्ति पापजानतः ॥१॥
मुच्यन्ते ते पितृदिने द्विजेभ्यो यदि दापयेत्। नरकस्थाश्च पितरो मुच्यन्ते तत्क्षणान्नृप ॥२॥
यदि श्राद्धं प्रकुर्वीत गयाश्राद्धशतं समम्। एकवारं पुण्यतमं बहुवारमनन्तकम् ॥३॥
यस्मिश्च नियमो नास्ति प्राप्तमात्रेण भक्षयेत्। स्पर्शास्पर्शादियद्दोषं न गृह्णात्यत्र हे नृप ॥४॥
म्लेच्छादिभिः स्पर्श्यमानं गङ्गातोयं यथैव तत्। पुनः शृणु नृपवर कथयामि तवाग्रतः ॥५॥

महोत्पातो यदि भवेत् पाकशालागृहे नृप । द्रुतं निर्माणकं कुर्य्यान्मन्त्रराजेन मन्त्रवित् ॥६॥
होमयेत्तु चाष्टशतं गोमयोदकमाक्षिपेत् । सुधारसं तत्र क्षिप्त्वा भोगस्य पाकमाचरेत् ॥७॥
अन्नाद्यभावे लाजादिविकारैर्भोगमाचरेत् । तत्रस्थले रन्धनं स्यादभावे कुत्रचिन्तहि ॥८॥
कृष्णवर्णानि पात्राणि वर्जयित्वान्यभाण्डके । नकुर्य्यान्नृपतिश्रेष्ठ कूपस्य विषयं शृणु ॥९॥
यदि तत्र महोत्पातो भवेच्च सैकतैरपि । पूरयित्वापि बृक्षादि कृत्वा गामपि भक्षयेत् ॥१०॥
मृदं[१] निःशेषकां कृत्वा नवीनजलमुद्धरेत् । आनुष्टुभेन मन्त्रेण होमयेद्वा सहस्रकम् ॥११॥
पञ्चामृतं पञ्चगव्यं मन्त्रराजेन वा क्षिपेत् । स्यन्दने[२] वा वसेत् कङ्कगृध्रादिः शान्तिमाचरेत् ॥१२॥
देवतापतनं[३] वापि तदा शान्तिकमाचरेत् । स्यन्दनाङ्गादिभग्नः[४] स्यात्तदा शान्ति समाचरेत् ॥१३॥
प्रसादं प्रविशेयुर्वा यत्रनकुकुरादयः । तदा शान्ति प्रकुर्वीत त्वन्यच्छृणु नृपोत्तम ॥१४॥
त्वत्प्रासादे योऽपि मर्त्यः कीर्त्तिं वा कारयिष्यति त्वत्प्रतिष्ठा तत् प्रतिष्ठा भवति नृपसत्तम ॥१५॥
त्वत्कीर्त्यां येऽपि कीर्त्तिं वै कुर्वन्ति नृपोसत्तम । गता चैतत्प्रतिष्ठायां कृत्वा चेद्दुष्कृती भवेत् ॥१६॥
यदा प्रभुः सत्यसत्यमित्युक्त्वा च त्रिवारतः । इत्यादिवाक्यतो देव तदाज्ञां परिपाल्य ॥१७॥
यदि कालान्तरे कीर्त्तिं कुर्वन्ति येऽपि हे नृप । आनुष्टुभेन मन्त्रेण पञ्चगव्यादिकं क्षिपेत् ॥१८॥
एतद् बुध्वा नृपश्रेष्ठ विभोर्नीतिं समाचर । अन्यद् यद् विषयं राजन् तवाग्रे कथयाम्यहम् ॥१९॥
विष्णोर्नवाम्बुदतनोर्जगदीशितुश्च नीलाद्रिनाथचरितं कथितं तवाग्रे ।
शृण्वन्ति येऽपि हि सदा खलु पुण्यभाज· स्तेऽपि भवन्ति नितरां वसुपुत्रयुक्ताः ॥२०॥

इति श्रीसूतसंहितायां नीलाद्रिमहोदये एकनवतितमोऽध्यायः ।

---

१ । ମାଟି । २ । ରଥରେ । ଦେବତାଙ୍କ ପତନରେ । ३ । ରଥର ଅଙ୍ଗଭଙ୍ଗରେ ।

—o—

ଭୂମିକା

ଓଁ

ନୀଳାଚଳ ନିବାସାୟ ନିତ୍ୟାୟ ପରମାତ୍ମନେ ।
ବଳଭଦ୍ର-ସୁଭଦ୍ରାଭ୍ୟାଂ ଜଗନ୍ନାଥାୟ ତେ ନମଃ ॥ ୧ ॥
ନମୋ ନୀଳାଚଳୋତ୍ତୁଙ୍ଗ ବାସିନେ ଚଞ୍ଚଳାଭୃତେ ।
ନୀଳାଦ୍ରିଚର ମେଘାୟ ଚତୁର୍ବର୍ଗାମ୍ବୁ ବର୍ଷିଣେ ॥ ୨ ॥
ନୀଳାଦ୍ରି କନ୍ଦରାନନ୍ଦ ମନ୍ଦିରାଳୟ ବନ୍ଦିତମ୍ ।
ବନ୍ଦେ ବନ୍ଦାର ମନ୍ଦାର ମନ୍ଦିର ମନ୍ଦିରଂ ମହଃ ॥ ୩ ॥

ଏ ବିଶ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ଯେପରି ରହସ୍ୟାବୃତ ଓ ଅଜ୍ଞେୟ, ଶ୍ରୀ ନୀଳାଚଳନାଥ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସେହିପରି ମନୁଷ୍ୟର ଧାରଣା ଓ ଗବେଷଣାର ଅତୀତ । ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ଗଣ ପ୍ରାକ୍ ବୈଦିକ ଯୁଗରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଅଦ୍ୟାବଧି ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଗ୍ରହ, ମନ୍ଦିର ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ସଂପର୍କରେ ବହୁ ତଥ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବାକୁ ପ୍ରୟତ୍ନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମେ କେଉଁ ଅଜ୍ଞାତ ଯୁଗରେ ମଙ୍ଗଳାଗଉଡ଼ୁ ଓ ଜଗନ୍ ବୈଦିକ ସଂସ୍କୃତିରେ ହୁଏତ ଜଗନ୍ନାଥ ରୂପରେ ପ୍ରତିଭାତ ହେଲେ ବୋଲି ଅବଧାରଣା କରାଯାଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କ ବୃକ୍ଷପୂଜା ଏବଂ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ବଟ-ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ଆଦି ବୃକ୍ଷ ଉପାସନା ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇ ତାହା ଦାରୁଦେବତା ଓ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମରେ ପରିଣତ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି କେହି କେହି ମତବ୍ୟକ୍ତ କଲେ । ଇତିହାସ ଯୁଗରେ କୁହାଯାଏ ଯେ ମଗଧ ସମ୍ରାଟ୍ ମହାପଦ୍ମନନ୍ଦ ଯେଉଁ କଳିଙ୍ଗ ଜିନାସନ ଅପହରଣ କରିନେଇଥିଲେ, ମହାମେଘବାହନ ଖାରବେଳ ତାହା ଉଦ୍ଧାର କରି ଆଣିଥିଲେ ଏବଂ ସେଥିରୁ ହିଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ଉଦ୍‌ଭୂତ । ତତ୍‌ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ, କେତେକଙ୍କ ମତରେ, ବୌଦ୍ଧମତାବଲମ୍ବୀମାନେ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱଙ୍କର ଉପାସକ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସେତେବେଳେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପବିତ୍ର ଦନ୍ତ ଶ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୀଠକୁ ଦନ୍ତପୁର କୁହାଯାଉଥିଲା । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତି ଜାତି-ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସାଧାରଣ ଜନତାର ଉପାସ୍ୟ ହୋଇ ଥିଲେ । ସେହି ଦନ୍ତପୁରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଧର୍ମ, ସଂଘ ଓ ବୁଦ୍ଧରୂପେ ବୌଦ୍ଧ ତ୍ରିରତ୍ନଙ୍କୁ ସମଗ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତାରୂପେ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ସେହି ତ୍ରିରତ୍ନ ହିଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ, ଶ୍ରୀବଳଭଦ୍ର ଓ ଶ୍ରୀସୁଭଦ୍ରା । ପୁରାଣ ମତରେ ଶବର ପୂଜିତ ନୀଳ-ମାଧବ ପରେ ବିଶ୍ୱକର୍ମା ନିର୍ମିତ ଦାରୁଦେବତା ହେଲେ ନୀଳାଚଳର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଦେବତା । ପୁଣି ପରବର୍ତ୍ତୀ ତନ୍ତ୍ର ହେଲା, ଭାରତରୁ ବୌଦ୍ଧ ମତର ଅବସାନ ପରେ ଶୈବମାନେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଲୋକେଶ୍ୱର (ଲୋକନାଥ), ଯମେଶ୍ୱର, ମାର୍କଣ୍ଡେଶ୍ୱର, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଈଶାନେଶ୍ୱର, ପାତାଳେଶ୍ୱର ପ୍ରଭୃତି ଶିବ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତାହାର ପ୍ରମାଣ । ଶୈବମତ ସହିତ ଶାକ୍ତମତର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଏକ ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ବିପ୍ଳବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଶାକ୍ତମାନେ ଦେବଦେବୀମାନଙ୍କୁ ଭୈରବ ଓ ଭୈରବୀ ରୂପେ ଉପାସନା କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଯୁଗରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଭୈରବ ଓ ବିମଳା ଭୈରବୀ ରୂପେ କଳ୍ପିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଉପାସନା ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ଯେଉଁସବୁ ତଥ୍ୟର ଆଲୋଚନା କରାଗଲା, ତାହାଛଡ଼ା ଆଉ କେତେକ ତଥ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଛି । ଏପରିକି ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ମିଶନାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଯିଶୁଙ୍କର କ୍ରୁଶକାଷ୍ଠଖଣ୍ଡ ଅନୁକରଣରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମୂର୍ତ୍ତି କାଷ୍ଠନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା କଥା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ଭାବେ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ (ବଙ୍ଗଳାରେ ମୁଦ୍ରିତ

ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ "ଓଡ଼ିଶାର ଚିହ୍ନ" ପୃଃ ୫୦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) । ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ଆମର କେତେକ ପଣ୍ଡିତ ନିଜର ଗବେଷଣାସମ୍ଭୂତ ଜ୍ଞାନ ରୂପେ ପ୍ରଚାର କରି ଗୌରବ ଉପଲବ୍‌ଧି କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ମୋର ବିନୀତ ନିବେଦନ ଆମର ପରମାରାଧ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ଦେବତାଙ୍କୁ ଗବେଷଣା ଆବର୍ତ୍ତିରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ତାହାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପୀ ମୂର୍ତ୍ତିରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ଉଚିତ । କାରଣ ଆଜିସୁଦ୍ଧା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ, ତାଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ, ସେହି ମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନ, ନୀତି-ନିୟମ, ଭୋଗରାଗ, ପର୍ବପର୍ବାଣୀ, ଯାତ୍ରା ଉତ୍ସବ ଇତ୍ୟାଦି ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯେତେ ତଥ୍ୟ ଉତ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି; ସେସବୁ କେବଳ ବୌଦ୍ଧିକ-ବିଳାସ ହୋଇ ରହିଛି—ଜନତାର ପ୍ରାଣକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିନାହିଁ । "ଜଗନ୍ନାଥ" ହିଁ ଓଡ଼ିଆର "ଜଗନ୍ନାଥ", ତାର ଇଷ୍ଟ ଦେବତା, ତାର ରକ୍ଷକ, ପାଳକ, ମୋକ୍ଷଦାତା, ତାର ସଖା, ବନ୍ଧୁ ଆଦି ସବୁ । ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଖଣ୍ଡିତ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ସେହି ଚକାଡୋଳା ଦୁଇଟିକୁ ଚାହିଁ ଶତ ଶତ ଭକ୍ତ କଣ୍ଠରୁ ଅବିରଳ ଭକ୍ତିସଙ୍ଗୀତଧାରା ଆଦି କାଳରୁ ସ୍ଫୁରିତ ହୋଇ ଚାଲିଛି । ଦୀନ ବାଉରି ଦାସିଆ ଓ ଯବନ ସାଲବେଗଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଶଙ୍କର, ରାମାନୁଜ, ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ମହାତ୍ମାମାନେ ସେ ତତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା ନକରି ମୂର୍ତ୍ତିରେ ସେହି ପରଂବ୍ରହ୍ମରୂପ ଦର୍ଶନ କରି ନିଜକୁ କୃତାର୍ଥ ମନେ କରିଛନ୍ତି ।

ଏକାଦଶ-ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ପରେ ପ୍ରାଚୀନ ମାଧବ ଉପାସନା ଉଜ୍ଜୀବିତ ହେଲା । ଗଙ୍ଗମାନେ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ଥିଲେ । ସେତିକିବେଳେ "ଶୈବ-ଶାକ୍ତ" ଭାବନା ପରିବର୍ତ୍ତେ ପଞ୍ଚଦେବତା ଆରାଧନା ଅନୁସୃତ ହେଲା ଏବଂ ତତ୍‌ସହିତ ମାଧବ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମାହାତ୍ମ୍ୟର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଓ ପ୍ରସାର ଘଟିଲା । ଗଙ୍ଗ-ରାଜାମାନେ ନିଜକୁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବକ ରୂପେ କଳ୍ପନା କରି ସମଗ୍ର ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ନିସର୍ଗ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଠାକୁରଙ୍କର ସେବା ପୂଜା ନିମିତ୍ତ ବିପୁଳ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ମନ୍ଦିରର ସୁପରିଚାଳନା ପାଇଁ ସେମାନେ ବିସ୍ତୃତ ଭୂସଂପତ୍ତି ଖଞ୍ଜିଦେଲେ । ରାଜକୀୟ ଆଡ଼ମ୍ବର ସହିତ ନୀତିବନ୍ଧ ସମ୍ବିଧାନର ସୂତ୍ରପାତ କରିବାପାଇଁ ହୁଏତ "ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ" ପ୍ରଣୟନ ଲାଗି ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଦେଇଥିଲେ ।

"ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ"ର ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣୀୟ ପ୍ରଣେତାଙ୍କ ନାମ ଅଜ୍ଞାତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ଓ ମାହାତ୍ମ୍ୟକୁ ଆଧାରକରି ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ପୁରାଣବର୍ଣ୍ଣିତ ଶୈଳୀରେ ରଚିତ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରୁତିଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ମାଧ୍ୟମରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏହାର ରଚନାକାଳ ସମ୍ବନ୍ଧେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମନ୍ଦିରରେ ଯବନ ପ୍ରବେଶ ଜନିତ ଅଶୁଦ୍ଧିର ଶୁଦ୍ଧି ବ୍ୟବସ୍ଥା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ୧୪୩୫ ଖ୍ରୀ: ଅ: ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ଗ୍ରନ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ ଏକାନବେ ଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, କଳ୍ପବଟ, ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡ ଓ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ଆଦି ତୀର୍ଥ, କପାଳମୋଚନ, ଲୋକେଶ୍ୱର (ଲୋକନାଥ) ଯମେଶ୍ୱରାଦି ଶୈବ ବିଗ୍ରହ, ବିମଳା, ମରୀଚିକା, ମଙ୍ଗଳା ଆଦି ଶାକ୍ତ ବିଗ୍ରହଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସହିତ ମାଳବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ, ବିଦ୍ୟାପତି, ନୀଳ ମାଧବଙ୍କ ଉପାସକ ବିଶ୍ୱାବସୁ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଆଖ୍ୟାନ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ନୀଳାଚଳରେ ବ୍ରହ୍ମଦାରୁ ଆବିର୍ଭାବ, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ, ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମିତ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଦି ଦେବଗଣଙ୍କ ଆଗମନ, ଉତ୍କଳରାଜ ଗାଳମାଧବ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ବିବାଦ ପ୍ରଭୃତି ଆଖ୍ୟାନ ପୁରାଣ ଶୈଳୀରେ ଶୌନକାଦି ନୈମିଷାରଣ୍ୟବାସୀ ମୁନିମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଶ୍ରୁତି ମହର୍ଷି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା, ସୁଦର୍ଶନ, ମାଧବ ଓ ଭୂଦେବୀ ରୂପରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ସପ୍ତବିଧ ସ୍ୱରୂପରେ ବିରାଜମାନ କରିବା ଓ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଠାରୁ ଦ୍ୱାଦଶ ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱାଦଶଯାତ୍ରା, ବହୁବିଧ ଉପଚାର ପାଳନ ସହିତ ମନ୍ଦିର, ବେଢ଼ା, ପାକଶାଳ, ପାକଦ୍ରବ୍ୟାଦିର ପବିତ୍ରତା ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ ରହିବା ଲାଗି ବ୍ରହ୍ମା ପରମବୈଷ୍ଣବ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରଜାପତି ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଭୋଗ, ଫଳମୂଳ ସହିତ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା ବିଧି ତଥା ପୂଜକମାନଙ୍କର ନିତ୍ୟ-କର୍ମବିଧି ବିଧାନ ଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉତ୍କଳରାଜ ମାଲଦେଶଙ୍କ ଆଗରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି ।

ମୋଟ ଉପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି କେବଳ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ନୁହେଁ, ଏଥିରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଯାବତୀୟ ରୀତି ନୀତି, ଆଚାର ବ୍ୟବହାର, ପୂଜାପାର୍ବଣ—ଏପରିକି ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ପୂଜା ସମୟରେ କେଉଁ କେଉଁ ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା କି କି ଉପଚାର ସମର୍ପଣ କରାଯିବ ତାହାର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି ।

ଅଦ୍ୟାପି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣ କୁତ୍ରାପି ଉପଲବ୍ଧ ହେଉନଥିବାରୁ; ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ମିଳୁଥିବା ପୋଥିରୁ ପାଠ ସଂଗ୍ରହ କରି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଯଥାସମ୍ଭବ ଶୁଦ୍ଧପାଠ ସହ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି । ସାଧାରଣ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ପାଠିକା-ମାନଙ୍କ ଅବବୋଧ ନିମନ୍ତେ ଅଧିକାଂଶ କଠିନ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ଓଡ଼ିଆ ଅର୍ଥ ପାଦଟୀକାରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରାଯାଇଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସଂସ୍କୃତ ଅନଭିଜ୍ଞ ପାଠକ-ପାଠିକାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ସାରାଂଶ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି ।

ଓଡ଼ିଶାର ରାଷ୍ଟ୍ରଦେବତାଙ୍କର ବିଧିବିଧାନ ସଂପର୍କରେ ବହୁ ଶତବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଲିପିବଦ୍ଧ, ଏହି ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରକାଶନ ନିମିତ୍ତ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଂସ୍କୃତି ମନ୍ତ୍ରଣାଳୟର "ସଂସ୍କୃତ ଅନୁବାଦ ସମିତି" ପକ୍ଷରୁ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ମିଳୁଥିବାରୁ ମୁଁ ଏହି ଅବସରରେ ଉକ୍ତ ସମିତିର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆନ୍ତରିକ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଉଅଛି ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଶୁଦ୍ଧପାଠ ତଥା ଯଥାସମ୍ଭବ ବିଶୁଦ୍ଧ ମୁଦ୍ରଣରେ ପରାମର୍ଶ ଓ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ର ଓ ଡକ୍ଟର ଭଗବାନ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ନିକଟରେ ଆନ୍ତରିକ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଅଛି । ସେମାନଙ୍କ ସହାୟତା ବିନା ମୋର ଉଦ୍ୟମ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କରିପାରିନଥାନ୍ତା । ଶ୍ରୀ ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ପ୍ରୁଫ୍ ମୁଦ୍ରଣ ଭାର ବହନକରି କାର୍ଯ୍ୟଟି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଉଛି ।

ମୁଁ ଏହି ପବିତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଶ୍ରୀନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମରେ "ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣାର୍ପଣ ମସ୍ତୁ" କରୁଛି ଏବଂ ସେଥିରୁ କଣିକାଏ ପ୍ରସାଦ ମୋର ସ୍ୱର୍ଗତ ପିତା ପଣ୍ଡିତ ଗଙ୍ଗାଧର ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ, ପିତାମହ ପଣ୍ଡିତ ବଳଭଦ୍ର ମହାପାତ୍ର ଓ ପ୍ରପିତାମହ ପଣ୍ଡିତ କୃତ୍ତିବାସ ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ ତଥା ସମସ୍ତ ପିତୃବର୍ଗ ଓ ମାତୃବର୍ଗଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସମପଣ କରି ନିଜକୁ କୃତାର୍ଥ କରୁଛି । ଇତି ।

ବିନୟାବନତ ସଂକଳକ

ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ

ଶ୍ରୀ ଗଣେଶାୟ ନମଃ

ନାନାତୀର୍ଥସମାଯୁକ୍ତ ତଥା ଫଳ ପୁଷ୍ପ ବିମଣ୍ଡିତ ନୈମିଷାରଣ୍ୟରେ ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନେ ଏକତ୍ର ହୋଇଥିବା ସମୟରେ, ଜଟାଜୁଟ ଭୂଷିତ ସୂତ ମହର୍ଷି ନିଜର ଶିଷ୍ୟବର୍ଗଙ୍କ ସହିତ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସୂତମହର୍ଷିଙ୍କୁ ଦେଖି ଶୌନକାଦି ମୁନିଗଣ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ ପୂର୍ବକ ନିବେଦନ କଲେ—ହେ ସର୍ବଧର୍ମଜ୍ଞ ମହାମୁନି, ତୀର୍ଥ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ତୀର୍ଥ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ର, ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମମାନଙ୍କୁ କହନ୍ତୁ ।

ମୁନିମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ଶୁଣି କହିଲେ ସୂତ ପୌରାଣିକ—ହେ ମୁନିବୃନ୍ଦ, ଆପଣମାନେ କ୍ଷେତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମନଯୋଗର ସହିତ ଶୁଣନ୍ତୁ । ଋଷିକୁଲ୍ୟା ନଦୀଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବୈତରଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତଥା ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ମହାନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ କ୍ଷେତ୍ର ହେଉଛି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ଏହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ନୀଳପର୍ବତ ଉପରେ ବିରାଜମାନ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ବିସ୍ତୃତି ହେଉଛି ଦଶ ଯୋଜନ ଏବଂ ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପୁଣ୍ୟପ୍ରଦ କ୍ଷେତ୍ର । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯାଉଥିବା ଲୋକମାନେ ପାପଶୂନ୍ୟ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

ଯେଉଁମାନେ 'ବୈତରଣୀ' ନଦୀରେ ସ୍ନାନକରି ଗଦା କ୍ଷେତ୍ରର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ବିରଜା ଦେବୀଙ୍କ ଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ଅଗ୍ରସର ହୁଅନ୍ତି ସେମାନେ ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରର ନୀଳକଣ୍ଠ (ଲିଙ୍ଗରାଜ)ଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରର 'ବିନ୍ଦୁସରୋବର'ରେ ସ୍ନାନକରି ସେଠାକାର ଅଧିଷ୍ଠାତା ଶିବ (ଲିଙ୍ଗରାଜ)ଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମ.ନେ ଅର୍କକ୍ଷେତ୍ରକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଅଧିକାର ଲାଭକରନ୍ତି । ସେମାନେ ସେହି ଅର୍କକ୍ଷେତ୍ରର ପୁଣ୍ୟସଲିଳା ନଦୀ 'ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା'ରେ ସ୍ନାନ କରି ମହାତେଜସ୍ୱୀ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ପରେ, ପଞ୍ଚକ୍ରୋଶ ବ୍ୟାପି ଶଙ୍ଖାକାର କ୍ଷେତ୍ର ନୀଳାଚଳ ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭକରନ୍ତି । ସେହି ଶଙ୍ଖାକାର କ୍ଷେତ୍ରର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ନୀଳଗିରି ବିରାଜମାନ କରିଛି । ସେଠାରେ ନାନା ପୁଣ୍ୟ ତୀର୍ଥ ରହିଛି । ଏହି କ୍ଷେତ୍ର କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଅଟେ ।

ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ତୀର୍ଥରାଜ ସମୁଦ୍ର ତିନିକ୍ରୋଶ ବ୍ୟାପି ରହିଛି । ସେହି ନୀଳଗିରିରେ ଗୋଟିଏ ପାପନାଶକ କୁଣ୍ଡ (ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ) ରହିଛି । ପ୍ରଳୟ କାଳରେ ବ୍ରହ୍ମା ସେହି କୁଣ୍ଡରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ତା'ର ଉତ୍ତରରେ ମହାପାପ ବିନାଶକ ଗୋଟିଏ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ରହିଛି । ସେ ବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ରତ୍ନମଣ୍ଡପ ଉପରେ 'ନୀଳମାଧବ', ବିରାଜମାନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ବରେ 'ଭୂଦେବୀ' ଓ 'ଶ୍ରୀଦେବୀ' ରହିଛନ୍ତି । ଶହେହାତ ବିସ୍ତୃତ ସେହି କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ପଶ୍ଚିମ ଉତ୍ତର କୋଣରେ ମାଧବରୂପୀ ବିଷ୍ଣୁ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣରେ ସାକ୍ଷାତ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପ 'ନରସିଂହ' ବିଜେ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ଯାହାକିଛି ପୁଣ୍ୟକର୍ମ କରାଯାଏ, ତାହା କୋଟି କୋଟି ଗୁଣ ଫଳଦାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ନୃସିଂହଙ୍କ ସାମାନ୍ୟ ଉତ୍ତର ଆଡ଼କୁ ସର୍ବଫଳଦାୟୀ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ଅଛନ୍ତି । ସେହି ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତି ତଥା ପାପନାଶିନୀ 'ବିମଳା' ଦେବୀ ବିରାଜିତା । ସେହି ଦେବୀ ଭୁକ୍ତି ଓ ମୁକ୍ତିର ଫଳଦାତ୍ରୀ ଅଟନ୍ତି । ସେହି କ୍ଷେତ୍ରର ତୃତୀୟ ଆବରଣ ମଧ୍ୟରେ 'ମଣିକର୍ଣ୍ଣିକା' ତୀର୍ଥ ରହିଛି । ସେହି ତୀର୍ଥ ନିକଟରେ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟାଦି ପାପବିନାଶକାରୀ 'କପାଳମୋଚନ' ନାମକ ମହେଶ୍ୱର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ସମୁଦ୍ର ତଟର ରମ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ନାରାୟଣସ୍ୱରୂପୀ, ଯମଦଣ୍ଡ ବିନାଶକ ତଥା କୋଟିଲିଙ୍ଗ ଫଳଦାୟୀ 'ଯମେଶ୍ୱର' ଲିଙ୍ଗ ରହିଛନ୍ତି । ସେହି ଲିଙ୍ଗଙ୍କ ପୂର୍ବ-ଦକ୍ଷିଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଗ୍ନି କୋଣରେ 'କଣ୍ଡୁ' ମୁନି ବିଜେକରିଛନ୍ତି । ସେହି ଯମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦେଢ଼ାର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ତଥା ଚାମୁଣ୍ଡାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ କାଳିକାଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି । ପରମ ବୈଷ୍ଣବୀ ସେହି ଦକ୍ଷିଣ କାଳିକା ପାପତାପ ବିନାଶିନୀ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି । କଳ୍ପବୃକ୍ଷ, ବିଷ୍ଣୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ତଥା ସମୁଦ୍ରର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣେକାଳିକାଙ୍କ ପୃଷ୍ଠଭାଗରେ ଅନନ୍ତ ଫଳଦାତ୍ରୀ, ତ୍ରିଲୋକପାବନୀ ଗଙ୍ଗା ବିରାଜମାନା । ସେହି ଗଙ୍ଗା (ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗା)ଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣରେ ମତ୍ସ୍ୟାବତାରୀ ବିଷ୍ଣୁ ତଥା ଶ୍ୱେତାବତାରୀ ଶିବ ରହିଛନ୍ତି । ମନମଧ୍ୟରେ ସେହି ଶିବ ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ରୂପ ଧ୍ୟାନ କରି ଯେଉଁମାନେ

ଶ୍ୱେତ ଗଙ୍ଗାରେ ସ୍ନାନପୂର୍ବକ ହରିହରଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ସମସ୍ତ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ଲାଭ କରି ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ଫଳ ଲାଭକରନ୍ତି । ମହାପ୍ରସାଦର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବିଷୟରେ ନ ଜାଣି ଯେଉଁମାନେ ଅପରାଧ କରିଥାଆନ୍ତି, ସେମାନେ ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗାରେ ସ୍ନାନ କରି ମତ୍ସ୍ୟରୂପୀ ହରି, ଶ୍ୱେତସ୍ୱରୂପୀ ହରିଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ ସେହି ଅପରାଧରୁ ମୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ।

ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିବୃନ୍ଦ, କଳ୍ପବଟ ମୂଳରେ ବଟେଶ୍ୱର ତଥା ତାଙ୍କ ଅଗ୍ରଭାଗରେ ବଟମଙ୍ଗଳା ବିରାଜମାନ କରିଛନ୍ତି । କଳ୍ପବଟର ଦକ୍ଷିଣରେ ସର୍ବବିଘ୍ନବିନାଶକ ଗଣେଶ (ବଟଗଣେଶ) ଅଛନ୍ତି । ସେହି ଗଣେଶଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ଭକ୍ତଜନଙ୍କର ସମସ୍ତ କାମନା ସିଦ୍ଧ ହୁଏ ।

ନୀଳାଚଳର ପୂର୍ବଦିଗରେ 'ମଙ୍ଗଳା' ଦେବୀ ରହିଛନ୍ତି । ମାଧବ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଐଶାନ୍ୟ କୋଣରେ 'ରୁଦ୍ର'ଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ରହିଛି । ନୀଳକଣ୍ଠ ତଥା ସର୍ବମଙ୍ଗଳା, ଅର୍ଦ୍ଧାସନୀ ଦେବୀ କ୍ଷେତ୍ରର ସୁରକ୍ଷାରେ ନିଯୁକ୍ତ ଅଛନ୍ତି ।

ସେହି ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ରର ବାୟୁକୋଣରେ ଲିଙ୍ଗସ୍ୱରୂପଧାରୀ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ତଥା ପରମ ପବିତ୍ର ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁଷ୍କରିଣୀ ରହିଛି । ଯେଉଁମାନେ ଭକ୍ତିର ସହିତ ସେହି ସରୋବରରେ ସ୍ନାନ କରି ମାର୍କଣ୍ଡେୟଙ୍କୁ ବିଧିପୂର୍ବକ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଅତିଶୀଘ୍ର ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଫଳ ଲାଭ କରନ୍ତି ।

ନାନାତୀର୍ଥ ପରିବେଷ୍ଟିତ, ଲତାଗୁଳ୍ମଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ, ସମସ୍ତ ସୁଖର ଆଗାର ପାପବିନାଶକ ତଥା ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କ୍ଷେତ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ରହିଛି । ସେହି କ୍ଷେତ୍ରର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବିଗ୍ରହ ଶ୍ରୀନୀଳମାଧବଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା ଲାଗି ଦିବ୍ୟବିଭୂମାନ ଧରି ସ୍ୱର୍ଗର ଦେବତାମାନେ ଆସୁଛନ୍ତି ।

ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିବୃନ୍ଦ, ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଗୋଟିଏ ଶବରପଲ୍ଲୀ ରହିଛି । ସେଠାରେ ବିଶ୍ୱାବସୁ ନାମକ ଶବରରାଜ ନୀଳମାଧବଙ୍କ ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ରହି, ନିର୍ମାଲ୍ୟ ଭକ୍ଷଣପୂର୍ବକ ରହିଛନ୍ତି । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭୁବନ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ଗୁପ୍ତକ୍ଷେତ୍ର ଅଟେ । ଥରେ ଗୋଟିଏ କାକ ତୃଷାର୍ତ୍ତ ହୋଇ ନୀଳଗିରିକୁ ଆସି, ବିନା ଯତ୍ନରେ ମାଧବ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡରୁ ଜଳପାନ କରିବାମାତ୍ରେ ଶଙ୍ଖଚକ୍ରଗଦାପଦ୍ମଧାରୀ ହୋଇ ସାରୂପ୍ୟ ମୁକ୍ତି ଲାଭପୂର୍ବକ ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଗମନ କରିଥିଲା ।

ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଯମ ହଠାତ୍ ନୀଳାଚଳକୁ ଆସି ମାଧବଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିଥିଲେ । ଯମଙ୍କ ସ୍ତୁତିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଟିକିଏ ହସି ଦେଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀଙ୍କୁ କ୍ଷେତ୍ରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯମଙ୍କୁ ବୁଝାଇଦେବା ଲାଗି ଇଙ୍ଗିତ ଦେଇଥିଲେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ଯମଙ୍କୁ ବୁଝାଇ କହିଲେ—ହେ ଯମଦେବ, ଏହା ହେଉଛି ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ଏପରି ପଞ୍ଚକୋଶୀ କ୍ଷେତ୍ର ପୃଥିବୀରେ ନାହିଁ । କୀଟ ପତଙ୍ଗାଦି ପ୍ରାଣୀମାନେ ଏଠାରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରି ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରନ୍ତି । ଏଠାରେ ତୁମର ଅଧିକାର ନାହିଁ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ତୁମର ଅଧିକାର ରହିଛି । ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆସିବା ଲାଗି ଉଦ୍ୟତ ହୋଇ ଯଦି କେହି ମାତ୍ର ଶତହେପାଦ ଆସି ତାହାର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ ତେବେ ତା'ର ଶରୀର ଉପରେ ତୁମର ଅଧିକାର ରହିବ ନାହିଁ । ହେ ସୂର୍ଯ୍ୟପୁତ୍ର, ଏହି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସି ଯେଉଁମାନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ହୁଏ, ତାହାର ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସିବାଲାଗି ଯେ ମନରେ ବାଞ୍ଛା କରିଥାଏ, ତା'ର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସେ ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତିଲାଭକରେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରର ନିବାସୀମାନଙ୍କ ପୁଣ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଧିକ କହିବି କ'ଣ ?

ଯମ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଶୁଣି ଆନନ୍ଦ ମନରେ ସ୍ୱଧାମକୁ ଗମନକଲେ ।

ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ କେଶବ ଜଗନ୍ନାଥ ମାନବ ମାନଙ୍କ ସହିତ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଛନ୍ତି । ଏହା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପ୍ରିୟ କ୍ଷେତ୍ର । ଏହା ଶୁଣି ଯମ ପ୍ରୀତହୋଇ ନିଜ ଦୂତମାନଙ୍କୁ ଫେରାଇ ନେଇ ନିଜ ପୁରକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ—୨

ଏହା ଶୁଣି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନେ ସୂତମହର୍ଷିଙ୍କୁ ପଚାରି-ଥିଲେ—ହେ ମହାପ୍ରାଜ୍ଞ, ନୀଳାଚଳ ଗୋଟିଏ ମହାକ୍ଷେତ୍ର । ଏଠାରେ ଥିବା ମାଧବ ବିଗ୍ରହଙ୍କୁ ଦେବଗଣ ପୂଜା କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଥିବା ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ସ୍ୱରୂପୀ ବିଗ୍ରହଙ୍କୁ କିପରି ମାନବମାନେ ପୂଜା କରୁଛନ୍ତି ? ଭୁକ୍ତି ମୁକ୍ତି ଫଳଦାୟୀ ମାଧବ ବିଗ୍ରହ ଗଲେ କୁଆଡ଼େ ? କିଏ ସେହି ଦାରୁବିଗ୍ରହଙ୍କୁ ନିର୍ମାଣ କଲା ? ଏ' ବିଷୟରେ ଆପଣ ଆମମାନଙ୍କୁ କୁହନ୍ତୁ ।

ଏହା ଶୁଣି ସୂତ କହିଲେ —ଏହା ଏକ ପ୍ରାଚୀନ କ୍ଷେତ୍ର । ମୁଁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଶୁଣାଇବି । ପୂର୍ବକାଳରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସତ୍ୟଯୁଗରେ, ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶରେ ଜାତ ବିଧାତାଙ୍କ ପଞ୍ଚମ ପୁରୁଷ, ସତ୍ୟବାଦୀ, ଧର୍ମଜ୍ଞ, ନ୍ୟାୟଶୀଳ, ବୃହସ୍ପତି ତୁଲ୍ୟ ଗୁଣଶାଳୀ, ବୀର, ଧର୍ମକର୍ମପରାୟଣ, କୁବେର ସଦୃଶ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଶାଳୀ, ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ, ବିପ୍ରସେବୀ, ପିତୃଭକ୍ତ, ପ୍ରଜା-ପାଳକ, ଅତିଥିପରାୟଣ ତଥା ପରମ ବୈଷ୍ଣବ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାମକ ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । ସେ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ମାଳବ ଦେଶରେ ଶାସନ କରୁଥିଲେ । ସେହି ରାଜା ବିପ୍ରଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରୁଥିବା ସମୟରେ, ପ୍ରଭୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶ ଧାରଣ କରି ତାଙ୍କଠାରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଆସନ ପାଦ୍ୟାର୍ଘ୍ୟ ଦେଇ ପ୍ରଣାମପୂର୍ବକ ବସାଇଲେ । ତାଙ୍କ ପୂଜାରେ ପରିତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ମୁନିବେଶଧାରୀ ପ୍ରଭୁ କହିଲେ — ହେ ଧରଣୀନାଥ, ନୀଳାଚଳ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମାଧବ ବିରାଜମାନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତିଦିନ ଦେବତାମାନେ ପୂଜା କରୁଛନ୍ତି । ଏହା କହି ପ୍ରଭୁ ରାଜାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ମାଳା ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ ।

ଜଟାଜୁଟଧାରୀ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଠାରୁ ଅଦ୍ଭୁତ ମାଳା ପାଇ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପଚାରିଲେ —ହେ ପ୍ରଭୁ, ଏଠାରୁ କେଉଁ ଦିଗରେ ତଥା କେଉଁ ଦେଶରେ ସେହି କ୍ଷେତ୍ର ରହିଛି ?

ରାଜାଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ ପ୍ରଭୁ କହିଲେ — ହେ ରାଜନ, ଲବଣସମୁଦ୍ରର ଉତ୍ତରତୀରରେ ନାନାତୀର୍ଥ ବିଭୂଷିତ 'ଓଡ୍ର' ନାମକ ଗୋଟିଏ ଦେଶ ଅଛି । ସେହି ଦେଶରେ ନୀଳାଚଳ ନାମକ ରମ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୀଳସୁନ୍ଦର ବିଗ୍ରହ ମାଧବ ବିରାଜମାନ କରିଛନ୍ତି । ଏକ କ୍ରୋଶ ବ୍ୟାପି ଗୋଟିଏ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ରହିଛି । ସେହି ବଟର ପଶ୍ଚିମଭାଗରେ ଶବରମାନଙ୍କ ବାସଭୂମି ବିଦ୍ୟମାନ । ସେହି ନୀଳାଚଳର ନଳଦାଣ୍ଡରେ ଯାଇ ଯେ ମାଧବଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରେ, ସେ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରିଥାଏ । ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମହାପାପୀ କାକ ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିଛି । ସେ କ୍ଷେତ୍ର ବିଷୟରେ ଆଉ ଅଧିକ କଣ କହିବି ? ତୁମେ ଯାଇ ସେଠାରେ ବାସକର । ମୁଁ ତୁମକୁ ଧନରତ୍ନ ମାଗିବାକୁ ଆସିନାହିଁ । କେବଳ ତୁମକୁ ପରମବୈଷ୍ଣବ ବୋଲି ଜାଣି ସେହି କ୍ଷେତ୍ର ବିଷୟରେ କହିଲି । ତୁମେ ସେଠାକୁ ଯାଇ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରଟିକୁ ବିଖ୍ୟାତ କରାଅ ।"

ଏତିକ କହି ମୁନିବେଶଧାରୀ ପ୍ରଭୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଯାଆନ୍ତେ, ରାଜା ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯିବା ପାଇଁ ପୁରୋହିତଙ୍କ ଠାରେ ନିବେଦନ କରି କହିଲେ, ହେ ଦ୍ୱିଜଶ୍ରେଷ୍ଠ—ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ କହିବା ମତେ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରର ଅନ୍ୱେଷଣ କରନ୍ତୁ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯାଇପାରିବି । ମୁଁ ଅନେକ ଯାଗଯଜ୍ଞ କରି ଧର୍ମାର୍ଥ କାମ ମୋକ୍ଷ ଲାଭକରିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସାଧୁଙ୍କ କହିବା ମତେ ମୁଁ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାସ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛି ।

ଏହା ଶୁଣି ପୁରୋହିତ କହିଲେ —ହେ ନୃପଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ, ବିଦ୍ୟାପତି ନାମକ ମୋର ସାନଭାଇ ଦେଶଭ୍ରମଣରେ ଜଣେ ଅଭିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି । ସେ ଯାଇ ନୀଳାଚଳ କ୍ଷେତ୍ରର ସନ୍ଧାନ କରୁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞାନୁଷ୍ଠାନ କରି ମାଧବ ବିଗ୍ରହଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ସେଠାରେ ବାସକରିବା ।

ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କୁ ଡକାଇ ବହୁ ଆଦରକରି । କ୍ଷେତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣରେ ପଠାଇଲେ । ବିଦ୍ୟାପତି ମନରେ ମାଧବଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ଓ ରଥ ଆରୋହଣକରି ଗମନପୂର୍ବକ ମହାନଦୀ ପାରହୋଇ ଶବରଦ୍ୱୀପରେ ଥିବା କାନନରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଶବରରାଜ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କୁ ସାଦରେ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ଜଣାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଫଳମୂଳାଦିରେ ସତ୍କାର କରି କହିଲେ—ହେ ବିପ୍ରବର, ଅତି ଗହନ ଏହି ପର୍ବତ ଗହ୍ୱର ମଧ୍ୟକୁ ଆପଣଙ୍କୁ କିଏ ପଠାଇଲା? ଆପଣ ମଧ୍ୟ ଏଠାକୁ ଆସିଲେ କିପରି ? ହେ ଦ୍ୱିଜବର, ଆପଣ ସତକୁହନ୍ତୁ, ଆପଣଙ୍କ ନାମ କଣ ?

ବିଶ୍ୱାବସୁଙ୍କୁ ଉତ୍ତରଦେଇ ବିପ୍ର କହିଲେ—ମୁଁ ମାଳବ ଦେଶର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ପୁରୋହିତଙ୍କ ସାନଭାଇ । ମୋ ନାମ ବିଦ୍ୟାପତି । ମାଧବଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଲାଗି ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ମୋତେ ମାର୍ଗ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବା ପାଇଁ ପଠାଇଛନ୍ତି । ରାଜା ଏଠାରେ ନିବାସକରି ମାଧବଙ୍କ ପୂଜାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେବେ ।

ଏହା ଶୁଣି ମନେମନେ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ବିଶ୍ୱାବସୁ କହିଲେ —ହେ ବିପ୍ର, ସେହି ମାର୍ଗ ହିଂସ୍ରବ୍ୟାଘ୍ରାଦି ଜନ୍ତୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭୟଙ୍କର ଅଟେ । ସେହି ବନର ନୀଳାଚଳରେ ମାଧବ ବିରାଜମାନ କରିଛନ୍ତି । ତୁମେ ସେଠାକୁ ଯାଇ କିପରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବ ?

ଏହା ଶୁଣି ବିଦ୍ୟାପତି ନିରାଶ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରୁ ଅଶ୍ରୁଧାର ନିର୍ଗତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ବିଶ୍ୱାବସୁଙ୍କ ମନରେ ଦୟା ଜାତହେଲା । ସେ କିଛିକ୍ଷଣ ଧ୍ୟାନକରି ଇନ୍ଦ୍ରତୁଲ୍ୟ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାମକ ରାଜା ନିଜ

ପୁରୋହିତଙ୍କ ଘରେ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କଠାରୁ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଏଠାକୁ ଆସିବେ, ଏହି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସଦୃଶ ବାଲୁକାମୟୀ ଭୂମିରେ ଏକ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଭୂତଳକୁ ଅଣାଇ ସେଠାରେ ସପ୍ତବିଧ ମୂର୍ତ୍ତିଯୁକ୍ତ ବିଗ୍ରହ ସ୍ଥାପନ କରିବେ ବୋଲି ବୃତ୍ତାନ୍ତ ସ୍ମରଣ କଲେ । ତହୁଁ ବିଶ୍ୱାବସୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ବାଣୀ ସ୍ମରଣ କରି କହିଲେ—ହେ ବିଦ୍ୟାପତି, ତୁମେ ସେହି ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନୀଳ ବିଗ୍ରହଙ୍କୁ କାଲି ପ୍ରଭାତରେ ଦର୍ଶନ କରିବ, ଆଜି ତୁମେ ଫଳମୂଳ ଭକ୍ଷଣ କରି ରାତ୍ରି ଯାପନକର ।

ବିଶ୍ୱାବସୁଙ୍କର ମଧୁର ବଚନ ଶୁଣି ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ଶରୀର ରୋମାଞ୍ଚିତ ହୋଇଗଲା । ସେ ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ କହିଲେ—ଦେବଦର୍ଶନ ପୂର୍ବରୁ ମୁଁ ଜଳ ସୁଦ୍ଧା ସ୍ପର୍ଶ କରିବି ନାହିଁ ।

ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ନିଷ୍ଠା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ବିଶ୍ୱାବସୁ ତାଙ୍କୁ ଚଳି ବାଟରେ ନେଇଯାଇ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡରେ ସ୍ନାନ ତଥା କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ବାୟୁ ସେବନ କରାଇ, ନୀଳମେଘ ସଦୃଶ ବର୍ଣ୍ଣ, ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମ ପରି ଚକ୍ଷୁ, ଶରତ୍‌କାଳୀନ ଚନ୍ଦ୍ର ସଦୃଶ ମୁଖ, ନାନା ଆଭରଣଧାରୀ, ଶ୍ରୀବତ୍ସାଲଙ୍କିତ ବିଗ୍ରହ, ପୀତାମ୍ବର ପରିଧାନକାରୀ, ଶଙ୍ଖଚକ୍ରଗଦାପଦ୍ମଧାରୀ, ଦେବଗଣ ପୂଜିତ, ବନମାଳା ବିଭୂଷିତ ତଥା ସମସ୍ତ ସୁଲକ୍ଷଣ ଯୁକ୍ତ ପ୍ରଭୁ ମାଧବଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରାଇଲେ ।

ବିଦ୍ୟାପତି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ଭୂମିରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ ପୂର୍ବକ ସ୍ତୁତି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ — "ହେ ଦେବ, ଆପଣଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ମୁଁ କୃତାର୍ଥ ହେଲି । ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବଗଣ, ନାରଦାଦି ମୁନିଗଣ ଆପଣଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇନାହାନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ମୋ ଅନ୍ତର ଆନନ୍ଦ ଓ ହର୍ଷରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି ।" ଏହିପରି ଭାବରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ବିଦ୍ୟାପତି ବାରମ୍ବାର ଭୂମିରେ ଲୋଟି ଓଁ ଉଚ୍ଚାରଣପୂର୍ବକ ଶତକୋଟି ପ୍ରଣାମ ନିବେଦନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଗରେ କିଛି ସମୟ ଛିଡ଼ାହେବାପରେ ଅତଳାଭକ୍ତିର ସହିତ ସହସ୍ରବାର ପ୍ରଣାମ କରି କହିଲେ — "ମୁଁ ଏଠାରୁ ଯାଇ ଶୀଘ୍ର ମାଳବ ଯିବାପାଇଁ ଚାହୁଁଛି । ହେ ବିଶ୍ୱାବସୁ, ଆଜି ରାତିରେ ମୁଁ ଏହିଠାରେ ରହିବି । ଆପଣ ନିଜ ଘରକୁ ଫେରିଯାଆନ୍ତୁ ।"

ଏହା ଶୁଣି ବିଶ୍ୱାବସୁ କହିଲେ—"ସିଂହ ବ୍ୟାଘ୍ରାଦି ହିଂସ୍ର ଜନ୍ତୁମାନେ ତୁମକୁ ଖାଇଯିବେ । ତୁମେ ମୋ' ସହିତ ଚାଲ ।" ଏହା କହି ସେ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ହାତ ଧରି ନିଜ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ବିପ୍ରଙ୍କୁ ମହାପ୍ରସାଦ ଖାଇବାକୁ ଦେଲେ । ପ୍ରସାଦ ସେବନ କରି ବିଶ୍ୱାବସୁଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଧୁତା ସ୍ଥାପନପୂର୍ବକ ବିଦ୍ୟାପତି କହିଲେ—"ଏହି ଅରଣ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଏପରି ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ପ୍ରସାଦ କାହୁଁ ମିଳିଲା ?"

ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ ବିଶ୍ୱାବସୁ—"ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଦେବତାମାନେ ମାଧବଙ୍କୁ ଏହା ସମର୍ପଣ କରନ୍ତି । ମୁଁ ସକାଳେ ଯାଇ ଏହା ସଂଗ୍ରହକରି ମୋର କୁଟୁମ୍ବ ପୋଷଣ କରେ ।" ବିଶ୍ୱାବସୁଙ୍କ ଉତ୍ତର ଶୁଣି ବିଦ୍ୟାପତି ତାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ନିଜକୁ କୃତକୃତ୍ୟ ମନେକରି କହିଲେ — "ହେ ବନ୍ଧୁ, ମୁଁ ତୁମରି ସହିତ ଏଠାରେ ରହି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦର୍ଶନ କରିବି । ରାଜସେବାରେ ମୋତେ କ'ଣ ମିଳିବ ? ମୁଁ ଏଠାରେ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ।"

ଏହା ଶୁଣି ବିଶ୍ୱାବସୁ କହିଲେ — "ନା, ତୁମେ ମନରେ ଏପରି ବିଚାର କରନାହିଁ । ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଏଠାକୁ ଆସି ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରିବେ ।" ଏହା କହି ସେ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କୁ ନିଜ ଘରେ ଶୁଆଇଲେ । ପ୍ରଭୁ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦର୍ଶନ ଦେଇ କହିଲେ—"ତୁମେ ମନରୁ ଏପରି ବିଚାର ତ୍ୟାଗ କରି ଶୀଘ୍ର ଯାଇ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଘେନିଆସ । ସେ ଏଠାରେ ରହି ମୋର ସେବା କରିବେ ।" ଏତିକି କହି ପ୍ରଭୁ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କୁ ନିଜ ଗଳାରୁ ମାଳାଟିଏ ବାହାର କରି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ନିଦ୍ରା ଭଙ୍ଗ ପରେ ବିଦ୍ୟାପତି ବନ୍ଧୁ ବିଶ୍ୱାବସୁଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ନିଜ ଦେଶକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ବିଦ୍ୟାପତି ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ, ରାଜା ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମକରି ପଚାରିଲେ — "ମୋତେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଯେଉଁ ମାଧବଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିଥିଲେ, ତୁମେ ତାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲ କି ? ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେଠାରେ ତୁମେ ଆଉ କଣ କଣ ଦେଖିଲ, ତାହା ମଧ୍ୟ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶକର ।"

ବିଦ୍ୟାପତି ନୀଳାଚଳରେ ଯାହା ଯାହା ଦେଖିଥିଲେ ଅବିକଳ ଭାବରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି, ରାଜାଙ୍କପ୍ରତି ମାଧବଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଶୁଣାଇ ଦେଲେ । ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ଠାରୁ ମାଧବଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳ ପାଇ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ କୃତାର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ହରିନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ନାରଦ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ରାଜା ଦେବର୍ଷିଙ୍କୁ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ କରି

ଆସନରେ ବସାଇ କହିଲେ — "ଆଜି ମୋର ଜୀବନ ଧନ୍ୟ ଏବଂ ତପସ୍ୟା ସଫଳ ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇଛି।" ଏହା କହି ରାଜା ତାଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନ, ବୈରାଗ୍ୟ ଓ ଭକ୍ତି ଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । ରାଜାଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ ନାରଦ ଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ଉପଦେଶ ଦେଇ କହିଲେ — "ଯୋଗମାର୍ଗ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗହନ । ତାହା ଶତ ଶତ ବର୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ତୁମେ ସାଧନ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତୁମେ ସମୁଦ୍ରର ଉତ୍ତର ଭାଗରେ ଥିବା ଯୋଗୀଜନ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କୁ ଯାଇ ଦର୍ଶନ କର । ତା' ଫଳରେ ତୁମେ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରିବ ।" ସୂତ ମହର୍ଷି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ କହିଲେ — "ହେ ମୁନିଗଣ, ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସାଧୁଙ୍କ ଉପଦେଶ, ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ନାରଦଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶୁଣି ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଡକାଇ ନୀଳାଚଳକୁ ଶୀଘ୍ର ଯିବାପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀ ସର୍ବତ୍ର ଡେଙ୍ଗୁରା ଦେଇ ରାଜାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶୁଣାଇଦେବା ପରେ, ରାଜା ଚତୁରଙ୍ଗ ବାହିନୀ, ନିଜର ପରିବାରବର୍ଗ ତଥା ନଗରବାସୀଙ୍କ ସହିତ ଦୁର୍ଗାମାଧବଙ୍କୁ ମନରେ ସ୍ମରଣ କରି ନାରଦଙ୍କ ଗହଣରେ ନୀଳାଚଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ସେମାନେ ଯାଇ ମହାନଦୀର ଉତ୍ତର ତୀରରେ ପହଞ୍ଚି ରାତ୍ରି ବିଶ୍ରାମ କଲେ । ପ୍ରଭାତରେ ରାଜା ନାରଦଙ୍କୁ କୌତୁହଳର ସହିତ ମହାନଦୀର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ । ନାରଦ ବିନ୍ଧ୍ୟପାଦନିର୍ଗତା ମହାନଦୀଙ୍କ ମହିମା ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସୋନପୁରର ସୁବର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱର, ଦକ୍ଷପ୍ରଜାପତି ଓ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣାଇଥିଲେ । ଏହାପରେ ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରର ଶିବ (ଲିଙ୍ଗରାଜ) ଓ କୋଟିଲିଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଦର୍ଶନ କରି ମହାପରାକ୍ରମଶାଳୀ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୩

ଏହାପରେ ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନେ ପଚାରିଲେ —ହେ ସୂତ ମହର୍ଷି, ରାଜା ନାରଦ ମହର୍ଷିଙ୍କ ସହିତ ଏକାମ୍ର ବନରେ ପ୍ରବେଶ କରି କି କି କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ, ତାହା ଶୁଣାଇ ଆମମାନଙ୍କ କୌତୁହଳ ନିବାରଣ କରନ୍ତୁ ।

ମୁନିମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ ସୂତ —ହେ ମୁନିଗଣ, ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରର ଦେବାଳୟମାନଙ୍କ ଘଣ୍ଟାଧ୍ୱନି ଶୁଣି ସେହି କ୍ଷେତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବାଲାଗି ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ । ନାରଦ ତାହା ଶୁଣି, ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରର ଉତ୍ପତ୍ତି, ବିନ୍ଦୁସରୋବରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଓ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବଙ୍କ ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝାଇଥିଲେ । ତହୁଁ ରାଜା ପ୍ରଭାତ କାଳରେ ବିନ୍ଦୁସରୋବରରେ ସ୍ନାନକରି, କୋଟିଲିଙ୍ଗେଶ୍ୱର, କାଶୀଶ୍ୱର, ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ପ୍ରଭୃତି ଏକାମ୍ରବାସୀ ଦେବଗଣଙ୍କୁ ଦେଖି, ବିପ୍ର ପ୍ରୀତି ପାଇଁ ଦାନଧ୍ୟାନକରି ସେଠାରୁ ନୀଳାଚଳ ଅଭିମୁଖେ ପ୍ରସ୍ଥାନକଲେ ।

ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସେଠାରୁ ଯାଇ ନୀଳାଚଳର ଉପକଣ୍ଠରେ ପ୍ରବାହିତା ଭାର୍ଗବୀନଦୀ କୂଳରେ ପହଞ୍ଚି କପୋତେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଦର୍ଶନକରି ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱରଙ୍କ ଅଭିମୁଖେ ଗମନ କଲେ । ସେ କପୋତେଶ୍ୱର ଓ ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱରର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ବାଲୁକାମୟ ସ୍ଥାନରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ରଖାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ତତ୍ପରେ ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ରାଜାଙ୍କୁ କପୋତେଶ୍ୱର ଓ ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱରଙ୍କ ମହିମା ଶୁଣେଇ ପୂର୍ବକାଳରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ଦର୍ଶନପାଇଁ ଆସି ମର୍ତ୍ତ୍ୟରୁ ଦାନବମାନଙ୍କ ଉପଦ୍ରବ ଶାନ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ବିଲ୍ୱଫଳରେ ଏହି ଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପନ କରିବା ଏବଂ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ଆସି ଶିବ କପୋତରୂପ ଧାରଣକରି ଥିବାରୁ ଏହି ଲିଙ୍ଗଦୁଇଟି ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱର ତଥା କପୋତେଶ୍ୱର ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ।

ଏହାପରେ ରାଜା ମାର୍ଗରେ କେତେକ ଅପଶକୁନ ଦେଖି ତା'ର କାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ପଚାରନ୍ତେ, ନାରଦ ନୀଳସୁନ୍ଦର ବିଗ୍ରହ ମାଧବଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଯାଇଥିବାର ସମ୍ବାଦ ତାଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଥିଲେ । ଏହା ଶୁଣିବାମାତ୍ରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବଜ୍ରାଘାତ ପରି ମନରେ ଦାରୁଣ ଆଘାତ ପାଇ ଚେତାଶୂନ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ପୁରୋହିତ ତାଙ୍କୁ ଚେତା କରାଇବା ପରେ ରାଜା ବିଳାପକରି ନାରଦଙ୍କ ପାଦରେ ପ୍ରଣାମପୂର୍ବକ ମାଧବଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଚାରିଥିଲେ ।

"ହେ ମୁନିଗଣ", କହିଲେ ସୂତ ମହର୍ଷି —"ରାଜାଙ୍କର କରୁଣ ବିଳାପ ତଥା ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାର ଦୃଢ଼ ନିଷ୍ପତ୍ତି ବାଣୀ ଶୁଣି ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ତାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ବାଣୀ ଶୁଣାଇଲେ । ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶ୍ୱେତ ଦ୍ୱୀପରେ ମାଧବ ଦାରୁରୂପରେ ବିରାଜମାନ କରିଥିବାର ସମ୍ବାଦ ଶୁଣାଇଥିଲେ ।"

ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ମନରୁ ବିଷାଦ ଦୂର କରାଇବା ପାଇଁ କହିଲେ — "ହେ ରାଜନ୍, ଶ୍ୱେତଦ୍ୱୀପରେ ଭଗବାନ୍ ମାଧବ ଦାରୁରୂପରେ ରହିଛନ୍ତି । ତୁମେ ସହସ୍ର ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ଫଳରେ ତାଙ୍କୁ ଏହି ପବିତ୍ର ପୀଠରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇପାରିବ । ଏହି ସମ୍ବାଦରେ ପ୍ରଭୁ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କୁ ତୁମ ନିକଟକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେହି ବାର୍ତ୍ତା ବହନ କରି ତୁମ ନିକଟକୁ ଆସିଛି । ତୁମେ ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରାଇଲେ ସେ ସ୍ୱୟଂ ଏଠାରେ ବିରାଜମାନ କରିବେ । ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭୁ ସୁନ୍ଦର ରୂପରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇ ତୁମର ପୁଣ୍ୟଫଳରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହେବେ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ଏହି ଆଦେଶ ପାଇ ମୁଁ ଏଠାକୁ ଆସିଛି । ତୁମେ ମୋ' କଥାରେ ଅବିଶ୍ୱାସ କରନାହିଁ । ତେଣୁ ତୁମେ ସୈନ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଏହିଠାରେ ରଖାଇ ନୀଳପର୍ବତକୁ ପାଦଚାରୀ ହୋଇ ଗମନ କର ।"

"ହେ ମୁନିଗଣ", ସୂତ ମହର୍ଷି କହିଲେ— "ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଗିରିଶିଖରକୁ ଚଢ଼ି, କୃଷ୍ଣ ଅଗୁରୁ ବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ଆନନ୍ଦରେ କିଛି ସମୟ ବିଶ୍ରାମ ନେବା ପରେ, ଶଙ୍ଖଚକ୍ରଧାରୀ, ବିରୁଭୁଜ, ହିରଣ୍ୟକଶିପୁ ବିଦାରଣକାରୀ, କୋଟିସୂର୍ଯ୍ୟସମ ପ୍ରଭାଶାଳୀ ଭଗବାନ୍ ନୃସିଂହଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।"

ନାରଦ ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ — "ହେ ରାଜନ୍, ଏହି ନରସିଂହଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ଘୋର ପାପ ନାଶହୋଇଯାଏ । ତୁମେ ଆଜିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାଙ୍କ ଉପାସନାରେ ନିମଗ୍ନ ରୁହ । ଚାରିକୋଶ ଆୟତନ ଓ ଆଠକୋଶ ଉଚ୍ଚ ବିଶିଷ୍ଟ ଏହି ବଟ ବୃକ୍ଷ (କଳ୍ପବୃକ୍ଷ)ର ଦର୍ଶନରେ ମନୁଷ୍ୟ ବୈକୁଣ୍ଠପଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବୃକ୍ଷକୁ ବିଷ୍ଣୁରୂପେ ଚିନ୍ତା କରି ନମସ୍କାର କର । ଏହି ବୃକ୍ଷର ପଶ୍ଚିମ ତଥା ନୃସିଂହଙ୍କ ଉତ୍ତରରେ ମାଧବ ବିଗ୍ରହ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେ ତୁମକୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ସପ୍ତଧାମୂର୍ତ୍ତିରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହେବେ । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କ ପ୍ରିୟ ଭୂମି ଶ୍ୱେତଦ୍ୱୀପକୁ ଚାଲିଯାଇଛନ୍ତି । ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟଭୂମି । ତେଣୁ ଏହି ଦ୍ୱୀପ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ତୁମର ପାଇଁନିଜକୁ ପ୍ରକାଶ କରାଇବେ । ତୁମେ ଏଥିପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରନାହିଁ ।"

ସୂତମୁନି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ —"ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷି ବୃନ୍ଦ, ନାରଦଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନୃସିଂହଙ୍କୁ ପୂଜା ଓ ସ୍ତୁତି କରୁଥିବା ସମୟରେ ହଠାତ୍ ଆକାଶବାଣୀ ଶୁଣାଗଲା । ଆକାଶବାଣୀ ଓ ଦେବର୍ଷିଙ୍କ ଉପଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାରୁ, ରାଜା ପରମ ପ୍ରୀତହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତହୁଁ ନାରଦ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣରେ ଥିବା 'ନରସିଂହକ୍ଷେତ୍ର' କୁ ନେଇ ତାହା ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥଳ ବୋଲି ଦେଖାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ପାଇଁ ବୃହତ୍ ଯଜ୍ଞଶାଳା ନିର୍ମାଣ କରିବା ଲାଗି ନାରଦ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ଦେବର୍ଷିଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ରାଜା ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କ ପୁତ୍ରଦ୍ୱାରା ସେଠାରେ ଏକ ଭବ୍ୟ ପ୍ରସାଦ ନିର୍ମାଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତା'ର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଗୋଲାକାର ପ୍ରାଚୀର ନିର୍ମାଣ କଲେ । ସେହି ପ୍ରାସାଦର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ଆହରଣ କରି ରାଜା ସମୁଦ୍ରକୁ ସ୍ନାନପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ପ୍ରାସାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ହିରଣ୍ୟକଶିପୁ ବିଦାରଣକାରୀ ନୃସିଂହଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରି ତାଙ୍କ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏହା ପରେ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ବିଶାଳ ଯଜ୍ଞଶାଳା ନିର୍ମାଣ ଲାଗି ନାରଦ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ରାଜା ସେହି ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ଯଜ୍ଞଶାଳା ନିର୍ମାଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତ୍ରିଲୋକର ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଆଣାଇ ଯଜ୍ଞ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେହି ଯଜ୍ଞରେ ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ପୁରୋଧା ହୋଇଥିଲେ । ସହସ୍ରବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇ ବିଶ୍ୱରେ ଏକ ନୂତନ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ।

"ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିଗଣ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥିତ ନୃସିଂହଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଯେଉଁ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା, ସେ ଧରଣର ଯଜ୍ଞ ପୃଥିବୀରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ହୋଇନଥିଲା । ଯଜ୍ଞ ଶେଷରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ବସ୍ତ୍ର, ଅନ୍ନ, ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଦାନଦେଇଥିଲେ । ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାରଦ୍ୱାରା ଭୂଷିତ କରାଇ ରାଜା କୋଟି କୋଟି ଗୋଦାନ କରିଥିଲେ । ସେହି ଗୋମାତାଙ୍କ ଖୁରାର ଆଘାତ ତଥା ଦାନଜଳରେ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ପୁଷ୍କରିଣୀ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେହି ପୁଷ୍କରିଣୀର ନାମ ହେଉଛି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସରୋବର । ସେହି ସରୋବରରେ ସ୍ନାନ କଲେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଫଳ ମିଳେ । ସେହି ପୁଷ୍କରିଣୀ କୂଳରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକୋଇଶ ବାର ଯଜ୍ଞ କରେ, ସେ ନିଜର କୁଳ ଉଦ୍ଧାର କରି ସ୍ୱର୍ଗପୁରକୁ ଗମନକରେ ।"

"ହେ ମୁନିବୃନ୍ଦ" କହିଲେ ସୂତ ପୌରାଣିକ — "ସେହି ଯଜ୍ଞ ଫଳରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତେଜସ୍ୱୀ ତଥା ଶ୍ରୀମାନ୍ ହୋଇଉଠିଲେ । ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବାର ସାତଦିନ ପୂର୍ବରୁ ରାଜା ଦିନେ ରାତିର ତୃତୀୟ ପ୍ରହରରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲେ । ସେହି ସ୍ୱପ୍ନରେ କ୍ଷୀରସମୁଦ୍ରଶାୟୀ, ଶଙ୍ଖଚକ୍ରାଙ୍କିତ ତଥା ସର୍ବଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ବିଷ୍ଣୁ, ଶ୍ରୀଦେବୀ, ହଳମୂଷଳ ଚିହ୍ନିତ ବଳଦେବ ତଥା ଦିବ୍ୟ ଫଳପୁଷ୍ପ ଯୁକ୍ତ କଳ୍ପବୃକ୍ଷକୁ ଦର୍ଶନ କରି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଅର୍ଦ୍ଧନିଦ୍ରିତାବସ୍ଥାରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସ୍ତୁତିକରି ପ୍ରୀତ ହୋଇଥିଲେ । ପରଦିନ ପ୍ରଭାତରୁ ଉଠି ରାଜା ସ୍ୱପ୍ନଦୃଷ୍ଟ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ନାରଦଙ୍କ ଆଗରେ ବଖାଣିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆୟୋଜିତ ଯଜ୍ଞ ସଫଳ ହେବାର ସୂଚନା ଲାଭକରିଥିଲେ । ଯଜ୍ଞ ଶେଷ ହେବା ପରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କ ସହିତ ସମୁଦ୍ରକୁ ସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଦେବଦ୍ରୁମ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ସର୍ବଲକ୍ଷଣ ଚିହ୍ନିତ ସେହି ଦେବଦ୍ରୁମକୁ ଦେଖି ନାରଦ ହସି ହସି ରାଜାଙ୍କ ଭାଗ୍ୟୋଦୟର ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ ।"

ଏହା ପରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ସୌଭାଗ୍ୟର ପ୍ରଶଂସା କରି ନାରଦ ମହର୍ଷି କହିଲେ —"ହେ ରାଜନ୍, ଶ୍ୱେତଦ୍ୱୀପର ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ତୁମେ ଦର୍ଶନ କରିଛ । ଦେବ ଦ୍ରୁମ ସ୍ୱରୂପୀ ବିଷ୍ଣୁ ତୁମ ଭକ୍ତିରେ ବଶୀଭୂତ ହୋଇ ଏଠାରେ ସ୍ଥାପିତ ହେବେ । ତାଙ୍କୁ ତମେ ଚର୍ମଚକ୍ଷୁରେ ଦର୍ଶନ କରି ପରମ ଭାଗ୍ୟଶାଳୀ ହେବ "

"ହେ ମୁନିଗଣ" କହିଲେ ସୂତମହର୍ଷି —"ରାଜା ସେହି ଦାରୁଙ୍କୁ ସମୁଦ୍ରରୁ କୂଳକୁ ଆଣାଇ ମହୋତ୍ସବ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେହି ଦାରୁଙ୍କୁ ଯଜ୍ଞମଣ୍ଡପର ମହାବେଦୀ ଉପରେ ସ୍ଥାପନ କରାଇ ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ସହସ୍ର ଉପଚାରଦ୍ୱାରା ପୂଜା କରିଥିଲେ ।

"ପୂଜା ଶେଷରେ ରାଜା ନାରଦଙ୍କୁ ଦାରୁରୁ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣରେ ବିଧିବିଧାନ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଜିଜ୍ଞାସାମତେ ଦେବର୍ଷି ହୃଦୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରି ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ କିପରି ନିର୍ମିତ ହେବ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାରଣା କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏହି ସମୟରେ ଆକାଶରୁ ଦିବ୍ୟବାଣୀ ଶୁଣାଯାଇଥିଲା— "ହେ ରାଜନ୍, ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଗୋପନରେ ସମ୍ପାଦନ କର । ମହାବେଦୀରେ ଦେବଦ୍ରୁମଟିକୁ ପନ୍ଦରଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରଖି ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଦ୍ୱାରରେ କିଳଣି ଲଗାଇଦିଅ । ଦ୍ୱାର ବାହାରେ ନାନା ପ୍ରକାର ବାଦ୍ୟ ବଜାଇ ସ୍ଥାନଟିକୁ ଆନନ୍ଦ ମୁଖର କରାଅ । ଭିତରେ ଶିଳ୍ପକର୍ମରେ ନିପୁଣ ଜଣେ ବଢ଼େଇଙ୍କୁ ରଖାଅ । ପ୍ରଭୁ ନିଜେ ନିଜର ମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନ କରିବେ । ଭିତରେ ମୂର୍ତ୍ତି ଗଢ଼ାଯାଉଥିବା ଶବ୍ଦ ବାହାରକୁ ଯେପରି ଶୁଣାଯିବ ନାହିଁ, ତା'ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଅ । ସେ ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବା ଲୋକ ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତ ହେବ ଏବଂ ନିକଟରେ ତା'ର ପୁଣି ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼ିବ ।"

"ହେ ମୁନିବୃନ୍ଦ, ଶୂନ୍ୟବାଣୀ ବନ୍ଦ ହୋଇଯିବା ମାତ୍ରେ କୌଣସି ଜଣେ ବୃଦ୍ଧ ଶିଳ୍ପୀ ହାତରେ ଅସ୍ତ୍ର ଧରି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ", କହିଲେ ସୂତ ପୌରାଣିକ—"ପ୍ରକୃତରେ ପ୍ରଭୁ ନିଜେ ବୃଦ୍ଧ ରୂପରେ ନିଜ ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ମାଣ କରିବା ପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାହିଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଲୀଳା । ସାଧାରଣ ଜନତା ସେହି ଲୀଳାରେ ଭୁଲିଯାଏ । ରାଜା ବୃଦ୍ଧ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କୁ ମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନରେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଇ, ମନେ ମନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଚିନ୍ତା କରି ପରମାନନ୍ଦରେ ମଗ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୪

ସୂତମହର୍ଷି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିଗଣ, ଆକାଶରୁ ହୋଇଥିବା ଦେବବାଣୀ ଅନୁସାରେ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ପାରିଜାତଆଦି ପୁଷ୍ପର ସୁଗନ୍ଧ ଭାସିଆସିଲା । ଗଙ୍ଗାଜଳ ବୃଷ୍ଟି ହେଲା ତଥା ଗୀତ ବାଦ୍ୟ ନୃତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଦାରୁରୂପୀ ବିଷ୍ଣୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ପନ୍ଦରଦିନ ବିତି ଯାଆନ୍ତେ, ସେହି ମହାବେଦୀର ରତ୍ନସିଂହାସନ ଉପରେ ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସହିତ ମାଧବ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଭୂଦେବୀ ମଧ୍ୟ ଆବିର୍ଭୂତା ହୋଇଥିଲେ । ଏହିପରି ସ୍ୱରୂପରେ ମାଧବ ଆବିର୍ଭୂତ ହେବାର ଦେଖି ସମସ୍ତ ଲୋକ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପାଦ-ପାଣି ଗୁପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ପଦ୍ମାସନ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଭୁଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ନୀଳମେଘ ସଦୃଶ ଶୋଭା ପାଉଥିଲା । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ସପ୍ତଫଣା ଶୋଭାପାଉଥିଲା, ଏବଂ ଦେବୀ ସୁଭଦ୍ରା କୁଙ୍କୁମ ବର୍ଣ୍ଣରେ ବିରାଜମାନ କରିଥିବେ ଏବଂ ସୁଦର୍ଶନ ସ୍ତମ୍ଭରୂପରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଚତୁର୍ଦ୍ଧା ମୂର୍ତ୍ତି ସହିତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦେବୀ ଚତୁର୍ଭୁଜା, ପଦ୍ମଧାରିଣୀ, ବର୍ଦ୍ଧେଷ୍ଟି ହସ୍ତୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅଭିଷିକ୍ତ । ଏବଂ ଧରଣୀ ଦେବୀ ଜ୍ଞାନମୁଦ୍ରା ତଥା

ପଦ୍ମ ଧାରଣକରି ଧବଳାକୃତିରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରି ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ସୁରଗଣ, ତଥା ନାରଦାଦି ମୁନିଗଣ ତଥା ଯକ୍ଷ ଗନ୍ଧର୍ବାଦି ଭୂମିରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ ପୂର୍ବକ ସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ।"

"ହେ ମୁନିଗଣ" କହିଲେ ସୂତ —"ନାରଦଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଉପଚାର ସହିତ ପୂଜାକରି : ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, ସ୍ତୋତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଆବାହନପୂର୍ବକ ପରମ ପ୍ରୀତ ହୋଇଥିଲେ ।"

ତା'ପରେ ନାରଦ କହିଲେ —"ହେ ରାଜନ୍, କେବଳ ତୁମରି ପାଇଁ ବିଷ୍ଣୁ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ରୂପରେ ପୃଥିବୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ବିଧାନ କରିବେ । ତେଣୁ ତୁମେ ନୀଳାଚଳସ୍ଥିତ କଳ୍ପବଟ ଠାରୁ ଏକଶତ ହସ୍ତ ଦୂର ବାୟୁ କୋଣରେ ଗୋଟିଏ ରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କର । ଏହି ନିର୍ମାଣକାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱସ୍ତିବାଚନ ପୂର୍ବକ ଗଣେଶ, ପୃଥିବୀ ଓ ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କୁ ଯଥାବିଧି ପୂଜାକର ।

ତାହା ଶୁଣି ରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ନାରଦଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରି, ପ୍ରାସାଦ (ମନ୍ଦିର) ନିର୍ମାଣ ନିମିତ୍ତ ପଥୁରିଆମାନଙ୍କୁ ବହୁ ଧନ ଦାନ କରି କହିଲେ—"ତୁମେମାନେ ସହସ୍ରହସ୍ତ ଉଚ୍ଚ, କାରୁକାର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ, ଦୁଇଟି ପ୍ରାଚୀର ଦ୍ୱାରା ବେଷ୍ଟିତ, ତୋରଣରେ ଅଳଂକୃତ ମନ୍ଦିର ରଚନାକର । ମନ୍ଦିରର ଅଗ୍ରଭାଗରେ (ଆଗରେ) ନାଟମଣ୍ଡପ (ନିରୋଧନଗୃହ), ଗରୁଡ଼ଙ୍କ ସ୍ଥାପନପାଇଁ ମଣ୍ଡପ (ଜଗମୋହନ) ତଥା ଭୋଗମଣ୍ଡପ, ପ୍ରାଚୀରର ଚାରିଦିଗରେ ଚାରୋଟିଦ୍ୱାର, ନାନାପ୍ରକାର ଶିଳ୍ପକଳା-ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣକରି ଜଗତରେ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କର ।"

ରାଜାଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ପାଇ ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କ ସହିତ ଶିଳ୍ପୀମାନେ ମନୋହର, ଉନ୍ନତ ତଥା ଅନୁପମ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇଯିବା ପରେ, ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ପୁରୋହିତଙ୍କୁ ତା'ର ଦେଖାଶୁଣା ପାଇଁ ନିଯୁକ୍ତକରି ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କ ସହିତ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ପୁଷ୍ପକରଥରେ ବସି ଗମନକଲେ । ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ରାଜା ପବିତ୍ରାତ୍ମା ବିଶ୍ୱାବସୁ ଓ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କୁ ବଳରାମ, କୃଷ୍ଣ, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସେବା-ପୂଜାରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ, ନାରଦ ମହର୍ଷିଙ୍କ ସହିତ ଯିବାବେଳେ ତାଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ 'ଲୋକ'ରେ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା କରାଯାଇଥିଲା । ସେ କ୍ଷୁଧା, ତୃଷା, ବ୍ୟାଧି ଓ ମରଣ ରହିତ ହୋଇ ପୁଣ୍ୟମୟ ସତ୍ୟ-ଲୋକରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଠାରେ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବଗଣ ଓ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ମହର୍ଷି ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମଲୋକର ଦ୍ୱାରପାଳ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଭିତରକୁ ଯିବାଲାଗି ବାରଣକଲା । କିନ୍ତୁ ମୁନିପୁଙ୍ଗବ ଦେବର୍ଷି ନାରଦଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ଆସୁଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି, ଦ୍ୱାରପାଳ 'ମଣିକୋଦର' ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୋଚନ କରି-ଦିଅନ୍ତେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କ ସହିତ ବ୍ରହ୍ମଲୋକର ଭିତର ପୁରରେ ପ୍ରବେଶକଲେ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅନୁମତିକ୍ରମେ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି, ସାବିତ୍ରୀ ଓ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ପରିସେବିତ, ସାମଗାନରତ, ଅପୂର୍ବ ତେଜସ୍ୱୀ ତଥା ସର୍ବଲୋକପିତା ପ୍ରଜାପତିଙ୍କୁ କୃତାଞ୍ଜଳି-ପୁଟରେ ସ୍ତୁତିଗାନପୂର୍ବକ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରିଥିଲେ ।

ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଦେଖି ପରମାନନ୍ଦରେ ମଗ୍ନ ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍, ତୁମେ ସାଧୁ ସତ୍‌ପୁରୁଷ ଅଟ । ଯେଉଁ ପୁରକୁ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଯୋଗୀ, ମହର୍ଷି, ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ସୁରଗଣ ଭକ୍ତିଭାବର ସହିତ ବାଞ୍ଛା କରନ୍ତି, ସେହି ପୁରରେ ତୁମେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବାରୁ ତୁମର ସମସ୍ତ ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ । ତୁମେ ଆଗମନର କାରଣ ପ୍ରକାଶ କର ।" ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ-ଠାରୁ ଅଭୟ ପାଇ କହିଲେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ—"ହେ ଭଗବାନ୍ ପିତାମହ, ଆପଣ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ । ତଥାପି ଆପଣ ପ୍ରଶ୍ନ କରୁଥିବାରୁ ମୁଁ ମୋ' ଇପ୍‌ସିତ ନିବେଦନ କରୁଛି । ଆପଣଙ୍କ ଆଦେଶ ଦେବର୍ଷିଙ୍କ ମୁଖରୁ ପ୍ରାପ୍ତହୋଇ ଯଜ୍ଞବିଧାନପୂର୍ବକ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର ଗଢ଼ାଇଛି । ଆପଣ ଅନୁଗ୍ରହପୂର୍ବକ ଭୂତଳକୁ ଯାଇ ସେହି ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାହୁଅନ୍ତୁ ।"

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନିବେଦନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଦୁର୍ବାସାଦି ମୁନିଗଣ, ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ସୁରଗଣ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଚାହିଁ ପ୍ରଜାପତି କହିଲେ— "ହେ ଦେବଗଣ ତଥା ମହର୍ଷିବୃନ୍ଦ, ପରମ ବୈଷ୍ଣବ, ତପସ୍ୟାଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧ, ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ତଥା ଜୀବନ୍‌ମୁକ୍ତ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ସହିତ ଆପଣମାନେ ସମାନ ନୁହନ୍ତି । ଆପଣମାନଙ୍କ ମନରେ ଅହଙ୍କାର ପୂରିରହିଛି । ତେଣୁ ଆପଣମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଅଭିଳାଷ ବାସୁଦେବତାଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରଚାର କରିଦିଅନ୍ତୁ ।" ପ୍ରଜାପତି ଏତିକି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ— "ହେ ରାଜନ୍, ତୁମେ ଶୀଘ୍ର ଯାଇ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଗି ସମ୍ଭାର ଆୟୋଜନ

ଆସନରେ ବସାଇ କହିଲେ — "ଆଜି ମୋର ଜୀବନ ଧନ୍ୟ ଏବଂ ତପସ୍ୟା ସଫଳ ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇଛି ।" ଏହା କହି ରାଜା ତାଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନ, ବୈରାଗ୍ୟ ଓ ଭକ୍ତି ଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । ରାଜାଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ ନାରଦ ଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ଉପଦେଶ ଦେଇ କହିଲେ — "ଯୋଗମାର୍ଗ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗହନ । ତାହା ଶତ ଶତ ବର୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ତୁମେ ସାଧନ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତୁମେ ସମୁଦ୍ରର ଉତ୍ତର ଭାଗରେ ଥିବା ଯୋଗୀଜନ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କୁ ଯାଇ ଦର୍ଶନ କର । ତା' ଫଳରେ ତୁମେ ମୁକ୍ତି ଲଭ କରିବ ।" ସୂତ ମହର୍ଷି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ କହିଲେ — "ହେ ମୁନିଗଣ, ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସାଧୁଙ୍କ ଉପଦେଶ, ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ନାରଦଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶୁଣି ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଡକାଇ ନୀଳାଚଳକୁ ଶୀଘ୍ର ଯିବାପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀ ସବଂନ୍ଦ ଡେଙ୍ଗୁରା ଦେଇ ରାଜାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶୁଣାଇଦେବା ପରେ, ରାଜା ଚତୁରଙ୍ଗ ବାହିନୀ, ନିଜର ପରିବାରବର୍ଗ ତଥା ନଗରବାସୀଙ୍କ ସହିତ ଦୁର୍ଗାମାଧବଙ୍କୁ ମନରେ ସ୍ମରଣ କରି ନାରଦଙ୍କ ଗହଣରେ ନୀଳାଚଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ସେମାନେ ଯାଇ ମହାନଦୀର ଉତ୍ତର ତୀରରେ ପହଞ୍ଚି ରାତ୍ରି ବିଶ୍ରାମ କଲେ । ପ୍ରଭାତରେ ରାଜା ନାରଦଙ୍କୁ କୌତୁହଳର ସହିତ ମହାନଦୀର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ । ନାରଦ ବିନ୍ଧ୍ୟପାଦନିର୍ଗତା ମହାନଦୀଙ୍କ ମହିମା ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସୋନପୁରର ସୁବର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱର, ଦକ୍ଷପ୍ରଜାପତି ଓ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣାଇଥିଲେ । ଏହାପରେ ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରର ଶିବ (ଲିଙ୍ଗରାଜ) ଓ କୋଟିଲିଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଦର୍ଶନ କରି ମହାପରାକ୍ରମଶାଳୀ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୩

ଏହାପରେ ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନେ ପଚାରିଲେ —ହେ ସୂତ ମହର୍ଷି, ରାଜା ନାରଦ ମହର୍ଷିଙ୍କ ସହିତ ଏକାମ୍ର ବନରେ ପ୍ରବେଶ କରି କି କି କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ, ତାହା ଶୁଣାଇ ଆମମାନଙ୍କ କୌତୁହଳ ନିବାରଣ କରନ୍ତୁ ।

ମୁନିମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ ସୂତ —ହେ ମୁନିଗଣ, ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରର ଦେବାଳୟମାନଙ୍କ ଘଣ୍ଟାଧ୍ୱନି ଶୁଣି ସେହି କ୍ଷେତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବାଲାଗି ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ । ନାରଦ ତାହା ଶୁଣି, ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରର ଉତ୍ପତ୍ତି, ବିନ୍ଦୁସରୋବରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଓ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବଙ୍କ ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝାଇଥିଲେ । ତହୁଁ ରାଜା ପ୍ରଭାତ କାଳରେ ବିନ୍ଦୁସରୋବରରେ ସ୍ନାନକରି, କୋଟିଲିଙ୍ଗେଶ୍ୱର, କାଶୀଶ୍ୱର, ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ପ୍ରଭୃତି ଏକାମ୍ରବାସୀ ଦେବଗଣଙ୍କୁ ଦେଖି, ବିଷ୍ଣୁପ୍ରୀତି ପାଇଁ ଦାନଧ୍ୟାନକରି ସେଠାରୁ ନୀଳାଚଳ ଅଭିମୁଖେ ପ୍ରସ୍ଥାନକଲେ ।

ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସେଠାରୁ ଯାଇ ନୀଳାଚଳର ଉପକଣ୍ଠରେ ପ୍ରବାହିତା ଭାର୍ଗବୀନଦୀ କୂଳରେ ପହଞ୍ଚି କପୋତେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଦର୍ଶନକରି ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱରଙ୍କ ଅଭିମୁଖେ ଗମନ କଲେ । ସେ କପୋତେଶ୍ୱର ଓ ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱରର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ବାଲୁକାମୟ ସ୍ଥାନରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ରଖାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ତତ୍ପରେ ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ରାଜାଙ୍କୁ କପୋତେଶ୍ୱର ଓ ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱରଙ୍କ ମହିମା ଶୁଣେଇ ପୂର୍ବକାଳରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ଦର୍ଶନପାଇଁ ଆସି ମର୍ତ୍ତ୍ୟରୁ ଦାନବମାନଙ୍କ ଉପଦ୍ରବ ଶାନ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ବିଲ୍ୱଫଳରେ ଏହି ଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପନ କରିବା ଏବଂ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ଆସି ଶିବ କପୋତରୂପ ଧାରଣକରି ଥିବାରୁ ଏହି ଲିଙ୍ଗଦୁଇଟି ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱର ତଥା କପୋତେଶ୍ୱର ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ।

ଏହାପରେ ରାଜା ମାର୍ଗରେ କେତେକ ଅପଶକୁନ ଦେଖି ତା'ର କାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ପଚାରନ୍ତେ, ନାରଦ ନୀଳସୁନ୍ଦର ବିଗ୍ରହ ମାଧବଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଯାଇଥିବାର ସମ୍ବାଦ ତାଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଥିଲେ । ଏହା ଶୁଣିବାମାତ୍ରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବଜ୍ରାଘାତ ପରି ମନରେ ଦାରୁଣ ଆଘାତ ପାଇ ଚେତାଶୂନ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ପୁରୋହିତ ତାଙ୍କୁ ଚେତା କରାଇବା ପରେ ରାଜା ବିଳାପକରି ନାରଦଙ୍କ ପାଦରେ ପ୍ରଣାମପୂର୍ବକ ମାଧବଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଚାରିଥିଲେ ।

"ହେ ମୁନିଗଣ", କହିଲେ ସୂତ ମହର୍ଷି —"ରାଜାଙ୍କର କରୁଣ ବିଳାପ ତଥା ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାର ଦୃଢ଼ ନିଷ୍ପତ୍ତି ବାଣୀ ଶୁଣି ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ତାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ବାଣୀ ଶୁଣାଇଲେ । ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶ୍ୱେତ ଦ୍ୱୀପରେ ମାଧବ ଦାରୁରୂପରେ ବିରାଜମାନ କରିଥିବାର ସମ୍ବାଦ ଶୁଣାଇଥିଲେ ।"

ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ମନରୁ ବିଷାଦ ଦୂର କରାଇବା ପାଇଁ କହିଲେ —"ହେ ରାଜନ୍, ଶ୍ୱେତଦ୍ୱୀପରେ ଭଗବାନ୍ ମାଧବ ଦାରୁରୂପରେ ରହିଛନ୍ତି । ତୁମେ ସହସ୍ର ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ଫଳରେ ତାଙ୍କୁ ଏହି ପବିତ୍ର ପୀଠରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇପାରିବ । ଏହି ସମ୍ବାଦରେ ପ୍ରଭୁ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କୁ ତୁମ ନିକଟକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେହି ବାର୍ତ୍ତା ବହନ କରି ତୁମ ନିକଟକୁ ଆସିଛି । ତୁମେ ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରାଇଲେ ସେ ସ୍ୱୟଂ ଏଠାରେ ବିରାଜମାନ କରିବେ । ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭୁ ସୁନ୍ଦର ରୂପରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇ ତୁମରି ପୁଣ୍ୟଫଳରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହେବେ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ଏହି ଆଦେଶ ପାଇ ମୁଁ ଏଠାକୁ ଆସିଛି । ତୁମେ ମୋ' କଥାରେ ଅବିଶ୍ୱାସ କରନାହିଁ । ତେଣୁ ତୁମେ ସୈନ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଏହିଠାରେ ରଖାଇ ନୀଳପର୍ବତକୁ ପାଦଚାରୀ ହୋଇ ଗମନ କର ।"

"ହେ ମୁନିଗଣ", ସୂତ ମହର୍ଷି କହିଲେ— "ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଗିରିଶିଖରକୁ ଚଢ଼ି, କୃଷ୍ଣ ଅଗୁରୁ ବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ଆନନ୍ଦରେ କିଛି ସମୟ ବିଶ୍ରାମ ନେବା ପରେ, ଶଙ୍ଖଚକ୍ରଧାରୀ, ଚତୁର୍ଭୁଜ, ହିରଣ୍ୟକଶିପୁ ବିଦାରଣକାରୀ, କୋଟିସୂର୍ଯ୍ୟସମ ପ୍ରଭାଶାଳୀ ଭଗବାନ୍ ନୃସିଂହଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।"

ନାରଦ ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ — "ହେ ରାଜନ୍, ଏହି ନରସିଂହଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ଘୋର ପାପ ନାଶହୋଇଯାଏ । ତୁମେ ଆଜିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାଙ୍କ ଉପାସନାରେ ନିମଗ୍ନ ରୁହ । ଚାରିକୋଶ ଆୟତନ ଓ ଆଠକୋଶ ଉଚ୍ଚ ବିଶିଷ୍ଟ ଏହି ବଟ ବୃକ୍ଷ (କଳ୍ପବୃକ୍ଷ)ର ଦର୍ଶନରେ ମନୁଷ୍ୟ ବୈକୁଣ୍ଠପଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବୃକ୍ଷକୁ ବିଷ୍ଣୁରୂପେ ଚିନ୍ତା କରି ନମସ୍କାର କର । ଏହି ବୃକ୍ଷର ପଶ୍ଚିମ ତଥା ନୃସିଂହଙ୍କ ଉତ୍ତରରେ ମାଧବ ବିଗ୍ରହ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେ ତୁମକୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ଚତୁର୍ଦ୍ଧାମୂର୍ତ୍ତିରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହେବେ । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କ ପ୍ରିୟ ଭୂମି ଶ୍ୱେତଦ୍ୱୀପକୁ ଚାଲିଯାଇଛନ୍ତି । ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟଭୂମି । ତେଣୁ ଏହି ଦ୍ୱୀପ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ତୁମରି ପାଇଁ ନିଜକୁ ପ୍ରକାଶ କରାଇବେ । ତୁମେ ଏଥିପାଇଁ ଶୋଚନା କରନାହିଁ ।"

ସୂତମୁନି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ —"ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷି ବୃନ୍ଦ, ନାରଦଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନୃସିଂହଙ୍କୁ ପୂଜା ଓ ସ୍ତୁତି କରୁଥିବା ସମୟରେ ହଠାତ୍ ଆକାଶବାଣୀ ଶୁଣାଗଲା । ଆକାଶବାଣୀ ଓ ଦେବର୍ଷିଙ୍କ ଉପଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାରୁ, ରାଜା ପରମ ପ୍ରୀତହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତହୁଁ ନାରଦ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣରେ ଥିବା 'ନରସିଂହକ୍ଷେତ୍ର'କୁ ନେଇ ତାହା ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥଳ ବୋଲି ଦେଖାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ପାଇଁ ବୃହତ୍ ଯଜ୍ଞଶାଳା ନିର୍ମାଣ କରିବା ଲାଗି ନାରଦ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ଦେବର୍ଷିଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ରାଜା ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କ ପୁତ୍ରଦ୍ୱାରା ସେଠାରେ ଏକ ଭବ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତା'ର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଗୋଲାକାର ପ୍ରାଚୀର ନିର୍ମାଣ କଲେ । ସେହି ପ୍ରାସାଦର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ଆହରଣ କରି ରାଜା ସମୁଦ୍ରକୁ ସ୍ନାନପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ପ୍ରାସାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ହିରଣ୍ୟକଶିପୁ ବିଦାରଣକାରୀ ନୃସିଂହଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରି ତାଙ୍କ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏହା ପରେ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ବିଶାଳ ଯଜ୍ଞଶାଳା ନିର୍ମାଣ ଲାଗି ନାରଦ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ରାଜା ସେହି ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ଯଜ୍ଞଶାଳା ନିର୍ମାଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତ୍ରିଲୋକର ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଅଣାଇ ଯଜ୍ଞ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେହି ଯଜ୍ଞରେ ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ପୁରୋଧା ହୋଇଥିଲେ । ସହସ୍ରବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇ ବିଶ୍ୱରେ ଏକ ନୂତନ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ।

"ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିଗଣ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥିତ ନୃସିଂହଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଯେଉଁ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା, ସେ ଧରଣର ଯଜ୍ଞ ପୃଥିବୀରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ହୋଇନଥିଲା । ଯଜ୍ଞ ଶେଷରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ବସ୍ତ୍ର, ଅନ୍ନ, ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଦାନଦେଇଥିଲେ । ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାରଦ୍ୱାରା ଭୂଷିତ କରାଇ ରାଜା କୋଟି କୋଟି ଗୋଦାନ କରିଥିଲେ । ସେହି ଗୋମାତାଙ୍କ ଖୁରର ଆଘାତ ତଥା ଦାନଜଳରେ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ପୁଷ୍କରିଣୀ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେହି ପୁଷ୍କରିଣୀର ନାମ ହେଉଛି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସରୋବର । ସେହି ସରୋବରରେ ସ୍ନାନ କଲେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଫଳ ମିଳେ । ସେହି ପୁଷ୍କରିଣୀ କୂଳରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକୋଇଶ ବାର ଯଜ୍ଞ କରେ, ସେ ନିଜର କୁଳ ଉଦ୍ଧାର କରି ସ୍ୱର୍ଗପୁରକୁ ଗମନକରେ ।"

"ହେ ମୁନିବୃନ୍ଦ" କହିଲେ ସୂତ ପୌରାଣିକ — "ସେହି ଯଜ୍ଞ ଫଳରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତେଜସ୍ୱୀ ତଥା ଶ୍ରୀମାନ୍ ହୋଇଉଠିଲେ । ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବାର ସାତଦିନ ପୂର୍ବରୁ ରାଜା ଦିନେ ରାତ୍ରିର ତୃତୀୟ ପ୍ରହରରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲେ । ସେହି ସ୍ୱପ୍ନରେ କ୍ଷୀରସମୁଦ୍ରଶାୟୀ, ଶଙ୍ଖଚକ୍ରାଙ୍କିତ ତଥା ସର୍ବଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ବିଷ୍ଣୁ, ଶ୍ରୀଦେବୀ, ହଳମୂଷଳ ଚିହ୍ନିତ ବଳଦେବ ତଥା ଦିବ୍ୟ ଫଳପୁଷ୍ପ ଯୁକ୍ତ କଳ୍ପବୃକ୍ଷକୁ ଦର୍ଶନ କରି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଅର୍ଦ୍ଧନିଦ୍ରିତାବସ୍ଥାରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ସ୍ତୁତିକରି ପ୍ରୀତ ହୋଇଥିଲେ । ପରଦିନ ପ୍ରଭାତରୁ ଉଠି ରାଜା ସ୍ୱପ୍ନଦୃଷ୍ଟ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ନାରଦଙ୍କ ଆଗରେ ବଖାଣିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆୟୋଜିତ ଯଜ୍ଞ ସଫଳ ହେବାର ସୂଚନା ଲାଭକରିଥିଲେ । ଯଜ୍ଞ ଶେଷ ହେବା ପରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କ ସହିତ ସମୁଦ୍ରକୁ ସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଦେବଦ୍ରୁମ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ସର୍ବଲକ୍ଷଣ ଚିହ୍ନିତ ସେହି ଦେବଦ୍ରୁମକୁ ଦେଖି ନାରଦ ହସି ହସି ରାଜାଙ୍କ ଭାଗ୍ୟୋଦୟର ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ ।"

ଏହା ପରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ସୌଭାଗ୍ୟର ପ୍ରଶଂସା କରି ନାରଦ ମହର୍ଷି କହିଲେ —"ହେ ରାଜନ୍, ଶ୍ୱେତଦ୍ୱୀପର ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ତୁମେ ଦର୍ଶନ କରିଛ । ଦେବ ଦ୍ରୁମ ସ୍ୱରୂପୀ ବିଷ୍ଣୁ ତୁମ ଭକ୍ତିରେ ବଶୀଭୂତ ହୋଇ ଏଠାରେ ସ୍ଥାପିତ ହେବେ । ତାଙ୍କୁ ତୁମେ ଚର୍ମଚକ୍ଷୁରେ ଦର୍ଶନ କରି ପରମ ଭାଗ୍ୟଶାଳୀ ହେବ"

"ହେ ମୁନିଗଣ" କହିଲେ ସୂତମହର୍ଷି —"ରାଜା ସେହି ଦାରୁଙ୍କୁ ସମୁଦ୍ରରୁ କୂଳକୁ ଆଣାଇ ମହୋତ୍ସବ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେହି ଦାରୁଙ୍କୁ ଯଜ୍ଞମଣ୍ଡପର ମହାବେଦୀ ଉପରେ ସ୍ଥାପନ କରାଇ ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ସହସ୍ର ଉପଚାରଦ୍ୱାରା ପୂଜା କରିଥିଲେ ।

"ପୂଜା ଶେଷରେ ରାଜା ନାରଦଙ୍କୁ ଦାରୁରୁ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣର ବିଧିବିଧାନ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଜିଜ୍ଞାସାମତେ ଦେବର୍ଷି ହୃଦୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରି ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ କିପରି ନିର୍ମିତ ହେବ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାରଣା କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏହି ସମୟରେ ଆକାଶରୁ ଦିବ୍ୟବାଣୀ ଶୁଣାଯାଇଥିଲା— "ହେ ରାଜନ୍, ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଗୋପନରେ ସମ୍ପାଦନ କର । ମହାବେଦୀରେ ଦେବଦ୍ରୁମଟିକୁ ପନ୍ଦରଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରଖି ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଦ୍ୱାରରେ କିଳଣି ଲଗାଇଦିଅ । ଦ୍ୱାର ବାହାରେ ନାନା ପ୍ରକାର ବାଦ୍ୟ ବଜାଇ ସ୍ଥାନଟିକୁ ଆନନ୍ଦ ମୁଖର କରାଅ । ଭିତରେ ଶିଳ୍ପକର୍ମରେ ନିପୁଣ ଜଣେ ବଢ଼େଇଙ୍କୁ ରଖାଅ । ପ୍ରଭୁ ନିଜେ ନିଜର ମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନ କରିବେ । ଭିତରେ ମୂର୍ତ୍ତି ଗଢ଼ାଯାଉଥିବା ଶବ୍ଦ ବାହାରକୁ ଯେପରି ଶୁଣାଯିବ ନାହିଁ, ତା'ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଅ । ସେ ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବା ଲୋକ ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତ ହେବ ଏବଂ ନିକଟରେ ତା'ର ପୁନି ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼ିବ ।"

"ହେ ମୁନିବୃନ୍ଦ, ଶୂନ୍ୟବାଣୀ ବନ୍ଦ ହୋଇଯିବା ମାତ୍ରେ କୌଣସି ଜଣେ ବୃଦ୍ଧ ଶିଳ୍ପୀ ହାତରେ ଅସ୍ତ୍ର ଧରି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ", କହିଲେ ସୂତ ପୌରାଣିକ—"ପ୍ରକୃତରେ ପ୍ରଭୁ ନିଜେ ବୃଦ୍ଧ ରୂପରେ ନିଜ ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ମାଣ କରିବା ପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାହିଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଲୀଳା । ସାଧାରଣ ଜନତା ସେହି ଲୀଳାରେ ଭୁଲିଯାଏ । ରାଜା ବୃଦ୍ଧ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କୁ ମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନରେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଇ, ମନେ ମନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଚିନ୍ତା କରି ପରମାନନ୍ଦରେ ମଗ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୪

ସୂତମହର୍ଷି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିଗଣ, ଆକାଶରୁ ହୋଇଥିବା ଦେବବାଣୀ ଅନୁସାରେ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ପାରିଜାତଆଦି ପୁଷ୍ପର ସୁଗନ୍ଧ ଭାସିଆସିଲା । ଗଙ୍ଗାଜଳ ବୃଷ୍ଟି ହେଲା ତଥା ଗୀତ ବାଦ୍ୟ ନୃତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଦାରୁରୂପୀ ବିଷ୍ଣୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ପନ୍ଦରଦିନ ବିତି ଯାଆନ୍ତେ, ସେହି ମହାବେଦୀର ରତ୍ନସିଂହାସନ ଉପରେ ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସହିତ ମାଧବ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଭୂଦେବୀ ମଧ୍ୟ ଆବିର୍ଭୂତା ହୋଇଥିଲେ । ଏହିପରି ସ୍ୱରୂପରେ ମାଧବ ଆବିର୍ଭୂତ ହେବାର ଦେଖି ସମସ୍ତ ଲୋକ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପାଦ-ପାଣି ଗୁପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ପଦ୍ମାସନ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଭୁଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ନୀଳମେଘ ସଦୃଶ ଶୋଭା ପାଉଥିଲା । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ସପ୍ତଫଣା ବିରାଜୁଥିଲା, ଏବଂ ଦେବୀ ସୁଭଦ୍ରା କୁଙ୍କୁମ ବର୍ଣ୍ଣରେ ବିରାଜମାନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସୁଦର୍ଶନ ସ୍ତମ୍ଭରୂପରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଚତୁର୍ଦ୍ଧା ମୂର୍ତ୍ତି ସହିତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦେବୀ ଚତୁର୍ଭୁଜା, ପଦ୍ମଧାରିଣୀ, ଦୁଇଟି ହସ୍ତୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅର୍ଚ୍ଚିତା । ଏବଂ ଧରଣୀ ଦେବୀ ଜ୍ଞାନମୁଦ୍ରା ତଥା

ପଦ୍ମ ଧାରଣକରି ଧବଳାକୃତିରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତା ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରି ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ସୁରଗଣ, ତଥା ନାରଦାଦି ମୁନିଗଣ ତଥା ଯକ୍ଷ ଗନ୍ଧର୍ବାଦି ଭୂମିରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ ପୂର୍ବକ ସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ।"

"ହେ ମୁନିଗଣ" କହିଲେ ସୂତ —"ନାରଦଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଉପଚାର ସହିତ ପୂଜାକରି : ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, ସ୍ତୋତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଆବାହନପୂର୍ବକ ପରମ ପ୍ରୀତ ହୋଇଥିଲେ ।"

ତା'ପରେ ନାରଦ କହିଲେ —"ହେ ରାଜନ୍, କେବଳ ତୁମର ପାଇଁ ବିଷ୍ଣୁ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ରୂପରେ ପୃଥିବୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ବିଧାନ କରିବେ । ତେଣୁ ତୁମେ ନୀଳାଚଳସ୍ଥିତ କଳ୍ପବଟ ଠାରୁ ଏକଶତ ହସ୍ତ ଦୂର ବାୟୁ କୋଣରେ ଗୋଟିଏ ରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କର । ଏହି ନିର୍ମାଣକାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱସ୍ତିବାଚନ ପୂର୍ବକ ଗଣେଶ, ପୃଥିବୀ ଓ ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କୁ ଯଥାବିଧି ପୂଜାକର ।

ତାହା ଶୁଣି ରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ନାରଦଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରି, ପ୍ରାସାଦ (ମନ୍ଦିର) ନିର୍ମାଣ ନିମିତ୍ତ ପଥୁରିଆମାନଙ୍କୁ ବହୁ ଧନ ଦାନ କରି କହିଲେ—"ତୁମେମାନେ ସହସ୍ରହସ୍ତ ଉଚ୍ଚ, କାରୁକାର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ, ଦୁଇଟି ପ୍ରାଚୀର ଦ୍ୱାରା ବେଷ୍ଟିତ, ତୋରଣରେ ଅଳଂକୃତ ମନ୍ଦିର ରଚନାକର । ମନ୍ଦିରର ଅଗ୍ରଭାଗରେ (ଆଗରେ) ନାଟମଣ୍ଡପ (ନିରୋଧନଗୃହ), ଗରୁଡ଼ଙ୍କ ସ୍ଥାପନପାଇଁ ମଣ୍ଡପ (ଜଗମୋହନ) ତଥା ଭୋଗମଣ୍ଡପ, ପ୍ରାଚୀରର ଚାରିଦିଗରେ ଚାରୋଟିଦ୍ୱାର, ନାନାପ୍ରକାର ଶିଳ୍ପକଳା-ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣକରି ଜଗତରେ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କର ।"

ରାଜାଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ପାଇ ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କ ସହିତ ଶିଳ୍ପୀମାନେ ମନୋହର, ଉନ୍ନତ ତଥା ଅନୁପମ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇଯିବା ପରେ, ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ତା'ର ଦେଖାଶୁଣା ପାଇଁ ନିଯୁକ୍ତକରି ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କ ସହିତ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ପୁଷ୍ପକରଥରେ ବସି ଗମନକଲେ । ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ରାଜା ପବିତ୍ରାତ୍ମା ବିଶ୍ୱାବସୁ ଓ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କୁ ବଳରାମ, କୃଷ୍ଣ, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସେବା-ପୂଜାରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦ ମହର୍ଷିଙ୍କ ସହିତ ଯିବାବେଳେ ତାଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ 'ଲୋକ'ରେ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା କରାଯାଇଥିଲା । ସେ କ୍ଷୁଧା, ତୃଷା, ବ୍ୟାଧି ଓ ମରଣ ରହିତ ହୋଇ ପୁଣ୍ୟମୟ ସତ୍ୟ-ଲୋକରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଠାରେ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବଗଣ ଓ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ମହର୍ଷି ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମଲୋକର ଦ୍ୱାରପାଳ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଭିତରକୁ ଯିବାଲାଗି ବାରଣକଲା । କିନ୍ତୁ ମୁନିପୁଙ୍ଗବ ଦେବର୍ଷି ନାରଦଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ଆସୁଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି, ଦ୍ୱାରପାଳ 'ମଣିକୋଦର' ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୋଚନ କରି-ଦିଅନ୍ତେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କ ସହିତ ବ୍ରହ୍ମଲୋକର ଭିତର ପୁରରେ ପ୍ରବେଶକଲେ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅନୁମତିକ୍ରମେ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି, ସାବିତ୍ରୀ ଓ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ପରିସେବିତ, ସାମଗାନରତ, ଅପୂର୍ବ ତେଜସ୍ୱୀ ତଥା ସର୍ବଲୋକପିତା ପ୍ରଜାପତିଙ୍କୁ କୃତାଞ୍ଜଳି-ପୁଟରେ ସ୍ତୁତିଗାନପୂର୍ବକ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରିଥିଲେ । ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଦେଖି ପରମାନନ୍ଦରେ ମଗ୍ନ ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍, ତୁମେ ସାଧୁ ସତ୍‌ପୁରୁଷ ଅଟ । ଯେଉଁ ପୁରକୁ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଯୋଗୀ, ମହର୍ଷି, ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ସୁରଗଣ ଭକ୍ତିଭାବର ସହିତ ବାଞ୍ଛା କରନ୍ତି, ସେହି ପୁରରେ ତୁମେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବାରୁ ତୁମର ସମସ୍ତ ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ । ତୁମେ ଆଗମନର କାରଣ ପ୍ରକାଶ କର ।" ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ-ଠାରୁ ଅଭୟ ପାଇ କହିଲେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ—"ହେ ଭଗବାନ୍ ପିତାମହ, ଆପଣ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ । ତଥାପି ଆପଣ ପ୍ରଶ୍ନ କରୁଥିବାରୁ ମୁଁ ମୋ' ଇପ୍‌ସିତ ନିବେଦନ କରୁଛି । ଆପଣଙ୍କ ଆଦେଶ ଦେବର୍ଷିଙ୍କ ମୁଖରୁ ପ୍ରାପ୍ତହୋଇ ଯଜ୍ଞବିଧାନପୂର୍ବକ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର ଗଢ଼ାଇଛି । ଆପଣ ଅନୁଗ୍ରହପୂର୍ବକ ଭୂତଳକୁ ଯାଇ ସେହି ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାହୁଅନ୍ତୁ ।"

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନିବେଦନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଦୁର୍ବାସାଦି ମୁନିଗଣ, ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ସୁରଗଣ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଚାହିଁ ପ୍ରଜାପତି କହିଲେ— "ହେ ଦେବଗଣ ତଥା ମହର୍ଷିବୃନ୍ଦ, ପରମ ବୈଷ୍ଣବ, ତପସ୍ୟାଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧ, ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ତଥା ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ସହିତ ଆପଣମାନେ ସମାନ ନୁହନ୍ତି । ଆପଣମାନଙ୍କ ମନରେ ଅହଙ୍କାର ପୂରିରହିଛି । ତେଣୁ ଆପଣମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଅଭିଳାଷ ବାସୁଦେବତାଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ସର୍ବଦା ପ୍ରଚାର କରିଦିଅନ୍ତୁ ।" ପ୍ରଜାପତି ଏତକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ— "ହେ ରାଜନ୍, ତୁମେ ଶୀଘ୍ର ଯାଇ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଗି ସମ୍ଭାର ଆୟୋଜନ

କର । ମୁଁ ତୁମର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକକୁ ଯିବି ।" ଏହା ଶୁଣି ରାଜା କହିଲେ— "ହେ ପ୍ରଜାପତି ! ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ନାରଦଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶୁଣି ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ପ୍ରତିମା, ପ୍ରାସାଦ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମ୍ଭାର ଆୟୋଜନ କରାଇ ଆସିଛି ।" ତାହା ଶୁଣି ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ଯା'ମଧ୍ୟରେ ଏକୋଇଶଟି ଯୁଗ ବିତିଗଲଣି । କୋଟି କୋଟି ରାଜା ଭୂତଳରେ ଶାସନ କରି ବିଲୀନ ହୋଇଗଲେଣି । ତୁମର ପୁତ୍ରପୌତ୍ରାଦି ଗୋଟିଏ ମନ୍ୱନ୍ତର ପୂର୍ବରୁ କାଳକବଳରେ ପଡ଼ିସାରିଲେଣି । କେବଳ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପ୍ରତିମା, ମନ୍ଦିର, ବିଦ୍ୟାପତି ଓ ବିଶ୍ୱାବସୁଙ୍କ ବଂଶଧରମାନେ ରହିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତୁମେ ଶଙ୍ଖନିଧି, ପଦ୍ମନିଧି ଓ ନାରଦଙ୍କ ସହିତ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକକୁ ଯାଇ ପୁଣି ଥରେ ସମ୍ଭାରର ଆୟୋଜନ କର ।"

ସୂତ ମହର୍ଷି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କ ମନରେ କୌତୂହଳ ଜନ୍ମାଇ କହିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିଗଣ, ପ୍ରଜାପତି ଏତିକି କହି ନୀରବ ହୁଅନ୍ତେ, ଦେବଗଣ ପ୍ରଜାପତିଙ୍କୁ ନୀଳମାଧବଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ପରେ ପୁଣି ସପ୍ତବିଧ ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାର କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ ।"

ଦେବତାମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ଶୁଣି ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ଦେବଗଣ, ଏହି ଚରିତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନୀୟ । ମୋର ପୁତ୍ରମାନେ ମଧ୍ୟ ଜାଣିନାହାନ୍ତି । ତୁମେମାନେ ମୋର ପାଦସେବାରେ ନିୟୁକ୍ତ ଥିବାରୁ, ମୁଁ ସେହି ଗୋପନୀୟ ଚରିତ ତୁମମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି ।

"ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୂର୍ବ ପରାର୍ଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନୀଳାଚଳରେ ରହିବା ପରେ ଶ୍ୱେତଦ୍ୱୀପକୁ ଗମନ କରିଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପରାର୍ଦ୍ଧରେ ମୋ ଆୟୁଷ ସହିତ ସମାନ ଆୟୁଷ୍ମାନ୍ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ସେବାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଦାରୁରୂପରେ ପୁଣି ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ଲୀଳା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣ । ସେହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷୀରଶାୟୀରୂପରେ କିଛିକାଳ ରହିବା ପରେ, ଲବଣ ସମୁଦ୍ରତୀରସ୍ଥିତ ନୀଳାଚଳର କଳ୍ପବଟ ମୂଳରେ ଲୀଳା ବିହାର କଲେ । ମୋର ପ୍ରଳୟ ହୋଇଯିବା ପରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭୁ ସେହି ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ରରେ ନିବାସ କରିଥିବେ । ତେଣୁ ହେ ଦେବଗଣ, ସେହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ର ସ୍ଥଳ । ଯା'ମଧ୍ୟରେ ସେ ଅଯୋଧ୍ୟାରେ କିଛିକାଳ ଲୀଳା ବିସ୍ତାର କରି ପୁଣି ଗୋପପୁରରେ ଗୋପିକାମାନଙ୍କ ସହିତ ବିହାର କଲେ । ତତ୍ପରେ ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଦ୍ୱାରକା ପୁରୀରେ ରୁକ୍ମିଣୀ ଦେବୀଙ୍କ ସହ ଶ୍ରୀହରି କ୍ରୀଡ଼ା ବିନୋଦରେ କିଛିକାଳ ଅତିବାହିତ କଲେ । କିନ୍ତୁ କାମରୂପୀ ବିଷ୍ଣୁ କୌଣସି ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ନୀଳାଚଳକୁ ଛାଡ଼ିନାହାନ୍ତି ।"

ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ମୁଖରୁ ଅମୃତମୟବାଣୀ ଶୁଣି ଦେବଗଣ, ନାରଦାଦି ମହର୍ଷିସମୂହ ତଥା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପରମାନନ୍ଦ ଚିତ୍ତରେ ପିତାମହଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିବାସସ୍ଥଳ ସେହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ନୀଳାଚଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୫

ନୈମିଷାରଣ୍ୟର ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନୀ ମହର୍ଷିମାନେ ପଚାରିଲେ— "ହେ ସୂତ ମହର୍ଷି ! ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବଗଣ, ନାରଦାଦି ମହର୍ଷିଗଣ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଆଦେଶରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ଆସି କ'ଣ କଲେ, ତାହା ଅନୁଗ୍ରହ କରି ଆମମାନଙ୍କୁ କହନ୍ତୁ ।"

ଋଷିମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ ସୂତ ମହର୍ଷି —"ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ଦେବତା, ଋଷି ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଆସି ଦାରୁସ୍ୱରୂପୀ ଗୁପ୍ତବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରୀତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପୂଜା ଓ ସ୍ତୁତି କରିଥିଲେ । ତା'ପରେ ସେମାନେ ଗାଲବଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମାଧବ ଓ ସୁଧାଧବଳ ମନ୍ଦିରଟିଏ ଦେଖିଥିଲେ । ସେଠାକାର ପୂଜକମାନେ ତାହା ବିରଜାମଣ୍ଡଳସ୍ଥିତ ରାଜା ଗାଲବଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ । ଏହି ବାର୍ତ୍ତା ପାଇ ରାଜା ଗାଲବ ଚତୁରଙ୍ଗ ବାହିନୀ ସହିତ ନୀଳାଚଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ଦେବ, ଋଷି ତଥା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହୋଇ ନାରଦଙ୍କୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗମନ ତଥା ମନ୍ଦିର ଉପରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଅଧିକାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ ।"

ନାରଦ ଗାଲବଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍, ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଏହି ସ୍ଥାନର ଘନ ଅରଣ୍ୟ କାଟି ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟକ ସଦକ୍ଷିଣ ଅଶ୍ୱମେଧ କରିବା ପରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନିବାସ ପାଇଁ ସେ ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର ତୋଳାଇ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଜାପତି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଆଣିବା ଲାଗି ବ୍ରହ୍ମଲୋକକୁ ମୋ ସହିତ ଯାଇଥିଲେ । ଯା' ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ମନ୍ୱନ୍ତର ଅର୍ଥାତ୍ ଏକସ୍ତରିଯୁଗ ପୃଥିବୀରେ ବିତିଗଲା । କୋଟି କୋଟି ରାଜାଙ୍କ ଶାସନ ପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମେ ଏଠାରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଛ ।"

ସୂତ କହିଲେ—“ହେ ମୁନିପୁଙ୍ଗବ ଶୌନକ ! ନାରଦଙ୍କଠାରୁ ଏହା ଶୁଣିବା ପରେ ଗାଲବ ନିଜ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କଠାରେ ଶରଣ ପଶିଲେ ଏବଂ ମନ୍ଦିରର ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ତା’ପରେ ନାରଦଙ୍କ ପରିଚିର ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ସମସ୍ତ ସମ୍ଭାର ଆୟୋଜନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶଙ୍ଖନିଧି ଓ ପଦ୍ମନିଧି ମଧ୍ୟ ଦାନକରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ମନ୍ଦିରର ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଲୋକନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟୀ ଶାଳ ନିର୍ମାଣ କରି ସେଠାରେ ସର୍ବାଳଙ୍କାର ମଣ୍ଡିତ ତିନି ଠାକୁରଙ୍କପାଇଁ ତିନୋଟି ରଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରଥର ନାମ ‘ଗରୁଡ଼-ଧ୍ୱଜ’, ବଳଦେବଙ୍କ ରଥର ନାମ ‘ତାଳଧ୍ୱଜ’ ଏବଂ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ରଥର ନାମ ‘ପଦ୍ମଧ୍ୱଜ’ । ସେଥିରେ ନାନାରଙ୍ଗର ପତାକା ସୁଶୋଭିତ ହେଉଥିଲା । ସେହି ତିନି ରଥରେ ତିନି ଠାକୁରଙ୍କୁ ବସାଇ ମନ୍ଦିରକୁ ଅଣାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଅନ୍ତେ, ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଆଗମନ ନିମିତ୍ତ ଆୟୋଜନ କରାଗଲା ।”

ଏହା ଶୁଣି ନୈମିଷାରଣ୍ୟର ମୁନିମାନେ ପଚାରିଲେ —“ହେ ସୂତ ମୁନି, ସେହି ରଥତ୍ରୟର ନିର୍ମାଣ କେଉଁ ବିଧିରେ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା ଏବଂ କିପରି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କର୍ମ କରାଗଲା, ତାହାର ବିବରଣ ଆମମାନଙ୍କୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରି କହନ୍ତୁ ।”

ମହର୍ଷି ସୂତ ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ—“ନାରଦ ମହର୍ଷି ଯେପରି ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାକର୍ମ କରିଥିଲେ ତାହା ମୁଁ ବର୍ଣ୍ଣନ କରୁଛି, ଆପଣମାନେ ଶୁଣନ୍ତୁ । ଈଶାନ୍ୟ କୋଣରେ ଗୋଟିଏ ଶାଳ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ରଥର ଚାରିକୋଣରେ ଚାରୋଟି ଦ୍ୱାର କରିବ । ସେହି ଶାଳଟି ଚାରିହାତ ପ୍ରମାଣରେ ହେବ । ତା’ ମଧ୍ୟରେ ଏକହସ୍ତ-ପ୍ରମାଣ ବେଦିକା କରିବ । ତା’ ମଧ୍ୟରେ ସୁନ୍ଦର ମଣ୍ଡଳ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ସେହି ମଣ୍ଡଳରେ ଚଉତିରିଶଟି କୋଣଯୁକ୍ତ କୋଠି କଟାଯିବ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ମ କାଟି ତହିଁରେ-ବରୁଣଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ । ବିଧି ବିଧାନର ସହିତ ସଙ୍କଳ୍ପ କରି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବରଣ କରାଯିବ । ତିନିଦିନ ପୂର୍ବରୁ ଅଙ୍କୁରାରୋପଣ କରାଯିବା ବିଧେୟ । ଦିନକ ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ଏହା କରାଯାଇପାରେ । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ବମୁଖ ହୋଇ ବସିବେ । ସେହି ମଣ୍ଡଳ ଉପରେ ଗୋଟିଏ କଳସ ବସାଇ ତହିଁରେ ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର ଆଚ୍ଛାଦନ କରିବ । ସେହି କଳସରେ ନାନାବିଧ ତୀର୍ଥଜଳ ପୂରଣ କରିବ । ସପ୍ତମୃତ୍ତିକା ଓ ପଞ୍ଚରତ୍ନ ତହିଁରେ ଦେବ । ସର୍ବୌଷଧି ପଞ୍ଚଗବ୍ୟରେ କଳସକୁ ଶୋଧନ କରି ତହିଁରେ ଆମ୍ବଡ଼ାଳ ଓ ନାରିକେଳ ଦେବ । କଳସ ପାଖରେ ଧ୍ୱଜ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ସେହି କଳସରେ ନରସିଂହଙ୍କୁ ଆବାହନ କରିବ । ବାୟୁକୋଣର କଳସରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ । ତତ୍ପରେ ଅଗ୍ନି ସ୍ଥାପନ କରି ଚରୁ, ଘୃତ, କାଷ୍ଠ ସହିତ ତହିଁରେ ହଜାରେ ଆଠଅର ଆହୁତି କରିବ । ତତ୍ପରେ ବେଦମନ୍ତ୍ରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତି ଦେବ ।

“ତା’ପରେ ପୁଣ୍ୟାହବାଚନ କରି ରକ୍ତଚନ୍ଦନ ଓ ପୁଷ୍ପ ଦ୍ୱାରା ଧ୍ୱଜ ପୂଜନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣପୂର୍ବକ ଧ୍ୱଜ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ତତ୍ପରେ ଧ୍ୱଜ ଓ କୁମ୍ଭକୁ ନେଇ ରଥ ନିକଟକୁ ଯାଇ ଗରୁଡ଼-ସୂକ୍ତ ପାଠ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଧ୍ୱଜପୂଜନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ସେହି କଳସକୁ ଉଠାଇ ରଥକୁ ସେଚନ କରିବ । ଏହି କ୍ରମରେ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ରଥକୁ ସେଚନ କରିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ରଥ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପରେ ନିଜ ଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣା ଦେବ । ସେହି ଦକ୍ଷିଣା ମଧ୍ୟରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ରଜତ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରତ୍ନ, ଧାନ୍ୟ ଓ ଗୋରୁ ରହିବା ବିଧେୟ ।”

“ହେ ମୁନିବୃନ୍ଦ”, କହିଲେ ସୂତ ମହର୍ଷି—“ନାରଦ ଏହିପରି ରୀତିରେ ରଥ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୁନିଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କ ସମ୍ମୁଖକୁ ଯାଇଥିଲେ । ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ତତ୍ପରେ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ପ୍ରଦାନ କରି ଶ୍ରୀହରିଙ୍କ କଟିରେ ତିନିବାର ପାଟସୂତା ଗୁଡ଼ାଇ ବିଶ୍ୱାବସୁ ଓ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ବଂଶଜମାନଙ୍କ ସହିତ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ରଥରେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଭକ୍ତିର ସହିତ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ରଥରେ ବସାଇ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ତିନିଥର ଆଳତି ଓ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ତା’ପରେ ନୃପତି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ନିର୍ମିତ ଝାଡ଼ୁକା (ସମାର୍ଜନୀ)ରେ ରଥକୁ ପରିଷ୍କାର କରି, ଚନ୍ଦନଜଳ ସେଚନ କରିଥିଲେ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଚନ୍ଦନଜଳକୁ ରଥର ଅନ୍ୟ ଅଙ୍ଗକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ଦିବ୍ୟ ବସ୍ତ୍ରରେ ବିଭୂଷିତ କରାଇବା ପରେ, ରାଜା ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ କରିଥିଲେ । ଏହି କର୍ମ ସମ୍ପାଦନ ପରେ, ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଭୋଗ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ଦ୍ୱାଦଶ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଅଗ୍ନିକୋଣରେ ବାୟୁ, ଅଷ୍ଟବସୁ ଓ ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର, ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଗରୁଡ଼, ପନ୍ନଗ ଓ ରୁଦ୍ର-ଗଣ, ନୈର୍ଋତ କୋଣରେ ନବଗ୍ରହ, ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ରାକ୍ଷସ, ବାୟୁକୋଣରେ ମରୁତ୍, ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ଧାନ ଦିକ୍‌ପାଳଗଣ, ଈଶାନ୍ୟ କୋଣରେ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ଓ ଗଣେଶଙ୍କୁ ପୂଜା ଓ

ଯୋଗ ଦେଇ, 'ଆପଣମାନେ ରଥଚାଳନରେ ସମସ୍ତ ବିଘ୍ନ ବିନାଶ କରନ୍ତୁ' ବୋଲି ରାଜା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ ।

"ହେ ଶୌନକାଦି ମୁନିଗଣ" ! କହିଲେ ସୂତ ପୌରାଣିକ —"ରଥ ଛତ୍ର ଭାଙ୍ଗିଗଲେ ଦ୍ୱିଜକ୍ଷୟ, ଅକ୍ଷ-ଭଙ୍ଗ ହେଲେ କ୍ଷତ୍ରିୟକ୍ଷୟ, ତୁଲାଭଙ୍ଗରେ ବୈଶ୍ୟକ୍ଷୟ, ଶମା ଭାଙ୍ଗିଲେ ଶୂଦ୍ରକ୍ଷୟ, ଧୁର ଭାଙ୍ଗିଲେ ଅନାବୃଷ୍ଟି, ପୀଠଭଙ୍ଗରେ ପ୍ରଜାକ୍ଷୟ, ଚକ୍ରଭଙ୍ଗରେ ରାଜାଙ୍କର ଶତ୍ରୁଭୟ, ପ୍ରତିମାଭଙ୍ଗରେ ନିଶ୍ଚିତ-ଭାବରେ ରାଜାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ହେ ମହର୍ଷିଗଣ, ରଥର ପୂର୍ବ କମ୍ବା ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ସ୍ୱସ୍ତିବାଚନ ପୂର୍ବକ ପଲାଶ ସମିଧରେ ଘୃତ ଢାଳି ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ଯଥାବିଧିରେ ପୂଜା କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏକହଜାର ଆଠ ଥର ହୋମ ତଥା ଚରୁ ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ ସୋମ, ଅଗ୍ନି, ପ୍ରଜାପତି, ନବଗ୍ରହ, ଦିକ୍‌ପାଳାଦିଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବା ବିଧେୟ । ଏହିପରି ରୀତିରେ ସ୍ୱସ୍ତିକର୍ମ ସମ୍ପନ୍ନ କରି ବହୁବିଧ ପ୍ରସାଦରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବା ପରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ କରିବ ।"

"ହେ ଜିଜ୍ଞାସୁ ମୁନିବୃନ୍ଦ !" କହିଲେ ସୂତ—"ରଥଯାତ୍ରା ସମୟରେ ଉତ୍ପାତ ନିବାରଣ ପାଇଁ ଏପରି କରାଯିବା ବିଧେୟ ବୋଲି ଆପଣମାନଙ୍କ ଆଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲି । ତାହାପରେ ନାରଦ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବଗଣ, ମୁନିସମୂହ, ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଓ ଗାଲବ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ରଥ ଦଉଡ଼ିକୁ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ଟାଣିନେଇ ପ୍ରାସାଦ (ମନ୍ଦିର) ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଇଲେ ।

"ଏହି ସମୟରେ ଶତହଂସସମନ୍ୱିତ ଦିବ୍ୟ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ରଥରେ ପ୍ରଜାପତି ବ୍ରହ୍ମା ସାବିତ୍ରୀ ଓ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ସହିତରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଦେବତା ଓ ଋଷିମାନେ ସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ କଲେ । ତାଙ୍କ ବିମାନ ପହଞ୍ଚିବାମାତ୍ରେ ନାରଦ, ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଓ ଅନ୍ୟମାନେ ଭୂମିରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମା, ଦେବଗଣ, ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟମାନେ ବହୁବିଧ ସ୍ତୁତି କରି ନାରାୟଣଙ୍କ ରଥରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ସାମବେଦ ଗାନରେ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ, ଋଗ୍‌ବେଦ ଗାନରେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ, ଯଜୁର୍ବେଦ ଗାନରେ ସୁଦର୍ଶନ ଓ ମାଧବ, ତଥା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଭୂଦେବୀଙ୍କୁ ଅଥର୍ବବେଦ ଗାନରେ ସ୍ତୁତି କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭରଦ୍ୱାଜ, ବଶିଷ୍ଠାଦି ମୁନିମାନେ ମନ୍ଦିରର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଶାନ୍ତି ପୁଷ୍ଟିକର୍ମ ଶେଷ କରି ରାମ (ବଳରାମ), ଜଗନ୍ନାଥ, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ରଥରୁ ଅଣାଇ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ବିଧିପୂର୍ବକ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଇ, ପୁରୁଷସୂକ୍ତରେ ବଳଭଦ୍ର, ଶ୍ରୀସୂକ୍ତରେ ଜଗନ୍ନାଥ, ଦେବୀସୂକ୍ତରେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ଅଭିଷେକ କରାଇଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ଏହି ଅଭିଷେକ ପରେ ପୂଜା-ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ପରିଶେଷରେ ଭୈରବମନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ସେହି ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଭୈରବ ରୂପରେ ଆବାହନ କରି କହିଲେ—"ହେ ତ୍ରିପୁରନାଶକ, ହେ ଭୀମକାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ରଧର, ହେ ପଲାଶକୁସୁମସମ କାନ୍ତିମାନ୍, ହେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକେଶ, ହେ କରାଳାକ୍ଷ, ହେ ଭୀଷଣ ! ହେ କାଳରୂପୀ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଆବାହନ କରୁଛି ।

"ତାହାପରେ ବ୍ରହ୍ମା ଆସନରେ ବସି ଘଣ୍ଟାବାଦନପୂର୍ବକ ପୃଥ୍ୱୀ, କୂର୍ମଙ୍କୁ ପୂଜାକରିବା ପରେ ଦିଗବନ୍ଧନ କରିଥିଲେ । ତା'ପରେ 'ଋଷିଛନ୍ଦ' କରି ଭୂତଶୁଦ୍ଧି, ମାତୃକାନ୍ୟାସପୂର୍ବକ ତିନୋଟି ତାଳି ମାରି ବ୍ରହ୍ମା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରାଣପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ପ୍ରଜାପତି ଚାରିପ୍ରକାର ତତ୍ତ୍ୱନ୍ୟାସ, ମନ୍ତ୍ରନ୍ୟାସ, ମାତ୍ରାନ୍ୟାସ ପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କ ଶିର, ଶିଖା, ନେତ୍ର, ନାଭି, ପାର୍ଶ୍ୱ, ପୃଷ୍ଠଦେଶ ଆଦି ସ୍ପର୍ଶ କରି ସୃଷ୍ଟିନ୍ୟାସ, ସଂହାର ନ୍ୟାସ କରିଥିଲେ । ଏହି ନ୍ୟାସ କରିବା ସମୟରେ ବ୍ରହ୍ମା ଯଥାକ୍ରମେ ବିଗ୍ରହଙ୍କ ଶିର, ଲଲାଟ, କପୋଳ, ନେତ୍ରଦ୍ୱୟ, କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟ, ନାସିକାପୃଷ୍ଠ, ମୁଖ, ଗଳା, ବାହୁମୂଳ, ହୃଦୟ, ସ୍ତନଯୁଗଳ, ନାଭି, ଉଦର, ଲିଙ୍ଗ, ଗୁହ୍ୟ, ଜାନୁ, ପାଦ, ବୃଦ୍ଧାଙ୍ଗୁଳି ସମେତ ସମସ୍ତ ଅଙ୍ଗୁଳି ଆଦି ସ୍ପର୍ଶ କରି ପଞ୍ଜରନ୍ୟାସ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ପ୍ରଜାପତି ବିଭିନ୍ନ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଉପଚାର ପୂଜାପୂର୍ବକ ଗାୟତ୍ରୀ ଜପ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ବିଧାତା ବଳଦେବଙ୍କ ଶିରରେ ଫଣାଧାରୀ ଅନନ୍ତ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଶଙ୍ଖ, ଚକ୍ର, ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପଦ୍ମଚିହ୍ନ ଅଙ୍କନ କରିଥିଲେ । ଏହିପ୍ରକାର ପୂଜା କରିବା ପରେ ପ୍ରଭୁ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ହୋଇଥିଲେ । ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ମହର୍ଷି, ଦେବତା, ଯକ୍ଷ, ଗନ୍ଧର୍ବ ଓ ଦ୍ୱିଜମାନେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାପରେ ତିନିମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ବସ୍ତ୍ର-ଉତ୍ତରୀୟରେ ଆଚ୍ଛାଦିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବ୍ରହ୍ମା ସେମାନଙ୍କ କେଶ ବନ୍ଧନ କରି କିରୀଟ କୁଣ୍ଡଳ, ମାଳା, ପଦକ, କଟିସୂତ୍ର, କଙ୍କଣାଦି ଭୂଷଣରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ।

"ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପୂଜା ପରେ ପ୍ରଜାପତି ଷଡ଼ଙ୍ଗ ବିଧିରେ ରୁକ୍ମିଣୀ, ସତ୍ୟଭାମା, ସୁନନ୍ଦା, ଅଗ୍ନିଜିତା, ମିତ୍ରବିନ୍ଦା, ଜାମ୍ବବତୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଯଥାକ୍ରମରେ ପୂଜା କରିଥିଲେ ।

"ଏହି ପୂଜା ପରେ କେଶବ, ବାସୁଦେବ, ନାରାୟଣ, ଶଙ୍କର୍ଷଣ, ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ, ଅର୍ଯମା, ମିତ୍ର, ବରୁଣ, ବିବସ୍ୱାନ୍, ପୂଷା, ପର୍ଜନ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଯଥାକ୍ରମେ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ବ୍ରହ୍ମା ଦଶଦିଗପାଳଙ୍କୁ ସାୟୁଧ, ସବାହନ ପୂଜା କରିଥିଲେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ବିଧି ଘଣ୍ଟାବାଦନପୂର୍ବକ ଧୂପ, ଦୀପ, ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ ଆଚମନ, ମୁଖ ପ୍ରକ୍ଷାଳନ, ପୁନରାଚମନାଦି ବିଧିବିଧାନର ସହିତ ପୂଜା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାମ୍ବୂଲ, ପୁଷ୍ପ, ଚନ୍ଦନ ଓ ଧୂପାଦି ସତ୍‌କୃତ କରିଥିଲେ । ସର୍ବଶେଷରେ ବିଧାତା ଶ୍ୱେତଦୂର୍ବା, ଅକ୍ଷତ ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରି, ଆଳତି କରିଥିଲେ । ପୂଜା ଅର୍ଚ୍ଚନା ପରେ ମେଘାଡ଼ମ୍ବର ଛତ୍ର, ଆଲଟ, ଚାମର ପକାଇ ଘଣ୍ଟା, ମର୍ଦ୍ଦଳ, ବୀଣା, ମୁରଲୀ, ମହୁରି, କାହାଳୀ, ପଟହ ତଥା ଗୀତ ନୃତ୍ୟାଦିରେ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ପରିତୋଷ କରିଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୭

ମହର୍ଷି ସୂତ ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି—"ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଶତୋପଚାରରେ ପୂଜା କରି ସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭପୂର୍ବକ କହିଲେ —"ହେ ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦମୟ, ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ, ପରାତ୍‌ପର, ପରଂବ୍ରହ୍ମ, ଅଜ, ନିରଞ୍ଜନ ! ତୁମେ ମୀନରୂପରେ ଶଙ୍ଖନାମକ ମହା ଅସୁରକୁ ନାଶି ବେଦ ଉଦ୍ଧାର କରିଛ । ତୁମେ କଚ୍ଛପରୂପ ଧାରଣ କରି ପୃଥିବୀଙ୍କୁ ଧାରଣ କରିଛ । ତୁମେ ବରାହ ରୂପରେ ଧରଣୀଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଛ ; ନୃସିଂହ ରୂପ ଧାରଣ କରି ଦୈତ୍ୟର ଉର ବିଦାରଣ କରିଛ ଏବଂ ତୁମେ କୋଟିସୂର୍ଯ୍ୟପରି ପ୍ରଭା ଧାରଣକରିଛ । ଆମକୁ ଅନୁଗୃହିତ କରିବାପାଇଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା, ସୁଦର୍ଶନ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଭୂ ଓ ମାଧବରୂପକ ସପ୍ତଧା ମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରି ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛ । ତୁମର କରାବ୍‌ଜରେ ଶଙ୍ଖ, ସୁଦର୍ଶନ ଶୋଭା ପାଉଛି । ତାହାଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଛି । ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟଜନନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଯାହାଙ୍କର ହୃଦୟରେ ବିରାଜମାନ, ତାହାଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଛି ।

"ହେ ଦଳିଧ୍ୱଂସୀ ବାମନ, ହେ ତ୍ରିବିକ୍ରମ ! ତୁମେ ନମସ୍ୟ ଅଟ ।" କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ଧ୍ୱଂସ କରି ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ପୃଥିବୀ ଦାନ କରିଥିଲେ, ସେହି ପରଶୁରାମ ରୂପକୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଛି ।

"ଯେଉଁ ପ୍ରଭୁ ପିତୃ ଆଜ୍ଞାରେ ବନକୁ ଯାଇ ରାବଣକୁ ନିଧନ କରିଛନ୍ତି, ସେହି ରାମଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଛି । ଯେ ପ୍ରଲମ୍ବାସୁରର ନିଧନକାରୀ, ସେହି ବଳରାମଙ୍କୁ ମୁଁ ସ୍ତୁତି କରୁଛି । ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଯେ ବୃକ୍ଷରୂପ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି, ସେହି ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଛି । ଘୋର କଳିକାଳରେ ମ୍ଳେଚ୍ଛମାନଙ୍କ ନିଧନ ପାଇଁ ଯେ କଲ୍‌କୀରୂପ ଧାରଣ କରିବେ, ତାହାଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଛି । ହେ ପ୍ରଭୁ, ତୁମକୁ ମୁଁ ବାରମ୍ବାର ନମସ୍କାର କରୁଛି ।

"ଯାହାଙ୍କର ମାୟାରେ ସଚରାଚର ମୋହିତ ହୋଇଛି, ସେହି ବାସୁଦେବଙ୍କୁ ମୁଁ ପ୍ରଣାମ ନିବେଦନ କରୁଛି । ଦୁଷ୍ଟ-ମାନଙ୍କ ନିବାରଣ ଲାଗି ଯେ ବ୍ରଜଭୂମିରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଗୋପିକାମାନଙ୍କ ସହିତ କ୍ରୀଡ଼ାରେ ରତଥିଲେ, ସେହି ମାଧବ-ରୂପୀ ପ୍ରଭୁ କଂସକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିଛନ୍ତି । ହେ କରୁଣାନିଧି, ହେ ବେଦାନ୍ତପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ! ଆମେ ତୁମ ମାୟାରେ ମୋହିତ ହୋଇଛୁ । ଏବେ ତୁମକୁ ନୀଳାଚଳରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦର୍ଶନ କରି ତୁମ ନାମ ଭଜନ କରୁଛୁ ।"

ସୂତ କହୁଛନ୍ତି—"ବୃଷଭଧ୍ୱଜ ମହାଦେବ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଭାବରେ ସ୍ତୁତି କରିବା ପରେ ନାରଦ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବ ଓ ଋଷିଗଣ ତଥା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଭକ୍ତିରେ ପ୍ରଣାମ କେଲେ ।

"ହେ ମୁନିଗଣ ! ନୀଳାଚଳରେ ଯେଉଁମାନେ ବ୍ରହ୍ମା ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ସ୍ତୁତିର ଫଳ ମୁଁ ଆଉ ଅଧିକ କହିବି କ'ଣ ? ଯେଉଁମାନେ ତ୍ରିସନ୍ଧ୍ୟାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନାମ ଭଜନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଶ୍ୱମେଧଯଜ୍ଞର ଫଳ ଲାଭ କରନ୍ତି । ସେମାନେ ଅଶେଷ ସୁଖ ଲଭ କରି ପରିଶେଷରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପଦ ଲାଭ କରନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଏହିପରିଭାବରେ ପୂଜା ଓ ସ୍ତୁତି କରି ପୁଣି କହିଲେ —"ହେ ଭକ୍ତବତ୍ସଳ, ଜଗତର ଆଧାର ! ତୁମେ ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ—ତୁମକୁ ପୁଣି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବ କିଏ ? ହେ ପ୍ରଭୁ, ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ତୁମେ ଅବସ୍ଥାପନ କର ।"

ବ୍ରହ୍ମା ସେହି ସିଂହାସନରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଇବା ପରେ ବୈଶାଖ ମାସ, ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ, ପୁଷ୍ୟାନକ୍ଷତ୍ରଯୁକ୍ତ ଅଷ୍ଟମୀ ତଥା ଗୁରୁବାରରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ 'ମନ୍ତ୍ରରାଜ'ରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇଲେ ।

ଏହା ପରେ ନାରଦ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ —"ହେ ଚତୁର୍ମୁଖ ! ଆପଣ ଯଜ୍ଞବେଦୀରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତେଜଶାଳୀ

ନୃସିଂହରୂପୀ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ କାହିଁକି ଅବସ୍ଥାପିତ କଲେ ? ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କାହିଁକି ପୂଜା କରିବେ ? ଆପଣ ମଧ୍ୟ ଭୂତଶୁଦ୍ଧି ଆଦି 'ନ୍ୟାସ' କର୍ମ କାହିଁକି କଲେ ? ଏହା ଆମମାନଙ୍କ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ କରାଇଛି— ଦୟାକରି ଆପଣ ଏହାର କାରଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରନ୍ତୁ ।''

''ହେ ନୈମିଷାରଣ୍ୟବାସୀ ମୁନିଗଣ'', କହିଲେ ପୌରାଣିକ ସୂତ ମହର୍ଷି —''ନାରଦଙ୍କ ବଚନ ଶୁଣି ଟିକିଏ ହସିଦେଇ ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ — ହେ ପୁତ୍ର, ଜଗତର ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ-ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ଏହା କରିଛି । ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ମର୍ତ୍ତ୍ୟବାସୀଙ୍କ ମନରେ କାଳେ ଅବିଶ୍ୱାସ ଜାତ ହେବ, ସେଇଥିପାଇଁ ମୁଁ 'ମନ୍ତ୍ରରାଜ'ରେ 'ନ୍ୟାସ' କରି ଶ୍ରୀହରିଙ୍କ ସପ୍ତବିଧ ମୂର୍ତ୍ତି ଏଠାରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଇଛି । ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ନାନାବିଧ ଲୀଳା ପ୍ରଚାର କରିବା ପାଇଁ ଏହି ନୀଳାଚଳରେ ବିଜେ କରିଛନ୍ତି । ଲୋକ-ମାନଙ୍କ ଆଚରଣ ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ଏଠାରେ ଭୂତଶୁଦ୍ଧ୍ୟାଦି 'ନ୍ୟାସ' ପ୍ରୟୋଗ କରିଛି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଏହିପରି ଭାବରେ ଆଚରଣ କରିବେ । ବିଭିନ୍ନ 'ନ୍ୟାସ'ଦ୍ୱାରା ପୂଜା ନ କଲେ, ଦେବତ୍ୱ ଆରୋପଣ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଲୋକଶିକ୍ଷା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମୁଁ ଏହି ବିଧାନ କରିଛି ।

''ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ହେଉଛନ୍ତି ନିରାକାର, ନିର୍ଗୁଣ, ନିର୍ବିକଳ୍ପ, ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ତଥା ଭାବାଭାବବର୍ଜିତ । ତାଙ୍କର ସଗୁଣ ସ୍ୱରୂପକୁ ଚିନ୍ତା କରି ଏହି ଦାରୁରେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପକୁ ମୁଁ ଆବାହନ କରିଛି । ଯେପରି ଶୁଦ୍ଧ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେ ନାନାପ୍ରକାର ଅଳଙ୍କାର ଗଠନ କରିବା ସମୟରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାର ନାନାପ୍ରକାର ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିଥାଏ, ସେହିପରି ମୁଁ ନରସିଂହ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମରେ ଆବାହନ କରିଛି ।

''ଏହି ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ହେଉଛନ୍ତି—ଭକ୍ତବତ୍ସଳ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଭକ୍ତିର ସହିତ ପୂଜା କରି ଅଭିଳାଷ କରେ, ପ୍ରଭୁ ତା'ର ମନୋବାଞ୍ଛା ପୂରଣ କରନ୍ତି । ବାଞ୍ଛା କଳ୍ପତରୁ ଏହା ନୀଳାଚଳର ଗୁହାରେ ବିରାଜମାନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭଜନ, ସ୍ମରଣ, ଧ୍ୟାନ ଓ ପୂଜନରେ ଚତୁର୍ବର୍ଗ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ତୀର୍ଥବ୍ରତ, ଯାଗଯଜ୍ଞ, ଦାନ, ଧ୍ୟାନ, ତପଃ, ସାଧନା ଆଦିରେ ରତ ନ ହୋଇ, ଯେଉଁମାନେ କେବଳ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନରେ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଆଉ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ ।''

ସୂତ ମୁନି କହୁଛନ୍ତି —''ହେ ଶୌନକାଦି ମୁନିଗଣ ! ବ୍ରହ୍ମା ନାରଦଙ୍କୁ ଏହିପରି ଭାବରେ ଉପଦେଶ ଦେଇ, ପୁଣି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ—ହେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି, ହେ ନୃସିଂହ, ହେ କୃଷ୍ଣ, ହେ ବାମନ, ତୁମକୁ ନମସ୍କାର । ଏହି ନୀଳମାଧବରୂପରେ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମରେ ରହି ଆପଣ କେଉଁ ଭୋଗ ଚାହାନ୍ତି, ତାହା ଆଜ୍ଞା କରନ୍ତୁ । ଆପଣଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖ-ନିଃସୃତ ବଚନାମୃତ ପାନ କରି ଧାର୍ମିକ ତଥା ଭକ୍ତରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ କୃତାର୍ଥ ହେବ ।''

ପ୍ରଭୁ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ପଦ୍ମଯୋନି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅନୁରୋଧପୂର୍ଣ୍ଣ ବାଣୀ ଶୁଣି ଟିକିଏ ହସିଦେଇ ଗମ୍ଭୀର ସ୍ୱରରେ କହିଲେ—''ହେ ନୃପଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତୁମେ ମୋର ଭକ୍ତ । ତୁମେ ନିଷ୍କାମ ଭକ୍ତିର ସହିତ ମୋର ପ୍ରୀତିବର୍ଦ୍ଧନ ନିମିତ୍ତ କୋଟି କୋଟି ଧନ ବ୍ୟୟ କରି ଏହି ସୌମ୍ୟ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଛ । ମୋ'ଠାରେ ତୁମର ଦୃଢ଼ଭକ୍ତି ରହିଛି । ତୁମେ ମୋ ପାଇଁ ବହୁ ଯଜ୍ଞ ତଥା ଗୋଟିଏ ମନୋଜ୍ଞ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଛ । ତେଣୁ ମୁଁ ଚିରକାଳ ଏହି ନୀଳାଚଳରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବି । ଏହି ମନ୍ଦିର କିମ୍ବା ପ୍ରତିମା ଭଙ୍ଗ ହୋଇଗଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ତୁମର କୀର୍ତ୍ତି ରଖିବା ପାଇଁ ସଦାସର୍ବଦା ଏହିଠାରେ ରହିବି । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଏହି ପରାର୍ଦ୍ଧ, ଦ୍ୱିତୀୟ ପରାର୍ଦ୍ଧ ତଥା ତୃତୀୟ ପରାର୍ଦ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଏହିଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବି । ଏହା ମୋର ସତ୍ୟ ବଚନ !

''ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ମୋର ଜନ୍ମଦିନ ତୁମେ ପାଳନ କରିବ । ସେ ଦିନ ମହା ଉତ୍ସବ ପାଳନପୂର୍ବକ ତୁମେ ମୋର ମହାସ୍ନାନ କରାଇବ । କଳ୍ପବଟ ନିକଟରେ କୂପ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ସେହିଦିନ ପ୍ରୋକ୍ତ କୂପରେ ନାନା ତୀର୍ଥ ଆବିର୍ଭୂତ ହେବେ । ସେହି ଜଳରେ ମୋତେ ସ୍ନାନ କରାଇ ପନ୍ଦର ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନରେ ରଖିବ । ପନ୍ଦର ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ମୋତେ ଯେ ଦର୍ଶନ କରିବ ସେ ନର୍କଗାମୀ ହେବ ।

''ହେ ରାଜନ୍'' ! ଶ୍ରୀମୁଖରେ ଆଜ୍ଞା ଦେଇ କହିଲେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ—''ଆଷାଢ଼ ମାସ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ପୁଷ୍ୟାନକ୍ଷତ୍ରଯୁକ୍ତ ଦ୍ୱିତୀୟା ଗୁରୁବାର ଦିନ ମୋର ରଥୋତ୍ସବ ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରା କରାଇବ । ନକ୍ଷତ୍ର ଅଭାବରେ କେବଳ ତିଥିକୁ ପାଳନ କରିବ । ସେଦିନ ମୋତେ ଦିବ୍ୟ ରଥରେବସାଇ ସାତଦିନ (ଗୁଣ୍ଡିଚା ଓ ବାହୁଡ଼ା

ବ୍ୟତୀତ) ଯଜ୍ଞବେଦିରେ ବସାଇବାର ଆୟୋଜନ କରିବ । ମୋର ସେହି ଯାତ୍ରାକୁ 'ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରା' କୁହାଯିବ । ପ୍ରତିବର୍ଷ ଏହି ଯାତ୍ରା ତୁମେ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବ । ଯାତ୍ରା ଶେଷରେ ମୋତେ ଫେରାଇ (ବାହୁଡ଼ା) ଆଣିବ ।

"ଆଷାଢ଼ ମାସର ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଏକାଦଶୀ ଦିନ ମୋର ଶୟନ ଯାତ୍ରା, କର୍କଟ ସଂକ୍ରାନ୍ତିରେ ପ୍ରଥମ 'ଅୟନଯାତ୍ରା', ଭାଦ୍ରବ ମାସ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଏକାଦଶୀରେ 'ପାର୍ଶ୍ୱପରିବର୍ତ୍ତନ' ଉତ୍ସବ, କାର୍ତ୍ତିକ ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀରେ 'ଉତ୍ଥାପନ ଅନୁଷ୍ଠାନ', ମାର୍ଗଶିର ମାସ ଶୁକ୍ଳ ଷଷ୍ଠୀରେ 'ପ୍ରାବରଣଯାତ୍ରା' (ଓଢ଼ଣଷଷ୍ଠୀ), ପୁଷମାସ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ 'ପୁଷ୍ୟାଭିଷେକ' ଉତ୍ସବ, ଉତ୍ତରାୟଣ ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତିରେ 'ଦ୍ୱିତୀୟ 'ଅୟନ ମହୋତ୍ସବ', ଫାଲ୍‌ଗୁନ ମାସ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ 'ଦୋଳଯାତ୍ରା,' ଚୈତ୍ର ମାସ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀରେ 'ଦମନକ ମହୋତ୍ସବ', ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ତୃତୀୟାରେ 'ଚନ୍ଦନଯାତ୍ରା' ଓ ଜଳକେଳି କରାଇ ସମସ୍ତ ଯାତ୍ରା ସମ୍ପାଦନ କରିବ । ଏହା 'ଦ୍ୱାଦଶ ଯାତ୍ରା' ନାମରେ କଥିତ ହେବ ।"

"ଏହି ଯାତ୍ରାଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପୁଣ୍ୟପ୍ରଦ ତଥା ସର୍ବକର୍ମ-ଫଳପ୍ରଦ ଅଟେ । ଏହି ଯାତ୍ରାଗୁଡ଼ିକ ଯେଉଁମାନେ ଦର୍ଶନ କରିବେ ସେମାନେ ସଂସାରରେ ପୁଣ୍ୟାର୍ଜନ କରି ପରିଶେଷରେ ମୋକ୍ଷଲାଭ କରିବେ । ମୋ ଯାତ୍ରାରହସ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନୀୟ । କେବଳ ମୁଁ ତୁମ ଭକ୍ତିରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଏହା ପ୍ରକାଶ କଲି, ତା'ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଧିବିଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁଁ କହିବି ।"

"ହେ ମହର୍ଷିଗଣ !" କହିଲେ ସୂତ ମହର୍ଷି—"ଏତିକ କହି ଭଗବାନ୍ ବିଷ୍ଣୁ ନୀରବ ହୋଇଯାଆନ୍ତେ, ରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ କୃତାର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ତା'ପରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପ୍ରଜାପତିଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସପ୍ତବିଧ ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଚାରିଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ମାଧବ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା, ଜଗନ୍ନାଥ, ସୁଦର୍ଶନ, ଭୂଦେବୀ ଓ ଶ୍ରୀଦେବୀଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିଥିଲେ ।

"ତତ୍ପରେ ବ୍ରହ୍ମା ନିଜ ଅଂଶରୁ ଦୁଇଟି ବ୍ରାହ୍ମଣବଂଶ ସୃଷ୍ଟି କରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପୂଜା ଓ ଜଳକର୍ମରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ବିଧାତା ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଏହାପରେ ବ୍ରହ୍ମା ଦେବଗଣ ଓ ନାରଦାଦି ମହର୍ଷିଗଣ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଣାମ କରି ଫେରିଆସି ନୃସିଂହଙ୍କ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବାସକରିଥିଲେ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଏହି ସମୟରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ହାତ ଯୋଡ଼ି ବ୍ରହ୍ମଲୋକକୁ ଯିବା ପାଇଁ ନିବେଦନ କରିଥିଲେ ।

ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ଶୁଣି କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍, ତୁମେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଅନୁସାରେ ଦ୍ୱାଦଶଯାତ୍ରା ତଥା ଉପଯାତ୍ରା-ମାନ ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ସମ୍ପନ୍ନ କରିବା ପରେ ଯଥାସମୟରେ ବିଷ୍ଣୁଲୋକକୁ ଯିବ ।"

ଏହା ଶୁଣି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ କୃତକୃତ୍ୟ ହୋଇ କହିଲେ—"ହେ ପିତାମହ, ଆପଣଙ୍କୁ ନମସ୍କାର । ଆପଣ ମୋତେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦ୍ୱାଦଶଯାତ୍ରା, ଉପଯାତ୍ରା ତଥା ମନ୍ଦିରର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଧିବିଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୁହନ୍ତୁ ।"

ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଭକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଗ୍ରହ ଶୁଣି କହିଲେ—"ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ପ୍ରତି ତୁମ ମନର ଶୁଦ୍ଧଭକ୍ତି ଜାତ ହୋଇ-ଥିବାରୁ ମୁଁ ତୁମକୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦୈନିକ ନୀତି ସମ୍ପର୍କରେ କହୁଛି । ତାହା ତୁମେ ମନଦେଇ ଶୁଣ—

"ରାତ୍ରିର ଶେଷ ପ୍ରହରର ତିନିଦଣ୍ଡ ଥିବା ସମୟରେ ଶଙ୍ଖଧ୍ୱନି କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ କରିବ । ସେହି ସମୟରେ 'ହେ କମଳାକାନ୍ତ, ହେ ଧରଣୀପତି, ହେ ନୀଳାଚଳପତି ପ୍ରଭୋ ! ଆପଣଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଛି; ଆପଣ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ କରନ୍ତୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ ସପ୍ତରୂପରେ ବିରାଜମାନ କରନ୍ତୁ; ସକାଳ ହୋଇଗଲାଣି ; ଆପଣ ମୋର ଏହି ଅପରାଧ ମାର୍ଜନା କରନ୍ତୁ' ବୋଲି ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ମନ୍ଦିରର ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୋଚନ କରି ଦୀପ ଜଳାଇଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପଲଙ୍କଟିକୁ ଉଠାଇଦେବ । ତତ୍ପରେ ପୂଜକ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ବାସି ଫୁଲ ବାହାର କରି ଶୁଦ୍ଧବସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଚନ୍ଦନଜଳରେ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କ ଅଗ୍ରଭାଗ ତଥା ପୀଠ ସଂସ୍କାର କରିବେ । ଆଗ୍ନେୟ ଆସନରେ ଉପବେସନ କରି, ଭୂତଶୁଦ୍ଧି ପ୍ରଭୃତି, ମାତୃକା, ଅନ୍ତର୍ମାତୃକା, ବହିର୍ମାତୃକା ବିଧି ସମାପନ ପୂର୍ବକ ପ୍ରାତଃ ସଂସ୍କାର କରିବେ । ତତ୍ପରେ ମନମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଚିନ୍ତାକରି କର୍ପୂର ଜଳରେ ମୂଳମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣପୂର୍ବକ ମୁଖ, ଚକ୍ଷୁ ମାର୍ଜ୍ଜନା କରିବେ । ଏହି ବିଧାନ ପରେ ବିଶୁଦ୍ଧ-ଜଳରେ 'ବୌଷଟ୍' ଉଚ୍ଚାରଣପୂର୍ବକ ଦ୍ୱାଦଶ ଥର ଗଣ୍ଡୂଷ-ପ୍ରମାଣ ଜଳ ଦେବଦେବଙ୍କ ମୁଖ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅର୍ପଣ କରିବେ ।

ତଦନନ୍ତର ପ୍ରଣବ-ମନ୍ତ୍ରରେ ଦନ୍ତକାଷ୍ଠ ସଂସ୍କାର କରି 'ସ୍ୱାହା' ମନ୍ତ୍ରରେ ଦନ୍ତଘର୍ଷଣ କରାଇବେ । ଏହି ବିଧିବିଧାନ ମନମଧ୍ୟରେ କଳ୍ପନା କରି ସମ୍ପନ୍ନ ହେବା ବିଧେୟ ।

"ହେ ରାଜନ୍, ଏହାପରେ ସୁନା ବା ରୁପାର ଜିଭଛେଲାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଜିହ୍ୱାଶୋଧନ କରାଇବେ । ଏହି କର୍ମ ଉତ୍ତାରୁ ଗଣ୍ଡୂଷ-ଜଳରେ ଆଚମନ କରାଇବେ ।

"ପଞ୍ଚାମୃତରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରତିବିମ୍ବରେ ସ୍ନାନ କରାଇବାପରେ କର୍ପୂର ଚନ୍ଦନମିଶ୍ରିତ ଜଳରେ, ସୁବାସିତ ପୁଷ୍ପମିଶ୍ରିତ ଜଳରେ, ବିଶୁଦ୍ଧ ଜଳରେ ତଥା ପରିଶେଷରେ ଆମଳଜଳରେ ମୂଳମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଯଥାକ୍ରମେ ସ୍ନାନ-ବିଧି କରାଇବେ । ସ୍ନାନାନ୍ତେ ଶୁଷ୍କ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ପୋଛି ଦେଇ ମାର୍ଜନା ଶେଷ କରିବ । ଏହି ବିଧିରେ ଦେବାଧିଦେବ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ନିତ୍ୟ କର୍ମବିଧି ସମାପ୍ତ କରାଇଲେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ ।

"ଏହି ବିଧିବିଧାନ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ପନ୍ନ ହେବ; ଅନ୍ୟଥା ପ୍ରଭୁ କୁପିତ ହୁଅନ୍ତି । ପ୍ରଭୁଙ୍କ କୋପରେ ରାଜାଙ୍କର ଅଧର୍ମ, ପ୍ରାଣନାଶ ତଥା ବଂଶନାଶ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସ୍ନାନବିଧି ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ସଂସାରରେ ଜନ୍ମ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ; ତେଣୁ ହେ ରାଜନ, ବିଧିବିଧାନର ସହିତ ତୁମ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସ୍ନାନବିଧି ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇବ ।"

ସୂତ ମହର୍ଷି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ, ଦନ୍ତଧାବନ ଓ ସ୍ନାନ ବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ପରେ କହିଲେ—"ହେ ମୁନିଗଣ, ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ କମଳାସନ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଶ୍ରୀମୁଖରୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିତ୍ୟକର୍ମ ବିଧି ଶୁଣିବା ପରେ ପୂଜାବିଧି ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭

"ହେ ମୁନିବୃନ୍ଦ" କହିଲେ ସୂତ ମହର୍ଷି—"ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଅନୁରୋଧପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଶ୍ନ ଶୁଣି ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରାତଃ ପୂଜାବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ ।"

ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନୀୟ ପୂଜାବିଧିର ରୀତି ନୀତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ସ୍ନାନ ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧକ ଉପଚାର ପୂଜା ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଁ କହୁଛି । ଗୁଡ଼ଳ, ମୁଗ, ନଡ଼ିଆ, ଯବ, ଶର୍କରା, କଦଳୀ, କନ୍ଦ, ଜିରା, ମରିଚ, ଜାଇ-ଫଳ, ଲବଙ୍ଗ ମିଶାଇ ନଡ଼ିଆରସରେ ପକ୍ୱ କରିବା ପରେ ଘିଅ ମିଶାଇ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କ ଆଗରେ ଶହେଗୋଟି ପିଣ୍ଡ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ଏହି କ୍ରମରେ ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା, ସୁଦର୍ଶନ ଓ ମାଧବଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ । ଶ୍ରୀଦେବୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦଶଗୋଟି ପିଠା ଥୋଇବ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ ଦ୍ୱାତ୍ରିଂଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ଶତୋପଚାରପୂର୍ବକ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ଦ୍ୱାଦଶାକ୍ଷର ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ତ୍ରରେ, ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ତ୍ରୟୋଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ତଥା ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ଶତୋପଚାରରେ ପୂଜା କରି ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ । ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରାଗଲେ ଅପରାଧ ହେବ ।

"ମାଧବ ଓ ଭୂଦେବୀ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପୂଜାର ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଉତ୍ସବମାନଙ୍କରେ ସେ ଦୁହିଙ୍କ ପୂଜା ବିଧିବିଧାନ ଅନୁସାରେ କରିବ ।

"ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ସନ୍ତୋଷବିଧାନ ନିମିତ୍ତ ଏହି ପୂଜା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ବିଧିବିଧାନର ସହିତ ଯଥାସମୟରେ ସମ୍ପନ୍ନ କରିବ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ନୃସିଂହ-ମନ୍ତ୍ରରାଜ କିମ୍ବା ଗୋପାଳ-ମନ୍ତ୍ରରେ ଅର୍ଚ୍ଚନ କରିବ । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ ଦ୍ୱାଦଶାକ୍ଷର ବାସୁଦେବ ମନ୍ତ୍ର, ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ଏକାକ୍ଷର ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ-ମନ୍ତ୍ର, ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ସପ୍ତାକ୍ଷର ସୁଦର୍ଶନ-ମନ୍ତ୍ରରେ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଏକାକ୍ଷର ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ରରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା ଶେଷ କରିବାପରେ ପାକଶାଳା ନୀତି ଆରମ୍ଭ କରିବ ।

"ପାକଶାଳାକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ହସ୍ତ-ପାଦ ଧୋଇ ଆଚମନ କରିବ । ଧୂଆଧୋଇ ହୋଇ ପରିଷ୍କାର ଥିବା ପାକଶାଳା ମଧ୍ୟକୁ ସୂପକାରମାନଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରବେଶପୂର୍ବକ ହୋମ ଆରମ୍ଭ କରିବ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାବଧାନତାର ସହିତ ଏହା କରିବ । ପୂର୍ବରୁ ପାକ କରାଯାଇଥିବା ଅନ୍ନରୁ ଯଦି କିଛିକାଏ ପାକଶାଳାରେ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ରୂପେ ରହିଯାଇଥାଏ, ତେବେ ସେ ସମୟର ପାକ ଅନ୍ନ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରସାଦ ଲାଗି ଅଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ । ରନ୍ଧା-ବନ୍ଧା ହେବା ପରେ ଯଦି ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପୂର୍ବପାକର ଅନ୍ନ କୌଣସିଠାରେ ଭୁଲବଶତଃ ପଡ଼ିଛି, ତେବେ ସେ ସମୟରେ ରନ୍ଧା ହୋଇଥିବା ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ନଷ୍ଟ କରିଦେବ ।

"ଏହିପରି ନିୟମରେ ପ୍ରତିଦିନ ପାକକାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିବ । ହୋମ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଗଢ଼ମଟ୍ଟିରୁନା କିମ୍ବା ଗୁଡ଼ୁଲ-ଚୂନାରେ ସ୍ଥଣ୍ଡିଲ ନିର୍ମାଣ କରି ହୋମ ବିଧାନ କରିବ । ହୋମ-କୁଣ୍ଡରେ ବୈଷ୍ଣବାଗ୍ନି ସ୍ଥାପନ କରିବ । ଆଗ୍ରୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ଚରୁପାକ କରିବ । ପ୍ରଣବ (ଓଁ) ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ପାତ୍ର-ସଂସ୍କାର କରିବ ଏବଂ କାମବୀଜ ଉଚ୍ଚାରଣକରି ପାତ୍ରରେ ଜଳ ପୂରଣ କରିବ । ଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ପାଠକରି ଜଳପାତ୍ରରେ ତିଳତଣ୍ଡୁଳ ନିକ୍ଷେପ କରିବ । ଲକ୍ଷ୍ମୀବୀଜରେ ପାତ୍ରକୁ ଧରି ତଳେ ଥୋଇବ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ନାମ ସଂକୀର୍ତ୍ତନ କରି ପିଠା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ନିତ୍ୟସ୍ନାନ ପରେ ଆଗ୍ରୀର୍ଯ୍ୟ ଏହିପରି ବିଧାନରେ ପ୍ରତିଦିନ କର୍ମ ସମ୍ପାଦନ କରିବେ । ଯେଉଁମାନେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପାଇଁ ଚରୁଅନ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବେ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ମାନି ଚଳିବେ । ଅନ୍ୟଥା ସେ ପାକ ଅଶୁଦ୍ଧ ବୋଲି ପରିଗଣିତ ହେବ ।

"ହେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ! ଯଦି କୌଣସି ସମୟରେ ହୋମ ନକରି ପାକ କରାଯାଏ; ତେବେ ତାହାକୁ ଖାତ ଖୋଳି ପୋତି ପକାଇବ ।

"ମନ୍ଦିରର ଅଗ୍ନିକୋଣରେ ସୁଦୃଢ଼ ପାକଶାଳା ନିର୍ମାଣ କରିବ । ତାହା ପିଣ୍ଡିର ପରି ଜାଲିଦାର ହେବା ବିଧେୟ । ପାକ-ଶାଳାଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ହେବା ଉଚିତ । ପାକଶାଳାର ଉତ୍ତର ବାଟରେ ପାକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଉଚିତ । ଯେଉଁମାନେ ପାକ-କର୍ମର ଅଧିକାରୀ, ସେମାନଙ୍କ ବିନା ଅନ୍ୟ କେହି ପାକଶାଳାକୁ ପ୍ରବେଶ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଶୂଦ୍ରମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ପାକଶାଳାରେ ପଡ଼ିବା ଶାସ୍ତ୍ରବିରୋଧୀ । ଯଦି କୌଣସିମତେ ପାକଶାଳା ଅଶୁଚି ହୋଇଯାଏ ତେବେ ପୁଣି ଥରେ ବିଧିବିଧାନର ସହିତ ପାକ-ଶାଳାକୁ ଶୁଦ୍ଧ କରିବ । ପାକପାତ୍ରରେ ଯଦି ଲୋମ, ନଖ, କୃମି, କୀଟ ପଡ଼ିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ, ତେବେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପାକ-ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ପୋତି ପକାଇବ । ଶାମୁକା, କଉଡ଼ି ମଧ୍ୟ ଅଶୁଦ୍ଧ । ସେଗୁଡ଼ିକ ପାକଦ୍ରବ୍ୟରୁ ବାହାରିଲେ ସେହି ପାକାନ୍ନ ଅଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । କଣ୍ଟାକଣ୍ଟି, ଦଣ୍ଟାବଣ୍ଟି, ଛେଦୃଛେଚ, ଭଜାଭଜି ତଥା କୌଣସି ମସଲା ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାର ଥିଲେ, ତାହା ସେହି ପାକଶାଳା ଭିତରେ କରାଯିବ । ଯଦି ଏ ପ୍ରକାର ଅନ୍ୟଥା କରାଯାଇଥାଏ ତେବେ ତାହା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପ୍ରସାଦ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ମନ୍ଦିର ପାକଶାଳାରେ ଦଳ ସଦୃଶ କଣ୍ଟକଯୁକ୍ତ ତଥା, କ୍ଷୀରଯୁକ୍ତ କାଷ୍ଠ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଚୂଲିଗୁଡ଼ିକ ଉଚ୍ଚ ଉଚ୍ଚ ହେବ ଏବଂ ସେଥିରେ ଶୁଷ୍କ, ସଳଖ ତଥା ହାଲୁକା ଧରଣର ଇନ୍ଧନ ବ୍ୟବହାର କରାଯିବ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ପାକ ଓ ପାକଶାଳା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ପାଳନ କରିବ ।

"ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଦୁଇପ୍ରକାର ପୂଜା କରାଯିବ । ତେଣୁ ପ୍ରଥମ ସ୍ନାନାଦି ପୂଜା ପରେ ପୁଣି ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ଦେବାଧି-ଦେବଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ । ଛେନା, ଖଇ, ନଡ଼ିଆକୋରା ପ୍ରଭୃତି ଘୃତରେ ସିକ୍ତ କରାଇ ନୀଳାଚଳେଶଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ ।

"ପ୍ରାତଃକାଳୀନ ପୂଜା ସହିତ ହେଉ କିମ୍ବା ପୃଥକ୍ ଭାବରେ ହେଉ, ଚତୁର୍ବିଂଶତି ଉପଚାରରେ ପୂଜା କରିବ । ଉପଚାର ମଧ୍ୟରେ ଆସନ, ସ୍ୱାଗତ, ପାଦ୍ୟ, ଅର୍ଘ୍ୟ, ଆଚମନ, ମଧୁପର୍କ, ପୁନରାଚମନ, ସ୍ନାନ, ବସନ, ଯଜ୍ଞୋପବୀତ, ଉତ୍ତରୀୟ, ଭୂଷଣ, ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପ, ଧୂପ, ଦୀପ, ପୁନଃପାଦ୍ୟ, ପୁନରାଚମନ, ନୈବେଦ୍ୟ, ଆଚମନ, ତାମ୍ବୁଲ, ସ୍ତୁତି, ଆଳତି, ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦେଇ ଯଥାବିହିତ ମନ୍ତ୍ରରେ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ ।

"ତତ୍ପରେ ସୁବାସିତ ଜଳରେ ଠାକୁରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖସ୍ଥିତ ସ୍ଥାନ ମାର୍ଜନ କରି ଗୁଡ଼ୁଲଚୂର୍ଣ୍ଣରେ ମେଖଳା (ମଣ୍ଡଳ) ନିର୍ମାଣ କରିବ । ସୁଦର୍ଶନ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମଣ୍ଡଳ କରି ତା'ଉପରେ କଦଳୀପତ୍ର ପକାଇବ । ସେହି କଦଳୀପତ୍ର ଉପରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ରୌପ୍ୟ କିମ୍ବା ପିତ୍ତଳର ଥାଳି ରଖିବ । ଅଥବା ପାଷାଣ ଉପରେ ପତଳା ଲୁଗା ପକାଇ ଥାଳି ରଖିବ । ତତ୍ପରେ ଦୀପ ଜଳାଇ ମନ୍ଦିରର ପାକଶାଳାରୁ ପାକ ଅନ୍ନ ଅଣାଇବ । ପାକ ଅନ୍ନ ଆଣୁଥିବା ଲୋକମାନେ ମୁଖରେ ବସ୍ତ୍ର ଆଚ୍ଛାଦନ କରିବା ଉଚିତ । ଭୋଗ ଆଣିବାବେଳେ ଦୁଇପାର୍ଶ୍ୱରେ ପ୍ରହରୀ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିବେ । ସେହି ପାକାନ୍ନ ଆଣି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ କରି ରଖାଯିବ ।

ବରିପିଠା, ଖେଚଡ଼ି, ଘୃତାନ୍ନ ଠାକୁରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖିବ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭୋଗ ଉପରେ ହେଙ୍ଗୁ, ଜୀରା, ଜାଇଫଳ, ଲବଣ ସିଞ୍ଚାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ତା' ସହିତ ନଡ଼ିଆ ଓ ଲୁଣ ଦେବା ବିଧେୟ । ଭୋଗ ଲଗାଇବା ବ୍ୟକ୍ତି ଶୁଦ୍ଧ ଶୁକ୍ଳ ବସ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧି ହାତଗୋଡ଼ ଧୋଇ ଭୋଗପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ସେତେ-ବେଳେ ପୂଜକ ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ମୁଦି ପିନ୍ଧିଥିବେ ଏବଂ ମସ୍ତକରେ

ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ତିଳକ ଲଗାଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପୂଜା ଆରମ୍ଭରେ ଭୈରବଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରି ତୁଳା ଆସନରେ ପୂଜକ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ଶୁଦ୍ଧଜଳରେ ସିଂହାସନକୁ ଧୋଇଦେବେ । ପୂଜକ ଉତ୍ତରମୁଖ ହୋଇ ବସିବେ । ଏହାପରେ ପୂଜାପାତ୍ର ଧୂଆଧୋଇ କରି ଯଥାସ୍ଥାନରେ ରଖାଯିବା ଉଚିତ ।

“ପୂଜକ ଜଳପାତ୍ର ହସ୍ତରେ ଧାରଣ କରି ବିଭୁଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଧ୍ୟାନ କରିବେ । ସେତେବେଳେ ସେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆଳାପ ଆଲୋଚନା କରିବେ ନାହିଁ । ସେହି ଜଳପାତ୍ରକୁ ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପନ କରିବେ । ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ପାଦରେ ଲେପିବ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଯାବନିକ ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବ ନାହିଁ । ଯଦି ଏ ପ୍ରକାର ବିଭ୍ରାଟ କରାଯାଏ, ତେବେ ସେଠାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବା ଭୋଗକୁ ଗାତ ଖୋଳି ପୋତିପକାଇବ । କୌଣସି ଭୋଗ ଉପରେ ଅନ୍ୟ ପାକଦ୍ରବ୍ୟ ରଖିବ ନାହିଁ । ସେ ସମୟରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଯାହା ଯାହା କହିବେ, ତଦନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । ‘ପଞ୍ଚରାତ୍ର’ ବିଧି ଅନୁସାରେ ପୂଜକ ଭୋଗ-ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ପଞ୍ଚରାତ୍ରୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ର ଅଭାବରେ ବୈଦିକ ମନ୍ତ୍ରରେ ପୂଜା କରାଯାଇପାରେ । ସେହି ସମୟରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସେବକ ଛତ୍ର ଟାଣି ଛିଡ଼ା ହେବେ ଏବଂ ଚାମର, ତରାଶ ଆଦି ଧରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବିଞ୍ଚିଦେବେ । ସେତିକିବେଳେ ଶଙ୍ଖ, ମହୁରି, ବୀଣାଦି ବାଦ୍ୟଧ୍ୱନି ଏବଂ ଗୀତ-ବାଦ୍ୟର ଆୟୋଜନ କରିବ । ଏହାର ଅଭାବରେ ଧାର୍ମିକ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଭକ୍ତିର ସହିତ ହରିଧ୍ୱନି କରିବେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ତିନିକାଳ ପୂଜା କରିବ । ଏହି ସମୟରେ ମନ୍ଦିର ଦ୍ୱାର ନିରୋଧ କରିବ । ଯଦି କେହି ପୂଜାସମୟରେ ଭିତର ପୁରରେ ରହିଯିବେ, ତେବେ ଭୋଗଗୁଡ଼ିକ ପୋତାଇଦେବ ।

“ସେ ସମୟରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଯଦି ଲୋଭବଶତଃ ପୂଜା ଭୋଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିବେ ତେବେ ତାହା ରାକ୍ଷସ ଭୋଗ୍ୟ ହେବ ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପୂଜକ ଦୈତ୍ୟଯୋନିରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଶହେ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିଭ୍ରମଣ କରିବେ । ସେହି ଦୋଷରେ ରାଜା ନିଜ ପୁତ୍ର-ଦାରାଙ୍କ ସହିତ ବିନଷ୍ଟ ହେବେ । ମୁଁ ଯାହା ଯାହା କହିଲି ସେହି ସେହି ବିଧିବିଧାନ ଅନୁସାରେ, ହେ ରାଜନ୍, ପ୍ରାତଃ ପୂଜା ସମ୍ପାଦନ କରିବ ।

ସୂତ କହିଲେ—“ହେ ଋଷିଗଣ, ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ଏହି ବିଧିରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜାବିଧାନ କରାଇବେ, ସେମାନେ ସକଳ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଏହି ଭବସାଗରକୁ ପାରି ହୋଇଯିବେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୮

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବିଭୁଙ୍କ ମୁଖରୁ ପ୍ରାତଃପୂଜାର ବିଧାନ ଶୁଣିବା ପରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନପୂଜା ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ ।

ଏହା ଶୁଣି ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—“ହେ ରାଜନ୍ ! ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ପୁଷ୍ପମାଲ୍ୟାଦି ବାହାର କରି ପୁଣି ପୂର୍ବପରି ସ୍ନାନ-ସଂସ୍କାର କରାଇ ଭୂଷଣରେ ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ମଣ୍ଡନ କରିବ ।

“ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଗରେ ଶାଳିଅନ୍ନ, ମୁଗଡାଲି, ନାନାପ୍ରକାର ତରକାରି, ଛେନା, ଶର୍କରା, ପିଠା ଆଦି ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଘୃତରେ ପାକ କରାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ-ପୂଜା ଆରମ୍ଭରେ ଯେଉଁ ପୁଷ୍ପମାଲ୍ୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଲାଗିକରାଇଥିବ, ପୂଜା ଶେଷରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଉଲଗି କରାଇ ପୁଣି ଥରେ ମାଲ୍ୟ ତଥା ବସ୍ତ୍ରରେ ଭୂଷିତ କରାଇବ । ଏହାପରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରି ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ପଲ୍ୟଙ୍କରେ ଶୁଆଇବାର ଆୟୋଜନ କରାଇବ । ଏହି ସମୟରେ ଆରତି କରି ଦୀପ ଲିଭାଇଦେଇ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଶୁଆଇଦେବ ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପହଡ଼ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇ ପଲ୍ୟଙ୍କ ଉଠାଇଦେବ ଏବଂ ଦୀପ ଜଳାଇ ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୋଚନ କରାଇବ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ସେବକମାନେ ସମ୍ପନ୍ନ କରିବେ । ଏହି ସମୟରେ ପୂର୍ବପରି ପୂଜାବିଧି ଆରମ୍ଭ କରି ସନ୍ଧ୍ୟା ମନୋହି ପାଇଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଲାଗି ପଖାଳରେ ଦହି, କ୍ଷୀର, ଅଦାରସ ପକାଇ ପରିବେଷଣ କରିବ । ସେଥି ସହିତ ଶାଗ, ଘୃତଯୁକ୍ତ ଆମ୍ବିଳ, ତରକାରି, ନାନାପ୍ରକାର ପିଠା ପ୍ରଭୃତି ସମର୍ପଣ କରିବ । ସେ ସମୟରେ କଦାପି ଗରମ ଅନ୍ନ ପରିବେଷଣ କରିବ ନାହିଁ ।

“ହେ ରାଜନ୍ ! ଯେଉଁ ଯେଉଁ ପୂଜା ସମୟରେ ଯେପରି ଭାବନା କରିବ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ କହୁଛି, ଶୁଣ । ପ୍ରାତଃକାଳରେ ବୃନ୍ଦାବନ ଭାବନା ମନରେ କରି ବାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ବୃନ୍ଦାବନସ୍ଥିତ କିଶୋର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବ, ସାୟଂକାଳରେ ରୁକ୍ମିଣୀ ସତ୍ୟଭାମାଦିଙ୍କ ଦ୍ୱାରବତୀପୁରସ୍ଥିତ ମୁରବୈରି ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବ । ତାମ୍ବୂଳଦାନ ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରଭୁ କେବେହେଲେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ପ୍ରାତଃ ଓ ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ କର୍ପୂର-ଆରତି ଏବଂ ସାୟଂ-କାଳରେ ସାତୋଟି ବତିରେ ନୀରାଜନ କରିବ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ

ମହାଆଳତି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପାତ୍ରରେ ସମ୍ପାଦନ କରିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଆଳତି କଲେ ସହସ୍ର ଅଶ୍ୱମେଧର ଫଳ ମିଳିଥାଏ । ତ୍ରିକାଳ ପୂଜା ମଧ୍ୟରେ ତୁଳସୀଦଳ ଅର୍ପଣ କରିବ । ଏହି ତ୍ରିକାଳପୂଜା ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଦର୍ଶନ କରିବ, ସେ ପରମପଦ ଲାଭ କରିବ ଏବଂ ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ନିଜ ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କରାନ୍ତି ।

"ଯେଉଁ ରୀତିରେ ପୂଜାବିଧି କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ କହିଲି, ସେହି ଅନୁସାରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା ନ କଲେ ପୂଜାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁ ସମୟରେ ଯେଉଁ ପୂଜା କରିବା ବିଧେୟ, ତାହା ସେହି ସମୟରେ କରିବ । କାଳ ଅତୀତ ହୋଇଯିବା ପରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପୂଜା କଲେ, ପୂଜକ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ ହେବେ ।

"ଏହି ତ୍ରିକାଳପୂଜା ବ୍ୟତୀତ ରାତ୍ରିର ସାତଘଡ଼ି ମଧ୍ୟରେ ରାତ୍ରିପୂଜା ବା ଚତୁର୍ଥ ପୂଜା କରିବ । ସେ ସମୟରେ ପୂର୍ବପରି ପୁଷ୍ପମାଲ୍ୟାଦି ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ଉଲଗି କରି କର୍ପୂର, କସ୍ତୁରୀ, ଚନ୍ଦନ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ଲେପନ କରିବ । ନାନାବିଧ ସୁବାସିତ ପୁଷ୍ପରେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ମଣ୍ଡନପୂର୍ବକ ଅପୂର୍ବ ବେଶ ରଚନା କରିବ । ସେତିକିବେଳେ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜା ଶେଷ କରି ଘୃତ, ଶର୍କରା, କର୍ପୂରମିଶ୍ରିତ ପାୟସ, ଘୃତପାକ ପିଠା ଆଦି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମନୋହି ଲାଗି ଅର୍ପଣ କରିବ ।

"ଚତୁର୍ଥ ପୂଜା ସମୟରେ ରାସମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ବିରାଜିତ, ଗୋପୀବୃନ୍ଦ ପରିବେଷ୍ଟିତ, ନୀଳମେଘକାନ୍ତି, ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସଦୃଶ ମୁଖମଣ୍ଡଳଯୁକ୍ତ, ଦିବ୍ୟପୀତାମ୍ବରଧାରୀ, ମୟୂରଚନ୍ଦ୍ରିକାଯୁକ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ସେତିକିବେଳେ ନାନା ପ୍ରକାର ଗୀତ ବାଦ୍ୟାଦିର ଆୟୋଜନ କରିବ ।

ରାତ୍ରିର ସାତଘଡ଼ି ମଧ୍ୟରେ ଚତୁର୍ଥ ପୂଜା ସମ୍ପାଦିତ ନ ହେଲେ ମହାପ୍ରଭୁ କେବେହେଲେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଯଦି କୌଣସିମତେ ପୂଜାଦ୍ରବ୍ୟର ଆୟୋଜନ ସମ୍ଭବ ନ ହୁଏ, ତେବେ ରାତ୍ରିର ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରହର ମଧ୍ୟରେ ରାତ୍ରିପୂଜା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଏହି ପୂଜା ରାକ୍ଷସୀପୂଜାରେ ପରିଣତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଥାଏ । ସେହି ଅପରାଧରେ ରାଜା, ପୂଜକ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସେବକମାନେ ବିନଷ୍ଟ ହୋଇ ନରକରେ ପତିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଏହି ରାତ୍ରିପୂଜା ପରେ ଦିବ୍ୟ ପଲ୍ୟଙ୍କରେ ତୁଳୀତଳ୍ପ ସଜ୍ଜିତ କରି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିମା ସେଥିରେ ବିଜେ କରାଇବ । ସେହିଠାରେ ଜଳପାତ୍ର, ତାମ୍ବୂଳପାତ୍ର ଥୋଇ ଯଥାବିଧିରେ ଆଳତି କରି, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ବିସର୍ଜନ କରିଦେବ । ତତ୍ପରେ କବାଟ ବନ୍ଦ କରାଇ ମନ୍ଦିର ଭିତରକୁ ନିଃଶଙ୍କ ତଥା ଜନଶୂନ୍ୟ କରାଇବ ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳରୁ ରାତ୍ରି ସାତଘଡ଼ି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂଜାବିଧି ସମାପ୍ତ କଲେ ପ୍ରଭୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତ ହୁଅନ୍ତି ।

ମହର୍ଷି ସୂତ ଆଗ୍ରହୀ ଶ୍ରୋତା ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ କହିଲେ—"ହେ ମହର୍ଷିଗଣ ! ବ୍ରହ୍ମା ଏହିପରିଭାବରେ ପୂଜା-ବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉପଦେଶ ଦିଅନ୍ତେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିଗଣ, ଏହିପରି ଭାବରେ ପୂଜା କଲେ ଭବବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ନୀଳାଚଳରେ ଆହୁରି ଅନେକ ବିଧିବିଧାନ ରହିଛି । ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଯଥା ସମୟରେ କହିବି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୯

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପଚାରିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍ ! ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ପରିଚ୍ଛା ଓ ସେବକମାନଙ୍କ ଲକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ ମୋତେ ଧାରଣା ଦିଅନ୍ତୁ ।"

ଏହା ଶୁଣି କହିଲେ ପ୍ରଜାପତି—"ପଞ୍ଚରାତ୍ରବିଶାରଦ, ବେଦବେଦାଙ୍ଗପାରଗ, ସ୍ମୃତି, ଆଗମ ଓ ପୁରାଣ ପାରଦର୍ଶୀ, ବୈଦିକ ତଥା ତାନ୍ତ୍ରିକମନ୍ତ୍ରବିତ୍, ଶାନ୍ତ ତଥା ସତ୍‌କୁଳୋଦ୍ଭବ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରିବେ । ବିନୟୀ, ସୁବ୍ରତୀ, ଜିବେଗ, ପତ୍ନୀବାନ୍, ତପସ୍ୱୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟପଦରେ ବରଣ କରିବ । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କଳହପ୍ରିୟ, କାମାସକ୍ତ, ହାସ୍ୟପ୍ରିୟ, ବିବାଦପ୍ରିୟ, ମତ୍ସ୍ୟ ମାଂସପ୍ରିୟ, ବାସିଅନ୍ନପ୍ରିୟ, ପରଦାରାସକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସେ ରକ୍ତ, ପୀତ, ଶ୍ୟାମ ତଥା କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଲୁଗା ପିନ୍ଧିବେ ନାହିଁ ଏବଂ ଶୁଦ୍ଧ ଶୁକ୍ଳବସ୍ତ୍ରଧାରୀ, ହବିଷ୍ୟାଶୀ, ଜିତକ୍ରୋଧ, ସତ୍ୟବାଦୀ, ଧର୍ମତତ୍ପର, ଦେବପୂଜାବିଶେଷଜ୍ଞ ହୋଇଥିବେ । ତ୍ରିସନ୍ଧ୍ୟାକାରୀ, ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଧାରୀ, ପରାଶର, ଭରଦ୍ୱାଜ, ବତ୍ସସ, କାଶ୍ୟପ, ଅଙ୍ଗିରସ ଗୋତ୍ରଜ ଷୋଡ଼ଶ ବର୍ଷଠାରୁ ଷାଠିଏ ବର୍ଷ ବୟସ୍କ ତଥା ନିତ୍ୟକର୍ମପରାୟଣ ବ୍ୟକ୍ତି ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ପୂଜକ ହୋଇ ପାରିବେ ।

"ଏହିପରି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଧନଧାନ୍ୟ, ଭୂମି, ସୁବର୍ଣ୍ଣାଦି ବହୁ ଦାନ କରି ଆଚାର୍ଯ୍ୟପଦରେ ବରଣ କରିବ । କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ

ମଧ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ଦାନ ଗ୍ରହଣ କରିବ ନାହିଁ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସଦୃଶ ମନେକରି ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଭକ୍ତି ଓ ସମ୍ମାନ କରିବ । ମହାପ୍ରସାଦରୁ ଏକ-ଦଶାଂଶ କିମ୍ବା ଏକ-ଷୋଡ଼ଶାଂଶ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିବ । ମନ୍ଦିରର ପୂଜା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରିବ । ବିଷ୍ଣୁପୂଜକ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କଠାରୁ କୌଣସି ଗୁଣରେ ଊଣା ନୁହନ୍ତି । ତେଣୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଭକ୍ତି ତଥା ଶ୍ରଦ୍ଧା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କଠାରେ ଦ୍ରୋହୀ ହେବ ନାହିଁ ।"

ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ସୂତ ମହର୍ଷି କହିଲେ—"ହେ ଋଷିବୃନ୍ଦ, ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଗୁଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ରହ୍ମା ଯାହା ଯାହା କହିଲେ, ଅନ୍ୟ ସେବକମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସମସ୍ତ ଗୁଣରେ ଭୂଷିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେମାନେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ଏହା ପରେ ରାଜା ପରିଚ୍ଛା ବା ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜିଜ୍ଞାସା କରନ୍ତେ ବ୍ରହ୍ମା ସମୁଚିତ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନ କଲେ ।"

ମନ୍ଦିର ପରିଚ୍ଛାଙ୍କ ଲକ୍ଷଣ ତଥା ଗୁଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ମନ୍ଦିର ପରିଚ୍ଛା (ପରୀକ୍ଷା) ଶାନ୍ତ, ଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍, ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତିପରାୟଣ, ଧନବାନ୍, ଶୁକ୍ଳାମ୍ବରଧାରୀ ତଥା ନିରପେକ୍ଷ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ମନ୍ଦିର ସେବାରେ କେହି ତ୍ରୁଟିବିଚ୍ୟୁତି କଲେ ପରିଚ୍ଛା ସେବକ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ଦୋଷୀ ସେବକଙ୍କୁ ସମୁଚିତ ଦଣ୍ଡ ଦେବେ । ପରିଚ୍ଛା ଯଦି କୌଣସି ଅପରାଧ କରନ୍ତି, ତେବେ ରାଜା ତାଙ୍କର ଦଣ୍ଡବିଧାନ କରିବେ ।

"ଏହାପରେ ମୁଁ ଅଗ୍ନିଶର୍ମାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହୁଛି, ଶୁଣ । ସାତବର୍ଷ ଦୁଇମାସରେ ତାଙ୍କର ଉପନୟନ ବିଧି ସମାପ୍ତ ହେବ । ସେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଆଚରଣ କରି ଭଲଭାବରେ ବେଦାଧ୍ୟୟନ କରିବେ । ସେ ଅନ୍ୟ ଗୃହରେ ଭୋଜନ କରିବେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ବାସିଅନ୍ନ ଭୋଜନ କରିବେ ନାହିଁ । ସେ ସ୍ତ୍ରୀ, ଶୂଦ୍ର, ସ୍ପର୍ଶ ତଥା ତାମ୍ବୁଲାଦି ଭକ୍ଷଣ କରିବେ ନାହିଁ ଏବଂ ହବିଷ୍ୟ ଭୋଜନ କରି ସଦାଚାରନିପୁଣ ହେବେ । କେବଳ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ରାଜପ୍ରତିନିଧି ଭାବରେ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଉତ୍ସବମାନଙ୍କରେ ତୁମର ମଙ୍ଗଳ ନିମିତ୍ତ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବେ । ସେ କେବଳ ବାରବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂଜା କରି ପାରିବେ । ତତ୍ପରେ ସେହି ବଂଶର ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁତ୍ରକୁ ସେହିପରି ଆଚାରନିପୁଣ କରାଇ ଅଗ୍ନିଶର୍ମା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବେ । ଯଦି ତାଙ୍କ ବଂଶରେ କୌଣସି ପୁତ୍ର ନଥିବେ, ତେବେ ସେହି କର୍ମ ସ୍ୱୟଂ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ତୁଲାଇବେ । ଅନ୍ୟଥା ସେ ଗୋଟିଏ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର କରି ସେହିପରି ଭାବରେ ସଦାଚାରନିପୁଣ କରାଇ ଦେବକର୍ମ ତୁଲାଇବେ ।

"ସେହି ଅଗ୍ନିଶର୍ମା ସ୍ନାନ ଓ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଉତ୍ସବରେ ଦେବଦେବଙ୍କୁ ଅଲଟ କରିବେ । ଅନ୍ୟ ସେବକମାନେ ଶୁଦ୍ଧାତ୍ମା ହୋଇ ଠାକୁର ଅଙ୍ଗରେ ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପାଦି ଭୂଷଣ କରାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେବେ ।"

ସୂତ କହିଲେ— "ହେ ଋଷିଗଣ ! ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରମୁଖ ସେବକମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ ଶୁଣିବା ପରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଉପଚାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୧୦

ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଚତୁର୍ମୁଖ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଭକ୍ତିର ସହିତ ପଚାରିଲେ—"ହେ ସୁରଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଆପଣଙ୍କଠାରୁ ସେବକମାନଙ୍କ ଲକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ସବୁ ଶୁଣିଲି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଉପଚାର-ପୂଜା, ନୈବେଦ୍ୟ ତଥା ପାଦ୍ୟ ଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୋତେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଅନ୍ତୁ ।"

ଏହା ଶୁଣି ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ତୁମେ ଭଲକଥା ପଚାରିଛ । ମୁଁ ତୁମକୁ ସେ ବିଷୟରେ କହୁଛି ଶୁଣ । ପ୍ରଥମେ ହୋତା ଦର୍ଭ ସମେତ ତୁଳସୀଦଳ, ସୁବାସିତ ପୁଷ୍ପ ସଂଗ୍ରହ କରିବେ ଏବଂ ଆସନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପଦ୍ମ, କରବୀର, ଟଗର, କୁନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରିବେ । ସ୍ୱାଗତ ପାଇଁ ଜାଈ, ମଲ୍ଲୀ, ଚମ୍ପା, ବଉଳ, କେତକୀ, ନୀଳପଦ୍ମ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ବିଧେୟ । ଚାରିପଲ ଜଳରେ ଶ୍ୟାମପୁଷ୍ପ, ଧଳା ସୋରିଷ, ଶ୍ୱେତପଦ୍ମ, ବେଣାଚେର, ଦୂବ ଓ ଚନ୍ଦନ ପକାଇ ପାଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରାଯିବ । ଦୁଇପଲ ଜଳରେ ଚାଉଳ, ଯବ, ଶ୍ୱେତ ସୋରିଷ, କୁଶ, ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପ ପକାଇ ଅର୍ଘ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବା ବିଧେୟ । ଦୁଇପଲ ଜଳରେ ଜାଇଫଳ, ଅଳାଇଚ, ବେଣାଚେର, କର୍ପୂର ଆଦି ପକାଇ ଆଚମନ ଜଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ମଧୁପର୍କ ପାଇଁ ପଞ୍ଚାମୃତ ପ୍ରଦାନ କରିବ । ପୁନରାଚମନ ଜଳ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଆଚମନ ଜଳ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବ । ଶହେପଲ କିମ୍ବା ପଚାଶପଲ କିମ୍ବା ପଚିଶପଲ ଜଳରେ କର୍ପୂର ଓ ଚନ୍ଦନ ପକାଇ ସ୍ନାନ ପାଇଁ ଜଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବେ । ଏକହସ୍ତ ଲମ୍ବ ଶୁକ୍ଳବସ୍ତ୍ର ଅଙ୍ଗପୋଛା ପାଇଁ ସଂଗ୍ରହ କରିବ । ବସ୍ତ୍ର ଓ ଉତ୍ତରୀୟ ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକହାତ ଲମ୍ବର ପୀତବସ୍ତ୍ର

ଆବଶ୍ୟକ । ରତ୍ନଅଗ୍ରଣବିଶିଷ୍ଟ ତଥା ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ମୁକ୍ତାଖଚିତ ଯଜ୍ଞୋପବୀତ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବ । କର୍ପୂରମିଶ୍ରିତ ଚନ୍ଦନ ଗନ୍ଧ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତଥା ଜାନୁହାତ ଲମ୍ବ ସୁଗନ୍ଧପୁଷ୍ପମାଳା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିବ । ଗୁଗ୍‌ଗୁଲ, ଚନ୍ଦନ, ବିଲ୍ୱକାଷ୍ଠ, ବେଣାଚେର ଆଦି କୁଟି ଅଗ୍ନିରେ ପକାଇ ଧୂପ ସମର୍ପଣ କରିବ । ଉତ୍ତମ ଶୁକ୍ଳବସ୍ତ୍ରରେ ଗୁଣିଅଙ୍ଗୁଳି ଲମ୍ବର ବତି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ତହିଁରେ କର୍ପୂର ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଦୀପଦାନ ସମର୍ପଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ ପୁର୍ବବତ୍ ପାଦ୍ୟ ଓ ଆଚମନ ପ୍ରଦାନ କରି ନୈବେଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ନୂଆ ମାଟିହାଣ୍ଡିରେ ମୁଗ ଚାଉଳ ପକାଇ ଖିଚୁଡ଼ି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ସେହି ଖିଚୁଡ଼ିକୁ ପଥର ବାସନରେ ରଖି ତହିଁରେ ଅଦା, ଜୀରା, ହେଙ୍ଗୁ, ଲୁଣ ଅନୁପାତ ଅନୁସାରେ ପକାଇ ଭଲଭାବରେ ମିଶାଇଦେବ । ସେହି ଅନ୍ନକୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ, ରୌପ୍ୟ କିମ୍ବା ପିତ୍ତଳ ପାତ୍ରରେ ବାଢ଼ିବ । ଏହାପରେ ପାୟସ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ସେଥିରେ ପାଚିଲାକଦଳୀ, ଘିଅ ପକାଇବ । ଏହି ଦୁଇପ୍ରକାର ଅନ୍ନ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜାରେ ସମର୍ପଣ କରିବ ।

"ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ନୈବେଦ୍ୟ ପାଇଁ ଚାଉଳ, ମୁଗ, ଗହମକୁ ପାକ କରି ସେଥିରେ ଘିଅ, ମିଶ୍ରି ଗୁଣ୍ଡ, ଲବଙ୍ଗ, ହେଙ୍ଗୁ, ଅଦା, ଜୀରା, ଲୁଣ ଓ ନଡ଼ିଆ ପକାଇବ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମଧୁର ତଥା ଅନ୍ୟ ତରକାରି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିବ ।

"ସାୟାହ୍ନ ସମୟରେ ଧୂଆପଖାଳ, ପାଣିକଖାରୁ ଆମ୍ବିଲ, କୋଶଳାଶାଗ ଓ ପାୟସ ନୈବେଦ୍ୟ ରୂପେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ ।

"ରାତ୍ରି-ଭୋଗ ପାଇଁ ଧଳା ଚାଉଳରେ ଧୂଆପଖାଳ କରି ସେଥିରେ ଡାଳିମ୍ବରସ, ଦହି, ଲୁଣ, ଅଦାରସ ପକାଇବ ଏବଂ ତା ସହିତ କାଞ୍ଜି, ନାନାପ୍ରକାର ପିଠା ତଥା ବ୍ୟଞ୍ଜନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପ୍ରସାଦ ଅର୍ପଣ କରିବ ।

"ସୁପକାରମାନେ ଶୁଚିଶୁଦ୍ଧ ଭାବରେ ପାକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବେ । ପାକାନ୍ନ ବାସି ହେବ ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ରନ୍ଧନ-ପାତ୍ର ଲାଲବର୍ଣ୍ଣ ମାଟିପାତ୍ରରେ ହେବ; କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ପାତ୍ରରେ କଦାପି କରିବ ନାହିଁ । ସୁପକାରମାନେ ରନ୍ଧନଶାଳାରେ ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, ନୃତ୍ୟ, ତାମ୍ବୁଲଚର୍ବଣ, ପୁଷ୍ପହାରଧାରଣ, କଳହ, ହାସ୍ୟ, ଶୋକ, ଅଶ୍ଳୀଳ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ହେ ରାଜନ୍ ! ଏହି ନିୟମ ଯେପରି ସମୁଚିତ ଭାବରେ ପାଳିତ ହୁଏ, ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ତୁମେ କରିବ । ଅନ୍ୟଥା ବିଷ୍ଣୁ କଦାପି ପ୍ରୀତ ହେବେ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରକାର ଅନ୍ନ, ବ୍ୟଞ୍ଜନ, ପିଠା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନିର୍ମିତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ଯଦି ଅଧିକ ପ୍ରସାଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାଏ, ତା'ହେଲେ ଗରୁଡ଼ଙ୍କ ପଛଅଡ଼େ ଥିବା ଭୋଗମଣ୍ଡପରେ ସ୍ଥାପନ କରି ଉପଚାର-ପୂଜା ସହିତ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବ ।

ତ୍ରିକାଳପୂଜା ସମୟରେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖସ୍ଥିତ ମଣ୍ଡଳରେ ରଖାଯାଇଥିବା ଭୋଗ ପରି, ଭୋଗମଣ୍ଡପରେ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଥିବା ଅନ୍ନାଦି ପ୍ରସାଦକୁ ଆଦର ଓ ଭକ୍ତିସହକାରେ ଗ୍ରହଣ କରିବ । ସେଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ମନରେ କରିବ ନାହିଁ । ଏ ପ୍ରକାର ସନ୍ଦେହ ମନରେ ଜାତ ହେଲେ ରୌରବ-ନର୍କରେ ପଡ଼ିବ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରସାଦଭକ୍ଷଣରେ ମହା-ପାତକ ବିନାଶ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରସାଦସେବନରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଚଣ୍ଡାଳ ଭେଦ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରସାଦର ଦର୍ଶନ ତଥା ଭୋଜନରେ ସର୍ବଫଳ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ଯାଗ, ଯଜ୍ଞ, ଜପ, ତପଃ, ଗୋଦାନ, ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞାଦିରେ ଯେଉଁ ଫଳ ମିଳେ ନାହିଁ, ମହାପ୍ରସାଦ ଭକ୍ଷଣରେ ତତୋଧିକ ଫଳ ମିଳିଥାଏ ।

"ମହାପ୍ରସାଦର ଶୁଦ୍ଧତା ସମ୍ପର୍କରେ ଆଉ ଅଧିକ କହିବି କ'ଣ ? ଚଣ୍ଡାଳଦ୍ୱାରା ଛୁଆଁ ଯାଇଥିଲେ କିମ୍ବା କୁକୁର ମୁଖରୁ ଖସିପଡ଼ିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମହାପ୍ରସାଦକୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ବ୍ରହ୍ମ ବୋଲି କଳ୍ପନା କରି ସେବନ କରିବ ।"

ସୂତ ମହର୍ଷି କହିଲେ—"ମୁନିଗଣ ! ଚତୁର୍ମୁଖଙ୍କଠାରୁ ଜଗଦୀଶଙ୍କ ମହାପ୍ରସାଦର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣି ରାଜା କୃତକୃତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ଦେଶ ଓ ଦେଶାନ୍ତରର ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପୂଜା ଦେଖନ୍ତି ଓ ପ୍ରସାଦ ଭକ୍ଷଣ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଫଳଲାଭ କରନ୍ତି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହି ମହାପ୍ରସାଦକୁ ପାଇବାମାତ୍ରେ ଭକ୍ଷଣ କରିବ । ଯେଉଁ ପ୍ରସାଦର ପାଚିକା ସ୍ୱୟଂ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ, ତା'ର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ କିଏ ଅବା ସମର୍ଥ ହେବ ?"

ଅଧ୍ୟାୟ-୧୧

ରାଜା ମହାପ୍ରସାଦର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଶୁଣିବା ପରେ କହିଲେ, "ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍ ! ଏହି ପୂଜାରେ ଅର୍ପଣ କରାଯାଉଥିବା ଫଳ, ମୂଳ, ପଣା ଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ କୁହନ୍ତୁ ।"

ତାହା ଶୁଣି ବ୍ରହ୍ମା ଉତ୍ତର ଦେଲେ—"ହେ ମହୀନାଥ ! ପାଚିଲା କଦଳୀ, ଆମ୍ବ, ପଣସ, ତାଳ, ଡାଳିମ୍ବ, ନାରଙ୍ଗ, ବରକୋଳି, ଦ୍ରାକ୍ଷା, ପାଣିସିଙ୍ଗଡ଼ା ତଥା ନଡ଼ିଆ, ଆଖୁ, କନ୍ଦମୂଳ, କମଳା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିବ । ପଣା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦଧି, ଦୁଗ୍ଧ, ନଡ଼ିଆ, ଖଇ (ଲିଆ), ଶର୍କରା ଅର୍ପଣ କରିବ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ଚଣା, ସୋଲବୁଟ, ଖସାଲଡ଼ୁ, ଧୂଆମୁଗ ଇତ୍ୟାଦି ଫଳମୂଳକୁ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ଧୂଆଧୋଇ କରି ପ୍ରୋକ୍ଷଣ ତଥା ବୀକ୍ଷଣ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସମର୍ପିବ । ପଞ୍ଚାମୃତ ମଧ୍ୟରେ ଲବଣ ପକାଇବ ନାହିଁ । ଏହା କଲେ ସେହି ପଞ୍ଚାମୃତ ରାକ୍ଷସ-ଭୋଜନ ତୁଲ୍ୟ ହୋଇଯାଏ । ଛେନା, କଦଳୀ, କର୍ପୂରଚୂର୍ଣ୍ଣ, ଅଦା ଏକତ୍ର ମିଶାଇ ପଣା କରିବ । ଏଥିରେ ଆମ୍ବରସ, ପଣସରସ, ଦୁଗ୍ଧ ଦିଆଯାଇପାରେ । ପଣା ପାକଶାଳାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ ; ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଦେବନାହିଁ ।

"ଏହାପରେ ଆସନାଦି ଉପଚାରମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ପାତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରିବ, ତାହାର ବିବରଣୀ ତୁମକୁ କହିବି ।

ସୂତ କହିଲେ--"ହେ ମୁନିଗଣ ! ବ୍ରହ୍ମା ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଆସନାଦି ଉପଚାରରେ ବ୍ୟବହୃତ ପାତ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରମାଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ପୂର୍ବକାଳରେ ଜୈମିନିଙ୍କ ଆଗରେ ବ୍ୟାସଦେବ ଏହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ମୁଁ ତାହା ତୁମମାନଙ୍କ ଆଗରେ କହୁଛି ।"

ଏହା ପରେ ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ କହିଲେ—"ସ୍ପର୍ଶାଧିକାରୀ ନଥିବା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ପ୍ରମାଦବଶରେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଦିଏ, ତେବେ 'ମହାସ୍ନାନ' କରାଇବ । କ୍ଷତ୍ରିୟ ଭୁଲରେ ଛୁଇଁଦେଲେ ଦୁଇ ଥର, ବୈଶ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶ କଲେ ତିନିଥର ଓ ଶୂଦ୍ର ସ୍ପର୍ଶ କଲେ ଚାରିଥର ମହାସ୍ନାନ କରାଇବ । ପୂଜା ସମୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେହି ଜଳପାତ୍ର ସ୍ପର୍ଶ କରିବେ ନାହିଁ । ପ୍ରସାଦ ଥିବା ପାତ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ କେହି ଛୁଇଁବେ ନାହିଁ । ସେ ପାତ୍ରକୁ ଯଦି କେହି ଛୁଇଁଦିଏ, ତାହାକୁ ଅଗ୍ନିରେ ବସାଇ ଶୁଦ୍ଧ କରିବ । ପାଚକମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେହି ପାକଦ୍ରବ୍ୟ ଛୁଇଁବେ ନାହିଁ । କେବଳ ପ୍ରସାଦ ଅର୍ପଣ ସମୟରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସେହି ଦ୍ରବ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବେ । ବିଶ୍ୱାବସୁଙ୍କ ବଂଶଧରଗଣ ଯଦି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରନ୍ତି, ତେବେ ସାମାନ୍ୟ ବିଧିରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସ୍ନାନ କରାଇବ । କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ବଂଶଧରମାନେ ସ୍ପର୍ଶ କଲେ କୌଣସି ଦୋଷ ହୁଏ ନାହିଁ । ମୁଁ ତୁମକୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଫଳ, ମୂଳ ଓ ମହାସ୍ନାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିଲି । ତୁମେ ଏହାକୁ ପାଳନ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୧୨

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପଚାରିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍ ! ବାର, ତିଥି ଓ ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସନ୍ତୋଷ ତଥା ଲୋକମାନଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କ'ଣ କ'ଣ କରାଯିବା ବିଧେୟ, ତାହା ମୋତେ କୁହନ୍ତୁ ।"

ଏହା ଶୁଣି ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍, ତୁମେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ମହିମା ଶୁଣିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଛ । ତେଣୁ ମୁଁ ସେହି ଗୋପନୀୟ ରହସ୍ୟ ତୁମ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି । ବୁଧବାର ଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ-ପୂଜା ପରେ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ଚିତ୍ର କରାଇ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନ କରାଇବ ।

"ଗୁରୁବାର ଦିନ ପ୍ରାତଃ ପୂଜା ପରେ କମଳାଙ୍କୁ ସ୍ନାନ କରାଇ, ଗନ୍ଧମାଲ୍ୟାଦିରେ ଭୂଷିତ କରାଇବ । ବିଧିପୂର୍ବକ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ମଧ୍ୟ ପୂଜା କରିବ । ତତ୍ପରେ ବନ୍ଦାପନା କରିବ । ସାୟଂ ପୂଜା ପରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଆଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ ବିଷ୍ଣୁ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଦିବ୍ୟଯାନରେ ବସାଇ ଭ୍ରମଣ କରାଇବ । ସେତେବେଳେ ଛତ୍ର-ଚାମରାଦିରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସେବା କରିବ । ଘଣ୍ଟା, ମର୍ଦ୍ଦଳ, କାହାଳୀ ଆଦି ବାଦ୍ୟ ବଜାଇ ଜୟଘୋଷ କରି ଭ୍ରମଣ କରାଇବା ପରେ କିଛି ସମୟ ଏକାନ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଯାନକୁ ରଖିବ । ତା'ପରେ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜା କରିବାପରେ ଗୀତ ବାଦ୍ୟନୃତ୍ୟାଦିରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ତୁଷ୍ଟ କରିବ । ଏହାଙ୍କଠାରୁ ବନ୍ଦାପନା କରାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନିଜ ନିଜ ଆସନରେ ବିରାଜମାନ କରାଇବ । ଏହି ଗୁରୁବାର ପୂଜା ଏକାଦଶୀ ତିଥିରେ କରିବ ନାହିଁ ।

"ଏକାଦଶୀ ଦିନ ସାୟଂକାଳରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ଚତୁଃସମ ଲେପନ କରିବ ଏବଂ ତତ୍ପରେ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜା କରି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ତତ୍ପରେ ସିଂହାସନରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଆଣି ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଶିବିକା ଆରୋହଣ କରାଇବ । ଛତ୍ର, ଚାମର, ଘଣ୍ଟା, ମର୍ଦ୍ଦଳ, କାହାଳୀ ତଥା ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ସହିତରେ ସେବକମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମନ୍ଦିର ବେଢ଼ାମଧ୍ୟରେ ଏକବାର ଭ୍ରମଣ କରାଇବେ । ଭ୍ରମଣାନ୍ତେ କର୍ପୂର ଆଳତି

କରିବ । ତତ୍ପରେ ଦୂର୍ବାକ୍ଷତରେ ବନ୍ଦାପନା କରି ସାତୋଟି ବଳିତାରେ ଆଳତି କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ସ୍ୱସ୍ଥାନରେ ବିଜେ କରାଇବ ।

"ସାୟଂକାଳୀନ ପୂଜାପରେ ମହାଆଳତି କରିବ । ତତ୍ପରେ ସେହି ନୀରାଜନ ପାତ୍ରକୁ ମନ୍ଦିରର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୁଲାଇ ନୀଳଚକ୍ରଙ୍କୁ ବନ୍ଦାଇବ । ଏହା ଫଳରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗର ଲୋକମାନେ ସେହି ଆଲୋକ ଦର୍ଶନ କରି ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବେ । ଗୁରୁବାର ଦିନ ଏକାଦଶୀ ହେଲେ ଏହିପରିଭାବରେ ପୂଜାବିଧି କରି, ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାକୁ ସ୍ୱସ୍ଥାନରେ ବିଜେକରାଇବ ।

ସୋମବାର ଦିନ ଏକାଦଶୀ ପଡ଼ିଲେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସହିତ ଲୋକନାଥଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ଅମାବାସ୍ୟା ତିଥିରେ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଗରେ ଦୁଇଟି ନାରାୟଣ ପ୍ରତିମା ସ୍ଥାପନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଆଣି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ହାତୀଦାନ୍ତ-ନିର୍ମିତ ଯାନରେ ବସାଇ ତୀର୍ଥରାଜ ସମୁଦ୍ରତୀରକୁ ନେଇଯିବ । ଛତ୍ର ଚାମରାଦି ସଞ୍ଚାଳନପୂର୍ବକ ବିବିଧ ବାଦ୍ୟ ବଜାଇ, ପତାକା ଉଡ଼ାଇ ଯାନଟିକୁ ସାଗରତୀରକୁ ନେବ । ଯାନ ଆଗରେ ସୁନାବେତ ଧରି ରାଜପ୍ରତିନିଧି ମନ୍ଦିର ପରିଗ୍ରା ଗମନ କରିବେ । ସାଗରଜଳରେ ଅଷ୍ଟାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ର ପାଠକରି ନାରାୟଣଙ୍କୁ କୁଶଦ୍ୱାରା ତିନିଥର ସ୍ନାନ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ଯମେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆଣି ସେଠାରେ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜା କରିବ । ସେଠାରେ ବନ୍ଦାପନା ଶେଷ କରି ନାରାୟଣଙ୍କୁ ମନ୍ଦିରକୁ ନେଇ ଆସିବ । ନେତ୍ରୋତ୍ସବ ଦିନ ଏହି ବିଧି କରିବ ନାହିଁ । ସୂର୍ଯ୍ୟୋପରାଗ ଦିନ ନିତ୍ୟପୂଜା ପରେ ପାକାନ୍ନ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ ନାହିଁ । କେବଳ ପଇଡ଼ପାଣି ଓ ମିଶ୍ରି ନୈବେଦ୍ୟ ଦେଇ ପ୍ରାତଃପୂଜା ଶେଷ କରିବ । ସୂର୍ଯ୍ୟୋ-ପରାଗ ସମୟରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପୂଜା ହେବ ନାହିଁ । ଉପରାଗ (ଗ୍ରହଣ) ଶେଷ ହେବା ପରେ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୂଜା ବିଧିବିଧାନ ସହିତ ସମ୍ପନ୍ନ କରିବ ।

"ଶ୍ରବଣା, ରୋହିଣୀ ଓ ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ନକ୍ଷତ୍ରରେ ଅଧିକ ପୂଜା କରିବ । ସେଦିନ ପ୍ରାତଃପୂଜା ପରେ ଶୀତଳଦ୍ରବ୍ୟ ନୈବେଦ୍ୟ ଦେଇ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜା କରିବା ପରେ ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ । ତତ୍ପରେ ଦୂର୍ବାକ୍ଷତରେ ବନ୍ଦାପନା କରି ଆଳତି (ସାତୋଟି ବଳିତା ତଥା ପିଠଉ ଆଳତି) କରିବ । ତତ୍ପରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଶେଷ କରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଆଣି ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ପ୍ରାସାଦଭ୍ରମଣ କରାଇବ । ଭ୍ରମଣ କରାଇବାପରେ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ କିଛିକ୍ଷଣ ରଖାଇ ସ୍ୱସ୍ଥାନରେ ବିଜେ କରାଇବ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ତିଥି, ବାର ଓ ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଯଥା-ବିଧି ପୂଜା କଲେ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ ।"

ସୂତ ମୁନିମାନଙ୍କୁ ଏହିପରି ଭାବରେ ବୁଝାଇ କହିଲେ— "ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିଗଣ, ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପୂଜା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ରହ୍ମା ଯାହା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ କହିଥିଲେ, ସେହି ସମ୍ବାଦ ବ୍ୟାସଦେବ ଜୈମିନିଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ କହୁଛି । ଶ୍ରୀନୀଳାଚଳପତିଙ୍କ ପବିତ୍ର ଚରିତ ଯେ ଶୁଣାଏ ଓ ଶୁଣେ, ଉଭୟ ବୈକୁଣ୍ଠରେ ବାସକରନ୍ତି ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୧୩

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବିନମ୍ରଭାବରେ ପଚାରିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଯଦି ଯବନ ପ୍ରବେଶ କରେ କିମ୍ବା କେହି ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରେ, ତା'ହେଲେ କେଉଁ ବିଧିରେ ମନ୍ଦିର ସଂସ୍କାର କରିବାକୁ ହେବ, ଆପଣ ମୋତେ ଉପଦେଶ ଦିଅନ୍ତୁ ।"

"ହେ ରାଜନ୍ !" କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମା—"ଯଦି ଭୁଲବଶତଃ ମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟକୁ ଯବନ ପ୍ରବେଶ କରେ, ତେବେ ମହାଦୋଷ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଦୋଷରେ ରାଜାଙ୍କର ଚିତ୍ତଭ୍ରମ ହୁଏ ଏବଂ ସେ କ୍ଷୀଣାୟୁ ହୁଅନ୍ତି । ତେଣୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ସାବଧାନତା ଅବଲମ୍ବନ କରିବ । ଯବନ ପ୍ରବେଶ କରିଛି ବୋଲି ଜାଣିବାମାତ୍ରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବା ପାକଦ୍ରବ୍ୟ, ପୂଜାସାମଗ୍ରୀ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ପୋତିପକାଇବ । ଗୋମୟଜଳରେ ମନ୍ଦିରକୁ ଧୋଇଦେବାପରେ ଚୂନ ଧଉଳାଇ ଦେବ । ତତ୍ପରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଧିରେ ପଞ୍ଚାମୃତ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇ ପ୍ରତିବିମ୍ବରେ ମହାସ୍ନାନ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ଜଳରେ ସ୍ନାନ-କରାଇ ନବବସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା କଳେବର ପୋଛିଦେବ । ପାକଶାଳାରେ ମଧ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବାଗ୍ନି ସଂସ୍କାରପୂର୍ବକ ହୋମ କରାଇବ ।

"ମନ୍ଦିରର ଯେକୌଣସି ଆବରଣ ମଧ୍ୟରେ ଯଦି କାହାରି ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ, ତେବେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବିଧିରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମହାସ୍ନାନ ବିଧି ସମାପନ କରାଇ 'ମନ୍ତ୍ରରାଜ'ରେ

ଏକଲକ୍ଷ ଆହୁତି କରିବ । ତତ୍ପରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣାଦି ଦାନ କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବ । ଏପରି କୌଣସି ଅଘଟଣ ଘଟିଲେ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କରିବ ଏବଂ ତଦନୁସାରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଶୋଧନ କରାଇବ ।"

ସୂତ କହିଲେ—"ହେ ମୁନିଗଣ ! ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଯବନ ପ୍ରବେଶ କଲେ କିମ୍ବା ମନ୍ଦିରର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ କାହାର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଲେ ଯେଉଁ ବିଧାନରେ ମନ୍ଦିରଶୋଧନ କରାଯାଏ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ରହ୍ମା ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଦେଲେ । ଏହା ଶୁଣି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଜୈମିନିଙ୍କୁ ବ୍ୟାସଦେବ ଶୁଣାଇଥିଲେ । ମୁଁ ତାହା ଅବିକଳ ଆପଣମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରୁଛି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୧୪

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପ୍ରଜାପତି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି କହିଲେ — "ଆପଣଙ୍କ ଦୟାରୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିତ୍ୟପୂଜା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସବୁକିଛି ଜାଣିଲି ; ଦୟାକରି ଏଥର ମୋତେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଯାତ୍ରା ଓ ଉପଯାତ୍ରା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଶୁଣାନ୍ତୁ" ।

"ହେ ରାଜନ !" କହିଲେ ପ୍ରଜାପତି—"ତୁମେ ଧନ୍ୟ ! ତୁମେ ନୀଳାଦ୍ରିନାଥଙ୍କ ଯାତ୍ରାଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ କ୍ରମ ଅନୁସାରେ ଯାତ୍ରାଗୁଡ଼ିକର ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରୁଛି ।

"ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ମାସରେ ସ୍ନାନଯାତ୍ରା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ତ୍ରିକାଳ ସମାପ୍ତ କରିବ । ଏହି ପୂଜାପରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ମୁହଁକୁ ବସ୍ତ୍ରରେ ଘୋଡ଼େଇ ରଖିବ । ସିଂହାସନରୁ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଓହ୍ଲାଇବାପାଇଁ କାଷ୍ଠରେ ସୋପାନ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଠାକୁରଙ୍କ ମୁଖରୁ ଆଚ୍ଛାଦନ ବସ୍ତ୍ର ଖୋଲିଦେଇ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନକରାଇବ । ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପାଦିରେ ଭୂଷିତ କରିବାପରେ ଶେଷ ପୂଜା ଅର୍ଥାତ୍ ଚତୁର୍ଥପୂଜା କରି ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଶୟନ କରାଇବ । ସେହିଦିନ ରାତିର ତୃତୀୟ ପ୍ରହର ପରେ ବଟବୃକ୍ଷର ଉତ୍ତର ଭାଗରେ ଥିବା କୂପଟିକୁ ଯଥାବିଧି ସଂସ୍କାର କରି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ, ରୌପ୍ୟ ତଥା ତାମ୍ର କୁମ୍ଭରେ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବ । ଏକଶହ ଆଠ କୁମ୍ଭରେ ଜଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବସ୍ତ୍ରରେ ଆଚ୍ଛାଦନ କରିବ ଏବଂ ଅଧିବାସ ଗୃହରେ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ସେହି ଜଳକୁମ୍ଭମାନଙ୍କରେ କର୍ପୂର, ଚନ୍ଦନ ଓ ପୁଷ୍ପମାଲ୍ୟ ଦେଇ ବିଧିବିଧାନର ସହିତ ପୂଜା କରିବ ।

"ବ୍ରାହ୍ମମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ କରାଇ ବିଶ୍ୱାବସୁ ଓ ବିଦ୍ୟାପତିବଂଶର ସେବକମାନେ ତାଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ଶ୍ୱେତ ରକ୍ତ ବସ୍ତ୍ର ଆଚ୍ଛାଦନ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମଙ୍ଗଳାରୋପଣ କରିବେ । ତୁମେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଗ୍ରହଙ୍କୁ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଅର୍ପଣ କରିବ ଅଥବା ଅଗ୍ନିଶର୍ମା ସେବକ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ପ୍ରଦାନ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ଠାକୁରଙ୍କ କଟିରେ ସୂକ୍ଷ୍ମପାଟସୂତ୍ର ବନ୍ଧନ କରି ସେବକମାନେ ଯଥାକ୍ରମେ ସୁଦର୍ଶନ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ନାନମଣ୍ଡପ ଅଭିମୁଖେ ପହଣ୍ଡିବିଜେ କରାଇବେ । ସେ ସମୟରେ ଶ୍ୱେତଛତ୍ର, କୃଷ୍ଣଛତ୍ର ଚାମର, ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍କିତ ତରାସ ଧରି ଅନ୍ୟ ସେବକମାନେ ସେବାରେ ନିୟୁକ୍ତ ରହିବେ । ଘଣ୍ଟା, ମର୍ଦ୍ଦଳ, ଶଙ୍ଖାଦି ବାଦ୍ୟ-ଧ୍ୱନିରେ ମନ୍ଦିର ମୁଖରିତ ହୋଇଉଠିବ । ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ତୁଳାଶେଯ ପଡ଼ିଥିବ ତଥା ଉପରେ ଚାନ୍ଦୁଆ ଟଣାଯାଇଥିବ, ମାର୍ଗରେ ଚନ୍ଦ୍ରଦିଆ ଦୀପ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦୀପ ଜଳୁଥିବ । ପ୍ରଥମେ ଠାକୁରଙ୍କୁ ପୂର୍ବମୁଖ କରି ଏବଂ ତତ୍ପରେ ଉତ୍ତରମୁଖ କରି ସ୍ନାନବେଦୀକୁ ନେଇଯିବ । ଅସାବଧାନତାବଶତଃ ଯଦି ଠାକୁରମାନେ ତଳେ ପଡ଼ିଯାଆନ୍ତି, ତେବେ ରାଜ୍ୟରେ ମହା ଅନିଷ୍ଟ ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ଯଦି ଦୈବାତ୍ ଏହା ଘଟିଯାଏ ତେବେ ମୂଳମନ୍ତ୍ର ଏକଲକ୍ଷବାର ଜପ କରାଇ ଦେଢ଼କସଂଖ୍ୟକ ଘୃତାହୁତି ଅଗ୍ନିରେ ପ୍ରଦାନ କରିବ ଏବଂ ଦଶହଜାର ତର୍ପଣ କରାଇ, ବିପ୍ରଙ୍କୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଦାନ ଦେଇ ବିଦାକରାଇବ । ମନ୍ଦିରର ଈଶାନ୍ୟରେ ଷୋଳଗୋଟି ସ୍ତମ୍ଭ ପୋତି ଚନ୍ଦ୍ରାତପ ବନ୍ଧାଇ ମଞ୍ଚ ନିର୍ମାଣ କରିଥିବ । ସେହିଠାରେ ନେଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ରଖାଇ ନିତ୍ୟ ସ୍ନାନ କରାଇ ବସ୍ତ୍ର ଓ ମାଲ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଶ୍ରୀଖଣ୍ଡି ଲୁଗା ଧୋଇ ଶୁଖାଇଦେବ । ତତ୍ପରେ ବାଦ୍ୟନାଦ ତଥା ଶଙ୍ଖଧ୍ୱନି ମଧ୍ୟରେ ଅଧିବାସଗୃହରୁ ସ୍ନାନଜଳ ଅଣାଇ ଦୁଇଗୋଟି ଧାଡ଼ିରେ ସଜାଇରଖିବ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପଞ୍ଚତିରିଶଗୋଟି, ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଆଗରେ ତେତିଶଟି, ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ବତିଶଟି ଏବଂ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଆଗରେ ଅଠର ଗୋଟି ଜଳଘଟ ସ୍ଥାପନ କରିବ , ତତ୍ପରେ ଆହ୍ୱାନାଦି ଉପଚାର ପରେ, ଘଟଗୁଡ଼ିକଉପରୁ ନାରିକେଳ ବାହାରକରି ପ୍ରୋକ୍ଷଣ ବୀକ୍ଷଣ ପରେ

ସ୍ନାନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ତାହାପରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଯଥୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶିର, ବଦନ ଓ ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ଜଳାଭିଷେକ କରିବେ । ସ୍ନାନ ଶେଷ ହେବା ପରେ ଅଗ୍ନିଶର୍ମା ଦୁଇଖଣ୍ଡି ରକ୍ତବସ୍ତ୍ର, ଗନ୍ଧ ଓ ମାଲ୍ୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବେ । ଏହାପରେ ସେ ତିନିଥର ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦେବେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସେବକମାନେ କର୍ପୂର ଆଳତି ଓ ଆଲଟ ଚାମର ପକାଇବେ ।

"ତତ୍ପରେ ଅଗ୍ନିଶର୍ମା ଓ ଦେବଶର୍ମା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପୀତାମ୍ବର ଦୁଇ ଖଣ୍ଡି ସମର୍ପଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେହି ବସ୍ତ୍ରକୁ ତୁମ ହସ୍ତରେ ଅର୍ପଣ କରିବେ । ତୁମେ ସେହି ବସ୍ତ୍ର ପାଇ କୃତକୃତ୍ୟ ହେବ । ଏହାପରେ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଦତ୍ତ ବସ୍ତ୍ର ମାଲ୍ୟ ବାହାରକରି ପୁଣି ସୂକ୍ଷ୍ମବସ୍ତ୍ର ତଥା ନାନାପ୍ରକାର ପୁଷ୍ପମାଲ୍ୟରେ ମଣ୍ଡିତ କରି ରାଜବେଶ କରାଇବେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଅନ୍ୟ ତିନି ଠାକୁରଙ୍କ ସେବା କରାଯାଇ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରାଯିବ, ଏହି ସମସ୍ତଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି ସୁଚାରୁରୂପେ ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ, ସେଥିଲାଗି ରାଜପ୍ରତିନିଧି ହସ୍ତରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବେତ ଧରି ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବେ ।

"ଏହିପରି ଭାବରେ ପୂଜା ସମାପ୍ତ ହେବା ପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାବଧାନତାର ସହିତ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ ବସ୍ତ୍ରମାଲ୍ୟାଦି ବାହାରକରି ସେହି ସ୍ଥାନଟିକୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ପରିଷ୍କାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁଣି ପୀତବସ୍ତ୍ର ଦୁଇଖଣ୍ଡି ଅର୍ପଣ କରିବେ । ଗନ୍ଧମାଲ୍ୟାଦିରେ ଭୂଷିତ କରାଇ ସପ୍ତବର୍ତ୍ତିକା ଆଳତି କରିବେ । ତତ୍ପରେ ସେ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ ଛଡ଼ାମାଳ, ତୁଳସୀ ଓ ବସ୍ତ୍ରାଦି ତୁମ ହସ୍ତରେ ଅର୍ପଣ କରିବେ । ଏହାପରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବିଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣମୁଖରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରାଇବେ ।

"ପ୍ରସ୍ଥାନ ସମୟରେ ପୂର୍ବପରି ତୁଳୀତଳ୍ପ ଉପରଦେଇ ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପହଣ୍ଡି କରାଇ ଦେବନରୋଧ ଗୃହକୁ ନେଇଯିବ । ଏହାପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ କେହି ଦର୍ଶନ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ ।"

ସୂତ ମୁନିମାନଙ୍କୁ ସ୍ନାନୋତ୍ସବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣାଇ କହିଲେ—"ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ନାନୋତ୍ସବ ଯେଉଁମାନେ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ପିତୃପିତାମହଙ୍କ ସହିତ ସହସ୍ର ଯୁଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଦାପି ଦୁଃଖ ଭୋଗ କରିବେ ନାହିଁ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୧୪

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଏହାପରେ ପନ୍ଦରଦିନ ଅଣସରଘରେ ରହିଥିବା ଠାକୁରଙ୍କର ସେବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ପଚାରିଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ସ୍ନାନୋତ୍ସବ ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଆବରଣ-ଗୃହରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଇବ । ସେଠାରେ ତିନିହାତ ଲମ୍ବ, ଦେଢ଼ହାତ ଓସାର ସୂକ୍ଷ୍ମବସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରତିମା ଲେଖି ତାହାକୁ ପୂଜା କରିବ । ସେ ସମୟରେ ପଟରେ ଚିତ୍ରିତ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଦାରୁରୂପୀ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ମନେକରି ପୂଜା-ଅର୍ଚ୍ଚନା ତଥା ଅନ୍ୟନ୍ତ ଆଦି କରିବ ।"

ଏହା ଶୁଣି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପୁଣି ପଚାରିଲେ—"ଏହାପରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଉ କ'ଣ ବିଧିବିଧାନ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଯିବ, ତାହା ମୋତେ କହିବାହେଉନ୍ତୁ ।"

ବ୍ରହ୍ମା ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ—"ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନୀୟ ବିଷୟ । ତଥାପି ତୁମ ଭକ୍ତିରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ମୁଁ ଏହା ପ୍ରକାଶ କରୁଛି, ଶୁଣ । ସେ ସମୟରେ ଅବରୋଧ ଗୃହ (ଅଣସରଘର) ମଧ୍ୟରେ ଶୀତଳପ୍ରପାଳକ, ଦୁଧସର ଅର୍ପଣ କରାଯିବ । ବିଶ୍ୱାବସୁ ତଥା ବିଦ୍ୟାପତିବଂଶଧରମାନେ ଛଅଦିନ ଧରି ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ଲେପ ଛଡ଼ାଇ ସପ୍ତମ ଦିନରେ ସୁବାସିତ ତୈଳ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବେ । ଅଷ୍ଟମ ଦିନରେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ସୂକ୍ଷ୍ମବସ୍ତ୍ର ବନ୍ଧନ କରି, ତା'ଉପରେ ଝୁଣା ଓ ସୁବାସିତ ତେଲତେଲ ମିଶାଇ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବେ । ନବମ ଦିନରେ ସରୁ କନା ଓଦାକରି ସେହି ଲେପ ଉପରେ ଆଚ୍ଛାଦନ କରିବେ । ଦଶମ ଦିନରେ ନେତପଟରେ କସ୍ତୁରୀ, କୁଙ୍କୁମ, କର୍ପୂର, ଚନ୍ଦନ ମିଶାଇ ଲେପଦେବେ । ଏକାଦଶୀ ଦିନ ଘଣ୍ଟା, ମର୍ଦ୍ଦଳାଦି ବାଦ୍ୟ ବଜାଇ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦନଲେପ ଦେବେ । ଦ୍ୱାଦଶୀ ଦିନ ଶୁକ୍ଳବସ୍ତ୍ର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଗୁଡ଼ାଇ ପୁଣି ଭଲଭାବରେ ଲେପ ଦେବେ । ସେହି ଦ୍ୱାଦଶୀର ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରି ସମୟରେ ବାଦ୍ୟଧ୍ୱନି କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଦ ବନ୍ଦନା କରିବ । ତ୍ରୟୋଦଶୀରେ ଚିତ୍ରକର ନାନାରଙ୍ଗରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ରଞ୍ଜିତ କରିବେ । ଦୁଇଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଚିତ୍ରକର୍ମ ଶେଷ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବାହାରକୁ ଅଣାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବେ ।

"ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦେହରୁ ଯେଉଁ ଚନ୍ଦନାଦି ଲେପ ବାହାର କରାଯାଇଥିବ, ତାହା ତୁମକୁ ଏବଂ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କୁ ଦ୍ୱାଦଶୀ

ପରେ ଅର୍ପଣ କରାଯିବ । ପଞ୍ଚଦଶ ଦିନରେ ପୂର୍ବରୁ ନିର୍ମିତ ପଞ୍ଚପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ସ୍ନାନ ଓ ପୂଜାଦି କରି ବିସର୍ଜନ କରିଦେବ । ତାହାପରେ, ହେ ରାଜନ୍, ତୁମରି ଉପସ୍ଥିତିରେ ନେତ୍ରୋତ୍ସବ-ବିଧାନ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଚତୁଃସମ ଲେପନ କରି ବନ୍ଦାପନା କରିବ । ଏହାପରେ ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ମୁରୁଜରେ ପଦ୍ମ ଲେଖି ତା'ଉପରେ ଗୋଟିଏ କଳସ ବସାଇବ । ସେହି କଳସ ଜଳରେ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କୁ ସ୍ନାନ କରାଇ ନବୀନ ବସ୍ତ୍ରରେ ଅଙ୍ଗ ପୋଛିଦେବ । ତତ୍ପରେ ଦିବ୍ୟମାଲ୍ୟ ତଥା ବସ୍ତ୍ରରେ ବିଭୂଷିତ କରାଇବା ପରେ ପୁଣି ଭୋଗମଣ୍ଡଳ ନିର୍ମାଣ କରି ପାକଶାଳାରୁ ଭୋଗଦ୍ରବ୍ୟ ଅଣାଇ ସେହି ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ପୂଜକ ପ୍ରାତଃପୂଜା ସମାପ୍ତ କରି ପୀତବସ୍ତ୍ର, ଗନ୍ଧମାଲ୍ୟ ସମର୍ପଣ କରି ଅଳଙ୍କୃତ କରିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ "ନେତ୍ରୋତ୍ସବ"-ବିଧାନ କରିବ ।

"ହେ ରାଜନ୍! ଯଦି ଦୈବାତ୍ ସେ ବର୍ଷ ପକ୍ଷଟି ତେରଦିନବ୍ୟାପୀ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅଣବସରବିଧି ପନ୍ଦର ଦିନ ପାଳନ କରାଯିବ ।

"ହେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର! ନେତ୍ରୋତ୍ସବ ଦିନ ଯଦି ଦୈବାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟୋପରାଗ ହୁଏ, ତେବେ ନେତ୍ରୋତ୍ସବଠାରୁ ସ୍ନାନ ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଧି ପାଳନ କରି ଛେନା ଓ ପଚିଡ଼ ଜଳ ନୈବେଦ୍ୟରୂପେ ଅର୍ପଣ କରିବ, କେବେହେଲେ ପାକାନ୍ନ ପ୍ରସାଦ କରିବ ନାହିଁ । ସେହିଦିନ ରଥ ପାଇଁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଆଣିବ । ଉପରାଗ ମୁକ୍ତ ପରେ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ଅନ୍ନବ୍ୟଞ୍ଜନାଦି ପ୍ରସାଦ ଅର୍ପଣ କରିବ ।"

ସୂତ ମୁନି କହୁଛନ୍ତି—"ହେ ମୁନିବୃନ୍ଦ! ଯେଉଁମାନେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନେତ୍ରୋତ୍ସବ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଭବସାଗରରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କ ଧାମରେ ସ୍ଥାନ ଲଭ କରନ୍ତି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୧୭

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପଚାରିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍, ନେତ୍ରୋତ୍ସବ ପରେ ଘୋଷଯାତ୍ରା କିପରି ସମ୍ପାଦିତ ହେବ ତାହା ମୋତେ ବୁଝାଇ କହନ୍ତୁ ।"

ବ୍ରହ୍ମା ଘୋଷଯାତ୍ରା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝାଇ କହିଲେ—"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ, ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତିକର ସେହି ଘୋଷଯାତ୍ରା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୃଥିବୀରେ କିଏ ଅବା କହିପାରିବ ? ଶିବ, ଇନ୍ଦ୍ର, ଋଷିଗଣ କିମ୍ବା ମୁଁ—ଆମେ କେହି ସେ ବିଷୟରେ ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିବୁ ନାହିଁ । ତଥାପି ମୁଁ ସଂକ୍ଷେପରେ କହୁଛି ଶୁଣ । ଆଷାଢ଼ ମାସର ଶୁକ୍ଳଦ୍ୱିତୀୟା ପୂର୍ବଦିନ ରାତି ଅଢ଼େଇ ପ୍ରହର ବିତିଯିବା ପରେ ବିଶ୍ୱାବସୁ ତଥା ବିଦ୍ୟାପତି ବଂଶଜ ସେବକମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ କରାଇବେ । ତା'ପରେ ବିଧିବିଧାନ ସହିତ ପୂଜା ଶେଷ ହେବାପରେ ତୁମେ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦେଇ, ଘୋଷଯାତ୍ରାକୁ ବିଜେକରିବାଲାଗି ଲକ୍ଷ୍ମୀପତିଙ୍କୁ ନିବେଦନ ଜଣାଇବ । ତତ୍ପରେ ତୁଳୀଶୟ୍ୟା ମନ୍ଦିରଠାରୁ ରଥ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଛାଇ ଦିଆଯିବ ଏବଂ ମୃଦଙ୍ଗ, କଂସାଳ, ଶଙ୍ଖ ଆଦି ବାଦ୍ୟ ବାଜିଉଠିବ । ଛତ୍ର, ଚାମର, ଆଲଟ ଏବଂ ତରାସ ଆଦି ଧରି ସେବକମାନେ ସେବାକରିବେ । ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଜୟଘୋଷ, ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, ନୃତ୍ୟ ତଥା ବିପ୍ରମାନଙ୍କ ସ୍ତୁତିପାଠ ମଧ୍ୟରେ ଯଥାକ୍ରମେ ସୁଦର୍ଶନ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପହଣ୍ଡି ବିଜେ କରାଇ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ସମୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ରଥ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇ ସେଥିରେ ବସାଇଦେବ । ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ରଥରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ରଖିବ । ତତ୍ପରେ ଆଳତି କରି ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦେବ । ରଥ ମାର୍ଜନ, କ୍ଷୀରଭଣ୍ଡୁଳରେ ବଳିଦାନ, ଚନ୍ଦନଜଳ ସେଚନ, ପୁଷ୍ପ ତଥା ନବବସ୍ତ୍ର ଅର୍ପଣ ପୂର୍ବକ ନୀଳାଚଳ ମନ୍ଦିରଠାରୁ ଯଜ୍ଞବେଦୀ (ଗୁଣ୍ଡିଚାମନ୍ଦିର) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରଥ ଚଲାଇନେବ । ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ନାନାପ୍ରକାର ନୈବେଦ୍ୟ, ପ୍ରପାନକ, ଧୂପ, ଦୀପ,, ଅର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନେଇ ଯଜ୍ଞବେଦୀରେ ପହଞ୍ଚାଇବ । ମହାବେଦୀକୁ ପରିଷ୍କାର କରି ଧୋଇ ସେଠାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ଯାତ୍ରା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ଲାଗିହୋଇଥିବା ବେଶ-ଭୂଷଣାଦି ବାହାରକରି ନୂତନ ଭାବରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅଙ୍ଗମଣ୍ଡଣି କରିବ । ତତ୍ପରେ ଅଗ୍ନିରେ ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟକ ଆହୁତି ପ୍ରଦାନ କରି ରନ୍ଧନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଲାଗି ସୂପକାରମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେବ । ତୁମର ପ୍ରତିନିଧି ପରିଚ୍ଛା ସେଠାରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଦେଖାଶୁଣା କରିବେ । ମହାବେଦୀର ଅଗ୍ନିକୋଣରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ମହାବେଦୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିବା ସମୟରେ ପ୍ରାତଃସ୍ନାନ ସମାପନ ପରେ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଚତୁଃସମ ଚନ୍ଦନ କୁଙ୍କୁମାଦି ଲେପନ କରାଇବ । ମାଲ୍ୟାଦିରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଭୂଷିତ କରିସାରିଲେ ଦିବ୍ୟଭୋଗ ଅର୍ପଣ କରିବ । ଏହି ବିଧିରେ ସାତ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ ।

"ତାଳଧ୍ୱଜ ରଥର ଲାଙ୍ଗଳଧ୍ୱଜ, ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥର ଗରୁଡ଼ଧ୍ୱଜ ତଥା ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ରଥର ପଦ୍ମଧ୍ୱଜକୁ ତ୍ରିକାଳରେ ପଞ୍ଚୋପଚାର ସହିତ ପୂଜା କରିବ ! ରଥ ଉପରେ ଯେପରି କୌଣସି ଅପଶକୁନକାରୀ ପକ୍ଷୀ ବସିବେ ନାହିଁ ତା'ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବ । ସେହି ସାତଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଯଦି କୌଣସି କୁତ୍ସିତ ପକ୍ଷୀ ବସନ୍ତି, ତେବେ ବହୁ ଅନିଷ୍ଟକର ଘଟଣା ଘଟିବ । ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଭକ୍ତମାନେ ଯେପରି ଭଲଭାବରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇପାରିବେ ତା'ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଇବ । ସେହି ସାତଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପୋଖରୀକୂଳରେ ଠିଆ ହୋଇ, ତତ୍ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ସ୍ନାନ ଓ ତର୍ପଣ କରି ମହାବେଦୀରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦର୍ଶନ କରିବେ, ସେମାନେ ସହସ୍ର ଅଶ୍ୱମେଧର ଫଳଲାଭ କରିବେ । ଯେଉଁମାନେ ମହାବେଦୀରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ତ୍ରିକାଳସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଦର୍ଶନ କରି, ଭକ୍ତ ଜନତାଙ୍କୁ ଭୋଜନ ଦାନ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭୁ ପରିତୁଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ।

"ରଥଯାତ୍ରାର ପଞ୍ଚମ ଦିନରେ, ପ୍ରଭୁଙ୍କର ହସ୍ତପାଦ ଯୋଗ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ନାନା ବେଶ-ଭୂଷଣରେ ସଜ୍ଜିତ କରାଇ ସନ୍ଧ୍ୟାକଳୀନ ଅର୍ଚ୍ଚନା ପରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରୁ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ନାନା ଭୂଷଣରେ ସଜ୍ଜିତ କରାଇ ମହାବେଦୀକୁ ଆଣିବ । ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ବିଜେକରାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମାଳା ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଭୂଷିତ କରାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତିନିଦିନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭୁ ନୀଳାଚଳକୁ ବିଜେକରିବେ । 'ମାଆ ଆପଣ ଶୀଘ୍ର ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରକୁ ବିଜେକରନ୍ତୁ' ବୋଲି ବିଦ୍ୟାପତି-ବଂଶଜ ସେବକମାନେ କହି ମାଧବ, ଭୂଦେବୀ ରହିଥିବା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରକୁ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଆଣିବେ । ଏହା ହେଉଛି ନବଦିନବ୍ୟାପୀ ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରା ।

ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରାର ଷଷ୍ଠ ଦିବସରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ମାଳା ସଂଗ୍ରହ କରି ରଥଗୁଡ଼ିକ ଦକ୍ଷିଣମୋଡ଼ କରାଇବ । ଯାତ୍ରାର ଅଷ୍ଟମ ଦିନର ଶେଷ ପ୍ରହରରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ କରାଇ ପୂର୍ବପରି ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନାଦି କରାଇବା ପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ସମୟରେ ପାହୁଡ଼ାବିଜେ କରାଇବ । ପୂର୍ବପରି ରଥପୂଜା ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଧି-ବିଧାନ ପରେ ଦକ୍ଷିଣକୁ ରଥ ଚଳାଇବ । ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବିଶ୍ରାମ କରାଇ, ନାନାବିଧ ନୈବେଦ୍ୟ ତଥା ପ୍ରପାନକ ଅର୍ପଣ କରାଇବ । ଉତ୍ତର ତଥା ଦକ୍ଷିଣାଭିମୁଖୀ ହୋଇଥିବା ସମୟରେ ରଥ ଉପରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରେ ସେ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିଥାଏ । ରଥ-ଚଳନ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣ, ରଥ ଯାତ୍ରାରେ କ୍ଷଣକାଳ ବିଶ୍ରାମ ତଥା ରଥ ସହିତ ଅନୁଗମନ ଫଳରେ ମହାଫଳ ଲାଭ ହୋଇଥାଏ ।

"ରଥଚଳନ ସମୟରେ କିମ୍ବା ବିଶ୍ରାମ ସମୟରେ ଗୃଧ୍ର, କାକ, ପେଚକ, ମାଛିଆଚିଲ ପ୍ରଭୃତି ପକ୍ଷୀମାନେ ଯଦି ରଥ ଉପରେ ବସିପଡ଼ନ୍ତି, ତେବେ ସେଠାରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ନୈବେଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ବିଧିବିଧାନର ସହିତ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମହାସ୍ନାନ କରାଇବ । ସେହି ଦୋଷ ନିବାରଣ ନିମିତ୍ତ ଅଗ୍ନିରେ ଏକଲକ୍ଷ ଆହୁତି ଦେବ ଏବଂ ବିଷ୍ଣୁ-ଗାୟତ୍ରୀ ଲକ୍ଷେବାର ଜପ କରାଇ ଦୋଷ ଶାନ୍ତ କରାଇବ ।

"ତତ୍ପରେ ରଥଗୁଡ଼ିକ ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ମଳୀତିକା ଓ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଆଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣଙ୍କ ଭେଟ କରାଇବ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ମାଳା ଆଣି, ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ରଥ ପରିକ୍ରମା ବୁଲାଇ, ସେହି ଆଜ୍ଞାମାଳ ଦେଇ ଦେବୀଙ୍କୁ ମନ୍ଦିରର ତୃତୀୟ ଆବରଣ ମଧ୍ୟକୁ ନେଇଆସିବ । ତାହାପରେ ମହାଉତ୍ସବ ଓ ବାଦ୍ୟନାଦ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମନ୍ଦିରକୁ ଆଣିବ । ଗରୁଡ଼ଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ରଖାଇ ଅନ୍ୟ ତିନି ବିଗ୍ରହଙ୍କୁ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ବିଜେକରାଇବ । ସେହି ସମୟରେ ମହା-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଆଣି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଦକ୍ଷିଣ-ମୁଖ କରି ବସାଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣଙ୍କ ବସ୍ତ୍ରରେ ଗଣ୍ଠି ପକାଇବ । ସେଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନା କରି ତାମ୍ବୂଳ ପ୍ରଦାନ କରିବ । ଏହି ସମୟରେ ମନ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହର ସପ୍ତମଙ୍ଗଳା ବିଷୟ ସଭକ୍ତିରେ ଚିନ୍ତା କରିବ । ତତ୍ପରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ବିଜେ କରାଇ ଠାକୁରଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ ଯାତ୍ରା-ବସ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ କାଢ଼ି ଧୋଇଦେବ । ଏହାପରେ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନ କରି ନାନା ବସ୍ତ୍ରଭୂଷଣରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅଙ୍ଗମଣ୍ଡନ କରାଇବ । ରାତ୍ରି ପୂଜାପରେ ସମସ୍ତ ଦେବଙ୍କୁ ବିଦାୟ କରି ଠାକୁରଙ୍କ ଶୟନ ପଲଙ୍କ ସଜାଇ ବିଧିବିଧାନର ସହିତ ପହଡ଼ ପକାଇଦେବ ।"

ସୂତ କହିଲେ—"ହେ ମୁନିବୃନ୍ଦ ! ଏହିପରି ଭାବରେ ରଥଯାତ୍ରା ମହୋତ୍ସବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ରହ୍ମା ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ କହିଲେ, ସେ ପରମ ପ୍ରୀତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୧୭

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ କହିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍, ମୁଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଘୋଷଯାତ୍ରା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣିଲି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ ମୋତେ 'ଶୟନ ଯାତ୍ରା' ବିଷୟରେ କହନ୍ତୁ ।"

ବ୍ରହ୍ମା ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ—"ଆଷାଢ଼ ମାସର ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀ ଦିନ ଚତୁର୍ଥ ପୂଜା ଶେଷ ହେବା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ ବସ୍ତ୍ରଭୂଷଣାଦି ବାହାର କରିଦେଇ, ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଆଣି ସମ୍ମୁଖରେ ରଖାଇବ । ତତ୍ପରେ ତାଳମୂଳରସରେ ସ୍ନାନ କରାଇ, ଉତ୍ତମବସ୍ତ୍ରରେ ଅଙ୍ଗ ପୋଛିପୋଛି କରି ଚନ୍ଦନ ଲେପନପୂର୍ବକ ପୁଷ୍ପାଦି ଭୂଷଣରେ ଭୂଷିତ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ଭୋଗ ଆଣି ଚବଣ ଉପଚାରରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପୂଜାଶେଷରେ ଅର୍ପଣ କରିବ । ଏହି ବିଧିବିଧାନ ପରେ, ପୂର୍ବଦିଗରେ ଥିବା ଶୟନମଣ୍ଡପରେ ହାତୀଦାନ୍ତନିର୍ମିତ ଦୋଳାଟିକୁ ସଜ୍ଜିତ କରାଇ ସେଥିରେ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ଶୟନ କରାଇବ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ଯଦି କେବେ ରଥ ଉପରେ ମହାପ୍ରଭୁ ଥିବା ସମୟରେ ଶୟନତିଥି ପଡ଼େ, ତେବେ ତୃତୀୟା-ପୂଜା ପରେ ଏହି ବିଧି ଆଚରଣ କରିବ । ଏହି ସମୟରେ ଯଦି ମଳମାସ ପଡ଼େ, ତେବେ ଶ୍ରାବଣ ଶୁକ୍ଳ-ଏକାଦଶୀରେ ହରିଶୟନ ଉତ୍ସବ କରାଇବ । କୌଣସିମତେ ପାଞ୍ଚ ମାସ ଧରି ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ଶୟନ କରାଇବ ନାହିଁ ।

"ଦ୍ୱାଦଶୀ ତିଥିରେ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନ ତଥା ନବବସ୍ତ୍ର ଓ ପୁଷ୍ପମାଳାରେ ଭୂଷିତ କରାଇ ବିଷ୍ଣୁପଲଙ୍କର ଅଧୋଭାଗରେ ଗରୁଡ଼ଙ୍କୁ ଶୟନ କରାଇବ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୧୮

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଅତି ବିନୀତ ଭାବରେ ପଚାରିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍, ମୁଁ ଶୟନ ଉତ୍ସବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣିଲି । ଏଥର ମୋତେ 'ଦକ୍ଷିଣାୟନ' ଉତ୍ସବର ବିଧିବିଧାନ ବିଷୟରେ କହିବାକୁ ଅନୁ ।

"ହେ ରାଜନ୍ !" କହିଲେ ପ୍ରଜାପତି ବ୍ରହ୍ମା—"କର୍କଟ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳୀନ ପୂଜା ଶେଷ ହେବା ପରେ, ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଯଥାବିଧିରେ 'ମହାସ୍ନାନ' କରାଇବ । ତା'ପରେ ଠାକୁରଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଚତୁଃସମ ଲଗିକରାଇ ଦିବ୍ୟବସ୍ତ୍ର, ମାଳି ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭୂଷଣରେ ଭୂଷିତ କରାଇବ । ଏହାପରେ ଚରୁହୋତା ଯଥାବିଧିରେ ନୈବେଦ୍ୟସମ୍ଭାର ସଜାଡ଼ି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ତୟଣାମାଳା ଅର୍ପଣ କରିବେ । ଏହା ସହିତ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ପୀତବସ୍ତ୍ର ଅର୍ପଣ କରାଯିବ । ଦୈନିକ ପୂଜାରେ ଯେଉଁ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରାଯାଏ, ତା' ଅପେକ୍ଷା ଚାରିପକାର ଅଧିକ ନୈବେଦ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ଆଳତି କରିସାରି, ସେହି ଆଳତି ପାତ୍ରଟିକୁ ଧରି ଆରତ୍ନ ସିଂହାସନରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଦ୍ୱାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବେ । ସେଠାରେ ଉପଚାର ବିଧିବିଧାନରେ ଜୟବିଜୟଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବେ । ସେ ଜୟ-ବିଜୟଙ୍କ ସମେତ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ, ଗଣେଶ୍ୱର, କାଳରାତ୍ରି, ଦିକ୍‌ପାଳଗଣଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରି ଉତ୍ତମ ପାୟସ ଭୋଗ ଲଗାଇବେ । ଘଣ୍ଟ, ମର୍ଦ୍ଦଳ, କାହାଳୀ ଆଦି ବାଦ୍ୟନାଦ ମଧ୍ୟରେ ଆରତ୍ନ ଅଷ୍ଟଦିଗରେ କୁମୁଦ, କୁମୁଦାକ୍ଷ, ପୁଣ୍ଡରୀକ, ବାମନ, ଶଙ୍କୁକର୍ଣ୍ଣ, ସର୍ବନେତ୍ର, ସୁମୁଖ ଓ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତଙ୍କୁ ଚନ୍ଦନ ପୁଷ୍ପାଦିରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବେ । ତତ୍ପରେ ଆରତ୍ନ ସିଂହାସନକୁ ଫେରିଆସି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନା କରିବେ ।"

ସୂତ ମହର୍ଷି କହିଲେ—"ହେ ମୁନିଗଣ ! ସର୍ବସୁଖଦ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣାୟନ ଉତ୍ସବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶୁଣି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୧୯

ମହାରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଚତୁର୍ମୁଖ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ସଭକ୍ତିରେ ସ୍ତୁତି କରି କହିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍ ! ନୀଳାଚଳପତି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ କି କି ପୂଜାବିଧି କରାଯିବ, ସେ ବିଷୟରେ ମୋତେ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତୁ ।"

ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ତୁମେ ପରମ ବୈଷ୍ଣବ; ତେଣୁ ତୁମକୁ ମୁଁ ଶ୍ରାବଣ ମାସର ପୂଜାବିଧି ସମ୍ପର୍କରେ ବୁଝାଇ କହୁଛି, ଶୁଣ । ଶ୍ରାବଣ ମାସର ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ସମୟରେ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜା ପରେ ଅନ୍ୟଦିନ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ପିଠା, ବ୍ୟଞ୍ଜନ, ପାୟସ, କ୍ଷୀରଛେନା ଭୋଗ ଲଗାଇବ । ସେଦିନ ବିଶ୍ୱାବସୁ ତଥା ବିଦ୍ୟାପତିବଂଶୀୟ ସେବକମାନେ ନାନାପ୍ରକାର ଭୂଷଣରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଭୂଷିତ କରାଇବେ । ତତ୍ପରେ ପୂଜକ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମହାସ୍ନାନ ବିଧି ସମ୍ପନ୍ନ କରି ବନ୍ଦାପନା କରିବେ । ଶ୍ରାବଣ-ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜା ପରେ ଯଥାବିଧି ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦିବ୍ୟ-ବେଶରେ ସଜ୍ଜିତ କରିଦେବ । ସେଦିନ ବଳଦେବଙ୍କ

ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ନୂତନ କଳସ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ସେଠାରେ ପିଠଉପରେ ଗୋଟିଏ ଭଦ୍ରାସନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ ଏବଂ ତା' ସହିତ ଷଷ୍ଠୀଦେବୀ, ମାର୍କଣ୍ଡେୟ, ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା, ବଳି, ବ୍ୟାସ, ହନୂମାନ୍, ବିଭୀଷଣ, କୃପ ଓ ପରଶୁରାମଙ୍କ ପ୍ରତିମା ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ଆଗ୍ନେୟୀ ପୂଜାରେ ବସି କଳସରେ ଗଣେଶ, ସୂର୍ଯ୍ୟାଦି ନବଗ୍ରହ, ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦିକ୍ପାଳ ତଥା କ୍ଷେତ୍ରପାଳଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବେ । ତତ୍ପରେ ପ୍ରତିପଦାଦି ତିଥି, ଅଶ୍ୱିନ୍ୟାଦି ନକ୍ଷତ୍ର, ମେଷାଦି ଦ୍ୱାଦଶ ରାଶି, ବଳଦେବଙ୍କ ରାଶି ଓ ନକ୍ଷତ୍ର, କୁଳ ଦେବତା, ମୁଖ୍ୟଦେବତା, ଗୌରୀ, ପଦ୍ମାଦି ମାତୃଗଣଙ୍କୁ ଯଥା ମନ୍ତ୍ର ତଥା ବିଧିରେ ପୂଜା କରିବ । ଭଦ୍ରାସନରେ ଷଷ୍ଠୀଦେବୀଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବାପରେ ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାଦି ସପ୍ତଚିରଂଜୀବୀମାନଙ୍କୁ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜା କରିବ । ଏହାପରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରିବ । ପୂଜା ସମାପ୍ତ ହେବା ପରେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନା କରିସାରି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନା କରିବ । ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅଗ୍ରରେ ସ୍ଥାପନ କରି ସ୍ତୁତି କରିବା ପରେ, ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଜନ୍ମତିଥିରେ ଦେବର୍ଷିପୂଜା, ଅଙ୍ଗିରାଶ୍ରମ ପୂଜା, ବଟପ୍ରଦକ୍ଷିଣ, କଣ୍ୱାଶ୍ରମପୂଜା ଏବଂ କ୍ଷେତ୍ର ପରିଭ୍ରମଣ ପାଇଁ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେବା ଲାଗି ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ-ଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଆଣି ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଶିରରେ ଅର୍ପଣ କରି, ତାଙ୍କୁ ନାନାଦି ଭୂଷଣରେ ଭୂଷିତ କରାଇ ରତ୍ନଦୋଳାରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାସାଦ ଭ୍ରମଣ କରାଇବ । ତାଙ୍କୁ ମାର୍କଣ୍ଡେୟଙ୍କ ନିକଟକୁ ନେଇ ସେଠାରେ ସଂକଳ୍ପ ଓ ବରଣ କର୍ମ ସାରି ତାଙ୍କୁ ଭଦ୍ରାସନରେ ଉପବେଶନ କରାଇବ । ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର, ଯଜ୍ଞୋପବୀତ, ଭୂଷଣ, ଚନ୍ଦନ, ପୁଷ୍ପ ଦେଇ ସେଠାରେ ସାତଗୋଟି କୁଶବିଷ୍ଟର ରଖି ସେଥିରେ ସପ୍ତର୍ଷିଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ । ତତ୍ପରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ପୂଜା କରି ଅଷ୍ଟବସୁଙ୍କୁ ତର୍ପଣ କରିବ । ଏହି ତର୍ପଣ କ୍ରମରେ ଧ୍ରୁବ, ରୋଚନ, ସୋମ, ଅହିର୍ବୁଧ୍ନ୍ୟ, ବିରୂପାକ୍ଷ, ରୈବତ, ତ୍ର୍ୟମ୍ବକ, ସୁରେଶ୍ୱର, ସାବିତ୍ରୀ, ଜୟନ୍ତ, ପିନାକୀ, ଅପରାଜିତ, ଭୂତେଶ୍ୱର, ଇନ୍ଦ୍ର, ଧାତା, ପୂଷା, ମିତ୍ର, ବରୁଣାଦିଙ୍କୁ ପ୍ରଣବ ଉଚ୍ଚାରଣ ତଥା ଗାୟତ୍ରୀଜପପୂର୍ବକ ତର୍ପଣ କରିବ । ଏହି କ୍ରମରେ ଯମ, ଧର୍ମରାଜ, ଚିତ୍ରଗୁପ୍ତ, ବୈବସ୍ୱତ, କାଳାଦି ଦୈବତଙ୍କୁ ବିଧି-ବିଧାନର ସହିତ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ସେଦିନ ବଳଦେବଙ୍କୁ ନୀଳବସନରେ ଭୂଷିତ କରିବ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ଏହିପରି ବିଧାନରେ ତର୍ପଣାଦି କରି ଶ୍ରାବଣ-ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଉତ୍ସବରେ ବଳଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମୋତ୍ସବର ଆୟୋଜନ କରିବ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୨୦

ବ୍ରହ୍ମା ବଳଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶଦ ବିବରଣୀ ଦେବାକୁଯାଇ କହିଲେ— "ହେ ରାଜନ୍ ! ଗାୟତ୍ରୀ ଉଚ୍ଚାରଣ ପୂର୍ବକ ମାଟିରେ ବଳଦେବଙ୍କର ଏକହାତ ପ୍ରମାଣ ଗୋଟିଏ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରିବ । ସେଥିରେ ଫଣା, ମୁକୁଟ, ହଳ, ମୂଷଳ ଶୋଭା ପାଉଥିବ । ସେହି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଆଗ୍ନେୟୀ 'ପୁରୁଷସୂକ୍ତ' ମନ୍ତ୍ରରେ ପଞ୍ଚାମୃତ ଦ୍ୱାରା ସ୍ନାନ କରାଇବେ । ବସ୍ତ୍ର, ଯଜ୍ଞୋପବୀତ, ଉତ୍ତରୀୟ, ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପ ଦେଇ ଷୋଡ଼ଶ ଉପଚାର ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ ରୁଦ୍ରାଧ୍ୟାୟରେ ପୂଜା କରିବ । ଷୋଡ଼ଶୋପଚାର ଅଭାବରେ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜା କରିବ । କର୍ପୂରବର୍ତ୍ତିରେ ଆଳତି କରିବା ପରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ଅନୁରୂପ ବିଧିବିଧାନରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ତତ୍ପରେ ବନ୍ଦାପନା ସାରି କାମ୍ୟବଟ ମୂଳରେ ଥିବା ଅଙ୍ଗିରାଙ୍କ ଆଶ୍ରମକୁ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ନେଇ ସେଠାରେ ଗନ୍ଧାଦି ଉପଚାର ଦାନ ପୂର୍ବକ ତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ । ସେଠାରେ ଥିବା ବଟବୃକ୍ଷର ଚାରିପାଖରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ସାତବାର ଭ୍ରମଣ କରାଇବ । ଏହି ସପ୍ତବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣକୁ ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ବୈକୁଣ୍ଠରେ ବାସକରନ୍ତି ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! କାମ୍ୟବଟଠାରୁ କଳ୍ପବଟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସ୍ଥାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପୁଣ୍ୟପ୍ରଦ ଅଟେ । ସେଠାରେ ତ୍ରିଶୂଳ, ଡମ୍ବରୁ, ବର ତଥା ଅଭୟହସ୍ତା ନାରାୟଣୀ ରହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ମହାପୁଣ୍ୟ ଲାଭ ହୋଇଥାଏ । କାମ୍ୟବଟ ତଥା ନାରାୟଣୀଙ୍କ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇବାପରେ କାଳିକା ତଥା ତାହାଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣରେ ଥିବା ଉଗ୍ରସେନଙ୍କ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନ କରିବ । ସେଠାରୁ କଣ୍ୱଙ୍କ ଆଶ୍ରମକୁ ନେଇଯିବ । ସେଠାରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ପୂଜା କରି ବନ୍ଦାପନା କରାଇବ । ଏହି ସମୟରେ ମହାଆଡ଼ମ୍ବରର ସହିତ ଘଣ୍ଟାମର୍ଦ୍ଦଳାଦି ବାଦ୍ୟ ବଜାଇବ । ଖଇ (ଲିଆ), ଶର୍କରା, ଦୁଗ୍ଧ, ଗହମ ଚୂରୁ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରସାଦ ଅର୍ପଣ କରିବ । ଏହି ପ୍ରସାଦକୁ ମହାପ୍ରସାଦ ତୁଲ୍ୟ ମନେ କରିବ । ଏହାପରେ ପ୍ରାସାଦର ତୃତୀୟ ଆବରଣର ପୂର୍ବଦ୍ୱାର ଦେଇ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ବିରାଜମାନ କରାଇ ପୁଣି ବନ୍ଦାପନା କରିବ ।"

ମହର୍ଷି ସୂତ ମୁନିମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରାବଣ ମାସର ବିଧାନ କହିବା ପରେ ସେମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଭାଦ୍ରବ ମାସର କୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ । ତା' ଶୁଣି କହିଲେ ସୂତ—"ହେ ମୁନିମାନେ ! ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କୁ ଭାଦ୍ରବ ମାସରେ କିପରି ଅର୍ଚ୍ଚନା କରାଯାଏ, ତାହା ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ କହିଥିଲେ । ମୁଁ ତାହା ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୨୧

ଭାଦ୍ରବ ମାସରେ ବିଧିବିଧାନ ସମ୍ପର୍କରେ ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ଭାଦ୍ରବମାସ କୃଷ୍ଣପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜା କରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମୁଖର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ତଥା ପାର୍ଶ୍ୱରେ ତିନି ଆଙ୍ଗୁଳି ଲମ୍ବର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖା ପ୍ରଦାନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନ କରାଇବ । ସେହି ମାସର କୃଷ୍ଣ-ସପ୍ତମୀରେ ଦେବକୀଙ୍କ ସାନ୍ତ୍ୱନା ନିମିତ୍ତ ସାୟଂପୂଜା ପରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପୁଣି ଥରେ ପୂଜା କରି ଧୂଆପଖାଳ, ନାନାପ୍ରକାର ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଓ ପିଠା ଅର୍ପଣ କରିବ । ଅଷ୍ଟମୀ ଦିନ ଆଗ୍ରହୀ ନଦୀରୁ ସ୍ନାନ ସାରି ଆସି ବୈଷ୍ଣବ ଆଚମନ କରିବା ପରେ ଅବରୋଧଗୃହ (ଅଣସରଘର)କୁ ସୂତିକା ଗୃହରୂପେ ମନେକରି ବସ୍ତ୍ରାଦି ସାଜ-ସଜ୍ଜାରେ ମଣ୍ଡନ କରିବେ; ଚନ୍ଦନଛିଟା ପକାଇବେ । ସେହି ଗୃହରେ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପ, ସୋରିଷ ତଥା ଅଗ୍ନି ସ୍ଥାପନ କରିବେ । ସେହି ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ମୂଷଳ ଧାରଣ କରି ଦୁଇଜଣ ଦ୍ୱାରପାଳ ରହିବେ । ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ କାଷ୍ଠନିର୍ମିତ ଷଷ୍ଠୀଦେବୀଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିବେ ।

"ସେହି ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଶହ ପଞ୍ଚଷଠି କୋଠିଯୁକ୍ତ ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ପଦ୍ମମଣ୍ଡଳ ଏବଂ ତାହାର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ଚୂର୍ଣ୍ଣରେ ଷଟ୍‌କୋଣବିଶିଷ୍ଟ ପଦ୍ମମଣ୍ଡଳ ମନୋରମ ଶୈଳୀରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଗୋଟିଏ ସର୍ବତୋଭଦ୍ର-ମଣ୍ଡଳ ନିର୍ମାଣ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରିବ ।"

ସୂତ କହିଲେ—"ହେ ମୁନିମାନେ ! ଏ ପ୍ରକାର ମଣ୍ଡଳ ନିର୍ମାଣ ନକରି ଯେଉଁମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସ୍ୱନକ୍ଷତ୍ରପୂଜା ସମ୍ପାଦନ କରନ୍ତି, ସେପୂଜା ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଥାଏ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୨୨

"ଏହିପରି ଭାବରେ ମଣ୍ଡଳ ନିର୍ମାଣ କରି ସେଠାରେ ପୂଜା କରିବା ପରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଭୂଷଣରେ ମଣ୍ଡିତ କରି ସାୟଂପୂଜା ପରେ ଜନ୍ମଦିବସପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରିବ । ଏହି ପୂଜାର ଆରମ୍ଭରେ ଯଥାବିଧି ଆଗ୍ରହୀ ବରଣ କରି ସର୍ବତୋଭଦ୍ରମଣ୍ଡଳର ଅଗ୍ରଭାଗରେ ଆଠ ଆଙ୍ଗୁଳି ପ୍ରମାଣରେ ଗୋଟିଏ ଭଦ୍ରପୀଠ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ଭଦ୍ରପୀଠ ଉପରେ ଅଢ଼େଇହାତ ଲମ୍ବ ଓ ଓସାରର ଭଦ୍ରପୀଠ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ସେହି ପୀଠଟି ଶ୍ରୀପର୍ଣ୍ଣି, ଅର୍ଜୁନ କିମ୍ବା ଶାଳକାଠରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବ । ପୀଠରେ ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମ ଲେଖନ କରିବ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ରଚନା କରି ତୂଳିକା, ଉପାଧାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇବ । ସେଥିରେ ବାମ ହସ୍ତ ଉପରେ ଶିର ରଖିଥିବା, ଦକ୍ଷଜାନୁ ଉପରେ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତ ରହିଥିବା, ଉନ୍ମୋଳିତ ନେତ୍ର, ଚିତ୍ରବସ୍ତ୍ରପରିହିତା ଦେବକୀଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ତାଙ୍କ କୋଳରେ କୌସ୍ତୁଭଧାରୀ, ଅତସୀକୁସୁମବର୍ଣ୍ଣ ଦିବ୍ୟବେଶଧାରୀ ଉଲଗ୍ନ କୃଷ୍ଣ ମାତାଙ୍କ ସ୍ତନପାନ କରୁଥିବାର ଚିତ୍ର ରହିବ । ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦେବକୀଙ୍କ ପାଦ ସ୍ପର୍ଶ କରିଥିବେ । ପଶ୍ଚିମରେ ବସୁଦେବ ବିରାଜମାନ ଥିବେ । ଯୋଗମାୟାଙ୍କୁ ଜନ୍ମ କରିଥିବା ଯଶୋଦା, କଷାୟ ବସନପରିହିତ ଗର୍ଗ, ବାୟୁକୋଣରେ ଉଗ୍ରସେନ, ବହ୍ନିକୋଣରେ ରୋହିଣୀ, ନୈର୍ଋତ କୋଣରେ ନନ୍ଦ, ଐଶାନ୍ୟ କୋଣରେ ମୂଷଳଧାରୀ ବଳଭଦ୍ର ଶୋଭା ପାଉଥିବେ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଦେବଗଣ ବିରାଜମାନ କରିଥିବେ । ଏଭଳି ଏକ ଚିତ୍ରପଟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି କୃଷ୍ଣଜନ୍ମ-ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରିବ । ଯଥାକ୍ରମେ ପଞ୍ଚାମୃତସ୍ନାନ, ଶର୍କରା, ଦୁଗ୍ଧ, ଖଇ, ନାରକେଳ ଆଦି ଭୋଗ ସମର୍ପଣ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ପୂଜା କରାଯିବ । ପରିଶେଷରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରୁ ଅଜ୍ଞାମାଳ ଆଣି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିବ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୨୩

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜନ୍ମ ପରେ ତାଙ୍କର ଘନଶ୍ୟାମ ମୂର୍ତ୍ତି ମନରେ ଚିନ୍ତାକରିବ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବନୌଷଧିର ଚୂର୍ଣ୍ଣ ଗୋ-ଘୃତରେ ବଟିକା କରି ଜଳଦୋଷ ପ୍ରଶମନ ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରାଯିବ । ଏହାପରେ ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପ, ପୀତବସ୍ତ୍ର ଅର୍ପଣ କରି ଅଗ୍ନିଶର୍ମା କର୍ପୂରବତିରେ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ଆଳତି କରିବେ । ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ଚତୁର୍ଦ୍ୱାରଶୋଭିତ ମଣ୍ଡପରେ ରାମକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭଦ୍ରାସନରେ ବସାଇବ । କୁଶଯୋଗ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାଭିଚ୍ଛେଦନ ପରେ ଷଷ୍ଠୀଦେବୀଙ୍କ ପୂଜା ସାରି ପୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନ କରାଇବ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରି ବଳରାମଙ୍କ ପୂଜା-

ବିଧି ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବ । ଏହାପରେ ରାମକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନେଇ ଗରୁଡ଼ ଆଗରେ ଦିବ୍ୟ ପଲଙ୍କରେ ବିଜେ କରାଇ, ରାଣି ଓ ନଡ଼ିଆରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ମିଠେଇ ଭୋଗ ଦେବ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଯଥାବିଧି ଦାନ ଓ ଦକ୍ଷିଣା ଦେଇ ଉତ୍ସବ ସାଙ୍ଗକରିବ ।

ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ତିଥି ସୋମବାର, ବୁଧବାର ଓ ରୋହିଣୀ ନକ୍ଷତ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ମହାଜୟନ୍ତୀ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେବ । ନବମୀ ଦିନ ପ୍ରାତଃପୂଜାପରେ ଠାକୁରଙ୍କୁ ମହାସ୍ନାନ କରାଇବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗକୁ ଚନ୍ଦନ, ପୁଷ୍ପ ଓ ନୂତନ ବସ୍ତ୍ରରେ ଭୂଷିତ କରାଇ ବର୍ଷବୃଦ୍ଧି-ପୂଜା କରାଇବ । ସେଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପୂଜାପରେ ତିନିଠାକୁରଙ୍କୁ ମଙ୍ଗଳାର୍ପଣ କରାଇ ଦୂର୍ବାକ୍ଷତ ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ କର୍ପୂର ଆଳତି, ସପ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ଆଳତି ଓ ପିଠୋଉ ଆଳତି କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ପ୍ରତିମାକୁ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ପାଖକୁ ନେଇ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ପାଳନ ନିମିତ୍ତ ଆଜ୍ଞା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ସେଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଆଣି ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ପ୍ରତିମାକୁ ପିନ୍ଧାଇ ପୂର୍ବପରି ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ଓ ପୂଜାବିଧି ପାଳନ କରାଇବ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୨୪

ତ୍ରୟୋଦଶୀ ଦିନ ତୃତୀୟ ପୂଜା ପରେ ଜଗଦୀଶଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଆଣି କାଳିକାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କୁ ପାକଶାଳାକୁ ବିଜୟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ସପ୍ତପୁର ଦେଇ ପିଠା ନିର୍ମାଣ କରିବ ଏବ ବାଉଁଶ ପାଛିଆରେ ଭୋଗସବୁ ରଖି ସେଥିରେ କଦଳୀପତ୍ର ଘୋଡ଼ାଇ ଭକ୍ତିରେ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ ବନ୍ଦାପନା ଦ୍ୱାରା ସପ୍ତପୁରିକା ଉତ୍ସବ ସମାହିତ ହେବ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୨୫

ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପୂଜାର ବିଧାନ ସମ୍ପର୍କରେ ବୁଝାଇ କହିଲେ—"ହେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ! ଶୁକ୍ଳ-ପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କର ପ୍ରାତଃପୂଜା ପରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ମାର୍କଣ୍ଡେୟେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟକୁ ନେବ । ସେଠାରେ ପୂଜା ଓ ବନ୍ଦାପନା ପରେ ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ବିବିଧ ବାଦ୍ୟ ଗହଣରେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ସ୍ୱସ୍ଥାନରେ ବିଜେ କରାଇବ । ଶୁକ୍ଳାଷ୍ଟମୀ ଦିନ ପ୍ରାତଃପୂଜାପରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଆଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ ପଲଙ୍କ ଉପରେ ହରିପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରି ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପ ବସ୍ତ୍ରାଲଙ୍କାରରେ ଭୂଷିତ କରାଇବ । ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଆଗରେ ପାଞ୍ଚୋଟି ପୂର୍ଣ୍ଣପାତ୍ରରେ ନାରିକେଳ, ନାରଙ୍ଗ, କଦଳୀ ପ୍ରଭୃତି ଫଳ ରଖି ଗୋଟିଏ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟକୁ ନବବସ୍ତ୍ରରେ ବେଷ୍ଟନ କରାଇବ । ସେଥିରେ ଷୋଳକେରା ଦୂବ ରଖି ଲକ୍ଷ୍ମୀବ୍ରତକଥା ଶୁଣାଇବ । ଏହିପରି ଷୋଳଦିନବ୍ୟାପୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀବ୍ରତ ପାଳନକଲେ ଅସମ୍ଭବ ସମ୍ଭବରେ ପରିଣତ ହେବ ।

"ଶୁକ୍ଳ-ଏକାଦଶୀ ଦିନ ପ୍ରାତଃପୂଜା ଓ ତିନି ଦିଅଁଙ୍କ ମହାସ୍ନାନପରେ ଚନ୍ଦନାଦିରେ ଭୂଷିତ କରାଇବ । ଚତୁର୍ଥ ପୂଜାପରେ ପୂର୍ବପରି ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ଧୂଆପଖାଳ, ପିଠା, ନାନାପ୍ରକାର ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସମର୍ପଣ ପୂର୍ବକ ଚତୁର୍ବିଂଶତି ଉପଚାରରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା ଓ ଆଳତି କରିବ । ତତ୍ପରେ ଭକ୍ତିର ସହିତ ପ୍ରାର୍ଥନା ଜଣାଇ ପାର୍ଶ୍ୱପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଇବ । ଏହାପରେ ଅଗ୍ନିଶମୀ ଶୟନମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ପେଡ଼ି ଖୋଲି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦେଶରେ ସୁବୃଷ୍ଟି ଓ ସୁଖଶାନ୍ତି ନିମିତ୍ତ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବେ । ବୀଣାଦି ବାଦ୍ୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ତୋଷ କରାଇ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଭାବେ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନା କରିବ । ପୁଣି ସେହି ପେଡ଼ିଟିକୁ ଦୃଢ଼ଭାବେ ବନ୍ଦ କରିଦେବ ।"

ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କ ଆଗରେ ସୂତ ମହର୍ଷି ସପ୍ତପୁରିକା ଉତ୍ସବଠାରୁ ପାର୍ଶ୍ୱପରିବର୍ତ୍ତନ ଉତ୍ସବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କହିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିଗଣ ! ତୁମ୍ଭ-ମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଧନ୍ୟ । ପୂର୍ବେ ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଜିଜ୍ଞାସାମତେ ଯାହା କହିଥିଲେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆଗରେ ସେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯାତ୍ରାଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହାପରେ କହୁଛି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୨୬

ପ୍ରଜାପତି ବ୍ରହ୍ମା ବଡ଼ଠାକୁରଙ୍କ 'ପବିତ୍ରୋତ୍ସବ' ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରି କହିଲେ—"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ଭାଦ୍ରବ ମାସ ଶୁକ୍ଳଦ୍ୱାଦଶୀ ତିଥିରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ବାମନ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ପାଳନ କରିବ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ବର୍ଷ ଭାଦ୍ରବ ଶୁକ୍ଳ-ଦ୍ୱାଦଶୀ ବୁଧବାରରେ ଶ୍ରବଣାନକ୍ଷତ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବ, ସେଦିନଟି ଗୋଟିଏ ପବିତ୍ର ଦିବସ ରୂପେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପବିତ୍ରୋତ୍ସବ ପାଳିତ ହେବ ।

ଏହି ପବିତ୍ରୋତ୍ସବ ପାଇଁ ମନ୍ଦିରର ଅଗ୍ନିକୋଣରେ ତୁଳସୀ ମୂଳରେ ସ୍ୱସ୍ତିବାଚନପୂର୍ବକ ବରୁଣପୂଜା ଓ ଅଗ୍ନି ଆସାଦନ କରିବ । ସୁନା,ରୁପା କିମ୍ବା ପାଟସୂତାରେ ଶହେ ଅଠଗୁଣ କିମ୍ବା ଚଉବନ ଗୁଣ କିମ୍ବା ସତେଇଶ ଗୁଣ ଦେଇ ସେଥିରେ ଯବ ପ୍ରମାଣ ସତେଇଶ ଗୋଟି ଗଣ୍ଠି ଦେଇ ଯଜ୍ଞୋପବୀତ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ତିନିଠାକୁରଙ୍କ ଆଗରେ ସର୍ବତୋଭଦ୍ରମଣ୍ଡଳ ଲେଖି ତହିଁରେ କୁମ୍ଭ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ସେହି କୁମ୍ଭରେ ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପାଦି ଦେଇ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଆବାହନ କରିବ । ପୁଣି ଠାକୁରଙ୍କ ଆଗରେ ତିନୋଟି ପଦ୍ମ ଲେଖି ତାହାକୁ ବସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ କରିବ। ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପ ଦେଇ ପୂଜା କରିବ । ଚବିଶ ଉପଚାରରେ ପୂଜା କରିବା ପରେ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଯଥା ମନ୍ତ୍ରରେ ଯଜ୍ଞୋପବୀତ ପିନ୍ଧାଇଦେଇ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ତତ୍ପରେ ଦ୍ୱିପ୍ରହରକାଳ ପୂଜା ପାଇଁ ପାକଶାଳାରେ ଦ୍ରବ୍ୟ ନୈବେଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ ।"

ସୂତ ମହର୍ଷି କହିଲେ—"ହେ ମୁନିଗଣ ! ପବିତ୍ରାରୋପଣ କରିସାରିବାପରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ-ପୂଜା କରିବ । ତଦୂତ୍ତରେ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଅଣାଇ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଦେଇ ନିର୍ବୋଧନ ଗୃହରେ ସର୍ବତୋଭଦ୍ରମଣ୍ଡଳ ନିର୍ମାଣ କରି ସୁବର୍ଣ୍ଣର ବାମନ ପ୍ରତିମାକୁ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନ ଓ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ପରି ସମସ୍ତ ବିଧିବିଧାନରେ ବାମନଙ୍କୁ ପୂଜା କରିସାରିବାପରେ ଆଳତି କରିବ । ବାମନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶୁଭ୍ର ସୂକ୍ଷ୍ମବସ୍ତ୍ର ଦୁଇଖଣ୍ଡି, କୃଷ୍ଣାଜିନ, ଯଜ୍ଞୋପବୀତ, ଦଣ୍ଡ, କମଣ୍ଡଳୁ, କୁଶପାଣି ଅର୍ପଣପୂର୍ବକ ତାଙ୍କ ଲଲାଟରେ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର କରିବ । ତତ୍ପରେ ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ବାମନଙ୍କୁ ଭିକ୍ଷା ଦେବାଲାଗି ଅନୁନୟ କରିବ । ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ସହିତ ବାମନଙ୍କୁ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜାକରି ବନ୍ଦାପନା ବିଧି ସମାପନ କରିବ । ଏହି ବିଧିବିଧାନ ପରେ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ସ୍ୱସ୍ଥାନକୁ ଫେରାଇ ଆଣିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଯେଉଁମାନେ ବାମନ-ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ପାଳନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ପରମପଦ ଲାଭ କରନ୍ତି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୨୭

ବ୍ରହ୍ମା ଚକ୍ରଧ୍ୱଜ ଉତ୍ସବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ସେଦିନ ତୃତୀୟ ପ୍ରହର ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଦ୍ରା-ଭଙ୍ଗକରି ଚକ୍ରଧ୍ୱଜ ଉତ୍ସବ ପାଳନ ଲାଗି ଆଜ୍ଞା ମାଗିବ । ସେହି ଆଜ୍ଞାମାଳକୁ ମର୍ଦ୍ଦଳାକୃତି ବିଗ୍ରହ ଉପରେ ଅର୍ପଣ କରି ସଙ୍କଳ୍ପ ତଥା ଆଚାର୍ଯ୍ୟବରଣାଦି ପରେ ପ୍ରାଜାପତ୍ୟାଦି ହୋମ ଆରମ୍ଭ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଭୂ ଆଦିଙ୍କୁ ନବାହୁତି ଦେଇ ଦିଗ ଓ କାଳକୁ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ମନ୍ତ୍ରରେ ପଚିଶ ଆହୁତି ଦେବ । ତତ୍ପରେ ଅଷ୍ଟାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ସହସ୍ର ଆହୁତି ପ୍ରଦାନ କରିବ । ନୃସିଂହ ମନ୍ତ୍ରରେ ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟକ ଘିଅଚରୁ ଅର୍ପଣ କରି ହୋମ କରିବ । ଚକ୍ର-ଧ୍ୱଜର ଲମ୍ବ ହେବ ପଚିଶ ହାତ ଓ ତାହା କଦଳୀ ଗଛର କାଣ୍ଡ ପରି ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବ । ସେହି ଧ୍ୱଜଦଣ୍ଡକୁ ଖଇର, ଦେବଦାରୁ, ଚମ୍ପା, ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଅଥବା ଶାଳକାଠରେ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ସେହି କାଠ ଛିଦ୍ରବର୍ଜିତ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେଥିରେ ଦୁଇଟି ଚକ୍ର ନିର୍ମାଣ କରିବ । ତାହାକୁ ମେରୁତୁଲ୍ୟ ମନେ କରିବ ଏବଂ ତାହା ଯେପରି ଭୂମିକୁ ସ୍ପର୍ଶ ନ କରେ, ତାହାର ଯଥାଯଥ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବ । ତା'ର ଉପରିଭାଗରେ ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ଗୁଣ୍ଡିରେ ଭୂଲୋକ, କର୍ପୂରବର୍ଣ୍ଣ ବା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଭୁବଲୋକ, ଶୁକ୍ଳ-ବର୍ଣ୍ଣରେ ସ୍ୱର୍ଲୋକ, ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣରେ ମହାଲୋକ, କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣରେ ଜନଲୋକ, ହରିଦ୍‌ବର୍ଣ୍ଣରେ ତପଲୋକ, ମୁକ୍ତାରଜବର୍ଣ୍ଣରେ ସତ୍ୟ ଲୋକ ନିର୍ମାଣ କରି ଭୂଲୋକରେ ଅଷ୍ଟନାଗ, ଭୁବଲୋକରେ ବାମଦେବାଦି ଋଷି, ସ୍ୱର୍ଲୋକରେ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବଗଣ, ଜନ-ଲୋକରେ ବହ୍ନି, ନୈର୍ଋତ, ପବନ, ଈଶାନ, କଳ୍ପବୃକ୍ଷ, ବାଗୀଶ୍ୱରୀ ଓ ଅଙ୍ଗିରସ, ତପଃଲୋକରେ ନାରଦ, ସନତ୍‌କୁମାର ଆଦି, ସତ୍ୟଲୋକରେ ସାବିତ୍ରୀ, ସରସ୍ୱତୀ ତଥା ମୋତେ (ବ୍ରହ୍ମା) ସ୍ଥାପନକରି ମର୍ଦ୍ଦଳାକୃତି ବିଗ୍ରହରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣଙ୍କୁ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନକରାଇ ପଞ୍ଚୋପଚାର ବିଧି ସମାପନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ପାକ-ଶାଳାରୁ ପାୟସ ଅଣାଇ ଧ୍ୱଜର ଚାରିଆଡ଼େ ଦିକ୍‌ପାଳମାନଙ୍କୁ ବଳି ଅର୍ପଣ କରିବ । ତାହାପରେ ବନ୍ଦାପନାଦ୍ୱାରା ଉତ୍ସବ ଶେଷ କରିବ । ଏହି ବିଧିରେ ସାତଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧ୍ୱଜ ଉତ୍ସବ କରାଇଲେ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରଜାମାନେ ସୁଖୀ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ସୁବୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୨୮

ସୂତ ମହର୍ଷି ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କହିଲେ —"ହେ ମୁନିବୃନ୍ଦ ! ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଜିଜ୍ଞାସା ମତେ ବ୍ରହ୍ମା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଧିବିଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିବାକୁ ଯାଇ ଚକ୍ରଧ୍ୱଜ-ଉତ୍ସବର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ବିଷୟରେ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।"

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ପୂର୍ଣ୍ଣିମୀ ପୂର୍ବଦିନ ରାତି ତିନିଦଣ୍ଡ ଥାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ କରି ଗୋବିନ୍ଦ ନାମକ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଟିକୁ ରତ୍ନସିଂହାସନକୁ ନେଇ ପୂଜା କରିବ । ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମୀ ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରିବାଲାଗି ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଆଣି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ପିନ୍ଧାଇଦେବ ।

"ସେହି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଦ୍ୱାଦଶୀ ଦିନରୁ ପୂଜା କରାଯାଉଥିବା ଶକ୍ରଧ୍ୱଜ ଆଗରେ ଥୋଇ ସୁଦର୍ଶନ, ଗୋବିନ୍ଦ ଓ ଶକ୍ରଧ୍ୱଜଙ୍କୁ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜା କରିବ । ପୂଜାଶେଷରେ ବନ୍ଦାପନା କରି ଶକ୍ରଧ୍ୱଜଙ୍କୁ ବିସର୍ଜନ କରିଦେବ, ସାତଦିନପରେ ଆଉ କେହି ଶକ୍ରଧ୍ୱଜଙ୍କୁ ଦେଖିବେ ନାହିଁ । ଯଦି କେହି ସେ ଧ୍ୱଜକୁ ଅଷ୍ଟମ ଦିନ ଦର୍ଶନ କରେ ତେବେ ତା'ର ବଂଶକ୍ଷୟ ହେବ ।"

ଏହାପରେ ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱିନ ମାସର କୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ—

"ଆଶ୍ୱିନ ମାସର କୃଷ୍ଣ-ଅଷ୍ଟମୀରେ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜା ପରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ଜୟଦୁର୍ଗାଙ୍କ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ନିକଟରେ ଥୋଇ ତାଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଆଣି ଦୁର୍ଗୋତ୍ସବ ଆରମ୍ଭକରିବ । ମନ୍ଦିରର ପୂର୍ବଦିଗରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ମଣ୍ଡପର ଭଦ୍ରାସନରେ ବନଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ ବସାଇ ସେଠାରେ ପୂଜାକରାଇବ । ଗୋଟିଏ ସୁନା, ରୁପା କିମ୍ବା ତମ୍ବା ଘଟ ବସାଇ ସେଥିରେ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଗନ୍ଧ-ପୁଷ୍ପ ଦେଇ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ସେହି କୁମ୍ଭଜଳରେ ଏକହଜାର ଆଠଥର ଅମ୍ବିକାଙ୍କୁ ସ୍ନାନ କରାଇବ । ନୂତନ ବସ୍ତ୍ରରେ ଦେବୀଙ୍କ ଅଙ୍ଗ ପୋଛିଦେଇ ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର, ଚନ୍ଦନ, ପୁଷ୍ପ ତଥା ଅଳଙ୍କାରରେ ଦେବୀଙ୍କୁ ମଣ୍ଡନ କରିବ; ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜା କରିବ ।

ଯେ ଦିନ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅଶୁଭର ସୂଚନା ଘଟିଲେ ନୀଳମାଧବଙ୍କ ସହିତ ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ବିଜେ କରାଇ ଦୁର୍ଗାମାଧବଙ୍କ ପୂଜାପାଇଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଆଣିବ । ବିଭିନ୍ନ ଉପଚାରରେ ଉଭୟଙ୍କୁ ପୂଜା ଓ ବନ୍ଦାପନା କରିବ । ଏହିପରିଭାବରେ ବିଜୟାଦଶମୀ ଯାଏ ବିଭିନ୍ନ ବିଧିବିଧାନ, ଉପଚାର ତଥା ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ଦୁର୍ଗାପୂଜୋତ୍ସବ ପାଳନ କରିବ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୨୯

ପୂର୍ଣ୍ଣିମା (କୁମାର ପୂର୍ଣ୍ଣିମା) ପୂର୍ବ ରାତ୍ରିରୁ ଛଅ ଦଣ୍ଡ ଥାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପହଡ଼ ଖୋଲି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ଥୋଇ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳା ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି ସେବକମାନେ ବିମାନରେ ତାଙ୍କୁ ମନ୍ଦିରର ଚାରିପଟେ ଭ୍ରମଣ କରାଇବା ପରେ ଅଗ୍ନିକୋଣ ମାର୍ଗ ଦେଇ ଯମେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟକୁ ନେବେ । ଚତୁର୍ଥ କାଳ ପୂଜା ପରେ ଶୁଦ୍ଧ ଶୁକ୍ଳବସ୍ତ୍ର ଆଣି ତିନିଧାଡ଼ିରେ ଥୋଇବ । ତା' ସହିତ ଗୁଆ, କଦଳୀ, ନଡ଼ିଆ, ଆଖୁ ଥୋଇବ । ତତ୍ପରେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଦ୍ୟୂତକ୍ରୀଡ଼ା ମନ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ମରଣ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବନ୍ଦାଇ ଦେବ ।

କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀ ଦିନ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦାମୋଦରଙ୍କୁ ପୂଜା ଓ ଆଳତି କରିବା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ ମାଲ୍ୟ ଓ ବସ୍ତ୍ର ବାହାର କରି ମହାସ୍ନାନ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପ, ନବବସ୍ତ୍ର, ଅଳଙ୍କାରାଦି ଅର୍ପଣ କରି ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପୂଜା ଶେଷ କରିବା ପରେ ଅଗ୍ନିଶର୍ମୀ ଶୟନମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ଲାଗି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବେ । ତତ୍ପରେ ମହାସ୍ନାନ, ଉପଚାରାଦି ପୂଜା, ପ୍ରସାଦ ଅର୍ପଣ ପରେ ଉଦ୍ଯାପନ ଉତ୍ସବ ସମାପ୍ତ କରିବ ।

ଦ୍ୱାଦଶୀ ଦିନ ସାୟଂପୂଜା ପରେ ଗରୁଡ଼ଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ କରାଇ ତାଙ୍କୁ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନ ଏବଂ ଗନ୍ଧ-ପୁଷ୍ପରେ ଭୂଷିତ କରି ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣପୂର୍ବକ ବନ୍ଦାପନା କରିବ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଦିନ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦାମୋଦରଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ସେଦିନ ସାୟଂପୂଜା ପରେ ନାରାୟଣଙ୍କ ପ୍ରତିମାକୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆଣି ଦୀପୋତ୍ସବ ପାଳନ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ତତ୍ପରେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ଓ ପାଦ ପ୍ରକ୍ଷାଳନପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ପ୍ରଥମେ ଚଣ୍ଡିକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ତାହାପରେ ମୁକ୍ତେଶ୍ୱର, କଳ୍ପବଟ, ଗଣେଶଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ପରେ ଘଣ୍ଟ, କାହାଳୀ ଆଦି ବାଦ୍ୟଗହଣରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମହାସ୍ନାନ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ଏକୋଇଶ ଗୋଟି ଦୀପରେ ଘିଅ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ସାତୋଟି ଧାଡ଼ିରେ ରଖି ପ୍ରୋକ୍ଷଣପୂର୍ବକ ସେହି ଦୀପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବନ୍ଦାଇ ଦେବ । ବନ୍ଦାପନା ଶେଷ ହେବା ପରେ ନାରାୟଣ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ନିଜ ସ୍ଥାନରେ ନେଇ ଥୋଇଦେବ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୩୦

ବ୍ରହ୍ମା ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ମାର୍ଗଶିର ମାସର କୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝାଇ କହିଲେ—"ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ମାର୍ଗଶିର ମାସର

କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ପଞ୍ଚମୀରେ କ୍ଷେତ୍ରଭ୍ରମଣ କରିବ । ପ୍ରଥମେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୋଖରୀରେ ସ୍ନାନ କରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସ୍ତୁତି କରିବା ପରେ ଗଣେଶଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ ଜଣାଇ, ବଟେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବ । ସେଠାରେ ବାଟମଙ୍ଗଳାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଓ ପ୍ରଣାମ ପରେ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ, ନରସିଂହ, ବିମଳା, ପାତାଳେଶ୍ୱର, ଈଶାନେଶ୍ୱର, ଗରୁଡ଼, ଜୟ-ବିଜୟଙ୍କ ନିକଟରେ ଯଥାକ୍ରମେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଜଣାଇ ମନ୍ଦିର ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବ । ମନ୍ଦିରରେ ରେବତୀରମଣ ବଳଦେବ,ସୁଦର୍ଶନ,ମାଧବ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ ଜଣାଇ ମନେ ମନେ ଭକ୍ତିର ସହିତ ଉପଚାରାଦି ଅର୍ପଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ ହୃଦୟଦେଶରେ ହସ୍ତଦ୍ୱୟ ସ୍ଥିର ଭାବରେ ରଖି ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରିବ । ଏହି ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ଫଳରେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ପରେ ଭୂମିରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରମାଣ କରିବ । ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରିବାର ସୁବିଧା ନହେଲେ ଦ୍ୱିତୀୟାବରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଡ଼କାଠଠାରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରିବ ।

"ସୂତିକା, ମୃତକିଆରେ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବ ନାହିଁ । ପ୍ରତିଦିନ ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦର୍ଶନ କରିବାର ଯଦି ମାନସିକ କରିଥାଅ, ତେବେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସାତବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରିବ ।

"ହେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ! କୌଣସି ମୂଢ଼ ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ସୂତିକା ବା ମୃତକିଆରେ ଅଜ୍ଞାନତାବଶତଃ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ, ତେବେ ବହୁ ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନ କରାଇବ ।

"ସେହି ସୂତିକା କିମ୍ବା ମୃତକିଆ ଅଶୌଚ ଅବସ୍ଥାରେ ଯଦି କେହି ପାକଶାଳା ଭିତରକୁ ଅଜ୍ଞାନତାବଶତଃ ପ୍ରବେଶ କରେ, ତେବେ ସେଠାରେ ଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ନଷ୍ଟ କରିଦେବ । କୌଣସି ମତେ ପାକଶାଳାର ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବ ନାହିଁ । ଏହା ଅମାନ୍ୟ କଲେ ବିଷ୍ଣୁଦ୍ରୋହୀ ହେବ । ସେହି ଦ୍ରବ୍ୟରେ ରନ୍ଧନ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କଲେ, ତାହା ରାକ୍ଷସ-ଭୋଗ୍ୟ ହେବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ଏହିପରି ବିଧିବିଧାନରେ ଯେଉଁ ଭକ୍ତମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଇହଲୋକରେ ପୁତ୍ର-ପୌତ୍ରାଦିଙ୍କ ସହ ସୁଖଭୋଗ କରି ପରକାଳରେ ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ବୈକୁଣ୍ଠପୁରରେ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରନ୍ତି ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୩୧

କ୍ଷେତ୍ର ପରିକ୍ରମାର ବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିବାକୁ ଯାଇ ବ୍ରହ୍ମା ପୁଣି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ମନ୍ଦିରରୁ ବାହାରି ହୋଇ ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗା ନିକଟକୁ ଯିବ । ସେଠାରେ ଗଙ୍ଗା ଦେବୀଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ସେହି କୁଣ୍ଡରେ ସ୍ନାନ କରିବ । ସ୍ନାନ ସମାପ୍ତ କରି ସେଠାରେ ଶ୍ୱେତମାଧବ ଓ ମତ୍ସ୍ୟମାଧବଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବ ସେଠାରୁ ଯାଇ ଉଗ୍ରସେନପୀଠରେ ପହଞ୍ଚି ତାଙ୍କୁ ବିଧିବିଧାନର ସହିତ ସ୍ତୁତି କରି ହନୁମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବ, ସେଠାରୁ ଯାଇ ସମୁଦ୍ରତଟରେ ପହଞ୍ଚି ବାଲିରେ ଚାରିକୋଣିଆ ଗୋଟିଏ ମଣ୍ଡଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ସେହି ମଣ୍ଡଳରେ ଚକ୍ର ନିର୍ମାଣ କରି ତାହାରି ମଧ୍ୟରେ ଷୋଡ଼ଶୋପଚାର କିମ୍ବା ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ମନେ ମନେ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ତତ୍ପରେ ଦିଗ୍‌ଦିଗ୍‌ପତିମାନଙ୍କୁ ପୂଜା କରି ସମୁଦ୍ରସ୍ନାନ ପାଇଁ ଅନୁମତି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ତା'ପରେ ତୀର୍ଥରାଜ ସମୁଦ୍ରଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରି ଜଳରେ ତିନିଥର ସ୍ନାନକରିବ । ସ୍ନାନାନ୍ତେ ତର୍ପଣ ଓ ମନେ ମନେ ଉପଚାରାଦିରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ ।

"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ସମୁଦ୍ରସ୍ନାନପରେ ଲୋକେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବ । ଲୋକନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାପରେ ମଙ୍ଗଳାଙ୍କୁ ଧନ-ଧାନ୍ୟାଦି ଲାଭ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ ।

"ସେଠାରୁ ବାହାରି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ-ତୀର୍ଥକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ସ୍ନାନ ଓ ତର୍ପଣାଦି ଶେଷ କରି ବଲ୍ଲେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବ । ବଲେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ପୂଜା ଓ ପ୍ରାର୍ଥନା ଶେଷକରି 'ଚକ୍ରତୀର୍ଥ'କୁ ଗମନ କରିବ । ସେଠାରେ ପୁଣି ଥରେ ତୀର୍ଥରାଜ ସମୁଦ୍ରରେ ସ୍ନାନ କରିବ । ସେଠାରୁ ଯାଇ ଯଥାକ୍ରମେ ଯମେଶ୍ୱର,ଚାମୁଣ୍ଡା, ମଣିକର୍ଣ୍ଣିକା କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥିତ 'କପାଳ-ମୋଚନ'ଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବ । ଏହି କ୍ରମରେ କ୍ଷେତ୍ରପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ଶେଷ କରି ପୁଣି ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବ; ତୃତୀୟାବରଣରେ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରି ଜଗଦୀଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରିବ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ସେଦିନ ନିରାହାରରେ ରହିବ । କାହାରି ଉପରେ କ୍ରୋଧ ପ୍ରକାଶ କରିବ ନାହିଁ । ସେଦିନ ଅନିଦ୍ରା ରହି ରାତ୍ରି ଯାପନ କରିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ କ୍ଷେତ୍ରଭ୍ରମଣ ପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ଶେଷ କରି ଷଷ୍ଠୀଦିନ ପ୍ରଭାତରୁ ଉଠି ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମାପନାନ୍ତେ ଯଥାଶକ୍ତି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭୋଜନ କରାଇବ । ଏହା

କରିବାଦ୍ୱାରା ତୁମେ ଶହେ ବାର ପୃଥିବୀ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣର ଫଳଲାଭ କରି ପରଲୋକରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ ଲାଭ କରିବ ।

"ହେ ପରମଭକ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ମାର୍ଗଶିର ମାସର କୃଷ୍ଣ-ଅଷ୍ଟମୀ ଦିନ ପ୍ରାତଃ ପୂଜା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ଚନ୍ଦନ, ପୁଷ୍ପ, ନବବସ୍ତ୍ର, ଅଳଙ୍କାରରେ ଭୂଷିତ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ କଳସ ସ୍ଥାପନ କରି ସେଥିରେ ବିଧିବତ୍ ବରୁଣଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ ।

"କଳସପୂଜା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ମଧ୍ୟାହ୍ନ-ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରାଇବ । ପୂଜା ପରେ ମଙ୍ଗଳାରୋପଣ ତଥା ବନ୍ଦାପନା କରାଇବ । ଏହାପରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଧୂପର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଇବ । ଏହି ଧୂପରେ ଉତ୍ତମ ନୂତନ ଚାଉଳର ଅନ୍ନ , ନାନାପ୍ରକାର ପିଠା, ମୁଗଡାଲି, ମୂଳାତରକାରି ଆଦି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବ । ଧୂପଶେଷରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନା କରିବ ।

"ମାର୍ଗଶିର ମାସର କୃଷ୍ଣ-ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ତିଥିରେ ତୃତୀୟ ପୂଜା-ଶେଷ ହେବାପରେ, ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଗରେ ଚାଉଳଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ତା'ର ମଧ୍ୟରେ ଚାରିଆଡ଼ିଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଠେଇଶଟି ଦୀପ ବସାଇ ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ନଅଟି ଲେଖାଏଁ ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦଶଟି ଦୀପରେ ବନ୍ଦାଇବ । ଶେଷରେ କର୍ପୂର ଆଳତି କରିବ । ଆଳତିପରେ ତୁମେ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ସେଦିନ ଏକାଦଶୀ ଦିବସର ଆଳତି ପରି ସେହି ଦୀପମାଳାରେ ଦଶଦିଗ ଓ ନୀଳଚକ୍ରକୁ ବନ୍ଦାଇବ । ତତ୍ପରେ ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସଭକ୍ତିରେ ସ୍ତୁତି କରି ଦୀପ ଅର୍ପଣ-ବିଧି ଶେଷ କରିବ ।

"ଶୁକ୍ଳ-ପ୍ରତିପଦ୍‌ଠାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୁଣି ଦୀପଦାନ ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରିବ । ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କୁ ଆଗାମୀ ପ୍ରତିପଦ୍‌ଠାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୀପଦାନ ନିମିତ୍ତ ଆଜ୍ଞା ପାଇବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଦେଇ ଦୀପଦାନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଗୀତ, ନୃତ୍ୟ ଓ ବାଦ୍ୟଗହଣରେ ମଣିମାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜାକରିବ । ତାହାପରେ ବନ୍ଦାପନା କରି ପ୍ରତିମାକୁ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାପନ କରିବ ।

"ଶୁକ୍ଳ-ପଞ୍ଚମୀର ଚତୁର୍ଥ ପୂଜା ଅନ୍ତେ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କୁ ଚତୁର୍ବିଂଶତି ଉପଚାରରେ ପୂଜା କରିବା ପରେ ମହାସ୍ନାନ କରାଇବ । ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପ, ବସ୍ତ୍ରଦାନ ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମ ତିନୋଟି ନିର୍ମାଣ କରି ତା'ଉପରେ ବାଉଁଶରେ ନିର୍ମିତ ଡାଲାରେ ବସ୍ତ୍ର ରଖିବ । ଶୁକ୍ଳ, ରକ୍ତ ଓ କୃଷ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣର ଏକୋଇଶ ଗୋଟି ବସ୍ତ୍ର ରଖାଇବ । ସୁଦର୍ଶନ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ମାଧବଙ୍କ ପାଇଁ ଚିତ୍ର-ବିଚିତ୍ର ବସ୍ତ୍ର ରଖି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେବବିଗ୍ରହଙ୍କ ମୂଳମନ୍ତ୍ରରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଦିକ୍‌ପାଳ, ଗଣେଶ, କ୍ଷେତ୍ରପାଳ, ମହାଦେବ ଓ ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ ପୂଜାକରି ବସ୍ତ୍ର ଅଧିବାସ କରିବ । ଏହି ବିଧି ପାଳନ ନକଲେ ବସ୍ତ୍ର ଶୁଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଷଷ୍ଠୀଦିନ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜା ପରେ ଆଗୃହୀତ ଅଧିବାସବସ୍ତ୍ର-ଗୁଡ଼ିକ ମନ୍ଦିରର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ତିନିବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇ ଦେବବିଗ୍ରହଙ୍କ ଅଗ୍ରରେ ସ୍ଥାପନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ସପ୍ତମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଭାବରେ ବସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ଘୋଡ଼ାଇ ଦେବ । ତତ୍ପରେ ଅଳଙ୍କାର, ପୁଷ୍ପମାଳ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନା କରାଇବ । ଧନୁରାଶିରେ ରବି ସଂକ୍ରମଣ ହେବାପରେ ପ୍ରାତଃପୂଜା ଶେଷ କରି ନାନାପ୍ରକାର ପିଠା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବ । ହେ ରାଜନ୍ ! ଏହିପରି ଭାବରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପ୍ରାବରଣ (ଓଢ଼ଣ) ଉତ୍ସବ ଯେଉଁମାନେ ପାଳନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଇହଲୋକରେ ପୁତ୍ରପୌତ୍ରାଦି ସହିତ ସୁଖଭୋଗ କରି ଅନ୍ତଃ-କାଳରେ ବିଷ୍ଣୁଲୋକରେ ବସନ୍ତି ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୩୨

"ହେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର !" କହିଲେ ପ୍ରଜାପତି ବ୍ରହ୍ମା—"ମାର୍ଗଶିର ମାସର କୃତ୍ୟ ଏହିପରି ଭାବରେ ପାଳନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ପୌଷ ମାସ ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜା ପରେ ନଡ଼ିଆ ପକାଇ ପିଠା କରିବ । ପୂଜା ଶେଷରେ ସେହି ପିଠା ଭୋଗ ଦେଇ ଆମ୍ରବଉଳ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣପୂର୍ବକ ବନ୍ଦାପନା କରିବ ।

"ପୌଷ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ପୁଷ୍ୟାଭିଷେକ ପାଳନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ମନ୍ଦିରର ଐଶାନ୍ୟ କୋଣରେ ଚାରିଗୋଟି ଦ୍ୱାର-ବିଶିଷ୍ଟ ଚାରିକୋଣିଆ ମଣ୍ଡପ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବ । ଶୁକ୍ଳ-ଏକାଦଶୀ

ତୃତୀୟ ପୂଜା ପରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ବରଣ କରି ସେହି ମଣ୍ଡପର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ସୂତ୍ରବେଷ୍ଟନପୂର୍ବକ କୋଠି ନିର୍ମାଣ କରିବ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଅଷ୍ଟଦଳପଦ୍ମ ଲେଖିବ । ସେହି କୋଠିଗୁଡ଼ିକୁ ଶୁକ୍ଳ, ରକ୍ତ, ଶ୍ୟାମ, ଧୂମ୍ରବର୍ଣ୍ଣ ଚୂର୍ଣ୍ଣରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ସେଥିରେ ଧାନ ପୂରଣ କରିବ । ଅଙ୍କୁରାରୋପଣ ପାଇଁ ତିନୋଟି ଘଟ ବସାଇ ତା'ଉପରେ ସରା ସ୍ଥାପନ କରିବ । ସେହି ଘଟରେ ପଞ୍ଚମୁଖ ନିର୍ମାଣ କରି ସେଥିରେ ଗୋବର ଓ ବାଲି ମିଶାଇ ମୁଦ ଦେବ । ତତ୍ପରେ ଦଶଦିକ୍‌ପାଳଙ୍କୁ ବଳି ପ୍ରଦାନ କରିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ପାଞ୍ଚଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଧିବିଧାନ କରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉତ୍ସବର ଅଙ୍କୁରାରୋପଣ ପରି ପୂଜା କରିବ ।

"ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ଚତୁର୍ଥ ପୂଜା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଗରେ ଚାଉଳ ଚୂନାରେ ଚାରିଗୋଟି ରେଖା ଅଙ୍କନ କରିବ । ତା' ଉପରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ରୌପ୍ୟ ଅଥବା ତାମ୍ର କୁମ୍ଭ ଶହେ ଆଠଗୋଟିରେ ନିର୍ମଳ ଜଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଥୋଇବ । ସେଥିରେ ଚନ୍ଦନ କର୍ପୂରାଦି ସୁଗନ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟ ପକାଇବ । ତିନିଗୋଟି ରେଖାରେ ପଚିଶଟି ଲେଖାଏ କୁମ୍ଭ ସ୍ଥାପନ କରିବ ଏବଂ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ବାରଗୋଟି କୁମ୍ଭ ସ୍ଥାପନ କରି, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାଡ଼ିରେ ଘୃତପୂର୍ଣ୍ଣ ଛଅଟି ଲେଖାଏ ପାତ୍ର ସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ ବିଭିନ୍ନ ମନ୍ତ୍ରରେ ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପ ଦେଇ ପୂଜା କରିବ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସର୍ବତୋଭଦ୍ରମଣ୍ଡଳ ନିର୍ମାଣ କରି ତା'ଉପରେ ଗୋଟିଏ ନିର୍ମଳ ଦର୍ପଣ ଥୋଇବ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ଏହିପରି ଭାବରେ ଦ୍ରବ୍ୟ ସଜାଇବାପରେ ବିବିଧ ବାଦ୍ୟ ବଜାଇ ରାତ୍ରି ଜାଗର କରିବ । ତିନିଦଣ୍ଡରାତ୍ରି ଅବଶେଷ ହେବାକୁ ଥିବ, ସେହି ସମୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିତ୍ୟସ୍ନାନବିଧି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଉପଚାର ପୂଜା ଓ ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପାଦି ଅର୍ପଣପୂର୍ବକ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ସମୟରେ ହୋମ ଆରମ୍ଭ କରିବ । ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତି ପରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣା ଦେଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖକୁ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ପାତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଆଣି ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା, ସୁଦର୍ଶନ, ମାଧବ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଭୂଦେବୀ ଏହି ସପ୍ତବିଧ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଧ୍ୟାନକରି, ଗାୟତ୍ରୀ ତଥା ସହସ୍ରାକ୍ଷ ମନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରଥମେ ଘୃତରେ ସ୍ନାନ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ସହସ୍ର ରନ୍ଧ୍ରବିଶିଷ୍ଟ ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ରୌପ୍ୟ ଅଥବା ତାମ୍ର ପାତ୍ରରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଘଟରୁ ଜଳ ଆଣି ଦର୍ପଣ ଉପରେ ପଡୁଥିବା ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରତିବିମ୍ବରେ ସ୍ନାନ କରାଇବ । ତା'ପରେ ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପ, ମାଲ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାର ତଥା ବସ୍ତ୍ରାଚ୍ଛାଦିତ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ । ପୁଷ୍ପମାଲ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଦମନକମାଳାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଭୂଷିତ କରିବ । ବିଗ୍ରହଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଶ୍ୱେତଛତ୍ର ଧରି ବନ୍ଦାପନା କରିବ । ଏହାପରେ ହେ ରାଜନ୍ ! ତୁମେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଅର୍ପଣପୂର୍ବକ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ କରିବ "।

"ହେ ସୂତ ମୁନି !" କହିଲେ ଶୌନକାଦି ମୁନିଗଣ—"ଆମ୍ଭେମାନେ ଆପଣଙ୍କ ମୁଖରୁ ପୌଷ ମାସର କୃତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଶୁଣିଲୁ । ଏଥର ଆପଣ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମାଘ ମାସର ପୂଜା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାନ୍ତୁ ।"

ଏହା ଶୁଣି କହିଲେ ସୂତ ମୁନି—"ହେ ମୁନିଗଣ ! ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପୂଜା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣିବାଲାଗି ମନରେ ଆଗ୍ରହ ଜାତ ହୋଇଥିବାରୁ ତୁମେମାନେ ଧନ୍ୟ । ପୂର୍ବ କାଳରେ ବ୍ରହ୍ମା ଯାହା ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ କହିଥିଲେ, ମୁଁ ତାହା ସଂକ୍ଷେପରେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ–୩୩

ମହାରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଆଗରେ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍ ! ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ପୌଷ ମାସ ପୂଜାବିଧି ସମ୍ପର୍କରେ ଶୁଣିଲି । ଏଥର ଆପଣ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଉତ୍ତରାୟଣ ଉତ୍ସବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୋତେ କହିବାହୁଅନ୍ତୁ ।"

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ନୀଳାଚଳନାଥ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଲୀଳାଚରିତ କହିବାକୁ କିଏ ସମର୍ଥ ହେବ ? ତଥାପି ମୁଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଉତ୍ତରାୟଣ-ଯାତ୍ରା ସମ୍ପର୍କରେ କହୁଛି, ଶୁଣ । ମକର ସଂକ୍ରାନ୍ତିର ପୂର୍ବଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାପୂଜା ଶେଷ ହେବା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନାନାଳଙ୍କାରରେ ଭୂଷିତକରାଇ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖକୁ ଅଣାଇବ । ଚତୁର୍ଥ ପୂଜା ଶେଷ ହେବା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅଙ୍କମାଳା ଆଣିବ ଓ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାକୁ ପିନ୍ଧାଇଦେବ । ସେହି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଦିବ୍ୟବିମାନରେ ବସାଇ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଉପଦ୍ରବ ଶାନ୍ତି ନିମିତ୍ତ ମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟରେ ସାତଥର ଅଥବା ତିନି ଥର ଭ୍ରମଣ କରାଇବ । ହେ ରାଜନ୍, ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କ ସହିତ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମନ୍ଦିର ପରିକ୍ରମା କରେ, ସେ ପିତୃପିତାମହମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ନିଜେ ସୁରଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ବୈକୁଣ୍ଠପୁରରେ ବାସ କରି- ଥାଏ । ଏହି ଯାତ୍ରାର ନାମ 'ନବାଙ୍କ ଯାତ୍ରା' । ଏହି ଭ୍ରମଣ ସମୟରେ କଳିଦିଉଟୁ ପତ୍ର ଆଣି ହାତରେ ବାନ୍ଧିବ ।

"ଦେବାଧିଦେବଙ୍କ ପୂର୍ବଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ଚତୁର୍ଦ୍ଵାର ବିଶିଷ୍ଟ ମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣ କରି, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଅଷ୍ଟଦଳପଦ୍ମ ଲେଖି ତା ଉପରେ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ ବା ରୌପ୍ୟ ପାତ୍ରଟିଏ ଥୋଇବ । ସେହି ପାତ୍ରରେ ଦିବ୍ୟ ତଣ୍ଡୁଳ ରଖି ତାକୁ ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପ, ଧୂପାଦିରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରି ଥୋଇଦେବ । ଏହା ମକର ଅଧିବାସ ନାମରେ କଥିତ ।

"ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜା ପରେ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ଚନ୍ଦନ, ପୁଷ୍ପ ଓ ଅଳଙ୍କାରାଦିରେ ଭୂଷିତ କରାଇବା ପରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନପୂଜା ଓ ଆଳତି ସାରି ନୈବେଦ୍ୟ ଓ ତାମ୍ବୁଳାଦି ପ୍ରଦାନ କରିବ । ଚାଉଳକୁ ଧୋଇ ସେଥିରେ ଦୁଗ୍ଧ, କଦଳୀ, ଶର୍କରା, ନଡ଼ିଆଖଣ୍ଡ, ଅଦା, ଛେନା, ଦହି, କର୍ପୂର ଆଦି ପକାଇ ଚକଟିବ । ସେହି ପଞ୍ଚାମୃତକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଲୁଗା ଘୋଡ଼ାଇ ରଖିବ । ସେହି ପ୍ରସାଦ ପାତ୍ରଟିକୁ ମନ୍ଦିରର ଚାରିପଟେ ତିନିଥର ବୁଲାଇ ବିଭିନ୍ନ ବାଦ୍ୟ ବଜାଇବ । ତା'ପରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସେହି ନୈବେଦ୍ୟକୁ ବିଭିନ୍ନ ଧାଡ଼ିରେ ଥୋଇଦେଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପୀତବସ୍ତ୍ର ଦୁଇଖଣ୍ଡି, ଦୟଣାମାଳ ଓ ଚନ୍ଦନାଦି ଅର୍ପଣ କରିବେ ଏବଂ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ ପରେ ତାମ୍ବୁଳାଦି ଦେଇ ବନ୍ଦାପନା କରିବ ।

"ମାଘ ମାସ ଶୁକ୍ଳ-ପଞ୍ଚମୀରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପୂଜା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନାନାଜାତି ଫୁଲ ତଥା ବସ୍ତ୍ରରେ ମଣ୍ଡନ କରିବ ।

ନାନାପ୍ରକାର ପିଠା ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ନୈବେଦ୍ୟ ଦେଇ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଫଗୁ ସମର୍ପଣ କରିବେ । ତେହିପରି ଭାବରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମା ତଥା ଶ୍ରୀରାଧିକାଙ୍କୁ ଫଗୁ ଦେଇ, ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ବିମାନରେ ବସାଇ ଯଜ୍ଞବେଦୀକୁ ନେଇଯିବେ । ସେଠାରେ ଗନ୍ଧାଦିରେ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ପୂଜା କରି ସ୍ଵସ୍ଥାନକୁ ଫେରାଇ ଆଣିବ ।

"ସେହି ମାସର ଶୁକ୍ଳ-ଏକାଦଶୀରେ ପ୍ରାତଃ-ପୂଜା ପରେ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର ଓ ଭୂଷଣରେ ସଜ୍ଜିତ କରାଇବ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ଏହି ଉତ୍ସବକୁ 'ବସନ୍ତ ଗୁଣ୍ଡିଚା' କୁହାଯାଏ । ହେ ରାଜନ୍ ! ଏହି ଉତ୍ସବ ସମୟରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରେ, ସେ ଜୀବନରେ ସୁଫଳ ଲାଭକରି । ପୁନର୍ଜନ୍ମଭୟରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭକରିଥାଏ ।

"ହେ ରାଜନ୍, ମୁଁ ତୁମକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଫାଲ୍‌ଗୁନ ମାସର ପୂଜାବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହୁଛି, ଶୁଣ । ଫାଲ୍‌ଗୁନର ଆରମ୍ଭରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ରାତ୍ରି ଦୁଇଦଣ୍ଡ ଥାଇ ଉଠାଇ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କ ପରି-ଭ୍ରମଣ ଲାଗି ଆଜ୍ଞା ମାଗିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଆଣି ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ପିନ୍ଧାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିମାନରେ ବସାଇ ବିଭିନ୍ନ ବାଦ୍ୟଗହଣରେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୋଖରୀ ନିକଟକୁ ନେବ । ସେଠାରେ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ସ୍ନାନକରାଇ ଚନ୍ଦନାଦି ଭୂଷଣରେ ଭୂଷିତ କରାଇ ପୂଜାକରିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ସାତଦିନ ଅଥବା ପାଞ୍ଚ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଧିବିଧାନ କରିବ । ଏହି ଉତ୍ସବର ନାମ ହେଉଛି—'ବସନ୍ତଭ୍ରମଣ' ।

ସୂତ ମୁନି ଶୌନକାଦି ମହର୍ଷିମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ କହିଲେ—"ହେ ଋଷିଗଣ ! ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରଭୁ ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ଲୀଳା-ମହୋତ୍ସବାଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣି ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ କୃତକୃତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୩୪

ମହାରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପୁଣି ପଚାରିଲେ—"ହେ ପ୍ରଜାପତି, ଆପଣ ମୋତେ ଶ୍ରୀନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ଦୋଳକେଳି ମହୋତ୍ସବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତାରପୂର୍ବକ କହିବାହୁଅନ୍ତୁ ।"

ଏହା ଶୁଣି କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମା—"ହେ ରାଜନ୍, ଆପଣ ଭଲ କଥାଟିଏ ପଚାରିଛନ୍ତି । ଏହି ପର୍ବ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦ-ଦାୟକ । ଆପଣ ଏହା ଶୁଣିବା ଲାଗି ଅଭିଳାଷୀ ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହର ସହିତ 'ଦୋଳୋତ୍ସବ'ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହୁଛି, ଶୁଣ ।

ଫାଲ୍‌ଗୁନ ମାସରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଫଗୁ-ଉତ୍ସବ ପାଞ୍ଚଦିନ ପାଳନ କରିବ । ଶୁକ୍ଳ-ଦଶମୀର ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପୂଜା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବାସନ୍ତୀବସ୍ତ୍ର ଓ ଯଥୋଚିତ ପୁଷ୍ପାଳଙ୍କାରରେ ଭୂଷଣ କରାଇବ । ଗୋବିନ୍ଦ ନାମକ ତାଙ୍କର ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଟିକୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଖରେ ଥୋଇ ପଞ୍ଚୋପଚାର ପୂଜାପରେ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ କର୍ପୂରଧୂଳିମିଶ୍ରିତ ଫଗୁରେ ଯଥାକ୍ରମେ ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା, ଜଗନ୍ନାଥ, ସୁଦର୍ଶନ, ମାଧବ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଭୂଦେବୀଙ୍କୁ ରଞ୍ଜିତ କରିବ । ତୁମ ଅଭାବରେ ଅଗ୍ନିଶର୍ମା ନାମ୍ନା ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିବେ । ଫଗୁଦାନ ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦୟଣାମାଳ ଅର୍ପଣ କରିବ । ତତ୍ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦୂର୍ବା, ଅକ୍ଷତ ଓ ଚନ୍ଦନ ଅର୍ପଣ କରି କର୍ପୂରବତିରେ ବନ୍ଦାଇବ ।

"ଏହାପରେ ତୁମେ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଅର୍ପଣ କରି ଚଳନ୍ତିପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ବାହାରଯାତ୍ରା ଅର୍ଥାତ୍ ଦୋଳମଣ୍ଡପକୁ ନେବାପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ ଅଙ୍ଗରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଆଣି ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମା ଗୋବିନ୍ଦ ଓ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ପିନ୍ଧାଇଦେବ । ରତ୍ନସିଂହାସନ ଉପରୁ ରାଧା-ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ଅଣାଇ ଦ୍ଵାରପାଳ ନିକଟରେ

(ଜୟବିଜୟଦ୍ୱାର) ସ୍ଥାପନପୂର୍ବକ ଫଗୁଦ୍ୱାରା ରଞ୍ଜିତ କରିବ । ତତ୍ପରେ ବିମାନରେ ବସାଇ ମରୀଚଙ୍କ ନିକଟକୁ ନେବ । ଲୋକନାଥ, ଯମେଶ୍ୱର, ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱର, ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ଓ କପାଳମୋଚନଙ୍କ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାମାନଙ୍କୁ ଫଗୁରେ ରଞ୍ଜିତ କରାଇ ମନ୍ଦିରରେ ପରିଭ୍ରମଣ କରାଇବ । ଏହି ବିଧି-ବିଧାନ ଦଶମୀଠାରୁ ତ୍ରୟୋଦଶୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଳିତ ହେବ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀଦିନ ପୂର୍ବପରି ମାଧବଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବାପରେ ଫଗୁରେ ରଞ୍ଜିତ କରାଇ ମନ୍ଦିର ବେଢ଼ାରେ ପରିଭ୍ରମଣ କରାଇବ । ଏହାପରେ ଦୋଳମଣ୍ଡପ ପୂର୍ବରେ 'ବହ୍ନ୍ୟୁତ୍ସବ' ଆରମ୍ଭ କରିବ ।"

ଏହା ଶୁଣି କହିଲେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍ ! ବିଘ୍ନବିନାଶନ ନିମିତ୍ତ କିପରି ବହ୍ନ୍ୟୁତ୍ସବ ପାଳିତ ହେବ ଏବଂ ଦୋଳମଣ୍ଡପ କିପରି ନିର୍ମାଣ କରାଯିବ ତାହା କହିବା ହୁଅନ୍ତୁ ।"

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ ପ୍ରଜାପତି—"ହେ ରାଜନ୍ ! ଦୋଳମଣ୍ଡପର ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ଗୃହ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ସେହି ଗୃହରେ ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଆଡ଼କୁ ଦୁଇଟି ଦ୍ୱାର ଥିବ । ସେହି ଗୃହମଧ୍ୟରେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବିଧି-ବିଧାନରେ କୁଣ୍ଡ ନିର୍ମାଣ କରି ଯଜ୍ଞପୁରୁଷଙ୍କୁ ଆବାହନ କରିବ । ତତ୍ପରେ କର୍ମକାଣ୍ଡୋକ୍ତ ବିଧିରେ 'କୁଶାଣ୍ଡି' ସମାପ୍ତ କରି ଅଷ୍ଟାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ଶହେ ଆଠଥର ହୋମ କରିବ ।

"ସେହି ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବରୁ ଗୋଟିଏ ମେଣ୍ଢା ବାନ୍ଧି-ରଖିଥିବ । ଯଜ୍ଞ ଶେଷରେ ପ୍ରତିମାମାନଙ୍କୁ ସେଠାରେ ପୂଜା ଓ ବନ୍ଦାପନା କରାଇ, ମେଣ୍ଢାଟିକୁ ବାହାର କରି ଆଣି ସେହି ଗୃହରେ ନିଆଁ ଲଗାଇ ଦେବ । ଘରଟି ଜଳିବାମାତ୍ରେ ପ୍ରତିମାମାନଙ୍କୁ ଅଗ୍ନିର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ସାତଥର ବୁଲାଇଆଣି ନିଜ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାପନ କରିବ ।

"ଦୋଳୋତ୍ସବ ପାଳନ କରିବାପାଇଁ ଷୋଳଗୋଟି ସ୍ତମ୍ଭ-ବିଶିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ 'ଦୋଳମଣ୍ଡପ' ନିର୍ମାଣ କରିବ । ମଣ୍ଡପଟିକୁ ଚୂନରେ ଧଉଳାଇଦେବ । ସେହି ମଣ୍ଡପଟିକୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଚନ୍ଦ୍ରାତପ ଓ ଚାମର ଆଦି ଶୋଭାଦାୟକ ସାମଗ୍ରୀରେ ମଣ୍ଡଣି କରାଇବ । ସେଠାରେ ହଂସ, କୋକିଳ, ଶୁକ ପ୍ରଭୃତି ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର କୃତ୍ରିମ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରି ଥୋଇବ । ମଣ୍ଡପର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ନଡ଼ିଆ, ପଣସ, କଦଳୀ, ନାରଙ୍ଗ ଆଦି ଫଳପୁଷ୍ପ ଗଛ ପୋତି ସ୍ଥାନଟିକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋରମ କରାଇବ । ସେହି ମଣ୍ଡପରେ ମନୋରମ ତୋରଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇବ । ସେଠାରେ ଶ୍ରୀପର୍ଣ୍ଣି କାଠରେ ଉଦ୍ରାସନ ନିର୍ମାଣ କରାଇବ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ରାତ୍ରି ପାଞ୍ଚଦଣ୍ଡ ଥାଇ ଗୋବିନ୍ଦ ନାମକ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିକଟରେ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ସେଠାରେ ପୂଜା ଓ ନୈବେଦ୍ୟ ଶେଷରେ ମନ୍ଦିର ଶୋଧ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ପୂଜକ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଅର୍ପଣପୂର୍ବକ ବିଶୁଦ୍ଧ ମନରେ କମଳା, ଭୂଦେବୀଙ୍କ ଚଳନ୍ତିପ୍ରତିମା ସହିତ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରତିମାକୁ ଦୋଳକେଳି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବାହାରକୁ ନେବାପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବେ । ତତ୍ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳା ନେଇ ଗୋବିନ୍ଦ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ବିଶ୍ୱଧାତ୍ରୀ ଭୂଦେବୀଙ୍କ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ପିନ୍ଧାଇଦେବ । ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ସେହି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ସାତବାର ପରିଭ୍ରମଣ କରାଇବା ପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବେଢ଼ାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ 'ଶାଳା'ରେ ସ୍ଥାପନ କରାଇ ପଞ୍ଚାମୃତ ଓ ଚନ୍ଦନ ଜଳରେ ସ୍ନାନ କରାଇବ । ବିଧି ବିଧାନରେ ଉପଚାର ପୂଜା ଓ ବନ୍ଦାପନା କରିବ । ଏହା ଉତ୍ତାରୁ ପ୍ରତିମାମାନଙ୍କୁ ଦିବ୍ୟବିମାନରେ ବସାଇ ପୁଣି ମନ୍ଦିରର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ସାତବାର ଭ୍ରମଣ କରାଇବ । ଏହି ସମୟରେ ନାନା ବାଦ୍ୟ ଓ ଜୟଧ୍ୱନିରେ ପରିବେଶଟି ମୁଖରିତ ହେଉଥିବ । ବହୁସଂଖ୍ୟକ ସେବକ ଚାମରସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିବେ । ସେ ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଉଦିଆ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦୀପମାଳାରେ ପରିବେଶଟି ବେଶ୍ ଆଲୋକିତ ହେବ । ସେତିକିବେଳେ ମେଘାଡ଼ମ୍ବର ଛତ୍ର ଓ ଶ୍ୱେତଛତ୍ରାଦି ଧରି ସେବକମାନେ ନିଯୋଗ ଖଟିବେ । ସେହି ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ ଯାତ୍ରାର ପରିଚାଳନା କରିବେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବେତ୍ରଧାରୀ ମନ୍ଦିର ପରିଚ୍ଛା । ସେତେବେଳେ ଦେବଦାସୀ-ନୃତ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଦୋଳମଣ୍ଡପ ନିକଟକୁ ନେଇ ସେଠାରେ ସାତବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇବ । ବେଦୀ-ଉପରକୁ ଦିଅଁଙ୍କୁ ନେଇ ପୁଣି ସାତଥର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇବ । ବେଦୀଉପରକୁ ଦିଅଁଙ୍କୁ ନେଇ ପୁଣି ସାତଥର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇ ଦୋଳରେ ଦକ୍ଷିଣମୁଖ କରି ଆରୋହଣ କରାଇବ । ଦୋଳବେଦୀର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦେଶ କେତକୀଫୁଲରେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇଥିବ ଏବଂ ସେଠାରେ ଭ୍ରମରମାନଙ୍କ ଗୁଞ୍ଜନ ହେଉଥିବ । ସେଠାରେ ଦିଅଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ବସ୍ତ୍ର ଭୂଷଣ ବାହାରକରି ପୂଜା କରିବ ଏବଂ ଖଇ, ନଡ଼ିଆକୋରା, ଦୁଧ, ଶର୍କରା ଓ ରସିଲଡ଼ୁ ଆଦି ଭୋଗ କରିବ । ସେହି ଭୋଗସମୟରେ ବସ୍ତ୍ର ଆବରଣ ଦେଇ ନୈବେଦ୍ୟ ସମର୍ପଣ କରିବ । ସେତେବେଳେ କେହି ବେଦୀ ଉପରକୁ ଯାଇପାରିବେ ନାହିଁ । ସେ ସମୟରେ ଯଦି କେହି ଭୁଲ ବଶତଃ ଭିତରକୁ ପଶିଯାଆନ୍ତି, ତେବେ ସେହି ନୈବେଦ୍ୟତକ ଫିଙ୍ଗିଦେବ ।

ଏହା ପରେ ପୁଣି ଚବିଶ ଉପଗ୍ରହରେ ପୂଜନ କରିବ ।

ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ ସେ ସମୟରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧ୍ୟାନ ମଧ୍ୟ ବତାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଧ୍ୟାନ ପରେ କର୍ପୂର ବତିରେ ଆଳତି କରି ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦେବା ପରେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ଲୀଳା ଗାନକରି ଧ୍ୟାନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଜାପତି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଇ କହିଲେ, "ହେ ରାଜନ୍ ! ସେ ସମୟରେ ଦୋଳମଣ୍ଡପର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗକୁ ସୁବାସିତ କରାଇବା ପାଇଁ ଚନ୍ଦନଛିଟା ପକାଇବ ।

"ଦୋଳାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଝୁଲାଇବା ସମୟରେ ଫଗୁଗୁଣ୍ଡି ବିଞ୍ଚିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଦୋଳମହୋତ୍ସବ ଶେଷରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମଣ୍ଡପର ତଳକୁ ଅଣି ପୁଣି ସାତଥର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇବ ଏବଂ ପରିଶେଷରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଶୀତଳ ମଣୋହି କରାଇ, ସ୍ନାନାଦି ପୂଜା ପରେ ସ୍ୱସ୍ଥାନରେ ଉପବେଶନ କରାଇବ ।"

ସୂତ ମହର୍ଷି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ କହିଲେ—"ହେ ମୁନିଗଣ, ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଦୋଳମହୋତ୍ସବ ଯେଉଁମାନେ ସଭକ୍ତିରେ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ସନାତନ ସୁଖ ଲାଭ କରନ୍ତି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୩୫

ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଚୈତ୍ର ମାସର ପୂଜା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉପଦେଶ ଦେଇ ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍, ଚୈତ୍ରମାସର ଶୁକ୍ଳ-ଅଷ୍ଟମୀ ଦିନ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ଆନନ୍ଦ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଧୂପପଖାଳ, ପାୟସ, ନାନାପ୍ରକାର ପିଠା ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ପ୍ରଭୃତି ଦେଇ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ନବମୀ ଦିନ ପ୍ରାତଃ ପୂଜା ପରେ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ଚତୁଃସମ ଲେପନପୂର୍ବକ ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର ତଥା ପୁଷ୍ପାଳଙ୍କାରରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ମଣ୍ଡନ କରିବ ।

"ସେହିଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପୂଜା ପରେ ରତ୍ନବେଦୀରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ବସାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳା ପ୍ରଦାନ ଫଳ ନିବେଦନଗୃହରେ ମଣ୍ଡଳ ନିର୍ମାଣ କରି ଶ୍ରୀରାମ ଜନ୍ମ-ମହୋତ୍ସବ ପାଳନ କରିବ ।

"ସେହି ମାସର ଦ୍ୱାଦଶୀତିଥିର ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ପୂଜା ପରେ ଶମ୍ବରାରି କାମଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିମା ନିର୍ମାଣ କରାଇ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନ କରାଇବ । ତ୍ରୟୋଦଶୀ ଦିନ ଦିବସ ପାଅଦଣ୍ଡ ଥାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ କରାଇ, ଦମନଭଞ୍ଜିକା ଉତ୍ସବର ଆୟୋଜନ କରିବ । ବଳରାମ, ଜଗନ୍ନାଥ ଓ କାମଦେବଙ୍କୁ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ବିମାନରେ ବସାଇ ମନ୍ଦିର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ମହୋତ୍ସବ ପୂଜା ସଙ୍କଳ୍ପପୂର୍ବକ ଆରମ୍ଭ କରି ହୋମ କରିବ । ଅଗ୍ନିରେ ମୂଳମନ୍ତ୍ର ତଥା ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଗାୟତ୍ରୀ ଆବୃତ୍ତିପୂର୍ବକ ହୋମ କରିବ ।

"ତତ୍ପରେ ମନ୍ଦିରର ପୂର୍ବଭାଗରେ ଚତୁର୍ଦ୍ୱାର ସମନ୍ୱିତ ମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ଏକୋଇଶ ଗୋଟି ଦୟଣାବୃକ୍ଷ ବସ୍ତ୍ରାଚ୍ଛାଦନ କରିରଖିବ । ତା'ପରେ ବଳରାମ, ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଭୂଦେବୀଙ୍କ ପୂଜାକରି ଦମନକ-ବୃକ୍ଷ ଅର୍ପଣ କରିବ । ପୂଜା ପରେ ବିଭିନ୍ନ ବାଦ୍ୟରୋଳ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ତିନିଥର ମନ୍ଦିର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ଦମନକ ବୃକ୍ଷ ନେଇ ରତ୍ନ-ବେଦୀରେ ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ତଥା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଅର୍ପଣପୂର୍ବକ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଦମନକଉତ୍ସବ ପାଳନ କଲେ ଅନ୍ତଃକାଳରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ ଲାଭ କରିବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହି ଦୟଣାବୃକ୍ଷକୁ ଯେଉଁମାନେ ଧାରଣ କରନ୍ତି କିମ୍ବା ଯେଉଁମାନେ ଦୟଣାପୁଷ୍ପ ସେବନ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଅଶେଷ ଉପକାର ସାଧିତ ହୁଏ । ଗୋ, ଘୋଟକ ତଥା ହସ୍ତୀମାନେ ରୋଗରୁ ମୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଯେଉଁ ରାଜାମାନେ ଦମନକ ଧାରଣ କରି ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟଲାଭ କରିଥାନ୍ତି ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୩୬

"ହେ ରାଜନ୍ !" କହିଲେ ପ୍ରଜାପତି ବ୍ରହ୍ମା—"ମେଷ ମାସର ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ପ୍ରାତଃ ପୂଜା ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦନ ବିଲେପନ କରାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନୂତନ ବସ୍ତ୍ରାଳଙ୍କାରରେ ଭୂଷିତ କରାଇ ବରିପିଠା, ପଣା ଆଦି ଭୋଗ ଦେଇ ବନ୍ଦାପନା କରିବ ।

"ବୈଶାଖ ମାସ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଦ୍ୱିତୀୟାରେ ସାୟଂକାଳୀନ ପୂଜା ପରେ ମନ୍ଦିରର ପୂର୍ବଭାଗରେ ଚାରିକୋଣିଆ ଗୋଟିଏ ମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ସେଠାରେ ଭଦ୍ରାସନରେ ତିନୋଟି ସୁବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ରୌପ୍ୟ ନିର୍ମିତ ତିନିଗୋଟି ପାତ୍ର ସ୍ଥାପନ କରିବ । ସେଥିରେ ଚନ୍ଦନ, ସିଲ୍ଲିକାଫଳ, କସ୍ତୁରୀ, କର୍ପୂର ପକାଇ ନବବସ୍ତ୍ର ଘୋଡ଼ାଇ ବିଧିବିଧାନରେ ପୂଜା କରିବ । ତାହାହିଁ ହେଉଛି—ଚନ୍ଦନାଧିବାସ ।

"ପରଦିନ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରାତଃ ପୂଜା ତଥା ମହାସ୍ନାନ ପରେ ବାଦ୍ୟରୋଳ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ଚନ୍ଦନପୂର୍ଣ୍ଣ ପାତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ତିନିବାର

ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇ, ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖକୁ ଆଣିବ । ସେହି ସମୟରେ ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ପୂଜା ତଥା ଶୀତଳମଣୋହି କରାଇ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନ ପାଇଁ ଆଜ୍ଞା ମାଗି ସପ୍ତମୂର୍ତ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା, ଜଗନ୍ନାଥ, ସୁଦର୍ଶନ, ମାଧବ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ତଥା ଭୂଦେବୀଙ୍କୁ ଚନ୍ଦନସେବା କରିବ । ତତ୍ପରେ ନବବସ୍ତ୍ର, ପୁଷ୍ପ ତଥା ଅଳଙ୍କାରାଦିରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଭୂଷିତ କରାଇବା ପରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରିବ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପୂଜା ପରେ ମଦନଗୋପାଳ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତଥା ଭୂଦେବୀଙ୍କୁ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ନିମିତ୍ତ ନେବାପାଇଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞା-ମାଳା ଆଣି ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ପିନ୍ଧାଇବା ପରେ ରଥ ନିର୍ମାଣ ଲାଗି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଆଣି ରଥ ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ନିଯୁକ୍ତ ଶିଳ୍ପୀମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବ ।

"ତାହାପରେ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇ ପଞ୍ଚ ମହାଦେବଙ୍କ ସହିତ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ପାଇଁ ବାହାରକୁ ନେବ । ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ସରୋବରର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ସାଜସଜ୍ଜାପୂର୍ଣ୍ଣ ମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ଦୁଇଟି ନୌକା (ଚାପଡଙ୍ଗା) ସଜ୍ଜିତ କରାଇବ । ତାହାକୁ ନାନା ପ୍ରକାର କାଷ୍ଠ-ପୁତ୍ତଳିକା ନିର୍ମାଣ କରି ସଜ୍ଜିତ କରିବ । ସେହି ନୌକାରେ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ବସାଇ ମଣ୍ଡପର ଚାରିପଟେ ଥରେ ମାତ୍ର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇ ଉପରକୁ ନେଇଯିବ । ସେଠାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବା ସୁବାସିତ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ପାତ୍ରମାନଙ୍କରେ ରାମ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ପାତ୍ରରେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମଦନଗୋପାଳ ତଥା ପୃଥ୍ୱୀଦେବୀଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପାତ୍ରରେ ଏବଂ ମହେଶ୍ୱରମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପାତ୍ରରେ ଉପବେଶନ କରାଇ ବିବିଧ ବାଦ୍ୟ ଗହଣରେ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ଉତ୍ସବ ଏକ ପ୍ରହର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ପ୍ରତିମାମାନଙ୍କୁ ବାହାର କରାଇ, ନବବସ୍ତ୍ରରେ ପୋଛି ଚନ୍ଦନ ଓ ନବବସ୍ତ୍ର ପୁଷ୍ପାଦିରେ ମଣ୍ଡନ କରାଇବ । ସେଠାରେ ନାନାପ୍ରକାର ପିଠା, ଆମ୍ବ, ପଣସ ଆଦି ଫଳ ଅର୍ପଣ କରିବା ପରେ ବନ୍ଦାପନା କରିବ । ଏହା ପରେ ପୁଣି ପ୍ରତିମାମାନଙ୍କୁ ନୌକାରେ ବସାଇ ଧୀରେ ଧୀରେ ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ତିନିବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇବ । ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଆଣିବା ମାର୍ଗରେ ମହୋତ୍ସବ କରାଇବ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ଏହା ପରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ପୂଜା ପରେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ବସ୍ତ୍ର ମାଲ୍ୟାଦି ଆଭରଣ ବାହାରକରି ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ସୂକ୍ଷ୍ମବସ୍ତ୍ର ଜାଇଫୁଲ ମାଳା ଅର୍ପଣପୂର୍ବକ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବିଶ୍ରାମ ଦେବ । ସେହି ସମୟରେ ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, ନୃତ୍ୟର ଆୟୋଜନ କରିବ ଏବଂ କାହାରକୁ ଭିତରକୁ ଛାଡ଼ିବ ନାହିଁ । ଏହିପରି ଭାବରେ ତୃତୀୟାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶୁକ୍ଳ-ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରିବ । ଜଳଭ୍ରମଣ ଯାତ୍ରାର ବିଂଶତି ଦିନଠାରୁ ଉତ୍ସବ ଆରମ୍ଭ କରାଇବ । ଏକବିଂଶତି ଦିବସରେ ପୋଖରୀର ଚାରିଆଡ଼େ ତଥା କୋଣରେ ସାତ ସାତ ବାର ଉତ୍ସବ କରାଇବ ।"

ଏହା ପରେ ପଚାରିଲେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମନ୍ ! ରଥ ନିର୍ମାଣ ପୂର୍ବରୁ ବନଯାଗ ବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୋତେ କହିବା-ହିଁ ଅନ୍ତୁ ଏବଂ ପ୍ରଭୁ ଦାରୁରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ କିପରି ଚନ୍ଦନ ଲେପନ କରାଯିବ ? ଏହି ଦୁଇଟି ବିଷୟରେ ମୋ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହୋଇଛି । ଆପଣ ଦୟାକରି ତାହାର ନିରାକରଣ କରନ୍ତୁ ।"

ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ସନ୍ଦେହ ନିରାକରଣ କରାଇ କହିଲେ —"ହେ ରାଜନ୍ ! ବାସ୍ତବିକ୍ ତୁମେ କର୍ମତତ୍ପର ତଥା ପ୍ରଭୁ ଭକ୍ତିପରାୟଣ । ତେଣୁ ମୁଁ ତୁମ ପ୍ରଶ୍ନର ସମୁଚିତ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନ କରୁଛି, ଶୁଣ ।

"ଚୈତ୍ର କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ତୃତୀୟାରେ ବରୁଣପୂଜା କରାଇ ଶିଳ୍ପୀମାନଙ୍କୁ ବନ ମଧ୍ୟକୁ ପଠାଇବ । ସେମାନେ ବନ ମଧ୍ୟରେ ଗଣେଶ, କ୍ଷେତ୍ରପାଳ, ପଶୁପତିଙ୍କୁ ପୂଜା କରି ବଳିଦାନପୂର୍ବକ ହୋମ ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ମହାରଣାମାନେ ଅସ୍ତ୍ରପୂଜା କରି ବୃକ୍ଷ ଛେଦନ କରିବେ । ସେମାନେ ବନରୁ କାଠ ଆଣି ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ-ତୃତୀୟା ଦିନଠାରୁ ରଥ ଗଠନ ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ଏହି ବନଯାଗବିଧି ବିନା ରଥଗଠନ ଆରମ୍ଭ କଲେ ନାନାଦି ବିଘ୍ନ ଜାତ ହୋଇଥାଏ ।

"ବିଦ୍ୟାପତି ତଥା ବିଶ୍ୱାବସୁଙ୍କ ବଂଶଜ ସେବକମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ସର୍ବଦା ପାଟଲୁଗା ଗୁଡ଼ାଇ କର୍ପୂର-ଜଳରେ ଶ୍ରୀମୁଖ ଧୋଇ ଦେଇ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନ କରାଇବେ । ଅଷ୍ଟମୀ ତିଥିରେ ଏହି ଉତ୍ସବ ପାଳନ ପାଇଁ, ତା' ପୂର୍ବଦିନ ଗୋଟିଏ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ କୁମ୍ଭରେ କର୍ପୂର, ଚନ୍ଦନ ପକାଇ ଖଣ୍ଡିଏ ନୂଆ ଲୁଗା ତା' ଉପରେ ଘୋଡ଼ାଇ ଦେବେ । ପରଦିନ ପ୍ରାତଃ ପୂଜା ପରେ, ସେହି ଘଟକୁ ବିଗ୍ରହଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଥୋଇ,

ପୂର୍ବପରି ମହାସ୍ନାନ ଓ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବା ପରେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଚତୁଃସମ ଲେପନ କରିବେ ।

"ଦ୍ୱାଦଶୀ ଦିନ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଭାବରେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନ କରାଇବ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ଅନୁରୂପ ଚନ୍ଦନଲେପନ କରାଇବା ପରେ ନୃସିଂହଙ୍କ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମାକୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଗରେ ଥୋଇ ନୃସିଂହଜନ୍ମ ଉତ୍ସବ ପାଇଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଖରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳା ନେଇ ବିଧି-ବିଧାନରେ ନୃସିଂହ ଜନ୍ମ-ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରିବ ।"

ମହର୍ଷି ସୂତ ମୁନିମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରୀନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ଉତ୍ସବ, ବନଯାଗ ବିଧି ତଥା ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନର ବିଧାନ ଶୁଣାଇ କହିଲେ—"ହେ ଶୌନକାଦି ମୁନିଗଣ ! ଏହି ଉତ୍ସବ ସମୟରେ ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ମୁକ୍ତିପଥର ଯାତ୍ରୀ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୩୭

"ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଦଶମୀ ତିଥିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତିମାକୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆଣି ରୁକ୍ମିଣୀ ସ୍ୱୟଂବର ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଆଣି ପୂଜକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି ମହୋତ୍ସବ ଆରମ୍ଭ କରିବ । ଘଣ୍ଟ, ମର୍ଦ୍ଦଳ, କାହାଳୀର ବାଦ୍ୟନାଦ ମଧ୍ୟରେ ପୂଜକ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କ ଦୂତକୁ ପ୍ରବେଶ କରାଇବ । ସ୍ୱୟଂବର ପାଇଁ ସିଦ୍ଧାଳଙ୍ଗି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନ କରାଇ ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପ ତଥା ଅଳଙ୍କାର ଦ୍ୱାରା ଭୂଷିତ କରାଇବ ।

"ଏକାଦଶୀ ତିଥିରେ ପ୍ରାତଃପୂଜା ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରତ୍ନସିଂହାସନ ଉପରକୁ ଅଣାଇ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ପୂଜକ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବେ । ତତ୍ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଆଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତିମାକୁ ସମର୍ପଣ କରି ଗରୁଡ଼ଙ୍କ ଅଗ୍ରଭାଗରେ ମହୋତ୍ସବ କରାଇବେ । ତତ୍ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରଥରେ ଆରୋହଣ କରାଇ ବିମଳାଙ୍କ ମନ୍ଦିରକୁ ନେବ । ସେଠାରେ ପୂଜା କରୁଥିବା ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ ଆଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରଥରେ ବସାଇବ । ବରକନ୍ୟାଙ୍କୁ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ପରିଭ୍ରମଣ କରାଇ, ମନ୍ଦିରର ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ମଣ୍ଡପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କ ସହିତ ଉପବେଶନ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରତିମାକୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଖରେ ବିରାଜମାନ କରାଇ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନ କରିବ । ତାହାପରେ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା କରାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳା ଆଣି ଉତ୍ସବସହକାରେ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ଜଳମଣ୍ଡପକୁ ନେବ । ଜଳ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ରଖାଇ ସେଠାରେ ଚନ୍ଦନ ପୁଷ୍ପାଦି ଦେଇ ପୂଜା ଓ ବନ୍ଦାପନା କରାଇବ । ପଣା ଓ ଅର୍ଘ୍ୟ ଦେବା ପରେ ପୁଣି ବନ୍ଦାପନା କରାଇବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କର ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନ କରି ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର, ପୁଷ୍ପମାଲ୍ୟ ତଥା ଅଳଙ୍କାରାଦିରେ ମଣ୍ଡନ କରିବ ।

ସାୟଂକାଳୀନ ପୂଜା ପରେ ପୁଣି ରୁକ୍ମିଣୀ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପବେଶନ କରାଇବ । ତତ୍ପରେ କଳସରେ ବରୁଣାଦି ଦେବତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରି ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରିବ । ତାହା ପରେ ବିବାହ-ବିଧି ଆରମ୍ଭ କରି ସାମାଜିକ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ବରଣ ଓ ପରିଶେଷରେ ବନ୍ଦାପନା କରାଇବ ।

ବିବାହ ପରେ ସାତ ଥର ଜୁଆକଉଡ଼ି ଖେଳାଇବ । କଉଡ଼ିଖେଳ ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ଓ ପ୍ରପାନକ ସମର୍ପଣ କରିବ । ତାମ୍ବୂଳ ସମର୍ପଣପୂର୍ବକ କର୍ପୂର ତଥା ସାତଗୋଟି ବତିରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବନ୍ଦାଇବ । ଏହି ଉତ୍ସବ ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ରୁକ୍ମଣୀଙ୍କୁ ବିମାନରେ ବସାଇ ଯମେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟକୁ ନେବ । ଦ୍ୱାଦଶୀ ତିଥିରେ ଏହି ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରି ପୁଣି ପ୍ରତିମାଙ୍କୁ ସ୍ୱସ୍ଥାନକୁ ଫେରାଇ ଆଣିବ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ଚତୁର୍ଥୀ-ଉତ୍ସବ କରାଇ ଆଷାଢ଼ ମାସ ଶୁକ୍ଳ-ପଞ୍ଚମୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ବିଧିବିଧାନରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ରୁକ୍ମଣୀଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ଅବଲୋକନ କରାଇବ ।"

ସୂତ ମହର୍ଷି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଯାତ୍ରାଗୁଡ଼ିକର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କହିଲେ—"ହେ ମୁନିମାନେ ! ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଯାତ୍ରାଗୁଡ଼ିକୁ ବିଧିବିଧାନର ସହିତ ପାଳନ କରିବା ଲାଗି ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଚେତାବନୀ ଦେଇ କହିଥିଲେ— ଏହି ଯାତ୍ରାଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ପାଳନ ନ କଲେ କୁଳ-କ୍ଷୟ ହେବ ଏବଂ ପରିଶେଷରେ ନରକରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବ । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ଉତ୍ସବ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି ସେମାନେ ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଫଳ ଲାଭ କରନ୍ତି । ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପୂଜା ଯଥାସମୟରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବା ଉଚିତ; ଅନ୍ୟଥା ତାହା ରାକ୍ଷସୀପୂଜାରେ ପରିଣତ ହୁଏ ।"

ବ୍ରହ୍ମା ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରାଇଦେଇ କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟକୁ ସର୍ବଦା ପରିଷ୍କାର-ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ରଖିବ । ମ୍ଲେଚ୍ଛ, କୁକୁର, ଗୃଧ୍ର ଓ ଯବନ-ମାନେ ଯେପରି ତା' ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରିନପାରନ୍ତି; ସେଥିପାଇଁ ଯତ୍ନ କରିବ । ପାକଶାଳାର ପବିତ୍ରତା ସର୍ବଦା ରକ୍ଷାକରିବ । ଯଦି ଦୈବାତ୍ ପାକଶାଳାର ପବିତ୍ରତା ନଷ୍ଟ ହୁଏ, ତେବେ ସମସ୍ତ ପାକଦ୍ରବ୍ୟକୁ ପୋତିପକାଇବ । ତତ୍ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମହାସ୍ନାନ କରାଇ ବୈଷ୍ଣବାଗ୍ନି ସ୍ଥାପନପୂର୍ବକ ହୋମ କରାଇବ । ଅନ୍ୟଥା ପ୍ରଭୁ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତୁମର ଅନିଷ୍ଟ ସାଧନ କରିବେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୩୮

ଶ୍ରୀ ନୀଳାଦ୍ରି ନାଥଙ୍କ ଉତ୍ସବ ବିଧାନ ସମ୍ପର୍କରେ ଶୁଣିବା ପରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ପୂଜକଙ୍କ ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମା—"ହେ ରାଜନ୍ ! ନୀଳାଦ୍ରି ନାଥଙ୍କ ପୂଜକ ପ୍ରତିଦିନ ବ୍ରାହ୍ମ ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ଉଠି ଶ୍ରୀ ବାସୁଦେବଙ୍କ ନାମ ସ୍ମରଣ-ପୂର୍ବକ ଶୌଚାଦି ନିତ୍ୟକର୍ମ ଶେଷ କରିବେ, ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ବିଧିବିଧାନରେ ମନ୍ତ୍ରପାଠପୂର୍ବକ ସ୍ନାନ, ଚନ୍ଦନାଦି ଗ୍ରହଣ ପରେ, ଶ୍ରୀନୃସିଂହ ଗାୟତ୍ରୀ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗାୟତ୍ରୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ ଗାୟତ୍ରୀ, ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ଗାୟତ୍ରୀ, ବିଶ୍ୱଧାତ୍ରୀ ଗାୟତ୍ରୀ ଆଦି ପାଠକରି ସନ୍ଧ୍ୟା-କର୍ମ ସମ୍ପାଦନ କରିବେ !

ଅଧ୍ୟାୟ-୩୯

ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ସୂର୍ଯ୍ୟୋପସ୍ଥାନ ବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ଯଥାବିଧିରେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋପସ୍ଥାନ ପରେ ନାରଦ, ବିଷ୍ଣୁ, ପର୍ବତ, ଉଦ୍ଧବ, ଦାରୁକ, ବିଶ୍ୱକ୍ସେନ, ଗରୁଡ଼, ଗୁରୁ, ଗୁରୁପତ୍ନୀ, ଇଷ୍ଟଦେବ ତଥା ହନୁମାନଙ୍କୁ ଯଥାମନ୍ତ୍ରରେ ତର୍ପଣ କରିବା ପରେ ପରେ ଶହେ ଆଠଥର ଗାୟତ୍ରୀ ଜପ କରିବ । ତତ୍ପରେ ବୈଷ୍ଣବ ଆଚମନ କରି କେଶବ, ନାରାୟଣ, ମାଧବ, ଗୋବିନ୍ଦ, ବିଷ୍ଣୁ, ମଧୁସୂଦନ ଓ ତ୍ରିବିକ୍ରମଙ୍କ ନାମ ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ହସ୍ତ ପ୍ରକ୍ଷାଳନ କରିବ । ମାଧବ ଓ ଶ୍ରୀଧରଙ୍କ ନାମ ସ୍ମରଣ କରି ମୁଖ ପ୍ରକ୍ଷାଳନ ଓ ହୃଷୀକେଶଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ପୁଣିଥରେ ହସ୍ତ ପ୍ରକ୍ଷାଳନ କରିବ । ପଦ୍ମନାଭ, ଦାମୋଦର, ସଙ୍କର୍ଷଣ, ବାସୁଦେବ, ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ, ଅନିରୁଦ୍ଧ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ଅଧୋକ୍ଷଜ, ନୃସିଂହ, ଅଚ୍ୟୁତ, ଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ଉପେନ୍ଦ୍ର, ହରି ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ପାଦ, ମସ୍ତକ ମୁଖ, ନାସାପୁଟ, ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱୟ, କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟ, ନାଭି, ହୃଦୟ ଓ ସର୍ବାଙ୍ଗ ସ୍ପର୍ଶ କରି ସର୍ବପାପବିମୁକ୍ତ ହେବ । ଏହି ବିଧି-ବିଧାନରେ ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି କରିବା ପରେ ପୂଜକ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ପୂଜା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ବିବେଚିତ ହେବେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୪୦

ବ୍ରହ୍ମା ପୁଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇ କହିଲେ—"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ଏହିପରି ଭାବରେ ଆଚମନ କରି ପୂଜକ ଦେବବିଗ୍ରହଙ୍କ ମନ୍ଦିରକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବେ । ମନ୍ଦିର ତଥା ପୀଠ ପ୍ରକ୍ଷାଳନ କରିବା ପରେ ଆସନରେ ବସି ଭୂତଶୁଦ୍ଧି, ପ୍ରଣବ, ମାତୃକା ଶେଷ କରି ପାତ୍ର ସଂସ୍କାର କରିବେ । ତାହା ପରେ ମୂଳମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣପୂର୍ବକ ମନେ ମନେ ଦେବଦେବଙ୍କ ମୁଖ ମାର୍ଜନ କରିବେ । ଏହା ପରେ ଦାନ୍ତକାଠି ସଂସ୍କାର କରି ଗୁଆଚୂର୍ଣ୍ଣରେ ବିଗ୍ରହଙ୍କ ଦନ୍ତଧାବନ କରାଇବେ । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବା ରୌପ୍ୟ ଜିଭଛେଲାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଜିହ୍ୱା ପରିଷ୍କାର କରି, ପଞ୍ଚାମୃତ ତଥା କର୍ପୂର ଓ ଅଁଳାଜଳରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରତିବିମ୍ବକୁ ସ୍ନାନ କରାଇବେ । ହେ ରାଜନ୍! ଏହି ବିଧିବିଧାନରେ ଯେପରି ପ୍ରତିଦିନ ସ୍ନାନବିଧି କରାଯାଏ, ତାହା ତୁମେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବ ।

ସ୍ନାନ ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଅନୁମତି ମାଗି ପାକଶାଳାରେ ହୋମ କରିବ । ସେଠାରେ ଚୂନାରେ ଏକହସ୍ତ ପ୍ରମାଣ ସ୍ଥଣ୍ଡିଳ ନିର୍ମାଣ କରି ସେଥିରେ କୁଶଣ୍ଡିବିଧି ସମାପନପୂର୍ବକ ବାସୁଦେବଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରରେ ହୋମ କରିବ । ପାକଶାଳାରେ ହୋମ କରିବା ପାଇଁ କାଷ୍ଠଘର୍ଷଣ ବା ପ୍ରସ୍ତର ଘର୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଅଗ୍ନି ଜାତ କରାଇବ । ଏହାର ଅଭାବରେ ଶ୍ରୋତ୍ରିୟଙ୍କ ଗୃହରୁ ଅଗ୍ନି ଅଣାଇ ହୋମ କରାଇବା ଉଚିତ । କୁଶଣ୍ଡି-ବିଧି ଶେଷ କଲା ପରେ ଅଗ୍ନିର ଜାତସଂସ୍କାର କରାଇ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ବିଧିରେ ହୋମ କରିବ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୪୧

ବ୍ରହ୍ମା ଏହି ହୋମର ବିଧିବିଧାନ, ମନ୍ତ୍ର, ହୋମାନୁଷ୍ଠାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବିବରଣୀ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବୈଷ୍ଣବାଗ୍ନି ସଂସ୍କାର, ସମିଧ ଲକ୍ଷଣ, ହୋମର କ୍ରମବିଧାନ, ଅଗ୍ନି ବିସର୍ଜନ ତଥା ଶାନ୍ତିକରଣ ବିଷୟରେ ବୁଝାଇଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୪୨

ବ୍ରହ୍ମା ଅଗ୍ନିଦେବଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ; ଶାନ୍ତିକ ତଥା ପୌଷ୍ଟିକ ଆଭିଚାରିକ, ଉଚ୍ଚାଟନ, ମୋହନ, ସ୍ତମ୍ଭନ, ଆକର୍ଷଣ, ବିଦ୍ରାବଣ ତଥା ମାରଣାଦି କର୍ମରେ ଅଗ୍ନି ପୂଜା, ଚରୁନିର୍ମାଣ ବିଧି ସମ୍ପର୍କରେ ବୁଝାଇଥିଲେ । ଏହା ପରେ ହୋମକୁଣ୍ଡର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ଓ ଚତୁଃକୋଣରେ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ, ଗଣନାଥ, ଦୁର୍ଗା, ସରସ୍ୱତୀ, ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ, ମହେନ୍ଦ୍ର, ପଶୁପତି ଆଦି ଦେବଦେବୀଙ୍କ ପୂଜା ଓ ବଳିଦାନ ସମ୍ପର୍କରେ ବୁଝାଇବା ପରେ, ବ୍ରହ୍ମା ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସ୍ତୋତ୍ରଟି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ, ରନ୍ଧନକାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିବା ଲାଗି ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ବୁଝାଇ କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ବିଧିବିଧାନବିହୀନ ହୋମ ସର୍ବଦା ପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ହୋମ ଶେଷ ହେବାପରେ ଷଡ଼ଙ୍ଗନ୍ୟାସପୂର୍ବକ ଆଦିତ୍ୟଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ଏହି ଧ୍ୟାନ ନକରି ନୀଳାଦ୍ରିନାଥଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ ନାହିଁ । ଧୂପ, ଦୀପ ତଥା ଆଳତି ସମୟରେ ବୈଷ୍ଣବାଗ୍ନି ଧ୍ୟାନ କରିବ; ଅନ୍ୟଥା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର କୋପଭାଜନ ହେବ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୪୩

"ହେ ରାଜନ୍ !" କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମା—"ପାକଶାଳାର କର୍ମ ଶେଷକରି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଆବାହନ କରିବ । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ବିଧିବିଧାନର ସହିତ ପୂଜା କରିବା ପରେ ଗୋରଚନା, ରକ୍ତି, କୁଙ୍କୁମ, ରକ୍ତଚନ୍ଦନ, କର୍ପୂର, କରବୀର ପୁଷ୍ପାଦି ଜଳରେ ନିକ୍ଷେପ କରି ଅର୍ଘ୍ୟଦାନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଦିଗ୍‌ବନ୍ଧନ କରିସାରି, ନବଶକ୍ତି—ଦୀପ୍ତା, ସୂକ୍ଷ୍ମା, ଜୟା, ଭଦ୍ରା, ବିଭୂତି, ବିମଳା, ଅମୋଘା, ବିଦ୍ୟୁତା, ସର୍ବତୋମୁଖୀଙ୍କୁ ଯଥାବିହିତ ମନ୍ତ୍ରରେ ପୂଜା କରିବ । ଏହା ପରେ ସପ୍ତାବରଣ ମଧ୍ୟରେ ଉଷା, ପ୍ରଜ୍ଞା, ପ୍ରଭା, ସନ୍ଧ୍ୟା, ବ୍ରାହ୍ମୀ, ମାହେଶ୍ୱରୀ, କୌମାରୀ, ବୈଷ୍ଣବୀ, ବାରାହୀ, ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ, ଚାମୁଣ୍ଡା, ଆଦିତ୍ୟାଦି ନବଗ୍ରହ, ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦଶଦିକ୍‌ପାଳ, ମରୁତ୍, ଧନଦ, ଈଶାନ, ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଏବଂ ବଜ୍ର, ଶକ୍ତି, ଖଡ଼୍‌ଗ, ପାଶ, ଗଦା, ଶୂଳ, ପଦ୍ମ ଓ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ଧୂପଦୀପାଦି ଦେଇ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା ବ୍ୟତିରେକେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପୂଜା ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଯଦି କେହି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ପୂଜା ନ କରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରେ ତେବେ ତାହା ରାକ୍ଷସୀ-ପୂଜାରେ ପରିଣତ ହେବ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୪୪

ବ୍ରହ୍ମା ସାମାନ୍ୟାର୍ଘ୍ୟ ବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝାଇ କହିଲେ—"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ପ୍ରଥମେ ଷଟ୍‌କୋଣବିଶିଷ୍ଟ ଚକ୍ରାକାର ବୃତ୍ତଟିଏ ଚତୁଷ୍କୋଣବିଶିଷ୍ଟ ତଥା ଚତୁର୍ଦ୍ୱାର ସମନ୍ୱିତ ମଣ୍ଡଳରେ ଲେଖି, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଧୌତ ଶଙ୍ଖ ରଖିବ । ସେଥିରେ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଗନ୍ଧ ପୁଷ୍ପ ଦେଇ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ପ୍ରୋକ୍ଷଣ କରିବ । ଦିଗ୍‌ବନ୍ଧନପୂର୍ବକ ତିନୋଟି ତାଳି ମାରି ପଞ୍ଚୋପଚାରରେ ଅର୍ଘ୍ୟ ସଂସ୍କାର କରିବ । ଦ୍ୱାରର ବାମ ଓ ଦକ୍ଷିଣରେ ଜୟ ବିଜୟଙ୍କ ଚିହ୍ନ ଲେଖି ଆବାହନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଗ୍ରହଗଣ, କ୍ଷେତ୍ରପାଳ, କାଳରାତ୍ରିଙ୍କୁ, ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ବାହନ ଗରୁଡ଼, ଚଣ୍ଡ, ପ୍ରଚଣ୍ଡଙ୍କୁ ପୂଜାକରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବ । ଧାତା, ଜୟନ୍ତ, ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ ସହିତ ପୂଜା କରିବ । ଏହା ପରେ ପୂଜକ ମନ୍ଦିରର ଗର୍ଭଗୃହକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୪୫

ଦାରୁବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ମନରେ ସ୍ମରଣ କରି ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରି, ପ୍ରାତଃ ପୂଜାରେ ଦୁଗ୍ଧ, ଶର୍କରା, ଖଇ (ଲିଆ) ଆଦି ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ ।

ତତ୍ପରେ ପୂଜକ ପୀଠ ଉପରେ ବସି ଘଣ୍ଟିବାଦନପୂର୍ବକ ଆଚମନ କରି କୂର୍ମାଦିଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବେ । ଆସନଶୁଦ୍ଧି କରିସାରି ଗନ୍ଧଦ୍ରବ୍ୟ ହସ୍ତ ସମାର୍ଜନ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ଦିଗ୍‌ବନ୍ଧନପୂର୍ବକ ମନ ମଧ୍ୟରେ ସହସ୍ରଦଳକମଳନିବାସୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବେ । ତାହାପରେ ଭୂତଶୁଦ୍ଧି, ପଞ୍ଚବିଂଶତିତମ ଶୁଦ୍ଧି, ଚତୁଃଷଷ୍ଟି ବୀଜଚାଳନ, ପଞ୍ଚମହାଭୂତଚାଳନ, ପ୍ରଣବ, ମାତୃକା ତଥା ଶ୍ୱେତପଦ୍ମାସୀନା, ଅକ୍ଷମାଳା, ପୁସ୍ତକ ଓ ଲେଖନୀଧାରିଣୀ ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କୁ ହୃଦୟରେ ଧ୍ୟାନ କରିବେ ।

ତତ୍ପରେ ଜଳପାତ୍ର ସଂସ୍କାର କରି ଦେବାଙ୍ଗରେ ମାତୃକାନ୍ୟାସ କରିବେ । ତାହାପରେ ପୂଜା ଶେଷ କରି ନୈବେଦ୍ୟ, ତାମ୍ବୁଲ ଅର୍ପଣପୂର୍ବକ ସ୍ତୁତି କରିବେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୪୬

"ଏହି ସ୍ତୁତି ମଧ୍ୟରେ ନାନାଲଙ୍କାରଭୂଷିତ, ଶଙ୍ଖଚକ୍ର-ଗଦା ପଦ୍ମଧାରୀ, ହାରକେୟୂରମଣ୍ଡିତ ତଥା ସିଦ୍ଧ-ଗନ୍ଧର୍ବ-ମୁନି ସେବିତ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଧ୍ୟାନ କରିବେ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଦରେ ଧ୍ୱଜ, ବଜ୍ର, ପଦ୍ମ, ଅଙ୍କୁଶ, ସ୍ୱସ୍ତିକ, ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ, ଶଙ୍ଖ, ମତ୍ସ୍ୟ, କଳସ ଓ ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରାଦି ଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକୁ ମନେ ମନେ ସ୍ମରଣ କରିବେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ମାନସ ଧ୍ୟାନ କରିବାପରେ ଭୈରବଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଚିନ୍ତା କରିବେ । ତାହାପରେ ପୂଜକ ମୂର୍ତ୍ତି-ପଞ୍ଜରନ୍ୟାସ, ଷଡ଼ନ୍ୟାସ, କେଶବାଦି ନ୍ୟାସ କରି ସାରି ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ଆସନାଦି ଚତୁର୍ବିଂଶତି ଉପଚାରରେ ପୂଜାବିଧି ସମାପ୍ତ କରି ଆଳତି ଓ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ପ୍ରଦାନ କରିବେ" ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୪୭

"ହେ ରାଜନ୍ !" କହିଲେ ପ୍ରଜାପତି—"ପୂଜା ଆରମ୍ଭ ପୂର୍ବରୁ ପୂଜକ ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରି ଆସନରେ ପୂଜା ପାଇଁ ଉପବେଶନ କରିବେ । ବିନା ଆସନରେ ଏହି ପୂଜା କଲେ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଗତି ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଦୁଃଖନାଶକାରୀ କମ୍ବଳାସନ, ଇଷ୍ଟଫଳଦାୟୀ ବ୍ୟାଘ୍ରଚର୍ମାସନ, ରୋଗହର ବସ୍ତ୍ରାସନ, ସିଦ୍ଧିଦାୟକ କୁଶାସନ, ସର୍ବବଶକର ପଦ୍ମାସନ, ସର୍ବଲୋକପ୍ରିୟକର ତଥା ସର୍ବାର୍ଥସିଦ୍ଧିଦ କୌଶେୟ ଆସନରେ ବସି ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରିବ । କୌଣସି ମତେ ତୃଣାସନ, କାଷ୍ଠାସନ, ପଲ୍ଲବାସନ, ଶିଳାସନରେ ବସି ଦେବାର୍ଚ୍ଚନ କରିବ ନାହିଁ । ଏହାଦ୍ୱାରା କୀର୍ତ୍ତିନାଶ, ଚିତ୍ତବିଭ୍ରମ, ବ୍ୟାଧି ଓ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥାଏ । ପୂଜାପାଇଁ ପୁନ୍ନାଗ, ଚମ୍ପା, ଚନ୍ଦନ, ରକ୍ତଚନ୍ଦନ, ଜାମ୍ବୁ, ଆମ୍ବ, ନିମ୍ବ, ଉଦୁମ୍ବର, ମହୁଲ କାଠରେ କୂର୍ମାକୃତି ପୀଠ ନିର୍ମାଣ କରିବ । ପୂଜକ ଉପରୋକ୍ତ ଆସନଗୁଡ଼ିକରେ ସ୍ୱସ୍ତିକ, ପଦ୍ମ, ଗନ୍ଧପଦ୍ମ, ଅର୍ଦ୍ଧସ୍ୱସ୍ତିକାଦି ଆସନ କରି ବସିବେ ଏବଂ ଉତ୍ତରାଭିମୁଖୀ ହୋଇ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବେ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପୂର୍ବମୁଖ ହୋଇ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିପାରିବେ ।

ପୂଜା ଆରମ୍ଭରେ ଘଣ୍ଟବାଦନ ଫଳରେ ଭୂତ, ପ୍ରେତ ରାକ୍ଷସାଦି ଦୁଷ୍ଟମାନେ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ପଳାଇଯାଇ ସ୍ଥାନଟି ପବିତ୍ର ହୋଇଯାଏ । ତେଣୁ ପୂଜା, ନୈବେଦ୍ୟ, ଆଳତି ସମୟରେ ନିଶ୍ଚୟ ଘଣ୍ଟବାଦନ କରିବ । ଯେଉଁ ଗୃହରେ ଗରୁଡ଼ଚିହ୍ନିତ ଘଣ୍ଟି ବାଦନ କରାଯାଏ, ସେ ଗୃହକୁ ରୋଗ, ଶୋକାଦି ପ୍ରବେଶ କରିପାରେ ନାହିଁ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ଯେଉଁ ଦେବତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ, ସେହି ଦେବତାଙ୍କ ବାହନ ଚିହ୍ନିତ ଘଣ୍ଟବାଦନ କରିବ । ଘଣ୍ଟ-ବାଦନ ବ୍ୟତୀତ ପୂଜା ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଥାଏ ।"

ଏହାପରେ ବ୍ରହ୍ମା ଆସନଶୁଦ୍ଧି, ଦିଗ୍‌ବନ୍ଧନ, ତାଳତ୍ରୟ ଓ ଭୂତଶୁଦ୍ଧିର ବିଧିବିଧାନ ସମ୍ପର୍କରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଆଗରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୪୮

ବ୍ରହ୍ମା ଭୂତଶୁଦ୍ଧିର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବିଧି ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ମୁଦ୍ରା ତଥା ହୃଦୟରେ ଜୀବସଂସ୍ଥାନାଦି ନିୟମର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କିପରି ମୁଦ୍ରାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର କେଉଁ ସ୍ୱରୂପର ଚିନ୍ତା କରିବ, ସେହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ସେ ଆତ୍ମା ସହିତ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ସଂଯୋଗର ବିଧାନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଭୂତଶୁଦ୍ଧିର ନିଗୂଢ଼ ନିୟମଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୪୯

ଏହାପରେ ବ୍ରହ୍ମା କରନ୍ୟାସ, ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସ, ପ୍ରାଣାୟାମର ରେଚକ, ପୂରକ, କୁମ୍ଭକର ନିୟମ ଏବଂ ସୃଷ୍ଟିନ୍ୟାସ ସମ୍ପର୍କରେ ବୁଝାଇବା ପରେ କହିଛନ୍ତି—"ହେ ରାଜନ୍, ସର୍ବୋପରି ହୃଦପଦ୍ମରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଅରବିନ୍ଦସଦୃଶ ମୁଖ । ପୀତାମ୍ବର ଓ ଶଙ୍ଖଚକ୍ରଗଦାପଦ୍ମଧାରୀ, ସୁରେନ୍ଦ୍ର ବନ୍ଦିତ, କୌସ୍ତୁଭମଣି-ଭୂଷିତ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଧ୍ୟାନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯେଉଁ ଦେବତାଙ୍କ ପୂଜା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ କରୁଛ ତାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଚିନ୍ତା କରିବ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୫୦

ସୂତ ମହର୍ଷି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ କହିଲେ —"ହେ ମହର୍ଷିଗଣ ! ପୂର୍ବୋକ୍ତ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଯେଉଁମାନେ ପାପବିନାଶିନୀ ଭୂତଶୁଦ୍ଧି କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ଅନ୍ତଃକରଣ ବିଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଯାଏ । ତା'ପରେ ପୂଜକ ବାହ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧି କରି ପ୍ରାଣ-ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବେ । କରନ୍ୟାସ ଓ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସର ସମସ୍ତ ନିୟମ ପାଳିତ ହେବା ପରେ ହୃଦୟରେ ଧୃତ୍ୟାତ୍ମିକା ଶକ୍ତିଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ପୂଜକ ପ୍ରାଣବର୍ଦ୍ଧିନୀ ପ୍ରାଣପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବେ । ଏହା ଫଳରେ ପୂଜକ ସ୍ଥିରଚିତ୍ତ ହୋଇ ଦେବପୂଜାରେ ନିଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ପାରିବେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୫୧

ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରାଣପ୍ରତିଷ୍ଠାର ମହତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ଭୂତଶୁଦ୍ଧି, ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସ, କରନ୍ୟାସାଦି ହେଉଛି ପ୍ରାଣପ୍ରତିଷ୍ଠାର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ । ଯେଉଁ ପୂଜକ ଏହା ପ୍ରତିଦିନ ପୂଜା ପୂର୍ବରୁ ଆଚରଣ କରେ, ତା'ର ସମସ୍ତ ଈପ୍ସିତ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ; ଅନ୍ୟଥା ସମସ୍ତ କର୍ମ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଯାଏ ।"

ଏହା ପରେ ପ୍ରଜାପତି ପ୍ରାଣାୟାମର ପୂରକ, କୁମ୍ଭକ, ରେଚକ ଓ ଶୂନ୍ୟକ—ଏହିପରି ଚତୁର୍ବିଧ ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବୁଝାଇବା ପରେ କହିଲେ—"ହେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ! ମୁଁ ତୁମକୁ ଚାରିପ୍ରକାର ପ୍ରାଣାୟାମର ବିଧି କହିଲି; କିନ୍ତୁ ସେହି ପ୍ରାଣାୟାମ ଛଅ ପ୍ରକାର ହୋଇପାରିବ । ପ୍ରାଣାୟାମ କରିବା ଫଳରେ କାୟିକ, ବାଚିକ ଓ ମାନସିକ ତଥା କୋଟିଜନ୍ମାର୍ଜିତ ପାପ ବିଧ୍ୱଂସ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ସଂଯମୀମାନେ ପାପ-ବିମୋଚନ ତଥା ମୁକ୍ତି, ଆରୋଗ୍ୟ ତଥା କୀର୍ତ୍ତିର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ପ୍ରାଣାୟାମ ଅଚରଣ କରିଥାଆନ୍ତି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୫୨

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ତୁମକୁ ଦେହସ୍ୱରୂପର ଭାବନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହୁଛି । ଏହି ସ୍ୱରୂପ ଭାବନାକୁ ଯୋଗସିଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ ଯୋଗେଶ୍ୱର ହରି ଆଚରଣ କରି ଥାଆନ୍ତି ।"

ତତ୍ପରେ ବ୍ରହ୍ମା ଶରୀରସ୍ଥିତ ସୁଷୁମ୍ନା, କାଳରୁଦ୍ର, ପରା-ପ୍ରକୃତି, ମୂଳ ପ୍ରକୃତି, ତଡ଼ିତ୍ ଗୌରୀ, ମାୟାଧାର ଗୁଣାତ୍ମିକା ଶକ୍ତି ଆଦିର ଅବସ୍ଥିତି ତଥା ଧ୍ୟାନ ପ୍ରକାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝାଇ-ଥିଲେ ଏବଂ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ପାତାଳ, ରସାତଳ, ମହାତଳ, ତଳାତଳ, ବିତଳ, ଆଧାର ଚକ୍ର, ଡାକିନୀ ଦେବୀ ପ୍ରଭୃତି ଅବସ୍ଥିତି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଧ୍ୟାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ପ୍ରଜାପତି ନାଭିଚକ୍ରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମସ୍ତିଷ୍କଚକ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ନାଡ଼ି ତଥା ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝାଇଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୫୩

ଏହାପରେ ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଷଟ୍‌ଚକ୍ର ଓ ଷୋଡ଼ଶା-ଧାର ସମ୍ପର୍କରେ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦେଇ, କିପରି କେଉଁ ଆଧାରଚକ୍ରରେ କେଉଁ ଶକ୍ତିଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରି ହୃଦପଦ୍ମର କାମରୂପ ମହାପୀଠରେ ରମାଙ୍କ ସହିତ ହରିଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରାଯିବ ତା'ର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୫୪

"ହେ ରାଜନ୍ ! ତୃତୀୟାଧାର ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତିବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅଷ୍ଟ-କୋଣବିଶିଷ୍ଟ । ଏହି ପୀଠରେ ନୀଳମେଘସଦୃଶା ପରଂବ୍ରହ୍ମ-ପ୍ରକାଶିନୀ ବିମଳା ଓ ଯୋଗମାୟା-ସମନ୍ୱିତା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କଲେ କୃଷ୍ଣପଦ ଲାଭ ହେବ । ଚତୁର୍ଥାଧାରରେ ଜବାକୁସୁମ-ସଂକାଶ ଜାଳନ୍ଧର ମହାପୀଠ ଅବସ୍ଥିତ । ସେହି ପୀଠରେ ଯୋଗମାୟାଯୁକ୍ତ ପରଂବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କଲେ ନିଜର ଅଖିଳ ସମ୍ପଦ ବୃଦ୍ଧି ହେବ । ପଞ୍ଚମାଧାରରେ ମଣ୍ଡଳାକାର ପୂର୍ଣ୍ଣଶୈଳ ମହାପୀଠ ଅବସ୍ଥିତ । ସେଠାରେ ପଦ୍ମରାଗମଣିରୂପୀ ଇନ୍ଦିରା-ଆଲିଙ୍ଗିତ ପୀତବାସ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କଲେ ସର୍ବସିଦ୍ଧି ଲାଭ ହେବ ।

"ଅଖିଳଜଗତର କାର୍ଯ୍ୟରୂପ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଷଷ୍ଠା-ଧାରରେ ବିଳାସିନୀ କୃଷ୍ଣାଙ୍କ ସହିତ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ଅଷ୍ଟମ-ଧାରରେ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରାକାର ପୀଠ ଅବସ୍ଥିତ ।

ସେଠାରେ କାଳବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପ ପ୍ରାଣବଲ୍ଲଭ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କଲେ ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ଲାଭ ହେବ । ନବମାଧାରରେ ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରାକାର ମଧ୍ୟରେ ବିରାଜିତ ଧରଣୀ ଓ ଯୋଗମାୟାବୃତ କେଶବଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ଦଶମାଧାରରେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ପରଂବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପ କାନ୍ତି ଆଲିଙ୍ଗିତ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଏବଂ ଏକାଦଶ ଆଧାରରେ ପ୍ରବାଳମଣିତୁଲ୍ୟ ଶଙ୍ଖଚକ୍ରଶୋଭିତ ପ୍ରାଣେଶଙ୍କୁ ଚିନ୍ତା କରିବ । ଦ୍ୱାଦଶାଧାରରେ ମଧୁସୂଦନ, ତ୍ରୟୋଦଶାଧାରରେ ସହସ୍ରଦଳ ପଦ୍ମ ଉପରେ ବିରାଜିତ ଆନନ୍ଦ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଆଧାରରେ ସର୍ପଭୂଷିତ ଶିବସ୍ୱରୂପ ବଳଭଦ୍ର ଏବଂ ପଞ୍ଚଦଶାଧାରରେ ଅଷ୍ଟଶକ୍ତିସମନ୍ୱିତା ସର୍ବେଶ୍ୱରୀଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ଷୋଡ଼ଶାଧାରରେ ଏକବର୍ଣ୍ଣାତ୍ମକ 'କ୍ଲୀଂ' କୃଷ୍ଣମନ୍ତ୍ର ସ୍ମରଣ କରିବ । ଏହିପରି ଷୋଡ଼ଶାଧାର ଭାବନା ଓ ଷଟ୍‌ଚକ୍ରସାଧନା ବିଷ୍ଣୁପୂଜକ ଜାଣିବା ଉଚିତ, ଅନ୍ୟଥା ସେ ଅଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହେବେ ।''

ଅଧ୍ୟାୟ-୫୫

''ହେ ରାଜନ୍ !'' କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମା—''ମୁଁ ଏହା ପରେ ଶାକ୍ତପଦ୍ଧତିର ମାତୃକାନ୍ୟାସବିଧି କହୁଛି । ପୂଜକ ପୂର୍ବ ଦିଗରୁ ନ୍ୟାସ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ପ୍ରଣବ ଉଚ୍ଚାରଣପୂର୍ବକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳବିଶିଷ୍ଟ ଆଧାର ପଦ୍ମରେ 'ବ'ଠାରୁ 'ସ'ଯାଏ ମାତୃକାନ୍ୟାସ କରିବେ ଏବଂ ଗୁପ୍ତା, ପଦ୍ମା, କାମଦା, ଶାର୍ଦ୍ଦୋଳା ଦେବୀଙ୍କ ବୀଜମନ୍ତ୍ର ସ୍ମରଣ ପରେ ବକ୍ରତୁଣ୍ଡଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବେ । ଷଟ୍‌ଦଳବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନଚକ୍ରରେ 'ବ'ଠାରୁ 'ଲ'ଯାଏ ମାତୃକାନ୍ୟାସ ସହିତ ଶ୍ରୀ, କାଳୀ, କ୍ରୀଡ଼ା, ମୂର୍ଚ୍ଛା, ଆଜ୍ଞା, ଅମ୍ବାଦି ଷଟ୍‌ଦେବୀଙ୍କୁ ପୂଜା ଓ ମଦନଦେବତାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବେ । ଦଶଦଳବିଶିଷ୍ଟ ମଣିପୂରଚକ୍ରରେ 'ଡ'ଠାରୁ 'ନ'ଯାଏ ବର୍ଣ୍ଣନ୍ୟାସ ଓ ଜ୍ଞାନଭଦ୍ରା, ଶାନ୍ତି, ମୁଦ୍ରା, ବର୍ଦ୍ଧିସ୍ୱା, ଦାକ୍ଷିଣୀ, ପ୍ରୋକ୍ଷିଣୀ, ସୁନ୍ଦିସ୍ୱା, ସ୍ୱପିତା, ରମାଦି ଦେବୀଙ୍କ ସହିତ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବେ । ହୃଦୟସ୍ଥଚକ୍ରର ଦ୍ୱାଦଶ ଦଳରେ 'କ'ଠାରୁ 'ଠ'ଯାଏ ବର୍ଣ୍ଣନ୍ୟାସ କରି ବଳ, ଅନନ୍ତ, ଶାନ୍ତି, ମୁଦ୍ରା, ପ୍ରୀଣା, ବିଜୟା, ଗଦା, ପ୍ରୋକ୍ଷଣୀ, ଚିନ୍ତା, କପାଳସା, ପରିତାତ୍ମା, ସୋମା, ବେଦିକା, ଶାରଦାଦି ଦେବଦେବୀଙ୍କ ସହିତ ଶଙ୍ଖଚକ୍ରଗଦାପଦ୍ମଧାରୀ ବନମାଳୀଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବେ । କଣ୍ଠସ୍ଥିତ ଷୋଡ଼ଶଦଳବିଶିଷ୍ଟ ବିଶୁଦ୍ଧଚକ୍ରରେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ, ମାୟାଚକ୍ର, ରାମ, ଶୁକ୍ର, ପ୍ରିୟଂଗ୍ଭଗ, ସିଂହନାଦ, ପଦ୍ମନାଭ, ସୁମିତ୍ର, ହଂସ, ଶିବଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀ, ଭଦ୍ରା, ଘଣ୍ଟା; ଶିଖରୀ, ଷୋଡ଼ଶା, ଲୋହିତା, ମଦାଳସା, କ୍ଷମା, ରୁଚିରା, ସୌଭାଗ୍ୟା, ଦାରୁଣୀ ଆଦି ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ତଥା ପାର୍ବତୀପତି ତ୍ର୍ୟମ୍ବକଙ୍କୁ ଚିନ୍ତା କରିବେ । ଭ୍ରୂମଧ୍ୟସ୍ଥ ଦ୍ୱିଦଳବିଶିଷ୍ଟ ଆଜ୍ଞାଚକ୍ରରେ ଇନ୍ଦ୍ର, ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ପୁରୁଷଙ୍କ ସହିତ ମହାକାଳୀ ଓ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବେ । ସହସ୍ରଦଳବିଶିଷ୍ଟ ଆଜ୍ଞାଚକ୍ରରେ ସମସ୍ତ ମାତୃକାର ଇଷ୍ଟଗୁରୁଙ୍କୁ ଚିନ୍ତା କରିବେ । ଏହାପରେ ପୂଜକ ଆତ୍ମପୂଜା କରିବେ । ଏସବୁ ନ୍ୟାସ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହେଲେ ସାମାନ୍ୟ ମାତୃକାନ୍ୟାସ କରିବେ । ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି, ଦେହଶୁଦ୍ଧି ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟ ପୂଜକ ସ୍ୱଦେହରେ ମାତୃକାନ୍ୟାସ କରିବେ । ବିନ୍ଦୁଯୁକ୍ତ, ବିନ୍ଦୁରହିତ, ଉଭୟାତ୍ମକ ଓ ବିସର୍ଗଯୁକ୍ତ ଭେଦେ ମାତୃକା ଚାରି ପ୍ରକାର । ଏମାନେ ଯଥାକ୍ରମେ ଧନ, ବିଦ୍ୟା, ମୋକ୍ଷ ଓ ପୁତ୍ର ଦାନ କରନ୍ତି । ନ୍ୟାସମୁଦ୍ରା ଅନୁସାରେ ଗୁପ୍ତା, ଗୁପ୍ତତମା, ବିଷ୍ଣୁପ୍ରୀତିକରୀ, ଶୁଦ୍ଧା, କେଶବାଜ୍ୟା, ଶକ୍ତିଯୁକ୍ତା ଶ୍ରୀବୀଜ, କାମବୀଜ ତଥା ରମା, ମାୟାବୀଜଯୁକ୍ତା ଭେଦେ ମାତୃକାନ୍ୟାସବିଧି ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ ।''

ଅଧ୍ୟାୟ-୫୬

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—''ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି ଓ ବାହ୍ୟଶୁଦ୍ଧି ପାଇଁ ଯଥାକ୍ରମେ ଅନ୍ତର୍ମାତୃକା ଓ ବହିର୍ମାତୃକା ନ୍ୟାସକର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବ । ଏହାଦ୍ୱାରା ମାନବର ସମସ୍ତ କାମନା ପୂରଣ ହୁଏ ।'' ମହାରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଛଳରେ ବ୍ରହ୍ମା ଯେଉଁ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ତାହା ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ମହର୍ଷି ସୂତ କହିଲେ—ମନ୍ତ୍ରର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଋଷି, ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦ, ସରସ୍ୱତୀ ଦେବତା, ହଲ ବୀଜ, ସ୍ୱର ଶକ୍ତି ଆଦି ମାତୃକାନ୍ୟାସରେ ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ହେବ । ଷଡ଼ଙ୍ଗ-ନ୍ୟାସରେ ଅଙ୍ଗୁଳି, ବାହୁ, ଶିର, ଶିଖା, ହୃଦୟ ଓ ବାହୁରେ ମନ୍ତ୍ରାକ୍ଷର ନ୍ୟାସ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଷଟ୍‌ଅଙ୍ଗର ଦେବତାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ ନ କଲେ ଜପ, ହୋମ ଓ ପୂଜାକର୍ମ ବିଫଳ ହୁଏ ।''

ଅଧ୍ୟାୟ-୫୭

ବ୍ରହ୍ମା କହିଥିଲେ—"କେଶବାଦି ମନ୍ତ୍ରର ଦକ୍ଷପ୍ରଜାପତି ଋଷି, ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦ, ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ଦେବତା, କ୍ଲୀଂ ଶ୍ରୀଂ ବୀଜ ଶକ୍ତି ବୋଲି ମୁନିମାନେ କହିଛନ୍ତି । ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଫଳଲାଭ ନିମିତ୍ତ ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ବିନିଯୋଗ ହୁଏ । ଏହାର ମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେଶବ କୀର୍ତ୍ତି, ନାରାୟଣ କାନ୍ତି, ମାଧବ ତୁଷ୍ଟି, ଗୋବିନ୍ଦ ପୁଷ୍ଟି, ବିଷ୍ଣୁ ଧୃତି, ମଧୁସୂଦନ କ୍ଷାନ୍ତି, ତ୍ରିବିକ୍ରମ କ୍ରିୟା, ଶ୍ରୀଧର ମେଧା, ହୃଷୀକେଶ ଆନନ୍ଦ, ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଦାମୋଦର ଲଜ୍ଜା, ବାସୁଦେବ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସଙ୍କର୍ଷଣ ସରସ୍ୱତୀ, ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପ୍ରୀତି ଓ ଅନିରୁଦ୍ଧ ରତିଶକ୍ତି-ସମନ୍ୱିତ । ଦେବଗଣ ଶଙ୍ଖଚକ୍ରଗଦାପଦ୍ମଧାରୀ ଓ ଦେବୀଗଣ ଅମ୍ବୁଜ ଓ ଅଭୟ ମୁଦ୍ରାହସ୍ତା ଭାବେ କଳ୍ପିତ ହେବେ । ସେହିପରି ଚକ୍ରଧାରିଣୀ ଜୟା, ଗଦାଧାରିଣୀ ଦୁର୍ଗା, ଶାର୍ଙ୍ଗଧାରିଣୀ ପ୍ରଭା, ଖଡ୍ଗଧାରିଣୀ ସତ୍ୟା, ଶଙ୍ଖଧାରିଣୀ ଚଣ୍ଡୀ, ହଳଧାରିଣୀ ସରସ୍ୱତୀ, ମୂଷଳଧାରିଣୀ ଲସିନୀ, ମୁକୁନ୍ଦ ବିନୟା, ନରକଜିତ୍ ସମୃଦ୍ଧି, ହରି ଶୁଦ୍ଧି, କୃଷ୍ଣ ବୁଦ୍ଧି, ଶୌରି କ୍ଷମା, ଶୂର ଚରମା, ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ଉମା, ଭୂଧର କ୍ଳେଦିନୀ, ବୈକୁଣ୍ଠ ବସୁଧାଶକ୍ତିସମନ୍ୱିତ ହେଲି ପରି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଶକ୍ତି କଳ୍ପନା କରିବ । ଏହି ଭାବରେ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ଯଥାବିଧି ନ୍ୟାସକର୍ମ ପରେ ଧ୍ୟାନ କରିବ ।"

ମୁନିବର ସୂତ କହିଲେ—"ହେ ମୁନିଗଣ ! କେଶବାଦି ନ୍ୟାସ ସହିତ ଯେ କେଶବଙ୍କୁ ପୂଜା କରେ, ସେ ପାପମୁକ୍ତ ହୋଇ ମୋକ୍ଷଲାଭ କରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମାତୃକାଶକ୍ତି ବିଷୟ କହୁଛି । ମାତୃକାଶକ୍ତି ବୀଜ, ଶକ୍ତି ଋଷି, ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦ, ସର୍ବସୌଭାଗ୍ୟଦାୟିନୀ ଶକ୍ତି ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ମାତୃକାନ୍ୟାସ ଓ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ଅକ୍ଷମାଳା, ବିଦ୍ୟା, ତ୍ରିଶୂଳ ଓ କପାଳଧାରିଣୀ ଶିବଶକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ବୀଜମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣପୂର୍ବକ ନ୍ୟାସ କରିବ । କଳାନ୍ୟାସରେ ଯଥାକ୍ରମେ ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ମୃତି, ମେଧା, କାନ୍ତି, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଧୃତି, ସ୍ଥିରା, ସ୍ଥିତି, ସିଦ୍ଧି ଆଦି ଶକ୍ତିମାନଙ୍କୁ କ-ବର୍ଗ ଓ ଚ-ବର୍ଗ ମାତୃକାରେ ନ୍ୟାସ କରିବ । ଏହାପରେ ବ୍ରହ୍ମକଳା, ସଂହାରକଳା, ରୁଦ୍ରକଳା, ବିନ୍ଦୁକଳା ଆଦି ଶକ୍ତିକୁ ନ୍ୟାସ ଓ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ଏହି ନ୍ୟାସକାର୍ଯ୍ୟ-ଦ୍ୱାରା ସାଧକ ସର୍ବସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୫୮

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ ମାତୃକାରେ ଦକ୍ଷିଣାମୂର୍ତ୍ତି ଋଷି, ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦ, ଅର୍ଦ୍ଧନାରୀଶ୍ୱର ଦେବତା, ହଂସ ବୀଜ ସ୍ମରଣ କରିବ । ଏହା ସମସ୍ତ ସୁଖଲାଭ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିନିଯୋଗ ହେବ । ନ୍ୟାସ ପରେ ଶିବଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ଶ୍ରୀକଣ୍ଠନ୍ୟାସରେ ଷୋଡ଼ଶ ଶିବ ଓ ଶକ୍ତିଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ମାତୃକା ଦେବଦେବୀଙ୍କ ନ୍ୟାସ ସମୟରେ ପ୍ରଣବ ସହିତ ହ୍ରୌଂ କ୍ଷଂ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେବ । ଦ୍ୱାଦଶପ୍ରକାର ମାତୃକା-ନ୍ୟାସ ବିନା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପୂଜା ନିରର୍ଥକ ହୁଏ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୫୯

ମହର୍ଷି ସୂତ କହିଲେ—"ହେ ମୁନିଗଣ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ତତ୍ତ୍ୱନ୍ୟାସ ବିଷୟରେ ଆପଣମାନଙ୍କୁ କହୁଛି । ପ୍ରଣବ ଉଚ୍ଚାରଣ-ପୂର୍ବକ ନିଜର ଦଶ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମଧ୍ୟରେ ଶବ୍ଦସ୍ପର୍ଶରୂପରସାଦି ତତ୍ତ୍ୱନ୍ୟାସ, ଦ୍ୱାଦଶକଳାତ୍ମକ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ, ଷୋଡ଼ଶକଳାତ୍ମକ ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ, ବହ୍ନିମଣ୍ଡଳାଦି ନ୍ୟାସ ପରେ ବାସୁଦେବ, ସଙ୍କର୍ଷଣ, ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ, ଅନିରୁଦ୍ଧ, ନାରାୟଣ ଓ ନୃସିଂହଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବେ । ମାତୃକାନ୍ୟାସ ଓ ତତ୍ତ୍ୱନ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ସାଧକ ପୂଜକ ବିଷ୍ଣୁରୂପୀ ତେଜସ୍ୱୀ ହୋଇଥାନ୍ତି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୬୦

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ଋଷ୍ୟାଦି ନ୍ୟାସ ପରେ ପୂଜକ ବୀଜମନ୍ତ୍ର ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ପ୍ରାଣାୟାମ କରିବେ । ପୂରକ ପ୍ରାଣାୟାମରେ ଷୋଳ ଥର, କୁମ୍ଭକରେ ଚଉଷଠି ଥର ଓ ରେଚକରେ ବତିଶ ଥର ମନ୍ତ୍ର ଆବୃତ୍ତି କରାଯିବ । ଇଡ଼ାରେ ପୂରକ, ସୁଷୁମ୍ନାରେ କୁମ୍ଭକ ଓ ପିଙ୍ଗଳାରେ ରେଚକ ପ୍ରାଣାୟାମ ଯଥାବିଧି ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବ । ପ୍ରାଣାୟାମ ପରେ ନିଜ ଦେହରେ ଯୋଗପୀଠ କଳ୍ପନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେଥିରେ କୂର୍ମ, ଅନନ୍ତ, କ୍ଷମା, କ୍ଷୀରସିନ୍ଧୁ, ଶ୍ୱେତଦ୍ୱୀପ, ମଣିମଣ୍ଡପ, କଳ୍ପଦ୍ରୁମାଦି ନ୍ୟାସ କରିବ । ତହିଁରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାକୃତିକ ଗୁଣଧର୍ମ, ଆଦିତ୍ୟ, ସୋମ ଓ ବହ୍ନିମଣ୍ଡଳ ପ୍ରଭୃତିର

କଳା, ଶକ୍ତି ଆଦି ଯୋଗପୀଠର କମଳଦଳରେ ନ୍ୟାସ କରିବ । 'ନମୋ ଭଗବତେ ବିଷ୍ଣବେ ସର୍ବଭୂତାତ୍ମନେ ବାସୁଦେବାୟ ସର୍ବାତ୍ମସଂଯୋଗ ପୀଠାତ୍ମନେ ନମଃ' କହି ପୁଷ୍ପ-ନିକ୍ଷେପପୂର୍ବକ ତତ୍ତ୍ୱନ୍ୟାସ କରିବ ।'' ଆଧାରଭାବନାଦ୍ୱାରା ପୂଜକ ଜପ ହୋମ ପୂଜାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହେବେ ବୋଲି ମହର୍ଷି ସୂତ ମୁନିମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୧

ବ୍ରହ୍ମା ବୁଝାଇ କହିଲେ—''ହେ ରାଜନ୍ ! ହୃଦୟ-ଦେଶରେ ଉଭୟ ହସ୍ତର କରତଳ ସ୍ଥାପନପୂର୍ବକ ହୃଦୟଭାବନା ପରେ କରନ୍ୟାସ କରିବ । ଏହା ହସ୍ତଭାବନା ନାମରେ ନାମିତ । ଏହାପରେ ପୂଜକ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସରେ ଆପାଦମସ୍ତକ ସର୍ବାଙ୍ଗ ମନ୍ତ୍ରାକ୍ଷର, ମୂର୍ତ୍ତି, ଶକ୍ତି ଆଦି ନ୍ୟାସ କରିବେ । ଏହା ଦେହଭାବନା ନାମରେ ଅଭିହିତ । ଏହି ଦେହଭାବନାଦ୍ୱାରା ଅପମୃତ୍ୟୁଭୟ, ବିପଭୟ ଦୂର ହୁଏ; ପୁତ୍ର ପୌତ୍ର, ଧନରତ୍ନ, ସୁଖ-ସମ୍ପଦ ଲାଭ ହୁଏ ।''

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୨

''ଗୋପାଳମନ୍ତ୍ର 'ଗୋପୀଜନବଲ୍ଲଭାୟ ସ୍ୱାହା' ଏହି ଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରର ନାରଦ ଋଷି, ବିରାଟ୍ ଛନ୍ଦ, ସର୍ବମଙ୍ଗଳଦାୟକ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଦେବତା, କ୍ଳୀଂ ବୀଜ, ସ୍ୱାହା ଶକ୍ତି, ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିନିଯୋଗ ହେବ । ନିଷ୍କାମ ସାଧନାରେ ଏହି ମନ୍ତ୍ର ଜପ କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସକାମସାଧନାରେ ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ସୁରେଶ୍ୱରୀ ଦୁର୍ଗା ଦେବତା ହେବେ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଚକ୍ର ହେଉଛି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆୟୁଧ । ତେଣୁ ଚକ୍ରର ପଞ୍ଚାଙ୍ଗନ୍ୟାସ କରାଯିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । କ୍ଳୀଂ ବୀଜମନ୍ତ୍ରରେ ନ୍ୟାସକାର୍ଯ୍ୟ ସମାହିତ ହେବ । ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପ୍ରାତଃ ପୂଜାରେ ଚକ୍ରନ୍ୟାସ ଓ ଧ୍ୟାନ କଲେ ଇହଲୋକରେ ସମସ୍ତ ସୁଖ-ସମ୍ପଦ ଭୋଗ କରି ପରଲୋକରେ ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଯିବ ।''

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୩

''ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସାମାନ୍ୟ ପୂଜା ଓ ବିଶେଷପୂଜା ଭାବେ ଦୁଇପ୍ରକାର ପୂଜା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବ । ଏହି ପୂଜା ଶେଷରେ ବୃନ୍ଦାବନ ବନ, ଶ୍ରୀନିଳୟ ପୀଠ; ସେହି ପୀଠରେ ବିରାଜିତ ପୀତାମ୍ବର ଗୋପୀଜନ-ପରିବେଷ୍ଟିତ ଗୋପାଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିବ । ଏହାପରେ କଳ୍ପିତ ଗନ୍ଧର୍ବ, ଯକ୍ଷ, କିନ୍ନର, ବିଦ୍ୟାଧର ଓ ଅପ୍ସରାମାନଙ୍କ ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଆନନ୍ଦିତ ନନ୍ଦନନ୍ଦନଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବ । ଈଶାନ୍ୟରେ ଶିବ, ଅଗ୍ନିକୋଣରେ ଗଣେଶ, ନୈର୍ଋତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବାୟୁକୋଣରେ ଚନ୍ଦ୍ର ପରିବେଷ୍ଟିତ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିବ ।''

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୪

ମହର୍ଷି ସୂତ କହିଲେ—''ତୃତୀୟାର୍ଚ୍ଚନ କାଳରେ ଭକ୍ତ-ବିଭୋର ପୂଜକ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନମୟ ସ୍ୱରୂପ ଭାବେ ଚିନ୍ତା କରିବେ । ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ ପୂଜାରେ କଳ୍ପିତ ଦ୍ୱାରିକାପୁରର ରତ୍ନବେଦୀ ଉପରେ ଥିବା ସିଂହାସନରେ ବିରାଜିତ, ନାରଦାଦି ମୁନି-ପରିବେଷ୍ଟିତ ନବୀନନୀରଦ ଶ୍ୟାମ ପୀତାମ୍ବର ଶ୍ୟାମଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିବେ । ରାତ୍ରିକାଳରେ ଯମୁନାକୂଳରେ ଗୋପୀମଣ୍ଡଳ-ମଧ୍ୟସ୍ଥ ରାସକ୍ରୀଡ଼ାରତ ବଂଶୀଧାରୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବେ । ହେ ମୁନିଗଣ ! ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ପିତାମହ ବ୍ରହ୍ମା କଳି-ଦୁଃଖ-ବିନାଶକର ଯେଉଁ ଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ, ତାହା ଆପଣମାନଙ୍କୁ କହିଲି ।''

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୫

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—''ସେହି ଦଶାକ୍ଷର ଗୋପାଳମନ୍ତ୍ରରେ ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି ଓ ସଂହାରନ୍ୟାସ, ପଞ୍ଚାଙ୍ଗନ୍ୟାସ, ତତ୍ତ୍ୱନ୍ୟାସ ଆଦି ଦ୍ୱାରା ମନ୍ତ୍ରସିଦ୍ଧି ହୁଏ; ଅନ୍ୟଥା ମନ୍ତ୍ରରାଜ ବିକୃତ ହେଲେ ନିଜର ଓ ଦେଶର କ୍ଷତି ଘଟେ । ତେଣୁ ସାବଧାନତା-ସହକାରେ ଯଥାବିଧି ନ୍ୟାସ ପରେ ଇଷ୍ଟ-ମନ୍ତ୍ର ଜପ କରିବା ବିଧେୟ ।''

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୬

"ସଂହାର-ନ୍ୟାସରେ ପାଦଠାରୁ ମସ୍ତକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନ୍ତ୍ରାକ୍ଷର ନ୍ୟାସ ହେବ । ହୃଦୟଠାରୁ ପାଦଯାଏ ଓ ହୃଦୟଠାରୁ ମସ୍ତକ ଯାଏ ନ୍ୟାସକୁ ସ୍ଥିତିନ୍ୟାସ କୁହାଯାଏ । ମସ୍ତକଠାରୁ ପାଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନ୍ୟାସ 'ସୃଷ୍ଟିନ୍ୟାସ' ନାମରେ ଅଭିହିତ । ବିଭୂତିପଞ୍ଜର ନ୍ୟାସରେ ଆଧାର, ଧ୍ୱଜ, ନାଭି, ହୃଦୟ, ଗଳା, ମୁଖ, ଉରୁଦ୍ୱୟ, ସ୍କନ୍ଦଦ୍ୱୟ, କୁକ୍ଷି, ସ୍ତନ, ପୃଷ୍ଠଦେଶ, ଶିର, ନେତ୍ର, କର୍ଣ୍ଣ, ନାସିକାଗ୍ରାଣ, କପୋଳ, ହସ୍ତସନ୍ଧି, ପାଦସନ୍ଧି, ଅଙ୍ଗୁଳି-ସମୂହରେ ମନ୍ତ୍ରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଣ୍ଣ ଯଥାକ୍ରମେ ବାରମ୍ବାର ନ୍ୟାସ କରିବ । ଏହି ନ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ସାଧକ ବଶୀକରଣବିଦ୍ୟାରେ ସଫଳ ହୁଅନ୍ତି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୭

"ମୃତ୍ୟୁପଞ୍ଜର-ନ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ଅପମୃତ୍ୟୁଭୟ ନିବାରିତ ହୁଏ । ଏହି ନ୍ୟାସରେ ପ୍ରଣବ ଉଚ୍ଚାରଣପୂର୍ବକ ଦ୍ୱାଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରର ଅକ୍ଷରଗୁଡ଼ିକ କେଶବ, ଧାତା, ନାରାୟଣ, ଅର୍ଯ୍ୟମାନ୍, ମାଧବ, ମିତ୍ର, ଗୋବିନ୍ଦ, ବରୁଣ, ବିଷ୍ଣୁ, ମଧୁସୂଦନ, ତ୍ରିବିକ୍ରମ, ବିବସ୍ୱାନ, ବାମନ, ଶ୍ରୀଧର, ହୃଷୀକେଶ, ପଦ୍ମନାଭ, ତ୍ୱଷ୍ଟା, ଦାମୋଦରାଦି ନାମ ସହିତ ଉଚ୍ଚାରଣ ଓ ନ୍ୟାସ କରିବ । 'ଓଁ ନମୋ ଭଗବତେ ବାସୁଦେବାୟ' କହି ମୂର୍ଦ୍ଧା-ନ୍ୟାସ ପରେ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ମନ୍ତ୍ରରୂପରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର, ବଶିଷ୍ଠାଦି ଋଷିଙ୍କ ସ୍ମରଣ ପରେ 'ଗୋପୀଜନବଲ୍ଲଭାୟ ସ୍ୱାହା' କୃଷ୍ଣଦେହ ସମୁଦ୍ଭୂତ ଏହି ଦଶାକ୍ଷର ଗୋପାଳ-ମନ୍ତ୍ର ସହିତ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୮

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପୂଜାବିଧିରେ ଅଶକ୍ତ ପୂଜକ 'କ୍ଳୀଂ କୃଷ୍ଣାୟ ଗୋବିନ୍ଦାୟ ଗୋପୀଜନବଲ୍ଲଭାୟ ସ୍ୱାହା' ଏହି ଅଷ୍ଟାଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସ, କରନ୍ୟାସାଦି ପଞ୍ଚାଙ୍ଗନ୍ୟାସ ପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନାରଦ-ନାଳ-ସୁନ୍ଦର-ତନୁ ଗୋ-ଗୋପୀଜନବେଷ୍ଟିତ ବେଣୁଧାରୀ ଦେବକୀ-ନନ୍ଦନ ଭାବେ ସ୍ତୁତି କରିବେ । ଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ମାତୃକା-ବର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ସଂପୁଟିତ କରି ମୂର୍ତ୍ତିପଞ୍ଜରନ୍ୟାସ, ଋଷ୍ୟାଦି ସ୍ମରଣ-ପୂର୍ବକ ଦିଗ୍‌ବନ୍ଧନ ଓ ବିବିଧ ଆୟୁଧ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଆଗ୍ନେୟୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବେ । ଏହାପରେ ଶଙ୍ଖମୁଦ୍ରା, ଚକ୍ରମୁଦ୍ରା, ଗଦା, ପଦ୍ମ, ମୂଷଳ, ଶାର୍ଙ୍ଗ, ଖଡ଼୍‌ଗ, ପାଶ, ଅଙ୍କୁଶ, ବୈନତେୟ, ଶ୍ରୀବତ୍ସ, କୌସ୍ତୁଭ, ବେଣୁ, ଅଭୟ, କରମୁଦ୍ରା, ବନମାଳାଦି ଷୋଡ଼ଶ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ଅନ୍ତର୍ଯଜନ ବିଧି ଆରମ୍ଭ ହେବ । ହୃଦୟରେ ବିଲ୍ୱମୁଦ୍ରା ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ହୋମ କରିବେ । ପୂଜକ ଭକ୍ତିଭାବରେ ମାନସିକ, ବାହ୍ୟିକ ଓ ଦେହଗତ ପୂଜା ମଧ୍ୟରୁ ନିଜର ଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଯେକୌଣସି ଏକ ବା ଏକାଧିକ ବିଧି ଅନୁସରଣ କରିପାରିବେ ।"

ଏହାପରେ ସୂତ କହିଲେ—"ହେ ମୁନିଗଣ ! ଲୋକପିତା ବ୍ରହ୍ମା ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବାହ୍ୟପୂଜା ବିଧି-ବିଧାନ ବିଷୟରେ ଯାହା ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ, ତାହା ଆପଣମାନଙ୍କ ଆଗରେ କହୁଛି ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୯

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ରାଜନ୍ ! ସୁନା, ରୁପା, ତମ୍ବା ବା ପିତ୍ତଳରେ ନିର୍ମିତ ଷୋଳ ପଲ ଜଳ ରହିବାଭଳି ଏକ ଗଡ଼ୁ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ରଖିବ ଏବଂ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଧାତୁରେ ତିଆରି ଚକ୍ର ବା ପଦ୍ମ ଉପରେ ଶଙ୍ଖ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ସ୍ଥାନ ଶୋଧନ ପରେ ତ୍ରିପାଦବିଶିଷ୍ଟ ଆଧାର ଉପରେ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଶଙ୍ଖ ରଖିବ । ଏହାର ଦକ୍ଷିଣରେ ପ୍ରୋକ୍ଷଣୀ, ଉତ୍ତରରେ ପାଦ୍ୟପାତ୍ର ରହିବ । ଏ ସବୁରେ ଓ ଅର୍ଘ୍ୟପାତ୍ରରେ ଉଶୀର, ଯବ, ତିଳ, ସର୍ଷପ, କୁଶ, ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପ, ଦୂର୍ବା ନିକ୍ଷେପପୂର୍ବକ ଜଳ ପୂରଣ କରିବେ । ତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଆଚମନପାତ୍ର ଦୁଇଟି, ସ୍ନାନପାତ୍ର, ଆସନ, ସ୍ୱାଗତ ଓ ପ୍ରୋଞ୍ଛନବସ୍ତ୍ର, ଯଜ୍ଞସୂତ୍ର, ପରିଧାନ ବସ୍ତ୍ର ଓ ଉତ୍ତରୀୟ ପ୍ରଭୃତି ପୂଜୋପକରଣ ଯଥାବିଧି ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ରହିବ । ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପୂଜାରେ ପ୍ରମାଣ-ଅତିରିକ୍ତ ପାତ୍ର ଓ ଉପକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ନିଜର ଧନ ଅଭିମାନ ପ୍ରକାଶ କରିବ ନାହିଁ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୦

"ପ୍ରତିଲୋମ କ୍ରମରେ 'କ୍ଷ'ଠାରୁ 'ଅ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାତୃକା ସ୍ମରଣ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଅର୍ଘ୍ୟପାତ୍ରରେ ଜଳ ପୂରଣ କରିବ । ଯଥାବିଧି ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରଣ ଓ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ଯବାଦି ଶସ୍ୟ, ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପାଦି ନିକ୍ଷେପ କରିବ । ସେହି ଜଳ ପୂଜୋପକରଣଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଛିଞ୍ଚିବ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୧

"ଏହାପରେ ପ୍ରୋକ୍ଷଣୀପାତ୍ର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପାତ୍ର ସଂସ୍କାର-ପୂର୍ବକ ପୂଜକ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସାଦି କାର୍ଯ୍ୟ, ହରିପଦାକୃତି ତିଳକ ଧାରଣ ଓ ମାଧବ ସ୍ମରଣ କରିବେ । ଏହାପରେ ଯଥାବିଧି ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳିଦାନ, ଧୂପ, ଦୀପ, ନୈବେଦ୍ୟ, ତାମ୍ବୂଳାଦି ସମର୍ପଣ-ପୂର୍ବକ ପୂଜକ ପୂରକ, କୁମ୍ଭକ, ରେଚକ କ୍ରମରେ ଇଷ୍ଟମନ୍ତ୍ର ଅଷ୍ଟୋତ୍ତରଶତ ଜପଧ୍ୟାନ, ଜପସମର୍ପଣାଦି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୨

"ତୁଳସୀପତ୍ର ଧାରଣ କରି ଦେବତାଙ୍କୁ ସମ୍ମୁଖୀକରଣ ଓ ଆବାହନ କରିବ । 'ହେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ! କୃଷ୍ଣ ଜଗନ୍ନାଥ ! ଯଥାଶକ୍ତି ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ପୂଜା କରିବି' ବୋଲି ପ୍ରାର୍ଥନା ଜଣାଇବ । ଏହାପରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପାଦଦେଶରେ ଚତୁରକୋଣବିଶିଷ୍ଟ ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମ ଚନ୍ଦନରେ ଲେଖି ପୀଠପୂଜା କରିବ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୩

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ସାବଧାନ ହୋଇ ଶୁଣ । ସେହି ପୀଠର ଅଗ୍ନିକୋଣରେ ପରମ ଗୁରୁ, ତାଙ୍କ ଉଭୟ ପାଖରେ ଥିବା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ଗଣେଶଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ । ପୀଠର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦେଶରେ ଆଧାରଶକ୍ତି, କୂର୍ମ, ଅନନ୍ତ, ଧରା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ପୂଜା କରି ସେଥିରେ ଶ୍ୱେତଦ୍ୱୀପ, ରତ୍ନମଣ୍ଡପ, କଳ୍ପବୃକ୍ଷ, ଯୋଗପୀଠ ଭାବନା କରିବ । ପୀଠର ନୈର୍‌ଋତ କୋଣରେ ଗିରିସୁତା, ସରସ୍ୱତୀଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବ । ସେହି ପୀଠରେ ଅଧର୍ମ ପୁରୁଷ, ଅଜ୍ଞାତନାମାପୁରୁଷ, ଅବୈରାଗ୍ୟପୁରୁଷ ଓ ଅନୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟକ-ପୁରୁଷଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ଏହାପରେ ବର୍ଣ୍ଣବୀଜ, ଘୃତପାତ୍ର, ସ୍ରୁବ-ସ୍ରୁଚଧାରୀ, ମାଳାଶୋଭିତ ବ୍ରହ୍ମା-ବିଷ୍ଣୁ-ରୁଦ୍ରାଙ୍ଗସମ୍ଭୂତ ବିଷ୍ଣୁ ପାର୍ଶ୍ୱଦଙ୍କୁ ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ବିମଳାଦି ଦେବୀଗଣଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୪

ବ୍ରହ୍ମା ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ମାନସିକ ପୂଜା ସମ୍ପର୍କରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ସେହି ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରେ ନୃସିଂହ, ନାରାୟଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି କଳ୍ପନା କରି ମନେ ମନେ ତାଙ୍କୁ ଆବାହନ କରିବା ପୂଜକଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଆଗ୍ରହୀ ପ୍ରାଣାୟାମ ଦ୍ୱାରା ମନକୁ ସ୍ଥିର କରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଚିନ୍ତା କରି ସେହି ରୂପକୁ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରେ ଆବାହନ କରିବେ ।

"ଆଗ୍ରହ୍ୟ ଆବାହନାଦି ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସ ଓ କରନ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ଦାରୁଦେବତାଙ୍କ ପ୍ରୀତି ବର୍ଦ୍ଧନ କରିବେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୫

ଏହା ପରେ ବ୍ରହ୍ମା ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ନିର୍ଜନପୂଜା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭକ୍ତରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ କହିଲେ—"ହେ ନୃପଶ୍ରେଷ୍ଠ ! ଆବାହନ, ସଂସ୍ଥାପନ, ସନ୍ନିଧାନ, ସନ୍ନିରୋଧନ, ସକଳୀକରଣ, ଅବଗୁଣ୍ଠନ, ଧେନୁମୁଦ୍ରା, ପୀୟୂଷୀକରଣ, ମହାମୁଦ୍ରା ଓ ପରମୀକରଣ ପ୍ରଭୃତି ଦଶମୁଦ୍ରା ହେଉଛି ଦେବାରାଧନାର ମୂଳକାରଣ । ଯେପରି ଗୋଟିଏ ଦୀପରୁ ଅନ୍ୟ ଦୀପକୁ ତେଜ ସଂକ୍ରମିତ ହୁଏ, ଠିକ୍ ସେହିପରି ମୁଦ୍ରା-ପ୍ରଦର୍ଶନ ସ୍ଥାନକୁ ଦେବତ୍ୱ ସ୍ୱତଃ ଆସିଥାଏ ।"

ଏହାପରେ ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନର ଯଥାର୍ଥତା ସମ୍ପର୍କରେ ବୁଝାଇ ସାରି କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଦଶମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ଦେବତାଙ୍କୁ ଆବାହନ କରେ, ସେ ମହର୍ଲୋକରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାଏ । ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନ ନକରି କୌଣସି ପୂଜା କରିବ ନାହିଁ । ଏହା ଫଳରେ ମହା ଅନିଷ୍ଟ ସାଧିତ ହୋଇଥାଏ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୬

ଶୌନକାଦି ମୁନିଗଣ ସୂତ ମହର୍ଷିଙ୍କୁ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ । ସୂତ ପୌରାଣିକ ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ—"ହେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିଗଣ ! ପୂର୍ବେ ମହାରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ ବ୍ରହ୍ମା ଯାହା କହିଥିଲେ, ମୁଁ ତାହା ତୁମମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଦେଉଛି । ତୁମେମାନେ ମନ ଦେଇ ତାହା ଶ୍ରବଣ କର । ପ୍ରଥମେ ତୁଳସୀଦଳ ଗ୍ରହଣ କରି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୁଦ୍ରାରେ ଆଗ୍ରଯ୍ୟ ବିଗ୍ରହଙ୍କ ହୃଦୟ ସ୍ପର୍ଶ କରି ଯଥୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରରେ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ଦେବାଙ୍ଗରେ ମାତୃକାନ୍ୟାସ ଓ କେଶବାଦି ନ୍ୟାସ-ପୂର୍ବକ ତୃଷିନ୍ତନାଦି କରି ସୃଷ୍ଟିନ୍ୟାସାଦି ଦଶତତ୍ତ୍ୱନ୍ୟାସ କରିବେ । ଏହି ନ୍ୟାସର ପ୍ରୟୋଗ ଫଳରେ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ସଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମରେ ପରିଣତ ହେବେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୭

"ହେ ରାଜନ୍ !" କହିଲେ ପ୍ରଜାପତି—"ଦେବାଙ୍ଗର ପ୍ରାଣ-ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଶେଷ ହେବା ପରେ ଆସନ, ସ୍ୱାଗତ, ପାଦ୍ୟ, ଅର୍ଘ୍ୟାଦି ଉପଚାର ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ ବିଗ୍ରହଙ୍କ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରିବ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପଚାର ନିମିତ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମନ୍ତ୍ର ତଥା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମୁଦ୍ରା ରହିଛି ।

"ବାର ଅନୁସାରେ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କୁ ଶୁକ୍ଳ, କୃଷ୍ଣ, ପୀତ ରକ୍ତ ତଥା ନୀଳ ବସ୍ତ୍ର ଓ ଉତ୍ତରୀୟ ପ୍ରଦାନ କରିବ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପୂଜା ସମୟରେ ଚମ୍ପା, ଜାଇ, ମଲ୍ଲୀ, ନୀଳୋତ୍ପଳ, ପଦ୍ମ, ମାଳତୀ, ବଉଳ, ନବମଲ୍ଲିକା, ଅଶୋକ, ତଗର, ମାଧବୀ, କୁନ୍ଦ, କରବୀର, କେତକୀ, ଅପାମାର୍ଗ, ଶମୀପତ୍ର, ଧାତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ପତ୍ରପୁଷ୍ପର ଆୟୋଜନ କରିବ । ସେହି ପୁଷ୍ପଗୁଡ଼ିକୁ ସଉକ୍ତରେ ବିଗ୍ରହଙ୍କ ସର୍ବାଙ୍ଗ ଅଲଙ୍କରଣ କରିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଉପଚାର ପୂଜା କରିବା ପରେ ପୀଠ-ଦେବତାଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୮

"ହେ ରାଜନ୍ !" କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମା—"ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପୀଠର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ପୀଠଦେବତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁଁ ତୁମକୁ କହୁଛି, ଶୁଣ । ପୂର୍ବଦିଗରେ ଦାମ, ସୁଦାମ, ବସୁଦାମ, କିଙ୍କିଣୀଦାମଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ କନ୍ଦୁକ ଓ ବଂଶୀ ରହିଛି । ସେହିଠାରେ ହୃନ୍ମନ୍ତ୍ରଦେବତା ହେଉଛନ୍ତି ଅଧିଦୈବତ । ତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ଶୁକ୍ଳ । ସେ ଚତୁର୍ହସ୍ତା ଏବଂ ପାଶ, ଅଙ୍କୁଶ, ବର, ଅଭୟ ମୁଦ୍ରାରେ ବିଶୋଭିତା । ତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ପୀଠଦେବତା ହେଉଛନ୍ତି—ସ୍ୱାହା, ଶିରୋଦେବୀ, ଶିଖାଧିଦେବତା, କବଚାଧିଦେବତା, ହୁଂ ଦେବୀ, ରୁକ୍ମିଣୀ, ସତ୍ୟଭାମା, ଅଗ୍ନିଜିତ୍, ସୁନନ୍ଦିକା, ମିତ୍ରବିନ୍ଦା, ସୁଲକ୍ଷଣା, ଜାମ୍ବବତୀ ଓ ସୁଶୀଳାଦି ଅଷ୍ଟଦେବୀ ଏବଂ ବସୁଦେବ, ଦେବକୀ, ନନ୍ଦ, ଯଶୋଦା ପ୍ରଭୃତି । ସେହି ପୀଠଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଗୋପ-ଗୋପୀଙ୍କ ସହିତ ଯଥୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ର ଓ ଉପଚାରରେ ପୂଜା କରିବ । ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥସ୍ୱରୂପୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗୋପବାଳାମଣ୍ଡଳୀରେ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ସେହିଠାରେ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ, ନାରଦ, ଉଦ୍ଧବ, ଅକ୍ରୂର, ଦାରୁକ, ବିଶ୍ୱକ୍‌ସେନ, ଗରୁଡ଼, ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦିକ୍‌ପାଳମାନଙ୍କୁ ଯଥୋକ୍ତ ବିଧିରେ ପୂଜା କରି ଜଗନ୍ନାଥରୂପୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ପୀଠପୂଜା ଯେଉଁମାନେ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପୂଜା ନିଷ୍ଫଳ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୭୯

"ହେ ରାଜନ୍ !" କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମା—"ପୂଜାରେ ଘଣ୍ଟ-ବାଦନ ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ଘଣ୍ଟାବାଦନ ବିନା ପୂଜା

ସଫଳ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ଘଣ୍ଟ ଶୋଧନ ଓ ପୂଜନ କରିବା ପରେ ଘଣ୍ଟକୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଆୟୁଧରୂପେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ବାଦନ କରିବେ । ହେଉପରି ଭାବରେ ଧୂପପାତ୍ର ଓ ଦୀପକୁ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ବିଧି-ବିଧାନରେ ଆବାହନାଦି ପୂଜା କରିବା ପରେ, ଦୀପରେ ବୈଷ୍ଣବାଗ୍ନିଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବେ । ନିଆଁ-ଅଙ୍ଗାରରେ ଘୃତ ପକାଇ କିମ୍ବା ବେଣାଚେର, ଜାଇପତ୍ର, ଗୁଗ୍‌ଗୁଲ, ଜଟାମାଂସୀ, ନାଗେଶ୍ୱର, କସ୍ତୁରୀ ଆଦି ଗନ୍ଧଦ୍ରବ୍ୟ ପକାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଧୂପ ଅର୍ପଣ କରିବେ ।

"ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମତରେ ଧୂପ ଓ ଦୀପପାତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଧୂପ-ଦୀପ ସମର୍ପଣପୂର୍ବକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବେ । ଧୂପ-ଦୀପାଦି ଅର୍ପଣ ପରେ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ପ୍ରଦାନ କରିବା ପରେ ଗୃହଜଳଚୂନାରେ ମଣ୍ଡଳ କରି ତା' ଉପରେ କଦଳୀପତ୍ର କିମ୍ବା ପଳାଶପତ୍ର ପକାଇ ନୈବେଦ୍ୟ ପାତ୍ର ଥୋଇବେ । ନୈବେଦ୍ୟ ପାତ୍ର ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ରୌପ୍ୟ କିମ୍ବା ପିତଳରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେଥିରେ ଚର୍ବ୍ୟଚୋଷ୍ୟ, ଲେହ୍ୟ, ପେୟ ଭୋଜ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ସେଥିରେ ତୁଳସୀଦଳ ପକାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବା ପରେ ଆଚମନୀୟ ଜଳ ଦେବେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୮୦

ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟର ପ୍ରକାରଭେଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ କହିଲେ—"ହେ ରାଜନ୍ ! ଷଡ଼୍‌ରସଯୁକ୍ତ ଭୋଜ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ । ଦିବ୍ୟ ଅନ୍ନ, ନାନା ପ୍ରକାର ପିଠା, ପ୍ରଚୁର ବ୍ୟଞ୍ଜନ, ଖେଚଡ଼ି ଓ ପାୟସ ସୁରୁଚିରୂପେ ପାକ କରି ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବ । ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ ପରେ ନୈବେଦ୍ୟ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବ ।"

"ଏହାପରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଭକ୍ତିଭାବର ସହିତ ହୋମ ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ଦେବାଧିଦେବଙ୍କ ସହିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବତା-ମାନଙ୍କୁ ହୋମଦ୍ୱାରା ପରିତୃପ୍ତ କରିବେ । ସେତିକବେଳେ ତିଳ, ପାୟସ ଓ ଘୃତ ମିଶ୍ରିତ ଚରୁ ପଚିଶ ଥର ଅଗ୍ନିରେ ନିକ୍ଷେପ କରିବେ । ବୈଷ୍ଣବାଗ୍ନିଙ୍କୁ ଆବାହନ କରି ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପରେ ପୂଜା କରିବେ । ବୀଜମନ୍ତ୍ରରେ ହୋମ କଲେ ପୂଜା ସଫଳ ହୁଏ । ହୋମ ଅଭାବରେ ଦ୍ୱିଗୁଣ ଜପ କରାଯିବା ବିଧେୟ । ତତ୍ପରେ ପୂଜକ ପିଠଉ ଆଳତି କରିବେ । ଐଶାନ୍ୟ କୋଣରେ ଥିବା ମଣ୍ଡଳରେ ତାମ୍ରପାତ୍ରରେ ବଳି ପ୍ରଦାନ କରି ପରମେଷ୍ଠି ଆଦି ଦେବତାଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ ପରେ ଘଣ୍ଟ, ଧୂପଦୀପ ଓ ପୁଷ୍ପପାତ୍ର ଧରି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସିଂହାସନରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିବେ । ତାହାପରେ ଛତ୍ର-ଚାମରାଦି ସେବା କରି ମୃଦଙ୍ଗ, କାଂସ୍ୟାଦି ବାଦ୍ୟ ବଜାଇବେ । ତଦନନ୍ତର ଗୀତ, ନୃତ୍ୟ ଓ ସ୍ତୋତ୍ରାଦିରେ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କୁ ସନ୍ତୋଷ କରିବେ । ମନ୍ଦିରରୁ ବାହାରି ଆସି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜୟ, ବିଜୟ, ମହେଶ, ଗରୁଡ଼, ବିଘ୍ନରାଜ, ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦଶଦିକ୍‌ପାଳ, କ୍ଷେତ୍ରପାଳାଦିଙ୍କୁ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ମନ୍ତ୍ରରେ ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପାଦି ଦେଇ ପୂଜା କରିବେ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୮୧

"ପୂଜକ ମନ୍ଦିରରୁ ବାହାରି ଆସି ମନ୍ଦିର ବାହାରେ ଗୋମୟଜଳ ଦ୍ୱାରା ଦିଗବିଦିଗ ଶୁଦ୍ଧ କରି କୁମୁଦ, ପୁଣ୍ଡରୀକ, ବାମନ, ଶଙ୍କୁକର୍ଣ୍ଣ, ସର୍ବନେତ୍ର, ସୁଖଦ, ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠାଦିଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା-ପୂର୍ବକ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବେ ।" କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମା—"ଏହି ପ୍ରକାର ବଳି ଅର୍ପଣ ତ୍ରିକାଳ ଅଥବା ଦ୍ୱିକାଳ କିମ୍ବା ଏକ କାଳ ନିଶ୍ଚୟ କରିବ; ଅନ୍ୟଥା ପୂଜା ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଉଭୟ ଯଜମାନ ଓ ପୂଜକଙ୍କର ମଧ୍ୟ କ୍ଷତି ସାଧିତ ହୁଏ । ଏହାପରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଐଶାନ୍ୟ କୋଣରେ ଗଦା-ପଦ୍ମ-ଶଙ୍ଖ-ଚକ୍ରଧାରୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବେ । ହେ ରାଜନ୍ ! ନୈବେଦ୍ୟରୁ ଏକ-ଚତୁର୍ଥାଂଶ ଚଣ୍ଡ ବାହାର କରି ବିଷ୍ୱକ୍-ସେନଙ୍କ ପରିତୃପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଅର୍ପଣ କରିବ । ସେହି ଚଣ୍ଡକୁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବ । ଏକ-ଚତୁର୍ଥାଂଶ, ନୋହିଲେ ଏକ-ଦ୍ୱାଦଶାଂଶ କିମ୍ବା ଏକ-ଷୋଡ଼ଶାଂଶ ନୈବେଦ୍ୟ ଚଣ୍ଡ ବାହାର କରିଦେବ । ଏହା ନ କଲେ ପୂଜକ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇ ଅଧୋଗତି ଲଭ କରିବେ । ଚଣ୍ଡ ବାହାର ନ କଲେ ଦେବତାମାନେ ନୈବେଦ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

"ଏହାପରେ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କୁ ତାମ୍ବୁଳ ଅର୍ପଣ କରି ତାମ୍ବୁଳମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ସପ୍ତବର୍ତ୍ତିକାଯୁକ୍ତ ଆଳତି କରିବ । ଆଳତି ପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାପରେ ପୁଣି ପିଠଉ ଆଳତି କରିବ । ଏହାପରେ 'ମନ୍ତ୍ରହୀନଂ କ୍ରିୟାହୀନଂ...ଆଦି ମନ୍ତ୍ର ପାଠ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ତତ୍ପରେ ତୁଳସୀଦଳ ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପାଦପୀଠରୁ ନିର୍ମାଲ୍ୟ ଆଣି ବଳି, ବିଭୀଷଣ, ଭୀଷ୍ମ, କପିଳ, ନାରଦ, ଫାଲ୍‌ଗୁନ, ପ୍ରହ୍ଲାଦ, ଅମ୍ବରୀଷ, ବସୁ, ବାୟୁ, ଶୁକ, ସୂତ, ବିଶ୍ୱକ୍‌ସେନ, ଧ୍ରୁବ, ଅକ୍ରୂର, ସନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅର୍ପଣ କରି ସ୍ୱୟଂ ଆଗ୍ରହ୍ୟ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ତତ୍ପରେ ପୂଜାବଶେଷ ତୁଳସୀଦଳ ଭକ୍ତିର ସହିତ ଆଘ୍ରାଣ କରିବ । ଏହା ଫଳରେ କୋଟି ଜନ୍ମାର୍ଜିତ ପାପ ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇ ସୁଖପୂର୍ବକ ପରମପଦ ଲାଭ ହୋଇଥାଏ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୮୨

ନିର୍ମାଲ୍ୟ, ତୁଳସୀଦଳ ଓ ପାଦୋଦକର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଇ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମା—"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ପୂଜା ଶେଷରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଙ୍ଗଲଗି ତୁଳସୀଦଳ ଦ୍ୱାରା ଅଙ୍ଗ-ମାର୍ଜନା କରେ, ସେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ରୋଗରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ଦେବୀମାନେ ନିର୍ମାଲ୍ୟ ଶୁଖାଇ-ଥାଆନ୍ତି । ତେଣୁ ନିର୍ମାଲ୍ୟଭକ୍ଷଣରେ ସଦ୍‌ଗତି ଲାଭ ହୁଏ । ପୂଜାପରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଦୋଦକ ଭକ୍ତିରେ ସ୍ପର୍ଶ କରି ତାହା ପାନ କରେ, ସେ ଚାନ୍ଦ୍ରାୟଣ ବ୍ରତ ଓ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଫଳ ପାଇଥାଏ । ତେଣୁ ତୁମେ 'ଅକାଳମୃତ୍ୟୁହରଣଂ ସର୍ବବ୍ୟାଧି-ନିବାରଣଂ / ବିଷ୍ଣୋଃ ପାଦୋଦକଂ ପୀତ୍ୱା ଶିରସା ଧାରୟାମ୍ୟହଂ' ମନ୍ତ୍ର ପାଠ କରି ପାଦୋଦକ ପାନ କରି ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ପୋଛିବ । ଦୁଇହାତ ଯୋଡ଼ି ହୃଦୟରେ ଲଗାଇ ଧୀରେ ଧୀରେ ସ୍ତୁତିପାଠପୂର୍ବକ ମନ୍ଦିର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରିବ । ଏକବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣରେ ବ୍ୟାଧିନାଶ, ଦ୍ୱିବାରରେ କୀର୍ତ୍ତିମାନ୍, ତ୍ରିବାରରେ ଧନବାନ୍, ଚାରିଥର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣରେ ପୁତ୍ରବାନ୍, ପାଞ୍ଚବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣରେ ଶତ୍ରୁନାଶ, ଛଅଥର ମନ୍ଦିର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କଲେ କୃତ ଓ ସପ୍ତ ତଥା ଅଷ୍ଟବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ଫଳରେ ଯଥାକ୍ରମେ ଭକ୍ତି ଓ ମୁକ୍ତି ଲାଭ ହୋଇଥାଏ । ଏକଶହ ଓ ତିନିଶହ ବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ଫଳରେ ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ଓ ବ୍ରହ୍ମପଦ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଚାରିଥର, ଶିବଙ୍କୁ ଅର୍ଦ୍ଧ, ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସାତ, ଦେବୀଙ୍କୁ ଏକ, ବିନାୟକଙ୍କୁ ତିନିଥର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରିବା ବିଧେୟ । ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ଶେଷରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରିବ । ହେ ରାଜନ୍ ! ଯେଉଁମାନେ ସଭକ୍ତିରେ ପୂଜା କରି ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ତ୍ରିକାଳରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣାମ କରେ, ତା'ର ମସ୍ତକରେ ଲାଗିଥିବା ଧୂଳିର ସଂଖ୍ୟା ଯେତେ, ସେତିକି ସଂଖ୍ୟକ କୋଟିକଳ୍ପ ଯୁଗ ସେ ବିଷ୍ଣୁପାଦପଦ୍ମରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ (ପାଦଦ୍ୱୟ, ଜାନୁଦ୍ୱୟ, ଉରୁ, ଶିର ଓ ନେତ୍ରଯୁଗଳ) କିମ୍ବା ପଞ୍ଚାଙ୍ଗ (ଜାନୁଦ୍ୱୟ, ବାହୁଦ୍ୱୟ ଓ ଶିର) ଭୂମି ସ୍ପର୍ଶ କରାଇ ପ୍ରଣାମ କରିବ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୮୩

ସୂତ ମହର୍ଷି ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନଙ୍କ ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧନ ପାଇଁ କହିଲେ—"ହେ ଋଷିବୃନ୍ଦ ! ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ପୂର୍ବେ ବ୍ରହ୍ମା ନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ଆସନାଦି ଉପଚାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହା କହିଥିଲେ ତାହା ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଛି, ଶୁଣନ୍ତୁ । ଆସନ ଅର୍ପଣରେ ଦାତାର ମଙ୍ଗଳ, ସ୍ୱାଗତରେ ବ୍ୟାଧିନାଶ, ପାଦ୍ୟରେ ପାପନାଶ, ଅର୍ଘ୍ୟଦାନରେ ପୁଣ୍ୟ, ଆଚମନରେ ପବିତ୍ରତା, ସ୍ନାନୋପଚାରରେ ତାପନାଶ, ବସ୍ତ୍ରରେ ଶଠତାନାଶ, ଉତ୍ତରୀୟଦାନରେ ଦାତାର ସ୍ୱର୍ଗଗମନ, ଯଜ୍ଞୋପବୀତରେ ବ୍ରହ୍ମତ୍ୱ, ଭୂଷଣଦାନରେ ରାଜରାଜତ୍ୱ ଲାଭ, ଗନ୍ଧ ପ୍ରଦାନରେ ସୁଗନ୍ଧପ୍ରାପ୍ତି, ପୁଷ୍ପପ୍ରଦାନରେ ପୁଷ୍ଟି, ଧୂପରେ ବୈରନାଶ, ଦୀପରେ ଦୀପ୍ତିମାନ୍, ନୈବେଦ୍ୟରେ ଚତୁର୍ବର୍ଗ, ସ୍ତୁତିରେ ପ୍ରଶଂସାଭାଜନ, ତାମ୍ବୁଳରେ ଶ୍ରୀ, କର୍ପୂର ଆଳତିରେ ଇନ୍ଦ୍ରତ୍ୱ, ପୁନଃ ଆଳତିରେ ଜନଲୋକରେ ନିବାସ, ପିଷ୍ଟକ-ବର୍ତ୍ତିକା ଦାନରେ ବ୍ରହ୍ମଲୋକରେ ସ୍ଥାନ, ମହା ଆଳତିରେ ବୈକୁଣ୍ଠବାସ, ପୁନଃ ତାମ୍ବୁଳଦାନରେ ସର୍ବଯଜ୍ଞଫଳ, ଦାନ୍ତଖୁଣ୍ଟା ପ୍ରଦାନରେ ନିଷ୍କଣ୍ଟକତା, ଶ୍ୱେତାତପତ୍ର ସେବାରେ

ଚନ୍ଦ୍ରଲୋକପ୍ରାପ୍ତି ଆଦି ଲାଭ ହୋଇଥାଏ ।'' ଏହିପରି ଭାବରେ ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସେବାର ଫଳ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଥିଲେ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୮୪

ବ୍ରହ୍ମା ଏହାପରେ ତର୍ପଣାଦିର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ କହିଲେ—''ହେ ରାଜନ୍ ! ପୂଜା ଶେଷରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମନେ ମନେ ପୃଥିବୀରେ ଆସନାଦି ଉପଚାରର ଭାବନା କରିବେ । ତତ୍ପରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପାତ୍ରରେ ଜଳ ପୂର୍ଣ୍ଣକରି ତର୍ପଣ ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ପୂଜକ ନିତ୍ୟକାଳ ପୂଜା ପରେ ତର୍ପଣ ଆରମ୍ଭ ନ କଲେ ସମୁଦାୟ ପୂଜା ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଥାଏ ।

''ହେ ରାଜନ୍ ! ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯେଉଁ ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିଥିବ, ସେଥିରୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଆଚାରନିଷ୍ଠ ବିପ୍ରଙ୍କୁ ଭୂରିଭୋଜନ ଦେବ ।''

ଅଧ୍ୟାୟ-୮୫

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ, ''ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ତୁମକୁ ଶ୍ରୀନୀଳାଚଳନାଥଙ୍କ ପୂଜାବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହୁଛି । ଏବେ ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ପୂଜାବିଧି ସମ୍ପର୍କରେ କହୁଛି ଶୁଣ ।''

ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସୂତ କହିଲେ—''ହେ ମୁନିମାନେ ! ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ଦ୍ୱାଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ପୂଜା କରିବ । କେବଳ ସୁଭଦ୍ରା ଓ ବଳଭଦ୍ର ନୁହନ୍ତି, ଇନ୍ଦ୍ର, ଯମ, ବରୁଣ, କୁବେର, ଶିବ, ଅଗ୍ନି, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ମରୁତ୍ ଆଦି ଦେବତାମାନେ ମଧ୍ୟ ଦ୍ୱାଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ପରିତୃପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହି ମନ୍ତ୍ର ହେଉଛି—କାମଧେନୁ ସ୍ୱରୂପ; ତେଣୁ ଏ ମନ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ଅଭୀଷ୍ଟ ପୂରଣ ହୋଇଥାଏ । ଦ୍ୱାଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରର ଋଷି ହେଉଛନ୍ତି—ପ୍ରଜାପତି, ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦ, ବାସୁଦେବ ଦେବତା ଏବଂ ଚତୁର୍ବର୍ଗପ୍ରାପ୍ତି ହେଉଛି ବିନିଯୋଗ ।

ତତ୍ପରେ କରନ୍ୟାସ ଓ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସ ଯଥାବିଧିରେ ସମ୍ପନ୍ନ କରି ଶରତ୍‌କାଳୀନ ଚନ୍ଦ୍ରସଦୃଶ ଦେହକାନ୍ତି-ଯୁକ୍ତ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିବ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି—ନୀଳାମ୍ବର ତଥା ସପ୍ତଫଣାନ୍ୱିତ, ହଳ, ମୂଷଳ, ପାଶ ଓ ଅଙ୍କୁଶଧାରୀ । ରେବତୀ ଓ ମାଧବୀ ଅହରହ ତାଙ୍କ ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତା ରହିଛନ୍ତି । ଏହିପରିଭାବରେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରାତଃ, ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଓ ସାୟାହ୍ନରେ ପୂଜା ଓ ସ୍ତୁତି କରିବ । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ପୂଜାରେ କେଶବାଦି ନ୍ୟାସ, ସଂହାର ନ୍ୟାସ, ସ୍ଥିତି ନ୍ୟାସ ଆଦି ମୁଖ୍ୟ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୮୬

''ହେ ରାଜନ୍, ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସ ଓ କରନ୍ୟାସ କରିସାରିବା ପରେ ମୂର୍ତ୍ତିପଞ୍ଜରନ୍ୟାସ, ଦିଗ୍‌ବନ୍ଧନ, ଷୋଡ଼ଶ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନ, ଅର୍ଘ୍ୟାଦି ସଂସ୍କାରପୂର୍ବକ ଗାୟତ୍ରୀ ସ୍ମରଣ କରିବା ପରେ, ମୂଳମନ୍ତ୍ର ଏକହଜାର କିମ୍ବା ପାଞ୍ଚଶହ ଅଥବା ତିନିଶହ କିମ୍ବା ଏକଶହ ଆଠ ଥର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ପ୍ରାଣାୟାମ ସହିତ ମାତୃକାନ୍ୟାସ କରିବ । ତତ୍ପରେ ନିଜ ଶରୀରରେ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସାଦି କରିବା ପରି ଦେବବିଗ୍ରହରେ ମାତୃକା ଓ କେଶବାଦି ନ୍ୟାସ କରିବ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୮୭

ଦେବାଙ୍ଗରେ ନ୍ୟାସ ଶେଷ କରିବା ପରେ ପୀଠଦଳରେ କୀର୍ତ୍ତି, କାନ୍ତି, ତୁଷ୍ଟି, ପୁଷ୍ଟି, କ୍ଷାନ୍ତି, ନିଦ୍ରା, ଦୟା, ମେଧା, ହର୍ଷା, ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଲଜ୍ଜା ଆଦିଙ୍କୁ ଯଥୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରରେ ପୂଜା କରିବ । ଏହିପରି ଭାବରେ ପୂଜା କଲେ ପୂଜକ ସର୍ବସୁଖର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥାଏ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୮୮

ଏହା ପରେ କହିଲେ ବ୍ରହ୍ମା—''ହେ ରାଜନ୍ ! ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ପୂଜା ପରେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତୁମକୁ କହୁଛି ଶୁଣ ! ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନୀୟ । ଏଠାରେ କେଶବାଦି ନ୍ୟାସ କରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ 'କଳାନ୍ୟାସ' କରିବା ସମୟରେ ଋଷି ଶକ୍ତି, ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦ, ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ ଦେବତା ଏବଂ ଚତୁର୍ବର୍ଗପ୍ରାପ୍ତି ହିଁ ବିନିଯୋଗ କରିବ ।

ପ୍ରାତଃକାଳରେ ସେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣପରିହିତା, ପଦ୍ମ, ବର, ଅଭୟ ଓ ପାଶ ଧାରିଣୀ, ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ଶିରୋଭୂଷାମଣ୍ଡିତା; ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ପାଶ, ଅଙ୍କୁଶ, ପଦ୍ମ ବରଧାରିଣୀ ଏବଂ ସାୟାହ୍ନରେ ଶୁକ୍ଲାମ୍ବର ପାଶ, ଅଙ୍କୁଶ, ବର, ଅଭୟହସ୍ତା ହୋଇ ପୂଜିତା ହେବେ ।''

ଅଧ୍ୟାୟ-୮୯

ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ—"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ହୃଲ୍ଲେଖାଦି ଚତୁର୍ବିଧ ନ୍ୟାସ ପରେ ଦେବୀ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ କଣ୍ଠଦେଶରେ ସାବିତ୍ରୀ, ଦକ୍ଷ ଓ ବାମ ସ୍ତନରେ ବିଷ୍ଣୁ ଓ ବ୍ରହ୍ମା, ସ୍କନ୍ଧଦେଶରେ ଶଙ୍ଖ ଓ ପଦ୍ମନିଧି, ସ୍କନ୍ଧ ମୂଳରେ ଭଦ୍ର, ନାଭିରେ ହ୍ରୀଂ ବୀଜ ପ୍ରଭୃତି ବିନ୍ୟାସ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବ୍ରହ୍ମାଣୀ, କୌମାରୀ, ବୈଷ୍ଣବୀ, ବାରାହୀ, ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ, ଚାମୁଣ୍ଡା ଓ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ତତ୍ପରେ ଯୋନି ମୁଦ୍ରା ଆଦି ଷୋଡ଼ଶ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରିବ ଏବଂ ପୂଜା ଶେଷରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ତ୍ରରେ ଜପ ଓ ହୋମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବ । ଏହି ଜପ ଓ ହୋମ ସଂଖ୍ୟା ଏକ ହଜାର, ପାଞ୍ଚଶତ, ତିନିଶତ ବା ଶହେ ଆଠ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

ଅଧ୍ୟାୟ-୯୦

ଦେବୀଙ୍କ ପୀଠପୂଜାରେ ପ୍ରଭା, ମାୟା, ଜୟା, ସୂକ୍ଷ୍ମା, ନିତ୍ୟା, ବିଳାସିନୀ, ଦୋଗ୍ଧ୍ୟା, ଘୋରା, ମଙ୍ଗଳାଦି ନବ-ଶକ୍ତିଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବ । ତତ୍ପରେ ଦେବତାଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ମାତୃକାନ୍ୟାସ, କଳାନ୍ୟାସ, ପୀଠନ୍ୟାସ, ତତ୍ତ୍ୱନ୍ୟାସ, ହୃଲ୍ଲେଖାଦି ନ୍ୟାସ କରିବ । ଆସନାଦି ଉପଚାରରେ ପୂଜା କରିବା ପରେ ଦେବତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଷଟ୍‌କୋଣ ବିଶିଷ୍ଟ ମଣ୍ଡଳରେ ଗାୟତ୍ରୀ, ସାବିତ୍ରୀ, ସରସ୍ୱତୀ, ବ୍ରହ୍ମାଣୀ, ବିଷ୍ଣୁ, ଶିବ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ତତ୍ପରେ ଅନଙ୍ଗକୁସୁମା, ଭୁବନପାଳା, ଗଗନବେଦିକା, ଶଶିରେଖା, କରାଳିକା, ବିକରାଳୀ, ସରସ୍ୱତୀ, ଦୁର୍ଗା, ଜୟା, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି, ଧୃତି, ମେଧା, ମତି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଗନ୍ଧ ପୁଷ୍ପାଦିଦ୍ୱାରା ପୂଜା କରିବ । ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦିକ୍‌ପାଳମାନଙ୍କୁ ଯଥାବିଧି ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ ପୀଠରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ଏହାପରେ ନୈବେଦ୍ୟ ସମର୍ପଣପୂର୍ବକ ଭଦ୍ରାଦେବୀଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି ଓ ପ୍ରଣାମ କରିବ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ନିର୍ମାଲ୍ୟ ଯେଉଁମାନେ ସେବନ କରନ୍ତି ସେମାନେ ସମସ୍ତ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଦିବ୍ୟ ଲୋକରେ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରନ୍ତି । ସ୍ୱୟଂ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେଇ ଅନ୍ନକୁ ରନ୍ଧନ କରିଥିବାରୁ ତାହା ଚଣ୍ଡାଳ ଦ୍ୱାରା ସ୍ପୃଷ୍ଟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ସମସ୍ତଙ୍କର ଗ୍ରହଣୀୟ ।"

ଅଧ୍ୟାୟ-୯୧

ବ୍ରହ୍ମା ମହାପ୍ରସାଦର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ କହିବାକୁ ଯାଇ ବୁଝାଇଥିଲେ—"ହେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ! ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଏହି ନୈବେଦ୍ୟ ଦର୍ଶନ, ସ୍ପର୍ଶନ ଓ ଭୋଜନରେ ବ୍ୟକ୍ତି ସର୍ବପାପରୁ ବିମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ପିତୃଶ୍ରାଦ୍ଧ ଦିନ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ମହାପ୍ରସାଦ ଭୋଜନ କରାଇଲେ ନରକରେ ସ୍ଥିତ ପିତୃଗଣ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତିରେ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରନ୍ତି । ମହାପ୍ରସାଦଦ୍ୱାରା ଥରେ ମାତ୍ର ଶ୍ରାଦ୍ଧ କଲେ ଶହେଟି ଗୟାଶ୍ରାଦ୍ଧର ଫଳ ମିଳିଥାଏ ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ପାକଶାଳା ଯଦି କୌଣସି ଉତ୍ପାତ ଜନିତ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ, ତେବେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହା ନିର୍ମାଣ କରାଇବ । ଯଥୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରରେ ହୋମ, ଗୋମୟ-ଲେପନ, ଚୂନଲେପନ କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ପାକଶାଳାକୁ ଶୁଦ୍ଧପୂତ କରିବ । ପାକଶାଳାରେ କଳାହାଣ୍ଡି ବ୍ୟବହାର କରିବ ନାହିଁ । ସେଠାରେ ଥିବା କୂପ ଯଦି କୌଣସି କାରଣ ବଶତଃ ଅପବିତ୍ର ହୋଇଯାଏ, ତେବେ ପଞ୍ଚୋଙ୍କାର କରି ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟକ ହୋମ ପରେ ପଞ୍ଚାମୃତ ଓ ପଞ୍ଚଗବ୍ୟ ପକାଇ ଜଳକୁ ଶୁଦ୍ଧ କରିବ । ରଥରେ ଚିଲ, ଗୃଧ୍ରାଦି ପକ୍ଷୀ ବସିଲେ ଓ ବିଗ୍ରହ ରଥରୁ ପଡ଼ିଗଲେ କିମ୍ବା ରଥ ଭଗ୍ନ ହୋଇଗଲେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶାନ୍ତି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବ ।

"ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଯବନ ପ୍ରବେଶ କଲେ କିମ୍ବା କୁକୁର ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରବେଶ କଲେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନ୍ଦିର ଶୁଦ୍ଧି ପୂର୍ବକ ଶାନ୍ତି ବିଧାନ କରିବ । ତୁମର ଏହି ମନ୍ଦିର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଅନ୍ୟ କେହି ପ୍ରାସାଦ ବା ଅନ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କଲେ ତୁମର ଗୌରବରେ କୌଣସି ଆଞ୍ଚ ଆସିବ ନାହିଁ; ବରଂ ସେମାନେ ଦୁଷ୍କୃତି ଲାଭ କରିବେ । ଏହାହିଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଦେଶ । ତୁମେ ତାଙ୍କର ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ ସମସ୍ତ ବିଧି ନିଷେଧ ପାଳନ କର ।

"ହେ ରାଜନ୍ ! ଯଦି କୌଣସି ସମୟରେ କେହି ଏହି ମନ୍ଦିର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ କୀର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରେ ତେବେ ତାହାକୁ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ମନ୍ତ୍ରରେ ପଞ୍ଚଗବ୍ୟାଦିଦ୍ୱାରା ଶୁଦ୍ଧ କରାଇବ । ମୁଁ ନୀଳାଦ୍ରିନାଥଙ୍କ ଚରିତ ତୁମ ଆଗରେ କହିଲି । ଏହା ଯେ ଭକ୍ତି ଚିତ୍ତରେ ଶ୍ରବଣ କରିବ ସେ ପୁଣ୍ୟାର୍ଜନ ପୂର୍ବକ ଧନବାନ୍ ଓ ପୁତ୍ରବାନ୍ ହୋଇ ସୁଖରେ କାଳ ଯାପନ କରିବ ।। ଇତିଶମ୍ ।।

□□□

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान
जयपुर
पुस्तकालय
21647